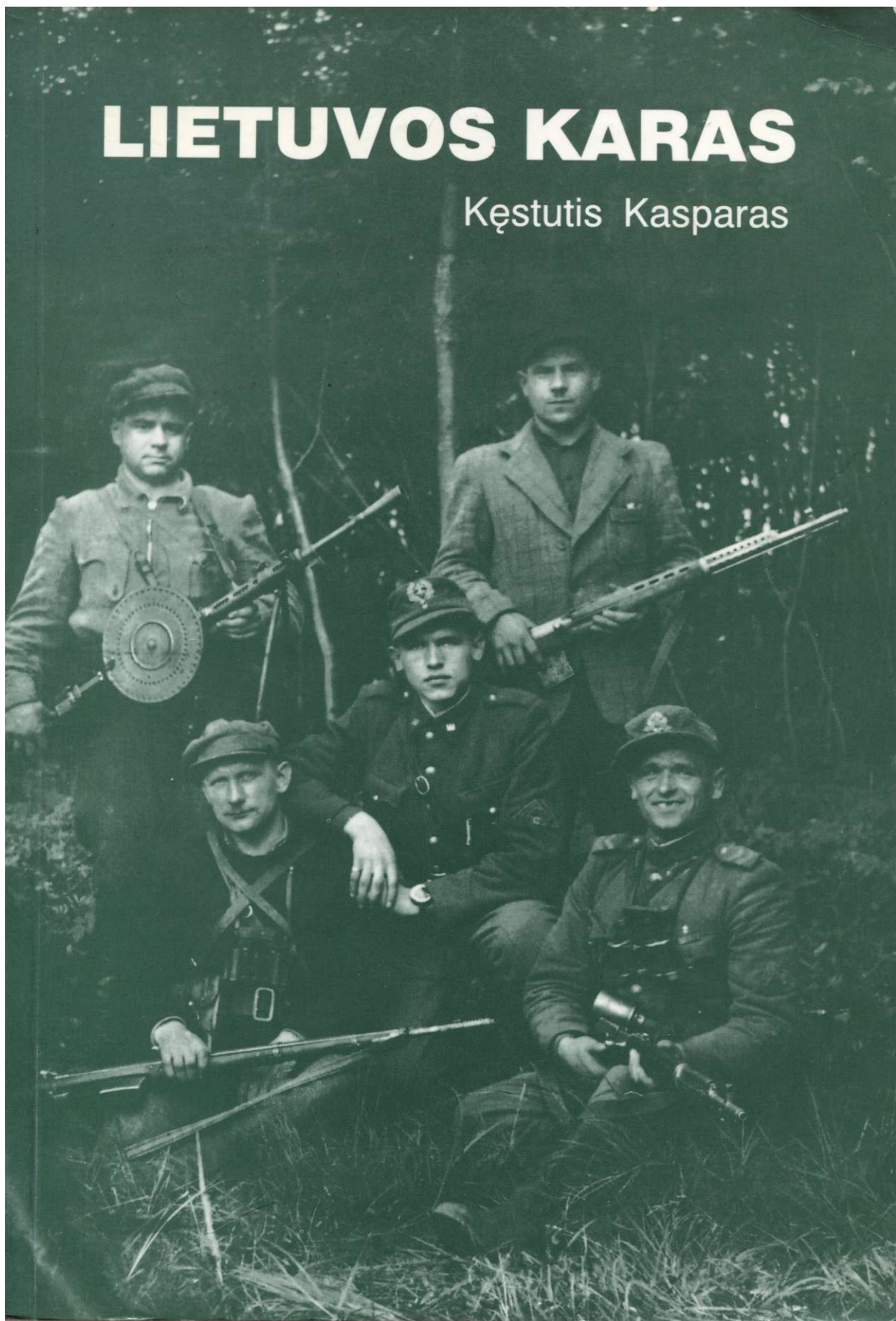

LIETUVOS KARAS

Kęstutis Kasparas

LIETUVOS ISTORIJS INSTITUTAS

Kęstutis Kasparas

LIETUVOS KARAS

**Antroji Sovietų Sąjungos agresija.
Pasipriešinimas. Ofenzyvinės gynybos tarpsnis
1944 m. vasara-1946 m. pavasaris**

M o n o g r a f i j a

LIETUVOS POLITINIŲ KALINIŲ IR TREMTINIŲ SĄJUNGA

KAUNAS 1999 M.

UDK 947.45.082/.083

Ka 533

Mokymo priemonėms, chrestomatiniams bei informaciniams leidiniams leidžiama panaudoti, versti į užsienio kalbas nedideles ištraukas, atskiras schemas, žemėlapius, lenteles be atskiro autoriaus ar leidėjo sutikimo

ISBN-9986-577-28-4

© Kęstutis Kasparas, 1999

© Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1999

Pristatomas Lietuvos skaitytojui darbas yra ilgalaikio mokslinio darbo rezultatų sintezė ir Pasipriešinimo istorijos pažinimo lygmens patvirtinimas. Informacijos gausa sąlygoja, kad dalis medžiagos bus paskelbta ir ištyrinėta ateityje ir galbūt jau ne vieno, o kelių autorių sutelktinėmis pastangomis. Tai leis pataisyti ir patikslinti knygoje pateiktus faktus, aiškiau nušviesti probleminius dalykus. Knyga yra bandymas rekonstruoti praeities įvykius remiantis įvairiapusiais šaltiniais, ieškant "idealiosios" tikrovės vaizdinio. Vienokia ar kitokia galima autoriaus klaida jokių būdu nėra sąmoninga, o sąlygota esamo šaltinių bazės bei mokslinių tyrinėjimų lygio. Penkiasdešimtį dezinformacijos metų diegtų stereotipų išsklaidymui nepakaks vieno ar kelių knygų: koks ilgas ir sunkus buvo Lietuvos kelias į laisvę, toks pat ilgas ir sunkus yra mokslininko kelias į praeities rekonstrukciją.

Autorius nuoširdžiai dėkoja buvusiems rezistentams, suteikusiems unikalios informacijos, patarimų, pastabų ir kritikos - Antanui Lukšai, Pranui Veverškiui ir daugeliui kitų, kurių publikuotais ir nespausdintais prisiminimais, surinkta medžiaga teko pasinaudoti, nenuilstantiems rezistencinio paveldo atminties trupinių ieškotojams ir skelbėjams.

Mokslinę darbo pusę recenzavo (visą darbą ar atskirus skyrius): dr.Arūnas Bubnys, dr.Pranas Janauskas, Dalia Kuodytė, prof.hab.dr.Antanas Tyla, dr.Rimantas Zizas.

Autorius nebūtų galėjęs šios knygos parašyti be materialinės bei moralinės paramos: nuoširdžiai dėkoju Algiui ir Irmui Džiugiams, Gabrieliui Gykiui, Valdui Mačiukevičiui, Rimgaudui ir Aldonai Mildažiams.

Gautos už knygą lėšos tenka Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungai ir yra panaudojamos laisvės kovotojų atminimo įamžinimui, kitiems istoriniams tyrimams bei buvusių rezistentų bei jų rėmėjų materialinei paramai.

*ŽUVUSIEMS DIDŽIOJOJE KOVOJE UŽ TĖVYNĖS LAISVĘ IR
GARBĘ ATMINTI*

STRUKTŪRINIS TURINYS

IVADAS

1. Tyrinėjimo objektas	-15
2. Šaltiniai -16	
Bendroji charakteristika. Lietuvos ypatingasis archyvas. Literinės bylos. Operatyvinės įskaitos agentūrinės ir kitų fondų operatyvinės bylos. Baudžiamosios bylos. Kitų archyvų medžiaga. Okupacijos laikotarpio spaudos klastotės. Laisvės leidiniai. Periodinė spauda kaip istorijos bei kovos už istoriją šaltinis	
3. Istoriografija	- 52
Sovietmečio darbai. Rezistencinė ir išeivijos istoriografija. Sovietmečio tradicijų gajumas. Archyvininkai	
ANTROJI SOVIETŲ SĄJUNGOS AGRESIJA PRIEŠ LIETUVĄ TARPTAUTINĖS POLITIKOS ŠVIESOJE	
4. Lietuvos laisvės klausimas pasaulinėje politikoje ir SSRS agresijos prielaidos	-71
Prievartinio užgrobimo nepripažinimo politika. Sovietų pretenzijos. Lietuvos laisvės problema karo metu	
5. Lietuvos okupacija	- 82
6. Lietuva okupacijos įteisinimo ir prievartinio užgrobimo nepripažinimo politikų sankirtoje. 1945-1946 m.	- 86
Lietuvos klausimas Koalicijos sąjungininkų santykiuose. Globalinės politikos smūgiai Lietuvos laisvei	
PASIPRIEŠINIMO ANTRAJAI RUSŲ SOVIETINEI OKUPACIJAI PRADŽIOS PROBLEMA	
7. Ideologinis lietuvių tautos parengimas priešintis	-97
8. Centrinės Pasipriešinimo vadovybės problema ir organizacinis-karinis pasirengimas	-101
Bandymai atgaivinti VLIKo veiklą. Laisvės Kovotojų organizacinė veikla ir Kaltinėnų suvažiavimas. Lietuvos Laisvės Armijos parengtis 1945 m. liepos-rugpjūčio mėn. LLA Šiaulių apygardos organizacija ir karinė veikla. LLA kovos planai ir jų realizacija. Lietuvių Fronto, Kęstučio bei apskričių pagrindžio veikla	
9. Atviras karinis lietuvių pasipriešinimas	- 140
Tėvynės apsaugos rinktinės steigimosi aplinkybės ir veikla. Lietuvių pulkų silpnumo šaknys ir Sedos kautynės. Frontininkų ir pagrindžio santykiai	

	PASIPRIEŠINIMO PRIEŽASČIŲ PROBLEMA	- 115
10.	Pasipriešinimą sukeliantys veiksniai istorinėje literatūroje ir okupacinio režimo esmė	-157
11.	Okupacinė politika kaip pasipriešinimo kilimo veiksnys	-163
	Prievartinė mobilizacija į okupacines karines pajėgas. Politinis Lietuvos gyventojų persekiojimas. Okupantų plėšikavimai	
12.	Kiti Pasipriešinimą sukėlę veiksniai	-176
	Patriotizmas. Tarptautinės padėties įtaka. Organizacijos veiksnio problemiškas	
	PIRMASIS LIETUVOS IŠLAISVINIMO KOVŲ PRADŽIOS ETAPAS. 1944 m. VASARA-1945 m. PAVASARIS	-189
13.	Pasipriešinimo organizacinis tęstinumas ir saviorganizacija. 1944 m. liepos-lapkričio mėn.	-191
	Šiaurės Rytų Lietuvos partizanų sąjūdis. Vidurio Lietuvos partizanų sąjūdis. Pietų ir Vakarų Lietuvos partizanų organizavimasis. Centrinės Pasipriešinimo vadovybės padėtis	
14.	Pirmieji pasipriešinimo veiksmai ir kovos taktika	- 216
	Partizanų kovos pradžia ir pirmosios kautynės. Ypatingosios kovinės operacijos ir jų svarba	
15.	Pirmieji laisvės kovos rezultatai ir jos slopinimo taktika	-228
	Priešo pajėgos ir dislokacija. Antipartizaninė taktika. Pirmosios mobilizacijos žlugimas. Slaptieji pasitarimai Kaune ir Pasipriešinimo sunaikinimo planas	
16.	1944-1945 m. žiemos-pavasario karinė kampanija	- 245
	Okupantų gruodžio puolimas ir Kalėdų operacija. Sausio-vasario operacijos. Partizanų veiksmai žiemojimo periodu. Okupantų pavasarinis puolimas. Partizanų pavasario kovos taktika. Kiti partizanų veiksmai	
17.	Šiaurės, Rytų ir Vidurio Lietuvos partizanų dislokacija ir organizacinė veikla	- 282
	3 Šiaurės LLA - Panevėžio apygarda. 5 LLA apylinkė - DKR Vanagai. Didžiosios Kovos rinktinės struktūriniai pokyčiai. Šiaurinė LLA Vilniaus apygardos dalis. LLA Kauno apygarda	
18.	Pietų ir Vakarų Lietuvos partizanų dislokacija ir organizacinė veikla	- 324
	Pietų Lietuvos - Dzūkijos partizanai. Pietų Lietuvos - Suvalkijos partizanai. LLA Šiaulių apygarda ir Žemaičių Legiono pradžia. Kitos LLA Saturno (Šiaulių) apygardos rinktinės	
19.	Pasipriešinimo centralizacijos procesas ir vyriausioji vadovybė	- 355

LLA Vyr.vadovybės žūtis. Miesto pagrindžio (LIT, LF, Kęstučio) centralizacijos iniciatyvos ir idėjos. Lietuvos partizanų sąjungos idėjos įgyvendinimo pradžia

ANTRASIS LIETUVOS IŠLAISVINIMO KOVŲ PRADŽIOS

ETAPAS. 1945 m. VASARA-1946 m. PAVASARIS -369

20. Strateginė pusiausvyra ir jos išardymas =371

Karinio-politinio "ceitnoto" aplinkybės. Okupantų veiksmai Pasipriešinimo demoralizacijos ir dezorganizacijos linkme. Trečiasis okupantų karinis puolimas. 1945 m. vasara. Civilių terorizavimas ir kitos slopinimo priemonės. 1945 m. rudens korektyvos

21. Partizanų veiksmai 1945 m. vasarą-rudenį - 406

Kulminacinio periodo veiksmai. Pasirengimo žiemojimui meto veiksmai

22. 1945-1946 m. žiemos-pavasario karinė kampanija -417

Okupantai: pabaigos pradžia. "Priešrinkiminė kova". "Rinkimų" akcijos žlugimas. Okupantų taktikos pokyčiai. Partizanai: pradžios pabaiga

23. Šiaurės Rytų Lietuvos Pasipriešinimo organizacija -446

3-ioji Šiaurės LLA apygarda - LLA Panevėžio apygarda. 3 LLA Vytauto apygarda. 5 LLA Didžiosios Kovos apygarda. Panevėžio apygarda Vytis

24. Vakarų Lietuvos Pasipriešinimo organizacija - 489

LLA Šiaulių apygarda ir Žemaičių Legionas. LLA Žemaičių Legiono rinktinės. Lietuvos partizanų Lydžio rinktinė ir LLG Jurbarko partizanų grupė. Jungtinės Šiaulių-Kauno apygardos kūrimasis

25. Pietų Lietuvos Pasipriešinimo organizacija -517

Tauro apygarda. Tauro apygardos rinktinės. Dzūkijos (Dzūkų) rinktinės susiformavimas. Dzūkų grupė. Nuo A apygardos prie Pietų Lietuvos partizanų srities

26. Centrinės vadovybės problemos ir miestų pagrindis - 549

LLA ir LPS centrų veikla 1945 m. birželio-rugsėjo mėn. Lietuvos Išlaisvinimo Komitetas. Kauno pagrindis ir LIK tragedija. Vilniaus ir kitų miestų pagrindis.

IŠVADOS -565

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA -571

NUORODOS -597

PAAIŠKINIMAI

Nuorodos į šaltinius bei literatūrą nurodomos tekste skliausteliuose. Pirmasis skaičius reiškia nuorodos numerį, antrasis - panaudoto leidinio puslapį arba archyvinės bylos lapą. Dvi ir daugiau nuorodų atskiriamos kabliataškiu.

Parašuose po nuotraukomis: (*) žvaigždutė po nuotrauka rodo, kad rezistentas vėliau perėjo į priešų pusę.

SANTRUMPOS

a.	- amžius	LKP(b)	- Lietuvos komunistų partija (bolševikų)
ALT	- Amerikos Lietuvių Taryba	LKT	- Liaudies komisarų taryba
a.sl.	- agentūrinis slapyvardis	LLA	- Lietuvos Laisvės Armija
aps.	- apskritis	LLGS	- Lietuvos Laisvės Gynėjų Sąjunga (Lietuvos Laisvės Gynėjai)
B.	- byla	LLK	
BALF	- Bendrasis Amerikos Lietuvių Fondas	Sajūdis	- Lietuvos Laisvės Kovos Sajūdis
Bb,	- Baudžiamosios bylos	LLK	
BDPS	- Bendras Demokratinio Pasipriešinimo Sajūdis	Sajunga	- Lietuvos Laisvės Kovotojų Sąjunga (Laisvės Kovotojai)
br.gen.	- brigados generolas	LNP	- Lietuvių Nacionalistų Partija
CK	- Centro komitetas	LPS	- Lietuvos Partizanų Sąjunga
d.	- diena	LSSR	- Lietuvos sovietų socialistinė respublika
DKR	- Didžiosios Kovos rinktinė	ltn.	- leitenantas
dr.	- daktaras	LTT	- Lietuvių Tautinė Taryba
dv.	- dvaras	m.	- metai
egz.	- egzemplioriai	mėn.	- mėnuo
F.	- fondas	mstl.	- miestelis
gen.	- generolas	MGB	- Ministerstvo Gosudarstvennoj Bezopasnosti - Valstybės saugumo ministerija
gen.ltn.	- generolas leitenantas	mjr.	- majoras
gen.mjr.	- generolas majoras	MVD	- Ministerstvo Vnutrenich Del - Vidaus reikalų ministerija
gen.št.	- generalinio štabo	MTS	- Mašinų traktorių stotis
gr-	- grandinis	NKGB	- Narodnyj Komisariat Gosudarstvenoj Bezopasnosti - Valstybės saugumo liaudies komisariatas
GRU	- Glavnoje Razvedovatelnoje Upravlenije - Vyriausioji žvalgybos valdyba	NKVD	- Narodnyj Komisariat Vnutrennych Del - Vidaus reikalų liaudies komisariatas
inž.	- inžinierius	Nr.	- numeris
j.ltn.	- jaunesnysis leitenantas	OBB	- Otdel Borby s Banditizmom - Kovos su banditizmu skyrius
JAV	- Jungtinės Amerikos Valstijos	OS	- Organizacinis sektorius
JTO	- Jungtinių Tautų Organizacija	OSO	- Osoboje Soveščanije - Ypatinasis Pasitarimas (neakivaizdinis administracinis valstybės saugumo struktūrų teismas)
K.	- Kaunas	P.	- puslapis
k.	- kaimas	pplk.	- papulkininkis
KGB	- Komitet Gosudarstvennoj Bezopasnosti - Valstybės saugumo komitetas	plk.	- pulkininkas
KLT	- Karo Lauko Teismas	PLP	- Pietų Lietuvos Partizanai
kpt.	- kapitonas		
L.	- lapas		
LAF	- Lietuvių aktyvistų frontas		
LF	- Lietuvių Frontas		
LKG	- Lietuvos Gynimo Komitetas		
LIK	- Lietuvos Išlaisvinimo Komitetas		
LIT	- Lietuvos Išlaisvinimo Taryba		
LYA	- Lietuvos ypatingasis archyvas (buvęs KGB LSSR skyriaus archyvas)		

PO	pogran otriad - pasienio būrys, atitinkantis pulką	UKGB	- Upravlenije Komitetą Gosudarstvennoj Besopasnosti - Vals-tybės saugumo komiteto valdyba
pp	pogran polk - pasienio pulkas		
psk.	puskarininkis		
PVO	protivozdušnaja oborona - priešlėktuvinė gynyba	UO	- Uezdnoj otdel - Apskritis skyrius
r.	rajonas	V.	- Vilnius
rb.	publiai	v.ltn.	- vyresnysis leitenantas
	slapyvardis	VK	- Vykdomasis komitetas, ispolkomas
SMERŠ	- Smertj špionam i diversantam - Mirtis šnipams ir diversantams (karinė kontržvalgyba)	VKP(b)	- Vsesojuznaja komunističeskaja partija (bolševiki) - Visasajunginė komunistų partija (bolševikų)
SSRS	- Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjunga	VLIKas	- Vyriausiasis Lietuvos Išlaisvinimo Komitetas
SSKP	- Sovietų Sąjungos komunistų partija	VLK	- Vyriausiasis Lietuvių Komitetas
ŠP	Strelkovyj polk - Šaulių pulkas	vls.	- valsčius
T.	tomas	vnk.	- vienkiemis
TAR	Tėvynės Apsaugos Rinktinė	vns.	- viensėdis
TRMA	- Tremties ir Rezistencijos muziejaus archyvas	vršl.	- viršila
tūkst.	tūkstantis, tūkstančiai	VS	- Veikiantysis sektorius
		ŽL	- Žemaičių Legionas

IVADAS

1

TYRINĖJIMO OBJEKTAS

1940-1990 m. Lietuvoje vykęs Pasipriešinimas buvo lietuvių tautos ir ištikimų Lietuvos valstybei piliečių laisvės kova už valstybinę nepriklausomybę, laisvę ir demokratiją, vedama tiek karinėmis, tiek taikiomis priemonėmis. Šių savarankiškos strategijos bei taktikos sąlygotų pasipriešinimo veiksmų raida, pagrindiniai bruožai bei pokyčiai yra istorinio tyrinėjimo objektu.*

Atsižvelgiant į Lietuvos užgrobimą, skiriami trys vientiso ir unikalaus istorinio reiškinio - Pasipriešinimo - tarpsniai: 1940-1941 m., 1941-1944 m., 1944-1990 m., kurių kiekvienas gali būti tiriamas ir atskirai. Trečiasis tarpsnis pagal kovos intensyvumą, apimtį, pavidalus bei būdus skaidosi vėlgi į tris dalis: 1944-1953 m., 1954-1988 m., 1988-1990 m.

Pasipriešinimas užgrobėjui 1944-1953 m. vyko partizaninių kovų pavidalu ir dažnai partizaninis sąjūdis asocijuojasi su Rezistencija kaip visuma. Dėl karinių veiksmų vyravimo šis tarpsnis vadintinas Lietuvos Pasipriešinimo karu arba tiesiog Lietuvos karu, kurį sukėlė antroji Sovietų Sąjungos agresija ir okupacija.

Lietuvos kare išskiriami du pagrindiniai laikotarpiai: ofenzyvinis (1944 m. vasara-1946 m. pavasaris) ir defenzyvinis (nuo 1946 m. vasaros). Ofenzyvinis Pasipriešinimo karo tarpsnis pagal K.K.Girniaus periodizaciją yra pirmasis partizaninių kovų etapas(48,185). Jis turi aiškiai nusakomą pradžią ir pabaigą, savitą problematiką, kurios analizė leidžia pagilinti bendrosios Pasipriešinimo problematikos supratimą, patvirtinti, papildyti ar ištaisyti iki šiol egzistavusias išvadas bei padaryti naujas.

Šis lūžinis Pasipriešinimo momentas, kuomet lietuvių tautos laisvės kova pasiekia kulminaciją, tapdama visuotine, analogiška Antrojo pasaulinio karo metu kitose šalyse vykusioms karinėms rezistencinėms kovoms, nusipelno atskiro monografinio tyrinėjimo. Tuo pat metu jis nėra mechaniškai ištraukiamas iš bendrojo Pasipriešinimo istorijos paveikslo, o gvildenamas kaip naujų politinių-karinių pokyčių, prasidėjusių 1944 m. vasarą, pradžia.

* Apie Pasipriešinimo (Rezistencijos) teorinę klasifikaciją, objektą ir sąvokas žr.: Kasparas K. Teorinė Pasipriešinimo samprata ir klasifikacija//Laisvės kovų archyvas. T.20. K.1997.

ŠALTINIAI

BENDROJI CHARAKTERISTIKA

Laisvės kovų 1944-1946 m. šaltinių būklė mažai tyrinėta ir žinoma tik bendrais bruožais. Sovietmečiu paskelbtieji darbai dėl tiriamojo objekto ypatybių nekėlė sau tokio uždavinio kaip mokslinė šaltinių kritika ir pasitenkindavo panaudotų šaltinių grupių nuorodomis ar net apsieidavo be jų (3; 52,7-9; ir kt.). Pagrindinės naudojamų dokumentų grupės buvo Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Archyviniams dokumentams skelbti redakcijos išleisti dokumentų rinkiniai bei periodika, Partijos istorijos instituto prie LKP CK bei LTSR Centriniam valstybiniam archyvuose saugomi dokumentai, komunistinių veikėjų atsiminimai bei KGB užsakyti, parengti ir patikrinti straipsniai. Atskirais atvejais buvo panaudojama lietuvių išeivijos periodinė spauda bei leidiniai.

Demokratiname pasaulyje lietuvių išeivių šaltinotylinį medžiagos pažinimą stabdė tiek šaltinių trūkumas, tiek slaptas jų pobūdis. Pirmasis į Pasipriešinimo istorijos šaltinių problemą mokslškai pažvelgė K.K.Girnys monografijoje apie partizanų kovas (48,11-25), analizuodamas okupuotoje Lietuvoje paskelbtus "archyvinių dokumentų" rinkinius, o iš Vakaruose prieinamos medžiagos - J.Lukšos-Daumanto "Partizanus". Laikmečio sąlygos neleido autoriui aptarti panaudotų rezistencinių dokumentų, atsidūrusių įvairiu laiku Vakaruose.

Lietuvos atsikūrimas sąlygojo naujų šaltinių prieinamumą - pasirodė ilgai slėpti Pasipriešinimo sukaupiti dokumentai, atsivėrė buvusio KGB bei kitų archyvų slapti fondai. Pažintis su jų turtais vyksta daugiausia per patį šaltinių skelbimą bei jų panaudojimą tiriamojo pobūdžio straipsniuose, be gilesnės šaltinotyros.

Atsižvelgiant į tyrimo pirmaeilius uždavinius šaltinių apžvalgoje pagrindinį dėmesį tenka kreipti į mažiau bei išvis netyrinėtus klausimus, sprendžiant dvi pagrindines problemas: bendroji 1944-1946 m. laisvės kovų istorijos šaltinių būklė (atsiradimas, susiformavimas ir saugojimas) bei jų panaudojimas (patikimumo ir informatyvumo lygmuo). Palyginamajai analizei pasirenkamos svarbiausios šaltinių sankaupos: buvusio KGB archyvo fondų dalis, rezistencinių archyvų dalis bei leidiniai.

Šaltiniai skirstomi pagal atsiradimo pobūdį, saugojimo vietą ir reikšmingumą. Skirtinos Pasipriešinimo ir okupantų institucijų dokumentų grupės. Pirmieji patikimiausiai atskleidžia pasipriešinimo grupių, partizanų dalinių, pagrindžio organizacijų ar pavienių asmenų organizavimąsi, veiklą, kovą, tikslus ir siekius, kovos pobūdį ir jos galios šaltinius. Tai įvairūs organizacinės veiklos protokolai, įsakymai, atsišaukimai ir spauda, atsiminimai ir užrašai, nuotraukos. Okupantų dokumentai reikšmingi nustatant pasipriešinimo kovos mastus ir poveikį, slopinimo priemones ir būdus. Tai įvairios operatyvinės-informacinės pažymos, suvestinės, ataskaitos, veiklos planai ir direktyvos, tardymo protokolai, pareigūnų tarnybinis susirašinėjimas ir t.t.

Nors abi šaltinių grupės vienetų skaičiumi yra ypatingai gausios, bet tai tėra nedidelė dokumentų, egzistavusių tikrovėje, dalis. Dar 1951 m. partizanas Visvaldas(sl.),

nusprendęs parašyti Žaliosios rinktinės istoriją, suformulavo tam darbui trukdančią pagrindinę problemą - šaltinių trūkumą: žuvus rinktinės įkūrėjui, pirmiesiems vadams ir štabo pareigūnams "daug dokumentų, iš kurių būtų galima gauti daugiau medžiagos parašyti šią istoriją, pateko priešui į rankas arba dingo be žinios"(292,31). A.Ramanausko-Vanago nuomone, 9/10 visų LLK Sąjūdžio archyvų anksčiau ar vėliau pateko į priešo rankas(33,4). Iš jų išliko tik atskiri fragmentai. Daug medžiagos sunaikino patys partizanai, apsupti priešo, ryšininkai ar rėmėjai, atsidūrę pavojuje.

Nelegali veikla neleido partizanams ir pogrindininkams ilgą laiką laikyti pas save kokius nors dokumentus, laiškus, užrašus, tad tie, kurie nebuvo skirti sunaikinti, buvo dedami į slaptus archyvus jau nuo 1944-1945 m. Dalis jų sudėta į tam tikras talpas (metalinius bidonus nuo pieno, sviedinių tūtas, stiklinius butelius) ir užkasta į žemę, paslėpta pas patikimus žmones. Laikui bėgant, dalis slaptaviečių užsimiršo, kai kuri medžiaga pateko į saugumo rankas jau pasibaigus partizanų kovoms, ypač perkeltiant vienkiemius į kolūkinės gyvenvietes. Taip 1980 m. buvo rastas archyvas, užkastas Šiaulių r. Meškuičių apylinkėse(29,15).

Nuo 1989-1990 m. vykdoma tokių slaptaviečių paieška iki 1996 m. davė Tauro, Dainavos, Kėstučio, Prisikėlimo, Vyties (Vyčio) ir Vytauto apygardų archyvų fragmentus, kuriuose pasirodė esą ir nemaža vertingų dokumentų apie 1944-1946 m. įvykius. 1989-1990 m. buvo surastas LLK Sąjūdžio vyriausiosios vadovybės bei Prisikėlimo apygardos - Juozo Šibailos-Merainio archyvas, paslėptas apie Tytuvėnus 5 gilzėse nuo patrankų šovinių, Leono Čelutkos-Nemunėlio paslėptas prie Aukštelkų k. Žaliosios rinktinės archyvas (1991 m. pavasaris), 16 paketų partizanų dokumentų, deja, jau sugadintų drėgmės, apie Gudžiūnus (1992 m. ruduo), gerai išlikęs Šatrijos " rinktinės archyvas prie Telšių (1993 m.), 2 bidonai Maironio rinktinės dokumentų Krakių apylinkėse (1994 m. ruduo), taip pat Vyriausiosios partizanų vadovybės archyvas prie Raseinių, partizano Girėno paslėpti dokumentai prie Ukmergės ir kt.(566; 63,3; 731,20). 1995 m. vasarą Jurbarko r. miškininkai versdami kelmus surado metalinį bidoną su Kėstučio apygardos archyvu.

Nemaža pavienių dokumentų, ypač nuotraukų, išsaugojo ir patys gyventojai, nors tai ir buvo susiję su didele rizika. 1978 m. Balį Gajauską nuteisė 10 metų lagerio ne tik už pagrindinę veiklą, bet ir už medžiagos apie 1940-1950 m. partizanus rinkimą bei saugojimą(82,5).

Okupantų institucijų dokumentų grupėje tokių šaltinių, kurie leistų patikimai dokumentuoti kovos prieš Pasipriešinimą eigą 1944-1945 m. ir net 1946 m., nėra gausu, palyginus su vėlesnio laikotarpio medžiagos apimtimi. Mat atėjūnai atsinešė su savimi ir įprastinę sovietinę biurokratinę netvarką, padidintą karo metų sąlygų. Pirmieji okupacinės administracijos pareigūnai buvo mažaraščiai arba kariškiai, nesirūpinantys raštvedyba, neišmanantys jos vedimo taisyklių ir nesuvokiantys jos teikiamos naudos: pirmosios NKVD-NKGB ataskaitos yra rašytos ant senų, prieškarinio laikų blankų, karinių topografinių žemėlapių švariosios pusės ar net vyniojamo popieriaus pieštuku.

Padėtis raštvedyboje ėmė keistis tik 1944 m. pabaigoje, ir ypač 1945-1946 m. pradėjus formuotis LSSR NKVD-NKGB archyviui. Rankraštinius, sunkiai įskaitomus raštus ima keisti spausdinti mašinėle, atsiranda įvairių formų ataskaitų, pradėdama reikalauti darbo planų, renkamas tarpžinybinis ir vidinis susirašinėjimas, keičia-

masi informacija. Tačiau netgi sugriežtinus raštvedybą, vienokių ar kitokių dokumentų trūkumas buvo nuolatinis 1945-1946 m. centrinio NKVD-NKGB aparato pretenzijų periferiniams padaliniais šaltinis.

Iki 1944 m. pabaigos (SSRS NKVD-NKGB įgaliotinio Lietuvai institucijos įvedimo ir SSRS NKVD-NKGB komisaro pavaduotojo S.Kruglovo atvykimo) faktiškai nebuvo koordinacijos tarp atskirų tarnybų - kontržvalgybos SMERŠ, NKVD kariuomenės, subordinuotos frontų vadovybei, iš vienos pusės ir LSSR NKVD-NKGB komisariato iš kitos pusės, tarp NKVD ir NKGB tarnybų represinių struktūrų viduje. 1944 m., o kai kur (Tauragės, Šakių, Vilkaviškio, Kretingos, Mažeikių aps.) net iki 1945 m. pavasario informacijos kaupimo iniciatyva priklausė 1-ojo Pabaltijo bei 3-ojo Baltarusijos frontų bei jų dalinių Kontržvalgybos skyriams SMERŠ, fronto užnugario apsaugos NKVD vidaus ir pasienio kariuomenių bei jų dalinių žvalgybos skyriams. Kariuomenės bei operatyvininkų veiksmų koordinacijai sukurtų ypatingų SSRS NKVD-NKGB operatyvinių grupių viršininkai, subordinuoti NKVD-NKGB komisarui Maskvoje, kurį laiką ignoravo kuriamus LSSR periferinius padalinius. 1944 m. rudenį operatyvininkas-tikrintojas pranešė LSSR NKVD-NKGB saugumo komisarui J.Bartašiūnui, kad Šiaulių aps. NKVD skyriaus viršininkas saugumo kpt.Satkauskas, faktiškai nušalintas nuo veiklos (tiksliau - informacijos), kurią pasiglemžė sau SSRS NKVD-NKGB operatyvinės grupės viršininkai pplk.Bobčenko ir pplk.Petrov(2,9). 1944 m. gruodžio mėn. Kauno aps. operatyvinės žinias rinko ir suėmimus vykdė net 11 skirtingų padalinių, visai nieko nepranešdami LSSR NKVD-NKGB Kauno skyriui ir net Kauno opersektoriaus vadovams(601,217). Dėl žinybinio nesuderinamumo, minėtų padalinių kaupta informacinė medžiaga, pateko į LSSR NKVD-NKGB archyvą tik fragmentiškai.

Tam tikrą dalį pirminių okupantų dokumentų sunaikino partizanai 1944-1945 m. kovinių operacijų, ypač valsčių centrų puolimo metu. Dažniausiai buvo sudeginami valsčių ispolkomų bei NKVD (milicijos) skyrių dokumentai, bet pasitaikydavo ir NKGB medžiagos. 1945 m. balandžio 27 d. patekęs į partizanų pasalą Aukštadvario-Semeliškių kelyje, portfelį su svarbiais operatyviniais dokumentais pametė Trakų aps. NKGB skyriaus operigaliotinis(246,211).

1954 m. buvo sunaikinta daug periferinio lygio 1945-1947 m. archyvinės medžiagos(587,293). Dokumentai buvo naikinti ne tik saugumo sistemoje, bet ir kitose administracinėse struktūrose: sunaikinta beveik visa selsovietų ir dalis valsčių dokumentacijos iki 1948 m.(612,11). Labai daug dokumentų žuvo okupantams ruošiantis "persitvarkymui" savo valstybėje ir pasitraukimui iš Lietuvos. 1989-1990 m. nemaža dalis buvusio KGB archyve bylų buvo išvežta į Rusiją, išgrobta pačių saugumiečių ar sudeginta KGB vidaus kalėjime (dabar Genocido aukų muziejus)(446,60). Šie paskutiniai naikinimai daugiausia apėmė paskutiniųjų okupacijos metų medžiagą, galėjusią sukompromituoti vienus ar kitus asmenis, tačiau archyvui padarytos žalos pasekmės nėra nustatytos.

Dalis dokumentinės medžiagos po operatyvinio ar kitokio panaudojimo buvo saugoma ne Lietuvoje, tačiau Lietuvos mokslininkams dar ilgus dešimtmečius nebus prieinami (jei apskritai bus prieinami): buvusios SSRS KGB Centrinis operatyvinis archyvas, kuriame sukaupta 1941-1945 m. NKVD-NKGB 4 Valdybos žvalgybinių-diversinių rezidentūrų, grupių ir būrių veiklos bylos, medžiaga apie vokiečių agen-

tūrą, įskaitant desantininkus, bei "nacistinius nusikaltėlius"; archyvas, užkoduotas 61379 Karine dalimi, kuriame saugomi duomenys apie 1941-1945 m. žvalgybinę veiklą (spėjamas GRU archyvas); Omsko srities SSRS UKGB archyvas, sukaupęs ypatingųjų NKVD skyrių-valdybų, frontų ir armijų kontržvalgybos SMERŠ, karinės kontržvalgybos medžiagą, speclagerių, tikrinimo-filtracijos lagerių, surinkimo-persiuntimo punktų bylas, OSO prie SSRS NKVD (MVD) 1935-1950 m. ir OS prie MGB 1946-1953 m., Centrinės komisijos bylų peržiūrai 1954-1956 m. protokolai; Saratovo srities SSRS UKGB, saugojantis medžiagą apie 1941-1945 m. nacionalines organizacijas ir karinius junginius vokiečių okupuotoje teritorijoje, Vokietijos žvalgybos bei kontržvalgybos darbuotojus ir agentus, policinius ir savisauginius dalinius bei formuotes; SSRS KGB Baltarusijos padalinio archyvas(83,385-402). Uljanovsko srities UKGB archyve liko negrąžinta dalis 1989-1990 m. išvežtosios iš Lietuvos archyvinės medžiagos, visas agentų bylų fondas(446,61). Išvardintuose archyvuose gali būti išlikusios 1989-1990 m. Lietuvoje KGB sunaikintų dokumentų kopijos, nuorašai ar originalai, Lietuvoje nerastos tokios bylos, kaip agentūrinė byla "Cerberiai" apie Didžiosios Kovos apygardos infiltraciją bei paties Jono Misiūno-Žaliojo Velnio sekimo byla, Petro Kubiliūno baudžiamoji byla, agento Noreikos (Juozo Markulio) byla ir kt.

Sudėtinga pasinaudoti kai kuriais Rusijos archyvais, kurių sukaupią lietuvišką medžiagą gana plačiai panaudojo dar okupacijos metais J.Dobrovolskas(221) ir kt., rašę apie Sovietų Sąjungos-Vokietijos karą. Pastaruoju metu Rusijos valstybiniu, centriniu gynybos ministerijos archyvais pasinaudojo A.Anušauskas, tačiau neaptaręs jų fondų struktūrinės sudėties, saugomos medžiagos pobūdžio, patikimumo ir svarbos klausimų(607,14). Tas pat pasakytina apie JAV ir kitus kraštus, kur rezistencinė medžiaga sukaupia daugiausia išeivijos organizacijų bei asmeniniuose archyvuose(48,14). Nežinoma kaimyninių kraštų (Lenkijos, Latvijos, Švedijos) archyvų lituanistinės rezistencinės medžiagos būklė.

Lietuvoje didžiausia šaltinių 1944-1946 m. kovų laikotarpiui tirti dalis yra saugoma Lietuvos ypatingajame archyve, kurio pagrindą sudaro buvusio LSSR KGB archyvo didžioji fondų dalis, Lietuvos Politinių kalinių ir tremtinių sąjungos Tremties ir Rezistencijos muziejaus archyve bei paskelbta spaudinių pavidalu. Lietuvos visuomeninių organizacijų, Lietuvos Centriname valstybiniame archyvuose bei įvairiuose kraštotyros muziejuose, bibliotekose, asmeniniuose archyvuose. Beje, dalis privačių archyvų kaupėjų nesuvokia, kad archyvinis dokumentas yra bereikšmis, jei jis nėra įvesdintas į mokslinę apyvartą, t.y. jo negalima patikrinti, išanalizuoti bei interpretuoti. Neskelbiant tokių ir užsienio archyvuose saugomų dokumentų, šaltiniu virsta ne jie patys, o jų interpretacija tyrinėtojų darbuose.

Besiformuojančių archyvų viena iš svarbiausių problemų - apyrašų, senųjų - katalogų, teminių rodyklių stoka. Tyrinėjimo eigoje, pvz. LYA saugomos bylos buvo ir tebėra aprašymo stadijoje, nuo 1992 m. kelis kartus pasikeitė pats archyvo pavadinimas, pakito bylų numeracija ir t.t. Visuomenės iniciatyva (LPKTS) nuo 1991 m. leidžiamas istorijos žurnalas "Laisvės kovų archyvas" vienintelis periodiškai ir sistemingai skelbia Pasipriešinimui pažinti šaltinius bei jų tyrinėjimus. 1996-1997 m. informacinį leidinį "Tautos atmintis" leido Lietuvos genocido tyrimo centras. 1997 m. vienkartinį leidinį LYA sukauptos medžiagos konspektiniam pristatymui paskyrė Lie-

tuvos archyvų departamentas(803), o Valstybinis visuomeninių organizacijų archyvas išleido žinyną apie savo fondus(867).

LIETUVOS YPATINGASIS ARCHYVAS. LITERINĖS BYLOS

Lietuvos ypatingajame archyve yra sukauptos abi šaltinių grupės - tiek Pasipriešinimo, tiek užgrobtųjų-okupantų dokumentai. SSRS KGB padalinio Lietuvai archyvas ėmė formuotis 1945 m. pradžioje - kovo mėn. buvo sudarytas asmeninių, darbo ir operatyvinės įskaitos bylų fondas, 1946 m. - slaptosios raštvedybos fondas, 1947 m. kovo mėn. - baudžiamųjų bylų fondas, 1948 m. - įsakymų fondas ir t.t. 1962-1964 m. operatyvinės įskaitos, baudžiamųjų ir asmeninių agentūros bylų fondai buvo suskirstyti pagal temas (apyrašus) ir sudaryta teminė kartoteka. 1965 m. sausio 22 d. trimis egzemplioriais buvo sudaryta slapta apžvalginė pažyma apie archyve saugomos dokumentinės medžiagos sudėtį ir turinį, iš kurios matyti, kad be LSSR NKVD-NKGB medžiagos, čia pateko ir Priešlėktuvinės gynybos Vakarų apygardos kontržvalgybos SMERŠ skyriaus 1943-1946 m., SSRS MGB-KGB skyriaus Lietuvos geležinkelio 1946-1959 m. bei NKGB Vandens skyriaus Lietuvos jūros baseinui 1944-1959 m. medžiagos(738).

Dabartiniame LYA archyve yra išsaugotas šio buvusio KGB archyvo autentiškumas, sutelkiant visą medžiagą į vieną fondą, o buvusių fondus pervadinant apyrašais. Toks netradicinis sutvarkymas išlaikė ir senąją bylų numeraciją bei galimybę įsivaizduoti visuminį šios šaltinių kaupyklos paveikslą. Iš viso buvo 40 fondų (dabar apyrašų), dar 5 suformuoti iš paskutiniųjų KGB egzistavimo dienų surinktos medžiagos. Šiandien yra saugoma apie 0,5 mln. vienetų bylų, leidžiančių susipažinti su 22-iejų buvusių fondų ypatybėmis. Palyginus su 1953 m. aprašu nėra: F.2 (NKVD-MVD baudžiamosios bylos), F.4 (agentūros asmens ir darbo bylos), F.5 (trėmimų apskaitos bylos); F.26 (KGB kalėjimai) buvusi medžiaga išskirstyta kitiems fondams.

1994 m. pasirodė J.Starkausko apžvalginis pranešimas apie buvusį KGB archyvą(446), kuriame analizuojama tiek pati archyvo struktūra bei jos susiformavimas, tiek čia sukauptos medžiagos patikimumo problema, nors pagrindinis dėmesys yra kreipiamas į šaltinių grupes bei fondus, neteikiančius informacijos apie 1944-1946 m. laikotarpį. Autorius taip pat yra paskelbęs dokumentų su jų analize, publikacijų, iš kurių išsiskiria 18-ojo fondo apžvalga(730).

Dabartinė archyvo aprašymo stadija leidžia plačiau apžvelgti tris pagrindines fondų grupes, kuriose sukaupta reikšmingos medžiagos Pasipriešinimui, ypač 1944-1946 m. laikotarpiui pažinti. Tai baudžiamosios (F.1, archyve be numerio), operatyvinės (F.3 - 2 valdybos literinės bylos, F.6 - operatyvinės-statistinės ataskaitos, F.14 - miestų skyrių medžiaga, F.15, F.18 - operatyvinių sektorių medžiaga, F.19 - operatyvinės bylos) bei agentūrinės bylos (archyve be fondų numerio). Baudžiamųjų bylų fondas yra pats gausiausias, tačiau pažintį su archyvo turtais vertėtų pradėti nuo literinių bylų fondo, nes šiose bylose galima rasti praktiškai visų naudotų ir kauptų dokumentų tipus ar nuorodas į juos pagal regionus ir žinybas.

3-iaje fonde (LSSR MGB 2 N valdyba) buvo saugomos literinės, literinės stebėjimo ir kt. bylos, turėjusios operatyvinę reikšmę. Literinė byla buvo užvedama kiek-

vienam "operatyvinio aptarnavimo" objektui pagal "teritorinį gamybinį principą". Kiekviena byla galėjo turėti 6 dalis (I - oficialūs dokumentai pagal aptarnaujamą objektą; II - agentūrinis-informatorių tinklas; III - sąrašinė antisovietinio elemento apskaita; IV - informacinė medžiaga; V - medžiaga apie operatyvinį darbą; VI - įvairus susirašinėjimas), o ypatingo aptarnavimo objektams buvo pridedamos dar 2 dalys (VII - priešdiversinio darbo medžiaga; VIII - mobilizacinis darbas). "Operatyvinio aptarnavimo objektais" galėjo būti apskritis, valsčius, rajonas, gamykla, įmonė, organizacija.

Pirmąsias literines bylas LSSR NKGB 2 skyrius užvedė 1944 m. rugpjūčio 6 d. Biržų, Kėdainių, Šiaulių, 8 d. Marijampolės, Rokiškio, Seinų (Lazdijų), Šakių, Telšių, Trakų, Ukmergės, 12 d. Švenčionių, vėliau Raseinių, Vilniaus ir kt. apskritys, kurios buvo laikomos ypatingo operatyvinio aptarnavimo objektais(596; 600; 163; 395; 162; 138; 396; 245; 84; 436; 433; 434; 368). 1944 m. rugsėjo 10 d. panašias bylas užvedė ir LSSR NKVD OBB (išimtį sudarė Kauno aps. ir miesto bylos, užvestos liepos pabaigoje(592) bei Mažeikių aps. - spalio 10 d.(602). Rugpjūčio 6 d. Panevėžio aps. užvesta literinė byla buvo bendra NKVD-NKGB(437), kaip ir Kretingos aps.(360). Paskutiniosios literinės bylos buvo užvestos Šilutės ir Pagėgių apskritys: 1945 m. balandžio mėn. - NKVD ir rugsėjo mėn. - NKGB(349; 355; 356; 357), atskiriant Klaipėdos apskrities ir miesto bylas(352). Ypatingas pastarųjų požymis yra tas, kad jos buvo užvestos pagal pačių okupantų kariškių banditavimo, marodieravimo ir kitų nusikaltimų faktus, bet vedamos pagal kitų apskričių tradicinę "nacionalinės kontrrevoliucijos paieškos" schemą.

Pirmosios apskričių literinės bylos ar pirmieji jų tomai buvo užpildyti daugiausia 1944 m. liepos-gruodžio mėn. ir kartais 1945 m. pradžios medžiaga. Paprastai buvo stengiamasi į vieną tomą sudėti metinę medžiagą; įrašyti daugiau kaip 300 lapų buvo nerekomenduojama. Nuo 1948 m. pačios pirmosios literinės bylos operatyviniame darbe nebuvo naudojamos, o besikaupiančios medžiagos koncentruojamos naujose, nors archyvinėje įskaitoje liko iki 1984 m. Daugiausia medžiagos už 1945-1946 m. sukaupė Kauno, Panevėžio, Ukmergės, Utenos, Šiaulių, Švenčionių, Telšių, Trakų aps. NKVD-NKGB skyriai.

Literinėse bylose yra sukaupiti agentūrinės-operatyvinės veiklos dokumentai: apskričių NKGB ir NKVD skyrių susirašinėjimas, ataskaitos, pažymos ir kita informacija apie stebimą teritoriją, pasitaiko Pasipriešinimo dokumentų originalų ar jų verčių į rusų kalbą. Dokumentai dažniausiai antrieji (kalkiniai) egzemplioriai (nuo-rašai), ankstyvesnieji rašyti ranka, vėlyvesnieji spausdinti mašinėle. 1955, 1966-1967 m. visos šios bylos buvo patikrintos, o nuo 1984 m. didžioji bylų dalis tolesnei apskaitai nebuvo imamos. Tai buvo susiję su tuo, kad archyve ėmė dirbuoti speciali grupė, kuri peržiūrinėjo visas bylas ir naikino (išpjaustinėjo) dokumentuose minimų okupantų saugumo tarnybų agentų bei informatorių pavardes. Dėl to šios bylos yra defektuotos. 1964-1965 m. daugelis bylų po kelis kartus buvo peržiūrėtos pačių KGB darbuotojų, rengiant "Lietuviškąją tarybinę enciklopediją" bei atsakant į užklausimus.

Literinės, kaip ir daugelis kitų archyvo bylų, istorikų beveik netyrinėtos kaip istorijos šaltinis. Todėl pradžioje būtina atkreipti dėmesį į bendrąją sovietinių dokumentų patikimumo arba falsifikacijos problemą. Šiuo klausimu yra dvi kraštutinės

nuomonės. Pirmoji labai atsargiai žiūri į buvusiam KGB archyve sukauptus dokumentus, vos ne kiekviename jų įtardami falsifikatą arba nelaiko patikimomis dokumentų kopijas ir pripažįsta tik originalus. Prisilaikantys antrosios nuomonės paraidžiui skaito tuos dokumentus arba teikia jiems pirmenybę, pavyzdžiui, lyginant su partizanų archyvų medžiaga.

Kritinis mokslinis požiūris į šaltinius leidžia atmesti tiek "falsifikatofobijas", tiek primityvizmą. Atidus mokslininkas gali ir net neturėti vieno ar kito neišlikusio ar slapto dokumento, bet žinoti apie jį iš nuorodų ir netgi atkurti jo turinį, paverčiant tai istoriniu faktu. Taip svarbių okupantų vadovybės - S.Kruglovo, B.Kobulovo, A.Apolonovo 1944-1945 m. direktyvų Nr.00191, Nr.35, sankcionavusių karinius nusikaltimus, turinys yra palyginti lengvai atstatomas iš literinėse bylose esančių apskričių skyrių ataskaitų ir planų, kuriose skrupulingai tiksliai, vos ne pažodžiui atkartojamos ištisos "vyresnybės iš aukščiau" nurodymų pastraipos(162,116; 352,43).

Falsifikuoti Lietuvoje likusią archyvinę medžiagą KGB neturėjo nei laiko, nei galimybių, o anksčiau nebuvo ir prasmės tai daryti. Archyvo tvarkytojas A skyrius, kurio uždavinys buvo gaminti dezinformaciją, šiame darbe privalėjo remtis kiek galima autentiška medžiaga. Tikraisiais falsifikatais laikytinos tik specialios klastotės, kaip NKGB pagaminti Pasipriešinimo dokumentai, skirti aprūpinti legendomis agentūrą. Paprastai klastotės yra siejamos su vėlesnio laikotarpio agentų-smogikų veikla, tačiau jų pasitaiko iš 1945-1946 m. Tipiškas tokio dokumento-falsifikato pavyzdys yra LLA Tauragės rinktinės vado Juozo Babiliaus-Šarūno/Ridiko įsakymas LLA nariams demobilizuotis, sudėti ginklus ir nutraukti kovą prieš sovietus, atspausdintas kariškoje spaustuvėje ir platinamas kaip atsišaukimas; kaip šaltinis buvo panaudotas J.Bulavo monografijoje(51,274). Iš tikrųjų tokio dokumento J.Babilius nepasirašinėjo ir 1945 m. kovo 8 d. nužudytas etapo metu "bandant pabėgti". Panašaus turinio kreipimasis bei operatyvinis įsakymas Nr.6 buvo rengiamas LLA vadų Adolfo Eidimto, Albino Karaliaus ir Adolfo Kubiliaus vardu(534,62-68).

Kita vertus, okupantų dokumentika daugumoje atvejų yra savotiškas "objektyvus" padirbinys. Buvo slepiamas tikslus kariuomenės ir jos nuostolių skaičius, pagal "karinės paslapties" dėsnį naudojamas ypatingas žargonas (pvz., pagal KGB A.Ramanauskas-Vanagas nedalyvavo nė viename mūšyje, o tik "susišaudymuose" su kariuomene), operatyvinėmis operacijomis prieš "banditus" pridengiami kariniai nusikaltimai prieš civilius gyventojus ir pan. Jau 1942 m. vokiečių žvalgybos specialistai išsiaiškino, kad visa SSRS spausdinama mokslinė, statistinė medžiaga yra nepatikima, sąmoningai papildyta klaidinančiomis žiniomis tam, kad niekas nesusidarytų tikrojo vaizdo apie padėtį šalyje(682,267). Net į NKGB operatyvines ataskaitas yra įtraukti paprasti kriminaliniai nusikaltimai (tarpusavio girtų muštynės, durtynės ir pan.)(549,141). Atstatyti istorinę tiesą iškreiptos tikrovės vaizdinyje, užfiksuotame tokioje dokumentikoje, nepakanka vien "banditus" pakeisti partizanais, bet būtinas kritinis šaltinių analizės, lyginimo bei kt. metodų panaudojimas.

Analizuojant literinių bylų medžiagą, paaiškėja, kad okupantai 1944 m. ir net 1945 m. pirmąją pusę neturėjo aiškaus Lietuvoje vykstančio Pasipriešinimo vaizdo, jo neatspindi dokumentika. Informacija augo savaime, vykdant areštus, plečiant informatorių tinklą bei kaupiant ir centralizuojant medžiagą apie antiokupacinę veiklą. Tikslinę informaciją apie tautinį pasipriešinimą pradžioje daugiausia rinko NKGB,

glaudžiai bendradarbiaujant su karine kontržvalgyba SMERŠ bei frontų užnugario apsaugos NKVD vidaus bei pasienio kariuomenės štabų žvalgybos skyriais. NKVD skyriams (tiek vietos, tiek Kovos su banditizmu) pradžioje buvo skiriamas pagalbinis vaidmuo ir į pastarųjų literines bylas patekdavo tik tai, ką telkdavosi perduoti "kolegos" iš NKGB ar kariuomenės. 1944 m. rudenį SSRS NKVD OBB viršininkas 3 rango saugumo komisaras A. Leontjev reikalavo pasiaiškinti LSSR NKVD OBB viršininką pplk. Slepniov, kodėl jo ataskaitoje nebuvo įtrauktas rugpjūčio 11-16 d. NKVD karinio dalinio sunaikintos Rokiškio aps. Obelių vls. Antazavės k. "bandos iš 18 šaulių" faktas (390,1). Kadangi tikrovėje tokio atsitikimo, matyt, ir nebuvo, ataskaitinio derinimo ignoravimas žemutinėse grandyse tuoj pat sukėlė vadovybės pretenzijas pavaldiniams.

Vėlesnio laikotarpio medžiagoje (nuo 1944 m. pabaigos) visos Lietuvoje veikusios okupantų struktūros - LSSR NKVD-NKGB bei kariuomenė stengėsi bent jau ataskaitose derinti savo veiksmus ir keistis informacija, bet tuo pačiu tapati informacija plūsdavo skirtingais kanalais, galinčiais ir privalančiais kaupti skirtingą, viena kitą papildančią informaciją. Šia prasme, pasitaiko net periferinių NKVD skyrių ataskaitų, rašomų kariuomenės vardu ("pas mus pulke" ir pan.) (548,161). Nepaisant pasikartojančių dokumentų, skirtingų padalinių (NKVD ar NKGB) literinės bylos vis dėlto nėra paprasti dubletai. Jose galima rasti ataskaitų, išlikusių tik vieninteliam egzemplioriui, NKVD literinėse bylose pasitaiko NKVD kariuomenės operatyvinių suvestinių nuorašų ir pan.

Teritorinių NKVD-NKGB padalinių vaidmuo pradeda didėti jau 1945 m., išaugus kadrų skaičiui, sukūrus agentūrinį-informacinį šnipų tinklą bei tardytojų aparatą, sugebantį bent jau primityviai "susiūti" bylą kariniam tribunolui. Nusistovėjusi karinių slopinimo pajėgų struktūra leido keistis operatyvine informacija ir diferencijuoti kaupiamą medžiagą. Taip NKVD skyriai (milicija) suimtuosius "su politiniu atspalviu", o vėliau "nacionalistinių formuočių vadus" perduodavo NKGB, pasilikdami sau tik tam tikras subjektyviai nustatomas kategorijas. Dar 1944 m. NKVD "banditų" sampratoje buvo tik 1941 m. partizanai (banda, užeik bandi, nemcekij partizan) ir aktyvesnieji vokiečių okupacijos laikų lietuviškosios savivaldos darbuotojai, policininkai bei saugumo agentai (bandit odinočka). Sutriuškinti "bandą" reiškė surasti slėptuvėje besislapstantį 1941 m. įvykių dalyvį ir sužinoti jo pažįstamus, padarant giliamintišką išvadą (neturinčią nieko bendra su tiesa), kad buvęs struktūrinis vienetas veikia ir šiandien. Vėliau "banditais" buvo laikomi visi besislapstantys vyrai, tačiau beveik visuomet suėmimo atveju jie "pavirsdavo" kitų NKVD persekiojamųjų kategorijų asmenimis (vengiantys mobilizacijos, "išdavikai" - predateli i izmeniki).

NKGB domėjosi "vokiečių agentais, diversantais, statytiniais", senaisiais "kontr-revoliucionieriais" (buvusių politinių partijų nariais, šauliais ir pan.) bei naujausiais atsišaukimų platintojais. Partizanai, vadinti "banditais", teoriškai likdavo NKVD, bet žinant vietos milicijos padėtį, tai virsdavo vien kariuomenės problema. Savo ruožtu kariškius (ypač laikinai dislokuotų dalinių) domino tik trumpalaikė informacija - prieš dislokacijos vieta, skaičius, ginkluotė ir galimybė smogti karinį smūgį. Priešo atranka ir patikrinimas - filtracija buvo SMERŠ bei NKVD-NKGB skyrių reikalas.

Literinėse bylose sukaupti dokumentai nevienodi tiek pagal pobūdį, tiek pagal

informatyvumą. Gausiausia literinės dokumentikos dalis – penkiadienės, mėnesinės, ketvirtinės ir metinės ataskaitos. Jos susideda iš dviejų dalių: statistinės ir statistinių faktų paaiškinimo ("charakteringų operatyvinės-agentūrinės-karinės veiklos pavyzdžių aprašymų"). Ataskaitų statistinė dalis kaip šaltinis yra abejotinas, žinant bendrąją sovietinės statistikos klastojimą bei nepatikimumą: tarp suimtųjų kategorijų neįmanoma išskirti partizano nuo taikiai besislapstančio asmens, nustatyti konfiskuotų ginklų iš Pasipriešinimo dalyvių skaičių, nes ataskaitose iš gyventojų surinkti nuo fronto likę ar slėptuvėse rasti ginklai suvesti į vieną skiltį ir t.t.

Vertingesnė ataskaitų dalis yra okupantų veiklos pavyzdžių aprašymai. Jais remiantis galime atskirais atvejais iššifruoti kas slepiasi, pvz. už ataskaitoje paminėtos "banditų" grupės sunaikinimo. 1944 m. lapkričio 23 d. į Švenčionių aps. Melagėnų vls. pasiūsta likviduoti "bandos" kariuomenės grupę suėmė 11 "banditų", ginkluotų sugedusiu revolveriu, kuriuo grasino vietiniam sovietų pareigūnui, kad nepersistengtų vykdydamas naujosios valdžios potvarkius(84,50). Aišku, kad tai paprasti kaimo vyrai, bandę taikaus pasipriešinimo būdu (moraliniu poveikiu) sustabdyti vietos pasidavėlio veiklą. Gruodžio 20 d. Ukmergės aps. Taujėnų vls. šukavimo metu rusų karinė-operatyvinė grupė užklupo "3 banditus, kurie miške rūkė papjautą kiaulę. Vienas banditas bandė bėgti, bet buvo nušautas, du paimti (...), iš kurių vienas pasirodė buvęs lietuviškos armijos leitenantas Juozas Smalstys"(140,224). Iš šios "operatyvinės" informacijos išaiškėja, kad grupinis slapstymasis – tai "banditizmas", kadangi veiksmas vyksta Taujėnų miške, vadinasi jie "šliejasi prie vienos iš Krikštaponio gaujos grupių", o J.Smalsčio ryšius su partizanais "įrodo" rastas pas jį išpėjimas, kuriame partizanai perspėja Smalstį bei jo šeimos narius, kad šie neplepėtų, nevaikščiotų po mišką be reikalo ir apskritai nekalbėtų apie miškinius(140,224)!

Tik nuo 1945 m. pavasario, sumažėjus besislapstančių be ginklo skaičiui, ataskaitose minima "banditų" skaičių didžia dalimi neabejotinai galime skirti prie kariaujančių su okupantais žmonių. Nuo to laiko šiek tiek nusistovi anksčiau visiškai subjektyvus priskyrimas tam tikrai "nusikaltėlių" kategorijai: "banditais" laikomi turintys ginklų ir jį naudojančios žmonės, susibūrę į grupę; jei pastaroji palaiko ryšius su kitomis ar turi vadovaujančią centrą, skiriama "nacionalinei kontrrevoliucijai, po grindžiui"; jam priskiriami ir atsišaukimų leidėjai bei platintojai; būrių rėmėjai tapo "bandpodsobnikais", o žmonės nenulaukę reikiamoje vietoje liežuviu – "įvairiu antisovietiniu elementu".

Gana reikšmingi agentūrinių bylų bei išaiškinimų nuorašai, išrašai ar net užuominos apie jas. Jų padaugėja apskričių literinėse bylose nuo 1944 m. pabaigos, kuomet beveik kiekvienai Pasipriešinimo grupei buvo užvedamos agentūrinės bylos ar išaiškinimai. Jose buvo nustatoma ne tik į jas įeinančių asmenų tapatybė ir skaičius, bet ir panaudotų ar panaudojamų prieš juos agentūrinių, operatyvinių ar karinių priemonių aprašymas. Deja, šie dokumentai yra defektuoti (išpjaustinės tikrosios agentų pavardės ir jų nustatymo duomenys, paliekant tik agentūrinius slapyvardžius). Yra nemaža tardymo protokolų ar kitokių dokumentų nuorašų iš kitų bylų. Kiekvienai pradėtai ar užbaigta literinei bylai buvo sudaromas objekto "pasas": istorinė-geopolitinė-ekonominė-operatyvinė apžvalga (ji išsamiai buvo surašyta Trakų, Kėdainių aps.)(245,2).

Didelė dalis medžiagos NKGB ir NKVD skyrių literinėse bylose dubliuojasi, tačiau

kadangi okupacijos pradžioje jos nevisuomet buvo kruopščiai tvarkomos, o taip pat dėl vėlesnių pertvarkymų jose galima užtikti retų ir pavienių dokumentų, išlikusių būtent tik šioje byloje. Dėl šios priežasties galima teigti, kad NKVD literinės bylos nėra NKGB literinių bylų dubletas; tai įrodo dar ir tas faktas, kad jos vis dėlto buvo paliktos KGB archyve, o ne perimtos į MVD archyvus vėlesnio pertvarkymo metu.

1944 m. pabaigoje sukaupytų dokumentų apie lietuvišką pasipriešinimą kiekis įgailino NKGB užvesti ypatingą bylą jau pačiam Pasipriešinimui, kaip reiškiniui, kaip struktūrizuotai organizacijai. Taip 1945 m. sausio 1 d. atsirado "Delo Nr.17 s materialami po "LLA". Ją sudaro 4 tomai(157; 127; 225), kurie 1953 m. gegužės 11d. buvo padėti į archyvą. 1966-1967 m. ir 1976-1977 m. byla buvo patikrinta, o 1966 m. visi 4 tomai peržiūrėti. Pirmąjį tomą vedė LSSR MGB 2N valdybos 2 skyrius, vėlesnius - kartu ir LSSR MVD kovos su banditizmu valdybos 3 skyrius. Byloje buvo kaupiami dokumentai, 1944-1947 m. atimti iš Pasipriešinimo dalyvių: pagrindžio ir partizanų laikraščiai, nutarimai, įsakymai, instrukcijos, organizacijų įstatai bei programos. Čia yra sukaupta antinacinės rezistencijos spaudos ir atsišaukimų, pirmieji LLA organizaciniai įsakymai ir programa, Tigro rinktinės pirmieji įsakymai, medžiaga apie pasipriešinimą Biržų-Rokiškio krašte, Dzūkų grupės mobilizaciniai įsakymai ir kt., kurie atskleidžia Pasipriešinimo kilimo antrosios rusų okupacijos metu ideologines prielaidas, kai kurią organizacinę veiklą ir jos pobūdį. Dokumentai yra originalai, patvirtinti rusiški vertimai bei originalios pažymos ir išrašai. Visa medžiaga yra išdėstyta chaotiškai, nes dokumentai buvo renkami chronologine tvarka, nesistengiant grupuoti pagal kokią nors sistemą. Dėl to prie LLA dokumentų prijungti ir kiti, nieko bendro su ja neturintys. Dokumentai dažnai kartojasi: LLA programa yra keliuose mašinraštinuose variantuose ir keliuose skirtinguose vertimuose į rusų kalbą.

Pirmieji rusiški lietuviškų tekstų vertimai ypatingai žemo lygio ir dažnai beprasmiški. Iki pat 1945 m. pabaigos-1946 m. daugeliu atvejų labai netiksliai buvo verčiami lietuviški organizacijų ir struktūrinių vienetų pavadinimai, pvz., sąvoka "okrug" dokumentuose versta tiek apygarda, tiek apylinkė, "otriad" - tiek rinktinė, tiek batalionas, kuopa ar būrys, "zvod" - tiek būrys, tiek skyrius, ir pan.

Be LLA, literinės bylos buvo skirtos Tauro, A (vėliau Dainavos), Žemaičių apygardoms, katalikų dvasininkijai. Bylas turėjo ir kiti operatyvinio aptarnavimo objektai: visos buvusios "buržuazinės" partijos, vienuolių ordinai, Kauno ir Vilniaus gamyklos ir įstaigos, komisariatai. Paminėtinos tokios bylos kaip "Fašistinė organizacija Voldemarininkai", "Vokiečių žvalgybos organas Abveras", "Vokiečių kontržvalgybinis organas SD ir saugumo policija Saugumas", "Vokiškos žvalgybos ir diversinės mokyklos", tačiau pastarųjų archyve nepavyko rasti.

OPERATYVINĖS ĮSKAITOS AGENTŪRINĖS BYLOS IR KITŲ FONDŲ OPERATYVINĖS BYLOS

Operatyvinės įskaitos archyvinių bylų fondas pradėtas kurti 1945 m., užbaigus vesti pirmąsias operatyvinės įskaitos bylas. Operatyvinės įskaitos arba ataskaitinės bylos (učiotnoje delo) buvo laikomos literinės bylos 3-ioje dalyje. Susikaupus kompromituojančios medžiagos apie įskaitinį asmenį arba išaiškinus jo priešsovietinį vei-

kimą, ataskaitinė byla buvo išimama iš literinės ir ja remiantis buvo užvedama byla-formuliaras arba agentūrinė byla. Pastarosios buvo dviejų tipų - archyvinės-paieškos, iš kurių 90 proc. paieška vyko visoje Sovietų Sąjungoje, ir agentūrinio išaiškinimo (razrabotki - specifinis rus. terminas, reiškiantis ką nors įdirbama, apdirbama, eksploatuojama, taip pat verslovę). Šios bylos yra faktiškasis baudžiamųjų bylų juodraštis, nes savyje kaupė visą agentūriniu bei tardyminiu būdu gautą medžiagą - nuo tikrovės iki gandų. Palyginant kpt.I.Vyliaus baudžiamąją bylą su operatyvinės įskaitos byla, matyti, kad į pirmąją pateko ne visa tardymo metu protokoluota medžiaga(454).

Patys okupanto specialiųjų tarnybų darbuotojai pagrindinėmis laikė baudžiamąsias bylas, ir ne vien todėl, kad tai buvo jų darbo kvintesencija, bet dėl to, kad baudžiamajai bylai buvo atrenkama labiausiai tikėtina, nekelianti didesnių abejonių medžiaga, akivaizdžias melagystes, fantazijas ir gandus paliekant operatyvinės įskaitos - pirminės bylose. Paieškos byla buvo pradėdama jau nustatytam asmeniui ir į ją renkami visi duomenys tol, kol asmuo suimamas ar tiksliai nustatoma jo mirties faktas. Paieškos bylos buvo pradėtos daugeliui į Vakarus pasitraukusių lietuvių visuomenės bei politinių veikėjų; būdinga vieno LLK Sąjungos vadovų Jono Jurkūno paieškos byla - jis buvo ieškomas Sovietų Sąjungos teritorijoje net 7-8 dešimtmečiuose, nes KGB tolydžio skrupulingai fiksavo gandus apie J.Jurkūno "pasirodymą" Kaune ir kitose Lietuvos vietose, užsienio rezidentūrai nenustatant jo tikrosios gyvenamosios vietos ir asmens tapatybės(454).

Agentūrinio išaiškinimo bylos buvo pradėdamos atskiram asmeniui, išaiškintam agentūrinės veiklos ar tardymo proceso eigoje; kadangi išgautos pavardės nebuvo tikslios, dažniausiai be kitų minimalių biografinių duomenų (vardo, tėvo vardo, gimimo metų, vietos, adreso), paprastai keli ar keliolika asmenų buvo jungiami į grupinio agentūrinio išaiškinimo bylas pagal veiklos pobūdį. Asmenų agentūrinių išaiškinimų analizė leido okupantams susidaryti struktūrinį Pasipriešinimo vaizdą ir pradėti agentūrines bylas konkrečiam organizaciniam vienetui; šia prasme operatyvinės bylos kaip istorinis šaltinis yra vertingesnis už baudžiamąsias, fiksavusias labiau asmens, o ne struktūros veiklos faktą.

Agentūrinės bylos pirmiausia buvo pradėdamos atskiriems partizanų junginiams ar pagrindžio organizacijoms, tačiau greitai okupantai buvo priversti pripažinti visuotinio organizuoto Pasipriešinimo faktą ir bylas pradėdavo jau apygardinio lygio partizanų junginiams - Vakarų ("Voratinklis - Pautina", "Baltija"), Rytų ("Nordost", "Šimonių giria", "Plėšrūnai - Chiščniki", "Kanibalai"), Pietų ("Blefas", "Švyturys - Majak", "Bunkeriniai") Lietuvos sritims, Kęstučio ("Šiaurė - Sever", "Jūra"), Žemaičių ("Šatrija", "Liūnas - Topj", "Suokalbis - Sgovor"), Prisikėlimo ("Aušra - Zakat", "Išsigimėliai - Vyrodki", "Šernai - Kabany"), Vytauto ("Aušra - Zakat"), Didžiosios Kovos ("Cerberiai"), Algimanto ("Štabiniai", "Miško valkatos - Lesnyje brodiagi"), Vyties ("Vakarai - Zapad", "Išdavikai - Izmenniki", "Pasmerktieji - Obrečennyje", "Fanfaronai"), Dainavos ("Kanibalai", "Pasmerktieji - Obrečennyje"), Tauro ("Bejėgiai - Bessilnyje", "Siūlų kamuolys - Klubok") apygardoms.

Greta NKVD-NKGB komisariato skyrių pildomų bylų ir išaiškinimų tą patį darė ir apskričių NKVD-NKGB skyriai. Agentūrinės bylos buvo užbaigiamos, jei okupantui pavykdavo stebimą ir ieškomą asmenų grupę sunaikinti kovine operacija,

suėmimu ar teismu. Agentūrinės bylos galėjo būti laikinai nutraukiamos ir vėl atnaujinamos. Galutiniam jų nutraukimui apskričių skyriams reikėjo gauti NKVD-NKGB (vėliau MGB-KGB) respublikinio padalinio vadovybės, o pastarajai - centrinės vadovybės leidimą.

Dalis agentūrinių bylų, jas užbaigus ir perdavus į archyvą, buvo saugomos centrinuose saugumo archyvuose Rusijoje. LSSR NKGB (vėliau MGB, KGB) jas atsiųsdavo pagal prašymus, ir tik po kiek laiko kai kurios buvo perduotos pastoviam saugojimui į vietos archyvą. Pasitaikantys bylų dublikatai liudytų, kad agentūrinės bylos galėjo būti formuojamos ne vienu egzemplioriu, ir jų pilnas rinkinys turėtų būti išlikęs Rusijos archyvuose.

Agentūrinė byla susideda iš keturių dalių: I - operatyvininkų, aiškinamų asmenų bei agentūros sąrašai, raportų, specpranešimų ir apžvalginių pažymų kopijos, memorandumai; II - vadinamoji "kompromituojanti medžiaga"-agentūrinių pranešimų kopijos, išrašai iš parodymų bei apklausos protokolų kopijos, pareiškimai, kompartijos ir administracijos pranešimai, pažymos pagal archyvinę bei bylos medžiagas, kaltinamosios išvados bei nuosprendžio kopijos; III - "išorinio stebėjimo medžiaga" - įvairi pačio Pasipriešinimo dokumentacija (dažniausiai rusiškų vertimų kopijos), rankraščiai, fotografijos ir kt.; IV - įvairūs dokumentai. Bylos formavimo pagrindiniai šaltiniai - tardyminės, baudžiamosios, agentų darbo bylos.

1944-1946 m. laikotarpio agentūrinių bylų reta arba jos dar nesurastos, nors iš literinių bylų matyti, kad kiekvienas NKVD-NKGB apskrities skyrius jau nuo 1944 m. pabaigos pildė po keliolika agentūrinių paieškos bei išaiškinimo bylų. Dalis ankstyvųjų bylų buvo tik ataskaitose, o ne tikrovėje. Taip pagal literinėse bylose minimus faktus Trakų aps. NKVD-NKGB 1944 m. pabaigoje-1945 m. pradžioje turėjo 8 agentūrines bylas ("Sosna", "Ivolga", "Lesnyje", "Izmeniki", "Karateli", "Blok", "Grabiteli", "Zelenyj teror"). 1945 m. gegužės 3 d. naujasis Trakų NKVD UO viršininkas saugumo pplk. Rožavskis savo raporte nurodė, kad buvusio Trakų aps. NKVD-NKGB opergrupės viršininko pplk. Ryžkov minėtų agentūrinių bylų sąrašas neatitinka tikrovės: jos neužvestos ir neapipavidalintos kaip agentūrinės, pavadinimai duoti pase-nusioms 1944 m. rugsėjo-spalio medžiagoms, o "Zelenyj teror" ir "Kraevcy" paimtos darbui į valsčius ir negražintos į skyrių(548,233).

Laikotarpiui tirti medžiagos daugiau duoda vėlesnės agentūrinės bylos, ypač kuriose kalbama apie tuo metu aktyviai veikusius žmones. Taip agentūrinėje byloje "Sever" (Kęstučio apygarda) nemaža dėmesio skirta Vlodo Gudavičiaus ir LLGS veiklai 1944-1946 m. Jurbarko vls.(455-456).

Atskirą fondą archyve sudarė agentų asmeninės ir darbo bylos, kurių Lietuvoje nebuvo palikta, tačiau jų pobūdį galima atsekti iš pavienių bylų, nusėdusių kituose lonuose: taip F.3 iš agentūrinio fondo buvo perduota karo metų susirašinėjimas su rezidentu Klim(a.sl.)(510).

Daugelis okupantų struktūrų vidaus dokumentų archyvo formavimosi metu buvo skaidoma pagal jų pobūdį. Įsakymų fondą sudarė visiškai slapti, slapti ir neslapti įsakymai, cirkuliarai bei direktyvos, skelbti NKVD-NKGB padaliniui LSSR nuo 1940 m., taip pat Vakarų fronto PVO kontržvalgybos SMERŠ skyriaus asmeninės sudėties įsakymai 1943-1944 m., bei Vandens skyriaus medžiaga nuo 1944 m., tačiau Lietuvos geležinkelio skyriaus medžiaga tik 1953-1959m.

Operatyvinės-statistinės atsiskaitomybės fonde buvo saugoma operatyvinės-statistinės LSSR NKGB ataskaitos nuo 1944 m., NKGB Vandens ir Geležinkelio skyrių - nuo 1945 m.(738,77-78).

Slaptosios raštvedybos fondą sudarė bylos ir medžiagos, sukauptos pagal pačių saugumo struktūrinių padalinių pavadinimus, funkcijas bei atidavimo laiką(738,80). Didžiausią jo dalį sudarė atiduota saugoti archyvui bylos ir slaptoji raštvedybos medžiaga iš miestų ir apskričių (vėliau - sričių ir rajonų) skyrių 1944-1953 m. Čia pakliuvo visos apskričių, rajonų bei operatyvinių sektorių kontrolinės-stebėjimo bei literinės bylos, turinčios operatyvines suvestines, specpranešimus ir kitus dokumentus apie pagrindžio bei partizanų, o taip pat saugumo veiklą. Šiuo metu šios bylos yra įtrauktos į 3-ią fondą. Fonde taip pat buvo saugomi dokumentai apie sribų dalinių sukūrimą, veiklą bei aprūpinimą 1944-1953 m., kontržvalgybinio darbo ataskaitos nuo 1945 m., apibendrinamosios ataskaitos ir specpranešimai apie saugumo veiklą nuo 1945 m.

Šiame fonde surinktos kontrolinės-stebėjimo bylos bei medžiaga apie okupuotoje teritorijoje įvykusių "teroro aktų" tyrimą apima laikotarpį tik nuo 1946 m. Tai netiesiogiai liudija padėties Lietuvoje 1944 m. pabaigoje-1946 m. pradžioje išskirtinumą - vykstant visuotiniam pasipriešinimui ir atviram partizaniniam karui, okupantai dar nebuvo pajėgūs tirti kiekvieną savo priešo veiksmą.

Slaptosios raštvedybos fonde buvo saugomas ypatingosios istorijos klastotojų grupės 1958-1963 m. darbo rezultatas: į kelis šimtus bylų atrinkta medžiaga apie "buržuazinių nacionalistų žvėriškumus ir antiliaudinę veiklą Lietuvos teritorijoje karo ir pokario metais". Bylas sudarė tardymo protokolų, pažymų, liudininkų parodymų nuorašai ar ištraukos, atrinkti iš baudžiamųjų bylų ir parengti bendros dezinformacinės programos kontekste. Nuorašai padaryti 2 egzemplioriais, kurių vienas liko KGB archyve (dabar 8 - Tardymo skyriaus medžiaga), kitas - Partijos istorijos instituto direktoriui prie LKP CK R.Šarmaičiui arba redaktoriui B.Baranauskui "slaptai" perduotose bylose. Nuorašai ir pats dokumentų perdavimas patvirtintas dezinformacinės grupės vadovų plk.A.Sokolov arba mjr.Čvanov. Dokumentikos tikslas buvo sudaryti kuo didesnę žiauraus ir beprasmiško teroro išpūdį, tačiau informacija atrinkta ir pateikta taip, kad nesusidarytų vientisas vaizdas apie pasipriešinimo organizaciją, kovos apimtis bei tikrosios veiklos užmojį. Didelis dėmesys skirtas atskirų asmenų, ypač jau atkalėjusių lageriuose, "kompromitacijai" dėl ryšių su "vokiečiais": taip į vieną bylą buvo siuvami 1941 m. partizanų bei sukilėlių, tarnavusių policijoje ar vermachto statybos daliniuose, desantininkų, rusų tautybės vokiečių agentų ar perbėgėlių, pokario partizanų bei ryšininkų tardymo protokolai, kurių jungiamoji grandis vien tik abstrakti "terorizmo ir kitos priešiškos veiklos" tema.

Kaip šaltinis šios bylos reikšmingos faktologine prasme bei spartesniam ir geresniam orientavimuisi baudžiamųjų bylų fonde. Čia yra patekę tardymo protokolų nuorašų iš operatyvinių bylų, nepatekusių į baudžiamąsias, išlikę kitur nežinomi svarbūs mjr.Benedikto Kaletkos, Mato Mastausko dienoraščiai, pateikti kaip savarankiški parodymai. Naudojant bylas kaip šaltinį, būtina nepamiršti dezinformacinio jų pobūdžio: kai kuriuose dokumentuose buvo pakeisti nors keli sakiniai. Taip Juozo Streikaus savarankiškų parodymų nuorašas atitinkamai paredaguotas, sudarant išpūdį, kad partizanas išsižadėjo savo kovos, idealo, net artimųjų. Tuo tarpu originaliuose

parodymuose, išlikusiuose baudžiamojoje byloje, J.Streikus savo tėvą mini labai pagarbiai, rašydamas iš didžiosios raidės.

Slaptosios raštvedybos fonde dar buvo saugoma centrinio NKGB LSSR padalinio, Vilniaus ir Kauno miestų bei apskričių NKGB skyrių etatų išdėstymas, kuris be didesnių pakeitimų išliko iki 1947 m., PVO Vakarų apygardos kontržvalgybos skyriaus SMERŠ slaptoji raštvedyba 1943-1946 m. (agentūrinio tinklo, agentūrinių išaiškinimų, suimtųjų įskaitos žurnalai, ataskaitos ir specpranešimai).

Dalis LYA fondų turėjo žinybinį pobūdį. 18-ame fonde buvo sukaupta NKVD-NKGB operatyvinių sektorių medžiaga, išlikusi 88 bylose (iš 279 buvusių)(541,101). Keturių - Vilniaus, Kauno, Marijampolės, Utenos - opersektorių dokumentai apima 1945 m. birželio-1946 m. balandžio mėn. laikotarpį. Svarbiausių jų dalį sudarė NKVD vidaus bei pasienio kariuomenės veiklos dokumentai, turintys karo sąlygų antspaudą: operatyvinės suvestinės ir pranešimai iš kovinių veiksmų arenos, pirminių tardymų protokolai. Dokumentai yra reikšmingi atskleisti okupantų karinių pajėgų dislokaciją ir manevravimą, kovinių veiksmų eigą. Tačiau kaip pirminiai dokumentai jie turi ir rimtų trūkumų - yra "bevardžiai" (pasitenkinama sausa statistika), greta teisingos informacijos yra fiksuojami gandai ir dar nepatikrinta informacija. Taip po 1945 m. birželio mėn. Varčios mūšio keliuose operatyvinėse suvestinėse ir pranešimuose tarp nukautų partizanų buvo minimas A.Ramanauskas-Vanagas(516,13).

Dalis kariuomenės medžiagos pakliuvo ir į kitus fondus. Taip 3-iame fonde saugoma Lietuvos apygardos NKVD pasienio kariuomenės 1944-1945 m. tarnybinės veiklos byla(517).

Analizuojant okupantų kariuomenės operatyvinius pranešimus bei ataskaitas, matyti, kad visos kovinės operacijos, kurių metu buvo sunaikinami ištisi partizanų būriai ir paimami didžiuliai kiekiai karo trofėjų, buvo atliekamos praktiškai be aukų. Net tose kautynėse, kur žuvę partizanai skaičiuojami dešimtimis, kariuomenės nuostoliai neprašo 1-2 nukautais ir 2-3 sužeistais. Visa tai yra neįtikėtina ir liudija apie sąmoningą savo tikrųjų nuostolių slėpimą, tačiau negalima teigti, kad kažkur egzistuoja "tikrosios ataskaitos". Šiuo atveju susiduriame su paprasčiausia karine bei karo metų tikros informacijos klastojimo tradicija, kurią formavo keletas šaltinių. Pirmiausia net taikos metu kariniuose manevruose yra leidžiami tam tikri žmonių nuostoliai, neįrašomi į ataskaitas; karo atveju šis procentas turėjo išaugti. Nuostolių slėpimas buvo tiesiogiai susijęs ir su rezultatyvaus vadovavimo apibrėžimu - kuo aukštesnio rango karinė vadovybė, tuo didesnius priešo ir mažesnius savo nuostolius buvo suinteresuota matyti. Analizuojamų dokumentų atveju turime pulkų ar jiems prilygstančių manevrinių opergrupių vadų ataskaitas jau su nuostolių korekcija. Galiausiai faktiniai junginio nuostoliai buvo išlyginami per gaunamą tarnybinių papildymą, o į ne mirtinai sužeistus išvis nekreipiama dėmesio.

Tiksliausiai priešo nuostolius galima nustatyti tik žinant divizijų ir pulkų papildymą per tiriamąjį laikotarpį, tačiau tokių duomenų nėra arba jie neprieinami. Dėl to okupanto nuostoliai Lietuvoje visuomet yra tik spėjami ir arčiausiai tiesos yra tie apskaičiavimai, kurie panaudoja įvairiapusią metodiką ir nesiremia vien jo pačio patiktomis ataskaitomis.

BAUDŽIAMOSIOS BYLOS

LYA yra saugoma apie 200 tūkst. tomų baudžiamųjų bylų(446,58). Pilnas šio fondo pavadinimas buvo "nuteistų asmenų, esančių operatyvinėje-informacinėje įskaitoje, archyvinių baudžiamųjų bylų fondas". Tiriamajam 1944-1946 m. laikotarpiui pažinti yra reikšmingos kelios archyvinių-baudžiamųjų ir archyvinių-tardymo bylų grupės.

Pirmiausia - tai bylos asmenims, kurie buvo tardyti ir teisti už veiklą vokiečių okupacijos metais (pagal sovietų sampratą įvykdžiusių "nusikaltimus Didžiojo tėvynės karo periodu"). Į šią grupę pateko lietuvių pagrindininkai, dalyvavę LAF, LF, LLK Sąjungos, LLA, VLIK ir kt. organizacijų veikloje, plechavičiukai, vokiečių karinių ir sukarintų dalinių kariai, policininkai, dalis savivaldos pareigūnų ir kt. Iš jų svarbesnės - paskutiniojo VLIKo prezidiumo nario nuo LF Povilo Šilo(571), Kęstučio organizacijos vado Juozo Jankausko ir kt. Šios grupės bylų medžiaga yra reikšminga nustatant Pasipriešinimo padėties pereinamuoju 1944 m. vasaros laikotarpiu, taip pat tolesnę pagrindžio organizacinę raidą, ypač jos tęstinumą jau antrosios rusų okupacijos metais.

Pagrindinis informacijos kiekis tenka kitai grupei, kurią sudaro "pokario" Pasipriešinimo kovoje dalyvavusių žmonių, ypač suimtų, tardytų ir baustų 1944-1946 m. laikotarpiu, bylos. Svarbiausios yra grupinės - LLA vadovų A.Eidimto, A.Karaliaus ir kt.(382; 385), charakterizuojanti LLA Žemaitijos periodo bei 1944 m. pabaigos-1945 m. pradžios organizacijos bei jos vadovybės veiklą; A.Kubiliaus, J.Venclausko ir kt. - Telšių LLA rinktinės atkūrimo sunkumus bei Žemaičių Legiono organizavimo pradžią(426-429); M.Pečiuliono, A.Veverskio - paskutiniojo LLA štabo likimą(107); M.Mastausko ir kt.(361-363) - LPS susikūrimą ir veiklą 1945 m. pavasarį-vasarą; pavienės - I.Vyliaus(379-380), A.Valiukėno(485), atskleidžiančios Pasipriešinimo ryšius su užsieniu.

Regioninės istorijos prasme reikšminga S.Misiūno ir kt. byla(640-641), leidžianti dokumentuoti DKR kovos momentus iki 1945 m. pavasario, greta tardyminės medžiagos yra originalių 5 LLA apylinkės dokumentų ar jų vertimų į rusų kalbą (pirmieji įsakymai, slapyvardiniai sąrašai ir kt.).

Pasipriešinimo organizacinės struktūros raidai atskleisti ne mažiau svarbios vėlesnio laikotarpio - nuo 1947 m. bylos: V.Valantino bylos prieduose yra ištisas LLA dokumentų, išsaugotų Žemaičių Legiono archyve, rinkinys (1942-1947 m.)(474).

Į atskirą teminę grupę archyve buvo skiriamos bylos, susijusios su Bažnyčios veikla. Saugomos kunigų bylos yra svarbios ne tik šios institucijos santykiams su partizanais nustatyti, bet ir kitoms - nekarinėms pasipriešinimo formoms atskleisti. Svarbią vietą užima vieno iš Tauro apygardos įkūrėjų kunigo A.Yliaus, Žemaičių Legiono rėmėjo kanauninko J.Juodaičio(644) bylos.

Baudžiamoji byla buvo sistematizuojama tokia tvarka: a) suėmimo ir kratų medžiaga; b) tardymo medžiaga - kaltinamojo ir liudininkų apklausos protokolai ar jų nuorašai, išdėstyti chronologine tvarka; c) kiti dokumentai - aktai, pažymos, ekspertizės ir kt.; d) tardymo apiforminamoji medžiaga - kaltinamoji išvada; e) daiktiniai įrodymai su aprašu. Priede buvo pridėamos agentūrinė sekimo, turtinė, stebėjimo, kalinio asmens bylos.

Baudžiamųjų bylų kaip šaltinio privalumas yra tas, kad jose yra plačiai apibūdinama atskiros asmens ir Pasipriešinimo grupės, kurioje jis kovojo, veikla; gana smulkmeniškai išgvildenamas vienas ar kitas įvykis, pateikiant keliolika skirtingų jo versijų, pasakojamų įvairiausių liudytojų, pradedant nuo paties tardomojo, suimto kovotojų ir baigiant sribų bei agentų. Bylose kaip daiktiniai įrodymai dažnai buvo pridėdami paimti partizanų originalūs dokumentai ar jų nuorašai rusų kalba.

Tačiau baudžiamosios bylos kelia ir daugiausia šaltinotyrinių problemų. Kad visos okupacinio laikotarpio baudžiamosios bylos yra teisinis fabrikatas, aišku ir be detalesnės analizės: pasak A.Svarinsko, okupantų teismai, skirti sunaikinti lietuvių tautą, visada buvo neteisingi(448,13). Papildant jo posakį "Pripažinti reabilitaciją - reiškia pažeminti didvyrius", galima pridurti, kad ir ieškoti nekaltumo baudžiamosiose bylose - reiškia nematyti didvyrių ir pačio Pasipriešinimo apskritai. Pagal LTSR prokuratūros 1989 m. reabilitacinę pažymą V.Borisevičiaus ir kt. byloje, karinio tribunolo nuosprendis neteisėtas ir nepagrįstas ne todėl, kad jį paskelbė okupantai, bet todėl, kad išvadų nepatvirtina byloje esantys įrodymai(448,10). Jais nebuvo nustatyta, kad vyskupas V.Borisevičius "vadovavo ginkluotai opozicijai, rėmė ją materialiai ir vertė tai daryti Telšių vyskupijos kunigus, slėpė ginkluotos opozicijos dalyvius, ap rūpino juos fiktyviais dokumentais, padėjo fašistinės Vokietijos parašutinkams užmegzti ryšius su jos armija"; E.Misevičius ir kunigas P.Gustaitis "priklausė ginkluotai opozicijai, padėjo fašistinei Vokietijai, skaitė ir platino antitarybinę literatūrą ir šiais veiksmais išdavė Tėvynę"(448,10-11). Jeigu šie veiksmai nebuvo įrodyti tardymo melu, tai ar išvis buvo kokia nors rezistencinė veikla?

A.Bagdono, G.Binkio ir kitų byloje LTSR valstybės saugumo komitetas dar 1990 m. birželio mėn. (po nepriklausomybės atkūrimo!) "reabilitacijos" priedanga tardė likusius gyvus bendrąbičius bei liudininkus apie "banditus ir gaujas"(671,372). Aišku, kad atsakymai buvo lakoniški ir vienodi: "nežinau, nemačiau, neprisimenu"...

Baudžiamųjų bylų sudarymo metodikos supratimas sąlygoja pirmąjį žingsnį jų kaip istorinio šaltinio atskleidimo ir panaudojimo linkme. Pirmiausia - kiekviena baudžiamoji byla yra sukompiliuota iš kelių skirtingų šaltinių: tardyminės medžiagos, teismo proceso (jeigu toks buvo) medžiagos ir įvairių pažymų bei protokolų išrašų iš kitų bylų. Savo ruožtu ji dažnai tarnavo kaip operatyvinis-informacinis šaltinis kitoms baudžiamosioms byloms bei įvairioms pažymoms.

Tardymo protokolai yra visuomet prasimanymų ir faktų, tiesos ir melo mišinys: tardomasis stengiasi nusišėpti jam nenaudingą tiesą, o tardytojas įrodyti tai, ko kar-tais ir nebuvo tikrovėje, bet reikalinga tardymo bylai ar jos užbaigimui. Be to, proto-koluose fiksuojami ne visi tardymo metu vykę pokalbiai, bet tik ta jų dalis, kuri, tardytojo nuomone, tinka protokolui, o pastarasis dažniausiai surašomas iš tardo-mojo žodžių, savanoriškai ar prievarta pasirašant, kad tai "tiesa". Tardymo protokolo specifinis rusiškasis teisinis žargonas, naudojama terminologija ("bandos", "vadei-va", "nacionalistai" ir pan.) bei samprotavimų logika visiškai nebūdinga tardomojo atsakymams ir teiginiams. Tai aiškiai įrodoma sugretinus tardytojo surašytus ir sak-raline fraze ("skačiau, iš mano žodžių surašyta teisingai, tvirtinu") patvirtintus pro-tokolus su retkarčiais bylose pasitaikančiais savarankiškais parodymais. Bylose vi-siškai nesutinkamos stenogramos, taigi kiekvienas protokolas yra tik tardytojo atlik-ta artimesnė ar tolimesnė tiesai tardomojo žodžių literatūrinė interpretacija.

Tiek tardymo protokolų, tiek savarankiškų parodymų skiriamoji žymė - siekimas sumenkinti savo vaidmenį aiškinamuose įvykiuose. Vykstant žūtbutinei kovai dėl laisvės ar gyvybės suimtas stengėsi neišduoti savo bendražygių, o tardytojas bet kokių būdu išgauti kuo daugiau informacijos, reikalingos tolesnei slopinimo veiklai bei "nusikaltimui" įrodyti. "Tardoma buvo rusų kalba, kurios nemokėjau, po to pakišama pasirašyti. Priemonės, kurios buvo taikomos tardymo metu, privertė mane negalvojant pasirašyti visa, kas buvo pakišama"-jau chruščioviniu periodu rašė B. Butkevičius, 1945 m. nuteistas 10 metų(353,209). Toje pat byloje "teisto" Prano Uginčiaus žmona 1957 m. skundėsi: "Vilniuje tardymą vedė mjr. Abramovič (*garsus politinių bylų fabrikuotojas - K.K.*). Laike tardymo buvo naudoti kaip moraliniai, taip ir fiziniai kankinimai ir spaudimai"(353,223).

Pagal principą - "mušė, kaip mokėjo, rašė, ką norėjo" sudaryta byla yra kupina abejotino patikimumo medžiagos, tendencingai parinktos ir išdėstytos. 1944 m. pabaigos-1946 m. baudžiamųjų bylų svarbi ypatybė yra tai, kad karo tribunolo "teistų" asmenų "kaltei" įrodyti užteko vien kankinimais išgautų parodymų, nesivarginta kviesti liudininkų(362,538), žmonės buvo suimami be orderių, laikomi kalėjime ilgą laiką, neatsižvelgiant į jokių terminus. 1945 m. birželio pabaigoje-liepos pradžioje suimta grupė pagrindininkų, priklausiusių LPS, buvo tardoma ir byla nebuvo užbaigta iki 1946 m. kovo 29 d. nuosprendžio; ją užbaigti, matyt, paskatino tardymų nukankinto (oficiali diagnozė - tuberkuliozė) pagrindinio bylos dalyvio Mato Mastausko mirtis NKGB vidaus, kalėjime Vilniuje kovo 2 d.(363,57).

Šiuo laikotarpiu okupantų teisinis aparatas labai "pamėgo" grupines bylas - vienu kartu buvo galima išspręsti keliolikos suimtųjų problemą, paversti teismines represijas masinėmis, o veika grupėje sovietinėje teisėje buvo visuomet sunkinanti aplinkybė, užtraukianti žymiai didesnę bausmę. Atskirais atvejais tai buvo paranku ir ideologinei suimtųjų kompromitacijai. Taip į grupinę 18 asmenų bylą, kurioje buvo teisiami Žemaičių Legiono organizatoriai, rėmėjai ir ryšininkai (A.Kubilius, S.Semsys, S.Derbutas, J.Venclauskas ir kt.), buvo įtrauktas Kazys Aleksius, baudžiamas už 1941 m. veiklą, nors antrą kartą užėjus rusams slapstėsi vienas ir su organizuotu pasipriešinimu ryšių neturėjo(429,92).

Baudžiamųjų bylų kompiliavimo metodika nesikeitė ir vėliau, nors jose atsirado ir liudytojų parodymų, net lietuviškai surašytų apklausos tekstų. Tipiška vieno iš pasakutiniųjų Lietuvos partizanų Juozo Streikaus-Stumbro, "teisto" 1961-1962 m., byla. J.Streikaus dalyvavimą 1944 m. pasalose sribams Maniuliškių šilelyje (Antazavės vls. Zarasų aps.) "įrodė" sribas Jakimas Borunovas, kuris iš užpuolikų "atpažino" (po šešiolikos metų) vienintelį J.Streiką, nors iš tikro sribai, pasipylus iš miško aukštumos šūviams, puolė slėptis į griovį ir juo šliaužė apie 50 m nepakeldami galvos, stengdamiesi išeiti iš apšaudomo ploto(350,7,9). Erelio akis, matyt, turėjo J.Borunovas, sugebėjęs pamatyti krūmuose vokiečių uniforma apsivilkusį Streiką, kurio ten nė nebuvo! Tuo tarpu buvusių partizanų-politkalinių (V.Dominausko), galėjusių paliudyti kaltinamojo naudai, nebuvo "rasta" nurodytu adresu ir niekas "nežinojo", kur jie gyvena.

Tiek pagal okupantų, tiek pagal normalią baudžiamąją proceso sampratą baudžiamoji byla turėjo būti galutinio slopinimo metu pasiekto rezultato išraiška. Tačiau kvalifikuotai nebuvo užbaigta nė viena sovietinė politinė byla. Tai sąlygojo ne tik

okupantų teisinės sistemos neteisėtumas Lietuvos gyventojų atžvilgiu, bet ir primitivi orientacija į momentinį efektą. Ilgas žmonių laikymas kalėjime be teismo, nuolatiniai tardymai, standartinės bausmės, bylų medžiagos vienodumas (vien tardomųjų parodymų protokolai ir jų kopijos) tarsi rodo, kad iš suimtųjų buvo išspausa viskas, kas tik galima. Tačiau užduodami klausimai buvo labai stereotipiniai: ar prisipažįstate kaltu, ar sakysite tiesą, kokie bandos uždaviniai, kokios jūsų pareigos joje, kiek ir kokių kontrrevoliucinių lapelių pagaminote, kur jūsų ginklas ir pan. Atsakymų į šiuos klausimus užteko, kad būtų suformuluotas "kaltinimas", o karinis tribunolas paskirtų "bausmę", tačiau operatyvinei paieškai, aišku, to buvo per mažą. 1946 m. pradžioje NKVD-NKGB vadovybei oficialiai paskelbus apie Pasipriešinimo nuslopinimą, skubiai buvo nuteisti, tarp jų ir mirties bausmėmis, daugybė lietuvių patriotų. Pasipriešinimui tebesitęsiant ir naudojant operatyviniam darbui jų bylas (pvz., LLA vadovų A. Eidimto ir kt.) pasirodė, kad surinktoji medžiaga nepadeda rasti atsakymo į daugelį klausimų (kaip ir šiandienos istorikams) ir tinka nebent primityvaus lygio istorinėms pažymoms sudaryti. Ši patirtis koregavo vėlesnio laikotarpio baudžiamųjų bylų medžiagos kaupimą, stengiantis kuo išsamiau ištardyti, surinkti inkriminuojančios medžiagos bei parodymų. Jeigu 1944-1946 m. net Pasipriešinimo vadams nuteisti užtekdavo 1-2 tomų bylos, tai vėliau net eilinis pagrindininkas galėjo "pasigirti" daugiatome savo bylos apimtimi.

Tačiau bylų apimtys didėjimas dar nereiškė, kad keitėsi jų esmė bei pagrindiniai sudarymo principai. Per visą okupacijos laikotarpį nepakito esminės subjektyviosios "teisėsaugininkų" nuostatos, atsiliepė ir paradoksali padėtis, susiklosčiusi dėl karinės žinybos uždarmo. Kaip matyti iš operatyvinių bylų medžiagos, kariniai nuostoliai specialiai buvo mažinami ir slepiami, dėl to ataskaitose visuomet matyti "šaunus organų darbas". Prireikus "įrodyti" suimtojo kaltę, yla išlisdavo iš maišo: partizanui nebuvo galima inkriminuoti to, ką baudėjai patys nutylėjo ir nuspėpė, nebent koks partizanas pats save apkaltindavo. Kariškių nebuvo galima naudoti kaip liudytojų ir teko tenkintis vien sribais ir vietos gyventojais, sudarant iškreiptą vaizdą neva partizanai daugiau nieko neveikė tik retkarčiais susišaudydavo su sribais ir plėšdavo gyventojus.

Savo ruožtu suimtieji laikydavosi skirtingos taktikos. Visiškas neigimas buvo galimas tik vienu atveju - jei tardomasis iš tikrųjų nieko nežinojo ir nieko konkretaus negalėjo pasakyti. Tačiau tylėjimo taktika, žinant NKVD-NKGB tardymo metodus, žiaurumu pranokstančius nacių gestapo, nebuvo išmintinga tuo požiūriu, kadangi tardant, ypač 1945-1946 m., jau buvo remiamasi "įkalčiais" - agentų pranešimais, kitų tardomųjų parodymais ir panašia operatyvine informacija. Akivaizdaus fakto neigimas grėsė fiziniu tardomojo sunaikinimu tiesiog nukankinant. Todėl suimtieji rezistentai, žinodami, kad vistiek jiems lemtis paskyrė katorgininko dalį, prisiimdavo sau visus prieš inkriminuojamus jam nusikaitimus, neigdami dažniausiai tik tiesioginius "teroristinius" aktus, galinčius užtraukti mirties bausmę. Pastarieji ir atsakomybė už Pasipriešinimo sąjudžio organizavimą buvo stengiamasi "primesti" žuvusiems, nepažįstamiems arba kitaip okupantui nepasiekiamiems asmenims.

Dalis tardomųjų pasirinkdavo dar kitokią taktiką - plačiau pasakodavo apie savo antinacinę veiklą, tikėdamiesi, kad tai "suminkštins" tardymą, bet jau pirmųjų LLA vadų (A. Eidimto, A. Karaliaus ir kt.) patirtis parodė, kad net ši veikla SSRS akyse

buvo "nusikaltimas". Jonas Vokietaitis išvis buvo nuteistas vien už dalyvavimą antinaciniame pogrindyje, o vienas jo nusikaltimų buvo net tai, kad 1943 m. "savavališkai paliko darbo vietą" (dėl gestapo pavojaus pradėjus slapstytis).

Bet kuriuo atveju iš tardomojo buvo išgaunamos kelios ar keliolika pavardžių. Tardymo žargone (net ir šiandien) tai vadinama "užmesti tinklą": tardytojas klausinėja apie pažįstamus žmones, stengdamasis sužinoti kuo daugiau pavardžių; po to tos pavardės atsijojamos tarsi pro "tinklą" ir kartais pavyksta užtikti svarbią figūrą. To nepavykus padaryti (tardomajam tylint arba kalbant apie nereikšmingus ar bendrus dalykus) tardymas patenka į aklavietę: išjos išeiti buvo galima tik baigiant bylą arba metant "tinklus" iš naujo. To meto sąlygomis šis procesas vyko pastoviai kankinant suimtąjį, todėl patekusiam į NKGB rezistentui buvo tiesiog nežmoniškai sunku išsilaikyti ir pasirinkti geriausią taktiką.

Kaip ir Pasipriešinime, taip ir jo istorijos tyrinėjimuose yra labai svarbi išdavystės problema. Paviršutiniškas ir nemokšiškas žvilgsnis į baudžiamųjų bylų medžiagą gali atvesti ne tik prie skubotų, klaidingų išvadų, bet ir skaudžių moralinių padarinių. Tiriant tokią medžiagą būtina nustatyti, kokio svarbumo informacija pateko į tardymą medžiagą: sąlygojusi tolesnius suėmimus ir žūtis, apsiribojanti asmeninės veiklos nupasakojimu, nepažeidžiant kitų žmonių laisvės, ar lik senesnių įvykių atskleidimu, neturėjusiu jau jokios operatyvinės vertės. Tačiau vien iš baudžiamosios bylos medžiagos to negalima padaryti, nes ir ypatingai gausūs faktai gali būti tik tardymui iš žinomų faktų asmeniniai patvirtinimai arba net mechaninis operatyvinės medžiagos perkėlimas į apklausos protokolą.

Kita vertus, palaužto žmogaus parodymai, kaip istorinis šaltinis, yra žymiai vertingesni ir labai informatyvūs, tačiau tirtų baudžiamųjų bylų medžiaga rodo, kad net tokioje liko sąmoningai nusišlėptos informacijos.

Tardymų medžiagos vienpusiškas vertinimas negalimas dėl vadinamųjų parodymų "perdengimo", t.y. tardytojo naudojamo metodo vieno parodymais "demonstruoti" kitą, ir atvirkščiai. Tokiu būdu tardomieji "išduodavo" vienas kitą. Subtilesnis "perdengimas", kurį galima pavadinti netgi "pridengimu", yra vieno parodymų perrašymas kitam. Tokiu pavyzdžiu gali būti kpt. Jono Žemaičio-Vytauto baudžiamoji byla, kurioje partizanų generolo "parodymai" iš esmės yra perrašyti Algimanto Zaskėvičiaus, tapusio MGB agentu, 1948 m. parodymai. J. Venclausko-Kymanto baudžiamosioje byloje vietoje asmeninių "parodymų" tiesiog sukonstruoti LLA dokumentai ir pan.

Ypatingai pamokanti yra J. Neicelio-Šarūno bylos medžiaga: joje parodymai mini daug Didžiosios Kovos apygardos veiklos įvykių, dešimtis pavardžių, tačiau... Trakų NKGB operatyvinėje byloje randamas unikalus įrašas: tardytojai skundžiasi Vilniaus vadovybei, kad "Neicelis duoda išsamius parodymus, tačiau visiškai nevertingus operatyvinių požiūriu", t.y. nieko neišduoda. Tik nuolatinis įvairiausių šaltinių sulyginimas leidžia atskirti tikrą informaciją nuo melagingos ir nustatyti šaltinio informatyvumą bei patikimumą.

KITŲ ARCHYVŲ MEDŽIAGA

Lietuvos valstybiniame visuomeninių organizacijų archyve saugomi LKP CK Biuro posėdžių, plenumų ir kompartijos suvažiavimų dokumentai, vietinių partinių bei administracinių struktūrų ataskaitos ir panašūs dokumentai leidžia smulkiau susipažinti su kolaboracijos reiškiniais, pateikia fragmentiškų žinių apie Pasipriešinimą 1944-1946 m. Šio archyvo galimybės plačiau pažįstamos iš sovietmečio laikotarpio publikacijų, nors yra visai netyrinėtų fondų. Todėl šioje sintetinėje studijoje plačiau apžvelgiami anksčiau neprieinami archyvai, o LVVOA, CVA ir kt. archyvuose saugoma medžiaga yra naudojama jau pagal esamas publikacijas.

Dalis į LVVOA patekusios medžiagos turi dezinformacijos pobūdį ir dubliuoja LYA saugomą. Turima galvoje KGB dezinformacinės grupės atrinkta medžiaga apie "buržuazinių nacionalistų žvėriškumus ir antiliaudinę veiklą Lietuvos teritorijoje karo ir pokario metais", kuri sudarė Archyviniams dokumentams skelbti redakcijos arba taip vadinamą čekisto B.Baranausko fondą (apyrašas 55 fonde 3377 iš 264 bylų). Jos pagrindu buvo ruošiama ir leidžiama serija "Faktai kaltina" bei kita propagandinė sovietmečio literatūra.

Pagal svarbumą išsiskiria negausus, bet labai reikšmingas tiesioginiais šaltiniais Tremties ir Rezistencijos muziejaus archyvas. Jo medžiagą nuo kitos skiria tai, kad dokumentika buvo renkama betarpiškai iš buvusių partizanų, rėmėjų, ryšininkų, kurie papasakojo tai, ką net tardytojai nesugebėjo iš šių žmonių ištraukti. Ši informacija nuolat skelbiama "Laisvės kovų archyve". Paskelbti Tauro apygardos štabo archyvo fragmentai(60; 61; 62) leidžia tiksliai dokumentuoti šios apygardos bei Lietuvos Išlaisvinimo komiteto įsteigimą, pirmuosius planus, uždavinius, organizacinę struktūrą, kai kurių svarbesniųjų partizanų susirinkimų (pirmojo bendrojo Tauro ir A apygardų posėdžio, 1945 m. lapkričio 28 d. plk.ltn.J.Vitkaus-Kazimieraičio susitikimo su VLIKo atstovais, ir kt.) eigą; Žaliosios rinktinės archyvo fragmentai(63), apimančys daugiausia 1948-1950 m., bet teikiantys ir nemažai svarbios informacijos apie rinktinės susikūrimą ir veiklą 1945-1946 m. Šie partizanų dokumentai nebuvo patekę į priešų rankas, buvo išsaugoti ir surasti 1990-1991 m.

TRMA saugomi pavieniai partizaninės veiklos dokumentai (apdovanojimo, paskyrimo raštai, įsakymai, paskyrimai ir kt.) iš visų partizanų apygardų štabų archyvų, Prisikėlimo, Tauro, Kėstučio apygardų archyvų dokumentų kopijos bei originalai. 1995 m. iš JAV A.Dundzilos pastangomis gautas saugojimui Algirdo Vokietaičio archyvas, kurio medžiaga svarbi pereinanajam 1944-1945 m. laikotarpiui bei rezistentų ryšiams su užsieniu detaliau nušviesti. TRMA turi fotografijų fondą, kurio medžiaga panaudota kaip iliustracinė šiam leidiniui; buvo išleistas pirmosios Lietuvoje partizanų fotonuotraukų parodos katalogas(64).

Pasipriešinimo dokumentai yra pakankamai objektyvūs, nes partizanai nesistengė klastoti ar pagražinti faktų, ypač apie patirtus nuostolius. Abejojantys šių dokumentų Patikimumu dažnai nesuvokia pagrindžio raštvedybos niuansų. Dar sovietmečio propagandistai, norėdami paneigti partizanų baudžiamųjų sankcijų teisėtumą, "įrodinėjo", kad visi karo lauko teismų sprendimai buvo surašomi jau po bausmės įvykdymo pasiteisinimui prieš visuomenę. Bet juk nelegalioje veikloje biurokratinė raštvedyba nėra įmanoma ir konspiraciniais sumetimais išvis jokie dokumentai neturėjo būti

rašomi: būtent neabejodami savo veiklos teisėtumu ir teisingumu, partizanai ją dokumentavo, rizikuodami gyvybe dokumentus kaupė ir saugojo.

Mašiništinis partizaniško dokumento egzempliorius beveik visais atvejais yra rankraštinio kopija, kurią atliko partizanų archyvo sudarytojas. Svarbu nustatyti, kada buvo padarytas nuorašas - ar tuoj po dokumente fiksuojamo įvykio, ar praėjus tam tikram laikui ir ruošiant archyvą slėpti. Pirmuoju atveju labiau atspindi dokumento sudarytojo emocinė būsena, betarpiškai suvokianti to momento tikrovę. Antroju atveju požiūris yra gilesnis, šaltesnis ir logiškesnis, tačiau galimos dokumento paklaidos datavime, pamirštami nurodyti kai kurie svarbesni faktai. Dėl to dokumentų kompleksai yra vertingesni negu pavieniai išmėtyti dokumentai.

Ne paslaptis, kad didelė dalis partizanų dokumentų yra sudaryti praėjus nuo fiksuojamo juose įvykio tam tikram laiko tarpui. Didžiosios Kovos apygardos štabo viršininko Benedikto Trakimo-Genelio paliudijimu, jis prie savęs būtiną organizacinei veiklai medžiagą laikydavo ne ilgiau kaip savaitę; po toji ir iš atminties svarbios žinios buvo dokumentuojamos ir sudedama į archyvą, saugomą pas patikimus žmones. Kovos eigoje archyvai buvo nuolat kilnojami iš vienos slėptuvės į kitą, laikomi netinkamose, gadinančiomis popierių sąlygomis, dėl įvairių priežasčių daug dokumentų žūdavo, ir vis nauji štabo darbuotojai būdavo priversti atkūrinėti juos ar jų fragmentus arba iš naujo, iš atminties dokumentuoti praeities veiklą.

TRMA yra sudaryti partizanų sąrašai su trumpais biografiniais duomenimis iš niekur neskelbtos savo bei buvusio KGB archyvo Pasipriešinimo dalyvių apskaitos archyvinės medžiagos bei dar gyvų liudininkų patikslinimais. Kaip vienas iš šaltinių jiems buvo panaudoti L.Kerulio iš periodinės spaudos surinkti partizanų sąrašai(137). Jie įgalina istoriką patikslinti savo darbų vardyną, atskleisti iš kilų šaltinių nežinomas pavardes, vardus, slapyvardžius.

OKUPACIJOS LAIKOTARPIO SPAUDOS KLASTOTĖS

Iki 1959 m. okupuotoje Lietuvoje nebuvo skelbiami kokie nors reikšmingesni dokumentai tiek apie lietuvių tautos pasipriešinimą užgrobėjui, tiek apie to pasipriešinimo slopinimą. Pradedant nuo "dokumentinės apybraižos" "Vanagai iš anapus"(13), skirtos kompromituoti Juozą Lukšą dėl jo knygos "Partizanai" leidimo JAV, staiga imta skelbti dokumentika iš LSSR KGB A skyriaus archyvo.

Pagrindinė to priežastis buvo postalininiai pokyčiai Sovietų Sąjungoje. 1954-1958 m. iš kalinimo ir tremties vietų į Lietuvą ėmė grįžti buvę Pasipriešinimo dalyviai ir tremtiniai, tuo sukeldami vietinės administracijos vadovų paniką: nebuvo aišku kaip "atšilimas" atsilieps padėčiai užkariautoje šalyje. Konfliktui tarp tautos ir užgrobėjo fokusuojantis dvasinėje sferoje, negalėdamas imtis atvirų stalininių laikų represijų, LSSR KGB padalinys, vadovaudamasis SSRS KGB įsakymais, pagrindinį dėmesį nukreipė "bendrąjai profilaktikai, buržuazinės nacionalistinės ideologijos demaskavimui, atskirų asmenų perauklėjimui", t.y. ideologinei kovai(3,71-72).

Tuo tikslu sudaryta speciali "patyrusių", t.y. anksčiau su ginklu kovojusių prieš Pasipriešinimą, KGB darbuotojų dezinformatorių grupė 1958-1963 m. atrinko ir parengė archyvinių dokumentų kompleksą. Dalis dokumentų buvo išleista serijoje "Fak-

tai kaltina", pasirašytoje LSSR Mokslų Akademijos vardu(3,73), panaudota publikacijoms periodinėje spaudoje bei leidiniuose. Pagrindinis tokios spaudos uždavinys buvo viešai kompromituoti Pasipriešinimo dalyvius, skaldyti juos tarpusavyje, įrodinėti jų ryšius su naciais, žlugdyti morališkai, vaizduojant laisvės kovotojus nekaltų žmonių žudikais ir kriminaliniais nusikaltėliais - banditais(3,73). Lietuviškoji dezinformacinė kampanija savo ruožtu buvo dalis bendrosios Sovietų Sąjungos mastu vykdomos "fašistų žvėriškumų tyrimo" propagandinės kampanijos, sankcionuotos KGB Pirmosios vyriausiosios valdybos(675,1).

7-ojo dešimtmečio pradžioje minėta darbo grupė išleido 9 archyvinių dokumentų rinkinius. Pradžioje serijos leidiniai buvo, matyt, sumanyti kaip literatūrinės apybraižos, iliustruotos nuotraukomis, pavieniais dokumentais ir jų ištraukomis. Taip atrodė A.Vabalo parengti "dokumentiniai leidiniai" apie pasipriešinimą Alytaus apskrityje bei A.Ramanauską-Vanagą(275) ir Žaliosios rinktinės partizanų veiklą Panevėžio aps.(346). Vėlesni leidiniai jau buvo "moksliškesni". Buvęs NKVD darbuotojas saugumietis B.Baranauskas kartu su kitais parengė dokumentų rinkinius apie LLA, Tauro, Didžiosios Kovos, Žemaičių apygardų, Biržų krašto partizanų veiklą (4; 5; 6; 12). V.Ditkevičius, dalyvavęs operacijose prieš Dzūkijos partizanus, parengė medžiagą iš šio krašto(7). 1968 m. išėjo paskutinis rinkinys, sudarytas jau istoriko R.Čepo ir skirtas Kęstučio bei Prisikėlimo apygardų partizanams kompromituoti(8). Du rinkiniai buvo skirti 1940-1944 m. Pasipriešinimui: Lietuvių Nacionalistų Partijai bei vienam iš LLK Sąjungos vadovų kpt.I.Vyliui(9) ir LAF bei LNP nariui Klemensui Bruniui, slaptai grįžusiam į Lietuvą 1945 m. vasarą(10), "demaskuoti". Apie Žemaičių apygardos vado mjr.Jono Semaškos-Liepos ir Jono Noreikos-Vėtros veiklą buvo galima sužinoti iš J.Vico "studijos" apie Lietuvių Savisaugos dalinius(11).

Rinkiniai ir kitos brošiūros bei knygos buvo naudojami propagandai Lietuvoje, taip pat platinami tarp lietuvių išeivių(3,73). Tačiau ši medžiaga nelauktai sukėlė naują susidomėjimo Pasipriešinimo istorija bangą, dėl to daugiau rinkinių jau nebuvo išleista. 1983 m. išėjo 2-ojo archyvinių dokumentų rinkinio 3-iasis leidimas(59), papildytas kunigą Alfonsą Svarinską, Petrą Našlėną-Kerbelį ir kt. šmeižiančia medžiaga, nors sudarytojas Istorijos instituto bendradarbis doc.K.Strumskis teigė, kad rinkinys parengtas naujai atrinkus "iškalbingiausius" dokumentus iš ankstesniųjų leidimų(59,11).

Kaip šiandien vertinti šiuos rinkinius? Lyginant jų medžiagą su originalais, saugomais buvusioje KGB archyve, galime teigti, kad tam tikras faktų kiekis atitinka archyvinių dokumentų turinį. Todėl jais remiantis paruoštos mokslinės studijos (K.Girniaus) sugebėjo naudojant kritinį šaltinių metodą atskleisti tam tikrus istorinės tikrovės momentus. Tuo pat metu šie rinkiniai buvo parengti subtiliai propagandai ir tai nebuvo pirminiai dokumentai: jau saugumiečių atrinktieji dokumentai tinkamiausiai įvertinami tik visame pradinės bylos komplekse; šiuo atveju jie yra ištraukti kaip "iškalbingiausi" ir surinkti į vieną vietą pagal absurdiškus kriterijus; atrinktųjų dokumentų kopijos perduotos Archyviniams dokumentams skelbti redakcijai - dar vienai, jau atsargos KGB karininkų grupei, kuri iš jų sudarinėjo rinkinį; ir galiausiai "parengimą" baigė pats dokumentų pateikimas ir vertimas į lietuvių kalbą.

Lyginant kpt.I.Vylių paskelbtus "parodymus" 7-ame rinkinyje(9,112-127) su baudžiamąja byla(379-380), matyti, kad jiems buvo atrinktos tik tos tardymo proto-

kolų vietos, kuriose minima kokia nors informacija apie vokiečių karinę žvalgybą, stengiantis sudaryti talkininkavimo vokiečiams vaizdą; kupiūruotos vietos nepažymėtos, praleidžiami tardytojo klausimai (darant negalimu sekti pačią tardymo eigą) ir pateikiamas ištisinis pasakojimas, išverstas palyginti taisyklinga literatūrine kalba, sudarant išpūdį, kad kalba pats tardomasis (dingsta ypatingas rusiškas žargonas, kuriuo tardytojai užrašinėjo savo kuriamus dokumentus). 8-ame rinkinyje dezinformacija dar subtilesnė - "parodymų" kupiūros sudėtos apklausos, bet ne pasakojamų įvykių, chronologine tvarka, dėl to neįmanoma jų rekonstrukcija; Telšių LLA apylinkės organizacinio skyriaus viršininko Stasio Kaupo slapyvardis Dėdė priskiriamas K. Veverskiui, stengiantis sudaryti įvaizdį, kad pats LLA vadas susitikinėjo su abvero karininkais(6,35).

Tam tikra dezinformacinių šaltinių kategorija galima laikyti gausybę propagandinių brošiūrų, "dokumentinių apybraižų" ir stribų bei NKVD-NKGB darbuotojų atsiminimų. Bendras skiriamasis šių leidinių bruožas yra tas, kad istorinis faktas juose kybo tarsi tuštumoje, nesusietas nei su erdve, nei su laiku. Pasipriešinimas juose iškyla tarsi tamsybių pasaulis greta šviesaus socialistinio gyvenimo, o partizanas įgyja beveidžio, bevardžio mistinio Priešo įvaizdį. Tuoj po "Vanagų iš anapus"(13), išleistų ir rusų kalba(14), 1961 m. pasirodė P. Rimkaus apybraižos-apsakos fantazijos, skirtos J. Misiūno-Žaliojo Velnio, A. Slučkos-Šarūno, dzūkų Pūščios girios partizanų "antiliaudinei veiklai" atskleisti(15; 16), 1962 m. A. Dagelis šmeižė Pasipriešinimo kovoje dalyvavusius kunigus F. Zinkevičių, K. Gutauską, A. Jušką ir kt.(17). Pastarojo brošiūrėlėje buvo "įrodinėjama", kad sovietinių aktyvistų naikinime dalyvavo Tauro apygardos kapelionas Justinas Lelešius-Grafas, Didžiosios Kovos rinktinės partizanų vadovybės ryšininkas Steponas Rudžionis-Vėjas ir kt. kunigai, o vienas Tauro partizanų apygardos įkūrėjų kunigas Antanas Ylius-Vilkas "rekomendavo visoms banditų gaujoms pasigaminti penkiakampes žvaigždes ir įkaitinus jomis ženklinti komunistus bei jiems prijaunčius"(17,155). Paneigti panašius prasimanymus to meto sąlygomis praktiškai nebuvo įmanoma - tik 1975 m. su pagrindžio pagalba kunigas A. Ylius paskelbė atvirą atsakymą šmeižikams(374,33-34,151-152).

Kunigų "demaskavimo" darbą 1963 m. pratęsė V. Misevičius(18) (nors pats rašytojas Atgimimo metu teigė, kad jo vardu pasinaudojo tuometinis LSSR Ministrų tarybos Religijos reikalų įgaliotinis P. Anilionis). J jo "dokumentinę apysaką" buvo įdėta Tauro apygardos vadų priesaikos nuotrauka bei keletas kunigo A. Yliaus parodymų fragmentų faksimilių. Alytaus-Kaišiadorių erdvėje veikusių partizanus, tarp jų Didžiosios Kovos apygardos J. Neicelio-Šarūno būrį paminėjo A. Vabalas(467); apie Žaliosios Girios desantininkus ir partizanus prabilo S. Kalinauskas(19), apie Telšių aps. Janapolės ir Varnių vls. partizanus - E. Žemaitis(25), iš periodinėje spaudoje skelbtų straipsnių buvo sudarytas atskiras rinkinys(20).

Nuo 1966-1967 m. "dokumentinės apybraižos" jau skirtos stribų, NKVD-NKGB darbuotojų ir agentų veiklai aprašinėti, pasirodė pirmieji jų prisiminimai. Juos tam tikraprasme jau galima laikyti šaltiniais, duodančiais žinių apie pasipriešinimo slopinimo operacijų užkuliusius, atspindinčiais baudėjų ir kolaborantų ideologines bei pasaulėžiūrines nuostatas. Tuo pat metu ir jos parengtos pagal visus dezinformacinės programos kriterijus - net saugumo pareigūnų pavardės daugeliu atvejų užšifruotos... "Nematomajam fronte" buvo aprašyta Marijampolės NKGB skyriaus ir stribų

veikla, stambiausios okupantų operacijos prieš Dainavos ir Algimanto apygardų partizanų centrus(21), V.Jasinsko - Kupiškio-Subačiaus apylinkių sričių ir jų vado J.Ramono veikla "likviduojant" apylinkės partizanus, vadovaujamus Antano Juškos-Vilko(22), V.Dėno - Zanavykijos sovietiniai aktyvistai(23), E.Uldukio ir V.Gailiūno - Biržų aps. Papilio vls. sričių kova prieš Biržų girios partizanus(24). Buvęs raudonasis diversantas A.Kairelis savo prisiminimuose trumpai paminėjo 1944-1945 m. žiemą Rokiškio aps. veikusių partizanus ir provokacinio smogikų dalinio operaciją prieš juos(26).

Nedidelės apimties propagandinių brošiūrėlių išleido rajonų kompartijos bei vykdomieji komitetai apie "kovą už socializmą" Lazdijų rajone(453) ir kt., atskirų straipsnių paskelbta "Kraštotyros" leidinyje.

1969-1975 m. sąlyginai galime pavadinti savotišku "tylos" laikotarpiu, kuomet stengiamasi prigesinti susidomėjimą pokario įvykiais Lietuvoje ir šiek tiek primityviai propagandą pritaikyti naujam laikui. Atsisakoma grubios, stalinizmą primenančios keiksmažodžių frazeologijos ("sadistų", "bandsadistų" ir pan.), į viešumą atvirai išeina KGB, stengiantis šnipams, provokatoriams ir budeliams suteikti šviesią "tarybinių žvalgų", "tarybinių patriotų", "liaudies gynėjų" aureolę.

1976 m. KGB darbuotojas, prisidengęs J.Jakaičio slapyvardžiu, parašė knygą apie VLIKo organizavimą ir veiklą(27). Tai buvo naujo lygio kūrinys, rodantis okupantų spectarnybų bandymus prisitaikyti prie naujų sąlygų. Pagrindinė kūrinio mintis - įrodyti, kad nebuvo jokio savarankiško lietuviškojo Pasipriešinimo, visos antinacinio pagrindžio organizacijos ir jų centras - VLIKas buvo sukurti vokiečių spectarnybų kovai su sovietų valdžia ir rusų armija, o visos tolesnės Lietuvos laisvinimo akcijos užsienyje buvo inspiruojamos amerikiečių, anglų, prancūzų žvalgybų. Sukurtų "įrodymų" kalnas sugriūva nuo paprasčiausios logikos: kam vokiečiams reikėjo kurti antitarybinį pagrindį, jei prieš pat rusų invaziją jo centras buvo suimtas?

Saugumietis M.Goliakevičius "dokumentinėje apybraižoje" apie LLA nesidrovėjo sukurti niekada nebuvusius pokalbius tarp LLA vadų ir vokiečių abvero vadovybės(28). Pastaroji knygelė turėjo tikslą kompromituoti Pasipriešinimą, LLA organizaciją ir jos vadą Kazį Veverškį-Senį bei desantininkus ryšiais su vokiečiais, kas esant "antifašistinei" pasaulio demokratijos orientacijai, saugumiečių sumanymu turėjo padaryti stiprų ideologinį poveikį. Tačiau nepaisant naujos pateikimo formos, literatūrinė išmonė dvelkė "senove" - dar 1961 m. pas P.Rimkų visi LLA vadai vykdė gestapo užduotis, tik pokalbyje su SS šturmbanfiureriu dalyvavo ne Veverškis, o V.Gontys-Alseika ir net lttn.D.Vaitelis(16,28-29). Arba A.Vabalo "šedevru", kur išgalvojamas A.Birbilo-Baltušio dienoraštis, kaip "dokumentinė apybraiža pagal bylos medžiagą faktus patikrinus vietoje"(346,50-79).

1987 m. paskutinį savo žodį "tarė" sribai(29), o 1989 m. tokios literatūros žanrą negarbingai užbaigė saugumiečio K.Jevscičio, neapskaičiavusio pasikeitusių laikų ir vos nepakliuvusio į teisiamųjų suolą, prisiminimai apie savo veiklą 1945-1948 m. Merkinės apylinkėse(30).

Visa aptartoji literatūra turėjo labai ryškų antilietuvišką pobūdį, kuris atsiskleidžia susipažinus su dezinformacinei programai parengta archyvine medžiaga. Pastarojoje buvo nemažai rusų Vlasovo ROA (Rusų išlaisvinimo armijos) karių bei Skavronskio organizacijos narių, lenkų AK partizanų bei gestapo agentų, net žydų getų ta-

rybų narių tardymo protokolų, iš kurių taip ir nebuvo parengtas joks "demaskuojantis" leidinys.

Pasipriešinimo tarpsniui gali būti įdomūs ir kai kurie oficialūs sovietų valdžios dokumentai, skelbti to meto periodikoje bei atskirais leidiniais, buvusių stambių ir smulkių kolaborantų prisiminimai. Šie leidiniai atskleidžia kolaboracijos esmę - daugeliu atvejų patvirtina ir įrodo bendradarbiavimo su okupantais išdavikišką pobūdį, primesto režimo silpnumo šaknis ir deklaratyvinį "sovietų valdžios" turinį. Savo memuarus yra palikę svarbiausi kolaborantinės administracijos vadovai - J.Paleckis(445) ir kt.

1991 m. pasirodę Kauno partorgo J.Grigalavičiaus atsiminimai, leidėjų manymu, liudijantys stalinizmo deformacijas ir pateisinantys vietos komunistus, tapo eiliniu ne tik okupantus, bet ir kolaborantų rietynes dėl valdžios parodančiu leidiniu(536). Tikrovėje, kaip liudija archyvinė medžiaga, J.Grigalavičiaus atleidimo iš pareigų pagrindinė priežastis buvo ne "nacionalistinės nuotaikos", o perdėtas revoliucinis uolumas, atrodęs kvailai net okupantų akyse(651,98).

LAISVĖS LEIDINIAI

Laisvės sąlygomis spausdinti šaltiniai yra skirstomi į tris pagrindines grupes: archyvinę dokumentiką, prisiminimus ir dokumentinę beletristiką. Archyvinės dokumentikos daugiausia paskelbė "Laisvės kovų archyvo" žurnalas: Tauro apygardos, Žaliosios rinktinės, BDPS organizavimo ir kt. dokumentų.

Pastaruoju metu pasirodė keli didesnės apimties archyvinių dokumentų rinkiniai, iš kurių vienas, skirtas Lietuvos gyventojų trėmimams, "Lietuvos kovų ir kančių istorijos" serijoje iškart susilaukė prieštarų visuomenės bei specialistų vertinimų ir net naujo leidimo(614; 622). Rinkinyje paskelbta keletas vertingų dokumentų ir Pasipriešinimo slopinimo 1944-1946 m. ypatybėms atskleisti.

Antrasis minėtos istorijos tomas skirtas partizaninio sąjūdžio svarbiausiems dokumentams paskelbti(573). Pirmą kartą vienoje vietoje buvo surinkti autentiški Pasipriešinimo dokumentai, atskleidžiantys sąjūdžio organizacinės struktūros raidą, kovos pobūdį, ypatybes, daug dėmesio skiriant ir 1944-1946 m. Tiek pats dokumentų turinys, tiek jų atrinkimo pobūdis bei komentarai iš principo skiriasi nuo pirmojo tomo, ir atitinka serijos pavadinimo esmę bei mokslinius kriterijus. Vertinant leidinį kaip vertingą šaltinį, pastebima, kad kai kuriais atvejais neišlaikomos proporcijos, t.y. labai daug paskelbta dokumentų iš Dzūkijos, ginkluoto pasipriešinimo ištakose ir pradžioje skelbiami LLA dokumentai, tačiau partizanų karinių struktūrų formavimasis pagal rinkinio sandarą prasideda tik nuo Dzūkų grupės štabo įsakymų (tarsi LLA Vanagai - tai ne partizanų karinė struktūra), praktiškai neatspindėta Aukštaitijos, Vidurio Lietuvos, Žemaičių Legiono partizanų veikla, skyrius apie kovotojų priesaikas pradedamas vėl Dzūkų grupės štabo priesaika, ignoruojant pirminę ir svarbiausią 1944-1946 m. LLA nario priesaiką, išlikusią ir vėliau Aukštaitijos regione.

Rinkinį iš Pasipriešinimo leistos slaptos spaudos sudarė A.Liekis(486). Nors leidinys yra skirtas "istorijos tyrėjams" ir jame paskelbta įdomių dokumentų, iš tikro tai yra pirmos po ranka pakliuvusios medžiagos skelbimas, atliekantis tik vieną "moks-

linį" veiksmą - sudedant ją chronologine tvarka. Tarp pagrindinės spaudos rašinių be jokios tvarkos yra įmaišyti slapto partizanų raštvedybos dokumentai, neskelbti minimuose periodiniuose leidiniuose. Knyga yra ryškus mokslinės etikos nesilaikymo pavyzdys, nes nenurodant dokumento gavimo šaltinio, kyla klausimas, kokiais metodais ir iš kur buvo renkama ši medžiaga. Taip Tauro apygardos štabo įsakymai(486,52,62) tikrai nebuvo išspausdinti "Laisvės žvalge".

Pasipriešinimo dalyvių prisiminimai bei užrašai pagal objektyvumą, reikšmingumą istoriniam procesui pažinti yra skirtingų lygių. Patikimiausi ir svarbiausi - partizanų, ypač vadų, prisiminimai ar kitokie užrašai, parašyti tebevykstant ar ką lik pasibaigus kovoms. Juose fiksuojama betarpiška to meto žmogaus būseną, Pasipriešinimo emocinė padėtis, nėra to savo vertės iškėlimo ir liaupsių, neišvengiamų gyvenimo pabaigoje rašytuose memuaruose.

Tokie yra Juozo Daumanto "Partizanai"(31), susilaukę 4-ių leidimų ir iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo buvę pagrindiniu šaltiniu tikrosioms partizanų kovoms Lietuvoje pažinti. Knygą kaip šaltinį sudaro trys sluoksniai: asmeniniai partizano Juozo Lukšos prisiminimai, išpūdziai ir žinoma informacija, partizaninės veiklos medžiaga, rinkta visoje Lietuvoje ir kartu su J.Lukša patekusi į Vakarų, ir galiausiai knygos leidėjų pridėti priedai, iš kurių reikšmingiausi Tauro apygardos statusas, MVD pplk.Burlitskio pareiškimas 1954 m. JAV senato komisijai bei pačio J.Lukšos vėlyvesnis rašinys "MGB pinklės rezistencijoje".

Knygoje atskleidžiamas partizanų organizacinis augimas, santykis su taikiais gyventojais ir priešu, idealai ir politinės-ideologinės nuostatos. Prisiminimai apima ketverius metus - 1944-1948 m., nors prieduose aprašoma ir J.Lukšos žūtis 1951 m. Veikalas daugiausia byloja apie Suvalkijos partizanus, nors keletas trumpų skyrelių yra skirta Šiaurės Rytų, Vidurio Lietuvos bei žemaičių partizanams paminėti. Netikslus pirmųjų knygos leidėjų išivaizdavimas, kad Suvalkijos krašto partizanų veiklos aprašymas "tinka ir visai Lietuvai, nes panašūs įvykiai visur dėjosi"(31,460), vėliau sąlygojo ir kai kurias klaidingas išvadas, bandant Tauro apygardos partizanų pavyzdžiu apibūdinti visą Pasipriešinimą. Šaltinis vertingas ir partizanų santykiui bei ryšiams su užsieniu nustatyti.

Šaltinio sudėtingumas ir J.Lukšos pasirinktas slapyvardis paskatino kai ką iškelti hipotezę, kad tai ne vieno autoriaus, bet ir jo kovos draugo Algirdo Varkalos-Daumanto kūrinys. Hipotezė buvo pateikia ir atmesta televizinės ir laikraštinės polemikos lygyje(32; 576; 577), tačiau viena jos pateikėjų nurodė, kad spėjimą sąlygojo veikalo kaip "istorinės reikšmės leidinio" studijavimas. Iš 1948 m. rugpjūčio 26 d. J.Lukšos laiško matyti, kad tai asmeniniai prisiminimai, paremti iš okupuoto krašto atsineštų užrašų nuotrupomis(31,459-460). Tai iškart turėtų atmesti bet kokias hipotezes dėl bendraautorių, nes Daumanto slapyvardis galėjo būti pasirinktas tiek pagerbiant bendražygį, tiek atsitiktinai. Pagrindinis "įrodymas", kad dalį knygos parašė kitas asmuo, yra 137 psl. nurodomos pareigos, tačiau jos nėra A.Varkalos, kuris nebuvo nei Birutės rinktinės vadu, nei VGP štabo adjutantu, ir juo labiau nekeliavo tiek daug kaip J.Lukša. Kitas O.Lapinskienės(576) įrodymas buvo 142 psl. apygardos vado kreipimasis į Daumantą, kažkodėl laikant jį Varkala, nors aiškiai parašyta, kad šiame epizode dalyvauja "tiek aš, tiek brolis"(31,140). Kaipgi kitaip kūrinyje galėjo apygardos vadas kreiptis į autorių, jei ne Juozai Daumantai? 1946 m. pavasarį mini-

mas greta autoriaus Skirmantas(si.) nėra J.Lukša, tuo metu žinomas kaip Vytis, o Skirmanto kuopos vadas(31,192-193); ir t.t.

Ne mažiau vertingi Adolfo Ramanausko-Vanago prisiminimai(33;940). Parašyti partizanų kovai pasibaigus, jie dalimis buvo išsaugoti pas patikimus rėmėjus, apsaugojusius užrašus nuo bet kokios KGB intervencijos ar sunaikinimo. 1991 m. išleisti prisiminimai nebuvo palydėti jokiais moksliniais komentarais, partizaninės veiklos dokumentais, prisiminimuose minimų slapyvardžių iššifravimu, iliustruoti to laikotarpio nuotraukomis. Tačiau net ir išleisti tokiu pirmą kartą pavidalu jie yra patikimu šaltiniu partizaninei veiklai Dzūkijoje, iš dalies Tauro apygardoje bei bendroje LLK Sąjūdžio organizacijoje atskleisti.

Lyginant atsiminimus su J.Lukšos-Daumanto "Partizanais", matyti keletas esminių abiejų šaltinių skirtumų. Jeigu J.Lukšos knyga yra labai informatyvi, tai A.Ramanausko prisiminimai labiau atskleidžia partizanų išgyvenimo bei kovos kasdienybės paveikslą. Kitaip tariant, J.Lukša parašė partizanų istoriją-kroniką, o A.Ramanauskas savo veiksmų analizėje apčiuopė ir ateities tyrinėtojams nurodė absoliučią daugumą Pasipriešinimo istorijos problemų. Tuo šie šaltiniai vienas kitą papildo ir yra objektyvių istoriografinių tyrinėjimų pamatas.

A.Ramanausko prisiminimai yra subjektyvesni negu J.Lukšos. Tam turėjo įtakos ne tik tai, kad organizacinis-karinis darbas Dzūkijoje atspindimas per asmeninių autoriaus išgyvenimų bei vėlesnės patirties (dažnai ypač skaudžios) prizmę, bet ir dėl pačio Ramanausko, kaip karininko, mokytojo charakterio savybių. Užrašuose jaučiama antipatija Antanui Kulikauskui-Daktarui, mjr.Sergijui Staniškiui-Litui išreiškiama netgi smulkmeniškais pastebėjimais: pirmajam prikišama, kad dėl "karjeristinių" sumetimų skelbėsi karininku, nors juo ir nebuvo, o antrasis "neįtiko", nes per daug tiesmukiškai įsakinėjo patyrusiems partizanams. Objektyviai žiūrint - tai buvo viena nuolatinių sąjūdžio problemų - autoriteto ir karinio laipsnio santykis, tarpusavio sugyvenimas bei trintis. Tačiau prisiminimai nėra vienpusiški, nes atskleidžia ir idealią šios problemos pusę - tolerantiško, atsidavusio laisvės reikalui ir autoritetingo plk.ltn.J.Vitkaus bei autoriaus santykių su juo paveikslą.

A.Ramanauskas-Vanagas neigia LLA įtaką Dzūkijos partizanų organizacinėje veikloje, o kai kurie istorikai kritiškai to neįvertindami kartoja jo teiginį, kad "Dainavos šalyje niekur neveikė partizanai LLA vardu"(33,38). Iš tiesų A.Ramanauskas partizanauti išėjo 1945 m. pavasarį ir tik vasarą iškilo į sąjūdžio vadovus, kai LLA organizacinė veikla šiuose kraštuose jau buvo pasibaigusi ir jos vardas buvo palaidotas kartu su pirmaisiais šio krašto vadais ir organizatoriais J.Matukevičiumi-Vilku, lttn.B.Šimoniu-Šarūnu, A.Kušliu-Vilku ir kt. Pati organizacija "gyveno" partizanų sąjūdyje ir formalusis jos ištirpimas Pietų Lietuvoje prasidėjo žymiai anksčiau, nes čia aktyviausiai buvo realizuojamos visos Lietuvos partizanų centralizacijos idėjos.

Iš nepatekusių į okupantų rankas prisiminimų ir užrašų išskirtini žuvusio Prisikėlimo apygardos vado Juozo Paliūno-Ryto prisiminimai(34) apie savo kovos kelio pradžią nuo 1944 m. vasaros. Juose pateikiama įdomių duomenų apie partizanus Kėdainių-Raseinių apskričių pasienyje ir geriausiai atspindima laisvės kovos dvasia. Partizano Tigro dienoraštyje(35) yra daug faktologinės medžiagos apie pirmuosius Suvalkijos partizanus bei būrius ir tuo jis pranoksta net J.Daumanto "Partizanus".

Iš į okupantų rankas patekusių užrašų paminėtinas Dzūkų grupės štabo dieno-

raštis, vestas plk.ltn.J.Vitkaus-Kazimieraičio, ir išlikęs rusiškame vertime. Žurnalinėje publikacijoje jis vėl išverstas į lietuvių kalbą, papildytas dienoraštyje minimais štabo įsakymais, taip pat 1946-1947 m. rašytais partizanų Vinco Kibirkšties-Ramūno ir Edvardo Juknaičio-Petraičio (Juozaičio) atsiminimais(36).

Gilesnės kritinės analizės reikalauja po nepriklausomybės atkūrimo parašyti ar buvusių Pasipriešinimo dalyvių ar liudininkų prisiminimai. Jų autoriai, iškentę kančias ir tardymus, lagerius ir tremtį, dažnai palaužta sveikata, turėjo laiko permąstyti savo gyvenimą, veiklą, dėl to jų prisiminimai yra gilesni, tačiau mažiau betarpiški, nes be asmeninio patyrimo juos veikė ir bendrasis informacinis gyvenimo fonas, t.y. pamirštus faktus buvo galima atgaivinti perskaičius kitų prisiminimus, pavarčius dokumentus, savo asmenines bylas buvusiam KGB archyve. Be to, daugumą jų neužėmė aukštų pareigų Pasipriešinimo organizacinėje struktūroje arba jų partizanavimo bei kitokios nelegalios veiklos stažas nebuvo ilgas, kas irgi riboja informacijos kiekį.

Žanrinio požiūriu prisiminimai skirstomi į originalius memuarus, literatūrinės apybraižas ir kraštotyrinę informaciją. Pagal parašymo laiką atsiskiria kūriniai išleisti iki ir po buvusio KGB archyvo išslaptinimo. Pirmieji, nors ir nebūdami pernelyg išsamūs faktų prasme, neturi tos okupantų dokumentinės medžiagos įtakos ir yra vertingesni autentiškumo prasme.

1992 m. pasirodė buvusio LLA nario, vieno iš Tigro rinktinės organizatorių ir vadų Leono Vilučio atsiminimai apie 1944-1945 m. laikotarpį(37). Deja, juose nemažai esminių faktinių klaidų, kai kurie atpasakoti įvykiai abejotini, todėl kaip šaltinis jie yra vertintini labai atsargiai, ypač intarpuose pateikti "autentiškų" dokumentų tekstai bei datos. Prisimindamas pagrindžio pradžią 1940 m. rudenį Telšiuose, autorius jo veiklos pasakojimui "pasiskolina" tuo metu dar nesukurtos LLA organizacinius momentus(37,49-50). Iškraipytos, netikslios kai kurios svarbios pavardės - vietoje plk.Jono Liorento - Liorensas(37,92), Jurgio Gerulio - Garelis(37,98), plk.Svilas buvo plk.J.Liorentą pakeitęs LLA Kauno apygardos vadas, o ne štabo operatyvinio skyriaus viršininkas(37,92). Išgalvojimai yra tai, kad Vilutis pranešė plk.Verteliui ir plk.J.Liorentui apie P.Plechavičiaus rinktinės likvidavimą (Liorentas tuo metu buvo Kaune, savo bute, ir išpėtas Prano Ververskio)(37,92); kad vokiečiai Telšiuose atkabino penkis vagonus ginklų už jiems perduotus 47 suimtus raudonuosius partizanus(37,101); plk.Sakalo nereikėjo skirti Panevėžio apygardos vadu(37,101), nes jis juo buvo visą laiką; ir t.t. Tokios klaidos savotiškai kontrastuoja su L. Vilučio publikacijų periodinėje spaudoje medžiaga, taip pat su baudžiamąja byla buvusiam KGB archyve, kuri patvirtina arešto aplinkybių bei laikymosi tardymo metu atsiminimų teisingumą(591; 483).

Patikimi J.Petraškos-Lapaičio prisiminimai apie Vaidoto partizanų grupės organizavimą ir veiklą(38), P.Pečiulaičio-Lakštingalos(39) ir J.Armonaičio(623) - apie

Tauro apygardos partizanus. Prieš pat mirtį buvo parašyti P.Šilo atsiminimai, kuriuose atskleidžiamas "mažosios VLIKo" organizavimo aplinkybės 1944 m. vasarą, nors taip ir liks nesuprantama, kodėl autorius teigė, kad VLIKo įgaliojimai buvo perduoti ir Kaziui Škirpai(40).

Daug prisiminimų paskelbta žurnalinėse publikacijose. Apie Tauro apygardos organizavimą prisiminimus paliko kunigas A.Ylius-Vilkas, apie Šarūno rinktinę rašė

A.Suraučius-Tauras, patvirtinęs ir A.Ramanausko-Vanago prisiminimų autentiškumą.

Apie 1944-1946 m. metų įvykius greta visos savo rezistencinės veiklos aprašė buvę Žemaitijos partizanai J.Žičkus-Širšė(493), J.Mocius(494) ir kt. Pastarojo prisiminiuose pasakojama ir apie brolio kunigo Algirdo Mociaus veiklą, atskleidžiant ir unikalią pasipriešinimo formą - religinį atgimimą 1945 m. vasarą.

1996 ir 1998 m. pasirodė R.Kauniečio sudaryti Aukštaitijos partizanų prisiminimų bei kitos dokumentikos rinkiniai, ypatingai plačiai apibūdinantys Vyčio apygardos partizanų veiklą(745; 924).

1990 m. A.Paulavičiaus rezistencijos kovų vaizdai(41) atgaivino dokumentinių-literatūrinių apybraižų žanrą. Tai specifinis šaltinis, pateikiantis savitą apybraižos autoriaus istorinės tiesos, išsakytos praeities liudininkų, interpretaciją, tačiau, skirtingai nuo sovietinių "apybraižų", nėra dezinformuojantis. Tokių knygelių teigiamosios pusės: faktų naujumas, nedidelės apimtys ir mažiau reikšmingų prisiminimų, patikslinimų, pavardžių ir įvykių - kraštotyrinės medžiagos įvesdinimas į mokslinę apyvartą. Kartais tokiose apybraižose yra skelbiama informacija, neužfiksuota jokiuose archyvuose ir gyva tik žmonių atmintyje. Trūkumai: neprofesionalus istorinės medžiagos parengimas, žanrinė teksto kompiliacija, faktologinės klaidos, istorinių faktų nesusiejimas su konkrečia istorine aplinka, orientacija į emocinį išpūdį, literatūriškumas.

Po A.Paulavičiaus apybraižų apie Tauro apygardos partizanus(41; 42), apie juos rašė ir A.Garmutė(43; 44), atgaivindama literatūrinius brolių Lukšų, Kazimiero Pypilio-Mažyčio ir kt. Suvalkijos, Dzūkijos, Žemaitijos, Anykščių krašto partizanų vadų, eilinių, ryšininkų portretus.

J.Semaškaitė(343) parašė dokumentinę apybraižą apie partizanų iš Obelių ir Dusetų apylinkių veiklą, panaudodama A.Dručkaus atsiminimus bei jo surinktą ir išsaugotą archyvinę medžiagą, vienok labai suliteratūrindama faktus. Ją atstato A.Dručkaus(432) autorizuota apybraiža, kartu su išsaugotu Vyties kuopos archyvo likučiu bei prisiminimais, leidžiančiais patikimai atskleisti 1944-1946 m. Pasipriešinimo Rokiškio aps. faktus.

Apie Tėvynės Apsaugos Rinktinės susikūrimą ir veiklą apybraižą pagal savo ir periodinėje spaudoje skelbtus bei neskelbtus prisiminimus parašė V.Kazlauskas(342). Leidinys vertingas tuo, kad pirmasis plačiau aprašė šias istorinėje literatūroje faktiškai nežinomas lietuvių kovas, susistemino prisiminimų faktus ir net pabrėžė jų neišvengiamą prieštaringumą, nesant išlikusių dokumentų, kritiškai įvertino iki tol išseivijoje paskelbtus faktus apie žuvusius prie Sedos ir kt. Kaip šaltinis jis yra labai daugiasluoksnis, istorinė tiesa pinasi su literatūrine išmone, kai kurie faktai prieštariauja patys sau ir neigia vienas kitą net pačiame tekste. Autorius teigia, kad savanorių pasitraukimas iš Zarasų buvo iš anksto suplanuotas ir numatyta susirinkimo ir kautynių vieta prie Sedos, kas tikrai neįtikėtina; kunigas dr.J.Steponavičius visur laikomas LLA nariu ir net Zarasų LLA vadovu, nors iš tikro šis rezistentas buvo krikdemiškosios pakraipos ir Lietuvių Tarybos narys, kaip Zarasų aps. viršininkas stengsis vienyti visas pagrindžio jėgas. Tas pat pasakytina apie rinktinės vadovybę, kuomet jos vadu įvardijamas plk.M.Kareiva, kai tuo tarpu iš priede pateikto dokumento aiškiai matyti, kad juo buvo kpt.I.Jatulis, o M.Kareiva vadovavo 1-ajam Lietuvių pulkui(342,54). Kpt.Čėsna tame pačiame puslapyje vadinamas tai Jonu, tai Vytautu(342,15). Vienas skyrelis skirtas rinktinės organizacinei struktūrai, tačiau iš jo ji

tikrai nepaaiškėja, tik dar labiau sukomplikuoja struktūrinį pažinimą: neaišku, kur dingo 2-asis pulkas ir ar jis išvis toks buvo.

Panašias kritines pastabas galima išsakyti ir apie naująją V.Kazlausko(941) leidinį, kur autorizuojamas ypač vertingas mjr.A.Urbono ir kpt.J.Čėsnos išsaugotas Tėvynės Apsaugos rinktinės štabo archyvas, pateiktas be jokio mokslinio parengimo, komentarai neatskirti nuo pačio dokumento teksto, su prisiminimų intarpais. Kadangi nepateikta jokių faksmilių, o pats archyvas nežinia kur saugomas, ateityje gali iškilti spausdintos medžiagos patikimumo problema.

Nemažai informacinės medžiagos išleista provincijoje. Čia dažniausiai buvo spausdinami partizanų sąrašai, vietos rezistentų biografijos bei nuotraukos, nedidelės apimtys liudijimai. Apie Kėdainių krašto partizanus surinktą informacinę medžiagą paskelbė I.Meškauskas(45; 700); Alantos apylinkėse veikusių kovotojų mena A.Šiukščiaus(430) surinkta prisiminimų medžiaga bei sąrašai; Pietų Žemaitijos, Raseinių rajono - V.Steponaitis(311; 873).

Atskirą grupę sudaro leidiniai, kurie jungia įvairiapusių šaltinius: dokumentines apybraižas, atsiminimus, mokslinius straipsnius, dokumentus bei kitą įvairiausią informacinę medžiagą.

A.Šimėnas(431; 898) savo apybraižose bei straipsniuose, kuriuose asmeniniai prisiminimai persipina su surinktais, atskleidžia plačią laisvės kovų panoramą Panevėžio krašte, nemažai vietos skiria jo pradžiai 1944-1945 m., okupantų terorui. Autorius nevengia kritikos, pvz., "nuvainikuoja" sovietmečiu V.Jasinsko sukurtą Subačiaus stribo Ramono įvaizdį, atskleidžia tikuosius partizanų žūties ir išdavikų (J.Kanapecko ir kt.) veiklos faktus. A.Šimėnas pateikė ir vieną kpt.I.Pucevičiaus-Radvilos žūtį paaiškinančių versijų, su kuria nenorėjo sutikti V.Vaitiekūnas.

S.Abromavičiaus sudarytame rinkinyje pateikta unikalios dokumentikos bei prisiminimų apie Didžiosios Kovos apygardos partizanus(444). Apie Tauro apygardos partizanų kovas prisiminimų ir straipsnių rinkinį sudarė V.Šemeta(486). Jiems skirta ir A.Vilutienės parengta prisiminimų rinktinė(624), kurioje spausdinami prisiminimai, liudijimai, bandant juos papildyti ir patikslinti informacija iš archyvų. Žemaitijos partizanams skiriamas M.Alūzaitės-Kuličauskienės sudarytas rinkinys(834). Kęstučio apygardos kovotojus aprašo 6-asis "Aitvarų" numeris(884), rinkinių yra apie Dainavos apygardos partizanus(876).

Šaltiniais tenka laikyti ir M.Bloznelio(875) bei V.Ašmensko(874) studijas apie Lietuvos Išlaisvinimo Tarybą (LIT) ir Lietuvos Tautinę Tarybą (LTT), paremtas buvusio KGB archyvo baudžiamųjų bylų medžiaga ir prisiminimais. Šiuos du leidinius jungia bendras bruožas: nedidelės apimtys veikla yra ypatingai išplečiama ir rezistencine veikla tampa viskas, prie ko prisilietė autoriai. Bet koks susitikimas ar pokalbis jau traktuojamas kaip "ryšių su partizanais" ar kitomis grupėmis užmezgimas ir netgi paėmimas į savo vadovybę, kai tuo tarpu tiek pirmosios LIT sudėties, tiek LTT veikla truko ypač trumpai - du mėnesius, per kuriuos buvo daugiau veikama teoriškai nei praktiškai. M.Bloznelis, plačiai išdėstydamas pagrindinės organizacijos bei jos veiklos teoriją, studijoje to nesilaiko. Pasak jo, viskas su kuo turėjo kontaktų keliolika LIT narių, virsdavo inkorporacija į LIT ar bent į jos įtaką. Taip LLA Meiliškių apylinkės organizatoriaus, partizanų būrio vado V.Kūročkos gydymasis Kaune virsta interpretacija apie Kėdainių aps. partizanų priklausymą LIT, pastarajai priski-

riamos kelios LLA pagrindžio grupės ir t.t. Tikrovėje LIT ir LLA net nelygintini pagal savo svarbumą, reikšmę ir įtaką Pasipriešinimui.

M.Bloznelis, nepasiremdamas jokių šaltinių, vadina J.Keliuočio prisiminimus KGB falsifikatu, nes juose neigiamai atsiliepiama apie LIT(875,6); menkina LLA, vadinamas ją "popierine" organizacija, palyginus su LIT, kuri buvo "skirta ne išiamžinti istorijoje, bet laiduoti maksimaliai konspiracijai ir efektyvumui"(? - K.K.)(875,27). Paradoksas, bet organizacijos įkūrėjai nežino ką jie leido: L.Dambrausko prisiminimuose bei M.Bloznelio prisiminimų rankraštyje minimas LIT leidinys "Aušra", o baudžiamosiose bylose atrandame "Lietuvos žodį". Autorius knygą vadina medžiaga studijai, tačiau tiesmukiški teiginiai ir vertinimai, paremti vien buvusio KGB archyvo medžiaga, pateikiama be jokios kritinės analizės, rodo kaip okupantų paliktieji "šaltiniai" gali atitinkama ideologiška linkme veikti ir šiandien. Knygoje gausu ir tiesioginių vertimų iš rusų k., pvz."brigada", partizanų rinktinės reikšmė.

Savaip reikšmingi to meto amžininkų, nors ir nedalyvavusių Pasipriešinime, tremtinių ir kt. prisiminimai, kuriuose charakterizuojama 1944-1946 m. epochinė dvasia ir kasdienybė. Juose pasipriešinimas tarsi stebimas iš šalies, ne visuomet jis priimamas koks buvo iš tikrųjų, o samprotavimai dažnai priešingi rezistencinei sampratai, nors lojalumas Tėvynei, idėjai, lietuvybei, moralinėms vertybėms yra neabejotinas. Kitaip tariant, šie prisiminimai greta faktų atskleidžia tiek Pasipriešinimo, tiek okupantų slopinimo veiklos giluminę įtaką visuomenės sąmonei ar tam tikriems poelgiams. Šiuo požiūriu yra įdomus kunigo F.Jaramino 1945-1946 m. dienoraštis, atskleidžiantis kasdieninio gyvenimo panoramą, sribų siautėjimus Biržų aps., niekur nesikišančio intelektualo akimis išoriškai stebima "miškinų" veikla(565).

T.Kačiukaitė parašė atsiminimus apie Žemaitijos Bažnyčios hierarchų V.Borisevičiaus, Pranciškaus Ramanausko ir kt. kunigų likimus(496). Dėl vyskupo V.Borisevičiaus tragedijos autorė kaltina kanauninką J.Juodaitį bei "užsienio tarnybų žvalgybos štabą" (Žemaičių Legioną)(496,46). Iš prisiminimų matyti, kad autorė buvo giliai sukrėsta V.Borisevičiaus arešto ir kaip daugelis to meto žmonių ieškojo tiesioginio šio atsitikimo kaltininko, kai iš tikro visų Lietuvos vyskupų likimas jau buvo iš anksto nulemtas pačio okupacijos fakto. "Ryšiai ir parama" partizanams buvo tik pretekstas susidoroti su vyskupu ir kt., nes pagrindinė to priežastis buvo nepaklusimas sovietų įsakymui paskelbti naują ganytojišką laišką(496,51), tuo pat metu reiškiantis ir visos Bažnyčios atsisakymą bendradarbiauti su sovietais. T.Kačiukaitė be pagrindo bendradarbiavimu su NKGB kaltina kanauninką J.Juodaitį(496,48), nes pastarojo, kaip kunigų seminarijos rektoriaus, santykiai su minėta okupantų institucija buvo ne tokie jau paprasti ir taip tiesmukiškai (ten vaikštai - vadinasi, kaltas) suvokiami. Autorė negalėjo žinoti, kad jos, J.Juodaičio, vyskupų aplinkoje be labai artimo jai 2-M(a.sl.), buvo ir daugiau tikrų informatorių(645,55).

Vakaruose natūraliai išsakomus, tikroviškus prisiminimus apie Pasipriešinimą pradėjo skelbti žymiai anksčiau negu Lietuvoje, tačiau išsamiau buvo aprašyta daugiausia antinacinė rezistencija arba 1944 m. vasaros įvykiai. Iš jų išsiskiria leidinys, skirtas LLK Sąjungos veiklai įamžinti, paremtas jos vadovų surinkta archyvine medžiaga(108). Paminėtini E.Juciūtės(295), J.Keliuočio(327) prisiminimai, vaizduojantys antrosios rusų okupacijos pradžioje susiklosčiusio gyvenimo paveikslą, inteligentijos padėtį.

Lietuvos laisvinimo pastangas užsienyje gvildeno memuarinio pobūdžio apžvalginės istorinės apybraižos apie ALT(452), BALF(237), VLIK(269) veiklą. Jas rašant buvo naudojami organizacijų veiklos dokumentai bei jų vadovų prisiminimai. Savo prisiminimų fragmentus yra paskelbę S.Žakevičius-Žymantas(101), S.Lušys(488) ir kt. Iš naujausios memuarinės literatūros išsiskiria V.Sidzikausko prisiminimai(564), leidžiantys detaliau nušviesti VLIKo delegatūros Berlyne transformaciją į egzilinį VLIKą, laisvinimo veiklos sunkumus 1944-1946 m. pralaimėjusios Vokietijos teritorijoje.

Laiko pokyčiai sąlygojo tokius atsiminimus kaip buvusio generalinio tarėjo prie vokiečių J.Matulionio(365), J.Pyragiaus(410), K.Radvilėno(418), atskleidžiančių lietuvių bandymus organizuoti priešbolševikinį pasipriešinimą kartu su vokiečiais, tautiečių likimus Vokietijoje, santykius su vokiečių karine žvalgyba - Abveru.

Literatūriniam-istoriniam žanrui priskirtinas 7-ojo dešimtmečio pabaigoje JAV pasirodęs V.Ramojaus(Vlado Būtėno) dviejų tomų veikalas(46; 47). Jis buvo istoriko K.Girniaus kritikuotas, nurodant, kad autorius "tik perpasakoja Lietuvos spaudoje skelbtą medžiagą, ne kartą sumaišydamas datas ir partizanų vienetus, vaizduoja kovas supaprastintai ir iškreiptai, ir turi vien šiek tiek bibliografinės vertės"(48,26). Pritariant dėl klaidų ir netikslumų, tenka pažymėti, kad V.Ramojus rėmėsi ir pačių partizanų liudijimais, skelbtais išeivijos spaudoje bei gautais iš Lietuvos, B.Kviklio archyvu(46,9). Dokumentų apie rezistencines kovas siuntimas įvairiais, ypač asmeniniais, kanalais į Vakarus vyko visą okupacijos metą ir išeivijos autoriai naudodami šią medžiagą ne visuomet galėjo nurodyti šaltinį ar jį patikrinti. Pernelyg didelis kritinis požiūris į V.Ramojaus straipsnių rinkinį neleido K.Girniui panaudoti tokių objektyvių žinių apie rezistencijos vadus kaip kpt.Albiną Tindžiulį-Dėdę ir kt.

Šaltinių apžvalga liudija, kad Pasipriešinimo istorijos šaltiniai yra sudėtingi, daugiasluoksniai ir pažinimas galimas tik lyginant įvairovėje. Dvi pagrindinės šaltinių grupės - okupantų ir Pasipriešinimo dokumentai nėra lygiaverčiai: sukaupu informacijos kiekiu pranašesnė okupantų surinkta medžiaga, tačiau didesnio patikimumo ir tuo pačiu platesnio panaudojimo efektyvumo lygis yra rezistencinės medžiagos pusėje. Negalima parašyti objektyvios pasipriešinimo istorijos vien iš okupantų sukauptos medžiagos.

1944-1946 m. šaltinių ypatybė yra ta, kad jie turi labai ryškų vykusio karo sąlygų antspaudą - nemažai įvykių nebuvo patikimai ar išvis dokumentuoti, o esama archyvuose sukauptoji dokumentika ne visada patikimesnė už atsiminimus. Daugeliu atvejų pastarieji yra vienintelis šaltinis ir jų vertingumas pastebimas konkrečiu atveju.

Esama šaltinių bazė leidžia objektyviai dokumentuoti 1944-1946 m. pasipriešinimo pradžios antrąjį rusų okupacijai istorinę raidą, formuluoti, kelti ir spręsti esmines laisvės kovų problemas. Medžiagos naujumas sąlygoja ir neišvengiamą empiriškumą netsintetinėje studijoje.

PERIODINĖ SPAUDA KAIP ISTORIJOS BEI KOVOS UŽ ISTORIJĄ ŠALTINIS

Savitą šaltinių grupę sudaro periodinės spaudos publikacijos. Paprastai laikraštinės bei žurnalinės publikacijos nėra vertinamos kaip rimtas šaltinis, tačiau XX a. pabaigoje, kuomet per jas plūsta didžiulis informacijos srautas, ignoruoti jas būtų klaidinga ir netikslinga. Pasipriešinimo istorijos atveju jos svarbios dar ir tuo, kad spaudos puslapiai iki pat šios dienos yra ideologinės-propagandinės kovos arena ir publikacijų analizė leidžia surasti net vienos ar kitos istoriografinės koncepcijos ištakas. Visą periodinę spaudą galime suskirstyti į kelis pogrupius: Pasipriešinimo, oficialiąją sovietinio-okupacinio laikotarpio, Sąjūdžio periodo ir šiuolaikinę spaudą.

Pasipriešinimo spauda, kurią sudaro partizanų ir pogrindžio leisti periodiniai ir vienkartiniai leidiniai, pati yra fiksuojamas kaip istorinis faktas, o jos turinys yra reikšmingu, dažnai vieninteliu šaltiniu pasipriešinimo sąjūdžio politinei-socialinei programai, dvasiniam jo pasauliui atskleisti. Dauginimo technikos išplitimo dėka su daugelio leidinių kopijomis galima susipažinti bet kurios didesnės bibliotekos saugyklose.

"Disidentinio" laikotarpio pagrindinė spauda, pasirinkusi nesmurtinio pasipriešinimo propagandą bei okupacinio režimo nusikaltimų demaskavimą, keletą straipsnių skyrė ir su partizanų kovomis susijusiai istorijai. Tačiau jie negalėjo būti rimta atsvara okupantų ideologinei kampanijai, ir ne tik dėl jų retumo, bet ir dėl faktinių klaidų: pvz., "Aušroje" skelbtas straipsnis iš partizaninio judėjimo istorijos apie Šiaurės Lietuvos partizanų vadą Kazimierą Kalpoką, be kai kurių autentiškų jų autoriaus prisiminimų faktų, yra legendinis gandų perpasakojimas(792).

Oficialioji sovietinio-okupacinio laikotarpio spauda atspindi prieš propagandos genezę nuo pat agresijos pradžios. Kaip istorinis šaltinis ji yra menkavertė, nes piešia abstraktų Pasipriešinimo "žiaurumą" ir jo dalyvių "nusikaltimus", dažniau kalbėdama apie to meto kolaborantų gyvenimą ir žūtį, nenurodant konkrečių įvykių aplinkybių. Juo labiau kad šios temos gvildenimas buvo susijęs su okupantų specialiųjų tarnybų propagandiniais poreikiais ir didžioji dauguma publikacijų turėjo konkretų ideologinį tikslą, buvo susijusi su tam tikrais politiniais įvykiais. Straipsniai į spaudą buvo rašomi pačių saugumiečių, jų agentų arba jų užsakymu. Daugiausia publikacijų paskelbė "Tiesa", "Komjaunimo tiesa", "Valstiečių laikraštis", rajoniniai ir miestų laikraščiai, žurnalai "Švyturys", "Jaunimo gretos", "Nemunas" ir kt.

Iki 1949 m. spaudoje dar buvo skelbiami partizanų "atvirų teismo procesų" aprašymai, vėliau pasakojama tik apie stribus, komjaunuolius ir kitus okupantų pareigūnus bei šnipus. Nuo 1959 m. birželio 17-30 d. M.Chieno, KŠmigelskio ir E.Uldukio straipsnio "Vanagai iš anapus" "Sovietskaja Litva" laikraštyje prasidėjo naujo tipo propagandos rašiniai. 1960 m. vasario 20 d. "Tiesoje" buvo išspausdintas J.Deksnio laiškas "Kodėl aš su jais nutraukiau santykius", 1962 m. "Švyturio" Nr.9-11 - "Iliuzijų sudužimas". Pastarieji straipsniai didesnę sumaištį kėlė tarp politinės išeivijos, o Lietuvoje tai buvo kasdieninės sovietinės ideologinės indoktrinacijos dalis.

Nuo 1988 m. lietuvių tautai atgaunant istorinę atmintį, specialiosios okupanto tarnybos dar bandė kontroliuoti objektyvios tiesos atskleidimo procesą, parinkdamos subtilesnius, pritaikytus demokratijai metodus.

"Persitvarkymas" istorijos apie okupacinį laikotarpį srityje prasidėjo S.Pečiulio straipsniu "Akla praeities nostalgija", paskelbtu "Komjaunimo tiesoje"(85), polemizuojančiu su istoriko A.Augaus rašliava apie "klasių kovos aštrumą Lietuvoje socializmo kūrimo laikotarpiu"(86). Po to sekė ortodoksalaus komunisto istoriko prof.J.Jarmalavičiaus antpuolis prieš S.Pečiulį ir jo požiūrį(87), pagimdęs ištisą polemikos griūtį. "Tiesoje", "Komjaunimo tiesoje", "Literatūroje ir mene", "Gimtajame krašte" ir kt. ginčijosi, išsakė savo nuomonę istorikai, rašytojai, inteligentai ir paprasti žmonės. Diskusijos laužą karts nuo karto pakurstydavo stribų, "nukentėjusių" nuo partizanų "smurto" laiškai, ortodoksinių komunistų rašiniai. Šiame demokratijos įkarštyje reikalingas susimąstydavo, kad diskusija faktiškai vyksta komunistinėje spaudoje, bandančioje prisitaikyti prie laikotarpio sąlygų, kontroliuojamoje redaktorių, pagal nurodymus iš tam tikrų įstaigų sprendžiančių, kokią "viešumo" dozę būtina pateikti konkrečiu momentu. SSKP padalinio LKP vadovybė tokiu būdu tapo persitvarkymo ir istorinės tiesos atskleidimo "pradininkė", buvo sukurta net rašytojo R.Gudaičio vadovaujama komisija prie LKP CK partijos praeičiai įvertinti, kuri vienok taip ir nepabaigė savo darbo, nes kaip norima padaryti nebuvo įmanoma: istorijoje kolaboracija ir liko kolaboracija, o rezistentai - rezistentais.

Šiame fone ryškėjo ir KGB bandymai formuoti tam tikrus žmonių požiūrio į praeities įvykius stereotipus bei primesti istoriografinio ginčo taisykles. Pagal jas pirmiausia buvo kvestionuojama pati rezistencija kaip reiškinys, toliau jos "idealizavimas", vėliau vykdoma atskirų įvykių ar žmonių kompromitacija bei ideologinis skaldymas bei supriešinimas. Pats stereotipo suformavimas buvo dviejų lygmenų. Pirmuoju atveju jį formavo žemo lygio rašinėliai bei "laiškai", turintys kaip taisyklė tam tikrą dialektinės tiesos grūdą, besiorientuojantys į žemesnio išsilavinimo visuomenės dalį - ypač kaimiečius bei senesniąją kartą, tarp kurių dar tebebuvo gyva šios epochos atmintis. Todėl ilgiausiai Pasipriešinimo temą iš vidaus "sprogdino" "Valsiečių lakraštis", o "antibanditinių laiškų" paskelbė net... žurnalas "Šluota", Įdomu, kad praktiškai visuose leidiniuose buvo kartojamas "Komjaunimo tiesos" Pečiulio-Jarmalavičiaus scenarijus: "Valsiečių laikraštys" D.Kasulaitienės atsiminimus "sutaršė" vairuotojas K.Matulaitis, kuris "puikiai žinojo, kaip viskas buvo iš tiesų" ir neišsigando net "Sąjūdžio juodųjų knygų"(581; 582). "Šluota" antibanditinių laiškų temai pagrįsti "susirado" partizaną Stasį Sudniką-Diemedį ir pan. Intelektualams apdoroti buvo skiriamas aukštesnis lygmuo - rašytojų bei istorikų rašiniai. Nemažai "skaldytojiška" dvasia parengtų rašinių buvo paskelbta buvusių tremtinių, politinių kalinių bei tų, kurie "niekur nesikišo" vardu, kas turėjo parodyti ypatingą spaudos "objektyvumą".

Vienas iš svarbiausių dirbtinai sukurtų stereotipų yra abstraktaus partizanų teroro įvaizdis. "Tragiška ir pagrindinė Pasipriešinimo nuodėmė yra ta, kad jis priėmė Stalino klasių kovos "žaidimo" taisykles", net "karščiausi rezistencijos apologetai" bijo "nekalto kraujo gniutulo" ir reikia atitinkamai pavadinti tas partizanų "organizacijas ant kurių sąžinės guli tūkstantinės nekaltos aukos", - rašė politkalinys V.Junkaitis iš Jonavos(578). Rašytojas V.Radaitis, "susipažinęs" su A.Ramanausko-Vanago baudžiamąja byla, bandė įpiršti nuomonę, kad paskutinysis partizanų vadas teismo proceso metu pripažino partizanų "terorą ir atsiprašė aukų". Tuo tarpu šiandien paskelbti dokumentai liudija, kad A.Ramanauskas buvo taip nukankintas, kad teismo

metu negalėjo suvokti aplinkos, o visos bylos "surašytos" tiesiog krauju(88,188-190).

Istorikas H.Šadžius "pasenusią" klasių kovos teoriją bandė tuoj pat pakeisti kita niekuo nepagrįsta "pilietinio karo" koncepcija(89). Dar neseniai smarkiai kritikavę "vieningosios srovės teoriją" ir mėginimus "nukrypti nuo partinių pozicijų vertinant praeitį ir liaupsinant apolitiškumą bei objektyvizmą"(90,143-144), partiniai propagandistai ėmė "kritikuoti" besiformuojančią naują praeities interpretaciją, kuri "nere-tai pabrėžtinai ignoruoja socialinį-kultūrinį pertvarkymų turinį (? - K.K.), kartais labiau negu išeivijos literatūroje idealizuoja nepriklausomą Lietuvą"(89). Objektivitys-tams pritarė "liaudis": požiūryje į partizanus tiek juodintojai, tiek baltintojai "vengia pasakyti tikrą tiesą: didžiulė dauguma jų (*miškiniai* - K.K.) - paprasti kaimo bernie-liai, kuriuos į miškus suvijo pokario metais paskelbta mobilizacija. Tai tie kaimo jo-nai, petrai, vytautai vėliau virto perkūnais, ažuolais, beržais"(579). Nuo vietinių pro-blemų - stribų gynimo ar puolimo buvo peršokama prie filosofinių apmąstymų, ypač dilemos, kas tikslingiau - priešintis ir žūti ar prisitaikyti ir išlikti, "tikintis išlaikyti tautinę gyvybę nors ir nesuverenioje Lietuvoje" - gvildinimo.

Aptartieji įvaizdžiai tokiu būdu nėra mokslinės koncepcijos, o tik subtili ankstes-niojo okupacinio laikotarpio ideologijos transformacija. Jie nurodo tas, jau istori-niuose darbuose skelbiamas koncepcijas, su kuriomis mokslinė polemika neįmano-ma, nes jos pagrįstos ne faktais arba ypatingai subjektyviu jų naudojimu.

Nuo 1989 m. naujų, iki tol slopintų žinių ėmė skelbti Sąjūdžio, ypač vietiniai lei-diniai, iš kurių išsiskiria Panevėžio "Laisvas žodis", Marijampolės "Dobilas" ir kt. Iš publikacijų išsiskiria "Laisvajame žodyje" R.Giriečio (R.Kauniečio) parengtas, pa-naudojamas kaip reikšmingas šaltinis, straipsnių bei prisiminimų ciklas apie Panevėžio aps. veikusių Vyties apygardos Kupiškio apylinkių partizanus, okupantų teroro bei genocido faktus ir kt. Vertingus pasakojimus, dokumentus, straipsnius paskelbė žur-nalas "Žaltvykslė". LPKTS laikraštis "Tremtinys", leidžiamas nuo 1988 m. spalio 28 d., šiandien vienintelis periodikoje pastoviai skelbia medžiagą (daugiausia atsimini-mus) apie Pasipriešinimą.

Pirmieji Sąjūdžio bei jo sparno spaudos leidiniai skelbė daugiausia su tremtimi susijusią medžiagą, o rašiniai apie Rezistenciją pasirodė žymiai vėliau - nuo 1990 m. Iki pat 1991 m. pastarosios temos praktiškai neminėjo "Kauno aidas", visiškai igno-ravo Vilniaus "Sąjūdžio žinios", "Atgimimas", "Respublika", dalis vietinių laikraštėlių. Tai sąlygojo politinis laikotarpio bei atskirų asmenų konformizmas: kompromiso pa-ieškos eroje tirti bekompromisinės kovos reiškinių buvo ne tik neatsargu, bet ir ne-naudinga...

Panašios baimės niekada neturėjo išeivijos spauda, kuriai Rezistencijos istorija visuomet buvo Lietuvos istorijos dalis, tirtina nepriklausomai nuo dienos konjunk-tūros. Kaip šaltinis, išeivijos spaudos rašiniai yra vertingiausi atskleidžiant Lietuvos laisvinimo akcijos eigą Vakaruose, politinių komitetų (VLIKo, ALTo ir kt.) veiklą, 1944 m. vasaros padėtį Lietuvoje, išeivių gyvenimą bei politinę veiklą okupacinėse zonose Vokietijoje. Tarp įvairių srovių bei asmenų vykusioje polemikoje taip pat ga-lima atsekti tam tikrų istorinių koncepcijų šaknis, suprasti ir paaiškinti vakariečių idealizmą. Daugiausia rašė žurnalai "Į Laisvę", "Karys", "Akiračiai", "Tėvynės sargas" ir kt., laikraščiai "Dirva", "Draugas" ir kt.

Šiuolaikinės laikraštinės publikacijos, pasirodžiusios atsivėrus pagrindiniams ar-

chyvams, deja, vėl patvirtina mokslininkų nuostatas, kad laikraštinėmis, o daugeliu atveju ir žurnalinėmis publikacijomis nerekomenduotina nei remtis kaip šaltiniu, nei priimti jas istoriografinės kritikos objektu. Tik, skirtingai nuo okupacijos ir perėjimo periodo ideologinių stereotipų, šiandien siūlomas grafomanų primitivizmas kartais demonstruoja visišką asmens infantilizmą, nepagarbą skaitytojui ir savo šalies praeities negerbimą. Tai galiausiai panaudojama kaip pretekstas sąmoningam Pasipriešinimo istorijos tyrimo ignoravimui. 1997 m. Mokslo tarybos priimtame "prestižinių" mokslinių leidinių sąrašė akivaizdžiai ignoruojami Pasipriešinimo istorijai tirti skirti specializuoti leidiniai, pvz., "Laisvės kovų archyvas", "Genocidas ir rezistencija", "Lietuvos archyvai", o tuo pačiu ir nepriklausomas mokslas.

ISTORIOGRAFIJA

SOVIETMEČIO DARBAI

Nepaisant gausios literatūros apie Pasipriešinimą, darbų, turinčių išliekamąją istoriografinę vertę, nėra daug. Be to, istorinio tyrinėjimo sąvoką moderniosios istorijos atveju esame priversti taikyti ir ne tik istorikų, bet ir žurnalistų, politologų, kraštotyrininkų darbams. Klasifikuoti šią literatūrą yra sudėtinga, nes dažnai (ypač naujaisiuose darbuose) rutuliojamos kelios prieštaraujančios pačios sau koncepcijos, nėra moksliniams darbams privalomos istoriografinės apžvalgos, iš kurios būtų galima spręsti apie autoriaus naujoviškas mintis, o pastaruoju metu tarsi formuojasi "vieningoji srovė", t.y. skirtingų krypčių atstovai taikiai susiburia po vieno leidinio stogu (PLP leidžiamos "Lietuvos kovų ir kančių istorijos" serija "Genocidas ir rezistencija").

Chronologiniu požiūriu skirtina literatūra, parašyta iki nepriklausomybės atkūrimo (santykinė riba 1989-1990 m.) ir po jos. Pagal parašymo vietą skiriami darbai sukurti Lietuvoje ir užsienyje. Pagal kuriamas koncepcijas vėlgi turime dvi pagrindines sroves: sovietmečio "istoriografiją" ir jos idėjų įtakoje išlikusių autorių darbus bei rezistencinę-išėivijos istoriografiją ir jos tęsėjus laisvojoje Lietuvoje. Pagal kriterijų visumą galima apibrėžti keturias svarbiausias istoriografinės literatūros grupes: a) antirezistencinės, b) tradicinės, c) rezistencinės-išėiviškosios, d) archyvinės. Pastarosios trys grupės aptariamos kaip mokslinė istoriografija, o pirmoji - kaip ideologinė-propagandinė dezinformacija, kurioje istoriografiniai principai tėra išviršiniai rėmai suteikti melui tiesos pavidalą.

Antirezistencinei "istoriografijai" yra skiriami visi sovietmečiu sukurti darbai, gvil-denę vienokius ar kitokius Lietuvos gyventojų pasipriešinimo bei jo slopinimo veiksmus. Pirmaeilis šios grupės leidinių aptarimas leidžia pastebėti iš tikro neegzistuojančias Pasipriešinimo istorijoje problemas ir išvengti beprasmiškos, nevaisingos polemikos.

Visi be išimties okupacijos metais paskelbti darbai remiasi viena vienintele koncepcija ir skiriasi tarpusavyje tik faktų kiekiu bei aprašoma visuomeninio gyvenimo sfera. Minėtą koncepciją iš tiesų kūrė ne istorikai, o specialiųjų tarnybų praktikai. Jos esmė - banditizmas vakariniuose SSRS rajonuose buvo viena iš nuverstų eksplotatorių klasių, radusių aktyviausių fašistų paramą, pasipriešinimo forma. Banditų veiksmai buvo kaitinami iš užsienio, nes, be kita ko, nacionalistinės organizacijos nuo pat įsikūrimo buvo glaudžiai susijusios su reakcingiausiais kapitalistinių valstybių sluoksniais ir paklusniai vedė ardomąją veiklą prieš SSRS. Ginkluotas nacionalistinis-banditinis pagrindis LSSR teritorijoje imperialistinių žvalgybų sumanymuose turėjo sudaryti socialinę bazę Tarybų valdžios ardymui iš vidaus. Nacionalistinės banditų grupuotės užsiėmė masiniu teroru, šnipinėjimu, vykdė diversinius aktus ir kitus nusikalstamus veiksmus, išreiškdami savo neapykantą darbo žmonėms, pasirinkusiems socialistinį gyvenimo būdą, ir žiauriai susidorojimai su partiniais, so-

vietiniais, komjaunimo aktyvistais, teisėtvarkos organų darbuotojais, su visais, kas įžengė į socialistinių pertvarkymų kelią. 1951 m. pabaigoje organizuotas buržuazinių nacionalistų pasipriešinimas buvo nuslopintas jėga, pavieniai banditai kai kuriuose rajonuose veikė iki 1954 m. Konceptija išreiškė oficialų Sovietų Sąjungos požiūrį ir buvo vienoda visiems kraštams, kuriuose vyko panašūs procesai: Lietuvai, Latvijai, Estijai, Ukrainai, Baltarusijai(316). Vietos "istoriografams" belikdavo remiantis specifiniais faktais ir komunizmo "klasikų" postulatais "įrodyti" tai, kas turėjo būti įrodyta.

Pirmą kartą aptariamos koncepcijos metmenys išryškėja 1945 m. LSSR NKVD-NKGB komisaro J.Bartašiūno atsišaukime į Lietuvos gyventojus(49), vėliau L.Rūtėno propagandinėje brošiūroje(50) ir net J.Bulavo, įrodinėjančio partizanų ryšius su vokiečiais, monografijoje(51). Jau 1948 m. J.Mickevičiaus propagandinėje brošiūroje(530) aptariama koncepcija pateikiama lietuviškoje specifikoje: "aštri klasių kova" pasireiškia "darbo žmonių kovos prieš buržuazinį-buožinį banditizmą" forma, šią kovą vykdo "sumuštų išnaudotojų klasių likučiai", svarbiausias "socialinis buržuazinio nacionalizmo ir banditizmo ramstis yra buožija" ir "reakcinė katalikų dvasininkija, kuri yra idėjinis buržuazinio nacionalizmo įkvėpėjas ir banditizmo organizatorius"; pagrindinis pasipriešinimo tikslas yra atkurti Lietuvoje "kapitalistinę vergiją", o jo intensyvumas priklauso nuo sovietų valdžios stiprėjimo ir "buržuazinių nacionalistų" silpnėjimo; nors pasipriešinimas yra beprasmiškas, išnaudotojų klasės, anot Stalino, savanoriškai "neužleidžia savo pozicijų tarybinei santvarkai, nepasitraukia ir nenutraukia pasipriešinimo", o kadangi tai "klasių kovos vystymosi dėsnis" - "nacionalistiniai banditai patys nežlugs - juos reikia pribaugti ir įvesti į duobę"(530,5-6,37).

Komunistinė koncepcija pakartota "archyvinių dokumentų" - šaltinių įvaduose, kai kur bandant "moksliškai ją pagilinti": pagal žinomiausią to meto šios srities specialistą B.Baranauską net "buržuazinių nacionalistų įsteigtų organizacijų pavadinimai rodė jų pašėlusį norą atstatyti buržuazinę santvarką, pasigrobtį valdžią ir užimti joje didelių viršininkų postus"(4,12).

Po poros dešimtmečių nuo partizanų karo pabaigos pasirodo pirmieji istorikų "darbai" Pasipriešinimo ir kovos prieš jį tematika: 1970 m. Tartu universitete disertaciją rusų kalba "Nuverstųjų išnaudotojų klasių pasipriešinimo slopinimo funkcijos įgyvendinimas Tarybų Lietuvoje 1940-1951 metais" apsigynė teisininkas R.Stanislovas(52,7); 1972 m. "Lietuvos Komunistų partijos kova prieš buržuazinį nacionalizmą socializmo statybos metais respublikoje" - istorikas A.Augus(93). "Lietuvos

TSRperiodinė spauda kovoje prieš buržuazinį nacionalizmą(1944.VII-1952m.)" - S.Laurinaitis(359,13). 1976 m. pasirodo apibendrinančioji A.Rakūno knyga(52), J.Aničo katalikiškojo klerikalizmo "kritika" ir "pokario klasių kovos" kontekste(53).

Visa paminėta "istoriografija" rėmėsi "patyrusios čekistų" grupės parengtais šaltinių rinkiniais, ribota informacija. Dėl to naujausi darbai - B.Vaitkevičiaus(91), S.Laurinaičio ir A.Rakūno(92) - tebuvo anksčiau žinomų faktų kartojimas, perpasakojant minėtą "klasių kovos" koncepciją. Savo leidinyje S.Laurinaitis ir A.Rakūnas nesidrovėjo net prigalvoti nebūtų dalykų, pvz., teigdami, kad suimtas partizanas K.Kalpokas "prisipažino, kad jis ir jo gaujos nariai kirviais nukapodavę savo aukoms galvas arba kankindavę jas vinių prikaltose statinėse"(92,80), kai tuo tarpu šio absurdo neteigė net 5-asis Archyvinių dokumentų rinkinys, paskelbęs medžiagą apie šį parti-

zaną. Kaip "istorinis šaltinis" skelbiamas iš knygos "Vanagai iš anapus" paimtas Skrajūno raportas apie Alovės vls. Butrimiškių kaime 1946 m. balandžio 12 d. sušaudytas šeimas, sąmoningai klastotę priskiriant J.Lukšai, kuris ne tik kad niekada nepartizanavo Alovės vls., bet ir tuo metu atliko Geležinio Vilko rinktinės, veikusios Prienu vls., štabo spaudos ir informacijos skyriaus viršininko pareigas; nekreipiant dėmesio į tai, kad kitame "dokumentiniame leidinyje" šis raportas pasirašytas Snaiperio ir inkriminuojamas A.Ramanausko-Vanago junginiui(275,56). Prie šio K.Girniaus pastebėto fakto tenka tik pridurti, kad minėtas "dokumentas" buvo labai mėgiamas cituoti - pradedant "istorijos mokslų kandidatu" S.Laurinaičiu(375) ir baigiant "kolūkiečiu" J.Kažemekaičiu (jau "perestroikos" metais)(376).

Visi sovietinės "istoriografijos" darbai iš tikrųjų tebuvo veidrodinis literatūros, leidžiamos ir prieinamos tik siauram skaitytojų ratui, atspindys. Okupacijos sąlygomis Pasipriešinimas iš tikro buvo politinė ir praktinė problema, o ne istorija. Pasipriešinimą pažinti buvo labiau suinteresuoti tie, kurie praktiškai jį turėjo ir slopinti. Tam tikslui ir buvo skirti KGB leidiniai, rašomi pačių saugumiečių, spausdinami KGB spaustuose ir saugomi vidaus specbibliotekose. Jie buvo reikalingi geresniam savo darbuotojų indoktrinavimui, vienokios ar kitokios patirties pasikeitimui. Iš šių darbų reikšmingesnis yra KGB gen.mjr.H.Vaigausko redaguotas KGB aukštosios mokyklos parengtas vadovėlis praktikams "Lietuvių nacionalistų kenkėjiška veikla ir kova su ja"(54) ne tik išdėstantis komunistinę Pasipriešinimo istorijos koncepciją, bet ir atskleidžiantis okupantų specialiųjų tarnybų veiklos priemones bei būdus slopinant Pasipriešinimą.

Suprasdami, kad sovietmečio literatūra apie Pasipriešinimą yra vienoks ar kitoks istorinių faktų falsifikavimas dėl antirezistencinės, antinacionalinės, antilietuviškos propagandos, pseudoistorinė klastotė skirta pateisinti Lietuvos okupaciją bei okupacinę politiką, vis dėlto jos pamiršti ar ignoruoti negalima. Būtent joje netiesiogiai atsispindi tie Pasipriešinimo procesai, kurie kėlė didžiausią rūpestį okupantui, tie tiesos krislai, kurie veikė visuomenę ir prieš kuriuos reikėjo negailestingai kovoti, norint išsaugoti savo viešpatavimą. Sovietmečio "istoriografija" rodo, pvz., kad mokslinėje literatūroje negvildentina partizanų smurto problema, nes jis buvo įrodinėjamas pačių okupantų teroro faktais, priskiriamais partizanams, arba smurtu laikant bet kurią ginkluotą kovą ir pan.

REZISTENCINĖ IR IŠEIVIJOS ISTORIOGRAFIJA

Rezistencinė istoriografija pradėjo formuotis nuo pat antrosios rusų okupacijos pradžios. Pirmuoju darbu laikytinas K.Veverskio (spėtina) straipsnis "Trumpa Lietuvos Laisvės Armijos istorija" pagrindinėje spaudoje(113). Jame aprašomos LLA susikūrimo priežastys ir aplinkybės, ir tuo pačiu kaip ir visi kiti vėlesni pagrindiniai rašiniai yra patikimas šaltinis tai istorijai atskleisti. Rezistencinės koncepcijos metmenys vėliau buvo išdėstyti nuo 1945 m. rašomuose kovos metraščiuose, dienoraščiuose, o paskutinieji partizanai, kad išsaugotų istorinę atmintį, rengė istorines apžvalgas, sintezuodami jiems prieinamus rašytinius bei žodinius šaltinius. Pasipriešinimo globoje glaudėsi ir tikrasis Lietuvos istorijos mokslas, kurį vystė Tigras(sl.), Visval-

das(sl.), J.Lukša, A.Ramanauskas ir kiti partizanai. Pasibaigus karinėms laisvėms kovoms, rezistencinė istoriografija trumpam atgijo Lietuvos katalikų Bažnyčios Kronikos leidinyje, kur buvo paskelbti kai kurių sovietinių šaltinių bei "mokslinių veikalu" kritiniai straipsniai, o A.Ylius teiginiu "istorija tokių klastočių neužmirš" suformulavo labai konceptualų požiūrį į sovietinę "istoriografiją".

Žymiai plačiau rezistencines koncepcijas išvystė išeivijos mokslininkai. Tačiau jie, nors ir dirbdami laisvos kūrybos sąlygomis, buvo veikiami subjektyvaus vakarietiškojo (tiksliau amerikietiškojo) požiūrio į kai kuriuos istorinius įvykius. Vakarų demokratijoms Sovietų Sąjunga buvo Antrojo pasaulinio karo sąjungininkė, o Vokietija - priešininkė, todėl skirtingai buvo vertinamos ir tautos, atsidūrusios vienoje ar kitoje pusėje. Visa tai neišvengiamai veikė ir istoriografinės išvados žvelgiant iš globalinio požiūrio taško. Visuotinio liberaliojo nihilizmo sąlygomis, kai nacionalizmas pavirtęs blogio sinonimu, buvo labai sunku išlaikyti sampratą, kad Pasipriešinimas Rytų Europoje (ypač Baltijos valstybėse) - tai tautinis-valstybinis kovos už laisvę sąjūdis, kuriame pateisinamos visos pasirinktos atitinkamu istorijos laikotarpiu priemonės ir nėra jokio skirtumo tarp tos laisvės užgniaužėjų - nacistinės Vokietijos ir komunistinės Sovietų Sąjungos. Dalyje darbų atsispindi ir neišvengiama ideologinė kova tarp išeivijos ir komunistų propagandos apskritai ir tarp atskirų išeivijos politinių srovių atskirai, nors šiaip išeivijos istoriografinis požiūris į Pasipriešinimą buvo gana vieningas.

Pirmieji svarbiausi darbai, aptariantys Pasipriešinimą, buvo sukurti J.Ambrasevičiaus-Brazaičio(55; 56; 57) bei V.Vardžio(58), kurie ir pateikė šio istorinio įvykio periodizaciją erdvėje, suskirstydami ją į 1940-1941 m. antibolševikinį pasipriešinimą, 1941 m. sukilimą ir Laikinosios vyriausybės veiklos periodą, antinacinę rezistenciją ir pokarinę rezistenciją - partizanų kovas. Pastarąją V.Vardys skyrė į du periodus: 1944-1948 m., kuriame partizanų grupės buvo ypatingai stiprios, ir 1949-1952 m.(58,85). Autorių atveju buvo praplėsta, papildyta dar J.Lukšos sukurta partizanų interpretacija, suteikiant jai moksliską pavidalą.

1962 m. JAV išleistas apžvalginio pobūdžio pritaikytas Vakarų skaitytojui K.V.Tauro veikalas anglų kalba "Partizaninis karas Gintaro krante" irgi daugiausia buvo paremtas minėtu šaltiniu(563). Skirtingai nuo kitų darbų jame buvo labiau apibūdinamas pats sąjūdis (vadinamas Lietuvos laisvės armija): esmė, partizanų kadrai, ginkluotė ir aprūpinimas, išgyvenimo sąlygos, spaudos vaidmuo ir kt. Atskiri skyriai buvo skirti supažindinti su partizanų strategija ir taktika bei aptariamoms NKVD naudotos slopinimo priemonės ir būdai. K.V.Tauras teigė, kad vengiant tarptautinių komplikacijų kovoje prieš partizanus reguliarioji sovietų armija buvo panaudojama tik išimtiniais atvejais(563,49). Šiuo atveju autorius nekritiškai kartojo gajų NKVD kariuomenės kaip iregulierių dalinių sampratos stereotipą, pakeičiantį ir pačią laisvės kovos esmę.

T.Remeikis (647) gvildendamas pokarinį Pasipriešinimą sovietams, dėmesio skyrė ir partizaniniam karui 1944-1952 m. istorinėje-analitinėje perspektyvoje.

1983 m. anglų kalba pasirodė R.J.Misiūno ir esto R.Taageperos apžvalginis 1940-1980 m. Baltijos valstybių istorijos veikalas, 1992 m. išverstas į lietuvių kalbą(325). Nauja šiame darbe buvo tai, kad istoriniai procesai, tarp jų ir Pasipriešinimas, vykę visose trijose Baltijos šalyse - Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje, buvo atskleidžiami nau-

dojant lyginamąjį metodą. Svarbiausia Pasipriešinimo priežastimi Lietuvoje yra laikomas 1940-1941 m. sovietų teroras ir jo pasikartojimas po karo(325,93). Pastebėta, kad Lietuvoje ypatingą atspalvį Pasipriešinimui teikė religija, o "sovietinė grėsmė parapijų egzistavimui skatino rezistenciją", nors tokia išvada remiasi vien emociniu protestantizmo ir katalikybės skirtingumo pastebėjimu bei faktu apie kunigų ir zakristijonų dalyvavimą partizaninėje kovoje(325,95-96). Ginčytini autorių teiginiai, kad iki BDPS sukūrimo (1946 m. birželis) partizanai vadovavosi siauru nacionalizmu, kad šiuo laikotarpiu "politinis auklėjimas ir planavimas šlubavo"(325,94,96).

1987 m. pasirodė svarbiausias istorijos veikalas - Kęstučio K.Girniaus monografija "Partizanų kovos Lietuvoje"(48), susilaukusi net trijų leidimų ir atvėrusi naują puslapį istoriografijoje: nuo brazaitiškojo idealizmo pereita prie tikrai mokslinės Pasipriešinimo kovų sampratos. Veikalas buvo savo laiku rimtai ir visumoje labai teigiamai recenzuotas(636). Tenka tik pridurti, kad iki šiol taip ir nėra pasirodę nei vieno tyrinėjimo, galinčio analize prilygti šiam veikalui. K.Girniaus darbo konceptualumas ir reikšmingumas sąlygoja rimtos mokslinės diskusijos galimybę bei bazinės koncepcijos panaudojimą ir tolesnį vystymą šiame monografiniame tyrinėjime.

Dalį savo darbo trūkumų autorius yra nurodęs pratarinėse: nebuvo prieinami sovietų specialiuose archyvuose buvę šaltiniai; tuo metu nebuvo žinomi partizanų archyvai, slapstyti ir prieinami tapę tik 1990-1991 m. Dėl šaltinių stokos ir sudėtingumo autorius negalėjo išsamiai atsakyti į daugelį svarbių, esminių klausimų, yra iškelta klaidingų hipotezių, faktų interpretacijų. Taip autorius skyrė ištisą skyrių Tauro apygardos Šarūno rinktinės lokalizavimui, nors to galėjo ir neprireikti, jei būtų atkreipęs dėmesį į 2-ame archyvinio dokumentų rinkinyje išspausdintus kunigo A.Yliaus-Vilko "parodymus", kuriuose aiškiai nurodomas 5 - Vytauto, Perkūno, Stirnos, Vytenio ir Geležinio Vilko rinktinių įsteigimo Tauro apygardoje faktas(4,198). Kalbėdamas apie Didžiosios Kovos apygardos vado mjr.Svilo žuvimo aplinkybes Dainavos miškuose (kunigo Liudviko Puzono "parodymai"), K.Girnius svarstė mįslę, ką vidurio Lietuvos partizanų vadas galėjo veikti Dzūkijos miškuose, kai tuo tarpu Čiobiškio kunigas galvoje turėjo Dainavos mišką Trakų aps. Žaslių vls. aplink to paties pavadinimo kaimą...

K.Girnius apgailestavo, kad knygoje teko daug vietos skirti tiems klausimams, kuriuos kėlė sovietiniai istorikai, nurodant jų prielaidų ir metodologijos trūkumus, aptariant vidaus karų specifiką, parodyti, kad Lietuvoje nevyko nei pilietinis karas, nei klasių kova, kad partizanai nebuvo teroristai, nors ir vartodavo smurtą prieš gyventojus. Tačiau ši savikritika nėra teisinga - "klasių kovos", "pilietinio karo" ir kitų komunistinių teorijų kritika yra konceptuali, nepraradusi reikšmės ir šiandieną (nors ir aktualesnė tuometinėmis sąlygomis), juo labiau, kad okupacijos metais skelbė darbus šiuo metodologiniu pagrindu šiandien nebeprešimena "savikritikos" žanro... K.Girnius savo monografijoje pirmasis lyginamuoju metodu taip palyginti giliai ir išsamiai teoriškai išgvilddeno patį Pasipriešinimą kaip reiškinį.

Pasipriešinimo teorijos neišsivystymas apskritai ir K.Girniaus atveju konkrečiai sąlygojo tam tikrą terminologinę painiavą. Partizanų sąjūdį jis supranta dvejopai - kaip bendratautinį pasipriešinimą okupantui ir kaip tam tikrą karinio pasipriešinimo formą. Pirmuoju atveju Pasipriešinimas (Rezistencija) ir partizanų kovos (sąjūdis) yra sinonimai. Tačiau tuomet skaitytojas susiduria su problema, kai bandoma

apibūdinti pagrindžio grupes, partizanų rezervą bei karines grupes, neužsiimančias partizaniniais veiksmais. Šioms problemoms iš dalies pašalinti K.Girnius, sekdamas ankstyvesniąja istoriografinė tradicija, vartoja pasyviosios rezistencijos sąvoką. "Lietuvos komunistų partijos", "komunistų" sąvokoje autorius atskirais atvejais į jos turinį gana savarankiškos organizacijos ir ideologijos sampratą, nors kaip tokia ši partija buvo uždaryta 1941 m. balandžio mėn. ir toliau tokiu pavadinimu veikė VKP(b) teritorinis padalinys. Tokiu būdu lieka neaiškus ir Pasipriešinimo santykis su rusiškuoju imperializmu ir jo konkrečia išraiška komunistinėje ideologijoje, sovietizmu kaip imperijos valdymo forma bei okupantais - agresoriais ir šalies užgrobėjais. Šiuo atveju ir požiūriu į partizanų politinę-ideologinę programą, K.Girnius atsiduria tautiškojo liberalizmo dešinėje, greitoje su maceiniškaisiais frontininkais, iškeliančiais antikomunizmo primatą.

Nepritartina K.Girniaus teiginiui, kad partizanų kovos buvo vidaus karas(48,39). Visos autoriaus gvildenamos vidaus karų rūšys iš esmės telpa po viena Pasipriešinimo sąvoka. Iš to išeitų, kad pats Pasipriešinimas, turintis įvairių pasireiškimo formų (partizanų kovas, pagrindį, sukilimą), yra karo rūšis, o karų klasifikacija jau netelpa gvildenamos temos rėmuose. Kitaip tariant, jei yra vidaus karas, tai kas yra išorės? Vartojant vidaus karo apibrėžimą seka pavojinga loginė grandinė: vidaus karuose kartais kovoja vienos šalies piliečiai, kartais jie vieningai kovoja prieš įsiveržusį okupantą(48,39-40); tad kodėl okupuotame krašte pilietinis karas neįmanomas(48,39), jeigu nemažai Lietuvos piliečių žuvo okupantų pusėje; dėl to tai pilietinis konfliktas (A.Štomas)(94)...

Kritikuotina ir viena svarbesnių K.Girniaus koncepcijų, teigianti spontanišką, gairišką Pasipriešinimą, kilusį dėl tam tikrų ideologinių nuostatų ir okupantų vykdomos politikos, neturintį jokio organizacinio ryšio su praeitimi. LLA (ar bet kuri kita pagrindžio organizacija) "nesukėlė ginkluoto pasipriešinimo, bet jos nariai į jį įsiliejo, dažnai perimdami vadovaujančias pareigas"(48,213). Nuomonė iš dalies, matyt, buvo sąlygota ir ideologinės polemikos su sovietine istoriografija, siekiančia įpiršti organizuoto, užsienio jėgų sukurstyto "nacionalistinio pagrindžio" įvaizdį. Formaliai žiūrint kiekvienas buvęs vokiečių laikais pagrindininkas ar Nepriklausomybės laikų karininkas ar šiaip Lietuvos pilietis, davęs priesaiką ginti valstybę, buvo potencialus pasipriešinimo kovos organizatorius ir pradininkas. Pvz., LF karinės organizacijos "Kęstutis" statute buvo aiškiai nurodyta, kad kautynių vienetas, net ir netekęs ryšio su savo štabu, savarankiškai vykdo jam pavestas karines ir kitokias operacijas, o narystė šioje organizacijoje galėjo baigtis tik iškovojus Lietuvai nepriklausomybę(65,151-152). Ta pati mintis kartojasi beveik visų pagrindinių organizacijų dokumentuose, reglamentuojančiuose jų veiklos nutraukimo sąlygas.

Žvelgiant į procesą giliau, svarbu nustatyti ar šie potencialūs organizatoriai pradėjo kovą vadovaudamiesi išankstinėmis instrukcijomis, ar bendromis paskatomis. Čia tuojpat iškyla Pasipriešinimo organizacinio tęstinumo nustatymo problema. Jis nustatomas pagal šiuos požymius: a) ryšių atnaujinimas, b) vadų įgaliojimų perėmimas ir jų skyrimas ar patvirtinimas iš aukštesnio organizacinio centro, c) organizacijos Pavadinimas ir jos veiklos tradicijos, struktūrų perėmimas, d) veikimo teritorijos sutapimas. Priešininko ir jo politikos pasikeitimai, naujų organizacinių struktūrų kūrimas ar partizaninių veiksmų pradžia gali liudyti ne naują reiškinį, o tik taktikos

permaštumą, senų struktūrų pakeitimą, seno persitvarkymą naujomis sąlygomis. Spontaniškumo, gaivališkumo neįrodo ir sporadinis partizanų veikimas, beje, būdingas ne tik kovų pradžiai, bet ir visai eigai: sąjūdžio masiškumas konstatuojamas esant tam tikrai sporadinių, vietinių pasipriešinimo židinių sancaupai vienoje ar kitoje šalies dalyje.

Pasipriešinimo nutrūkimo tam tikroje teritorijoje dažnai negalima teigti net esant ilgesnei laiko pertraukai. Neveikios laikotarpiai, kaip ir sporadiškumas, yra viena iš partizaninės, o ir apskritai nelegalios kovos ypatybių. Neveikia gali būti priverstinė, pvz., slenkant ar stovint frontui, kai tūkstančiai žmonių išvaromi iš gimtųjų sodybų, sutrinka jų darbas ir veikla, o pasipriešinimo kova pasidaro neįmanoma ar beprasmė arba sąmoningai sustabdoma: pvz., NKVD-NKGB ne kartą skelbdavo, kad likvidavo "gaujas" viename ar kitame valsčiuje, kai iš tikro partizanai tik pasitraukdavo į kitas vietas, kad išvengtų priešų pajėgų siautimo. Ir tai tinka ne tik okupacijos pradžiai, bet ir vėlyvesniam laikui, esant jau bendrai Pasipriešinimo vadovybei ir organizacijai - vadų kelionės į bendruosius pasitarimus užtrukdavo mėnesius. Nesąmonė būtų teigti, kad vyriausiasis LLA vadas K.Veverskis-Senis, organizavęs Vanagų būrius Žemaitijoje ir siuntęs juos per fronto liniją, o po to pats ją perėjęs, atkūrinėjęs Kauno ir Vilniaus apygardų štabus ir lygiai po mėnesio, kaip buvo tartasi, susitikęs su Šiaulių LLA apygardos vadu lttn.A.Eidimtu-Žybartu, "išsiliejo į prasidėjusį pasipriešinimą užimdamas vadovaujančias pareigas".

K.Girnius kvestionuoja J.Daumanto paskelbtą 1945 m. balandžio mėn. buvusių 30000 partizanų skaičių ir laiko jį neįtikinamu. Savo apskaičiavimuose mokslininkas remiasi ir ginčytiniais argumentais. Pagal K.Girnių trisdešimt tūkstančių vyrų sunkiai būtų įmanoma pasislėpti nemiškingoje Lietuvoje, o nuo karo nukentėję ūkininkai vargu ar būtų galėję išlaikyti tiek "nedarbingų žmonių", ypač tuo metu, kai komunistų prievolės buvo aukštos ir labai uoliai renkamos(48, 197). Šiuo atveju nepagalvota pasekti 1945 m. pavasarį išryškėjusius partizaninės kovos rezultatus: prievolių vykdymo stabdymą bei masinį aktyviųjų sovietų valdžios rėmėjų bėgimą iš kaimų į miestelius. Rekvizicijos iš valdžios paruoštų sandėlių bei komunistuojančio elemento, buvo pagrindinis apsirūpinimo šaltinis, o didesnė kontroliuojama teritorija ir mažesnis priešų informatorių bei šnipų skaičius, didino ir partizanų skaičių net nemiškingose vietovėse. Tauro apygardos Vytauto rinktinės partizanai sugebėjo slapstyti išvis bemiškose vietovėse ir dar prie demarklinės su Lenkija.

Be Pasipriešinimą tiesiogiai gvildenusių, užsienyje buvo paskelbta ir svarbių atskiroms problemoms paskirtų darbų. Vienas iš reikšmingiausių - tai V.Huko teisinis-istorinis tyrinėjimas apie Baltijos valstybių prievartinio užgrobimo nepripažinimo politikos - nuo jos atsiradimo iki 1985 m. - raidą(82). Baltijos valstybių klausimą 1941-1942 m. britų-sovietų derybų metu tyrė D.Kirbis(413). Apie tarptautinius santykius ir 1943-1945 m. didžiąsias sąjungininkų konferencijas straipsnių paskelbė B.Nemickas(268).

Bendrai sovietmetį tyrė V.Vaitiekūnas(70; 267), labai aiškiai suformuodamas pagrindinių sąvokų sampratą bei vartojimą, atskirdamas Pasipriešinimo reiškinius nuo okupacinio režimo pokyčių bei paverptos visuomenės pasikeitimų.

Politologinio-istorinio pobūdžio J.P.Kedžio sintetinis veikalas, skirtas 1938-1991 m. Lietuvos istorijai apžvelgti(288), nemaža dėmesio skyrė tarptautinės situacijos bei

rezistencinių kovų analizei, pastarųjų priežastims, eigai bei klaidoms nusakyti. Autorius pirmasis į Pasipriešinimą pažvelgė plačios tarptautinės panoramos kontekste, bandydamas suvokti Lietuvos istoriją pasaulinės istorijos fone. Tarptautinių santykių sampratoje J.P.Kedys laikosi gana populiarios Vakarų antikomunistiniuose sluoksniuose "demokratijos vadovų išdavystės" koncepcijos, pagal kurią V.Čerčilis, F.D.Ruzveltas, H.Trumenas ir kt. sąmoningai leido komunizmui išsigalėti pasaulyje, apgavo Rytų Europos, tarp jų ir Baltijos valstybių tautas netikrais pažadais apie nepriklausomybės atkūrimą, Atlanto chartos, konferencijų deklaracijos buvo melagingos, ir t.t. Pastarosios koncepcijos rėmuose Potsdamą tragiškiausia Lietuvos likimui tarptautine konferencija apibūdina A.Gustaitis(280).

Studiją apie Antrąjį pasaulinį karą paskelbė J.Vaičeliūnas(266), skirtingai nuo kitų šio karo istorijų atkreipęs dėmesį į vokiečių nesugebėjimą pasipriešinti Lietuvos teritorijoje. Partizanų veiklą su "raudonųjų teroristų" veiksmais lygino H.Kudreikis(637).

SOVIETMEČIO TRADICIJŲ GAJUMAS

Naujo pobūdžio darbai pasirodo nuo 1989-1990 m., tautai atgaunant istorinę sąmonę ir žengiant nepriklausomos valstybės atkūrimo linkme, laisvo žodžio ir demokratijos sąlygomis. Juos nuo ankstyvesniųjų skiria naujų šaltinių bei faktų įvesdinimas į mokslinę apyvertą, tačiau tam tikrų požymių visuma gausioje šiandienos literatūroje leidžia įvardinti tam tikrą sovietmečio tradicijų tęsėjų kryptį. Objektivumo dėlei pasakytina, kad buvusių partinių istorikų ir jų koncepcijų įtakoje esantys darbai, bandantys deideologizuoti ankstesniąją faktologiją, kitaip tariant "persitvarkyti" (перестроится) naujomis sąlygomis, visus sovietinių istorikų ir žurnalistų rašinius laiko šmeižtu (išskyrus savo). Tačiau praeities tradiciją apsprendžia ne pateikimo forma, o turinys. Faktus galima pakeisti naujais, išvalyti terminologiją, tačiau atsiskyti conceptualių idėjų nėra taip paprasta. Be abejo, nemaža dalis darbų conceptualius teiginius daugiau ar mažiau kartoja nesąmoningai, nesusimąstydami apie atsakomybę už juos. Tai lemia tiek recenzinės kritikos žanro neišsivystymas istorijos moksle, tiek postsovietinis visuomenės mentalitetas (marksistinė dialektika plius kosmopolitinis liberalizmas), pripažįstantis tik konjunktūrinius ir konformistinius, o ne principinius, faktais argumentuotus darbus.

Įvardindamitam tikros srovės atstovus tradicionalistais, o ne revizionistais, tuo būdu pripažįstame visų teisę kurti ir vystyti Lietuvos istorijos mokslą. Problema tai, kad daugelis dabar rašančių autorių nori būti tik sovietinės istoriografijos revizionistais. Taip A.Anušauskas, analizuodamas R.Stanislovaičio disertaciją, nurodo, kad tai vienintelis sovietinės istoriografijos darbas, nenuitylintis trėmimų (tarsi apie juos atvirai nebūtų rašę A.Sniečkus ir J.Paleckis arba A.Rakūnas ir kt.), ir "matyt, dėl tokio atvirumo R.Stanislovaičio disertacija liko nepaskelbta"(615,10-11). Imant pagrindiniu istoriografijos kriterijumi faktus ir jų kiekį, mes iš tikro galime pastebėti tolygų jos vystymąsi etapais nuo J.Bartašiūno iki A.Anušausko, bet tuo pat metu kyla klausimas, kodėl daktaro disertacijos neapsigynė A.Ramanauskas-Vanagas. Gal dėlto, kad jo darbas buvo per daug atviras? Principinis požiūris į sovietinę "istorio-

grafiją" kaip į dezinformacinę klastotę skiria rezistencinę, didžiąją dalį išeivijos istoriografijų bei tam tikras šiandienos kryptis nuo tradicionalistų.

Pagrindinis pastarųjų studijų objektas išliko okupacinės struktūros ir jų veikla, o pačio Pasipriešinimo problemos gvildenamos dažniausiai netiesiogiai arba tai nėra pasirinktas tikslas. Šiuose tyrimuose gana plačiai analizuojamos sovietų valdžios veiklos peripetijos, tačiau požiūryje į Pasipriešinimą sunkiai pakylama iki jo esmės suvokimo. Dažnai net pati Pasipriešinimo samprata išplaunama, ji netenka konkretaus istorinio reiškinio pavidalo, virsta beprasme visų kova su visais, su mitiniu, bevardžiu ir beveidžiu "stalinistu", su nežinia iš kur atsiradusia ir nežinia kur dingusia Sovietų Sąjunga. Pasipriešinimo veiksmai, konkretizuojami istorinėje tikrovėje, pakeičiami moralinės opozicijos ir "dvasinio pasipriešinimo" tyrimu, o konkretūs partizanų žygiai tampa menki ir nepastebimi palyginus su tuo, kad "priešinosi visa tauta".

Pagal tradicionalistus pasipriešinimas vyksta net partiniuose susirinkimuose, kur "internacionalistams" priešinasi VKP(b) LKP pirmasis sekretorius A.Sniečkus bei LSSR AT pirmininkas J.Paleckis, asmeniškai reikalavę "mirties pikčiausiems lietuvių tautos priešams" rezistentams. Labai reikšmingais laikomi kompartijos plenumai ir suvažiavimai bei jėgų išsidėstymas juose, teikiama reikšmė vietos pareigūnų asmeniniams ryšiams su šeimininkais iš Maskvos ir t.t. Panašių "grandiozinių" įvykių fone iš tikro daugiau negu kurioziškai gali atrodyti partizanų dalinių pergrupavimo ir pertvarkymo problemos...

Skiriamasis tokių darbų bruožas - nesirėmimas rezistenciniais ir nekritiškas okupantų šaltinių panaudojimas. Įspūdingi skaičiai iš NKVD-NKGB, komunistų partijos ataskaitų pateikiami kaip aprioriniai, giliau neanalizuojant.

Taip Istorijos instituto moksliniai bendradarbiai A.Anušauskas ir V.Kučinskas, 1989-1990 m. dirbę su tuo metu dar veikusio LSSR KGB padalinio darbuotojų atrinktomis ir dr.H.Šadžiaus vadovaujamai darbo grupei perduotomis archyvinėmis bylomis, išrinkę iš jų ten buvusius sribų bei NKVD-NKGB kariškių žuvimo faktus bei chronologine tvarka juos išdėstę, paskelbė "partizanų kovinių operacijų ir praradimų chronologinį sąrašą bei tragedijos (? - K.K.) metraštinę"(66). Apibendrinamajame žodyje autoriai teigė, kad jie suregistravo apie 30 % mūšiuose nukautų "kariškių, sribų ir enkavedistų" ir apie 0,2 % žuvusių partizanų(66,87). Išeitų, kad suskaičiavus leidinyje minimus nukautuosius ir pridėjus atitinkamus procentus, gautume apytikrą visoje Lietuvoje žuvusių partizanų bei jų nukautų priešų skaičių, tačiau pradėjus minėtu būdu skaičiuoti ir gavus, kad 1944-1945 m., vykstant didžiausios apimties koviniams veiksams, partizanai nukovė tik kokių tūkstantį priešų, iš kurių daugumą sudarė sribai, tolesni skaičiavimai tampa beprasmiškais.

Net kaip šaltinių leidinių galima naudoti tik sąlyginai. Duomenų nepatikimumą paliudija ne tik nuorodų nebuvimas, bet ir net paviršutiniškas skelbiamų faktų patikrinimas: pvz., autoriai rašo, kad 1945 m. vasario 23 d. Daugų vls. "mūšyje nukautas Daugų v-aus NKVD n.b. narys J.Janušonis (38 m.)"(66,11), tačiau faktiškai šiame mūšyje buvo nukauti 9 sribai ir Kačiūnų k. selsovietai pirmininko pavaduotojas(299,?); 1944 m. spalio 18 d. Trakų rajone "mūšyje nukautas n.b.vadas K.Rovinskas"(66,74), kai tikrovėje tai buvo tik Onušio vls. sribų organizatoriaus likvidavimo aktas, kurį atliko 6 partizanai(245,24-25; 246,76); 1944 m. rugpjūčio 3 d. "partizanai mūšyje su NKVD karine dalimi 43618 nukovė 1 kareivį"(66,44), bet ten buvo likviduotas plė-

šikaujantis kaime pavienis seržantas; 26 d. Pelyšių miške pasaloje buvo nukauti Šimonių vls. NKVD įgaliotinis ir kompartijos apskrities komiteto pareigūnas(66,32), nors partizanai juos suėmė ir likvidavo pagal KLT sprendimą. Šie keletas faktų liudija prie kokių neteisingų išvadų gali privesti nekritiškas požiūris į šaltinius ir pernelyg laisva jų interpretacija.

Svarbiausias A.Anušausko didelės apimties veikalas skirtas 1940-1958 m. "lietuvių tautos sovietiniam naikinimui" atskleisti(615). Darbe pateikta labai daug naujos faktinės medžiagos, reikšminga, kad autorius pastarųjų metų darbuose pirmasis prisiminė istoriniams veikalams būtiną istoriografinės apžvalgos dalį, panaudojo užsienyje saugomus ir Lietuvos mokslininkams neprieinamus šaltinius. Greta kitų problemų autorius plačiai analizavo ir 1944-1946 m. Lietuvoje vykusį genocidą bei jo apraiškas, prieduose paskelbė archyvinių dokumentų. Tačiau tuo pat metu glumina pasirinktas analizuojamo istorinio reiškinių pavadinimas "lietuvių tautos sovietinis naikinimas" bei darbo tikslas - "parodyti kaip lietuvių naikinimas virto genocido veiksmis"(615,15).

Pagal A.Anušauską buvo naikinami tiek laisvės kovotojai, tiek taikūs gyventojai, ir su tuo neįmanoma nesutikti, nes bet koks karas mažai tautai yra jos naikinimas. Vadovaudamasis tokia dialektine logika autorius ir aprašo viską, kas tik vyko Lietuvoje 1940-1958 m. - nuo enkavėdistinės žmogaus atsparumo formulės ar Klaipėdos krašto niokojimo iki prievartinės mobilizacijos ar MGB agentūros kaip žudynių įrankio. Tačiau kur tada prasideda ir baigiasi "genocido veiksmi": pasipriešinimo dalyvių "persekiojimas ir naikinimas" nėra genocidas (šio termino prasme), nes Rezistencija stabdo genocido vykdymą, o rezistentai naikina jo vykdytojus; nužudytųjų partizanų išniekinimas yra karinis nusikaltimas ir pan. Be to, "lietuvių tautos sovietinis naikinimas" kažkodėl prasideda Sovietų Sąjungos pasirengimu okupacijai 1939-1940 m., 1940-1941 m. vyksta valstybės ir tautos naikinimas, 1941-1944 m. lietuvių naikinimas lageriuose ir tremtyje, 1944-1958 m. - sovietinis genocidas, o baigiamosios išvados kalba apie lietuvių tautos naikinimo padarinius.

Genocidą laikant plataus masto tautos naikinimo dalimi buvo būtinas išsamus tokios sampratos teorinis aptarimas, nes genocidas ir yra suvokiamas kaip lietuvių, žydų, čečėnų ir kt. tautžudystė, naikinimas (A.Anušausko atveju "tautos", "sovietinis" tėra bereikalingas stilistinis balastas). Genocidas tuo tarpu yra išsamiai ir skirtingai nuo A.Anušausko sampratos aptartas D.Jasaičio(617) ir A.Eidinto(618), visiškai nepaminėtų veikalo istoriografinėje apžvalgoje. Kaip ir tas faktas, kad pats lietuvių genocidas dar tebėra istorijos (neminint politinių bei teisinių aspektų) problemos lygyje: tokioje formoje kaip A.Anušausko veikalas net 500 psl. per maža paneigti net žurnalistines T.Venclovos(619) ar panašių Tel-Avivo leidinių(620), nepripažįstančių lietuvių genocido, koncepcijas.

Daugelis A.Anušausko veikalo problemų nebūtų jomis, jeigu autorius nuosekliai būtų laikęsis tos temos, apie kurią - okupacinio-sovietinio režimo Lietuvoje teroro sistemą ir veiksmus - ir yra ši svarbi knyga. Tuomet būtų aišku, kokios teroro sistemos dalies atsiradimą nulėmė Sovietų Sąjungos politikos numatomo lietuvių genocido planai, o ką sąlygojo pats tautos Pasipriešinimas, kas stabdė ir kas spartino genocidą, kodėl jis buvo vykdomas ir kodėl būtent tokiomis priemonėmis. Būtent tai yra šio veikalo stiprioji pusė ir naujas žodis istoriografijoje.

Besikartojanti A.Anušausko klaida - apriorinis pasitikėjimas okupacinių struktūrų kurta statistika: teroro apimtis nusakyti autorius naudoja, lygina skaičius iš įvairiausių NKVD-NKGB struktūrų ataskaitų, cituoja ištisas pažymas, nesuabejodamas nė vienu skaičiumi (nebent kartais nurodydamas, kad viena ar kita ataskaita "neišsami" ar "netiksli"). Tokiu būdu, P.Vetrovo ir A.Anušausko dėka tiksliai žinome, kad, pvz., 1945 m. sausio 8-12 d. 4-osios šaulių divizijos karinės baudžiamosios operacijos Rokiškio aps. metu buvo nužudyta 122, sulaikyta 229 žmonės, paimta 5 kulkosvaidžiai, 6 automatai, 34 šautuvai, o baudėjai nepatyrė jokių nuostolių(615,226-227)...

E.Grunskio tyrinėjimo objektas - baudėjų struktūrų veikla, Lietuvos gyventojų trėmimai(95; 613; 622). Skirtingai nuo A.Anušausko autorius nuosekliai vysto pasirinktą temą ir naujais faktais papildo ir toliau gilina šio klausimo išeivijos istoriografiją. Pasipriešinimas minimas tiek, kiek jis sąlygojo trėmimus bei buvo su jais susijęs. E.Grunskis pastebi, kad kovoje prieš Pasipriešinimą buvo naudojami tiek grasinimo, tiek viliojimo metodai, kurių svarbiausi buvo represijos rezistentų šeimoms ir jų deportacijos bei 1945 m. pirmoje pusėje skelbiamos amnestijos. Tačiau jeigu pradžioje autorius spėjo, kad amnestija buvo skelbiama nurodant SSRS vyriausybei(621,156), tai po metų tyrinėjimo neabejodamas teigia, kad ją sumanė "Lietuvos marionetinė partinė ir sovietinė valdžia", nurodžius "SSRS valdžiai ir suderinus su represijas vykdančiomis žinybomis"(613,56-57). Autorius tebevartoja sovietmečiui būdingą terminologiją - "ginkluotas pagrindis", "partinė ir sovietinė valdžia" ir pan., pramaišius su "enkavedistais", "okupacija ir aneksija" bei kt. Tačiau okupuotame ir juo labiau aneksuotame krašte nebūna jokios "marionetinės valdžios", o tik užgrobdėjo vietinė administracija, kurios sumanymai ir yra SSRS valdžios sumanymai; būtent dėl to, kad Lietuva nebuvo aneksuota, o tik okupuota, šiandien mes ir turime Pasipriešinimo laisvės kovas, o ne nacionalinio išsivadavimo sąjūdį...

Daugelis kažkodėl mano, kad okupantai banditu vadino būtinai tik partizanus: "Lietuvos kovų ir kančių istorijoje" pridėtame žodynėlyje (sud.E.Grunskis) teigiama, kad sovietinės administracijos, komunistų partijos ir čekistų dokumentuose vartojamas "bandito" terminas reiškė Lietuvos partizanus ginklu kovojusius prieš okupantus ir jų statytinius, o "buržuaziniai nacionalistai" ar "nacionalistai" - antisovietinio pasipriešinimo dalyvius(614,134). 1944 m. "bandito" sampratoje buvo ne tik partizanas, bet daugeliu atveju bet kuris besislapstantis, o taip pat su ginklu plėšikaujantys rusų kareiviai bei dezertyrai. Taip pat "nacionalisto" samprata apėmė ne tik rezistentus, bet ir visus tikrus ar tariamus okupacinės valdžios priešus Lietuvoje.

Dalis istorikų, besilaikydami objektyvumo, pakliūna į subjektyvaus idealizmo pinkles. L.Truska taip nusako savo atstovaujamos krypties poziciją: "Daugiau kaip 40 metų Lietuvos partizanai oficialiojoje literatūroje buvo vadinami banditais ir priešpastatomi kilniesiems "liaudies gynėjams". Manychiau, nereikėtų dabar mestis į kitą kraštutinumą. Vien tik kankiniai partizanai ir niekšai sribai būtų tokia pati schema, tik išvirkščia. Neįmanoma, o svarbiausia nereikia nutylėti ir rezistencijos šešėlių. Pokario metus reikia rodyti tokius, kokie jie buvo, nieko nepagražinant ir nieko nenutylint. Tai tik išryškins mūsų tautos dramą"(278,563-564). Tačiau objektyvizmas pasirodo tik menamas, nes tikroji Pasipriešinimo istorija niekuomet negvildeno tautinio tarpusavio konflikto teorijos, "kankinių partizanų" ir "niekšų sribų" dualizmo,

o nuolat sprendė esmines pasipriešinimo užgrobėjui ir nesipriešinimo jam problemas. Be to, pagal L.Truską "atskirti banditą nuo rezistento galima tik individualiai" ir "partizanai tikrai tie, kurių nesuteptos rankos"(278,564), tad istorikui nėra ką čia veikti.

Kitame L.Truskos darbe(279) pateikiama prieštarų teiginių. Iš jo sužinome, kad tautos pasipriešinimo formos buvo įvairios: svarbiausia - dvasinė rezistencija ir aukščiausia - ginkluota kova; be šių dviejų, dar buvo mobilizacijos į Raudonąją armiją ir rinkimų boikotavimas, demonstratyvus bažnyčios lankymas ir religinių švenčių šventimas, o taip pat(!) valstiečių spyrimas kolektyvizacijai, atsisakymas stoti į partiją ir komjaunimą, partizanų dainų kūrimas ir dainavimas...(279,151-152). Toliau dar keičiau: esminis veiksnys, sąlygojęs partizanų būrių atsiradimą, buvo 1944 m. vasarą paskelbta mobilizacija(279,154), bet svarbiausia partizanų sąjūdžio varomoji jėga - patriotizmas(279,155); partizanų kovos truko tol, kol priešinosi tauta(279,158) ir t.t. O galutinė išvada vėl ta pati: "Ginkluota pokario rezistencija - ne tik didvyriška kova su priešu, savęs išsižadėjimas, pasiaukojimas Lietuvai, bet ir asmeninių sąskaitų suvedinėjimas, kerštavimas, didžiausios vertybės-žmogaus gyvenimo nuvertinimas. Neretai buvo žudomos ištisos šeimos, net mažamečiai vaikai, kurie tikrai nebuvo MGB agentai. (...) **Nekaltas kraujas geram partizanui vardui pakenkė labiau negu visos priešo provokacijos, negu visi šmeižikiški 40 metų sovietinių istorikų (išskirta mano - K.K.)** bei žurnalistų rašiniai. Tai tamsiausias ginkluotos rezistencijos šešėlis, daugelio žmonių sąmonėje lydiš jį net ligi šiol"(279,159). Kyla klausimas - kuo ši išvada skiriasi nuo partizanų kovos įvertinimo, pateikto dar kolaboranto J.Paleckio: "Jie (partizanai - K.K.) terorizuoja tarybinius žmones, žudo nekaltus vaikus ir moteris. Šiam dalykui pasmerkti nėra žodžių. (...) Kovų yra visokių, bet ne kiekviena kova yra šventa, ne kiekviena kova yra teisinga. Kas galvoja, kad banditų žygiai yra kova už laisvę, tas smarkiai klysta"(445,201).

Minėtas palyginimas nėra sąmoningai parinkta ir iš bendrojo konteksto ištraukta citata. Kai kada netgi vienas vienintelis sakinytis, pareikštas autoritetingo istoriko, gali nubraukti ištiso veikalo išvadas. Taip atsitiko su N.Gaškaitės studija "Pasipriešinimo istorija. 1944-1953 metai"(882). Jos įžanginiame žodyje E.Aleksandravičius nurodo, kad ši knyga nebus priimtina "atviros visuomenės" "šiuolaikinio pasaulio žmogui", nes ji kupina siužetų apie "lokalinio ir tarptautinio terorizmo praktiką, kurios šalininkai aukoja niekuo dėtus taikius gyventojus"; "tokiam požiūriui tikrai nebūtų priimtini siužetai ar net samprotavimas apie tai, ar kokių nors rusų kolonistų šeimų išžudymas (Obšrūtų kaimo pavyzdys, p.65) gali būti pateisintas norint sustabdyti rusifikaciją"(882,3).

V.Tininio(307) 1940-1990 m. Lietuvos istorijos apybraižos ir 50-ies šio laikotarpio veikėjų biografijų leidėjai dar aiškiau nusako tradicinio "objektyvizmo" subjektyvumą: jos turi "įveikti ar bent pristabdyti į visuomenės sąmonę besibraunančias Politizuotas nuostatas bei vertinimus"(307,5). Kadangi tos "politizuotos nuostatos ir vertinimai" labai smarkiai veržiasi į laisvą visuomenės sąmonę, skubama šį vakuumą užpildyti bet kuo, tik ne Pasipriešinimo istorija.

V.Tininis, skirtingai nuo kitų tradicionalistų, tvarkingai naudoja istorijos terminologiją (antroji sovietinė okupacija, okupacinis režimas, rezistencija), pateikia naujų, įdomių faktų. Pats knygos pavadinimas rodo, kad autorius užsibrėžė tikslą išgvilden-

ti pagrindines nesipriešinimo ir kolaboracijos (išdavikiško bendradarbiavimo) problemas santykyje su pasipriešinimu, tačiau iš tikro darbe atsiskleidžia tik okupantų santykių su vietos talkininkais vaizdas. Tarp pastarųjų V.Tininis išskiria du sparnus - ortodoksinius komunistus-stalinistus ir liberaliosios pakraipos komunistus, žymiai dažniau konfliktuojančius su "stalininių jėgų puolimu iš Maskvos". Autorius iš lėto ir nuosekliai perša "unikalia" išvadą, kad Pasipriešinime dalyvauja ir kolaborantai. Jis teigia, kad pokario metais "vienintelė politinė jėga" LKP(b) kaip okupacinio režimo įrankis buvo lietuvių tautai svetima organizacija, lietuviai "nenoriai stojo į komunistų partiją, be to, jais buvo nepasitikima"(307,30), tačiau iš komunistų veikėjų biografijų matyti, kad šis "nepasitikėjimas" nekludė daryti karjerą ir pasiekti aukščiausius postus vietinėje administracijoje. Pagal V.Tininių buvo ir "lietuvių komunistų, ypač inteligentų, kurie stengėsi švelninti stalininių jėgų puolimą", ypač J.Paleckis, "bene vienintelis iš respublikos aukščiausiosios valdžios pareigūnų, išdrįsęs principingai ir viešai kritikuoti komunistų partijos antinacionalinės politikos padarinius Lietuvoje"(307,31,33). Tokiems teiginiams prieštarauja pačio J.Paleckio veikla 1944-1946 m., jo pasisakymai Pasipriešinimo atžvilgiu. Iš tikrųjų konflikto, koks jis bebūtų efemeriškas ar realus, esmė buvo tik nuomonių nesutapimas bendradarbiavimo formų ir metodų pasirinkime. Užgrobėjas savo grobio integravimą ir sutvarkymą vykdė pagal savo sampratą bei teisę; talkininkams tėra dvi galimybės - vykdyti nuosekliai direktyvas ir nurodymus, arba siūlyti savąjį talkininkavimo variantą, tikintis, kad jis bus priimtinas. Galutinėje išvadoje visuomenės dalis, bendradarbiaujanti su okupantu, taip ir liks bendradarbiaujanti, nes būtent ji įsivaizdavo gyvenimą tik Sovietų Sąjungoje ir tik kartu su ja.

V.Tininis teigia, kad VKP(b) CK biuro Lietuvai įsteigimo priežastimi buvo nepasitikėjimas vietos komunistais(307,31), tačiau 1944 m. rudenį okupantas vargiai galėjo realiai tikėtis suformuoti vietinę administraciją vien iš vietos kadru, kurių paprasčiausiai dar nebuvo, o iš kitos pusės biuras buvo tipiška okupacinio režimo institucija (į kurią įėjo ir 2 patys svarbiausi kolaborantai - A.Sniečkus ir M.Gedvilas), užtikrinanti okupuojančios valstybės valdžios vykdymą okupuotoje teritorijoje. Knygoje gausu nelogiškumų: pvz., V.Tininis teigia, kad VKP(b) CK biuras Lietuvai 1944-1947 m. "įtvirtino Lietuvoje stalininę totalitarinę sistemą, panaikino privatų sektorių pramonėje ir prekyboje, įdiegė visuomenėje terorą ir prievartą, sukūrė įtarumo, nepasitikėjimo ir baimės atmosferą, suideologizavo visuomeninius santykius, kultūrą"(307,32); nejaugi visa tai atliko keletas tik keletas žmonių?

Pasipriešinimo deheroizacijos himnu kai kas laiko išeivijos žurnalisto Liūto Mocūkūno "Pavargusių herojų"(824). Tačiau moksline prasme šis veikalas yra priskirtinas politinių biografijų žanrui, ir neišvengiamai turi interpretacijos laisvę, priklausomai nuo autoriaus politinių bei žurnalistinių pažiūrų. Autorius siekė parašyti "subalansuotą istoriją", atsisakydamas vertinti Joną Deksnį bei kitas istorines asmenybes "eti-nėmis kategorijoms", tačiau rėmėsi ne moksliniu pagrindu. Per visą knygą eina išankstinė nuostata, kad J.Deksnį iškėlė į politines viršūnes karas, o šiaip tai tik eilinis pilietis, "niekieno neprisimenamas iš prieškario laikų". Tokiu būdu drąsa ir tam tikras idealizmas (etinė kategorija) virsta "sugebėjimu blefuoti", o pabėgėlių iš Lietuvos baimė ir neieškojimas kelių sugrižimui į Lietuvą - pragmatišku "sovietų erozijos" laukimu. Tai, kas tiko J.Deksniui, pritaikoma ir kitiems, ne tik "pavargusiems". Pagal

tokią logiką "kaimo berneliui", paėmusiam šautuvą, sunku pretenduoti į lietuvių politikos viršūnes, kuriose veikia žymiausi politikai iš kairiojo sparno.

Sovietmečio tradicijų reliktai liudija, kad psichologinė-ideologinė kova prieš Pasipriešinimo istorijos objektyvų nušvietimą tebevyksta ir tamsiausiu šešėliu velkasi per laisvosios Lietuvos mokslą. Klaidos pamiršamos žurnalistui, nežinančiam šaltinių, bet neatleistinos istorikui, nes jos tampa koncepcijos dalimi, egzistuojančios tol, kol nebus paneigta ir pataisyta naujų tyrinėjimų.

ARCHYVININKAI

Pavadinimą naujai Pasipriešinimo istorijos tyrinėjimų srovei pasiūlė mokslinis rezistencinio paveldo žurnalas "Laisvės kovų archyvas", kuriame paskelbti pagrindiniai jos darbai, o taip pat empiriškumas, sąlygotas archyvinių šaltinių gausa. "Archyve" ir kitur skelbti darbai yra kelių lygių: istoriniai tyrinėjimai, šaltinotyros bei šaltinių publikacijos, kraštotyrinio bei mokslo populiarinimo straipsniai ir leidiniai. Pradinis naujų šaltinių kaupimo ir skelbimo etapas neišvengiamai sąlygoja faktografizmą, pasitaiko nekritiško požiūrio į šaltinius, ypač okupantų. Daugelis autorių stengiasi populiarinti skelbiamą medžiagą, nukenčiant moksliniam lygiui, nenaudoja įvairresnių šaltinių, stinga probleminio požiūrio į reiškinius arba problema gvildinama atsietai nuo kitų jų sąlygojusių reiškinių.

Naujosios srovės tyrinėtojų sunkumai daugeliu atveju yra objektyvūs ir neišvengiami, nes tikrosios rezistencijos istorijos atskleidimui iš tikro būtinos tam tikros moralinės savybės (konformistas niekuomet nesupras bekompromisinės aukos prasmės ir savo koncepcijai bandys prisitaikyti tik tai, kas jam naudinga šiandieną). Tuo pat metu autoriai, įvardinantys save kaip priešpriešą sovietmečio tradicionalizmui, dažnai pamiršta, kad Rezistencijos istorijos tyrinėjimuose jie nėra pirmeiviai. Tikrosios jos problemos randamos ne buvusiuose KGB archyvuose esančiose bylose, o laisvos istoriografinės tradicijos kūrėjų J.Lukšos-Daumanto, A.Ramanausko-Vanago, Visvaldo, Tigro ir kitų partizanų, rinkusių bei sisteminusių istorinę medžiagą, rašinių puslapiuose bei išėivijos mokslinės minties kvintesencijoje - K.Girniaus monografijoje.

A.Kašėta tyrė partizaninių sąjūdį Dzūkijoje(97), dvasininkijos santykius su pasipriešinimuos; 447), partizanų periodinės spaudos leidimą(99), bandė kritiškai analizuoti ir įvertinti buvusios KGB archyvo statistinius duomenimis apie Pasipriešinimo dalyvių skaičių ir aukas(309). Ginčytinas autoriaus teiginys, kad NKGB-NKVD (vėliau MVD-MGB) skrupulingai rašė kovos su pasipriešinimu apskaitą(309,42). Nepaisant įvairių statistinės ataskaitos formų bei suvestinių, užpildančių jas žmonių skrupulingumas kelia abejonių, o, kita vertus, šioje statistikoje pateikiami skaičiai su didžiulėmis išlygomis atspindi tikrovę. A.Kašėta teisingai pažymi, kad į "banditų" sąvoką buvo įtraukta nemažas skaičius žmonių, neturėjusių nieko bendro su partizanais ar pogrindžiu, kad NKGB-NKVD statistikoje neatsispindi partizanų nuostoliai patirti kautynių metu, kovotojams išsinešus iš mūšio lauko žuvusių bendražygių kūnus, tačiau vis dėlto galutinėje išvadoje pateiktus suvestinėse skaičius apie nužudytus ar suimtus žmones, priskiria partizanams. Tokiu būdu išvadų lentelėje "Lietuvos

laisvės kovotojų aukos 1944-1954 m. (MVD-MGB duomenimis)" pateikiami keli nesulyginami skaičiai: pvz., teigiama, kad 1944 m. buvo užmušta 2436, 1945 m. - 9777, 1946 m. - 2143 partizanai(309,47). Jeigu 1946 m. nukautųjų partizanų skaičius atitinka MVD-MGB žinomą realybę, nes tais metais jau faktiškai nebesutinkama be ginklo besislapstančiųjų, tai 1945 m., ypač metų pradžioje, didėja ne partizanų žuvimo tikimybė, o 1944 m. skaičius negali atitikti žuvusių partizanų skaičiaus, nes būtent okupacijos pradžioje nebuvo nusistovėjusio "bandito" ar "pogrindžio dalyvio" apibrėžimo. Atkreiptinas dėmesys, kad statistikoje niekur nebuvo pateikiama apvalaus "likviduotų" asmenų skaičiaus - galbūt skaičius su nulių viršininkams atrodė neįtikinamas? Rimčiausia išvada yra tai, kad 1945 m. tenka didžiausias "likviduotų" (žuvusių ir suimtų) skaičius, vadinasi, laisvės kova kiekybiniu atžvilgiu yra pasiekusi kulminaciją.

D.Kuodytės tyrinėjamų problemų ratas susijęs su partizanų centralizacijos ir bendros vadovybės kūrimo klausimais(333; 334; 335; 336). Pagrindinis dėmesys buvo skirtas BDPS ir LLK Sąjūdžio sukūrimo periodui, nors gvildinama ir pirmosios Pasipriešinimo vadovybės susidarymo problema nuo VLIKo iki LGK Išdėstydamą nuoseklus centralizavimo koncepciją, autorė vis dėlto palieka nuošalyje pačio Pasipriešinimo tęstinumo problemą ir sureikšmina formaliųjų įgaliojimų reikšmę (gen.M.Pečiulionio vaidmuo)(610).

Apibendrinamu N.Gaškaitės, D.Kuodytės, A.Kašėtos tyrinėjimų darbu laikytina jų bendras veikalas apie Lietuvos partizanus 1944-1953 m.(567). Gaila, kad nėra šaltinių ir istoriografinių tyrinėjimų apžvalgos. Dėl to neaišku, su kuo autoriai polemizuoja ir ką konkrečiai įvardina kaip "istoriografiją".

A.Bubnys tyrinėjo lietuvių antinacinio pasipriešinimo problemas, atkreipdamas dėmesį ir į pereinamąjį 1944 m. vasaros laikotarpį(329). Autorius vienok nenustato tikslios antinacinio pasipriešinimo pabaigos datos, sąlyginai ją laikydamas paskutinių vadų (mažojo VLIKo) pasitraukimą į užsienį 1944 m. liepos mėnesį, nors antivokiški LLA partizanų veiksmai minimi dar rugsėjo mėn. Ginčytina autoriaus išvada, kad VLIKo narių pasitraukimas paliko tautą be politinės vadovybės ir orientavimo naujos (bolševikinės) okupacijos sąlygomis(330,204). Tai pasenęs požiūris, neatsižvelgiantis į organizacinės ir karinės pasipriešinimo veiklos pasiekimus 1944 m. rudenį vokiečių okupuotoje Žemaitijoje, taip pat sureikšminantis vienos iš areštų suardyto VLIKo atskalų įtaką realiems procesams.

L.Abariaus tyrinėjimo objektas - Rytų Lietuvos partizanų karinė organizacija-Vytauto apygarda nuo 1944-1945 m. iki laisvės kovų pabaigos(545). 1944-1945 m. pradinis partizanų organizavimosi periodas (Tigro rinktinė) nušviečiamas remiantis vien L.Vilučio prisiminimais, struktūros (organizacijos) egzistavimo faktui nusakyti imamas tik vienas požymis (dažniausiai štabo sudarymas ir vado asmuo), neišsiaiškinant, kiek realiai esama vadovybė apima ryšiais žemutinių grandžių, koks jų kovos efektyvumo lygis. Užuoat 1944-1946 m. pradžios periodą gvildenus kaip organizacijos susidarymo ir vystymosi laikotarpį, daroma atvirkštinė išvada, kad po "popierinio štabo" sutriuškinimo organizacija "merdi" ir "yra". Šiai tezei įrodymais tampa partizanų ir vadų areštai, legalizacija, o ypač partizanų išsiformavimo iš stambiųjų junginių į mažesnius procesus. Bet šis požiūris yra paimtas iš okupantų operatyvinių dokumentų, kuriuose organizacijos sutriuškinimu ir yra vado suėmimo, žūties ar parti-

zanų išsklaidymo faktas. Visiškai neaišku, kokiais kriterijais vadovaujantis (metinėmis NKVD-NKGB bylomis?) nustatyti "pirmojo partizaninio sąjūdžio etapo (1944.08-1945.12)" rėmai(545,17). Neteisinga ir išvada, kad tik 1945 m. pabaigoje susiformuoja rinktinės veiklos rajonas, kuris atitinka apskritį(545,17), nes rinktinė-apskritis (valsčius-kuopa, būrys) buvo idealus organizacinis siekimas jau nuo pat 1944 m. vasaros, ypač LLA veikloje. Lietuvos tikrovėje partizanų organizacinius centrus daugeliu atveju nulėmė geografinės (o ne administracinės) ypatybės: Tigro rinktinės štabas buvo įkurtas Labanoro miškams, esantiems trijų apskričių - Utenos, Švenčionių ir Zarasų - sankirtoje; pasikeitus taktikai ir išsiformavus į mažesnius vietinius būrius, dėsningai turėjo kurtis nauji jau apskritiniai štabai, jungtinio štabo idėjai transformuojantis į apygardinio štabo idealą.

Keletą įvairaus lygio straipsnių apie Aukštaitijos partizanus paskelbė G.Vaičiūnas, kuris apžvelgė karinio pasipriešinimo pradžią Anykščių rajone (Utenos-Ukmergės aps. dalys)(443), Vyties apygardos organizacinę raidą(100), Didžiosios Kovos apygardos istorijos momentus bendrame šiai apygardai skirtame leidinyje(444).

Pirmosios apžvalgos yra B.Ulevičiaus(332) apie Tauro apygardą, S.Karaliaus ir K.Budgino(331) apie Pasipriešinimą Žemaitijoje ir Klaipėdos krašte. Šių autorių straipsniuose greta faktinės medžiagos pastebimas ir rimtas problemiškas požiūris, priežastingumo ir įvykių logikos paieška. Šiaulių krašte veikusių partizanų junginių (Vytauto Didžiojo, Kunigaikščio Želgaičio, Vytenio rinktinių) istorinės raidos apžvalgą parašė A.Malinauskaitė(775). Visą Pasipriešinimo laikotarpį glaustai gvildeno V.Gurskis(665).

Apertieji tyrinėjimai rodo, kad Pasipriešinimo istorijos pažinimas pogirniškuoju laikotarpiu žymiai išsiplėtė, ypač kiekybine prasme. Polemikoje su tradicinėmis pažiūromis tebenaudojami seni kontrargumentai, nors esamų faktų bazė leidžia kalbėti probleminiu lygiu, daryti lyginamąją ir kt. analizę ir naują sintezę.

Pasipriešinimo istorijos pažinimas dar nėra pasiekęs monografinių tyrinėjimų ("akademinų apibendrinimų") lygmens. Tačiau faktų gausa sąlygoja bent šiame laikotarpyje atsisakyti pačio reiškinio pažinimo viename veikale. Nesant chronologinės Pasipriešinimo istorijos vėlgi negalimas giluminis dalinių problemų gvildenimas. 1944-1946 m. tarpsnis atskirai netirtas, nors tai pakankamai atskira bendroji problema: antroji Sovietų Sąjungos agresija ir jos prielaidos, karas prieš Lietuvą ir jai atstovaujantį Pasipriešinimą, išspūdingas pirmasis partizaninio sąjūdžio etapas.

Istoriografinės klaidos ir trūkumai motyvuoja monografijos autoriaus pasirinktą sintetinio-analitinio veikalo formą ir tyrimo metodus. Esama šaltinių bazė leidžia objektyviai rekonstruoti Pasipriešinimo antrąjį rusų agresijai bei okupacijai pradinį (pereinamąjį) 1944-1946 m. etapą istorinę raidą, formuluoti, kelti bei spręsti esmines laisvės kovų problemas pasaulinių įvykių kontekste. Kada, kur ir kaip prasidėjo Pasipriešinimas prieš antrąją rusiškąją agresiją ir okupaciją, kokias formas įgijo laisvės kova šiuo etapu, kokie būdingi pastarojo bruožai bei ypatybės, kur Pasipriešinimo galios šaltiniai, kokie šio proceso rezultatai ir jų reikšmė bendrai ir tolimesniai Pasipriešinimui iš dalies - visa tai ir dar kita monografijos problemų ratas.

**ANTROJI SOVIETŲ SAJUNGOS AGRESIJA
PRIEŠ LIETUVĄ TARPTAUTINĖS POLITIKOS ŠVIESOJE**

LIETUVOS LAISVĖS KLAUSIMAS PASAULINĖJE POLITIKOJE IR SSRS AGRESIJOS PRIELAIIDOS

PRIEVARTINIO UŽGROBIMO NEPRIPAŽINIMO POLITIKA

Moderniosios istorijos laikais tarptautinės teisės išsivystymas uždraudė vienai suvereniai valstybei prievartiniu būdu užgrobti ir prisijungti kitą valstybę. Nepriklausoma valstybė turi niekam neperleidžiamą teisę (panašiai kaip asmuo egzistuoti) laisvai ir savarankiškai tvarkytis. Kas tą teisę pažeidžia, laikomas agresoriumi - nusikaltėliu prieš taiką ir žmoniją. Šie nuostatai buvo patvirtinti 1928 m. Paryžiaus pakte (Kellogg-Briand Pact), 1933 m. Rio de Žaneiro ir kitose sutartyse, o taip pat Tarptautinio karinio tribunolo chartoje, pasirašytoje JAV, Britanijos, Prancūzijos ir SSRS vyriausybių.

Pagal tarptautinę teisę prievarta užimta kitos valstybės teritorija išlieka tos pačios valstybės suverenumu tol, kol aneksavimo keliu pereina į grobiko suverenumą. Tuo metu grobikas naudojasi tik okupanto teisėmis (kurias apibrėžia 1907 m. Hagos "Konvencijos įstatymams ir papročiams karo srityse gerbti"), t.y. tik tam tikromis suverenumo vykdymo teisėmis. Aneksavimas užgrobimą paverčia pavergimu. Tačiau savo paties valia užgrobikas negali svetimos teritorijos aneksuoti. Tam jis privalo gauti kitų valstybių patvirtinimą. Iki Tautų Sąjungos susidarymo tarptautinėje teisėje galiojo taisyklė, kad svetimos teritorijos užėmimas savaime įgyja galią, jei per tam tikrą laiką tarpą neatstatoma buvusi padėtis. Tačiau Tautų Sąjungoje ši taisyklė JAV Valstybės sekretoriaus Stimsono buvo pakeista prievartinio užgrobimo nepripažinimo doktrina (Stimson Doctrine).

Beje, kuomet senosios taisyklės pakeitimas nepripažinimo principu buvo svarstomas Tautų Sąjungoje ir buvo manoma, kad vis dėlto nepripažinimą tikslinga būtų apriboti užgrobos teritorijos pasipriešinimo užgrobikui išsekimu, prieš tai pasisakė tuometinis Sovietų Sąjungos užsienio reikalų komisaras M. Litvinovas: "Mes turime atsižvelgti ne vien lik į klausimą, ar bet kuri kova tarp agresoriaus ir jo aukos yra pasibaigusi, bet jei tai laikinai ir būtų atsitikę - taip pat į tai, ar yra galimybė kovai (tarp agresoriaus ir jo aukos) atsinaujinti; mes taip pat turime atsižvelgti ir į tas aplinkybes, kurios gali atnešti agresijos prievartiniais veiksmais sudarytos padėties Pakeitimą" (70).

Lietuvos, netekusios savo nepriklausomybės po 1940 m. įvykių, atveju abstrakti tarptautinės teisės doktrina virto konkrečia prievartinio Baltijos valstybių (Lietuvos,

Latvijos, Estijos) užgrobimo nepripažinimo politika, suformuluota JAV valstybės sekretoriaus Samerso Veleso oficialiame 1940 m. liepos 23 d. Valstybės departamento Pareiškinge (policy declaration). Šios politikos linija buvo grindžiama teorija apie tolesnį teisėtą ir teisinį Baltijos valstybių egzistavimą, "kuris modernioje civilizacijoje negali nutrūkti", ir praktiniais veiksmais, leidžiančiais išsaugoti JAV teritorijoje

Baltijos valstybių diplomatinės atstovybės bei konsulatus, pripažįstant jų darbuotojams teisę atstovauti ir ginti baltiečių interesus, išaldant valstybinį turtą bei pinigines lėšas, turėtas užsienyje ir kt.(236,391-392).

Jungtinės Valstijos buvo tik viena iš daugelio pasaulio valstybių, praktikoje pri-taikiusių Stimsono doktriną santykiuose su Sovietų Sąjunga Baltijos valstybių klau-simu. Panašią į JAV poziciją priėmė Didžiosios Britanijos vyriausybė po V.Čerčilio 1940 m. spalio 15 d. kalbos Bendruomenių rūmuose(285,146). Prievartinio užgrobimo nepripažinimas virto ne tik simboliu, bet ir rimta tarptautine politika, į kurią turėjo atsižvelgti užgrobėjas. Juo labiau, kad net ir sovietai pripažino, kad tarptau-tinės teisės subjektu yra valstybė, o konkrečia to išraiška yra teisė į diplomatinis santykius, į sutarčių sudarymą, į karo būsenos skelbimą(233,30-31).

Baltijos valstybių prievartinio užgrobimo politikos susiformavimą sąlygojo ne tik ypatingi JAV ar kitos didžiosios valstybės politikos interesai, bet vėlgi ta pati tarp-tautinė teisė. Klasikinė jos doktrina skiria faktinį (de facto) ir juridinį (de jure) pri-pažinimą. Praktikoje šie pripažinimai yra abu teisiniai, tik pripažinimas de facto siau-resnis ir patys santykiai turi laikinumo, nepastovumo pobūdį ir pripažinimas yra su išlygomis. Faktinis pripažinimas paprastai paaiškinamas politiniais motyvais, taip pat tuo atveju, kada abejojama naujojo valstybinio darinio ar naujosios vyriausybės pa-stovumu. Juridinis pripažinimas, priešingai, yra žymiai platesnis teisinis pripažini-mas, kuris nepalieka abejonių egzistuojančios valstybės ar vyriausybės stabilumu. Tarptautinių santykių praktikoje pripažinimas de jure visuomet yra aukštesnis, į jį įeina ir pripažinimas de facto. Moderniosios istorijos laikais, dėl agresijos akto išny-kus ištisai valstybei, pripažintai de jure, kitoms valstybėms iškilo nelengva apsisprendimo problema: nutraukti jos teisinį pripažinimą ar ne. Diplomatinis santykių nu-traukimas tokiu atveju reikštų nedraugišką veiksma juridiškai pripažintos valstybės atžvilgiu, tačiau iš kitos pusės, užgrobta valstybė nebeegzistavo faktiškai, o tik teisi-niuose dokumentuose. Tokiu būdu teritorijų prievartinio užgrobimo nepripažinimas ir agresoriaus pasmerkimas buvo glaudžiai susijęs su aukos, kaip juridinio subjekto, tolesniu pripažinimu tarptautiniuose santykiuose. Praktikoje lai dėsningai turėjo išsi-lieti į tam tikrą politiką.

1941 m. rugpjūčio 12 d. pasirašytoje JAV prezidento F.D.Ruzvelto ir Didžiosios Britanijos ministerio pirmininko V.Čerčilio bendroje deklaracijoje - Atlanto charto-je - buvo teigiama, kad jų šalys Antrajame pasauliniame kare "nesiekia jokio pa-didėjimo, teritorinio ar kitokio; nepritars jokiems teritoriniams pakeitimams, daro-miems be aiškiai išreikšto tų šalių gyventojų noro; gerbia visų tautų teisę pasirinkti valdymosi formą, kurioje jie nori gyventi; siekia atkurti suverenines teises ir savival-das tų tautų, kurioms jos buvo prievarta atimtos"(302,443; 288,121). Po deklaracija pasirašė ir J.Stalinas(302,695). 1942 m. sausio 1 d. Vašingtone pasirašytoji Jungtinių Tautų deklaracija prisiėmė Atlanto chartos tikslus bei principus(302,683-684).

SOVIETŲ PRETENZIJOS

Po 1941 m. birželio mėn. sukilimo Lietuvoje, paskelbusio Laikinosios vyriausybės sudarymą ir nepriklausomybės atkūrimą, Maskvos-Berlyno ašies lūžio, Sovietų Sąjun-

ga buvo priversta palikti Lietuvą ir kuriam laikui ją vėl traktuoti kaip tarptautinės teisės subjektą, nesistengiant savo teritorijoje išsaugoti LSSR "valstybės" ir "vyriausybės" iliuzijos. 1941 m. liepos 11 d. sovietų vyriausybė oficialiai pareiškė, kad 1939 m. ^{so}vietų-vokiečių sutartys dėl Lenkijos pripažįstamos daugiau neegzistuojančiomis ir patvirtino tai liepos 30 d. sutartyje su lenkų egziline gen.V.Sikorsio vyriausybe(605,81; 302,392). Šiuo atveju buvo automatiškai panaikinti ir sovietų-vokiečių susitarimai dėl Lietuvos, kuri SSRS "interesų sferoje" atsidūrė mainais už Liublino vaivadiją!

Lietuvos kaip tarptautinės teisės subjekto pripažinimą iš Sovietų Sąjungos pusės liudijo ir nesirūpinimas "LSSR relikto" likimu. Sovietai tarsi vėl viską pradėjo nuo pradžių - nuo šnipų tinklo kūrimo, t.y. komunistų organizacijos išlaikymo: 1941 m. rugpjūčio 28 d., įleidus keletą stambesnių buvusių lietuvių kolaborantų į Maskvą, buvo sudaryta 7 asmenų grupė (Nikolaj Pozdniakov, Nikolaj Gridin, Antanas Sniečkus, Mečislovas Gedvilas, Justas Paleckis, Icikas Meskupas, Aleksandras Guzevičius), turinti LKP(b) CK teises(218,6).

Sovietų Sąjungos vyriausybė gerai suprato, kad atsakomybė už 1939-1940 m. agresinius veiksmus yra rimtas kliuvinyss sąjunginiams ryšiams su Vakarų demokratinėmis valstybėmis užmegzti ir gauti iš jų karinę paramą, gyvybiškai būtiną kovoje su Vokietija. Todėl ji pati ėmėsi iniciatyvos išsiaiškinti ir sureguliuoti ginčytinus klausimus, tarp jų ir Baltijos valstybių problemą. Ši iniciatyva, nepaisant kritiškos padėties l'ronte, buvo puolamojo pobūdžio.

Jau 1941 m. gruodžio 17 d. Maskvos derybose reikalavimas pripažinti Baltijos valstybių prijungimą iškilo į pirmą vietą tarp kitų rusų imperijos išplėtimo pretenzijų(302,629). Didžiosios Britanijos delegacija, vadovaujama užsienio reikalų ministro A.Ideno, buvo spaudžiama aiškiai išsakyti savo požiūrį į Baltijos valstybių problemą. J.Stalinas siūlė šį klausimą laikyti aksioma, kadangi 1940 m. Baltijos šalių tautos "savo valia ištėjo" į Sovietų Sąjungą, kas buvo įteisinta jų respublikų "valdžios" institucijų ir SSRS Aukščiausiojo Sovieto įstatyminiais aktais; jis taip pat domėjosi, ar anglai palaikys šių valstybių "siekimą" karui baigiantis būti Sovietų Sąjungos sudėtyje(281,83-84). Sovietų teigimu, jie norėjo tik atkurti ankstesnes 1941 m. savo valstybės sienas ir išpėjo, kad atsisakius tai pripažinti, atrodytų, kad sudaroma galimybė Sovietų Sąjungai suskaldyti ir tuo būdu tęsiama ankstesniosios antisovietinės Čemberleno vyriausybės politika(281,83; 605,188).

Sovietų politinis išpuolis buvo ypatingai staigus, stiprus ir gerai parengtas. A.Idenui remiantis Atlanto charta ir jos teiginiais apie teritorinių pakitimų nepripažinimą, sovietai tai interpretavo kaip Londono kišimąsi į sovietų valstybės reikalus, abejojant jos aktų teisėtumu, o pati Charta tarsi nukreipta prieš Sovietų Sąjungą(281,83-84; 605,189). Galiausiai Stalinas pareiškė, kad bet koks anglų-sovietų susitarimas priklausys nuo sutarimo būtent šiuo klausimu, ir pareikalavo nedelsiant pripažinti 1941 m. SSRS sienas, įskaitant ir Baltijos kraštus(302,629; 605,100).

Taip 1941 m. pabaigoje išryškėjo Sovietų Sąjungos politinių pretenzijų į Baltijos valstybes, tarp jų į Lietuvą, pagrindai. Jos buvo grindžiamos 4 pagrindiniais aspektais: istoriniu, tarptautinės teisės, tautų apsisprendimo teisės bei strateginiu.

Pirmuoju tvirtinimu sovietų Rusija buvo visų senosios Rusijos teisių perėmėja(233,32), ir SSRS pretenzijos į Baltijos valstybes, tarp jų ir Lietuvą, buvo grindžiamos Rusijos imperijos "istorine teise" į jas. Tai buvo dėsninga komunistinės stali-

ninės politikos išdava, 4-ojo dešimtmečio pabaigoje atsisakiusioje valstybės nunykimo komunizme tezės ir pasukusioje į stiprios socialistinės valstybės kūrimą. Stipri socialistinė valstybė Antrojo pasaulinio karo išvakarėse ir ypač karo bei pokario metais vis labiau buvo sutapatinama su Rusija, o komunizmo skleidimas su "istorine rusų tautos misija" nešti pasauliui pažangą ir aukštesnę kultūrą(71,236). Į klausimą, kas yra SSRS, buvo atsakoma, kad tai neabejotinai Rusija, tik socialistinėje sąjunginės valstybės formoje, nes būtent Didžioji Rusia "amžiams sujungė" "laisvų respublikų neišardomą sąjungą"(233,34). Tokiu būdu Lietuva, kažkada buvusi Rusijos dalimi, turėjo ir vėl jai atitekti.

Istoriniai tvirtinimai buvo glaudžiai susieti su įrodymais iš tarptautinės teisės, pagal kurią SSRS susidarymas nereiškė Rusijos išnykimo kaip tarptautinės teisės subjekto. Komunistų teigimu, Rusiją reikėjo suprasti ne tik kaip šalį - geografinę erdvę, bet ir valstybę - "deržavą", t.y. tam tikrą vienybę istorine ir juridine prasme(233,36). Daroma išvada, kad valstybės teritorinės padėties pasikeitimas, jai sumažėjus ar padidėjus, iš principo neturi įtakos valstybei kaip tarptautinės teisės subjektui. Sąjunginė Sovietų valstybė yra Rusijos ir visų buvusių Rusijos imperijos teritorijų teisių perėmėja. Bet kuris tarptautinis teritorinės padėties pasikeitimas negalėjo būti tik su rusų sovietų vyriausybės sutikimu ir pritarimu, o nuo SSRS susidarymo momento - tik su SSRS vyriausybės pritarimu.

Šiuo požiūriu Baltijos valstybių nepriklausomybės pripažinimas buvo traktuojamas kaip grubus įsikišimas į valstybės vidaus reikalus ir prievartinis Rusijos suskaldymas(233,37). Kitaip tariant, jokie tarptautiniai aktai, kažkada pasirašyti dalyvaujant Rusijai, negalėjo būti pakeisti be tokio pat Rusijos vyriausybės dalyvavimo. Kadangi Rusija nedalyvavo kuriant pokarinę Versalio taikos sistemą, ji tuo pačiu nedavė teisės atskirti nuo jos, pvz., Baltijos valstybes (Versalio taikos sutartyje joms nebuvo numatyta nepriklausomybė). Vėl eksploatuojama "sanitarinio kordono" (Cordon sanitaire) legenda, pagal kurią minėtos valstybės buvo imperialistinių jėgų sukurtos sustabdyti komunizmo plitimui į vakarus.

Tokia pozicija skyrėsi nuo oficialiosios amerikiečių nuomonės, pagal kurią rusiškoji teritorija nėra sinonimas ankstesniajai Rusijos imperijai priklausiusios teritorijos. Teisinis nepriklausomos Lenkijos pripažinimas darė neįmanomą teritorinį Rusijos imperijos atstatymą ir "tai, kas pripažinta teisinga lenkams, neišvengiamai teks pripažinti teisingu ir suomiams, lietuviams, latviams, o galbūt ir ukrainiečiams", - buvo teigiama oficialiame V.Vilsono 1918 m. sausio 8 d. Keturiolikos punktų 1-o punkto komentare(234,151). Teigdamą visų Rusijos teisių perėmimą ir tuo būdu reikšdamą teritorines pretenzijas, Sovietų Sąjunga neišvengiamai susidurdavo su tautų apsisprendimo teise ir su Lietuvos respublikos pripažinimo nepriklausoma valstybe, savanoriškai atsisakant tų pačių Rusijos imperijos teisių, faktų.

Dėl tarptautinės teisės argumentų prieštaravimo sovietų pretenzijos buvo dažniausiai paremiamos 1940 m. "liaudies seimo" aktu apie LSSR "įstojimą į nepriklausomų respublikų Sąjungą", kas tarptautinės bendrijos akyse turėjo vaizduoti plebiscitą, išreiškiantį daugumos gyventojų valią. Pagal sovietus, Lietuva įstojo į Sovietų Sąjungą "savanoriškai", o šalyje įvykusi "socialinė revoliucija" buvo dėsningas komunistinio kelio pasirinkimas, išreiškiantis lietuvių tautos norus "taikiai sugyventi" su Sovietų Sąjunga ir draugiškumą jos vyriausybei. Tarptautinėje arenoje šis "savano-

riškumas" buvo nuolat ginčijamas ir nepripažįstamas: britų vyriausybė teigė, kad Baltijos valstybių užgrobimas buvo gėdingo sandėrio su Hitleriu rezultatas(302,695).

Lietuvos atvejui tiko ir Austrijos užgrobimo jau pokarinis išaiškinimas. Naciai šios šalies prijungimą prie Vokietijos motyvavo dideliu austrų noru susijungti su vokiečių tauta, bet Tarptautinis Niurnbergo tribunolas šį pasiteisinimą atmetė, nes sprendžiamasis veiksnyss buvo vokiečių kariuomenė, pasiruošusi karo veiksams(282,5).

Iš kitos pusės, teisiškai egzistavo visos Lietuvos-Sovietų Sąjungos tarpusavio sutartys, nes jų formaliai nederėjo nei užpultasis (šiuo atveju Lietuvos vyriausybė), nei užpuolikas (šiuo atveju SSRS vyriausybė). Sovietų kariuomenės buvimas Lietuvos teritorijoje buvo pateisinamas 1939 m. spalio 10 d. Lietuvos ir Sovietų Sąjungos sutartimi dėl Vilniaus ir Vilniaus srities perdavimo Lietuvai ir Lietuvos bei Sovietų Sąjungos savitarpio pagalbos sutartimi, pagal kurią rusų karinės bazės turėjo veikti iki 1954 m. (neatšaukus jų vienai iš susitariančių šalių - dar iki 1964 m.), o tarpusavio santykiai ir toliau buvo grindžiami 1920 m. liepos 12 d. taikos sutartimi ir 1926 m. rugsėjo 28 d. nepuolimo sutartimi(235,732). Pagal pastarąją, kurios galiojimo laikas turėjo baigtis 1945 m. gruodžio 31 d., kilus konfliktui tarp susitariančiųjų šalių ir negalint jo išspręsti diplomatinio būdu, skiriamos taikomosios komisijos(235,301,532). Tokiu būdu Sovietų Sąjunga galėjo Lietuvos klausimą pateikti kaip dvipusių santykių problemą, nereikalaujančią specialaus arbitražo, arba nelaikyti tai problema, sudarius užtikrinančią sutarčių vykdymą Paleckio vyriausybę.

Lietuvos pusė, neturinti egzistencinės vyriausybės, šiuo atveju juridškai negalėjo pareikšti savo nuomonės apie Sovietų Sąjungos veiksmus kaip agresiją ir paskelbti jai karą. Tarptautinės teisės požiūriu, be abejo, nebuvo reikalingas formalus karo paskelbimas ir 1940 m. birželio 14 d. SSRS ultimatyvi nota ženklino agresiją prieš Lietuvą ir papildomų kariuomenės dalių įvedimas de facto ženklino karo bei okupacijos pradžią. Tačiau be oficialaus karo paskelbimo, (kaip parodė ilgametė Lietuvos patirtis), prasideda įvairiausios prievartinio užgrobimo interpretacijos, iš kurių išeitų, kad lyg ir Sovietų Sąjungos ir Lietuvos karo nebuvo (pavyzdys - dabartinės Rusijos istorikų teiginiai apie Sovietų Sąjungos veiksmų teisėtumą, pasiremiant tarptautine teise bei dvišalėmis sutartimis, neigiamus reiškinius priskiriant "stalininėms socializmo deformacijoms"(283,91) arba 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo Aktas, neminintis karo būsenos ir taikos sudarymo būtinybės). Iš to seka, kad tarpusavyje nekariavus, negalima sudaryti ir taikos ir kad visi istoriniai įvykiai tėra paprastas Lietuvos ir Sovietų Sąjungos tarpusavio politinis nesusitarimas ar nesusipratimas, išsprendžiamas pasirašant naujas tarpusavio sutartis (1991 m. rugpjūčio mėn. Lietuvos respublikos sutartis su Rusijos Federacija - Sovietų Sąjungos, Sovietų Rusijos, Rusijos imperijos teisių perėmėja).

Galiausiai pretenzijas į Lietuvą sovietai grindė ir strateginiais sumetimais - karo veiksams artėjant prie Vokietijos sienų, didėjo ir su jomis besiribojančių teritorijų kaip placdarmo tolimesniems puolimams reikšmė. Visos ekspansinės pretenzijos savo ruožtu buvo pristatoma kaip gynybos ir valstybės saugumo būtinybė. 1941 m. liepos 18 d. asmeniniame J.Stalino laiške V.Čerčiliui rusai teisinosi savo elgesiu Antrojo pasaulinio karo pradžioje: "Vokiečių kariuomenės padėtis būtų daug kartų geresnė, jeigu sovietų kariuomenei būtų tekę vokiečių kariuomenės smūgis ne Kišiniovo, Lvovo, Bresto, Belostoko, **Kauno** (išskirta mano - K.K.) ir Vyborgo rajone, o

Odesos, Kamenee-Podolsko, Minsko ir Leningrado apylinkių rajone"(265,19). 1941 m. Sovietų Sąjungos vakarinę sieną de facto pripažino ir Didžioji Britanija, bet tik kariniais sumetimais. Liepos 21 d. V.Čerčilio atsakyme diplomatiškai, bet aiškiai buvo išakyta ši pozicija: "Aš visiškai suprantu **karinius pranašumus**, kuriuos Jums pavyko įgyti tuo, kad Jūs privertėte priešą išskleisti jėgas ir pradėjote karo veiksmus **iškelto-
mis į priekį vakarinėmis sienomis** (*išskirta mano - K.K.*), kuo iš dalies buvo susilpninta jo pirminio smūgio jėga"(265,20). 1943 m. vasario 26 d. JAV Valstybės sekretorius viešai atmetė sovietų argumentus, kad Baltijos valstybių įjungimas į SSRS yra būtinas sovietų sienų karinio saugumo sumetimais, pareikšdamas, kad JAV turi kitokių sienų saugumo sprendimo būdą ir Baltijos klausimą palieka atvirą(72). Anglų sampratoje Rusijos strateginio saugumo sumetimais tegalėjo būti pritaikyti tik kai kurioms Baltijos jūros saloms, bet ne ištisoms valstybėms(302,695).

Visos sovietų pretenzijos buvo prieštaringos, viena kitą neigiančios ir kartu papildančios, skirtingos nuo tikrovės ir suprantančios ją iškreiptai, bet kartu egzistuojančios tarptautinių santykių tikrovėje, išsakomos ir keičiamos priklausomai nuo aplinkybių, bet "bolševikiškai" tvirtai, nežiūrint į kitos pusės argumentus, užsispyrusiai tvirtinant - Lietuva turi priklausyti Sovietų Sąjungai. Diplomatiniėje kovoje tarp valstybių, nepripažinusių prievartinio Baltijos valstybių užgrobimo, ir Sovietų Sąjungos, siekiančios tai pateisinti, bendrųjų karo veiksmų eigoje formavosi ir naujos SSRS agresijos prieš Lietuvą bei naujo tarptautinio sandėrio prielaidos. Šiomis aplinkybėmis ypatingą reikšmę įgijo Lietuvos egzilinės vyriausybės (government in exile), galinčios pareikšti lietuvių tautos santykių su SSRS tikrąsias nuostatas, klausimas.

LIETUVOS LAISVĖS PROBLEMA KARO METU

1941 m. Birželio sukilimo paskelbtos Laikinosios Vyriausybės veikla (neveikiant LSSR administracijai) juridškai ir faktiškai baigė pirmąją sovietų okupaciją. Lietuvos valstybė, kaip "juridinė asmenybė", vėl ėmė egzistuoti Sovietų Sąjungos atžvilgiu, o teisinis Lietuvos valstybės egzistavimas užsienio valstybių Baltijos valstybių prievartinio užgrobimo nepripažinimo politikoje galėjo įgyti ir konkretų, faktinį turinį. Deja, dėl įvairių aplinkybių samplaikos ši "juridinė asmenybė" nesugebėjo įgyti konkretaus atstovybės pavidalo. Lietuvos Laikinoji vyriausybė buvo geopolitiškai izoliuota karo veiksmų zonos epicentre, veikė nepilnos sudėties ir be to, po šešių savaitių priešinimosi vokiečiams buvo priversta sustabdyti savo veikimą. Jos pačios bei jos pastangų neparėmė Lietuvos egzilinis diplomatinis korpusas, o prezidentas A.Smetona, anot K.Škirpos, atsimetė nuo LAF ir Laikinosios vyriausybės, sudarytos "be jo parašo" ir 1941 m. birželio 24 d. pareiškimu Čikagos "Herald-American" dienraštyje atsižadėjo sukilėlių ir metėsi į propagandinę ataką prieš Hitlerį, tarsi pamiršęs, kad Lietuvos diplomatinio posto prie Vokietijos nebuvo atšaukęs, o Lietuva šiame kare buvo pasirinkusi neutralumo politiką(74,28).

Iš tikrųjų tai nebuvo vieno kurio nors asmens kaltė ar nesiorientavimas tarptautinėje politikoje - kad bandant atkurti prarastą valstybės suverenumą labai svarbu turėti savo vyriausybę, bent jau egzilinę, turėjo suprasti nors kiek politiškai išprusęs žmogus. A.Smetonos tragedija buvo tai, kad jis savo asmenyje kartu įkūnijo tiek šalies

prezidentą, tiek nuo arenos nustumtą politinę asmenybę. Kaip politinis veikėjas, jis negalėjo nei suburti, nei vadovauti jokiam politiniam sąjūdžiui, nes momentinis valstybės praradimo išpūdis praktiškai braukė visus jo ligtolinius nuopelnus bei šalininkus. Nebuvo realu tikėtis buvusių opozicinių jėgų (nuo dešiniųjų - krikdemų iki kairiųjų - socialdemokratų) paramos, kurios savo ruožtu kvestionavo net pačio prezidento institucijos teisėtumą.

Nelabai toliaregiška buvo pasiūlyti kariaujančioje Vokietijoje, tačiau ne pats tinkamiausias sprendimas buvo persikelti į JAV, kur prezidentas papuolė į atskirų grupių (tautininkų) bei asmenų (P.Žadeikio) įtaką ir globą. Tik 1941 m. vėly rudenį Amerikos lietuvių veikėjai ima rimčiau svarstyti Lietuvos laisvinimo politikos reikalus(452,34). Lapkričio 1-3 d. Čikagoje pasiuntinio JAV P.Žadeikio iniciatyva sušaukta lietuvių veikėjų pasitarime, dalyvaujant A.Smetonai, konsului P.Daužvardžiui, prof.Kaziui Pakštui, Antanui Oliui, Leonardui Šimučiui ir kt., buvo apsvarstytas Vyriausiojo lietuvių komiteto laisvinimo veiklai koordinuoti sudarymas bei iškeltas egzilinės vyriausybės sudarymo užsienyje klausimas(452,34-35). Tokiai vyriausybei vadovauti buvo numatomas pats A.Smetona, tačiau visa jos sudėtis turėjo persikelti iš JAV į kitą šalį, kuri sutiktų ją priimti(452,35).

Pastarajam sumanymui griežtai pasipriešino P.Žadeikis, užimantis vieną svarbiausių vietų egziliniame diplomatiname korpuse. Jo laikysena buvo tipiška egziliniams diplomatom, stengiantis išsilaikyti esamoje tarptautinėje padėtyje ir esmine taktika pasirinkusių buvusios padėties atstatymo laukimą. Bet kokios naujos vadovaujančios institucijos sudarymas kėlė gausybę problemų - nuo tos institucijos pripažinimo tarp pačių diplomatų bei diplomatinio posto tolesnio teisinio egzistavimo. Kitaip tariant, Lietuvos diplomatai buvo pripažįstami kaip prievarta užgrobtos valstybės palikimas ir juos pakeisti galėjo tik atgavusios suverenumą valstybinės institucijos. Diplomatoms pripažinti savo egzilinę vyriausybę, nepripažįstamą kitų valstybių kaip suverenių teisų perėmėjos, buvo neįmanoma, nes tai neatitiko prievartinio užgrobimo nepripažinimo politikos, kurios dėka ir egzistavo diplomatinis egzilis, esmei. Siekti pripažinimo egzilinei vyriausybei nepripažįstamai savų diplomatų - irgi buvo nesąmonė.

Tačiau tiek politikų grupių spaudimas, tiek pačio A.Smetonos gyvenimas JAV vertė aktyvinti diplomatų pastangas. P.Žadeikis negalėjo nesuprasti, kad stengimasis išlaikyti esamą padėtį grėsė rizika prarasti įtaką tiek prezidentui, kuris nesuprato, kodėl nepritariama egzilinės vyriausybės sudarymo planams, tiek politinėms lietuvių grupuotėms, kurios galėjo savo ruožtu irgi pasinaudoti A.Smetona, stengiantis įgyvendinti minėtą planą. Juo labiau kad ir tarp diplomatų atsirado karštų Lietuvos egzilinės vyriausybės sudarymo šalininkų, kaip lapkričio 26 d. į Čikagą atvykęs Lietuvos generalinis garbės konsulas Kanadoje G.Grant-Suttie(452,35). Per pastarąjį buvo numatoma išrūpinti prezidentui A.Smetonai audienciją pas V.Čerčilį, besilaukiantį Kanadoje(452,35-36).

1941 m. gruodžio 18 d. Lietuvos pasiuntinys P.Žadeikis JAV valstybės sekretoriui įteikė atitinkamą notą, kuria siekė Valstybės departamento pritarimo sudaryti Lietuvos Tautos Tarybą (Lithuanian National Council) ir Lietuvos egzilinę vyriausybę (Lithuanian Government in exile). Jis tikėjosi, kad gruodžio 11 d. vokiečių paskelbtas karas amerikiečiams sudarė tinkamas aplinkybes minėtam klausimui iškelti(74,29).

Tačiau nepaisant to, kad P.Žadeikis vietinėje Vašingtono spaudoje norėdamas išreikšti amerikiečiams net skelbė karą Hitleriui, JAV Baltijos valstybių prievartinio užgrobimo nepripažinimo politika nuo pat Vokietijos-SSRS karo pradžios buvo pakankamai santūri(74,29).

Lietuvos egzilinės vyriausybės klausimas buvo iškeltas per vėlai: 1942 m. sausio 12 d. P.Žadeikis informavo A.Smetoną, kad valstybės sekretorius pranešė, jog notoje iškeltų klausimų svarstymas yra atidėtas ir maža liko vilties, kad JAV ir Didžioji Britanija jį svarstytų(75,659). Belaukiant šio atsakymo buvo praleista galimybė A.Smetonai susitikti su V.Čerčiliu Kanadoje, o 1941 m. gruodžio 31d. P.Žadeikis kategoriškai pasisakė prieš ALTo iniciatyvą kurti Vyriausią lietuvių komitetą ir šaukti atskirą lietuvių suvažiavimą(452,36). Po amerikiečių pareigūnų atsakymo jau neišlaikė pats A.Smetona ir, nepaisydamas, kad nuo JAV įstojimo į karą momento padėtis buvo pasikeitusi Lietuvos nenaudai, išvyko su antisovietinėmis prakalbomis po Amerikos lietuvių kolonijas, kol 1943 m. vasario 1 d. susilaukė iš Teisingumo departamento specialaus politinio skyriaus įspėjimo, verčiančio jį laikytis užsieniečio taisyklių(75,666). Beje, lenkų egzilinės vyriausybės paklausimas dėl Katynės žudynių sovietų buvo panaudotas kaip pretekstas santykiams su tokia "šmeižikų" vyriausybe nutraukti 1943 m. balandžio mėn.(605,373).

Lietuvių nesugebėjimas sukurti egzilinę vyriausybę ir tarpusavio nesutarimai komplikavo Lietuvos išlaisvinimo eigą ir galbūt buvo praleistas tinkamiausias metas sustiprinti Baltijos valstybių prievartinio užgrobimo nepripažinimo politiką "iš vidaus". Tačiau kita vertus, išvėlusios į karą valstybės pirmiausia žiūrėjo savo karinių-strateginių ir geopolitinių interesų.

Lietuvos laisvės klausimu Vakarai pradžioje dar buvo pakankamai tvirtai nusiteikę. Maskvos derybose 1941 m. gruodžio 15-22 d. anglai, A.Ideno žodžiais tariant, buvo prisiekę nesuteikti de jure pripažinimo jokios valstybės pasikeitusiai padėčiai(280,20). Britų poziciją parėmė JAV: prieš išvykstant A.Idenui į konferenciją, Valstybės departamentas specialiai atkreipė dėmesį į Baltijos valstybių klausimą, o jo vadovai Kordelis Halas bei S.Vėlesas rekomendavo nepripažinti šių šalių inkorporacijos į Sovietų Sąjungą(413,160-161). 1942 m. sausio 8 d. Didžiosios Britanijos ministeris pirmininkas V.Čerčilis rašė A.Idenui: "Baltijos tautinių valstybių perleidimas Sovietų Rusijai prieš jų valią prieštarautų visiems tiems principams, dėl kurių mes šį karą kariaujame, ir suterštų mūsų reikalą"(302,695). Anglų ministerių kabinetas irgi atmetė Stalino reikalavimus, kaip nesuderinamus su Atlanto charta ir gegužės 26 d. pasirašytoje anglų-sovietų sutartyje pokarinių sovietų sienų aptarimas (t.y. politinės problemos) buvo paliktas atviras(280,20-21).

Tačiau jau 1942 m. pavasarį karinis spaudimas pakeitė V.Čerčilio nuostatas (skirtingas negu prieš tris mėnesius) - moralinės pozicijos Baltijos valstybių klausimu fiziškai negalima išlaikyti ir Atlanto chartos principų nereikia aiškintis taip, kad Rusija netenka 1941 m. sienų(354,327). V.Čerčilis buvo pasirengęs net pripažinti, "kad rusai, užėmę šiuos regionus karo pradžioje, atliko rūsčią **priešiškų elementų (išskirta mano - K.K.)** likvidaciją Baltijos valstybėse"(354,327). Kad sukurtų bendrą koaliacinę strategiją, britai buvo pasiryžę rizikuoti dalimi savo saugumo ir dalimi savųjų nacionalinių interesų(302,452), aišku, atsisakant pačių "tolimiausių".

Iškilus šiai dilemai Didžiosios Britanijos vyriausybėje, A.Idenui užėmus Baltijos

valstybių integralumo gynimo poziciją, o V.Čerčiliui pasirinkus priverstinę poziciją - nepaisant medžiaginės ar moralinės kainos laimėti karą(280,20), lemiamą vaidmenį suvaidino kol kas nuosekli JAV prezidento ir Valstybės departamento laikysena, neleidusi britams atsisakyti prievartinio užgrobimo nepripažinimo politikos(354,328). Svarstant JAV elgesio liniją, Valstybės sekretoriaus asistentas Adolfas A.Berlis (Berle) pavadino britų siūlomą susitarimą su sovietais "Baltijos Miunchenu" ir pasiūlė ieškoti kompromiso tarp moralės ir praktinių veiksmų(413,167). Spaudžiant JAV suomiams ir lietuviams, siekdamas išsaugoti tautinių mažumų palankumą, prezidentas F.D.Ruzveltas 1942 m. kovo 2 d. asmeniškai kreipėsi į Staliną, prašydamas nekelti teritorinių klausimų(280,21). Baltijos valstybių užgrobimo nepripažinimo šiuo laiku tvirtai laikėsi taip pat ir Kanados, Naujosios Zelandijos ir Pietų Afrikos vyriausybės(413,167).

Tačiau karo našta palaipsniui veikė ir amerikiečius, pradėjusius karinius reikalus kelti virš moralinių, tik jų nuostatas formavo ne silpnumo akimirkos kaip britų, bet nuolat augantis savo vaidmens, kaip naujosios pasaulio dominantės, suvokimas. 1943 m. birželio 17 d. Vašingtone susitikime su Čekoslovakijos prezidentu Benešu, F.D.Ruzveltas sakė: "...praneškite Stalinui, jog jis gali pasilaikyti Baltijos kraštus, bet apie tai neprivalo būti niekur paskelbta"(77). Šį sensacingą faktą netiesiogiai patvirtina V.Čerčilis, aprašydamas savo 1944 m. sausio mėn. susitikimą su Benešu, turėjusiu žemėlapių, išmargintą JAV prezidento pastabomis apie naują Lenkijos rytų sieną, Karaliaučių priskiriant rusams(442,452). Po karo JAV K.Pakštas surado 1942 m. laidos žemėlapių, kuriame Lietuva ir kitos Baltijos valstybės jau pokariniame sutvarkyme laikomos sovietinėmis respublikomis, ir pastebėjo, kad "Vieningojo Pasaulio" planuotojai turėjo didelę įtaką Vašingtono vyriausybiniuose sluoksniuose iki pat 1947 m. pavasario(747).

Teigdami visa tai kaip istorinį faktą, vis dėlto negalime padaryti išvados, kad oficialūs Vakarų valstybių pareiškimai Baltijos valstybių klausimu buvo tik propaganda, slepianti užkulisinę politiką. Ir ne dėlto, kad lojalūs lietuvių kilmės JAV piliečiai negalėjo patikėti savo vyriausybės nenuoširdumu(78,4). Visuose oficialiuose politiniuose pareiškimuose yra tiek propagandos, kiek jos diktuoja esamos sąlygos ir tarptautinės politikos padėtis. Realistas V.Čerčilis dažnai atkreipdavo dėmesį į privalumus, kurie galėjo būti, jeigu Vakarų sąjungininkai, o ne rusai būtų buvę kai kurių sostinių - Budapešto, Prahos, Vienos, Varšuvos išlaisvintojai(281,129). Tikrove buvo skirtingi Didžiosios Britanijos bei JAV interesai ir prioritetai, pvz. Rytų Europos klausimais, JAV kaip supervalstybės išaugimas ir kitų sąjungininkų geopolitinės reikšmės smukimas. Sąjungininkų parama atgaivino begriūvantį sovietų milžiną, o kartu su jo karinėmis pergalėmis stiprėjo ir politinės pretenzijos, kurios savo ruožtu buvo sumaniai pridengiamos. Suklupus ant Baltijos valstybių problemos - 1942 m. gegužės 21 d. suformuluota minimalių reikalavimų programa, pagal kurią buvo norima atstatyti tai, ką pažeidė Hitleris, priedo papildomų nedidelių saugumo garantijų, ypač šiaurės vakaruose ir pietvakariuose nuo SSRS sienos(605,222). 1943 m. gegužės mėn. buvo paleistas Kominternas, siekiant parodyti, kad Maskva nenori kištis į kelių valstybių gyvenimą ir jas bolševikinti, o komunistų partijos dirba savo tautų naudai, o ne pagal įsakymą iš šalies(378,73).

1943 m. spalio mėn. Maskvos konferencijoje pirmą kartą buvo sprendžiami ne tik tuometinės karinės ir politinės problemos, bet ir pokarinio pasaulio sutvarkymo pla-

nai. Lapkričio 2 d. konferencijos komunikatas pabrėžė keturių valstybių (Didžiosios Britanijos, JAV, SSRS ir Kinijos) susitarimą bendromis jėgomis kovoti tol, kol jos pačios ir jų sąjungininkai bus išvaduoti nuo priešų(605,492-493). Išvaduotųjų okupuotų teritorijų ribos nebuvo nusakytos, dėl to tuoj po konferencijos buvo pareikštos dvi skirtingos interpretacijos: J.Stalinas savo kalboje lapkričio 6 d. revoliucijos sukakties minėjime aiškindamas apie Europos tautų išvadavimą pabrėžė, kad "Lietuvos tauta" bus išvadauta kaip sovietų žemė(378,87). Toks stiprus rusų pareiškimas, matyt, rėmėsi ir britų, jau pasirengusių tuo metu pripažinti Rusijos 1941 m. birželio 22 d. sienas ir net istorines sienas, buvusias prieš 1914 m., nuostata; Baltijos valstybių laisvės apribojimas buvo motyvuojamas "visuotinė būtinybe ir pasaulio saugumu"(442,283). Tačiau JAV užsienio reikalų ministeris K.Halas lapkričio 15 d. pareiškė, kad po karo bus atstatytos visos buvusios nepriklausomos valstybės ("didelės ir mažos" pagal komunikatą) ir jos galės pačios pasirinkti valdymosi formą, ir pirmiausia tai taikoma Baltijos ir Balkanų valstybėms(72).

1943 m. lapkričio 28 d.-gruodžio 1 d. vykusioje Teherano konferencijoje, numačiuosioje pokarinio pasaulio saugumo sistemos 50-iai metų sukūrimą, Stalinas, susitikęs su V.Čerčiliu ir F.D.Ruzveltu, pasitikrino ir sąjungininkų nusiteikimą Sovietų Sąjungos bei jos vykdomos politikos, siekiant įteisinti 1940 m. teritorinius užgrobumus, atžvilgiu. Lenkijos rytinės sienos planavimas tiesiogiai palietė Lietuvą - Stalinas lengva ranka "perleido" tai, į ką neturėjo teisės - "lenkų" gyvenamus plotus į pietus "nuo Vilno", bet už 1939 m. Ribentropo-Molotovo linijos atsisakymą ir Kerzono linijos pripažinimą pageidavo Sovietų Sąjungai turėti neužšalančių uostų Baltijos jūroje - "Kenigsbergą ir Memelį bei atitinkamą Rytų Prūsijos teritorijos dalį"(442,396,403; 553,150).

Dėl šių norų vėl iškilo ir paskutinį kartą tokio lygio konferencijai palyginti plačiai aptarta Baltijos valstybių, tarp jų Lietuvos problema. JAV prezidentas F.D.Ruzveltas slaptame pokalbyje su J.Stalinu 1943 m. gruodžio 1 d. atkreipė dėmesį, kad Jungtinėse Valstijose gali būti keliamas Baltijos valstybių inkorporacijos į Sovietų Sąjungą klausimas ir pasaulio viešoji nuomonė pageidautų, kad "kada nors ateityje kokiu nors būdu" būtų pareikšta šių šalių tautų nuomonė šiuo klausimu(553,151). "Neabejoju, kad šių šalių tautos balsuos už prisijungimą prie Sovietų Sąjungos taip pat vieningai, kaip jos tai padarė 1940 metais", - teigė prezidentas(553,151).

Iš to būtų galima padaryti išvadą, kad Lietuvos likimas jau buvo nulemtas Teherano konferencijoje, o "demokratinės Jungtinės Valstybės buvo aiškiai nusistačiusios Baltijos valstybėms duoti skaudų, nelemtą smūgį"(554). Tačiau diplomatinė kalba ne visuomet suprantama tiesiogiai - jau pats faktas, kad Baltijos valstybių klausimui tokioje konferencijoje buvo skirtas dėmesys, liudija problemos reikšmę. Amerikiečiai pasirinko "Pontijaus Piloto" politiką, kuri sutapo su ankstesniąja britų "laukti ir stebėti" politine linija(413,159). F.D.Ruzveltas nesirengė kariauti su SSRS, kai "rusų armijos vėl įžengs į šias valstybes", bet ir nesirengė viešai pripažinti šių teritorijų rusams be "visuomeninės nuomonės pripažinto plebiscito"(553,151). Dviprasmiškai šiame kontekste skamba ir Ruzvelto teiginys apie "vieningą balsavimą 1940 m.": Baltijos valstybių prievartinio užgrobumo nepripažinimo politikos autorius subtiliai parodė nerimą reaguojančiam J.Stalinui visų jo pretenzijų absurdiškumą ir paliko tik vieną galimybę šių teritorijų aneksijai - plebiscitą. J.Stalinui pavyko tik išsiderėti, kad tai

bus paprasti rinkimai be tarptautinės kontrolės ir surengti sovietams patogiu metu(553,152).

Teherano konferencija, deja, ženklino "slaptųjų protokolų" bei užkulisinių sandėrių politikos pradžią: sąjungininkų "rekomendacijos" nuo šiol faktiškai virto nurodymais kaip elgtis suverenioms, bet mažoms ir neįtakingoms tautoms. Lietuva konferencijos darbo eigoje buvo pripažinta Sovietų Sąjungos įtakos sferai, bet kaip bus realizuota ši įtaka - tai buvo Sovietų Sąjungos ir Lietuvos problema. Nuo šiol Vakarų sąjungininkai vis labiau orientavosi nustumti politinių klausimų sprendimą į būsimą taikos konferenciją ir visų klausimų sureguliuojimą laisvo ir teisingo plebiscito būdu(302,695).

Baltijos valstybių užgrobumo nepripažinimo politikai užstrigus "mirties taške", visą iniciatyvą perima Sovietų Sąjunga. Pasiekę strateginį persilaužimą kare bei po Teherano pajutę savo politinę jėgą, rusai palaipsniui ėmė konkretinti savo planus, atsiskleisdami kaip agresorius ("aggressor nation"). 1944 m. sausio 25 d. jie leido LSSR LKT atnaujinti savo veiklą ir komplektuoti kadrus darbui "išvaduotoje" Lietuvoje(80,162). Vasario 1 d. sąjunginėms respublikoms buvo "leista" užmegzti diplomatinius santykius su užsienio valstybėmis ir sudarinėti su jomis sutartis(233,221), kas turėjo reikšti jų priartinimą prie valstybės kaip tarptautinės teisės subjekto. Išsikvepiančios sovietų kariuomenės papildymą okupuojamų teritorijų gyventojais turėjo užtikrinti naujų karinių formuočių "sąjunginėse respublikose" sukūrimas(378,95).

Nors sausio 25 d. SSRS LKT nutarimas "Dėl Lietuvos SSR liaudies komisariatų ir centrinių įstaigų veiklos atnaujinimo ir jų aparato sukomplektavimo" teisiniu požiūriu buvo niekinis, savo įtakos sferoje rusai pradeda elgtis pagal naują principą - "svarbu ne tai, kas vyksta iš tikrųjų, o tai, ką tvirtina sovietų vyriausybė".

1944 m. sausio 9 d. JAV, Klivlende, užsidegus namui, neaiškiomis aplinkybėmis žuvo teisėtas Lietuvos prezidentas A.Smetona, o balandžio-gegužės mėn. vokiečių okupuotoje Lietuvoje suėmimais buvo išardytas pagrindinio vadovaujantis centras VLIKas, teisiškai galėjęs siekti politinio kitų valstybių pripažinimo, likviduotos besikuriančios karinės pajėgos - Vietinė rinktinė.

Sovietų Sąjungos pretenzijos į Lietuvą buvo sudėtinė kovos už Antrojo pasaulinio karo grobio dalybas dalis. Baltijos valstybių, tarp jų ir Lietuvos, klausimas tebuvo įrankis globalinėse varžybose tarp JAV, Didžiosios Britanijos ir Sovietų Sąjungos. Vakarų sąjungininkų akiratyje buvo visų pirma Sovietų Sąjungos vieta ir vaidmuo pokarinio pasaulio santvarkoje. Kur sustos sovietų kariuomenė, kur baigsis jų pretenzijos, kuo pasitenkins Stalinas - šie klausimai, artėjant karui į pabaigą, nulėmė visą "didžiąją politiką". Baltijos valstybių klausimas, kaip vienas rusų politinių pretenzijų stabdžių, baigiantis karui nublinksta ir pasimeta arba tiesiog užmiršamas, kai sprendžiamas Lenkijos, Balkanų, Vidurio Europos ir galų gale pačios Vokietijos likimas. Kita vertus, Sovietų Sąjungos veiksmai Lietuvos atžvilgiu, pradedant nuo politinių pretenzijų ir baigiant "LSSR vyriausybės" sudarymu, rodo, kad antroji sovietų agresija buvo iš anksto numatyta, suplanuota, parengta ir galiausiai įvykdyta 1944 m. vasaros puolamosios karinės operacijos metu.

LIETUVOS OKUPACIJA

Lietuvos suverenumo pažeidimą, t.y. jos okupaciją, karo meto sąlygomis pripažino ir Vakarų valstybės, kurios 1943 m. sausio 14-24 d. Kasablankos konferencijoje nutarė siekti besąlyginės Vokietijos kapituliacijos. Lietuvos teritoriją galėjo okupuoti tiek rusai, tiek anglosaksai, esant formaliam pretekstui - būtinybei sutriuškinti vokiečius, besipriešinančius šioje teritorijoje. Tačiau jeigu Vakarų valstybių (pripažįstančių nepriklausomos Lietuvos egzistavimą) karinių pajėgų įvykdyta Lietuvos okupacija būtų buvusi pateisinta būtinumu ir net sutikta kaip laisvės misija, tai Sovietų Sąjungos LSSR atkūrimo politika buvo tiesioginis teisinis, ideologinis, politinis, moralinis ir kt. agresijos paskelbimas. Faktinė Sovietų Sąjungos agresija prieš Lietuvą ir jos okupavimas buvo įvykdytas 1944 m. vasaros-rudens puolamosios operacijos Gudijoje ir Pabaltijyje metu.

Ši viena iš Antrojo pasaulinio karo karinių operacijų buvo antrasis Sovietų Sąjungos agresijos aktas prieš Lietuvą ir netikslu būtų vartoti reokupacijos terminą (267,380), nors, formaliai žiūrint, sovietai vėl sugrįžo į Lietuvą - jau 1940 m. buvo sulaužytos visos dvišalės Lietuvos-SSRS sutartys bei tarptautinės konvencijos, o tarp dviejų šalių buvo faktinis karo stovis. Pažvelgus iš Sovietų Sąjungos pusės, irgi atrodytų, kad kalbame apie reokupaciją - sugrįžimą į valdytą teritoriją karo metu (neimant dėmesį, kad 1941 m. Sovietų Sąjunga buvo atsisakiusi kuriam laikui pretenzijų į šalį). Tačiau egzistuojant prievartinio užgrobimo nepripažinimo politikai, Lietuva išliko kaip tarptautinės teisės subjektas su galiojančiomis tarptautinėmis sutartimis su kitomis valstybėmis, išskyrus Vokietiją ir Sovietų Sąjungą, su kuriomis buvo faktinis karo stovis. Tokiu būdu tarptautinėje teisėje liko galioti ir po 1940 m. agresijos ne dvišalės Lietuvos-SSRS nepuolimo ar taikos sutartys, bet tie teisiniai aktai, kurie lietė ir kitus tarptautinės teisės subjektus. Pirmiausia - Lietuvos respublikos 1939 m. sausio 25 d. neutralumo įstatymas bei 1939 m. rugsėjo 1 d. Lietuvos vyriausybės aktas dėl neutralumo Antrajame pasauliniame kare, pagal kurį Lietuvos respublika šiame kare pasiliko neutrali, jos teritorijoje buvo draudžiami veiksmai, pažeidžiantys neutralumą, ir svarbiausia - ši nuostata buvo taikoma visoms kariaujančioms valstybėms (235,727-728). Šis aktas Lietuvos vyriausybės nebuvo denonsuotas ir todėl jos teisinis egzistavimas prievartinio užgrobimo nepripažinimo politikoje buvo neutralios valstybės egzistavimas.

Šios padėties niekas negalėjo pakeisti: negavusi teisės aneksuoti Lietuvą, Sovietų Sąjunga negalėjo teisėtai kalbėti jos vardu. Kitaip tariant, "LSSR vyriausybė" negalėjo skelbti karo Vokietijai, o pastarosios karas su sovietais prasidėjo ir baigėsi ne Sovietų Sąjungos teritorijoje. 1944 m. vasarą puldama de jure neutralią šalį, Sovietų Sąjunga sulaužė 1904 m. Hagos "Konvencijos įstatymams ir papročiams karo srityse gerbti" 5 skyriaus ("Dėmesys neutralių valstybių ir asmenų teisėms ir veiklai") nuostatas, privalomas visoms kariaujančioms šalims. Sovietų Sąjunga šia prasme iš naujo tapo Lietuvos priešu, o užpulta teritorija - karinės veiklos sritimi. Be šio formalus naujosios agresijos požymio, daug kuo skyrėsi okupacijos prielaidos, susiforma-

vusios Antrojo pasaulinio karo metu, iš esmės pasikeitus visai geopolitinei padėčiai, bei jos įgyvendinimo būdai.

Išsakyta argumentacija tinka atmesti ir išvadavimo terminui. Išvadavimas būtų buvęs tik tuo atveju, jeigu okupacinės pajėgos būtų sudariusios sąlygas nepriklausomai, neutraliai Lietuvos valstybei atkurti. Tai, beje, ir turėjo galvoje ruzveltinė politika: Didžioji Britanija ir JAV dėl to nesipriešino rusų ofenzyvai, o visapusiškai skatino tęsti puolimą(608,109). Vokiečių-rusų kautynėse dėl Lietuvos teritorijos buvo realizuojami pastarųjų grobikiški kėsmai ir planai, nors vėlgi Stalinas, kad sklandžiau praeitų užgrobimas, per daug neakcentavo politinių klausimų. "Lietuvos SSR išvadavimas" ir "palečių" atgabenimas į Vilnių nebuvo pirmasis rusų kariuomenės uždavinys, o daugiau vidaus propagandinė akcija. Sovietų generaliteto akyse Lietuva tebuvo priešo - vokiečių kariuomenės užimtos teritorijos dalis, fronto linija, kurią reikėjo atkovoti iš anksto suplanuotos karinės operacijos metu, nesirūpinant, ką patars Sniečkaus "partizaninis štabas" ar "LSSR vyriausybė". Atvirksčiai - šiems buvo nurodama, ką reikia atlikti: 1944 m. birželio 6 d. 3-ojo Baltarusijos fronto 5-osios armijos karinėje taryboje kompartijos sekretoriui A.Sniečkui nurodyti komunistų bei diversantų uždaviniai dėl planuojamos Vilniaus užėmimo operacijos(209,216), o liepos pradžioje J.Stalinas asmeniškai nurodė išvykti A.Sniečkui ir LSSR LKT pirmininkui M.Gedvilui į 3-ojo Baltarusijos fronto štabą(284,238).

Palaužus vokiečių pasipriešinimą prie Minsko, rusų kariuomenė 1944 m. birželio pabaigoje išėjo į operatyvinę erdvę prie Baltijos bei Vokietijos sienų. Vokiečių generolai susidūrė su vadinamąja "strategine vėdukle", kuomet smogiamųjų grupuočių giluminiai smūgiai derinami su frontaline ataka. Dėl to priešui sutrinkdama organizuoti gynybą bei apsupamos didelės kariuomenės grupės - atsiranda "katilai", kurie vėliau sunaikinami. Smarkiai nukentėjus gen.Reinhardto 4-ai tankų armijai, dengusiai Lietuvą, tarp Siaurės ir Centro armijų grupių susidarė maždaug 200 km neginamas plyšys, į kurį siūbtelėjo gerai ginkluotos, tankų ir aviacijos gausiai remiamos rusų divizijos. Joms sulaikyti vokiečiai privalėjo skubiai atitraukti Siaurės armijų grupę iš Estijos, tačiau A.Hitleris įsakė priešintis nesitraukiant. Priešas netruko pasinaudoti akivaizdžia strategine klaida ir liepos 5 d. rusų generolams buvo nurodytos pagrindinės puolimo kryptys: Daugpilio-Utenos ir Vilniaus-Gardino(81,11). Jos buvo nukreiptos palei geležinkelius ir orientuotos į Rygą bei Varšuvą.

Liepos 5 d. data pažymėtas ir propagandinis atsišaukimas, pasirašytas LKP(b) CK ir LSSR "vyriausybės", kuriame buvo skelbiama, kad lietuvių tautai atėjo "lauktoji išvadavimo valanda", atėjo metas "su džiaugsmu sveikinti žengiančią į Lietuvą Raudonąją Armiją išvaduotoją"(210,154).

Tiksli antrosios sovietų agresijos prieš Lietuvą pradžia laikytina liepos 4 d., kada rusai peržengė 1920 m. Lietuvos-Sovietų Rusijos sieną, nors jau birželio 29 d. gudų "Spartako" diversinė brigada užėmė Vidžius ir čia susijungusi su Sniečkaus štabo junginiais patraukė Vilniaus-Daugpilio geležinkelio link, liepos 3 d. užimdami Ignaliną. Liepos 5 d. rusai nenutrūkstama srove veržėsi Vilniaus link, kur vokiečiai bandė suorganizuoti kažką panašaus į gynybą. Sostinė buvo užimta liepos 13 d. ir mėnesio viduryje rusai jau buvo pasiekę Drūkšių ežero-Anykščių-Kaišiadorių-Birštono-Alytaus-Veisiejų ribą(81,14).

Liepos mėn. praktiškai nebeliko Rytų fronto. Pasak gen.Guderiano, tebuvo tik

Rusų kariuomenė įžengia į Lietuvos teritoriją

vokiečių armijų likučių sankaupa, besistengianti pasitraukti Vyslos link(552,129). Lietuvos tuštuma tebebuvo išnaudojama toliau: liepos 14 d. Stalino būstinės direktyva pagrindinė puolimo kryptis nukreipta Panevėžio ir Šiaulių link, o liepos 25 d. pradėtas puolimas neginamo Kauno ir Užnemunės kryptimi(81,15,19). Tik liepos 21 d. A.Hitleriui paskyrus Rytų fronto vermachto štabo viršininku gen.Guderianą ir pakeitus kai kuriuos aukštesnius kariuomenės pareigūnus, iš vokiečių pusės pasirodė šiokios tokios gynybos pastangos. Naujoji vadovybė, panaudojusi evakuotus iš Estijos ir Šiaurinės Latvijos dalinius bei Rytų Prūsijos gynybinę sistemą, šiaip ne taip Žemaitijoje sugebėjo sukurti ištisinę fronto liniją. Rugpjūčio pabaigoje rusai buvo okupavę Lietuvą iki Žagarės-Kuršėnų-Šakių-Kudirkos Naumiesčio-Vilkaviškio-Liubavo ribos, kur mėnesiui nusistovėjo fronto linija(81,21).

Gen.Guderianas numatė sustiprinti šiaurinį frontą ties Šiauliais, kur, jo manymu, galėjo veržtis rusai, bandydami atkirsti dalinius Kurše. Tačiau Šiaurės armijų grupės vadas gen.Šerneris, sutikus A.Hitleriui, tam tikslui skirtus dalinius sutelkė Mintaujos rajone, palikdamas frontą ties Šiauliais silpnai ginamą(266,251-252). Tuo vėl pasinaudojo rusų generalitetas, sutelkęs prie Šiaulių beveik pusės milijono karių smogiamąją grupuotę ir spalio 5 d. iš Kuršėnų vėl pralaužė vokiečių gynybą(81,21). Spalio 10-12 d. buvo okupuota visa Žemaitija, o taip pat Pagėgiai, Kudirkos Naumiestis, Vilkaviškis(81,22-23). Vokiečių rankose išliko tik Klaipėda, kuri buvo užimta 1945 m. sausio 29-31 d.(81,25).

Tokiu būdu beveik visa Lietuvos teritorija rusų buvo užgrobtą 1944 m. spalio viduryje. Pasikeičia ir Sovietų Sąjungos politika - nuo agresijos ketinimų, planavimo ir vykdymo pereinama prie užimtos teritorijos užgrobimo įteisavimo.

LIETUVOS OKUPAVIMAS 1944 M. LIEPOS-SPALIO MĖN.

LIETUVA OKUPACIJOS ĮTEISINIMO IR PRIEVARTINIO UŽGROBIMO NEPRIPAŽINIMO POLITIKŲ SANKIRTOJE. 1945-1946 m.

LIETUVOS KLAUSIMAS KOALICIJOS SĄJUNGININKŲ SANTYKIUOSE

Po Sovietų Sąjungos antrosios agresijos prieš Lietuvą ir okupacijos tolimesnis šalies likimas buvo glaudžiai susijęs su sąjungininkų tarpusavio santykių raida. Realiausias laisvės Lietuvai sugražinimo kelias buvo karinis Rytų ir Vakarų tarpusavio konfliktas, tačiau būtent 1945 m. savo kulminaciją pasiekė Vakarų sąjungininkų Sovietų Sąjungos atžvilgiu vykdoma "nuraminimo" ("apeasement") politika. Jos esmė buvo pasitikėjimas sovietais ir nuolaidos jiems, tikint, kad J.Stalino gera valia ir bendradarbiavimas su Vakaraais turės veikti sovietinės politikos raidą tinkama linkme. Iš vienos pusės, anglosaksai norėjo, kad "Rusija būtų patenkinta savo sienomis", kompensuotos jos aukos, patirtos kovoje su Vokietija, o iš kitos pusės, kad visos tautos būtų laisvos, nepriklausomos ir tvarkytųsi kaip nori, tačiau be jokio spaudimo sąjungininkui(442,369).

Siekdami suderinti du nesuderinamus dalykus, Vakarų demokratijų lyderiai parodė politinį neižvalgumą ir nesugebėjimą pasimokyti iš praeities klaidų. Pasirinktoji politika tiesiogiai skatino sovietų ekspansinį veržlumą ir kartojo prieškarinę Čemberleno-Daladje agresoriaus nuramdymo nuolaidomis politikos liniją. Ši analogija jau karo pabaigoje buvo tokia akivaizdi, kad stebino net pačius sovietus. 1944 m. lapkričio 6 d. pats J.Stalinas viešoje kalboje pažymėjo, kad "stebėtis reikia ne tuo, kad yra nuomonių skirtumų, o tuo, kad jų tiek maža ir kad jie paprastai beveik kiekvieną kartą išsprendžiami trijų didžiųjų valstybių vienybės ir veiksmų suderinimo dvasia"(286,27; 378,111).

Palankią tarptautinę padėtį ir vakariečių nuraminimo nuotaikas sovietai stengėsi išnaudoti Lietuvos okupacijos pavertimui įteisinta aneksija. Pagrindinis siekis buvo išgauti faktinį ir juridinį Baltijos valstybių užgrobimo ir prijungimo prie SSRS pripažinimą iš užsienio valstybių. Šio siekio įgyvendinimui sovietai siekė priversti užsienio valstybes: 1) atsisakyti de jure Baltijos valstybių prievartinio užgrobimo nepripažinimo politikos, išvežant baltiečių diplomatus, o jų valstybinį turtą ir pastatus perduodant Sovietų Sąjungai; 2) atsisakyti de facto prievartinio užgrobimo nepripažinimo politikos, žadant okupuotose kraštuose įgyvendinti tautų apsisprendimo teisę demokratiniais rinkimais; 3) de facto pripažinti užgrobimą, pripažįstant pokarines Sovietų Sąjungos sienas; 4) de jure pripažinti aneksiją, pripažįstant Lietuvos SSR sąjungine SSRS respublika.

Baltijos valstybių aneksiją pripažino Švedija, nacinė Vokietija ir fašistinė Italija. Dauguma Europos valstybių pasirinko vidurio kelią - nei pripažino užgrobimą, nei leido veikti savo teritorijoje Lietuvos pasiuntinybėms. Nepripažinimo politikos tebesilaikė: Europoje - Didžioji Britanija, Vatikanas, Šveicarija; Amerikoje - JAV, Urug-

vajus ir kai kurios kitos Pietų Amerikos valstybės. Tačiau Lietuvos likimas priklausė ne nuo valstybių, besilaikančių nepripažinimo politikos, skaičiaus, o nuo šios politikos veiksmingumo, tiksliau, kaip veiksmingai buvo stabdomi pagrindiniai sovietų siekiai Baltijos valstybių atžvilgiu.

Istorinėje literatūroje ir straipsniuose gvildenančiuose tarptautinius santykius minėta problema iki šiol buvo sprendžiama supaprastintai: priklausomai nuo autorių simpatijų buvo pasirenkama tarp britų ir amerikiečių, tarp Čerčilio ir Ruzvelto, teigiant privalomą vakariečių misiją gelbėti Lietuvos laisvę ir griežtai kritikuojanč ar teisinant jų vadovų užimtą poziciją. Iš tikrųjų viskas buvo susipynę į gana painų kamuolį – Vakarų bloko valstybių geopolitinius interesus negalime vadinti laisvės misija ir, aišku, kad vadinamasis "nuramdymas" tebuvo paprasčiausias realizmas(608). Tačiau interesų įgyvendinimo būdas, pasirenkant tarptautinę teisę, demokratinius principus ir t.t., sąlygojo, kad vadinamoji "reali" politika šiuo atveju būtų glaudžiai susieta su "nerealija", pvz., Baltijos valstybių prievartinio užgrobimo nepripažinimo politika, trukdančia palaikyti santykius su Sovietų Sąjunga.

Susiklostė gana keista padėtis, kurioje pragmatiškumas tuoj pat virsdavo utopiškumu, bumerangu atsisukdamas prieš tuos pačius pragmatinius interesus, ir atvirkščiai. Įsitikinusi antikomunistų ir – drįstu pasakyti – baltiečių draugą V.Čerčilį jo realistinėje nuolaidų politikoje (Didžioji Britanija tik de jure nepripažino Baltijos valstybių užgrobimo) sustabdė Jungtinės Valstijos, nuosekliai laikiusios de jure ir de facto nepripažinimo, nors pats prezidentas F.D.Ruzveltas buvo abejingas Baltijos tautų likimui, o jo pažiūros per kelis karo metus evoliucionavo bičiulystės Stalinui linkme(286,115). Vakarų politikos lyderiai, be to, nesirengė dėl antikomunizmo aukoti savo pagrindinių geopolitinių tikslų: suvokdamas, kad Rusija skleidžia komunizmo evangeliją, V.Čerčilis vis dėlto laipsniavo Europos valstybes, dėl kurių britai neturėjo (Rumunijos, Bulgarijos) arba privalėjo (Lenkijos, Graikijos) aukotis(552,208). Baltijos valstybių problema šioje doktrinoje buvo svetimkūnis – ne dėl jų buvo pradėtas karas, bet jos nebuvo ir priešo satelitai, o aukos. Sugalvoti, kaip geriausia elgtis Baltijos valstybių atžvilgiu, buvo per daug sudėtinga, palyginus su jų reikšme to meto tarptautinėje politikoje.

Iš savo pusės sovietai stengėsi kuo labiau supainioti šį aiškų klausimą. Žinodami F.D.Ruzvelto kraugerišką nusistatymą vokiečių atžvilgiu ir karo propagandos apdorojotą Vakarų visuomenės nuotaiką, sovietai pradėjo ir plačią antilietuvišką kampaniją, kaltindami neutralius lietuvius talkininkavimu naciams ir žydų žudynėmis, tokiu būdu lietuvių tautą darant psichologiškai nepriimtina pasaulio bendruomenėje. Pastarosios indoktrinaciją jiems palankiais įvaizdžiais sovietai vykdė ne tik per savo propagandinį aparatą ir žydijos lobistus, bet ir panaudodami pačių lietuvių išeivijos ideologinius nesutarimus bei tarp jų esančią savo agentūrą.

1945 m. lapkričio 23-24 d. JAV Pitsburge įvykusio komunistuojančių lietuvių sambūrio rezoliucijoje buvo teigiama, kad nors "karas prieš fašizmą (mūšių frontuose) pasibaigė", bet "fašizmas tebėra nesunaikintas. Pikta fašistinė sėkla tebėra išsisklaidžiusi visais pašaliais. Visokie fašistiniai gaivalai pirma buvo kiek aprimę. Dabar jie ima atsigriebti ir akiplėšiškai skleidžia savo klastingą propagandą"(383,67). Komunistų nuomone, tarp lietuvių tebebuvo "fašistinių elementų, smetonininkų, tautos priešų", kurie trukdė Sovietų Sąjungos vykdomos Lietuvos inkorporacijos procesui;

vienas tokių buvo Lietuvos pasiuntinys Jungtinėse Valstijose P.Žadeikis, skleidęs "neapykantą Tarybų Lietuvai" ir siekęs "atkurti Lietuvoje fašizmą"; komunistai iš JAV vyriausybės reikalavo kuo greičiau pripažinti sovietinę Lietuvą(383,68).

Sovietams veiksmų laisvę Baltijos valstybių klausimu suteikė ir trejetas objektyvių veiksmų: pirmiausia karinė šių kraštų okupacija, toliau anglų-amerikiečių sprendimas atsisakyti antrojo fronto atidarymo Balkanuose ar kur kitur bei Normandijos pasirinkimas ir galiausiai F.D.Ruzvelto liberaliosios Europos utopija, paremta demokratinų principų realizacija, negalėjusi varžytis su J.Stalino "realpolitika", turinčia tikslą bet kokiomis priemonėmis užtikrinti esamos imperijos stabilumą ir tolimesnį ekspansionizmą.

Vienas svarbiausių ruzveltinės utopinės politikos aspektų buvo naujos pasaulinės organizacijos su Sovietų Sąjunga kūrimas. Jau 1944 m. rugpjūčio 21-rugsėjo 28 d. vykusioje Dumbarton Oaks (JAV, Vašingtono valstija) konferencijoje, svarstiusioje Jungtinių Tautų organizacijos projektą, Sovietų Sąjungos delegacijos pirmininkas, ambasadorius Jungtinėse Valstijose A.Gromyko pasiūlė pripažinti naujosios pasaulinės organizacijos pirminiais nariais visas sovietines respublikas, tarp jų ir LSSR(268,38; 286,17,136). Vakarų sąjungininkai į tai sureagavo pakankamai greitai, atsisakydami pareikšti savo nuomonę šiuo klausimu, o britų delegacijos vadovas A.Kadoganas pastebėjo, kad dėl to neišvengiamai iškyla "šių respublikų tarptautinės legalizacijos problema"(286,136). Tuo sovietai vertė vakariečius ne tik atsisakyti Baltijos valstybių užgrobimo nepripažinimo politikos, bet ir juridškai pripažinti užgrobimą aneksija. Sovietams buvo naudingas net šio pasiūlymo įtraukimas į oficialų protokolą, reiškiantis faktinį esamos padėties pripažinimą, kas savo ruožtu vakariečiams grėsė nemaloniu politiniu skandalu, jei tai sužinotų spauda(286,141). Galiausiai šios atrodytų nereikšmingos problemos išsprendimui prisireikė prezidento F.D.Ruzvelto įsikišimo - šis pasiūlė klausimo apie sovietinių respublikų priėmimą nariais svarstymą perkelti po JTO įsteigimo ir pasiuntė asmeninį laišką Staliniui(286,141,151).

Visų problemų sprendimo atidėjimas vėlgi buvo palankus sovietams, nes 1944 m. spalio mėn. Maskvos konferencijoje buvo pasiekta bičiuliškų santykių tarp sąjungininkų kulminacija(552,242). Lapkričio 6 d. J.Stalinas jau išdrįso nedviprasmiškai pranešti apie Lietuvos "sovietų respublikos išvadavimą"(378,104-105). Siekiant sudaryti LSSR savarankiškumo iliuziją, Lietuvai buvo numatyta ne tik užsienio reikalų ministro institucija, bet ir pažadėtas gynybos ministras ir netgi LSSR kariuomenės sudarymas^32,25), t.y. visi "suverenos valstybės" požymiai. 1944 m. rugpjūčio 29 d. Vilniuje, nežinia kur iki tol buvusio sovietinio "parlamento" 3-oje sesijoje šios "valstybės" galva J.Paleckis manė reikalinga visų žiniai pareikšti, kad "vienintelė teisėtoji lietuvių tautos atstovybė ir jos suverenumo reiškėja - Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba"(132,3).

Iliuzinė "valstybė" turėjo ne tik pagrįsti Lietuvos užgrobimą, bet ir pateisinti numatomus naujus užgrobimus. "Staliniški kariai" Sovietų Lietuvos "prašymu" turėjo ištiesti pagalbos ranką "broliams lietuviams, kenčiantiems Hitlerio jungą Klaipėdos krašte ir Rytprūsioose"(132,30).

Šių įvykių šviesoje kyla klausimas, o gal iš tikrųjų buvo iš dalies suverenios, nors ir sukomunistintos Lietuvos egzistavimo galimybė? Juo labiau, kad dar neseniai sklan-

dė gandai apie tai, kad Stalinas siūlė Lietuvai administruoti Kaliningrado sritį, bet A.Sniečkus atsisakė, o istorinėje literatūroje yra pareikšta hipotezių apie mįslingus 16-os divizijos manevrus 1944 m. pabaigoje-1945 m. bei paslaptinius kolaborantų "nutylėjimus". Atsakymas yra tik vienas - nebuvo jokios galimybės, o visas hipotezes ir gandas skatino 1944 m. pabaigoje Stalino sumanyta slapta administracinė reforma, kuri iki šiol nepastebėta.

SSRS vakarinės sienos pagrindas buvo 1941 m. birželio mėn. faktinė padėtis, o jos nežymūs pakitimai (Lenkijos atveju) atitinkamai kompensuoti. Strateginiais sumetimais 1944 m. pabaigoje Stalinas vakariniame imperijos pasienyje numatė sukurti ypatingą karinį kordoną nuo Baltijos iki Juodosios jūrų, kurį turėjo sudaryti trys teritorinės apygardos - didelė Lietuva, Baltarusija ir Ukraina. Europos centro valdymas garantavo išskirtinį Rusijos saugumą, ypač pozicinio karo atveju. Šių karių pasienio apygardų sutvarkymas "sovietinių valstybių" pavidalu leido pridengti rusų ekspansinį trampliną. 1945 m. vasario 7 d. Jaltos (Krymo) konferencijoje, siūlant JTO pirminiais nariais dvi-tris sovietines respublikas, V.Molotovas pasiūlė kaip galimą kandidatą Lietuvą, nurodydamas jos politinę, ekonominę ir karinę reikšmę "tiek SSRS, tiek ir tarptautinėje arenoje"(268,38; 607,111-112,123).

Legalizacijos atveju Sovietų Sąjunga būtų įgavusi ir politinio dominavimo pasaulyje galimybę, reikšdamasi keliuose asmenyse, o Lietuvos atveju rusų interesams būtų sunaudota ir nepriklausomos valstybės prieškarinėje Tautų Sąjungoje įgytas autoritetas. Sąjungininkai negalėjo taikytis su paritetinių santykių pažeidimu ir sutiko svarstyti tik Ukrainos ir Baltarusijos, kurių atžvilgiu J.Stalinas užėmė neginčytiną poziciją, klausimu(286,161). Tuo pat metu konferencijoje buvo smarkiai nukrypta nuo Baltijos valstybių prievartinio užgrobimo nepripažinimo politikos ta prasme, kad pagrindiniai argumentai nuo šiol buvo sutelkti į apsisprendimo teisės principus. Vakarų valstybės pasitenkino deklaratyviais Sovietų Sąjungos išsipareigojimais garantuoti laisvus rinkimus išlaisvintoje Europoje (bet tik ten, "kur bus būtina")! bei kuo greičiau su jų pagalba sudaryti atitinkančias žmonių valią vyriausybes(79; 607,213).

Nepavykus Dumbarton Oakse ir Jaltoje įteisinti 1940 m. užgrobimų, sovietai perėjo prie laipsniško jų įteisinimo, "atsižvelgiant" į tautų apsisprendimo teisėje priimtus metodus. J.Paleckio vaidyba buvo pradžioje numatyta papildyti milžinišku "referendumu" - tūkstančių parašų surinkimu po padėkos laišku išvaduotojui Stalinui. Žlugus šiai akcijai, 1946 m. vasario mėn. Sovietų Sąjungoje buvo praversti "rinkimai" į Aukščiausiąją Sovietą, įtraukiant į šį veiksma ir Lietuvą. Tokiu būdu bent savo tautos akyse "teisiškai" įteisinama Lietuvos aneksija, o Vakarams "rinkimai" pateikiami kaip "plebiscitas". Po šios akcijos problema vienašališkai laikoma išspręsta ir atsisakoma pastangų priversti užsienio valstybes juridškai atsisakyti Baltijos prievartinio užgrobimo nepripažinimo politikos bei išgauti LSSR pripažinimą de jure, nes paaiškėjo, kad geresnių rezultatų galima pasiekti netiesioginiu būdu. 1946 m. pavasarį sovietai pasirenka Lietuvos klausimo numarinimo eigą - "tylos suokalbį"(244). Tai kaip tik sutapo su 1946 m. kovo mėn. V.Čerčilio Vestminsterio koledže Fultone (JAV) pasakyta kalba apie komunizmo pavojų, kuri ženklino naują tarptautinių santykių etapą - bipoliarinio pasaulio konfrontaciją "šaltojo karo" pavidalu.

GLOBALINĖS POLITIKOS SMŪGIAI LIETUVOS LAISVEI

Daug rimtesnės ir pavojingesnės Lietuvos užgrobimo pavertimo įteisinta aneksija politikos galimybės siejosi su bendrąja tarptautine padėtimi bei Vakarų sąjungininkų ir Sovietų Sąjungos susitarimais, tiesioginiu būdu visiškai nekeliančių Baltijos valstybių klausimo.

Taip Jaltoje pasiekti susitarimai leido Sovietų Sąjungai aiškinti Jaltos deklaraciją, kad ir JAV pripažįsta sovietų viešpatavimą Rytų Europos kraštuose, tarp jų ir Lietuvoje. Skirtingą deklaracijos interpretaciją iš sovietų pusės, atrodo, sąlygojo ir JAV vyriausybės krizė, susijusi su prezidento F.D.Ruzvelto priešmirtine agonija. Valstybės departamentas nebuvo linkęs šioje padėtyje aštrinti jokių problemų ir jų sprendimas buvo suverstas ant antraeilių asmenų, kas vėliau labai skaudžiai atsiliepė visiems(552,419). Faktiškai žlugus Vokietijai, pasaulyje klostėsi nauja geopolitinė padėtis, kurioje rusiškasis imperializmas ir komunistinė doktrina savo viešpatavimui nematė ribų(552,456). Šioje padėtyje, reikalaujančioje operatyvaus strateginio posūkio, vienas JAV prezidentas negalėjo veikti (F.D.Ruzveltas mirė balandžio 12 d.), o kitas - Haris Trumenas - nežinojo kaip veikti(552,445). Didžioji Britanija V.Čerčilio asmenyje negalėjo viena atsilaikyti prieš Sovietų Sąjungą, todėl daugelis tuo metu padarytų sprendimų tuoj pat virsdavo strateginėmis klaidomis, kuriomis netrukdamo pasinaudoti J.Stalinas.

1945 m. vasario 11 d., baigiantis Jaltos konferencijai, buvo pasirašyta slapta JAV-Sovietų Sąjungos karo belaisvių ir civilių asmenų repatriacijos sutartis, viešai paskelbta tik 1946 m. kovo 8 d.(268,36). Pagal ją Sovietų Sąjungos ir JAV piliečiai turėjo būti atskiriami nuo priešo karo belaisvių, patalpinami specialiose stovyklose ir jiems sudaromos galimybės repatriuoti; priešsovietinė ar antikoalicinė propaganda draudžiama(520,4). Sutartis sudarė galimybę prievartinei tūkstančių žmonių deportacijai atgal į Rusiją; nestabdant sovietų kėslų Baltijos valstybių atžvilgiu, pagal laisvą šios sutarties interpretaciją sovietų piliečiais buvo laikomi ir lietuviai, latviai, estai, o kadangi Baltijos valstybių užgrobimo nepripažinimo politika buvo neatsiejama nuo antisovietinės propagandos, tai net vien priminimas, kad lietuviai nėra SSRS piliečiai, buvo teisiškai draudžiamu dalyku.

Lietuvos laisvės klausimui didžiulį smūgį sudavė ir 1945 m. balandžio 25-birželio 26 d. San-Francisko konferencija, įsteigusi Jungtinių Tautų Organizaciją. Nors Baltijos valstybių problema čia nebuvo net paminėta, o JTO perėmė ir Atlanto chartos principus, deklaravo didžiųjų ir mažųjų tautų lygiatėsiškumą ir garantavo jų suverenes teises, tačiau lemiamą reikšmę turėjo Sovietų Sąjungos pripažinimas pastoviuoju Saugumo Tarybos nariu - vienu iš pasaulinės taikos ir saugumo sistemos garantų (turinčiu "veto galią")(287,546). Pagal JTO Statuto 2-o skyriaus 4-ą ir 5-ą straipsnius SSRS įgavo teisę rekomenduoti naujus organizacijos narius, o reikalui esant ir stabdyti jų narystę(287,541-542). Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas tokiu atveju buvo galimas tik esant Sovietų Sąjungos nusiteikimui tai padaryti, tačiau sovietų, realizuojančių savus ekspansinius planus, gera valia tuo laikotarpiu buvo gryną utopija. JTO principai atmetė karo, kaip problemos sprendimo būdo, galimybę, todėl ir Vakarų didžiosioms valstybėms, įkliuvusioms į tarptautinės teisės spąstus, beliko tik politinio spaudimo priemonės. Jų efektyvumas sustiprėjusios SSRS atžvilgiu pasi-

rodė lygus nuliui - Jaltos konferencijoje buvo susitarta Lenkijoje sudaryti koalicinę vyriausybę, dalyvaujant tiek emigraciniams, tiek komunistiniams politiniams sluoksniams, tačiau sovietams sąmoningai uždelsus tai padaryti, San Francisko konferencijos metu SSRS, pasinaudodama JTO mechanizmu, sugebėjo prastumti į organizacijos narius sukomunistintą Lenkiją ir tuo būdu išgauti pripažinimą prosovietinei Č.Bieruto vyriausybei(287,47-48,63-64,535).

Galiausiai 1945 m. liepos 17 d.-rugpjūčio 2 d. Potsdamo konferencijos metu priimti sprendimai buvo kulminacija nuolaidų politikoje, didžiulis Vakarų valstybių pralaimėjimas diplomatinėje kovoje dėl karo grobio bei įtakos erdvių pasidalijimo ir ne mažesnė Sovietų Sąjungos pergalė. Palyginus su 1939 m. rugsėjo 1 d. padėtimi, SSRS karinė, politinė ir ūkinė įtaka išplito iki Vidurio Europos ir galutinėje išdavoje sovietai tikrai laimėjo savo pradėtąjį karą. Laikantis bendrosios Vakarų (bei lietuvių-išėivių) istoriografijos pažiūros į konferenciją kaip į lemtingą vakariečių klaidą(606,6; 572), tenka pastebėti, kad Lietuvos laisvės klausimo sprendimui daugiau įtakos turėjo ne bendrieji nutarimai, o Prūsijos padalijimas tarp Lenkijos ir Sovietų Sąjungos laikinai administracijai.

Šios teritorijos priskyrimas Sovietų Sąjungai neturėjo jokio istorinio ar etninio pagrindo, rėmėsi fantastiškais teorijomis apie istorines prūsų karo militarizmo bei nacizmo šaknis ir buvo karo užbaigimas su aneksijomis, prieštaraujant Atlanto chartos ir Jungtinių Tautų deklaracijos dvasiai. Tačiau Sovietų Sąjunga tokiu būdu įgyvendino savo labai seną, geopolitiškai saugių valstybės sienų koncepciją, parengtą dar XIX a. pradžios rusų masonų-dekabristų. 1945 m. liepos 18 d. į JAV prezidento H.Trumeno pasiūlymą atkurti Vokietiją 1937 m. sienose J.Stalinas atvirai atsakė: "Jeigu Kenigsberge pasirodys vokiečių administracija, mes ją išvysime, būtinai išvysime"(288,343).

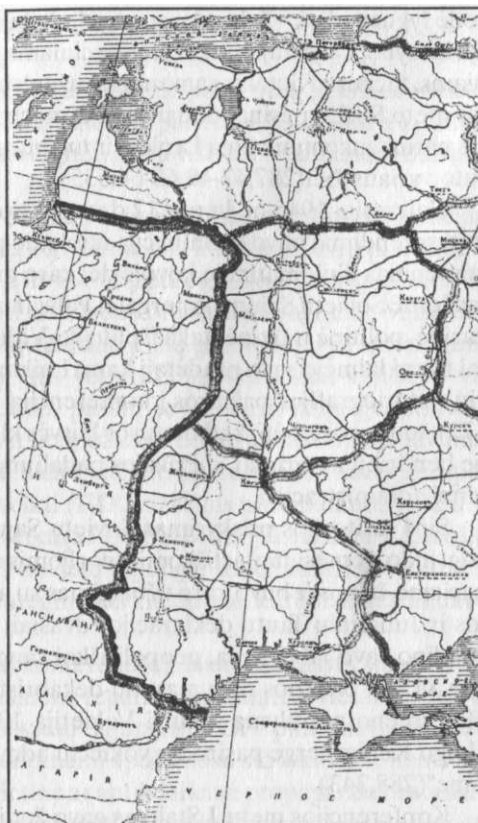
Konferencijos metu J.Stalinas gavo žodinį sutikimą dėl Karaliaučiaus aneksijos, tačiau galutinis sprendimas ir patvirtinimas buvo atidėtas būsimai taikos konferencijai(606,152,438,457). Bendrosios rezoliucijos projekte rusai pabandė legalizuoti ir Lietuvos užgrobimą: vakarinė SSRS siena turėjo būti išvesta nuo Dancigo įlankos iki "Lietuvos SSR, Lenkijos Respublikos ir buvusios Rytų Prūsijos sienų sandūros"(606,327). Tačiau bendroji rezoliucija sovietų bandymus atmetė ir tekste paliko taisyklingesnę formuluotę - "Lietuvos, Lenkijos Respublikos ir Rytų Prūsijos sienų* sandūros"(572,279; 606,421,438,457).

Ši diplomatinė "smulkmena" liudija, kad sovietai gana greitai pastebėjo Karaliaučiaus srities strateginę reikšmę ir politinėje sferoje. Šios teritorijos prijungimas buvo naudingas įteisinant 1939-1940 m. teritorinius užgrobimus, izoliuojant visą Baltijos regioną nuo Vakarų įtakos. Tiesioginis administravimas buvo paprastesnis negu LSSR atributikos laikymasis: jeigu iki Potsdamo konferencijos buvo vykdoma Mažosios Lietuvos ir Prūsų lietuvių "išlaisvinimo iš hitlerinės vergijos" propagandinė kampanija, tai po to imama teigti apie buvusias senąsias slavų žemes, pakeisti visi krašto vietovardžiai, apgyvendinama kolonistais slavais. 1946 m. balandžio 7 d.

* Sienos sąvoka (terminas), tiek angl.*frontier*, tiek rus.*granica*, dokumente yra vienoda Sovietų Sąjungos, Lietuvos ir Lenkijos sienoms nusakyti, kas liudytų apie vienodą suvereninį šių valstybių lygmenį. - *Aut.pastaba.*

Sovietų Sąjungos teritoriniai užgrobiai 1945 m.

Geopolitiškai saugių Rusijos imperijos sienų projektas. XIX a. pradžia. Vakarų sienos linija idealiai sutampa su Potsdamo konferencijos 1945 m. nustatyta siena

ši laikinai administruojama sritis vienašališkai SSRS aneksuojama ir paverčiama Rusijos FSSR Kaliningrado sritimi.

Kita vertus, 1944 m. pabaigos-1946 m. pradžios tarptautinės politikos viražai rodė, kad Sovietų Sąjunga nėra tokia stipri ir galinti elgtis kaip nori. Rusų politika būtų buvusi žymiai sėkmingesnė, jei ji savo ruožtu nebūtų stabdoma. Nepaisant nuolaidų, JAV ir Didžioji Britanija tebebuvo Vakarų pasaulio bastionas, o jų valstybės vadovai priešingos politinės sistemos - demokratijos atstovai. "Mes visada nekenėme jų (sovietų - K.K.) nedoro režimo, ir jeigu vokiečių spragilas nebūtų jiems smogęs, jie abejingai būtų stebėję, kaip mus naikina ir su džiaugsmu būtų pasidalinę su Hitleriu mūsų imperiją Rytuose", - rašė V.Čerčilis(354,475). 1945 m. gegužės mėn. Vakarų sąjungininkai numatė, kad rusų viešpatavimas apims milžinišką teritoriją (įskaitant ir "Baltijos provincijas") ir tai vertė juos apmąstyti naujus kontrveiksnius sovietų ekspansionizmui apriboti(552,502).

Anglų-amerikiečių rankose buvo jėga, ypač 1945 m. balandžio mėn. sukūrus "naująjį ginklą" - atominę bombą, savaime stabdanti sovietų apetitus, nors tai netapo lemiamu veiksniu santykiuose su SSRS. J.Stalinas gerai suprato, kad jėgos panaudojimas galimas tik esant ypatingai provokacijai iš sovietų pusės. Tokia provokacija, egzistuojant Baltijos valstybių prievartinio užgrobumo nepripažinimo politikai,

galėjo būti ir atviras baltiečių sunaikinimas, net apkaltinus bendradarbiavimu su vokiečiais (kaip čečėnų, ingušų, Krymo totorių, pačių vokiečių SSRS ir Karaliaučiaus srityje bei Lenkijoje). Sovietų Sąjunga, kaip ir Vakarų šalys, moderniosios tarptautinės teisės pinklėse buvo priversta imtis įvairiausių politinių kombinacijų, kad užgrobimą paverstų įteisinta aneksija.

Stabdymo efektyvumas šiuo atveju priklausė ir nuo lietuvių išeivijos (vėliau ir politinės emigracijos) politinio veikimo bei lobistinių antikomunistinių sluoksnių aktyvumo, verčiančio neatsisakyti Baltijos valstybių prievartinio užgrobimo nepripažinimo politikos. Tuoj po Jaltos konferencijos, ALT delegacija JAV valstybės departamente pareiškė protestą dėl Karaliaučiaus priskyrimo prie Sovietų Sąjungos, atkreipiant dėmesį, kad tai izoliuoja Lietuvą nuo Vakarų ir perkerta bet kokią susisiekimą su jais, be to, ši žemė buvo gyvenama senųjų prūsų ir rusų ten niekada nebūta (280, 18-19). 1945 m. respublikono A. Olivo ir kitų tautinės pakraipos senosios išeivijos lietuvių iniciatyva buvo bandyta praversti JAV kongrese rezoliucijas Baltijos valstybių reikalu (Atstovų Rūmuose kongresmeno Kelio ir Senate senatoriaus Viliso) (133). 1945 m. kovo 29 d. A. Olivo kalba Amerikos Lietuvių misijos sąskrydyje, kurioje buvo pasakyta prieš tuometines prosovietines nuotakas oficialiuosiuose sluoksniuose, pasmertas Sovietų Sąjungos planas inkorporuoti Lietuvą ir pareikalauta Lietuvos gyventojams teisės pareikšti apsisprendimą balsavimu sąjungininkų komisijai prižiūrėti, kongresmeno Charles M. Tobey pastangomis buvo įtraukta į oficialų kongreso leidinį "Congressional Record" (407, 320).

1945 m. rudenį Niurnberge, tarpininkavus P. Žadeikiui, dr. Pranas Karvelis ir Vaclovas Sidzikauskas, kaip diplomatijos bei VLIKo atstovai, susitiko su JAV vyriausiuoju prokuroru Robertu H. Džeksonu, kuris patikino, kad protestuosias, jei sovietų prokuroras Rudenko mėgintų kalbėti ir Baltijos valstybių vardu (564, 243). 1945 m. spalio 19 d. pasirašytame kaltinamajame Niurnbergo proceso akte buvo nurodyta išlyga, kad prokuroras nėra "kompetentingas Jungtinių Valstijų vardu nei priimti, nei prieštarauti Sovietų pretenzijoms. Todėl niekas šiame kaltinamajame akte neturi būti aiškinama taip, kad JAV pripažįsta tokią suverenitetą (*SSRS Baltijos valstybių atžvilgiu - K.K.*) ar išreiškia požiūrį - nei Jungtinių Valstijų, nei kokios kitos pasirašiusios šalies vardu - į pretenzijas dėl tokio suvereniteto neturėjimo" (564, 243). Tapatus buvo ir britų pareiškimas, kurių prokuroro parašas irgi "nereiškė Baltijos valstybių pripažinimo sovietų teritorija" (564, 243-244).

Baltijos valstybių prievartinio nepripažinimo politika ir jos skrupulingas laikymasis buvo gardus kašnelis opoziciniams demokratinių valstybių, ypač JAV, sluoksniams. Taip tvirtą amerikiečių ir F.D. Ruzvelto poziciją sovietinių respublikų legalizacijos klausimu 1944 m. rudenį Dumbarton Oakse sąlygojo ne tik geopolitiniai JAV interesai, Baltijos valstybių prievartinio užgrobimo nepripažinimo politika, bet ir respublikoniška opozicija, vadovaujama senatoriaus Artūro Vandenberg, nusistačiusią prieš prezidento politiką ir belaukiančia menkiausios jo klaidos (286, 149).

Lietuvos prievartinio užgrobimo nepripažinimo politika, karo pradžioje buvusi rimtas tarptautinės teisės ir politikos institutas, pavertęs Baltijos valstybių laisvės klausimą į vieną iš Antrojo pasaulinio karo problemų, baigiantis karui ir jam pasibaigus dėl objektyvių ir subjektyvių priežasčių palaipsniui virto simboline. Visiškai išbraukti Lietuvos klausimo iš tarptautinių santykių neleido užsienio lietuvių ir jų

tiesiogiai ar netiesiogiai įtakojamų antikomunistinių politinių sluoksnių veikla. Jos sėkmę galėjo nulemti ir suteikti prasmę tik padėtis pačioje Lietuvoje - lietuvių tautos ryžtas gyventi savo gyvenimą savoje žemėje ir šalyje vykęs Pasipriešinimas prieš svetimšalius užgrobikus.

PASIPRIEŠINIMO ANTRAJAI RUSŲ SOVIETINEI
OKUPACIJAI PRADŽIOS PROBLEMA

IDEOLOGINIS LIETUVIŲ TAUTOS PARENGIMAS PRIEŠINTIS

Lietuvių tautos priešsovietinių, priešrusiškų ir prieškomunistinių nuotaikų pagrindas buvo 1940-1941 m. pirmosios rusų sovietinės okupacijos patirtis. Vokiečių okupacijos metais jos buvo sustiprintos nacių priešbolševikinės propagandos, skelbusios "kryžiaus žygį prieš komunizmą", ir diversantų bei plėšikaujančio rusiškojo elemento veiklos. Pirmuoju atveju vokiečiams pavyko tiek prievarta, tiek savanoriais paimti į savo karines bei karo pagalbines pajėgas tam tikrą skaičių lietuvių. Antruoju atveju buvo paskatinta kaimų ir mažesnių miestelių savigynos kūrimasis bei Vietinės Rinktinės sėkmė.

1944 m. pradžioje Lietuvoje išsiskyrė trys veiklios visuomenės grupuotės, vienaip ar kitaip nusistačiusios SSRS atžvilgiu(329,155): 1) provokiškos orientacijos šalininkai, pasiklioję Vokietijos pergalę ir rėmę ją, dalyvaudami bendrojoje kovoje prieš bolševizmą; 2) nepriklausomybininkai, Pasipriešinimo pagrindis, kuris siekė nuskratyti vokiečių okupaciją, atkurti nepriklausomą Lietuvą; Sovietų Sąjungą dėl jos ketinimų "išvaduoti" Lietuvą jie laikė priešu "Nr.1"; 3) Sovietų Sąjungos bei komunistinio rusų diversinio šnipinėjimo tinklo šalininkai, besąlygiškai rėmę sovietų planus ir talkinėjimų įgyvendinimui. Pastarieji rinko žinias ir kovojo ne tik prieš vokiečius, bet ir prieš lietuviškąją savivaldą, savigyną, Pasipriešinimą, plėšė ir terorizavo tautinius gyventojus.

Tiek pirmajai, tiek trečiajai grupei buvo daroma įtaka, jos buvo organizuojamos ir nukreipiamos Vokietijos ar Sovietų Sąjungos. Dėl savo marionetiškumo ir tarnybos svetimai jėgai jos ir jų skelbtos mintys ar vykdomi veiksmai yra už Pasipriešinimo ribų ir nėra lietuvių tautos laisvės kovos dalis. Pagrindiniu rezistencinės pasaulėžiūros skiriamuoju požymiu buvo laisvos Lietuvos siekis, o ne bolševizmo ar nacizmo blogio abstrakcijos.

Pasipriešinimo, nors ir laikiusio sovietus pirmuoju priešu, politinė linija buvo sąlygota vykstančios priešinacinės kovos uždavinių, kurių sprendimui buvo skirta visa ideologinė propaganda. Priešbolševikinė agitacija apsiribojo aprioriniu nusiteikimu prieš Sovietų Sąjungą, 1940 m. įvykdžiusią agresiją prieš Lietuvą ir neatsisakančią savo planų karo metu, taip pat bendrųjų tautos nuotaikų konstatacija. Pagrindininkai sunkiai įsivaizdavo, kad sovietai gali sugrižti: "jei bolševikai vėl okupuotą Baltijos tautas, jos ne tik netektų savo nepriklausomybės, bet būtų pasmerktos visiškai žūti nuo NKVD čekistų teroro, masinių išvežimų, žudymų ir pan. Baltijos tautos nustotų egzistavusios", - 1944 m. kovo mėn. teigė Lietuvos Laisvės Kovotojų Sąjunga(67). "Su Maskvos melagiais ir budeliais nemanom diskutuoti. Tarybų Lietuva atsidūrusi Maskvoje ir ten ji paliks, kol su Stalino pragaru vieną dieną visiems amžiams nueis į Liucipieriaus pragarą(..). Daugiau nė vieno bolševiko Lietuvos laukuos ir miestuos!" - dar 1943 m. spalio 30 d. rašė Lietuvių Vienybės Sąjūdis(337). "Pagrindžio Kuntaplis" linkėjo lietuviškai Maskvos klikai "kalbėti ir toliau apie Lietuvos "išvadavimą", nes tai didina lietuvių patriotizmą ir kovingumą prieš bolševikus"(339).

Lietuvos išlaisvinimo koncepcija buvo pagrįsta to meto didžiosios pasaulio dalies įsitikinimu, kad šiame kare tiek nacionalsocializmas, tiek bolševizmas susinaikins, ir Europoje, vokiečius sugrūdus "vien tik į savo ir artimesnių okupuotų kaimyninių kraštų žemes", dominuos anglosaksai(68). Buvo nuolat svarstoma daugybė versijų, kol galiausiai apsisistota prie "patikimiausios", t.y. subjektyviausios: "Anglai nori, kad vokiečiai besąlyginai kapituluotų vakaruose, o Rytuose laikytųsi. Po to milijonai anglų-amerikiečių kariuomenės ramiai išgytuotų į Europą. Tada beliktų padiktuoti taikos sąlygas Bolševikijai"(69). Ši ir panašios versijos, kad "anglosaksai mokės su-tramdyti rusų apetitus", buvo patvirtinamos žinių iš karo veiksmų frontų bei pasaulio politikos analize, ir to meto sąlygomis tai klostėsi į gana logišką istorinio proceso eigos grandinę.

Tai nereikšė, kad priešnacinis pasipriešinimo sąjūdis neįvertino bolševikinio pavojaus. "Mes kovosime tik už savo reikalą - ginsimės nuo bolševikų ir kovosime už Naujosios Lietuvos atkūrimą. Ar tam atėjo valanda? Nevertinkime per mažai bolševikų išiveržimo pavojaus, bet per daug ir nesinervinkime, dėl to ir nepasiduokime vokiečių spaudžiami", - dar 1943 m. pradžioje aiškino Laisvės Kovotojai(340). Pasak A. Vokietaičio, jie jau 1944 m. kovo mėn. gavo iš užsienio rimtų duomenų, kad patikėtų antruoju bolševikų atėjimu, tačiau aplinkybės vertė laikytis ankstesniosios propagandinės linijos(326,141-142). Bolševizmo baimė lietuviškoje visuomenėje buvo tiek stipri, kad rezistencinei spaudai atvirai pripažinus naujos okupacijos galimybę, būtų buvę sunku išlaikyti gyventojų atkaklumą vokiečių mobilizacijos atveju.

Ši dviprasmybė atsispindėjo ir prieštaravimais propagandoje. 1944 m. sausio 30 d. VLIKas ragino skubotai ruoštis lemiamai kovai su bolševikų invazijos pavojumi, tegu ir nelegaliomis sąlygomis(568), nors vasario 16 d. atsišaukime skelbiamas tik bendrasis lietuvių tautos siekis išsilaisvinti iš okupacijos, o viena komiteto funkcijų - apginti kraštą nuo "bolševizmo ir kitų jo gyvenimą ardančių veiksmų" - suvokiama tik pasaulėžiūrine (daugiausia - teisine) prasme(67). "Nepriklausomos Lietuvos" leidėjai įspėjo, kad savo tėvų žemės palikimas bus laikomas Tėvynės išdavimu, nurodė vienintelę teisingą pavojaus akivaizdoje išeitį - kovoti ir gintis, tačiau realaus teritorinio užgrobimo atveju buvo kalbama apie visuotinį 6 mln. pabaltijiečių pasitraukimą(569). Gegužės 29 d. atsišaukime, išleistame po Vietinės Rinktinės išvaikymo, VLIKas ragino nepasiduoti mobilizacijai, likti savame krašte, ginti savo žemę, tautą, valstybę; vieningumas, sugebėjimas ir tarptautinis teisingumas turėjo padėti atsispirti bolševizmui ir išlaisvinti Lietuvą(338).

1944 m. balandžio-gegužės mėnesiais vokiečiams susidorojus su Vietine Rinktine bei jos vadovybe, lietuviškojo pogrindžio areštais buvo bandoma slopinti išaugusį, centralizacijos linkme žengiantį Pasipriešinimą. J.Keliuočio žodžiais tariant, naciai tarsi norėjo pasitarnauti būsimam bolševikų terorui(327,74). Galbūt atidesni šaltinių tyrinėjimai atskleis, kokių vaidmenį lietuviškojo priešvokiškojo pogrindžio centro - VLIKo - areštuose suvaidino sovietų karinė žvalgyba, nes jos agentų dalyvavimas šiuose įvykiuose, ko gero, nekelia abejonių. Maskvos radijas siūlė už generolo P.Plechavičiaus galvą 50 000 rublių premiją, o Lietuvoje galiojo vokiečių ultimatas, pagal kurį pasislėpę Vietinės Rinktinės kariai iki birželio 25 d. turėjo grąžinti ginklus ir kitą turtą(328). Liepos pradžioje, jau rusams paėmus Vilnių, SS brigadenfiureris ir policijos gen.mjr.Hincė išleido įsakymą, kuriuo reikalavo šaudyti

vietoje kiekvieną sutiktą ginkluotą lietuvį(102,351). Liepos pabaigoje tas pats Hineė išsikvietė VR Telšių komendantą plk.ltn.Praną Budraitį ir kvotė apie ginklus, prigrasindamas nekurti pagalbinės policijos; po kurio laiko minėtas komendantas (ir pogrindžio narys) kartu su sūnumi žuvo rusų diversantų pasaloje(365,400).

Didesniame rusų diversiniame būryje lindėjo NKVD-NKGB rezidentas, kuris, talkinant agentams, rinko ne tik politinę, ekonominę bei karinę informaciją, bet ir sudarinėjo aktyvesnių lietuvių sąrašus, bandė provokaciniais tikslais kontaktuoti su lietuvių partizanais(112). Apskričių ir miestų politinėje visuomenėje buvo nemažai "vertingų informacijos šaltinių": liepos 5 d. rusų rezidentas Klim(sl.) užverbavo buvusį Klaipėdos gubernatorių (1933-34 m.) Joną Navaką, siekiant sužinoti apie visų pogrindyje veikiančių organizacijų struktūrą, programas ir ketinimus, vadovybės sudėtį ir ryšio su užsieniu būdus(510,22).

Vokiečių teroro bei rusų šnipų aktyvėjimo fone staigus ir taip greitai nesitikėtos rusų invazijos sukeltas šokas sąlygojo tai, kad birželio pabaigoje-liepos pradžioje lietuviškoje visuomenėje "vyravo sąmyšis ir kiekvienas mažiau ar daugiau veikė savo galva"(101,31). Reikėjo pasirinkti ne tik tarp alternatyvos - priešintis ar nesipriešinti, bet ir ar trauktis iš Lietuvos, ar pasilikti joje. Daugelis lietuvių, teigdami pirmenybę asmens ir šeimos saugumo interesams, veikė impulsyviai, genami bolševikų teroro baimės, kitiems tai buvo sunki egzistencinė problema. "Aš išvykstu, nebūdamas absoliučiai tikras, ar gerai darau, o tu, čia pasilikdamas, nežinai, ar tiksliai elgies. Prieš didžiąją gyvenimo mįslę mes stovime bejėgiai ir nežinėliai...", - sakė poetas Faustas Kirša pasiliekančiam Lietuvoje Juozui Keliuočiui(327,48). "Tai buvo problemos su daugybe nežinomųjų. O apsispręsti reikia. Ir greitai. O galvoti neliko laiko. Reikia veikti. Šiandien, šianakt, nes ryt gal bus jau vėlu", - rašė buvęs finansų generalinis tarėjas Jonas Matulionis(365,370). +

Pasitraukimo nuotaikas žmonės bandė pateisinti bolševikų keršto, kurio "būtų didelė klaida neįvertinti", tuo, kad bėgimas į Vokietiją, kurioje nėra duonos, nuo bombardavimų žūsta žmonės, nėra pernelyg džiuginanti išsigelbėjimo alternatyva(365,370). Suprantama, atskiriems asmenims būtina buvo tai daryti, tačiau tokių nuotaikų perkėlimas į visuomeninės politikos sferą buvo didelė klaida, demoralizuojančiai paveikusi visuomenę. Organizuotos lietuvių evakuacijos į Vokietiją iniciatoriais tapo kolaborantiniai elementai - generalinių tarėjų institucija, prie kurios nuostatų, deja, prisijungė ir dalis antinacinio pogrindžio narių, turėjusių rodyti asmeninį pavyzdį tiek visuomenei, tiek savo organizacijos nariams.

Nusišalinimas nuo pasipriešinimo buvo pakankamai rimtai argumentuojamas tam tikrų kovos metodų nepriimtiniu. "Evakuatorių" nuomone, pasikliauti partizanais ir jų veikimu yra labai rizikingas bei trumpalaikis dalykas; būtų pražūtinga pasiūsti tūkstančius jaunuolių partizanų į bolševikų užnugarį; jeigu negalėjome pasiruošti kariškai ginti savo kraštą, tai dabar partizanų kova būtų beprasmiška ir kuo daugiau žmonių turėtų išvykti į vakarus; vėl reikia imtis seno metodo - saugoti žmones(365,401).

Karinių veiksmų sukeltame chaose ėmė trūkinėti ankstyvesnieji pogrindžio ryšiai- ypač tai palietė vien politiniais saitais susijusias organizacijas. Pabėgėlių nuo karo panika, pasimetimas ir neviltis nematant išsigelbėjimo kelių vėliau sąlygojo ir teiginį (pakartotą ir istorikų) apie tai, kad "vokiečiams likvidavus VLIKo vadovybę,

rezistencinis pagrindis buvo pasimetęs ir neveiklus"(329,114).

Pagrindžio centro vaidmens sureikšminimas, suteikiant jam mesijinį pobūdį, teigiant, kad jo parinkta taktika būtų leidusi išvengti bereikalingų aukų ir palengvinusi pasipriešinimą naujam okupantui, net išvengiant kruvino partizanų karo, yra pamiršta daugiausia į Vakarus pasitraukusių pagrindininkų, rimtai neketinusių pasilikti Lietuvoje ir čia organizuoti pasipriešinimą arba dėl ryšių nutrūkimo pakliuvusių į politinę periferiją ir negalėjusių pažvelgti į naują kovą iš vidaus, liudijimais. Kad centrinė pagrindžio vadovybė nebūtų leidusi išsigalėti tokiam chaosui, spėliojo J.Keiliotis(327,75), apie pasimetimą kalba S.Žakevičius, tačiau A.Vokietaitis atkreipia dėmesį į tai, kad tam tikro chaoso ir panikos paskutinėmis savaitėmis vis tiek nebuvo galima išvengti. Kad naujasis okupantas tuo pasinaudojo tik nežymiai, liudija tokio masto partizaniniai veiksmai, "kurių Lietuva nuo 1863 metų sukilimo nebuvo mačiusi ir vargu ar laukė"(326,142). Todėl šiandien gana naiviai skamba to meto amžininkų teiginiai apie tai, kad "mūsų tauta ir vėl nesutiko bolševikų su ginklu rankoje", "pati tauta būtų griebusis ginklo", bet dėl "susipynusių santykių su vokiečiais ir dėl anglo-filiškų nuotaikų mūsų masoniškame ir bendrai kairiajame sparne nieko neištengėme padaryti"(365,423).

Ritantis per Lietuvą karo frontui, Pasipriešinimas kaip visuma pereina į naują kokybę bei kiekybę. Pagrindis ginkluojasi ir pradeda karinius veiksmus, o tai kalba tik apie pakilimą. Problema buvo ta, kad dėl koalicinio vadovybės centro žlugimo bei neišvengiamos struktūrinės dezorganizacijos pagrindinė visuomenės elgesio strategija - kovoti ir gintis - nebuvo toliau vieningai detalizuojama ir suprantama. 1944 m. liepos mėnesį išryškėjo dvi pagrindinės pasipriešinimo vystymo kryptys. Viena jų rėmėsi daugiau priešvokiško politinio pagrindžio suformuota tradicija, daugiau kreipė dėmesį į bendros politinės vadovybės organizavimą ir savo tikslų siekime nevengė sąlyčio su vokiečiais. Jos politines ir karines koncepcijas kūrė žinomi intelektualai, civiliai ir vyresnieji karininkai. Kitai kryptčiai atstovavo jaunesnieji karininkai, linkę pasitikėti savo jėgomis ir karinės partizaninės veiklos galimybėmis.

Nesant vieningos Pasipriešinimo organizacijos, negalėjo būti ir vieningos nuomonės ne tik taktikos, bet ir bendrosios strategijos klausimais: kaip reikėtų priešintis naujam agresoriui ir okupantui - nekarine pagrindžio veikla ("pasyviaja rezistencija"), partizanine kova ar atvirai vokiečių pusėje ginant savo Tėvynę? Tačiau rusų karinė invazija nulėmė tai, kad pagrindinį vaidmenį Pasipriešinime ima vaidinti pagrindinių organizacijų koviniai sektoriai ir karinės organizacijos. Pirmasis jų uždavinys - pasiliekančius šalyje rezistentus aprūpinti ginklais ir šaudmenimis, sutvarkyti kariškai bei sukurti veiksmingą karinę ir politinę Pasipriešinimo vadovybę, kuri numatytų ir detalizuotų strateginius tikslus bei taktiką.

CENTRINĖS PASIPRIEŠINIMO VADOVYBĖS PROBLEMA IR ORGANIZACINIS-KARINIS PASIRENGIMAS

BANDYMAI ATGAIVINTI VLIKo VEIKLĄ

1944 m. birželio-liepos mėn. lietuvių pagrindis bandė atgaivinti Vyriausiojo Lietuvos Išlaisvinimo Komiteto veiklą. Šiuos bandymus komplikavo nutrūkę tarpusavio ryšiai ir pagrindžio struktūrinė dezorganizacija. Dėl to žymiai didesnis vaidmuo šiose sąlygose atiteko ne kolektyviniam, o atskirų asmenybių, pasiryžtančių lemiamu momentu priimti atsakomybę už organizacijos veiksmus, sprendimui. Veiklos dubliavimasis, jėgų išskaidymas buvo neišvengiamas – bet tai buvo objektyvi tikrovė, kurią lėmė rytų fronto slinkimas.

Gestapas suėmė dalį VLIKo narių, kitų ieškojo, todėl reikėjo įgalioti naujus narius. 1944 m. birželio pradžioje, keturių organizacijų atstovams užsiregistravus pas VLIKo sekretorių Joną Janušką, formaliai buvo atnaujintas komiteto prezidiumo (istorinėje literatūroje – "mažojo VLIKo") veikimas. Jį sudarė pirmininkas Kipras Bielinis (socialdemokratai), pavaduotojas Povilas Šilas-Povilaitis (Lietuvių Frontas), nariai Bronius Nemickas (tautininkai) ir Juozas Karvelis, vėliau pakeistas Alfonso Gineičio (liaudininkai)(571,182). Birželio mėn. Kaune, LF vadovybės nario P.Šilo-Povilaičio bute įvyko keli posėdžiai, kuriuose buvo tartasi tolesnės rezistencinės strategijos bei taktikos klausimais(40,95; 571,184-185). Pasitarimų meta buvo parengti atsišaukimai, kuriuose nurodyta visuomenės elgesio linija – toliau boikotuoti plk.Bironto skelbiamą mobilizaciją, o naujos okupacijos atveju pasilikti Lietuvoje ir tęsti nekarinį pasipriešinimą.

Birželio pabaigoje buvo apsvastyti VLIKo santykiai su Kęstučiu ir LLA, kurios, prezidiumo narių nuomone, būdamos karinėmis ir savarankiškomis organizacijomis artinantis rusams galėjo pradėti aktyvius veiksmus, nesuderintus su komiteto taktika bei politika(571,185). K.Bielinis ir P.Šilas išipareigojo užmegzti ryšį su šių organizacijų vadovais ir informuoti juos apie naujuosius VLIKo sprendimus, taip pat su Karo taryba, manydami, kad ji turi įtakos LLA bei Kęstučiui(571,202). P.Šilas per Juozą Ambrazevičių susisiekė su Kęstučio vadovu plk.Juozu Jankausku, kuris po 2-3 dienų pranešė visiškai sutinkąs su komiteto priimtais sprendimais ir pritariaš pasyvios kovos su okupantais politikai, leidžiančiai išsaugoti kadrus būsimoms kovoms, tačiau ryšių su LLA nepavyko užmegzti(571,185).

Liepos pradžioje Kaune buvo apsvastytas veiksmų planas jau realios rusų okupacijos atveju(571,189-190; 40,95). Prezidiumo nariai spėjo, kad karas baigsis dar 1944m. ir bolševikinė okupacija nebus ilgalaikė. Dėl to buvo nuspręsta perkelti VLIKo centro veiklos svorį į užsienį iki tol, kol tarptautinės aplinkybės ir padėtis Lietuvoje leis šalies viduje tęsti kovą už VLIKo programą. Tuo tikslu buvo numatyta Vokietijoje sukurti naują VLIKo prezidiumą iš Mykolo Krupavičiaus, Vaclovo Sidzikausko ir Rapolo Skipičio, kuriam okupacijos atveju perduoti savo įgaliojimus. Šis prezidiu-

mas turėjo atrinkti iš emigrantų VLIKo įgaliotinius ir pasiųsti juos į JAV, Angliją, Prancūziją bei, esant galimybei, ir į kitas šalis, užmegzti ryšius su diplomatais, gauti pasaulio politikų paramą prieš SSRS būsimoje taikos konferencijoje. Atitinkamai organizuoti VLIKą Švedijoje turėjo Steponas Kairys, o ALT paprašyta derėtis, rūpintis parama ir panašiais atvejais VLIKo vardu JAV.

Taktikos klausimais buvo nuspręsta laikinai nutraukti VLIKo veiklą šalies viduje iki tol, kol susidarys galimybė ją atnaujinti, o nelegalios partijos ir slaptos organizacijos išpėtos, kad okupacijos atveju visą veiklą decentralizuotų siekiant išsaugoti vodus, griežtai konspiruotis ir vadovautis VLIKo nurodymais(571,190). Šiuos sprendimus priėmė tik trys nariai, nes B.Nemickas jau traukėsi iš Lietuvos(40,95). Įgaliojimų laiškus suredagavo K.Bielinis, kuris juos ir išsiuntė per Stasį Žakevičių (liepos 10 ar 11 d.) į Berlyną(571,192; 101,32). Kartu K.Bielinis užmezgė ryšius su besislapstančiu pakaunėje S.Kairiu, kuris pritarė prezidiumo sprendimui ir su VLIKo archyvu išvyko į pajūrį(571,192-193).

Pats prezidiumas laikinai nutarė pereiti į gilų pogrindį, kiekvienam individualiai prisitaikyti prie naujo okupacinio gyvenimo sąlygų nesukeliant valdžios įtarimų, o žlugimo atveju slėptis arba bėgti į užsienį(571,193). Šiame posėdyje VLIKo Karo tarybos narys gen.Motiejus Pečiulionis buvo įgaliotas (liepos 9 d.) sujungti visas pogrindyje veikusias karines pajėgas ir joms vadovauti VLIKo vardu, o prof.Tadas Petkevičius paskirtas tvarkyti užsienio politikos klausimus(101,143; 103,13,129-131).

"Mažojo VLIKo" posėdžiuose suredaguoti atsišaukimai buvo paskelbti pogrindiniuose laikraščiuose "Nepriklausoma Lietuva" ir "Į Laisvę". Liepos 2 d. VLIKo atsišaukimas kalbėjo apie būsimą rusų okupaciją, prognozavo bolševikų terorą bei genocido veiksmus, kvietė pasilikti tėvynėje ir ragino kurti slaptas lietuvių ginkluotas pajėgas, kurios (kaip neutralios šiame šalies kare) privalės saugoti gyventojų turtą ir gyvybę. VLIKas pareiškė ir toliau per savo padalinius bei lietuvių politines ir kovos organizacijas vadovausiąs tautai kaip vyriausiasis visuomenės politinis organas(104; 755). Liepos 5 d. pareiškime buvo aiškinama, kad Lietuva nėra Sovietų Sąjungos-Vokietijos karo dalyvė, lietuvių tautos pagrindinis tikslas yra Nepriklausomos Lietuvos atkūrimas(104).

Liepos viduryje kauniečiams masiškai pasitraukus nuo fronto artėjimo į Suvalkiją, advokato Broniaus Bieliuko (VLIKo sekretoriaus nuo kairiųjų) tėviškėje prie Keturvalakių (Vilkaviškio aps.) įvyko paskutinis prezidiumo posėdis, kuriame dalyvavo K.Bielinis, A.Gineitis ir P.Šilas(40,96-97; 571,195). Šio gana atsitiktinio pasitarimo metu gimė paskutinis liepos 16 d. datuotas VLIKo atsišaukimas, kuriame gyventojai buvo raginami stoti į partizanų būrius ir organizuotai gintis; "partizanų būriai turi jungtis į didesnius vienetus, o pastarieji sueiti į kontaktą su karinėmis pajėgomis, ginančiomis mūsų kraštą nuo bolševikų"; bolševikinio teroro atveju sankcionuotas pasitraukimas iš Lietuvos, siūloma pasikliauti tarptautine teise ir neprarasti vilties(105; 571,197). K.Bieliniui ir B.Bieliukui pasitraukus į Vakarus ir praėjus frontui, P.Šilui ir A.Gineičiui grįžus į Kauną, šios sudėties komiteto veikla baigėsi.

Kaip vadovaujantis visos Lietuvos Pasipriešinimo centras VLIKo prezidiumas ("mažasis VLIKas") dėl ryšių stokos taip ir liko nedidele pogrindžio grupele, veikusia komiteto vardu. Parengtieji atsišaukimai nusakė tik tuo metu buvusią padėtį, kuri greitai keitėsi, tęsė ideologinį parengimą, tačiau vargiai galėjo pasitarnauti or-

ganizacine prasme. Rezistencinę prezidiumo periferiją papildė geopolitinė - pasitraukimas į Suvalkiją, o ne Žemaitijos kryptimi. Vidinę sumaištį išdavė ir savotiškas blaškymasis strateginiuose klausimuose - kalbama apie "pasyviąją rezistenciją", bet raginama kurti partizanų būrius, pasisakoma prieš prievartinę birontinę mobilizaciją, bet laukiama lygiateisių derybų su vokiečiais, partizanams siūloma derinti veiksmus su "pajėgomis, ginančiomis kraštą nuo bolševikų", tuo neakivaizdžiai pasisakant už lietuviškųjų fronto dalinių idėją.

Taip pat apskritai galime ginčyti trijų asmenų sprendimus, ypač dėl VLIKo veiklos Lietuvoje užšaldymo ir jo veikimo perkėlimo į užsienį, padarytus be LLKS, LVS, tautininkų, LNP, krikščionių demokratų ir Darbo Federacijos pritarimo. Įgaliojimų perdavimas į užsienį ne tik atrodė gana keistai - nejaugi prieš šalyje (Vokietijoje) politinės vadovybės centras (ieškomas SD ir gestapo) galėjo laisviau veikti, bet peržengė ir apskritai komiteto narių kompetencijos ribas. Šiuo atveju rezistencinis centras buvo traktuojamas kaip pagrindinė vyriausybė, atstovaujanti visai tautai, o ne vien Pasipriešinimui. A.Gineitis atstovauti liaudininkus buvo įgaliotas Juozo Audėno, K.Bielinis socialdemokratas - Stepono Kairio, o P.Šilas Lietuvių Frontą - Adolfo Damušio (tiksliau pats prisiėmė atsakomybę, neatsiradus norinčių pasilikti Lietuvoje) būtent Lietuvoje(40,94; 402,62). Nuo atstovavimo įgaliojimų juos galėjo atleisti tik pati delegavusi organizacija arba asmens žūtis ar suėmimas; savanoriškas pareigų atsisakymas užsienin pasitraukusių naudai geriausiu atveju buvo politinės padėties neįvertinimas, o blogiausiu - atsisakymas rezistencinės kovos ir Pasipriešinimo vadovybės likvidavimas savomis rankomis.

Be to, jeigu VLIKo narys J.Keliuotis, kad ir likęs be ryšių, visgi formaliai išliko komiteto nariu, tai ir kiti senieji nariai savo veikla liek pat reprezentavo komitetą. Prezidiumas, ir ypač siauroji sudėtis ("mažasis VLIKas"), negalėjo atstoti buvusio centro visais atžvilgiais ar parengti visiems priimtina strategiją, bet šios pagrindžio grupės veikla yra svarbi VLIKo veiklos tęstinumo ir įgaliojimų perimamumo prasme. Jau pati P.Šilo ir kitų iniciatyva išlaikyti VLIKą buvo labai reikšminga traukimosi ir paniškų nuotaikų chaose, tačiau didžiausias jų nuopelnas yra tiesiog genialame rezistencinės teorijos požiūriu sprendime decentralizuoti VLIKą ir išskaidyti jo atstovavimo įgaliojimus.

Karinės vadovybės atžvilgiu įgaliojimų tąsa iš VLIKo nekelia abejonių. Gen.Motiejus Pečiulionis vadovauti VLIKo vardu lietuvių ginkluotosioms pajėgoms galėjo kaip Karo tarybos narys, o dar papildomai gavo "mažą VLIKą" įsakymą. Skirtingai nuo kitų rezistentų, generolas šiuos visus įpareigojimus ėmė vykdyti tiesmukiškai, tuo būdu sudarydamas net nuo tikrovės atitrukusio idealisto įvaizdį. Bet tai buvo Motiejus Pečiulionis - iki galo ištikimas kario pareigai ginti Tėvynę, o nepripažindamas kompromisų Lietuvos nepriklausomybės klausimu iš karto orientavosi į rezistencines pajėgas. Liepos 16 d. Šiauliuose jis užmezgė ryšius su Feliksu Bugailiškiu, Bertašiumi ir Jasaičiu, kuriuos supažindino su savo misija ir paprašė suvesti su visomis Šiauliuose veikusiomis karinėmis pagrindžio grupėmis(107,69).

Liepos 17 d. gen.ltn.M.Pečiulionis parengė direktyvą Nr.1 visų karinių lietuvių pajėgų vado generolo Miškinio vardu, kurioje pranešė apie savo paskyrimą, pakvietė visus Lietuvos vyrus imtis ginklo Nepriklausomybei ginti ir įsakė, rusams puolant, organizuotai trauktis vakarinių Lietuvos sienų link, o nesibaigiant agresijai, paslėpus

ginklus pereiti frontą ir atnaujinti kovą rusų užnugaryje(107,69). Tą pačią dieną generolas susitiko su trijų rezistencinių organizacijų atstovais, kuriuos supažindino su savo misija bei direktyva.

Pirmajame susitikime su LLA atstovais lt.n.A. Eidimtu-Papuniu ir mjr. Mernėnu-Vyšniausku iš karto buvo užduotas klausimas - kaip generolas manęs praktiškai vadovauti visoms ginkluotosioms pajėgoms? Gen. M. Pečiulionis galvojo kreiptis į visas pagrindines organizacijas, kad jos turimas karines pajėgas sutiktų sujungti į vieną organizaciją, kuriai imtųsi pats vadovauti; po to turėjo būti užimta kad ir valsčiaus dydžio Lietuvos teritorijos dalis, kurioje būtų paskelbtas Lietuvos Respublikos atkūrimas ir įstatymų funkcionavimas ir toliau tęsiama kova už šios teritorijos išplėtimą(382,150,349). LLA atstovai šiuos planus palaikė fantastiniais, bet pažadėjo susisiekti su centriniu štabu ir po kokių dviejų dienų duoti galutinį atsakymą(107,69; 382,150,349).

Vėliau su savo misija ir direktyva gen.lt.n.M. Pečiulionis supažindino nacionalistų atstovą mjr. Leoną Virbicką, tačiau šis irgi organizacijos vardu atsisakė paklusti(107,70). Skirtingai nuo LLA, nacionalistai buvo linkę kovoje prieš bolševizmą vėl bandyti ieškoti kompromisų su vokiečiais ir atvirai prieš nacių nukreiptas Pečiulionio planas disonavo jų pasirinktai taktikai. Tik vakarop apsilankę du karininkai nuo Kęstučio be jokių sąlygų sutiko įeiti į bendras pajėgas, tačiau vienos organizacijos buvo per maža(107,70). Nesulaukdamas LLA atsakymo, liepos 18 d. gen. M. Pečiulionis nuvyko į Panevėžį, bet su niekuo ryšių neužmezgė, ir tik liepos pabaigoje Kretingoje jis vėl iš naujo susitiko su LLA ryšininkais(107,70).

Rugpjūčio pradžioje gen.lt.n.M. Pečiulionis atvyko į LLA Vyr. štabą Varnių vls., kur susitikęs su K. Veverskiu-Seniu bei lt.n.A. Eidimtu-Papuniu pareiškė norą įsijungti į organizacijos vykdomą veiklą ir pasiūlė savo paslaugas(107,26). LLA vadovybė buvo nuoširdžiai tuo patenkinta - padėtis buvo smarkiai pasikeitusi ir tai, kas vakar atrodė utopija, šiandien jau galėjo tapti puikiu strateginiu planu. LLA vadovybė tuoj pat suprato generolo, turinčio svarius įgaliojimus bei mokančio aukoti asmenines ambicijas bendram reikalui, asmens (kuris, be to, visiškai pritarė ir LLA programai) reikšmę(107,27). Naujasis organizacijos narys tuoj pat buvo įtrauktas į veiklą, kooperuojant Lietuvos Gynimo Komiteto nariu.

Šiuo atveju nėra ypatingai svarbu, ar buvo koks nors Lietuvos kariuomenės vado mandatas. Gen. M. Pečiulioniui, turinčiam VLIKo įgaliojimą bei direktyvos Nr.1 autoriui, įstojus į LLA, karinės laisvės kovos organizavimo juridinė iniciatyva perėjo į LLA vadovybės, valdžiusios realias karines pajėgas, rankas. LLA nuo šiol įteisinama kaip Lietuvos rezistencinės karinės pajėgos, prie kurių privalėjo jungtis visos kitos karinės grupuotės, kovojančios už nepriklausomybę.

VLIKo, kaip politinės pasipriešinimo vadovybės, įgaliojimų kelias buvo dar sudėtingesnis. VLIKo pirmininkas S. Kairys Juozo Kaminsko pavarde pasislėpė Palangos apylinkėse, ir kaip VLIKo narys bei įgaliotinis laukė progos išvykti į užsienį - Švediją. Čia turėjo persikelti ir dalis žymesnių lietuvių politinių veikėjų, ypač susijusių su pagrindžiu. S. Kairio-Kaminsko rankose buvo VLIKo Prezidiumo pasirašyti įgaliojimo raštai plk. Griniui sudaryti egzilinę vyriausybę JAV bei prof. T. Petkevičiui atnaujinti rezistencinę VLIKo veiklą Lietuvoje(108,317,367).

Lliepos 20 d. S. Kairys-Kaminskas susitiko su slapta iš Švedijos atvykusiu dr. Al-

girdū Vokietaičių, turėjusių tikslą evakuoti iš Lietuvos svarbesnius lietuvių politinius veikėjus ir tuo tikslu gavusiam piniginę paramą iš amerikiečių. Susitikime buvo susitarta sudaryti lietuvių evakuacijos į Švediją planą, taip pat pergabenti VLIKo archyvą bei kitus pagrindinio dokumentus. Rugpjūčio 8 d. bandančius laivu persikelti į Švediją S.Kairį-Kaminską ir dr.A.Vokietaitį suėmė vokiečiai. Pastarasis arešto metu, siekdamas atsikratyti inkriminuojančios medžiagos, nuskandino jūroje du maišus pagrindinio dokumentų, tarp kurių buvo ir S.Kairio įgaliojimo raštas(108,336).

S.Žakevičius užuot nuvažiavęs į Berlyną atsidūrė Vienoje, kur kartu su dr.Petru Karveliu, Leonu Prapuolėniu ir Pranu Padalskiu-Padaliu aptardamas egzilinės lietuvių politinės vadovybės klausimą, prisipažino turįs VLIKo įgaliojimus(101,33). Rugpjūčio pradžioje, jam susisiekus su Antanu Valiukėnu Berlyne, pasirodė, kad delegatūros sudarymo ir jos pavertimo veiksmingu komitetu klausimas nėra taip lengvai išsprendžiamas. M.Krupavičius gyveno Regensburge policijos priežiūroje, R.Skipitis atsisakė dėl užimtumo Lietuvių sąjungos reikalais ir sutiko tik V.Sidzikauskas. A.Valiukėnas, sužinojęs, kam perduoti įgaliojimai, griežtai atsisakė bendradarbiauti(101,33). Be pastarojo paramos, VLIKo veikimas užsienyje net delegatūros forma nebuvo įmanomas, nes A.Valiukėnas palaikė ryšius su Lietuvos diplomatais (Graudintu Argentinoje, Balučiu Londone, P.Žadeikiu JAV, Girdvainiu Vatikane, S.Lozoraičiu Romoje) per neutralių šalių žurnalistus (švedą Fredborgą ir kt.) ir praktiškai buvo vienintelis, per kurį buvo skleidžiama informacija apie padėtį Lietuvoje laisvam pasauliui(485,12).

Nepaisant to, rugpjūčio viduryje atvykus į Berlyną P.Padaliui, K.Bieliniui ir kitiems, rugsėjo mėn. buvo sukurta delegatūra: V.Sidzikauskas (pirmininkas), K.Bielinis (socialdemokratai), B.Nemickas (tautininkai), P.Padalis (krikščionys demokratai-LF), Silvestras Balčiūnas ir S.Žakevičius (LLKS)(564,230; 485,95). Pirmasis politinis jos žingsnis buvo atsišaukimo parengimas į Didžiosios Britanijos ir JAV vyriausybes(64,230-231). Jame nurodoma, kad nors dėl karinių veiksmų prieš Vokietiją Lietuva būtų sovietų kariuomenės užimta, tai neturėtų sukliudyti atkurti Lietuvos suvereninių organų praktinę veiklą, ir prašoma skubiai atsiųsti misijas lietuvių tautos teisėms ir gyvybiniams interesams apsaugoti. Atsišaukimas buvo parašytas ne delegatūros, o VLIKo vardu ir datuotas 1944 m. rugsėjo 30 d., nurodant parašymo vietą Vilnių-Kauną(564,231).

1944 m. vasaros pabaigoje iš pasitraukusių į Vokietiją lietuvių buvo sužinota apie besiburiančius partizanus Žemaitijos miškuose ir steigiamus lietuvių savanorių pulkus. Susitarus su V.Sidzikausku, L.Prapuolėniu ir dr.P.Padalis, kaip VLIKo delegatūros atstovai, ryžosi nukeliauti į Žemaitiją (1944 m. rugsėjo 15 d.-spalio 8 d.)(232,64; 485,95). Jie turėjo uždavinį atgaivinti Telšiuose VLIKą, įtraukiant dr.Juožą Pajaujį, dr.Zenoną Ivinskį, kpt.I.Vylių, taip pat sutvarkyti ryšį tarp LLA ir Lietuvių pulkų vadovybės(485,95-96).

Tačiau įgaliotiniai savo uždavinio nepajėgė atlikti, o rugsėjo mėn. Telšiuose visuomenės atstovų susirinkime padarytame pranešime dr.P.Padalis pažymėjo, kad VLIKas nustojo egzistuoti, ir visa politinė veikla dėl susiklosčiusios padėties perkeliama į emigraciją; pranešė apie naujojo komiteto sukūrimą Vokietijos teritorijoje su tokiomis pat funkcijomis kaip ir ankstesniojo; kad organizuota ypatinga komisija parengti diplomatinei Lietuvos išvadavimo akcijai, kuri turėjo būti surengta Taikos

Algirdas Vokietaitis

Ignas Vylius

Merkinės gimnazijos 1944 m. I laida. Centre klasės auklėtojas gen.Tadas Daukantas

konferencijos metu(402,58). Kalba paliko blogą įspūdį, kadangi buvo aiškiai atitrūkusi nuo politinės tikrovės - iš nežinojimo ar sąmoningai buvo ignoruojama aktyvi karinė LLA bei politinė LGK veikla, teigiama tai, ko dar nebuvo, ir faktiškai lietuvių rezistentams buvo primetamas vienos grupuotės - LF vadovų - padarytas politinis sprendimas.

LAISVĖS KOVOTOJŲ ORGANIZACINĖ VEIKTA IR KALTINĖNŲ SUVAŽIAVIMAS

Kita linija, kuria buvo bandoma atkurti bendrąjį Pasipriešinimo vadovybės centrą, buvo vedama iš LLK Sąjungos. Veržliausia vokiečių okupacijos laikų pagrindinė organizacija jungė apie 3000 narių(109,36); o Jurgio Valiulio parodymais 1500-2000(110,78). Atskiro karinio sektoriaus organizacija neturėjo, bet jos kovos grupelės jau 1943 m. pabaigoje buvo įjungtos į pagrindinės Lietuvos Šaulių sąjungos (atkurtos dalyvaujant LLK Sąjungai ir LNP) rėmus(109,47). Prisiekus iš organizacijos buvo galima pasitraukti tik atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, o iš gyvenamosios vietos - tik gavus ryšininko įsakymą(108,201).

Po 1944 m. gegužės-balandžio mėn. LLK Sąjungos vadovybės areštų organizacijai vadovauti ėmė buvęs organizacinio skyriaus vado pavaduotojas inžinierius lt.n.J. Jurkūnas ir kpt.I.Vylius, su broliu įrėngęs organizacijai radijo siųstuvą Žalgiris ir gegužės mėn. palaikęs ryšius su Švedijoje veikusia dr.A.Vokietaičio grupe(380,145). Liepos pradžioje kpt.I.Vylius tarėsi su Šaulių sąjungos vadu plk.Matu Naujoku dėl tolimesnių veiksmų rusų agresijos metu, karinių dalinių steigimo ir vadovavimo jiems klausimais(9,112-113; 110,73).

Iš pasitarime dalyvavusio kpt.Klema Martinkaus buvo sužinota, kad vokiečių karinė žvalgyba tuo metu kaip tik pradėjo ieškoti kontaktų su lietuviškųjų pagrindinių sąjungų ir karininkijos atstovais. Pastariesiems buvo siūloma imtis organizuoti partizanų būrius rusų kariuomenės užnugaryje, žadant aprūpinti juos ginklais, šaudmenimis ir radijo siųstuvais. Kadangi tai sutapo su lietuviškojo pagrindinio tikslais, rizikuoti buvo verta. Tam, kad vokiečiai negalėtų lietuvių panaudoti savo tikslams, karinės žvalgybos struktūros viduje turėjo būti sukurtas pagrindinis lietuviškas štabas, vadovaujamas lt.n.J.Jurkūno, sutikusio tapti ryšių karininku pas vokiečius(380,145; 9,111-112).

LLK Sąjungos veiklai organizuoti Lietuvoje turėjo likti kpt.I.Vylius, kuriam buvo perduoti visi vado turėti bei Šaulių sąjungos ryšiai, o plk.M.Naujokas - domėtis lietuviškųjų apsaugos būrių steigimu(380,146). Artimesniais kpt.I.Vylius pagalbininkais tapo lt.n.Pranas Čeponis-Leonas (kartu ir LLA Kazlų Rūdos apylinkės vadas) ir liepos 15 d. į Kauną pasitraukęs lt.n.Antanas Žarskus-kpt.Antanas, LNP Geležinio Vilko Vilniaus apygardos vadas.

Viena iš teigiamų pasirinktosios taktikos pusių buvo tai, kad Laisvės kovotojai gavo tam tikrą skaičių leidimų, suteikiančių galimybę laisvai važinėti vokiečių okupuotoje Lietuvos teritorijoje, tapusioje pafrontės zona, ir net kirsti Vokietijos sieną, kuri nuo birželio 25 d. buvo uždaryta specialių leidimų neturintiems pabėgėliams(108,316). Kpt.I.Vyliui pavyko netgi išsaugoti asmeninius ginklus ir gauti ben-

zino bei vermachto pažymėjimus dviem automobiliams, kai tuo tarpu vokiečiai atėmė ginklus net iš generalinių tarėjų, išvykstančių per sieną(365,116).

Išskirtinis judrumas teikė ir organizacinį pranašumą, palyginus su kitais pogrindininkais. Liepos pradžioje kovos su raudonaisiais diversantais pretekstu buvo parūpinta iš vokiečių ginklų (po 10 automatų ir pistoletų, 50 granatų), paslėptų Kazlų Rūdos apylinkėse(9,117). Ginklų pagrindžiui Jurbarko vls. paliko Vilniaus gaisrininkų komandos brandmajoras V.Šimkus(9,119; 111,137). Užmegzti ryšiai su Traupio partizanais Ukmergės aps. ir kt.(9,119). Rusų užėjimo atveju Kazlų Rūdos miškai buvo išrinkti kaip pagrindinė partizaninės vadovybės bazė, Laisvės kovotojų štabe turėjo likti Jonas Vokietaitis ir Zenonas Blynas(485,24).

Apie liepos 20 d.kpt.I.Vylius išvyko pasižvalgyti į pajūrį ir aplankyti savo brolio Vinco Velavičiaus, kunigavusio Laukžemėje (Kretingos aps.). Pakeliui Telšiuose jis susitiko su LLA nariu Antanu Juozaičiu, vieno dalinio ūkio skyriaus viršininku, iš kurio sužinojo apie Vanagų veiklą Žemaitijoje: kad jie organizuojasi kariniu-partizaniniu būdu ir turi net autonominę politinę vadovybę - Lietuvos Gynimo Komitetą(123). Liepos 22 d. Laukžemėje kpt.I.Vylius netikėtai surado A.Vokietaitį ir VLIKo pirmininką S.Kairį-Kaminską. Vylius nušvietė jiems naują padėtį lietuvių Pasipriešinime - perėjimą nuo pagrindžio veiklos prieš vokiečius į karinę, ginkluotą kovą prieš rusus; parūpino automobilį su vairuotoju-asmens sargybinu, kad dr.A.Vokietaitis pasiektų LLA partizanus. Vokietaičiui susitikus su vienu iš jų vadu plk.ltn.Ipolitu Žuliu-Ruginiu buvo tariamasi apie slapto radijo ryšio su Švedija užmezgimą(108, 319-320).

Savo ruožtu A.Vokietaitis pranešė, kad pagrindinių organizacijų vadovų, kuriems negalima pasilikti Lietuvoje, evakuacijai gavęs 10000 dol., iš kurių Žilinskas jau nupirkęs katerį(380,62). Politinės padėties analizė buvo tokia: jeigu Anglija ir Amerika gaus daug žinių apie tai, kad lietuvių tauta nesutinka su Sovietų sprendimu ir pagrindžio organizacijos kovoja prieš sovietų režimą, tai anglai-amerikiečiai sutinkamai su Atlanto chartija ir sovietų konstitucija, duodančią teisę išeiti iš SSRS sudėties, pareikalaus praveisti Lietuvoje plebiscitą dėl nepriklausomybės(380,63). A.Vokietaitis pastebėjo, kad anglai ir amerikiečiai domisi žiniomis apie organizacijų veiklą, o VLIKas užsienyje turi didelį autoritetą, todėl būtina tęsti jo veiklą (o jei jo nėra - atkurti) ir žinių perdavimą vykdyti komiteto vardu(380,62-63).

Liepos-rugpjūčio mėn. kpt.I.Vylius bandė per ltn.J.Jurkūną užmegzti ryšius su VLIKu, bet niekas nežinojo, kur jis yra; to padaryti nesugebėjo ir A.Vokietaitis(380,244,246). Praktiškai žlugo ir pagrindžio vadovų evakuacijos planas: dar liepos 22 d. jo vykdymo vadovo vieta pasiūlyta kunigui Dagiui, įteikiant tam reikalui 1620 dol. Šis turėjo nuvykti į Šiaulius bei Kauną ir perduoti proi'.T.Petkevičiui bei dr.Z.Ivinskiui įgaliojimus atkurti VLIKo branduolį. Deja, kunigas Dagys niekur ne--važiavo(108,318-319).

Liepos 25-26 d. kpt.I.Vylius išvyko iš Kauno į Kazlų Rūdą, išgabendamas iš miesto ginklus, popierių, rotatorių ir šapirografą, radijo siųstuvo detalių(380,200). Čia su ltn.J.Jurkūnu ir plk.M.Naujoku aptarė radijo ryšio, foninio (atviro teksto) siųstuvo įrengimo klausimus, nusprendė išdalinti ginklus, o kitus saugoti slėptuvėse, be to, Naujokas perdavė 8000 markių iš Šiaulių sąjungos, kurių 1000 buvo skirta A.Vokietaičio išsiuntimo į Švediją išlaidoms(380,258,268).

Ryšių su pagrindžio organizacijomis paieška liepos 31 d. atvedė kpt.I.Vylių ir lttn.P.Čeponį-Leoną į Raseinius, kur susitiko su LF vadu kpt.Pranu Gužaičiu ir LLA nariu Jaskiu(380,285). Gužaitis ruošėsi evakuotis, bet savarankiškai organizavo Vytauto Didžiojo Rinktinę, pusiau karinę organizaciją paliekamą užnugaryje, ir sutiko veikti kartu su LLKS ir kitomis grupėmis(380,286). Jaskys tuo tarpu tik skundėsi, kad Gužaitis, kurdamas savo organizaciją, kliudo LLA, tačiau iš jo buvo sužinota, kad LLA vadovybė šiuo metu yra Telšiuose(380,286; 441,4).

Apie rugpjūčio 6 d. kpt.I.Vylius ir lttn.P.Čeponis-Leonas vėl išvyko į Telšius, iš ten į - Alsėdžius, kur susitiko su A.Juozaičiu ir Stepu Derbutu(441,4). Čia atsitiktinai susitiko ir Laisvės kovotojų ryšininką Balį Rimkevičių, ieškančią VLIKo narių, iš kurio sužinojo, kad dr.A.Vokietaitis dar neišvykęs iš Lietuvos(441,4). Rugpjūčio 6 d. vakare Kunigiškių k. netoli Šventosios kpt.I.Vylius paskutinį kartą susitiko su dr.A.Vokietaičiu ir S.Kairiu-Kaminsku(9,123; 108,331).

A.Vokietaitis perdavė kapitonui atsarginius radijo ryšio su Švedija šaukinius ir kodus bei dolerių trumpų bangų radijo siųstuvui įrengti (1944 m. rudenį iš šių pinigų 250-350 dol. kpt.I.Vylius perdavė lttn.J.Jurkūnui, kad šis išpirktų dr.A.Vokietaitį iš vokiečių kalėjimo)(108,331). Kaip rodo tolimesnė šio karininko veikla bei kai kurios užuominos šaltiniuose, Vylius, matyt, gavo ir kokius nors įgaliojimus ar nurodymus dėl tolimesnės VLIKo veiklos šalyje atgaivinimo(380,246). Kita vertus, netgi įgaliojimai jo atveju nebuvo būtini - kaip LLK Sąjungos ir LNP karinio sektoriaus Geležinis Vilkas vadovaujantis asmuo, jis turėjo teisę į dvi atstovaujamas vietas komitete nuo šių organizacijų (paskutiniai "mažoji VLIKo" paskelbtieji dokumentai komiteto vardu buvo pasirašyti tik 3 žmonių).

Iš Šventosios grįžęs į Alsėdžius kpt.I.Vylius LLA ryšininko buvo nuvežtas į štabą, kur Kražių vls. Baldausko vnk. susiliko su LLA vadais K.Veverskiu-Seniu, kpt.Albinu Karaliumi-Vareniu, lttn.A.Eidimtu-Papuniu ir Matu Melėnu(441,7; 382,278). Buvo aptarti du klausimai: siųstuvo bei ryšių su užsieniu ir VLIKo atkūrimas. Vylius pranešė apie ryšius su A.Vokietaičiu, apie siųstuvo reikalingumą, VLIKo autoritetą užsienyje ir siekį sujungti visas organizacijas; prašė žvalgybinių žinių - kaip elgiasi rusai, kariuomenė, NKVD-NKGB, koks gyventojų požiūris į sovietų valdžią, ar jie tęsia kovą, ar ne(441,8; 382,279). LLA vadas savo ruožtu perdavė kapitonui spaudos užsieniui, LGK atsišaukimo į tautą tekstą, supažindino su LLA tikslais ir vadovybės sprendimu kovoti prieš rusus pagrindyje, partizanų būrių organizavimą(382,279; 441,9). LLA pažadėjo duoti žvalgybinės informacijos užsieniui, tam reikalui Alsėdžiuose įsirengti radijo siųstuvą*, dar esantį kažkur pakelyje. Tačiau dėl VLIKo LLA vadai pareiškė, kad Lietuvoje tėra viena organizacija, kovojanti už nepriklausomybę - LLA, kuri ir vadovaus visai tautinei veiklai, nes yra pakankamai stipri ir galinti dirbti savarankiškai(441,8; 380,246).

Apie rugpjūčio 10 d. kpt.I.Vylius ir lttn.P.Čeponis-Leonas dar kartą atvyko į Alsėdžius, kur girininko Balučio namuose susitiko su LLA Telšių Vanagų rinktinės vadu lttn.Juozu Barzda-Klevu ir LLA Telšių apylinkės OS vadu mokytoju Stasiu Kaupu-Dėdėnu (Dėde)(6,35; 441,13). Siųstuvo dar nebuvo, tik generatorius, tad

* Trumpabangis vokiškasis aparatas "Dupleks" veikė iki 600 km spinduliu ir įrengtas Žemaitijoje puikiausiai galėjo pasiekti radijo bangomis tiek Švediją, tiek apimtą ryšiu visą Lietuvą. - *Aut.pastaba.*

kpt.I.Vylius supažindino su galimybe apmokyti vokiečių žvalgybos mokyklose partizanų vadus ir tuo pretekstu gauti ginklų bei radijo stočių, kurie LLA buvo labai reikalingi (441,14).

LLA vadovybė įsakė J.Barzdai jokių pažadų LLA vardu neduoti, bet šio ryšio nenutraukti ir per Vylių gauti ginklų bei radijo stočių, kurios turėjo būti panaudotos ryšiams palaikyti ir organizacijos viduje(385,61). Apie rugpjūčio 23 d. kpt.I.Vylius, lydimas ltn.A.Žarskaus-Antano bei ltn.P.Čeponio-Leono, atvyko į Alsėdžius, kur LLA perdavė iš vokiečių gautus pora šimtų šautuvų, keliolika kulkosvaidžių ir šaudmenis(6,37; 385,61). Ginklus priėmė Telšių rinktinės pareigūnai plk.ltn.I.Žulys-Ruginis, ltn.J.Barzda-Klevas, S.Kaupas-Dėdė, A.Juozaitis, S.Derbutas(441,19). Kontaktams vadovavęs plk.ltn.I.Žulys-Ruginis informavo, kad Vanagai kovoja prieš raudo-nuosius diversantus, o perdavime dalyvavę du abvero karininkai pasiūlė savo mo-kyklose apmokyti, apginkluoti 50 partizanų ir vėliau tiekti ginklus bei šaudmenis į rusų armijos užnugarį(6,37).

Pasinaudojęs proga, S.Kaupas-Dėdė paprašė Vyliaus parvežti į Alsėdžius gen.M.Pečiulionį ir Varnių vls. dar kartą susitiko su LLA vadu ltn.Kaziu Veverskiu-Seniu, Šiaulių apygardos štabo pareigūnais ltn.A.Eidimtu-Papuniu, mjr.Memėnu-Vyšniausku, plk.I.Žuliu-Ruginiu, LGK nariu gen.M.Pečiulioniu-Miškiniu(6,38; 382,279; 441,22). Vėl buvo tartasi dėl ryšio palaikymo, Vylius gavo naujausios infor-macijos apie LLA veiklą bei literatūros, o taip dėl VLIKo(382,279). LLA vadovybė jau žinojo apie visišką komiteto pakrikimą ir galbūt laikė gen.M.Pečiulionį pakanka-mai išpūdinga su senuoju VLIKu susijusia figūra, todėl nedavė sutikimo jungtis, ta-čiau sutiko dalyvauti toje veikloje, kuri duos konkrečią naudą LLA kovai(385,61; 441,22).

Tvirta LLA vadų rezistencinė pozicija, paremta realia partizanų jėga, diktavo išvadą, kad būtina aiškiau apibrėžti VLIKo ir į jį įėjusių srovių teisinę padėtį, faktinę būklę, santykį su LLA bei LGK ir funkcijas, surengus platesnį įvairių pagrindžio srovių atstovų pasitarimą. Jame turėjo būti apsvarstytos lietuviškųjų karinių pajėgų kūrimo problemos, šalies gynimo planas ir tolimesnės veiklos gairės, galbūt atnau-jinta ne tik VLIKo sudėtis, bet ir svarstoma santykių su vokiečiais, Lietuvos nepri-klausomybės pripažinimo bei laikinosios vyriausybės problemos.

Pasitarimą buvo numatyta surengti rugsėjo 3 d. Tauragės aps. Kaltinėnuose, o **pagrindinis** jo organizatorius bei iniciatorius buvo kpt.I.Vylius(385,61). Oficiali pro-grama bei pretekstas buvo gana proziški: rugpjūčio pabaigoje Pagėgių aps. Vilkiškių mstl. su kpt.I.Vyliumi susitikęs Raseinių apskrities viršininkas kpt.P.Gužaitis nusi-skundė vokiečių siautėjimu pafrontės zonoje - masiškai buvo gaudomi vyrai, grobia-mas ūkininkų turtas ir pan. Tuo tarpu buvo galima patiems tvarkytis tiesiogiai susita-rus su armijų vadovybe. Tuo pat metu, sužinojęs apie karinės žvalgybos užmegztus ryšius su karininkija, panašių kontaktų ėmė ieškoti ir civilvervaltungas(vokiečių civilinė administracija): į Žukus atsidangino prof.mjr.Jurgis Gerulis, turintis tikslą organizuoti SS batalioną ir statybos dalinius(441,22). Jis pasiūlė kpt.I.Vyliui imtis organizuoti lietuvių karinius dalinius bendrai kovai prieš bolševizmą. Vylius atsi-sakė, bet pasiūlė sukviesti grupę žinomesnių lietuvių visuomenės veikėjų pasitari-mui, kuriame mjr.J.Gerulis išsakytų savo mintis(441,23).

Tiek I.Vylius, tiek P.Gužaitis savo parodymuose apie šio pasitarimo organiza-

vimą bei eigą išsiginą turėję kokius nors slaptus ketinimus, o juo labiau VLIKo atkūrimą, tačiau LLA nario Valero Gylio parodymuose dalis numatomo pasitarimo dalyvių įvardyta kaip "vadovaujanti VLIKo ir LLK Sąjungos sudėtis"(389,90,103). Iš tikrųjų legalus pasitarimas ir turėjo pridengti visai kitokią - slaptą veiklą. Buvo labai palanku vokiečių leisto susirinkimo priedanga organizuoti kovojančių jėgų pasitarimą, per trumpą laiką surinkti platų pagrindžio atstovų spektrą pačioje pafrontėje, kuomet bet koks judėjimas buvo kontroliuojamas, o susibūriavimas griežtai baudžiamas.

Dar rugpjūčio viduryje plk.ltn.Leonas Valkūnas, remdamasis kpt.I.Vylius iš Alsėdžių atgabentais atsišaukimais, raginusiais pasilikti Tėvynėje, stoti į Vanagų būrius ir atėjus laikui su ginklu kovoti prieš rusus, parašė panašų dokumentą VLIKo vardu platinimui užfrontėje(5,22). Tuo metu ltn.A.Žarskus, būdamas Slavikuose (Sakių aps.), užmezgė ryšius su dviem grupėmis - Jurbarko (matyt, su LLGS vadu Petru Paulaičiu) ir kpt.Stasiu Kantvydu (LNP), psk.Jonu Jakubausku (LLA), kunigu Vytautu Baltučiu bei VLIKo komisijos sienoms nustatyti pirmininku Z.Ivinskiu(9,124; 441,10).

Pastarajam S.Kairio-Kaminsko buvo pavesta atgaivinti VL.IKo branduolį - apie tai, be abejo, pranešė grįžęs iš Alsėdžių kpt.I.Vylius. Z.Ivinskis rekomendavo energingą organizatorių kunigą V.Baltutį, ir visi trys kartu nusprendė, kad pasitarimą surengti yra tikslinga(441,11,23). V.Baltutis pažinojo į Vištyčio apylinkes pasitraukusį gen.Tadą Daukantą, Kovos Vienybės sąjūdžio vadovą. Šis savo ruožtu padėjo užmegzti ryšius su liaudininkų-socialdemokratų veikėju Juozu Pajauju, nusiteikusių tiek prieš komunistus, tiek prieš nacių, siūlančių pasinaudoti vokiečių galimybėmis partizanų būrių organizavime(9,126; 380,212). P.Gužaitis (LF-Kęstučio Raseinių aps. vadovas) pasiūlė pakviesti prof.Joną Fledžinskį, anksčiau susijusį su senuoju kairiųjų VLK bei paskutiniu metu su Tauragės LLA. Pasitarime turėjo dalyvauti gen.P.Plechavičius ir kpt.Pranas Šopaga nuo Kretingos pagrindžio, TAR štabo atstovai (kpt.Izidorius Jatulis ir kt.)(441,23). LLA atstovauti turėjo K.Veverskis ir gen.M.Pečiulionis(385,61).

Pasirengimas suvažiavimui vyko labai skubiai, visuotiniame pasimetime, fronto užnugario sąlygomis, aplinkui siaučiant vokiečių bei atkuntantiems rusų šnipams ir informatoriams. Rugsėjo 3 d. dviem lengvosiomis mašinomis (Vylius ir Pajaujo prekybos valdybos) išvykę į Kaltinėnus anksčiau, kad suspėtų užvažiuoti į Kretingą, kpt.I.Vylius, gen.T.Daukantas, Z.Ivinskis, J.Pajaujis, kunigas V.Baltutis, ltn.A.Žarskus ir P.Čeponis-Leonas pakliuvo į avariją(441,23). Sunkiai sužeisti kpt.I.Vylius, J.Pajaujis, V.Baltutis ir gen.T.Daukantas buvo nugabenti į Telšių ligoninę, o iš ten į Klaipėdą(9,126).

Diversinių išpuolių parengė ir įvykdė rusų žvalgyba, siekdama sutrukdyti suvažiavimą Kaltinėnuose ir neleisti susivienyti patriotinėms lietuvių jėgoms, atkurti vieną politinį vadovavimo centrą. "Ištikusi avarija pakeliui į Kaltinėnus buvo visiškai neatsitiktinė. Deja, visko neapskaičiuosi - jie liko gyvi, bet "avarija" kuriam laikui sumaišė fašistų kortas..." - džiūgavo čekistai(27,121). Šis veiksmas liudija, kad rusams buvo pavojingas pagrindžio vienijimasis ir centralizacija, o tam suardyti buvo skiriamas pakankamai didelis dėmesys.

Dėl šios avarijos negalėjo atvykti ir dalis kviestųjų, o LLA vadai, sužinoję iš anks-

to vokiečių pasiūlymus - steigti ir organizuoti SS dalinius kovai fronte bei susiorganizavusius partizanų būrius legalizuoti kaip pagalbinę policiją, vietoje savęs pasiuntė ltн.J.Barzdą-Klevą(385,61). Vis dėlto suvažiavimas Kaltinėnuose įvyko. Rugsėjo 5 d. vietos klebonijoje susitiko prof.Z.Ivinskis (krikščionys demokratai), J.Fledžinskis (liaudininkai), kpt.P.Gužaitis ir mokytojas P.Paulaitis (LF ir LLGS), ltн.J.Barzda-Klevas, kpt.A.Karalius-Varenis ir V.Gyls-Jaunutis (LLA), kpt.S.Kantvydas ir ltн.A.Žarskus (LLK Sajunga ir LNP), ltн.P.Čeponis-Leonas (priklausęs tiek LLK Sajungai, tiek LLA), taip pat mokytojas iš Kaltinėnų Vytautas Steponaitis(LLA)(9,126; 5,23). A.Karalius ir V.Gyls, beje, buvo suimti Raseinių aps. pakeliui į Suvalkiją ir prievarta atgabenti į Kaltinėnus, vokiečiams bet kokiais būdais bandant suartėti su lietuviškais sąjūdžiais(382,159).

Susirinkusieji nespėjo nieko svarbesnio nutarti, nes pasirodęs mjr.J.Gerulis tiesiog pareikalavo mobilizacijos į darbo batalionus bei SS, taip pat, surinkti visus evakuotus iš Leningrado apylinkių rusus, nežadėdamas už tai nieko Lietuvai(380,287). Lietuviai atsakė, iškeldami savo reikalavimus dėl pabėgėlių evakuacijos ir mobilizacijos į darbą tvarkos(441,23). J.Geruliui nesileidžiant į kompromisus, tolesnis susirinkimo darbas tapo beprasmis ir net oficialiai planuotų susitarimų nebuvo pasiekta, nors žinoma, kad buvo aptartas evakuacijos iš Lietuvos ne tik į Vokietiją, bet ir kitas šalis klausimas ir galima spėti, kad kažkas nuspręsta dėl VLIKo santykių su LGK bei LLA(380,288; 441,23).

Bet kuriuo atveju suvažiavimą galima laikyti etapiniu, bent jau ta prasme, kad LLA po šio susitikimo galėjo realiai įvertinti savo jėgą ir palyginti su tuo, ką gali kitos pagarsėjusios pagrindžio grupės. Palyginimas buvo ne pastarųjų naudai, o LLK Sajunga de facto priėmė ir pripažino LLA pirmenybę, nes rugsėjo pabaigoje kpt.I.Vylius būdamas Klaipėdos ligoninėje perdavė ryšio su Vokietaičio grupe šaukinius bei šifrus ltн.J.Barzdai ir numatė, grįžęs į Lietuvą, dirbti su siųstuvu LLA struktūroje(382,277-278).

Kaltinėnų suvažiavimo organizavimas buvo paskutinis stiprus LLK Sajungos įvairiapusės rezistencinės veiklos pasireiškimas vokiečių okupuotoje Lietuvos dalyje. Nuo šiol Pasipriešinimo dominante tampa karinio veikimo ir pirmiausia partizaninės taktikos atstovai - LLA.

LIETUVOS LAISVĖS ARMIJOS PARENGTIS 1945 M. LIEPOS-RUGPJŪČIO MĖN.

1944 m. liepos mėnesį formaliai organizacinį laikotarpį baigė ir perėjo prie aktyvios kovos Lietuvos Laisvės Armija, savo gretose sutelkusi iki 10 tūkst. narių(382,16). Jos Veikiantysis sektorius VS, pavadintas LLA Vanagų vardu, pradėjo ir partizaninius veiksmus(113). Iš visų priešvokiškojo pagrindžio organizacijų LLA buvo geriausiai kariškai sutvarkyta, telkė savo gretose daugumą lietuvių karininkų bei puskarininkų, numatė, kad Lietuvos nepriklausomybę teks iškovoti ginklu(6,20). Jau 1943-1944 m. pirmoje pusėje į LLA perėjo nemaža žmonių iš kitų pagrindžio organizacijų. LLA esmę nusakė dar rusai okupantai, vadindami ją "военно повстанческая националистическая организация" ("karinė sukilėlių tautinė organizacija"). Ir iš

tikrųjų LLA organizaciniai principai ir kai kurie veiklos būdai sunkiai sutelpa partizaninės sampratos rėmuose. Kitaip tariant, tai reguliarios kariuomenės principais sutvarkyti partizanai, pasirengę sukilimo veiksmui.

1944 m. liepos 1 d. LLA organizacijoje buvo paskelbta karinė parengtis (nuo 3 d. LLA vado 1944 m. rugpjūčio 15 d. įsakymu Nr.15 laikomi nusikaltusiais be vadovybės leidimo į užsienį išvykę LLA nariai). Visi pajėgūs vartoti ginklą LLA nariai turėjo pereiti į partizanų - "vanagų" - rinktines. Rinktinės vadu skiriamas aukščiausią karinį laipsnį turintis karininkas. Jis turėjo suburti savo dalinį tinkamiausiame tam reikalui miške. Negalintys kovoti su ginklu LLA nariai liko štabuose ir organizaciniame sektoriuje: organizuoti rinktinių aprūpinimą maistu, transportu, informacija, ryšiais, sanitarija ir pan.(37,98).

Kadangi LLA, kaip ir kitos pagrindžio organizacijos, neišvengė dezorganizacijos vadovaujančių kadro tarpe (dalis aukštesnio laipsnio karininkų, anksčiau išipareigoję kovoti, dabar savarankiškai nusprendė pasitraukti), formalusis LLA vado įsakymas Nr.19 apie organizacijos suskaidymą į du sektorius - VS ir OS, pažymėtas tik 1944 m. liepos 20 d. data(341,18; 382,74). LLA VS - Vanagai buvo formuojami iš partizanų ir naujai priimamų savanorių, duodant tą pačią LLA priesaiką; nesurinkus reikiamo skaičiaus savanorių, buvo mobilizuojami kiti LLA nariai pagal įsakymą, kurio nevykdymas buvo laikomas pažeidimu(314,18). Nuo šiol VS buvo laikomas svarbiausiu sektoriumi, o OS turėjo likti tik netinkami rikiuotei ar nepakeičiami savo vietose vyrai; OS nariai turėjo pastovią gyvenamąją vietą, organizavo LLA ūkinę veiklą bei atliko žvalgybos ir vietinės savisaugos funkcijas(341,18).

Pati organizacija ir rinktinės turėjo būti sutvarkytos pagal LLA vado patvirtintas organizacines schemas. Visai organizacijai vadovavo LLA vadas K.Veverskis-Senis (kartu ėjęs ir LLA štabo Organizacinio skyriaus viršininko pareigai) ir LLA štabas, vadovaujamas štabo viršininko (tuo pat metu ir vado pavaduotojo). Pastarojo funkcijas šiuo periodu faktiškai atliko Šiaulių LLA apygardos štabo pareigūnai. LLA vadui tiesiogiai buvo pavaldus Vyriausiasis Vanagų vadas (pradžioje jis nebuvo paskirtas, o jo funkcijas ruošiant operatyvinius įsakymus atliko kpt.A.Karalius-Varenis, talkinant ltn.A.Eidimtui-Papuniui), bet OS vadovavimas priklausė vienam iš šešių centrinio LLA štabo skyrių - organizaciniam ir jo viršininkui (šiuo atveju vėl K.Veverskiui). Apygardose veikė apygardinis štabas, kurio operatyvinio skyriaus viršininkas vadovavo visos apygardos Vanagams. Nuo 1943 m. pavasario iki 1944 m. liepos mėn. apygardinis štabas veikė pagal paprasto karinio keturių skyrių štabo schemą; taip pat buvo sudaryti ir apylinkių štabai(382,184).

1944 m. liepos pradžioje LLA vadas, padalinęs organizaciją į du sektorius, nenurodė kaip tai techniškai atlikti, todėl pasikeitimai iš esmės tebuvo tik veikiančiųjų dalinių pasivadavimas Vanagais(382,185). Rugpjūčio mėn. Šiaulių apygardos štabas sudarė konkrečią dviejų sektorių atskyrimo organizacinę schemą, pagal kurią persitvarkę partizanai Vakarų Lietuvoje (kitoje šalies dalyje ši schema nebuvo žinoma)(382,185). VS Vanagams vadovavo apygardos štabo viršininkas, o OS - apygardos vado pavaduotojas; abu pavaldūs apygardos vadui. Tuo tarpu apskrities štabas nebuvo sudarytas analoginio pavaldumo principu: rinktinės vadas ir apskrities viršininkas (LLA apylinkės vadas) nebuvo pavaldūs vienas kitam, bet per atitinkamus apygardinio štabo padalinius tiesiogiai apygardos vadui. Pagal schemą abu vadai veikė

vienodomis teisėmis, vadovaudami skirtingos pakraipos organizacijoms (partizanams ir pogrindžiui), nors sudariusiųjų sampratoje faktiškai OS vadas buvo rinktinės vado pavaduotojas(385,33). Pagal S.Kaupo parodymus, rinktinės vadui buvo pavaldūs veikiantysis ir organizacinis sektoriai(722,219). VS priklausė štabas, žvalgybos ir ūkio skyriai, kurių viršininkams vadovavo VS štabo viršininkas, OS - propagandos ir ryšių skyriai, pavaldūs OS viršininkui(722,219).

Sudėtinga daugiapakopė LLA štabų struktūra iš pirmo žvilgsnio labiau tiko sukilėliams, o ne slaptai veikiantiems partizanams. Tačiau ilgainiui ilgametė kovos prieš rusiškuosius okupantus praktika nelauktai atskleidė ir tokios struktūros pranašumus. Pirmiausia ji leido partizanams sudaryti pastovų štabo darbuotojų rezervą ir tuoj pat panaudoti jį vieno ar kito sutriuškinto vadovaujančio centro atkūrimui. Pvz., okupantui sunaikinus apygardinį štabą, pastarojo priedermes galėjo perimti stipriausias apskrities štabas ar skirti iš savo narių žmonių jo atkūrimui; sunaikinus centrinę vadovybę, jos pareigas perimdavo geriausiai organizuotos partizanų apygardos vadovybės žmonės ir pan.

Teigiamų pusių turėjo ir LLA suskirstymas į du autonominius, ypač apskrities lygyje, sektorius. Priešo pajėgoms sutriuškinus vieną ar kitą Vanagų kautynių dalinį, apskrityje likdavo LLA pogrindžio organizacija, pajėgi atnaujinti partizanų veiklą. Be abejo, pasirinktos organizacinės sandaros pranašumus ir trūkumus turėjo parodyti laikas, o 1944 m. vasarą visa tai turėjo daug formalizmo, tiesiog neaiškumo, bet tuo pat metu tai buvo ir reali reorganizacija kovos sąlygomis, techninis idėjų įgyvendinimas praktikoje.

Iš penkių LLA apygardų į partizaninę veiklą pereita tik keturiose (Klaipėdos apygardos įsteigimas taip ir liko popieriuje) ir tik vienoje iš jų - Šiaulių apygardoje buvo palankios sąlygos nuosekliai pereiti į karinę parengtį. Vilniaus, Kauno ir Panevėžio apygardose rinktinės ir būriai kūrėsi puolant rusų kariuomenei ar jau jos užnugaryje. Daugelis LLA partizanų dalinių fronto buvo stumiami Žemaitijos link. Iš Vilniaus pasitraukė tiek apygardinis, tiek LLA štabas, nes sostinės apylinkės dėl geografinės padėties bei gyventojų tautinės sudėties, taip pat dėl agresyvių lenkų Armijos krajosos bei rusų diversantų iš Gudijos veiksmų nebuvo patogios įsikurti centrinei Pasipriešinimo vadovybei ar partizanų rinktinei.

Būtina pastebėti, kad palyginus su kitomis pogrindžio organizacijomis, LLA dėka savo narių tinklo geležinkelioje evakuavosi pakankamai tvarkingai, išsaugodami vadovybės branduolius ir štabų turtą. LLA vadas K.Veverskis rusų puolimo buvo užkluptas Kaune, nes vokiečiai nieko neleido į Vilnių(388,58). Kaune buvo parengti įsakymai LLA nariams pereiti į partizaninę veiklą ir kategoriškai uždraudžiant LLA nariams bėgti į Vokietiją(388,59). Atspausdintas įsakymas per atvykusį Vilniaus štabo organizacinio skyriaus viršininką Adolfą Kubilių-Adį buvo perduotas į Šiaulius ir toliau į Žemaitiją, o per Apanavičių - į Kybartus(388,59).

Po to Kazys ir Pranas Veverskiai, lttn.Edvardas Jaloveckas, Eigelis ir Balys Simonavičius plaustu išgabeno į Kalvius ginklus, o pats vadas Stašaičio vežimu su dviem radijo imtuvais išvyko į Raseinių aps. Kražių vls., specialiai štabui parengtą vietą(388,59).

Liepos 3 d. Vilniaus apygardos vado pavaduotojas kpt.A.Karalius-Varenis su policijos mokyklos kursantais išžygiavo į Kauną, pakeliui Širvintose paleido juos namo,

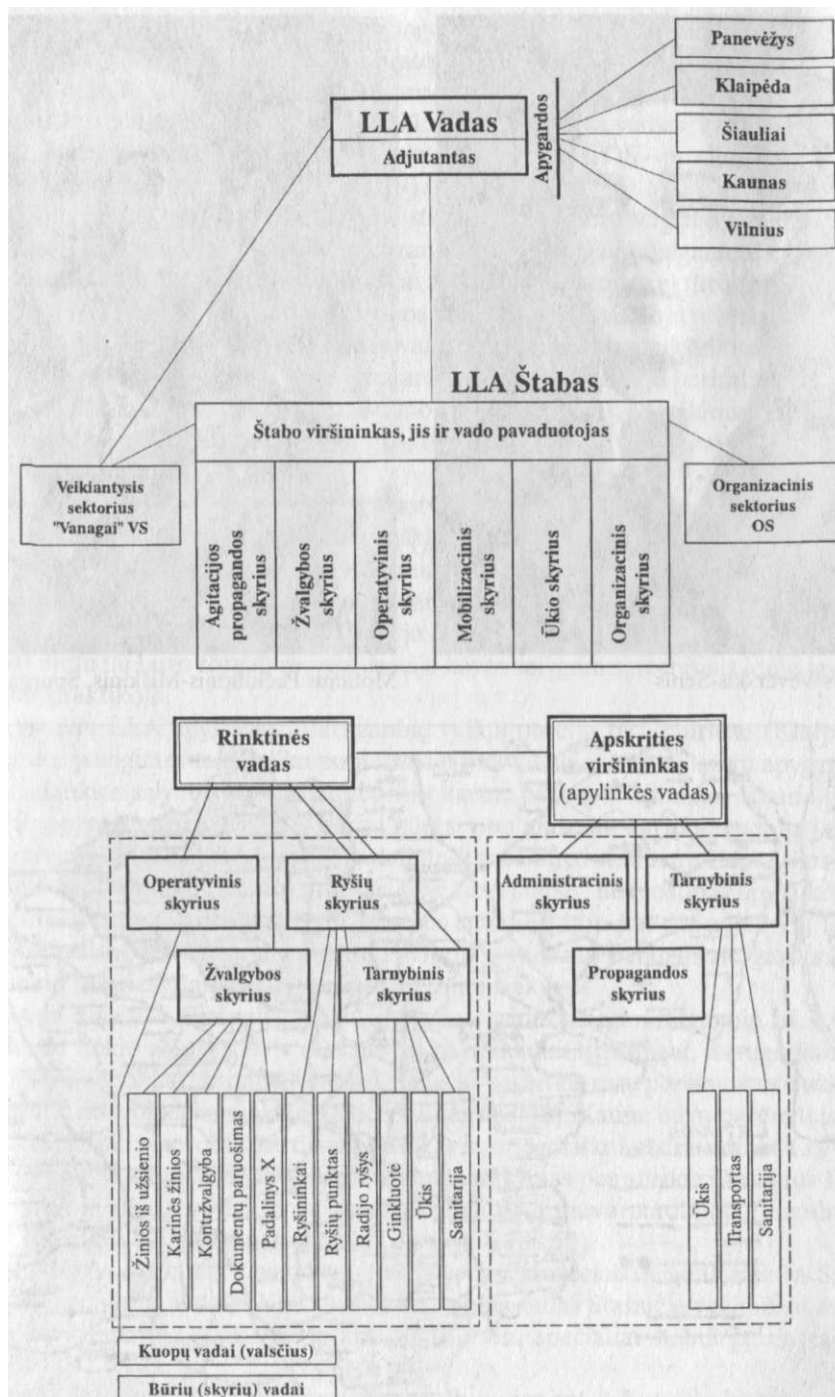
Kazys Veverskis-Senis

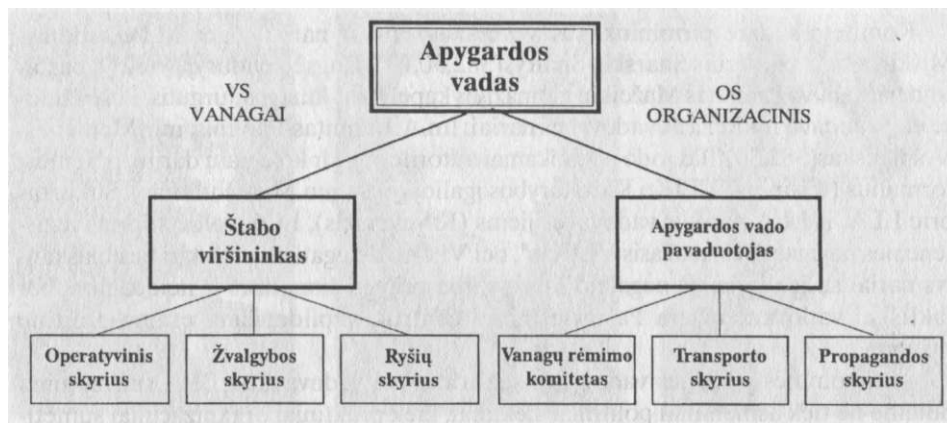
Motiejus Pečiulipnis-Miškinis, Spurga

LLA Šiaulių, Panevėžio, Kauno ir Vilniaus apygardų ribos

LLA Vyr.vadovybės ir apskrities-rinktinės organizacinės schemos

LLA apygardinio štabo organizacinė schema

o pats LLA vado nurodymu pasitraukė į Matkaičius (Radviliškio vls.), kur susitelkė Šiaulių, Vilniaus apygardų bei centrinio štabų darbuotojų dauguma(385,25). Čia prieš kelias dienas jau buvo atvykę A.Kubilius-Adys, LLA biuletenio redaktorius Algimantas Zaskevičius-Zizas, M.Melėnas, asmeninis LLA vado adjutantas V.Gylis-Jaunutis (Mažius, Vaikas), Vilniaus štabo propagandos skyriaus techninis personalas A.Kudirka, Medardas Juršėnas-Ilgis, Šarūnas Jazdauskas-Šaris, Buivydas ir kiti - iš viso 12 žmonių, traukiniu atsigabėję ir apygardos štabo turtą(382,71; 6,122).

Tokiu būdu Šiaulių apygardos štabas pradėjo vykdyti ir centrinio štabo funkcijas: liepos 23 d. kpt.A.Karalius-Varenis parengė operatyvinį įsakymą Nr.'21, buvo išspausdintas vienas biuletenio "Karinės ir politinės žinios" numeris, klausomasi radijo informacijų iš užsienio ir svarstomos ryšių su juo problemos. Užmegzti ryšių į rytus per frontą liepos 22 d. buvo pasiūsti A.Zaskevičius-Zizas ir M.Juršėnas-Ilgis(382,71,153); A.Kubilius-Adys ir Š.Jazdauskas-Šaris - į Kretingą padėti organizuoti Vanagų rinktinę(382,71). Be to, K.Veverskis įgaliojo Baliutavičių vesti derybas dėl 4 žmonių permitimo į Švediją: į šią grupę, be įgaliotinio, turėjo dar įeiti A.Kubilius-Adys, Janavičius(426,75).

Liepos pabaigoje, apygardos štabui atsidūrus miške, atvyko K.Veverskis-Senis(382,71), iki tol palaikęs ryšius per asmeninį ryšininką V.Gylį-Jaunutį. Čia buvo įsteigtas Lietuvos gynimo komitetas: pagal M.Pečiulionio parodymus, tai įvyko rugpjūčio pradžioje(107,34), bet I.Vylius apie LGK sužinojo jau liepos 20 d.; pirmasis LGK atsišaukimas, pranešantis apie įsisteigimą ir pavedantis LLA organizuoti lietuviškas ginkluotąsias pajėgas ir joms vadovauti, datuotas 1944 m. liepos 19 d.(387,30). Šis chronologinis nesutapimas neesminis - karinė LLA veikla turėjo būti motyvuota suvereninių galių turėtojo įsakymu: LGK buvo sukurtas VLIKo pavyzdžiu, bet jo tikslas buvo ne sujungti visas politines partijas ir organizacijas, o parodyti įvairių organizacijų bei partijų likučiams, kad egzistuoja visaapimantis ir vadovaujantis politinis centras, kuriam reikia paklusti(382,30,73). Po pirmojo LGK atsišaukimo sekė konkretus jo organizavimo darbas, kaip ir visa kova turintis dinaminį pobūdį.

Komitetą sudarė pirmininkas K.Veverskis-Senis ir nariai - gen.M.Pečiulionis-Miškinis bei inžinierius Snarskis-Snairys(382,30,73). Rugsėjo viduryje vietoje pastarojo nariu buvo įtrauktas Mažeikių gimnazijos kapelionas kunigas Jurgutis. Posėdžiuose dalyvaudavo ir kiti LLA vadovybės nariai: Itn.A.Eidimtas-Papunis, mjr.Memėnas-Vyšniauskas(382,30). Tai rodo pakankamai autoritetinę ir kolegialų darinį, perėmusį formalius (teisinius) VLIKo Karo tarybos įgaliojimus (gen.M.Pečiulionis). Sukurtas prie LLA, iš LLA narių ir vadovavęs jiems (K.Veverskis), LGK valdė stiprias rezistencines pajėgas. Nei "mažasis VLIKas", nei VLIKo delegatūra ar atskiri besiblaškantys nariai su įgaliojimais negalėjo savo svarba prilygti šiam nors ir neidealiai, bet faktiškai vadovaujančiam Pasipriešinimo centrui, užpildančiam esamą politinę tuštumą.

Autonominės politinės vadovybės sukūrimą bei vadovavimo LLA sudvejinimą nulėmė ne tiek asmeniniai politiniai siekimai, kiek praktiniai organizaciniai sumetimai. Pagal perėjimo į karinę kovą nuostatas, vadovavimas kautynių daliniams turėjo būti pavestas aukščiausio laipsnio karininkams, dažnai naujokams LLA, nustumiant į šalį sąjūdžio pradininkus bei organizatorius, neturinčius aukšto karinio laipsnio. Pastariesiems laipsnius pakeitė pagrindinės kovos patyrimas bei pasiryžimas tęsti kovą okupuotoje Tėvynėje bet kokiomis sąlygomis - dėlto jie neišvengiamai turėjo likti vadovybėje. Priešingu atveju organizacijai grėsė pakrikimas ir susinaikinimas. Pasipriešinimo patirtis parodė, kad jame dalyvavusių karininkų skaičius tiesiog proporcingai didėjo žemėjant laipsniui. Tas pat pasakytina ir apie politikus - kuo žymesnis asmuo antinaciniame pogrindyje, tuo buvo didesnė tikimybė, kad jis atsidurs užsienyje. Stebint įvairių grupuočių santykius su LLA, labai aiškiai matyti, kad svetimi politiniai ir kariniai "autoritetai" nuolat siekė pasinaudoti šios organizacijos nariais ir ištekliais, o nepavykus to padaryti, ignoravo LLA reikšmę ar kaltino ją nebūtais dalykais.

Kita vertus, LLA kaip karinė organizacija privalėjo būti pagrįsta griežtos vienvaldystės ir tiesioginio pavaldumo principu. Pagal esamą organizacinę sandarą (kad ir kokią netobulą ją manytume), K.Veverskis-Senis sutelkė savo rankose visą vadovavimą organizacijai: kaip LLA vadas - partizanams, kaip LLA štabo organizacinio skyriaus viršininkas - OS pogrindžiui ir kaip LGK pirmininkas - politiniams sprendimams. Tokiu būdu buvo užtikrintas greitas sprendimų priėmimas ir jų vykdymas nuo viršutinių iki žemutinių grandžių, skirtingai, pvz., nuo LF-Kęstučio, kurio valdymas buvo decentralizuotas iki apskričių komitetų lygio. Tuo pat metu LLA vadovybės sprendimai buvo pakankamai autoritetingi, nes K.Veverskis vadovavo daugiau teorinei pusei - biuletinio bei atsišaukimų leidimui, tvirtino instrukcijas bei įsakymus, o praktinė veikla - operatyvinių įsakymų parengimas bei rinktinių ir būrių pagal juos sudarymas, inspektavimas buvo pavestas Šiaulių apygardos vadovybėje esantiems karininkams - kpt.A.Karaliui, Itn.A.Eidimtui, mjr.Memėnui ir kt.(382,73; 385,76).

Liepos pabaigoje-rugpjūčio pradžioje LLA Šiaulių apygarda jau veikė kaip gerai organizuota pagrindinė ir partizanų struktūra. Jai buvo priskirtos Šiaulių, Telšių, Mažeikių, Kretingos ir Tauragės aps. bei joms prilygintos Kuršėnų ir Radviliškio LLA apylinkės, tačiau sėkmingas perėjimas į partizaninę veiklą visa organizacine sudėtimi bei pilnų rinktinių sudarymas buvo įmanomas ne visose iš jų. Apygardos

**Adolfas Eidimtas-Papunis,
Žybartas, Vygantas**

Pranas Veveriskis

Ignas Šapkūnas-Meisteris

**Juozas Babilius-Ridikas, Ša-
rūnas**

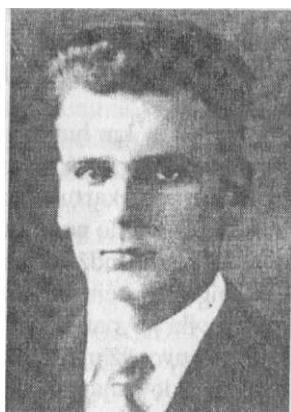
Leonas Vilutis-Bitinėlis

Juozas Čeponis-Budrys

Pranas Čeponis-Leonas

Juozas Barzda-Klevas

**Algimantas Zaskevičius-Zi-
zas, Butviliukas***

štabas buvo numatęs išeiti į mišką su Šiaulių rinktine organizuotai. Liepos pradžioje šiauliečiai gavo įsakymą sutelkti vanagus Gubernijos miške, vadu paskiriant ltn.Česlovą Čekanauską, tačiau vokiečiams ėmus koncentruoti prie miesto kariuomenę partizanai po penkių dienų išsisklaidė(389,169; 724,207). Organizuotą išėjimą sutrukė ir liepos 18 d. prasidėjęs Šiaulių bombardavimas, privertęs trauktis gyventojus iš miesto: mjr.Memėnui buvo įsakyta surinkti štabo pareigūnus bei kautynių dalinio likučius ir išvesti į Aukštelkus, pats ltn.A.Eidimtas-Papunis bandė pakelti Radviliškio rinktinę, bet ryšių nepavyko užmegzti, nes mieste siautėjo vokiečių žandarmėrija ir visi vyrai dėl gaudynių darbams buvo išbėgę(382,150).

Liepos 22 d. iš Matkaičių štabo nariai išvyko pastotėmis į rinkimosi punktą Raizgių (Reizgių) k. Šiaulių vls.(382,153). Čia liepos 23 d. susirinko iš Aukštelkų atvykę mjr.Memėno vadovaujami šiauliečiai, Viktoro Micpovilio 20 žmonių būrys, ltn.Kiršino (Kairių k.) ir ltn.Vaičjurgio (Šilėnų k.) kuopos(382,155). Apygardos štabo ūkio skyriaus viršininkas Snarskis-Šnairys atgabeno rūbų bei avalynės(382,155). Čia kpt.A.Karalius-Varenis apygardai parengė operatyvinį įsakymą Nr.1, kuriuo apylinkės buvo pervedamos į karo padėtį ir iš jų sudaromos rinktinės. Kiekvienai apylinkei buvo paskirtas rinkimosi punktas ir nustatytas telkimosi laikas. Liepos 24 d. įsakymas per dviratininkus buvo išsiųstas į Telšių, Tauragės, Kretingos, Mažeikių ir Kuršėnų rinktines(382,155).

Šiauliečiai persitvarkė į Lakštingalos rinktinę, vadovaujamą ltn.Kiršino, ir pasitraukė į Kurtuvėnų vls. Vainagių girininkiją. Čia apygardos štabas Sakalas pertvarkė struktūrą: apygardos vadu tapo kpt.A.Karalius-Varenis, pavaduotoju - ltn.A.Eidimtas-Papunis, štabo viršininku - mjr.Memėnas-Vyšniauskas, žvalgybos skyriaus viršininku - ltn.Č.Čekanauskas, ūkio skyriaus - Snarskis-Šnairys ir štabo komendantu - ltn.Malinauskas-Komendantas(382,72,155). Liepos pabaigoje štabas ir rinktinė persikėlė iš Vainagių į Luokės miškus(382,155).

Iš čia mjr.Memėnas ir Snarskis buvo pasiųsti inspektuoti į Tauragę, ltn.Stepas Kontrimas-Jaunavedys - į Kretingą, inžinierius Povilas Kirslys - į Biržus (pastarajam nepavyko pereiti fronto)(382,155). K. Veverskis-Senis su M.Melėnu, V.Gyliu-Jaunučiu ir A.Kudirka išvyko į štabui parengtą vietą Raseinių aps. Kražių vls. pas eigulį Baldauską, o apygardos štabo ketvertukas - kpt.A.Karalius-Varenis, ltn.A.Eidimtas-Papunis, žvalgybos skyriaus viršininko pavaduotojas Mickevičius-Petraitis ir organizacinio skyriaus viršininko pavaduotojas Antanas Vanagas-Fumanču (Paukštelis) - pradėjo apygardos inspekciją(382,155-156).

Pastarųjų kelionė prasidėjo nuo Tryškių, kur buvo sutvarkyta susitelkusi Kuršėnų rinktinė, Vanagų vadu vietoje apylinkės štabo vadovo mokytojo Stasio Jarmalos paskiriant karininką - ltn.Č.Čekanauską, kuris kartu vadovavo ir Luokės vls. Upynoje įsteigtam priešakiniam apygardos žinių rinkimo punktui(382,155,157). Rinktinės pagrindą sudarė Jarmalos vadovaujama pagrindžio organizacija Kuršėnuose - Vytauto Didžiojo sąjunga, liepos pabaigoje perėjusi į LLA; rugpjūčio mėn. Raudėnų vls. Pažižmelių miške buvo sutelkta iki 45 partizanų(533).

Tačiau kitose vietose padėtis nebuvo džiuginanti. Mažeikių aps. veikė stipri LLK Sąjungos ir LNP organizacija, vadovaujama kpt.Totilo, ats.ltn.Bendoriaus ir kpt.I.Jatulio, kuris jau buvo pradėjęs organizuoti 1-ąją Lietuvos pulką ir LLA apylinkės vadas ltn.Stasys Dainius neįstengė nieko padaryti, nes dauguma ginkluotų

vyrų nuėjo į pulką ir viską teko pradėti nuo pradžių(382,140,157). Nebuvo sudaryta rinktinės Kretingoje, be to, ten atsidūrę LLA karininkai (ltn.Julius Kvaraciejus, plk.ltn.Vytautas Sakalas ir kt.) balansavo tarp pareigos ir pagundos pasitraukti(382,365). Rinktinės nebuvo ir Tauragėje, bet Snarskis savo iniciatyva ėmė jungti ryšiais atskirus būrius ir sudarė naują štabą(382,157). Tik Telšių rinktinės organizavimas nekėlė vadovybei jokių rūpesčių, čia ypač aktyviai veikė S.Kaupas-Dėdėnas.

Rugpjūčio pradžioje kpt.A.Karalius-Varenis ir ltn.A.Eidimtas-Papūnis parengė operatyvinį įsakymą Nr.2, pagal kurį sutvarkytos, apmokytos rinktinės turėjo būti išskirstytos į būrius, kurie siunčiami į gimtines ir čia lauks kovos su rusais, o reikalui esant, pereis fronto liniją(382,72,156). LLA centrinis ir apygardos štabai su techniniu personalu persikėlė į Varnių vls., kur Palūksčių k. buvo surengtas rinktinių vadų suvažiavimas(382,158). Jam pirmininkavo ltn.A.Eidimtas, kurio pagrindinis tikslas buvo sužinoti iš rinktinės vadų (neatvyko tik Kretingos ir Mažeikių, bet dalyvavo Raseinių) tikrąją organizacijos būklę ir atkreipti dėmesį į pastovaus ryšio su apygardos štabu bei kaimynais svarbą(382,158; 385,50).

Po suvažiavimo štabai persikėlė į Raseinių aps. Karklėnų vls., o rugpjūčio pabaigoje - į Varnių vls. Baltininkų k.(382,159). Apygardos štabe operatyvinio skyriaus viršininko pareigoms eiti liko Telšių rinktinės vadas plk.ltn.I.Žulys-Ruginis ir į LGK sudėtį kooptuotas gen.M.Pečiulionis-Miškinis, nuo šiol nebesiskyręs su LLA vadu K.Veverskiu-Seniu(382,158-159). Štabo komendantu buvo paskirtas ltn.Vytautas Sakalauskas-Strazdas(382,162). Kpt.A.Karalius-Varenis su V.Gyliu-Jaunučiu buvo pasiūsti parengti sąlygas apygardos sukūrimui (kuriai turėjo vadovauti plk.I.Žulys-Ruginis) į rusų dar neokupuotos Suvalkijos dalį(382,158).

LLA karinis pasirengimas Žemaitijoje liudijo, kad jau 1944 m. rugpjūčio viduryje LLA daugiau ar mažiau įveikė bolševikų invazijos bei pereinamojo nuo pagrindinio į partizaninę kovą laikotarpio sukeltą dezorganizaciją. Tai patvirtino ir rugpjūčio 15 d. LLA vado įsakymas Nr.22, kuriame buvo nurodyta izoliuoti visus LLA narius be vadovybės leidimo nuo liepos 3 d. pasitraukusius į užsienį ar dingusius be žinios, o visus dalinių vadus ir štabų pareigūnus laikyti pasitraukusiais iš pareigų ir pažeidusiais drausmę; visi šie ir kiti pažeidėjai, nepaklusę įsakymams ir drausmei, turėjo būti perduodami nuo rugpjūčio 20 d. steigiamam LLA Karo lauko teismui, taip pat LLA Vanagų KLT bei Vanagų rinktinių Brolių teismams(341,19-20).

Rugpjūčio 23 d. LLA Šiaulių apygardos Sakalo štabo operatyvinio skyriaus viršininko plk.ltn.I.Žulio-Ruginio duomenimis, apygardai priklausė 1400-1500 apmokytų, pasirengusių kovai partizanų, išsidėsčiusių kuopomis ir būriais po 20-60 žmonių įvairiuose valsčiuose, kaimuose ir miesteliuose(6,37). Tokių pat skaičių paliudijo (iki 1500) ir pats Šiaulių LLA apygardos vadas ltn.A.Eidimtas(382,17). Iki rusų invazijos jie visi buvo organizuoti į septynes rinktines po 100-300 ir daugiau žmonių(382,72).

LLA ŠIAULIŲ APYGARDOS ORGANIZACIJA IR KARINĖ VEIKLA

Stipriausią - Telšių LLA Vanagų rinktinę - pradėjo organizuoti LLA Telšių apylinkės štabo operatyvinio skyriaus viršininkas plk.ltn.P.Budraitis, bandęs tam panau-

doti ir Saugos galimybes. Liepos pabaigoje jis kartu su sūnumi žuvo, patekę į rusų diversantų pasala(427,25). Apylinkės vado įsakymu Nr.1 rinktinės vadovavimą trumpam perėmė plk.ltn.I.Žulys-Ruginis, rugpjūčio pabaigoje atšauktas į apygardos štabą operatyvinio skyriaus viršininko pareigoms eiti(382,157). Parengti patogesnę vietą vanagų stovyklavimui Platelių miške buvo pasiūstas stovyklos komendantas ltn.J.Barzda-Klevas (po Žulio paskirtas rinktinės vadu) ir jo pavaduotojas ltn.Lazdynas(sl.)(382,157; 6,63; 427,13). Apskritis viršininku ir OS vadu bei rinktinės štabo propagandos skyriaus viršininku liko LLA Telšių apylinkės vadas mokytojas S.Kaupas-Dėdėnas (Dėdė), štabo ryšininku su centrine vadovybe priskirtas Leonas Vilutis(382,41). Į LLA Telšių aps. Voverės štabą dar įėjo štabo viršininkas(štabo komendantas) ltn.Jonas Marčiukaitis-Alksnis, 1-ojo operatyvinio skyriaus viršininkas kpt.Mantautas, 2-ojo žvalgybos - ltn.Karvelis(sl.) ar Uosis(sl.), tiekimo - Sadleckis-Beržas ir jo pavaduotojas psk.Binkis(427,13; 681,1-38).

Svarbiausia Vanagų stovykla buvo įrengta Platelių-Sateikių miškuose (6 km nuo Platelių rytiniame ežero krante)(427,12). Čia telkėsi ne tik Telšių rinktinės Vanagai, rugpjūčio 2 d. gavę įsakymą atvykti 10 dienų apmokymams, bet ir pasitraukę iš kitų LLA rytų apygardų ar rinktinių partizanai bei naujokai(427,12). Stovykloje pradžioje susitelkė apie 400-500, vėliau iki 250 žmonių, padalytų į kuopas, būrius ir skyrius. 2-os kuopos Skirpsto būrį sudarė Pašvitinio vls. savanoriai, vadovaujami j.ltn.Kazimiero Morkaus-Lukošiaus, Kuršėnų grupei vadovavo ltn.Antanas Valiūškis, Žarėnų - ltn.Jonas Venclouskas-Kymantas, Panevėžio - j.ltn.Vladas Juozokas (Jazokas)-Petraitis, kitų būrių - ltn.Vytautas Bacevičius-Algis ir kt.(2,72; 523,362; 681,127). A.Šilo-Kovo grupė iš 60 žmonių, padalyta į 3 būrius(skyrius), iš karto priėmė priesaiką(708,106). Iš viso vienu metu didžiausio vanagų susitelkimo metu minimos 8-9 grupės(708,106).

Nuo rugpjūčio 15 iki 25 d. Platelių stovykloje buvo praveisti LLA narių karinių dalykų bei partizanų taktikos apmokymai (rikiuotė, ginklo priežiūra ir šaudymas, taktikos elementai - smulkių grupių kariniai veiksmai prieš užnugaryje, naktinės pasalos, išėjimas iš mūšio, slėpimasis)(2,73). Po apmokymų vanagai kunigo ir br.gen.M.Pečiulionio buvo prisaikdinti, įvyko pamaldos(2,73; 523,359). Po pamaldų buvo perskaitytas LLA Vyr.vadovybės įsakymas apie būrių uždavinius: perėjus fronto liniją nusigauti į savo valsčius, čia apsigyventi miške arba namuose, veikti su ginklu prieš pavienius rusų karius, okupacinės valdžios pareigūnus, ypač tuos, kurie vykdo represijas prieš lietuvius, nutraukti ryšio linijas, puldinėti automašinas, stengiantis įsigyti ginklų ir šaudmenų, padeginėti priešo karinius sandėlius(2,73; 523,359). Po Platelių stovyklos ir pats rinktinės štabas persikėlė iš Alsėdžių į Žarėnų vls. pas Kukštą(681,138).

LLA Telšių apskrities Voverės štabui buvo pavaldžios liepos-rugpjūčio mėn. sudarytos 10 kuopų, po vieną valsčiuje: Telšių, Tverų, Nevarėnų, Alsėdžių, Luokės, Žarėnų, Varnių, Janapolės, Plungės ir Rietavo(6,65). Iš viso Telšių rinktinę rugsėjo mėn. sudarė apie 300 gerai ginkluotų vanagų, turinčių net vieną prieštankinę patrankėlę(382,379).

Telšių kuopoje Telšių būrį iš 35 žmonių sudarė daugiausia Amatų mokyklos moksleiviai ir gimnazistai, vadovaujami v.ltn.Kirpausko(401,15; 551,97; 427,13). Telšių vls. LLA būriui apie 35 žmonių vadovavo mokesčių inspektorius Šaulys(722,216).

1944 m. liepos-rugpjūčio mėn. Tverų vls. Kaupo k. apylinkėse buvo sukurtos smulkios vanagų grupės, vadovaujamos j.psk.Adolfo Mažinavičiaus(546,21). Rugpjūčio mėn. valsčiaus organizacijai priklausė 85-100 žmonių, kurie performuoti į Tverų kuopą, bet tik pusė jų buvo ginkluoti(352,71; 546,21). Vadovauti buvo paskirtas iš Panevėžio atsitraukęs su 70-ies saugūnų-LLA grupe kpt.Petrulionis; vienam būriui Dilių k. vadovavo Antanas Razutis(396,23; 697).

Nevarėnų vls. LLA kovotojų būrį nuo kovo mėn. organizavo mokytojas ltn.Ignas Šapkūnas; rugsėjo mėn. rinktinės vado įsakymu kuopos vadu paskirtas buvęs ryšininkas, Nevarėnų policijos punkto viršininkas Antanas Brencius, galėjęs veikti legaliai(6,63-67; 427,10; 722,215). Nevarėnų ir Alsėdžių kuopas sudarė po būrį (iki 30 vyrų)(401,15; 551,97). Alsėdžių būriui (irgi veikusiam kaip saugūnai) vadovavo Stepas Derbutas, pavaldus kuopos vadui Miliauskui(379,119; 428,134).

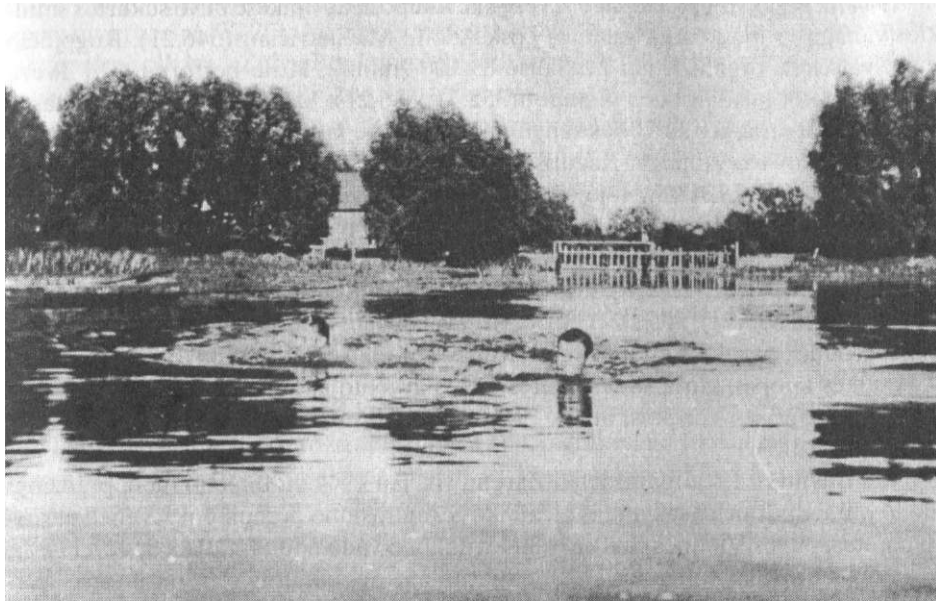
Luokės kuopai, kurią sudarė būrys vietos gyventojų, liepos mėn. vadovauti paskirtas j.ltn.Juozas Venckus, buvęs 1941 m. LAF būrio vadas(6,64; 401,15; 551,97; 362,76; 722,215).

Vadovavimą LLA organizacijai Žarėnų vls. jau 1944 m. birželio mėn. pradžioje pagal plk.P.Budraičio įsakymą iš girininko S.Andrašiūno perėmė ltn.J.Venclauskas-Kymantas, buvęs Vietinės rinktinės 309 bataliono vado adjutantas(6,70; 427,11). Jo uždavinys buvo organizuoti, sukomplektuoti ir apginkluoti Žarėnų kuopą, kuri pradžioje susidėjusi iš 30 vyrų, greitai išaugo dvigubai - iki 64 žmonių(427,14). Pradinis kuopos kodinis pavadinimas buvo Kriaušė, o nuo rugsėjo mėn. Žarėnų partizanai sudarė 2-o bataliono 4-ą kuopą Dobilas(427,14; 531,4). Į kuopos vadovybę dar įėjo vado pavaduotojas v.psk.Pranas Mickus-Barsukas, pavaduotojas tiekimui Valentas Rekašius, propagandistas ir ryšininkas su rinktinės štabu Ignas Rimkus, raštininkas ir žvalgybos viršininkas Henrikas Varneckas-Vaidila(427,11-12,66). Pats štabas laikėsi Smilgių k. pas ūkininką Joną Jacenavičių(429,150).

Kuopa buvo suskirstyta į 4 būrius (pradžioje skyrius) - psk.Zigmo Tomkevičiaus (Tomkaus)-Šerno (Pronckų k.), psk.Donato Kniukštos-Šermukšnio (Feliksavo k., 14 vyrų), psk.Aleksandro Eidimto-Aleksandravičiaus (Smilgių k.) ir psk.Stasio Lukošiaus-Pušyno/Pušinio (Saušilio ir Antanavo k.)(427,14,67). Partizanai buvo ginkluoti 50-60 šautuvų, 3 automatais, 6 kulkosvaidžiais, 40-50 granatų, turėjo 5 dėžes šovinių ir 60-70 kg tolo sprogdinimams(427,14). Pusė partizanų (apie 30 vyrų) buvo papildomai apmokyti Platelių stovykloje, o du - sprogdintojų kursuose(427,31,39).

Varnių vls. Vanagus nuo 1944 m. pavasario organizavo valsčiaus policijos vadas Petras Mečius, ieškodamas ir skirdamas keliems kaimams po LLA organizatorių. Rugpjūčio mėn. visi Varnių ir Janapolės vls. vanagai buvo suskirstyti į 6 būrius - Palūksčių, Varnių (vadas psk.Liudas Lukauskas-Liūtas), Panakačio, Drobūkščių, Janapolės (vadas Jonas Ivanauskas) ir Pavandienio(355,93; 551,77). Rugsėjo 5 d. Varnių ir Janapolės kuopos buvo pertvarkytos į Bijūno (Varnių) batalioną, vadovaujamą ltn.V.Bacevičiaus-Algio(401,16,41; 551,25).

Batalioną sudarė trys kuopos, padalytos į būrius, o šie savo ruožtu turėjo po 3-4 skyrius. 1-a kuopa, vadovaujama Stasio Beniulio-Juozaičio (Senelio), dislokavosi Varnių vls. Aleksėnų k. kartu su bataliono štabu: 1-as būrys Pavandienio k., 2-as - Nevardėnų k., 3-as - Palūksčių k.; būrių vadai Montvydas, Kaleta(401,16; 551,25,72). 2-a kuopa (iki 100 žmonių), vadovaujama Jono Ivanausko, dislokavosi Janapolėje:

LLA VANAGŲ KUOPOS
MOKYMAI. 1944 M. VASARA,
ŽEMAITIJA

1-as būrys - Varniuose, 2-as - Janapolėje (vadas Domas Jurgelis), 3-as - Kuinių k., 4-as (vadas Albertas Venclauskas) - Barstegų k.(401,16,41; 551,72,80-81; 396,22). Ir 3-ios kuopos, vadovaujamos Gailevičiaus, visi trys būriai dislokavosi Drobūkščių k.(401,16; 551,72,80). Kiekviename bataliono padalinyje buvo po 3-5 vyrus ypatingiems uždaviniams vykdyti, įeinantiems į prie štabo sukurta ypatingos paskirties būrį(401,16). Ryšį tarp būrių, kuopų ir bataliono vadovybių palaikė ryšinin-kai(551,81).

Apie rugsėjo 15 d. Bijūno bataliono vadas ltn.V.Bacevičius-Algis surengė būrių vadų pasitarimą, kuriame buvo nurodyti vanagų taktiniai veiksmai, rengiantis rusų okupacijai. Partizanai turėjo parengti slėptuves, pasiruošti maisto produktų atsargas, praeinant frontui jokių veiksmų nevykdyti, tik surinkti trofėjinius ginklus ir jais apsiginkluoti; kariuomenei nutolus, slapčia pradėti likviduoti komunistus ir aktyves-nius kolaborantus, okupantų pareigūnus, o NKVD pradėjus suėmimus, telktis į ne-dideles grupes(551,80-81; 396,20).

Plungės kuopai vadovavo gen.št.kpt.Kazimieras Antanaitis(382,41).

Jei Telšių aps. galima laikyti LLA tėvonija, tai kitur reikalai klostėsi sudėtingiau. Liepos mėn. apygardos štabo atstovas S.Kontrimas-Jaunavedis surengė LLA Kre-tingos štabo narių pasitarimą, kuriame nurodyta organizuoti vanagus ir šiek tiek pertvarkytas štabas(427,267). Štabo viršininku ir rinktinės vadu liko ltn.Jurgis Ožerai-tis-Gegutė, žvalgybos skyriui ėmė vadovauti Sergijus Semsys-Vaza (pakeitė Kazį Telšinską-Arūną), ūkio - Antanas Kontrimas (pakeitė S.Semsi), organizaciniam - ltn.Stasys Zaikauskas-Zuikis(426,257; 427,273; 681,138).

Rugpjūčio mėn. Kretingoje buvęs centrinio LLA štabo darbuotojas kpt.Pranas Šopaga sušaukė bendrą apskrities pagrindžio grupių pasitarimą, kuriame dalyvavo ir LLA atstovai(6,122). Buvo pradėtas bendro karinio sektoriaus organizavimas, tačiau dėl ginklų trūkumo ir apmokytų kadrų stokos šis darbas vyko lėtai. Ginklų pradžiai buvo gauta iš vokiečių, tarpininkaujant kpt.Viktorui Vilkutaičiui-Griunui, ryšių karininkui vokiečių žvalgybos mokykloje netoli Karaliaučiaus. Tuo tikslu rug-pjūčio 8 d. į minėtą mokyklą apmokymams, parsivežti ginklų ir radijo siųstuvų buvo pasiūsta 13 LLA narių, tarp jų S.Semsys, A.Kubilius, A.Šertvytis ir kt.(6,78,108,123).

Rugsėjo pradžioje, grįžus ltn.Alfonsui Paregiui ir Antanui Stalmokui-Baltrūnui, buvo įsteigtas keturių valsčių Maumedžio štabas (bataliono lygio), kuris jungė ketu-rias kuopas - Fabijono Valinsko Gargždų, Balsio Veiviržėnų, Dausino ir Vaclovo Telviko Endriejavo ir Kulių, vadovaujamą Kulių miestelio mokytojo(6,81; 427,137, 165,174).

Liepos mėn. Skuodo vls. Vanagų kuopą iš trijų būrių (Skuodo, Lenkimų ir Mosė-džio) organizavo mokytojas Vytautas Jurevičius(20,12; 850,150). Partizanus buvo numatyta sutelkti Vaineikių miške, tačiau kuopos vadui susitikus su rinktinės štabo atstovu ltn.S.Zaikausku-Zuikiu paaiškėjo, kad dėl mažos operatyvinės veikimo erd-vės pirminis apygardos įsakymas atšaukiamas(850,150). LLA nariams buvo nurody-ta likti vietose, įsirengti slėptuves, konspiruotis ir kaupti ginklus; V.Jurevičiui, be to, buvo duotas uždavinys užmegzti ryšius su valsčiuje veikusiais Laisvės kovoto-jais(427,274; 850,151).

Mažeikių aps. dar birželio mėn., prasidėjus traukimuisi, nacionalistai (LNP ir LLK Sajunga) sudarė jungtinį štabą iš Mažeikių komendanto plk.Tumo, kpt.Izido-

riaus Jatulio ir kpt.Tokilo (Totilo)(692,54). Pradėdami savo veiklą kartu su LLA, jie pasuko 1-o Lietuvos pulko vokiečių armijos sudėtyje organizavimo kryptimi, patraukdami paskui save ir LLA karininkų, narių, savanorių. Vieکشنیų vls. saugos priedangoje 30 LLA partizanų organizavė kpt.Jonas Čėsna, mokytojas ltn.Aleksas Zapkus ir tautininkas Albertas Švažas ne tik patys nuėjo į pulką, bet ir nuvedė dalį būrio, likusieji perėjo į pagrindį(692,54).

Liepos mėn. Šiaulių LLA apygardos štabas trumpam buvo praradęs ryšį su Tauragės apylinkės štabu, išsiterino ir organizuojamų dalinių tarpusavio ryšiai. Rugpjūčio mėn. padėti ėmė taisyti apygardos štabo atstovai ir apie mėnesio vidurį buvo sušauktas būrių vadų suvažiavimas, kuriame dalyvavo Snarskis-Šnairys, ltn.A.Eidimtas-Žybartas, A.Karalius-Varenis bei liaudininkų politikas agronomas J.Fledžinskis(382,158). Laikinu rinktinės vadu, kol bus užmegzti ryšiai su senuoju apylinkės štabu, buvo paskirtas ltn.Virbickas-Žirgas(382). Vadovybė susitelkė Kaltinėnuose(479,155-156). Tačiau ltn.Virbickas-Žirgas išbuvęs vadu dvi savaites išvyko vertėjauti į Vokietiją, todėl buvo pašalintas iš pareigų, o LLA Gulbės štabo viršininku iš naujo paskirtas kpt.Juozas Babilius-Ridikas, pasivadinęs Šarūnu(479,101,137). 1944 m. rugpjūčio-rugsėjo mėn. Tauragės aps. trylikoje valsčių ir Tauragės mieste buvo sukurti kariniai būriai nuo 20 iki 50 vyrų - iš viso apie 400-450 vanagų(479,101; 396,35). Rinktinė buvo ginkluota: turėjo virš 400 šautuvų, 18 kulkosvaidžių, iš kurių 10 buvo Batakių LLA organizacijoje, turinčioje ir minosvaidį(396,35).

Kiekvienas valsčius kaip rajonas gavo pavadinimą (Tauragės vls. - Ramunė, Kaltinėnų - Rezeta, Laukuvos - Rūta ir kt.), o pačio štabo pavadinimas rugsėjo mėn. pakeistas į Lino(479,156). Rajonuose veikė Vanagų būriai: Gaurės nepilnas būrys iš 25 vyrų, Eržvilko būrys - 35, Batakių du būriai - 50, Skaudvilės būrys - 40, Kaltinėnų būrys - 35, Šilalės du būriai - 60, Kvėdarnos nepilnas būrys - 20, Laukuvos būrys - 50, Švėkšnos nepilnas būrys - 25, Vainuto būrys - 30, Žygaičių nepilnas būrys - 20, Tauragės nepilnas būrys - 25 ir Tauragės miesto būrys - 30(396,35).

Tauragės rinktinės štabe dirbo kpt.J.Babiliaus pavaduotojas Velička (kaip štabo viršininkas), Kleopas Otkaitis (vanagų stovyklos komendantas ir štabo ryšių skyriaus viršininkas), Stepas Ingailis, vrsl.Antanas Kiseliauskas, Stepas Purviškis, Jonas Bleizgys(479,155-156,189). Štabo ryšį su rajonais užtikrino keturi pagrindiniai ryšininkai: Petras Ivanauskas (Kaltinėnų ir Laukuvos vls.), Bronius Kudinskas (Skaudvilės, Kvėdarnos ir Šilalės vls.), Bružas iš Pagamančio (Tauragės, Vainuto, Žygaičių, Naumiesčio ir Švėkšnos vls.) bei ketvirtas su Batakių, Gaurės ir Eržvilko vls.(479,158).

Stiprų būrį sutelkė Gaudentas Kisielius-Tomas, LLA karinį dalinį organizavęs nuo gegužės mėn.: skyrininkams Antanui Girdžiui-Stumbriui, Juozui Palubeckui-Simui ir Izidoriui Mockui-Morkui buvo duotas uždavinys sudaryti kovos grupes po 3-5 asmenis Eržvilko-Jurbarko vls. kaimuose(458). 1944 m. rugpjūčio 27 d. Eržvilko vls. Pavidaujo III k. įvykusiame pasitarime LLA organizavimo klausimais jaudalyva-vo apie 30 LLA narių, veikusių keturiose grupėse (A.Girdžiaus-Stumbrio Eržvilko vls. Pavidaujo I, Kavolių I ir II k.; J.Palubecko-Simo Eržvilko vls. Pavidaujo II ir III k. bei Jurbarko vls. Jokūbaičių k.; I.Mockaus-Morkaus 2 grupės Eržvilko vls. Džiugų, Erubiškių, Balnių, Telvekų k.)(458). Pasitarime buvo aptarti slapstymosi būdai bolševikų okupacijos metu, supažindinama su bunkerio statyba, ryšininkų verbavimu, raginama rinkti ginklus.

Batakių vls. organizacijai pradžioje vadovavo Jonas Strainys, po kuopos suformavimo jis ir jo brolis Juozas liko būrių vadais(479,179). Batakių kuopos vadu buvo paskirtas Antanas Žibartas, o Rikiškių miške buvo įrengtas bunkeris ir Vanagų rinktinės štabui(479,116). Būrių skyrių vadai - Antanas Karosas (Paeglionių, Minkštpaučių k.), Stasys Mockevičius (Stegvilų k.), Pranas Lekys (Užšešuvio k.)(479,116).

Kaltinėnų organizacijai birželio mėn. vadovauti paskirtas iš Kėdainių atvykęs ltн.Petras Kazakevičius(479,155). Šilalės vls. - mokytojas Sungaila iš Šilalės(479,154). Vainuto vls. būriui - Rudminas ir psk.Damulis(401,16; 8,71; 479,155). Kvėdarnos Vanagų būriui - Pajūrelių k. mokytojas ltн.Juozas Liatukas ir girininkas Karalevičius(479,132). Žemaičių Naumiesčio vls. organizacijai - vachmistras Petras Mikalauskas(479,155). Skaudvilės vls. iki liepos pabaigos vadovavo Vytautas Laugalis, vėliau brolis Zigmas(479,137).

Dvi rinktinės praktiškai neturėjo savo teritorijos. Šiaulių Lakštingalos rinktinė, besitelkianti Luokės vls. ir dengusi apygardos štabą, rugpjūčio pradžioje buvo išskirstyta į penkis būrius, gavusius uždavinį pereiti fronto liniją(382,72). 1-ajam būriui vadovavo rinktinės vadas ltн.Kiršinas, 2-am-ltn.Žeruolis-Žėrutis, 3-am-ltn.Poškaitis(sl.), 4-am - ltн.Malinauskas-Komendantas, 5-am - psk.Paliukaitis; du paskutiniai sugebėjo pereiti frontą(382,72,155).

Liepos mėn. Gruzdžių vls. Verbūnų dvare ltн.Juozas Vasiliauskas iš Pašvitinio ir Gruzdžių vls. vyrų sudarė atskirą 30 partizanų LLA būrį(427,13; 523,359). Pats vadas išvyko ryšio į Šiaulius, vėliau dirbo„Telšių štabe(523,359,362). Vietoje jo paliktas j.ltн.K.Morkus-Lukošius po trijų dienų ėmė trauktis su vyrais Kuršėnų kryptimi, kur pakeliui prisijungė ltн.A.Valiuškio 12-15 žmonių LLA būrys(523,359). Alsėdžiuose štabo karininkas partizanus nukreipė į Platelių stovyklą, kur jie sudarė dvi - Verbūnų ir Kuršėnų grupes, tačiau po apmokymo nepavyko organizuoti pereiti fronto(523,359).

Rugpjūčio-rugsėjo mėn. iš pasitraukusių į Telšių aps. LLA narių iš šiaurės rytų Lietuvos buvo sudaryta Panevėžio rinktinė, vadovaujama plk.V.Sakalo-Girėno, su analogišku fronto perėjimo uždaviniu, tačiau jo įgyvendinti nepavyko(382,365). Pagrindinis branduolys (apie 50 vyrų) vėliau buvo priverstas pasinaudoti desanto teikiamomis galimybėmis. Rinktinę sudarė apie 100 vyrų, suskirstytų į 7 grupes po 10-15 karių; Karklo būriui vadovavo j.ltн.Antanas Šilas-Kovas, Ažuolo - j.ltн.V.Juozokas-Petraitis, Maumedžio - ltн.Stepas Girdžiūnas-Gegužis, Kadugio - ltн.Borissas Zimbergas-Dainutis(6,150; 12,19; 523,352-353).

LLA KOVOS PLANAI IR JŲ REALIZACIJA

Po 1944 m. rugsėjo pradžioje įvykusio Kaltinėnų suvažiavimo paspartėjo ir LLA virsmas bendratautine pasipriešinimo organizacija, o LGK perėmė ir politines VLI-Ko funkcijas. Jau rugsėjo 25 d. apie tai buvo informuoti amerikiečiai(116,172). Pagrindinis strateginis LLA tikslas - Lietuvos laisvės iškovojimas karinėmis priemonėmis - nepasikeitė. LLA strategijos pagrindu buvo paimtas LGK modifikuotas gen.M.Pečiulionio planas(107,35). Tikslą buvo numatoma pasiekti LGK pavaldžiomis karinėmis pajėgomis užimant tam tikrą Lietuvos teritorijos dalį (tiek vokiečių,

tiekrusų okupuotos), o pats užėmimo faktas turėjo tapti visuotinio sukilimo signalu. Užimtoje teritorijoje turėjo būti atkurtas nepriklausomos valstybės įstatymų galiojimas ir paskelbta, kad Lietuva kaip neutrali šalis pasiruošusi palaikyti draugiškus santykius su savo kaimynais.

LGK spėjo, kad tarptautinė konjunktūra susiklostys komiteto naudai, vakariečiams, ypač anglų-amerikiečių vyriausybėms išgirdus, kad LGK kovoja prieš rusų kariuomenę, valdo dalį teritorijos ir tokiu būdu negeidžia sovietų valdžios Lietuvoje (107,35). Užu numatoma užėmus dalį Lietuvos teritorijos bandyti susitarti su rusų kariuomenės vadovybe - pranešti jai apie LGK egzistavimą bei jo reikalavimą išvesti rusų karines dalis. Galiausiai, jeigu nepavyktų viso to įgyvendinti, buvo ketinama pereiti į gerai užslaptintą pagrindį, per slaptus laikraščius ir atsišaukimus palaikyti rezistencines lietuvių tautos nuotaikas, priešintis okupacinio režimo vykdomoms priemonėms ir taip sudaryti Lietuvoje tokią padėtį, kurioje lietuvių tauta iškovotų laisvę; laukti laikos konferencijos ir joje iškelti Lietuvos savarankiškumo klausimą (107,35).

LGK strateginis planas išlaikyti lietuvių rankose dalį šalies teritorijos, atkurti joje valstybingumą ir čia organizuoti tolimesnį kaip valstybės pasipriešinimą agresijai atrodytų buvo nerealias ir neįgyvendinamas. Tai disonavo su dalies visuomenės nuomone: K.Veverskis-Senis, reikalaudamas liepos mėn. Kaune buvusius Savisaugos bataliono karininkus su daliniu prisijungti prie LLA, pasitraukus į miškus pradėti partizaninę veiklą prieš rusus, susilaukė neigiamo atsakymo. Frontininkai teigė, kad "saujelė lietuvių partizanų ne ką padarys", manė, kad Lietuvos vietovės tokiai veiklai netinkamos, nes "giras rusai galėjo per porą savaitių išdegti ir visus mūsų partizanus išspirginti" (114,302). Taikesnės prigimties, ypač katalikiškos orientacijos intelektualams atrodė, kad "ginkluota kova su bolševikinės Rusijos kariuomene yra beprasmiškas, neprotingas lietuvių tautos jėgų eikvojimas", tuo pat metu pabrėžiant klaidingumą "ambicijų", skelbusių LLA vienintele realia karine ir politine jėga, pajėgiančia kovoti dėl Lietuvos Nepriklausomybės, jėga, su kuria turės skaitytis Vokietijos ir SSRS vyriausybės (40,93-94,111).

Tačiau, kaip pats partizaninis sąjūdis yra objektyvus reiškinys, nepriklausantis nuo asmeninio noro ar nenoro priešintis, taip ir šalies gynimo strategija buvo sukurta atsižvelgiant į tuometines sąlygas ir atspindėjo visų pirma ne išivaizduojamą, o esamą tikrovę. Planai buvo pagrįsti karinių specialistų Antrojo pasaulinio karo veiksmų analize: rusai puolė strategine vėduokle, stengdamiesi atkirsti ir apsupti dideles priešų grupuotes, vokiečiai stengėsi gintis "trumpindami fronto liniją", rimtai neišgalėdami padėti apsuptiesiems. Vienas tokių "katilų" Kurše buvo sunaikintas - tiksliau ten esanti kariuomenė pasidavė tik 1945 m. gegužės mėn., jau po Vokietijos kapituliacijos. Jame gynėsi ir keli tūkstančiai latvių (SS divizijų likučiai) bei lietuvių (savisaugos batalionai). Iš to galime daryti išvadą, kad jeigu Lietuvą būtų gynusios lietuviškos karinės pajėgos (pvz., P.Plechavičiaus Vietinė Rinktinė), tai jos kartu su panašiomis latvių formuotėmis būtų sustumtos į strateginiu požiūriu rusams nesvarbią Žemaitiją ir Kuršą. Lietuviai būtų turėję pakankamai laiko organizuoti sukilimą, paskelbti nepriklausomybę, bandyti įsijungti į karą prieš Vokietiją ir jungininkų pusėje, užsitikrinant anglų-amerikiečių paramą, ar pasiskelbti neutraliais, tuo būdu sukomplikuojant Lietuvos okupacijos reikalus.

Pažymėtina, kad tai bandė padaryti latvių gen.Krelis pajūryje į šiaurę nuo Ventspilio su savo daliniais bandęs išlaikyti placdarmą, bet vokiečių buvo nuginkluotas(115,46). Kažką panašaus bandė visos vokiečių okupuotos tautos, besigelbėdamos nuo bolševikų: vienoms tai nepavyko (lenkams Varšuvos sukilimas ar "Aušros vartų" avantiūra), kitoms baigėsi sėkmingiau (jugoslavams, nors ir sumokant komunistų kainą). Beje, minėtas lenkų Armijos krajojvos strateginis planas Vilniui užgrobti savo esme beveik tapatus LGK planams.

LGK suprato, kad prielaidomis grįšti planai gali būti ir neįgyvendinami ar atidedami iki palankaus momento, todėl pirmiausia buvo suinteresuotas ginti šalį ir apsaugoti gyventojus esamuoju momentu. Karinis priešinimasis turėjo būti nukreiptas prieš vokiečių SS ir Gestapą iš vienos bei NKVD-NKGB iš kitos pusės. Siūloma taktika, kol neatėjo palankus metas, nemumatė atviro priešinimosi rusų kariuomenei, kreipė dėmesį į maisto atsargų bei ginklų kaupimą, slėptuvių rengimą, gyventojų apsaugą nuo išvežimų bei jų turto išgrobimą(116,172). Rugsėjo 8 d. atsišaukime LGK pasisakė prieš be jo pritarimo organizuojamus Žemaitijoje karinius lietuvių dalinius vermachto vadovybėje ir paragino klausyti vien komiteto nurodymų bei patarimų, o visus karinius veiksmus vykdyti tik pagal LLA Vyriausiosios vadovybės įsakymus; LGK praneš, kada ateis laikas visiems sukilti su ginklu rankose(387,30-31).

Tačiau su tokiu laukimu negalėjo susitaikyti dalis LLA vadovybės, kurių nuomonę formavo svaiginantys pirmieji LLA kariniai-organizaciniai laimėjimai bei užkrečiantis Lietuvių pulkų formavimo pavyzdys. Nesutarimų kertinis akmuo buvo grupės LLA vadų - Šiaulių apygardos štabo operatyvinio skyriaus viršininko plk.ltn.I.Žulio-Ruginio, apygardos štabo viršininko mjr.J.Memėno-Vyšniausko, LGK nario Snarskio-Šnairio norai kuo daugiau pasinaudoti legalios veiklos galimybėmis ir net pabandyti patraukti į savo pusę TAR organizatorius.

Konfliktas tarp LLA vadovybės ir LGK narių prasidėjo išsiskyrus nuomonėms dėl LLA santykių su vokiečiais ir kpt.I.Jatulio formuote(382,74). Bendradarbiauti linkę LLA vadai (I.Žulys, Memėnas, Snarskis), palaikydami lietuvių Savanorių divizijos kūrimą, teigė, kad privalu į jos sudėtį įjungti vyresniųjų karininkų kadrus bei kitus LLA narius ir taip įsigyti įtakos TAR; divizijos sukūrimu prieš visą pasaulį bus pabrėžta, kad kovojama su bolševizmu; einant abiem keliais (slapta organizacija ir legali divizija) bus lengviau pasiekti politinę pergalę prieš kitas politines partijas(382,74). Priešingos nuomonės šalininkai (K.Veverskis, M.Pečiulionis, A.Eidimtas) teigė, kad kuriama Savanorių divizija, vadovaujama vokiečių, yra ne kas kita, kaip beprasmiš lietuvių jėgų naikinimas, neduodantis naudos lietuvių tautai; šis junginys - tai kubiliūniškos ir birontiškos mobilizacinės politikos sąsaja; lietuvių divizijos vokiečių armijos sudėtyje organizavimo išpūdis užsienyje gali būti tik neigiamas, nes Anglija ir Amerika, būdamos sąjungoje su SSRS, kiekvieną atvirą ištoįimą prieš pastarąją vokiečių pusėje vertins vien neigiamai, kas bus nepalanku kovotojams už laisvę(382,74,160).

Nebuvo vieningos nuomonės ir dėl vokiečių pasiūlymo Vanagams perimti visų tiltų ir kai kurių sandėlių sargybą okupuotoje Lietuvos dalyje: pirmieji linko sulikti, motyvuodami, kad šiuo pretekstu būtų galima gauti daugiau ginklų ir leidimų judėti užfrontėje; antrieji griežtai nesutiko, nes šie glaudesni kontaktai jau trauktų

organizaciją toliau į vokiečių pinkles, o daugybę leidimų organizacijos priešų galėjo būti traktuojama kaip besąlyginio atsidavimo vokiečiams forma(382,75,162).

Kadangi Vyr.vadovybės pasitarime ktp.A.Karalius-Varenis abiem klausimais laikėsi neutraliai, nuomonėms pasiskirsčius po lygiai K.Veverskis-Senis pasinaudojo LLA vado sprendžiamąjo balso teise ir pareikalavo klusnumo(382,75). Deja, pirmosios nuomonės šalininkai nesugebėjo paklusti drausmei - plk.ltn.I.Žulys-Ruginis inspiravo tuo pat metu Varnių vls. Baltininkų k. vykusio rinktinių vadų bei štabų viršininkų suvažiavimo dalyvius pareikalauti naujo LLA vado su aukštesniu kariniu laipsniu, Karinės tarybos priėjo sukūrimo bei LGK veiklos suaktyvinimo(382,75).

Suokalbinių atstovai pakvietė A.Eidimtą ir K.Veverskį į bendrą pasitarimą, nors pats suvažiavimas juridškai jau buvo baigtas. Išklausęs atstovų kvietimo, K.Veverskis-Senis sutiko, kad LGK nepakankamai veiklus, nes trūksta autoritetingų žmonių, kad reikia paskirti aukštesnio laipsnio karininką Vyriausiuoju Vanagų vadu, tačiau griežtai atsisakė net kalbėti dėl LLA vado pakeitimo ir Karinės tarybos sudarymo, o juo labiau tartis dėl to su atskalūnais(382,75,162).

Vidinis konfliktas gilėjo: pasitarime dalyvavusių vadų sprendimu K.Veverskis ir A.Eidimtas buvo pašalinti iš organizacijos ir naujuoju laikinuoju LLA vadu bei Šiaulių apygardos vadu buvo išrinktas plk.ltn.I.Žulys-Ruginis, sudaryta Karinė taryba iš mjr.Memėno ir senojo Tauragės rinktinės vado kpt.Mėšliaus-Šarūno bei numatyta sukurti naują LGK(382,75). Šis sprendimas seniesiems vadams buvo praneštas atskiru KLT įsakymu(382,162). Nujausdami "karinį perversmą" K.Veverskis-Senis ir itn.A.Eidimtas-Papunis su ištikimais štabo darbuotojais - M.Melėnu-Matu, Mickėvičiumi-Petraičiu, V.Gyliu-Jaunučiu ir Kudirka skubiai pergabeno Šiaulių ir Vilniaus apygardų štabų turtą (rotatorių, rašomąją mašinėlę, radijo imtuvą, popierių bei dokumentus) į Žasūgalos k.(382,76,162). Ta proga 1944 m. rugsėjo 17 d. išleistame LLA vado atsišaukime buvo rašoma: "Tėvynės ir nepriklausomybės dėjos nedrįsiu pats ir neleisiu kitiems išmainyti į laikinus asmeninius ir grupinius laimėjimus. Į vokiečių ar bolševikų organizuojamus karinius lietuviškus dalinius LLA nariams ir LLA Vanagams stoti griežtai draudžiu. Ten be Vadovybės leidimo stojantieji automatiškai iš LLA organizacijos narių tarpo iškrinta. Jei kas mėgintų visą organizaciją į minimus dalinius nuvesti ir tuo būdu sukompromituoti, nežino, kad tatai gali įvykti tik per ištikimųjų LLA idėjos draugų ir mano lavonus"(107,78-79).

Veverskio priešininkai atsidūrė ceitnote - teoriškai jų rankoje buvo sprendžiamoji galia, tačiau slaptosios organizacijos ryšiai ir žemesnių LLA grandžių parama buvo LLA vado bei apygardų vadų rankose. Galiausiai viską į savo vietas sustatė gen.M.Pečiulionis-Miškinis, atmetęs karininkų pretenzijas Veverskiui ir pareiškęs, kad pavojaus Tėvynei akivaizdoje būtina atsisakyti asmeninių interesų ir aukotis bendram reikalui, paklūstant vienam vadui, sekant aukščiausio rango karininko pavyzdžiui - jis, generolas, subordino save leitenantui. Galbūt generolo kalba tik graži legenda, tačiau pats palaikymo faktas yra tikras, primenantis organizacijos nariams, kad pasipriešinimo kovoje lemia ne prieškario laikais "taikiai" išsitarnautas laipsnis, o asmeninės savybės organizuojant kovą prieš okupantus ir jai vadovaujant. Išbuvęs vadu tik dieną, plk.ltn.I.Žulys-Ruginis išleido įsakymą Nr.2, kuriuo baigė savo veiklą ir panaikino pirmąjį įsakymą(382,76,162).

Objektyviai vertindami konfliktą turime pripažinti, kad teisingiausia šiuo atveju

buvo kpt.A.Karaliaus nuostata, vienodai vertinusio abi nuomones, kurios savaip buvo teisingos. Kita vertus, negalime nepastebėti ir aukštesnio karinio laipsnio LLA narių noro pasukti lengviausiu keliu - atvirai vadovauti batalionui, pulkui, o gal divizijai, o ne juos kurti pogrindyje iš nieko. Griežtas draudimas išvykti į užsienį ar stoti į vokiečių remiamus karinius dalinius (nors ir kovai prieš bolševizmą) buvo paremtas ne tik subjektyviomis atskirų vadų nuomonėmis, bet ir objektyvia bendrąja strategija, laukiančia greito rusų žlugimo fronte ir pagrindiniu LLA uždaviniu šiuo atveju - perimti visą valdžią Lietuvoje į savo rankas; tokia bekompromisinė ir aiški nuostata buvo suprantama ir priimtina eiliniams LLA nariams(458).

Sutelktomis ltn.K.Veverskio ir jo bendražygių pastangomis bei ryžtingais veiksmais buvo sugebėta išvengti organizacijos skilimo. Ši iš pirmo žvilgsnio nedidelė pergalė buvo rimtas žingsnis tikrojo organizacijos centralizavimo linkme, suduodant smūgį atskirų aukštesniųjų vadų separatizmui ir diegiant karinės drausmės principą Pasipriešinime. Tačiau konfliktas apnuogino ir rimtas LLA Vyr.vadovybės (pretenduojančios į viso Pasipriešinimo) problemas: jeigu kariniu-organizaciniu požiūriu didžiulė valdžios koncentracija vienos rankose išėjo tik į naudą LLA organizacijai ir Pasipriešinimui, tai politinėje sferoje kaip tik ir trūko panašaus ryžto. Sutelkti vienos rankose ne tik karinę, bet ir politinę-teisinę valdžią (pogrindinę vyriausybę) buvo būtina, norint toliau sėkmingai vesti laisvės kovą.

Nesutikdamas su ltn.K.Veverskio-Senio nuostata dėl lietuvių dalyvavimo vokiečių leidimu organizuojamuose kariniuose daliniuose, iš LGK pasitraukė Snarskis-Šnairys(107,35). Vietoje jo po kelių dienų LGK nariu buvo įtrauktas su Mažeikių rinktinės vadu ltn.S.Dainiumi atvykęs kunigas Jurgutis, noriai sutikęs dalyvauti komiteto darbe. Dėl karininkų nuomonės nepaisymo ir "diktatoriškos teisės" iš štabo pasitraukė plk.ltn.I.Žulys-Ruginis, plk.V.Sakalas-Girėnas, mjr.Memėnas-Vyšniauskas ir net kpt.A.Karalius-Varenis, išvykę į rinktinių dislokacijos vietas(385,9,27,29). Inspektuoti rinktinių išvyko ir K.Veverskis-Senis su ltn.A.Eidimtu-Papuniu(382,76).

Žvelgdami į konflikto eigą, galėtume pasakyti ir kritikos žodžių K.Veverskio "diktatoriškam" elgesiui, vienok jį sąlygojo tiek informacija apie tikruosius vokiečių planus (Kaltinėnų suvažiavimo patirtis), tiek karo mokslo dėsniai, tiek ir skaudi asmeninė LLA vado patirtis su aukštaisiais kitų apygardų pareigūnais. Vienas iš jų - plk.ltn.Izidorius Kraunaitis-Mongirdas, buvęs Lietuvių savisaugos batalionų Vilniaus apygardos štabo viršininku ir kartu dirbęs LLA Vilniaus apygardos štabo operatyviniame skyriuje. Šis kariškis K.Veverskio-Senio buvo numatytas Vyriausiuoju LLA Vanagų vadu, tačiau liepos pradžioje niekas nežinojo, kur jis dinga(388,58).

Rugpjūčio pabaigoje ltn.A.Eidimtas-Papunis, inspektuodamas rinktines, iš ltn.S.Kontrimo sužinojo, kad Kretingoje yra atsiradęs plk.ltn.I.Kraunaitis-Mongirdas(382,159). Parvežtas į apygardos štabą, pokalbyje su K.Veverskiu Mongirdas aiškiai leido suprasti, kad nelabai norėtų likti Lietuvoje bolševikų okupacijos atveju, tačiau griežtai neatsisakė. Kalba, matyt, vėl buvo apie Vyr.Vanagų vado pareigas, nes rugpjūčio 31 d., grįžęs į Kretingą vietos LLA narių susirinkime pulkininkas titulavo save visos Žemaitijos LLA vadu(6,81). Tačiau netrukus jis savavališkai kartu su mjr.Mėšliumi-Šarūnu išvyko į Vokietiją ir neprisistatė, kaip buvo žadėjęs (ir kaip reikalavo karinė padėtis), po savaitės į LLA štabą, pažeisdamas organizacijos drausmę ir vadovybės įsakymus(382,159). Kraunaitis nebuvo išimtis - tokia dviprasmiška laikyse-

na buvo būdinga daugeliui į užsienį pasitraukusių aukšto rango karininkų pradedant gen.S.Raštikiu. Iš LLA narių į vakarus pasitraukė Kauno apygardos vadas mjr.Bronius Svilas, į LLA nebegrižo mjr.J.Liorentas, nežinia kur dingo Vilniaus apygardos vadas mjr.Juozas Navikas...

Antivadovybinės nuotaikos trumpą laiką dar buvo bandomos permesti į žemutinės LLA grandis. Su tuo susidūrė Šiaulių apygardos vadas ltn.A.Eidimtas-Papūnis, inspektuodamas Telšių rinktinę, kur rugsėjo pabaigoje-spilio pradžioje Žarėnuose įvykusiame kuopų vadų pasitarime buvo bandoma šališkai pavaizduoti įvykusį konfliktą vadovybėje(382,163; 427,18). K.Veverskis-Senis negalėjo ilgiau to ignoruoti, rizikuodamas prarasti įtaką, ir kadangi tai vėl sutapo su jo planais veiksmingesnei vadovybei kurti, pokalbyje su Telšių, Tauragės ir Šiaulių rinktinių vadais sutiko surengti platesnį partizanų vadų ir visuomenės atstovų suvažiavimą (spilio 9 d. Telšiuose), kuriame turėjo būti išrinktas naujos sudėties LGK ir sudaryta Karo Taryba(382,163). Teisybės dėlei pasakytina, kad ir Veverskio priešininkai nesugebėjo patraukti į savo pusę LLA narių, kurių dauguma palaikė Senį, ir surengti separatinių susirinkimų(382,163; 427,40). Organizacija liko monolitu, kurį suskaldyti buvo bejėgiai asmeninės ambicijos ir nesutarimai.

LLA vidaus konfliktas baigėsi prieš pat rusų spilio pradžios Žemaitijos puolimą. Jo metu LLA kariniai daliniai ir vadaai perėjo į slėptuves, dalis LLA narių pasitraukė ar buvo išstumti iš Lietuvos kartu su vokiečiais, nors daugelis ir ne savo noru. Spilio 6 d. netoli Kvėdarnos vokiečiai suėmė ginkluotus mjr.Memėną ir Snarskį ir tik po grindininkų, turėjusių ryšių su vokiečių karine vadovybe, išsikšimas išgelbėjo juos nuo sušaudymo pagal Hintze įsakymą(1 17,43-44; 385,9). Jie buvo paleisti ir su lietuvių daliniu pasitraukė į Vokietiją. Ten pat žvalgybos mokykloje atsidūrė Telšių rinktinės vadas ltn.J.Barzda-Klėvas ir 50 Panevėžio apygardos vanagų, vadovaujamų savo karininkų, kuriems desantas tapo vienintele galimybe sugrįžti į Lietuvą.

LIETUVIŲ FRONTO, KĘSTUČIO BEI APSKRIČIŲ POGRINDŽIO VEIKLA

Analizuojant dar vienos stiprios priešvokiško pasipriešinimo jėgos - Lietuvių Fronto bei karinio sektoriaus "Kęstutis" - pasirengimą priešintis naujam okupantui ir jos iniciatyvas kuriant vieningą Pasipriešinimo organizaciją aiškėja, kodėl būtent LLA, o ne kita pagrindinio grupės lapo svarbiausia prasidėjusiame kariniame pasipriešinime. Pagrindinė priežastis - griežtai centralizuotos organizacijos ir diktatūrinės vadovybės nebuvimas.

LF (apie 2000 narių) egzistavo kaip organizacija iki 1944 m. liepos pabaigos, kada vadovybė galutinai neteko tarpusavio ryšių: dalis buvo suimta, kitų ieškojo gestapas, dar kili išvyko į užsienį(571,77). Struktūriniu požiūriu LF skirstėsi į 5 apygardas: Šiaulių (Mažeikių, Telšių, Kretingos, Tauragės ir Raseinių aps.), Panevėžio (Panevėžio, Rokiškio, Utenos, Zarasų ir Biržų aps.), Marijampolės (Marijampolės, Šakių, Seinų ir Vilkaviškio aps.), Vilniaus (Vilniaus, Švenčionių ir Trakų aps.) ir Kauno (Kauno, Alytaus, Kėdainių ir Ukmergės aps.)(571,75). LF vadovybės centrą Kaune sudarė J.Ambrazevičius, A.Damušis, Pranas Vainauskas, P.Šilas ir Matas Martinai-

tis; apygardose, apskrityse ir valsčiuose buvo atitinkami centrai iš 3-5 žmonių(571,75). Liepos pabaigoje iš centrinės vadovybės Lietuvoje liko tik P.Šilas, į užsienį pasitraukė Vilniaus apygardos vadovas P.Padalis ir kt.

Nuo LF sampratos negalima atskirti Kęstučio karinio sektoriaus, nors šis ir veikė kaip savarankiška organizacija. Formaliai 1944 m. gegužės mėn. sektorius jungė apie 10000 kovotojų. Formaliai todėl, kad kaip LF laikė save politiniu LAF tęsiniu, taip ir kęstutėnai pretendavo į visus buvusius ginkluotus pastarosios organizacijos narius (1941 m. sukilėlius ir partizanus). Faktiškai kęstutėnai stiprias organizacijas turėjo Vilniuje, Kaune, Utenos aps.; nebuvo sukurta organizacinių padalinių Telšių, Tauragės aps.(733,215).

Kęstučiui vadovavo grupė pulkininkų: J.Jankauskas, Juozas Vėbra, Šova ir Tautvilas (Tautvilis). 1944 m. gegužės pirmoje pusėje šie karininkai surengė pasitarimą apie Kęstučio taktiką besiantinančių pasikeitimų akivaizdoje(733,216). Buvo nuspręsta išsaugoti organizaciją, paleidus sukurtus būrius, vietoje jų sudarant grandinėles iš 3-5 žmonių, paslėpti ginklus ir nerodyti aktyvumo, belaukiant karo tarp anglų-amerikiečių ir rusų(733,216). Birželio mėn. šis sprendimas buvo suderintas su LF vadovybe bei esamu VLIKo prezidiumu ("mažuoju VLIKu") ir, remiantis jų nurodymais, Kęstučio štabas apskrities organizacijoms bei LF skyriams parengė instrukcijas, pagal kurias, grįžus bolševikams, įsakoma pereiti į pogrindį ir laukti SSRS ir sąjungininkų tarpusavio konflikto pradžios.

Kęstutėnų vadų pasirinkta taktika strategiškai buvo teisinga, ypač orientuojantis į vienkartinį sukilimo veiksmą palankioje konfliktinėje situacijoje. Tačiau praktikoje kęstutėnai, kaip ir visi to meto rezistentai, negalėjo nuspėti tų pokyčių, kuriuos sukels rusų invazija ir fronto judėjimas. Masinio pasitraukimo į Vakarus atveju sukurtoji grandinėlė buvo tiesiog sutraukoma ir ją atkurti tebuvo galima jau tik sukilimo atveju, o ne centro pagalba.

LLA visokiais būdais - naujų narių verbavimu, partizanų-vanagų kūrimu, šaliniu iš organizacijos už pasitraukimą be vadovybės leidimo - sugebėjo pafrontinėje suirutėje ne tik išlaikyti organizacinį branduolį, bet ir papildyti pačią LLA ir pakylėti į aukštesnį lygmenį. Tuo tarpu kęstutėnų vadovybei 1944 m. vasarą pasitraukus į Žemaitiją, žemutiniai organizacijos padaliniai, ir anksčiau nejutę griežto komandinio vadovavimo, daugeliu atvejų patys turėjo imtis iniciatyvos, kitaip tariant, elgtis pagal statutą ir "savistoviai vykdyti" organizacijos tikslus. Dėl to daugelis kęstutėnų elgėsi savo nuožiūra: kai kurie stojo į kitas karines organizacijas, ypač LLA Vanagus, kartu su savigyna traukėsi į vakarus ir dalyvavo TAR organizavime arba ėmė pavieniui slapstytis laukdami padėties pasikeitimo. Tačiau nesant centralizuoto vadovavimo kęstutėnams nuolat kildavo esamo momento įvertinimo problema, o kadangi nebuvo oficialaus vadovybės leidimo jungtis su kitomis organizacijomis, nuolat iškildavo dilema: įsijungti į visuotinę laisvės kovą, kaip to reikalavo aplinkybės, ir tuo pažeisti statutą ar stengtis kitų organizacijų grupes įjungti į savo sudėtį, t.y. ir toliau kovoti "partiniu" principu, nepasiūlant nieko patrauklaus ir nesukuriant nieko rimto.

LLA pavyzdys rodė, kad net turint centralizuotą vadovybę tam tikra dezorganizacija yra neišvengiama, o Kęstučio atveju faktiškai ji buvo visuotinė. Struktūrinis žlugimas buvo pridengtas decentralizuotos, individualistinės taktikos pasirinkimu ir

Izidorius Pucevičius-Radvila

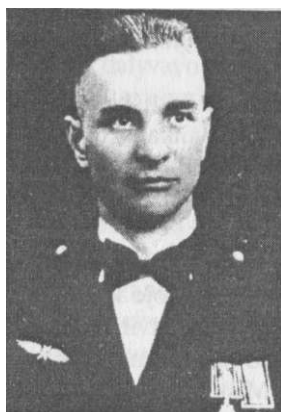
Juozas Krikštaponis

Vytautas Stonis

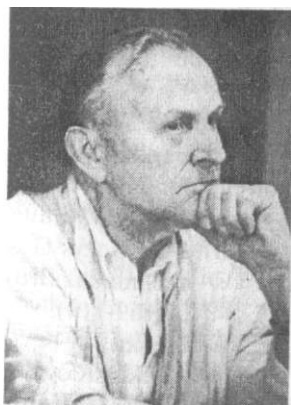
Juozas Jankauskas

Bronius Vaivada

Leonas Prapuolenis

Kazys Ambrozaitis

Petras Paulaitis-Aidas

Gaudentas Kisielius-Tomas*

sukilimo atveju galbūt net nepastebėtas, tačiau partizaniniam karui reikėjo labiau "apčiuopiamos" organizacijos.

Nepaisant to, kęstutėnai, ypač apskričių pagrindžio lygmenyje, stengėsi dalyvauti visuose bendruose Pasipriešinimo pasitarimuose ir veiksmuose. Po Kaltinėnų suvažiavimo, 1944 m. rugsėjo pabaigoje Rietave, pas kleboną Veselį, plk.ltn.J.Jankausko iniciatyva įvyko dar vienas svarbus susirinkimas, kuriame dalyvavo kęstutėnai - Povilas Malinauskas, LF biuletenio redaktorius Gabrys, asmeninis vado ryšininkas Vladas Čyvas, du jaunuoliai iš redakcijos ir iš Vokietijos atvykę L.Prapuolenis bei dr.P.Padalis su prof.Z.Ivinskiu(733,218). Kaip LLKS ir LNP atstovas pasitarime dalyvavo Jonas Vokietaitis(733,218).

Susirinkimui pirmininkavo L.Prapuolenis. Buvo svarstomi du klausimai: Kęstučio susijungimas su LLA ir LLKS karinėmis formuotėmis ir LF biuletenio naujo numerio išleidimas(733,218). Susijungimo iniciatyvą iškėlė J.Vokietaitis, tačiau pasitarimo dalyviai į tai žiūrėjo neigiamai ir nutarė nesijungti(733,219). Plk.ltn.J.Jankauskas motyvavo tuo, kad esamu metu aktyviai priešintis bolševikams beprasmiška, bus daug aukų, organizacijai jau duoti nurodymai - pasitraukti giliau į pagrindį ir veikti mažomis grupėmis, todėl ir praktiškai to nebūtų įmanoma padaryti ir reikia palikti viską kaip yra.

Kadangi LF vadovybės Lietuvoje faktiškai nebebuvo (P.Šilas liko be ryšių Kaune), L.Prapuolenis pavedė plk.ltn.J.Jankauskui visą LF veiklą, jos narius įjungiant į Kęstutį(733,219). LF vyriausioji vadovybė turėjo veikti užsienyje, tam įgaliojant L.Prapuolenį. Susirinkime buvo nuspręsta išleisti paskutinį LF biuletenio numerį, kuris turėjo būti nugabentas ir į užsienį.

Rietavo susirinkimo nutarimai galbūt netiesiogiai padėjo užgesinti ir LLA vidaus konfliktą. Kęslutėnų ir LF Lietuvoje vadui atsisakius kurti vieningas karines formuotes, tuo pačiu neteko paramos atviro karinio pasipriešinimo idėja Tėvynės apsaugos rinktinėje. Po Rietavo pasitarimo L.Prapuolenis numatė Kretingoje dar susitikti su gen.M.Pečiulioniu-Miškiniu, o dr.P.Padalis - su Telšių vyskupu Vincentu Borisevičiumi.

Artėjant frontui paspartėjo pagrindžio vienijimosi ir persitvarkymo procesas apskričių lygyje. 1944 m. birželio mėn. jose masiškai vyksta pagrindžio organizacijų konsultacijos dėl bendrų veiksmų, pertvarkomi ir sudaromi nauji apskričių pagrindžio komitetai. Kai kuriose apskrityse po tokių pasitarimų pavyko likviduoti vietos Pasipriešinimo struktūrinį susiskaldymą.

Birželio 14 d. pagal Kęstučio štabo instrukcijas buvo reorganizuotas Utenos aps. Kęstučio organizacijos štabas ir nutarta ruošti ginkluotai kovai prieš sovietus. Štabo viršininku buvo išrinktas mjr.Bronius Vaivada, jo pavaduotoju/adjutantu - mokytojas j.ltn.Balys Žvirblis, organizacinio skyriaus viršininku - teisininkas ltn.Vytautas Maželis, ginkluotės - kpt.Jurgis Sirgėdas, pavaduotoju - inžinierius kpt.Kazys Grigaitis, ūkio - ltn.Bronius Sinkevičius, informacinio/propagandos - teisininkas Bronius Stasiūnas, žvalgybos - policijos viršininkas Šlanis(248,17-18; 707,109-110).

Apskrities organizacija dar 1944 m. pradžioje turėjo apie 300-500 narių ir buvo suorganizuavusi 10 būrių iki 30-50 žmonių kiekviename: Utenos kuopai vadovavo kpt.Valatka ir pavaduotojas ltn.Protas, Anykščių vls. (35 žmonės) - ltn.Juozas Karosas, Aluntos (30 žmonių) - kpt.Jonas Tumėnas, Vyžuonų - ltn.Rinkevičius, Tauragnų

(30 žmonių) - mokytojas Stasys Gineitis, Užpalių (25 žmonės) - mokytojas Namiakas, Debeikių (30 žmonių) - lt.n.Lapinskas, Kuktiškių (25 žmonės) - lt.n.Augulis, Molėtų (30 žmonių) - Antanas Falkauskas ir kt.(707,110-111; 692,209; 733,215). Kęstutėnai leido pagrindinį laikraštį "Laisvės keliais", redaguojamą B.Stasiūno, kuris kartu buvo ir politinis patarėjas(692,209). B.Vaivada palaikė ryšius su apskrities LLA vadovybe, bet susijungta nebuvo(249,30-32).

Kita vertus, LLA pavyko patraukti į savo pusę dalį kęstutėnų: 1944 m. pavasarį, daliai Utenos LLA apylinkės štabo narių išėjus į Vietinę rinktinę, jam vadovauti Vilniaus LLA apygardos štabo buvo paskirtas buvęs kęstutėnas lt.n.Jonas Gimžauskas, LLA grupės Saldutiškio vls. organizatorius(721,27). Į naujai perorganizuotą LLA štabą įėjo studentas Jonas Baltuška, mokytojas Vytautas Tamošiūnas(249,30-32).

Ukmergės LLA organizacija faktiškai buvo bendra visoms pagrindžio grupėms, nes dar 1944 m. pradžioje Lietuvių Tautinio Fronto apskrities komiteto vadovas J.Lebeda vienašališkai įsijungė į LLA Vilniaus apygardą(353,46). Liepos mėn. pradžioje LLA vadovybės ryšininkas A.Kubilius-Adys perdavė įsakymą apie organizacijos pertvarkymą ginkluotai kovai, taip pat nurodė, kad centrinis štabas persikelia į Kauną, o į jį frontas artės - į Šiaulius(353,36). Apie liepos 9-10 d. J.Lebeda Ukmergėje sušaukė slaptą pasitarimą, kuriame dalyvavo policijos viršininkas Mažeika, mokytojas Miliūnas, v.lt.n.Pranas Uginčius, eigulys Maceika ir kpt.Juozas Krištaponis(353,32).

Pasitarime reorganizuoto Ukmergės štabo viršininku liko J.Lebeda, jo pavaduotoju - Kazys Mažeika, antruoju pavaduotoju ir tiekimo skyriaus viršininku - lt.n.P.Uginčius, žvalgybos skyriaus - lt.n.Juozas Burneikis (Burneika), ryšių skyriaus - Miliūnas, operatyvinio skyriaus - Stasys Jackūnas iš Kavarsko vls., ankstesniame komitete tvarkęs kovinių branduolių organizavimo valsčiuose klausimus(138,25-26; 208,223). Tačiau priartėjus frontui, J.Lebeda ir K.Mažeika pasislėpė, ir liepos 20 d. iš Šiaulių atvykęs centro A.Zaskevičius-Zizas-Butviliukas rado tik lt.n.P.Uginčių(353,33).

Centro atstovas nurodė, kad nesant senųjų vadų, visa vadovavimo atsakomybė tenka Uginčiui ir perdavė ryšio punktus su LLA Šiauliuose, Radviliškyje, Matkaičiuose, Kretingoje, Palangoje; P.Uginčius savo ruožtu pranešė centrui, kas nuveikta karinėje srityje(353,25,33,36). Po šio vizito Deltuvos vls. Atkočių k. lt.n.P.Uginčius tarėsi su pasilikusiais organizacijos vadovybės nariais - Maceika ir kpt.J.Krištaponiu(353,33). Pasitarime P.Uginčius prisistatė kaip naujasis Ukmergės štabo vadas, visa apskritis buvo padalyta į 6 rajonus, kuriuose turėjo veikti partizanų būriai, paskirti rajonų vadai - lt.n.Danielius Vaitelis, kpt.J.Krištaponis (kartu bendras operatyvinis vadovavimas), mjr.Juozas Navikas, kpt.Stasys Bakšys, Vytautas Jakštys ir Maceika (kartu bendri ryšiai)(353,33,47).

1-asis rajonas telkė apie 100 žmonių, o jo organizatorius lt.n.D.Vaitelis kartu su broliais Alfonsu ir Tadu, vokiečiams traukiantis iš Kauno, atsivežė keletą pastočių ginklų, kuriuos paslėpė Pagiriuose, o praėjus frontui, tuoj pat jais apginklavo būrį(143; 353,34). 2-ame rajone Užulėnio miške kpt.J.Krištaponis liepos mėn. sutelkė iki 100-140 partizanų būrį(100,7; 353,34). Pagal žinias iš mjr.J.Naviko, 3-ame rajone buvo sukurtas maždaug 60 vyrų būrys, kpt.S.Bakšys nurodė 50 žmonių būrį, pas V.Jakštį buvo 45, o pas Maceiką - 60 žmonių būriai(353,34).

Liepos pradžioje, traukdamiesi nuo Kaišiadorių į vakarus, LLA nariai, vadovaujami lt.n.Stankevičiaus, Musninkų vls. Pigių k. tarėsi dėl partizanų organizavimo. LLA kuopai Musninkų vls. organizuoti liko vrsl.Jonas Misiūnas(371,16).

Liepos 12-14 d. dėl rusų slinkimo pasikeitus politinei padėčiai į bendrą pasitarimą Šiauliuose susirinko visų šios apygardos pagrindinių sąjungų atstovai: LLK Sąjungos Šiaulių apygardos vadas mjr.Virbickas, karinių dalinių vadas kpt. Juodis ir štabo pareigūnas lt.n.Vasiliauskas (buvęs LLA narys), LF Šiaulių štabo organizacinio skyriaus viršininkas Venciūnas, LLA Šiaulių apygardos vadas j.lt.n.A.Eidimtas-Papūnis ir organizacinio skyriaus viršininkas lt.n.S.Kontrimas-Jaunavedis(382,153).

Susirinkimui pirmininkavo mjr.Virbickas, kuris, pastebėjęs, kad atėjo pats laikas organizuotis bendrai, nesiskaldant, pasiūlė kiekvienai iš esančių organizacijų turimus savo kautynių dalinius mieste ir provincijoje perduoti bendram štabui, sukurtam iš visų organizacijų paskirtų karinių atstovų(382,153). LLA atstovai, pastebėję, kad kitos organizacijos karinių išteklių neturi, bet nori pasidaryti vadais, atsisakė pasiūlymo, motyvuodami, kad bendram darbui skirtas laikas jau praleistas, kautynių daliniai nėra pakelti ir susijungimas neatneš naudos(382,153). LLA atsisakius, likusios organizacijos irgi nesusijungė, o po kurio laiko kai kurie buvę susijungimo iniciatoriai išvis "dingo" iš Šiaulių(382,153).

Įdomiai padėtis klostėsi Raseinių apskrityje. Nacių okupacijos metais gen.Stasys Zaskevičius ir savisaugos bataliono kpt.Digrys čia buvo organizavę Laisvės šaulius, tačiau kuriantis Vietinei rinktinei kpt.Jonas Žemaitis ir kpt.P.Gužaitis savarankiškai, be generolo leidimo išvedė ten apie 300 žmonių(529,151). Ir vėliau laisvės šauliai pastoviai pereidinėjo į Kęstutį, kol galų gale "generolai liko be armijos", kaip liūdnai pajuokavo kpt.Digrys(529,152,155). Aktyvus LF kęstutėnų organizacinis veikimas komplikavo ir labai susiaurino LLA organizatorių veikimo galimybes šioje apskrityje.

Liepos 14 d. Raseiniuose centrinės LF vadovybės nurodymu lt.n.Vytautas Stonys (kartu Kęstučio vado J.Jankausko antrasis ryšininkas) surengė apskrities LF organizacijos pasitarimą, kuriame dar dalyvavo jos vadovas j.lt.n.Bronius Urbutis, vadovo padėjėjai Krikščionas ir Juška, Stasys Ignatavičius, centrinio štabo ryšininkas Šiluvos gydytojas Kazys Ambrazaitis ir Vytautas Adomaitis(5,27-29; 687,39; 735,7,14,25-26). Buvo aptarta susiklosčiusi padėtis, būsima taktika bei apsvastyta LF ir LLA susijungimo galimybė.

K.Ambrazaitis pranešė apie nepavykusias LF štabo derybas su vokiečiais dėl fronto baro ties Dubysa perėmimo ir centrinės vadovybės poziciją būsimos okupacijos atveju. Visoms vietinėms LF organizacijoms buvo nurodyta veikti savo iniciatyva, bet nesivieliant į kautynes su rusų armija, kad išsaugotų kadrus bei išvengtų gyvenviečių sunaikinimo, agituoti gyventojus nesitraukti su vokiečiais ir nepaklusti bolševikų mobilizacijai, likviduoti sovietų šnipus ir kolaborantus(735,15,26).

Numatydamas trumpalaikį pasyvaus pasipriešinimo laikotarpį, aktyvių jėgų telkimo tikslu LF štabas nurodė jungtis su LLA(735,15). Tačiau šiuo atveju bendroji instrukcija reikalavo konkretumo. J.lt.n.B.Urbutis pranešė, kad jis savo iniciatyva, be štabo nurodymo svarstė šį klausimą su Raseinių aps. Kęstučio vadovu kpt.P.Gužaičiu ir LLA apskrities vadu kpt.Juozu Čeponiū(735,27). Susitarti nepavyko, nes buvo reikalaujama, kad LF ir Kęstutis įsijungtų į LLA, o ne atvirkščiai, kaip to siekė B.Ur-

butis. Pasitarimo dalyviai irgi pasisakė už tokį siekį, motyvuodami tuo, kad LF esanti galingesnė, turi didelę nelegalios veiklos patirtį ir gabius organizatorius bei vadus. Galiausiai buvo nutarta dar kartą pabandyti susitarti su vietinėmis LLA pajėgomis, siekiant, kad šios įsijungtų į LF(5,29; 735,27).

Rugpjūčio pradžioje Raseinių vls. Dainių k. kpt.P.Gužaitis, j.ltn.B.Urbutis ir ltn.V.Stonys tarėsi dėl jungtinio pagrindžio štabo Raseinių apskrityje įsteigimo, įtraukiant LLA(5,21,30-31). Pirmasis posėdis buvo numatytas rugpjūčio 12 d. Raseiniuose, tačiau kokiomis sąlygomis būtų susivienyta su LLA, neaišku(735,18). Tuo pat po minėto pasitarimo vietinio Raseinių LLA būrio vadas Domas Ščepavičius konsultavosi su ltn.V.Stoniu ir j.ltn.B.Urbutiu dėl taktikos pasirinkimo artėjant rugsams(5,31). Vadovaujantis Raseinių LLA apylinkės vado liepos 24 d. įsakymu Nr.2 "LLA kuopų ir būrių vadams" (pagal analogišką LLA Vyr.vadovybės dokumentą) šios organizacijos nariams buvo griežtai uždrausta pasitraukti iš Lietuvos ir nutraukti ryšius su savo daliniu, liepta organizuoti kiek galima didesnius Vanaagų būrius, veikiančius kuopų vadų pasirinktuose rajonuose, o nutrūkus ryšiams su apylinkės štabu, veikti savarankiškai, stengiantis juos atkurti(289,6). B.Urbutio nuomone, stambių būrių taktika buvo pavojinga, nes partizanai galėjo pakliūti reguliarios kariuomenės smūgiui, o V.Stonys siūlė LF nustatytą laikyseną pagrindyje.

Raseiniškių pavyzdys atskleidžia, be to, dar vieną ypatingą pagrindžio problemą periferijoje - organizacijos tikrosios jėgos problemą. Dėl kpt.P.Gužaičio veiklos LLA vykdė labai ribotą narių verbavimo kampaniją, tačiau šiam su vyrais išėjus į Vietinę rinktinę, o po jos išvaikymo besilapstant pagrindyje, reali LF-Kęstučio jėga apskrityje laikėsi ant B.Urbutio organizuotos Raseinių valsčiaus kaimų savigynos. Liepos 7 d. Ariogalos LF vietinio būrio vadu buvo paskirtas atsargos ltn.Liepa, tačiau į pasitarimą Raseiniuose jis neatvyko(735,14). Tik rugpjūčio pradžioje Dainių k., užmezgus ryšius su kpt.P.Gužaičiu, organizacinė padėtis pagerėjo, bet jau buvo per vėlu.

1944 m. vasarą Šeduvoje įvykusiame Tėvynės gelbėjimo komiteto posėdyje, dalyvaujant Šeduvos klebonui prelatui Mykolui Karosui, valsčiaus viršaičiui ltn.Petrui Blėkai, kpt.Izidoriui Pucevičiui, gydytojui Stasiui Puodžiukui, veterinarui Anicetui Grigaliūnui, buhalteriai Petrai Pranskiečiui-Praniui, Lietūkio sandėlių vedėjui Jonui Laurinaičiui, mokytojui Antanui Žitkui, girininkui ltn.Šukiui ir jaunimo atstovui Vytautui Vaitiekūnui, buvo aptarta rezistentų elgesio taktika bolševikų okupacijos atveju ir nutarta organizuoti partizaninį sąjūdį(144; 145,1). Kpt.I.Pucevičius (LNP narys) buvo įgaliotas vadovauti partizanų daliniui, kurio veikla apimtų Baisogalos, Radviliškio, Rozalimo, Pakruojo, Smilgių ir Šeduvos apylinkes, o ltn.P.Blėka paskirtas jo pavaduotoju.

ATVIRAS KARINIS LIETUVIŲ PASIPRIEŠINIMAS

TĖVYNĖS APSAUGOS RINKTINĖS STEIGIMOSI APLINKYBĖS IR VEIKLA

1944 m. kovo pradžioje Vietinės rinktinės štabas slapta pradėjo Šaulių sąjungos atkūrimą Tėvynės Apsaugos (Saugos) pavadinimu (347, 148). Į vadinamuosius saugūnus buvo numatoma įtraukti 1918-1922 m. Nepriklausomybės kovų dalyvius, šaulius, 1940-1941 m. partizanus, patriotinį jaunimą, t.y. visą savanorių perteklių, nepatekusį į rinktinę. Kiekviename valsčiuje ar miesto rajone buvo kuriami būriai, kuriuos apskrityse jungė į batalionus, vadovaujamus apskričių karo komendantų. Saugūnų organizavimas buvo pavestas komendantūrose esantiems žinių karininkams, apginkluojama turimais paslėptais ginklais. Daugelyje apskričių tai buvo pradėta sėkmingai vykdyti (18, 99). Saugūnų organizavimas galėjo būti viena iš priežasčių, paskatinusių vokiečius naikinti Vietinę rinktinę. Okupantų nežavėjo ir pagrindinis lietuvių savisaugos tikslas: kaip nors išsilaikyti ginkluotiems, kad atėjus laikui lengviau būtų nusikratyti priešų. 1944 m. gegužės mėn. apie 1500-2000 ginkluotų "plechavičiukų" išsislapstė, neskaitant tų, kurie užsirašė, bet nebuvo spėti pašaukti.

Veltui Mobilizacinio štabo viršininkas plk. Adolfas Birontas skelbė ir pratęsinėjo ultimatumus (iki gegužės 31, birželio 5, 15, 20, 25 d.) buvusiems Vietinės rinktinės kariais gražinti "valdinius ginklus, amuniciją, vežimus ir kitas važiavimo priemones", o karininkams registruotis mobilizaciniuose skyriuose (397; 398; 399). Pagrindžio veikiamą lietuvių visuomenės nuotaiką buvo aiški: jokių mobilizacijų ir paramos vokiečiams, be to, buvo ir svarbesnių reikalų - netekus rinktinės, savigynos nuo plėšikavimų bei rusų diversantų ar lenkų partizanų teroro reikalas neišnyko. 1944 m. jau buvo aiškūs šių gaujų keliai ir skverbimosi kryptys į Lietuvos gilumą: iš rytų, aplenkiant Švenčionių apylinkę, į Ukmergės-Utenos rajoną, iš kur išsisklaidydavo Panevėžio aps., taip pat toliau į vakarus - į Tauragės, Raseinių, Telšių apylinkes (364, 278). Vasarą labiausiai nuo gaujų kenčiančiose vietovėse ima masiškai steigtis nelegalūs savigynos būriai, turintys tikslą apsaugoti kaimų ir miestelių gyventojų gyvybę bei turą.

Legalizuoti savigyną, tiksliau gražiuoju susigražinti pabėgusius "plechavičiukus", bandė generalinių tarėjų įstaiga, pažadėdama iš grįžusių vyrų prie kiekvienos komendantūros sudaryti specialius apsaugos būrius, kurių tiesioginė pareiga būtų kovoti su banditais (397). 1944 m. birželio 24 d. spaudoje buvo paskelbtas pirmojo generalinio tarėjo gen. Petro Kubiliūno pareiškimas, kad savisaugos sumetimais prie apskričių vietos komendantūrų sudaromos būrio dydžio (30-40 vyrų) Apsaugos Komandos iš "kareivių ir karininkų vadovaujamoms". Jos turėjo "kovoti su banditais ir palaikyti tvarką savoje apskrityje", o tarnyba jose kiekvienam lietuviui turėjo tapti garbės reikalu, nes jis stovės "savo šeimos, savo turto ir savo sodybos sargyboje" (19; 400). Ši generalinio tarėjo iniciatyva buvo "skubota", nes oficialaus leidimo tokiai apsaugai kurti iš Berlyno nebuvo gauta; tam priešingi buvo Ostlando SS ir policijos

vadas gen.F.Jekelnas ir ypač naujai paskirtasis po Vietinės rinktinės išvaikymo SS ir policijos vadas Lietuvoje gen.mjr.Hincė bei civilvervaltungas (vokiečių civilinė administracija)(364,279).

Traukiantis fronto linijai į Vakarus, didėjant rusų desantininkų skaičiui ir aktyvėjant jų veiksams, dezorganizuojantis užnugariui, vokiečių dėmesys buvo nukreiptas į jų akimis svarbius strateginius interesus ir okupuoto krašto gyventojų saugumas jiems jau nerūpėjo, todėl visa tvarkos palaikymo našta atiteko savivaldai(364,282). Jos vadovybė 1944 m. liepos pradžioje suformulavo pagrindines politikos nuostatas: karių dalinių formavimas ir gyventojų evakuacija. Tarėjų politika rėmėsi esamos Lietuvos padėties analize: buvo išsivaizduojama, kad civilinei vokiečių administracijai pasitraukus, visą valdžią perims kariuomenė, generaliniai tarėjai bus atleisti nuo pareigų ir galbūt vermachto vadovybė leis sudaryti koki nors nacionalinį komitetą(365,369,377).

Generalinių tarėjų iniciatyvai ginti kraštą organizuojant karinę ir policinę savi-saugą bei lietuvių evakuaciją pritarė atskiri visuomenės veikėjai bei LF vadovybė. Liepos 5 d. susitikime* su J.Matulioniu J.Ambrazevičius pritarė tarėjų pasirinktai politikai, o liepos 12 d. panašiai padėtį įvertino ir L.Prapuolenis, slapta apsilankęs Lietuvoje(365,368,382). Nepaisant to, tarėjų iniciatyva nevirto iš kolaboracinės ir rezistencinės dėl paprasčiausios priežasties - siūlomos politikos įgyvendinimas visapusiškai priklausė nuo vokiečių sutikimo leisti tai padaryti, o patys tarėjai negalėjo veikti, iš anksto nesuderinę su vokiečiais.

Liepos 7 d. gen.S.Raštikis, išdėstydamas tiek tarėjų, tiek LF štabo pasiūlymą apginkluoti lietuviškus savanorių būrius ir perimti fronto ruožą prie Dubysos, susitiko su gen.mjr.Hince, kuris dar kartą pareiškė, kad Vietinės rinktinės pavyzdžio pakartoti negalima, bet kovai su bolševizmu lietuviams kelias neužkirstas - bet tik vermachto, SS ir kitų vokiečių dalinių gretose(5,28; 365,375). Tuo tarpu tarėjo, numatytos kalbėtis politiniais klausimais su vokiečiais, taip ir neatsirado(365,369).

Savo ruožtu nacių politinis trumparegiškumas, sąlygotas sukilimų baimės bei nenoro suteikti nepriklausomybę net mažiausiai žmonių grupei, buvo viena iš strateginių Vokietijos vadovybės klaidų, žlugdžiusių savo karinių sluoksnių pragmatines iniciatyvas(682,264). Vermachto vadovybė per Abverą (karinę žvalgybą) jau nuo pavasario besirengianti rusų užnugaryje palikti žvalgybinius bei diversinius-partizaninius būrius, frontui atslinkus į Lietuvą atkreipė dėmesį ir į lietuvius kaip potencialius partizaninio pasipriešinimo organizatorius ir kovotojus. Ši idėja buvo bandoma įgyvendinti per Užfrontės apsaugos tarnybos viršininką gen.Emilį Justą, žinomą palankumu lietuviams. 1944 m. liepos mėn. pradžioje per Kauno radiją buvo paskelbta žinia, kad Rytų Lietuvoje prieš rusų kariuomenę pradėjo veikti partizanų daliniai(385,61). Tačiau šiai, jau vermachto, iniciatyvai pasipriešino civilvervaltungas ir SS-SD: kitą dieną po transliacijos gen.mjr.Hincė vėl pareikalavo atiduoti žandarmėrijai visus lietuvių turimus ginklus, kartu uždrausdamas bet koki lietuvių - net pabėgėlių nuo fronto judėjimą per Vokietijos sieną; pažeidusių įsakymą laukė karo meto bausmė - mirtis(385,61; 397).

Visuomenės nuraminimui gen.P.Kubiliūnas liepos 5 d. per radiją paskelbė aplinkraštį apskričių viršininkams, kad į kraštą kovai su banditais grąžinti keturi savisau-gos batalionai(365,370). Be to, frontui priartėjus prie Vilniaus, jau liepos 3 d. lietu-

vių policijai buvo paskelbta karinė parengtis ir ji turėjo būti kariškai organizuota į kuopas, nuvadų viršininkai turėjo tapti jų ar būrių vadais, o policijos vadai - batalionų vadais(364,285).

Tačiau rusų invazija sparčiai keitė padėtį ir judant frontui pagausėjo pusiau legalių karinių lietuvių būrių, kurių steigimas - Apsaugos būrių ar policijos kuopų pavidalu - visiškai priklausė nuo pačių lietuvių savanoriško apsisprendimo kautis atvirai ar partizaniškai. Būrių organizavime lemiamas vaidmuo teko iniciatyviems kariams ir visuomenės veikėjams, taip pat pagrindinių organizacijų nariams. Pafrontės zonoje atsidūrusių apskričių antinacinio pagrindžio kariniai padaliniai - kęstutėnai, laisvės kovotojai, vanagai - vienijosi tarpusavyje, jungėsi su saugūnais, organizavosi į bendras pasipriešinimo grupes.

1944 m. birželio mėn. Rokiškio aps. Panemunio vls. policijos viršininkas ir viršaitis sukvietė visus 1941 m. sukilėlių būrių vadus pasitarti dėl taktikos traukiantis vokiečiams ir aktyvėjant raudoniesiems diversantams(5,170). Buvo numatyta sudaryti 4 apsaugos būrius Panemunyje, Suvainiškyje, Kvetkuose ir Čedasuose. Pastarąjį organizavo mokytojas Kazys Kalpokas, liepos mėn. tuo tikslu Čedasuose sukviėtą mitingą ir raginę stoti į saugos būrį. Buvo manoma, kad Vakarų valstybės poveikis SSRS leis atkurti savarankišką valstybę ir reikia organizuoti partizanus kaip ir 1941 metais(395,48-49).

Slapti aktyvesnių lietuvių susirinkimai savigynos būrių organizavimo tikslu įvyko Svėdasuose, Anykščiuose, Šimonyse ir kitur; vis daugiau ūkininkų parsinešdavo ginklų asmens apsaugai(540,260; 744,19).

Apsaugos būrių dalyvių asmeninėje sudėtyje faktiškai neįmanoma atskirti pagrindininkų, "plechavičiukų", 1940-1941 m. partizanų bei sukilėlių, savivaldos pareigūnų bei policininkų ar tik ką savanoriškai į kovą įsijungusių karininkų bei patriotiškai nusiteikusių jaunimo. Juo labiau, kad pats tikslas buvo pakankamai platus ir nereikalaujantis organizacinių išipareigojimų - gintis nuo bolševikų. Ką tik suorganizuoti, menkai ginkluoti ir išblaškyti saugūnų būreliai, aišku, negalėjo sulaikyti agresijos ir, pasirodžius pirmiesiems rusų kareiviams ar diversantų smogiamosioms brigadoms, buvo priversti trauktis.

Vienas iš pirmųjų pajudėjo Ignalinos mstl. ir apylinkės kaimuose suformuotas 39 vyrų savigynos būrys, siauruku traukiniu pasitraukęs į Panevėžį(121,18). Švenčioniškiai kartu su anykštėnais sudarė Anykščių partizanų rinktinę ir traukėsi Panevėžio link(450). Dusetiškių būrys, vadovaujamas mjr.Alfonso Urbono, per Utenos apylinkes traukėsi Vabalninko kryptimi(358,11). Jų pėdomis-sekė Zarasų aps. saugūnai, suorganizuoti apskrities viršininko kunigo dr.Jono Steponavičiaus, vieno Vietinės rinktinės steigimo iniciatorių bei organizatorių Šiaurės rytų Aukštaitijoje (apie 100 vyrų būriui vadovavo LLA narys lt.n.V.Garsys). Zarasiškių dalinį sudarė Antalieptės, Degučių, Salako būriai, tapdami savotišku branduoliu, prie kurio pakeliui visą laiką jungėsi nauji saugūnų būriai ir pavieniai savanoriai iš Rokiškio, Biržų, Panevėžio aps. valsčių.

Pagrindinis didžiausios kolonos maršrutas tęsėsi per Dusetas, Jūžintus, Salas, Vabalninką, Joniškėlį, pradžioje norint pasiekti Panevėžį, vėliau Žemaitiją - Šiaulių, Mažeikių ar Telšių aps., ypač Viekšnių-Akmenės apylinkes. Atsitraukimo kryptį lėmė pats fronto judėjimas, stūmęs visus vadinamojo Kuršo katilo link, o maršrutą rinkosi

saugūnų vadovybė, vengdama pagrindinių kelių ir miestų, tuo pačiu ir vokiečių mobilizacijos bei rusų priešakinių dalių smūgio.

Didelė dalis saugūnų pasitraukė ir kita kryptimi: Panevėžio aps. ir miesto komendanto plk.ltn.Bagdonavičiaus vadovaujamas dalinys (Šimonių, Anykščių, Panevėžio ir kt. valsčių apsaugos būriai bei komendantūra) liepos mėn. per Paliūniškį, Smilgius, Šeduovą, Šiluvą pasitraukė į Tauragės aps. Žygaičių apylinkes(6,156; 526,55; 523,92; 708,106). Į ten pasitraukė Naujamiesčio vls. mokytojo Gruzinsko suburtas 20 saugūnų (kurių dalis buvo be ginklų) būrys(708,171). Liepos pabaigoje nuo Panevėžio per Šiluvą į vakarus atsitraukė kpt.Švilpos vadovaujamas 200 vyrų dalinys, pasirengęs susidarius palankioms aplinkybėms kovoti partizaniškai(8,206).

Su saugūnais evakavosi nemažai jų šeimos narių ir civilių gyventojų, todėl faktiškai traukėsi gurguolė. Saugūnai buvo ginkluoti įvairiais ginklais, išimtinai savo išgytais ir slėptais okupacijos metais ar už maistą nupirktais iš vokiečių(120). Ginkluota apsauga leido pasitraukimo metu išvengti rusų desantininkų ir diversantų užpuolimų. Skiriamasis ženklas buvo baltas raištis ant rankovės, leidžiantis juos atskirti kaip kombatantus. Maistu ir pastotėmis buvo apsirūpinama pas ūkininkus, dažniausiai rekvizuojant(120).

Kai kurie saugūnų būriai savarankiškai arba pagal susitarimą su vokiečiais bandė stoti į ariergardines kautynes su rusų kariuomenės priešakiniais daliniais ar dengti pasitraukimą: tarp Jūžintų ir Užpalių apie 200 vyrų dalinys bandė sutrukdyti rusų persikėlimą per Šventosios upę (Linkučių-Davainių kautynės, kuriose žuvo apie 40 vyrų, daugiausia užpaliečių ir jūžintiškių)(47,65); prie Salų (Salagirio kautynės)(47,69); prie Biržų(121,18). Liepos mėn. Kupiškio vls. su rusais kovėsi ltn.An-tano Gogelio Šimonių būrys; kautynėse žuvo vado pavaduotojas Dalinda(6,156; 19,18). Liepos 14 d. ties Pagojės k. Anykščių-Troškūnų vieškelyje į susišaudymą su priešakinėmis rusų dalimis pateko Anykščių bei Švenčionių būrių 16 vyrų, norėjusių pasilikti gimtinėje(450).

Liepos pradžioje apsaugos būrių ginkluotų vyrų skaičius kelis kartus prašoko gen.P.Kubiliūno numatytą ribą. Kita vertus, Lietuvai grėsė jau ne paskirų diversantų ar plėšikų būriai, bet reguliarioji kariuomenė, todėl liepos 10 d. Mažeikiuose įvykęs Apsaugos būrių atstovų suvažiavimas svarstė ir šalies gynybos klausimus bei lietuviškų karinių pajėgų problemą(122,177). Tebuvo dvi galimybės - organizuoti slap-tai (kurti partizanų armiją) arba atvirai - Vietinės rinktinės pavyzdžiu, tikintis vokiečių leidimo ir paramos.

Lietuviškųjų ginkluotųjų pajėgų legalizaciją skatino tiek objektyvūs, tiek subjektyvūs veiksniai. Pirmuoju atveju buvo prognozuojama separatinė taika tarp Vokietijos ir Vakarų valstybių, vokiečių okupuotos teritorijos likutyje buvo neįmanoma slapstyti keliems tūkstančiams partizanų, ypač vykstant fronto mūšiams, o užfrontėje galiojant karo lauko tvarkai; be to, grėsė nuolatinės mobilizacijos į Vermachtą pavojus.

Antruoju atveju tai buvo nelengva asmeninio apsisprendimo tarp kovos formos - kariuomenės ar partizanų - pasirinkimo problema, atsiradusi jau pačioje saugos organizavimosi pradžioje. Gimtinėje liko Panemunio vls. saugos ir partizanų organizatorius ltn.K.Kalpokas ir dauguma Čedasų būrio(440,49). Liepos 23 d. kpt.Albinui Tindžiuliui su pietinės Biržų aps. dalies saugūnais pasitraukus iki Pasvalio, nuomonės

dėl tolesnio kelio išsiskyrė - kapitonas su dalimi vyrų grįžo atgal, o likusieji, vadovaujami jaunesniųjų karininkų, tęsė žygį į vakarus(46,30). Birželio mėn. susikūrė Gudžiūnų ir Grinkiškio vls. saugūnų būriai (po 30 vyrų), vadovaujami Vytauto Poderio ir Juozatavičiaus, kartu pasitraukė į Žemaitiją, bet čia vyrai išsisklaidė: dalis įstojo į Lietuvos pulką, dalis išėjo į mišką ir per Dubysą grįžo atgal(743,69).

Pagrindžiui nesiūlant aiškaus strateginio plano ir nutrūkus tarpusavio ryšiams tarp pagrindžio vadovybių ir kovos vienetų, besitraukiančiųjų masėje ima vyrauti Vietinės rinktinės - lietuviškųjų karinių dalinių idėjos - iniciatoriai ir jos įgyvendintojai, ypač karininkai, galėję per saugūnus legalizuotis (pvz., kpt.I.Jatulis nuo 1943 m. buvo gestapo ieškomas kaip LLK sąjungos vadas Mažeikių aps.)(382,157) arba išvengti mobilizacijos. Ypač sudėtinga padėtis susiklostė prie Sartininkų atsidurusiame saugūnų telkinyje: čia vieni agitavo stoti į SS legioną ir kartu su vokiečiais laikyti frontą, kiti - nepereiti į Vokietiją, skverbtis į rusų užnugarį ir organizuoti partizanų būrius(523,92,94).

Geresnėje padėtyje atsidūrė susitelkusieji Šiaulių, Mažeikių bei Telšių aps., kur pagrindinis telkinys buvo tarp Viešnių ir Pievėnų (Tirkšlių vls.) miestelių, kiti buvo apmokomi Sedoje ir kaip žvalgų daliniai veikė Sedos, Telšių, Tryškių ir Plungės apylinkėse(342,54). Pasinaudojant senaisiais LAF ir LNP kontaktais su vokiečių kariniais sluoksniais bei lietuviškosios savivaldos dar suteikiamomis galimybėmis, kunigo dr.J.Steponavičiaus iniciatyva liepos mėn. pabaigoje buvo užmegzti tiesioginiai ir lietuviams palankūs ryšiai su Šiaurės armijų grupės 9-os armijos vadu plk.Maderiu, tuo metu perėmusiu Žemaitijos jurisdikciją.

Liepos 29 d. Viešniuose, valsčiaus Apsaugos būrio būstinėje įvyko steigiamasis Tėvynės Apsaugos rinktinės susirinkimas, kuriame dalyvavo 14 atstovų iš Joniškio, Meškuičių, Pasvalio, Pašvitinio, Rokiškio, Svėdasų, Utenos, Zarasų ir kt. valsčių(122, 177). Rinktinės vadu išrinktas kpt.I.Jatulis, štabo viršininku Viešnių vls. saugos organizatorius kpt.Jonas Čėsna, patarėju prie štabo kunigas dr.J.Steponavičius(2,87). Štabas įsikūrė Plinkšių dvare (žemės ūkio mokykla) netoli Sedos.

Rugpjūčio 2 d. kpt.I.Jatulis, kpt.J.Čėsna ir štabo patarėjas dr.J.Steponavičius kreipėsi į plk.Maderį, dėkodami už leidimą kariškai organizuotis, paminėdami, kad tėra vienintelė galimybė - kartu su vokiečių kariuomene ginti paskutinį tėvynės plotą, bet tam būtų lengviau, jei dalinys įgautų "visiškai aiškų karinį charakterį, drausmę ir tvarką" bei būtų pavadintas "Pirmuoju Lietuvos Pulku"(342,54). Vokiečių karinė vadovybė sutiko ir su šiuo prašymu bei suteikė apginklavimą ir amunicijos iš armijos atsargų(379,116). Iš karto buvo organizuojami du Lietuvos pulkai - 1-asis pėstininkų (suformuotas iš nuo liepos mėn. fronte stovinčių vyrų), vadovaujamas mjr.A.Urbono, ir 2-asis pėstininkų (rugpjūčio-rugsėjo mėn. Sedoje), vadovaujamas plk.ltn.Mečio Kareivos (rugsėjo pabaigoje jam mirus, vadovavimą perėmė plk.ltn.M.Naujokas).

Rugpjūčio pradžioje 1-asis Lietuvos pulkas užėmė fronto barą prie Ventos. 1-asis batalionas, vadovaujamas kpt.Igno Povilavičiaus-Povilaičio, dislokavosi nuo Papilės mstl. į pietryčius iki Rudikių k.: 3-ioji kuopa (vadas j.ltn.V.Uogintas) išsidėstė prie Papilės(342,17; 470). 2-asis batalionas, vadovaujamas ltn.A.Kenstavičiaus, - nuo Rudikių iki Kroklių k., o toliau Grybiškių k. teritorijoje 8-oji kuopa(342,17). Mažeikių geležinkelio stotį, tiltus, užnugarį saugojo 5-oji kuopa, vadovaujama kpt.Butkaus; pulkas turėjo 6 prieštankinių pabūklų bateriją, vadovaujamą ltn.Marijono Damb-

rausko(342,17). Čia lietuviai, nors ir menkai ginkluoti, su civiline apranga, pajėgė gintis ir stabdyti rusų priešakinių dalinių veržimąsi, leisdami vokiečiams persigrupuoti ir susitvarkyti, išvedant į užnugarį kautynių dalinius. Fronte nusistovėjo santykinė ramybė - apsiribota įprastiniais pozicijų apšaudymais šautuvų ugnimi, iš rusų pusės dar minosvaidžių ir vienu kitu išpuoliu, nes ir rusų pusėje vyko persigrupavimas orientuojant pagrindinį smūgį Rygos kryptimi(121,19; 120; 470).

Maždaug po mėnesio fronto ruožą perėmė vokiečių kariuomenė, o 1-asis Lietuvos pulkas buvo atitrauktas į Sedos apylinkes, kur Plinkšių dvare savanoriai buvo apmokomi, perrengti kariškomis žandarmerijos uniformomis, perginkluoti, iširengė naujas kautynių pozicijas (apkasus) prie Sedos(120).

Rugsėjo viduryje abudu pulkai buvo sutelkti į Sedą ir mėnesio pabaigoje rinktinė užėmė iširengtas kautynių pozicijas(120; 123; 124). 1-asis pulkas buvo išskleistas fronte, apkasuose, 2-asis buvo paliktas antrame ešelone(2,75). Iš viso rugsėjo mėn. 1-ajame pulke jau buvo 1000 žmonių(2,87). Pasikeitė ir vadovybė: 1-ojo bataliono vadu paskirtas kpt.Petras Puodžiūnas, kuopų vadais lttn.Juozas Ūselis, kpt.A.Bareišis (po jo - lttn.Bistrickas), lttn.V.Kačergis, lttn./kpt.A.Zapkus, kpt.Pranas Počebutas(342,27-28,30-3 J).

Lietuvių sprendimas priešintis kariniu būdu kartu su vokiečiais buvo priimtas ypatingomis politinėmis sąlygomis. Pasak H.Žemelio, tautų istorijoje retai, bet pasitaiko tokie atvejai, kai tauta atsiduria prieš du mirtinus priešus ir privalo pasirinkti kelią į laisvę, o ginklo pasirinkimas nėra kolaboravimo išraiška, tik neišvengiama politinių ir karinių aplinkybių išdava(406,71). TAR atsiradimą sąlygojo vokiečių karinės-politinės mašinos dezorganizacija karo pabaigoje. Karinės, SS ir generalkomisariato valdžių veiksmų nesuderinamumas liepos mėn. pasiekė aukščiausią tašką. Lietuvos virtimas karo veiksmų teatru iš šių trijų besivaržančių jėgų paliko tik vieną - Vermachtą su jo kariniu pragmatizmu. Savarankiškų lietuvių karinių dalinių iniciatoriai sugebėjo pasinaudoti nesutarimais tarp karinio elito ir nacių, kurie lietuvių mobilizacijos į SS dalinius nebuvo atsisakę, ir neišklysti iš tradicinio Pasipriešinimo kovos kelio.

TAR neturėjo "nieko bendro su ankstyvesnėmis lietuvių formacijomis"(342,54), nebuvo ir tiesioginiu organizaciniu Vietinės rinktinės (nors tradicija juntama) tęsiniu - vokiečių SS ir saugumo policijos vadui gen.mjr.Hincei pavaldūs pastarosios tarnybos likučiai su plk.A.Bironto Mobilizaciniu štabu tebeveikė ir toliau. Atvykęs į Kretingą kpt.I.Jatulis siūlė vielos komendantūros viršininkui pereiti į jo vadovybę ir eiti TAR Kretingos aps. komendanto pareigas, įjungiant Apsaugos būrį į rinktinės sudėtį, tačiau pastarasis atsisakė(125,270). Rugpjūčio pabaigoje kpt.I.Jatulis atvykęs į Akmenę pareiškė, kad pagalbinė policija likviduojasi, o vietoje jos savanoriškai formuojamas pirmasis pulkas Plinkšiuose; dalis saugūnų įstojo į pulką(734,25). Mobilizacija į 30000 Vietinę rinktinę vyko labai lėtai, lietuviai nesiskubino ir į aerodromų tarnybą, nors grėsė bolševikų pavojus, ir net nuo apkasų kasimo, kurį organizavo vokiečiai, tiesiog slapstėsi(365,384,389).

TAR vadovybė neturėjo jokio ryšio su generalkomisariatu bei generaliniais tarėjais, kurie, būdami klusnūs pavaldiniai, uždraudus kurti lietuviškas pajėgas kaip šios iniciatyvos jau ir nesiėmė. Bendrąją lietuviškų karinių dalinių steigimo iniciatyvą įgyvendino "telšiškiei" - Žemaitijos vietinės savivaldos dalis, veikusi pakankamai sava-

TAR 1-o Lietuvos pulko vadovybė ir kari-
ninkai

LLA nariai - Lietuvos pulkų savanoriai, Že-
maitija

2-o bataliono užuomazga, Tryškiai

I-ojo pulko savanoriai, Sedos mūšio dalyviai: sėdi Jonas Masiulis, Antanas Palvenis, Kazys
Urbonas, Vytautas Jarmalavičius, stovi Petras Žemaitis, Vladas Kazlauskas, Česlovas
Juknevičius, Lionginas Alaunė

rankiškai. Skirtingai nuo Vietinės rinktinės steigimo iniciatyva išplaukė šiuo atveju vien iš lietuvių pusės, naujoji formuotė buvo savarankiškai įsteigta ir savivaldi, veikė greičiau kaip sąjunginis ("prieš bendrą priešą - bolševizmą"), o ne visapusiškai pavaldus vermachtui dalinys (kaip Lietuvių Savisaugos daliniai): vokiečiai pasirūpino tik ginkluote ir kitu kariniu aprūpinimu bei paskyrė tam tikrą gynybos ruožą. Lietuviškasis junginys, kuriamas karinės lauko žandarmerijos sistemoje ir palaikantis ryšį tik su viena vermachto grupe, tuo būdu buvo apsaugotas ir nuo SS legiono avantiūros.

Nepaisant vokiečių pagalbos ir pavaldumo jiems, TAR rezistencinis charakteris pabrėžiamas ir savanoriškumo principu, kuris buvo taikomas organizaciniame darbe. Telšiuose Rinktinė leido laikraštį "Lietuvos Gynėjas" (nuo liepos 18 d. iki rugsėjo 19 d. išėjo 5 numeriai), redaguojamą Simo Miglino, atsišaukimus, kvietė savanorius ginti šalį ir nevykdyti prievartinės mobilizacijos. Karinėje priesaikoje, kurią pasirašė kiekvienas karys, neminima jokia svetima jėga ("Aš /.../ savanoriškai įstodamas į lietuvišką karinį dalinį, pasižadu kovoti prieš bolševizmą, negailint savo kraujo, o jei prireiks, tai ir gyvybės")(2,74). Pasiryžimas priešintis neatsižvelgiant į realų jėgų santykį sąlygojo aukštą moralinį lygį, kontrastavusį su demoralizuojančiomis bėgančiųjų į Vokietiją nuotaikomis.

Siektą sudaryti ištisą Savanorių diviziją. Telšiuose pradėtas formuoti 3-asis pulkas, kurį turėjo sudaryti vokiečių perduoti lietuvių savisaugos fronto batalionai. Patarėjas prie štabo dr.J.Steponavičius, nuolat reikalavęs iš vokiečių gražinti lietuviškus Savisaugos dalinius savo krašto apsaugai, dabar išgavo ir pažadus leisti perimti į savo pavaldumą visus vokiečių fronte kovojusius lietuvius bei jų formuotes, o kritiniu atveju visą Žemaitijoje esančią karinę techniką(364,297; 123). Visus pabėgėlių reikalus, taip pat rekvizicijų iš ūkininkų klausimus 9 armijos užnugaryje tvarkyti buvo pavesta kpt.P.Gužaičiui(380,288).

LIETUVIŲ PULKŲ SILPNUMO ŠAKNYS IR SEDOS KAUTYNĖS

TAR svaiginantys pasiekimai buvo daugiau ateities planai negu tikrovė, nes padėtis kito sparčiau, negu bet kam norėjosi. Tolimesnį Lietuvių pulkų likimą nulėmė įvairių dėsningų veiksmų bei apmaudžių atsitiktinių bei strateginių apsiskaičiavimų samplaika.

Nepaisant organizacinių pasiekimų dalinio formavimo eigoje, Lietuvių pulkai vis tik nebuvo pakankamai kovingi. Pagal ginkluotę (trūko automatinių ginklų ir kulkosvaidžių, granatų, prieštankinių ginklų, artilerijos ir ryšio priemonių) tai buvo antrojo ešelono apsaugos karinis dalinys (garnizininė ir komendantinė tarnyba), o ne pirmųjų linijų kovos pulkai. Karių apmokymas vyko pagreitintomis fronto sąlygomis, o jų daugumą sudarė patriotiškai nusiteikę, bet nepatyrę 18-20 metų jaunuoliai.

Katastrofiškai trūko karininkų, ypač aukštesnio rango, patyrusių frontininkų. 2-ojo pulko vadas plk.ltn.M.Kareiva buvo karinis inžinierius ir Lietuvos kariuomenėje vadovavo priešcheminės apsaugos tarnybai. Plk.ltn.M.Naujokas – buvęs šaulių organizacijos bei gaisrinės tarnybos vadas, rinktinei vadovavo kapitonas, o kuopoms jau-

nesnicijai leitenantai; dauguma kadrų turėjo policinį pasiruošimą. Tik rugsėjo mėnesį iš Drezdno buvo paleisti Vietinės rinktinės karininkai, neturėję pakankamai laiko išlieti į junginio struktūrą bei susipažinti su savo kariais; sunku buvo rasti vietą pėstininkų rinktinėje aviatoriams plk.ltn.Jonui Liorentui, mjr.Šimkui(469).

Taktinės klaidos buvo neišvengiamos, bet būtų neteisinga visus trūkumus ir nesėkmes suversti kadriniam išdėstymui. Į TAR dėl susiklosčiusios karinės-strateginės padėties negalėjo išlieti ne mažiau ryžtingi Pietų Lietuvos Apsaugos būriai bei savigynos savanoriai, kurie liko rusų užimtoje teritorijoje arba buvo išstumti į Vokietiją. Birželio mėn. Ukmergės aps. ltn.Raudis Žemaitkiemio vls. suorganizavo apsaugos būrį iš 20 žmonių, kuris pradžioje gynėsi nuo vokiečių, paskui perėjo į pasipriešinimą rusams(140,149). Stiprus saugūnų dalinys, nusistatęs tiek prieš vokiečius, tiek prieš rusus, buvo suorganizuotas Alytaus aps. Daugų vls. kaimuose, Juliaus Targausko 60 žmonių grupė Merkinės-Alovės vls. ir kt.(169; 594,28).

Tik liepos mėn. viduryje išaiškėjo vokiečių pasitraukimo kryptis – Telšiai, o iki tol buvo manoma, kad jie ginsis kairėje Nemuno pusėje ir Suvalkija liks paskutinioji(365,386,393). Joje buvo vienas trumpiausių evakuacijos kelių į Vokietiją – Kauno-Kybartų geležinkelio linija bei Kauno-Vilkaviškio plentas ir tradicinė sienos perėjimo vieta Eitkūnuose. Į Suvalkiją pasitraukę karininkai negalėjo susilaikyti pagundai artimo pavojaus atveju pereiti sieną, "sudeginant visus tiltus". Eiliniams apsaugininkams dažnai tekdavo patiems apsispręsti dėl tolimesnio likimo: trauktis su vadais toliau į Vakarus ar eiti partizanauti(364,300).

Šiuo kritiniu momentu ir generalinių tarėjų institucija niekaip negalėjo atsikratyti savo kolaborantinės būsenos ir pasielgti ryžtingiau. Žvalgymasis į vokiečius diktavo taktines klaidas: gen.P.Kubiliūnas pritarė be vokiečių pritarimo spontaniškai organizuojamiems vietos saugūnų batalionams, tačiau jų paruošimą numatė Rytprūsiose(365,403). Kuo tai galėjo baigtis lietuviams, tuoj pat parodė Lietuvių Savisaugos dalinių likimas. Iš pietryčių Lietuvos pasitraukę 2, 253, 257 ir prie Kauno dislokuotas 4-asis lietuvių savisaugos fronto batalionai (apie 500 vyrų) buvo perimti tiesioginėn vermachto vadovybėn ir liepos 13-14 d. Kudirkos Naumiestyje sujungti į I policijos pulką, vadovaujamą plk.Špokevičiaus(365,368,384). Deja, tiek pulko vadovybės, tiek generalinių tarėjų brandintos viltys apie jo išaugimą į stambesnę karinę dalinį nepasiteisino. Po fronto kautynių rugpjūčio 1 d. per Kudirkos Naumiestį pulkas buvo atitrauktas į Mažąją Lietuvą, kur Tilžėje klastingai internuotas, o kariai išskirstyti aviacijos talkininkais po vokiečių karines dalis, karininkai išsiųsti į Drezdno policijos mokyklą(11,109-110). Panašiai liepos 26 d. pasielgta su 3-iu ir 15-u batalionais Tauragėje, nuginkluotais "už nedrausmingumą"(365,405), neperleidžiant jų TAR ir nepanaudojant Žemaitijos gynybai. Pereinant Lietuvos sieną į Rytprūsius, ginklas buvo atimtas net iš gen.P.Kubiliūno...(365,411).

Nebuvo perduoti šiaurės rylų fronte kovoję trys lietuvių savisaugos fronto batalionai, kurie pateko į Kuršo "katilą" ir 1945 m. vasarį buvo išformuoti. Daug lietuvių apsupime žuvo, dalis po gegužės 8-9 d. vokiečių kapituliacijos pateko į rusų nelaisvę ir tik nedaugelis miškais stengėsi pasiekti Lietuvą, tarp jų ir 13-ojo bataliono vadas mjr.Jonas Semaška, kpt.Stepas Januševičius, kareiviai Ipolitas Zulumskis, Bronius Petrauskas(11,108-109).

Informacija apie lietuvių pulkų steigimąsi irgi apsiribojo daugiausia Žemaitija.

Telšiškių ryžtingumas disonavo su prispaustų prie Vokietijos sienos lietuvių evakuacinėmis nuotaikomis: tuo metu, kai Viekšniuose susirinkę saugūnai sprendė karinio pasipriešinimo klausimus, Suvalkijoje besiblaškantys tarėjai svarstė evakuacijos klausimą; lietuvių stojimo į savigynos dalinius organizaciniai reikalai buvo bandomi paversti vieno gen.S.Raštikio problema(365,388). Savo ruožtu lietuviškasis "generalitetas", t.y. aukštesnioji karininkija, kaip ir 1940 m., buvo visiškai neveikli ir sutrikusi, nors buvo ir ryžtingų elementų. 1944 m. liepos 15 d. Vilkaviškyje pas apskrities viršininką Stebulį įvykusiame pasikalbėjime, kuriame dalyvavo gen.Musteikis, generaliniai tarėjai mjr.Augustinas Ramanauskas, J.Matulionis ir kt., aptariant evakuacijos reikalus, plk.Antanas Rėklaitis priekaištavo: "Ne evakuotis, bet gintis"(365,388). Nenorėjo iš Lietuvos trauktis ir plk.ltn.Bagdonavičius (panevėžiečių saugūnų dalinys Žygaičių-Sartininkų apylinkėse ir Kaltinėnuose dislokuotas evakuotas jų štabas rugpjūčio mėn. buvo išformuoti), kuris kaip ir daugelis karininkų stengėsi pasiekti Telšių rajoną(526,55; 523,96).

Galiausiai TAR atiteko fronto baras, ginantis ne Kuršą, o Klaipėdą - vokiečių įtvirtintą atsparos punktą ir rusų karinės vadovybės iš anksto numatytą strateginį tikslą. Be to, apkasai aplink Sėdą buvo parengti žiedinei gynybai taip, kad Varduvos upė atsidūrė besiginančių užnugaryje. Vokiečių sumanymu Sėda turėjo tapti priverstinai ginamu iki galo atsparos punktu, o dalinys paaukotas, kad pagrindinės pajėgos užimtų pozicijas naujai gynybai(342,30). 1-ojo Lietuvių pėstininkų pulko 1-asis batalionas užėmė dešinį flangą per 200 m į rytus nuo miestelio, toliau į šiaurę - 2-asis; 2-ojo pulko (nepilnai sukomplektuoto) vienas batalionas buvo paliktas rezerve netoli Barstyčių(342,30-31). Išsiųstos per kelis kilometrus į priekį priešakinės saugos nebuvo aprūpintos ryšio priemonėmis(120).

Spalio 5 d. rusų 1-ojo Pabaltijo fronto kariuomenė, pralaužusi vokiečių gynybą, puolė Klaipėdos kryptimi, nužygiuodama per dieną 20-30 km(81,22). 6-oji smogiemoji gvardijos armija, vadovaujama gen.plk.I.Čistiakovo, puolė kairiuoju Ventos krantu ir spalio 7 d. ryte keliasdešimt rusų tankų pasirodė TAR ginamose Sedos prieigose. Paskui tankus puolė 67-oji gvardijos šaulių divizija, vadovaujama gen.mjr.A.Baskovo(81,40,47,66). Pagrindinis rusų smūgis teko 1-ojo bataliono pirmai ir antrai kuopai, išsidėsčiusioms Telšių-Pievėnų-Tirkšlių kelių sankryžoje, bei tarp jų esančiai ketvirtai sunkiųjų pabūkų kuopai(342,31). Lietuviai neatlaikė puolimo ir po kautynių buvo priversti pasitraukti Kretingos kryptimi.

Prie Barstyčių bandyta persigrupuoti, bet priešui apšaudant iš minosvaidžių, trauktis teko toliau Kretingos-Palangos link. Persigrupuoti buvo neįmanoma dar ir todėl, kad kariniai bėgliai susimaišė su civiliais, keliai buvo sausakimši nuo vežimų, žmonių(470). Spalio 10 d. rinktinės likučiai jau buvo Klaipėdoje, iš kur mažesnioji dalis, daugiausia gurguolės, pasitraukė per Rusnę, o didesnioji - apie 1000 vyrų - per Neriją į Rytprūsius. Iš jų vokiečiai, sudarę 8 statybos-pionierių kuopas, panaudojo įtvirtinimų statybai prie Lomžos, Gdansko, keletas kuopų buvo perkeltos į Liubeką, kur sulaukė karo pabaigos(126,30); apie 200 vyrų liko Sembos pusiasalyje Pilau(121,19).

Kautynės prie Sedos buvo įnirtingos ir, nepaisant lietuvių bejėgiškumo prieš tankus, rusai sutiko deramą pasipriešinimą: Sėda minima J.Stalino spalio 8 d. įsakyme Nr.193 kaip svarbus gynybos atsparos mazgas, už kurio pralaužimą reikėjo pažymėti

savo karių(81,77). Lietuvių galėjo būti keli šimtai nukautų, nors Sedos kapinėse palaidota apie 70 žuvusių savanorių(342,32). Tarp žuvusių kpt.P.Počebutas, kpt.P.Puodžiūnas, Itn.Bistrickas (prie Barstyčių) ir kt.(470). Apie 30 kareivių (tarp jų ir vokiečių) buvo paimta į nelaisvę(342,49). Nuostolių požiūriu į naudą turėjo išeiti menkas apsiginklavimas: neturėdami ginklų atsilaikyti prieš mechanizuotas dalis, pulkai buvo priversti trauktis kautynių tvarka, o staigus tankų prasiveržimas į lietuvių pozicijas išskaidė gynybą į atskirus židinius, kurie padarė didesnius nuostolius ne prieš techniką, o jo gyvajai jėgai. Daugelis vyrų, anksčiau laikytų žuvusiais, iš tikro atsidūrę apsuptyje išsisklaidė ir grįžo į gimtines(120). Daug karių išsigelbėjo pasitraukimo metu persivilkę civiliais drabužiais(470).

TAR sukūrimo ir kovos istorija parodė ne tik lietuvių patriotizmą bei ryžtą ginti Tėvynę, bet ir įrodė, kad buvo galima ir būtina priešintis užpuolikui net 1944 m. vasarą. Po fronto kautynių ne mažiau pusė kovojusio dalinio galėjo pasklisti prieš užnugaryje ir pereiti į partizaninę veiklą. Kita vertus, iš TAR pavyzdžio matyti, kad tinkamiausias laikas atviram kariniam pasipriešinimui buvo prarastas. Tai gerai suprato ir gen.P.Plechavičius, kuris kviečiamas vadovauti rinkinei atsisakė, motyvuodamas Salaspilio koncentracijos stovykloje palaužta sveikata. TAR organizacinė sėkmė, pagrįsta lietuvių tautos pasiryžimu priešintis, kartu šiek tiek dezorganizavo pagrindį bei sukomplikavo santykius su pastaruoju.

FRONTININKŲ IR POGRINDŽIO SANTYKIAI

Istorinėje literatūroje buvo išsakyta klaidinanti mintis, kad vykstant kautynėms prie Sedos, TAR į pagalbą atėjo Vanagų būriai, kurie po mūšio pasiliko Lietuvoje ir pradėjo partizaninę kovą(126,30). LLA ir TAR, partizanų ir savanorių-saugūnų santykiai klostėsi toli gražu ne taip vienareikšmiai ir sklandžiai.

Pradiniame apsaugos būrių kūrimosi etape didesnių prieštaravimų tarp pogrindininkų ir savanorių, ypač provincijoje, ir negalėjo būti. Pradėjus trūkinėti seniesiems organizaciniams ryšiams, kiekvienas kautynių vieneto vadas buvo priverstas savarankiškai pasirinkti kovos taktiką, nelaukdamas nurodymų iš centro. LLA štabų nurodymu Vanagai turėjo telktis į būrius, išeiti į miškus ir ten slapstytis. LF-Kęstučio štabai patarinėjo neiti būriais į miškus, nes susidariusiomis aplinkybėmis partizanai galėjo patekti į besitraukiančių vokiečių ir puolančių rusų dalinių ugnį. LF nariams ir kęstutėnams buvo nurodoma pereiti į nelegalią padėtį priklausomai nuo aplinkybių bei esamų sąlygų ir slapstytis ne daugiau kaip po 2-3 žmones, vengiant kautynių(5,28). Tačiau Šiaurės rytų Lietuvos kovotojai šių organizacijų nurodymų dažnai negalėjo įvykdyti: LLA vadovybės įsakymų - dėl fronto lavinos keliamo pavojaus stambiems būriams, o LF-Kęstučio - dėl patriotinio ryžto gintis nuo bolševikų. Išva-doje buvo pasirenkama vieninga sauga.

Tėvynės apsaugos rinktinės sumanymas ir organizacinis vaidmuo atiteko visų pirma katalikiškojo sparno ir LNP veikėjams bei provokiškos orientacijos karininkams - tiems, kas besąlygiškai rėmė lietuviškų karinių pajėgų steigimo idėją, bet linko į politinį kompromisą. Liepos 16 d. atsišaukime VLIKas tiesiogiai nurodė kurti stam-

bosnius partizanų dalinius ir bendradarbiauti su pajėgomis, ginančiomis šalį nuo bolševikų, t.y. vokiečiais. Tuo tarpu LLA karinė grupuotė, laikydama save vienintele realia karine ir vėliau politine jėga, pajėgia kovoti už nepriklausomybės atgavimą, iš principo negalėjo pritarti su vokiečių pagalba organizuojamiems daliniams, neturintiems politinio savarankiškumo (kaip ir anksčiau Vietinei rinktinei).

Tačiau TAR kūrimas negalėjo nepalieti LLA, nes jos narių buvo visose lietuviškos savivaldos struktūrose, Lietuvių Savisaugos daliniuose. LLA vadovybė atskirose vietovėse nespėjo suformuoti partizanų dalinių ir jų palikti rusų užnugaryje, tad nemažai LLA narių buvo priversti jungtis prie kitų besitraukiančių nuo fronto organizacijų ar karinių junginių. Dėl to nuo liepos 3 iki rugpjūčio 15 d. LLA nariai dar buvo mobilizuojami atskirais įsakymais, o vėliau visi nariai, be vadovybės leidimo įstoję į kokias nors kitas karines formuotes, turėjo būti perspėti, kad išstotų, o jei nepaklustų - izoliuoti nuo organizacijos veiklos ir perduoti KLT(341,18-19). Faktiškai šis įsakymas buvo nukreiptas prieš konkurencinę pajėgą - besikuriančius Lietuvių pulkus, nors kai kuriais atvejais jį reikėjo pritaikyti ir Savisaugos batalionuose bei Vermachte esantiems pagrindininkams.

LLA nariams Žemaitijoje buvo įsteigtas specialus susirinkimo ir paskirstymo punktas - Platelių stovykla. Liepos 20 d. 653 savisaugos bataliono 3 kuopos vadas v.ltn.Dambrauskas iš Kauno organizuotai išvedė 50 karių ir liepos 27 d. atvyko į Platelių mišką, kur įsijungė į formuojamą LLA junginį(12,38). Be to, būtent traukimosi metu pasipildė ir pati LLA organizacija: j.ltn.K.Morkus-Lukošius Gruzdžių vls. Verbūnų dvare sudarytą iš savanorių atskirą Šiaulių LLA būrį atvedė į Platelių stovyklą(2,70,72). Liepos mėn. pasitraukęs iš Savisaugos ltn.V.Juozokas ir Jonas Taruška Panevėžio vls. Stetiškių k. subūrė 7 vyrus, su kuriais prisijungė prie Subačiaus saugūnų kuopos; rugpjūčio mėn. jie pasiekė Platelių mišką, kur daįis įsijungė į LLA sudėtį, kiti žadėjo stoti į TAR, treči - trauktis iš Lietuvos(6,73-74).

Platelių stovykloje sutvarkyti į būrius, apmokyti ir prisaikdinti LLA vanagai buvo siunčiami atgal per fronto liniją. Dažniausiai perėjimo vieta buvo TAR ginamas ruožas. Iki rugsėjo mėn. į rusų kariuomenės užnugarį buvo permesta keletas tokių LLA grupių. Rugpjūčio mėn. Vytautas Januškevičius su 30-40 vyrų (Povilu Plėta, Albinu Sabaliausku ir kt.) iš Subačiaus vls. būriu Šiaulių rajone prasiveržė per frontą, nors po 15-20 km susidūrė su NKVD apsauga po mūšio buvo išsklaidyti(523,94, 242-243).

Nusistovėjus frontui, šis procesas sustojo. Rugpjūčio pabaigoje nepavyko pereiti j.ltn.K.Morkaus-Lukošiaus, ltn.S.Girdžiūno-Gegužio ir A.Šilo-Kovo30vyrų būriams. Lukošiaus būrys net 6 dienas ieškojo galimybės pereiti fronto liniją tarp Papilės ir Kroklių k.(2,73). Kitiems nepavyko pereiti dėl apšaudymo: pasislėpę arti fronto esančiame miške, jie pakliuvo į rusų artilerijos ugnį ir buvo priversti trauktis(6,74; 708,106). Rugsėjo pradžioje fronto linijos negalėjo pereiti net pavienis ryšininkas Pranas Valiukas, kuriam buvo duotas uždavinys Šiaulių aps. Zapalskių k. užmegzti ryšius su Vidimantu(sl.), perduoti paketą ir grįžti su informacija(385,117).

Susiklosčius tokiai padėčiai, matyt, ir gimė LLA legalizacijos mintis, kuri tapo organizacijos vadovybės nesantinės priežastimi. Vėlesnis kompromisas leido ir LLA nariams stoti į TAR ar desantininkų mokyklas, bet tik su vadovybės leidimu kaip atskiriems savanoriams, slepiant priklausomybę organizacijai, siekiant tokiu būdu

pereiti fronto liniją. 1944 m. rugsėjo viduryje j.ltn.K.Morkaus-Lukošiaus būrio 22 nariai su vado sutikimu ištojo į Lietuvos pulką, norėdami pereiti fronto liniją ir, rusų užnugaryje užmezgus ryšius su kitais LLA nariais, veikti pagal rugpjūčio mėn. duotą priesaiką. Kad ir kur būtų, jie privalėjo skverbtis į užnugarį ir vykdyti priesaiką, o "kovoti fronte vokiečių pusėje į LLA programą neįeina", - taip buvo suformuluotas vado nurodymas(2,74).

Nebuvo susitarta derinti LLA bei TAR vadovybių veiksmus, nesutarė tarpusavyje "fronte kovojantys" saugūnai ir "besislapstantys nuo fronto" vanagai. Vokiečių pusėje veikiantiems savanoriams neišvengiamai darė įtaką lietuviškosios savivaldos ir kai kurių politinių pakraipų vadovų nuotaikos, ypač dėl požiūrio į pagrindį. Generalinio tarėjo J.Matulionio nuomone, dėl lietuviškų karinių pajėgų formavimo nesėkmės 1944 m. pavasarį, be kita ko, kaltos "kairiosios" politinės grupės (*turima galvoje visas į VLIKą įėjusios organizacijos, išskyrus krikdemus bei LF - K.K.*), nuolat kursčiusios nenusileisti vokiečiams ir neturėti nieko bendro su generaliniais tarėjais, taip pat gen.P.Plechavičiaus "kietumas"; rezultatų šiomis aplinkybėmis buvo įmanoma pasiekti tik bendradarbiaujant su vokiečiais(365,358). Sąmoningai ar iš nežinojimo buvo stengiamasi rezistentus sutapatinti su bolševikais, ypač tuos, kurie pasisakė prieš gyventojų pasitraukimą iš šalies ir už kovą prieš konkretų priešą Lietuvoje, o ne kur nors prie Berlyno ar Australijoje(365,405).

Kolaborantines nuostatas ir nesutarimus subtiliai kurstė ir patys vokiečiai: mjr.J.Gerulis savo informacijoje teigė, kad Vanagų vadovybė silpna, nerodo noro bendradarbiauti su vokiečiais, nesuinteresuoti gauti iš jų paramos, maistą atima iš gyventojų; drausmės nėra, gaminasi naminę ir ištisai lošia kortomis iš pinigų, kurių turi labai daug; skleidė gandus, kad vanagai persekioja lietuviškos savivaldos pareigūnus ir asmenis, remiančius TAR, už bendradarbiavimą su vokiečiais numatę likviduoti tarėją mjr.A.Ramanauską, mjr.J.Pyragių ir kitus(410,166).

Patriotiniame įkarštyje savanoriai buvo greitai priimti sprendimus ir griežti veiksmuose. Liepos mėn. besitraukdami Zarasų savanoriai sušaudė dezertyrą iš vokiečių kariuomenės, kadangi šis nenorėjo toliau kovoti prieš bolševizmą; rugsėjo 16 d. Telšių aps. Nevarėnų policijos punkto vedėjas A.Brencius (tikrovėje ir LLA Nevarėnų kuopos vadas) pranešė TAR štabo viršininkui apie sunkiųjų pabūklų tarnybos vado kpt.Beniušio ir ltn.Grudzinsko kuopos kareivių savivalę ir grasinimus jo vadovaujamų policininkų (iš tikrųjų vanagų) atžvilgiu, kuriuos "paminėti pulko kariai visą laiką vadino /.../ bolševikais, banditais, plėšikais ir panašiai"(127,287-288).

Šitoks bolševizmo pavojaus sukeltas patriotizmas ir buvo tie priešnacinio pagrindžio numatyti kartūs vaisiai, kuriais prasidėjusiame chaose naudojosi "rudasis okupantas"(326,142). Tačiau vokiečiai tikrai mažai galėjo jais pasinaudoti, ir ne vien dėl laiko stokos. Laikino bendradarbiavimo taktika galėjo būti veiksminga tik bendratautinio sukilimo ir savarankiškos vyriausybės suformavimo atveju. Tačiau nekalbant apie generalinius tarėjus, kurių savarankiškumas net šiame lūžiniame momente priklausė šimtu procentų nuo vokiečių leidimo, ir pats LF vadovas J.Ambrazevičius, liepos 5 d. pritaręs minėtai taktikai, buvo pesimistas net dėl egzilinės vyriausybės sudarymo(365,368). Kitaip tariant, savarankiškai pasirinktos rezistencinės taktikos - kurti lietuvių karinių dalinių ir gintis kartu su vokiečiais nuo bolševizmo - vadovai vis dėlto nedrįso imtis tolesnės atsakomybės ir iniciatyvos, galinčios duoti

sėkmingesnių rezultatų, pasitenkindami abstrakčia bolševizmo pavojaus motyvacija. Tuo tarpu LLA ir LGK ėjo toliau, sudarydama bent planus Lietuvos suverenumo atkūrimo atvejui, nepaisant to, kad partizanai, veikę daugiausia LLA vardu, buvo pakankamai stipri jėga, kad išlaikytų ir šį psichologinį išbandymą, nelikdami skolingi.

Polemika spaudoje ir išpuoliai vienų prieš kitus "Lietuvos Gynėjuje" bei LLA spaudoje erzino visuomenę, ir tokia nenormali padėtis negalėjo būti toleruojama(362,43). Konfliktą nuolat bandė užgesinti nepriklausomi tarpininkai. Dar liepos mėn. kunigas-marijonas Polonskis skundėsi Telšių vyskupui V.Borisevičiui vanagų savavaliavimu Žemaičių Kalvarijoje, tačiau vyskupo pokalbyje su LLA vadais plk.(Budraičiu arba Žuliu) ir S.Kaupu Alsėdžiuose pas kleboną Butkų išaiškėjo, kad apie Žemaičių Kalvariją veikia niekam nepriklausanti savarankiška organizacija(4,107).

Rugpjūčio mėn. telšiškė LLA vadovybė LLK Sąjungos bei LNP vieno iš vadovų kpt.I.Vylius prašė paveikti kpt.I.Jatulį, kad šis nekliudytų dirbti, nemobilizuotų ir neviliotų vanagų į savo pulką ir paklustų LLA vadovybei bei LGK(380,15). Kadangi pulkas jau buvo oficialiai organizuotas ir veikė, taip pat buvo organizuojamas antras, kpt.I.Vylius jau nieko pakeisti negalėjo, tačiau kalbėdamasis su kpt.I.Jatuliu įrodė, kad dviejų vienodą tikslą turinčių organizacijų santykiai yra nenormalūs ir patarė juos gerinti - netrukdyti viena kitai(380,16). Kpt.I.Jatuliui sutikus, Alsėdžiuose buvo surengtas bendras pasitarimas, kuriame dalyvavo kpt.I.Vylius, apygardos bei Telšių LLA štabų atstovai plk.ltn.I.Žulys-Ruginis, mjr.Memėnas-Vyšniauskas, ltn.J.Barzda-Klevas, S.Kaupas-Dėdė bei Lietuvių pulko atstovai - kpt.I.Jatulis ir štabo karininkas, anksčiau priklausęs LLA. Tačiau posėdžio dalyviai apkaltino vienas kitą trukdymu dirbti ir dėl nieko nesusitarė; kpt.I.Jatulis pareikalavo atšaukti buvusiam LLA nariui KLT mirties nuosprendį už išdavystę ir priesaikos sulaužymą (šis be leidimo pasiliko TAR), taip pat išspausdinti paneigimą, kad Jatulis yra vokiečių agentas ir tie, kas eina į pulką, yra Tėvynės išdavikai. LLA vadai nesutiko to padaryti(380, 16-17).

Rugpjūčio mėn. pagerinti LLA ir TAR santykius savo iniciatyva per asmenines pažintis bandė LF narys studentas Liudas Januševičius, apsilankęs Telšiuose ir Alsėdžiuose: kpt.I.Jatulis aiškino, kad šmeižti pirmiausia pradėjo LLA, o saugūnai lik atsakė į tai, ir jei šie atsiprašytų, TAR štabas pasirengęs bendradarbiauti; savo ruožtu S.Kaupas-Dėdėnas nurodė, kad LLA tikslas kilnesnis, o pulkai kovoja ne už savarankišką Lietuvą, o išduoda jos interesus, todėl LLA demaskuoja išdavikišką jų vaidmenį(362,44).

Tokiu būdu TAR į pagalbą prie Sedos negalėjo ateiti jokie LLA Vanagų daliniai, juo labiau, kad ir šios organizacijos vadai rusų puolimo išvakarėse rengė suvažiavimą ir daugelis buvo pakeliui į savo būrių dislokacijos vietas. Netgi atvirkščiai - nemažai savanorių iš Lietuvių pulkų perėjo pas besislapstančius partizanus, o kpt. J.Babiliaus-Ridiko vadovaujama Tauragės rinktinė perėmė nemažai ginklų iš Batakų vls.formuoto "A" lietuvių bataliono(128,329).

Kita vertus, atskirų LLA narių tarnyba (netgi gausi) Lietuvių pulkuose ir jų sudėtyje dalyvavimas fronto kautynėse bei mūšyje prie Sedos yra faktas, 1-ojo Pabaltijo fronto kontržvalgybos SMERŠ suimtieji Albinas Matuzevičius, Kazeliūnas ir Mačiū-

nas pasirodė besą LLA nariai, turėję skirtingus nuo kitų savanorių tikslus(2,70). Bendri LLA ir TAR veiksmai tėra graži tautinės vienybės legenda, kuriai tuo metu dar nebuvo lemta įsikūnyti.

PASIPRIEŠINIMO PRIEŽASČIŲ
PROBLEMA

PASIPRIEŠINIMĄ SUKELIANTYS VEIKSNIAI ISTORINĖJE LITERATŪROJE IR OKUPACINIO REŽIMO ESMĖ

Į klausimą, kokios priežastys sukėlė Pasipriešinimą antrosios sovietinės rusų okupacijos metu, galime atsakyti nedvejodami: Sovietų Sąjungos agresija prieš Lietuvą sukėlė jos piliečių, siekusių išsaugoti tautinę laisvę ir valstybinę nepriklausomybę, pasipriešinimą. Kita vertus, gvildenant atskirų asmenybių apsisprendimo priešintis ar nesipriešinti užpuolikui motyvus, vieningo atsakymo nebus. Istoriniu požiūriu svarbiausia nusakyti esminius veiksnius, sukėlusius minėtą reiškinį ir nulėmusius jo turinį. Tuo pat metu reikia labai aiškiai skirti veiksnius, sąlygojusius Pasipriešinimą bendrai ir karinę jo formą atskirai.

Pasipriešinimo sovietams pradžios problemos analizė leidžia aiškiai nusakyti esminius antirusiško Pasipriešinimo vokiečių okupuotoje Lietuvos dalyje kilimo veiksnius. Į pasipriešinimo kelią lietuviai žengė vedami patriotizmo, idealistinio ryžto ginti savo Tėvynę nuo užpuolikų, neatsižvelgiant į realų jėgų santykį. Daliai žmonių buvo svarbu gintis nuo raudonojo banditizmo - plėšikavimų ir teroro. Stiprus antinacinis pagrindis ideologiškai orientavo ir organizavo prieš bolševikus nukreiptą pasipriešinimą esant palyginti palankiai tarptautinei padėčiai, kuomet vokiečių pralaimėjimas ir Antrojo pasaulinio karo laimėtojai, garantavę grąžinti ikikarinę padėtį, buvo ypač aiškūs.

Sovietų Sąjungos agresijai ir okupacijai iš teorijos virtus tikrove, kito ir užgrobtosios teritorijos gyventojų pasipriešinimą skatinę veiksniai. Šiuo atveju J.Brazaitis, V.Vardys, T.Remeikis nurodo penkis, K.Girnius - keturis veiksnius, lėmusius antisovietinį ginkluotą pasipriešinimą(48,107-110). Pastarasis istorikas juos įvardija kaip "priežastis, lėmusias nutarimą partizanauti", t.y. žvelgia į problemą iš psichologinės pusės. Tačiau Pasipriešinimas kartu ir visuomeninis-politinis, ne tik psichologinis reiškinys, reikalaujantis pažinti visos visuomenės (tautos) veiklą konkrečiose politinėse (tarptautinėse) aplinkybėse, nepriklausančiose nuo atskiro asmens norų ar siekių. Tai pripažindamas K.Girnius išskiria du objektyvius partizanavimą skatinusius veiksnius - pirmosios bolševikų ir vokiečių okupacijų patirtį bei nežabotą sovietinių terorą pirmaisiais pokario metais - ir du subjektyvius - Vakarų intervencijos viltį bei patriotizmą(48,110).

1940-1941 m. pirmosios sovietų okupacijos patirtį kaip svarbiausią pasipriešinimo kilimo veiksnį nurodė K.V.Tauras, atkreipdamas dėmesį ir į Lietuvos gyventojų "nuoširdų tikėjimą Atlanto chartijos žodžiais"(563,32-33).

J.Brazaitis detaliau nusakė objektyvius veiksnius: eiti į partizanus lietuvius skatino ankstesnės sovietinės okupacijos patirtis, parodžiusi, kad su sovietine valdžia neįmanoma sugyventi tiems, kas siekė savo tautai nepriklausomybės, gerovės, sąžinės laisvės; vokiečių okupacijos metais Pasipriešinimo sąjūdis skatino veikti ir prieš komunistus; sovietinei armijai ir saugumui siautėjant, reikėjo apginti gyventojus nuo plėšikavimų ir prievartavimo; daugelis vyrų išėjo į mišką, norėdami išvengti suėmi-

mo ar mobilizacijos į kariuomenę(57,191).

Objektyvius ir subjektyvius veiksnius išskiria ir priešpastato "Lietuvos partizanų 1944-1953 m." autoriai, net teigdami, kad ne mažiau pusė partizanų pasirinko kovos kelią neverčiami objektyvių aplinkybių(567,15).

Istorinėje literatūroje pateiktų Pasipriešinimo kilimo veiksnių analizė bei apibendrinimas iškelia svarbią problemą: kurie iš jų laikytini pagrindiniais, o kurie šalutiniais, kas sąlygojo skirtingas Pasipriešinimo formas bei jų vyksmą tam tikru istorijos tarpsniu, kur riba tarp objektyvių gyvenimo aplinkybių ir asmens charakterio savybių? Savo ruožtu daugelis nurodomų veiksnių nėra pateikti mokslinio teiginio pavidalu arba yra neesminiai: ar būtų kilęs pasipriešinimas, jei sovietinė valdžia būtų leidusi "šiek tiek sąžinės laisvės" ar vykdžiusi "pažabotą" terorą? Šiuo atveju ir pirmosios sovietų okupacijos patirtis negali būti imama pernelyg domėn, nes ji pirmiausia sėjo baimę, neviltį, bejėgiškumą prieš "raudonąją slibiną". Dėl šios patirties sukeltos baimės 1944 m. vasarą į Vakarus pasitraukė 56 tūkstančiai žmonių, daugiausia inteligentijos(131,25; 102,491).

Kita vertus, kas yra ta "bolševikų okupacija", "sovietų valdžia", "diktatorinis režimas", "svetimųjų primestas komunistų režimas", "komunistinis režimas" ir t.t., prie kurio vieni nenorėjo pritaipyti ir bėgo iš krašto, o kiti rinkosi mišką ir partizanų kovą, kodėl analogiška okupacija ir režimas nesukėlė panašios apimties Pasipriešinimo kovų Rytų Europos ar kituose Baltijos kraštuose? Galiausiai - ar galėjo politikų žodžiai ir deklaracijos sukelti žūtbūtinę ir pasiaukojamą lietuvių tautos kovą?

Objektyvių bei subjektyvių veiksnių (ypač patriotizmo supriešinimas gyvenimo aplinkybėms) išskyrimas vėl iškelia vos ne filosofinę problemą: jeigu "siekti laisvės yra tautos prigimtinis siekimas"(567,13), tai, vadinasi, vieni tautos nariai gimsta jau būdami "patriotais", o kiti - "ne patriotais" ar net "išdavikais"?

Norint išspręsti pasipriešinimo priežasčių problemą, pirmiausia būtina suvokti pačios antrosios rusų okupacijos esmę ir konfliktinio sąlyčio taškus. Karinės okupacijos esmę nusako du pagrindiniai momentai - faktinis okupuojančios kariuomenės viešpatavimas užgroboje teritorijoje ir okupuojančios valstybės valia įvykdyti savo valdžią(198,431). Tarptautinės teisės ribose okupuojanti valstybė vykdo ankstesnės valstybės valstybinę valdžią savos teisės vardu, imasi priemonių visuomeninei tvarkai palaikyti, vykdo įstatymų leidimo, teismo ir administracines funkcijas, dažniausiai vadovaudamasi okupuojančios kariuomenės saugumo užtikrinimo interesais. Okupuotos teritorijos gyventojai aplinkybių priverčiami paklusti okupantų valdžiai, bet neprivalo būti ištikimais okupuojančios valstybės valdiniais. Iš jų negalima reikalauti ištikimybės priešaikos, negalima versti jų dalyvauti karo veiksmuose, reikalauti iš jų žinių apie jų valstybės kariuomenę (Lietuvos atveju - apie partizanus). Neturi būti pažeidžiama garbė, šeimos teisės, gyvybė, nuosavybė ir kulto laisvė.

Okupacinis režimas, naudodamas tam tikras priemones, viena, užsitikrina vietos gyventojų paklusnumą, o antra, gali paskatinti jų pasipriešinimą, jei vykdo neribotą okupuojančios valstybės interesų įgyvendinimo politiką. Prasidėjus gyventojų pasipriešinimui, pagrindine jo slopinimo priemone dažniausiai tampa teroras, nes "nugalėtas visuomet kaltas, o nugalėtojai neteisiami". Teroras vėl skatina naują pasipriešinimo bangą, o ši grandinė yra nutraukiama tik okupantui pasitraukus iš užgro-

tos teritorijos arba pastarąją visapusiškai integravus į užgrobiko suverenumą - aneksavus.

Lietuvos užėmimas ir Sovietų Sąjungos viešpatavimas joje 1944 m. vasarą-1946 m. pavasarį, o ypač Antrojo pasaulinio karo metu, buvo tipiška karinė okupacija su tipišku kariniu režimu. Lietuvos teritorija iki 1945 m. birželio mėnesio buvo pafrontės zona, kurioje veikė karo lauko tvarka. Faktinė valdžia buvo sutelkta kariškių rankose, o "LSSR vyriausybė, sovietų valdžia" tebuvo vienas iš daugelio sukarintos civilinės administracijos, vykdančios Sovietų Sąjungos valią, pavadinimų. Šalies sovietizacija reiškė paramos "raudonajai armijai" ir "viskas frontui" politikos vykdymą, kitaip tariant, vietos administracija pagelbėjo okupacinei kariuomenei jos intendantinėje veikloje. Bet kokia civilinė iniciatyva buvo draudžiama: 1944 m. lapkričio 7 d. 1-ojo Pabaltijo fronto užnugario apsaugos NKVD kariuomenė nuplėšė Mažeikių apskrities pirmininko ir kompartijos ukomo sekretoriaus pasirašytus ir viešai išsklijuotus skelbimus kaip "apolitiškus" (602,11).

Pasibaigus karui, padėtis Lietuvoje tebėra apibrėžiama rusų karine okupacija, nes išliko nepakitusi jos esmė: faktinis rusų kariuomenės buvimas, dėl kurio neįmanomi jokie pokyčiai šioje teritorijoje, ir Sovietų Sąjungos valia vykdyti savo valdžią savo sovietinės teisės ribose. Tiesioginės paramos "raudonajai armijai" ir "viskas frontui" politiką keičia kontribucinė "sovietų šalies atstatymo" politika.

Tačiau skirtingai nuo laukiamos anglosaksiškos išlaisvinamosios invazijos (su karine krašto okupacija), rusai Lietuvą užėmė įvykdę atvirą karinę agresiją, neigiant Lietuvos suverenaus egzistavimo faktą bei skelbiant atvirai grobikiškus tikslus. Šiuo atveju bet kuris okupacinio režimo veiksmas, net ir labiausiai motyvuotas kariniu, gynybiniu, teisiniu ar kt. požiūriu, iš esmės buvo priešo veiksmas, naikinantis Lietuvos valstybę, aukščiausią lietuvių tautos saviorganizacijos formą, pakertantis tautos egzistencijos pagrindus, neigiantis tolesnį jos buvimą pasaulyje, kartu ir prigimtines laisvo žmogaus teises.

Tarptautinės teisės nuostatų sulaužymas, įvykdant agresiją prieš Lietuvą, reiškė, kad karinis nusikaltėlis - Sovietų Sąjungos režimas - nesilaikys jų ir karinės okupacijos atveju. Rusų viešpatavimui aprioriškai esant neteisėtam ir nusikalstamam, galimybių kilti gyventojų pasipriešinimui spektras buvo labai platus, nes ir pastariesiems tarptautinės teisės nusakytas elgesys su okupantais nebuvo privalomas. Net pats agresorių buvimas Lietuvos žemėje buvo provokuojantis: bendradarbiavimas su okupantais buvo nacionalinių interesų išdavystė, morališkai smerktinas ir baustinas teisine prasme.

Tolesnis apriorinio vietos gyventojų konflikto su okupantais vystymasis savo ruožtu priklausė nuo to, kiek lietuviai buvo pasirengę paklusti okupaciniam režimui ir kiek šis buvo nusprendęs nesilaikyti savo kompetencijos ribų.

Rusiškasis okupacinis režimas Lietuvoje turėjo ypatybių, galbūt nesuvokiamų demokratiname pasaulyje arba atrodžiusių nereikšmingomis tuo metu. Karinė okupacija buvo pridengta puikia priedanga - "sovietų valdžia": Sovietų Sąjungos valdžia Lietuvai pačių užgrobėjų buvo suprantamas kaip ilgalaikis, amžinas karinis viešpatavimas. Kariuomenė neleido jokių politinių pokyčių valdomoje teritorijoje, o jos interesų realizavimas per "sovietų valdžios" institucijas išplėtė okupacinio režimo kompetencijos ribas. Sovietų Sąjungos valdančiųjų sluoksnių planai tokiu būdu bu-

vo įgyvendinami jėga, paverčiant niekais visas liberalizacijos ir taikaus padėties pasikeitimo viltis.

Funkcinį "raudonosios armijos" atskyrimą nuo "sovietų valdžios" komplikavo dar ir pati totalitarinė santvarka. Sovietų Sąjungos diktatorius J.Stalinas buvo tiek valstybės vadovas (ministeris pirmininkas), tiek politinis lyderis (komunistų partijos generalinis sekretorius), tiek kariuomenės vadas (generalisimas), todėl pats sovietinis valdžios principas buvo absoliutus, visuotinis ir neleidžiantis jokios skirtingos interpretacijos. Bet kuris karinės jėgos veiksmas buvo valstybinė politika, o pastaroji - nuolatinis karinės ir kitos smurtinės jėgos demonstravimas.

Šis principas nulėmė ir visą Sovietų Sąjungos, tuo pačiu okupacinės administracijos struktūrinį sutvarkymą. Svarbiausią pareigūnų dalį sudarė NKVD-NKGB įstaigų bei teisinės sistemos darbuotojai. Normalioje demokratinėje sampratoje milicija bei savanoriški pagalbiniai būriai (savisauga), taip pat teisinės sistemos darbuotojai palaiko viešąją tvarką bei užtikrina pagarbą vietos įstatymams. Sovietų Sąjungoje "socialistinio teisėtumo" samprata buvo neatsiejamai susijusi su politiniu teroru prieš kitaminčius. Teismai, prokuratūra, NKVD (milicija), skirta kovai prieš kriminalinius nusikaltėlius, iš esmės jais laikė visus, nesutinkančius su esamu politiniu režimu. NKVD vadovais buvo valstybės saugumo (NKGB) karininkai, o pati ypatingoji politinė policija - NKGB susilieję su milicija vienoje struktūroje. Be to, Lietuvoje kuriama vietos NKVD sistema jau nuo 1944 m. rugsėjo mėn. buvo pradėta orientuoti ne į kriminalinių nusikaltimų tyrimą bei prevenciją, bet į kovą su "kontrevoliucija" (601,29).

NKVD-NKGB komisariatas turėjo savo karines pajėgas - NKVD bei pasienio kariuomenę, kas paprastai būna tik gynybos (karo) ministerijos prerogatyva. Formaliai šios pajėgos buvo subordinuotos frontų vadovybei ir atliko užnugario apsaugą, tačiau faktinis vadovavimas priklausė NKVD-NKGB komisarui L.Berijai, leidęs šią karinę jėgą panaudoti civilinio veikimo sferoje. Savo ruožtu vietos NKVD-NKGB tarnyba naudojosi ne tik civiline, bet ir karine teisine sistema - kariniais tribunolais, žymiai supaprastinančiais procedūrinius pasirengimus bei skiriančiais griežtesnes bausmes.

Tokiu būdu riba tarp karinių pajėgų, vykdančių šalies karinę okupaciją ir kovojančių prieš tautines-valstybines lietuvių pasipriešinimo pajėgas, ir okupantų civilinės administracijos, vykdančios Sovietų Sąjungos valdžią, išoriškai nusitrina. Reguliariems fronto daliniams pasitraukus iš Lietuvos, okupacija tarsi baigėsi, ir viskas perėjo į civilinės administracijos jurisdikciją, tačiau iš-tikro liko pakankamai galingos kariniu požiūriu užnugarinės NKVD bei pasienio apsaugos dalys ir karo stovylos.

Okupantų civilinė vietos administracija organizavo valstybinio turto pagrobimą ir jo apsaugą, vietos gyventojų bei pražygiuojančios kariuomenės aprūpinimą maisto produktais, švietimo, medicinos ir kt. visuomeninių įstaigų atkūrimą bei funkcionavimą. Valsčių bei apylinkių pirmininkai ir sekretoriai surašinėjo gyventojus, pasėlius, darbo jėgą, karo prievolininkus. Administracija organizavo paruošų kampaniją, t.y. rekvizicijas - natūrinius pristatymus (maisto, arklių, vežimų ir kt.) kariuomenei, mobilizavo darbo jėgą pastarosios reikalams, rūpinosi butais kariškių apgyvendinimui, vykdė mobilizacines priemones. Kai kurie šių veiksmų (rekvizicijos) buvo būdingi

bet kuriam okupantui, tačiau kai kurie (mobilizacinės priemonės) išėjo iš tokio režimo kompetencijos ribų.

Civilinės okupantų administracijos, vykdančios Sovietų Sąjungos valdžią, sąvoka irgi buvo pakankamai plati ir neaiški. Paprastai vietos administracijai priskiriami valstybinėje tarnyboje dirbę asmenys, tačiau komunistinėje sistemoje, neigiančioje privatinės iniciatyvos ir nuosavybės teisę, didžiosios daugumos gyventojų pragyvenimas yra tiesiogiai susijęs su darbu valstybinėje sistemoje, valstybinis sektorius ilgainiui "išstumia privačią kapitalistinę sanklodą", tuo būdu užtikrindamas totalitarinės valstybės stabilumą ir visuomenės paklusnumą. Tai leido užtrinti okupanto, kolonisto ir kolaboranto sąvokos ribas, paslėpti tikruosius grobikus, suversti visą atsakomybę "vietos komunistams ir sovietiniams aktyvistams", nukreipiant dėmesį nuo tikrųjų šių "aktyvistų" organizatorių, vadovų bei okupacinės politikos vykdytojų.

Okupantais šiuo atveju buvo visi Sovietų Sąjungos gyventojai, nepriklausomai nuo jų ištikimumo, atvykę į Lietuvą po 1944 m. liepos 5 d. (agresijos ir okupacijos pradžios momento) ir tarnavę karinėse pajėgose arba vietos administracijos pareigose, turinčiose sprendžiamą administracinę, teisminę arba įstatymų leidžiamą galią. Vien iki 1945 m. balandžio 1 d. į Lietuvą su VKP(b) CK ir sovietų vyriausybės paskyrimais dirbti vietos administracijoje (įskaitant NKVD-NKGB bei teisėsaugos sistemą) oficialiai atvyko 6116 asmenų (213,619). Kiti atvykėliai iš Sovietų Sąjungos, nepriklausomai nuo jų darbovietės, užimamos socialinės padėties, lyties ar amžiaus, buvo kolonistai, per kuriuos okupuojanti valstybė stengėsi įgyvendinti savo integracinius kėslus. Kolaborantais arba išdavikiškai bendradarbiavusiais su okupantu tapo Lietuvos piliečiai, savanoriškai tarnavę karinėse pajėgose, vietos administracijos pareigose, turinčiose sprendžiamą administracinę, teisminę arba įstatymų leidžiamą galią, ir sąmoningai aktyviai vykdę okupacinio režimo politiką bei kovoję prieš Pasipriešinimą. Šiems išdavikams priskirtini ir ilgalaikiai slaptieji bei atvirieji karinių pajėgų bei vietos administracijos agentai, informatoriai, kurių veikla nešė žalą kitiems Lietuvos gyventojams, taip pat patikimieji asmenys, priėmę iš okupanto ginklų savigynai. Ir visa ši jėga tarnavo vienam tikslui - Lietuvos pavergimui ir išnaudojimui, nepaisant kokiais motyvais būtų bedangstomas bendradarbiavimas.

Civilinė administracija Lietuvoje buvo sukarinta, paruošta ir apmokyta iš anksto 1944 m. pirmoje pusėje Sovietų Sąjungoje organizuotuose įvairiuose kursuose. Ją sudarė tiek rusai, tiek 1940-1941 m. kolaborantai (lietuviai, žydai), tiek Rusijos lietuviai, nebuvę Lietuvos Respublikos piliečiais. Užgrobtos šalies administravimui buvo sudaryta 11 pagrindinių operatyvinių grupių iš 180 žmonių (Vilniaus miesto ir apskrities, Alytaus, Biržų, Rokiškio, Švenčionių, Švenčionėlių, Trakų, Ukmergės, Utenos ir Zarasų aps.), prie kurių buvo priskirta dar 58 žmonės Marijampolės, Mažeikių, Kretingos, Šiaulių, Tauragės, Telšių, Vilkaviškio aps. ir Kaunui (211,1-27). Operatyvines grupes sudarė LKP(b) apskričių ir miestų komitetų (ukomų ir gorkomų) sekretoriai ir kai kurių skyrių vedėjai, komjaunimo komitetų sekretoriai, miestų ir apskričių VK vadovai ("apskričių viršininkai ir burmistrai") ir jų skyrių vedėjai, teisėjai, prokurorai, NKVD ir NKGB vadovaujantys pareigūnai.

1944 m. kovo mėn. Pavlovo-Posade buvo sudaryta atskira LSSR NKGB opergrupė. Pastarosios užduotis buvo ištirti padėtį okupuotoje teritorijoje, asmenų filtracijos (patikrinimo) būdu kurti agentų-informatorių tinklą ir pagal gautus pranešimus

vykdyti "priešo agentų bei kito kontrrevoliucinio elemento" suėmimus, paimti ir saugoti turinčius operatyvinę reikšmę archyvus(542,1).

Operatyvinės grupės į šalį atvyko kartu su puolančiais rusų armijos daliniais ir liepos-rugpjūčio mėn. formaliai sukūrė vietos okupacinės valdžios administraciją. Formalus šios "sovietų valdžios" charakteris pasireiškė būtent tuo, kad buvo paliktas senasis administracinis Lietuvos suskirstymas į apskritis, valsčius bei seniūnijas, tik miestų burmistrų savivaldybės ir apskričių viršininkų bei valsčių viršaičių įstaigas pervardijant į vykdomuosius komitetus (ispolkomus), o valsčių seniūnijas į apylinkes (selsovietus) su pirmininkais ir sekretoriais. Po kai kurių nedidelių pertvarkymų 1945 m. Lietuvoje veikė administracinė sistema, susidedanti iš 26 apskričių, 5 respublikinio ir 37 apskričių pavaldumo miestų, 320 valsčių ir 3032 apylinkių(612,43).

Karo sąlygomis parengtų Sovietų Sąjungoje darbuotojų teuzteko tik miestų ir apskričių vadovaujantiems kadrams suformuoti, o į žemutinės administracijos grandis buvo skiriami žmonės be didesnės atrankos, kas tik norėjo. Pirmieji apskričių ispolkomų raginimai sugrįžti visus apskričių įstaigų, įmonių ir kitų darboviečių pareigūnus, tarnautojus ir darbininkus(612,38) tarsi rodė, kad Sovietų Sąjunga vykdys savo valdžią per lietuvišką savivaldą. Tačiau jau 1944 m. rugpjūčio 14 d. LPK(b) CK biuras nurodė artimiausiu laiku pašalinti visus iš anksčiau paskirtus valsčių viršaičius ir apylinkių seniūnus(612,40). Senuosius valdininkus traktuojant kaip nusikaltėlius ir vokiečių bendrininkus, LSSR administracinis aparatas buvo kuriamas iš naujo, importuojant "patyrusius", "nesusitepusius" kadrus (okupantus). Vietos administracija šiuo atveju buvo okupacinės valdžios viena iš formų, o bendradarbiavimas su ja (šnipinėjimas, uolus įsakymų vykdymas ir pan.) jau turėjo ir kolaboracijos pobūdį.

Tokiu būdu Lietuvoje vyko ne tik daliniai pasikeitimai su okupacine tvarka, bet ir esminiai viso gyvenimo pertvarkymai pagal okupuojančios valstybės gyvenimo modelį, nepaliekant jokios galimybės išlaikyti ankstesnę visuomeninės tvarkos sampratą.

OKUPACINĖ POLITIKA KAIP PASIPRIEŠINIMO KILIMO VEIKSNYS

PRIEVARTINĖ MOBILIZACIJA Į OKUPACINES KARINES PAJĖGAS

Rusų viešpatavimas Lietuvoje, nepaisymas tarptautinės teisės, lietuvių tautos gyvybinių interesų ir paprasčiausio žmoniškumo netruko sukelti nepasitenkinimą ir neramumus šalyje. Trys esminiai naujų okupantų režimo politikos aspektai - mobilizacija, politinis persekiojimas ir plėšimai - sąlygojo Lietuvos gyventojų pasipriešinimą.

Lietuvos vyrų mobilizacija į okupantų kariuomenę apėmė visus šalies gyventojų socialinius sluoksnius ir sukrėtė pačią lietuvių tautos egzistenciją. To meto tarptautinės teisės samprata (net iki Hagos konvencijos 45-o straipsnio papildymo 1949 m. Ženevos konvencijoje) okupantui draudė ne tik imti užgrobtos teritorijos gyventojus į savo karines pajėgas, bet ir apskritai versti prisiekti prieš valdžias. Tokia prievartinė priesaika buvo Lietuvos gyventojų pavertimas Sovietų Sąjungos piliečiais, išduodant atitinkamus dokumentus, su visomis pasekmėmis, tarp jų ir pareiga ginti tėvynę - šiuo atveju SSRS. Tačiau jeigu "įpiliėtinimas" buvo daugiau ar mažiau formalus dalykas, nieko iš esmės nepakeitęs daugeliui Lietuvos gyventojų, o kai kuriuo požiūriu užtikrinęs saugumą pofrontiniame chaose, tai mobilizacija tiesiogiai sukėlė grėsmę daugelio žmonių gyvybei. Okupantai vertė lietuvius dalyvauti kare, siekdami, kad jie lietu kraują ne už savo nacionalinius, o svetimus interesus. Mobilizacija buvo siekiama kelių tikslų iš karto: naikinti tautos žiedą - jaunimą ir jaunos vyrus karo gaisre, tuo būdu sustabdant tolimesnę biologinę tautos plėtotę, atveriant gyvybinę erdvę kolonistams iš "brolišku respublikų", pakirsti potencialaus pasipriešinimo šaknis apribojant žmonių išteklius ir pradėti Lietuvos integraciją į Sovietų imperiją.

Mobilizacija buvo Sovietų Sąjungos valdžios iš anksto suplanuota ir parengta. Karo metu užimtose teritorijose mobilizaciją vykdė frontų ir armijų atsargos šaulių pulkai, o nuslinkus frontui, šias funkcijas perimdavo rajoniniai kariniai komisariatų(221,149). Analogiškai į Lietuvą įžengusi rusų kariuomenė kurį laiką pati vykdė mobilizaciją, tačiau pagal nurodymus iš Maskvos, 1944 m. liepos 23 d. direktyva 1-ojo Pabaltijo fronto štabas uždraudė savo daliniams vykdyti Lietuvos teritorijoje mobilizaciją; taip pasielgė ir 3-asis Baltarusijos frontas(221,149).

Lietuvos vyrų mobilizaciją buvo numatoma atlikti organizuotai, visuotinai ir vienu metu. Kompartijos CK sekretoriaus A.Sniečkaus ir LSSR LKT pirmininko M.Gedvilo 1944 m. liepos 25 d. pranešime SSRS gynybos komiteto pirmininkui J.Stalinui sakoma, kad nuo liepos 27 d. prasidėsianti 1894-1926 m. gimimo vyrų mobilizacija duosianti sovietų kariuomenei apie 250 000 žmonių(177,36). Politine prasme tai būtų lemiamas argumentas Sovietų Sąjungos vykdomai užgrobimo pavertimo aneksija politikai patvirtinti tarptautiniu mastu.

Tačiau praktiniai šio lietuvių tautos vyrų sunaikinimo plano įvykdymo sunku-

mai (minėtame kolaborantų pranešime nurodyta tik ūkinė krašto suirutė masinės mobilizacijos atveju) nulėmė mobilizacinio plano suskaidymą į kelis etapus, pradiame rekrutuojant 18-35 metų amžiaus vyrus. Suderinus su Maskva, 1944 m. rugpjūčio 1 d. buvo paskelbtas LSSR karinio komisaro įsakymas Nr.1 apie 1909-1926 m. gimusių vyrų mobilizacinį šaukimą į okupacinę armiją(344) bei parengtas vietos administracijos - LKP(b) CK ir "vyriausybės" nutarimas "Dėl priemonių karo prievolinkų mobilizacijai įvykdyti Lietuvos TSR"(211,5-27). Mobilizuoti naujokai turėjo būti siunčiami kaip papildymas 16-ajai lietuviškajai divizijai, tuo reikalu įsteigtas surinkimo punktas Rokiškio aps. Svėdasuose(221,155). Divizijos vadas gen.mjr.Vladas Karvelis paskelbė atsisaukimą, kviesdamas papildyti lietuviškąsias karines dalis ir įsijungti į kovą prieš "vokiškus galvažudžius ir padegėjus", vadovaujamą "genialaus karo vado draugo Stalino". "Mes valome iš Lietuvos laisvės kelio hitlerines šiukšles ir blaškome iš Lietuvos tamsios hitlerinės nakties apuokus", - rašė jis. - "Jau tūkstančiai Lietuvos sūnų išiliejo į šauniosios Raudonosios Armijos eiles. Su džiaugsmu jie atėjo į mobilizacijos punktus ir vyksta garbingos Tėvynės gynimo pareigos atlikti..."(404).

1944 m. rugpjūčio 1 d. buvo gauta J.Stalino sankcija ir 50-osios lietuviškosios atsargos šaulių divizijos steigimui, kuri buvo pradėta formuoti Jarceve prie Smolensko(445,160). Spalio 18 d. rusų kariuomenės Mobilizacinės valdybos direktyva visi lietuvių tautybės eiliniai ir seržantai iš veikiančiosios kariuomenės iki lapkričio 15 d. turėjo būti nukreipti į šią diviziją(221,155).

Plečiantis okupuotai teritorijai didėjo ir mobilizacijos mastai. Rugpjūčio 5 d. Vilniaus mobilizuotųjų sutelkimo punkte buvo surinkta apie 700 vyrų iš Utenos, Švenčionių ir Alytaus apskričių, o po dešimties dienų (14 d.) - jau 1380(445,162,168). Rugsėjo 4 d. į 50-ąją atsargos šaulių diviziją buvo atsiųsta 1140 kauniečių, o po dešimties dienų dar 6000, pasiekiant komplektacijos ribą 18500 žmonių(445,178,180).

Pats mobilizacijos procesas buvo absurdiškas ir priminė baudžiavos laikais vykusias rekrūtų gaudynes: kiekvienas vyriškosios lyties asmuo, rusų nuomone, turėjo kariauti fronte, ir ten nesantis turėjo būti tuojau suimamas ir nukreipiamas į mobilizuotųjų sutelkimo punktus. Čia neturėjo reikšmės, ar mobilizuotasis buvo gavęs šaukimą, žinojo apie paskelbtą mobilizaciją, ar ne. Okupantai ignoravo paprasčiausias užimtojo krašto buvusios santvarkos ypatybes, pvz., į kariuomenę buvo mobilizuojami jaunuoliai nuo aštuoniolikos metų, kai tuo tarpu tokio amžiaus vaikinai ir net vyresni (dėl karo sutrukdytų) dar mokėsi paskutinėse gimnazijos klasėse. Paprastai netgi pagal SSRS įstatymus iš vidurinės mokyklos neimdavo į armiją: lapkričio 22 d. visi Raseinių aps. aštuoniolikamečiai gimnazistai gavę šaukimus tikėjosi, kad aštuntokai bus atleisti, tačiau Šiluvos šaukimo punkte pirmuosius kelis mobilizavus, likusieji išsislapstė(8,160; 679,332).

Skirtingai nuo vokiečių mobilizacijų, bet koks bandymas išvengti rusiškųjų lėmė griežtų ir grubių karinių priemonių naudojimą. Milicijos ir kariškių sugaudyti kaimuose vyrai iki valsčių dažnai buvo atgabenami surišti, kad nepabėgtų, miesteliuose rikiuojami į kolonas ir, ginkluotos sargybos lydimi, varomi pėsčiomis į Vilnių. Gaudynių metu ir kelyje jie buvo mušami, o bandant pabėgti - šaudomi. Naujieji rekrutai buvo imami kaip stovai, nors ir pagal sovietų kariuomenės reikalavimus kiekvienas mobilizuojamasis turėjo turėti su savimi tam tikrą daiktų minimumą bei maisto

atsargų kelionei. Net registruotis šaukimo punktuose buvo pavojinga - niekas negarantavo, kad atvykęs užsiregistruoti asmuo dar bus paleistas namo apsirūpinti.

Staigus didelio skaičiaus jaunų, darbingų vyrų, šeimų maitintojų dingimas iš Lietuvos slegiančiai veikė ir pačią Lietuvos visuomenę, nepamiršusią baisiųjų trėmimų. Ji negalėjo suprasti ir juo labiau pritarti tam, kad tūkstančiai vyrų, sūnų ir brolių guldytų galvas nežinia už ką. Mobilizacija kaip veiksnys skatino Pasipriešinimą, kuris ėgavo taikią formą - mobilizacijos boikotą, vengiant registruotis šaukimo punktuose ir slapstantis nuo mobilizaciją vykdančių administracijos pareigūnų ir kariškių. Smurtinės mobilizacijos pravedimo priemonės ir būdai, glaudžiai susijusios su politiniu gyventojų persekiojimu, sąlygojo ir karinį pasipriešinimą.

POLITINIS LIETUVOS GYVENTOJŲ PERSEKIOJIMAS

Antroji okupacinio režimo politikos kryptis, skatinusi užgrobtos krašto gyventojų pasipriešinimą, buvo sovietų teisės funkcionavimo pradžia bei "socialistinės teisėsaušros" veikla. Marksistinėje teisės sampratoje ne įstatymas buvo visuomenės pagrindas, bet proletariatas vykdė savo valią, remdamasis teismais ir įstatymu. Sovietų teisė buvo "nukreipta prieš eksploataciją ir eksploatatorių", prieš "sovietinės liaudies priešus"(726,169). Sovietų Sąjungoje teisėsaušros kova prieš mitinį Priešą praktikoje buvo virtusi masiniu politiniu valstybiniu teroru.

Viešosios tvarkos palaikymas ir priešsovietinių elementų išaiškinimas buvo vykdomas masiniais prevenciniais suėmimais. Buvo stengiamasi patikrinti - "perfiltruoti" kuo didesnę skaičių žmonių. Buvo suimami "šnipai ir priešų statybiniai", "tėvynės išdavikai", "vokiečių talkininkai", "banditai", "banditų talkininkai", "raudonosios armijos dezertyrai", "vengiantys mobilizacijos į raudonąją armiją", "be nustatytų dokumentų", "nustatyto režimo pažeidėjai", "už tai, kad neatidavė radijo imtuvų", "įvairus antisovietinis elementas".

Vienai ar kitai "nusikaltimo" kategorijai buvo priskiriama dažniausiai ne pagal padarytą nusižengimą okupacinei tvarkai, bet pagal suėmimą vykdančio asmens (atstovaujančio proletariato valią ir interesus) nuomonę. Nuo 1944 m. rugpjūčio 1 d. iki rugsėjo 27 d. NKVD vidaus kariuomenės 4-oji šaulių divizija, vykdydama 3-ojo Baltarusijos fronto karinės vadovybės nutarimą išvalyti fronto užnugarį "nuo vokiečių fašistinės armijos likučių" bei "profašistinių elementų", suėmė pagal minėtus kaltinimus per 20 tūkstančių Lietuvos gyventojų(128,158). Lietuvos gyventojų filtraciją ir suėmimus vykdė taip pat frontų, armijų bei divizijų kontržvalgybos SMERŠ skyriai, NKVD-NKGB operatyvinės grupės bei LSSR NKVD ir NKGB apskričių skyriai. Neaišku, kiek žmonių patikrindavo ir suimdavo SMERŠas, bet SSRS NKVD-NKGB operatyvinės grupės su kariuomene ir LSSR NKVD-NKGB apskričių skyriais per mėnesį vidutiniškai apskrityje "perfiltruodavo" 400-500, suimdavo 80-100 ir tardydavo ("apklausdavo") 160-200 žmonių.

Liepos 23 d. į Panevėžį atvykus NKGB ir NKVD grupėms, nuo 28 d. iki rugpjūčio 15 d. buvo suimti 106 žmonės (81 "belobanditas", 9 policininkai, 11 "išdavikų", 4 "priešo statybiniai" ir 1 antisovietinės organizacijos narys)(437,193). Rugsėjo mėn.

"Šubartinė"- NKVD vidaus kalėjimas
Tauragėje

M.Gedvilas ir A.Sniečkus pasitinka operatyvinių
grupių narius

Krekenavos NKVD kariuomenės įgula

Duoklių rinkimas

Šiluvos NKVD - NKGB
pareigūnai

Vilkaviškio aps. buvo suimta ir "perfiltruota" 531 asmuo(599,231). Iš viso LSSR NKGB 1944 m. okupuotoje Lietuvoje suėmė 2584 asmenis (pagal okupanto statistiką), iš kurių daugumos - beveik 2000 - "nusikaltimą" sudarė "išdavystė ir talkininkavimas vokiškiems okupantams"(657,4).

Okupacinio režimo tvarkos palaikymo ir "socialistinės teisėsaugos" veiksmai buvo paremti trimis pagrindiniais teisiniais absurdais. Lietuvių visuomenė buvo kaltinama, persekiojama ir baudžiama už gyvenimą nepriklausomoje Lietuvos valstybėje iki 1940 m., už gyvenimą vokiečių okupuotame krašte ir už neprisitaikymą prie naujojo okupacinio režimo. Pirmuoju atveju dažniausiai buvo ieškomi, tardomi ir suimami buvę Lietuvos valstybės politiniai veikėjai (tautininkai, krikščionys demokratai) ir valstybės pareigūnai, šauliai. Antruoju atveju - 1941 m. partizanai arba įtariamaisiais, policininkai ir saugumo bendradarbiai arba apkaltinti ryšiais su jais (tiek nepriklausomybės, tiek vokiečių okupacijos metu), lietuviškosios savivaldos pareigūnai. Trečiuoju - vengiantys mobilizacijos, "dezertyrai", "banditai" ir kitoks "įvairus antisovietinis elementas", t.y. tiesiog nelojalūs okupaciniam režimui arba tuo įtarti žmonės.

Pastaruoju atveju teisinis absurdas buvo tas, kad naujieji okupantai reikalavo ne tik paklusimo, bet ir vergiško paklusnumo bei ištikimybės "tautų vadui", Sovietų Sąjungai, komunistų partijai, identifikavimosi su rusų tauta ir galiausiai padėkos už užgrobimą, reikalavo vykdyti įsakymus, skelbiamus daugumai krašto gyventojų nesuprantama kalba ir karo sąlygomis plačiai nepasklindančių. 1944 m. rugpjūčio 13 d. 3-ojo Baltarusijos fronto vado armijos gen.I.Černiachovskio įsakymu Nr.89 kariuomenei buvo liepta visiems "piliečiams išvaduotoje iš vokiškųjų okupantų teritorijoje" per 5-ias dienas vietos NKVD skyriams iki karo pabaigos perduoti visus turimus radijo imtuvus laikinam saugojimui; asmenis, pažeidusius šį įsakymą, traktuoti kaip "priešo agentus ir traukti atsakomybėn pagal karo meto įstatymus"(377). Įsakymas buvo viešai paskelbtas tik rugpjūčio 17 d. LSSR AT prezidiumo laikraštyje "Tarybų Lietuva", kuris vargiai tuo metu ar buvo skaitomas lietuvių, ypač kaime, bet užtat iš karto atsirado "priešo agentų".

Išskirtinę grupę sudarė asmenys, besipriešinantys okupaciniam režimui, bet ir čia rusiškieji tvarkos saugotojai peržengė savo kompetencijos ir proto ribas. Dalis besislapančių tuo tikslu įrengtose slėptuvėse, besibūriuojantys ar turintys pasislėpę ginklą, rastą mūšių laukuose (net karišką peilį ar keletą šovinių), dažniausiai buvo laikomi "banditais", prieš kuriuos turėjo kovoti specialus NKVD OBB (Kovos su banditizmu) skyrius. Kitaip tariant, ypatingais kriminaliniais nusikaltėliais - banditais buvo laikomi ne tikrieji plėšikai, vagys, žmogžudžiai (beje, sėkmingai tarnavę rusiškuose drausmės batalionuose), bet pati beteisė lietuvių visuomenė, nesusivokianti sovietinių "įstatymų" vingrybėse. Pasisakantys už nepriklausomą Lietuvą virsdavo "banditais su politiniu atspalviu", kuriuos daugeliu atveju perimdavo politinės milicijos - NKGB skyriai, priskirdami kai kuriuos iš jų ir "nacionalinei kontrrevoliucijai".

1944 m. rugsėjo-spalio mėn. NKVD-NKGB skyriai beveik visoje Lietuvoje konstatavo organizuoto "politinio banditizmo" pasireiškimą ir dėl to politiniais motyvais persekiojamų žmonių kategorijos papildė "ketinančiais banditauti", "banditų" būrių vadais ("glavarj bandy") ir organizatoriais, jų rėmėjais ("bandpodsobnikais"),

ryšininkais ("sviazniki"), palaikančiais su jais ryšius, "nacionalinio pagrindžio dalyviais" ("učastnik nacpodpolje").

Šių "nusikaltėlių" persekiojimas susidėjo iš jų paieškos, suėmimo, tardymo, teismo ir bausmės. Tačiau skirtingai nuo normaliai teisėtvarakai įprastos prievartos prieš nusikaltėlių, rusų okupacinis režimas kaip nusikaltėlius traktavo ir terorizavo visą visuomenę. Terorizmą kaip valstybinę politiką patvirtino ir įvairių politinio ar fizinio persekiojimo įstaigų funkcinis suartėjimas ir susilieėjimas. Buvo įprastu reiškiniu, kad neteisminės institucijos tardymo proceso eigoje parengia tolesnį teisminį susidorojimą, paieškos metu įvykdo bausmę arba bausme tampa pats suėmimas ir tardymas.

Persekiojimo metodai ir būdai savo ruožtu buvo irgi teroristiniai. Paieškoje pagrindinis dėmesys buvo skirtas šnipinėjimui. Žmones išdavinėjo išlikusi senoji ir naujai verbuojama agentūra bei informatoriai. Verbavimas vyko dviem pagrindiniais kanalais - SMERŠ bei jo padalinių, kariuomenės dalių žvalgybos skyrių ir LSSR NKVD-NKGB komisariato bei apskričių NKVD ir NKGB skyrių. Užverbuotieji buvo skirstomi į dvi pagrindines kategorijas - agentus ir informatorius. Agento uždavinys buvo išaiškinti aktyvesnius karo metų žmones, rinkti žmonių kalbas, vėliau išaiškinti besislapstančiųjų slėptuves, ryšininkus bei rėmėjus. Esant būtinybei iš centro į apskritis buvo atsiunčiami agentai-maršrutininkai, kurie, apsimesdami spekuliantais, besislapstančiais nuo mobilizacijos ir pan., stengdavosi padaryti tai, ko nesugebėdavo pasiekti vietiniai. Svarbų vaidmenį vaidino vidiniai agentai, įterpti į priešišką režimui grupę ir turėję atvesti ją "kariniam-operatyviniam smūgiui", t.y. padėti sunaikinti. Žemiausia agentūrinio tinklo kategorija - informatoriai, teikiantys pasklidus, vienkartinio pobūdžio žinias, skundikai, iš kurių dažniausiai ir buvo verbuojami agentai.

1944 m. vasarą-rudenį agentūrinis-informacinis tinklas akivaizdžiai savanoriškas, nes jis buvo pradėtas megzti iš komunistuojančio ir kriminalinio elemento, o ir šiaip negarbingų žmonių, troškusių suvesti asmenines sąskaitas, atkeršyti, pasipelnėti arba tiesiog pasidžiaugti artimo nelaime. Beveik pusę pirmųjų skundikų sudarė "senoji" agentūra, tyliai praleidusi vokiečių okupacijos metus, nors jai, matyt, buvo priskirtos gausios informatorių iš rusų karo belaisvių bei pabėgėlių nuo karo, gyvenusių pas ūkininkus, kategorijos. Pastarųjų pirmasis uždavinys ir buvo nemokantiems lietuvių kalbos okupantams suteikti žinių iš apylinkės: apie gyventojų nuotaikas, bendradarbiavimą su vokiečiais, lojalumą bolševikams, pasitraukusių į vakarus gimines, priklausymą iki okupacijos veikusioms organizacijoms ir pan.(31,16). Informatoriais-maršrutininkais ir kitų kategorijų agentais buvo ir kadriniai rusų kareiviai, pvz., 13 PP pasieniečiai Toreodor(a.sl.) ir Lovkij(a.sl.)(601,257).

Iš tokių šaltinių gauta informacija buvo neišvengiamai melaginga, kelianti pavojų okupuoto krašto gyventojų asmens saugumui, o operatyviniu paieškos požiūriu neturinti didelės reikšmės. Lapkričio 14 d. Žiežmarių vls. Būdiškių k. buvo nušautas "nežinomas, norėjęs užpulti Tamošiuko namą" - Petras Voiclevičius(246,72). Lapkričio 18 d. Onušio vls. Diržamonių k. iškūstas kaimynas, kad pas jį slepiasi du jo sūnūs; kariuomenei apsupus sodybą buvo nušautas Bronislovas Ribačiauskas, o Juozapas sužeistas pasislėpė miške(246,72).

Tiek pagal gautą informaciją, tiek pagal planą buvo vykdomos karinės-operaty-

vinės paieškos operacijos: miškų šukavimas, gyventojų sodybų ir butų kratos, gaudynės. Jų metu okupantas persekiojimo pretekstu pats nebaudžiamai vykdė įvairiausius nusikaltimus - pradedant nuo nesankcionuotų įsiveržimų į asmens būstą ir jo turto naikinimo, baigiant kankinimais ir žmogžudystėmis. Šie reiškiniai buvo visuotini ir įprasti, tautoje įvardyti prieš "siautimu".

Rugpjūčio mėn. Kėdainių aps. Surviliškio vls. Kazokų k., vežant rugius, buvo nušautas Alfonsas Ambraška(45,9). Rugsėjo 21-26 d. masiškai peršukuoti Kauno aps. valsčiai, esantys į šiaurę nuo Nemuno ir Neries, suimant 6 dezertyrus ir 279 vengiančius mobilizacijos(601,45).

Lapkričio 13 d. krečiant Musninkų vls. nužudyti 4 "banditai" ir suimti 59 vengiantys mobilizacijos(140,162). 14 d. Valkininkų vls. Žižiūnų k. kariuomenė suėmė 13 žmonių(245,73). 23 d. į Mielagėnų vls. pasiūsta "likviduoti bandos" kariuomenės grupė suėmė 11 "banditų", ginkluotų... sugedusiu revolveriu(84,50). Lapkričio 24 d. 97 PO 2-oji komendantūra su NKGB Šakių aps. atliko operaciją, kurios metu buvo suimti 3 "banditai", 5 vengiantys mobilizacijos ir 1 jaunuolis nušautas(224,2). Lapkričio 25 d. Onuškyje (sekmadienį, turgaus dieną) buvo surengta karinė operacija - "oblava", kurios metu suimti 23 vengiantys mobilizacijos ir 2 "rėmėjai"(246,82; 425,73).

Plečiantis pasipriešinimui, okupantų veiksmuose pastebimi akivaizdūs desperacijos požymiai, pasireiškiantys beprasmiško teroro sustiprinimu. Vis dažniau po tikro ar menamo pasipriešinimo veiksmo tardomi ir suiminėjami įtariamųjų giminės, artimieji, taikūs civiliai asmenys, tokiu būdu į teroro karuselę įsukant vis naujus ir naujus gyventojų sluoksnius. Lapkričio 20 d. Pandėlio vls. Genišio k. žuvus dviem pirmiesiems apylinkės partizanams Valerijonui ir Jonui Stumbriams iš Kirdonių k., kaip įkaitai buvo nušauti dar 3 jauni vyrai(924).

Lapkričio mėn. Onušio vls. Deranių k. buvo suimti partizanų būrio vado Adomo Lukšos žmona ir du sūnūs (13-os ir 15-os metų) ir jo giminaičiai iš Aukštadvario vls. Jovaišiškių k. Jonas ir Marijona Pliasevičiai su vaikais, t.y. išvis buvo suimti...6 vaikai(245,73). Lapkričio 27/28 d. naktį NKVD įgulai Onušio vls. miške radus bunkerį, buvo suimta 77 žmonės - iš jų 5 "banditai", 11 "rėmėjų", 2 "išdavikai", 18 paleisti, o likusieji "filtruojami"(245,73).

Lapkričio mėn. Panevėžio aps. netoli Ramygalos milicininkai išžudė Vepštų šeimą (tėvą, motiną ir tris vaikus) ir sudegino sodybą už besislapstantį sūnų Joną; Padvarnikų k. gyvenusi sesuo bandė skųstis karinei prokuratūrai Ramygaloje, bet nieko nelaimėjo ir net nebuvo leista nužudytų palaidoti kapinėse(460; 745,228-229). Likęs gyvas nusikaltimo liudininkas Vytautas Vepštas (16 m.) buvo priverstas 1945 m. pavasarį išeiti pas partizanus(745,229).

Absoliučią suimtųjų daugumą sudarė iš esmės prevenciniais sumetimais, o ne už konkretų nusikaltimą pakliuvę žmonės. Nuo okupacijos pradžios visuotinai buvo naudojamas "pasirinktinis suėmimas" kaip bet kokios informacijos šaltinis(369,183). Suimtieji buvo tardomi ir laikomi tiesiog pas gyventojus iškastuose bunkeriuose, bulvių rūsiuose(31,27). Gruodžio 8 d. vidaus kalėjime Barzduose, kur bazavosi Šakių aps. NKGB-NKVD skyriai, buvo laikoma 70 žmonių, iš kurių 52 kaip "izmeniki i predateli" - "išdavikai"(224,4).

Išaiškinti "nusikaltėlių" iš šios suimtųjų masės buvo galima tik vienu būdu - pasto-

viai kankinant. Tardymo proceso eigoje buvo pripažįstamas tik vienas metodas - nuolatinis mušimas. Pagal vien iš tardymo protokolų ir asmens "prisipažinimų" buvo sudaromos bylos: primityvios patekdavo Kariniam tribunolams, profesionalesnės - OSO.

Siekiant išvengti suėmimo, tardymų, kalėjimo, tremties, daugelis lietuvių buvo priversti pereiti į nelegalią padėtį, slapstytis slėptuvėse nuo tikro ar menamo okupantų keršto už praeities veiklą ar dabarties nuostatų nesilaikymą bei nepaklusnumą. Karinį pasipriešinimą sąlygojo šių suėmimų vykdymo, tardymo bei bausmių teikimo tvarka - teroristiniai okupantų veiksmai, sustabdomi tik ginklu.

OKUPANTŲ PLĖŠIKAVIMAI

Trečiasis okupacinio režimo politikos aspektas, sukėlęs teisėtą Lietuvos gyventojų neapykantą, buvo visuotinis rusų kariškių plėšikavimas, susijęs ir su pavojumi asmens bei jo šeimos saugumui, gyvybei ir garbei. "Visi kaimo gyventojai jau buvo net ir po kelis kartus apiplėšti. Vogė ir plėšė visi daliniai, visi laipsniai ir visi pareigūnai dienomis ir naktimis. Prie raudonarmiečių prisidėjo ir valsčiuose ar apskrityse susikūrus administracinis aparatas", - rašė J. Lukša-Daumantas(31,27). Be slaptų naktinių vagysčių (iš avilių išimdavo medų, iš tvartų grobdavo avis, iš pastogių išnešdavo lašinius), plėšikavimai nesustodavo ir dieną - kareiviai, grasindami ginklu, reikalavo valgio, degtinės, darydavo "kratas" spintose ir skryniose(295,10-11). Ypač rusai "vertino" laikrodžius(295,10). Aviatoriai nusileisdavo su "kukurūznikais" (biplanais) tiesiog į pievas ir išmetę avį ar veršį lėkdavo toliau(295,11). Daugeliui ūkininkų arkliai buvo iškeisti į suvargusius ir ligotus(431,5).

Dalis kariškių elgetavo, kiti pavogtus pas vieną ūkininką daiktus "legaliai" keisdavo į duoną, parduodavo ir girtuokliavo(295,11; 431,5). Pavojingiausi buvo dezertyrai iš fronto, kurie slapstydavosi ir pragyvendavo iš plėšikavimo, nebodami ir žmogžudystės(295,12). Šilutėje 21 dezertyro grupė, vadovaujama leitenanto, gyveno tiesiog atvirai, girtavo, rekvizicinės komandos priedanga atiminėjo karves, daiktus(349,17). 1944 m. rugpjūčio 9 d. 4 rusų dezertyrai, prisidengę NKVD vardu, plėšikavo Jonavos vls. Žinėnų k.(601,9).

Nesaugu buvo ir miestuose, ypač naktimis - ginkluoti kariškiai eidavo per butus ir apiplėšinėdavo gyventojus, pavieniam praeiviui pastoviai grėsė pavojus būti apiplėštam, sumuštam, išrengtam ar net nužudytam; o moteriai ir išprievartautai(40,100). Jau pirmomis rusų užėjimo dienomis pražygiuojančios kariuomenės buvo apiplėšti Šiauliai(2,4). Kauno apylinkėse kariškiai darė kratas ir vogė kiaules, o spalio 11-25 d. masiškai plėšikavo Panemunės, Garliavos ir Lapių vls.(592,109). Vien rugpjūčio 16-20 d. Kaune iš marodierių buvo atimta 4 audimo staklės, 1 tekinimo staklės, 4 siuvimo mašinos, 203 m audinių, 99 poros batų ir 37 kaliošų, po 300 kg cukraus ir druskos(601,9). NKVD kalėjimų skyriaus viršininko Čečev įsakymu buvę raudonieji diversantai, tapę Kauno kalėjimo tarnautojais, grupėmis po 10-15 žmonių plėšikavo Raudondvario vls., atiminėjo gyvulius ir kt., neva norėdami susigražinti buvusį kalėjimo turtą(601,7).

Lietuvos gyventojas negalėjo būti saugus ne tik dėl savo turto, bet ir dėl gyvybės.

Spalio 3 d. Kruonio kunigas Alfonsas Šatas išsigelbėjo nuo NKVD kariuomenės marodierių lik pabėgdamas pro langą(592,147). Spalio 19 d. Garliavos vls. Bajorų k. plėšikaujantys aviatoriai kareiviai nužudė Maurušaičių šeimą: motiną, sūnų ir dukterį(601,55).

Kariuomenė negailėjo netgi "savų". Spalio 9 d. Kauno aps. Lapių vls. kariškiai plėšikai su automobiliu išsivežė ispolkomo sekretoriaus kiaulę ir kito ūkininko karvę(592,109). Lapkričio 7 d. trys girti kariškiai (du iš jų komunistai) nušovė Šiaulių aps. Joniškio vls. Gataučių selsovento pirmininką A.Kvedarą, o 9 d. Bariūnų k. trys girti karininkai iššaudė vieni kitus(2,55-56).

Apie visuotinę kariškių plėšikavimą ir kitus kriminalinius nusikaltimus, prasidėjusius vos įžengus į Lietuvą, gerai žinojo ir okupacinė karinė valdžia. Liepos mėn. į ką tik įkurtą Trakų aps. NKVD skyrių pasipylė gyventojų skundai, kad kareiviai atiminėja arklius, dviračius ir kitus daiktus(547,2). NKVD Utenos aps. viršininkas pranešė, kad gyventojai labai skundžiasi neteisėtais kariškių, kurie atima arklius, brangius daiktus, gadina baldus, o atimtus daiktus keičia į "samogoną", veiksmais(304,39). Panašūs dalykai dėjosi Alytaus aps.(304,39). Šiaulių aps. NKVD skyriui buvo nuolat pranešama apie rusų kariuomenės siautėjimus: atimami arkliai, užmušamos kiaulės, veržiamasi į namus, reikalaujant "vodkos" ir t.t., bet "milicija" užtikrinti gyventojų saugumą nuo šių nusikaltėlių buvo nepajėgi(2,5). 1945 m. pradžioje Šilutės aps. kariškiai ir dezertyrai marodieriaavo, "chuliganiškai elgėsi", užmušė moterį ir išprievartavo nepilnametę, o milicija nieko negalėjo padaryti, nes kariškiai buvo "ginkluoti ir pasirodo grupėmis"(349,17).

Tokiu būdu "didelė dalis karininkų, seržantų ir eilinių beveik visuose daliniuose sistemingai girtuokliauja, plėšia ir žudo gyventojus", - teigė SSRS NKVD-NKGB įgaliotinis Lietuvai gen.I.Tkačenko(129,146), tačiau NKVD 4-oji šaulių divizija 1944 m. rugpjūčio-rugsėjo mėn. sugebėjo sulaikyti tik 561 marodierių(128,158).

Marodieriaavimas buvo dėsningas sovietų politrukų nuo 1942 m. skiepijamo "ivan ivanovičiui" zoologinio šovinizmo rezultatas. Išauklėti I.Erenburgo straipsnių ("Už šventąją Rusiją", "Tėveli, užmušk vokiečių" ir pan.), piešiančių nepaprastą "hitlerinių budelių" baisumą ir skatinusių patologinį kerštą vokiečių tautai, nužmoginti komunistinės ideologijos, nesiskiriančios nuo plėšikiškos (grab nagrabloenoje), sovietų kariai prieš teritorijoje atitinkamai ir elgėsi - kaip laukinės mongolų ordos. "Pasi-gardžiuodami valgykite, broleliai, vokiečių dvarininkų žąsis ir kiaules! Jūs visiškai šito nusipelnėte", - rašė 16-osios divizijos kontržvalgybininkas E.Jacovskis, kuris, būdamas "juristu", negalėjo nežinoti, kad ir pagal SSRS įstatymus marodieriaavimas yra baudžiamas(403,196).

Lietuva formaliai nebuvo laikoma prieš teritoriją, tačiau okupantams buvo paranku vaizduoti dalį lietuvių tautos vokiečių agentais, diversantais bei jų talkininkais (Kriegsverbrecheriais). Sovietinė propaganda, "vokiškai lietuviškus nacionalistus" vaizduodama "naciais" ne tik savo krašto, bet ir pasaulio dalies gyventojų akyse, tuo pačiu atrišo rankas represijoms prieš lietuvių tautą. "Su šaknimis išrauti lietuviškai vokiškuosius nacionalistus" troško LSSR NKVD-NKGB komisaras J.Bartašiūnas, jų mirties geidė VKP(b) LKP CK pirmasis sekretorius A.Sniečkus(197,37). Neatsilikimo ir jaunoji karta - komjaunimo sekretorius Feliksas Bieliauskas tiesiog biblijiniais žodžiais ("Akis už akį! Dantis už dantį! Kraujas už kraują!") reikalavo mirties "hitler-

rinei gaujai", taip pat "tautos išdavikams, judošiams kubiliūnams"(271,52), tad rusų kariai galėjo tvarkytis Lietuvoje kaip priešo krašte, kuriame galima elgtis nebijant atpildo.

Marodieravimas buvo oficialiai įteisintas specialia Maskvos direktyva dėl likusių be šeimininkų dvarų ir ūkių, pagal kurią kariniams daliniams buvo leista užimti namus, ūkius, pastatus, naudotis jų buvusių savininkų, "pabėgusių su vokiečiais", turto(445,165). Naudojimasis buvo suprantamas vienok tik griovimo prasme. Pagal vieno ruso karininko (matyt, per klaidą patekusio į NKVD sistemą) raportą, "po Klaipėdos krašto užėmimo, kariškiai nedelsiant ėmė griauti viską, kas vertinga, motyvuodami tuo, kad vertybės priklauso priešiui - vokiečiams. Buvo daužomos parduotuvių vitrinos, išnešamos likusios prekės, laužomos butų durys, barbariškai naikinami brangūs baldai, nuo sofų, krėslų nuplėšiama oda ir aksomas, ir t.t. Išvadoje kažkada gražus Šilutės miestas, vokiečių paliktas be mūšio ir be sugriovimų, dabar atstumiantis, nėra nė vieno tinkamo gyventi buto be remonto, sveikos parduotuvės. Metalų laužo išvežimo pretekstu specialios trofėjinės komandos išveža tinkamas naudoti žemės ūkio mašinas, motorus, vertingus įrengimus iš pramonės įmonių ir t.t."(542,67).

Panašiai buvo elgiama ir likusioje Lietuvos dalyje, nors nuo visiško ūkinio krašto suniokojimo Lietuvą kiek apsaugojo palyginti spartus fronto perėjimas ir ypač gyventojų pasilikimas savo gimtinėje, nepaisant visų pavojų. Stengdamiesi apsaugoti savo gyvybę ir turtą žmonės masiškai skundėsi okupantų institucijoms, turėjusioms užtikrinti ir palaikyti viešąją tvarką, nors ne visiems socialiniams sluoksniams tai buvo įmanoma padaryti, o ir besiskundžiančių nuoskaudos dažniausiai likdavo balsu tyruose.

Karinė kasta buvo pakankamai solidari ir suvokianti savo jėgą bei teises. Pagal Kauno įgulos prokuroro nuomonę, nusikaltimą darė ne kareivis, paėmęs be užmo-kesčio iš parduotuvės 20 kg svogūnų, o pardavėjas savo skundu "kompromitavęs kariuomenę"(542,19). Kauno įgulos viršininkas, informavęs Kauno GO NKGB apie masinį plėšikavimą, siūlė... sustiprinti kovą prieš antisovietinių kalbų autorius(592,409). Nors marodieriauti gali tik karys, marodieriais buvo laikomi ir tie civiliai gyventojai, kurie iš paliktų Prūsijos ūkių atsiveždavo kokį baldą ar įrankį, išsaugodami jį nuo sunaikinimo.

Tik 1945 m. pavasarį, kai dėl marodieravimo ir žudymų ima grėsti visuotinis rusų armijos pakrikimas, jos generalitetas ima šiek tiek stabdyti išsismarkavusius kareivas, tačiau visi padaryti nusikaltimai suverčiami "banditams", o plėšimai, padėgimai, žudymai, prievartavimai propagandoje tampa išlaisvinimu nuo nacizmo. Nors Lietuvoje NKVD-NKGB skyriai marodierių nusikaltimus nustojo fiksuoti jau 1944 m. gruodžio mėn. (kai kur nuo rugsėjo mėn.), dar 1945 m. vasario mėn. agentūrinuose pranešimuose yra minimi prožektorininkų plėšikavimai Maišiagalos, Riešės ir kt. aplinkiniuose didžiųjų miestų valsčiuose(370,150). Pavasarį pavieniai dezertierai ir ginkluotos kareivių grupės marodieriaavo Telšių aps., o kovo 23 d. Telšių vls. Ubiškės mstl. išprievartavo dvi merginas(546,32). Vasarą Kaune karinis dalinys, nepaisydamas nieko, kirta mišką miesto vandenvietės zonoje, o 1945-1946 m. žiemą kareiviai pjovė malkoms Botanikos sodo eksponatus, ardė Vytauto parko medinę tvorą(536,12-13,20). 1945 m. rudenį ir žiemą Kaune siautėjo ištisos kareivių krimi-

nalinės gaujos, kurios apiplėšinėjo vėlyvus praeivius, verždavosi į butus(536,15-16).

Nuo 1945 m. jau retas Lietuvos gyventojas išdrįsdavo skųstis okupacinės valdžios pareigūnams: tik po keturių dienų buvo sužinota, kad sausio 14 d. Rykantų k. plėšikavo kareiviai, vadovaujami leitenanto(548,70).

Marodieravimo bendrininkais daugeliu atveju buvo ir vietos administracija, o kai kurie jos padaliniai (NKVD-NKGB pareigūnai, milicininkai, sribai) vien iš to ir gyveno. 1945 m. pradžioje Alytaus aps. sribų vadas Eustratenko pasirodė besas dezertyras iš armijos ir užuot "kovojęs prieš banditus, marodieriauja"(548,145).

Be marodieravimo, ant Lietuvos gyventojų pečių gulė ir oficiali okupacinės kariuomenės bei administracinio aparato išlaikymo našta. Paprastai rekvizicijos turi būti proporcingos vietiniams ištekliams ir skiriamos tik okupuojančios kariuomenės reikalams. Visos jos turi būti apmokamos pinigais arba tam tikrais kvitais, kurie įskaitomi į mokesčių bei rinkliavų, imtų iki okupacijos arba okupantų uždėtų papildomų kontribucijų kraštui, sumą(198,432). Rusų okupacijos sąlygomis tai buvo paversta organizuotu gyventojų apiplėšimu bei vergoviniu išnaudojimu, kuriame aktyviai dalyvavo ir valsčiuose bei apskrityse susikūręs vietos administracijos aparatas, ypač milicija.

Jeigu kariškių marodieravimą pridengė ir skatino šovinistinė-komunistinė ideologija bei karinė jėga, tai "sovietų valdžios" vagystės buvo pridengtos ir skatinamos sovietinės teisės funkcionavimu. Lietuvos visuomenei, kuri šimtmečius gyveno privatinės nuosavybės gerbimo atmosferoje ir kurios ekonominių gyvenimą užtikrino privatus gamybinis ūkis ir laisvoji prekyba, buvo primesta teisė iš principo neigianti tokią nuosavybę. Nuosavybės turėjimas aprioriškai buvo laikomas nusikaltimu, o jos dydis bei pobūdis sąlygojo tolesnės diskriminacijos laipsnį. Tuo pat metu dviejų savo esme skirtingų teisinių sistemų (faktiškai veikiančios ir naujai diegiamos) susidūrimas sudarė savotišką beteisį vakuumą, kuriame galėjo visapusiškai klestėti jėgą turinčio savivalė.

Gyventojai turėjo atlikti varginančias pastočių, maisto ir pramoninės paskirties žaliavos pristatymo prievoles. Rusų armija, nors ir laimėdama, tuo pat metu ruošė užnugarį-kasė apkasus, statė aerodromus, tiltus ir pan., panaudodama vietos darbo jėgą ir tuo beprasmiškai vargindama gyventojus. 1944 m. pabaigoje tilto per Nemuną prie Tilžės statybai Tauragės aps. administracija karinėms-inžinerinėms dalims į pagalbą sumobilizavo 1500 darbininkų ir 200 pastočių(215,203).

Gruodžio 12-22 d. SSRS Valstybės gynybos komiteto įsakymu okupantų administracija Lietuvoje organizavo "gynybos dekadą", kurios metu tūkstančiai ūkininkų buvo išvaryti į miško paruoštą darbą, kad parengtų kurą ir pabėgius pafrontės geležinkeliams(222; 223). Vėliau masiškai kertamas miškas imtas išvežti iš šalies Doncko anglių baseino šachtų atstatymui(556,10).

Maisto ir kitų privalomųjų pristatymų normos buvo parengtos ir paskelbtos tik rugpjūčio pabaigoje, nors iki tol nemaža ūkio gaminių buvo rekvizavo patys kariniai daliniai(405). Pagal šias normas, 1944 m. rugpjūčio-1945 m. sausio mėn. iš 1944-ųjų metų derliaus nuo vieno hektaro III rūšies žemės turėjo būti pristatyta 30-65 kg grūdų, 25-50 kg bulvių (arba kitų daržovių - kopūstų, svogūnų, agurkų, morkų, burokų); taip pat už 1944 m. turėjo būti atlikta pieno ir mėsos pristatymo prievolė: 45-65 kg 3,5 proc. riebumo pieno (atitinkamai pakeičiant sviestu ar kiaušiniais) ir 3 kg

gyvo svorio galvijų, kiaušių ar paukščių mėsos (keičiant pienu ar kiaušiniiais)(405). Paruošų vykdymą kontroliavo SSRS Paruošų komisariato įgaliotinis LSSR Banys, vietose - apskričių įgaliotiniai, o prievolių surinkimas buvo laikomas "svarbiausiu visų partinių, tarybinių ir paruošos organizacijų ūkiniu-politiniu uždaviniu"(405).

Iki 1944 metų pabaigos iš Lietuvos ūkininkų kaip prievolė buvo atimta 123 tūkst. t grūdų, 63141 mėsos, 1126901 bulvių ir kt.(81,26). 1945 m. šis kiekis dar padidėjo - ūkininkai tais metais buvo priversti pristatyti 120,8 tūkst. t grūdų, 141,3 tūkst. t cukrinių runkelių, bulvių ir daržovių, 24,1 tūkst. t mėsos, 48,6 tūkst. t šieno ir kt.(134,229). Be abejo, dalis šių tonų galėjo būti popierinės, skirtos ataskaitoms Maskvai, bet žinant plėšikavimų apimtis, šie skaičiai tampa artimi tikrovei. Taip pat galima spėti, kad dalis išgrobto ar sunaikinto turto buvo nurašyta vokiečių okupacijos sąskaiton.

Okupantų administracija savavaliavo neduodama rekvizicijos kvitų ir neiškaitydama atiduoto turto į prievoles(31,27). 1944 m. rugpjūčio mėn. Šiaulių aps. daugelis karinių dalinių organizuotai nusiimdavo nuo laukų derlių, nelaukdami sovietų administracijos potvarkio(2,13).

Lietuvos gyventojų namuose ir butuose įsikurdavo štabai, apsigyvendavo kariškiai. 1944 m. Alytaus aps. NKGB skyriaus viršininkas kpt.Ragožin, šešis kambarius apsi-statęs rekvizuotais baldais, apsigyveno name, kurio savininkas gydytojas buvo suimtas, nuteistas, o šeimai įsakyta per 2-3 dienas išsikelti iš Alytaus apskrities(112). Švenčionyse, ištrėmus "banditų" Stosiūnų šeimą, jų namuose apsigyveno rusų armijos kapitonas ir NKVD viršininkas Afanasjev(135,167), Kauno NKGB skyriaus viršininkui V.Voroncov miesto ispolkomas asmeniškai "padovanojo" namą(536,31), ir t.t. Plėšikavimą skatino pati "teisėsauga": net pagal SSRS "įstatymus" konfiskuoti suimtojo turtą buvo galima tik teismo ir OS prie SSRS NKVD sprendimu, tačiau iki 1945 m. balandžio mėn. jis buvo konfiskuojamas ir iš siunčiamų į filtracinius lagerius(654,9). Aprašytas turtas tuoj pat buvo išgrobstomas (tarp jų ir NKGB darbuotojų) laikino naudojimosi pretekstu, žinant, kad po 3 metų nepareikalautas tampa "valstybės nuosavybė"(654,9).

1944 m. okupantai įvykdė pirmąją visuotinę organizuotą masinę apiplėšimą: remiantis rugpjūčio 27-28 d. komunistų CK plenumo nutarimais ir rugpjūčio 30 d. LSSR aukščiausiojo sovieto "įstatymu" iki 1945 m. sausio 1 d. į valstybinį žemės fondą, t.y. į okupanto nuosavybę buvo pagrobta 540,5 tūkst. ha žemės. Privatinės nuosavybės atėmimas buvo pridengtas kontribucijos skraiste, baudžiant už atskirų asmenų "nusikaltimus", t.y. "bendradarbiavimą" su vokiečiais?, vėliau ir už pasipriešinimą esamai tvarkai. Žemės perėmimui buvo sudarytos krašto, apskričių ir valsčių žemės komisijos, kurios numatydavo paimtiną į valstybinę nuosavybę žemę ir tvarkė jos naudojimą paskirstydamos kitiems(226,22). Greta žemės pagrobimo į valstybinį fondą iki 1945 m. balandžio mėn. buvo paimta 25084 gyvulių bei kito turto(227,11). Šią akciją, skambiai pavadintą "sovietinės žemės reforma", lydėjo neregėto masto savi-valė: privatinės nuosavybės turėjimas tapo pretekstu įvairiausių formų represijoms. Vilkaviškio aps. Pilviškių vls. "valdžia" atimdavo ūkius arba tiesiog perrašydavo juos kitiems(599,66).

1944 m. spalio mėn. okupantų administracija organizavo "savanorišką" lėšų tankų ir lėktuvų statybai rinkimą, iki 1945 m. pavasario surinkdama 18 milijonų rublių(216). Nuo 1944 m. gruodžio 20 d. vykdomas 3-osios karinės paskolos obligacijų pasirašymas

davė 13,5 mln. rublių, o 1945 m. gegužės 5 d. išleistos 4-osios karinės paskolos obligacijų pasirašymo visuotinė akcija - 117,5 mln. rublių(215,206-207).

Darbo pobūdis neleidžia giliau paanalizuoti ekonominio apiplėšimo masto ar pateikti bendrus skaičius, tačiau būtina pažymėti, kad Lietuvos gyventojai labai daug nukentėjo ir dėl netiesiogiai naujojo režimo vykdomos ekonominės politikos. Vals-tybinės maisto produktų ir žaliavų kainos buvo tokios žemos, kad ūkininkas netgi išpardavęs visą savo ūkį vargiai būtų galėjęs sumokėti bent dalį reikalaujamų mo-kesčių. Kad juos išsimokėtų, lietuvis ūkininkas buvo priverstas pardavinėti savo ga-minius rinkoje - turguje, kas sovietų valstybėje (ypač karo metu) buvo laikoma spe-kuliacija ir baudžiama. 1944 m. liepos mėn., vos susikūrus sovietinei milicijai, Trakų aps. oficialiai iš "spekulantų" buvo konfiskuota 15 kg cukraus, 400 kg druskos, 3 kibirai, dviratis, tabako, muilo ir kitokios smulkmenos(457,2).

Faktinis apiplėšimas buvo ir rinkos bei valstybinių kainų žirkklės. 1945 m. kovo mėn. pabaigos turgaus kainos Kėdainiuose buvo: už mėsos kg - 100 rb., sviesto - 250 rb., rugių - 10 rb., kvietinių miltų - 40-45 rb., pieno 1 l - 15-20 rb., kiaušinių 10 vnt - 60 rb.(600,8). Tuo pat metu Kėdainiuose įsteigtoje specvalgykloje "partiniams-sovie-tiniams darbuotojams" okupantai ir kolaborantai gaudavo pusryčius ir pietus už 8-10 rb. parai(600,8).

Tokiu būdu antroji rusų sovietų karinė okupacija ir nusikalstama okupantų poli-tika, turinti tikslą paversti Lietuvą rusiškosios Sovietų imperijos dalimi, siekianti eko-nomiškai apiplėšti ir fiziškai sunaikinti lietuvių tautą, lėmė jos pasipriešinimą. Kari-nio okupacinio režimo ribų peržengimas vykdant karinius nusikaltimus, sąlygojo ir karinį pasipriešinimą partizanų savigynos forma: priešinimasis mobilizacijai davė par-tizanų būrių papildymą, persekiojimas politiniais motyvais formavo būrius, o plėšika-vimai vertė imtis ginklo, be kurio buvo neįmanoma paprasčiausia viešoji tvarka ir minimalus asmens saugumas.

KITI PASIPRIEŠINIMĄ SUKĖLĘ VEIKSNIAI

PATRIOTIZMAS

Išvardindami patriotizmą kaip vieną iš Pasipriešinimą sukėlusių priežasčių, susiduriame su jo apibrėžimo problema. Lietuviškąjį patriotizmą suformavo ilgaamžė etninė tradicija, tautinio idealizmo raida ir modernizacija nepriklausomos Lietuvos valstybės laikais bei jos socialinių padarinių ypatingas pobūdis. Patriotizmas arba tautinis idealizmas būdingas didžiajai žmonijos daliai, nes žmogus moderniosios istorijos laikais dažniausiai tapatina save su "tauta", jo gyvenimą reguliuoja daugiausia nacionalinė valstybė, kurioje jis gimė, ji užtikrina karą ir taiką, prekybą ir susisiekimą, švietimą ir gerovę(293,8). Po Lietuvos valstybės žlugimo atsirado lietuviškojo tautinio idealo atskalūnų ir išdavikų, nuėjusių tarnauti naujiems šeiminkams ir pasirinkusiems užgrobtųjų idealus, tačiau didžiosios daugumos piliečių tyli ištikimybė šios krizės metu peraugo į begalinį atsidavimą savo tautai ir aistringą paklusnumą pareigai. "Išitikinimo asmens saugumu (*rusų okupacijos atveju* - K.K.) nebuvo, bet mane kratė vien mintis apie pabėgimą į Vokietiją, kur būčiau priverstas ieškoti prieglobsčio ir globos pas senuosius lietuvių tautos priešus", - teigė vienas iš LPS organizatorių M.Mastauskas(361,41).

Patriotizmas yra objektyvios tikrovės būseną ir paremtas ne vien subjektyviomis "prigimtinėmis" charakterio savybėmis. Kartu patriotizmas - tai ir kiekvieno asmens psichologinė-dvasinė būseną atitinkamose istorinėse-visuomeninėse sąlygose, bet ne pastovi (kaip subjektyvistiniame požiūryje), o kintama, pakylanti iki aukščiausio atsidavimo idealui lygio (kraujo aukos) arba užsidaranti nuo visuomenės individualistiniame pasaulyje.

Lietuvybės idealas - tai iš esmės tikėjimas, kad visi tie, kurie turi bendrą istoriją ir kultūrą, turi būti savarankiški, susivieniję ir skirtingi savo pripažintoje Tėvynėje. Okupantų siekimas pakeisti lietuvių tautinį idealą ("išrauti su šaknimis vokiškai-lietuvišką buržuazinį nacionalizmą") užgrobtųjų idealu, žeidė žmonių nacionalinius jausmus ir skatino pasipriešinimą ideologinėje, kultūrinėje, socialinėje bei politinėje sferose.

Užgrobtųjų idealo skerspjuvyje labai ryškiai matyti glaudžiai suaugę ir persipynę iš esmės net trys idealai - internacionalizmas (komunistinis idealas), supranacionalizmas (sovietinis idealas) ir šovinizmas (rusiškasis idealas). Objektyviai (nepolitizuotai) vertinant, būtent šalies komunizacija mažiausiai turėjo įtakos pasipriešinimui, nes lietuviškojo patriotizmo konfliktas su internacionalizmu mezgėsi iš esmės ideologinėje sferoje. Atmetus spekuliatyvinį politinių jėgų skirstymą į dešiniuosius ir kairiuosius, kur pastariesiems priskiriami ne tik socialdemokratai, bet ir visi tautininkai bei nacionalistai, taip pat maceiniškąją filosofinę doktriną, kur liberalizmas parengia dirvą komunizmui, istorinėje tikrovėje matysime kitą vaizdą. Lietuvių visuomenė buvo uždara komunistinėms idėjoms plisti, o visuomeninė nuomonė nepakanti komunistams ir komjaunuoliams.

Oficialių sovietmečio leidinių duomenimis, 1945 m. sausio 1 d. SSKP(b) LPK(b) padalinių sudarė 3536 komunistai, iš kurių 685 kandidatai(635,67). Tačiau Lietuvoje per pusę metų iš šio skaičiaus kandidatais buvo priimta tik 56 žmonės(635,67). Per 1945 metus Lietuvoje kandidatais buvo priimti dar 1194 žmonės, tačiau partijos narių skaičius išaugo vos ne dvigubai ir 1946 m. sausio 1 d. sudarė 8060 (iš jų 2304 kandidatai)(635,67,73). Todėl net be tautinės komunistų sudėties analizės aiškiai matyti, kad komunistų partija buvo importuotas iš svetur dalykas ir svetimkūnis visuomenėje. Nepaisant nuolat pabrėžiamo LKP(b) vaidmens ir net kai kuriems istorikams vadinant komunistus vienintele politine jėga Lietuvoje, iš tikro tai tik kolaborantų grupuotė, neturinti jokios realios politinės galios ir jos įgyvendinimo galimybių. Pastarąją turėjo tik Sovietų Sąjungos imperijos komunistų partija, savo interesų realizavimo atveju prisidengianti "nacionaliniu" teritoriniu padaliniu.

Kolaborantų politinei iniciatyvai nebuvo vietos: pagal 1946 m. pradžios "rinkimus" lietuvių tautos nacionalinius interesus SSRS AS turėjo "ginti" J.Stalinas, M.Suslovas, I.Molotovs, Kaganovičius, I.Bartašiūnas, iš vietinių pasturlakų A.Sniečkus, M.Gedvilas, M.Šumauskas, J.Žiugžda, J.Venclova, J.Paleckis, bet vietinių kolaborantų "iškeliami" kiti "kandidatai" NKVD-NKGB centre buvo perkošiami ir atmetami kaip "nepatikimi"(650,133).

Beveik pusę komunistų sudarė jėgos struktūrų - NKVD-NKGB, prokuratūros, kariuomenės atstovai. 1945 m. pradžioje Kėdainių aps. iš 40 komunistų ir 10 kandidatų 21 dirbo NKVD-NKGB skyriuje, prokuratūroje ir kariniame poste(600,9). Kita dalis buvo šios sistemos slaptaisiais informatoriais bei agentais.

Stipresnį patriotizmą skatino sovietizacija, paneigusi nepriklausomos nacionalinės valstybės egzistavimą ir jos teikiamas socialines politines garantijas. Pasak sovietologo V.Mačiūkos(644), Lietuvos sovietizacijos procesas antrosios rusų okupacijos pradžioje susidėjo iš kelių dalių. Pirmiausiai okupantai turėjo sunaikinti vietinį Pasipriešinimą bei įdiegti administracinę kontrolę, toliau sekė ekonominė sovietizacija - ekonominių sąlygų įvertinimas, agrarinio ūkio socializacija, industrinė rekonstrukcija ir ekspansija bei privačių įmonių nacionalizacija, o viską vainikavo masių politinės indoktrinacijos kampanija bei jų politinė kontrolė.

Perėmusi okupuotos visuomenės organizavimo ir jos gyvenimo reguliavimo funkcijas totalitarinė Sovietų Sąjungos valstybė kišosi į bet kurią visuomeninio gyvenimo sritį. Totalitarizmas savo veiksmams demokratijos, sąžinės, spaudos ir žodžio laisvės, visuomeninės gerovės atžvilgiu tiesiogiai stiprino jau ne atskirų asmenų ar partinių grupių, o ištisų visuomenės grupių bei sluoksnių politines patriotines nuotaikas. Okupuoto krašto ūkinis gyvenimas buvo paremtas vadinamąja fondine sistema, turėjusia sąlygoti lygiavinį perpaskirstymą, tačiau riboti fondai, dar grobstomi ir perpardavinėjami spekuliantų, smukdė bendrą pragyvenimo lygį ir kėlė nepasitenkinimą(691,45).

Tuo pat metu sovietų okupacinė valdžia siūlė tam tikras socialines politines garantijas daliai visuomenės: prie sovietų valdžios sėkmingai gyveno tie asmenys, kuriems nukrisdavo trupinių nuo grobiamo nacionalinio turto arba patys sugebėdavo jį pasiimti iš "buožių", gaudavo nacionalizuotus butus, pelningas tarnybas (palyginus su privataus ūkio vedimo rizika). Net nemokamas mokslas ir medicinos pagalba buvo laikoma sovietizacijos išdava.

Šiuo atveju pasipriešinimo nuotaikas skatino sąmoningas patriotinis išprusimas, gautas nepriklausomos Lietuvos egzistavimo periodu ir leidžiantis atskirti "danajų dovanas". 1945 m. kovo mėn. buvo suimtas Čiobiškiu prieglaudos auklėtinis ir partizanų būrio vado Česlovo Tveragos-Vilko asmeninis ryšininkas 14-metis Vytautas Granickas. Į saugumiečių nuostabą, kodėl jis - toks jaunas ir iš "nesvetimos socialinės aplinkos" susidėjo su partizanais, vaikiną nurodė mokytojų auklėjimą (460,143).

Ir galiausiai rusiškasis šovinizmas nulėmė rusų ir lietuvių tarpnacionalinį konfliktą visose visuomeninio gyvenimo sferose pradedant politiniu ir baigiant kultūriniu. Rusai jautėsi pilnateisiais šeimininkais, bet koks lietuviškumas buvo vertinamas kaip nacionalizmas. Nacionalinė spauda buvo dar stipresnė, nes ją vykdė vietos kolaborantai, norėję atrodyti dar didesniais rusais už pačius rusus. NKGB komisaras A. Guzevičius susirašinėjo su LKP(b) sekretoriumi A. Sniečkumi rusiškai, o plojimai Kauno krepšinio komandai per rungtynes buvo vadinami lietuvių "šovinizmu" (93,31). Įstaigose buvo galima susišnekėti tik rusiškai ir net sribai keikėsi "žodinga" rusų kalba.

Stalininio rusiškojo imperializmo nuolat gilinama krizė aštrino ir stiprino lietuvių tautos patriotinius jausmus. Patriotizmas šiuo atveju objektyvus, nes jo stiprėjimas skatina pasipriešinimą (ir atvirkščiai): jis suteikė pasipriešinimo veiksmams prasmę ir turinį, motyvavo priešinimosi naujam okupantui būtinybę. Karinę kovos formą sąlygojo pasipriešinimo Rusijos imperijai tradicija, pradedant nuo sukilimų bei knygnešių gadynės ir baigiant 1918-1919 m. savanorių kovomis. Nepriklausomos valstybės egzistavimo metu sukurta nacionalinės gynybos sistema (kariuomenė, šauliai, policija) su atitinkamu patriotiniu visuomenės ugdymu bei motyvacija, sustiprinta antinacinės rezistencijos puoselėtu patriotizmu, darė ginkluotą kovą neišvengiamą.

TARPTAUTINĖS PADĖTIES ĮTAKA

Lietuvių ir rusų konfliktas nebuvo Sovietų Sąjungos vidaus reikalu, todėl pasipriešinimą nulėmė ir to meto tarptautinė padėtis. Beprasmiška gvildinti tarptautinės paramos tikimybės problemą žvelgiant iš šiandienos, bet ir istoriškai nepakanka tarptautinių veiksmų subjektyvuoti vien "vakarų intervencijos ar paramos viltimi". Lietuvos nepriklausomybės atgavimas (nežiūrint į įvykdymo būdą) yra faktas. Tikėjimas Lietuvos nepriklausomybe ir užsienio parama bei laisvės kovos būtinybė tokiu būdu iš idealizmo yra virtęs realybe, o netikėjimas laisvės atgavimu ir jos neigimas pasirenkant kolaboracijos kelią - iš pragmatinės tikrovės skaudžia klaida.

Tarptautinės padėties įtaka pasipriešinimo kilimui nebuvo vienareikšmė. Viena, ji sudarė objektyvias sąlygas: nepaisant okupacijos, Lietuva ir jos gyventojai niekur neišnyko ir toliau egzistavo kaip juridinis subjektas, nors ir suvaržytu suverenitetu. Daugelis pasaulio valstybių laikėsi Baltijos valstybių prievartinio užgrobimo nepripažinimo politikos, ir jei "pasaulis" tikėjo laisvės galimybe, tai lietuviai negalėjo netikėti. Pasaulyje išryškėjo bipoliariškumas, jėga (amerikiečiai-anglai), į kurią buvo galima orientuotis, ir reali karinio konflikto tarp Vakarų, besistengiančių sulaukyti

bolševizmo plitimą, ir Sovietų Sąjungos, eksportuojančios komunizmą į Europą, išvakarių atmosfera.

Lietuvos aneksija, nepaisant sovietinės diplomatinės pastangų, 1944-1946 m. nebuvo pripažinta ir SSRS neturėjo garantijų ilgalaikiam šios teritorijos valdymui. Atliktoji tarptautinės padėties analizė rodo, kad Vakarų valstybės darė nuolaidų ir Lietuvos sąskaita, tačiau, Didžiosios Vokietijos nugalėtojai taip ir nesugebėjo išspręsti galutinės inkorporacijos problemos. Bandymai tai atlikti apgaulingais demokratiniais metodais kėlė gyventojų, turėjusių 1940 m. liaudies seimo patirtį, pasipriešinimą. Vienintelis būdas išlaikyti teritoriją buvo jėga, tačiau jos naudojimas gimdė šimtus motyvų priešintis.

Užsienio politikos sumetimais neleido Sovietų Sąjungos valdžiai imtis "griežtų priemonių priešiško elemento likvidavimui" (masinių trėmimų), nors Mažojoje Lietuvoje visi vyrai nuo 17 iki 45 metų buvo internuoti konclageriuose kaip karo belaisviai, o Vilniuje pasirengęs laukė tautų deportacijų specialistas - gen.P.Vetrov. Tebevykstant karui, okupantai negalėjo panaudoti gausesnių karinių pajėgų užgrobtos teritorijos šukavimui bei valymui, o jam pasibaigus priešakinis Sovietų Sąjungos karinis forpostas liko Vidurio Europoje. Pokarinė ūkinė suirutė bei išsiplėtęs demobilizuotų kariškių banditizmas paraližavo vietos administracijos struktūrą Sovietų Sąjungoje veiklą, ir okupantai 1944 m. antroje-1946 m. pirmoje pusėje techniškai dar negalėjo ir buvo nepajėgūs imtis masinių lietuvių trėmimų ir deportacijų į koncentracijos stovyklas, atvirai kolonizuoti užgrobtą kraštą bei sunaikinti jo senuosius gyventojus.

Galiausiai negalime nepastebėti ir ištisos istorinių atsitiktinųjų virtinės - nors Antrojo pasaulinio karo rezultatas buvo nulemtas, geopolitinės padėties pokyčiai rodo ir kitokių jėgų išsidėstymo tarptautinėje arenoje tikimybių (atentato prieš A.Hitlerį sėkmė, V.Čerčilio partijos pergalė britų parlamento rinkimuose, F.D.Ruzvelto ankstyvesnė ar vėlyvesnė mirtis, masinė vokiečių kapituliacija Vakaruose, sovietų invazija į Švediją ir pan.).

Kita vertus, tarptautinė padėtis buvo subjektyviai vertinama pačių Lietuvos gyventojų: pasipriešinimo veiksmu buvo ne tik faktinis jėgų išsidėstymas tarptautinėje arenoje, bet ir viso to atspindys lietuvių visuomenėje. Neteisinga būtų tvirtinti, kad vien lietuviai labai tikėjo Atlanto charta ar JTO deklaracija - jomis tikėjo visas tuometinis pasaulis ir laukė jų principų realizavimo. Ateities įvykių numatymas (prognozė), remiantis jėgų išsidėstymu tarptautinėje arenoje, ir viltis yra skirtingi dalykai. Viltis leido lietuviui tikėti, kad Lietuvos laisvė kada nors bus tikrai iškovota, tačiau palanki tarptautinė padėtis buvo viena iš šios vilties įgyvendinimo sąlygų. Tarptautinių įvykių rutuliojimosi prognozė drąsino, leido tikėtis geidžiamo rezultato artimiausiu metu ir siūlė pasipriešinimo formą.

Lietuva, kaip ir kiti pafrontės kraštai, ilgam atsidūrė informaciniame vakuume. Radijo aparatai buvo surinkti, o jų turėjimas buvo laikomas sunkiu nusikaltimu okupacinei tvarkai. Net sovietinę spaudą buvo galima gauti tik didesniuose miestuose, o provincijos miestelius ji pasiekdavo visiškai pasenusi. Tokiomis sąlygomis, nesant legalių informacijos gavimo būdų, visuomenė dėsningai mito gandais ir sureikšmindavo ar išpūsdavo vienus ar kitus įvykius. Tačiau dauguma prognozių buvo paremtos ne apgaulingais išvedžiojimais, o informacija, gauta iš užsienio radijo stočių žinių transliacijų, sovietinės spaudos bei istorinės patirties analizės.

1944-1945 m. realiai buvo prognozuojama: 1) vokiečių kariuomenės išsilaikymas ir sugrįžimas; 2) vokiečių ir angloamerikiečių sugrįžimas po separatinės taikos; 3) rusų kariuomenės atitraukimas pagal Atlanto chartą; 4) rusų kariuomenės atitraukimas pagal Taikos konferencijos sprendimą; 5) anglų ir amerikiečių karinis konfliktas su sovietais.

Šios prognozės buvo ne be pagrindo. 1944 m. vasarą ir rudenį vokiečiai desperatiškai mėgino sustabdyti rusų slinkimą, o jų propaganda teigė minti, kad atsitraukimas tėra laikinas - kariuomenė traukiama "Europos tvirtovei" ginti, po to bus smogta atgal, ir "rusai vėl bus už Dvinsko"(6,54). Vėliau, iki 1945 m. pradžios, A.Hitlerio išsigelbėjimas rėmėsi "naujojo ginklo" galia, bet vokiečiai nespėjo įgyvendinti atominės bombos idėjos. Separatinių taikos susitarimų tarp vokiečių ir anglų-amerikiečių galimybė irgi buvo reali (ČŽV šefo Daleso derybos Šveicarijoje, nepavykęs kariškių perversmas prieš Hitlerį). Iki pat Normandijos operacijos pradžios nebuvo aišku, kur išsikels sąjungininkai Vakaruose, o jiems išsikėlus, kaip vyks karo veiksmai ir kur susitiks sąjungininkų kariuomenės; ar jų susitikimo metu nekils ginkluotasis susidūrimas. Galiausiai ar antikomunistinis Vakarų pasaulis galėjo taip lengvai priimti tą faktą, kad laisvai ristuši "nedoro komunizmo" banga?

Po Vokietijos kapituliacijos pasaulinė įtampa yra objektyvi tiek, kiek ir sovietų ekspansija bei amerikiečių siekimas dominuoti pasaulyje, neišvengiamai kažkada turėjęs privesti šias dvi jėgas prie karinio konflikto. Antrasis pasaulinis karas kariaujančioms pusėms baigėsi Japonijos kapituliacija 1945 m. liepos mėn., o jau rudenį Pentagonas parengė karines direktyvas atominio karo su SSRS atveju (rugsėjo 18 d., spalio 9 d.)(92,56). 1945 m. gruodžio 14 d. direktyva jau buvo numatyti konkretūs strateginio bombardavimo objektai bei išankstiniai rusų šaukiamųjų nuostoliai(92,56-57).

Fronto judėjimas per Lietuvos teritoriją, tuo pačiu ir tarptautinės padėties nestabilumas (Lietuvos ir jos gyventojų atžvilgiu) lėmė lietuvių visuomenės politinės orientacijos pokyčius. Jeigu vokiečių okupuotoje teritorijoje iki 1944 m. spalio pradžios, nežiūrint angloamerikietiškos orientacijos, buvo dar stipriai vertinamas vokiškasis veiksnys (paramos pasipriešinimui atžvilgiu), tai jau rusų okupuotoje Lietuvos dalyje ypatingai sustiprėja orientacija į anglus ir amerikiečius, nors tikėjimas vokiečių sugrįžimo galimybe iki galo neišnyko. Paradoksalu, bet dar buvo tikima ir P.Plecha- vičiaus (tiksliau TAR) rinktine. Rugsėjo mėn. laikinai sustojus frontui, Pietų Lietuvoje pafrontės zonoje buvo prognozuojamas tik trumpalaikis, kelių savaičių bolševikų užsibuvimas ir vokiečių ar anglų-amerikiečių sugrįžimas(594,327).

Politinė orientacija vėlgi buvo objektyvi, nes okupacijos trumpalaikiškumu buvo tikima be jokios išankstinės agitacijos. 1945 m. sausio mėn. Eržvilko vls. šnipų užfiksuotoje "antisovietinėje kalboje", buvo teigiama, kad rusų kariuomenė atėjo tik laikinai, jai sekasi tik todėl, kad Amerika remia ginklais, technika ir produktais, bet tai ilgai nesitęs, nes Amerikai nenaudinga, kad Lietuvoje būtų sovietai; ateis tokia diena, kai rusai pasitrauks ir ateis amerikiečiai(479,92).

Lietuvos visuomenė tarptautinę padėtį vertino palyginti vieningai, neskaitant tam tikrų niuansų, kuriuos diktavo išsilavinimas, užimama socialinė padėtis ar informuotumo lygis. Pastaruoju atveju didelė informacijos dalis buvo pateikiama per rezistencinius kanalus - spaudą, agitaciją. Tarptautinės padėties suvokimas pasipriešinimo

organizatorių interpretacijoje tapdavo rimta priežastimi įsijungti į pasipriešinimo veiklą.

Šią savotišką padėtį yra apibūdinęs Jonas Vokietaitis: paaiškęs, kad vokiečiai, užangažavę prieš sovietus didelę dalį lietuvių, nesuteiks jokių galimybių ginti Nepriklausomybės idėją ir savo žemę, kilo didžiulė panika ir nusivylimas. Viso to akivaizdoje slaptoji spauda ragino tuos, kam negresia pavojus, iš savo žemės nepasitraukti ir laukti įvykių pasikeitimo frontuose bei Vokietijos žlugimo. Kad lietuviai vieni negalės atkurti Nepriklausomos Lietuvos ir sudaryti jėgos ginklu pasipriešinti sovietams, buvo aišku kiekvienam sveikai galvojančiam, todėl visos slaptos spaudos pagrindu tapo viltis į Vakarų valstybes - Angliją ir Ameriką(642,24).

1944 m. birželio mėn. VLIKas nurodė lietuvių tautai, kad jos teisėta valstybė ir toliau egzistuoja, nors dėl karo ir neturi galimybės naudotis visapusišku suverenitetu; jeigu Sovietų Sąjunga po pergalės prieš Vokietiją iš naujo bandys įvesti savo tvarką, tai lietuvių tauta privalo laikyti sovietų valdžią neteisėtą ir prieš jos vykdomas priemones pasyviai priešintis(571,188).

Spalio mėn. partizanų organizatorius S.Misiūnas-Žaliasis Velnias prognozavo, kad tarp SSRS ir Vakarų sąjungininkų greitai prasidės nesutarimai, kurie sudarys galimybę vokiečiams vėl pereiti į kontrpuolimą ir rusams traukiantis iš Lietuvos vėl susidarys galimybė organizuotai sukilti(460,17). Gruodžio 30 d. DKR vadas sveikino kovotojus su Naujaisiais Metais, "tikint pergalę 1945 metais", kuriais sėkmingai baigsis "Didžioji Kova už Tėvynės Laisvę ir Garbę" ir vėl plėvesuos trispalvė, "skelbdama pasauliui, kad lietuvių tauta vergauti nemoka ir nenori"(461,10).

1945 m. vasario 2 d. vienas geriausiai informuotų apie padėtį pasaulyje lietuvių - A.Valiukėnas prognozavo, kad Vokietija greit bus sutriuškinta ir nugalėtojais liks dvi karinės jėgos - Anglija ir JAV iš vienos pusės ir SSRS iš kitos; kiekviena iš šių jėgų Europoje sieks hegemonijos, todėl tarp jų prieštaraivimai ir ginkluota kova neišvengiami; ypač Anglija nenorės sovietų įtakos ir pasaulinės revoliucijos(379,130). Dėl šių priežasčių lietuviams reikėjo dar laukti kovos ir tuos prieštaraivimus išnaudoti, sukilti prieš sovietus, iškovoti savarankiškumą remiantis JAV ir Anglijos parama, nes vien savomis jėgomis SSRS nenugalėsi; dėl to rezistentams reikės parodyti Anglijai ir JAV savo priešišumą sovietams, veiksmais pareikšti, kad 1940 m. lietuvių tauta ir jos gyvenama teritorija prievarta buvo prijungta prie Sovietų Sąjungos, kad 1940 m. rinkimai buvo prievartiniai, apgaulingi ir lietuviai netroško sovietų valdžios bei įrodyti nepriklausomos valstybės troškimą; šiuos momentus turi matyti angloamerikiečiai, kurie privers Sovietų Sąjungą nesikišti į lietuvių gyvenimą(379,130).

Analogiškai spėjo ir rezistentų vadai: 5 LLA apylinkės vadas mjr.M.Keistenis-Serbentas 1945 m. vasario pradžioje teigė, kad vokiečiai neišvengiamai pralaimės, bet esami ryšiai su anglais ir amerikiečiais per Švediją leidžia tikėtis nepriklausomybės atkūrimo(460,63).

Tarptautinės padėties vertinimas, išvelgiant joje konfliktinių santykių užuomazgą bei aštrėjimą, lėmė visuotinio permainingo laukimo būseną, bet ne abstraktaus atstatymo galimybėje (antinacinė rezistencija), o dėl konkretaus naujojo karo. Tai sąlygojo dvejopą pasipriešinimą: nesmurtinį pagrindinį ir karinį partizaninį su bendra tausojančia tautos gyvąsias jėgas iki lemiamo momento doktrina. Tolesnė Pasipriešinimo raida dėl to priklausė ne tik nuo tarptautinės padėties pokyčių ir okupacinio režimo

politikos, bet ir nuo žmonių, orientavusių tautą viena ar kita pasipriešinimo kryptimi, skatinusių lietuvius laikytis kaip ginkluota jėga ir numatančių dieną X savarankiškai iškovoti laisvę aktyviais kariniais ar politiniais veiksmais.

ORGANIZACIJOS VEIKSNIŲ PROBLEMIŠKUMAS

Karinės-organizacinės veiklos rengiantis priešintis antrajai rusų invazijai 1944 m. vasarą analizė leidžia neginčijamai teigti, kad jau tada laisvės kova, palyginus su antinaciniu pasipriešinimu, tapo kur kas visuotinesnė, stipresnė ir net organizuotesnė. Vokiečių okupacijos metais veikė keletas krašto ir keliolika apskrities lygio pagrindinių organizacijų. Kai kurioms iš jų buvo atstovaujama politinio vadovavimo centre - VLIKe. Nepaisant to, kad pakriko daugumos organizacijų vadovaujantys centrai ir trūkinėjo senieji ryšiai, rezistentų vis daugėjo, jie ėmėsi ginklo, atsirado nauji padaliniai ir grupės, organizacijos vienijosi ir LLA pavyko sutelkti savo rankose politinį ir karinį vadovavimą. Veikė LGK, perėmus VLIKo įgaliojimus, LLA karinis štabas, Lietuva padalijama į 5 partizanų apygardas, kuriose veikė partizanų junginiai, o Šiaulių apygarda idealiai suorganizuojama. Nuolat vyko derybos ir pasitarimai su kitomis pagrindinio grupėmis ir dažniausiai jos prisijungdavo prie LLA kaip vieningo Pasipriešinimo organizacijos. Jeigu 1940 m. birželio ultimatumą pasitiko nuolanki tyla, tai 1944 m. liepos mėn. Sovietų Sąjungos veiksmus VLIKas jau birželio mėn. įvertino kaip agresyvius, pažeidžiančius tarptautinę teisę (571,188). Jei 1940 m. valstybinės jėgos struktūros nepaleido net simbolinio šūvio į priešą, tai 1944 m. vasarą agresorius buvo nuolat stabdomas, tegu ir simboliniais Lietuvių pulkų, saugūnų bei partizanų veiksmais, liudijančiais, kad šalis nėra paprastai užimama, o užkariaujama.

Pasirengimo priešintis agresijai ir kovos su ja faktų visiškai pakanka įrodyti, kad vienu iš svarbiausių pasipriešinimo kilimo veiksnių yra karinė-politinė Pasipriešinimo organizacija, žmonės, tikslingai organizavę lietuvių karines pajėgas-partizanus bei pagrindį ir rengę sukilimą Lietuvos išlaisvinimui atėjus tinkamam metui. Organizacinis veiksnys yra objektyvus, nes Pasipriešinimo organizacija, būdama tautinio-valstybinio suvereniteto konkreti išraiška, verčia ir skatina visą visuomenę priešintis. Tik išnykus organizacijai jai priklausęs asmuo vėl gali veikti individualiai ir spontaniškai.

Kadangi iki šiol organizacinis veiksnys nebuvo, per daug pripažįstamas ir istorinėje literatūroje egzistuoja Pasipriešinimo kaip sąjūdžio ir kaip organizacijos tęstinumo problema, būtina plačiau aptarti šio klausimo aspektus. Dažniausiai spontaniškumas ir gaivališkumas suvokiamas kaip savanoriškas, niekieno nemobilizuotas, stichinis pasipriešinimas, išprovokuotas taikioje lietuvių žemdirbių tautoje žiauraus bolševikų teroro, priešpastatant komunistinės propagandos kurtam specialiuju užsienio tarnybų sukurtyto naciogrindžio įvaizdžiui. Tačiau Pasipriešinimo teorijoje savanoriškumas yra pagrindinis šio reiškinio apibrėžimo kriterijus: visa svetimųjų jėgų organizuojama ir nukreipiama nesavarankiška veikla nėra lietuvių tautos laisvės kova.

K. Girnys laikėsi nuomonės, kad partizanų pasipriešinimas kilo gaivališkai įvairiose Lietuvos vietovėse ir jį daugiau ar mažiau sukėlė anksčiau nurodytos priežas-

tys, ypač okupantų teroras. Girnius neigė ne tik sovietinius propagandistus, bet ir kai kuriuos išeivijos autorius, skyrusius didesnę vaidmenį organizuotam pasipriešinimui, parengtam iš anksto ir iš aukščiau(48,201). Istoriko pozicija visiškai suprantama, jeigu palyginsime su vyravusia tuo metu (ir dabar) idealistine problemos samprata, kurioje rezistentas, paėmęs ginklą, jau be garbės jo nenuleidžia. K.Girniaus teigimu, LLA kaip organizuotas vienetas nebuvo labai reikšmingas veiksnys partizanų kovose, nesukėlė ginkluoto pasipriešinimo, bet jos nariai į jį įsiliejo, dažnai perimdami vadovaujančias pareigas ir partizanų sąjūdžio organizacinėje veikloje yra daugiau atskirų LLA narių, o ne pačios organizacijos nuopelnas(48,203,213).

Siekdamas įrodyti taip traktuojamą spontaniškumą, K.Girnius pabrėžė skirtumą tarp LLA kaip organizacijos su nubrėžta struktūra ir senais vadais ir tarp LLA kaip aibės žmonių, laikančių save LLA nariais, be to, manė reikšmingais skirtumus tarp priklausiusių vokiečių okupacijos metais ir įstojusių naujai, nuo LLA atskiria Vana-gus(48,202). Kitaip tariant, organizacijos papildymas naujais nariais ir dėl pasikeitusių kovos aplinkybių bei būdų laikoma ir organizacijos, kaip struktūros, pasikeitimu!

Bet kas gi yra tada Pasipriešinimo organizacija? Pirmiausiai ji neprivalo būti aiškiai nubrėžta struktūra, nes tai nėra taikos metu veikianti ir matoma statiška organizacija, bet slapta, be griežtų rėmų, judri, labili, leidžianti vesti slapta, nesusekamą kovą. Tai nėra politinė partija ar kariuomenės dalinys, kur aiški vadų hierarchija ir centralizacija. Pogrindžio ir ypač partizanų sąjūdis, nors ir daug ką perima iš kariuomenės organizacinės struktūros, vienok nelegalios kovos ypatybės nedraudžia jos nesilaikyti ar ją keisti priklausomai nuo aplinkybių.

Jeigu pasidomėsime pačių Pasipriešinimo kovotojų nuomone, tai jų atsiminimuose labai aiškiai matyti, kad realios kovos sąlygomis nebuvo per daug dėmesio skiriama formaliam struktūrizavimui. Jų atsiminimuose partizanai vaikšto iš miško į mišką, slepiasi, dienoja, vykdo operaciją, kaunasi su priešu, išbėga iš po apšaudymo ir t.t., bet visuomet jaučiamas žodžiais nenusakomas priklausymo kovos organizacijai fonas. Ir neturi reikšmės, kad kovotojas nežino jos struktūros, nepažįsta daugiau kaip tik savo vadą: konspiracija buvo neatsiejamas šios kovos elementas. "Stengiausi kuo mažiau žinoti", - teigia dauguma ryšininkų bei partizanų, nes smalsumas automatiškai galėjo sukelti įtarimus, o suėmimo atveju - pavojingas daugeliui žmonių. Didžiosios Kovos apygardos štabo viršininkas B.Trakimas-Genelis teigė vieną iš pagrindinių nelegalaus darbo principų - "kuo mažiau žinoti, tuo mažiau išduoti." Svarbus jo paliudijimas, kad net pats apygardos vadas J.Misiūnas-Žaliasis Velnias nesistengdavo aiškintis ir sužinoti, kas vykdo jo įsakymą ir kaip - svarbu buvo tik rezultatas.

Visa tai ir sudaro pagrindinį sunkumą, nusakant partizanų organizaciją: istorikui tenka padaryti tai, ko nepadarė net NKGB. Šiuo atveju sukuriamas tam tikras istorinės tikrovės modelis - organizacija tam tikru laiko momentu, kuri tikrovėje greitai kito, bet išliekant esminiams ją apibrėžiantiems požymiams, manoma, kad tai yra ta pati organizacija. Kitaip sakant, jeigu LLA naujokai prisiekia ta pačia priesaika, vadinasi tuo pačiu vardu, bet kovos eigoje formuluoja naują taktiką, tobulina ir keičia organizacinę struktūrą, tai vis dėlto yra ta pati LLA organizacija, nes formalaus jos iširimo ir paleidimo nebuvo. "Dėl rusų okupacijos LLA daliniai nepairo. Buvo pasitraukta į pogrindį ir nutarta vesti kovą su okupantais toliau", - rašoma Eržvilko vls. partizanų istorijoje(458). Perėjimo į konspiruotą pogrindį prasme suvokė savo "din-

girną" kęstutėnai. Be to, jau 1944 m. liepos mėn. prasidėjo LLA virtimas bendratautine pasipriešinimo organizacija, absorbuojant ir kitas organizuotas grupes ar jų padalinius bei narius.

Šia prasme reikia skirti organizuotą pasipriešinimą nuo bendrosios Pasipriešinimo organizacijos. Centralizuota visuotinė organizacija buvo idealas, kurio organizacinėje raidoje siekė decentralizuotai veikusios kovos grupės bei vienetai. Organizuo-
tas pasipriešinimas ir prasideda vos tik sukuriamą pagrindžio grupę ar susitelkia partizanų būrys, numatantis savo veiklos programą.

Organizuotumą nuo gaivališkumo skyrė net okupantai, vienus partizanų būrius įvardindami "susiorganizavusiais", o kitus "suorganizuotais". Nors tai subjektyvu ir šiek tiek perdėta, bet krenta į akis sinchroniškumas - beveik vienu metu - 1944 m. rudenį okupantai nuo žemiausių iki aukščiausių grandžių, nuo SMERŠ iki NKVD realiai pajuto, kad nukariautos tautos pasipriešinime susidūrė su organizuota jėga. Pats iš savęs, be organizacinės tradicijos, ryšių ir vienybės idėjos, be organizacijos pradmenų Pasipriešinimas per porą mėnesių negalėjo iš gaivališkos stichijos pavirsti organizuota ir kryptinga laisvės kova.

Organizacijos, kaip vieno iš pasipriešinimo kilimo veiksnio antrosios rusų okupacijos metu, įvardijimas yra paremtas principiniu organizuoto pasipriešinimo apibrėžimu, atitinkančiu tai, kas vyksta Lietuvoje 1944 m. vasarą. Šį teiginį paremia logika: jeigu 1944 m. rugpjūčio mėn. pusėje Lietuvos teritorijos (Vakaruose) veikė organizacija - LLA partizanai, pagrindis ir net kariniai daliniai kovai su bolševizmu, o kitoje dalyje (Rytuose) kilo gaivališkas, spontaniškas pasipriešinimas - tai ar visoje Lietuvoje "kas nors pasipriešinimą organizavo", ar ne?

Ne mažiau svarbi principinė nuostata yra slaptos organizacijos samprata, kurioje organizacija žūva tik tuomet, kuomet jos nariai žūsta, yra suimami, išvyksta iš šalies ar nebetęsia kovos. Jeigu kariuomenės dalinys po jo sutriuškinimo, žuvus vadui ir išsisklaidžius kareiviams nustoja egzistavęs, tai to negalime pasakyti apie slaptai veikiančią pagrindinę grupę ar partizanų būrį. Jie likviduojami tik tuomet, kai belieka vienas ar keli nariai, nebepajėgiantys pritraukti naujų narių ir veikti kaip organizuotas vienetas. Ryšio trūkiai ir sumezgimas, ilgi tylos periodai po trumpalaikės akcijos ir pan. - visa tai slaptos organizacijos kasdienybė.

Iš paplitusių klaidingų stereotipų paminėtina, kad daugelis istorikų įsivaizduoja centrinę Pasipriešinimo organizacijos vadovybę kaip kažką idealaus ir nenori pripažinti tikrovėje kovojusių asmenų vaidmens. Karinė pagrindinė organizacijos vadovybė negalėjo būti demokratišku politiniu komitetu (VLIKo stereotipas), kuris kaip kovoti sprendžia balsų dauguma. Tai vieno vado valdoma organizacija, kuris prisiima sau visą atsakomybę už padarytus sprendimus (tai sunku pripažinti demokratiškų stereotipų kupinam žmogui). Tie, kas tai pripažįsta, vėlgi idealistiškai įsivaizduoja šį vadą (generolo stereotipas), nesuvokdami, kad bekompromisinė kova ir karas kaip tik iki galo atskleidžia ir išryškina atskirų žmonių sugebėjimus. Vakar dar buvęs "kaimo berneliai", kovodami virsta būrių vadais, leitenantai tampa generolais - kai tikrieji karo ir politikos "profesionalai" tuo metu dirba juodadarbiais svetimos šalyse ar laidojami be kovos Sibiro ledynuose.

Vyriausiajam LLA vadui K.Veverskiui-Seniui užteko iš esmės tik žinoti kur veikia partizanai LLA vardu, sukurti ryšių su apygardų vadovybe sistema, užtikrinan-

čia bendrųjų strateginių uždavinių bei įsakymų perdavimą. Tolesnis vadovavimas priklausė nuo apygardų vadovybių sugebėjimų užmegzti ryšius ir vadovauti rinktinėms, šių - su kuopų ir t.t. Hierarchinių organizacinės struktūros grandžių tarpusavio susikabinimas lėmė ir pačios organizacijos stiprumą, o jų išplitimas visuotinį pobūdį.

A.Ramanauskas rašė, kad tiek pati Lietuvos laisvės laisvės kova, tiek aukštesnioji partizanų vadovybė buvo ne kieno nors primesta: ji pradėta organizuoti ne iš viršaus, o iš apačios - iš tyriausios Lietuvos kaimo jaunuomenės(33,36). Šis teiginys tarsi paremtų spontaniškumo tezė K.Girniaus interpretacijoje, tačiau iš tikrųjų tai rimtas paliudijimas sprendžiant Pasipriešinimo centralizacijos, o ne organizacijos kaip pasipriešinimo kilimo veiksnio problemą. Pastarosios naudai kaip tik liudija A.Ramanausko įstojimas į Nemunaičio partizanų būrį bei partizanų skaičiaus išaugimas vadovybės organizacinės veiklos ir kuopos judėjimo išdavoje(33,8-9,13). Organizacija neleido likti nuošalyje nuo laisvės kovos patriotui, spontaniškus nukentėjusių nuo terorizmo asmenų veiksmus kreipė nepriklausomybės atgavimo linkme ir svarbiausia - buvo konkreti institucija, įkūnijanti tikrąją valstybę bei jos autoritetą.

Organizacijos kaip pasipriešinimo kilimo veiksnio pripažinimas yra glaudžiai susijęs su Pasipriešinimo tęstinumo samprata. Pasipriešinimo pradžia antrajai rusų okupacijai reiškė tik konkrečius, tikslingus veiksmus, nukreiptus prieš naująjį priešą, o bendra tautos laisvės kova (Pasipriešinimas-Rezistencija) nenutrūko, o tik dar labiau išaugo. Spontaniškumas, gaivališkumas ir net stichiškumas egzistavo ta prasme, kad tauta priešinas pati iš savęs, nieko neraginama ir visuomenė pati nuolat kuria Pasipriešinimo sąjūdį - organizaciją. "Vazgirdonių kaime (Valkininkų vls.) beveik visi vyrai slepiasi, turi po 2-3 šautuvus ir kalba: jeigu mus (rusai) ims, tai mes imsimės ginklo ir juos (rusus) mušime"(550,187), - tokių ir panašių paliudijimų yra daugybė. Milžiniškoje visuotinio bendra tautinio neorganizuoto pasipriešinimo - mobilizacijos, okupacinės valdžios priemonių boikoto, ekonominio sabotažo, religinio atgimimo ir kt. - terpėje "mito" organizuotas pasipriešinimas, o pastarojo veikla neleido greitai išsisemti visai laisvės kovai.

"Kaip realus faktas visame krašte organizuotai veikia tautiniai Lietuvos partizanai - LLA Vanagai", - rašė 1944 gruodžio 5 d. "Laisvės karžygis", - kurie Lietuvos likimą "sieja su savo ir kitų lietuvių didžiausiomis pastangomis, kurios momentui atėjus turės gaivališkai pasireikšti organizuotais ginklų veiksmis"(487,10).

LLA virsmas bendratautine pasipriešinimo organizacija kartu buvo ir Pasipriešinimo centralizacijos procesas, užtrukęs ne vieną mėnesį, ir vėliau ištirpdęs pačią LLA. Įdomiausia, kad tai prasidėjo tiek vokiečių, tiek rusų okupuotoje teritorijoje vienu metu. Be subjektyvių veiksmų organizacinio ir Pasipriešinimo tęstinumo prasme daug kas priklausė nuo palankių aplinkybių. Vadovaujančių centrų ir stambesnių organizacinių darinių pakrikimas ar dezorganizacija praeinant frontui dar nereikšė, kad baigėsi organizuotas pasipriešinimas. Vadai nuolat ieškojo nutrūkusių ryšių su partizanų junginiais, derėjosi tarpusavyje, kūrė vieningus štabus, o kita vertus, suorganizuoti ir spontaniškai susitelkę ar kautynėse susivieniję junginiai nuolat ieškojo vadovų ir ryšio su vadovaujančiais centrais. Be to, LLA nariai prisijungdavo prie kitų junginių ar organizacijų, o šios tardavosi su LLA kaip susivienyti arba įkurti naują organizacinį darinį. Organizacinė pagrindininkų veikla kūrė iš besislapstančių orga-

nizacinius darinius bei skatino priešintis organizuotai, laikantis vienodos strategijos ir taktikos.

Tokioje situacijoje neišvengiamai atsirado daug naujų centrų ir vienetų, o seniesiems centrams ir vienetams, dėl fronto ir nutrūkus seniesiems ryšiams, tapo neįmanoma visapusiškai valdyti ir administruoti pasipriešinimo. Kita vertus, iš organizacinių centrų ir nebuvo reikalaujama smulkmenišką vadovavimo - pasitenkinama tik bendra strategine vadovybe, taktinius veiksmus decentralizuojant, t.y. kol žemesnėms organizacinės struktūroms grandims užteko problemų su pirmųjų junginių organizavimu, jie neįtardė centrinės vadovybės poreikio, kuris savo ruožtu stiprėjo, stiprėjant ir susitvarkant žemutinėms grandims ("iš apačios").

Ieškant pasipriešinimo kovos pėdsakų rusų okupuotos Lietuvos teritorijos dalyje ypač 1944 m. vasarą ir rudenį, reikia atkreipti dėmesį į keletą aplinkybių. Fronto perėjimas, o ypač jo stabdymai sutrikdo įprastą normalų gyvenimo ritmą. Arti pirmųjų linijų (25 km juosta) gyvenantys žmonės buvo evakuojami iš vienos vietos į kitą, dažnai sudegdavo jų pastatai, žūdavo užgyventas turtas. Miestiečiai dėl bombardavimų ir apšaudymų pavojaus masiškai pasitraukė į kaimus ar evakavosi į Vokietiją. Lietuvos keliais klajojo pabėgėlių nuo fronto minios ir retas Lietuvos gyventojas bent trumpam nepaliko savo gyvenamosios vietos. Vien Žemaitijoje susitelkė per 170 000 pabėgėlių.

Rusų okupuotoje teritorijoje ištūstėjo Rokiškis, Šiauliai ir kt. miestai, nuo 1944 m. spalio iki 1945 m. gegužės negalėjo į namus sugrįžti didžiosios dalies Kretingos, Mažeikių aps. gyventojai. Vilkaviškio ir Šakių aps. buvo evakuoti visi gyventojai 15 km nuo fronto linijos juostos, apskričių administracijų centrai telkėsi atitinkamai Gižuose ir Pilviškiuose (vėliau Barzduose)(599,200,231). Buvęs Klaipėdos kraštas apskritai išvalytas nuo gyventojų, juos kaip vokiečius išvežant ar kaip karo belaisvius (vyrus nuo 17 iki 47 m.), pagal karinės vadovybės įsakymą, uždarant į filtracijos stovyklas - konclagerius(542,25).

Orientaciniais Lietuvių sąjungos ir Savitarpio pagalbos 1944-1945 m. duomenimis, Lietuva akimirksniu neteko šeštadalio (apie 400-430 000) gyventojų: 80-100 tūkst. žmonių buvo išvežta darbams dar vokiečių okupacijos metu, 3 tūkst. mobilizuoti į geležinkelių tarnybą, 2000 į TODTą, 14 400 aviacijos talkininkais, 50 tūkst. evakuota iš Lietuvos ir 50-60 tūkst. iš Klaipėdos krašto bei Suvalkų trikampio, 200 tūkst. pabėgėlių(485,107).

Karo lauko tvarka bei užfrontės sąlygos buvo ypač nepalankios pasipriešinimo veiklai dėl kautynių, didžiulės kariuomenės koncentracijos ir judėjimo (Lietuvą "vadavo" arti milijono sovietų karių). Iš rytų traukėsi į apsupimą patekusių vokiečių kariuomenės likučiai, prieš kuriuos fronto užnugario apsaugos tarnybos vykdė kovines operacijas.

Rusų kariuomenės užnugaryje atsidūrę pogrindinių ar partizaninių grupių nariai kuriam laikui buvo priversti sustabdyti savo veiksmus dėl minėtų objektyvių aplinkybių, kol nuslinks toliau frontas ir dauguma žmonių sugrįš į savo gyvenvietes, iš miškų pasitrauks armijos daliniai, kol susidarys palankesnės sąlygos atnaujinti kovai. Dėl to mėnesio ar dviejų laiko tarpas vienoje ar kitoje teritorijoje, kurioje būta pogrindinės ar partizaninės veiklos, dar neįrodo, kad pasipriešinimas nutrūko. LLA vadas K.Veverskis-Senis, pereidamas frontą, susitikimą su Šiaulių apygardos vadu j.ltn.A.Ei-

dimtu-Žybartu paskyrė lygiai po mėnesio. Šis laiko tarpas buvo duotas pastarajam atnaujinti ryšius ir atkurti štabo veiklai.

Fronto perėjimas būna dvejopas - staigus ir lėtas. Pirmasis perėjimas yra palankesnis organizuotam pasipriešinimui ta prasme, kad neišardomos sukurtos struktūros, partizanų daliniai neišsisklaido. Antrasis perėjimo būdas išstumia partizanų dalinius iš jų teritorijos, daro problemišką fronto linijos perėjimą ir verčia ieškoti nestandartinių pasipriešinimo kovos tęsimo būdų. Galiausiai suvokiant pačią partizaninės kovos, vykstančios sporadiškai, atskirais židiniais, esmę, negalima jos pradmenų akiai ieškoti visoje Lietuvos teritorijoje, o visų pirmiausia labiausiai tikėtinoje jos vietoje. Kitaip tariant, Pasipriešinimo tęstinumą visos Lietuvos mastu patvirtintų pasipriešinimo veiksmai ir organizacinė veikla palankiausiame tam reikalui židiniuose: Aukštaitijoje nuo Minčios-Ažvinčių girios rytuose iki Biržų girios šiaurės vakaruose (Salako, Antazavės, Kamajų, Panemunėlio, Pandėlio, Papilio vls. linija), vakarinė Biržų aps. dalis ir Šiaulių aps. pasienis, Ukmergės, Kėdainių, Raseinių ir pietinės Panevėžio aps. valsčiai nuo Šventosios iki Dubysos, Kauno aps. Nemuno ir Nevėžio santaka, Musninkų ir Žaslių vls. miškai; Pietų Lietuvoje - Verknės, Nemuno ir Strėvos žiedas bei Aukštadvario ir Onuškio vls., visa pietinė Alytaus aps. dalis pradedant nuo Varėnos-Marcinkonių miškų iki Marijampolės aps. Krosnos-Sangrūdų vls., Kazlų Rūdos apylinkės.

Galutinėje išvadoje galime tvirtai teigti, kad Pasipriešinimą sukėlė visų išvardintų veiksmų glaudi tarpusavio sąveika. Vienas ilgiausiai iškovojuusių partizanų Juozas Streikus nurodė, kad su visų besislapstančių šeimomis labai žiauriai susidorodavo vietinė valdžia (buvo suimti ir ištremti jo motina ir brolis, sodyba sugriauta), kas dar daugiau "niekuo nekaltų žmonių pastūmėjo į slapstymąsi"(348,72). Tuo pat metu J.Streikus, kilęs 1918 m. savanorio ir Vyčio kryžiaus kavalieriaus šeimoje, tarnaudamos savisaugos batalione Ukmergėje 1942-1943 m. priklausė LLA, o 1944 m. vasarą buvo vienas pirmųjų savo tėvo A.Streikaus, 1941 m. sukilėlių Aleksandravėlės būrio vado, organizuotame partizanų būryje. Kuo veiksmų sąveika buvo glaudesnė, tuo buvo didesnė tikimybė, kad asmuo pasirinktų pasipriešinimo kelią, tuo pačiu tvirtės ir augtų patys laisvės sąjūdis.

Savo ruožtu vienas ar kitas veiksnys tapdavo pretekstu pradėti vienokią ar kitokią veikimo formą - tai yra asmens apsisprendimą nulemdavo jau konkrečios aplinkybės. Pagal tų laikų paprasčiausius prisiminimus, pradėjus šaukimą į kariuomenę, beveik niekas nėjo, o slapstėsi kaip kas galėjo, vietomis pradėjo kurtis nedideli partizanų būreliai, o kada skrebai su čekistais pradėjo plėšikauti ir šaudyti niekuo dėtus gyventojus, tada pradėjo kurtis partizanų būriai. Minėtų Streikų sprendimą pasipriešinti ginklų nulėmė labai žiaurus Antazavės valdžioje buvusio ruso Konyševio elgesys(348,73). Ukmergės aps. partizanų organizatoriaus kpt.Juozo Krikštaponio karinių veiksmų pradžią ženklino brolio Antano 1944 m. rugsėjo mėn. areštas, kuomet Ukmergės NKGB jį suėmė, tardė ir po trijų dienų paleido(381,72). Paslėpę šeimą, broliai pasiėmė ginklus ir išėjo į mišką, nors jei ne teroras, kpt.J.Krikštaponis dar būtų slapstęsis namuose.

**PIRMASIS LIETUVOS IŠLAISVINIMO KOVŲ ETAPAS.
1944 M. VASARA-1945 M. PAVASARIS**

PASIPRIEŠINIMO ORGANIZACINIS TĘSTINUMAS IR SAVIORGANIZACIJA. 1944 M. LIEPOS-LAPKRIČIO MĖN.

ŠIAURĖS RYTŲ LIETUVOS PARTIZANŲ SAJŪDIS

Mažiausiai nuo fronto slinkimo nukentėjo šiaurės rytų ir vidurio Lietuva - Ukmergės, Kėdainių, Trakų, Utenos, Švenčionių aps. ar jų dalys, nes buvo staigiai okupuotos priešo kariuomenės. Dėl to organizaciniai ryšiai šiose vietovėse dėsningai turėjo išlikti tvirtesni ir lengviau atkuriami. Jų atkūrimą ir tolesnę organizacinę veiklą lėmė iš esmės palankių sąlygų susidarymas: gyventojų sugrįžimas į namus, paviršinė pažintis su okupacinio režimo tvarka, vietinės administracijos nebuvimas ar jos negalėjimas remtis pastovia karine pagalba, tušti miškai, patogūs įsikurti partizanų grupėms, daug likusių nuo fronto ginklų ir, galiausiai, visuotinis vyrijos slapstymasis nuo mobilizacijos, suėmimų ir saugumo sumetimais.

Organizuotą pasipriešinimą formavo du pagrindiniai šaltiniai: iš anksto suorganizuoti ar pagal įsakymus bei uždavinius organizuojami kovos junginiai ir susiorganizavę savignos būriai ir grupės. Pirmuoju atveju sukurtas junginys palyginti greitai buvo struktūrizuojamas, bent formaliai apibrėžiamas, o jo egzistavimas dokumentuojamas. Antruoju atveju pradinio telkinio virtimas organizuotu junginiu užtrukdavo žymiai ilgiau, o ir pats jo pobūdis ilgą laiką likdavo neaiškus.

Tačiau tiek "greitai", tiek "ilgiau" buvo labai sąlygiška, ir priklausė nuo įvairių aplinkybių. Bendroje pirmųjų karinių kovos būrių kūrimosi eigoje šiaurės rytų ir vidurio Lietuvoje labai aiškiai išsiskiria du ribiniai laikotarpiai - 1944 m. rugsėjo ir lapkričio mėnesiai. Rugsėjo mėn. į savo gyvenamąsias vietas sugrįžta pabėgėliai nuo fronto, vyrai, o spalio-lapkričio mėn. iš daugumos apskričių pasitraukia ir rusų kariuomenės antrasis ešelonas, sudarant palankesnes sąlygas pagrindinei veiklai. Pirmieji partizanų būriai rusų okupuotoje teritorijoje susikuria 1944 m. rugsėjo mėn., o rugsėjis jau ženkliną visuotinio partizanų sąjūdžio pradžią.

Pirmieji partizanų junginiai buvo pakankamai judrūs, klajokliniai, neturintys pastovių gyvenamų bazių arba slapukų (pogrindžio) pobūdžio, susitelkiantys atskiroms operacijoms įvykdyti ir išsisklaidantys pagal aplinkybes. Be to, dalis ginkluotų vyrų slapstėsi pavieniui arba po kelis, o ir apskritai dauguma organizuoto pogrindžio narių stengėsi iki pat galo išnaudoti taikaus pasipriešinimo (slapstymosi, gyvenimo legaliai) būseną, laukdami signalo aktyviems veiksams pradėti. Kartu su ginkluotais vyrais daugumoje atveju laikėsi ir neginkluoti mobilizuojami, vyko nuolatinė migracija iš stovyklų į stovyklą, palyginti atviras judėjimas po kaimus. Galiausiai visi partizanų būriai 1944 m. rudenį buvo vystymosi stadijoje, t.y. pagrindinis dėmesys buvo skiriamas organizacinei veiklai: struktūros, vadovybės sudarymui, apginklavimui, ap rūpinimo šaltinių suradimui, ryšių su kaimynais ir organizaciniais centrais užmezgimui, įvykdavo daug ką nulemiantis pirmasis kovinis "krikštas".

Okupantų nustatomi karinio pasipriešinimo elementų skaičiai yra orientacija to meto padėčiai geriau įsivaizduoti, o tikrasis partizanų skaičius galėjo būti netgi gero-kai didesnis, nes būtent Ukmergės, Utenos, Švenčionių aps. susiduriame su masiniu reiškiniu, kuomet partizanauja praktiškai visi arba dauguma atski-ro kaimo vyrų. Jis paaiškinamas tuo, kad Šiaurės Rytų Lietuvos gyventojai jau 1941 m. ypač plačiai partizaniškai kariavo su atsitraukiančia rusų kariuomene, vokiečių okupacijos me-tais čia buvo išvystyta pagrindžio veikla bei veiksminga kaimų savigyna ir sauga nuo lenkų bei rusų diversinių būrių.

Šiaurės Rytų ir Vidurio Lietuva Pasipriešinimo struktūrinio tęstinumo požiūriu priklausė LLA Panevėžio, Vilniaus ir Kauno apygardoms, bet tuo pačiu čia veikė stiprūs Kęstučio bei Laisvės Kovotojų branduoliai. Tęsti kovą partizaninio sąjūdžio forma pasiliko nemažai saugūnų. Tačiau greitai judant frontui LLA apygardos nebu-vo spėtos net paviršutiniškai (lyginant su Žemaitijos LLA) paruošti ir pertvarkyti partizaniškai veiklai, todėl ir organizacinis veikimas čia prasidėjo sporadiškai, ke-liuose stambiuose židiniuose.

Pirmųjų partizanų rusų okupuotoje teritorijoje organizavimo garbė atitenka za-rasiečiams ir rokiškėnams. 1944 m. liepos-rugpjūčio mėn. Zarasų aps. Antazavės vls.

Antanas Streikus-Tumašiukas sutelkė keliolika Maniuliškių ir aplinkinių kaimų vyrų pasipriešinti stribų ir milicininkų siautimui, tačiau prasidėjus kariuomenės operaci-joms rugsėjo mėn. partizanai vėl išsisklaidė ir slapstėsi po 3-4 įrengtuose bunkeriuo-se ar pavieniui namuose. Vasaros operacijų faktas bei okupantų informacija liudija, kad pagal senuosius ryšius Dusetų, Antazavės ir Imbrado vls. galėjo būti iki 75-100 vyrų, esant reikalui, galinčių imtis ginklo ir bent formaliai paklustančių Streikaus autoritetui (586, 296).

Spalio mėn. iš Žemaitijos į Antazavės miškus sugrįžo lt. Mykolas Kaza-nas (Kazėnas)-Mutka, kuris parsivežė LLA vadovybės instrukcijas apie partizanų jun-ginių organizavimą ir veiklos kryptis. Susisiekęs su apylinkės kovotojais, jis ėmė aktyviai organizuoti LLA dalinį ir jau 1944 m. rudenį Antazavės šile žiemai ėmė rengti bunkerius apie 100-150 vyrų partizanų dalinys (159; 587, 296). Tai buvo tų pačių vie-tovių, kaip ir A. Streikaus, vyrai ir dėl to okupantai kalbėjo apie šių vadų "susijun-gimą". Iš tikrųjų A. Streikus šiuo žiemojimu periodu pirmenybę teikė mažiau išduo-dančiam bunkeriniam slapstymuisi nedidelėmis grupėmis ir kartu su sūnumis turėjo įsirengęs atskirą bunkerį kitame Antazavės šilo gale - Kūdrų miške (348, 74). Sunku pasakyti, ar A. Streikus nors organizavo kokią tai veiklą nuo spalio mėn. iki 1945 m. pavasario, ar iš tikrųjų "nesidėjo į grupes" ir slapstėsi atskirai.

1944 m. rugsėjo pradžioje atvykęs iš Vilniaus Adolfas Šarkiūnas į Rokiškio aps. Panemunio vls. atvežė VLIK (o gal LGK, nes palaikė ryšius su LLA organizacija) atsišaukimą dėl partizanų būrių organizavimo (395, 109; 484, 88). Tuo metu, pasitrau-kus rusų kariuomenės antrajam ešelonui, šioje apskrityje susidarė palankios aplin-kybės Pasipriešinimo veiklai atnaujinti. Partizanų organizatoriai rugsėjo viduryje jau siūlė pavieniui besislapstantiems organizuotis į būrius, galinčius pasipriešinti milici-jai, o spalio mėn. būrių skaičius ima sparčiai gausėti bei padažnėjo partizanų veik-la (484, 104; 395, 69). Spalio pabaigos NKVD-NKGB duomenimis Rokiškio aps. nuo mobilizacijos slapstėsi daugiau kaip 3000 žmonių, o miškuose, be to, slėpėsi 350-400 buvusių 1941 m. partizanų, savisaugininkų ir saugūnų (395, 69).

1944 m. rugsėjo mėn. Panemunio-Juodupės vls. Užubalių miške ėmė telktis apskrities rinktinės branduolio būrys, iš senų ir naujų narių organizuojamas lt. K. Kalpoko (395,49; 484,115). Spalio mėn. pelkėse aplink Ramoniškių, Kukių, Teklinės, Užubalių, Staniškių, Onušio k. slapstėsi 5-15 vyrų grupelės (395,67). Lapkričio mėn. jos ėmė jungtis į bendrą pajėgą, išaugusią iki 130 partizanų. Rinktinės vadas pradžioje laikėsi su nedidele apsaugos grupele ir veikė per štabo narius - pavaduotoją Stasį Juodikį, Viktorą Tinkūną, Petrą ir Povilą Liauškas, savo brolius Jurgį ir Povilą (484,115; 395,67). Štabo žvalgybos viršininku paskirtas mokytojas Algirdas Kalpokas (484,103).

Ne vėliau rugsėjo 20 d. Veseliškių miške surengtame pagrindininkų susirinkime A. Kalpokas perskaitė rinktinės vado K. Kalpoko įsakymą apie kuopos Panemunio vls. sudarymą ir būrių organizavimą: buvo konkrečiai nurodyta kur ir kam organizuoti partizanų grupę ir su kuo ir per ką palaikyti ryšį (395,110). Iš viso Puškonių miške spalio mėn. susitelkė 30 partizanų, padalytų į tris grupes: Mičiūnų būriui (2 skyriai) iš 13 vyrų vadovavo Alfonsas Šiaučiūnas; Mykoliškių būriui - Napalys Matukas, kuris, matyt, vėliau paskirtas kuopos vadu, ir Paliepio k. - nedidelė Juozo Samulionio, Jakšto ir Danieliaus Karaliūno grupelė (484,106; 395,111,145,150). Kuopos ryšį su K. Kalpoku palaikė ryšininkas ir žvalgas Vytautas Šapranauskas, perduodamas įsakymus, kur kiekvienas būrys turi būti ar pereiti (395,111,145; 484,106).

Rugsėjo-spalio mėn. buvo suformuota Juodupės vls. LLA štabo viršininko Alfonso Lužos-Tėvo vadovaujama Vanagų kuopa, susidėjusi iš trijų būrių, išsirengusių 4 bunkerius valsčiaus miškuose (395,59,138). Gilių k. apylinkėse Užžerių miške du bunkerius išsirengė Povilo Kumpicko-Abroskos 1-asis būrys, nuo 7 vyrų išaugęs iki 50-ties, padalintas į du skyrius, vadovaujamus Antano Varno-Narvo ir Juozo Jancėno-Erelio bei jų pavaduotojų Strumskio-Aukštuolio ir Antano Kirstuko-Mažunio (395,127,136,138,141). 2-ajam būriui, kurio bunkeryje laikėsi ir kuopos štabas, vadovavo vado brolis Jonas Luža (395,138). Opuniškio miške dislokuotam 3-am būriui iš 25 vyrų vadovavo j.psk. Pranas Izdukis ir jo pavaduotojas Jonas Mažekis (395,114,138). Kuopos štabą sudarė A. Luža, P. Kumpickas, A. Varnas ir Jonas Riu-ka-Kirvis, tvarkęs ūkio reikalus (395,62,137). Organizacinis kuopos susivienijimas įvyko partizanams užmezgus tarpusavio ryšius; dėl blogo kelio ir prasidėjusių gaudynių, P. Kumpickui nepavyko užmegzti pastovaus ryšio su Gerbalių miško partizanais (395,137).

Pandėlio vls. Pandėlio girioje jau rugpjūčio mėn. buvo surengtas Eidžionių, Buivėnų, Radžiūnų k. jaunimo susirinkimas, organizuotas Petro Šakio ir Alberto Šalčio, kuriame prisiekta kovoti už laisvę, tačiau į partizanų būrį susirinko tik lapkričio mėn. po Pandėlio milicijos antpuolio (712,172). Lapkričio pabaigoje Pandėlio girioje susirinko 30-40 vyrų, kurie buvo suskirstyti į 4 skyrius ir sudarė partizanų būrį, vadovaujamą Kazio Krisiūno, įeinantį į K. Kalpoko junginį (712,179). Nuo liepos mėn. Juodupės vls. minimas Jurgis Talius, o lapkričio 13 d. - Kostas Kažemėkas, vadovaujantis 30-31 žmonių būriui (395,71,99); Pandėlio vls. - Romas Šakalys iš Geneišių k. bei 21 partizanas ir 15 rėmėjų (395,71,99).

Spalio mėn. Obelių vls. minimos keturios grupės iki 60-120 žmonių, kurių vadais buvo laikomi Tomas Sabaliauskas, Ilčius, Balys Bislys (395,69). Partizanai vaikščiojo kaimuose atvirai, pavieniui ir grupėmis, išpėdami rusus ir kolaborantus, surengė

pirmąsias kovines operacijas(395,69). Spalio 17 d. Pakriaunų k. buvo surengtas partizanų susirinkimas, kuriame buvo planuojama išvaduoti kalinius iš Rokiškio kalėjimo(395,93). Po lapkričio vidurio baudžiamosios operacijos buvo manoma, kad T.Sabaliauskas liko tik su 22 vyrais, tačiau iš tikro partizanai sklaidėsi ir persiformavo(484,39). Lapkričio mėn. jau minimas grupės vadas Kazys Ramanauskas iš Žaliūnų k.(484,111).

Be LLA, šiuose kraštuose labai aktyviai veikė kęstutėnai. Rugpjūčio mėn. Utenos aps. Kęstučio organizacijos įgaliotinis mokytojas Vytautas Pakštas perdavė štabo instrukcijas dėl pasipriešinimo organizavimo Rokiškio aps. Svėdasų ir Kamajų vls. kovinių vienetų vadams(443,15). Kamajų vls. Adomynės parapijoje buvo prisaikdintas Jono Černiaus (gen.J.Černiaus sūnėno) vadovaujamas Kamajų partizanų būrys(443,15).

Spalio mėn. Utenos aps. Užpalių vls. kęstutėnai Jonas Mierkis ir Antanas Būga organizavo Gedimino būrį(443,13). Spalio mėn. Svėdasų vls. partizanus organizavo lttn.Jurgis Guzas ir Albertas Nakutis, suburdami juos į Nepriklausomos Lietuvos organizaciją. Struktūriniu požiūriu tai buvo besiformuojantis junginys, pradžioje apėmęs rajoną tarp Vyžuonų ir Svėdasų(127,151). Svėdasų vls. lttn.J.Guzui ir jo pavaduotojui A.Nakučiui-Viesuliui, priklausė du būriai po 30 partizanų, nesiskirstantys į skyrius: 1-asis būrys - vadas Rimkus iš Vikonių k., jungė Vikonių ir Galvydžių k. vyrus ir 2-asis būrys - vadas Augustas Baltuška iš Kunigiškių k., jungė Vaitkūnų, Kunigiškių k.(127,151).

Struktūriškai sutvarkius svėdasiškius, lttn.J.Guzas Rokiškio vls. Gerbalių miške užmezgė ryšius su maždaug 200 partizanų telkiniu. Vienas iš šio būrio vadų buvo lttn.Petras Gudas, tačiau kaip rokiškėnų organizatoriai minimi tiek Guzas, tiek Gudas. Lapkričio mėn. Gerbalių miške buvo įrengti 5 bunkeriai, iš kurių vienas štabo, saugojamas likusiųjų; štabe buvo radijo imtuvas(395,134). Vieną iš bunkerių, susitarus su latviu Šiliniu, išsikasė 10 Šemetų, Puriušio, Pakalnės k. vyrų, sudariusių būsimą Juozo Kuveikio būrio branduolį(395,130). Spalio pradžioje Skapiškio-Pandėlio vls. Skapagiryje susiorganizavo Kazliškio mokytojo v.lttn.Petro Vaidakevičiaus (Vaidakavičiaus) vadovaujamas iki 20 žmonių būrys; partizanai dar neturėjo pasirinkę slapyvardžių, savo taktikoje vengė aktyvių veiksmų, platino išpėjimus-atšišaukimus(526,357; 395,93; 745,605).

Lapkričio mėn. Kamajų vls. minima Vaičiukevičiaus (Vaičekausko, Vaičukauskos) grupuotė iš 110 partizanų ir kartu pirmą kartą paminėta Lietuvos nepriklausomybės kovotojų organizacija Gediminas(127,152; 484,108). Gediminaičiai veikė kaip savarankiška organizacija, turinti savo statutą, leido laikraštį-lapelį "Partizanas", bet pripažino LGK nurodymų teisėtumą ir skatino pastangas užmegzti ryšius su LLA Vanagais, veikti kartu su jais, nors ir sau patogiuose rajonuose, pavieniams nariams buvo leidžiama kovoti LLA būriuose, o rėmėjams juos remti(127,167).

Lapkričio 20-25 d. Kamajų šile buvo surengtas didelis gediminaičių (iki 26 žmonių dalyvių) pasitarimas, kuriame dalyvavo partizanai ir jų atstovai ne tik iš Kamajų, bet ir gretimų Rokiškio-Utenos aps. valsčių(484,108; 395,77,99). Netikėta ir labai staigi prieš kariuomenės operacija sužlugdė šį pasitarimą, žuvo ir buvo suimta nemaža partizanų, į prieš rankas pateko organizacijos statutas, atšišaukimai(484,108; 395,77).

A.Streikaus, M.Kazano, K.Kalpoko, J.Guzo ir kitų šio krašto organizatorių veikla rodė, kad nors ir formaliai nebuvo sukurti pastoviai veikiantys būriai, organizuotas pagrindis funkcionavo ir toliau. Daugelis kovotojų priklausė Zarasų, Rokiškio, Utenos aps. veikusioms antinacinio pagrindžio organizacijoms - Kęstutėnams, Vanagams, Laisvės Kovotojams, - ir tarpusavio ryšiai leido, esant reikalui, greitai sušaukti ginkluotus vyrus ir siautimo atveju išsisklaidyti.

Rokiškio aps. erdvėje veikiantys rezistentai gravitavo į vakarus ir jungėsi ryšiais su Biržų ir Panevėžio aps. miškų partizanais. Lapkričio mėn. Panemunėlio vls. jau buvo užmegzti ryšiai su aukštesniu "apygardiniu" štabu, vadovaujamu kpt.Broniaus Čarkos(Čerkos), veikusiu Biržų girioje (Pandėlio ir Panemunio vls.)(5,172). Tai buvo vienas iš kanalų, kuriais rokiškėnai gaudavo atsišaukimus bei įsakymus. Nėra aišku, kokią vaidmenį šiame štabe vaidino K.Kalpokas, kokią Rokiškio bei Biržų aps. dalį jis jungė ir kokiai organizacijai atstovavo.

Kartu su rokiškėnais organizavosi ir biržiečiai, kurių krašte irgi klostėsi panaši padėtis. Rugsėjo 15 d. Biržų vls. Geidžiūnų sporto klubas "Ažuolas", įsteigtas nacių okupacijos metu kaip pagrindžio grupė, prisiekusi kovoti už Lietuvos laisvę, klubo vado įsakymu Nr.1 buvo performuotas į LLA Šiaurės partizanų grupę, numatančią savo veiklą plėsti visoje Šiaurės Lietuvoje(157,93). Grupė buvo padalinta į skyrius, sudarytas jos štabas. Kiekvienas skyriaus vadas turėjo verbuoti naujus narius ir ieškoti ryšio su kaimyninėmis grupėmis, stengiantis, įtraukti jas į LLA Šiaurės partizanų grupę, jei jos neturėtų ryšio su centru(157,93).

Rugpjūčio pabaigoje Biržų aps. Pabiržės vls. 40-50 partizanų būrį suorganizavo Tomas Morkvinas-Tamošius, įsirengė bunkerius(153). Partizanai veikė Pabiržės, Krinčino, Saločių vls. kaimuose, o lapkričio mėn. Gulbinų, Spalviškių k. rajone dislokavosi virš 100 partizanų, vadovaujamų T.Morkvino ir Alfonso Antanaičio(596,8).

1944 m. rudenį (lapkričio mėn.) Daujėnų vls. Pyvesos paupio miškuose organizavosi Povilo Žilio-Klevo iš Šakarnių k. 30 partizanų būrys, skelbiantis Lietuvos vadavimo sąjungos ir Geležinio Vilko organizacinę tradiciją(596,7-8; 694,263).

Lapkričio mėn. partizanai minimi Nemunėlio Radviliškio vls.(596,9).

Rugpjūčio pabaigoje Papilio vls. ėmė formuotis Jono Šliakio iš Smalečių k. organizuojamas būrys(596,23). Lapkričio pabaigai jame buvo apie 40-45 partizanai iš Smalečių, Satkūnų, Ramaldavos ir kt. kaimų, kuriems tiesiogiai vadovavo Petras Galvanauskas(596,23). 1944 m. ankstyvą rudenį (spalio mėn.) Vabalninko vls. Unciškių k. minimas ats.ltn.Juozas Aukštikalnis(46,37). Papilio vls. lapkričio mėn. - 30 partizanų, vadovaujamų Jono Markūno(596,18).

Joniškėlio vls. tuoj pat po agresijos organizavosi Justino Tekučio-Tarzano partizanų būrys(673,29).

Panevėžio apskrities miškuose dėl įvairių priežasčių liko nemažai saugūnų, todėl pirmieji veiksmai liepos mėn. buvo siejami su jų vardu, o rugpjūtį minimi tikrieji partizanai. 1944 m. vasarą jų veikla fiksuojama Šimonių girioje, o spalio pabaigoje-lapkričio pradžioje čia veikė ginkluota iki 500 vyrų grupė (Šimonių-Viešintų vls.)(437,255,258). Be abejo, tai buvo kol kas mažai organizuota vengiančių mobilizacijos ir areštų vyrų masė, besislapstanti 10-12 asmenų skyriais po visą miškų masę. Šimonių vls. rugsėjo pradžioje partizanų skyriai koncentravosi Butėnų, Šimonių, Jurkštų, Lanauskų ir kt. kaimų rajone(592,98). Lapkričio pabaigoje šimoniškius

organizuoti ėmėsi desantininkas Antanas Starkus-Montė, išrinktas būrio vadu(745, 324). Iš aktyvesnių grupelių Šimonių-Viešintų vls. lapkričio mėn. buvo minimos Povilo Lauko (Burbeklių ir kt. kaimai) ir Povilo Bagulio (Bugalio) grupės(437,268,275). Apie Kinderių k. vyrus organizavo Petras Indriūnas-Vėbras(745,323). Rudenį Navių miške tarp Subačiaus ir Surdegio susibūrė vrsl.Petro Masilionio-Napoleono, Teofilio Gudo-Eskimo, Alekso Dauko-Onytės ir kt. organizuotas būrys iš Skudų, Trakininkų, Navikų ir kt. kaimų vyrų(431,8-9; 744,20). Būrio vyresniuolu buvo laikomas P.Masilionis(744,21). Kupiškio vls. Šepetos pelkėse, apie Vidugirių, Girelės, Pašepėčio, Račiupėnų k. apylinkėse būrį sutelkė Vladas Kaladė(745,457). Netoli Subačiaus Šarkiškių miške susikūrė Žvirblioniečių būrys, kurį sudarė Žvirblionių, Valakų ir kt. kaimų vyrai(431,10). Nuo 1944 m. rudens Raguvos vls. Juostininkų k. veikė Gedimino(sl.) būrys(671,62).

Lapkričio 18-19 d. parašiuotais nuleistos į apskritį dvi lietuvių desantininkų grupės po 12 žmonių, rado Panevėžio miškuose tarp besislapstančių ir partizanų. Būdami LLA nariais ir pasirengę kaip jaunesnieji vadai (puskarininkiai), desantininkai iš karto ėmė burti partizanų grupes ar joms vadovauti. Maumedžio būrio ir bendrasis desanto vadas ltn.S.Girdžiūnas-Gegužis ėmė organizuoti partizanus Spirakių bei Pušaloto miškuose(6,145). J.ltn.A.Šilo-Kovo vadovaujamas Karklo būrys Piniavos

vls. Velnekių k. pasidalijo į dvi dalis: pats vadas liko veikti Velnekių, Subačiaus vls. Užubalių, Daukšėnų, Skupų ir Uoselių k. rajone, o kita būrio dalis, vadovaujama Antano Šulskio-Šulo, nuėjo toliau į Subačiaus vls. gilumą, Raguvos pusėn(12,43). Kai kurie desantininkai - pasiekė Šimonių, Raguvos vls., Kėdainių aps. Lapkričio pabaigoje A.Šilas-Kovas jau buvo apginklavęs ir suformavęs iš besislapstančiųjų 30 partizanų būrį, kuris Žaliosios miške prie Daukšėnų k. įsirengė bunkerius(12,43; 676,40).

Rugpjūčio mėn. priešas nustatė, kad Troškūnų vls. slepiasi 14 ginkluotų vyrų - Antanas Slučka, Vladas Žukas, Kazys Imbrasas ir kt.(437,195). Vienas iš jų - vrsl.A.Slučka-Šarūnas rudeniį tapo Troškūnų partizanų būrio vienu organizatoriumi ir vadu(146; 431,24). 1944 m. rudeniį Troškūnų vls. susikūrė Antano Pasmokio iš Girelės k. 10-12 partizanų (tarp Traupio ir Troškūnų), Stasio Jočio-Uosio iš Milaiškių k. 12-15 partizanų (tarp Troškūnų ir Juostininkų) ir Petro Mameniškio-Girėno 8 partizanų būriai; visi veikė Troškūnų, Butleriškių, Juostininkų miškuose ir visame Troškūnų vls. A.Slučka buvo LLA nariu nuo Marijampolės karo mokyklos laikų, šios organizacijos nariu buvo ir vienas artimiausių padėjėjų - Jonas Stanevičius-Dėdė Vaitkus, todėl nuo pat susikūrimo Troškūnų būrys priklausė LLA Kauno apygardai(482,51).

1944 m. rudeniį Labanoro miškuose ėmė struktūrizuotis vienas pirmųjų ir didžiausių organizacinių junginių rusų okupuotoje teritorijoje - Tigro rinktinė. Dauguma Utenos, Švenčionių ir Zarasų aps. sandūroje besislapstančių vyrų priklausė LLA Vanagams, todėl organizaciniai ryšiai naujos okupacijos sąlygomis ne tik nenutrūko, bet ir sustiprėjo kuriantis besislapstančių tarpusavio perspėjimo sistemai. Lapkričio 20-22 d. Saldutiškio vls. Derviniškės k. įvyko Utenos, Švenčionių ir Zarasų aps. trikampio apylinkių LLA organizatorių pasitarimas, kuriame buvo nuspręsta, kad pavienių ar nedidelių ginkluotų grupelių slapstymasis ir kova pavieniui atneš tik aukas, todėl būtina organizuotis į grupes teritoriniu principu - pagal kaimus, užmegzti patikimus ryšius(84,65,70). Pirmiausia buvo numatoma įsigyti ginklų ir tik po to im-

lis veiksmų: naikinti kolaborantus bei partizanų išdavikus, gintis nuo NKVD; kautynių ar kovinių operacijų metu jungtis į didesnius būrius.

Pasitarimo iniciatoriai buvo aktyvesnieji šio krašto LLA Vanagų organizatoriai (visų pirma Kirdeikių apylinkės) Mykolas Vilutis-Klevas, Apolinaras Juršys-Vytenis, Antanas Kuryla-Žerutis, Antanas Krinickas-Romelis ir kt., tarp jų ir iš Žemaitijos sugrįžęs į gimtinę buvęs Telšių LLA štabo ryšininkas su centrine vadovybe L.Vilutis-Bitinėlis(591,22). Jo atvežtųjų instrukcijų bei informacijos pakako, kad būtų nutarta organizuoti minėtų apylinkių ribose LLA Tigro rinktinę ir sudaryti jos štabą. Štabas buvo organizuojamas dviem kryptimis: formaliai L.Vilutis-Bitinėlis, remdamasis LLA vadovybės įsakymais ir instrukcijomis spausdino (ar inicijavo) analogiškus LLA Tigro junginio štabo įsakymus ir instrukcijas, o likusieji organizatoriai praktiškai mezgė ryšius tarp besislapstančių vienetų, ieškodami organizacijos sustiprinimui kadrinių karininkų. Kartojosi LLA pradžios padėtis, kuomet faktiškieji organizacijos vadai veikė kaip konspiracinės centrinės vadovybės ryšininkai, remdamiesi jos autoritetu.

Organizatorių veiklą lengvino visuotinis šio regiono pasipriešinimo pobūdis. 1944 m. rugsėjo-spalio mėn. Labanoro miškų kaimų besislapstantys vyrai ėmė grupuotis ir rengti bendras slėptuves. Jie gyveno bunkeriuose ar namuose, bet artinantis NKVD visi slėpėsi miške, naktį bunkerius saugojo patruliai(84,75). Ginkluotų vyrų - partizanų buvo beveik visuose Švenčionių aps. valsčiuose, kaimuose ir vienkiemiuose. Vieno ar kelių kaimų vyrai paprastai sudarydavo skyrių iš 8-12 partizanų, 3-4 skyriai - būrį, 3-4 būriai - kuopą, kuriai vadovavo rinktinės štabo paskirtas ar patvirtintas vadas(135,64; 84,64). Kuopos veikė valsčiuose ir buvo numatytos sutelkti į tris batalionus - Utenos, Švenčionių ir Zarasų.

Iš L.Vilučio prisiminimų sektų, kad naujieji organizatoriai tarsi pastūmė į šalį dar senosios Vilniaus apygardos vadovybės sukurtą Saldutiškio (Kirdeikių), o tuo pačiu ir LLA Utenos apylinkės štabą. Tačiau iš tikrųjų rinktinės organizavimo procesas buvo lėtesnis ir natūralesnis: klostėsi štabinė struktūra, per kurią ėjo ryšiai su centru (broliai Vilučiai), ir tikrosios teritorinės partizanų grupės.

Būtent Kirdeikių, apylinkės arba Saldutiškio vls., Vanagų kuopos pagrindą sudarė J.Gimžausko-Gaižučio buvusi Kirdeikių šaulių kuopa bei 1941 m. sukilėlių būrys: 80-90 vyrų Kirdeikių, Ripaičių, Mineiškiemio, Ginučių, Grikiapelių, Salų, Paukajos, Paelnių, Puziniškiu k. Ši LLA grupė veikė nuo pat 1944 m. vasaros, platino atsišaukimus, dieną leisdavo miške, naktį slėpdavosi namuose, bunkeriuose(721,23). Pats J.Gimžauskas slapstėsi kartu su Antanu Buivydu, pastarojo klojime įrengtame bunkeryje, palaikė ryšius su Kirdeikių klebonu Petru Liutkumi(721,23,43). Lapkričio pradžioje pradinės mokyklos patalpose buvo surengtas organizacinis pasitarimas, kuriame dalyvavo apie dešimt žmonių(721,43). Tai galėjo būti vietinės reikšmės pasitarimas, o gal ir visos apylinkės (jei Vilučio minimas susirinkimas Derviniškės k. pasirodytų netikslus).

Utenos aps. Linkmenų vls. Krivasalio, Bendrovės ir kt. kaimų jaunimas ėmė telktis į A.Krinicko-Romelio vadovaujamą būrį, kuris įsirengė bunkerį Sriubiškio (Strazdiškio) miške(478; 84,66). Būrys greitai išaugo nuo 10-12 partizanų iki 30, o gruodžio pradžioje turėjo jau ir 60 vyrų(679,373; 478). Priėmus priesaiką pirmiesiems 24 partizanams jie, buvo suskirstyti į 4 skyrius: 1-ą Karklyno (Vasiuliškių k.) iš 6, vadovaujamą Antano Šalnos, 2-ą Beržyno (Berniūnų k.) iš 5, - Broniaus Šalnos, 3-ią Ažuolo

(Kuklių k.), 4-ą Pušies (Krivasalio k.) iš 10, - pačio A.Krinicko ir Kazimiero Terlecko(84,69). Vado pavaduotoju pradžioje buvo paskirtas Stasys Kubiliūnas-Krūminis, bet po mėnesio - gruodžio pradžioje dėl traumos jį pakeitė Antanas Tarakavičius-Miškinis; būrio skyriams vadovavo psk.Šerėnas, psk.Juozas Menčinskas ir Erškėtis(sl.)(478; 679,366,372).

Lapkričio viduryje Romelio būrys perėjo į Kiauneliškio mišką žiemoti kartu su A.Juršio-Vytenio apie 50 vyrų būriu(478). Pastarasis irgi susitelkė rugsėjo-spalio mėn. daugiausia iš Šiškinių k. gyventojų ir veikė Linkmenų apylinkėse(478). Lapkričio mėn., matyt, buvo įvykdyta ir šių partizanų būrių reorganizacija į kuopą, vadovaujamą A.Juršio-Vytenio (visur minimą kuopos vadu), o B.Šalna-Henrikas-Margis minimas vadovaujęs jau ne skyriui, o 50-60 partizanų būriui(590,2).

1944 m. rudenį žinomi Labanoro apylinkėse Petro Lipinsko-Baravyko būrys apie 15 partizanų, Kazio Lašinsko-Liūto/Lamėsto būrys apie 20 partizanų Antaliedės miške Labanoro girioje, Antano Binkio-Kavarsko apie 25 partizanų būrys Kaltanėnų-Linkmenų apylinkėse, Jono Meidaus apie 10 partizanų būrys nuo spalio mėn. Labanoro apylinkėse(478). Nuo rugsėjo mėn. Saldutiškio ir gretimuose Kaltanėnų bei Švenčionių vls. veikė Edvardo Ryliškių-Šarūno partizanų būrys(589,242).

Iš viso šiame nedideliame Labanoro miškų plote - Kuklių, Bernivaitės, Krivasalio, Antaliedės, Novasodų, Vasiuliškių, Kairinių, Saldutiškio, Kirdeikių, Linkmenų apylinkėse lapkričio mėn. buvo spėjama, kad veikia ne mažiau kaip 100 vyrų junginys, o bendras partizanų skaičius Saldutiškio, Kaltanėnų, Joniškio ir Adutiškio

vls. sudaro 300-400 žmonių(84,65-66). Ištikrųjų partizanų skaičius buvo kelis kartus didesnis.

Zarasų aps. Salako vls. Minčios-Ažvinčių girioje jau rugpjūčio mėn. susiformavo Kazio Kaladinsko-Erškėčio, buvusio 1941 m. sukilėlių grupės vado, būrys.

1944 m. rugpjūčio mėn. Adutiškio vls. į Antanų ir kt. kaimus jau užėidinėjo partizanai, o rudenį Antanų miške dislokavosi Edvardo Urbonavičiaus-Svajūno būrys, į kurį rinkosi besislapstantys(694,90). Nuo spalio mėn. Adutiškio vls. veikė LLA Žalgirio būrys, vadovaujamas Antano Gaidelio-Poškos ir jo pavaduotojo Alfonso Lazdinio-Sakalo; žiemai įsirengė bunkerius prie Matiškių ir Lazdinių k.(84,414). Pastarajame kartu su lietuviais kovojo ir gudų bei lenkų.

Rugsėjo mėn. Daugėliškių vls. Augutiškių, Vasiliškių, Jurkiškių k. organizavosi Mykolo Cicėno-Kapitono apie 20 žmonių būrys(84,76).

Nuo 1944 m. rudens ginklavosi Antano Kaušylos-Margio vadovaujami vyrai iš Andreikėnų, Biliakiemio, Kačiūnų k., besislapstantys Krašunos pelkėse(753). Ryšininkė Natalija Deveikytė-Vaidilutė, buvusi valsčiaus sekretorė, plačiai apylinkėi parūpindavo suklastotų dokumentų, metrikų, gelbėjant vyrus nuo kariuomenės(753). Lapkričio mėn. Švenčionių aps. veikė Antanas Lapėnas ir jo pavaduotojas Urbonas(84,54-55).

VIDURIO LIETUVOS PARTIZANŲ SĄJŪDIS

Vidurio ir Rytų Lietuvos regione formavosi trys sporadiniai organizavimosi židiniai keturiose - Ukmergės, Kėdainių, Kauno ir Trakų - apskrityse. Kai kurios ap-

skritys savo ruožtu tarsi dengėsi ištisiniu partizanų grupių tinklu. Priešo agentūriniais duomenimis rugsėjo mėn. Ukmergės aps. veikė 35 kovos ir besislapstančių su rimtais ketinimais priešintis būriai iki 1100 žmonių(138,28). Šie skaičiai nėra tikslūs, apimantys tiek realiai veikiančius, tiek pseudojunginius, dažniausiai nustatytus vien pagal "pasireiškimo" - veiksmo faktus, nes tikrąją padėtį to meto sąlygomis nustatyti nebuvo įmanoma.

Ukmergės aps. partizanų organizavimasis vyko pagal LLA jungtinio štabo rajoninį suskirstymą atliktą rusų užėjimo išvakarėse. Tačiau nėra aišku, ar buvo atkurtas pats štabas: mušimu išgautuose v.ltn.P.Uginčiaus parodymuose jo susitikimas Atkočių k. su kitais dviem štabo nariais Maceika ir kpt.J.Krikštaponiu yra nurodomas tiek rusų užėjimo išvakarėse, tiek ir po. Bet kuriuo atveju patikima žinia yra tik ta, kad P.Uginčius rugsėjo viduryje sulaukė ryšininko iš Maceikos, kuris pranešė, kad Juozas Šibaila ir mokytojas Pranas Kurlinskas veikia 3-iam rajone, Raila iš Pagirių yra pas D.Vaitelį, o Vaišutis iš Želvos pas kpt.S.Bakšį vadovauja būriui(353,37). Praktiškai visą organizacinį darbą tęsė rajonų vadai, o spalio 8 d. buvo suimtas pats v.ltn.P.Uginčius(353,35).

1-asis rajonas apėmė Pagirių, Siesikų, Panoterių valsčius ir vakarinę Deltuvos vls. dalį. Svarbiausi šio rajono organizatoriai buvo ltn.D.Vaitelis ir jo pavaduotojas šaulys Antanas Vaičiūnas, veikę Šėtos, Pagirių vls. Padvilikių k., Lėno miške ir rugsėjo mėn. vadovavę 30-40 vyrų būriui(138,29; 140,153,199). Kitais duomenimis pas Vaitelį buvę 120, o pas Vaičiūną - 70 žmonių(748).

2-asis rajonas apėmė Taujėnų valsčių ir šiaurines Deltuvos bei Siesikų vls. dalis ir buvo vadovaujamas kpt.J.Krikštaponio ir pavaduotojo Alfonso Smetonos(381,21). Čia rugpjūčio-rugsėjo mėn. organizavosi pavaldžios ir atskiros kovotojų grupės: Jono Dovydeno ir psk.Alfonso Godliausko apie 10-20 vyrų, daugumoje iš Ukmergės vls. Laičių k., būrys(138,26; 140,198); Šakėlos grupė Siesikų vls. Aukštolių miške; psk.Povilo Kecoriaus Vadoklių būrys Lėno miške(140,153; 139,67). Rugpjūčio mėn. Deltuvos vls. organizavosi ltn.Broniaus Eivos 25 vyrų grupė, palaikiusi ryšius su Henriku Šembergu ir J.Dovydenu(140,45). Rugsėjo 8 d. ltn.B.Eiva buvo suimtas, o du jo vyrai nukauti, rugsėjo mėn. suimtas ir H.Šembergas(140,54,45).

Rugsėjo mėn. pabaigoje Taujėnų vls. Užulėnio k. pas kpt.J.Krikštaponį buvo surengtas pietinėje Panevėžio, rytinėje Kėdainių ir vakarinėje Ukmergės aps. dalyse veikusių partizanų būrių vadų pasitarimas, kuriame dalyvavo ltn.D.Vaitelis, psk.P.Kecorius, Balčiukonis, Ipolitas Kadžys(139,67). Jame buvo nutarta sujungti 1-ąją ir 2-ąją Ukmergės aps. rajonus bei gretimų apskričių partizanų dalinius į rinktinę, vadovaujamą kpt.J.Krikštaponio, kuris po spalio 8 d. v.ltn.P.Uginčiaus arešto organizavo veiklą kaip Ukmergės apylinkės vadas. Spalio mėn. buvo organizuotas rinktinės štabas, bazavęsis Užulėnio k. apylinkėse; prie štabo pastoviai laikėsi 15-20 partizanų grupė(381,72). Štabas turėjo rašomąją mašinėlę, spausdino atsišaukimus ir vadovybės įsakymus. Viename iš spalio mėn. štabo posėdžių buvo aptarta žiemojimo taktika: partizanams, nusprendusiems žiemoti kartu su būriu, buvo nurodyta išsirengti bunkerius bei žemines.

Rinktinės partizanai organizaciniai buvo sutvarkyti į veikiančią Vanagų kuopą iš 150-160 partizanų, padalintų į penkias valsčių grupes, išsidėsčiusias miško stovyklose Aukštolių, Voversos, Gružų bei Užulėnio (Lėno) miškuose. Pagiriečių grupėi

**PARTIZANŲ VEIKSMAI
1944 M. RUGPJŪČIO -
LAPKRIČIO MĖN.**

SUTARTINIAI ŽENKLAI

- miestelių puolimai
- x svarbesnių kautynių vietos

Administracinės ribos 1945 06 23

- apskričių
- valsčių

(1-am būriui) iš 60 partizanų, besilaikančių Lėno miške kartu su štabu, vadovavo ltn.D.Vaitelis, kuris kartu buvo ir Vanagų kuopos vadas(140,73,132,199).

Lapkričio mėn. siesikiečių grupės grupės vadui Šakėlai nesutikus su pasirinkta didelių būrių taktika ir paleidus savo būrį Aukštolių miške, o pačiam išvykus, vadu buvo paskirtas J.Dovydėnas-Atas, suteikiant jam leitenanto laispnį. Grupė(4-asis būrys) buvo padalinta į tris būrius po 20-25 vyrus: J.Dovydėno-Ato Siesikų-Pagirių vls., vršl.Petro Žėruolio Gružų miške bei Voversos miške Laičių būrį, vadovaujamą psk.A.Godliausko(140,73,199). Gružų miške slapstėsi ginkluoti vyrai (broliai Juozas ir Petras Zimbliai, Juozas ir Vincas Survilos ir kt.) nuo rugsėjo pabaigos brolių Žėruolių buvo organizuoti į partizanų būrį; spalio pabaigoje vršl.P.Žėruolis ltn.D.Vaitelio buvo paskirtas 2-o būrio vadu(140,153; 381,36; 924,21). Grupėje veikė vyrai iš Siesikų vls. Belazariškių, Gružų (Mundučių), Laužupės, Meilūnų, Pagirių vls. Bitinų, Deltuvos bei Ukmergės vls. kaimų ir viensėdžių.

Deltuviškiams vadovavo Leonas Kudelis-Bolševikas, organizavęs partizanus nuo rugpjūčio mėn., o lapkričio mėn. jo 40 vyrų būrys laikėsi Viliuku miške ir buvo sujungtas su J.Dovydėno-Ato(140,73,198; 924,21). 1944 m. rudenį Deltuvos vls. Plačių-Seveikių miške stovyklą įsirengė apie 30 vyrų iš Saliečių, Tatkūnų, Sarosčių, Kreivių k.(748). Būrys nebuvo pastovios sudėties, dalis migravo, dalis vietinių registravosi, ateidavo naujų, nebuvo vado, kol lapkričio mėn. vadovauti ėmėsi vršl.Jonas Venckus iš Bardiškėlių k.(748). Susijungus su Viliuku miškuose gyvenusiais partizanais, kovotojų skaičius padidėjo iki 50(748).

Taujėniškiams atstovavo nuo rugsėjo mėn. Taujėnų miške Balalių ir Varlėnų k. apylinkėse susibūrę Alfonso Pivoro vyrai, sudarę 50 partizanų grupę (3-įjį būrį)(140,73-74,200; 924,21). Lėno miške Vadoklių apie 50 partizanų būriui vadovavo psk.P.Kecorius, kuris veikė Vadoklių-Raguvos vls.(437,249,274; 140,73).

Lapkričio mėn. kpt.J.Krikštonis su štabu veikė tarp Vadoklių ir Raguvos, netoli Traupio(437,266). Lapkričio pabaigoje Jonas Pakėnas ir Florijonas Budnikas iš Ukmergės kunigo Edvardo Semaškos sužinojo, kad ryšių ieško Žaliojo Velnio partizanai ir galbūt apygardinę vadovybę(737,89). Ltn.D.Vaitelis organizacinę veiklą vystė šiaurės ir vakarų kryptimi, užmegzdamas ryšius su gretimų Kėdainių ir Panevėžio aps. partizanais, lankė atskirai besikuriančius būrius, tvarkė juos organizaciniu požiūriu, skyrė vadus. Sutvarkytų padalinių vadai veiklos nurodymus gaudavo pastoviai lankantis pas jį arba veikiant kartu judančiame dalinyje(381,37). Iš viso J.Krikštonio rinktinės sudėtyje veikiančiame ir vietiniuose padaliniuose lapkričio pabaigai buvo iki 300 partizanų.

1944 m. rudenį Ramygalos vls. Pašilių miškuose susitelkė apie 150-180 vyrų iš Ramygalos-Truskavos apylinkių grupė, kuriai vadovavo Antanas Užkuraitis ir jo pavaduotojas Antanas Krištonaitis-Dėdė(437,247,274). Dalis būrio buvo ginkluoti, tačiau nemaža dalis dar slapstėsi be ginklo(437,247). Spalio 9 d., kažkam išdavus, prieš dalinį rusai įvykdė karinę operaciją - suimti 28 žmonės, 3 nukauti(437,212). Tačiau gaudynės tik paskatino geresnę organizaciją: spalio-lapkričio mėn. Pagirių girioje 28 ginkluoti krekenaviečiai ir pašiliečiai, vadovaujami Antano Žuko, įsirengė stovyklą(745,193). Spalio mėn. 10 vyrų iš Gudelių k. organizavo partizanų skyrių ir prisijungė prie A.Krištonaičio(779,22). Apie 100 vyrų iš Ėriškių, Krekenavos ir Truskavos apylinkių lapkričio pabaigoje susirinko Rodų pušyne netoli Krekenavos, įsirengė

4 bunkerių su apkasais stovyklą ir organizavo būrį, vadovaujamą kpt.Stasio Eilmanavičiaus-Rupūžėno(745,192-193).

Krekenavos-Ramygalos vls. rugsėjo pabaigoje-spali mėn. susibūrė kaimyninis "rupūžiokų" daliniui Mykolo Kraujalio vadovaujamas būrys, lapkričio mėn. išaugęs iki 50 partizanų(437,212,274). Jis veikė Daubarų ir kt. kaimų rajone(437,266).

3-asis rajonas jungė Kavarsko, Kurklių ir Balninkų valsčius, o partizanams vadovauti buvo paskirtas mjr.J.Navikas, pavaduotoju mokytojas Juozas Šibaila. Šiame rajone okupantų šaltiniai mini labai daug skaitlingų būrių, nors didesnių miškų čia ir nebuvo. Pagrindinė to priežastis - išlikę reformų metu neišsklaidyti kaimai ir viensėdžiai, leidę stipriau pasireikšti kaimo žmonių tarpusavio solidarumui. Tik šiame regione galėjo atsirasti Trakinių kaimas, partizaniniam sąjūdžiui davęs 50-60 vyrų.

Vienas pirmųjų šiame rajone susitelkę Petro Brigadsko-Atilos iš Kernagiškių vns. ir brolių Broniaus ir Liudo Sudeikių iš Mackeliškių k. maždaug 60 vyrų būrys Kavarsko vls.; didelė dalis dar neturėjo ginklų(140,69; 745,178). Jau pirmajame mūšyje su okupantais rugsėjo 14-15 d. žuvo P.Brigadskas-Atila*(138,47; 745,104).

Po Veršelių mūšio partizanai perėjo į Traupio vls. Jusiškio mišką(138,48). Čia jau rugpjūčio pabaigoje-rugsėjo pradžioje agentūriniais pranešimais buvo užfiksuotas besitelkiantis buvusio "plechavičiuko", artimo D.Vaitelio draugo lt.n.Žižiūno ("kpt.Romasiaus Kačinsko pavaduotojo") dalinys iš 80-100-150 partizanų, aplink kurį rinkosi "šaukiamojo amžiaus vyrai"(140,29,69; 138,48). Iš tikrųjų Žižiūnas į mišką nėjo ir vėliau buvo suimtas kaip besislapstantis, tačiau pradiniam organizacijos kūrimo etape tikrai dalyvavo: iš Ukmergės paleidus Vietinę rinktinę buvo atsivežęs nemažai uniformų bei ginklų, kuriais apginklavo dalį vietinių vyrų(745,95). Jų bazėje Krikštaponio rinktinės sudėtyje, organizavosi keletas būrių, žiemojimui išsirengusių bunkerius atskiruose miškuose, nors beginklų besislapstančių buvo stengiamasi nepriimti(745,178). Kavarsko vls. rugpjūčio pabaigoje minimas Leono Misiūno 14 šaulių būrys(140,40).

Kurklių vls. Gudelių ir Kavarsko vls. Skapiškių k. apylinkėse susiorganizavo Jono Raudonikio 18 žmonių būrys "Už laisvą Lietuvą"(140,200). Rugpjūčio mėn. didelis partizanų būrys (50-70 žmonių) ėmė organizuotis Kurklių vls. Trakinių miške, vadovaujamas mokytojo Jono Vaidakevičiaus ir v.ltn.Napalio Mickevičiaus (Mackevičiaus)(138,28,32,42). Jis buvo išskaidytas į atskirus skyrius po 15-20 žmonių, o rugsėjo 6-7 d. partizanai svarstė galimybes užmegzti ryšius su kitais valsčiais ir veikti sutartinai(140,87). Šio sutartinio veikimo išraiška buvo kaimyninio partizaninio būrio iki 50 vyrų, daugiausia iš Luciūnų bei Dejūnų k., įvykdytas Kurklių kalėjimo antpuolis, išlaisvinant pakliuvusius į nelaisvę Trakinių partizanus(138,29-30; 142).

Balninkų vls. Balninkų mstl., Balandžių ir kt. kaimų apylinkėse nuo liepos mėn. veikė J.Šibailos iki 50 žmonių būrys(140,69-70,200). Rugpjūčio-spali mėn. Balninkų ir Želvos vls. buvo organizuotas psk.Nikodemo Leškausko-Beržo būrys, pradžioje turėjęs iki 30 partizanų, veikusių Dapkūniškių, Martnonių, Pusvaškių, Rutėnų, Vanagų k. apylinkėse(674,243).

4-ame rajone, sujungusiame Pabaisko, Žemaitkiemio, Šešuolių ir Želvos vls., aktyvią organizacinę veiklą išvystė per fronto liniją sugrįžęs kpt.Stasys Bakšys, nuo

* Kiti šaltiniai vado žūtį nukelia į 1945 m. Punių mišką(745,H)l)

1943 m. pagrindžio Veprių-Pabaisko vls. vadovas, turėjęs ryšius su Kaunu(140,150, 203). 1944 m. rugpjūčio pabaigoje jis tiesiogiai vadovavo jau iki 50 partizanų būriui Pabaisko miškuose, o rugsėjo mėn. agitavo valsčiaus vyrus imtis ginklo ir kovoti(140,40,44,70). J pastarojo būrio sudėtį įėjo ir rugpjūčio pradžioje Alekso Mirtino organizuota 20-25 vyrų grupė, kurių dauguma - 18 ėmė legaliai gyventi namuose, nors pats vadas slėpėsi(140,70,199). Spalio pradžioje pradėjo veikti ir kiti šio pagrindžio organizatoriai bei vadai - Vincas Daraškevičius ir Česlovas Sabaliauskas (suimtas spalio pabaigoje)(140,150)

Rugpjūčio pabaigoje Želvos vls. susiorganizavo "plechavičiuko" ir šaulio Petro Mieželio 30-40 vyrų būrys(140,70). Šešuolių vls. susikūrė Dvarinių k. būrys iš 12 vyrų, vadovaujamų Petro Vaitenio(140,69). Žemaitkiemio vls. - 30-40 partizanų, daugiausia iš Luciūnų bei Dejūnų k.(138,29-30; 142). Rugpjūčio pabaigoje organizavosi Žemaitkiemio vls. brolių Metikonų iki 15 vyrų savigynos grupė(140,70). Lapkričio mėn. Šešuolių vls. Kertušės miške veikė Pažūsio 30 žmonių grupė(140,200). Šešuolių miške minima Prano Švedo 6 vyrų grupė(140,199).

Nuo birželio mėn. Žemaitkiemio vls. prie Lyduokių mstl., Juknionių k. veikė savigynos būrys iš 12-20 žmonių, vadovaujamas psk.Alfonso Morkūno ir Kazio Ališausko (brolių Ališauskų)(140,70,149). Šie vyrai tapo platesnių apylinkių partizanų organizavimo branduoliu: rugsėjo pradžioje Svirankos (Svironių) miške buvo pastebėtas apie 50 partizanų būrys, vadovaujamas J.Šibailos ir A.Morkūno(132,48).

Šis susigrupavimas galėjo būti tiek pasirengimas Žemaitkiemio puolimui, tiek organizuotas pasitarimas: rugsėjo-spalio mėn. 3-iasis ir 4-asis rajonai buvo sujungti į Balninkiečių (Laisvės) rinktinę, sudarytą iš trijų padalinių. Alfonso Bagdono-Aro vadovaujamą padalinį sudarė Kurklių ir Utenos aps. Skiemonių bei Alantos vls. veikusios partizanų grupės, apie 50-100 vyrų(142). J.Šibailos junginį Šgšuolių, Želvos, Balninkų miške sudarė iki 150 vyrų(140,144).

Apie spalio 18 d. per šauktinių gaudynes Žemaitkiemio vls. buvo suimtas A.Morkūnas, Stasys Šalčiūnas ir dar 3 vengiantys mobilizacijos; spalio pabaigoje legalizavosi apie 20 žmonių, laikytų priklausiusiais A.Morkūno būriui. Tačiau partizanų organizatorius okupantų kariuomenėje ilgai neužsibuvo ir lapkričio pabaigoje prie Lyduokių vėl minimas A.Morkūnas su 15 žmonių(140,122,158,198).

5-asis rajonas, vadovaujamas Vytauto Jakščio, jungė Širvintų ir Giedraičių vls. Alionių miške rugpjūčio mėn. V.Jakštys vadovavo 8-10 vyrų grupei, turėjo ginklų, radijo aparatą(140,70,146). Nuo spalio mėn. ėmė organizuoti partizanų skyrius, į kurių įėjo buvę plechavičiukai broliai Veloniai, Pranas Krupauskas ir kt.(639,172). Lapkričio mėn. Giedraičių vls. Magūnų k. susibūrė Baranausko 9-10 žmonių grupė už laisvą Lietuvą(140,75,200).

Kazokų-Girios miškuose susitelkė gerai ginkluotas būrys iki 50-60 žmonių, vadovaujamas Jono Katino(140,158). Buvęs Lietuvos kariuomenės savanoris, vadintas "kapitonu", jau rugpjūčio mėn. sutelkė Giedraičių vls. Pusnės, Bitinų, Kazokų, Molėtų vls. Bijutiškio apylinkės, Videniškių vls. kaimų vyrus ir jaunuolius, dar vokiečių okupacijos metais apsiginklavusių kaimų savigynai nuo lenkų partizanų(629). Būrys kontroliavo Utenos-Vilniaus plentą, kartu su kitais dviem būriais (Stasio Griniaus-Vanago 50-60 ir Žaibo - 120 žmonių) operacijoms Molėtų, Videniškių ir Giedraičių vls., sutelkdavo virš 250 partizanų(477). Lapkričio 11 d. žuvus vadui būrys išsisklaidė,

dalį išsiliejo į Žaibo burį, kiti - į kitus, branduoliui vadovauti ėmėsi Petras Gruzdas-Vėtra(477; 140,162).

6-asis rajonas, vadovaujamas eigučio Maceikos, jungė Musninkų, Gelvonių valsčius ir dalį Veprių vls. iki Šventosios upės, rugsėjo mėn. turėjo 50 partizanų. Rugpjūčio pabaigoje rajone buvo susiorganizuoti Veprių vls. iki 20, Gelvonių vls. iki 20, Musninkų vls. 17-19 vyrų būriai(140,70). Rugpjūčio mėn. Gelvonių vls. Paširvinčių k., Širvintų vls. Surkegliškių, Udorkos k. veikė Juozas Čepulionis ir Tamašauskas, lapkričio pabaigoje turėjo 30 žmonių(140,200). Lapkričio mėn. Veprių vls. prie Medynų k. slėpėsi Kazio Ragulio 11 vyrų(140,199).

Spalio 29 d. Širvintų vls. netoli Gavėnių k. žuvus 5-ojo rajono organizatoriui V.Jakščui(140,141), miškų juostoje nuo Panoterių-Veprių iki Širvintų-Giedraičių savo veiklą ima plėsti Didžiosios Kovos rinktinė, vadovaujama vrsl.J.Misiūno-Žaliojo Velnio.

Liepos mėn. NKVD-NKGB įgaliotiniui Lietuvai jau buvo žinomas Ukmergės aps. Musninkų vls. susitelkęs 200 partizanų Žaliojo Velnio būrys(200,181), o rugpjūčio 18 d. Ukmergės NKVD skyrius nustatė Musninkų vls. miškuose besislapstančios Didžiosios Kovos rinktinės, vadovaujamos Žaliojo Velnio, buvimo faktą(140,39). Rugsėjo 3 d. Trakų NKGB pateko LLA programa(246,36). Rinktinę organizavo buvęs Kaišiadorių policijos vachmistras, Vietinės rinktinės savanoris, vrsl.J.Misiūnas, nuo 1944 m. pavasario slapstęsis su Česlovu Tveraga, Stasiu, Juozu, Vladu Marcinauskais ir kitais ginkluotais "plechavičiukais", atsigabenęs nemažai karinio turto (ginklų, kariškus ratus, arklius) iš rinktinės ir slėpęs pas Čiobiškio kunigą Liudviką Puzoną(4,170).

Liepos mėn. vrsl.J.Misiūnas-Žaliasis Velnias buvo paskirtas LLA Musninkų kuopos vadu ir organizatoriumi(371,16), tačiau padidėjęs kovotojų skaičiui, partizanų grupė Musninkų miškuose buvo pavadinta LLA DKR - Didžiosios Kovos rinktinė(371,20). Praktiškai tai buvo LLA Kaišiadorių apylinkės pertvarkymas pagal pirminius LLA vado 1944 m. liepos mėn. įsakymus apie organizacijos padalinimą į du sektorius - veikiantį ir organizacinį. Pagal juos Vanagų rinktinė turėjo būti telkiama patogiam veiklai miške, griežtai nesilaikant ankstesniųjų apylinkių ribos. DKR atveju tai buvo Ukmergės-Trakų aps. pasienis. Be to, J.Misiūnas nacių okupacijos metu buvo apskritinės organizacijos lygio Kaišiadorių LLA apylinkės, oficialiai panaikintos tik gruodžio 10 d. operatyviniu įsakymu, veikėjas. Ryšių su Ukmergės apylinkės vadovybe 1944 m. rudenį dar nebuvo, tačiau buvo narių, dirbusių Vilniaus LLA - psk.Pranas Petkevičius-Kariūnas ir kt.

DKR Veikiančiojo padalinio vado pareigas atliko pats J.Misiūnas-Žaliasis Velnias, leisdamas įsakymus DKR štabo vardu(4,170). Ypatingas dėmesys buvo skiriamas karinio pagrindžio bei ryšių-žvalgybos tinklo - OS sudarymui. Rugpjūčio mėn. Musninkų-Žaslių vls. buvo sudaryti trys OS būriai, vadovaujami Antano Paškevičiaus-Neries Akmens, psk.E.Kavaliausko-Klouno ir Jono Kupčiūno-Tigro(371,2,17,20). Rinktinės pagrindinio ryšių mazgo organizatoriumi, štabo nariu ir kapelionu tapo Čiobiškio kunigas L.Puzonas; rudenį per atlaidus jis kartu su Paparčių klebonu Petru Valatka išklausė apie 40 partizanų išpažinties(4,172; 663,13). Rugpjūčio-rugsėjo mėn. savo veiklą pradėjo ir viena garsiųjų Žaliojo Velnio ryšininkių - Aldona Sipavičiūtė-Velnio Išpera, palaikiusi ryšius tarp Juozo Kacevičiaus-Geniaus, rinktinės štabo ir kitų partizanų būrių(742,26).

1944 m. rudenį DKR išleido savo pirmą laikraštį "Tikruoju keliu", kurį Musninkų vls. Juodonių k. parengė ir šapirografu daugino Stasys Morkūnas-Vėtra ir Henrikas Četkauskas(306).

Didžiosios Kovos rinktinė 1944 m. vasarą ir rudenį veikė Trakų aps. Žaslių, Kaišiadorių, Žiežmarių, Vievio vls. ir Ukmergės aps. Musninkų, Gelvonių vls. miškuose. Partizanų junginio galia buvo partizanai-slapukai, išsklaidyti nedidelėmis grupėmis (orgpadaliniai), ir tik vykdant operacijas susirenkantys į gausesnę dalinį - iki 60-200 žmonių (veikiantys padaliniai). Gresiant prieš kariuomenės puolimui, DKR išsklaidydavo nedidelėmis grupelėmis ir susirinkdavo vėl į paskirtą vietą, o pastovus OS tinklas neleido junginiui pakrikti, kaip kitų vietovių stambesniems būriams ir leido veikti ypač didelėje erdvėje. Be to, atskirose minėtų valsčių vietovėse kaip nuolat išiliejantys į DKR sudėtį arba atskirai veikė vietiniai partizanų būriai ir bendrasis kovotojų skaičius buvo žymiai didesnis už NKVD-NKGB fiksuojamus kelis šimtus.

DKR buvo organizuota Lietuvos kariuomenės principu: skyrius iš 7-12 partizanų, būrys iš 2-3 skyrių, kuopa iš būrių, batalionas iš 3-4 kuopų(640,18). Iki lapkričio pabaigos buvo suformuoti du batalionai, kelios kuopos ir būriai. Veikiantysis sektorius buvo svarbiausias ir bataliono ar kuopos vadas organizatorius paprastai buvo veikiančiojo bataliono ar kuopos vado pavaduotojas. Rinktinės branduolyje laikėsi veikiantys batalionai, kiekvienas kuopos lygio orgpadalinys turėjo išskirti keliolika veikiančių partizanų bataliono vado dispozicijon. Praktikoje dažnai VS ir OS padalinio vadas buvo vienas ir tas pats asmuo.

Palaipsniui buvo formuojamas ir štabas: 1944 m. vasarą DKR vado pavaduotoju buvo paskirtas Musninkų mokytojas ltn.Juozas Norkus-Kerštas; įskundus informatoriui rugsėjo 1 d. buvo suimtas, bet iš arešto pabėgo ir toliau veikė nelegaliai(140,49). Rinktinės archyvą saugojo S.Marcinauskas(4,171).

Rugsėjo-spalio mėn. DKR VS padalinio veiklos rajonas buvo Žaslių, Žiežmarių ir Vievio vls. miškų trikampis(547,114). Spalio 24 d. DKR vadas su 15 partizanų apsauga bazavosi Musninkų vls. Janionių k., o lapkričio pradžioje Žaslių vls. Kaugonių miške 4 km nuo Kaugonių k. įvyko DKR partizanų būrių vadų pasitarimas(640,16,47). Po pasitarimo J.Misiūnas-Žaliasis Velnias atrinko iš kiekvieno būrio geriausius, energingiausius ir kovingiausius vyrus į štabo apsaugą ir nuo šiol DKR vadovybė judėjo su pastovia palyda iš 2-3 būrių (iki 60 partizanų)(640,47). Apsaugos vadu buvo paskirtas Stasys Misiūnas-Senis(640,51).

VS partizanai neturėjo nuolatinės dislokacijos vietos ir veikė kaip rinktinės štabo ir J.Misiūno-Žaliojo Velnio palyda. Partizanai judėjo iš valsčiaus į valsčių, dienodami miškuose, kaimuose ar vienkiemiuose. Vadovybė tuo pat metu stengėsi susikūrusius atskirus vietinius būrius padaryti pavaldžius DKR štabui ir organizuoti naujus, palaipsniui plėsdami veikimo erdvę. Dalis vietinių būrių buvo organizuojami per ryšininkus siunčiant DKR štabo instrukcijas, nurodymus arba pačių štabo narių bei partizanų (vanagų).

Lapkričio mėn. ryšininkė Aldona Paulavičiūtė-Indyra pagal J.Misiūno uždavinį bandė per Ukmergės kunigą Edvardą Semašką užmegzti ryšius su Lėno partizanais ir asmeniškai pasimatyti su kpt.J.Krikštaponiu(737,88,100). Iš ryšininkės pranešimo kunigui apie centrinį LLA štabą, apygardinį suskirstymą bei Ukmergės aps. priklausomybę Vilniaus apygardai(737,90) galima spėti, kad susitikime turėjo būti išspręstas

Kaišiadorių (Trakų) ir Ukmergės partizanų rinktinių atskyrimo, sąveikos tarpusavyje ir su apygardiniu centru klausimas.

Rugsėjo mėn. prie veikiančio DKR būrio prisijungė Žaslių vls. Krivonių, Šilėnų, Paberžės k. jaunimas(444,55). Iš Kauno aps. Pažaislio ir Rumšiškių vls. kovos būrį atvedė Jonas Mickevičius-Žvirblis(166). Spalio mėn. ltn.J.Norkus-Kerštas sutelkė Musninkų vls. Narvydiškių ir aplinkinių kaimų vyrus į atskirą būrį(625). Apie Čio-biškių, Pamūšio, Rusių-Rago, Janionių k. apylinkėse veikė Česlovo Tveragos-Vilko vadovaujamas 30-40 partizanų būrys(4,172; 679,512). 1944 m. rudenį apie Vindeikius susitelkė gausus vietinis partizanų būrys, vadovaujamas Juozo Naraškevičiaus-Šerno(507).

Rugsėjo mėn. Žaslių vls. Bekštonių ir Kaugonių miške susirinko apie 20 vyrų iš Dainavos, Kaugonių, Kreciūnų, Civiškių, Vareikonių, Gabriliavos ir kitų kaimų į vršl.Z.Kacevičiaus-Geniaus vadovaujamą būrį, greit išaugusį iki 50-60 partizanų DKR vanagų junginį(203,34; 548,138; 549,17). Spalio-lapkričio mėn. Vievio vls. susibūrė Aleksandro Jackevičiaus iki 30 vyrų iš Abromiškių, Oleniškių ir kt. kaimų būrys, kurių tik dalis buvo ginkluoti, o dalį sudarė vengiantys mobilizacijos(548,138). Partizanų organizavimasis nebuvo apsaugotas ir nuo nesėkmių: rugsėjo mėn. Žaslių vls. Broniaus Vaicekausko iš Dubelių k. Antanaičių miške organizuotas apie 30 vyrų būrys jau po pirmos operacijos spalio 12 d. vidinio agento Drozdov(a.sL) buvo atvestas į 95 PO pasalą, kurios metu suimtas į kojas sužeistas vadas ir partizanas Benadas Grinius(Gricius)(246,71,78; 547,114).

Semeliškių vls. Prūsiškių, Noškūnų, Jagielonių, Karkučių, Peliūnų ir kitų kaimų apylinkėse liepos-rugpjūčio mėn. steigėsi 7-12 vyrų ginkluotos grupelės (organizatoriai Mykolas Kieras, Jonas Ignatavičius, Ignas Nasutavičius-Bondaras), kurių pagrindu rugsėjo-spalio mėn. susiformavo vršl.Antano Galinio-Juodosios Kaukės būrys(547,113-114; 548,137-139; 549,18; 246,70). Praktiškai tai buvo buvusių saugūnų bei vengiančių mobilizacijos ginkluotų vyrų būriai; 15 vyrų Bondaro grupė buvo mišri - lietuvių-lenkų(246,70). Nuo rudens Aukštadvario vls. apie Žižiūnų k. ėmė veikti Petro Kabaro būrys(246,354).

Kauno aps. Kruonio vls. miškuose jau 1944 m. rudenį susitelkė apie porą šimtų vyrų: vien iš Darsūniškio apylinkių išėjo partizanauti apie 100, Kazokų k. - 18, tarp partizanų buvo vyrų iš Morkūnų seniūnijos ir kitų kaimų(228,16,67). Kalvių miškuose, Žiežmarių beržyne, veikė Vinco Balčiūno (Kazokų, Girgždų, Jonyliškių, Kovaičių ir kitų kaimų apylinkės), Sekionių, Užgirėlio, Andriūnų, Migonių miškuose - Broniaus Šipulio-Ažuolo ir Alfonso Alukevičiaus-Saulės būriai(228,16-17). Pastarasis lapkričio mėn. buvo Kruonio miške, vadovavo iki 100 partizanų telkiniui, judančiam nedidelėmis 5-10 vyrų grupėmis (skyriais)(601,156,158). Rumšiškių ir Kaišiadorių vls. Livintų-Beištrakio-Pašulių bei Pravieniškių miškuose 1944 m. rudenį 60 partizanų būriui vadovavo P.Petkevičius-Kariūnas(444,20).

Trečiasis didelis sporadinis partizanų židinys formavosi Kėdainių aps., kur praėjus frontui liepos pabaigoje-rugpjūčio pradžioje susidarė daug besislapstančių partizanų grandžių, kurios ėmė jungtis tarpusavyje. Skirtingai nuo kitų apskričių Kėdainiuose nebuvo jokio vadovaujančio štabo, net LLA(656,9). Todėl partizanų organizavimas ir tarpusavio ryšių kūrimas atiteko aktyvesniems šio krašto ir visų pirma LLA pagrindžio organizatoriams Vladui Kūročkai (Kuročkai), Vaclovui Gudaičiui bei ūki-

ninkui, atsargos ltn. Vladui Pabarčiui. Jau rugpjūčio 1 d. su Grinkiškio vls. Meiliškių apylinkės vadu V.Kūročka užmezgė ryšius Juozas Paliūnas, vadovavęs Grinkiškio grandžiai iš 4 žmonių, bei Geručių partizanų grandis(34,5). Rugsėjo viduryje V.Pabarčius jau slapstėsi miške su 8 partizanų grupe(656,8). Spalio-lapkričio mėn. prasidėjo didesnio junginio - kuopos organizavimo darbai, numatant persikelti gyventi į mišką, įsirengiant bunkerius, organizacijos nariai pasirinko slapyvardžius(34, 5-6).

Spalio viduryje V.Kuročka-Dūdelė gavo uždavinį nuvykti į Kauną užmegzti ryšių su centrine vadovybe, tačiau surasti pavyko tik Leoną TvariJonavičių, kuris pogrindžio vardu pažadėjo teikti slaptos literatūros(656,9). Ryšiai su LLA vadovybe buvo atnaujinti tik lapkričio pabaigoje per kpt.Kazimiero Bandžiaus-Pakarklio dalinį ir tik tiesiogiai su apygardiniu štabu Veliuonos vls.(656,9). Galiausiai buvo sudaryta atskira apylinkė, apimanti Krakių, Grinkiškio, Pernaravos, dalį Josvainių ir dalį Betygalos vls., sutelkusi 80-90 partizanų-vanagų(656,9).

Lapkričio mėn. į apylinkės LLA kuopą, vadovaujamą ltn.V.Pabarčiaus, įėjo 50-60 partizanų centriniuose bunkeriuose Skirvainių-Paliepių miške Pušynėje netoli Krakių, taip pat greta veikė būriai: kpt.K.Bandžiaus-Pakarklio Lapkalnio-Paliepių miške apie 60 partizanų, Kavaliausko 40 partizanų būrys Aleksaičių miške Betygalos vls., Ariogalos vls. Lenčių partizanų būrys iš 18-20 vyrų, vadovaujamų Kuprio-Tėvo, Jaugilo 25-30 partizanų būrys Šilų miške Pernaravos vls.(34,6; 401,54; 656,11). Grinkiškio vls. veikė dvi grandys iš 10 partizanų, vadovaujamų J.Paliūno-Vairo, ir apie Meiliškius - V.Gudaitis-Rasas.

Pakarklio būrys įėjo į V.Pabarčiaus vadovaujamą kuopą(526,70). Tačiau šaltiniuose Pabarčius ir Pakarklis bei jų būriai yra sutapatinami, nes šiuo atveju kalba eina apie tą patį Paliepių mišką, buvusį dviejuose skirtinguose valsčiuose - Ariogalos ir Krakių(690,30). Žinios iš Ariogalos valsčiaus mini Pakarklį, prisaikdinusių partizanų iš Lapkalnio ir Paliepių k., jo pavaduotojus bei būrio organizatorius Antaną ir Vladą Sibičius(675,190). Minima, kad spalio-lapkričio mėn. jie sudarė apie 100 vyrų dalinį, tačiau suskirstymas tinka ir Pabarčiaus branduoliui: jį sudarė Vamolio iš Šilaičių k. Krakių vls., Vlodo Pociaus iš Diržionių k. Betygalos vls. ir Antano Kielės-Paukščio iš Ilgižių k. būriai(526,71).

Su kėdainiškiais glaudžiai buvo susiję gretimo Raseinių aps. Betygalos vls. partizanai. 1944 m. spalio pabaigoje Jonas Rudžianskas iš Betygalos ir policininkas Stasys Žičkys iš Norgeliškių k. ėmė organizuoti besislapstančius Jagučionių, Norgeliškių, Mockūnų, Liktėnų, Tautušių, Ilgižių k. vyrus(690,4). Iki gruodžio mėn. dauguma laikėsi namuose, bet vakarais dažnai susirinkdavo į būrį iki 30 žmonių, kuris dar neturėjo pavadinimo, vyrai slapyvardžių, trūko geresnės organizacijos ir tarnavusių kariuomenėje, bet tikslas buvo aiškus - kovoti(677,252).

Lapkričio mėn. susikūrė partizanų bei besislapstančių nuo mobilizacijos ginkluotų vyrų būrys iš Girkalnio vls. Šilinių, Raitininkų, Mankūnų, Kejėnų, Olgavos k. ir laikėsi tarp jų esančiame Lokupio miške nuo karo likusiuose bunkriuose(8,160). Per 500 vyrų, daugiausia mobilizuojamo amžiaus, susirinko Birbeliškės miške, kur lapkričio pradžioje jau minimi LLA Vanagai(679,534). Buvo sudarytas Birbeliškės štabas, kuriam vadovavo studentas Vladas Bilkis-Žalias Velnias, ltn.Antanas Stašaitis, Stankaitis, Lukanas, partizanai buvo susiskirstę į būrius pagal kaimus: Rėvų, Ka-

rakūrų (vadas Minalga) ir kt.(679,535-536). Seredžiaus vls. Burbinės miško vyrams vadovavo Jonas Karalius(909).

Visų Birbeliškės miško apylinkių partizanų organizavime svarbiausią vaidmenį suvaidino LLA Veliuonos apylinkės vadovybė, nors pats vadas ltn.A.Stašaitis iš tikrųjų pasitraukė į Vakarus (liko jo brolis Česlovas Stašaitis-Algirdas). Į šį telkinį įėjo ne tik Girkalnio, Veliuonos, Seredžiaus, bet ir tolimesnių - Vilkijos ar net Čekiškių vls. vyrai.

Rugpjūčio mėn. Vilkijos vls. minimi du partizanų būriai - Kazio Puidoko iš 15 ir Kazio Jakubausko iš 20 vyrų(688,6). Pastarasis formavosi iš Vilkijos vls. Padauguvos, Ligainių, Raubatonių, Čekiškės vls. Ivaniškių ir kitų kaimų vyrų, rudenį išaugę iki 100 (kitais duomenimis 40-50) žmonių(601,234). Padidėjęs K.Puidoko-Beržo 60 partizanų būrys rudenį veikė Veliuonos, Seredžiaus, Čekiškės vls.(8,15,154). K.Puidokas buvo laikomas Vozbutų būrio vadu, nors lapkričio mėn. Čekiškės vls. veikusiu 40 partizanų Vozbutų būrio vadu minimas Petras Žilinskas, susijęs su LLK Sąjungos organizacija ir turėjęs ryšių su Kaunu(601,237; 788,278; 909).

PIETŲ IR VAKARŲ LIETUVOS PARTIZANŲ ORGANIZAVIMASIS

Pietų ir vakarų Lietuvos partizanų organizavimosi darbą ir veiklos pradėjimą ar atnaujinimą sunkino bei kurį laiką išvis neįmanomu darė artimos pafrontės padėtis. Jei šiaurės rytų ar vidurio Lietuvoje jau vyko smarkios kovos ir organizacinė pagrindžio veikla rusų kariuomenės užnugaryje, tai čia 1944 m. vasarą ir pusę rudens stovėjo frontas ir ta teritorijos dalis (Žemaitija) dar nebuvo patekusi po rusų okupacija. Tačiau netgi šiuo atveju vokiečių okupuotoje Vakarų Lietuvos dalyje vykęs priešrusiškas pasipriešinimas (atviras karinis ir slapta pagrindinis-partizaninis) kurį laiką (rugpjūtis-rugsėjis) sinchronizavosi su aukštaičių partizanų veiksmis.

Vien tik dėl minėtos priežasties Pietų Lietuvoje Pasipriešinimo veiksmai ir organizacinė veikla 1944 m. rudenį paliko kovos pakraštys. Pasipriešinimas tarsi savotiškas šleifas driekėsi paskui frontą, nors išimtį sudarė besiribojanti su vidurio Lietuva Dzūkijos dalis, kur taip pat išliko 1944 m. pavasarį susikūrusi kaimų savigyna ir nebuvo didesnio fronto stabčiojimo.

Trakų ir Kauno apskričių pietinėse dalyse 1944 m. rudenį susibūrė Beržo(sl.) "skrajojantis" partizanų būrys, kuris judėjo ratu Kauno, Pakuonio, Prienų, Punios, Butrimonių, Aukštadvario ir Rumšiškių vls. teritorija apie Kruonį, Užuguostį, Verknės upę(31,87).

Liepos mėn. (tik neaišku prieš ar po fronto perėjimo) Butrimonių vls. buvo organizuota 82 žmonių partizaninė grupė, vadovaujama Cibulsko-Ažuolo(711,47).

1944 m. rudenį Vilniaus aps. partizanus organizavo LLK Sąjungos narys Domas Sausaitis, tuo metu ir žuvęs nuo lenkų partizanų(362,186; 728,226,333). Apie jo veikimą žinojo DKR organizatoriai(166), tačiau tai buvo savarankiška grupė, išterpusi į lenkiškas vietas Trakų-Vilniaus aps. pasienyje.

Rugsėjo-lapkričio mėn. Onušio vls. Burbonių miške ėmė veikti eigulio Juozo Matukevičiaus-Vilko ir jo pavaduotojo psk.Alekso Kaukolio-Pavasario vadovauja-

mas apie 40 vyrų būrys, užmezgęs ryšius su partizanų grupėmis, besitelkiančiomis Bakaloriškių, Žilinių ir Kaniūkų k. rajone(7,78; 246,68; 499).

Bakaloriškių grupę sudarė rugsėjo-spalio mėn. organizavęsi trys partizanų būriai: Adomo Lukšos iš 14-15 vyrų, Edmundo Siniausko suorganizuoti Alaburdiškių, Arlių, Dusmenių k. iki 20 vyrų ir Jono Dambrausko-Siaubo apie 20 vyrų, daugiausia buvusių savisaugininkų iš Bakaloriškių k.(246,70; 245,47; 548,133-134). Pagal kai kurių šių apylinkių kovotojų vėlyvesnes anketas, yra nurodyta rugsėjo 12 d. kaip įstojimo į partizanus data(897), tad ją galima laikyti oficialia dalinio įsteigimo pradžia. Partizanai periodiškai rinkdavosi į vieną būrį (apie 50 žmonių) ir veikė kartu Bakaloriškių, Alaburdiškių, Dusmenių, Diržamonių, Genionių, Voniškių ir kituose kaimuose bei miškų masyvuose ir aplink juos(548,135; 547,255).

Valkininkų vls. Ogorodnikų ir Čebotarių k. apylinkėse 1944 m. rudenį veikė Stanislovo Aleksos-Varno ir jo pavaduotojo Motiejaus Česnaičio iki 50 vyrų LLA būrys(548,298; 516,41).

Alytaus aps. rugpjūčio mėn. NKVD-NKGB pastebėjo mažiausiai 8 organizuotas grupes(149), tačiau partizaninis jų pobūdis yra abejotinas. Jį sunku apibrėžti ne tik dėl takaus veikimo ypatybių, apibūdinamų vien savigynos veiksmis bei visuotiniu slapstymosi nuo mobilizacijos, bet ir objektyvesnės informacijos trūkumu. Alytaus NKVD-NKGB skyrius bei opergrupė išsiskyrė iš kitų okupantų padalinių savo fantazijomis ir pseudojunginių kūrimu, o vėliau atgaline data reikėjo įrodyti ir patvirtinti Klepočių žudynių teisėtumą. Atmetus "Ryliškių pagrindį iš 200 vyrų" ir "Geležinio Vilko organizaciją", vis dėlto turime pripažinti šių apylinkių vyrų organizuotumą kaip faktą, paremtą dar 1944 m. pavasarį susikūrusių savigynos nuo lenkų AK ir Rūdninkų diversantų būrių tradicija. Toks buvo Žvirgždėnų k. apie 20-40 vyrų savigynos būrys(148,53). Spalio mėn. agentūriniame pranešime šiame kaime jau minimi žaliukai, kurie renka ginklus(595,29).

"Ryliškio pagrindžio" egzistavimo "įrodymai" buvo paremti pasenusia informacija apie Merkinės savigynos (saugūnų) organizavimą 1944 m. vasarą. Šiai saugūnų grupei Alovės ir Merkinės vls. vadovavo policininkas Julius Targauskas-Bombonešis, Bombonis(pravardė), pavaduotojas ir 1-os grupės vadas Vincas Batulevičius iš Ilgininkų, 2-os - Juozas Krukonis iš Ilgininkų, 3-os Vladas Burokas iš Ilgininkų, 4-os - Julius Dugniškis iš Ilgininkų, 5-os - Viktoras Mazaliauskas iš Devoniškių, 6-os - Ivanauskas iš Masališkių(594,383). Pasak okupantų, šių saugūnų ir po fronto perėjimo dar liko 60, kuriuos ir reikėjo surasti...

Alytaus NKVD-NKGB taip pat turėjo apie 700 žmonių, priklausiusių 1940-1941 m. LAF Daugų, Varėnos, Merkinės, Butrimonių, Simno, Seirijų vls. ir Alytuje, sąrašus, iš kurių 361 turėjo "Lietuvių partizanų Geležinio Vilko" pažymėjimus(595,3-4). Kažkas turėjo būti likęs ir Lietuvoje, kaip, pvz., Varėnos vls. skyriaus vadas Adolfas Baublys(595,3). Karo metų agentūra informavo priešą ir apie antinacinę pagrindį: gen.T.Daukanto organizacinę veiklą Varėnoje ir Perlojoje, o taip pat apie Kęstučio organizaciją, Trimito partizanų būrį(595,29). 1944 m. rugsėjo mėn. buvo žinoma, kad praėjus frontui kęstutėnai negavo jokių nurodymų praktinei veiklai ir kai kurie nariai Varėnos vls. Nedzingės, Panedzingės, Sapiėgiškių apylinkėse ėmė savarankiškai veikti, slėptis, boikotuoti mobilizaciją(595,23-24).

Klasikiniu lietuvių partizanų organizavimosi pavyzdžiu buvo pirmasis Simno vls.

būrys. Rugsėjo mėn. Simno milicija Ponkiškių k. suėmė Praną Miškinį, bet vežant į valsčiaus skyrių jį išvadavo greitai susiorganizavę Aleksandras Miškinis, Vladas Dranginis (idėjinis organizatorius) ir Aleksandras Šukevičius(594,374). Iki rugsėjo pabaigos susirinko 10 vyrų, kuriems vadovauti ėmėsi Antanas Kušlys iš Atesnykų k. ir nuo spalio 1 d. jie oficialiai ėmė veikti kaip partizanų būrys(465; 594,374). Pradžioje partizanai veikė susirinkdami uždaviniams vykdyti paskirtomis dienomis konspiraciniuose butuose, po to bijodami apsupimo jau rinkosi miške ar lauke, šiaip vaikščiodami be ginklo. Veikė Buckūnų, Metelių, Atesnykų, Ponkiškių k., o lapkričio pabaigoje pirmą kartą pasirodė atvirai, 18-20 ginkluotų partizanų grupė pražygiavę per Buckūnų k. į Metelius(594,376).

1944 m. rudenį Krokialaukio vls. atsirado Kęstučio grupė, kurią organizavo jaunalietuvis Ignas Liubomirskas(516,343). Metelių apylinkėse partizanų skyrių organizavo Plechavičius(sl.)(465,1).

Seirijų-Šventežerio vls. partizanų būrį ėmė organizuoti veterinarijos gydytojas lt.n.Vladas Stepulevičius-Stepulis; lapkričio mėn. jie telkėsi ir Metelių miške(465; 594,383). Seirijų vls. nuo rugsėjo mėn. veikė LLA Seirijų vadovas mokytojas Antanas Motiejūnas: rinko ginklus, verbavo narius, slapstėsi(692,103).

Spalio mėn. Simno, Merkinės, Alovės vls. partizaninę veiklą ima organizuoti centrinės LLA vadovybės (ar Kauno) ryšininkas Jonas Stačiokas-Liepa, su instrukcijomis pasiūstas į Alytaus miškus(595,97; 573,91). Jo uždavinys buvo sukurti partizanų grupes kiekviename valsčiuje bei jas sujungti į kovos vienetus ir jiems vadovauti(595,97). Tikėtina, kad nelikus nieko iš Alytaus aps. LLA štabo, jis tapo ir naujuoju jo vadovu.

Rugsėjo 15 d. laikoma partizanų būrių, veikusių Alovės-Merkinės vls. ribose, įsisteigimo data(573,91). Čia susibūrė 12 organizuotų partizanų, vadovaujamų Antano Krajausko, po keleto dienų susijungusių su Masališkių būriu(573,91). Spalio mėn. abu būrius aplankė J.Stačiokas-Liepa, nurodęs organizacijos gaires(573,94). Būriai buvo padalinti po 2 skyrius, pirmajam būriui vadovauti išrinktas A.Krajauskas, o Masališkių - Vincas Ivanauskas-Gegutis(573,94).

1944 m. rudenį Druskininkų ir Leipalingio vls. jau slapstėsi pavienių ginkluotų vyrų, o lapkričio mėn. jau buvo suorganizuotas Mizarų kaimo būrys, vadovaujamas Jurgio Ptakausko-Liepos(150,82).

Lapkričio mėn. partizaninė veikla prasidėjo Lazdijų-Marijampolės apskričių sandūroje, kur veikė 3 didesnės partizanų grupės(60,13). Viena jų - Perkūno būrį Sūsninkų miške organizavo kpt.Vaclovas Navickas-Perkūnas ir jo padėjėjai Vincas Pasiukonis bei Juozas Bancevičius(632).

Kalvarijos vls. prie pat Lenkijos sienos jau rugpjūčio mėn. Vytautas Gavėnas-Vampyras suorganizavo grandį iš 3 žmonių, kuri vėliau išaugo į 13 žmonių būrį(60,14).

Rugpjūčio mėn. partizaninė veikla prasidėjo Šilavoto vls. Čia veikė 3 didesnės atskiros partizanų grupės. Pirmoji jų susibūrė Veiverių vls. Lendrymo miške, vadovaujama lt.n.Alfonso Arlausko-Geležinio Vilko(35,71). Tačiau partizanai, tarp jų ir vadas, dar slapstėsi savo sodybose. Smulkios partizanų grupelės jau nuo ankstyvo rudens aktyviai veikė Garliavos, Gudelių, Sasnavos ir Balbieriškio vls.(31,78).

Kitą grupę iš Pakiauliškio kaimo jaunimo organizavo girininkas Vincas Senavaitis-Šiaurys. Lapkričio 1 d. Klebiškio miške pirmieji partizanai prisiekė kovoti už Lie-

tuvos nepriklausomybę(60,15; 151).

Braziūkų-Zapyškio miško masyve, Drapakampio miške rugsėjo mėn. susibūrę partizanai iš įvairių Zanavykijos valsčių; greitai išaugo "skrajojantis" būrys iki 50 vyrų, vadovaujamų studento iš Kauno(35,71).

Toliau į vakarus - Jurbarko vls., Tauragės, Telšių, Kretingos ir Mažeikių aps. esanti žemaičių žemė vėliausiai pateko į rusų rankas, bet skirtingai nuo Rytų Lietuvos žemaičiai į pagrindį perėjo organizuotai, kaip LLA struktūra su užšaldytais pereinamajam laikotarpiui tarpusavio ryšiais, slėpdamiesi po 2-3 iš anksto miške ar kaime įrengtuose bunkeriuose. Apie savo veiklos atnaujinimą 1944 m. rudenį praktiškai negalėjo būti nė kalbos, nes kai kurie daliniai, prie Klaipėdos, Rytprūsų bei Kuršo sustojus frontui, atsidūrė ypač nepalankiose sąlygose.

Taip savo veiklos negalėjo atnaujinti Kretingos LLA Maumedžio rinktinės Gargždų, Veiviržėnų, Endriejavo ir Kulių vls. kuopos. Alsėdžių būrio vadas S.Derbutas paleido vanagus namo, išakęs po fronto perėjimo susirinkti miške prie Makščių k., tačiau niekas neatėjo(428,134). Spalio mėn. Telšių rinktinės Žarėnų kuopos vadas lttn.J.Venclauskas-Kymantas, sutelkęs 25 savo kuopos partizanus, planavo išvaduoti du suimtus LLA narius Žarėnų miestelyje, bet Z.Tomkevičiui-Šernui pranešus apie ten esančius rusų kareivius su 4 tankais, sumanymo teko atsisakyti(6,71; 427,96).

Be to, žemaičiai būtent dėl organizuotumo nuo rusiškojo okupanto patyrė skaudžių nuostolių dar nespėję atnaujinti savo veiklos ir. LLA partizaninė veikla Žemaitijoje dešifravo daugelio dalinių slapstymosi rajonus, kas naujuosius okupantus įgalino tikslingai vykdyti masinius vietovių šukavimus. Spalio 28-29 d. Varnių vls. buvo suimti 17 LLA narių, tarp jų - Varnių bataliono būrio vadas Albertas Venclauskas, kurio bunkeryje Plungės vls. Pakėrų k. buvo rasti ginklai bei organizacijos dokumentų (išskymai, sąrašai ir kt.)(396,23; 602,6). Spalio pabaigoje Šiaulių aps. buvo suimtas būrio vadas psk.Drobulis-Vilkas(602,7).

Galiausiai į agentės Valerijos(a.sl.) spendžiamus tinklus pakliuvo ir vyriausiasis Telšių aps. LLA pareigūnas - Telšių Voverės štabo ryšių ir propagandos skyriaus viršininkas, OS vadas S.Kaupas-Dėdėnas, gyvenęs Prano Audronio pavarde(551,94). Perėjęs frontą, jis pagal apygardos vado nurodymus ir savo iniciatyva ėmė atstatinėti ryšius su rinktinės kovos padalinių vadais: lapkričio 9 d. susitiko su Nevarėnų ryšininku mokytoju Gurskiu ir kt.(551,98; 772,216). Bet lapkričio 24 d. S.Kaupas buvo suimtas Varnių vls. Barstegų k. kartu su Varnių bataliono 2-os kuopos vadu J.Ivanausku ir dar 45 vanagais, išduotais informatoriaus Tigro(a.sl.)(401,41; 396,20).

Tačiau net slapstymasis šiose vietovėse buvo kitoks negu likusioje Lietuvos dalyje: LLA organizacinė veikla liepos-rugsėjo mėn. potencialaus, bet neorganizuoto rezistencinio elemento skaičių faktiškai sumažino iki minimumo, dėlto ir pats slapstymasis buvo labai sąmoningas ir konkretus organizacijos inspiruotas veiksmas. Iš anksto paruošta pagrindinių bei atsarginių bunkerių sistema leido ne tik be nuostolių praleisti frontą, bet ir tam tikru mastu išvengti ir pavojingo blaškymosi pafrontės juostoje ar miškuose, pilnuose rusų kariuomenės. Spalio pabaigoje Varnių vls. Pečiuliškės vns. kareiviai surado S.Beniulio-Senelio ir Vlado Montvydo-Lapės bunkerį, tačiau partizanai nepasimetė, sviedė granatas, nukovė du kareivius ir tuo pasinaudoję išbėgo(158; 479,120).

Pereinant frontui, jokia organizacija, kad ir kaip gerai ji būtų užsikonspiravusi,

negali išlikti nedežorganizuota. Nekalbant apie antinacinio pagrindžio vadovybės masinį pasitraukimą iš Lietuvos, fronto išstumti ir šiaip su vokiečiais pasitraukė ir LLA vadai - plk.Sakalas-Girėnas, ltn.A.Paregys, kuopų vadai A.Brencius, Miliauskas(20,146; 428,155). Tik lapkričio 17-19 d. Telšių aps. Alsėdžių vls. nusileido A.Kubiliaus-Vaišvilos desanto grupė, kuri įsirengė bunkerį iš anksto numatytoje vietoje bei užmezgė ryšius su apylinkės LLA nariais(6,105).

Nuo lapkričio mėn. Sauspalių-Vaineikių girioje (Darbėnų-Mosėdžio vls.) pradėjo telktis Kazio Kontrimo-Montės būrys.

1944 m. rudenį Šilalės-Kaltinėnų vls. Vaitimėnų miške pradėjo veikti Vaitimėnų 12 vyrų būrys, vadovaujamas Kazimiero Bagdono(4,14).

Kražių-Nemakščių-Viduklės vls. veikė j.ltn.B.Urbučio-Margio vadovaujama partizanų grupė(8,165,206-207). Šiluvos-Tytuvėnų vls. rudenį būriui ėmė vadovauti Povilas Morkūnas-Merkys, buvęs šaulys ir 1941 m. sukilėlis, matyt priklausęs ir kpt.P.Gužaičio organizacijai(456,42). Raseinių aps. daug vyrų slapstėsi pavieniui miške, žiemai pereidami į slėptuves kaimuose pas gimines bei pažįstamus; taip slapstėsi pats P.Gužaitis, kpt.Jonas Žemaitis (netoli Grinkiškio) ir kt.(455,13).

1944 m. rudenį iš LLA narių ėmė grupuotis būriai Šimkaičių ir kaimyninių Eržvilko-Jurbarko vls.; lapkričio antroje pusėje vienas pirmųjų savo veiklą atnaujino Pavidaujo LLA vanagų būrys (Stumbrio, Simo, Morkaus skyriai), vadovaujamas G.Kisieliaus-Tomo(455,314; 458). Būrys palaikė ryšį su kuopos vadu, iš kurio buvo gauti nurodymai organizaciniais klausimais(458). Organizaciniu požiūriu partizanų daliniai dar buvo vystymosi stadijoje, dienomis stovyklavo miške, o naktimis pas ūkininkus ėjo sargybą(458).

1944 m. rudenį LLGS nariai Vladas Gudavičius, Vytas Mickaitis ir kt. parengė ir išklįjavo Jurbarko pirmuosius atsisaukimus: pagrindis juose ragino lietuvius neduoti okupantams grūdų, pieno, nestoti į kariuomenę, aiškino, kad Lietuva bus greitai laisva(456,289). Tuo pat metu Antkalniškių k. susirinkime buvo prisaikdinti nauji nariai, suformuluoti pagrindžio uždaviniai: gauti ir platinti pagrindžio literatūrą, materialiai remti partizanus ir būti pasirengus ginkluotai kovai karo atveju(456,291).

Rugsėjo pradžioje NKVD mini pirmuosius politiniais motyvais besislapstančius bei jų grupes Šiaulių aps., tačiau iš tikrųjų tai būta vengiančių mobilizacijos bei "1941 m. partizanų", nes suiminėjamų "banditų" veiklos "pasireiškimų" vietos NKVD skyrius nefiksuoja(2,18,25-26). Dėmesį atkreipia žinia, kad spalio 10 d. Šiaulių vls. Dūkto miške pastebėti 3 ginkluoti partizanai(2,34).

Lygumų vls. apie Vaigailių k. esančiuose miškuose 1944 m. rudenį veikė 8-10 vyrų grupės, kurias jungė Stanislovas Miškūnas(154), o lapkričio 22 d. jau minimas Petro Dalinausko vadovaujamas 12-15 žmonių būrys, ginkluotas rusiškais šautuvais, automatais ir pistoletais; iš Vaigailių miško ateinama į kaimą pasiimti maisto ir drabužių^,57).

Lapkričio 22 d. NKVD-NKGB pastebėtos Juozo Dauparo 7-10 žmonių grupė Linkuvos vls. Lumbelių k., Sutkaus 11 narių grupė Linkuvos vls. miškuose ir Gaščiūno 9 žmonių grupė Pakruojo vls. Kapčiūnų, Laipuškių k. bei Klovainių mstl. apylinkėse(2,57). Jas sudarė daugiausia vengiantys mobilizacijos vyrai bei 1941 m. įvykių dalyviai, tačiau išpėjimai "partiniam sovietiniam aktyvui" rodo, kad minėtos grupės jau stojo į Pasipriešinimo kelią. Pakruojo vls. minimas ir jau veikiantis kpt.Petro

Paltaroko vadovaujamas būrys(2,57).

Žagarės vls. lapkričio mėn. minimas LLA Vanagų būrys, vadovaujamas Juliaus Gorščiausko iš Rėklaičių k. ir jo pavaduotojo, buvusio policininko Jono Bagdono; partizanai rinko ginklus, agitavo prieš mobilizaciją(163,81).

CENTRINĖS PASIPRIEŠINIMO VADOVYBĖS PADĖTIS

Centrinės Pasipriešinimo karinės ir politinės vadovybės atsikūrimas rusų okupuotoje teritorijoje neatsiejamas nuo pagrindinės veiklos didžiuosiuose miestuose (Kaune, Vilniuje, Šiauliuose, Panevėžyje ir stambesniuose apskrčių centruose) atnaujinimo. Ryšių mazgai ir centrai miestuose galėjo palengvinti partizanų centralizaciją, o tuo pačiu ir sudaryti palankesnes galimybes organizuotai kovai pagal viešiną strateginį bei taktinį planą.

Tačiau 1944 m. vasaros-rudens įvykiai rodė, kad pagrindinis organizacinio veikimo krūvis tenka kaimui. Čia steigėsi vis nauji partizanų būriai, kurie jungėsi į grupes, o šios - į rinktines. Tuo tarpu miestas iki 1944 m. lapkričio-gruodžio mėn. iš esmės nebuvo palankus pagrindžio veiklos atnaujinimui: sugriauti miestai ir visuomeninė infrastruktūra (švietimas, teisėsauga ir kt.), dauguma gyventojų pasitraukę į Vakarus, išbėgę į kaimus, senieji ryšiai nutrūkę. Rugsėjo viduryje sugrįžęs į Vilnių pagrindininkas Matas Mastauskas nesugebėjo rasti senų Kovos Vieniybės ryšių, o be to, padėtis klostėsi taip, kad pagrindinės veiklos tęsimas atrodė netikslingas(361,18).

Rugsėjo mėn. Juozas Prapuolenis bandė imtis iniciatyvos atnaujinti LF atsišaukimų leidimą, bet P.Šilas manė, kad tai netikslinga(571,37). Spalio mėn. P.Šilas ir A.Gineitis vėl aptarė mobilizacijos problemą ir nusprendė, kad ankstesnieji VLIKO kreipimaisi pakankamai veikia tautą ir šaukiamuosius, kuriems ir taip aišku, kad mobilizacijos reikia vengti(571,199).

Evakuacija, susijusi su rusų kariuomenės puolimu, ir frontas pažeidė visą sukurta LLA organizacinę struktūrą, ryši ir paralyžiavo pagrindinę veiklą(388,60). Iš 20 LLA Kauno apygardos štabe dirbusių karininkų liko veikti 3-4(156). Jau spalio mėn. buvo suimtas lt.n.Petras Vaina, B.Simonavičius(388,60). Tik lapkričio 1 d. prasidėjus mokslui universitetuose, į Vilnių iš gimtinės grįžo V.Gylys-Jaunutis ir kt.;tik lapkričio viduryje A.Zaskevičius-Zizas ėmėsi iniciatyvos štabui atkurti(389,90-91).

Rugsėjo 25 d. Kaune, Vilniaus g. 14 namo sandėlyje NKGB surado pagrindinę "Į Laisvę" spaustuovę ir paėmė amerikietiškas spausdinimo stakles, "Į Laisvę" (1942 07 2), "Lietuvos Judo", "Pagrindžio Kuntaplio" matricas, 200 kg šrifto, apie 200 egzempliorių "Į Laisvę", keliolika egz. "Lietuvos Judo" laikraščių numerių bei brošiūros "Lietuvių sąjūdis" rankraštį(601,48). Spalio 24 d. Kaune buvusios karinės laboratorijos, kuriai vadovavo vokiečių suimtas plk. Vėbra, kieme rastas didelis sprogmenų, šaudmenų, chemikalų ir kt. slaptas sandėlis(601,47).

Prasidėjęs partizaninis veikimas ir organizavimasis buvo skirtingai vertinamas kaime ir mieste. Priešprieša slėpėsi pačioje miestietiškoje inteligentijos, kaip socialinio sluoksnio, padėtyje bei mentalitete. Daugelis miestiečių fiziškai nebuvo pasirengę karinei kovai ar galėjo būti jai naudingi, bet visuomet laikė save labiau politiškai

išprususiais už kaimą. Likusio LF vadovybės ir VLIKo nario P.Šilo pokalbyje su Povilu Malinausku išryškėjo nuomonė, kad esamu metu karinė kova su rusų kariuomene yra beprasmis, neprotingas lietuvių tautos jėgų eikvojimas, kad nuo aktyvaus partizaninio pasipriešinimo pereiti prie pasyvių kovos būdų - mobilizacijos, pyliavų boikoto, vengti susidūrimų su okupantų pareigūnais, milicija ir kariuomene, palaikyti gyventojų supratimą, kad okupacija tėra laikinis dalykas ir po taikos konferencijos nepriklausoma Lietuva bus vėl atstatyta(40,111). 1944 m. rudenį parašyti atsišaukimai LF vardu ragino atsisakyti ginkluotos kovos, priešintis pasyviai, vengti provokacijų ir laikytis santūriai(40,111-112).

Tokias nuostatas sąlygojo tai, kad likę pagrindininkai pasigedo centralizuotos vadovybės, strateginio plano, informacijos ir ryšių, bet tai dar nereiškė, kad "ginkluoto pasipriešinimo kurstymas iš užsienin pasitraukusios mūsų pagrindininkų pusės buvo klaida"(40,115). Juos vėlgi veikė nesiryžusių priešintis mąstymas, kad kova su ginklu rankose beprasmė, priešintis rusų jėgai buvo beprotystė ir ištverti tokios jėgos apsuptyje buvo galima tik keletą mėnesių, o partizanų veikla sukelia okupantų represijas(40,114-115).

Karinio pasipriešinimo neigėjai ir LLA vadų bei kitų partizanų organizatorių kaltintojai politiniu neižvalgumu ir atotrūkiu nuo tikrovės(386; 659,267-268) faktiškai nenorėjo pastebėti esamos tikrovės, kurioje atrodanti pragmatiška pasyvi (pagrindinė) kova buvo žymiai nerealesnė, palyginus su idealistiškai atrodančia lietuvių karine kova prieš "sovietų milžiną". Mieste buvo galima konspiruoti, išsisaugoti naujoje nepažįstamoje aplinkoje, veikti trejetukų-penketukų sistema, tačiau kaime, kur visi viską žinojo ir matė, pagrindinis veikimas buvo įmanomas tik partizanaujant.

Okupacinio režimo tikrovėje būtent pastarieji tapo jėga, sugebančia nors minimaliai apsaugoti civilius gyventojus nuo karinio okupantų teroro, kovoti organizuotą laisvės kovą bei palaikyti visuotinio takaus pasipriešinimo nuotaikas. Net vienas ginkluotas kaimietis žymiai daugiau destabilizavo politinę padėtį negu miesto pogrindžio grupė, kovojanti "pasyvia rezistencija".

Tikroji problema buvo ta, kad karinio konflikto ar taikos sutarties laukimo nuostatos sąlygojo ypatingą pasipriešinimo taktiką. Ji panaši į 1940-1941 m., kuomet pagrindis rengėsi sukilimui pakankamai decentralizuotai, žinant, kad vieningo pakilimo signalu bus Vokietijos-SSRS karo pradžia. Tokios taktikos pasirinkimas kol kas ignoravo centrinės vadovybės reikalingumą, bet tuo pačiu tiek beatsikuriantis miestų pogrindis (atsisakydamas karinės kovos), tiek partizanai (laukdami iš kažkur vadų) stengėsi išvengti klausimo - o jeigu tarptautinio konflikto ar palankaus Lietuvos laisvei sprendimo nebus? Ką tokiu atveju reikėtų daryti, kaip išsaugoti tautą ir išsisaugoti patiems?

Šie bendrosios strategijos klausimai jau reikalavo rimtos intelektualinės veiklos, aiškos politinės analizės bei išminties, kas paprastai yra siejama su centrine Pasipriešinimo vadovybe ar egziline vyriausybe. Pajėgos tokiai vadovybei kurti jau 1944 m. rudenį buvo labai daug, ypač iš LLA narių, turėjusių liek partizaninės, tiek pogrindžio veiklos patirtį. Tai matyti ne tik iš karinių autoritetų, dalyvaujančių LLA veikloje, bet ir iš operatyvinių organizacijos įsakymų.

Spalio pradžios rusų puolimas Žemaitijoje užklupo LLA štabą besiruošiantį suvažiavimui sudaryti platesnės sudėties LGK. Štabo nariai pasislėpė Varnių bataliono

vado ltn.V.Bacevičiaus paruoštuose bunkeriuose. K.Veverskis slėpėsi kartu su M.Melinu-Matu, bet po dviejų parų išėję iš slėptuvės surado tik V.Gylį-Jaunutį ir Kudirką(sl.). Pastarieji nusprendė vykti į Vilnių, Matas-Panevėžį, o pats vadas nutarė dar kiek palaukti štabo pareigūnų. Milvydiškių k. jis sutiko gen.M.Pečiulionį-Miškinį, o apie spalio 12 d. pasirodė ltn.A.Eidimtas-Žybartas su Pranu Valiuku, frontą praleidę Plungės vls. Purvaičių k.(382,164-165). Buvo susitarta, atstačius ryšius Šiaulių (A.Eidimtas) ir Kauno (K.Veverskis) apygardose, lapkričio 20 d. susitikti Veliuonos vls. Kalvių k. - Veverskių tėviškėje(382,18,165). LLA vadavietė buvo numatoma perkelti į rytus, Lietuvos vidurį arba net prie Kauno, nes buvusioji, K.Veverskio nuomone, buvo dekonspiruota; pasitraukti į kitas vietas buvo rekomenduota ir Varnių bataliono vadui(127,280).

LLA vadas kartu su gen.M.Pečiulioniu pėsčiomis išvyko Kalvius, P.Valiukas - į Radviliškį, o A.Eidimtas į Telšius, kur susitiko su S.Kaupu-Dėdėnu(382,18,77). Pastarasis iki tol buvo atradęs tik Žarėnų kuopą, nes nebuvo likę nė vieno štabo pareigūno(382,165). S.Kaupui perdavęs įsakymą apeiti visus dalinius ir jų neradus vėl viską organizuoti iš naujo, A.Eidimtas išvyko į Radviliškį(382,166). Su Šiaulių rinktinės vadu užmegzti ryšių nepavyko, nes tose apylinkėse smarkiai siautė NKVD ir apie jokią paiešką negalėjo būti ir kalbos, o Radviliškyje net likusių eilinių LLA narių gretas nusiaubė areštai(382,167).

Toks pat nelengvas uždavinys atstatyti pagrindinius ryšius su apygardų vadovybėmis, atnaujinti LLA veiklą ir užtikrinti bendrąją strateginę vadovavimą iškilo ir LLA vadui. Faktiškai daug ką reikėjo atkurti iš naujo, bet K.Veverskis-Senis veikė tiksliai ir energingai. Ryšių sutvarkymui skirtas tik vienas mėnuo rodė, kad LLA vadas nesirengė laukti palankių aplinkybių (palyginus su kitų organizacijų vadovais), o toliau tęsė Pasipriešinimo organizacinę veiklą, tarsi nieko nebūtų įvykę. Brolių Veverskių pastangomis pirmiausia buvo atnaujinta Kauno LLA apygardos štabo (kuris faktiškai perėmė ir vyriausiojo LLA štabo funkcijas) veikla. Jo vadovu tapo organizacinio skyriaus viršininkas Pranas Veverskis. Jau rugsėjo mėn. kauniečiai buvo spėję išleisti pirmąjį "Laisvės Karžygio" numerį(382,167). Spalio mėn. pasirodė eilinis "Karinių ir politinių žinių" numeris; ryšininkams įkliuvus su visu tiražu Kauno-Vilniaus geležinkelio ruože, jis tuoj pat buvo atkurtas iš naujo ir išplatintas(382,78).

1944 m. lapkričio pradžioje Vilniuje šv.Jono bažnyčioje K.Veverskis-Senis susitiko su j.ltn.Jonu Motiejūnu ir Vilniaus LLA ryšių būrio nariu Zigmu Petrausku(361,267). Buvo numatyti ryšių palaikymo būdai ir duoti nurodymai atnaujinti LLA Vilniaus apygardos štabo veiklą.

Lapkričio pabaigoje Veliuonos vls. Kalvių k. LLA vadas susitiko, kaip ir buvo tartasi, su Šiaulių LLA apygardos vadu j.ltn.A.Eidimtu-Žybartu, kuris apgailestavo, kad mažai ką spėjo padaryti palyginus su K.Veverskiu, tačiau vėlgi sąlygos Vakarų Lietuvoje kaip artimoje užfrontėje buvo sunkesnės. A.Eidimto pagalba K.Veverskiui buvo labai reikalinga atnaujinant Vyriausiojo LLA Vanagų štabo veiklą. 1944 m. rudenį LLA Vyr.Vanagų štabas išleido slaptą operatyvinį įsakymą Nr.3, kuriuo vadovaudamiesi lietuviai partizanai Vanagai "veda organizuotą kovą prieš teroristines priešų pajėgas ir prieš atskirus skundikus"(151,5). Tai buvo pirmasis LLA vadovybės organizacinis-operatyvinis įsakymas rusų okupuotoje teritorijoje.

PIRMIEJI PASIPRIEŠINIMO VEIKSMAI IR KOVOS TAKTIKA

PARTIZANŲ KOVOS PRADŽIA IR PIRMOSIOS KAUTYNĖS

Pirmieji pasipriešinimo okupantui veiksmai buvo palyginus taikūs. Pradinis organizuoto Pasipriešinimo - partizanų būrių susikūrimo ar pagrindinės veiklos atnaujinimo laikotarpis buvo paremtas jėgos kaupimu, ryšių atstatymu, padėties apylinkėse ištyrimu, ginklų ir amunicijos susiradimu. Daugelis pagrindininkų ar partizanų slapstėsi pavieniui, o jų įtakos ar veiksmų kurį laiką negalima išskirti visuotiniame lietuvių slapstymėsi nuo mobilizacijos bei areštų. Kitaip tariant, pirmieji organizuoto Pasipriešinimo veiksmai sutapo su neorganizuoto, spontaniško ir gaivališko pasipriešinimo Okupaciniam režimui veiksmais. Tuo pat metu bet koks organizuotos, priešiškos režimui ir ypač ginkluotos grupės egzistavimas buvo pavojingas okupaciniam režimui ir todėl yra pastebimas kaip pasipriešinimo faktas (pagrindinis), nors ir nesant kitokios veiklos.

Dauguma miestelių, beveik visi kaimo ir nemažai iš miestų pasitraukusių vyrų slapstėsi ir laukė tam tikrų pasikeitimų. Dažnai buvo slapstomasi po kelis ir net ištiesomis grupėmis ir būriais. 1944 m. rugpjūčio mėn. NKGB pranešė, kad mobilizacija Kauno aps. vyksta lėtai, niekas neateina pagal įsakymą ir įteiktus šaukimus (592,134). Šiaulių aps. Pakruojo vls. trys kaimai atsisakė imti mobilizacinius lapelius, o kituose sugėdinti jų įteikintojai rusai (2,4). Rugsėjo 27 d. Vilkaviškio kariniam komisariatui pradėjus šaukimą, prasidėjo ir agitacija neiti, slėptis miške ir palaukti 1-2 savaites, kol grįš vokiečiai (599,230-231). Rugsėjo pabaigoje Alytuje pasirodžiusiame atsišaukime jaunimas, atlaikęs tris metus vokiečių gaudynių, buvo raginamas pakentėti dar "kokias tris savaites", kol bolševikai paliks Lietuvą (594,327).

Paprastai sprendimas neiti į šaukimo komisijas buvo priimamas kaimo vyrų pasitarime ir jo stengiamasi prisilaikyti. Jaunesni vyrai burdavosi prie senesnių, turinčių didesnę patyrimą, pasižymėjusių nepriklausomybės laikais žmonių, mokytojų, ypač karininkų. Pastarieji okupantui tapdavo (o daugeliu atveju iš tikrųjų būdavo) idėjiniais organizatoriais, būrių ir grupių vadais. Besislapstantys susirinkdavo į nuošalesnes sodybas pavalgyti, praleisti laiką, pabendrauti. Slapstymosi pobūdis, panašios nuostatos, savitarpinė pagalba, laikymasis priimtų nuostatų - visa tai leidžia apibrėžti šiuos veiksmus kaip visuotinio takaus pasipriešinimo formą - okupacinės valdžios įsakymų - mobilizacijos, šaukimo į okupacines pajėgas - boikotą.

Bet toks taikus (antinacinės rezistencijos pavyzdžiu) laikotarpis negalėjo ilgai tęstis: daugiausia nuo kelių savaičių iki poros mėnesių. Okupacinės pajėgos ir tarnybos buvo pranašesnės tiek skaičiumi, tiek ir privertimo paklusti galimybėmis, kurių esmė buvo karinė jėga. Taikus pasipriešinimas ne tik negalėjo sustabdyti naujos okupacinės valdžios skverbimosi, bet ir daugeliu atveju buvo susijęs su tiesioginiu pavojumi gyvybei. NKVD-NKGB gelmėse besibūriuojančios boikotuojančių vyrų grupės virsdavo "banditų grupėmis", o tarp jų esantis "banditas su politiniu atspalviu" (šau-

lys, tautininkas, karininkas, plechavičiukas ir pan.) tapdavo "būrio vadu", o šeima ir artimieji "bandpodsobnikais", tuo būdu pasunkinant "nusikaltimo" rūšį.

Okupantui vykdant masines gaudynes, taikaus pasipriešinimo priemonių arsenalas (slėptuvė, pabėgimas į mišką, atsisakymas imti mobilizacinius lapelius ar šaukimus) išsemia savo galimybes ir, laikui bėgant, boikote dalyvaujantis asmuo privirstas pasiduoti arba griebtis veiksmingesnės savigynos. Vyrija ima burtis į būrius, organizuoti savitarpio perspėjimo sistemą ir miško sargybas, įtikinėjimu ir gąsdinimu bando paveikti vietos administracijos pareigūnus bei jų talkininkus nebendradarbiauti su okupacinėmis pajėgomis(39,7; 659,251). Tuo pat metu rusų kariškių plėšikavimai vertė organizuoti kaimų naktines sargybas ir surinktais ginklais gintis nuo plėšikų(39,7). Paprastai šie naktiniai susidūrimai labai retai buvo užfiksuojami kokiuose šaltiniuose, nes banditaujantys kareiviai nebuvo linkę garsinti savo žygių. Lietuviškai pusei tai irgi buvo daugiau buitinis negu politinis reikalas. J.Lukša-Daumantas, aprašydamas "ivano" gainiojimą, šį veiksma priskiria spontaniškiems, o ne politiniams veiksams. Ūkininkams nebuvo jokio skirtumo, kas tie plėšikai: spalio 10 d. Širvintų-Paberžės vls. Santakų ir Akmenių k. gyventojai, nelaukdami "milicijos", už avių ir veršių vagystę apšaudė Šaltonos miške įsikūrusį ateivių čigonų taborą ir jėga atsiemė pavogtus gyvulius(367,74).

Ši savigyna darėsi tuo sėkmingesnė, kuo greičiau vyko partizanų organizavimosi procesas, kuo stambesni formavosi būriai, galintys pereiti ir prie puolamosios gynybos. Mažų grupelių ar pavienių asmenų karinis pasipriešinimas, leidžiantis šiek tiek apsiginti nuo plėšikaujančių kariškių, nebuvo veiksmingas organizuoto plėšikavimo, suėmimo ir gaudynių atveju. Spalio 28 d. Telšių aps. kariuomenės operacijos metu LLA nariai buvo renkami po 1-3 namuose, negalint pasipriešinti(551,15). Pavienių asmenų medžioklėms tiek NKVD-NKGB operatyvinės grupės, tiek milicija su stribais galėjo apsieiti be didesnės karinės paramos, o apsiginti nuo beginklės ar neorganizuotos vyrijos galėjo net pavienis ginkluotas okupacinės administracijos pareigūnas, užsidaręs savo namuose ar įstaigos pastate. Lapkričio 19-20 d. Trakų aps. Onuškio vls. 6 partizanai vieno selsovieta pirmininko pareikalavo įsileisti į namus, bet šis atsigynė, nukaudamas vieną puolančiųjų(245,40).

Karinės savigynos organizavimosi ar organizavimo procesas vyko ne vienu metu ir nevienodu intensyvumu atskirose vietovėse. Tai priklausė ne tik nuo Pasipriešinimą sukeliančių veiksnių, bet ir nuo vietos sąlygų. Taip besislapstančių namuose ar netoli jų vyrų padėtis skyrėsi nuo susibūrusių didesniuose miškuose, kur telkėsi ne tik vengiantys mobilizacijos, bet ir buvę kariškiai, šauliai, policininkai, studentai ir kiti besislapstantys politiniais sumetimais. Čia daugiausia veikė pagrindžio organizatoriai ir vadai, čia formavosi karinio pasipriešinimo taktika ir inicijuoti organizuoti pasipriešinimo veiksmai.

Partizaninės kovos uždavinius nurodė ir tikslino pati Lietuvos vidaus padėtis. Rugpjūčio-lapkričio mėn. partizanų uždaviniai buvo: a) organizuoti Lietuvos jaunimą į partizanų būrius kovai už Lietuvos nepriklausomybės atgavimą; b) skelbti, skatinti mobilizacijos bei šaukimų boikotą ir daryti įtaką slapstymosi procesui; c) stabdyti sovietų okupacinės valdžios kūrimą provincijoje; d) vaduoti suimtus žmones; e) ginti savo ir kaimo žmonių gyvybę, turtą; f) palaikyti tautoje rezistencines nuotaikas bei laisvės viltį ir sulaikyti lietuvius nuo bendradarbiavimo su okupantais. Šių bendrųjų

objektyviųjų strateginių uždavinių įgyvendinimo taktiką konkretino partizanų vadai ir organizatoriai.

Rugpjūčio pabaigoje-rugsėjo pradžioje kpt.J.Krikštonio išleistame įsakyme sakoma, kad lietuvių tauta organizavosi kovai už savo Tėvynę; buvo siūloma iš jaunimo kurti ginkluotus būrius, panašius į šaulių, propaguojant, kad jis neitų į okupantų kariuomenę(138,26).

Partizanų vadai bei organizatoriai aktyviai agitavo slėptis miškuose ir ginkluotis, o susitikimuose su baudėjais priešintis jiems kariniu būdu(140,147). Motyvuodamas karinių grupių kūrimo reikalingumą, vienas Siesikų-Deltuvos vls. partizanų organizatorių L.Kudelis-Bolševikas teigė, kad "kada vokiečiai bus sutriuškinti, rusai spaudžiami amerikiečių ir anglų, išves savo kariuomenę iki 1939 m. sienų, Lietuva taps nepriklausoma ir savarankiška, o tvarkos palaikymui bus reikalinga armija, kuri ir pradeda kurti"(140,148). P.Žėruolis susirinkusiems Siesikų vls. Gružų miške vyrams sakė: "jei jau pradėjome slapstytis, tai taip ir turime tęsti, būtina organizuotis ir organizuotai gintis"(381,36). A.Kalpokas Panemunio vls. vyrams aiškino, kad reikia organizuotai kovoti, jungtis į būrius ir laukti palankaus momento visuotiniam sukilimui su ginklu, palengvinant Lietuvos išvadavimą(395,49,50).

Nors bendroji karinio pasipriešinimo strategija kalba apie gynybą, faktiškai tai buvo puolimas - partizanai stengėsi kariniu kontrsmūgiu sulaikyti okupantų išsilaužimą Lietuvoje. Be to, pirmieji kariniai partizanų pasireiškimai žymėjo tik formalią partizanų kovų pradžią: kelias savaites ar mėnesius vykęs partizaninio pasipriešinimo idėjos brandos bei organizacinis vystymosi periodas buvo pergyvenamas visų būsimų partizaninių junginių. Tačiau netgi formalioje kovų pradžioje pirmieji kariniai veiksmai fiksuojami 1944 m. vasarą ir būtent šiaurės rytų bei vidurio Lietuvos vietovėse, patvirtinant patį organizuoto pasipriešinimo faktą.

Liepos 21 d. Panevėžio aps. Šimonių mstl. iš bažnyčios varpinės buvo apšaudyta grupė kareivių, nukautas karininkas ir 6 eiliniai, o šaudžiusieji pasislėpė(437,213). 24 d. jau Troškūnų vls. buvo apšaudyta kariuomenės kolona ir nukauti 2 kareiviai(437,213). Liepos mėn. apšaudymai dar galėjo būti sietini su besitraukiančiais saugūnais, nes 24 d. Pumpėnų vls. ant telegrafo stulpų rasti atsišaukimai, pasirašyti "Tėvynės apsauga"(437,195). Juose dirbsiantieji naujosios okupacinės valdžios įstai-gose išspėjami darbuotis taip, kad nebūtų nusikalstama Lietuvos interesams, primenama, kad yra stebimi ir už nusikaltimus atsakys gyvybe, o visiems lietuviams nurodama laikytis atsargiai ir draugiškai(437,195).

Rugpjūčio 1 d. Giedraičiuose buvo nukauti 2 rusų kapitonai(138,53). 14 d. 2 km nuo Panevėžio Šiaulių link buvo apšaudyta kareivių kolona(437,213). Tačiau mėnesio pabaigos akcijos jau neabejotinai sietinos su tikraisiais partizanais.

Rugpjūčio pabaigoje Zarasų aps. Antazavės vls. Maniuliškių šilelyje A.Streikaus vadovaujami partizanai, norėdami atmušti suimtuosius bei atsakyti į vietinės administracijos žiaurumus, surengė pasala sribams ir milicininkams(582,70; 349,73). Partizanai apšaudė 4 pastotėmis važiuosius maždaug 10 sribų būrį, nukovė 1 sribą ir 1 sužeidė, išvadavo 6 suimtuosius rekrutus(348,130,202; 501,5). Apšaudymo metu pasprukęs sribas atsivedė iš Antazavės į pagalbą sunkvežimį kareivių, tačiau juos sustabdė iš miško pasipylusi stipri kulkosvaidžių ir šautuvų ugnis. Partizanai sužeidė kelis kareivius ir privertė juos pasitraukti bei atsakyti persekiojimo(501,6-7; 138,61).

Panevėžio aps. rugpjūčio 14 d. 2 km nuo Panevėžio Šiaulių link buvo apšaudyta kareivių kolona(437,213). Rugsėjo 17 d. Ramygalos vls. Butkiškių k. rajone partizanai iš pasalų apšaudė "šukuojančią" mišką kariuomenės grupę, sužeidė 2 kareivius ir pasislėpė(437,246). 22 d. Krekenavos vls. miške prie Baibokų k. partizanai likvidavo 2 priešų kareivius(437,246).

Spalio 3 d. P.Kecoriaus būrys iš 50 partizanų puolė Vadoklius - daboklę ir NKVD pastatą, kur gynėsi 3 milicininkai ir 5 brigadmilcai (stribai), nukovė 4 priešus, tarp jų milicijos įgaliotinį, ir išvadavo 3-6 suimtuosius(139,67; 437,245). 25 d. kelyje iš Nociūnų į Šimonis keletas partizanų surengė pasalą 3 stribams, nukaudami du ir vieną sužeidami; kaip trofėjus paimti ginklai ir šaudmenys(437,256). Kitą dieną į įvykio vietą išvykusi 11 milicininkų ir stribų grupė miške buvo apšaudyta, bet mūšio metu aukų iš abiejų pusių nebuvo(437,256).

Spalio 29 d. Viešintų vls. Maldaikių ir Ciunkių k. mūšis vyko daugiau kaip dvi valandas, buvo aukų iš abiejų pusių(913,259). 31 d. 9 val. ryte 48 partizanų būrys puolė Viešintas, nukovė valsčiaus partorgą Afanasjev, o visi likę aktyvistai pabėgo į Burbeklių k.(913,259). Spalio 30 d. partizanai puolė Ramygala(913,259).

Ukmergės aps. rugpjūčio 3 d. pasaloje buvo nukauti 3 Siesikų stribai(66,76). 27-30 d. partizanai, bandydami išvaduoti suimtuosius, puolė Taujėnus, granatomis apmetė valsčių, sužeidė jo pirmininką ir milicininką, apšaudė miestelį(140,23-24; 138,42).

Rugsėjo 2 į 3 d. naktį 10-15 partizanų puolė Siesikų miestelį, užėmė valsčių, dvi valandas trukusiame mūšyje nukovė 2 karininkus ir 2-3 stribus, 1 sužeidė, išsivedė dar 3 kolaborantus (valsčiaus sekretorių, milicininką ir seniūną)(138,38,40; 140,27-28; 66,76). Likę stribai ir administracijos pareigūnai išsigelbėjo tik užsidarę Siesikų bažnyčioje - partizanai nedrįso laužti jos durų(141).

Rugsėjo 8 d. partizanai apšaudė pasienio užkardą ir taip nuvilioję kareivius 9 d. pakeliui iš Pagirių į Ukmergę pasaloje sunaikino 3 Pagirių valsčiaus okupacinės administracijos pareigūnus (partorgą, valsčiaus pirmininką, instruktorę), vykusius į mitingą(66,76; 138,40; 141). 12 d. Siesikų vls. buvo apšaudyti 4 rusų kareiviai, grįžtantys iš "uždavinio", tačiau į pagalbą atskubėjus visam pasieniečių daliniui, partizanai atsišaudydami pasitraukė(138,38,50).

Spalio 23 d. kpt.J.Krikštaponio įsakymu buvo įvykdyta Pagirių-Vaivadiškių operacija. Apie 50 rinktinės savanorių, vadovaujamų lttn.D.Vaitelio 3 val. nakties puolė Pagirius, po to užėmė Vaivadiškių dvarą, kur buvo rusų igulos kareivinės. Tik 10 val. ryto atvykusi igula stojo į kautynes su partizanais, bet pastarieji dengiami kulkosvaidžių ugnies apie 11 val. organizuotai pasitraukė trimis kryptimis. Rusai, neturėdami didelės kiekybinės persvaros, nedrįso jų persekioti(140,132). Operacijos metu buvo išvaduoti 3 suimtieji, sušaudyti 2 kolaborantai, padegtas Vaivadiškių dvaras(140,132,153). Partizanų nuostoliai-dalinyje kovojęs vokiečių V.Chucligeris paimtas į nelaisvę sužeistas ir tardant nukankintas ("mirė nuo kraujo netekimo")(140,132).

Partizanai surengė ne mažiau tris kaip pasalas (rugsėjo 14 d. Deltuvos vls., spalio 10 ir 11 d.), kuriose buvo nukauti 5 priešų pasieniečiai, tarp jų vienas karininkas, o penkiose susirėmimuose su stribais ir kariuomene (rugsėjo 26 d. Deltuvos vls., spalio mėn., lapkričio 20 d.) dar nukovė 3 kareivius, porą stribų ir mirtinai sužeidė Ukmergės NKGB skyriaus viršininko pavaduotoją I.Medvedev(66,76).

Lapkričio 2 d. rusų kariuomenei apsupus Gružų mišką gindamiesi žuvo 5 partizanai: Vincas Survila, Vaclovas Grigalevičius, Pranas ir Antanas Gudai, J. Zimbilis(381,37).

Rugpjūčio 30 d. apie 40 balninkiečių partizanų būrys puolė Želvos NKVD skyrių, po to kalėjimą, norėdami išvaduoti suimtuosius(674,242; 138,30,36). Rugsėjo 3-4 d. Balninkų vls. 5 partizanai parengė pasalą administracijos pareigūnams ir sužeidė instruktorių iš Vilniaus bei SSRS paruošų apskrities įgaliotinį(138,42,48). 4 d. Žemaitkiemio vls. partizanai pasaloje nukovė valsčiaus pirmininką ir Ukmergės kalėjimo viršininko pavaduotoją(138,42; 140,25). 5 d. apie 50 partizanų puolė Šešuolius, išdaužė v alsčių ir išlaisvino suimtuosius(138,42).

Rugsėjo 7 d. Kurklių vls. apie 50 partizanų puolė NKVD skyrių ir išlaisvino 12 suimtųjų; kariuomenei persekiojant buvo suimtas atsišaudęs Antanas Kveska(138,42,47,50). Opergrupei toliau vykdant siautimą, 9 d. Trakinių k. buvo suimta 18 žmonių, iš kurių 8 atiduoti kariniam komisariatui, bet partizanų pėdsakų nepavyko aptikti(132,50). Iš šaltinių nėra aišku, ar tai antrasis Kurklių puolimas, nes prisiminimuose minimos rusų kariuomenės rugpjūčio 24-26 d. įvykdytos Trakinių k. vyrų gaudynės, kuriose suimta ir uždaryta Kurklių kalėjime apie 50 žmonių; 26 d. naktį juos išvadavo gretimuose kaimuose susiorganizavęs partizanų būrys(142).

Rugsėjo 9 d. apie 40 partizanų puolė Balninkus, tačiau valsčiaus būstinėje įsitvirtinusi okupantų karinė opergrupė puolimą atmušė; iš partizanų pusės žuvo 1 ir du sužeisti, rusai nuostolių neturėjo(674,242; 132,48; 140,32). 14 (15) d. Kavarsko vls. prie Veršelių k. pamiškėje apie 23 partizanų būrys, siekdami sutrukdyti mobilizuojamųjų gaudynes, užpuolė 15-30 pasieniečių pasalos opergrupę; po trijų valandų mūšio rusai pasitraukė(138,47-48). Priešas neteko 4-5 kareivių, iš jų 1 karininko, 2 sužeisti, partizanų nuostoliai - 4 žuvę bei 6 sužeisti, iš kurių 2 vyrai vėliau buvo suimti(138,42,47; 745,104).

Spalio 10 d. partizanai 2-amc kilometre nuo Balninkų užminavo kelią ir susprogdino pasieniečių autobusą(66,67). 24 d. antrą kartą pultas Želvos valsčius(674,242).

1944 m. rudenį jungtinis trijų partizanų būrys užėmė Molėtus(477). Lapkričio 11 d. Giedraičių vls. Kazokų miške kariuomenė puolė apie 60 partizanų būrį; pastarieji bandė pro Kamastos ežerą ištrūkti iš apsupties į Želvos mišką, tačiau rūke pateko į rusų pasalas(477). Dengdami pasitraukimą, žuvo būrio vadas kpt.J.Katinas ir 2-3 partizanai, 4 žmonės buvo suimti; rusų nuostoliai - 2 nukauti ir 1 sužeistas(140,162; 477).

Rugsėjo 20 d. Širvintų vls. Surgelių k. buvę slėpynėje 8 pasieniečiai apšaudyti 2 partizanų, kurie ėmė trauktis miško link; persekiodami "lengvą grobį" rusai pateko į partizanų būrio pasalą ir priversti bėgti, netekę 1 kareivio(138,44). Lapkričio 10 d. į šiaurės rytus nuo Širvintų žuvo 3 ir buvo suimti 2 vyrai, išgriauta žeminė ir atsargų sandėlys, paimta ginklų(140,162).

Biržų aps. 2 susirėmimuose su kariuomene (spalio 22 d. Pabiržės vls. Gulbinų k., lapkričio 8 d. Gaigalų k.) buvo nukauti 2 okupantų kariškiai(66,16). Lapkričio 23 d. naktį partizanai apšaudė Krinčiną(596,12). 26 d. Nemunėlio Radviliškio vls. partizanai pasaloje nukovė 3 brigadmilcų ir sužeidė Biržų vls. Šleideriškių selsovieta pirmininką^,17).

Iš Biržų aps. vykusių kautynių apimtimi išsiskyrė Svilių mūšis. Lapkričio 29-30 d.

naktį nurodžius agentams virš 100 rusų kareivių ir sribų iškrėtė Svilių, Zizonio ir dar vieną kaimą, suimdami 18 "vengiančių mobilizacijos ir kito elemento"(596,19). Paryčiui apie gaudynes Svilių k. buvo įspėti dviejų būrių - Liekniškio ir Judiškio - partizanai, tačiau nakties metu negalėjo įvertinti priešo pajėgų skaičiaus(596,24). Partizanų pajėgas sudarė virš 80 vyrų, kurie pasiskirstę skyriais bandė pulti priešą, bent sinchroninis puolimas nepavyko: 9 val. ryto penkių partizanų avangardas apšaudydami bandė Biržų kelyje sulaikyti automašiną su suimtaisiais, tačiau į susidūrimo vietą iš kaimo metėsi kariuomenė(596,19; 745,656). Partizanai ėmė trauktis į mišką, kur juos kulkosvaidžių ugnimi parėmė likusieji 40 liekniškiečių bei nuo Vabalninko pusės judiškiečiai(745,656). Mūšis truko visą dieną - nors spaudžiami skaičiumi pranašesnių jėgų bei būdami mažai patyrę, partizanai atsišaudydami ir manevruodami pelkėse vakare sugebėjo atitrūkti ir pasitraukti(596,19). Žuvo apie 11 partizanų (pagal okupantus 18, į aukas nurašant ir kai ką iš suimtųjų), tarp jų P.Galvanauskas, Jurgis Suvaizdis ir kt., keletas suimta, taip pat aplinkiniuose kaimuose sugaudyta dar 23 vengiantys mobilizacijos(596,22; 745,657).

Rokiškio aps. lapkričio 17 d. mūšyje partizanai nukovė Rokiškio NKVD milicininką(66,56). Rudenį P.Vaidakevičiaus būrys puolė Skapiškį(526,357).

Švenčionių aps. 1944 m. rudenį apie 30 vyrų, vadovaujamų M.Vilučio-Klevo, prie Obelių kalno surengė pasalą sribams kelyje iš Mineiškiemio į Linkmenis(483,75). Lapkričio 15-16 d. naktį Ginučių miške susirinkę apie 15 J.Gimžausko vadovaujamų partizanų nutarė surengti pasalą kolaborantams, renkantiems javų duokles Saldutiškio vls. ir atvykusiems į Paukajos k. Ryte kelyje iš Ginučių į Kirdeikių k., ties K.Rukšėno sodyba, partizanai apšaudė 20 ginkluotų kolaborantų būrį, važiuosį trimis pastotėmis, daugelį nukovė(721,25). Ištrūkę du aktyvistai pranešė apie pasalą į Švenčionis, iš kur į Kirdeikius atvyko 20 kareivių komanda, vadovaujama NKVD viršininko Afanasjev(721,25). 16 d. ryte susirinkę partizanai vėl pakartojo pasalą, apšaudė kareivius, sužeidė patį viršininką, ir tik trečią dieną atvykus dar daugiau kariuomenės partizanai be nuostolių išsisklaidė(721,2:5).

Lapkričio mėn. Krakių vls. kpt.V.Pabarčiaus partizanai puolė 12 sribų būrį, atvykusį į Pašušvį gaudyti naujokų, nukaudami 3 ir 7 paimdami į nelaisvę, kurie KLT sprendimu vėliau buvo sušaudyti(34,8). Kitą dieną partizanai apšaudė rusų reguliarios kariuomenės sunkvežimį Krakių-Ilgizių vieškelyje, važiuosį į mišką malkų, ir nušovė Pašušvio dvare du sribus, gaudžiusius naujokus(34,9).

Trakų aps. lapkričio 17 d. Žaslių vls. Karsakų k. 12 partizanų, vykdžiusių operaciją prieš selsovieta pirmininką, buvo kariuomenės pavyti pamiškėje; susišaudymo metu rusai paėmė sužeistą Vacį Ašaką(246,72). 20 d. Žiežmarių vls. Balcariškių k. apie 20 partizanų 4 val. ryto užpuolė apsinakvojusius kolaborantus: buvo nukautas selsovieta pirmininko pavaduotojas, o dviems pavyko pasprukti pro langą(246,73). Lapkričio mėn. 3 partizanų būriai, vadovaujami J.Misiūno-Žaliojo Velnio, P.Kacevičiaus-Geniaus ir Z.Mastausko-Gandro įsiveržė į Gegužinę(460,24).

Rugpjūčio 29 d. Aukštadvario-Semeliškių kelyje buvo nukauti 4 rusų kareiviai(721,107). Spalio 15-16 d. naktį Onušio vls. Dusmenų k. J.Dambrausko-Siaubo partizanai sunaikino valsčiaus NKVD įgaliotinį, milicininką, paruošų agentą ir kt., iš viso 8 komunistinius kolaborantus, girtavusius vietinio ruso sodyboje, bei paėmė trofėjais jų ginklus(245,6,24; 246,77; 547,255).

Lapkričio 11/12 d. naktį apie 30-40 partizanų būrys, ginkluotas 3 kulkosvaidžiais, automatais, iš trijų pusių puolė Onuški, atakuodami valsčiaus ir NKVD pastatą, kur įsitvirtino 5 milicininkai ir 15 sribų(245,40). Priešui, nors ir apmėtytam granatomis, mūriniame pastate pavyko apsiginti be nuostolių, gi partizanų žuvo du(245,40; 246,68). 14 d. 16 val. partizanai pakartojo operaciją, bet raudonieji įsitvirtino jau miestelio prieigose ir taip atsiginė(245,40). 22 d. Bakaloriškių k. partizanai apšaudė 5 Onuškių igulos kareivius iš NKVD 298 ŠP 2ŠB pirmos kuopos, vieną iš jų nukaudami ir vieną sužeisdami(66,74; 245,40; 246,74).

Alytaus aps. rugsėjo mėn. mūšyje prie Lavio ežero buvo nukauti 3 Varėnos sribai, įvyko susirėmimas su kariuomene (Marcinkonių vls. Kliūčių k.)(66,80). Lapkričio 10/11 d. naktį S.Alksos-Varno partizanų būrys puolė Valkininkus, sudegino valsčiaus pastatą, nutraukė ryšius pašte, rekvizavo kooperatyvo turtą ir nukovė selsovieta pirmininką (pirminiuose pranešimuose apie įvykį užpuolimas buvo priskirtas lenkams)(548,298; 246,68).

Raseinių aps. lapkričio mėn. 28 d. mūšyje Kražių vls. partizanai nukovė 1 sribą(66,26).

Šiaulių aps. Žagarės vls. lapkričio 15 d. buvo užpulta grupė kareivių, iš jų ir 1 nukautas(163,81).

Labai aktyviai buvo vaduojami suimtieji. Priešo duomenimis 1944 m. partizanai puolė 11 valsčių centrų ir iš areštinių išlaisvino 82 suimtuosius(408,31). Iš tikrųjų tas skaičius buvo kelis kartus didesnis - vien 1944 m. vasarą-rudenį šiame darbe minimų 5 partizanų puolimų metu iš areštinių buvo išvaduoti 117 suimtųjų ir kalinių, neskaitant išvadotų konvojų metu.

T.Morkvino-Tamošiaus ir kt. vadovaujami partizanai rudenį puolė Krinčiną, o spalio 26 d. ir pačius Biržus. Operacijoje dalyvavo apie 40 partizanų, kurie 2 val. nakties staigiai įsiveržė į miestą, apšaudydami vienu metu NKGB ir NKVD pastatus ir apmėtydami granatomis kalėjimą(596,44). Išsibėgioję prižiūrėtojai, sribai ir NKVD-NKGB operatyvininkai apsigynė tik užsisklendę senojoje Radvilų pilyje(154). Su šūkiu "mes jūsų išlaisvintojai" partizanai išvedė grupėmis 48 kalinius ir su apsauga nuvedė Vabalninko kryptimi, kur 18 km nuo Biržų leido išsivaikščioti(596,44). Priešo iškviesta pagalba - 216 PP susitrukdė dėl partizanų padegto Daužgirių tilto, tad persekiojimas buvo be rezultatų, išskyrus 6 kalinius, savanoriškai sugrįžusius atgal(596,44; 154). Operacija yra reikšminga ne tik išlaisvintų kalinių skaičiumi, bet ir tuo, kad tai buvo vienintelis Lietuvoje toks sėkmingas apskrities miesto puolimas.

Lapkričio 10 d. P.Šakio ir A.Šalčio vadovaujami 17-18 aplinkinių kaimų vyrų, siekdami išvaduoti Alfonsą Stygą iš Buivėnų k., puolė Pandėlių, apšaudė miliciją ir paštą, išlaužė daboklės duris ir išvadavo 7 suimtuosius(712,172). 17 d. karinė komendantūra Traupyje (Raguvos vls.) suėmė 3 žmones, bandė išlaisvinti juos apie 30 kpt.J.Krikštonio partizanų, bet buvo atmušti(437,266). 19 d. 30 partizanų įsiveržė į Daujėnus, išlaisvino suimtąjį, apšaudė milicijos ir administracijos pastatą(596,8).

Gruodžio 1 d. 14 partizanų, vadovaujami lapkričio pabaigoje atvykusio Šiaulių LLA apygardos vado j.ltn.A.Eidimto-Žybarto bei LLA vado ltn.K.Veverskio-Senio, puolė Seredžiaus miestelį, turėdami tikslą išvaduoti suimtuosius. Operacijos metu iš kalėjimo buvo išlaisvinta 10 vyrų, o 4 sugauti NKVD bei valsčiaus administracijos pareigūnai sušaudyti, iš NKVD raštinės paimti dokumentai, blankai, anspaudai,

rašomoji mašinėlė, popierius ir suimtųjų asmens daiktai(6,31-32; 382,78,204-205). Visuomenei informuoti buvo išplatinti 6 egz. lapelių, pasirašyti Skrajojančio baudžiamojo bataliono, nurodantys, kad kolaborantai sunaikinti kaip "atkaklūs lietuvių tautos priešai", išpėjantys, kad gyventojų elgesys stebimas ir aktyviai remiančių sovietų valdžią laukia toks pat likimas(382,205-206).

Ne rečiau vyko ir atskirų konvojų, lydėjusių suimtuosius ar sugaudytus rekrūtus, užpuolimai, tačiau šioje karinio pasipriešinimo sferoje labiau pastebimas neorganizuotas, spontaniškas saviginos veiksmas. Kadangi pirmuosius suimtuosius ar sugaudytus (ypač pavienius) ne kariuomenės operacijų metu dažniausiai saugodavo ar lydėdavo minimali apsauga (vienas-keli milicininkai ar brigadmilcai), išvadavimo operacija nereikalavo jėgos demonstravimo ir tai galėjo atlikti artimi draugai ar giminaičiai. Kitaip tariant, dažnai suimtojo išvadavimas reiškė takoskyrinį apsisprendimą priešintis jėga ir nulemdavo stojimą į partizano kelią.

Rugsėjo 11d. Trakų aps. Semeliškių vls. buvo atmuštas Pranas Rudis ir nukautas jį lydėjęs milicininkas(245,5). Spalio 10 d. 16 partizanų B.Vaicekausko būrys įvykdė savo pirmą operaciją - užpuolė 95 PO pasieniečių konvojų, norėdami atmušti suimtuosius: mūšio metu buvo nukauti du priešo kareiviai(547,125; 246,78). Deja, spalio 12 d. vidinio agento Skorij(a.sL) būrys buvo atvestas į pasalą, kurios metu žuvo 4 partizanai ir ryšininkai (turėję nuvesti pas Žaliąją Velnią), suimti du, tarp jų į kojas sužeistas vadas(246,78).

Lapkričio 16 d. Nemunėlio Radviliškio vls. 5 partizanai apšaudė konvojų ir išlaisvino 3 suimtuosius(596,9). 17 d. 4 karinio komisariato tarnautojai Kruonio vls. Kazokų k. suėmė du brolius Praškevičius, bet netoli Butkiemio k. partizanai juos išvadavo, nukaudami rusų kapitoną ir konvojininką bei sužeisdami valsčiaus pirmininko pavaduotoją(601,145).

Dalis partizanų kovinių operacijų buvo parodomos pobūdžio, nukreiptos prieš politines okupanto kampanijas. Lapkričio pradžioje, komunistinių spalio švenčių išvakarėse, partizanai įsiveržė į Videniškių miestelį(48,191), 7-8 d., vykstant pačiam minėjimui, Jūžintuose apšaudė valsčiaus būstinę(152,335). Tuo pat metu Biržų aps. partizanai įsiveržė į Papilį, sutrukdė minėjimą ir sužeidė du ginkluotus žemės ūkio kooperatyvo sargybinius(29,84-85).

YPATINGOSIOS KOVINĖS OPERACIJOS IR JŲ SVARBA

Ypatingi partizanų kovos veiksmai buvo atskirų okupacinės administracijos pareigūnų, naujosios valdžios talkininkų bei šnipų likvidavimas. Šiuos veiksmus sąlygojo bendroji Pasipriešinimo strategija, reikalavusi šalinti tautinį monolitą ardančius veiksmus. Dažniausiai buvo likviduojami stribai, ginkluoti ir veiklesni okupacinės administracijos pareigūnai bei talkininkai, taip pat NKVD-NKGB agentai bei informatoriai, marodieriaujantys priešo kareiviai. Likvidacijos operacijas partizanai daugiausiai kruopščiai planavo ir ruošė iš anksto ir jos buvo ne mažiau svarbios negu susišaudymai ar kautynės su kariuomene.

Tačiau stichiškumo bei spontaniškumo šiuo atveju irgi nebuvo galima išvengti.

Kaip ir pavienių suimtųjų vadavimas, taip ir aktyvesnio kolaboranto likvidavimas galėjo reikšti tik partizanavimo pradžią ar atsitiktinę savigyną, bet tuo pat metu tai jungėsi į Pasipriešinimo bendro strateginio plano - stabdyti kolaboravimą - vykdymą. Kitaip tariant, organizuotas pasipriešinimas dar negalėjo atsakyti už visus šiuos veiksmus, bet tuo pat metu jie buvo teisėti, nes išprovokuoti priešo. Net ginklo paėmimas iš okupanto rankų "savigynai" (kai už kelis šovinius tampama "banditais") reiškė aktyvų karinį talkininkavimą priešiui ir atvirą konfrontaciją su kovojančia tauta.

1944 m. rugpjūčio 13 d. Musninkų vls. į naujosios valdžios aktyvisto namus buvo įmesta granata(138,53). 17 d. Musninkų vls. NKVD įgaliotinis suėmė 2 lietuvius, kuriuos pavedė saugoti 2 brigadmilcams; greitai susiorganizavę, suimtųjų draugai, raiti ant arklių užkirtę kelią ir apšaudę išvadavo(138,53). 18 d. šie brigadmilcai buvo suimti ir sušaudyti(138,53). 23 d. Panevėžio aps. suimant Blažiūną, šiam pasipriešinus, buvo sunkiai sužeistas 137 NKVD ŠP kareivis(437,215).

Rugsėjo 23 d. įmesta pro langą granata išsprogdintas Rumšiškių valsčiaus pirmininko namas, nukauti rusai milicininkas ir komsorgas bei sužeistas pirmininkas, aktyviai gaudę mobilizuojamus(592,150-151; 601,46). Spalio 27 d. Saločių vls. buvo sužeistas "dovanų Raudonajai Armijai rinkėjas"(596,6). Lapkričio 9 d. Marijampolės aps. Gudelių vls. milicijos įgaliotinis buvo nušautas tikrinant dokumentus(435,44).

Organizuoto pasipriešinimo įvykdyta likvidacijos ar išpėjimo operacija paprastai išsiskirdavo savo tikslingumu, veiksmingumu ir dėl geros žvalgybos bei pasiruošimo buvo įvykdoma minimaliomis pajėgomis (3-6 partizanai) bei nuostoliais.

Rugsėjo 10 d. Deltuvos vls. Klimiškių k. buvo išsivestas į mišką ir likviduotas Ukmergės apskrities pareigūnas J.Kozlov, tvarkęs "butų reikalus", o Mylašūnų k. nušauta milicininko žmona(66,76; 138,40,50). 24 d. Kruonio vls. Darsūniškyje į NKGB informatoriaus namus buvo įmesta granata, mirtinai sužeidusi ir nusikaltėlio žmoną(592,231). Rudenį Kalvių miške susišaudymo su partizanais metu buvo mirtinai sužeistas Kruonio vls. NKVD viršininkas(228,67).

Rugsėjo mėn. dar buvo nušauti, sušaudyti, išvesti į mišką ar dingo be žinios: 2 selsovietų pirmininkai (1 d. Panevėžio aps., 11d. Žaslių vls.)(245,5; 437,245); 2 vietiniai rusai-kolaborantai (Širvintų vls. Staškūniškių k.)(138,44); 1 rusų karininkas (15 d. Musninkų vls. Klinapolio k.)(138,53).

Spalio 18/19 d. naktį Onušio vls. Bičiūnų k. 6 partizanai, apsimetę NKVD darbuotojais, įviliojo į spąstus ir nušovė valsčiaus stribų būrio organizatorių ir vadą Grolinšką, atsivežusį 15 šautuvų organizuojamiems okupantų talkininkams(245,24-25; 246,76). 23 d. Žiežmarių vls. Mijaugonių k. buvo sušaudytas aktyvistas J.Vaištakėvičius, prieš tai dalyvavęs "mažažemių ir bežemių valstiečių suvažiavime", ir paimtas jo šautuvas(246,77). 26 d. kelyje į Pelyšių k. suimti dviračiais važiuavę Šimonių milicijos įgaliotinis ir Panevėžio aps. kompartijos instruktorius(437,256).

Spalio mėn. likviduoti: 1 pasienietis (27 d. Papilio vls.), 1 stribas (Širvintų vls. Vinciučių k.)(66,67), 3 selsovietų pirmininkai ar pavaduotojai (2-3 d. Vievio vls. Aleksandriškių ir Torbiškių k., 10/11 d. Vadoklių vls. Kutronio k.)(246,76; 147,13; 437,245; 547,110); 2 NKVD-NKGB skyrių darbuotojai (25 d. Šimonių vls. karinės įskaitos stalo viršininkas, 28 d. Trakų aps. tardytojas)(437,256; 245,5), 1 šnipas (30 d. Panevėžio vls. eigulys)(427,246). Be to, spalio 2 d. Žaslių vls. Teodaravos k. buvo nušauta "piliėtė", įskundusi kaimynus "kaip buožes"(246,77).

Lapkričio 2/3 d. naktį Šiaulių aps. Radviliškio vls. Vismuntų k. buvo nušauti broliai Laucevičiai ir jų motina, vienas jų buvo komjaunuolis, o kitas (užtraukęs šeimai šį likimą) selsovieta pirmininko pavaduotojas ir NKGB agentas(2,42).

Lapkričio mėn. dar likviduoti: 2 milicininkai ir sribai (12 d. Panevėžio aps., 26 d. Ukmergės aps.)(66,44,76), 1 žemės komisijos narys (matuojant žemą 14 d. Kamajų dvare)(484,107), 2 aktyvistai (3 d. Žiežmarių vls. Mūro Strėvininkuose, 12 d. Kelmės apyl.)(245,40; 547,256); 1 žemės dalinimo komisijos pirmininkas (Pakruojo vls.)(155).

Analizuojant ir lyginant minėtus faktus, tiek su kitomis kovinėmis operacijomis (pasalomis, mūšiais), tiek su okupanto teroro apimtimi, matyti, kad kolaborantų likvidavimas nebuvo masinis, o labiau pavyzdinis, skirtas pasiekti kitokių rezultatų. Lietuvoje vyko laisvės kova, o ne specifinė ideologinė-politinė akcija, patriotizmas nulėmė garbingus kovos metodus bei tautos gyvybės saugojimą, o organizacija sulaukė nuo neišvengiamos partizanijoje anarchijos ir netvarkos. Be to, kiekvienas teroro aktas sukeldavo okupantų kariuomenės siautimus toje apylinkėje, pasunkindamas partizanų išgyvenimo sąlygas. Todėl pagrindinis okupantų administracijos skverbimasis ir lietuvių sulaukymas nuo bendradarbiavimo su ja, buvo paremtas ne beatrankiniu likvidaciniu teroru, o moraliniu įtikinėjimu, grasinančiais išpėjimais, fizinio poveikio priemonėmis (sumušimu, apšaudymu) ir tik kraštutiniu atveju - mirties bausme. Būtent prevenciniai veiksmai buvo masiniai ir plačiai praktikuojamas kovos metodas.

Jau spalio pradžioje Trakų aps. Žiežmarių ir Žaslių vls. eilėje kaimų Žaliojo Velnio pasirašytais rašteliais buvo išpėti aktyvesni kolaboruojantys asmenys bei Žaslių milicija(547,III). Spalio 5 d. Dauguose pasirodęs atsišaukimas išpėjo visus Lietuvos piliečius, griaušančius Lietuvą bendradarbiavimu su NKVD, žemės perdalintojus(594,327). Lapkričio 18 d. Biržų aps. Daujėnų vls. buvo iškabinti atsišaukimai išpėjimai administracijai ir milicijai, pasirašyti Lietuvos vadavimo sąjungos ir Geležinio Vilko(596,7). Tą pat dieną Pabiržės vls. Gulbinų k. apie 100 partizanų apsupo mokyklą, kurioje okupacinės valdžios aktyvistai buvo surengę ūkininkų susirinkimą dėl pyliavų(596,7). Plojimais sutikti partizanai išvaikė agitatorius, apylinkės pirmininką išpėjo nebūti uoliu okupantų talkininku, pranešė žmonėms, kad užsienyje veikia tikroji Lietuvos vyriausybė, o vietos mokytojas pasakė patriotinę kalbą(409, 303-304; 596,8).

Lapkričio 21 d. apie 50 partizanų įsakė Žaslių vls. Pustakiemio k. selsovieta pirmininkui atsisakyti pareigų, atėmė 150 mobilizacinių šaukimų ir paliko raštišką išpėjimą(246,74). NKGB pranešimuose rašoma, kad lapkričio mėn. partizanai Vabalninko, Papilio ir Pabiržės vls. grasina kolaborantams, apšaudo ir padega jų namus(596,9).

1944 m. rudenį partizanai ar dar neorganizuotos grupės apšaudė ar sprogdino (pačius asmenis ar jų namus), sumušė, išpėjo atsisakyti pareigų ar aktyviai nebendradarbiauti su okupantu: rugsėjo mėn. - paruošų įgaliotinį ir milicininką (4 d. Gelvonių vls.)(138,52); milicininko tėvą (11 d. Deltuvos vls.)(138,50); 3 kolaborantus (16 d. Žemaitkiemio vls. Lyduokių mstl.)(138,52).

Spalio mėn. - 3 selsovieta pirmininkus (21 d. Onušio vls. Dusmenų k., 23 d. Žaslių vls. Krasnosiolkos k., 24/25 d. Kruonio vls. Žiūronių k.)(246,76; 601,56), kom-sorgą (11 d. Seredžiaus vls. Padubysio k.)(601,53), milicininką (17/18 d. Jonavos vls.

Bajoriškių k.)(601,54), 3 kitus aktyvistus (2 d. Rumšiškių vls. Kieliškių k., 4 d. Žiežmarių vls. Mediniuose Strėvininkuose, 8 d. Vabalninko vls.)(547,110; 596,6; 601,53).

Lapkričio mėn. - 1 milicijos įgaliotinė (7 d. Panemunio vls.)(484,107), 3 selso vietų pirmininkus (8 d. Pandėlio vls., 11 d. Žiežmarių vls. Būdiškių k., 12 d. Gudelių vls. Rudenų k.)(435,40; 484,107), 2 sekretorius-pirmininkų pavaduotojus (10 d. Žiežmarių vls. Varkalių k., 24 d. Onušio vls. Kaniūkų k.), 1 žemės ūkio komisijos narį bei kitus 4 okupantų talkininkus, įskaitant ir aktyvesnių pareigūnų bei strībų šeimų narius (11 d. Kamajų dvare, 11/12 d. Vilkijos vls. Bružės k., 24 d. Aukštadvario vls. Žižiūnų k., Onušio vls. Kaniūkų k.)(245,40-41; 246,74; 601,132), taip pat sudegino jų 2 gyvenamuosius ar ūkinius pastatus. Lapkričio 12 d. buvo apšaudytas Gudelių valsčiaus pirmininko namas(435,40).

Šie faktai tėra tik dalis, užfiksuota šaltiniuose, tačiau dauguma įspėjimus gavusių ar šiaip susidūrusių su partizanaus pareigūnų ar asmenų linko tai laikyti paslapyje - igula toli, partizanai čia pat.

Savotišku įspėjimu virto ir gyventojų turto rekvizicijos partizanų naudai. Tačiau 1944 m. rudenį tokių veiksmų dar nebuvo gausu, nes rezistentų artimieji bei rėmėjai dar buvo pajėgūs išlaikyti kovotojus. Tačiau intensyvėjant okupantų ekonominiam plėšimui, palaipsniui ima formuotis nuostata partizanų išlaikymo našta perkrauti ir ant okupantų talkininkų ar jiems prijauniančių pečių. Daugeliu atveju partizanai tarsi atsiimdavo savo turta, okupacinės valdžios atimtą ir atiduotą "bežemiams ir mažžemiams", bausdavo už neteisėtas svetimo turto vagystes ir plėšikavimus. Lapkričio 26 d. Onušio vls. Drabužnikų k. Lukšos būrio partizanai rekvizavo Aukštadvario milicininko tėvo turto(245,40).

Dalis partizanų veiksmų buvo atviro ekonominio pasipriešinimo pobūdžio. Rugsėjo 24 d. Panevėžio aps. Naujamiesčio vls. ties Berčiūnų k. partizanai apšaudė kareivius, vežusius šieną(437,246). Lapkričio 14 d. 30 partizanų būrys Aukštadvario vls. Nikronių malūne iškabino skelbimą, raginantį vengti mobilizacijos, stoti į kovą su komunistais ir sabotuoti grūdų paruošas(245,41; 246,73). 20 d. Biržų vls. Gegutės miške 3 partizanai išvijo miško kirtėjus(596,13). 22 d. Papilio vls. 25 partizanai paliepė išsiskirstyti 300 ūkininkų, suvartų malkų paruošoms atlikti, o Melaiščių k. apšaudė selsovietos pirmininko namus, sudaužė pieno surinkimo punkto įrengimus ir sudegino dokumentus(596,13,17). 23 d. partizanai sugrąžino atgal Kupreliškių vls. ūkininkus, vedusius į Biržų karinį komisariatą perregistruoti arklius(596,12).

Be kovinių operacijų, partizanai vykdė ir kitą pagrindinę veiklą: leido spaudą ir atsišaukimus, organizavo pasų (tuo laiku dar galiojo vokiški ir lietuviški pasai bei senųjų savivaldybių blankai) bei kitokių dokumentų gamybą, esant reikalui legalizuotis, ir kt. Tuo užsiėmė Tigro rinktinės štabas, turėjęs visą Saldutiškio vls. archyvą(37,130-131). Meiliškių apylinkės partizanai turėjo visus Grinkiškio valsčiaus antspaudus ir rašomąją mašinėlę gamino gyventojams gimimo pažymėjimus bei perdirbinėjo pasus(34,6).

Rugpjūčio 27 d. Vabalninke buvo išklijuoti atsišaukimai(592,312). Spalio pradžioje atsišaukimai, raginantys slėptis, neiti į rusų kariuomenę, išplatinti Varėnos vls.(594,2). Lapkričio 7 d. išklijuoti atsišaukimai Alytuje(594,13).

Mūšiai, kautynės, pasalos, operacijos ir kiti šaltiniuose užfiksuoti partizanų veiksmai tebuvo dalis įtemptos veiklos. Partizanai pastoviai judėjo, mezgė ryšius, vykdė

žvalgybą, planavo kovines operacijas, atlikdavo nemažai nesėkmingų bandymų, kol operacija baigdavosi vienokiu ar kitokiu rezultatu, manevravo, kad išvengtų susidūrimo su pranašesnėmis priešų pajėgomis ar susekimo, rūpinosi kasdieninėmis maisto ir aprūpinimo problemomis. Vien partizanų egzistavimo faktas, neminint veiksmų, kėlė pavojų okupacinio režimo tvarkai ir komplikavo operatyvinę padėtį.

PIRMIEJI LAISVĖS KOVOS REZULTATAI IR JOS SLOPINIMO TAKTIKA

PRIEŠO PAJĖGOS IR DISLOKACIJA

Apibūdindami priešo pajėgas, slopinusias Pasipriešinimą ir kariavusias Lietuvos karą, susiduriame su jų apibrėžimo problema, o tuo pačiu ir jų galios nustatymu. Sovietmečio literatūroje buvo teigiama, kad Pasipriešinimas buvo slopinamas "saugumo ir vidaus reikalų organų", pasitelkiant atskirais atvejais į pagalbą karinius dalinius ir "liaudies gynėjų būrius", suformuotus iš "darbininkų"(3,49). Šiuolaikinėje literatūroje nuolat pabrėžiamas NKVD kariuomenės divizijų, retkarčiais karinės kontržvalgybos SMERŠ, ypač dažnai sribų ir kt. vaidmuo.

Pagal 1941 m. birželio 25 d. SSRS LKT nutarimą veikiančiosios armijos užnugario apsauga buvo patikėta NKVD(316,179). Naujų apsaugos formuočių pagrindą sudarė pasienio kariuomenė, vidaus kariuomenė ir karinės kontržvalgybos SMERŠ padaliniai. Iš jų buvo reikalaujama "sustiprinti užnugario apsaugą nuo ardomųjų priešo veiksmų, padidinti revoliucinį budrumą, ryžtingai naikinti šnipus, diversantus ir parašiutininkus, vesti negailestingą kovą su dezertyrais, panikieriais, provokacinių gandų skleidėjais"(316,179).

Dalis Lietuvos teritorijos priklausė 1-ojo Pabaltijo fronto užnugario apsaugos NKVD kariuomenės valdybai (viršininkas plk.Romanov). Jos kontržvalgybos SMERŠ valdybos (1944 m. rugpjūčio mėn. bazavosi Panevėžio aps. Pumpėnuose) viršininkas gen.ltn.Nikolajus Chanikovas prieš rusų-vokiečių karą vadovavo Pabaltijo karinės apygardos Ypatingajam skyriui ir buvo jo Vilniuje(2,70; 403,190). Fronto valdyba tiesiogiai "globojo" tik arti fronto esančias vietas: 1944 m. vasarą - Panevėžio, Šiaulių, rudenį ir žiemą - Kėdainių, Raseinių, Tauragės, Kretingos ir Mažeikių aps. Šioje teritorijoje veikė užnugario apsaugai priklausantys 31-as, 33-as ir 216-as pasienio pulkai; gruodžio 1 d. 548 kariškiai (65 karininkai, 232 seržantai ir 251 eilinis) dirbo vien paieškoje(401,81). Atskirus paieškos, agentūrinius, areštų bei filtracijos veiksmus atliko Vakarų fronto PVO, visų armijų bei divizijų kontržvalgybos SMERŠ skyriai, tarp jų ir 2-osios smogiamosios armijos sudėtyje veikusios 16-osios lietuviškosios divizijos SMERŠ skyrius: rugpjūčio 6 d. Panevėžio aps. buvo suimti LLA Vanaigai Algirdas Tvaskus ir Julius Adomonis, kuriuos kvotė šio skyriaus tardytojas E.Jacovskis(403,186). Šiaulių aps. rugsėjo mėn. areštus vykdė 154 ŠD (mjr.Lipner), 33 Gv.ŠD (pplk.Sigarev), 11 Gv.ŠK (pplk.Allošin) OKR SMERŠ skyriai(163,9).

3 Baltarusijos frontui priklausė NKVD kariuomenės 13 Vilenskij PP, iki lapkričio buvęs Kėdainių aps.(600,6/10). 1945 m. pradžioje Telšių, Kretingos, Mažeikių aps. veikėjau Leningrado fronto užnugario apsaugai priklausantys 130 Rygos ir 216 pasienio pulkai(703,139Д46).

Kita Lietuvos teritorijos dalis liko "LSSR NKVD kariuomenei" (ir tokia buvo!), tiksliau NKVD Vidaus Kariuomenės 4-ai šaulių divizijai, pradžioje subordinuotai 3-ojo Baltarusijos fronto užnugario apsaugos vadovybei. Divizijai vadovavo gen.mjr.Pa-

vel Vetrov, kuris kartu buvo ir Vilniaus ėgulos (ėgulą sudarė 139 pulkas) vadas bei karo komendantas (nuo 1944 m. liepos pabaigos) ir štabo viršininkas pplk.Klimov(367,22; 445,154).

Diviziją sudarė 4-5 veikiantys šaulių pulkai (subordinuojami divizijos vadovybei priklausomai nuo operatyvinių aplinkybių), išdėstyti ėgulomis: 220 PP, 25, 137, 139, 261, 266 ir 298 ŠP(84,89; 393,32; 438,1). 25 ŠP 1945 m. pradžioje veikė Švenčionių aps. Ignalinos vls. ir Trakų aps. Onušio vls.(438,1). 137 ŠP, vadovaujamas pplk.Kalabuchov, buvo dislokuotas Utenoje ir veikė gretimose Biržų, Rokiškio, Švenčionių, Ukmergės aps.(484,56; 548,249; 438,1). 261 ŠP, vadovaujamas pplk.Zakurdaev, buvo dislokuotas Šiaulių aps. Šaukėnų, Pašvitinio, Žeimelio vls., o 1944 m. pabaigoje imtas perdislokuoti į Panevėžio aps. pasienį(2,58,65; 438,53). 266 ŠP pajėgos daugiausia buvo skirtos Vilniui(393,31). 298 ŠP veikė Kauno ir Alytaus aps. Panemunės valsčiuose(438,1).

Šiauliuose buvo dislokuoti du pasienio pulkai(2,5). 250 PP, vadovaujamas pplk.Golicevo, 1945 m. pavasarį vykdė kovines operacijas Alytaus aps.(548,249).

1944 m. kovo 26 d. SSRS gynybos komitetas nusprendė atstatyti sienos apsaugą vakaruose, tačiau buvo nuspręsta neardyti susiklosčiusios armijų užnugario apsaugos sistemos ir sienai saugoti buvo suformuoti nauji pasienio būriai (pogranotriady), atitinkantys pulką(316,191-192). Jiems buvo duota žmonių tiek iš apsaugos pasienio pulkų, tiek iš veikiančiosios armijos. NKVD Pasienio kariuomenės Lietuvos apygardai vadovauti buvo paskirtas gen.mjr.Bičkovskij, reziduojantis Kaune(548,28). Čia dislokavosi ir šios kariuomenės SMERŠ kontržvalgybos skyrius(517,158).

Pasienio linija tarp SSRS okupuotos Lietuvos ir Lenkijos buvo pradėta saugoti tik 1944 m. gruodžio 1 d.(517,2). Be 94 PO, saugojusio šią liniją, Lietuvoje veikė dar trys būriai. 95 PO, vadovaujamas plk.Skorodumov, pradžioje dislokuotas įvairiose Rytų Lietuvos apskrityse (Rokiškio, Panevėžio), 1945 m. sausio 19-24 d. perkeltas į Trakų aps., vėliau - į Tauragės regioną, o iš čia - saugoti Baltijos pajūrio ir veikė prie jo priglundančiose apskrityse(484,56; 548,25). 97 PO 1944 m. gruodžio pradžioje buvo perkeltas į Trakų aps., o 23 PO 1945 m. pradžioje veikė Šiaulių aps.(245,4; 517,14). Apygardos valdyba teikė pranešimus LSSR NKVD BB skyriui, o jos dalinių karininkai dirbo ir NKVD-NKGB opersektorių bei opergrupių viršininkais.

Lietuvoje veikė sudarytos SSRS NKVD-NKGB operatyvinės grupės, atsakingos už tam tikrą LSSR NKVD-NKGB operatyvinį sektorių (jungiantį 1-3-4 apskritis) ir jo saugumą. Į jų funkcijas ėėjo vadovauti ir.vykdyti Pasipriešinimo slopinimą (agentūrinę-operatyvinę veiklą), pasitelkiant karines ir formuojamų vietinių LSSR NKVD-NKGB skyrių pajėgas. Nuo 1944 m. lapkričio mėn. opersektorių viršininkai buvo subordinuoti SSRS NKVD-NKGB ėgaliotiniui LSSR, o jiems pavaldūs NKVD-NKGB apskričių skyrių viršininkai ir apskričių bei miestų ėgulos.

Lietuvoje veikė Biržų (viršininkas saugumo kpt.Bessonov), Kauno (1944 m. gen.Radionov, 1945 m. saugumo plk.Veselov), Marijampolės (Marijampolės, Vilkaiviškio ir Šakių aps., 1945 m. gen.mjr.Bičkovskij), Panevėžio, Raseinių (saugumo plk.J.Sinicyn), Šiaulių (Šiaulių, Telšių, Mažeikių aps., saugumo plk.Nikolajev, 1945 m. plk.Kurov), Tauragės, Utenos, Vilniaus (Trakų, Vilniaus aps. ir miestas, 1945 m. pplk.Rudyko) NKVD-NKGB opersektoriai ir Kauno (mjr.Terentjev), Rokiškio (saugumo pplk.Petrov), Panevėžio (rugpjūčio mėn. saugumo komisaras Zapevalin, ru-

denį - 3 rango milicijos komisaras Moskov), Trakų (pplk.Rižkov), Alytaus (plk.Safo-
nov, gruodžio mėn. pplk.Sabitov), Telšių (mjr.Sevastjanov) opergrupės(157,19,182;
599,154; 437,254,197; 246,82; 2,58; 484,31,38,43; 411,118; 517,160; 549,13; 594,56,348;
551,62). 1944 m. lapkričio mėn. sudaryta Klaipėdos (Kretingos, Klaipėdos, Pagėgių,
Šilutės aps. ir Klaipėdos miestas) opergrupė(542,1). Opersektoriai ir opergrupės
turėjo savo operatyvinį bei tardymo aparatą.

Vietinės saugumo ir milicijos pajėgos buvo vadovaujamos LSSR NKVD-NKGB
komisariato, sukurto 1944 m. liepos 15 d. Vilniuje. Centriniam aparate svarbesnį
vaidmenį vaidno LSSR NKVD OBB (Kovos su banditizmu) skyrius, vadovaujamas
pplk.Gusev, 2-asis NKGB skyrius respublikai, vadovaujamas mjr.Izotov(548,71;
208,132).

Apskirtyse buvo sukurti NKVD ir NKGB apskričių skyriai (UO), o Vilniuje ir
Kaune - miestų skyriai (GO), vadovaujami pagal karinį laipsnį saugumo kapitonų ar
majorų. 1944 m. rudenį NKGB apskričių skyrių viršininkais dirbo saugumo karinin-
kai: Alytaus - kpt.Ragožin (Rogožin), Biržų - mjr.Popov, Vilkaviškio - mjr.Leončen-
ko, Vilniaus - mjr.Frolov, Zarasų - v.ltn.Grigorjev, Kauno - pplk.Voroncov, Kėdai-
nių - kpt.Pozdniakov, Kretingos - kpt.Pritkov, Seinų (Lazdijų) - kpt.Pavelkov, Mažei-
kių - mjr.Protopopov, Marijampolės - mjr.Dolženko, Panevėžio - kpt.Barbamin,
Raseinių - kpt.Muravjev, Rokiškio - mjr.Aleksandrov, Tauragės - mjr.Solovjev, Telšių
- kpt.Ulanov, Trakų - kpt.Malkov (Molkov), Ukmergės - mjr.Komarov, Utenos -
v.ltn.Povilaitis, Šakių - kpt.Chisamutdinov, Šiaulių - mjr.Ivanov, Švenčionių - mjr.Jer-
makov(596,10; 437,134; 245,5; 395,2). 1945 m. pradžioje dalis viršininkų pasikeitė:
vadovaujančius kadrus palietė aukštesnio laipsnio saugumiečiai. Panevėžio NKGB
UO viršininku tapo mjr.Kudrevcev, Trakų - mjr.Komarov (buvęs Ukmergės) ir t.t.

NKVD apskričių skyrių viršininkais buvo irgi saugumo karininkai, išskyrus vieną
kitą iš frontinių dalinių ir gal kiek aukštesnio laipsnio, nes valdė daugiau "kadru".
1944 m. pabaigoje-1945 m. pradžioje NKVD apskričių skyrių viršininkais dirbo: Aly-
taus - mjr.Černyšev, Kėdainių - pplk.Bezrukov, Marijampolės - mjr.Bandurovskij,
Telšių - pplk.Davidov, Trakų - plk.Rožavskij(245,205; 551,62; 594,348; 600,49). Ko-
va prieš pasipriešinimą buvo vykdoma NKVD OBB ir NKGB kryptimis vadinamosios
"opersudėties": operatyvinių įgaliotinių, tardytojų. Valsčiuose tiesiogiai su Pasipriešini-
mu kovojo NKVD Valsčių poskyriai (VO) (milicija).

Funkcijų pasiskirstymas tarp NKVD ir NKGB buvo gana formalus: NKVD ko-
vojo prieš "banditus" ir gaudė "dezertyrus", o NKGB - prieš "nacionalinę kontrrevo-
liuciją". Praktikoje šis skirstymas nebuvo įmanomas lietuvių tautai už laisvę kovojant
partizaniniu būdu. Be to, periferiniai NKGB padaliniai nebuvo gausūs, palyginus su
milicija, ir dėsningai galėjo atlikti mažesnės apimties, bet vadovaujančius ir orien-
tuojančius darbus. Apskrities NKGB skyriaus opersudėtis veikė maždaug pagal tokią
schemą: viršininkui (majorui) teko bendras vadovavimas agentūrinei-operatyvinei
veiklai, darbas su ypatingai svarbia agentūra ir įskaitiniais asmenimis, pavaduotojui
(kapitonui) - vadovavimas tardymui, darbui su kvalifikuota ir kamerų agentūra, 2-o
poskyrio viršininkui (kapitonui) - dvasininkijos, jaunimo ir inteligentijos "aptarnavi-
mas", vyr.operįgaliotiniams, operįgaliotiniams ir jų pavaduotojams (j.leitenantams)
- 1-3 valsčių agentūrinis-operatyvinis "aptarnavimas", sekretoriui (spectarnybos
seržantui) - finansai, raštvedyba ir kartoteka. Galiausiai vyr.operįgaliotiniai ir operįga-

liotiniai sudarė tardymo grupę, kuriai vadovavo vyr.tardytojas, o vienas tardytojas dirbo vien tik paieškoje(246,199).

Pagal NKVD OBB operatyvinių priemonių planą kiekvienai apskrčiai ir valsčiui buvo sudaroma "opercharakteristika", pradedamos literinės bylos; prie valsčių milicijos skyrių buvo sudaromos "naikinimo grupės", ne mažesnės kaip po 10 žmonių iš vietinio komunistuojančio elemento, "neatitraukiant nuo gamybos" naktinių pasalų, gaudynių ir "šukavimo" tikslu, siekiant surasti "priešiško elemento slapstymosi vietas"; atrenkami asmenys verbavimui (per mėnesį po 1-2 informatorius valsčiui ir vieną agentą); išaiškintai pasipriešinimo grupei pradedami agentūriniai išaiškinimai ("razrabotki")(367,22). Panašūs planai buvo parengiami NKGB.

Pirmieji sribai buvo renkami nuo 1944 m. liepos 19 d. savanoriškai, laikomi mobilizuotais bendrąja tvarka ir juos sudarė dėl įvairių priežasčių (ligoti, su fiziniais ir kitokiais trūkumais, dėl šeimyninės padėties) rikiuotei netinkami asmenys. Jie gaudavo ginklą (dažniausiai nurašytą iš karinių sandėlių, liaudyje pramintą "kačerga"), maisto davinį ir turėdavo kaip milicininkai saugoti tvarką savo gyvenamojoje vietoje. Pradžioje sribai buvo vadinti tiesiog milicininkais arba brigadmilcais (naikinimo brigados milicininkais) ir buvo išsklaidyti po kelis atskiruose kaimuose ar miesteliuose, kur jie ir gyveno.

Liepos mėn. Trakų aps. 11-oje valsčių buvo organizuota milicija iš 8-10 asmenų, kurie maitinosi iš valsčių resursų ir buvo apginkluoti šautuvais; lojalumas ir tinkamumas pareigoms nebuvo patikrintas(547,2). Rugpjūčio 31 d. Vilniaus aps. buvo organizuotos 24 sribų grupės iš 284 asmenų(367,40). Spalio 13 d. Telšių aps. "susiūrė milicijos iš 30 asmenų, daugumoje iš nukentėjusių nuo vokiečių"(551,4).

Formalusis milicijos uždavinys buvo palaikyti viešąją tvarką, o karo sąlygomis dar ir naikinti priešo diversantus ir agentus. Būtent pastarasis tikslas turėjo skirti "nuo gamybos neatsitraukiančius" sribus ir etatinius milicininkus, tačiau iš tikrųjų skirtumas tarp jų buvo toks menkas, kad ir žmonės teskyrė dvi kategorijas - igulus kareivius ir milicininkus-sribus. Milicininkai bei sribai Pasipriešinimui buvo pavojingi ne kaip kovinės pajėgos, o kaip šnipai ir režimo politikos vykdytojai. Jie veikė pagal NKVD ir NKGB skyrių įgaliotinių (karininkų) nurodymus, padėjo vykdyti mobilizaciją, saugojo suimtuosius ir atlikdavo kitas sargybos funkcijas, padėjo vykdyti paruošas, miško gamybos ir transportavimo prievolę, rinkti paskolas, šnipinėti besislapančiųjų slėptuves, jų ryšininkus ir artimiausius rėmėjus.

Su visa šia NKVD-NKGB ir kariuomenės griozdiška, bet milžiniška sistema ir susidūrė kariniame konflikte Pasipriešinimas. Pagal kovinį pajėgumą silpniausi buvo valsčių ir apskričių skyrių milicininkai, toliau sekė įvairiausi vietos NKVD-NKGB operatyvininkai, NKVD kareiviai, pasieniečiai ir stipriausiai parengti kontržvalgybininkai. Baudžiamųjų pajėgų kovinė galia iš tikrųjų buvo dar didesnė, nes kiekvienai karinei operacijai vykdyti buvo sudaromos ypatingos operatyvinės-karinės grupės, kurias sudarydavo atitinkamas karininkų, seržantų ir kareivių skaičius. Vadinamoji "seržantinė sudėtis" ir dalis eilinių (nekalbant apie karininkus) buvo ruošiami specialiose NKVD-NKGB mokyklose ir sugebėjo, esant reikalui, savarankiškai veikti ir persekioti "priešo agentus bei diversantus".

ANTIPARTIZANINĖ TAKTIKA

Pagal agentūrinę ir karinės žvalgybos informaciją buvo nustatomos partizanų būrių dislokacijos vietos ir organizuojamos vadinamosios čekistinės-karinės operacijos jų likvidavimui. Veikti prieš nedidelius partizanų būrelius ar net pavienius asmenis grupę sudarydavo 1-2 operatyvininkai bei kareivių grandis, prieš didesnius buvo sudaromos stambesnės grupės. Paprastai tokioms grupėms vadovavo labiausiai patyrę operatyvininkai, jų pavaduotojais būdavo karinių dalinių vadai. Grupė būdavo gerai ginkluota, aprūpinta šaudmenimis, ryšių priemonėmis, šunimis(3,61).

Priklausomai nuo partizanų veiksmų taktikos, pagrindiniai operatyvinių-karinių grupių veiksmų būdai buvo paieška (rozysk), apsupimas (oblava), persekiojimas (presledovaniye), pasala (zasada) ir slėpynė (sekret).

Paieška būdavo pradedama atidžiai apžiūra vietovės (miškų, giraičių, krūmynų, griovių, pavienių gyvenamųjų bei apleistų pastatų ir pan.), kurią nurodydavo agentai ir informatoriai. Taip pat buvo tiriami partizanų judėjimo ar jų pasireiškimo metu palikti pėdsakai. Daugeliu atveju buvo siekiama išsiaiškinti partizanų rėmėjus, o operatyvininkai tuo metu nekliudomai galėjo dirbti su agentūra ir informatoriais(3,61).

Užtikus partizanų pėdsakus arba juos pačius, buvo taip persekiojama, kad partizanai, apeidami atviras vietas, vandens ir kitas natūralias kliūtis, judėtų pasalų link arba į tokias vietas, kur juos būtų patogų sučiupti ir sunaikinti. Nepavykus iš karto sėkmingai apsupti partizanų ir juos sunaikinti, buvo organizuojamas tolimesnis persekiojimas, kartais trunkantis kelias paras(3,61).

Kovojant prieš judančius ir pastoviai keičiančius savo slėptuves partizanus buvo naudojamos pasalos ir slėpynės. Jos buvo rengiamos gavus ir patikrinus duomenis apie partizanų maršrutus, jų galimo pasirodymo vietas (miškuose, prie rėmėjų ir ryšininkų sodybų, agentų patikėtinių ir sovietinių kolaborantų ūkiuose ir namuose)(3,61).

Operacijos prieš partizanus dažnai buvo rengiamos vietovėse, apimančiose kelis kaimus, jų metu vyko kratos gyvenamuosiuose ir ūkiniuose pastatuose, būdavo apklausiami ir tardomi įtarti ryšiais ar parama partizanams kaimo gyventojai. Operacijų dydį bei veiksmų būdus lemdavo konkrečios operatyvinės sąlygos(3,62), o ne mažiau ir kovoje kaupiama patirtis.

1944 m. rugpjūčio mėn. operatyvinė padėtis okupuotoje Lietuvos dalyje buvo apibūdinama taip: nėra ištisinės fronto linijos, okupuota teritorija gausiai "užteršta" pasilikusių išblaškytų vokiečių kareivių ir karininkų grupių, vokiečių kontržvalgybinių ir baudžiamųjų organų "agentūra, talkininkais ir išdavikais", kurių daugelis perėjo į nelegalią padėtį ir jungiasi į būrius, slapstosi miškuose ir vienkiemiuose; veikia įvairios "pogrindinės nacionalistinės organizacijos ir ginkluotos formuotės"; daug miškingų vietovių, didelių tankių masyvų, esančių geru prieglobsčiu pasilikusioms vokiečių grupėms, įvairiems būriams, formuotėms ir "mobilizacijos vengiantiems asmenims"; mūšių laukuose gausu paliktų ginklų, kas sudaro palankias sąlygas apsiginkluoti priešininkui; civilinės sovietų administracijos, ypač žemutinės grandies, atkūrimui trūksta žmonių; fronto komunikacijos ištętos, daug objektų, kuriuos reikia gerai saugoti; fronto daliniai nesukomplektuoti, todėl jie negali remti operacijų užnugariumi apvalyti(294,8-9).

Ši padėtis nesikeitė į palankią okupantui pusę ir 1944 m. rudenį. Labai bloga operatyvinė padėtis buvo Trakų aps., kur NKVD-NKGB teturėjo tik 11 agentų bei 199 informatorius, be to, dalį nedirbančių, areštai buvo apiforminami per mėnesį ar du, kaltinimai pareiškiama "ne kvalifikuotai" ir dėl to suimtųjų filtracija apskrities centre užsitęsėdavo; apskrities įgulą sudarantis 298 ŠP 2-as batalionas, išsklaidytas kuopomis Onuškyje, Valkininkuose ir Eišiškėse, teturėjo tik dvi racijas, kurios nusekus maitinimo baterijoms, neveikė, ir ryšys su opergrupe buvo palaikomas tik "gyvai", kas vėlgi buvo neįmanoma trūkstant benzino transportui(245,31-32). Dėl šių priežasčių okupantai negalėjo aktyviai vykdyti agentūrinės-operatyvinės veiklos Aukštadvario, Semeliškių, Žiez marių, Vievio ir ypač Žaslių vls.; NKVD-NKGB opergrupės viršininkas pplk. Rižkov bijojo dėl tinkamos Trakų gynybos bei areštinės apsaugos ir prašė padidinti įgulą dar 100 žmonių (Žaslių vls. - 60 ir Trakams - 40, rezervui ir manevrinei grupei)(245,33).

Tai nereiškia, kad okupantai kariniu požiūriu buvo bejėgiai ir negalėjo veiksmingai slopinti Pasipriešinimą. Karinės jėgos rusai turėjo pakankamai ir bet kuriame Lietuvos karo etape persvara buvo jų pusėje. Skirtingai nuo vokiečių, jie, esant reikalui, be skrupulų panaudodavo visus esančius po ranka karinius dalinius: operatyvinės veiklos dokumentai liudija, kad NKVD šaulių pulkai kviesdavosi į pagalbą kitas veikiančios armijos dalis, baudžiamosiose operacijose dalyvavo statybos kuopos, atsargos šaulių dalys ir t.t.(550,98). Tačiau minėta operatyvinė padėtis sąlygojo tai, kad vykstančio karo sąlygomis sovietai buvo nepajėgūs atlikti didelės apimties valymo akcijų, t.y. "apsupti Lietuvos miškus ir išspirginti partizanus" (pasak dalies pasitraukusių iš Lietuvos). Įprastinėmis sąlygomis sudaryti patikimą operatyvinį žiedą sinchroniškai blokadai ir išsukuoti tik viena grandine 5 kv.km miško masyvą reikėjo mažiausiai 400 karių, 20 sunkvežimių, 25 šunų, 15 išminuotojų(294,178). Sutelkti tūkstančius žmonių tokioms operacijoms okupantams buvo per didelė prabanga, kurią jie galėjo sau leisti tik išimtiniais atvejais.

Be to, pats "šukavimas" kokybiškai skyrėsi, kai jį vykdėdavo neparuoštos - frontinės dalys - ir kai ypatingosios baudėjų, ištreniruotų rasti slėptuves ir kautis miško sąlygomis. Laikyti kiekviename valsčiuje po 60-80 kareivių reikė vien tik savignybai Lietuvoje dislokuoti ištisą diviziją, nekalbant apie puolimo galimybes (o kur dar miestai, komunikacijų apsauga ir pan.). Tokiu būdu šalis, iš kurios buvo tikimasi karinių dalinių, ne tik jų nesiruošė duoti, bet ir savo teritorijoje "klampino" gausius karinius dalinius ir dar tuo metu, kai sąjungininkai skaičiavo kiekvieną diviziją fronte. Sovietai negalėjo kiekviename okupuotame krašte palikinėti po vieną-dvi divizijas, nes kitaip kas būtų atžygiavęs prie Elbės?

Kita vertus, okupantai gan klaidingai suprato operatyvinę padėtį. Tai sąlygojo iš dalies patikimos informacijos stoka. Pirmosios rusų žinios buvo paremtos skundais ir gandai. Liepos mėn. vietos NKGB skyrius pranešė, kad Trakų aps. "yra daug banditų"(547,2). Gruodžio 6 d. Šiaulių NKGB pradėjo agentūrinį išaiškinimą "Lesniki" pagal Rėkyvos miestelyje sklandžiusius gandus, surinktus informatorių Ružaičiaus(a.sL), Juliaus(a.sL), Dobrovskajos(a.sl.) apie tai, kad Kazimieras Petrakis, buvęs Rėkyvos šaulių vadas ir 1941 m. partizanas, organizuoja "sukilėlių būrį"(2,64-65). Rimtesnę informaciją kaupė karinė kontržvalgyba, bet ją labiau domino vokiečių palikta agentūra bei žvalgybinių-diversinių grupių desantai. SMERŠo informacijos

nuotrupos retkarčiais patekdavo ir vietinėms NKVD-NKGB grandims arba perteikiama specialiomis "orientuotėmis" iš SSRS NKVD-NKGB vadovybės.

Būtina atkreipti dėmesį, kad spaudoje išgalėjęs rusų karinės žvalgybos (GRU) galybės mitas iš XX a. pabaigos yra perkeliamas į penktą dešimtmetį. Karinės kontržvalgybos ir žvalgybos skyrių sukaupta informacija kiekinio ir kokybinio požiūriu nedaug kuo skyrėsi nuo teritorinių NKVD-NKGB padalinių surinktos medžiagos, juo labiau, kad su "nacionaline kontrrevoliucija" susiję asmenys po pirminio "apdorojimo" tolimesniam tardymui ir "bylos" užbaigimui buvo perduodami iš kariuomenės teritoriniams padaliniams. Nesiskyrė ir jų požiūris, terminologija ir samprata apie Pasipriešinimą: štai NKVD kariuomenės žvalgybos skyrius rašė: "žymi nusikaltamo elemento, išaiškinto kariuomenės žvalgybos poskyrių agentūrinio-operatyvinio darbo procese, dalis, vengdami sovietų valdžios organų represijų, taiko įvairius maskuotės ir slapstymosi metodus: padirba dokumentus, grimuojasi, persirengia, slepiasi slėptuvėse ir įvairiausiose kitokiose slaptavietėse"(401,80).

Karinės žvalgybos-kontržvalgybos vienintelis pranašumas buvo tas, kad ji pirmoji Lietuvoje pradėjo vykdyti suėmimus, apklausinėti karo belaisvius ir filtruoti visus vietas gyventojus. Visuotinai ieškant priešų žvalgybininkų bei diversantų, neišvengiamai pakliūdavo ir su lietuvišku Pasipriešinimu tiesiogiai susiję žmonės, iš kurių buvo sužinota apie LLA, Vanagus, Pasipriešinimo organizaciją. Teritoriniai NKVD-NKGB padaliniai, nors ir "mito" žemiausio lygio gandai, bet turėjo daugiau galimybių ir laiko metodiškai skverbtis į lietuviškosios visuomenės vidų.

Ne ką didesnis ir veiksmingesnis buvo karinės žvalgybos-kontržvalgybos agentūrinis tinklas: 1944 m. gruodžio 1 d. 1-ojo Pabaltijo fronto struktūroje jį sudarė 221 žmogus, iš kurių 66 agentai ir 155 informatoriai; agentūra daugiausiai buvo orientuota vokiečių agentūros, veikiančių "nacionalinės kontrrevoliucijos" partizanų būrių paieškai ir pagrindžio atskleidimui, ypač tose vietovėse, kur buvo pastebima Pasipriešinimo dalyvių sanakaupa(401,77). Išskirtinis dėmesys buvo 1941 m. partizanams bei sukilėliams surasti ir suimti. Tuo tarpu NKVD-NKGB agentūra dirbo visų antisovietinių pasipriešinimo nustatymo kryptimis.

Okupanto saugumo tarnybų galybės mitui sugriauti tinka ir tarpusavio nesutarimų bei žinybinio nesuderinamumo faktai. 1944 m. gruodžio pabaigoje SSRS NKVD-NKGB Kauno opersektoriaus viršininkas gen.Radionov skundėsi Kruglovui, kad Kauno mieste ir apskrityje suėmimus ir kovines operacijas vykdo daugybė struktūrų, nederindamos savo veiksmų ir nepranešdamos NKVD-NKGB miesto skyriui(601,216). Pasak generolo, čia siautėjo 3-ojo Baltarusijos fronto Kontržvalgybos Valdyba SMERŠ, šio fronto karinių dalinių, Pasienio apygardos, 202 Atsargos pulko kontržvalgybos SMERŠ skyriai bei fronto užnugario apsaugos kariuomenės Žvalgybos skyrius, 1-ojo ir 2-ojo Pabaltijo frontų kontržvalgybos SMERŠ valdyba ir skyriai, 1-ojo ir 3-ojo Oro armijų kontržvalgybos SMERŠ valdyba ir jai pavaldžios kontržvalgybos, SSRS NKGB Transporto skyriaus Lietuvos geležinkelio transporto poskyris (pplk.Salmin) ir 3-ojo Baltarusijos fronto NKGB transporto skyrius, SSRS NKGB Vandens skyrius, 27-o ir 28-o karo belaisvių lagerių operčekistiniai skyriai ir t.t.(601,216-217; 246,42).

Visi areštai buvo lydimi kratų ir masinių gaudynių: pvz., Kaune buvo suimta 20 "Maisto" darbininkų bei 20 universiteto studentų ir, net užklausus apie tai J.Palec-

kiui, opersektoriaus viršininkas nesugebėjo išsiaiškinti, kas tai padarė(601,217). Lapkričio-gruodžio mėn. Telšių aps. trukdė "dirbti" vis naujos operatyvinės grupės, sumindamas net kitų informatorius ir siųsdamos į filtracinius lagerius(546,23).

Bet kurios žinybos operatyvininkų bendri sunkumai buvo lietuvių kalbos nežinėjimas, kas komplikavo darbą su lietuviais agentais, dažnai net beraščiais, vertėjų reikėjo ir dokumentams išversti, tardant ir pan.(551,4j).

Pasipriešinimo dalyvių veikla nuo to nebuvo lengvesnė. "Netvarka operčekistiniame darbe" liudijo greičiau apie tam tikrą okupantų pasiektą kovinį lygį, negu sąmoningą nenorą susidoroti su besipriešinančiais. Tarpusavio trintis, kaip ir žinybinis atsiskyrimas, nebuvo esminiai. Užnugario apsaugos kariuomenei traukiantis paskui frontą, karinės žvalgybos-kontržvalgybos užverbuotų vietinių agentų dalis buvo perduodama teritorinėms NKVD-NKGB struktūroms: spalio mėn. Trakų NKGB UO perėmė 60 informatorių iš 95 PO, perdислоkuojamo į kitas apskritis(246,82). Galiausiai visa informacija suplaukdavo į Maskvą NKVD-NKGB komisarui L.Berijai ir jo pavaduotojams - 2-o rango saugumo komisarams I.Serovui ir S.Kruglovui. Būtent okupantų vyriausybė disponavo visa informacija ir pagal ją galėjo daugmaž realiai, visų Europos įvykių šviesoje įvertinti padėtį Lietuvoje ir orientuoti okupacines pajėgas vienokiai ar kitokiai veiklai.

Pagal surinktą žvalgybinę informaciją užgroboje Lietuvos teritorijoje prieš rusus veikė LLA ginkluoti būriai ir grupės, "vadinančios save Lietuvos partizanais", sudarytos iš buvusių "baltaraiščių" ir kitų "aktyvių vokiečių talkininkų", Lietuvos kariuomenės karininkų ir puskarininkų, "dvarininkų, buožių ir kitų priešiško elementų", o jų veiksmus koordinavo "Lietuvos nacionalinio fronto komitetas" (dažniausiai turimas galvoje VLIKas arba LF)(294,10-11). Pagal okupantų duomenis nuo 1944 m. liepos iki 1945 m. lapkričio buvo surengta daugiau kaip 9 tūkst. čekistinių karinių operacijų, sunaikintos 808 pasipriešinimo grupės (jų išsivaizdavimu), šimtai požeminių bunkerių, maisto atsargų ir ypač ginklų - atimta 9 pabūklai, 30 minosvaidžių, 29 prieštankiniai šautuvai, 8 granatsvaidžiai, daugiau kaip 2400 kulkosvaidžių, 1400 automatų, 20 tūkst. šautuvų, 15 tūkst. pistoletų, apie 3 mln.šovinių ir didelis kiekis granatų(3,49).

Realus pasipriešinimo veiksmų bei sunaikintų bunkerių, kovos grupių, iš jų atimtų ginklų skaičius paskėsta šioje neatspindinčioje tikrovės, bet darančioje smarkios kovos išpūdį statistikoje. Klaidinga ir netiksli operatyvinės padėties interpretacija, tikrovės iškreipimas ataskaitose ir agentūrinė kova prieš pseudojunginius negalėjo duoti efektyvaus rezultato. Specialiosios okupantų baudėjų karinės pajėgos tokiu būdu buvo panaudojamos tuščiai, beviltiškai liedamos įnirši ant nekaltų (nors okupanto akimis kiekvienas lietuvis buvo kaltas), - apmokytų "valytojų" operatyvinės grupės persekiojo ne tikruosius partizanus, kuriuos buvo sunku išsiaiškinti, užfiksuoti vienoje vietoje ir pačiupti kariniu smūgiu, o vykdė mažiau pastangų reikalaujančias "operacijas" prieš besislapstančių nuo mobilizacijos grupes, naikino jų slėptuves ir bulvėms laikyti bunkerius, atiminėjo iš paauglių nuo fronto kautynių laukų surinktus šautuvus, šaudmenis ir granatas.

Iš 3-ojo Baltarusijos fronto NKVD kariuomenės užnugario apsaugai štabo 1944 m. gruodžio 18 d. operatyvinės suvestinės Nr.00353 matyti, kad visų penkių pasienio pulkų kovinė veikla iš esmės buvo nukreipta prieš besislapstančius nuo mobilizaci-

jos, "įtartinus elementus", "nustatyto režimo pažeidėjus" ir pavienius asmenis (bandit-odinočka), besislepiančius įsirengtose slėptuvėse, o susidūrimai su organizuotais būriais, paprastai baigdavosi pasieniečių nuostoliais ir sėkmingu partizanų pasitraukimu(308,110-112). Spalio mėn. pirmoje pusėje Telšių aps. skubant likviduoti LLA, vien Žarėnų vls. buvo suimti 34 žmonės, tačiau praktiškai iš organizuoto Vanagų dalinio pateko tik du, bet net ir tuos partizanai rengėsi išvaduoti(551,4).

Siekiant padidinti žvalgybos efektyvumą, spalio 27 d. LSSR NKVD-NKGB išleido direktyvą Nr.0115/726 apie agentūrinio darbo sustiprinimą. Vietiniai skyriai uoliai puolėją vykdyti ir pradėjo agentūrinius išaiškinimus ir bylas skambiais pavadinimais (Sviazniki, Lesniki, Sosedi, Na opuške, Slet, Bolotniki, Legalnije, Klubok, Blok, Černyje Vorony ir t.t.)... visiems ankstesniems "banditų" būriams - dažniausiai pseudjunginiams.

Okupantai neįvertino ir psichologinio veiksnio - įsivaizduodami pasipriešinimo dalyvius kaip vokiečių karinės vadovybės bei žvalgybos užduočių vykdytojus, priešiškos buržuazinės buožinės klasės elementus (pasipriešinimas vien materialiais sumetimais), "tėvynės išdavikais" (Rusijos-Sovietų Sąjungos), tikrovėje jie susidūrė su daugiau ar mažiau idealistiškai nusiteikusiais savosios lietuviškos Tėvynės gynėjais, besinaudojančiais visuotine tautos parama.

Kiek nesėkmingai padėtis klostėsi okupantui, tiek sėkmingai plito Pasipriešinimas, ir apie jo pirmuosius laimėjimus bei apimtį netiesiogiai vėlgi liudijo pačių okupantų veiksmai. Pagal pplk.G.Burlitskio parodymus 1954 m. JAV senatoriaus Kerscno komisijai, okupantų kariuomenė Lietuvoje ilgainiui išvargo, kovos tęsėsi ir stiprėjo, o sovietinės valdžios bei partijos aparatas vis dar nebuvo įtvirtintas šioje teritorijoje(31,433; 770,789). Jo teigimu, tam labai trukdė partizanų veikla. Gerai pažindami vietovę, kurioje veikė, remiami gyventojų, jie iš anksto nuspėdavo rusų kariuomenės veiksmus. Kuomet NKVD sodindavo į sunkvežimius savo karius operacijoms prieš partizanus, tie jau iš anksto turėdami informaciją pasitraukdavo į miškus, stodami į kautynes tik būtinu atveju, o pasitaikius progai stengėsi kautynes laimėti. LSSR NKVD komisaro pavaduotojas saugumo plk.Piotr Kapralov 1944 m. rugsėjo 21 d. teigė, kad kovą prieš partizanus sunkina tai, kad junginiai veikia tik 1-2 valsčių teritorijoje, vietos gyventojai - giminaičiai ir pažįstami - šelpia juos maistu, padeda slėptis; apie kiekvieną karinių grupių pasirodymo atvejį praneša partizanams, dėl to miškų masyvų ir gyvenviečių "šukavimas" operatyvinėje praktikoje pasirodė mažai efektyvus; Pasipriešinimo vadai, kartu su organizacine veikla, vykdo prieš-sovietinę propagandą, kuri savo ruožtu toliau buvo skleidžiama daugybės talkininkų(138,54).

Išvadoje, LSSR NKGB komisaras A.Guzevičius rugsėjo viduryje konstatavo, kad nežiūrint į kai kuriuos teigiamus poslinkius, karinėmis operacijomis nepavyko pasiekti esminio padėties pakeitimo(138,63). Tai patvirtina ir minėtas G.Burlitskis, parodydamas, kad Sovietų vyriausybei nepasiekiant jokių rezultatų, į Lietuvą su specialiais įgaliojimais buvo atsiųstas L.Berijos pavaduotojas SSRS NKVD komisaras gen.S.Kruglovą, kuris 1944 m. rugsėjo mėn. Panevėžyje sušaukė labai slaptą pasitarimą(31,433; 770,789). K.Girnius suabejojo šio liudijimo tikslumu - jo nuomone, okupantų kariuomenė per tokį trumpą laiką nebūtų spėjusi išvargti, o minimas pasitarimas turėjo įvykti 1945 m. rugsėjo mėnesį(48,217). Istoriko spėjimas ir argumen-

tai nėra teisingi, tačiau iš tikrųjų nėra tikslūs ir G.Burlitskio parodymai dėl pasitarimo datos ir vietos.

Kariuomenės nuovargis nepasireiškia nukautų ar sužeistų karių skaičiumi. Partizanai neturi uždavinio tiesiogiai kovoti su reguliariąja armija, geriausiu atveju blokuoja jos užnugario komunikacijas, tiekimą ir pan., jie ne savižudžiai. 1944 m. gruodžio 8 d. kpt.V.Pabarčius, išsiaiškinęs, kad apšaudė ne NKVD, o frontinės kariuomenės kareivius, atvažiavusius sunkvežimiu į mišką malkų, įsakė sutvarstyti sužeistuosius ir paleisti juos, grąžinus net ginklus su išimtais šoviniais(34,9). Spalio mėn. Žarėnų Vanagų kuopos vadas ltn.J.Venclauskas-Kymantas planavo pulti Žarėnus ir išlaisvinti suimtuosius, tačiau sužinojęs, kad miestelyje stovi daug rusų kareivių ir 4 tankai, šio plano atsisakė(6,71).

Tačiau kiekvienas ginkluotas žmogus prieš kariuomenei kelia pavojų dėl jos užnugario saugumo ir ta jo reikšmė gali išaugti akimirksniu pasikeitus strateginei padėčiai. Gen.mjr.P.Vetrovo divizija, užtikrinusi saugumą fronto užnugaryje Čechėnijoje-Ingušijoje bei Kryme, Lietuvoje pateko tiesiog į kautynių sūkurį, palyginus su tuo, ką ji veikė anksčiau. Čia per du mėnesius (rugpjūtį-rugsėį) sulaukė užnugario tvarkos "pažeidėjų", sudariusių du trečdalius vos metinės "veiklos"(128,51).

Pastovus miškų masių "šukavimas", kratos gyvenvietėse, dokumentų tikrinimas reikalavo iš okupanto kareivių didelės fizinės ištvermės bei psichologinės įtampos ir dėmesio sutelkimo. Nepaisant to, kad ir buvo paskatinami amerikoniškomis(!) dovanomis(128,51), rusų kareiviai, išbraidę kelias dienas po mišką ar pelkes, pastoviai rizikuodami susilaukti kulkos ar užlipti ant partizanų padėtos minos, tapdavo nekovingi ir reikalaujavo poilsio. Tuo tarpu partizanai, kaip prieaušrio vaiduokliai, dingdavo slėptuvėse ar pasitraukdavo, kariuomenei siaučiant, ir vėl pasirodydavo jai nuslinkus toliau.

Pradžioje pasiekusios kai kurių "teigiamų poslinkių", begaudydamos pavienius ginkluotus asmenis ir neginkluotų šaukiamųjų vyrų būrius, okupantų pajėgos ilgainiui prarado pranašumą. Susikūrus didesniems partizanų būriams, jie pasidarė neišveikiami net 300-400 vyrų NKVD garnizonams, nekalbant apie mažesnes NKVD-NKGB operatyvines ar pasieniečių grupes. 200 kareivių batalionas, sudarantis Švenčionių NKVD garnizoną 1944 m. rudenį buvo nepajėgus kautis su Tigro rinktine, nes kasdien reikėjo "išmesti" grupes persekioti nedideliems partizanų būreliams, o mūšyje negalėjo įveikti net atskiros šios rinktinės kuopos(135,66). Krakių vls. 6 sunkvežimiai rusų kariuomenės (virš 120 žmonių) nedrįso persekioti atsitraukiančių į mišką 30 kpt.Pabarčiaus būrio partizanų(34,9). Spalio 4 d. prie Širvintų pasirodžius apie 400 partizanų daliniui, Ukmergės aps. vadovybę apėmė panika, nesitikint, kad Ukmergės kariuomenės grupė (gen.P.Vetrovo divizija), išmėtyta nedideliais garnizonais valsčiuose, pajėgs apginti, pareikalavo papildomų pajėgų iš Vilniaus ir perdislokavo į apskritį NKVD kuopą iš Utenos(138,65). Gruodžio 17-18 d. apie 200 DKR partizanų beveik atvirai perėjo iš Žaslių vls. Šilonių į Gegužinės miškus, dienojant Jačiūnų ir Šilonių kaimuose, o rusų kariuomenės garnizonas Žasliuose atsisakė juos persekioti(547,263).

PIRMOSIOS MOBILIZACIJOS ŽLUGIMAS

Visuotinio pasipriešinimo gaisras, apimantis visą Lietuvą, nulėmė, kad jau 1944 m. rudenį iš esmės buvo sužlugdyta mobilizacija į rusų kariuomenę. Faktiškai "tūkstančius Lietuvos sūnų" su "džiaugsmu ir daina atvykusius į šaukimo punktus" lapkričio mėn. sudarė 1991 Lietuvos gyventojas, papildęs 2-osios gvardijos armijos, kurios sudėtyje buvo ir 16-oji divizija, sudėtį (221,156-157), bei apie 18 tūkst. Lietuvos gyventojų, lietuvių ir lietuviškos kilmės žmonių iš visos Rusijos atsargos divizijoje Jarceve. Tai sudarė tik 4 procentus okupantų planuoto mobilizuoti ir apie 18 procentų iki 1945 m. gegužės pabaigos mobilizuotų vyrų (sovietmečio istorikų duomenimis - 108378).

Kad 1945 m. rudenį visoje Lietuvoje tebuvo mobilizuota ne daugiau kaip 20 tūkst. vyrų patvirtina ir 4-osios NKVD šaulių divizijos vadų liudijimas, kad stojančiųjų į šaukimo punktus vyrų skaičius iki gruodžio 10 d. buvo penkis kartus mažesnis negu po šios datos (95,25).

Skaičius patvirtinamas ir kitais duomenimis: pagal LSSR karinio komisariato duomenis iki rugsėjo 16 d. stojo 83941 karo prievolininkas (221,152), tačiau dalis buvo pripažinti netinkami rikiuotei dėl ligos arba gavo atleidimą nuo fronto ("broniruotę"). 1944 m. rudenį išvengti fronto buvo galima dirbantiems karinės paskirties įmonėse (odos-avalynės, kailių, siuvimo, metalų apdirbimo, mėsos, cukraus apdirbimo ir kt. gamyklose bei fabrikuose, spirito varyklose), geležinkelyje ir remonto dirbtuvėse, ryšių sistemoje (pašte). Nuo gruodžio mėn. karinės paskirties įmonėms, iš kurių neimama į kariuomenę, buvo prilyginti miškininkystės ūkiai. Nuo šaukimo buvo atleistos švietimo ir aukštojo mokslo įstaigos, medicinos sistema. Vien iki rugsėjo 16 d. nuo mobilizacijos buvo atleista keliasdešimt tūkstančių karo prievolininkų ir, pasak J. Dobrovolsko, atleidžiamųjų nuo tarnybos procentas "buvo didelis" (221,153). Kita vertus, žinant sovietinės sistemos silpnybes ir Lietuvai esant labiau ekonomiškai išsivysčiusiai negu Rusijai, buvo nemaža galimybių tiesiog išsipirkti nuo kariuomenės, suveikiant už kyšius "broniruotes". Be to, karas sunaikino gyventojų apskaitos sistemą, kuriai atstatyti buvo būtinas visuotinis naujų dokumentų išdavimas.

Rugsėjo mėn. Trakų aps. iš 12994 mobilizacijai tinkančių asmenų šaukimo punktuose patikrinta 8729, o 4651 vengė mobilizacijos (88 pabėgo pakeliui); iš pašauktųjų pasiūsta į armiją 3931 ir gavo "broniruotes" 2891 vyras (547,55). Lapkričio 10 d. NKGB duomenimis, Trakų aps. buvo 2342 asmenys, vengiantys mobilizacijos (245,32).

Lapkričio mėn. dėl "kontrrevoliucionierių įtakos" Telšių mieste iš 433 numatytų pašaukti asmenų 270 gavo "broniruotes" (atleidimą), o iš likusių 163 į šaukimo punktą atvyko tik 30 žmonių (396,1/3). Telšių aps. iš 1331 mobilizuojamojo atvyko į šaukimo punktus tik 31 žmogus (396,1/3). Gruodžio 1-10 d. vykusiame šaukime penkiuose Kretingos aps. valsčiuose (Salantų, Platelių, Mosėdžio, Kartenos ir Kulių) iš 2495 numatytų pašaukti vyrų atvyko 1040 (41 %), iš kurių 440 pripažinti netinkamais rikiuotės tarnybai ir tik 600 pasiūsti į veikiančios armijos formavimo punktus (401,31). Alytaus aps. gruodžio 10 d. buvo užregistruota tik 570 žmonių (594,348).

Rugsėjo mėn. užregistruotų šaukimo punktuose 80 tūkst. žmonių sudarė 33 % numatyto mobilizuoti skaičiaus; tai atitinka (įvertinus demografinius pokyčius karo metu) nurodomą 40 % įvykdytą šaukimą. Iš pašauktųjų atskirose vietovėse buvo

mobilizuojami: geriausiu atveju 58 % , blogiausiu atveju - 0-3 % (Telšių aps.), tad vidutiniškai į kariuomenę galėjo būti pasiūsta apie 30 % mobilizuotųjų. Tai sudarytų apie 25 tūkst. žmonių, tačiau ši skaičių būtina paanalizuoti bei patikslinti išskaidant pašauktuosius socialiniu (miesto-provincijos) bei tautinės priklausomybės požiūriais.

Karo metai demografinę padėtį pakeitė ne miesto naudai, nes mieste buvo sunku išgyventi, iš miestų dėl fronto perėjimo ir sugriovimų pasitraukė nemaža žmonių. Miesto gyventojų skaičius (apytikriais skaičiavimais) nuo 1940 m. buvusio 730 tūkst. žmonių (24 proc. visų gyventojų) 1945 m. sumažėjo iki 400 tūkst. (16 proc.)(699,64). Neturint tikslų duomenų, numatomame pašauktinių plane turėjo atsispindėti apytikris vidurkis - 20 proc. miestiečių ir 80 proc. valstiečių, tačiau faktinėje registracijoje miestiečiai bent 10 proc. tikrai buvo "aktyvesni". Tai sąlygojo pačios miestų, kuriuose nebuvo įmanoma ilgą laiką slapstytis, sąlygos, taip pat darbininkijos, kaip socialinio sluoksnio, prisirišimas prie pramonės, kuri savo ruožtu negarantuoja visiškos laisvės kaip valstiečio ūkis, tarnautojų bei laisvųjų profesijų asmenų gyvenimo būdo ypatybė ir galiausiai mišri tautinė miestiečių sudėtis. Iš kitos pusės, okupantui yra svarbus transporto, karinio remonto ir pramoninės gamybos atkūrimas, tad miestų gyventojai turėjo nemažai legalių galimybių išvengti dalyvavimo karo veiksmuose, nors ir būdami mobilizuoti.

Tokiomis aplinkybėmis bendrame užsiregistravusiųjų skaičiuje miestiečių turėjo būti daugiau negu mechaniniame plane (21 tūkst. miestiečių ir 63 tūkst. kaimiečių-apskričių gyventojų). LKP(b) Kauno miesto komiteto pranešimu nuo 1944 m. rugpjūčio 25 d. iki rugsėjo 5 d. į komisiją atvyko 10145 kauniečiai(219,7), tačiau rugsėjo 4-5 d. į Jarceva atvyko tik 1140(445,178). Tapati padėtis, kaip minėta, buvo Telšiuose, kur iš 300 užsiregistravusių asmenų 270 gavo atleidimą. Kitaip sakant, miestiečių siuntimas į kariuomenę bet kuriuo atveju neviršijo 10-11 proc. ir galėjo sudaryti apie 2 tūkst. vyrų; bendrasis mobilizuotųjų skaičius faktiškai sumažėja iki 20-21 tūkst. vyrų.

Oficialioji statistika nieko nekalba apie atvykusius į šaukimo punktus ir komisijas ne vieną kartą ir dezertyrus. Pastarųjų problemos išsprendimą iki priimtinos visiems skaitmeninės išraiškos neįmanomu daro tai, kad dezertyruoti turėjo paskatų ne tik lietuviai. Tarp dezertyrų iš rusų kariuomenės, suimtų, sušaudytų pagal karo tribunolų nuosprendžius ir net partizanavusių Lietuvoje yra daugybė nevietinių rūsį, ukrainiečių, gudų ir kt. Šioje kategorijoje neatsiejamai persipynė pabėgėliai dėl politinių paskatų bei įvairus kriminalinis elementas, kaip okupacinės armijos pakrikimo pasekmė, daręs didelę žalą Lietuvos gyventojams.

Įvertinant Pasipriešinimo vykdomus vadavimo veiksmus bei gaivališkus bėgimo atvejus stojančiųjų į šaukimo punktus ne pirmą kartą buvo daug. Vien tik per savaitę - nuo rugpjūčio 18 iki 24 d. iš 16-os Lietuviškos šaulių divizijos pabėgo 91 mobilizuotas lietuvis(178,278). Kitame politpranešime pažymima, kad kartu su nauju papildymu divizijoje labai pagausėjo dezertyravimo atvejų(178,264). Buvo bėgama ir iš kariuomenės, bet daugiausiai dar pakeliui į ją. Lapkričio mėn. keliolika mobilizuotųjų pabėgo iš ešelono Nr.43749(390,8). Rugsėjo mėn. karinis komisariatas pasiuntė iš Kauno į Vilnių 750 žmonių, bet kol vora atėjo į Vilniaus komisariatą, beliko 400(366,154). Lapkričio pradžioje varant panašią koloną iš Vilniaus į Ukmergę, postovio Maišiagalos dvare metu pabėgo nemažai vyrų iš Rokiškio aps.(771,30-31).

Paskelbus mobilizaciją iš Raudondvario vls. Užliedžių k., visi vyrai atvyko į komisiją, bet kuomet vežė į "frontą", visi pabėgo.

Tolimesnė mobilizuotųjų skaičiaus struktūrinė analizė leidžia patikrinti šios mobilizacijos efektyvumą ir tikrąsias boikoto pasekmes. Pasipriešinimo požiūriu svarbu suskaidyti mobilizuotuosius pagal tautinę priklausomybę. Kadangi statistiniai gyventojų pokyčiai tyrinėtojų įvairiai apskaičiuojami, mūsų metodikoje imamas santykinis procentinis vidurkis.

1940 m. pradžioje iš maždaug 3 mln. Lietuvos gyventojų, lietuviai sudarė apie 74,5 %, žydai - 7 %, lenkai - 10,5 %, rusai - 2,5 %, vokiečiai - 4 %, kiti - 1,5 % (751,87). Dėl karo sąlygų žymiai sumažėjus gyventojų skaičiui (iki 2,5-2,6 mln. 1945 m. pradžioje) (751,81) tautinė sudėtis nedaug tepasikeitė. Daugiausia dėl karo nukentėjo lietuviai (karo nuostoliai, pabėgėliai nuo bolševikų ir kt.), žydai (nacių įvykdyta eksterminacija) ir vokiečiai (priverstinė repatriacija). Lenkų tautinė mažuma, nepaisant karo meto, turėjo išsilaikyti ir net padidėti dėl 1940 m. perbėgėlių iš Lenkijos ir vėlesnių - iš Rytų (repatriacijos įtaka pasireiškė šiek tiek vėliau - 1945-1946 m.). Palyginus stabili turėjo išlikti rusų mažuma, kurią papildė karo belaisviai bei pabėgėliai ir atvežtieji iš rytų. 1944-1945 m. sovietams okupavus Lietuvą, rusų skaičius padidėjo ir dėl kolonizacijos (kadangi šiuo laikotarpiu duomenų apie mechaninį prieaugį nėra, spėtina, kad atvykėlių buvo ne mažiau kaip 1946 m. - 71 675 žmonės) (751,84). Tautinės sudėties apskaičiavimams 1944-1945 m. turime 78,5 % lietuvių, 13 % lenkų, 5,5 % rusų ir 3 % kitų.

Tokia gyventojų tautinė sudėtis teoriškai turėjo atspindėti ir numatytame pašaukti Lietuvos gyventojų skaičiuje (atitinkamai 186,2 tūkst. lietuvių, 13,8 tūkst. rusų, 32,5 tūkst. lenkų). Motyvus nepasiduoti mobilizacijai turėjo lietuviai ir lenkai (neskaitant pavienių išimčių). Motyvų vengti mobilizacijos į rusų kariuomenę neturėjo (arba jie buvo labai silpni) rusai, dėl to tikėtina, kad jie ir užsiregistravo visi. Tolygiai pasiskirsčius likusį skaičių lenkams ir lietuviams, gautume, kad pastarųjų galėjo užsiregistruoti apie 53 tūkst. žmonių, iš kurių į armiją pateko apie 15 tūkst. vyrų (iš bendro 20-21 tūkst. skaičiaus).

Tai patvirtina ir 50-osios atsargos divizijos sudėtis, kurioje dalį - ypač karininkų ir seržantų, sudarė Rusijos lietuviai, kalbantys tik rusiškai (366,148). Taip pat "internacionalinė" "lietuvio" sąvokos interpretacija, pagal kurią tarnauti lietuviškuosiuose bolševikų daliniuose turėjo ne vien lietuvius, bet kiekvienas LSSR gyventojas (445,20). Šiuo pagrindu pirminė mobilizacijos banga kaip "lietuvius" galėjo paliesti ir Lietuvoje nacių okupacijos laikais atsidūrusius rusų karo belaisvius bei pabėgėlius (221,124).

Pirmieji rekrutai pakliuvo nesusigaudę esamoje padėtyje: 1944 m. liepos 29 d. J. Paleckiiui šnekantis su 220 mobilizuotų vyrų iš Vievio vls. paaiškėjo, kad tarp jų buvo Vietinėje rinktinėje bei savisaugos daliniuose tarnavusių, neskiriančių komunistinės literatūros nuo antinacinių "nacionalistinių" leidinių (445,127). Didžioji dalis mobilizuotų buvo sugaudyta jėga. Rugsėjo mėn. 4-oji NKVD šaulių divizija sulaukė 2833 asmenis, vengiančius mobilizacijos į kariuomenę ir 741 dezertyrą iš jos (128). Kita dalis, pačių okupantų liudijimu (1950 m.), "ėjo į armiją su aiškiai priešiškomis nuotaikomis, turėdami užduotį iš banditų" (179,114).

Prievartinis rekrutavimas modernaus karo sąlygomis panaudojant karines pajėgas nėra efektyvus, nes atitraukia jas nuo tiesioginių kovos uždavinių fronte, o tokiu

būdu surinktos dalys nėra nei patikimos, nei kovingos. Tai gerai iliustruoja 50-osios atsargos šaulių divizijos pavyzdys. Jos štabo viršininko pplk. Juozo Listopadskio (buvusio Lietuvos generalinio štabo plk.ltn.) liudijimu divizija buvo panaši į koncentracijos stovyklą sugaudytiems vyrams iš Lietuvos: nebuvo ko ir net iš ko valgyti, drabužių, apavo, visa divizijos vadovybė buvo rusų ar rusofilų rankose, karininkai - lietuviškai nemokantys asmenys iš įvairių Rusijos sričių, kurių lietuvišką kilmę liudijo tik pavardės(366,148).

1944 m. rugsėjo 19 d. Mobilizacijos valdyboje buvo nuspręsta diviziją perkelti į Lietuvos teritoriją, nors aktyvieji kolaborantai ir baiminosi, kad "arti namų daug pagundų"(445,180). Faktiškai šį sprendimą nulėmė divizijos materialinio aprūpinimo problemos bei propagandiniai sumetimai, nors ir šiaip karinėje praktikoje atsargos daliniai nenuitoldavo nuo frontų, kuriuos reikėdavo papildyti "patrankų mėsa". Divizijos štabas ir specialūs daliniai išsikūrė Vilniuje, šaulių pulkai Ukmergėje, Gaižiūnuose ir Jašiūnuose, artilerijos pulkai - Pabradėje, tačiau aprūpinimas ir čia nė kiek nepagerėjo, o moralinė lietuvių būklė visiškai smuko(366,151). Prasidėjo masinis dezertyravimas, kareiviai bėgo į miškus su ginklais ir be jų: iš Pabradės pabėgo 4-5 žmonių ginklų vagono sargyba su puskarininkiu, iš Jašiūnų bataliono daugiau kaip 20 žmonių su ginklais ir t.t.(366,152). Visuomenėje sklandė gandai apie visuotinį sukilimą Ukmergėje dislokuotame pulke ir masinį išėjimą į miškus.

Žlugus pirmajai mobilizacijai, lapkričio mėn. divizijos likimą sprendė karinė komisija iš Maskvos: junginys kaip nepatikimas buvo išformuotas, mobilizuoti lietuviai buvo išsiuntinėti į 23 armijų rusiškuosius dalinius(221,155; 366,155). Palyginus su vokiečių okupacijais metais vykdytu mobilizacijos boikotu, sovietams skaitmeniniu požiūriu pasisekė geriau (naciai mobilizacijai vykdyti nenaudojo karinių pajėgų ir civilių teroro), bet kaip ir ankstesnieji patyrė visišką fiasko su lietuviškųjų pajėgų kūrimu. Pasak J.Listopadskio, net ir "kvailiausias rusas galėjo suprasti, jog pavergtos tautos sūnus (...) niekuomet ištikimai netarnaus savo okupantui-pavergėjui"(366,155). Aišku, kolaborantai galėjo guostis ir reklamuoti 16-ąją lietuviškąją diviziją, bet tai buvo menkas laimėjimas, palyginus, kad ir su latvių SS divizijomis gretimoje šalyje. Be to, jeigu vokiečiai ir sugebėjo sumobilizuoti mažiau, bet užtat ir nemažai karininkijos, tai sovietams atiteko daugiausia eilinė, dažnai neapmokyta sudėtis (atsižvelgiant į kai kurių kategorijų gyventojų atleidimą nuo karinės tarnybos ar jų apmokymą šaulių atsargos daliniuose). Dėsningsi tokios "patrankų mėsos" panaudojimas fronto kautynėse turėjo nusikelti iki kol bus baigtas jų karinis apmokymas.

Taigi per liepos-lapkričio mėn. rusai frontui iš Lietuvos tegalėjo išgauti menkų poros tūkstančių lietuvių papildymą 16-ajai divizijai. Gruodžio mėn. likvidavus lietuviškąją atsargos diviziją, papildymas teoriškai padidėjo iki 16 tūkst. žmonių, tačiau praktiškai jis buvo nukreiptas apmokymams į kitus atsargos šaulių junginius(221,157). Todėl 1945 m. sausio-vasario mėn. lietuvių siuntimas į frontą vėl buvo sustabdytas ir atsinaujino tik kovo mėn. parengus ir apmokius naujus rekrutus(221,157), bet šiuo atveju čia pat buvo karo pabaiga.

Lietuviškųjų bolševikinių dalinių, o tuo pačiu ir pirmosios mobilizacijos žlugimas buvo reikšmingas ir moraliniu bei politiniu požiūriu - lietuvių nepavyko savanoriškai įtraukti į karą prieš Vokietiją ir visam pasauliui parodyti, kad lietuvių tauta pasiryžusi priimti sovietų viešpatavimą savo šalyje.

Visos aplinkybės 1944 m. pabaigoje rodė, kad rusiškieji okupantai Lietuvoje patyrė pirmąjį pralaimėjimą susidūrę su visuotiniu tautos pasipriešinimu, kuriame buvo derinamos tiek taikios, tiek griežtos karinės priemonės, o kolaborantai skaudžiai apsijuokė Kremliaus šeimininkų akyse. Tai buvo ne ta 1940 m. Lietuva, pati pakišusi galvą po budelio kirviu, bet dygliuota, pasišiaušusi partizanų ginklais ir valstietišku užsispyrimu nepaklusti naujajai tvarkai.

SLAPTIEJI PASITARIMAI KAUNE IR PASIPRIEŠINIMO SUNAIKINIMO PLANAS

1944 m. spalio 30 d. bolševikų partijos centro komitetas Maskvoje svarstė padėti Lietuvoje(180,161). Jo nutarimu lapkričio 11 d. buvo sudaryta ypatinga gubernatūra - VKP(b) CK biuras Lietuvai, vadovaujamas Michailo Suslov(180,161). M.Suslov buvo partizaninio karo ekspertas, nusipelnęs tą reputaciją vadovaudamas sovietų partizanams Stavropolio krašte. Į biurą įėjo LPK(b) CK pirmasis sekretorius A.Sniečkus, irgi partizaninio karo žinovas, vadovęs diversantų, siunčiamų į Lietuvą štabui, M.Gedvilas, Blokrynkin, F.Budagovskij, A.Černyšov, F.Kovaliov, V.Pisarev, P.Riabov, Suchinin ir kt.

Biuro įsteigimas neturėjo nieko bendra su "nepasitikėjimu vietos komunistais"(307,31), o buvo susijęs su karinės vadovybės nepajėgumu administruoti ir tinkamai tvarkyti užgrobtą kraštą. Ne paskutinį vaidmenį čia suvaidino ir besiplečiantis Pasipriešinimas. Biuras, sudarytas iš žymių Maskvos partinių (veikėjų, užtikrino geresnį veiksmų tarp okupacinės kariuomenės, kuriamos vietinės administracijos ir SSRS valstybinių institucijų koordinavimą. Tai nebuvo kažkas unikalaus paskui judantį frontą pasitraukus antrajam kariuomenės ešelonui, vietovę perima administruoti sukarinta civilinė okupantų administracija. Komunistinė-sovietų administracinė sistema, vadovaujama minėto biuro (įprastinėje kalboje "sovietų valdžia"), turėjo savo analogą dar vokiečių okupacijos metu - civilvervaltungą ir generalinio komisariato su generaliniais tarėjais instituciją. Tarptautiniu požiūriu biuro įkūrimas sutapo su Maskvos konferencijos pabaiga ir J.Stalino pareiškimu apie Lietuvos "išvadavimą": užgrobimo pavertimui aneksija procesui prižiūrėti ir vykdyti reikėjo atitinkamos institucijos.

Lapkričio 13 d. Maskva pareikalavo pažymos iš LSSR prokurorų Girko ir M.Baslianikov apie padėtį Lietuvoje. Gautame dokumente buvo teigiama: a) "politinis bantitizmas" Lietuvoje įgauna vis platesnį mastą; "banditai užpuola sovietines ir partines įstaigas, žudo partinius ir sovietinius darbuotojus, NKVD, NKGB, grasina ir terorizuoja kaimo žemutinį sovietinį aktyvą"; b) iki šiol vykdomi veiksmai nedavė reikiamų rezultatų dėl to kad partizanai daugiausia yra vietiniai gyventojai, besislapstantys pas save namuose ir miškuose; c) būtina NKGB ir NKVD praktinė parama LSSR NKGB-NKVD struktūroms kovojant su "politiniu bantitizmu" ir partizanų šeimų represijos(128).

Jau 1944 m. rudenį sovietų administracijos pareigūnai, aktyvesnieji okupantų tal-kininkai bei sribai dėl partizanų veikimo buvo priversti nenakvoti namuose, laikytis būriais ir išsikelti iš kaimų į miestelius po NKVD-NKGB skyrių bei NKVD garni-

zonų priedanga. Daugeliu atveju išsikeldavo ir jų šeimos nariai, tuo būdu sumažindami kaime šnipų skaičių ir užkirsdami kelią informacijos apie Pasipriešinimą patekimą priešui. Nesant patikimos agentūrinės informacijos bei objektyvios žvalgybos kariuomenės veikimas pasidarė neefektyvus, o iš kitos pusės laikyti kovinius pulkus "savo" teritorijoje, ruošiantis galutiniam Vokietijos tvirtovės šturmui 1945 m. pavasarį, buvo per didelė prabanga.

Nuolatiniai NKVD-NKGB opergrupių reikalavimai garnizonų papildyti, ataskaitos su smarkiai išaugusiu pasipriešinimo veiksmų skaičiumi ir besiplečiančiu partizanų būrių bei pogrindžio tinklu, LSSR prokurorų reikalavimai imtis griežtų priemonių ir masinių represijų prieš lietuvių tautą, nesugebėjimas sukurti net vietinę administraciją, nekalbant apie mobilizaciją ir lietuviškus karinius dalinius, vertė Maskvą dar labiau susirūpinti padėtimi šioje okupuotoje šalyje.

Lietuvoje buvo priverstas apsilankyti ypatingus įgaliojimus turįs SSRS NKVD-NKGB komisaro pavaduotojas S.Kruglov su specialia Maskvos opergrupe, sudaryta iš saugumo ir kitų aukšto rango karininkų. Padėties rimtumą rodė tai, kad ši grupė ir pats S.Kruglovas Lietuvoje rezidavo beveik du mėnesius (1944 m. gruodis-1945 m. sausis). 1944 m. gruodžio 5-6 d. (o ne rugsėjo mėn.) slaptame pasitarime Kaune (o ne Panevėžyje), kuriame dalyvavo NKVD kariuomenės dalinių vadai, jų pavaduotojai politiniams reikalams ir žvalgybai, štabų viršininkai, LSSR teritorinių NKVD ir NKGB struktūrų viršininkai, komisaras S.Kruglov apibendrino kovos prieš Pasipriešinimą Lietuvoje rezultatus ir nusprendė, kad iki tol vartotos slopinimo priemonės nepasiteisino (31,434; 770,789). Jis pabrėžė, kad Maskvos valdžia nepatenkinta tuo, kas pasiekta Lietuvoje, ir reikalauja įtvirtinti partinį-sovietinį administracinį aparatą. Komisaras perdavė konkretų J.Stalino ir L.Berijos įsakymą - sustiprinti ir suaktyvinti saugumo agentų veiklą, negailėti pinigų informatorių tinklui sudaryti, kad būtų surastos partizanų sąjūdžio bazės ir vadovybė, o taip pat nustatyti jų rėmėjai, imtis priemonių, kad informacija būtų gaunama iš pačių partizanų ar jų ryšininkų.

Kitas įsakymas buvo skirtas kariuomenei, kuri turėjo tapti dar aktyvesne - be perstojo kšti miškus ir kaimus. Asmenys, kurie tokių operacijų metu bandytų bėgti, nors ir būtų neginkluoti, turi būti šaudomi ir laikomi "banditais". Jei toks asmuo įbėgtų į namus, ūkį ar kaimą, pastaruosius laikyti "banditų" namais, ūkiais ir kaimais ir be pasigailėjimo sudeginti, o turtą konfiskuoti ir perduoti vietinei administracijai. Tokiu būdu įsakymo forma buvo legalizuota karo konvencijų draudžiama šnipinėjimo, provokacijų, įkaitų bei civilių gyventojų kolektyvinės atsakomybės už kenksmingus okupuojančiai kariuomenei veiksmus praktika.

Apie šį pasitarimą paliudija rusų okupacinių pajėgų suaktyvėjimas po gruodžio 5 d. ir 1944 m. gruodžio 6 d. Kruglovo direktyva Nr.00191. Dešimtyje pastarosios punktų buvo nubrėžtas tolimesnis okupantų veiklos Lietuvoje planas (162,116). Pagal jį turėjo būti sukurtas maršrutinės agentūros aparatas, padidintas agentūros skaičius konkrečioms objektams, visose gyvenvietėse sukurtas masinis informatorių tinklas ir parinkti rezidentai, suaktyvinta esama agentūra ir nustatytas pastovus ryšys su ja, parinkti ir užverbuoti agentais "vietos autoritetai", kurie slopintų pasipriešinimo nuotaikas; partizanų ir kitų grupių, besislapstančių miškuose ir kitur, nustatymui praktikuojama apsimesėlių "partizanų" žygiai, miškų masyvuose ir miško gyvenvietėse pastoviai vykdomi "šukavimai", saugomos apskričių ribos, siekiant lokalizuoti besi-

priešinančius, visuose valsčiuose sukurtos operatyvinės grupės iš NKVD-NKGB operatyvinių darbuotojų, vykdomi vietinių gyventojų susirinkimai.

Po šio pasitarimo gruodžio pradžioje NKGB skubiai parengė naujus ir atnaujino senus agentūrinius išaiškinimus, bylas ir planus, tarp jų planą "Cerberiai" prieš DKR partizanų junginius(3,58). Vykdamas LSSR NKGB 1944 m. lapkričio 29 d. direktyvą Nr.0165 dėl kontrrevoliucinio elemento šeimų paėmimo į jskaitą, nuo gruodžio 7 iki 14 d. visų apskričių NKVD-NKGB skyrių operatyvinė sudėtis buvo mobilizuota sudaryti įtariamų nelojalumu okupacinei valdžiai žmonių sąrašą(435,71). Marijampolės aps. įskaitoje atsidūrė 391 šeima iš 1310 asmenų(435,71).

Pagal gruodžio 12 d. LSSR NKGB komisaro A.Guzevičiaus patvirtintą planą NKVD-NKGB opergrupių darbuotojai be savo tiesioginių pareigų privalėjo telkti kolaborantus ir iš jų kurti stribus: prie valsčių centrų 30-40 žmonių būrius, prie sel-sovietų (apylinkėse) 10-15 žmonių grupes, iš karto nukreipiant juos kovai prieš partizanus(551,87).

Gruodžio viduryje į Vilnių atvyko pats "Lietuvos Muravjovas II" - M.Suslov, F.Ko-valiov ir SSRS NKVD-NKGB įgaliotinis Lietuvai gen.mjr.I.Tkačenko(445,191). Iš svarbiausių NKVD-NKGB pareigūnų buvo įsteigtas Vyriausiosios Vadovybės kovai su banditizmu LSSR štabas, turėjęs parengti bendrų karinių operacijų planus(484,10). Visa tai tapo pagrindu 1944-1945 m. žiemos-pavasario okupantų puolimui.

1944-1945 M. ŽIEMOS-PAVASARIO KARINĖ KAMPANIJA

OKUPANTŲ GRUODŽIO PUOLIMAS IR KALĖDŲ OPERACIJA

1944 m. gruodžio mėn. "be sentimentalumo" (pasak S.Kruglovo) buvo pradėtos vykdyti vyriausiosios okupantų vadovybės instrukcijos. NKVD kariuomenė, padedama kolaborantų ir agentūros, ėmėsi milžiniškos apimties karinio teroro prieš besislapstančiuosius: tiek prieš partizanus bei jų rėmėjus, tiek prieš boikotuojantį mobilizaciją jaunimą. Visas praktinis veikimas buvo padalintas į tris etapus: pradžioje suaktyvinami veiksmai esamų garnizonų veikimo ribose ir atliekamos rudenį suplanuotos operacijos ("planiniai valymai"); antrasis - visuotinė Lietuvos valymo operacija gruodžio 24-25 d., Kalėdų naktį, ir paskutinis - išsklaidytų pasipriešinimo junginių likučių persekiojimas iki 1945 m. sausio 1 d.

Nors slopinimo prioritetai buvo pakankamai aiškūs - rezistentai (partizanai, rėmėjai, vengiantys mobilizacijos) - 1944-1945 m. žiemos kampanija faktiškai buvo nukreipta prieš bet kokią lietuvių tautos nepaklusnumą. Moralinei pasipriešinimo dvasiai žlugdyti ir pridengti karinės kampanijos metu numatytus vykdyti karinius nusikaltimus buvo sustiprinta komunistinė propaganda. Okupantų savivalė, žudymai, plėšimai, padegimai, prievartavimai tampa išlaisvinimu nuo nacizmo, o armijos padaryti nusikaltimai suverčiami naciams ir banditams(130,32-33). Nuo 1944 m. gruodžio mėn. LSSR NKVD-NKGB bei SSRS NKVD-NKGB opergrupės praktiškai nustojo fiksuoti net dezertyrų, nekalbant kareivių, banditinius veiksmus, o pagrindiniu kolaborantų ir komunistuojančių elementų ("tarybinių piliečių") uždaviniu tampa "kova prieš tokius gaivalus, kurie drįsta šmeižti ir sutepti Raudonosios Armijos garbę"(445,196). Gruodžio 27-30 d. Vilniuje vykusiame LKP(b) CK plenumo J.Paleckis aiškino, kad "tarybinių baudžiamųjų organų represinės (baudžiamosios) priemonės yra naudojamos lietuvių tautai, Lietuvos darbo liaudžiai apginti ir apsaugoti nuo jos priešų - įvairaus plauko fašistų ir jų tarnų"(445,194).

Gruodžio 5 d. NKVD kareiviai Utenos aps. Molėtų vls. Mindūnų apylinkėje Alnės k. sušaudė 5 vyrus, "bausdami" už kažkokių besislapstančių "vokiečių" veiksmus(263). 12 d. NKVD būrys Alantos vls. Klabinių k. nušovė namuose du brolius Matelionius, V.Vanagą, padegė keletą klojimų, tęsdami gaudynes nužudė Henriką Kuklą, Bronių Kuklą, du brolius Šilaikus (18-20 m.) ir sudegino pastarųjų sodybą Užuņvežių k.(904).

Gruodžio 14 d. Panevėžio aps. Subačiaus vls. sribai nušovė Alfonsą Švilpą (16 m.) Pagaidžiupių k., senuką Povilą Valkavičių ir Motiejų Bartulį (22 m.) Žviliūnų k., siuvėją Gailiūną (30 m.) iš Surdegio, Juozą Belecką (20 m.) iš Upių k., pusbrolius Pajuodžius iš Pajuodžio k., o Surdegyje žuvo besislapstantys nuo mobilizacijos broliai Jonas (22 m.) ir Vytautas (18 m.) Astravai bei jų pusbrolis Kazimieras, nušauti bandant iš sodybos pabėgti įmišką(251; 254; 745,10-12).

Gruodžio 22 d. tose pačiose Surdegio apylinkėse, Petkūnų ir Važdailių k. NKVD

dalinsys iš Troškūnų ir sribai sušaudė 10 žmonių, tarp jų Joną Kulboką(60m.), tėvą ir sūnų Gasiūnus, padegtos nušautojo Jurgio Kriščiūno bei dar dvi sodybos(255). Tą pat dieną Utenos aps. Užpalių vls. Linskio k. žuvo broliai Bronius ir Juozas Petrauskai bei Benadas Buivydas, kuriuos kareiviai surištomis rankomis išsivarė iš namų, pamiškėje sumušė ir nužudė šūviu į veidą(253); Svėdasų vls. Narbučių k. kareiviai 3 km vijosi siuvėją A.Vilutį ir nušovė prie Aulelių k.(253).

Ukmergės aps. gruodžio mėn. Pagirio vls. Kirkučių k. NKVD nužudė Čekavičių, kuris pasiuvo partizanams maskuojantį chalata(381,39). Giedraičių ir Dubingių apylinkėse gruodyje buvo įvykdytos 5 masinės žudynės(261). Gruodžio 1 d. Kulundžių k. durtuvais nužudyti 6 vyrai; 5 d. Magūnų k. nušauti 4 žmonės, tarp jų senukas Antanas Astikas (80 m.) ir jo duktė Stasė bei kaimynė Janė Paliulytė (18 m.); 7 d. Saveikių k. buvo sudeginta Antano Zarankos sodyba, sudegė ir buvo nušauti 8 taikūs žmonės, tarp jų dvi moterys ir trylikametis berniukas, ir Gaveikių k. dar du slapstęsi nuo mobilizacijos jaunuoliai iš Laumikonių k.; tą pat mėnesį 7 vyrai buvo nužudyti Tauriškių k.

Galimybė, kad net vykdančys okupanto įsaką šaukiamieji pateks į šaukimo punktus ar karinius komisariatus, buvo labai minimali. Gruodžio 17 d. Giedraičių vls. karinis garnizonas sulaikė 16 jaunuolių iš Molėtų vls. Skrablyno, Nameliškių, Gasparėnų, Grobniokų, Kozelaukos k., tėvų lydimų į Vilniaus karinį komisariatą. Sugrąžinę tėvų pastotes atgal, kareiviai nusivarė jaunuolius į Dubingius, o vakare visi buvo sušaudyti (šūviu į galvą) prie Mežonių (Mežancų) k., o lavonai apiplėšti(140,225-226; 261).

Gruodžio 8 d. Musninkų vls. prie Prienų k. ir ežero buvo užklupti kiti tik susiformavę Keršto ir Šerno būriai; mūšyje žuvo 7 partizanai: Vytautas Naidzinavičius-Barzdyla, Vytautas Rinkevičius, Stasys Šatas ir kt.(625).

Trakų aps. gruodžio 12 d. Žaslių vls. Karsakų k. 11 P.Petkevičiaus-Dramblio partizanų kovėsi su milicija, žuvo partizanas Kranklys(sl.)(460,138). Gruodžio 14 d. (Baraukos k.) netikėtai užklupti buvo išklaidyti DKR vanagai, žuvo keliolika partizanų, 2 kulkosvaidžiai atiteko priešui(461,11). 18 d. (Prečų k.) 110 DKR partizanų nepalankiomis sąlygomis susirėmė su 80-100 rusų kareivių daliniu; kautynėse žuvo 4 partizanai ir 1 pateko į nelaisvę, priešą nukauta 15(461,11).

Gruodžio 24-25 d. pradėta iš anksto suplanuota visuotinė okupantų karinė operacija, susijusi su besiantinančia šv.Kalėdų švente ir turinti tikslą galutinai "išvalyti" Lietuvą nuo partizanų ir "kito priešsovietinio elemento". Priešas numatė, kad Kūčių vakare daugelis besislapstančių vyrų ir partizanų pasistengs slapta sugrįžti pas artimuosius, kad kartu praleistų šią tradicinę lietuvišką šeimos šventę. Be to, NKVD-NKGB ir SMERŠ agentūriniais duomenimis, buvo lokalizuotos ir išaiškintos (razrobotani) didžiausių būrių dislokacijos, žiemojimo vietos bei labiausiai apimti boikoto valsčiai ir kaimai. Šiai operacijai, kurią sąlyginai galėtume vadinti Kalėdų, buvo mobilizuotos visos okupantų baudžiamosios pajėgos Lietuvoje: gen.P.Vetrovo NKVD divizija, Lietuvos pasienio apygarda, SSRS ir LSSR NKVD-NKGB operatyvinių grupių bei apskričių skyrių smogikai ir sribai, suaktyvinta agentūrinė šnipinėjimo veikla.

Pagrindinis smūgis buvo nukreiptas į Švenčionių, Zarasų, Utenos, Ukmergės, Trakų, Alytaus, Kėdainių, Raseinių, Panevėžio aps., kur anksčiau buvo daug pasi-

priešinimo veiksmų ir dideli partizanų kontroliuojami plotai. Šiaurės rytų Lietuvoje NKVD 4-osios šaulių divizijos daliniai slinko pietvakarių kryptimi nuo Zarasų. Miškai buvo košiami kareivių, išsidėsčiusių viens nuo kito per porą metrų, grandine, vyko kratos ir gyventojų sodybose, būta žmonių aukų(37,139). Gruodžio 28 d. Salako vls. Miškiniskės k. nušovė ir užrėmę sodyboje sudegino 12 kaimo vyrų, tarp jų 5 mažamečių vaikų tėvą Kazį Žilėną ir kt.(532).

Gruodžio 25-26 d. rusų kariuomenė apsupo Antazavės šilę įrengtus bunkerius. Partizanai buvo pasirengę gintis, išsikasę apkasus, medžių išvartomis užblokavę kelius, ir du priešo puolimus atmušė. Tik pritrūkus šaudmenų ir NKVD sulaukus pastiprinimo, buvo nutarta trauktis. Pavakare 30 vyrų vaizdavo prasiveržimą, sudarydami likusiems galimybę pasitraukti kita kryptimi. Atvykęs rusų pastiprinimas susišaudė su savais, ir tik paryčiais užėmė tuščius bunkerius. Mūšyje žuvo 1 partizanas ir 1 buvo sužeistas. Tikslios NKVD aukos nežinomos, nes vietinių gyventojų liudijimu sužeistus ir nukautus rusus vežė pilnais sunkvežimiais (galinčių sutalpinti iki 10 gulinčių kūnų viename), o oficialiais duomenimis nukauti tik stribas ir kareivis(159; 587,297).

Gruodžio 24-25 d. Utenos aps. Užpalių vls. Žaliamiškyje rastas bunkeris, suimti 4 vyrai ir paimtas radijo aparatas(253). Sausio 3 d. tame pat valsčiuje Kušlių k. buvo nušauti Jonas ir Vytautas Leikos bei Nikodemas Tursa(253).

Gruodžio 23 d. Biržų aps. Daujėnų vls. kareiviai Šakarnių miške nušovė Antaną Navaką iš Mikėnų k. bei pakelyje į Pasvalį nužudė du suimtus septyniolikmečius Chainauską ir Simonavičių(777,95-96).

Gruodžio 28 d. vykstant gaudynėms Panevėžio aps. Žaliojoje girioje žuvo 5 partizanai (Jurgis Gebulskis ir kt.) iš Kovo grupės(763,59).

Gruodžio 24 d. NKVD daliniai kartu su Alovės, Merkinės bei Alytaus valsčių stribais pietinėje Alytaus aps. dalyje tarp Merkinės ir Alytaus pradėjo baudžiamąją ofensyvą, trukusią net tris dienas. Ši Dzūkijos arba tautoje žinoma kaip Klepočių (pagal labiausiai nukentėjusio kaimo vardą) tragedija išsiskyrė iš visų okupantų baudžiamųjų akcijų ne tik savo apimtimi, bet ir žiaurumu, negailestingumu. Klepočių, Lizdų, Ryliškių, Druskininkų, Taručionių, Mižonių, Pieriškių, Vabalių, Bugonių, Katriškių kaimuose buvo žudomi, mušami lietuviai, deginamos jų sodybos. Labiausiai nukentėjo Klepočiai - nužudyta 12 šio kaimo gyventojų, sudegintos 21-22 sodybos(559). Rusų kareiviai nudūrė Joną Mikalonį (60 m.), sudegino invalidą Juozą Muzikevičių, kelių mažų vaikų tėvą Vladą Muzikevičių ir jo brolių Andrių, Juozą ir Roką Mikalonius, sudegino ir nušovė tėvą ir sūnų Kazį ir Vytautą Muzikevičius, Vaitiekų Kasiulyną (60 m.), Adomą Baranauską (65 m.) ir kt.(559; 561). Tą pačią gruodžio 24 d. Lizdų k. buvo sudegintos 8 sodybos, Ryliškių k. - 4 sodybos ir nužudyti 3 žmonės, Druskininkų k. - 4 sodybos ir 5 žmonės sušaudyti Klepočių miškelyje (tėvas ir sūnus Augustinas ir Karolis Prėskieniai, Tomas Burokas ir jo svainis, Julius Milius), Taručionių k. - 2 sodybos ir 3 žmonės, Bugonių k. - 1 sodyba, sudegintas Rinkavos palivarkas ir nužudytas jo savininkas Mikas Dakinevičius(559; 562). Vabalių k. buvo sudegintos apie 7 sodybos ir peršautas Antanas Maslauskas(560). Nukentėjo taip pat Melnytėlė, Užkalniai, Žvirgždėnai(169).

Jaunesni vyrai, išlikę gyvi žmonės slėpėsi miškuose, kaime Vabalių pavieniai vyrai drįso pasipriešinti ginklų(559). Nemažai žmonių buvo suimta, tardoma kanki-

nant Ryliškės ūkininko mūrinėje sodyboje įsirengtame baudėjų štabe, Nemunaičio mokykloje, Merkinėje, po to pėsčiomis per gruodą varomi į Alytų filtracijai - jauni vyrai siunčiami į kariuomenę, dalis buvo ištremta, seniausi po kelių mėnesio kalinimo paleisti, tarp jų 70 m. senolis Adomas Mikalonis iš Klepočių k.(559).

Iš viso per Klepočių tragediją 14-oje kaimų ir viensėdžių buvo nužudyti 49 žmonės, daugybė šeimų paliko be pastogės (sudeginta virš 54 sodybų), be maisto, aprangos, sunkiai užgyvento turto, kurį pasigrobė baudėjai(231; 559). Akcijos beprasmybę, brutalumą ir ciniškumą liudija ir tai, kad deginant sodybas daugeliu atveju baudėjai patys užremdavo tvartų duris, neleisdavo gyventojams išvesti gyvulių, išnešti turto: degė pašarai, javai, grūdai ir kiti maisto produktai, darbo įrankiai ir ūkio padargai, tarsi sovietai buvo viso to pertekę(559). Be to, vieniems baudėjams žudant ir kankinant ūkininką, kiti tuo metu atvirai grobė jo turta, drabužius, ėmė viską, kas patiko, ir dar ilgai nešiojo savo aukų aprangą, valgė jų duoną...

Marijampolės aps. Krosnos vls. gruodžio pabaigoje įvykdytos "oblavos" metu buvo nužudyti 4 vengiantys mobilizacijos vyrai(435,98).

Kai kuriose vietovėse "kalėdinės" operacijos buvo ilgesnės, okupantams įsivėlus į kautynes jau nuo gruodžio vidurio. Gruodžio 16 d. rusų kariuomenės grupė (pagrindą sudarė 31 PP pirmasis batalionas) puolė kpt.V.Pabarčiaus 50-60 vyrų būrio stovyklą Paliepių miške. Partizanai buvo užklupti netikėtai, jų sargybai pasitraukus pasišildyti, todėl buvo išblaškyti, puolimo metu žuvo pats vadas ir 5 partizanai (kitais duomenimis žuvo 8 vyrai). Partizanų žiemojimui įsirengti 3 bunkeriai buvo sudaužyti iš minosvaidžių, uždegta netoliese buvusi eigulio Vlodo Venclausko sodyba ir suimtas kaip rėmėjas pats šeimininkas. Kuomet rusai prie tokio improvizuoto laužo grodami armonikomis šventė pergalę, atsipeikėję partizanai, remiami Betygalos būrio, puolė juos. Buvo nukauta apie 90 priešų (gyventojų liudijimais nukautus ir sužeistus vežė sunkvežimiais)(34,II; 172).

Tęsiantis "oblavai" apie Paliepius, Lenčius, Grauzus ir Meiliškius, partizanai buvo išsklaidyti į mažas grupes. Operacija okupantams nebuvo pernelyg sėkminga, nes NKVD kariuomenės ataskaitoje atsirado nerealūs jos rezultatų skaičiai: 34 suimti ir 26 nukauti "banditai"(401,54,80). Tarp suimtųjų - rėmėjas V.Venclauskas ir 5 vyrai "prisipažinę" Pabarčiaus būrio dalyviais. Visos kitos aukos ir suimtieji (jei skaičiai pasirodė tikri) priskirtinos taikiems asmenims, kaip įprasta, paimtiems filtracijai tokių siuntimų metu.

Gruodžio 17-25 d. NKVD vykdė valymo operaciją Mituvos erdvėje - Kauno aps. Sėdžiaus, Veliuonos ir Čekiškės vls. Operacijos prologas buvo tai, kad gruodžio 14-15 d. K.Puidoko būrys Čekiškės vls. Vozbutų k. užpuolė plėšikaujančius okupacinės administracijos pareigūnus bei stribus. 16 d., remiantis suimtojo Žilinsko parodymais, baudžiamajai operacijai Vozbutų k. įvykdyti buvo mesta kpt.Viniukov vadovaujama NKVD kareivių, 15 milicininkų ir 12 ginkluotų kolaborantų opergrupė, susikovusi su beveik 40 partizanų(601,231; 46,88). Mūšio metu, apšaudant priešo sunkvežimį, partizanai nukovė karininką ir 2 milicininkus bei 8 sužeidė, nors ir patys turėjo aukų(601,231). Vežant sužeistus kareivius į valsčiaus centrą partizanai pakartojo užpuolimą, nukaudami dar 2 kareivius ir kpt.Viniukovą, o taip pat apšaudė į pagalbą trimis sunkvežimiais iš Bambutų atsiųstą 13 PP kareivių grupę, vadovaujamą Kauno NKVD-NKGB opergrupės viršininko mjr.Terentjev(172; 601,231,235,275).

Iš viso Vozbutų mūšyje okupantai neteko 10 milicininkų, neskaitant nukautų ir sužeistų kareivių(601,276).

Siekdami užglaistyti pralaimėjimą, baudėjai gruodžio 17 d. per 4 valandas nužudė 17 žmonių, iš jų 9 Vozbutų k. šaukiamojo amžiaus vyrus, nestojusius į okupantų kariuomenę, sudegino 15-16 sodybų(601,231). Tai išprovokavo stichinį pavienį pasipriešinimą (Čekiškės vls. netoli Žodiškių k. buvo nukautas raitas milicininkas), kuris tapo pretekstu tolimesniam siautimui, peršukuoju 5 km zoną nuo "įvykių vietos"(601,263). 18 d. pačio 13 PP vado mjr.Petrenko vadovaujamas 1-asis batalionas ir minosvaidžių būrys nušovė 14 žmonių ir sudegino 6 vienkiemius, o 19 d. Juodaičių ir Pavietavos (Karalgirių) Girios susidūrimo nukovė dar 5 asmenis ir sudegino 6 vienkiemius(601,232). Baudėjai žudė ir suiminėjo partizanus, besislapstančius, nekaltus ūkininkus, degino sodybas tų žmonių, kurių vaikai partizanaavo, ir tų, kurie neturėjo nieko bendra su pasipriešinimu. Iš viso buvo nužudyta apie 36 žmonės (okupantų ataskaitose užmušta 56), suimti 68 ir sudegintos apie 27 (Vozbutų k. - 16, Pavietavos k. - 4, Gausantiškių k. - 1 bei 3 ūkiniai pastatai) sodybos, daržinės ir tvartai su javais ir pašarais, kai kur su gyvuliais; prieš padegant buvo daromos kratos, marodieriaujama(601,268). Gaisrų pašvaistė buvo matyti net už Nevėžio, Kauno apylinkėse.

Gruodžio 21 d. partizanams netoli Ariogalos išlaisvinus mobilizuotųjų koloną, 13 PP 1-asis batalionas per 3 valandas Grajauskų, Pagojų(?) k. užmušė 18 ir suėmė 6 žmones(601,232). 22 d. tie patys baudėjai Babtų ir Vilkijos vls. Padauguvos, Ligainių, Čebiškių ir kt. kaimuose nužudė 20 (iš jų keturis sudegino), suėmė 17 žmonių ir sudegino 4 sodybas(601,233).

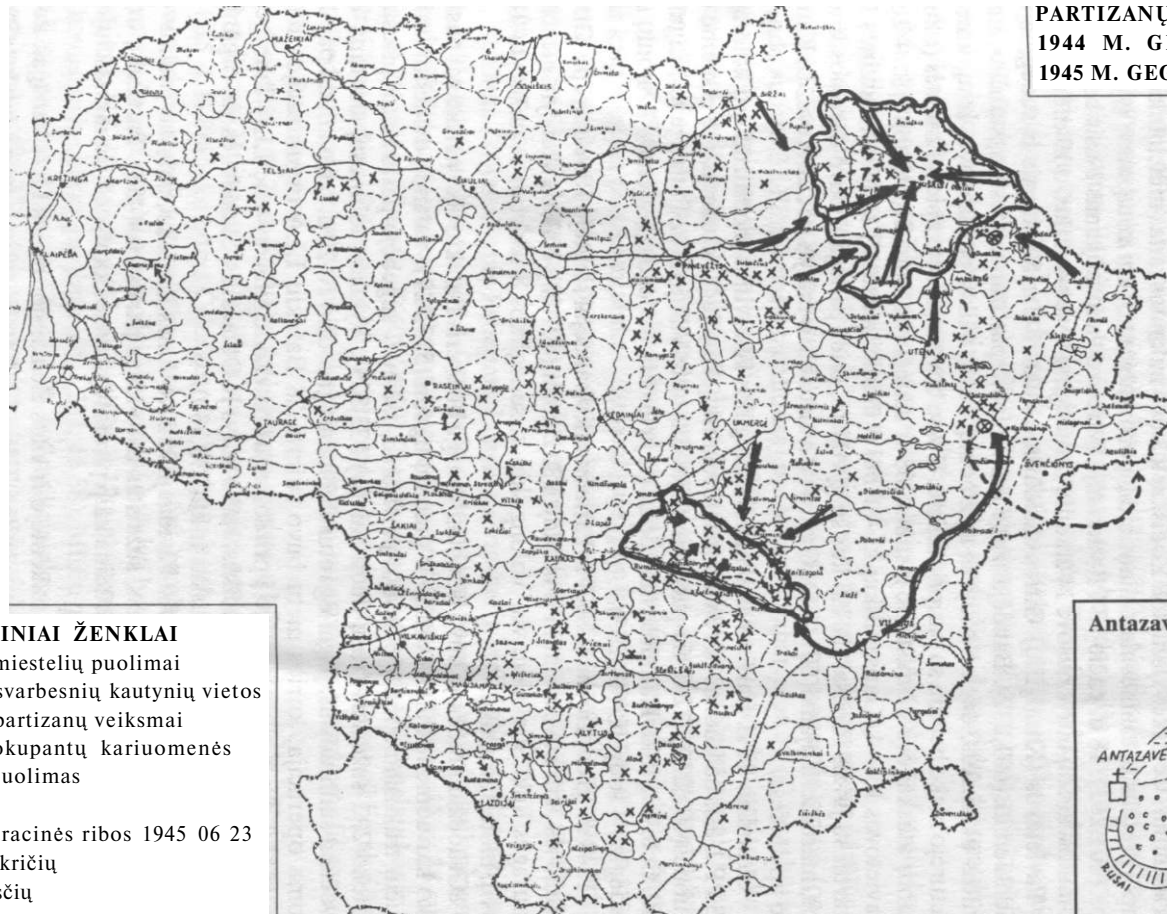
1944 m. gruodžio mėn. NKVD kariuomenės baudėjai siautėjo Raseinių aps. Girkalnio vls., kur buvo suimta 7 ir nužudyta 30 žmonių(401,80). Kalėdų skerdynės tęsėsi Tauragės link: Šimkaičių vls. Volungiškių k. sudegintos 8 sodybos ir nužudyta 18 vyrų, moterų ir vaikų.

Gruodžio pradžioje buvo išduotas Vanagų bunkeris Batakių vls.: partizanai pasitiko kariuomenę kulkosvaidžio ir granatų ugnimi(533,329). Valandą dvidešimt minučių trukusiame mūšyje žuvo 4 partizanai, tačiau 7 sugebėjo pasitraukti; priešas neteko 2, 1 sužeistas (rusų duomenimis)(533,329). Vykdamas tolimesnį siautimą ir kvočiant suimtuosius, pagal išgautus duomenis gruodžio 10-20 d. buvo atlikta papildoma operacija, kurios metu buvo suimta 28 Batakių LLA organizacijos nariai(533,329). Areštų bangoje į priešo nagus pateko legaliai gyvenę LLA Tauragės rinktinės vadas J.Babilius-Ridikas, štabo narys K.Otkačaitis, Skaudvilės vls. organizacijos vadovas Jonas Jankauskas ir kt.(533,330).

Gruodžio 24 d. Eržvilko vls. Pavidaujo k. žuvo Jonas Kisieličius, paimtas į nelaisvę būrio vadas G.Kisieličius-Tomas, sužeistas dar vienas partizanas(458). Partizanų archyviniai šaltiniai šį įvykį apibūdina kaip pirmas žymesnes kautynes šiame valsčiuje, prisiminimai - kaip suėmimą.

Gruodžio mėn. smarkiai nukentėjo ir kitos Žemaitijos dalies LLA Vanagai: kariuomenės operacijos metu buvo suimti Telšių LLA štabo ryšių ir propagandos skyriaus viršininkas S.Kaupas-Dėdėnas, Vainuto būrio vadas Rudminas; suimta 75, o 20 Varnių bataliono Vanagų ar įtartų priklausomybe jiems žmonių žuvo kovodami ar bandydami pabėgti; SMERŠ vidiniam agentui Iks(a.sl.), buvo suimti 25 Žemaičių

**PARTIZANŲ VEIKSMAI
1944 M. GRUODŽIO -
1945 M. GEGUŽĖS MĖN.**

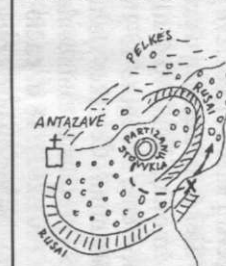
SUTARTINIAI ŽENKLAI

- > miestelių puolimai
- x svarbesnių kautynių vietos
- > partizanų veiksmai
- okupantų kariuomenės puolimas

Administracinės ribos 1945 06 23

- apskričių
- valsčių

Antazavės šilo mūšis

Naumiesčio LLA nariai(401,80). Be to, Vakarų Lietuvos apskrityse buvo suimta 134 asmenys kaip 1941 m. sukilimo ir partizanų būrių dalyviai(401,80). Gruodžio 31 d. vienkartinės operacijos metu 18-oje gyvenviečių Telšių NKVD suėmė 71 asmenį ir 1 nužudė, bet rado tik... 5 šautuvus(546,21).

Gruodžio 23 d. Kretingos aps. Mosėdžio vls. Ledžių-Žalgiriu miške netoli Daukšių k. bunkeryje žuvo 1 partizanas.

Šiaulių aps. pasaloms vykdyti gruodžio 20-25 d. buvo sudarytos 38 operatyvinės-čekistinės grupės iš NKVD-NKGB, sribų ir pasieniečių(163,372). Gruodžio 24 d. Gruzdžių vls. Burbinų k. buvo sudeginta sodyba, nušauti Jarmaliukas (16 m.) ir Antanas Balčiūnas (20 m.)(260); Pašvitinio vls. Bučiūnų k. NKVD kariuomenė nužudė tėvą ir sūnų Lapinskus bei Joną Nainį (operatyvinėje informacijoje - "nušovė 3 bėgusius į mišką žmones")(262; 163,372). Gruodžio 25 d. Gruzdžių vls. Taurakių (Tauručių) k. į pasalą pakliuvo 4 partizanai, iš kurių vienas sužeistas ir paimtas gyvas; jis parodė bunkerį, kuriame buvo rasta rašomoji mašinėlė, atsišaukimų(163,102-103,120). Tą pačią naktį Radviliškio NKVD 7 sribų grupė Vismuntų k. apsupo sodyboje 4 partizanus, tačiau šie atsišaudydami ne tik išsiveržė, bet ir "privertė gėdingai bėgti sribus su jų vadu ltn.Tumėnu priešakyje"; persekiodami partizanai sučiupo vieną sribą(163,121). 27 d. prasidėjo Joniškio gimnazijos mokinių areštai dėl ryšių su LLA(163,102).

SAUSIO-VASARIO MĖNESIO OPERACIJOS

Tragiškų įvykių grandinė tęsiasi nenutrūkstamai ir naujaisiais 1945-aisiais. Rytų Lietuvoje karinės pajėgos iš Utenos bei Panevėžio opersektorių buvo mestos į Rokiškio aps. Pagal Vyr.Vadovybės kovai su banditizmu LSSR (Kruglovo štabo) 1944 m. gruodžio 30 d. įsakymą Nr.004 šioje apskrityje 1945 m. sausio 5-15 d. buvo numatyta atlikti masinę operaciją, suduodant vienkartinį koncentruotą smūgį - kruopščiai šukuojant visus miškus ir gyvenvietes nuo apskrities sienų centro Rokiškyje link, neaplenkiant nė vieno valsčiaus(484,47). Tuo tikslu buvo sudaryta NKVD kariuomenės Šiaurės grupė ir jos operatyvinis štabas (95 PO, 261 ir 137 ŠP, Panevėžio ir Utenos opersektorių NKVD-NKGB opersudėtis)(484,47). Visos geležinkelio stotys apskrities ribose buvo uždarytos sribų pajėgomis, turinčiomis tikrinti pravažiuojančius keleivius, sustiprintos apskrities NKVD-NKGB tardymo-filtracinės grupės, o Rokiškyje parengta kalinimo vieta 600 žmonių(484,38).

Pagal operatyvinio štabo kovinį įsakymą Nr.001 operacija prasidėjo sausio 8 d. 6 val. ryte ir baigėsi 14 d. 18 val., jos metu nužudyta apie 300 ir suimta apie 900 žmonių(484,48). Po to atskirų pulkų pajėgomis buvo dar "iššukuotos" Šimonių ir sausio 16-17 d. Biržų girios(484,41,48).

Operacijos metu buvo verbuojami informatoriai (48 žmonės), kurie vedė į vyrų slapstymosi vietas, rodė bunkerius(484,43). Juodupės vls. rusai, be to, pirmą kartą panaudojo ir provokacinę taktiką - apsimetus partizanais per ryšininkus ar rėmėjus išeiti prie tikrųjų partizanų ir juos sunaikinti(152,339). Po šios provokacijos sausio 5-6 d. 95 PO manevrinė grupė (50 kareivių) ir 35 sribų būrys, vadovaujami mjr.Aleksandrovo ir mjr.Kondratjevo smogė Juodupės vanagų kuopos P.Kumpicko apie 40

partizanų buriui(484,10). Kautynėse žuvo 23 žmonės (vėlyvesnėse okupantų ataskaitose skaičiai padidinti iki 39 žuvusiųjų ir 8 sužeistų), sudeginti 9 vienkiemiai ir 2 bunkeriai(484,10,41).

Kaip ir Kalėdų skerdynėse, okupantai nedarė jokio skirtumo tarp besislapstančių partizanų ir civilių ar net visai nesislapstančių vyrų, šaudydami ir kankindami visus iš eilės. Skapiškio vls. minimi 52 nužudyti asmenys, tarp jų partizanų vadas A.Šalčius, sugriauti 8 bunkeriai, paimta rašomoji mašinėlė ir atsišaukimų, maisto produktų ir šaudmenų sandėlys, nurašant visa tai "banditų" sąskaiton(484,40). Tuo tarpu sausio 9 d. NKVD Paunglinės k. tiesiog surinko aplinkinių kaimų vyrus, juos kankino ir nužudė: Leoną Motuzą (20 m.) ir Joną Kytrą (60 m.) iš Tvirų k., Petrą Kaladę (20 m.), Petrą Tijūšą (60 m.) ir Joną Kirstuką (70 m.) iš Aičionių k.(256). 10 d. tarp Skapiškio ir Pandėlio Akmeniškų vnk. slėptuvėje gyvi sudeginti broliai Albinas, Steponas ir Jonas Žiobos bei Gintautas Balys(256).

Pandėlio vls. sausio operacijos prieš P.Vaidakevičiaus partizanus metu Kazliškių k. buvo nužudyta 13 žmonių(484,41). Vasario 10-11 d. baudėjai vėl užklupo jau tikruosius partizanų bunkerius Skapagiryje, kur gynėsi P.Vaidakevičiaus būrys(526,357).

Sausio 8 d. prie Kriaunų rusų karių dalinys pastebėjo į mišką besitraukiančią 13 partizanų grupę: mūšyje prie Sartų ežero žuvo 8 vyrai - Antanas Puslys, Vilius ir Vytautas Zablackai, Jonas Zarakauskas, Jonas Kokinas, Jonas ir Bronius Gražiai, Bronius Vaikutis(917). Septynetas partizanų kūnų buvo išniekinti Kriaunų aikštėje.

Švenčionių aps. partizanai ir šaukiamojo amžiaus vyrai slapstėsi slėptuvėse, tačiau vykstant pastoviam siautimui nebuvo išvengta ir aukų. 1945 m. sausio pradžioje (8-9 d.) į NKVD pasalą pateko ir žuvo Tigro rinktinės štabo apsaugos kuopos vadas M.Vilutis-Klevas(37,141). Kadangi laidotuvės Kirdeikių kapinėse vyko gana atvirai dalyvaujant ir partizanams, sekė areštai, tarp jų ir partizanų vadovybės(37,141-143).

Sausio 31 d. NKVD agentas Beržas(a.sl.) išdavė Švenčionėlių vls. partizanų grupę, nurodymas jos maršrutą į Dubingių k.(84,55). Ūkio šeimininkei pranešus, rusai netikėtai užpuolė kaime dienojusius 9-11 partizanų: žuvo 7 ir 1 suimtas, be to, susektas bunkeris, kuriame žuvo dar 2 vyrai ir vienas sunkiai sužeistas persekiojant pribaigtas savo namuose tėvo akivaizdoje(84,55).

Vasario 4 d. Švenčionių aps. Ceikinių vls. siautimo metu buvo nužudyti 36 žmonės, daugiausia vengiantys kariuomenės ir bėgę nuo juos apsupusių okupantų(230). Vien Vaikučių ir Busilų k. NKVD kariuomenė sušaudė 19 ir suėmė 2 žmones(84,57). Vasario 10 d. Saldutiškio vls. sribai, vadovaujami NKGB kapitono, nužudė bunkeryje besislapstančius 3 Romelio būrio partizanus(84,56).

Sausio-vasario mėn. kariuomenės siautimo operacijos Panevėžio aps. iš dalies susijusios su desantininkų grupių paieška: siaučiami tie valsčiai, į kuriuos buvo nuleisti desantai. Sausio 22 d. Žaliojoje girioje žuvo 5 partizanai iš Kovo grupės(763,59). Vasario 2 d. Traupio vls. Juodgirio miške vykusiose kautynėse su kariuomene žuvo 19 partizanų(174). 7 d. rusų kariuomenė siautė Naujamiesčio vls., kur suėmė 1 partizaną, o 15 d. suėmė dar 4, iš kurių 2 desantininkus(898,142-143).

Vasario 10 d. Subačiaus vls. garnizonas Girėnų (Šarkiškių) miške susekė bunkerį: partizanai atsišaudė ir gynėsi granatomis, kol kareiviai neuždegė ir nesudegino jų slėptuvėje(912,267). Žuvo 5 partizanai - būrio vadas P.Tolušis, Bronius Zuoza, Vladas Urbonas, Povilas Alasevičius, tik Domui Plėtai pavyko prasiveržti(912,267).

Vasario 17-18 d. Krekenavos vls. Skilvionių miške rusų kariuomenė atakavo įtvirtintą Žibertonių-Devinduonių būrio stovyklą: nors partizanai sugebėjo atmušti tris puolimus, tačiau pradėjus trauktis, pakliuvo į kryžminę priešų kulkosvaidžių ugnį(898,143). Mūšyje žuvo 22-28 partizanai, tarp jų 2 iš Trimito būrio: Jurgis Gailiūnas, Giredikauskas, Kulikauskas ir kt., buvo sužeistų(193; 898,143; 45,74-75; 171). Pagal krekenaviečių pasakojimus labai daug sužeistų ir nukautų buvo ir rusų kareivių.

Sausio mėn. kariuomenė Ukmergės aps. Taujėnų miškuose užklupo kpt.J.Krikštaponio 40 vyrų ir kpt.Rūpužėno 130 partizanų bendrą stovyklą. Kautynės truko 6 valandas, jose partizanai patyrė skaudžių nuostolių: žuvo kpt.J.Krikštaponis, rinktinės štabo narys J.Pakėnas(171; 4,182).

Vasario 10 d. Gelvonų vls. Devonių k. DKR partizanų susirėmime su milicija sužeistas 1 partizanas(460,138). Vasario 24-25 d. Čiobiškio apylinkėse vyko didelės gaudynės dalyvaujant NKVD iš Musninkų, Gelvonių, Širvintų ir Želvos vls.(461,53). Č.Tveragos-Vilko būriui pavyko išsisaugoti nepatyrus nuostolių, tačiau žuvo 1-o bataliono 3-os kuopos vadas A.Rudis-Neptūnas(461,53).

Sausio 3-6 d. 97 PO iškrėtė Strošiūnų šilą, tačiau be rezultatų; vietoje kovos buvo nužudyti du žmonės, suimta keliolika "rėmėjų" ir sudeginta sodyba(548,7). Sausio 10-13 d. kariuomenė įvykdė naują Žiežmarių ir Semeliškių vls. valymo operaciją, per kurią "nukauta 40 partizanų" (nors ir vadovybė šiuo skaičiumi labai abejojo)(548,54). 27 d. Žaslių vls. Stabintiškių k. žuvo 4 partizanai(548,54). 31 d. Vievio vls. Aleksandriškių k. buvo nužudyta 13 žmonių ir sudeginti 2 ūkiai, "iš kurių šaudė"(548,54).

Vasario 1 d. Semeliškių vls. Bijūnų, Neciūnų, Raipolio k. ir Miglinu miške baudžiamosios operacijos prieš partizanus metu žuvo 6 partizanai ir buvo suimti 25 taikūs gyventojai(548,71). Tęsiant operaciją 4 d. Jagielonių k. buvo nužudyti 3 ir suimti 16 žmonių(548,72).

1944 m. gruodžio 31 d.-1945 m. sausio 2 d. Onušio vls. Dusmenėlių k. 97 PO ir apskrities NKVD skyriaus pajėgomis atlikto valymo metu buvo nužudyti 8 žmonės ir suimti 25 "rėmėjai ir banditai"(548,5). Sausio 20 d. 298 NKVD pulko 2-asis batalionas ir apskrities NKVD opersudėtis Onušio miške surado bunkerį, kuriame atsišaudydami bei granatomis gindamiesi žuvo 7 vyrai(548,24).

Vasario 7 d. 25-ojo NKVD vidaus kariuomenės pulko manevrinė grupė (apie 100 kareivių), šukuodama Miškūnų bei Migučionių k., susidūrė su pastarajame apsi-stojusiais 150-200 partizanų. Viename iš garsiausių pietryčių Lietuvos mūšių, truku-siame nuo 8.30 iki 14 valandos, buvo nukauta 17 rusų kareivių, tarp jų du karininkai, 1 stribas ir ne mažiau kaip 3 kareiviai sužeisti; partizanų nuostoliai siekė 9 žuvusius ir 4-7 sužeistus(7,79; 245,88; 449; 548,74,79,209; 550,186). Kitais duomenimis, prie-šas neteko 40-60 karių, o partizanai - 7 žuvusių (Dziūko, Bombonešio, Stumbro, Debesio, Beržo, Juliaus) ir 2-3 sužeistų(557; 900).

Migučionių kautynės prasidėjo 8 val. ryto rusams pradėjus trimis būriais sulti kaimą: kuopos vadas v.ltn.Gluchov su vienu būriu įsiveržė į centrą ir pačiam sau netikėtai užklupo be sargybos vienkiemiuose dienojusius partizanus. Per 15-20 minučių netikėtai užklupti partizanai, bėgdami užimti kovos pozicijų, sunaikino 15 rusų, nors ir patys patirdami didžiausius nuostolius(449; 548,193). Iš pradžių trukdė ir tamsa: 5-asis būrys pateko į kryžminę savų bei priešų ugnį; be to, partizanai negalėjo

trauktis, nes rusai buvo užėmę aukštumas ir galėjo iššaudyti per lygumą besitraukiančius(900).

Toliau mūšis pasisuko partizanų naudai. Vadovauti ėmėsi į J.Jakubavičius-Rugys, kuris su 4-uju būriu smogė rusams į šoną. Priešo ataka buvo sustabdyta apšaudant kareivius atvirame lauke iš už kaimo pastatų. Dalis rusų pasitraukė į pamiškę papildyti šaudmenų, o dalis - į Onuškę. Partizanai susirinko trofėjus (3 kulkosvaidžius, 10 automatų, 5 revolverius, 28 granatas, šaudmenimis ir kt.), pasiėmę žuvusiuosius bei aptvarstę sužeistuosius, ėmė trauktis į mišką Voniškių link(548,194; 900). Tuo metu rusai gavę papildymą - 30 stribų, ir vadovaujami ltn.Ageev vėl bandė šturmuoti kaimą, bet ir ši vilnis buvo atmušta J.Jakubavičiaus-Rugio bei V.Voverio-Žaibo būrių(548,194; 550,186). Dalinio vadas J.Matukevičius-Vilkas su likusiais partizanais užėjo mišku iš šono: patekė į kryžminę ugnį rusai pasitraukė, palikdami leitananto bei keliolikos kareivių lavonus(900).

Pasinaudodami pertrauka, partizanai susitvarkę pasitraukė į Voniškių k., kur ketino palaidoti žuvusius bei kiek pailsėti, palikę užkardą Burbonių k. nuo Onušio pusės(900). 17 val. atvyko plk.Seredkino vadovaujamos pagrindinės karinės pajėgos, apsupo Migučionis, atskrido du lėktuvai, bet nieko nerado(548,194). Keršydami priešai sudegino visą kaimą, o gyventojus išvarė, žudė: šaudė ir sumesdavo į degančius pastatus. Iš viso buvo nužudyta 12 taikių gyventojų, vyrų, moterų, senukų, tarp jų 4 vaikai (6-14 metų amžiaus), sudeginta 13 sodybų ir 2 pirtys(901; 916). Susitvarkę su kaimu, baudėjai ėmė sekti partizanų pėdomis ir vakare puolė Voniškių k. Kautynių metu partizanai buvo perkirsti į dvi dalis: keliasdešimt su Vilku ir Žaibu pasitraukė į vieną pusę, o didžioji dalis su Rugiu - į Žilinių mišką ir iš ten, atsipalaidavę nuo persekiotojų, toliau Valkininkų bei Varėnos link(449; 550,186; 900). Rusų kariuomenė dar visą savaitę laikė apsupusi Burbonių ir Žilinių miškus, o Pamusių k. nužudė dar 2 žmones(245,88; 449; 901).

Vasario 6 d. Liškiavos apylinkėje Mačiūnų (Macevičių) k. stovyklavusį 60 partizanų, vadovaujamų ltn.B.Šimkonio-Šarūno, būrį netikėtai užklupo karinis dalinys: žuvo 6 partizanai ir būrio vadas, likusiems iš apsupimo pavyko prasiveržti; priešų nuostoliai - 2 nukauti ir nežinomas skaičius sužeistų(150,88). Partizanams judant, priešas kurį laiką negalėjo nustatyti jų pastovios buvimo vietos, kol gavo informatoriaus pranešimą apie tai, kad būrys laikosi Kibiškių k. apylinkėse. Vasario 28 d. ryte Merkinės NKVD skyrius kartu su vidaus kariuomenės 298-ojo pulko 4-a kuopa "iššukavo" Kibiškių k., tačiau išvakarėse partizanai buvo pasitraukę Panaros k. link(299,51).

Okupantai tęsė paiešką ir Panaros k. pakraštyje buvo sustabdyti 80-ies Šarūno būrio partizanų užtveriančia kulkosvaidžių bei šautuvų ugnimi. Prasidėjo mūšis, trukęs pusantros valandos, kurio metu partizanai buvo ištumti iš kaimo ir atsišaudydami traukėsi Vilkovų k. link(299,52). Nuo didesnio sutriuškinimo juos išgelbėjo 10-ia rogių atskubėjęs į pagalbą Švėntezerio būrys, kuris užėmė patogias pozicijas ir privertė rusus pereiti į gynybą. Temstant partizanai nedidelėmis grupėmis pasitraukė į mišką(299,52). Panaros kautynėse žuvo 7 partizanai, tarp jų naujasis būrio vadas j.ltn.Lukošius, keletas kovotojų buvo sužeisti; okupantų nuostoliai irgi turėjo siekti dešimtį žuvusių, nors oficialioje ataskaitoje tarp nukautų minimi tik seržantas ir kareiviško,95; 299,52). Partizanų pasipriešinimas buvo toks stiprus ir galingas, kad

okupantai savo ataskaitose sąmoningai padidino užpultųjų skaičių iki 250 žmonių, nors faktiškai kiekybinė persvara buvo NKVD pusėje; padidinti partizanų nuostoliai iki 37 žmonių, nors mūšio lauke rasti tik 7 nukautųjų kūnai, iš kurių nė vienas nebuvo atpažintas(299,52).

Vasario 13-18 d. informatorių Polevoj(a.sl.), Lesnik(a.sl.), Lisicyn(a.sl.) duomenimis Simno vls. miške prie Žuvintu, Bambinykų ir Aleknonių k. buvo lokalizuotas kpt.A.Kušlio-Vilko vadovaujamas būrys, besirengiantis Simno puolimo operacijai. Vasario 21 d. 94-ojo pasienio būrio 2-oji komendantūra su Simno 35 sričių būriu, vadovaujamu kpt.Pogorelov ir valsčiaus NKVD viršininko ltn.Smironov, netikėtai apsupo Liepakojų k. dienojusius 36 partizanus. Dvi valandas trukusiame mūšyje žuvo 32 vyrai (pavardėmis žinomi 21), tarp jų ir vadas, vienas sužeistas paimtas į nelaisvę ir tik 3 pavyko prasiveržti(299,?; 191). Partizanai priešinosi įnirtingai, vienas, nenorėdamas pasiduoti gyvas, pats nusišovė, du sudegę gyvi, priešui uždegus daržinę(299). Rusams atiteko 8 kulkosvaidžiai, 20 šautuvų, 18 automatų, 20 granatų, šovinių, įvairūs dokumentai(299). Rusų nuostoliai neaiškūs (pagal oficialiąją ataskaitą tik sunkiai sužeistas pasienietis seržantas). Žuvusiųjų kūnai buvo nuvežti "atpažinimui" į Simną, kur miestelio aikštėje išgulėjo dvi dienas. Simno partorgas prie išniekintų lavonų susirinkusiems išdrožė kalbą, gąsdindamas, "kad visų tų, kurie yra bandoje arba remia ją kuo nors, laukia toks pat likimas"(299).

Po partizanų įvykdytos baudžiamosios akcijos prieš šnipą Prienų vls. Ašmintos k. naujųjų metų naktį sekė okupantų baudžiamoji operacija, kurios metu buvo suimti 25 vengiantys mobilizacijos asmenys(435,98).

Vasario 8-9 d. šnipų pranešimu buvo lokalizuota apie 50 partizanų, veikusių Veiverių vls., slapstymosi vieta Kauno-Marijampolės aps. sandūroje. 13 d. 94 PO - 100 pasieniečių ir 20 sričių - pradėjo puolimą, tačiau partizanų užklupti netikėtai nepavyko. Sargyba atidengė ugnį ir į kojas sužeidė Marijampolės UO NKVD viršininką mjr.Bandurovskį; pasieniečiai nesugebėjo išsiskleisti ir tik po 2 valandų kautynių priartėjo prie buvusios partizanų stovyklavietės. Buvo rastos dvi tuščios žeminės, partizanai sėkmingai išsisklaidė, tik pasalos užkardai pavyko suimti vieną - Juozą Rusecką(435,147).

Sėkmingesnės priešui buvo Žiemkelio (Lendrymo) kautynės. Čia vasario pabaigoje buvo apsuptas ir išblaškytas Geležinio Vilko dalinys. Mūšyje žuvo jo vadas ltn.A.Arlauskas-Geležinis Vilkas, buvo nukautų ir rusų kareivių(679,435).

Kauno aps. sausio 6 d. Veliuonos vls. Pelnučių k. rusai sušaudė Kazį Parkauską iš Akmeniškių k., o 20 d. nukentėjo Burliokiškės (Paarmenio) k.

Kėdainių aps. vasario 15 d. prieš kariuomenę vėl užklupo buvusio Pabarčiaus būrio bunkerį Liepyne, bet partizanų buvo sužeistas tik vienas, nes kareiviai susišaudė tarpusavyje, išgirdę juos klaidinančias partizanų komandas rusiškai(188). Vasario 6 d. Žeminių sričiai nužudė 6 Ručiūnų k. vyrus.

Sausio 11d. Raseinių aps. Viduklės vls. Puišių (Puišės) miške į kareivių pasalą pakliuvo 2 partizanai, kurie nuo persekiojimo pasislėpė bunkeryje, bet buvo surasti ir granatomis išsprogdinti(157,19). Toje pat apskrityje sausio 16 d. operacijos metu pasienio užkardos viršininkas ltn.Rozenkin nušovė Vyta Remeiką, iš kurio buvo "paimtas atsišaukimas"(157,19).

Sausio mėn. po žymių kolaborantų likvidavimo pirmasis masinis siautimas apė-

mė Šimkaičių vls. rytinę dalį: dalyvavo apie 300 rusų ir stribų, suimta apie 100 vietos gyventojų(458). Vasario pabaigoje vykęs kitas didelis siautimas, dalyvaujant apie 700 rusų, ginkluotų patrankėlėmis bei minosvaidžiais, leido sugaudyti daug vengiančių mobilizacijos, bet partizanai nuostolių neturėjo(458).

Nuo okupacijos pradžios vykdomi kariniai nusikaltimai 1944-1945 m. žiemą įgavo atviro lietuvių genocido pobūdį. Jeigu nacių Lidicės ar Pirčiupių akcijos (įvykdytos panašiais motyvais) užtraukė bausmę ir pasmerkimą visai vokiečių tautai, tai rusiškųjų žudikų, vertusių Lietuvą milžinišku kapinynu, atrodė niekas negali sulaukyti. Šiame Lietuvos gyventojų akimis betiksliaame žudyme palaipsniui ėmė dingti galimybė prisitaikyti ar taikiai sugyventi su okupaciniu režimu. Nesubrendusių jaunuolių, senukų, vyrų su fiziniais trūkumais žudymas, sodybų deginimas negalėjo būti nei pateisintas, nei paaiškintinas sovietizacijos, mobilizacijos ar net kovos prieš partizanus būtinybe. Didžiuliame pavojuje atsidūrė ne tik Lietuvos vyrai, bet ir visi gyventojai, nepaisant amžiaus ar lyties. Įkaitų sistema buvo akivaizdi net smulkmenoje: 1945 m. sausio 24 d. Aukštadvario-Semeliškių kelyje buvo nupjauti 4 telegrafo stulpai ir dėl to suimti 4 "įtariamieji" (už stulpą - po žmogų!)(548,34). Sausio 20 d. Valkininkų vls. Leipūnų k. gyventojams patiems nuginklavirus ir išrengus du marodieriaujančius rusų kareivius, NKVD atsikeršydama suėmė ūkininkus Petrą Bėkšą bei Šakaitį ir juos nužudė "konvojaus į Trakus metu, bandant pabėgti"(548,70).

Kita vertus, tai, kas vietos gyventojų akyse buvo beprasmiškas žiaurumas, okupantų požiūriu buvo sąmoninga, gerai apgalvota politika: norint iki 1945 m. sausio 1 d. baigti su Pasipriešinimu, reikėjo bausti visus, "be sentimentų" vadovaujantis principu - "geriausias lietuvis - miręs" (kiekvienas vyras - banditas, jo šeima, giminaičiai bei pažįstami - bandito talkininkai). Teroru-genocidu buvo siekiama pakirsti tautos valią priešiniuisi bei apriboti jos fizines galimybes, sukurti šalyje mistinės baimės atmosferą, kurioje besąlygiškai viešpatautų naujieji valdovai.

PARTIZANŲ VEIKSMAI ŽIEMOJIMO PERIODU

Žiemos, ypač 1944 m. gruodžio mėn., partizanų karinės operacijos daugeliu atveju taktiniu požiūriu dėsningai siejosi su buvusiomis rudens akcijomis: kiekvienas naujai susikūręs ar reorganizuotas junginys siekė parodyti savo jėgą ir visapusiškai kontroliuoti savo teritoriją. 1944-1945 m. žiemos sąlygos privertė laisvės kovotojus apriboti savo veikimą, bet partizanų puolamųjų operacijų analizė rodo, kad kovos intensyvumas augo. Puolamąją iniciatyvą ribojo ir okupantų karinė ofenzyva, nes partizanai didesnę dėmesį turėjo skirti slapstymuisi bei organizaciniam susitvarkymui po didesnių (Vozbutų, Paliepių, Antazavės, Migučionių, Panaros ir kt.) kautynių. Partizanų veiksmai vėlgi koncentruojasi didžiausių partizanų telkinių apimamoje teritorijoje, o nuo 1944 m. gruodžio pabaigos iki 1945 m. sausio vidurio daug kur iš viso buvo sustabdyti puolamieji veiksmai, siekiant priversti priešą atitraukti savo karines pajėgas.

Biržų aps. 1944 m. gruodžio 15 d. buvo surengta pasala Vabalninku stribams, kurios metu nukautas 1 stribas(66). 1945 m. vasario 20 d. į partizanų pasalą Pabiržės vls. Daužgirių k. rajone pateko Panevėžio stribų būrys(438,1). Mūšio metu nukauta 11 stribų, NKVD operigaliojantis bei milicininkas, tačiau išgirdus šūvius rusams į pa-

galbą atėjo gretimą Krinčino vls. "šukavusi" 261 ŠP kuopa(438). Mūšio metu ir persekiojant žuvo (pagal okupantų duomenis) 43 partizanai (pagal ginklų skaičių tik pusė)(438,1). 22 d. mūšyje prie Kirdonių k. Pabiržės vls. buvo nukautas valsčiaus sribų vadas ir 4 sribai-milicininkai, iš partizanų pusės žuvo 3 Naudžio būrio vyrai(66; 389,174).

Rokiškio aps. 1944 m. gruodžio 12 d. buvo surengta viena garsiausių šiaurės Lietuvos partizanų operacijų - Panemunio puolimas. Sužinojus, kad ruošiamas trėmimas iš Panemunio vls., buvo nuspręsta sunaikinti sudaromus sąrašus(526,264). Partizanų junginys iš maždaug 300 partizanų (Rokiškio, Panevėžio, Biržų aps. kovotojų), vadovaujamas K.Kalpoko, padalintas į tris grupes, iš anksto nutraukę telefono laidus, iš trijų pusių puolė miestelį. Auštant pradėjo intensyvią apšaudymą, apie 8 val. partizanai įsiveržė į Panemunį, kur gynėsi 15 ginkluotų kolaborantų igula. Mūšyje nukauti 8 besiginantys, tarp jų trys sribai, valsčiaus pirmininkas, partorgas(484,6). Užėmus Panemunį, buvo sušaudyti dar 7-9 vietinės administracijos pareigūnai (iš jų 5 apylinkių pirmininkai bei sekretoriai), sudegintos valsčiaus ir NKVD dokumentai ir bylos, NKVD areštinė, tvartai ir daržinės geležinkelio stotyje su prievolių šienu(5,172-173, 197-198; 526,264; 484,6). Iš vietos spirito varyklos ir kooperatyvo buvo rekvizuota 8 bidonai spirito, 200 kg druskos ir kiti maisto produktai(484,6).

Po puolimo 16 val. dalis partizanų per stoties budintį susistabdė traukinį, pasikrovė ir už keliolikos kilometrų išlipo, atskiromis kryptimis išsisklaidė ir likusieji(484,6). Partizanų ieškoti puolė pats NKVD-NKGB opergrupės viršininkas pplk.Petrov su 250 kareivių ir operatyvininkais(484,6). Gruodžio 13 d. jiems pavyko apsupti dalį junginio partizanų ir po kautynių išblaškyti(5,173; 526,264). Oficialioje ataskaitoje minimi 12 nukautų ir 4 suimti partizanai, sulaikytų 11 "talkininkų" (iš kurių 5 nužudyti), tačiau paimti tik... 3 šautuvai, liudijantys, kad šiuo atveju pralaimėjimo kartėlis buvo išgiežtas tik ant civilių žmonių(484,6).

Panevėžio aps. 1944 m. gruodžio mėn. partizanai surengė 3 pasalas sribams ir pasienio kariuomenei (8 d. Panevėžio apyl., 13 d., 15 d.), kurių metu nukauta ne mažiau kaip 2 sribai ir 1 kareivis(66). 1944 m. žiemą Žaliosios girios apylinkėse veikęs Petro Kulbio partizanų dalinys Jutiškių miško pakraštyje puolė kelis kartus stipresnį būrį prieš kariuomenės, plėšiančios vietos gyventojus. Nuo galutinio sutriuškinimo okupantus išgelbėjo tik kariuomenės pastiprinimas. Kontratakos metu, partizanams pritrūkus šaudmenų ir žuvus vadui bei dar 6 partizanams, laisvės kovotojai buvo priversti atsitraukti. Priešo nuostoliai - keli vežimai nukautų ir sužeistų, išgabendų į Panevėžį(292,36). Po šių kautynių okupantai nužudė Savickų šeimą, sudeginę lavonus jų pačių sodyboje, bei suimtą Mitabynės k. gyventoją Jurką(292,36).

1945 m. sausio 11d. Krekenavos vls. mūšyje buvo nukautas sribas(66). A.Slučkos-Šarūno būrio partizanai sausio mėn. du kartus (5 ir 11 d.) kovėsi su NKVD kariuomene ir Troškūnų sribais, nukaudami 2 sribus(66,14). Tą pat mėnesį Troškūnų miškuose prie Mašinkų k. prieš partizanus buvo panaudoti šarvuočiai, žuvo 3 kovotojai, likusieji pasitraukė, padarydami priešui nuostolių(174).

Vasario mėn. 3 mūšiuose (3 d., 14 d. Subačiaus vls., 15 d. Smilgių vls.) buvo nukautas 1 rusų karininkas ir 2 sribai(66). Vasario 7 d. Naujamiesčio vls. Vadaktėlių apylinkėje prie Baibokų k. mūšyje žuvo 2 partizanai. 20 d. partizanai puolė Panevėžio geležinkelio stotį, nukovė stoties viršininką rusą(66).

Utenos aps. 1944 m. gruodžio 3 d. Bikončių k. mūšyje su NKVD 225-ojo šaulių pulko daliniu partizanai nukovė 2 kareivius, 9 d. Tauragnų vls. Selos k. nukovė Utenos NKVD skyriaus milicininką, o 15 d. susišaudyme Tvirkūnų k. - rusų karininką(66,79).

Zarasų aps. 1945 m. sausio 3 d. Šeštoko būrys puolė Imbradą - miliciją ir valsčių, paštą(504,209). Sausio 16 d. Salako vls. įvyko K.Kaladinsko-Erškėčio būrio kautynės su okupantų kariuomene, nukautas 1 prieš kareivis(66,68).

Švenčionių aps. 1944 m. gruodžio 11-12 d. partizanai buvo išpėti, kad į Linkmenis atvykęs NKVD dalinys vykdė kratas, atiminėja maisto produktus ir ketina traukti Mineiškiemio, Kirdeikių ir kitų kaimų kryptimi. Netoli Derviniškės k. (Saldutiškio vls.) prie Obelių (Abelių) kalno 12 šio kaimo vyrų apšaudė NKVD gurguolę, priversdami priešus sugulti. Atskubėjus paramai iš aplinkinių vietovių, pavyko atmušti NKVD puolimą ir priversti juos trauktis, padarant gyvosios jėgos nuostolių - nukautas 1 kareivis(37,136-137; 66,68). Žinodami, kad po mūšio seka "valymas", partizanai iš šių vietovių pasitraukė į miškus ir pavienės slėptuves, tad kitos dienos NKVD baudžiamoji ekspedicija prieš Derviniškės nebuvo sėkminga - kaimas buvo beveik tuščias(37,138-139).

1945 m. sausio 3 d. prie Joniškio mstl. buvo nukautas NKVD milicininkas(66,68). Sausio 14 d. A.Juršio-Vytenio kuopos partizanai kelyje į Obelių Rago k. Saldutiškio vls. surengė pasala 30 sribų būriui iš Kaltanėnų, vykusiam "gelbėti" kaimo; prieš nuostoliai nėra patikimai nustatyti(182). Vasario 4 d. kautynėse su 25-ojo pulko daliniu partizanai nukovė 2 rusų kareivius(66,68).

Ukmergės aps. sausio 17 d. Siesikų vls. Voversos miške mūšyje su 298-ojo pulko 3 batalionu partizanai nukovė 1 kareivį(66). Vasario 12 d. Musninkų vls. mūšyje DKR partizanai nukovė 9 milicininkus(548,145).

Trakų aps. 1944 m. gruodžio 31 d. Žaslių vls. Gilučių k. pasaloje P.Kacevičiaus-Geniaus būrio partizanai nukovė 5 sribus ir milicininkus (tarp jų du rusus ir žydą), grįžtančius iš Trakų po suimtųjų konvojaus, ir paėmė jų ginklus(460,38; 548,5-6). Moroline prasme reikšmingas buvo šio būrio gruodžio 25 d. surengtas puolimas Ruklos vnk., kuriame su vietinėmis merginomis linksminosi rusų kareiviai. Operacijos metu partizanai nukovė 2 karininkus, 6 kareivius ir 3 merginas(461,11).

1945 m. sausio 1 d. Semeliškių vls. Prudžionių k. 30 partizanų pasaloje nukovė du kareivius ryšininkus, paėmė ginklus, ryšio linijų schemą bei 30 vienetų muniuotės(548,5). Sausio 30 d. kelyje iš Grinapolio k. į Semeliškės, netoli Prudžionių k., buvo surengta pasala iš operacijos (apiplėšti Juozo Stančiko šeimos ūkį bei suimti Juchovičių ir Razvadauską) grįžtančiam 17 sribų būriui; mūšyje partizanai nukovė Semeliškių NKVD OBB įgaliotinį j.ltn.Feldmaną bei 4 sribus, paėmė jų ginklus(66,22,74; 548,55,70). Į pagalbą sribams mesta kareivių manevrinė grupė užpuolikų neaptiko, nes partizanai iš anksto buvo pasirengę 6 pastotes atsitraukimui Aukštadvario kryptimi(548,71).

Vasario 6-7 d. 50-60 DKR partizanų prie Pigonių k. (Mugninkų vls.) užpuolė 6-iomis rogėmis atvažiavusius rusus ir 9 nukovė(460,24). Nuo atsitiktinės kulkos žuvo ir J.Misiūno-Žaliojo Velnio žmona, kurią NKGB buvo paėmę įkaitu ir atvežę į kaimą, manydami taip išviliosią iš miško ir patį vadą. Pasirodžius automašinoms su NKVD 137 ŠP ir 25 ŠP pajėgomis, partizanai pasitraukė už Neries į Žaslių vls., atitrūkdami

nuo persekiojimo(166; 4,173; 548,74). Vasario 12 d. Vievio vls. 50 partizanų užpuolė Vievio sribus, nužudžiusius 3 taikius gyventojus ir deginusius sodybą, mūšyje sužeisdami milicininką ir 2 sribus(548,75,133).

Sausio pabaigoje kautynėse su Butrimonių sribais Vilko būrys nukovė keletą sribų ir paėmė į nelaisvę jų vadą(449). Vasario 15 d. mūšyje buvo nukautas Trakų NKVD skyriaus milicininkas(66,74).

Alytaus aps. Daugų vls. sausio 23 d. ir vasario 28 d. įvyko partizanų susirėmimai su sribais, nukauti 2 priešai(66,11). Vasario 23 d. (pagal partizaninius šaltinius 25 d.) Daugų vls. įvyko garsusis Kaučėnų mūšis, akivaizdžiai parodęs ofenzyvinę partizaninę taktiką. Mūšio išvakarėse Vaikantonių ir Kaučėnų k. susitelkė apie 100 Vėžio ir Vilko grupių partizanų, numatančių naktį pulti Daugų miestelį. Kad išviliotų sribų įgulą, vienai kaimietei buvo įsakyta nueiti į Daugus ir pranešti milicijai, kad "partizanai nori su jais pakariauti"(550,185). Daugų NKVD viršininkas, manydamas, kad partizanų bus ne daugiau kaip dvylika (pagal pranešimą), su 22 sribais išvyko į paiešką ir Kaučėnų k. pateko į ugnies žiedą. Keletas sribų iškart pabėgo atgal į Daugus, nepaleidę nė vieno šūvio, kiti po pusvalandį trukusio mūšio atsitraukė, palikdami mūšio lauke 9 nukautus sribus ir Kaučėnų selsovieta pirmininko pavaduotoją; atsitiktinai žuvo ir vežikas(299). Pagal partizanų šaltinius buvo nukauta apie 12 sribų ir 3 paimli į nelaisvę, savų nuostolių neturėta(557; 550,185). Tik po mūšio sekusio kariuomenės siautimo metu buvo suimti 4 žmonės, o į okupantų ataskaitas pateko ir išgalvoti "gyventojų paliudijimai" apie 2 nukautus ir 2 sužeistus partizanus, kas turėjo pridengti skaudų pralaimėjimą. Gresiant kariuomenės smūgiui, planuojamą operaciją partizanams teko atidėti, dalis kovotojų paleisti į namus, o branduolys pasitraukė į Onušio vls. miškus(299).

Vasario 12 d. Valkininkų vls. prie Maciukų k. įvykusiame mūšyje buvo nukauti 2 sribai(66; 7,79).

Aktyviai partizanai ėmė veikti kitapus Nemuno esančioje Dzūkijos dalyje. 1945 m. sausio 19-20 d. A.Kušlio-Vilko vadovaujami apie 40 partizanų Alytaus vls. puolė Ūdriją, siekdami sustabdyti besiorganizuojančius sribus: apšaudė milicijos būstinę, nukovė NKVD įgaliotinį ir sribą, 2 okupantų talkininkus, rekvizavo aktyvistų turto, paėmė 12 šautuvų(175; 7,38-39; 594,398).

Vasario 1 d. jungtinis kelių vietovių partizanų dalinys surengė Gudelių (Marijampolės aps.) puolimą. 60-70 partizanų susitelkė Balbieriškio vls. Būdos k., kur visą sausio 31 d. ruošėsi antpuoliui: mobilizavo arklius ir pastotes, partizanai saugojo kelius ir neleido niekam išvykti iš kaimo, tuo užsitikrindami slaptumą. Keliomis pastotėmis prisiartinusios prie Gudelių per pusę kilometro, pas gyventoją palikusios vežėjus su apsauga, pagrindinės jėgos puolė miestelį, apšaudė valsčiaus pastatą, kuriame gynėsi kolaborantų įgula, nukovė 1 milicininką, išvadavo 4 suimtuosius ir be aukų trimis grupėmis po 15-20 vyrų pasitraukė Balbieriškio link(435,139; 419,109). Dzingeliškių k. šie partizanai dar nušovė Birštono NKVD milicininką, o du kolaborantai paspruko iš kaimo; artinantis rusų pajėgoms, dalinys perėjo į Punios mišką(419,109).

Dalis šio skrajojančio dalinio partizanų tęsė puolimo operacijas. Vasario 12 d. jungtinės ltn.V.Stepulevičiaus ir kpt.A.Kušlio-Vilko pajėgos - apie 80 partizanų - puolė Miroslovo miestelį. Puolimo metu partizanai nukovė NKVD operigaliotinį,

milicininką ir 12 sribų, sušaudė komsorgo 3 asmenų šeimą (kitais duomenimis buvo nukauta apie 17-20 rusų ir sribų), sudaužytas valsčiaus pastatas, paimiti dokumentai, blankai, antspaudai(66,11; 299; 7,40). Vasario 16 d. partizanai surengė pasalą prie Žegarių k. kelyje į Balbieriškį, kurios metu buvo nukauti 6 sribai, 3 išsigelbėjo pabėgdami, buvo išvaduoti 2 suimtieji(435,150).

Lazdijų aps. vasario 13 d. jungtinės partizanų pajėgos (apie 200 vyrų) puolė Švenčerių(48,191). Vasario 20 d. partizanai Žaliamiškyje surengė pasalą Seirijų sribams, į nelaisvę paėmė būrio vadą ir 2 eilinius, kuriuos sušaudė(150,95). Vasario 25 d. apie 30 Perkūno būrio partizanų puolė Rudaminą, šturmuojant NKVD pastatą buvo nukauti 4 sribai, tačiau likusiems pavyko išsigelbėti pasislėpus tarp žmonių bažnyčioje(66; 632).

Vilkaviškio aps. sausio 13 d. buvo nušautas Keturvalakių vls. NKGB viršininkas(66).

Marijampolės aps. sausio viduryje 50 partizanų dalinys Ilgavangio k. netoli Šilavoto užpuolė 18 NKVD ir sribų, renkančių duokles, ir 16 nukovė. Išsigandusi Šilavote esanti įgula mašina pabėgo į Marijampolę, o įsiveržę 13-14 d. naktį apie 15 partizanų valsčiaus būstinėje sudegino žemės komisijos dokumentus, paėmė raštinės priemonių ir kt. turto, sušaudė malūno vedėją, buvusį 1940 m. aktyvistą(31,78; 435,118; 434,49). To pačio dalinio 7 partizanai netrukus puolė Prienšilyje "raudonąją gurguolę", lydimą Prienų NKVD; partizanai nuostolių neturėjo(31,79). Vasario 22 d. apie 4-5 val. ryto ltn.M.Kuzmicko-Briedžio vadovaujamas 80 vyrų dalinys vėl puolė Šilavotą; 50 partizanų atakavo sribų bataliono būstinę, tačiau vietinei okupantų įgulai mūriniame pastate pavyko apsiginti(31,81; 435,161). 3-4 valandas trukusio puolimo metu žuvo 1 ir 1 buvo mirtinai sužeistas bei 3 partizanai, tarp jų vadas, lengviau sužeisti(301). Pasitraukusius į Prienų mišką partizanus ėmė persekioti karinis dalinys iš Kauno bei Marijampolės sribai, persekiojimo metu žuvo dar 1 partizanas(435,161).

Kauno aps. 1944 m. gruodžio 24 d. Garliavos vls. 9 žmonių NKGB opergrupė atvyko į Pagirių k. suimti A.Arlausko, bet jo neradę, suėmė tėvą ir kaimyną Mickų(601,216). Sodinant suimtuosius į mašiną besislepiantys partizanai atidengė ugnį ir nukovė plk.Smirnov bei sužeidė 1 kareivį.

1945 m. sausio 26 d. Daukšiagirės k. Viesulo būrio partizanai nukovė 3 milicininkus iš Pakuonio NKVD(689,17). Vasario pradžioje Dūmiškių k. 8 partizanai netikėtai susidūrė su 6 NKGB operatyvininkais, kuriuos mūšio metu ir nukovė, tarp jų Prienų NKGB agentūrinio poskyrio viršininką(31,79).

1944 m. gruodžio 16 d. apie 30 partizanų užėmė Kruonio vls. Darsūniškio mstl., išdaužė paštą ir fizinėmis bausmėmis išpėjo 6 kolaboruojančius asmenis(601,295). 1945 m. vasario 6 d. Rumšiškių vls. Dovainonių k. mūšyje su kariuomene partizanai nukovė 2 priešų kareivius(66,22).

1944 m. gruodžio 21 d. Seredžiaus vls. Aimutiškių k. buvo nušauti 2 kareiviai ir be žinios dingo 4 sribai(601,236). 28 d. susijungę keli partizanų būriai parengė Čekiškės puolimo operaciją, kaip atsakymą į baudėjų veiksmus(46,88). 31 d. užėmę miestelį, partizanai nukovė arba KLT sprendimu sušaudė 10 sribų ir okupacinės administracijos pareigūnų, tarp jų du apylinkių pirmininkus bei Kauno aps. komjaunimo instruktorių(46,88-89).

Kėdainių aps. 1944 m. gruodžio 6 d. Krakių vls. Rezgių k. partizanai apšaudė

NKVD opergrupei, o 7 d. vežant iš šio kaimo į valsčiaus centrą du suimtus "dezertyrus", kelyje okupantai vėl buvo apšaudyti. Mūšio metu nukauti 3 karininkai, tarp jų NKGB operjgaliotinis ltn.Ruvinas Tokeris, 2 milicininkai ir 3 sribai, 2 sužeisti(600,V27; 701,483). Po to sekusi karinė operacija išsiliejo ant civilių - suimti 48 žmonės, kurie buvo tardomi vietoje(600,V27).

Gruodžio 10 d. Josvainių vls. kelyje į Ruseinių k. partizanai surengė pasala 8 brigadmilcų ir pareigūnų grupei, nukovė 2 ir 1 sužeidė bei nuginklavo visus(600,V22). 11d. trečią valandą nakties partizanai puolė Pernaravą, granatomis apmėtė ir padegė NKVD ir valsčiaus pastatą(401,60). Brigadmilcai išsibėgiojo, o NKVD, NKGB įgaliotiniai bei komsorgas pasislėpė, pastatas sudegė(600,V22). 16 d. J.Paliūno-Vairo, V.Kūročkos-Dūdėlės bei V.Gudaičio-Raso vadovaujami 30 partizanų puolė ir užėmė Grinkiškį, 5 partizanai nuginklavo valsčiaus darbuotojus ir sribus, paėmė dokumentus(34,12-13; 401,16).

Raseinių aps. 1944 m. gruodžio 5 d. mūšyje prie Mažeikiškių k. partizanai nukovė priešo karininką. Iš 4 į 5 d. naktį iki 150-200 Birbeliškės partizanų, iš anksto atkirtę kelius, puolė Girkalnį: mūšyje buvo nukauti 3-4 ir sužeisti 3 milicininkai, sribai bei ginkluoti pareigūnai, paimti milicijos skyriaus ginklai (3 kulkosvaidžiai, 15 šautuvų, 2 dėžės šovinių), visi žemės komisijos dokumentai, išdaužytas valsčius ir rekvizuotos kooperatyvo prekės(401,76; 8,162; 679,534). 1944 m. pabaigoje Šimkaičių vls. Pavidaujo būrys likvidavo 3 NKVD kareivius(458).

1944 m. pabaigoje partizanai planavo Betygalos puolimą, tačiau dėl kariuomenės operacijų viskas pasibaigė be aukų su sribais susišaudymu netoli Betygalos(690,75). 1945 m. vasario 15 d. Betygalos vls. Paginevio k. mūšyje į nelaisvę buvo paimti ir sušaudyti 5 sribai(66).

Telšių aps. 1945 m. vasario mėn. Z.Tomkaus-Šerno partizanai Žarėnų vls. netoli Pronckų k. nukovė 1-2 NKVD kareivius, tikrinusius dokumentus, o prie Medingėnų k. bandant sulaukyti partizaną - sunkiai sužeistas Žarėnų NKVD viršininkas(427,96; 66).

Kretingos aps. 1944 m. gruodžio 25 d. susišaudyme su 39 ŠP 3-uoju batalionu, partizanai besigindami nukovė 1 kareivį(66).

Šiaulių aps. gruodžio 8 d. Vaiguvo vls. Pikelių k. rajone 15 partizanų apšaudė mašiną su suimtaisiais(163,368).

OKUPANTŲ PAVASARINIS PUOLIMAS

1944-1945 m. žiemos ofenzyvos metu pasiekti rezultatai partizanų veiksmų - gynybinių, puolamųjų ir kontrpuolamųjų - fone okupantams nebuvo džiuginantys, nors pirmosios ataskaitos labai optimistiškos. Taip po 1945 m. sausio mėn. operacijos Rokiškio aps. "ženkliai atsigavo visų sovietinių organų veikla", padidėjo grūdų, mėsos pristatymai, šaukiamųjų srautas, o apskrities kariniam komisariatui po pusantro mėnesio pertraukos pavyko suformuoti pirmą 700 mobilizuotų vyrų grupę ir išsiųsti į okupacinę kariuomenę(484,31). 1944 m. gruodžio mėn. dėl partizanų veiklos Raseinių aps. Girkalnio vls. smarkiai sumažėjo prievolių pristatymai, "baigėsi mobilizacija" užsiregistruoti atvykus tik 9 žmonėms, o po karinės operacijos 1945 m. sausio mėn.

registravosi 336 vyrai(679,535). Alytaus aps. 1944 m. gruodžio 20 d. pavyko užregistruoti 970 mobilizuojamus, o po Klepočių žudynių, 30 d. registrantų atsirado 1346 žmonės(594,348). Be to, tiesiog apiplėšus gyventojus pavyko "padidinti" duoklių surinkimą: grūdų nuo 37 proc. 10 d. iki 80 proc. 30 d., bulvių - nuo 45 iki 69 proc.(594,347).

Tačiau galutinės pergalės nebuvo pasiekta ir Pasipriešinimo pabaigos nebuvo matyti galo. Komisarų S.Kruglovo nurodytas terminas iki 1945 m. sausio 1 d. susitvarkyti su lietuviais liko užmarštyje, okupacinės pajėgos vis giliau klimpė į karą Lietuvos teritorijoje ir per 1944-1945 m. žiemą buvo perkošta tik trečdalis okupuotos teritorijos.

1945 m. pavasaris tarsi sudarė naujas palankias sąlygas priešui - tirpstantis sniegas vertė partizanus palikti slėptuves, o belapis miškas dar negalėjo teikti patikimo prieglobsčio. Okupantai skubėjo pasinaudoti ir paskutiniu kovo-balandžio pašalu, kol laukai dar nebuvo virtę pavasarine klampyne. Operatyvinės padėties analizė rodo, kad okupantų karinės operacijos buvo planuojamos remiantis 1944 m. rudenį bei žiemą sukaupta patirtimi. Priešas nepuldavo kaip anksčiau kiekvieną nurodytą vietą, o stengdavosi surinkti kuo gausesnę agentūrinę informaciją ir iš anksto planuoti vienos ar kitos vietovės valymą. Nuo 1945 m. apskričių NKVD-NKGB skyrių veiklos planai buvo tvirtinami centre Vilniuje, kas leido priešui matyti visos šalies operatyvinę padėtį ir orientuoti vietines struktūras atitinkamiems uždaviniams vykdyti. Tokios orientuotės, paremtos įvairiapuse informacija (ne tik gandai), rodė, kad nemažos partizanų pajėgos ankstyvesnių siautimų metu buvo tarsi sustumtos nuo pasienio į Lietuvos vidurį, todėl čia buvo surengtos dar didesnės ir Pasipriešinimo istorijoje didžiausios rusų okupantų karinės operacijos prieš partizanus ir mūšiai su jais.

Kovo pradžioje NKVD divizija vykdė ofensyvą prieš Pušaloto, Pasvalio, Žaliosios girios partizanus Panevėžio aps. Persekiojami partizanai pasitraukė į Eimuliškio-Ažagų miškus. Čia apie 350 partizanų Eimuliškio miške įsirengė 3 stovyklas poilsui. Kovo 27 d. rytą jas puolė NKVD daliniai - 261 ŠP(438,15). Pirmiausia buvo pulta viena vietinių vyrų, daugiausia iš Dragonių k., stovykla, o pasigirdus šūviams į pagalbą metėsi kaimynystėje stovyklavę partizanų būriai(858,107). Okupantų dokumentuose "didžiausių junginių pajėgų sutriuškinimu" pavadintas mūšis truko iki vakaro, kuomet pasinaudodami tamsa partizanai Jokūbavo mišku sugebėjo prasiveržti Pakruojos link. Partizanų žuvo apie 76-80 žmonių (pagal okupantus -120-121, paimta į nelaisvę 18-19, iš kurių 5 sužeisti; tačiau tokio skaičiaus nepatvirtina paimti ginklai)(167; 438,15; 680,30). Žuvo partizanų būrio vadas Bronius Giedrikas-Švelnys, Antanas Bručas-Strazdclis, Stasys Baranauskas, Kostas Blynas, Petras Dirvonauskas, Jonas Janulevičius-Montė, Juozas Kazlauskas, Kazys Miknevičius, Liucijus Pačiūnas, Jaroslavas Pšetulskis, Vladas Pašakinskas, Kazimieras Petravičius, Kazimieras Repšys, Antanas Šliogeris, Vladas Šlevas, Domas Tumas-Dulkė ir kt.(858,108; 865,196). Rusams atiteko 7 kulkosvaidžiai, 30 šautuvų, 5 automatai, 7 pistoletai, 34 granatos, granatsvaidis su termitiniais šoviniiais, taip pat daug dokumentų(438,15). Iš partizanų ar vietos gyventojų buvo paimta ir motociklas, 3 dviračiai bei trys vežimai su arkliais(680,30). Rusų nuostoliai nėra aiškūs, kadangi jie saviškius nukautuosius bei sužeistuosius susirinko ir išsivežė mašinomis; maždaug galėjo atitikti partizanų aukas(858,106-107).

Kovo 8 d. Krekenavos vls. NKVD garnizonui krečiant Pašilių mišką, Žvirblių k. apsuptyje besigindami nuo priešų gyvi sudegė 4 partizanai: I.Kadžys, Antanas Biliūnas, Edvardas Plėštys ir Stasys Krikščiūnas(173; 774,95). 25 d. Ramygalos vls. kariuomenė užklupo išduotą partizanų stovyklą tarp Gudelių ir Jadikonių k.: prasiveržė 9 ir žuvo 7 vyrai - Antanas Rimaitis, Narsutis-Pocikas, Vladas Želnys, Vladas Kraujelis, Antanas Valikonis, Baltokas ir Cigas(745,200-201,256).

Gegužės mėn. NKVD atliko didžiulę valymo operaciją Šimonių girioje. Dešiniajame Šventosios upės krante buvo iškasti apkasai NKVD pasaloms ir iš šiaurės vakarų pusės pradėtas krėsti miškas. Besiveržiant pro žiedą žuvo daug partizanų, buvo iššaudyti net žvėrys, bėgantys per upę(168).

Kovo pradžioje kelių NKVD pulkų pajėgomis surengta Labanoro miškų valymo operacija. Jau kovo 10 d. pamiškėje prie Kiauneliškio buvo rasti ir apsupti Kauno bei Margio bunkeriai. Partizanai sėkmingai atmušinėjo NKVD puolimus, o šaudymas išpėjo 8 km toliau esančius Tigro rinktinės centrinius bunkerius. Remdamasi žvalgų pranešimais, rinktinės vadovybė nusprendė gelbėti draugus: į kautynes buvo pasiųstos dvi partizanų kuopos, bunkeriuose paliekant tik sargybą(694,122). Atskubėję į pagalbą partizanai išblaškė apsupusius priešus ir sudarė galimybę prasiveržimui, tačiau bunkeriuose įsitvirtinę vyrai neatsiliepė, matyt, manydami, kad tai okupantų klasta(164; 165). Kita vertus, per 300-400 m prisiartinę gelbėtojai pamanė, kad pavėlavo, matydami tarp bunkerių besiblaškančius rusus, ir įvertinę priešo pajėgas, nusprendė trauktis(694,122).

Ryte, atvežus į Kiauneliškio geležinkelio stotį artileriją bei minosvaidžius, jų ugnimi bunkeriai buvo sunaikinti. Margio bunkeryje žuvo 40, Kauno - 34 partizanai, tarp jų kuopos vadas A.Juršys-Vytenis, keletas rinktinės vadovybės narių(164; 165). Iš Tigro vanagų Kiauneliškio kautynėse žuvo 4 ir 3 sužeisti, o pati rinktinė išvesta 10 km į girios gilumą(694,122). Čia vadovybė nusprendė išskirstyti dalinį būriais ir veržtis į gimtines, o branduolys - į Antanų miškus. Prie Naručio ežero įvyko pakartotinos partizanų kautynės su rusais, kurių metu žuvo kpt.Kirvis-Gaidukas(sl.)(164; 31,95). Iš viso šios Labanoro valymo operacijos metu žuvusiųjų partizanų skaičius siekė 150, o NKVD nuostoliai - apie 800 karių(31,95).

Utenos aps. kovo 6 d. Daugailių vls. Antadrajės vieškelyje buvo užklupti 4 partizanai, iš kurių du žuvo(252).

Kitas stiprus okupantų kariuomenės smūgis buvo nukreiptas prieš jau legenda virtusio Žaliojo Velnio vadovaujamus partizanus. Ukmergės aps. Veprių vls. kovo 2 d. prie Upninkų kareiviai apsupo partizanus Adomaičio sodyboje, padegė namą; kautynėse žuvo 16 vyrų ir tik vienam pavyko pabėgti(468). 20 d. prie Gudelių k. 60-70 partizanų susidūrė su 3 NKVD batalionais ir keturių miestelių sribais. Mūšyje buvo nukauta nemažai okupantų, žuvo 36 partizanai, tarp jų ir būrio vadas policijos vachmistras Aleksas Lukša.

Kovo 27 d. NKVD kariuomenė ir sribai apsupo išduotą 5-osios LLA apylinkės štabą našlaičių prieglaudoje Čiobiškyje, kur besigindami žuvo 3 partizanai, tarp jų štabo viršininkas lttn.J.Markulis-Vaiduoklis bei narys Juozas Marcinauskas-Pluta, suminti organizacinio skyriaus viršininkas S.Misiūnas-Senis ir štabo ryšininkė J.Marcinauskaitė-Neužmirštuolė(305). Štabo žūtis buvo susijusi su jos narių delsimu, gavus išankstinį įspėjimą apie besitartinančią ofensyvą, o partizanai į pagalbą negalėjo at-

vykti ne dėl pasimetimo(305), o dėl to kad grupavosi ir kėlėsi per Nerį. Dar daugiau - prasidėjus mūšiui kitame Neries krante atsidūrusi dalis partizanų iš pagrindinio jėgų branduolio veržėsi į pagalbą apsuptiesiems, be žvalgybos ir nepaisydami išdėstomų rusų kulkosvaidžių lizdų anapus upės, ir tik vadų J.Misiūno-Žaliojo Velnio bei P.Kacevičiaus-Geniaus autoritetas ir įsakymai sustabdė karštuolius nuo pavojingos avantiūros(166).

Balandžio mėn. pradžioje rusai toliau tęsė operaciją prieš DKR, logiškai spėdami, kad pagrindines partizanų pajėgas sustūmė į Trakų aps. Neries lanko miškus. Šią ištęsto trikampio erdvę buvo numatyta apsupti žiedu, kairiajame Neries krante ir pagal Vilniaus-Kauno geležinkelį išdėstant NKVD kariuomenės slėpynes apkasuose, su kulkosvaidžių lizdais, o čia esančius miškus nuodugniai iškrėsti 25 ŠP, 197 ŠP ir 4 ŠD seržantų mokyklos pajėgomis. DKR vadovybė nusprendė pasitraukti į Semeliškių vls., kol praeis siautimas, tačiau rusų "šukos" vertė partizanus trauktis per Paparčius ir Kaugonis. Balandžio 13 d. Kaugonių-Dainavos miške visą dieną kovotojai bandė prasiveržti pro žiedą, tačiau rusams persigrupuojant ir į Kaugonių stotelę atgabenus kariuomenės pastiprinimą, to nepavyko padaryti(166; 550,117).

Temstant kariuomenė tiesiogiai susirėmė su pagrindinėmis partizanų pajėgomis ir pusantros valandos trukusiame mūšyje žuvo 16 partizanų (pagal okupantų šaltinius - 52), tarp jų mjr.M.Keistenis-Serbentas ir Z.Kacevičius-Genius, kurie sužeisti susisprogdino, buvo sužeistų ir suimtų partizanų, paimta dokumentų(4,173; 166; 550,117). Priešo nuostoliai siekė 70 nukautų(166). Operacija buvo tęsiama 14-17 d.: per šias dienas žuvo dar 2 partizanai ir 11 suimtų (keturi sužeisti) iš Geniaus būrio(550,115). Okupantų ataskaitose šių penkių dienų (13-17 d.) ofenzyvos tarp Neries ir Vilniaus-Kauno geležinkelio Vievio, Žaslių ir Kaišiadorių vls. (įskaitant Kaugonių mūšį) metu iš viso minima 77 žuvę partizanai bei 12 suimtų, tarp jų ryšininkas V.Granickas-Meistra(549,26,217; 246,208). Kitoje "operatyvinėje" suvestinėje suimtųjų skaičius padidėja iki 111 žmonių, tačiau tai gali būti pačių saugumiečių korektūros klaida(246,208). Neįtikinami ir partizanų patirti nuostoliai, nes pagal paimtų trofėjų skaičių (2 kulkosvaidžiai, 24 šautuvai, 5 automatai, 3 pistoletai, 8 granatos) partizanų galėjo žūti ne daugiau 30-ies(246,208). Galbūt padidintas žuvusiųjų skaičius turėjo pridengti tikrąjį nukautų rusų kareivių skaičių.

Balandžio 28 d. Vievio vls. Podlesės k. šnipas pranešė apie pas Markevičių besiprausiančius maždaug 20 partizanų; ryte pasirodžiusi karinė opergrupė užklupo 4 partizanus, einančius į mišką, tačiau šiems pavyko atsišaudant pasitraukti, bet sodyboje buvo suimtas vienas kovotojas ir 4 rėmėjai(246,209).

Gegužės 11-13 d. vėl buvo šukuojamas Kaišiadorių vls., žuvo 5 partizanai, suimti 2 ir 10 rėmėjų(549,218-219).

Semeliškių vls. kovo 22 d. pagal informatoriaus pranešimą 40 stribų slapta puolė dienojusius Grinapolio k. partizanus: traukiantis iš namo žuvo 7 (nors pagal trofėjų ginklų skaičių tik 5) vyrai iš Aušros ir Jurgino skyrių(548,160,176).

Didesni partizanų būriai buvo puolami ir Pietų Lietuvoje. Kovo 28 d.-balandžio 4 d. karinė operacija prieš partizanus ir siekiant "suimti antisovietinį elementą" įvykdyta Alytaus aps.(594,71). Jos metu nužudyta 104 žmonės, 103 suimta kaip partizanai, 68 - kaip rėmėjai, 147 - vengiantys mobilizacijos ir 409 - "kito elemento"(594,71).

Balandžio 4-6 d. 250 PP, vadovaujamas pplk.Golicevo, grįždamas iš Alytaus,

Onušio vls. Kaniūkų k. atsitiktinai užklupo partizanus, kurie bandė tyliai pasislėpti pelkėse, tačiau buvo pastebėti. Pradėjus miško "šukavimą", atsitraukimo metu žuvo du partizanai (tarp jų dalinio vadas J.Matukevičius-Vilkas), likusieji išsisklaidė pavieniui(7,80; 548,249; 549,169). "Šukavimo" metu Taučėnų, Pavarėnų, Strelciškių k., Gražio ežero rajone buvo suimta dar apie 40 žmonių, kaip "banditai, vengę mobilizacijos ir kiti"(548,249).

Balandžio pabaigoje (ar gegužės pradžioje) Liškiavos apylinkėse Kibyšių miške prie Lievūnų k. su kariuomene susikovė Siaubo būrys: partizanai nukovė keletą rusų, tačiau persvarai esant kariuomenės pusėje, išsisklaidė(741,48,51).

Balandžio pradžioje Pavėrnioose V.Marčiulionio-Viesulo vadovaujamas 79 partizanų dalinys kovėsi su NKVD kariuomene. Žuvo 11 partizanų, nukauta 94 priešė kariškiai(31,91-92).

Kovo 7 d. Gudelių vls. Balbieriškio miške Gudelių garnizonas ir sribai netikėtai puolė partizanų stovyklą(38,18). Žuvo 10 vyrų, tarp jų pirmasis šių kraštų partizanų organizatorius ir vadas L.Junelis-Leonas(38,18-19).

1945 m. pavasarį Būdininkų k. dienojantį 80 vyrų partizanų dalinį puolė keliais sunkvežimiais atvykę NKVD kareiviai. Laiku išpėti partizanai spėjo iš kaimo pasitraukti ir išsivirti pamiškėje. Rusai buvo apšaudyti dar esantys mašinos, o puolėnčiųjų "vilnys" buvo atmuštos. Mūšis truko iki vakaro ir tik pajutus, kad juos supa, partizanai pasitraukė. NKVD nuostoliai siekė apie 100 karių, žuvo partizanų sanitarė ir keliolika vyrų buvo sužeisti(31,82). Po kelių dienų patekęs į NKVD pasala žuvo šio dalinio vadas lt.n.M.Kuzmickas-Briedis(31,82; 38,19).

Balandžio 13 d. kautynėse Žemaitkiemyje buvo nukauta apie 10 rusų, žuvo partizanai Jonas Kisielius-Aršusis(43,89). Tačiau gegužės mėn. Degimų mūšyje prie Skardupio upelio žuvo 6 partizanai, tarp jų vadas V.Senavaitis-Šiaurys(43,70-71).

Balandžio 26 d. Igliskėlių vls. Beliūno (Beliūniškių) miške NKVD kareiviai užklupo apie 20 partizanų būrį, po valandos kautynių 18 vyrų žuvo, tik keliems pavyko išsiveržti; miškas buvo šukuojamas dar kelias paras ir vėlesnių susidūrimų ar pasala metų žuvo dar 6 partizanai(575).

Kovo 13 d. Jankų vls. Ragavyne NKVD užklupo ką tik susikūrusį 19 partizanų būrį puolimo metu žuvo 2 partizanai, vienas paimtas į nelaisvę(35,72). Balandžio 9 d. Jankų vls. Piktiltyje NKVD puolė Lapės kuopos bunkerius, tačiau mūšis baigėsi susišaudymu be aukų(35,73).

Gegužės 12 d. NKVD pasienio kariuomenė (apie 700 karių) puolė Paežerėlių vls. Sutkų miške Siesarčio ištakų pelkių rajone įtvirtintą apie 150-200 partizanų dalinį, vadovaujamo kpt.Jurgio Valčio-Tundros, stovyklą ir bunkerius. Kadangi didžioji dalis partizanų buvo išvykusi į gretimą Tigro būrį, priešas stovykloje apsupo tik 60 vyrų. Keturias valandas trukusiame mūšyje partizanai atmušė dvi atakas ir granatomis nuslopinę priešo ugnį prasiveržė iš apsupties; žuvo 19 vyrų (Bronius Litvaitis, Juozas Vizgirda ir kt. keturi nežinomi) ir buvo nukauta apie 70 (kitais duomenimis 78) ir sužeista daug rusų(35,73; 372).

Balandžio 13 d. okupantai pradėjo Žuvinto-Palių pelkių masyvo, kur besislapstantys vyrai jau ginklavosi ir formavosi partizanų būriai(531). 18 d. Krosnos vls. Naujavalakių k. baudėjai sušaudė keturis malkas kertančius vyrus: tėvą ir sūnų Čižauskus, Janušauską ir Kričėną(44,79). Žaliosios girios partizanai apšaudė baudėjus, žu-

vo pirmieji to krašto partizanai: Vitas Pauža, Juozas Rėkus, Juozas Barulis, Juozas Šmitas ir Juozas Lepšys (kitais duomenimis pietvakarinės masyvo dalies šukavimo metu žuvo 6 partizanai)(531; 44,79).

Gegužės 16 d. įvyko viena iš didžiausių Pietų Lietuvoje partizanų kautynių su okupantais - Kalniškės mūšis. Jau nuo gegužės pradžios fiksuojami partizanų veiksmai leido priešui gegužės 14 d. nustatyti apytikrą Kalniškės miško (Krosnos-Simno vls.) aukštumoje įsitvirtinusios J. Neifaltos-Lakūno kuopos stovyklavietę(191). Miško šukavimo operacijai buvo mestas visas NKVD 220 PP, vadovaujamas mjr. Jacenko. 16 d. ryte prasidėjo supančių mišką rusų kareivių patrulių bei partizanų žvalgų susišaudymai, o apie 16 val. 1-asis šio pulko batalionas susidūrė su pagrindinėmis partizanų pajėgomis, įsitvirtinusiomis aukštumoje 2 km į pietryčius nuo Krosnėnų k.(191). Čia apie 80-100 partizanų, pasirengę žiedinei gynybai ir išsidėstę skyriais, atidengė kulkosvaidžių bei šautuvų ugnį į slenkantį priešą(191). Sutankinę apsupimo žiedą 2-uju batalionu bei manevrine grupe, rusai bandė šturmuoti aukštumą "vilnimis" pagal savo įprastinę Antrajame pasauliniame kare taktiką - imti viską žmonių kūnais. Tačiau tai atnešė tik didelių nuostolių, nes be šaunamųjų ginklų ugnies partizanai sėkmingai gynėsi granatomis, kurias nuo aukštumos nusiųsdavo 60-70 m(191).

Apie 19 val. rusams suveržus apsupties žiedą ir suintensyvinus apšaudymą, dalis partizanų (Vanago ir Lakūno būrių vyrai), netekę ryšio su kaimynais, nusprendė savarankiškai trauktis iš apsupimo grupėmis, kitaip tariant, dezorganizuoti miško kautynių ėmė veikti individualiai, tačiau dėl rusų užtveriamosios ugnies mažai kam pavyko ištrūkti iš žiedo. Likusieji, matydami, kad vieni neatsilaikys, ir pasinaudodami rusų ruošimusi lemiamam šturmui, išskaidė savo jėgas į 12-15 žmonių šturmo grupes, organizuotai puldami pralaužė apsupimą ir išsisklaidė(191).

Kalniškės mūšio abiejų pusių patirtų nuostolių palyginimas įvairiuose šaltiniuose, be kita ko, patvirtina ir tipinę metodiką tikriesiems mūšių rezultams gauti. Okupantų šaltiniai savo nuostolius sąmoningai mažino net iki 10 kartų, nors partizanų aukos nebuvo per daug didinamos (tikras žuvusiųjų kūnų skaičius plius galimi nerasti ar nusinešti bendražygių). Lietuviškosios pusės šaltiniai savo nuostolius apskaičiuoja ypač tiksliai (galima paklaida 1 ar keli žmonės), tačiau apie priešo nuostolius dažnai tik spėjama, padidinant juos irgi iki 10 kartų.

Kalniškės mūšyje žuvo 44 partizanai (NKVD duomenimis žuvo, sužeista 62 ir paimta į nelaisvę 9); rusų nuostoliai galėjo siekti apie 40 nukautų ir keliasdešimt sužeistų (pagal partizanus, rusai neteko apie 400 karių, pagal pulko vado raportą - 4 nukauti ir 7 sužeisti)(31,94; 66,34; 191; 192; 680,30). Iš partizanų buvo paimta 4 sunkieji ir 6 rankiniai kulkosvaidžiai, minosvaidis, 45 šautuvai, 2 automatai, pistoletai, granatos, šoviniai, 2 radijo imtuvai, spausdinimo mašinėlė, štabo dokumentai ir kt.(680,30). Žuvusiųjų partizanų kūnai buvo sumesti Krosnos-Lazdijų plento šalikelėje, vėliau atvežti į Simną ir užkasti ežero pakrantėje(300).

Kautynės vyko ir Vakarų Lietuvoje. Balandžio 23 d. Alsėdžių vls. mūšyje prie Skirpsčių bunkerio 2 partizanai buvo sužeisti, 1 suimtas ir 1 Žemaičių Legiono štabo būrio partizanas dingo be žinios(722,343).

Balandžio 20 d. Joniškio vls. Gasčiūnų k. kariuomenė ir sribai apsupo ir kulkosvaidžių bei šautuvų ugnimi padegė klotimą, kur buvo 18 apylinkės (Jonaičių, Vekonių, Rimdžiūnų, Domančių, Želčių, Gasčiūnų k.) jaunų vyrų, besislapstančių nuo

mobilizacijos. Dalis jų buvo ginkluoti ir gynėsi, tačiau visi žuvo: dalis sudegė, dalis sušaudyti išbėgant iš degančio klojimo. Ginkluotas pasipriešinimas ir keli nukauti rusai rodo, kad lietuviai organizavosi į partizanus ar kartu gynėsi partizanai. Tačiau tolimesnis baudėjų siautėjimas priminė įprastinę baudžiamąją akciją: vyko suėmimai, mušimai, turto plėšimai, buvo padegtos Klemo ir Juozo Gabrių sodybos, o nužudytieji suguldyti Joniškio turgavietėje. Iš suimtųjų dar 3 žmonės nužudyti Šiaulių kalėjime(919).

Greta tragiškų įvykių rusų siautėjime pasitaikydavo ir kuriozų. Kovo 1 d. NKVD vidaus kariuomenės 298-ojo šaulių pulko 4, 5 ir 8-a kuopos, vykdydamos partizanų paiešką Puščioje, Ricielių k., užklupo 14-os Leipalingio vls. sribų būrį, kuris, palikęs NKVD partizanais, pradėjo gintis ir veržtis iš apsupimo. Šiame "savų" mūšyje sribai neteko 3 ir vienas sunkiai sužeistas(299,53).

Kartu su operacijomis prieš partizanus buvo tęsiamas teroras ir prieš besislapstančius žmones, taikius vietinius gyventojus. Operacijų metu kareiviai ir ypač sribai plėšė gyventojus(548,207). Kruglovo direktyvos samprata apie "banditinį ūkį" ar "banditą" buvo praplėsta: jau nebuvo būtina reikalaujama, kad kas nors "įbėgtų" į tokią sodybą ar išvis bėgtų. NKVD-NKGB tiesiog pateikdavo ultimatumą besislapstančių ar partizanų tėvams - sugrąžinti vaikus iš miško arba iškart imdavosi "sankcijų". Dokumentuose tai vadinama ūkių "konfiskacija", tačiau iš tikrųjų buvo tiesiog deginamos sodybos su gyvuliais, drabužiais, maistu.

Kovo 17 d. Obelių vls. Jučių k. buvo sudeginta Adolfo Isodo, vėliau Kubiliškių k. - Vinco Pupelio, Vaičėnų k. - brolių Vaičėnų sodybos, paliekant partizanų tėvus, seseris be būsto ir pragyvenimo šaltinio(807,47).

Balandžio mėn. apie 10 d. Šiaulių aps. Pašvitinio vls. Sudeliškių k. sribai išsivarė iš namų ir nušovė Joną Taunį(262). Balandžio 13-15 d. vykdydama siautimą Marijampolės aps. Igliaukos, Gudelių, Igliškėlių ir Šilavoto apylinkėse, NKVD kariuomenė nužudė 67 vyrus: vien Stuomenų k. nužudyta keturiolika į talką susirinkusių vyrų, penki ūkininkai Raišupio k., du senukai (65 m.) Jurgis Venskūnas ir Petras Štriūpas iš Igliaukos k. buvo nušauti kertant malkas miške, o Žirniškių k. Antanas Gruzdys - žmonos ir vaikų akivaizdoje(575; 43,153). Tarp žudynių aukų buvo ir du mokytojai Klemensas Kurtinys bei Alfonsas Paliokas(43,153). 15 d. Alytaus vls. nedideliame Alksnyno miškelyje rusų kareiviai iššaudė čia bandžiusių pasislėpti 16-18 jaunų vyrų iš Ūdrijos, Liuklingėlių ir kt. kaimų(558).

Gegužės 6 d. Pilviškių vls. Bagotosios apylinkėse kareiviai slėptuvėje nušovė Vincą Simanauką(486,200). 8 d. Rokiškio aps. Skapiškio sribai Vengriškio miške nukankino ir nušovė Antaną Bičką iš Totorių k.(256; 745,24-25). Tą pat dieną Trakų aps. Semeliškių vls. 45 sribų ir kolaborantų grupė nužudė Kananavičių iš Žikaronių k.(256; 549,28). Gegužės viduryje Kulių vls. Mižuikų k. sribai nužudė Joną Narmontą, o 28 d. Albiną Dargį ir Antaną Venslauską, sudegino pastarojo sodybą(630).

PARTIZANŲ PAVASARIO KOVOS TAKTIKA

1944-1945 m. žiemos mūšiai (ypač ginamosios kautynės) išryškino būtinybę keisti kovos ir organizacinę taktiką, atsisakant didelių būrių veikimo. Tokie partizanų

būriai užtikrino Pasipriešinimo valdžią kaimuose ir veiksmų laisvę, tačiau per didelis dalinys ilgalaikėse stovyklavietėse tapdavo greitai pastebimas ir lokalizuojamas netgi su išorinio stebėjimo agentūra, lėktuvais. Tuo pat metu jis tapdavo ir labiau pažeidžiamas, nes leisdavo priešui sutraukti neribotą skaičių karių ir jų mase palaužti pasipriešinimą. Didelis dalinys, sudarytas iš gana autonomiškų partizanų būrių, buvo veiksmingas puolimo metu, tačiau ginantis miško sąlygomis, nematant vadų ir netenkant ryšio su kaimynais, dalis partizanų, ypač naujokų, neišlaikydavo, nusprendavo trauktis, tuo būdu į nepavydėtiną padėtį pastatydami likusius. Be to, 1945 m. žiemą partizanams pirmą kartą iškilo ir paaštrėjo iki tol nebuvusios svarbiomis aprūpinimo, išgyvenimo, drausmės, organizacinės tvarkos ir kt. problemos. 1945 m. pradžioje vienas Bakaloriškių junginio vadų J.Dambrauskas-Siaubas kalbėjo savo vyrams: "Dabar labai sunku, šalta, ir jeigu gali, gyvenk namie, o kai atšils, mes pakelsim visus, apginkluosim ir greitai atsiskaitysim su rusais"(550,186).

Šioms problemoms išspręsti klasikinė antrojo pasaulinio karo metų partizaninė doktrina Lietuvos sąlygomis nebetiko, tad palaipsniui brendo originali taktinė mintis veikti nedidelėmis grupėmis ir į didesnius dalinius jungtis tik vykdant reikšmingesnes operacijas. Išsiformavimo į mažesnius dalinius, o tuo pačiu esminio taktikos pakeitimo procesas buvo ne vienkartinis, o ilgalaikis - visų Lietuvos vietovių partizanai pergyveno stambių būrių kūrimo vają, o kovos patyrimas nesant centralizuotos organizacijos dažniausiai buvo kaupiamas tik savo patirties, dažnai skaudžios, kaina. Pirmieji tokią patirtį 1944-1945 m. žiemą įgijo šiaurės rytų ir vidurio Lietuvos partizanai, o 1945 m. pavasarį ir pietų Lietuvos kovotojai. Kita vertus, pirmųjų didžiųjų būrių išsklaidymo drama 1944-1945 m. žiemą-pavasarį dar negalėjo tapti atskaitos tašku esminiam taktikos pakeitimui - daugeliu atveju didelių dalinių pralaimėjimo priežastimi buvo laikomas ne jų dydis, o kiti veiksniai - budrumo ir drausmės stoka, menkas organizuotumas, nepatyrimas, išdavystės ir pan.

Sėkmingai peržiemojo partizanų junginiai, išsisklaidę pavieniui ar nedidelėmis grupėmis, slapstydami bunkeriuose miške ar pas rėmėjus, ir vėl iš naujo susirinkę į miškus pavasarį, o kai kur ir kompaktiškai, nuolat judėdami (DKR, Bakaloriškių junginys ir kt.).

Pavasario sąlygos padidino manevringumą, nes ieškodami ryšių, partizanų būriai nesilaikė vienoje vietoje, o judėjo iš punkto į punktą, kas sunkino jų lokalizaciją ir užpuolimą(440,18). Partizanų organizuotumą, kovingumą didino kovinės ir organizacinės patirties išaugimas bei nauji vadovaujantys kadrai iš kadrinių ir atsargos karininkų(440,18). 1945 m. gegužės mėn. pastebima nauja partizanų koncentracija, susijusi su pasirengimu prognozuojamiems lemiamiems įvykiams. Tiek dokumentai, tiek veiksmai, tiek agitacija rodė, kad partizanai kaupia jėgas ir rengiasi rimtam išstojimui (sukilimui)(440,18). Partizanijos ir jai artimuose gyventojų sluoksniuose tvirtai įsišaknijo įsitikinimas, kad pavasarį partizanai įvykdys visuotinę mobilizaciją ir prasidės sukilimas(550,189).

LLA vyriausioji vadovybė 1945 m. pavasarį laikė leliamam laikotarpiu, kuriame spręstis visos problemos. Balandžio 5 d. Vyriausiojo Vanagų vado operatyviniame įsakyme Nr.5 operatyvinė padėtis buvo apibrėžiama: baigiasi Vokietijos sutriuškinimas, taikos konferencija San-Franciske rengiama aštrėjant sąjungininkų pasaulėžiūrų ir interesų skirtumams; turimais duomenimis komunistai neis į kompromisus ir linke

pradėti naują karą, kuriam pasiruošimas jau vyksta - pradedama nauja mobilizacija, statomi įtvirtinimai ir t.t.(341,32). Išvadoje, "karo su anglo-saksais ir Vakarų Europos valstybėmis atveju sovietai jau po pirmųjų smūgių bus priversti pasitraukti iš okupuotų šalių" ir "lietuvių tauta tuo momentu turės stoti į lemiamą mūšį su bolševizmu"(341,32).

Iš tokio padėties vertinimo išplaukė bendrieji LLA bei apygardiniai uždaviniai: sunaikinti Lietuvoje esančius ir nuo fronto atsiliekančius reguliariosios, NKVD, NKGB ir milicijos dalinius, neleisti jiems žudyti ir išvežti gyventojų, naikinti turto, saugoti prekybos, pramonės ir žemės ūkio įmones bei jose esančias atsargas, organizuoti administracinę valdžią, kol bus sudaryta vyriausybė(341,32-33). Uždavinių vykdymo operacijos planas turėjo būti sudarytas iki 1945 m. balandžio 25 d.(341,34).

Kitiems partizanų taktiniams veiksams laukimo strategija iš esmės pakeitimų nedarė, nors ir atsirado naujų elementų, susijusių su kovos patirties išaugimu bei išorinių sąlygų pokyčiais. Pagrindinis partizanų uždavinys išliko stabdyti okupacinės administracijos skverbimąsi į kaimą, riboti jų veiksmus didesnių miestų ir miestelių su garnizonų apsauga ribomis, kovoti prieš šnipus ir išdavikus, ginti gyventojus nuo suėmimų ir plėšimų. Pagrindiniu kovos būdu tampa pasalos kariuomenės bei sribų daliniais; miestelių puolimai, tokie dažni 1944 m. rudenį, 1944-1945 m. žiemą ir pavasarį tampa retesni ir geografiškai pasistūmėja į pietų ir vakarų Lietuvą.

Skiriamuoju pavasario partizanų puolamųjų operacijų požymiu tampa tai, kad pagrindinis smūgis yra nukreipiamas į ginkluotus pareigūnus, miliciją ir sribus, kurie iki tol nebuvo vertinami kaip rimta karinė jėga. Žaliosios rinktinės vadas kpt.I.Pucevičius-Radvila apibrėžė tokią veikiančio partizanų junginio taktiką: laukiant lemiamo padėties pasikeitimo momento vengti susidūrimų su netgi nedideliais rusų kariuomenės daliniais, neieškoti jų ir su sribais, bet susidūrus su pastaraisiais - nesitraukti, o kautis(656,15). Bakaloriškių junginio partizanai buvo nusistatę nešaudyti rusų kareivių, o gaudyti, išrengti ir nuginkluoti, priimti juos į partizanus, o atsiskiusius - naikinti. Tuo tarpu vietos valdžią ir sribus, kurie "viską išduoda rusų karininkams, išmušim visus"(550,189).

Tiesioginę partizanų priešpriešą su sribais sąlygojo ne tik pats naikinimo batalionų sukūrimas, bet ir jų panaudojimas kolaborantų priedangai, atlaisvinant nuo to kariuomenę. Laisvės kovoje atsiranda atpildo elementų - partizanai keršija okupantui ne už kažkada 1940-1941 m. padarytus nusikaltimus ar įvykdytą agresiją, bet už realias lietuvių skriaudas, patirtas per praėjusį pusmetį. Palikdami galutinį atpildą sukilimo pradžios momentui, partizanai 1945 m. pavasarį davė skaudžią pamoką okupanto talkininkams.

Biržų aps. balandžio 5 d. mūšyje Krinčino vls. partizanai nukovė NKVD leitenantą ir 1 sribą(66,48). 10 d. tarp Auglininkų ir Stakirių k. buvo surengta pasala Biržų sribams, nukaunant 1 priešą(66,16). Gegužės 6 d. netoli Baluškių k. buvo surengta pasala Daujėnų vls. sribams, nukaunant 2 priešus(66,48). 19 d. pasaloje partizanai nukovė 1 Pasvalio vls. sribą(66,48). Gegužės 27 d. mėn. Nemunėlio Radviliškio vls. netoli Kaoėnų k. pasaloje B.Krivicko būrio partizanai nukovė 2 sribus ir selsovieta pirmininką(679,97).

Tarp svarbesnių krašto kautynių išsiskyrė mūšis su sribais Saločiaus vls. Gegužės 4 d. kažkas netoli Telžių k. apšaudė du sribus, tačiau naktį ieškoti kaltininkų priešas

bijojo(724,134). Ryte 10 Saločiaus NKVD milicininkų bei sribų ėmė kratyti kaimą, plėšikauti, suėmė 2 besislapstančius nuo kariuomenės vyrus, tačiau Antano Tinterio sodyboje susidūrė su čia buvusiais K.Pažemecko būrio partizanais(724,134-135,139). Pusvalandį trukusiame mūšyje 3 milicijos įgaliotiniai ir 5 sribai buvo nukauti, partizanams atiteko jų ginklai, dokumentai(724,131-133). Iš partizanų žuvo 1-2 vyrai(724,139). 6 d. atvykusi okupantų kariuomenė partizanų jau nepavijo, tik suėmė ūkininką A.Tinterį ir sudegino jo sodybą(724,131).

Rokiškio aps. kovo 17 d. Obelių vls. Jučių k. 5 sribai surado bunkerį, kuriame slėpėsi 4 partizanai - Vincas Pupelis, Arnoldas Jučys, Antanas Pauliukas ir Adolfas Isodas(585,102). Stribams bekeliant dangtį, partizanai ėmė iš vidaus šaudyti: 1 sribas buvo nukautas, kitas sunkiai sužeistas į užpakalį ir likusieji pabėgo, palikę kulkosvaidį ir šautuvą(585,102; 504,165).

Balandžio mėn. Alizavos būrio partizanai Pandėlio vls. Narteikių k. apšaudė sribus, o 28 d. 1 km nuo Niclozos vnk. surengė pasalą 4 sribų grupei, dviračiais vyks- tančiai į Pandėlį, ir 2 iš jų nukovė, paėmė ginklus(66,56; 5,173; 713,120,164).

Panevėžio aps. balandžio 3 d. Ramygalos vls. mūšyje partizanai nukovė 1 sribą, o 13 d. pasaloje 1,5-2 km nuo miestelio - dar 3(66,44; 438,91). 10 d. mūšyje Krekenavos vls. partizanai nukovė 1 sribą(66,44).

Balandžio 17 d. vakare partizanai surengė pasalą 14-ai sribų, grįžtančių iš Grundiškių k. į Subačių, ir nukovė 1 bei paėmė jo ginklą(438,19). Gegužės viduryje Liudvinavo k. Raišelio būrys surengė pasalą stribams ir išvadavo suimtą grupės vado A.Šulskio-Šulo šeimą - tėvus ir seserį(671,63). Petraičio grupės partizanai per gegužės mėn. prie Spirakių k. surengė stribams net dvi pasalas, bet priešai nepasirodė(760,4).

Balandžio 16 d. paryčiais (3.30-4.45 val.) partizanai apšaudė Troškūnus, įmetė granatą į stribo namą; miestelio antpuolis buvo be aukų(438,19).

Utenos aps. kovo 17 d. partizanai mūšyje nukovė 15 Vyžuonų vls. sribų(66,79). Gegužės 23 d. mūšyje Leliūnų vls. buvo nukautas sribas(66,79). 28 d. Utenos vls. Biliakimio k. apylinkėse partizanai mėgindami išvaduoti suimtuosius apylinkės kaimų vyrus užpuolė NKVD dalinį. Mūšis baigėsi nesėkmingai, žuvo 14 partizanų(184).

Zarasų aps. kovo mėn. Rimšės vls. partizanai mūšyje nukovė 10 sribų ir valsčiaus NKVD viršininką(66,18). Gegužės 7 d. Dusetų vls. Jaskoniškių šilelyje M.Kazanas surengė pasalą Dusetų NKGB viršininkui bei stribams ir du rusus nukovė, o sužeistą vežiką paleido(348,74,135,161). 25-26 d. įvyko jo vadovaujamos žymesnės kautynės Antazavės vls. Kūdrų miške(348,8-9,75,145; 587,297; 504,166). Naktį M.Kazano būrio partizanų grupė įvykdė stribo ūkio užpuolimą Šniukštų k. Atsišaudydamas šeiminkas rusas ištrūko ir atsivedė į pagalbą apie 15 Antazavės sribų būrį, vadovaujamą NKVD įgaliotinio. Pamiškėje sribai įsivėlė į kautynes su partizanais, kuriems į pagalbą atskubėjo Kūdrų miške stovyklavę B.Pupeikio ir K.Ramanausko vyrai: iki paryčių tris valandas trukusiame mūšyje nukovė 5 sribus, dalį sužeidė ir privertė pasitraukti. Kaip trofėjus paimti jų ginklai. Nuo Zarasų priartėjus kariuomenei (100 kareivių, 6 mašinos), partizanai organizuotai pasitraukė į Agurkiškio mišką karinio žygio rikiuote atvirai pražygiuodami pro Aleksandravėlės mstl.

Ukmergės aps. balandžio 7 d. partizanai puolė Balninkus: nukauti ir sušaudyti 3

stribai, rekvizuotos kooperatyvo prekės(66,41; 674,243). Gegužės 1 d. jungtinis D. Vaitelio, V.Eivos ir A.Vaičiūno partizanų dalinys puolė Siesikų miestelį(245,35). 3 d. Giedraičių vls. buvo nukautas rusų kariškis(66,41). 16 d. mūšyje Širvintų vls. Gavėnių k. nukauti sovietinės administracijos pareigūnas ir 4 stribai(66,67).

Trakų aps. kovo 17 d. stribai buvo apšaudyti prie Beištrakio(548,163). Gegužės 15 d. 14-os Žaslių sribų būrys išvyko mobilizuoti darbininkų ir pastočių aerodromo statybai, bet prie Jačiūnų k. pateko į partizanų pasalą: pusę valandos trukusiame mūšyje buvo nukauti 6 stribai ir valsčiaus milicijos įgaliotinis Peršakov; partizanai nuostolių neturėjo(245,133; 549,29). 22 d. Kasčiukiškių k. bandę vykdyti areštus trejetas Kaišiadorių sribų, grįžtant pateko į 10 partizanų pasalą, kurios metu vadovavęs milicininkas buvo nukautas(549,4,30).

Balandžio 27 d. 7 stribai, vadovaujami 2 NKVD-NKGB operįgaliotinių, varėsi 12 suimtujų (iš jų 3 suėmė NKGB) iš Aukštadvario į Semeliškes(246,209). 8-ame km konvojų partizanai apšaudė iš kulkosvaidžių ir šautuvų: mūšio metu suimtieji ir stribai išsibėgiojo, buvo nukautas NKVD operįgaliotinis ir sužeisti 2 stribai, partizanams atiteko NKGB įgaliotinio portfelis su operatyviniais dokumentais, kulkosvaidis, automatas ir 2 šautuvai(246,209,211; 66,74). Atskubėjusi iš Aukštadvario ir Semeliškių karinė pagalba partizanų pėdsakų nerado(246,209).

Balandžio 30 d. 23 val. (gegužės 1-osios išvakarėse) partizanai iš kulkosvaidžių ir šautuvų apšaudė Semeliškes, kur klube vyko mitingas, tačiau miestelio nepuolė dėl atvykusio karinio dalinio(246,246). Gegužės 9 d. vidurdienį partizanai iš Tvertyno miško vėl apšaudė miestelį - NKVD būstinę, kur buvo švenčiama rusų pergalė, o 11 d. - Čekelių k. 5 kareivius-ryšininkus, kurie pabėgo(549,27-29; 245,133).

Onušio vls. kovo 7 d. Bytautonių miške (5 km nuo Onušio) Vilko būrys surengė pasalą grįžtantiems iš Žilinių k. paruošų įgaliotiniams bei stribams. 13 ginkluotų kolaborantų, važiuosiu 6-7 pastotėmis buvo apšaudyti ir mūšio metu buvo nukauti 8-9 stribai, paruošų įgaliotinis ir jo padėjėjas, 1 stribas sužeistas, pora sribų pabėgo; iš nukautų paimti ginklai(7,79-80; 66,74; 548,163; 549,168; 246,163). Gegužės 7 d. Gruožnikų k. buvo apšaudyti renkantys paskolą stribai ir kolaborantai(549,28).

Alytaus aps. Valkininkų vls. balandžio 21 d. 15 partizanų grupė 4 km nuo geležinkelio stoties apšaudė valsčiaus NKVD viršininką ir stribus, už valandos ir partorgą(246,209).

Kovo 1 d. Varėnos vls. Lavysų k. partizanai surengė pasalą Varėnos stribams, nukaudami 3 priešus(66,80). Balandžio viduryje Šerno partizanų būrys sėkmingai puolė Rudnios miestelį, šturmu paėmė NKVD skyrių, sudegino dokumentus, paėmė iš jo sandėlio ginklus, milicininkų arklius bei pašarus ir išlaisvino iš kalėjimo suimtuosius(7,120-121; 189).

Kovo 3 d. Subartonių miške (10 km nuo Merkinės) partizanai išvadavo į Alytų vežamus suimtuosius, nukaudami apsaugos viršininką ir 6 kareivius(66,80). 23 d. Kalesninkų k. buvo surengta pasala Alovės stribams ir 1 iš jų nukautas(66,11). 25 d. kelyje Varėna-Daugai partizanai užpuolė konvojų ir išlaisvino 23 mobilizuotuosius, o 4 karinio komisariato kareiviai pabėgo(594,64). Partizanų šaltiniuose minimi mūšiai kovo 24 d. Žvirgždėnų k., 26 d. Šiukščiakalnių k. ir 28-29 d. Ūtos miške(897).

Kovo 27 d. Seirijų vls. partizanai pasaloje nukovė NKVD įgaliotinį, 6 stribus, o du dingo be žinios ir du sužeisti(66,34). Tą pat dieną Merkinės vls. Taručionių k.

partizanai puolė sribus, atvykusius perkraustyti sribų šeimų į valsčiaus centrą ir 11 jų nukovė(594,64).

Lazdijų aps. gegužės mėn. mūšyje Veisėjų vls. partizanai nukovė 1 sribą(66,34).

Vilkaviškio aps. kovo 5 d. Vampyro dalinys puolė Keturvalakių miestelį, mūšio metu nukaunant 1 sribą(66,83). 13 d. Pajevonio vls. Soderių k. mūšyje buvo nukauti 2 sribai(66,83).

Kauno aps. balandžio 15 d. Rumšiškių vls. Milžinų k. mūšyje buvo nukautas 1 sribas(66,22). Gegužės 9 d. Žibintų k. mūšyje buvo nukautas Veliuonos sribų vadas(66,21). 24 d. kelyje Vilkija-Babtai surengtoje pasaloje buvo nukauti 2 sribai(66,23).

Raseinių aps. balandžio 11 d. J.Venclauskio būrys pasaloje nukovė 1 milicininką ir 1 sribą, o patys be nuostolių pasislėpė nuo persekiojimo(684,2).

Tauragės aps. balandžio 17 d. partizanai puolė Batakių miestelį, nukaudami 1 sribą(66,70).

Telšių aps. Luokės vls. Gintenių k. gegužės 9 d. partizanai apšaudė milicininkus, o naktį į 10 d. puolė Luokę, bandydami išvaduoti suimtuosius; mūšio metu nukautas NKVD įgaliotinis leitenantas ir sužeisti 2-3 sribai (partizanų nuostoliai neaiškūs)(546,54,104,132). 16 d. Gintenių k. milicininkai ir sribai vėl susidūrė su partizanais, tačiau iš baimės kolaborantai skubiai atsitraukė į Luokę, kur dislokavosi Telšių garnizonas(546,54). Naktį į 17 d. apšaudant miestelį buvo nukautas rusų kareivis(546,54). Gegužės 14 d. trasuojančiomis kulkomis buvo apšaudytas Tverų NKVD skyrius(546,55).

Kretingos aps. gegužės 25 d. partizanai puolė Endriejavą, nukovė 1 milicininką ir paėmė keletą sribų į nelaisvę(196; 29,194). Vienam iš belaisvių pavykus pabėgti ir pranešti apie užpuolimą, partizanus atakavo NKVD kariuomenė, bet tie sėkmingai spėjo pasitraukti(196; 29,196).

Mažeikių aps. kovo 19 d. mūšyje partizanai nukovė NKGB įgaliotinį(66,40).

Šiaulių aps. balandžio mėn. buvo surengta pasala Kuršėnų sribams, nukauti 3 priešai(66,62). 13 d. Lygumų vls. Aleknaičių k. buvo surengta pasala sribams ir 1 sribas ir 1 NKVD milicininkas nukauti(163,21). 26 d. prie to paties kaimo vėl buvo apšaudyti sribai ir milicija(163,21).

KITI PARTIZANŲ VEIKSMAI

Kaip viena iš okupacinės valdžios skverbimosi į Lietuvą stabdymo priemonių buvo tęsiama pavienių administracijos pareigūnų ir kitų veiklių kolaborantų likvidacija bei jų veiksmų prevencija, tačiau didesnio sprogimo tame nėra. Geografinio arealo išplitimas ir įvykių pagausėjimas dėsningai buvo susijęs su okupacinės valdžios pastangomis įtvirtinti sovietų valdžią kaimuose. Galima aiškiai išsiskirti du laikotarpius: 1944 m. pabaiga-1945 m. pradžia - pirminė prevencija ir 1945 m. pavasaris, kuomet dėl kariuomenės veikimo ir jos menamos apsaugos, kolaborantai vėl suaktyvėja ir nebepaiso ankstesnių įspėjimų.

Kiekvienas likvidacijos ar užpuolimo atvejis turėjo savo priežastį ir buvo iššauktas bei išprovokuotas pačio asmens vienokios ar kitokios veiklos. Ryškėjo ir taip

vadinamos "sovietinių aktyvistų" kategorijos, kurios dažniausiai konfliktavo su visuomene ir prieš kurias buvo nukreipiami teroro veiksmai. Prie stribų, apylinkių (selsovietų) pirmininkų bei sekretorių, prisidėjo žemės ūkio komisijų pirmininkai, tiesiogiai vykdę svetimos žemės užgrobimą, jos ir prisiplėšto turto paskirstymą. Kovą prieš "sovietinius aktyvistus" tuo pat metu ardė ir prieš žvalgybinį-informacinį tinklą, nes būtent šie asmenys bei jų artimieji sudarė pagrindinę šnipų masę bei gausiausią informacijos šaltinį.

Nauja, kad partizanų veiksmai daugiau ar mažiau pradėjo įgauti atpildo už atskirus nusikaltimus, o ne vien už bendrąją priešlietuvišką veiklą, pobūdį, ypač už talkininkavimą kariniams nusikaltėliams įvairių masinių okupantų operacijų metu. 1944 m. gruodžio 23 d. Čekiškės vls. Dokaus (Dokėnų) k. partizanai sušaudė "aktyvisto" Kvitkausko šeimą (4 asmenis) kaip simbolinį atsaką į Vozbutų skerdynes(601,236). Gruodžio 31-1945 m. sausio 1 d. naktį 6 partizanai sušaudė Krosnos vls. Vartų k. selsovietai pirmininką, kuris aktyviai rėmė kariškių vykdomas gaudynes, kurių metu žuvo 4 žmonės(435,98). Sausio pradžioje Žaslių vls. buvo nužudyta skundikė rusė-atbėgėlė su sūnumi: NKGB įtarė, kad tai padarė iškūstų ir teisiamųjų giminės, tačiau vieną "liudininkų" - Palomenės selsovietai pirmininką Tatarunį 21 d. likvidavo jau partizanai Lomenių k.(246,41-42). Gegužės 22 d. naktį Plungės vls. Žlibinų k. partizanai likvidavo "aktyvistą", išeinantį iš konspiracinio buto po pokalbio su NKVD majoru(546,55).

Šiame laikotarpyje labai aiškiai atsiskiria baudžiamosios partizanų akcijos nuo spontaniškų keršto veiksmų, daromų ar fiksuotų NKVD-NKGB dokumentuose partizanų vardu. Kiekvienas organizuoto pasipriešinimo veiksmas buvo planuojamas kaip nedidelė karinė operacija, kruopščiai surenkant žinias ir pasirengiant jai, įvykdoma kaip taisyklė vieno skyriaus partizanų jėgomis, kas ją skyrė nuo mūšio ar kautynių. Vykstant likvidacijai, buvo stengiamasi iškviesti iš namų, kad nebūtų bereikalingų aukų, arba surengti pasalą.

Gruodžio 9 d. Beržijos k. partizanai sušaudė Kaltanėnų selsovietai sekretorę ir jos tėvą-batsiuvį(679,369). 17 d. Čekiškės vls. Šlapučių k. apie 20 partizanų likvidavo apylinkės sekretorių ir atėmė karinius šaukimus bei selsovietai dokumentus(601,235). 23 d. Laukuvos vls. Šauduvos k. apylinkėse buvo apšaudytas ir sužeistas šio selsovietai pirmininkas, iš valsčiaus nešęs į kaimą mobilizacinius šaukimus(401,16). 23-24 d. Raudondvario vls. Naujųjų Bernatonių k. partizanai nušovė 2 Kauno ukomo instruktorius ir valsčiaus pirmininko pavaduotoją(601,236; 689,34).

Gruodžio 24 d. Kelmės vls. partizanai išsivedė į mišką Kerkasių selsovietai pirmininką, kuris dingo be žinios(401,60); Aluntos vls. Juozapavos k. partizanai nušovė valsčiaus pirmininką ir sužeidė stribą(679,323). 26 d. Kražių vls. Vileikių miške rasti pakarti Kepalių k. selsovietai pirmininkas ir sekretorius(401,62); Tiltagalių k. sušaudytas Subačiaus vls. žemės komisijos pirmininkas(6,146). 30-31 d. naktį Prienų vls. Ašmintos k. buvo nušautas sovchozo skyriaus vedėjas(435,98).

Be to, gruodžio mėn. buvo likviduoti 4 marodieriaujantys ir klaidžiojantys rusų kareiviai (Girkalnio vls. Rėvų, 24 d. prie Peldžiūnų k.)(679,534); 2 kolaboruojantys asmenys ("teikę pagalbą išaiškinant elementus") (22 d. Alovės vls. Meškuičių k., 27 d. Žaslių vls. Smilgių k.)(66; 246,42). Girkalnio vls. Žvirgždžių k. išsivesti be žinios dingo 3 komjaunuoliai(679,534). Gruodžio pabaigoje Šimkaičių vls. Paalsio k. parti-

zanai likvidavo 4 asmenis, įskundinėjusius partizanus ir Pamituvio k. apšaudė apylinkės pirmininko padėjėją, kuris po to atsisakė savo pareigų(8,142-144).

1944 m. pabaigoje-1945 m. pradžioje Eržvilko, Šimkaičių ir Jurbarko vls. trikampyje partizanai likvidavo apie 10 vietinių "šnipų"(458). 1945 m. sausio mėn. buvo likviduotas LPK(b) Raseinių aps. komiteto sekretorius ir Šimkaičių valsčiaus pirmininkas(458).

1945 m. sausio mėn. Garliavos vls. Padainupio k. partizanai nušovė pasipriešinusį ginklų selsovieta pirmininką, išdavinėjusį besislapstančius(679,434). 13 d. Pakuonio vls. Dvylikų k. partizanai nušovė valsčiaus partorgą ir paruošų įgaliotinį(673,177). 21d. Kaišiadorių vls. Lomenių k. partizanai nušovė 2 okupantų rėmėjus ir selsovieta pirmininką(548,24).

Sausio mėn. dar buvo likviduoti ar dingo be žinios 1 selsovieta pirmininkas (16 d. Žarėnų vls. Lauksodės mstl.)(546,31; 429,151); 1 selsovieta sekretorius (22 d. Vievio vls. Sabališkių k.)(548,25); 1 žemės komisijos pirmininkas (12 d. Pakuonio vls.)(673,177); 5 kiti sovietų valdžios talkininkai ir šnipai, kurie teikė "tam tikrą pagalbą organams išimant elementą" (8 d. Vievio vls. Mateikių k., 26 ir 27 d. Kaišiadorių vls. Smilgių k.)(548,35,38,52).

Vasario mėn. partizanai tarp Musninkų ir Kernavės nušovė Musninkų valsčiaus pirmininką(548,145). 18 d. partizanai išsivedė Pakuonio vls. partorgą ir paruošų įgaliotinį(689,17). Taip pat likvidavo 1 milicininką (25 d. prie Prienu)(548,145); 2 sovietų simpatikus, įtartus šnipinėjimu ar išdavyste (Veiverių vls. Pažerų, Girininkų I k.)(679,435).

Kovo 2 d. Rumšiškių vls. Panerių k. partizanai sušaudė selsovieta pirmininką, agronomą ir komsorgą(689,7). 15 d. Vievio vls. Panerių dvare pražygiuojantis DKR dalinys sušaudė Trakų apskrities pirmininko pavaduotoją Banelį ir Vievio vls. partorgą Trukšną(548,163). 17 d. Žaslių vls. Prudnikų dvare buvo likviduotas Skėrių selsovieta pirmininkas ir 2 gyventojai(548,163).

Kovo mėn. partizanai dar išsivedė į mišką, likvidavo 1 stribą (30 d. Baisogalos vls.)(683,6); 1 žemės komisijos pirmininką (24 d. Šakių aps. Griškabūdžio vls. Vinkšnupių k.)(162,114); 1 NKVD šnipą (Jonavos vls. Skarulių apylinkė)(689,13); 1 "sovietinį aktyvistą"(16 d. Paveisiejuose)(436,131).

Balandžio 9 d. Smilgių vls. Pagaišpilių k. 8-9 partizanai užpuolė vietos kolaborantus: sužeidė selsovieta pirmininką ir nušovė jo pavaduotoją(438,91). 13 d. Naujamiesčio vls. Dargėnų k. 4 partizanai apšaudydami padegė stribo namą, kuriame buvo apsistoję komsorgas ir milicijos įgaliotinis, ir išbėgančius apšaudė: du kolaborantai buvo sužeisti ir vienas nukautas(438,91). 15 d. Rumšiškių vls. Milžinų k. partizanai nušovė selsovieta pirmininką ir milicininką(689,7). 19 d. Igliskėlių vls. Dambrovos k. sušaudytas selsovieta pirmininkas ir 1941 m. likviduoto komunisto naš-16(435,184). 25 d. Baisogalos vls. partizanai likvidavo 5 rusus "už jų ištikimybę sovietų valdžiai" (taip NKVD ataskaitose!). 26 d. Žaslių vls. Jačiūnų k. partizanai likvidavo selsovieta pirmininką, stribą, 2 Kauno miškų ūkio įgaliotinius, motiną ir dukterį už tai, kad "sūnus padėjo milicijai"(246,209). 28 d. Veisiejų vls. Barčių k. likvidavo selsovieta pirmininką ir milicininką(436,136). 30 d. į gegužės 1 d. naktį 20 partizanų Onušio vls. Grendavės ir Bičiūnų k. likvidavo po vieną kolaborantą ir fizinėmis bausmėmis nubaudė stribo artimuosius(549,27).

Balandžio mėn. partizanai dar nušovė, likvidavo milicijos įgaliotinį ir milicininką (21 d. Eržvilko vls. Pavidaujo k., Aukštosios Panemunės vls. Vyčių k.)(479,150; 679,530); 1 selsovieta pirmininką rusą (17 d. Batakių vls.)(479,150).

Gegužės 4 d. Luokės vls. Gintėnių k. partizanai išsivedė į mišką selsovieta pirminką ir karinės paskolos įgaliotinį, o 13 d. Kaunatavos k. selsovieta pirmininką ir sekretorių(546,54). 4 d. partizanai slapta "nuėmė" ir likvidavo grįžtančius iš kaimo Kupiškio valsčiaus pirmininką ir komjaunuolę(438,68). 9 d. Šeduvos vls. Vaidilonių k. partizanai sušaudė selsovieta pirmininką ir Panevėžio mėsos kombinato įgaliotinę, o Margovonių miške nušovė kaime plėšikavusį rusų aviadalinio kareivį(679,47; 438,69). 11 d. Žaslių vls. Kalniškių k. 20 partizanų likvidavo kaip šnipą NKVD gaisrininką, grįžusį iš Vilniaus lauko darbams(549,11,29). 18 d. buvo likviduoti Kėdainių ukomo instruktorius Levčenko ir Šėtos vls. komsorgas Čakilev(675,149). 28 d. Ylakiuose du sribai bandė patikrinti dokumentus pas LLA narius D.Klovą ir A.Žiprę; šiems pasipriešinus vienas sribas buvo nukautas ir kitas sunkiai sužeistas(740,16). 30 d. Nevarėnų vls. Balienėlių miško pakraštyje buvo nukauti du tankų bataliono leitenantai(546,132).

Gegužės mėn. partizanai dar likvidavo 12 veiklių selsovieta pirmininkų (Siesikų vls. Meilūnų k., Jonavos vls. Skarulių k., Aukštosios Panemunės vls. Povyčių k., Veišėjų vls. Gudelių k., 4 d. Daugėlišio vls. Poringės k., 4-5 d. Telšių vls. Rainių k., 6 d. Tverečiaus vls. Šulgos k., 9 d. Žarėnų vls. Vilkaičių k., 14 d. Karštenių k., 22 d. Ylakių vls. Gedrimų k., 22-23 d. Alsėdžių vls. Žemaičių Kalvarija, 24 d. Rumšiškių vls. Pravieniškių k.)(725,203; 436,6; 84,145; 689,7,13; 679,532; 546,55,132; 740,16); 1 selsovieta sekretorių (16 d. Šėtos vls. Stagių k.)(675,149); 5 milicininkus bei sribus (6 d. Troškūnų vls. Pelišėlių k., 21 d. Aukštadvario vls. Gudžionių k., 25 d. Garliavos vls., 29 d. Krekenavos vls. Mučiūnų k.)(438,68; 549,5,30; 679,112-113; 774,149); 1 žemės ūkio komisijos pirmininką (7 d. Čekiškės vls.)(46,89); 4 paruošę, mokesčių ar paskolų įgaliotinius (4-5 d. Alsėdžių vls. Juodėnų k., 5 d. Kupiškio vls. Vidugirių k., 10 d. Kapčiamiesčio vls. Valentų k.)(546,55; 436,141; 438,68); 5 kitus asmenis, įtartus šnipinėjimu ar už kolaboravimą, rusus-aktyvistus (9 d. Žiežmarių vls. Turlaviškių ir Bačkonių k., 12 d. Pažaislio vls. Pabiržio k., 20 d. Žiežmarių vls. Kairiškių k., 25 d. Žaslių vls. Gegužinėje)(548,249; 549,30-31; 689,7).

Okupantų masinis teroras sąlygojo ir kolaborantų kolektyvinės bei netiesioginės baudžiamosios, tačiau Lietuvos mastu tai buvo pavieniai atsitikimai, nevirtę taisykle. Sausio 3 d. Šėtos vls. partizanai išsivedė sribą su broliu(683,5). 8 d. Raudondvario vls. Bernatonių k. partizanai likvidavo selsovieta primininką, vietinio kolaboranto tėvus ir brolių(689,34). Gegužės 12-13 d. Alsėdžių vls. Skirpsčių k. buvo likviduotas Žarėnų valsčiaus pirmininko tėvas I.Normantas, bet jis buvo J.Paleckio giminaitis ir išdavė partizanų bunkerį(546,55). 22-23 d. Alsėdžių vls. Gečaičių k. akcijos prieš sribą metu, šis buvo sužeistas, bet žuvo jo draugas(546,55). 25 d. Žaslių vls. Barsukų k. buvo likviduotas buvęs 1941 m. selsovieta pirmininkas ir 3 jo šeimos nariai(549,31).

Paprasčiausios partizanų baudžiamosios akcijos dažnai virsdavo rimtu kariniu išbandymu, mat okupantai nuo 1944-1945 m. žiemos pradeda visuotinį savo šalininkų apginklavimo procesą, susijusį tiek su sribų kūrimu, tiek su siekiu įtvirtinti savo valdžią kaimuose. Siekiant nuo valdžios teroro apsaugoti civilius gyventojus bei

išsisaugoti patiems, partizanams buvo būtina kovoti ne tik prieš šnipus ar išdavikus, bet ir išstumti bet kokias priešo ginkluotas jėgas ar apriboti jų veikimą.

1944 m. gruodžio 13-14 d. naktį Alytaus aps. Butrimonių vls. apie 20 partizanų pradėjo Pievagalių ir Stanevos k. besikuriančių sribų nuginklavimo ir baudimo operaciją, tačiau šiems pasipriešinus, žuvo 1 partizanas(7,34). 1945 m. pavasarį Petriko būrys Mažeikių aps. Židikų vls. Vadagių k. nukovė Renavos selsovieta pirmininką ir sribą, bet operacijos metu žuvo partizanas(190,30-31). Balandžio pradžioje 10 partizanų surengė operaciją prieš Baisogalos vls. Sirutiškio apylinkės 4 ginkluotus kolaborantus, kurie grįždavo nakvoti namo ir kieme išstatydavo sargybą: padegė sodybą, ir nukovė ne mažiau 1 priešą, tačiau po to turėjo trauktis net 20 km, kad išvengus persekiojimo(34,15-16).

Žymiai didesnės apimtys buvo prevenciniai - išpėjamieji veiksmai, kuriais partizanai siekė užkirsti kelią aktyviam kolaboravimui. 1944 m. gruodžio 11 d. Kėdainių aps. Baisogalos vls. trys partizanai išsivedė į mišką Skenių k. selsovieta pirmininką ir vertė jį atsisakyti remti okupantus(401,60). 19 d. Pernaravos vls. partizanai išpėjo Pakapės k. selsovieta pirmininką(401,60); Kruonio vls. partizanai iškabintais išpėjimais ir kitais veiksmais pareikalavo atsisakyti pareigų Pratkūnų, Narkūnų, Sevelionių selsovieta pirmininkus ir sekretorius(601,235). 28 d. Viduklės vls. į selsovieta pirmininkų posėdį turėjo susirinkti 11 žmonių, bet atvyko tik trys; likusieji pakeliui buvo partizanų suimti ir prisiekė, kad atsisakys savo pareigų, o vienas pirmininkas buvo pakartas(401,62).

1945 m. kovo 20 d. du partizanai išpėjo atsisakyti pareigų Pušaloto valsčiaus pirmininką, o balandžio 15 d. fizine bausme nubaudė Jaciūnų k. selsovieta pirmininką(438,15,19).

Balandžio 12 d. Troškūnų vls. Survilų k. fizinėmis bausmėmis ir turto rekvizicija buvo nubausta sribo dėdės šeima(438,91). 15 d. Pušaloto vls. Jaciūnų k. partizanai fizine bausme nubaudė selsovieta pirmininką, o sekretorius dingo be žinios(438,19). 19 d. Obelių vls. Užušilių k. partizanai iš valsčiaus pirmininko sodybos rekvizavo maisto produktus bei aprangos(348,333). Gegužės mėn. panašiomis rekvizicijomis Užukriaunių dvare buvo nubausti du sovietų simpatikai, Pabiržės vls. - Čėniškių selsovieta pirmininkas ir t.t.(504,165; 389,174). Antazavės vls. Volungės, Kumpuolių ir Šniukštų k. partizanai fizinėmis bausmėmis bei maisto rekvizicijomis nubaudė 3 žemės ūkio komisijos narius bei sribą(348,203).

Gegužės 3 d. Raguvos vls. Limeikių k. fizinėmis bausmėmis nubaudė sribą ir jo tėvą bei rekvizavo 100 kg javų(438,67). 8 d. Jūžintų vls. Čivylių, Dvirėžių, Štaranių ir Minkūnų k. 40-50 partizanų iš Dusetų girios įvykdė akciją prieš komunistų rėmėjus ir sribų šeimas: rykštėmis nubaudė 8 "lojalius piliečius", rekvizavo turto iš 9 ūkių ir išsivedė sribą(440,3,17,21). 1945 m. pavasarį Papilio vls. už aktyvų kolaboravimą buvo nubaustas rekvizicijomis rusų gyvenamas Kvedariškių k.(526,267).

Buvo apšaudomi selsovieta pastatai: 1944 m. gruodžio 26 d. Šiaulių aps. Joniškio vls. Jauneikių k.(2,116). Buvo apšaudomi, daužomi, kartais deginami sribų ir sovietų valdžios talkininkų bei simpatikų namai: gruodžio 2 d. Tauragės aps. Kaltinėnų vls. Laumėnų k. (selsovieta pirmininko)(401,16), 23 d. Raseinių aps. Goloveniškių k. į milicininko namą įmestos dvi granatos(401,62), 24 d. tame pat kaime apšaudytas selsovieta pirmininko namas, o Graužės k. selsovieta pirmininkas(401,62). Taip pat

25 d. Žliubinų k. (mokytojo)(401,62); 30 d. Šiaulių aps. Pakruojo vls. Petrašūnų ir Rimšonių k., Lygumų vls. Vaigailių k.(2,116).

1945 m. sausio 1 d. Šilavoto vls. Juodraisčio k. partizanai padegė sovietų talkininko namą ir pasiėmė jame paliktą ginklą(435,98). Kovo 7 d. Krekenavos vls. sudegintas stribo namas ir klojimas(438,14). 9 d. Subačiaus vls. Akmenių k. buvo apšaudytas malūno vedėjo, o balandžio 24-25 d. Lazdijų vls. - teismo vykdytojo namai(438,14; 436,137).

Kaip ir kiekvienoje karinėje operacijoje buvo neišvengiamos ir taikių žmonių aukos: apšaudant Goloveniškių k. selsovieta pirmininko namą žuvo pastarojo motina. Kovo pabaigoje-balandžio pradžioje Gelvonų vls. Būdų k. partizanams sudeginus ruso ūkį, žuvo 3 jo šeimos nariai(679,29). Vis dėlto šios atsitiktinės aukos gula ant pačių kolaboruojančių asmenų sąžinės: partizanai daugumoje atveju griežtų priemonių imdavosi tik po daugkartinių išpėjimų ir sovietinės administracijos pareigūnai bei jų talkininkai (o ir artimieji) turėjo laiko apmąstyti savo veiksmus bei jų pasekmes, o jų šeimos pasitraukti.

Kolaborantai nuolat gaudavo išpėjimus, verčiančius atsisakyti savo pareigų arba jas vykdyti pasyviai, o atvykėliai - nedelsiant palikti Lietuvą(549,26). Išpėjimus-lapelius gavo 1944 m. gruodžio 28 d. Pakruojo vls. NKVD skyriaus viršininkas(2,116). 1945 m. sausio 21 d. Žaliojo Velnio rašteliu išpėtas Žaslių valčiaus pirmininkas(548,25).

Atskirais atvejais veiklesni kolaborantai buvo nubaudžiami fizinėmis bausmėmis, arba užtraukdavo tokią bausmę savo artimiesiems. 1944 m. gruodžio 19 d. 9 partizanai Dotnuvoje sumušė mobilizacinės komisijos registratorių ir įsakė baigti registraciją(401,16,47). Gruodžio 18 d. Kėdainių aps. Voinakiškių k. buvo sumuštas kom-sorgo tėvas(401,47). 1945 m. vasario 9 d. 40 partizanų būrys pagavo Ignalinos valsčiaus pirmininką bei pavaduotoją, sumušė, atėmė dokumentus ir pasiūlė atsisakyti pareigų, o 10 d. Zuikiškių k. revizicijomis nubaudė 3 rusų šeimas(84,59).

Balandžio 15 d. DKR atsišaukime, parengtame Vyr.partizanų štabo įsakymo Nr.12 forma buvo išpėti visi bendradarbiaujantys su okupantu asmenys, kad neliestų lietuvių gyvybės ir turto, nešnipinėtų, neišdavinėtų žmonių, dirbtų tik Lietuvos nau-dai(461,23). Kas to negalėjo daryti, turėjo tuoj pat pasitraukti iš užimamų administracinių pareigų, nes po šio išpėjimo, nukentėjus nors vienam lietuviui, nors vieną ištrėmus ar nuvarius nuo žemės, atsakyti gyvybe turėjo ispolkomų pirmininkai bei jų šeimos(461,23).

Be kita ko, partizanų vadovybė (skirtingai nuo miestų pogrindžio) nebuvo suinteresuota lietuvių tarnyba okupantų kontroliuojamose įstaigose, nes lietuvių procento padidėjimas jose užsieniui galėjo atrodyti, kad kovojama ne prieš okupantus, o prieš remiančius sovietų valdžią žmones(656,15). Esant visuotinei kaimo paramai nebuvo gyvybiškai svarbu turėti savo žmonių okupanto struktūrose, suprantant, kad į turinčias sprendžiamą galią vietas komunistinio režimo sąlygomis nepavyks įsiskverbti.

Partizanai stengdamiesi užkirsti kelią įvairiems okupantų veiksmams, greta politinio pasipriešinimo vykdė bei įtakojo ir kitokio pobūdžio pasipriešinimo veiksmus, visų pirma ekonominį pasipriešinimą - sabotažą. Ūkininkai buvo raginami nevykdyti paruošų, buvo draudžiama savintis svetimą turtą (ypač žemę), miško kirtėjai buvo

tiesiog išvejami.

Jau 1944 m. gruodžio 13 d. okupantų atskaitose pasirodė pranešimai apie dezorganizuojančią partizanų įtaką kelių tvarkymo ir taisymo darbams ir prašoma apginkluoti kelių meistrus bei remontininkus(601,270,273). Lapkričio-gruodžio mėn. Ukmergės, Švenčionių, Kėdainių, Alytaus, Biržų ir kt. aps. partizanai išpėjo kelių meistrus nutraukti darbus, o kelyje Molėtai-Želva buvo sunaikinti visi kelio ženklai bei išvyti meistrai(601,271,273).

1945 m. sausio 24 d. nupjauti 4 telegrafo stulpai kelyje iš Aukštadvario į Semeliškes(548,34). Gegužės 5-6 d. J.Misiūnas-Žaliasis Velnias su 10 partizanų rekvizavo iš Gegužinės pašto telefoninę įrangą, antspaudus, blankus, palikęs raštelį, nurodantį, kad viskas paimta partizanų tikslams(549,28).

DKR vadovybė 1944 m. gruodžio 1 d. įsakyme Nr.8 nurodė išvaikyti miško kirtėjus, o esančius tarp jų "komunistus" šaudyti. "Miesteliams kuro nereikia, nes ten gyvena daugumoje komunistai, kuriems šviečia ir šildo Stalino saulė, - rašė J.Misiūnas-Žaliasis Velnias. - Jeigu mokykloms reikia kuro - jį paruoš kaimas, ir lietuviams imti tik iš kaimo"(461,5).

Gruodžio mėn. dėl partizanų susišaudymų su NKVD visiškai sustojo medienos išvežimas iš Tauragės aps., partizanai išvijo kirtėjus iš miško ir Rokiškio aps. Užpalių vls.(601,271). 1945 m. vasario viduryje partizanai Gudelių I vls. Jūrės "leschozo" kontoroje atėmė visus blankus, 2 rašomąsias mašinėles(679,435). Balandžio 16 d. Kamajų vls. prie Mikniūnų k. partizanai išvijo miško darbininkus iš Kamajų "leschozo"(440,3).

Dauguma atvejų (bet ne visais!) partizanai draudė vadinamiesiems naujakuriams dirbti žemę, dažniausiai atimtą iš ūkininkų ir dalijamą su pasėliais bei pastatais vietos rusams arba "poselencams" (kolonistams iš Rusijos)(440,17). Šiuos draudimo veiksmus partizanai vykdė tiesiogiai apsilankant arba atsišaukimų forma(440,17).

1945 m. balandžio 15 d. DKR atsišaukime, parengtame kaip Vyr.partizanų štabo įsakymas, liepta visiems bežemiams pasitraukti nuo svetimos žemės, o nepaklusus grėsė sunaikinimas: teisę atimti ir dalinti žemę turėjo tik lietuvių nepriklausoma valdžia(461,23).

1944 m. gruodžio 1 d. Krakių vls. Vazbučių k. partizanai apšaudė valsčiaus žemės komisiją, neleisdami matuoti svetimos žemės, nukovė pirmininką, vieną narį sužeidė, du išsivedė, o du paspruko(600,V16). 1945 m. balandžio 17 d. Kamajų vls. Mažeikiškių k. partizanai išvaikė žemės komisiją, matuojančią "buožės" žemę(440,3). Balandžio 28 d. Pandėlio vls. Niclozos vns. partizanai apšaudė žemės komisiją ir sribų apsaugą, vieną nukovė, o 2 kolaborantai dingo be žinios(440,4). Gegužės 13 d. Gelvonių vls. žemės komisija su 20 sribų apsauga, dalijusi žemę Keižionių k., važiuojant mišku buvo apšaudyti DKR partizanų, kurie nukovė 2 sribus ir sužeidė valsčiaus pirmininko pavaduotoją, o likusius vijosi iki pat Širvintos upės(679,32,38).

Partizanų siekimas apsirūpinti maistu ir kitomis būtinomis išgyvenimui priemonėmis bei noras sustabdyti ekonominę Lietuvos, ypač kaimo žmonių, pagrindinių partizanų rėmėjų, apiplėšimą, intensyvino ekonominį karą. DKR vadovybės buvo nurodyta nuraminti net spekuliantus, t.y. miestiečius, atvykstančius mainyti daiktus į maisto produktus, o išaiškinus tarp jų šnipus - šaudyti(460,64; 461,5). 1945 m. sausio 10-12 d. Vievio vls. Seibutonių ir Pakalniškių k. partizanai ne tik vykdė gyventojų

tarpe maisto rekvizijas, bet ir du kartus ties Pakalniškių k. ir Panerių dvaru apšaudė karinį sukežimą, vykusį grūdų ir bulvių duoklės(548,38). 23 d. Švenčionėlių vls. Poniškių k. partizanai atėmė prisiplėštą turtą iš paruošų įgaliotinio ir stribo(84,55).

Gegužės 5 d. Krekenavos vls. Radviliškiu k. partizanai įspėdami apšaudė kolaborantus, bandžiusius organizuoti susirinkimą dėl karinės paskolos pasirašymo, tačiau šie, pasitikėdami stribų apsauga, darbą tęsė; tą pat dieną kelyje į Miškinį k. buvo sučiupti paskolos įgaliotinis, selsovieta sekretorius bei mokytoja ir išsivesti į mišką, atimti 8000 rb.(438,68). 15 d. Žiežmarių vls. Liūtonių k. 8 partizanai iš selsovieta paėmė paskolai pasirašiusių sąrašus ir kitus dokumentus(549,29).

Nauja partizanų veiksmuose buvo rekvizicijos iš "valstybinių" žemės ūkio įmonių ir kooperatyvų, kuriuose, pasitraukus frontinėms dalims, ėmė kauptis iš Lietuvos gyventojų surenkamos duoklės bei išplėštas turtas.

Vasario 7 d. Ignalinos vls. Goveinėnų k. 8 partizanų grupė rekvizavo javus ir miltus iš malūno(84,59).

Balandžio 13 d. 16 Žaliosios rinktinės partizanų rekvizavo 300 l spirito iš Grinkiškio vls. Tendžiogalos spirito varyklos(656,32). Smilgių vls. Rimiškių k. MTS rekvizavo 2 arklius ir išsivedė traktorininką(438,91). 20 d. 40 partizanų iš Kamajų šilo užpuolė Kamajų arklių nuomos punktą ir rekvizavo 4 arklius, 2 pastotes, 4 kompleksus pakinktų ir 14 maišų grūdų(440,3).

Gegužės mėn. Vaidoto grupė iš Alytaus kooperacijos pagalbinio ūkio rekvizavo 5 karves, 2 arklius, grūdų, vežimą ir kiaulę(677,90). Joniškėlio vls. J.Tekučio-Tarzano būrys iš Joniškėlio sovchozo rekvizavo maisto produktų ir 2 statines žibalo(673,30). 7 d. Pumpėnų vls. Vilkiškių k. partizanai rekvizavo iš MTS 4 arklius ir 2 vežimus(438,69). 9 d. 35 partizanai Jūžintų vls. iš Gačionių dvaro rekvizavo 200 kg kviečių, 1100 kg rugių ir 500 kg miežių, pastotę, sunaikino sovchozo dokumentus(440,3). 26 d. partizanai iš Plungės arklių nuomos punkto ūkio rekvizavo 7 arklius, karvę ir visus grūdus bei likvidavo vedėją(546,132). 28 d. DKR partizanai Musninkų vls. Kunigiškių k. nušovė NKVD šnipę, iš MTS paėmė du arklius ir rašomąją mašinėlę, o 29 d. likvidavo Veprių vls. Sližių MTS direktorių ir rekvizavo 6 arklius(679,33,43).

Balandžio pradžioje partizanai paėmė Pabiržės vls. Daužgirių pieninę ir sovchozą(389,174). Tą pat mėnesį buvo rekvizuotas maistas iš Vabalninko vls. Gataučių, Kupreliškio (2 kartus) grietinės nugriebimo punktu(157,201). 20 d. Kamajų vls. 25 partizanai rekvizavo iš Duokiškio pieninės 85 gabalus sūrio ir 15 kg sviesto(440,3,17). 27-28 d. naktį iš Vabalninko vls. Tetervinų pieninės buvo rekvizuota 106,5 kg sviesto ir kitų maisto produktų (taukų, kiaušienos), sunaikinta Pabiržės vls. Kirdonių k. grietinės nugriebimo punkto įranga(157,200,210). Tą pat naktį 7 partizanai atliko rekviziciją Panevėžio aps. Kupiškio vls. Palėvenytės pieninėje ir susikrovę viską į vežimą pasitraukė link Pandėlio(157,213). 30 d. Utenos aps. Užpalių vls. apšaudant buvo sugadinta Talaikių grietinės nugriebimo punkto technika(157,233).

Gegužės mėn. partizanų maištavimo operacijos suaktyvėjo, daugeliu atveju buvo palydimos valdinių įmonių įrangos gadinimu (dažniausiai paimami separatorių būgnai, diržai, metaliniai bidonai). Iš Lazdijų pieno perdirbimo bendrovės Sangrūdos pieno surinkimo punkto buvo rekvizuota 40,3 kg sviesto ir 17,2 kg kiaušinių(157,204). Partizanų išskirtinį dėmesį patyrė Makniūnų pieninė Alytaus aps. Merkinės vls.: konfiskuotas maistas iš Mantvilų (3 d.), Dobrovilės (9 d.) ir Gudakiemio (17-18 d.)

grietinės nugriebimo punktų, paskutiniajame sunaikinti ir dokumentai(157,219). 2-3 d. naktį partizanai trečią kartą apsilankė Utenos aps. Kuktiškių vls. Skudutiškio pieninėje, rekvizavo maistą ir paėmė separatorių diržus, tuo būdu nutraukė jos veikimą, beto, buvo sudaužyti visi apylinkės grietinės nugriebimo punktai ir konfiskuotas jų turtas(157,198). 14-20 d. panašus likimas ištiko Utenos ir Užpalių pienines: vienas po kito, gadinant techniką, buvo sustabdytas grietinės nugriebimo punktų darbas Pilvelių, Antandrijo (Užpalių vls.), Šikšnių (Daugailių vls.), Rukšėnų, Kalvių (Tauragnų vls.), Tirmūnų (Vyžuonų vls.) kaimuose(157,222-227). 7-8 d. naktį iš Biržų vls. Klausučių pieninės rekvizuotas sviestas ir kiaušiniai(157,211), o Griauželių grietinės nugriebimo punktas po rekvizicijos dar ir apšaudytas; 16 d. paimtas maistas iš Vabalninko vls. Lamokėlių punkto(157,201). 18-19 d. naktį iš Panevėžio aps. Šimonių vls. Pelišių pieninės paimta 75,3 kg sviesto(157,209), o Kauno aps. iš Seredžiaus vls. Belvederio pieninės ir sūrinės rekvizuotas ne tik maistas, bet ir pinigai(157,216).

Greta pačių pieninių, pieno surinkimo ir grietinės nugriebimo punktų užpuolimo, maistas buvo dažnai konfiskuojamas transportavimo metu. 1944 m. gruodžio 2 d. Antazavės vls. Gojaus miške partizanai rekvizavo 100 kg sviesto vežamą į Zarasus(587,297). 1945 m. balandžio 24 d. Šiaulių aps. maistas buvo rekvizuotas iš Papilės pieninės Klaisių punkto pieno vežėjo(157,220); 24-25 d. du kartus buvo sustabdytas transportas iš Tautgalių grietinės nugriebimo punkto, rekvizuojant surinktą iš Tautgalių, Strazdų, Biliuniškių, Kroklių kaimų grietinę ir kitą maistą(157,236). 30 d. iš transporto tarp Biržų ir Vabalninko buvo rekvizuota 150,6 kg sviesto ir 6000 kiaušinių(157,201,207). Gegužės 7 d. partizanai sustabdė kelyje pastotę, konfiskavo iš Užpalių pieninės į Uteną vežamus sviestą ir kiaušinius(157,228-229). 9 d. Alytaus aps. Merkinės vls. Lydekininkų miške 6 partizanai konfiskavo vežamą maistą iš Dobrovolsės grietinės nugriebimo punkto į Makniūnų pieninę(157,230). 17 d. 1,5 km nuo Vievio buvo sulaikytos 3 pastotės iš Kaišiadorių su 4000 kiaušinių, 70 kg grietinės ir 200 kg šieno, sušaudytas selsovieta pirmininkas, bet vežėjai paleisti(548,250).

Paprastai apsirūpinimo maistu procesas vykdavo taikiai, atvirai apsilankant įmonėse, retkarčiais paliekant sąmojingus pakvitavimus: "Žaliosios girios policijai, pas.Miškinis"; "Miško Aerodromui, pas.Aerodromo vadas"; "Žaliojo miško gyventojų reikalams"; "Už šiuos produktus Jums tariame partizanišką ačiū. Lietuvos partizanai"(157,220,228,232,235). Daugeliu atveju buvo perspėjami vedėjai, kad nebedirbtų, tik balandžio pabaigoje-gegužės pradžioje Biržų aps. Vabalninko vls. buvo nušautas Salamiesčio punkto vedėjas ir sumušta Deikiškėlių punkto vedėja(157,201). Prie to, reiktų pastebėti, kad keletas pieninių apiplėšimo faktų yra neaiškūs (pvz. balandžio 23-24 d. Biržų aps. Pasvalio vls. Talačkonių pieninės Žadeikių grietinės nugriebimo punktas; gegužės 13 d. Rokiškio aps. Kamajų vls. Duokiškio pieninė), nes buvo išilaužta pro langą arba tik sugadinta jų įranga, kas rodytų, kad tai galėjo būti atlikta pačių kaimo žmonių iniciatyva; be to, kovo 12 d. Marijampolės aps. Veverių vls. Skriaudžių ir balandžio 13 d. Gudelių pieno surinkimo punktus apiplėšė patys rusų kareiviai(157,202-203).

Partizanų veikla bei raginimai, kad ūkininkai nevežtų pieno ir nevykdytų kitų prievolių, skatino naują bendratautinę pasipriešinimo formą - ekonominį boikotą ir sabotажą. Kaimo žmonės, nurodydami į partizanų veiklą, galėjo legaliai atsisakinėti vykdyti prievoles arba įrodinėti, kad jas atliko. Balandžio 16 d. Biržų aps. Pabiržės

vls. į Klausučių pieninei priklausančių Šniuksčių grietinės nugriebimo punktą atvykę "4 asmenys su bizūnais įsakė nenešti pieno, o pieną pasiimti atgal, dėlto punktas nustojo veikti; nustojo nešti pieną ir gretimų punktų valstiečiai"(157,214). Iš tikro sankcijų baimė čia lėmė nedaug, ir "4 asmenų su bizūnais" labiau bijojo vietos administracija, kuriai buvo paranku vaizduoti ūkininkų įbauginimą ir taip pateisinti prievolių vykdymo žlugimą. Taip niekais nuėjo visos Vabalninko pieno bendrovės pastangos įvykdyti pieno prievolę(157,201).

Galiausiai partizanija atstovavo pačią Lietuvos valstybės idėją ir buvo tautos suverenumo reiškėja, o jos veiksmai darė didžiulę įtaką moralinėms gyventojų nuostatoms. Vasario 16 d. partizanai daug kur atvirai šventė Nepriklausomybės dieną: Valkininkų vls. Barkiškių ir Akmens k. buvo iškabintos vėliavos su sargyba(550,187).

ŠIAURĖS, RYTŲ IR VIDURIO LIETUVOS PARTIZANŲ DISLOKACIJA IR ORGANIZACINĖ VEIKLA

ŠIAURĖS LLA - PANEVĖŽIO APYGARDA

1944 m. vasaros-rudens organizacinė raida Šiaurės Lietuvoje rodė, kad partizanų sąjūdyje aktyviai veikia buvusių priešvokiško pagrindžio organizacijų, ypač LLA, nariai. Dalis jų įvairiais keliais iš Žemaitijos pasiekę gimtąsias vietas atsinešė ne tik ryžtą priešintis, bet ir konkrečius instrukcinius nurodymus, organizacinę patirtį bei LLA Vanagų jėgos išpūdžius. Dalis LLA narių nusileido kaip desantas, su paruošta išplėtimui struktūra, iškart tapdami būrių vadais ir centralizuotos organizacijos kūrimo iniciatoriais. Desantininkų vaidmuo ypač pastebimas Panevėžio aps., nes jai teko didžiausia desanto grupių koncentracija. Be lapkričio mėn. nusileidusių grupių, 1944 m. gruodžio 22 d. nusileido j.ltn.V.Juozoko-Petraičio vadovaujamas Ažuolo būrys iš 12 vyrų, 1945 m. sausio 21 d. - penkios nedidelės grupės (Šeduvos, Smilgių, Subačiaus, Šimonių, Naujamiesčio) bendroje ltn.Antano Gogelio vadovybėje(6,157-158).

Pagal 1944 m. gruodžio 10 d. LLA Vanagų Vyr.vadovybės operatyvinį įsakymą Nr.4 Panevėžio apygardai turėjo priklausyti Panevėžio, Biržų ir Rokiškio aps. partizanai, tačiau be LLA narių šiose apskrityse veikė ir nemažas skaičius kitoms organizacijoms - kęstutėnams, laisvės kovotojams bei naujiems vietiniams būriams - priklausiusių žmonių. Tai sąlygojo, kad naujų mikro (grupių-rinktinių) ir makro (apygardos) pasipriešinimo organizacijų kūrimas 1944 m. pabaigoje-1945 m. pradžioje susikoncentravo keliuose židiniuose ir buvo inicijuojamas iš kelių skirtingų centrų.

Vienu iš aktyviausių Panevėžio partizanų organizatorių tapo ltn.S.Girdžiūnas-Gegužis, kuris 1944 m. gruodžio 15 d. susitiko su ltn.A.Šilu-Kovu; be tarpusavio ryšio nustatymo buvo aptarta tolimesnio veikimo žiemos sąlygomis problema(6,146). Kartu buvo apibrėžti ir veikimo rajonai - Kovo grupė turėjo organizuoti ir veikti Panevėžio, Karsakiškio ir Subačiaus trikampyje, o Gegužio - likusiame šiaurės vakarų Žaliosios girios miškų masyve(6,146). Kovo grupė veikė pasidalinusi į dvi - su Šulo grupe Subačiaus vls. ryšys buvo palaikomas per ryšininkus-partizanus Juozą Zarembą-Vareiką ir Joną Stakį(12,43). Ryšių platumą liudijo ir 1945 m. pradžioje LLA centrui perduoti ryšių punktai: su ltn.S.Girdžiūnu-Špoku (Gegužiu) buvo galima susiekti pas Pušaloto vls. Adomavos k. per Petrą Petrauską, Pumpėnų vls. Istricos vnk. - Praną Stakį ir Marianavos k. - Joną Galecką, su ltn.A.Šilu-Karveliu (Kovu) - Subačiaus vls. Užubalių k. - Motiejų Birbilą, Maikiškių k. - Povilą Medžių ir Raguvos vls. Nibragalių k. - Joną Kapšį, su psk.Jonu Basiu-Ponu Vilku (Putinu) - Saldutiškio vls. Derviniškių k. - Joną Šerėną ir Menciškėnų k. - Anuprą Kirką(382,31-32).

Sausio 19-20 d. Gėlėlių miške įvyko desantininkų pasitarimas, kuriame buvo aptartas partizanų būrių organizavimo iš patikimų žmonių, jų apginklavimo, laisvės kovos tikslingumo klausimas; buvo prognozuojamos palankios sukilimui sąlygos, su-

sidarysiančios Sovietų sąjungos karo su Anglija ir JAV atveju(12,43). Pasitarime dalyvavo Antanas Birbilas-Baltušis, lt.n.A.Šilas-Kovas, Rafaelis Sargautas-Daumantas, Vincas Navickas-Dobilas, Povilas Samuolis-Juodas Ponas, lt.n.V.Juozokas-Petraitis, Juozas Vasiliūnas-Rugys, Mykolas Dobrovolskis-Čeponis, Motiejus Stasiūnas-Misiūnas, Jonas Skupas-Bartulis ir A.Bručas-Strazdas(12,41-42).

1945 m. pradžioje lt.n.S.Girdžiūnui-Gegužiui ir kitiems LLA organizatoriams pavyko sukurti Žaliosios girios (Panevėžio) rinktinę. Apie jos organizavimą šiuo periodu paliudija ir rinktinės organizacinė schema, 1944 m. gruodžio pabaigoje paimta iš žuvusiųjų ar suimtų Panevėžio aps. partizanų. Rinktinę sudarė 4 grupės: Gegužio - šiaurės vakarų Žaliosios girios dalyje ir Pušaloto bei Panevėžio vls., lt.n.A.Šilo-Kovo rytinėje girios dalyje apie Pyvesos upę, A.Šulskio-Šulo pietrytinėje girios dalyje Subačiaus vls. ir j.lt.n.V.Jazoko-Petraičio pietinėje dalyje, Panevėžio ir Miežiškių vls.(6,145,154-155). Junginyje veikė 400-500 partizanų, nors realiai tai buvo tik jų kovos kelio vieningoje organizacijoje pradžia. Stiprūs, gerai organizuoti desantininkų - LLA narių branduoliai stengėsi suteikti karinio dalinio pavidalą besirenkančių į miškus vyrų būriams ir tuo pačiu kurti visą apskritį bei dar toliau nusidriekiančių ryšių tinklą.

1945 m. vasario mėn. partizanų organizavimo darbai buvo tiek pažengę, kad buvo nuspręsta sudaryti 3 Šiaurės LLA apygardos štabą, atkuriant LLA Panevėžio apygardą ar bent vieną jos apylinkių. Impulsas šiam žingsniui atlikti, matyt, buvo ryšių su LLA centrine bei LLA Šiaulių apygardos vadovybe užmezgimas, o taip pat ryšių arealo su partizanų daliniais išplėtimas (nuo S.Girdžiūno-Gegužio Pušaloto miškuose iki A.Starkaus Šimonių girioje). Gegužės mėn. Gegužis per partizanus-ryšininkus palaikė ryšius su Lėno, Troškūnų, Anykščių, Raguvo miškų partizanais(763,15). Pavaldūs daliniai savo iniciatyva vėl megdavo tolimesnius ryšius ir gana plati šiaurės Lietuvos miškų erdvė buvo sujungta į apygardinį darinį, nors vidinė jo struktūra tebebuvo formavimosi stadijoje ir atskirose apskrityse - Panevėžio, Biržų, Rokiškio - esantys centriniai štabai veikė pakankamai autonomiškai. Įdomu pastebėti, kad, pasak A.Smetonos-Žygauto, Žaliosios girioje ir Šventosios miškuose (Šimonių girioje, Žaliemiškyje ir kt.) kovo mėn. buvo apie 10 tūkst. partizanų, "bet ten blogai su maistu ir būriai išsivaikšto"(742,210).

Panevėžio LLA štabo viršininku tapo lt.n.S.Girdžiūnas-Gegužis, jo pavaduotoju - j.lt.n.V.Jazokas-Petraitis, propagandos skyriaus viršininku - J.Vasiliūnas-Rugys, štabo nariu Stasys Dirsė-Prabasčius(6,150). Gegužės 2 d. į štabą buvo įtrauktas j.lt.n.Adolfas Bagdonas-Beržas, kuriam buvo pavesta organizuoti štabą Panevėžio Rytų rinktinės grupei iš trijų kuopų ir tiesiogiai vadovauti vienai iš jų(671,14). Dėl A.Bagdono-Beržo paskyrimo abejojo V.Jazokas-Petraitis, siekdamas kurti vieningą Panevėžio LLA rinktinę S.Girdžiūno-Gegužio vadovybėje, o be to linkęs labiau pasitikėti jau partizaninėje veikloje pasireiškusiais kovotojais, desantininkais, nei naujokais ar atsargos karininkais. Tačiau tikrovėje karininko autoritetas turėjo reikšmės, nes augant partizanų skaičiui, esami jaunesnieji vadai jau nepajėgdavo vadovauti ir suvaldyti kovotojų masių.

Į Gegužio grupę (Žalgirio būrį, kuopą) įėjo keli būriai. Vado pavaduotojo lt.n.Broniaus Giedriko-Švitrigailos, Švelnio desantininkų būrys dislokavosi Pušaloto miške ir veikė kaip štabo apsaugos dalinys; būrio vado pavaduotoju buvo desantininkas

Kazimieras Kalpokas

Albertas Nakutis-Viesulas

Bronius Čarka(Čerka)

Obeliečiai partizantai: sėdi Severas Turkevičius-Bagdonas, Jonas Jozėnas-Didysis Jonas, Balys Bislys-Tūzas, stovi Jonas ir Augustas Medikiai

Vladas Juozokas-Petraitis

Povilas Samuolis-Juodas
Ponas

Antanas Birbilas-Baltušis

Albinas Tindžiulis-Dėdė,
Ūsorius

Desantininkas Juozas Za-
remba

Antanas Juška-Vilkas

Antanas Streikus-Tuma.šiu-
kas, Tėvas

Vilko būrio partizanai broliai Stakės

Alfonsas Blika-Genys-Patrimpas(6,154; 865,172). Ltn.J.Bučausko-Rapolo ir jo pavaduotojo Jono Gėgžnos-Vachmistro būrys 1944 m. gruodžio mėn. laikėsi Gustonių miške, vėliau perėjo į Piniavos vls. Spirakių mišką; partizanus sudarė vyrai iš Alinavos, Spirakių, Linonių, bei gretimo Pušaloto vls. Dragonių, Stačiūnų k.(745,415-416). Aukšto-Baltrušio 8-10 vyrų būrys veikė Panevėžio vls.: Aukštas pavasarį žuvo, jo partizanai išblaškyti(6,127,154).

1944 m. pabaigoje policijos vachmistras Juozas Šomka-Čerčilis sutelkė vyrus iš Piniavos vls. Bernatonių, Daukniškių, Spirakių, Pušaloto vls. Skaistgirių, Trakelių k.(745,393). Pušaloto vls. nuo 1944 m. pabaigos minimas Laimėjimų būrys, Rozalimo vls. susitelkė per 1944-1945 m. žiemą susitelkė apie 100 žmonių, kurie susijungė su Vytauto Česnakavičiaus-Valo desantininkų grupe atėjo į Eimuliškio-Ažagų miškus. Žiemą partizanai kontroliavo šimtus kvadratinį km miško tarp Smilgių, Spirakių, Skaistgirio, Pušaloto, Klovainių ir Rozalimo(431,36).

Kovo mėn. vienijantis smulkiems būreliams, Eimuliškio-Ažagų miške susitelkė 300-350 partizanų, trijose stovyklose. 27 d. partizanai patyrė didžiulius nuostolius, tarp žuvusiųjų buvo ir ltn.B.Giedrikas-Švelnys, kovotojai smulkiomis grupelėmis, po 2-3 pasklido aplinkiuose valsčiuose(6,154; 722,69). Dalis partizanų (iš Rozalimo, Šeduvos vls.) prasiveržę pro apsupimo žiedą traukdamiesi į Pušaloto pusę, išėjo už 30 km į Radviliškio miškus. Jie pavasarį susitelkė į kpt.I.Pucevičiaus organizuojamą Žaliają rinktinę.

Petraičio grupę (Ažuolo) 1945 m. sausio-kovo mėn. sudarė irgi 5 būriai(6,127). Grupės vado Petraičio 6-7 žmonių apsaugos skyrius veikė Spirakių miške, laikėsi pas girininką Linonių k.(760,7,9). Po Eimuliškio-Ažagų kautynių į būrį atėjo S.Girdžiūnas-Gegužis, o gegužės pabaigoje, siekiant išvengti kitos "oblavos", visi perėjo į Subačiaus mišką(760,7,11). Šis perėjimas kuriam laikui sukomplikavo organizacinio ryšio palaikymą su Šeduvos, Rozalimo, Smilgių vls., kur iškilo nauji autoritetai ir naujas darinys buvusios Gegužio grupės bazėje.

Sausio-kovo mėn. Petraičio grupės sudėtyje sudaryti Stasio Kulio-Briedžio vadovaujamas 15-20 vyrų būrys Piniavos vls. apie Paistrį, Piniavą, taip pat Šerno(sl.) 15-20, Griausmo(sl.) apie 8, Labakonio-Žaibo, Žaibučio 24-25 partizanų, veikusių Surdegio apylinkėse, būriai(671,22; 28,148; 933,132). Kovo mėn. Subačiaus vls. susidarė pastovus branduolys iš 10-15 partizanų, vadovaujamų Antano Juškos-Vilko(523,244). Po Panevėžio LLA štabo organizavimo, visi būriai, skyriai ir grupės buvo sujungti ir iš naujo pertvarkyti, Petraičiui pradėjus eiti aukštesnes pareigas.

Kovo arba Karklo grupė, vadovaujama ltn.A.Šilo-Kovo, pradžioje veikė Piniavos-Subačiaus vls. apie Karsakiškį, Višteliškio, Ropidų, Vepų, Gelažių, Palaukių, Tiltagalių, Prūselių, Lukonių, Jauniūnų, Vareikių, Pievoniškių, Pajstrio k. apylinkėse; 1944 m. gruodžio mėn. prie jo jungėsi vyrai atėję net iš Šimonių vls.(12,46). 1945 m. sausio 22 d. žuvus vadui ir beveik pusei būrio, o kitiems išsisklaidžius ir perėjus slapstytis pavieniui, dalinio organizavimą bei vadovavimą perėmė pavaduotojas A.Birbilas-Baltušis(12,44; 676,51). Partizanų skaičius balandžio-gegužės mėn. išaugo iki 58-60 vyrų, kurie buvo padalinti į tris būrius: A.Birbilo-Baltušio ir jo pavaduotojo Albino Sabaliausko-Markuškos vadovaujami 20-25 vyrai veikė Piniavos vls. apie Karsakiškį ir Velnekių, P.Samuolio-Juodo Pono 20-22 vyrai - Subačiaus vls. apie Gelažius ir Lukonis, Vivulių k., Girelės miške, Antano Balčiūno-Bukio 15-16 vyrų - Prūselių,

Masilioniškio k. rajone už Pyvesos upės(12,45; 431,11-12; 763,17,92).

Balandžio mėn. A.Sulskio-Sulo būriui išaugus iki 120-150 žmonių, buvo nuspręsta pasidalinti į keturias grupes po 40-45 partizanų: Griausmo, Šulo, Vilko ir Strazdo(935,40). A.Šulskis-Šulas jau nepajėgė vadovauti tokiam daliniui. Gegužės mėn. Karsakiškio miške įvykusiame 120-150 partizanų sąskrydyje Panevėžio LLA štabo vienas vadovų ltn.V.Juozokas-Petraitis prisaikdino laisvės kovotojus ir įsakymu buvusios Kovo kuopos vadu paskyrė ltn.A.Bagdoną-Beržą(935,43,77,82). A.Šulskis-Šulas liko šios naujai suformuotos Subačiaus-Raguvos vls. LLA Vanagų kuopos (apie 100 partizanų) vado pavaduotoju(6,154; 28,149-150; 671,16).

Tačiau partizaninė tikrovė sąlygojo naujų darinių ir Beržo atveju naujos rinktinės grupės kūrimą, siekiant išvengti trinties dėl vadovavimo. Gegužės 27-28 d. Subačiaus vls. Daugšėnų miške prie kaimo kitas Kovo kuopos vadas A.Birbilas-Baltušis susitiko su A.Bagdonu-Beržu, R.Sargautu-Daumantu ir Kazimieru Jatkumi-Kiškiu, kurie supažindino su naujais struktūriniais pertvarkymais(671,91-93; 763,13). A.Birbilas pertvarkymams nebuvo labai palankus(776,22). Mat, Beržas kaip karininkas perėmė visos rinktinės Karklo grupės vadovavimą, tarsi nustumdamas senbuvį partizaną, o pertvarkymai ardė esamą dalinio struktūrą. Vienas iš jo būrių - Juodo Pono buvo numatytas reorganizuoti į kuopą, veikiančią Kupiškio-Viešintų vls. Tačiau praleidus kartu tris paras galiausiai vadai susitarė dėl pastovių ryšių susitikimų bei nustatė skiriamąją ribą Lėvens upe tarp Baltušio ir Beržo kuopų partizanų(671,91-93; 763,12; 776,22).

Gitėnų ir Taruškų miškuose A.Bagdonas-Beržas suformavo ir grupės štabą savo (1-ai) ir 3-iai (Baltušio) kuopoms(671,45; 933,116). Bendrąjį trijų kuopų štabą be jų vadų dar sudarė propagandos skyriaus viršininkas R.Sargautas-Daumantas, K.Jatkus-Kiškis, Kazimieras ir štabo ryšininkas J.Stakė-Varnas iš A.Juškos-Vilko būrio(763,13; 671,45; 933,155). Šioje rinktinėje grupėje gegužės pabaigai buvo sutelkta 140-180 partizanų(763,14).

Beržo 1-a kuopa veikė Gitėnų miške, Subačiaus, Raguvos ir Panevėžio vls. Ji pradžioje buvo padalinta į 6 (Beržo, Šulo, Strazdo, Vilko ir dar du) būrius, vėliau į 12 būrių ar skyrių po 10-15 žmonių, tiesiogiai pavaldžių kuopos vadui(671 D6; 935,77). Būriai veikė savarankiškai, išskyrus tuos atvejus, kada susijungdavo bendriems uždaviniams vykdyti. Ryšį palaikė ryšininkai, maždaug kartą per savaitę iš anksto numatytose vietose perduodavę vadų ataskaitas ir gaudavę Beržo nurodymus(671,16-17).

A.Bagdonas-Beržas vaikščiojo su 5-6 partizanų palyda, kuri kartu buvo ir štabas bei jo apsaugos būrys(671,17,23). Gegužės mėn. štabas laikėsi Subačiaus vls. Aukštolių k., turėjo radijo aparatą(12,58). Didžiausiam būriui (20-30 partizanų), veikusiam Gitėnų miške Mieliškio k. rajone, vadovavo kuopos vado pavaduotojas A.Šulskis-Šulas su savo pavaduotoju Matulioniu(671,21; 760,18). Dažniausiai kartu veikė ir A.Juškos-Vilko 18 partizanų būrys Bygailių miške(6,127; 671,22; 760,12). Subačiaus vls. Bajoriškių-Liudvinavos k. rajone veikė Domo Marcinkevičiaus 18 partizanų(671,22; 28,148). Desantininko Vlodo Stankevičiaus-Raišelio 10-12 partizanų būrys veikė tarp Raguvos ir Subačiaus(671,22; 28,148; 760,25).

1945 m. pradžioje susikūrė Žvirblioniečių būrys iš 10 partizanų, vadovaujamas desantininko Povilo Tolušio, iširengusių bunkerį Girėnų (Šarkiškių) miške. Jo veiki-

mo apylinkės buvo Subačiaus vls. Valakų, Radžiūnų, Žvirblionių k., tačiau jau vasario 10 d. žuvo vadas ir pusė būrio(912,267).

Balandžio mėn. Taruškių miške dislokavosi 24-30 partizanų iš Trakiškių bei kt. aplinkinių kaimų būrys, vadovaujamas Povilo Žekonio-Povilo, Strazdo(671,22; 760,20; 933,32). Strazdas gegužės 16-17 d. Raguvos miške užmezgė ryšius su P.Blieka ir D.Vaiteliu(933,43). Beržo kuopai priklausė dar Vlodo Šeibuko-Baritono skyrius Taruškių miške, Gedemino(sl.) 13 partizanų (Raguvos vls. Juostininkų k. rajone), Tigro(sl.) 10 partizanų (Kuzmiškio k. apylinkės ir Taruškių miškas) būriai, o gegužės pabaigoje-birželio pradžioje Miežiškių apylinkėse iš vengiančiųjų mobilizacijos susikūrė dar vienas -Tarzano(sl.) būrys(671,23,63; 933,32). Apie Surdegį, Raguvėlės miške veikė nedidelis Juozo Masilionio-Sidabro 10-11 partizanų būrys(774,20; 671,22; 745,882).

Rytuose nuo Panevėžio LLA junginio organizavimosi centrų formavosi kpt.A.Tindžiulio-Dėdės/Ūsorius grupė, veikusi Kupiškio apylinkėse: Kupiškio vls. Čiuladų, Didžprūdžių, Likalaukių k., Bikonių ir Skapiškio miškuose, Vabalninko vls. Vosniūnų šile, Žasinyčio girelėje, Gyvakarių, Kiauledžių, Antašavos, Laužų, Salamiesčio k. apylinkėse(763,15). 1944-1945 m. žiemą grupė laikėsi dideliu būriu prie Alizavos, po to pasitraukė nuo Kalnuočių k. iki Didžprūdžių, palei Pyvesą, o pavasarį vėl dalyvavo pasitarime netoli Kupreliškio(745,465,484). Dėdės grupė palaikė ryšius ir su Šimonių girios partizanais(745,465).

Ryšiai Kupreliškio ir Šimonių pusėje liudija, kad Dėdės junginys priklausė Biržų-Panevėžio jungtiniam apygardiniam štabui (B.Čarkos, K.Kalpoko). 1945 m. balandžio mėn. partizanai buvo išskaidyti atskirais būriais: Pyvesos miške Vabalninko vls. netoli Alizavos veikė 10-15 partizanų būrys, vadovaujamas Jono ir Albino Šidlauskų; jame atsидūrė ir vienas apygardos organizatorių K.Kalpokus(5,168,173; 713,140). Girelės būrys, apie 20 partizanų, vadovaujamų Povilo Dovainio, veikė Vabalninko vls. Bakšėnų, Žilių, Žadeikių, Kupiškio vls. Bartašiškių, Rūdikėlių k.(498; 194, 745,485). Nemažesnis Sipsalės būrys veikė greta už 5 km ir jame daugiausia laikėsi pats kpt.A.Tindžiulis-Dėdė(498; 194; 745,485).

Vabalninko vls. Lamatų k. veikė Broniaus Vaitiekūno 15-20 žmonių būrys, iš kurio gegužės mėn. du ryšininkai atėjo į Baltušio kuopą(763,15). Ties Vabalninko-Papilio vls. riba veikė J.Aukštikalnio ir jo pavaduotojo J.Morkūno būrys.

Viešintų-Kupiškio vls. pasienyje veikė P.Mašilionio-Napoleono 15-20 vyrų būrys, kurio partizanai gegužės mėn. Navykų miške, dalyvaujant kunigui, prisiekė kovoti už laisvę(431,9; 763,159). Kupiškio vls. Vidugirių miške ir Šepetos pelkėse laikėsi 10 partizanų būrys, vadovaujamas V.Kaladės(745,457).

1944 m. gruodžio mėn. Šimonių miškuose žiemai ėmė telktis partizanai ne tik iš Panevėžio, bet ir Biržų, Utenos, Zarasų ir Ukmergės aps. valsčių(437,273). Telkimąsi sąlygojo lapkričio mėnesio rusų kariuomenės siautėjimai, nes partizanai stengėsi išeiti į mažiau pavojingą operatyvinio veikimo erdvę ar tinkamesnę slėptuvę.

A.Starkaus-Montės būrys laikėsi rytinėje Šimonių girios dalyje: partizanai buvo judrūs, pasiskirstę nedidelėmis apie dešimties vyrų grupėmis, tik sutartu laiku susirinkdavo į paskirtą vietą, laikiną stovyklavietę po keliasdešimt ir kartais net iki 300 vyrų(431,22). Vykstant siautimui A.Starkaus partizanai judėjo gana plačioje apylinkėje - pasiekdavo Kupiškio vls. Puponių, Palėvenytės, Rokiškio apylinkes, Viešintas, Subačiaus ir Troškūnų vls.(431,22).

Biržų aps. partizanų organizavime svarbų vaidmenį vaidino Šiaulių apygardos vadovybė, bandžiusi čia veikusius partizanus sujungti į 7-ąją Briedžio rinktinę ir būtent jos organizavime aiškiai atsiskleidė partizaninės tikrovės diktuojamos pataisos organizacinėse schemose. Šios rinktinės vadu-organizatoriumi buvo paskirtas inžinierius P.Kirslys-Briedis (Jovaras), kuris vienok 1945 m. kovo pabaigoje turėjo pasitraukti iš Biržų. Vietoje jo Biržuose atsirado Šiaulių apygardos štabo narys A.Balčiūnas-Žygimantas, pabėgęs iš NKVD nagų ir čia gyvenęs iki gegužės pabaigos(389,173). Perėmęs iš P.Kirslio ryšius su LLA nariais, jis padėjo suformuoti naujos sudėties apskrities štabą: štabo ir organizacinio skyriaus viršininkas Žeromskis, propagandos skyriaus viršininku liko Tadas Mackevičius-Putinas, žvalgybos - Mikulskis, ūkio - Jonas Četvergas iš Pasvaliečių k., ryšių ir kartu administracinio - Aloyzas Stradys-Algimantas(389,173; 596,204; 724,189-190).

Kovo 1 d. kitas apygardos štabo narys A.Paltarokas Joniškėlio vls. Nartaikių k. suorganizavo besikuriančios partizanų grupės susitikimą su LLA vadovybės atstovu A.Nasevičiumi-Vykintu(388,246). Buvo aptarta LLA perspektyva, tarptautinė padėtis, prisaikdinti 10 dalyvavusių vyrų ir sukurta Žvirblio grupė, vadovaujama vršl.Treinavičiaus, pavaduotojo Vytauto Pakarnios ir ūkio skyriaus viršininko, grupės organizatoriaus Igno Paltaroko(388,246). Partizanai numatė įsirengti bunkerius, susirinkti ginklus, apmokyti narius, vykdyti žvalgybą ir sutelkti 70-80 vyrų; be to V.Pakarnia palaikė ryšius su Joniškėlio apylinkėse 1945 m. pradžioje veikusiu 38 vyrų būriu, pasivadinusiu Šiaurės Lietuvos armija/sajunga(185; 388,246).

Gavęs informaciją apie tai, kad į šiaurę nuo Joniškėlio veikia partizanų grupės iki 500 žmonių, priklausančios Šiaurės Lietuvos sąjungai, numatančios pulti Pakruojį, LLA vadas A.Eidimtas-Vygantas skubiai parengė Pakruojų, kur buvo daug suimtųjų saugomų 30-ies NKVD įgulos, užpuolimo planą, numatydamas surinkti 40-50 vyrų, tačiau paaiškėjo, kad Žvirblio grupė tėra organizacijos stadijoje(388,248). Todėl LLA vadas Narteikių k. apie kovo 4 d. tik susitiko su Šiaurės Lietuvos armijos grupės vadu lt.n.Kazimieru Pažemecku bei kitais 9 partizanų atstovais, kurie sutiko įsijungti į LLA struktūrą ir užmegzti ryšius su Briedžio rinktinės vadu(388,249-250; 382,243).

Šiaurės Lietuvos sąjungos pavadinimas ir tikslai išplėsti veiklą visoje Biržų aps. atitiko LLA Šiaurės grupės skelbtą programą(388,247; 382,243; 745,637). Iš A.Eidimto parodymų seka, kad tiek "sajunga", tiek "grupė" yra tas pat junginys, nors čia pat daromas skirtumas nuo Pažemecko-Antanaičio junginio nusakant dislokacinę padėtį: LLA Šiaurės partizanų grupė 1945 m. pavasarį veikusi Biržų, Vabalninko ir Pandėlio vls. turėjo apie 180 partizanų (544,22; 382,243). Organizacinė padėtis liudija, kad Biržų rinktinė formavosi iš trijų partizanų sporadinių židinių (vakarų, rytų, pietų) bei Biržuose esančios pagrindžio grupės.

1945 m. pavasarį Biržų LLA rinktinę sudarė apie 500-600 vyrų(724,193). Rinktinės branduolį sudarė kovo mėn. susiformavęs veikiantis, visą laiką judantis ir dažnai keičiantis stovėjimo vietas iki 300 partizanų būrys(724,193-194). Likusieji veikė atskiruose būriuose (valsčių LLA skyriuose) po 40-50 vyrų, besislapstančių drauge ar išsisklaidžiusiomis smulkiomis vielinėmis grupėmis(724,193).

1945 m. pradžioje Vaškų vls. Nemeikšiūnų k. susirinkus visiems besislapstantiems nuo mobilizacijos, vadovauti ėmėsi lt.n.K.Pažemeckas(724,140). Pastovų būrio branduolį sudarė 30-40 partizanų, nors visame Vaškų ir Saločiaus vls. galėjo būti iki 80

partizanų(724,192). Kovo pradžioje ltn.K.Pažemecko apie 20 partizanų būriui gyvenant bunkeryje Girelės miške netoli Joniškėlio, iš Pabiržės vls. nuo rusų kariuomenės siautimo pasitraukė Antanaičio grupė(741,290; 742,5).

Pabiržės vls. Kirdonių miške 1944 m. gruodžio-1945 m. sausio mėn. susitelkė gausiausios rinktinės partizanų pajėgos, įsirengusios net 5 bunkerius, ir buvo pradėtas formuoti vanagų tipo junginys. Senujų LLA narių gal ir nebuvo daug, dauguma būrių organizavosi savarankiškai. Tačiau LLA nariai buvo aktyvesni organizacinėje veikloje, ypač Biržų vls. LLA štabas - psk.Kazys Rožėnas, Balys Balberis, Vytautas Šatas(741,233). 1944 m. gruodžio mėn. Kirdonių miške įvykusiame susirinkime (dalyvaujant B.Balberiui, T.Morkvinui, A.Antanaičiui) buvo nuspręsta padidinti partizanų skaičių, organizuoti bendras operacijas(741,332-333).

1945 m. sausio pradžioje iš Biržų girios atvyko psk.K.Rožėnas su apskrities štabo nurodymais organizuoti partizanų vanagų grupę(741,333). Taip buvo suformuota rinktinė Pabiržės grupė iš 80 žmonių, kurios vadu balsų dauguma partizanai išrinko A.Antanaitį, politiniu vadu K.Rožėną ir štabo viršininku Povilą Kropį(741,333). Grupė buvo padalinta į du būrius (vadai B.Balberis ir Antanas Naudžiūnas iš Saločiaus vls.), o šie į skyrius, vadovaujamus Stasio Naudžiūno (Naudžiaus, Naudžiuko), Petro Jankausko, Petro Šilėno iš Likėnų k., Petro Gaidalionio ir Stasio Jankūno iš Gulbinų k.(741,333-334).

Kovo pradžioje psk.K.Rožėnas į būrį atvedė "žmogų iš apygardos" - A.Nasevičių-Vykintą, po kurio apsilankymo bei Narteikių pasitarimo buvo suformuotas Šiaurės Lietuvos partizanų štabas(742,3,5). Veikiančiojo dalinio (rinktinės) vadu buvo paskirtas ltn.K.Pažemeckas, pavaduotoju A.Antanaitis, štabo viršininku P.Kropys, propagandos ir agitacijos skyriaus - psk.K.Rožėnas(742,4).

Iš Kirdonių miško pasitraukusi Antanaičio grupė prie Joniškėlio kartu su Pažemecku gyveno apie tris savaites, po to rusų spaudžiami partizanai perėjo į Žaliąją Girią (Biržų aps.)(724,193; 741,291). Vėliau grįžo į Kirdonių mišką, Saločiaus vls., o gegužės pradžioje po mūšio Telžių k. išėjo į Burgenų mišką, iš kur išsisklaidė veikti LLA skyriuose(724,140-141). Gegužės 6 d. žuvus ltn.K.Pažemeckui, jo pareigas perėmė P.Kropys(745,637; 741,233). Kpt.P.Paltarokas su savo Joniškėlio LLA skyriumi pasitraukė į Joniškėlio apylinkes, o A.Antanaitis išėjo į Pabiržės ir Krinčino vls.(745,637). Vaškų skyriui vadovavimą perėmė Kazimieras Činga(745,640).

Gegužės mėn. Biržų rinktinė buvo reorganizuota: suformuotas naujas apskrities štabas, paskirti valsčių viršininkai, o iš veikiančių miško partizanų atskiruose rajonuose suformuoti būriai, grupės ir kuopos. Balandžio pabaigoje apygardos atstovas A.Balčiūnas lankėsi atsargos ltn.Povilo Macijausko apie 30-50 partizanų būryje (Saločių skyriuje) Pasvaliečių k. ir veikusiame apie Saločius(724,192). Pradžioje P.Macijauskas vadovavo būriui Pažemecko-Antanaičio grupėje, o po išsiskirstymo - atskiram padaliniui, kaip ir Stasys Jankauskas iš Trečionių k. Krinčino vls. ar psk.S.Naudžius, vadovavę 50 partizanų būriui, veikusiam Biržų, Pabiržės ir Saločiaus vls.(389, 173-174; 741,331).

Rinktinės vadu yra minimas kpt.Petras Paltarokas, kartu vadovavęs ir Joniškėlio LLA skyriui, tačiau kitais duomenimis jis laikomas kuopos vadu(745,637). A.Antanaitis irgi vadovavo kuopai, kurią sudarė Pabiržės (Kazio Kundroto, apie 40 partizanų būrys) ir Krinčino (psk.S.Naudžiaus, apie 50 partizanų būrys) skyriai(724,194;

745,637; 741,233).

Kitų dviejų Biržų rinktinės organizavimosi centrų atsiradimas buvo susijęs tiek su geografinėmis ypatybėmis (didesni miškai šios apskrities pasieniuose), tiek su skirtingų organizacijų veikla. Greta LLA stiprius kovos dalinius pavyko sukurti LLK Sąjungai bei LNP Geležiniam Vilkui, bet, nors susijungimas buvo įvykęs dar 1944 m. rudenį, organizacinių struktūrų išsidėstymas darė savo. Be to, tam tikros įtakos turėjo ir jungtinio Biržų-Rokiškio štabo formavimas, orientuojantis į Biržų girią.

1945 m. sausio mėn. sužeidus daugėniečių partizanų būrio vadą lt. P. Žilį-Klevą, jo pareigas perėmė Steponas Masilionis-Beržas(777,97). Pavasarį daugėniečiai bandė užmegzti ryšius su LLA kovotojais, veikusiais Žaliojoje girioje.

1944 m. gruodžio mėn. buvo tęsiama Rokiškio aps. šiaurės vakarų dalies partizanų organizacinė veikla. Ažubalių (Užubalių) miške ties Latvijos siena gruodžio pradžioje susikoncentravo 400 partizanų ne tik iš Rokiškio, bet ir Biržų bei Panevėžio aps. Partizanams tiesiogiai vadovavo K.Kalpokas, būdamas ir jungtinio Biržų-Rokiškio LLA štabo viršininko kpt.B.Čarkos pavaduotojas. Pastarasis gyveno pusiau legaliai Pandėlio vls. ir 1944 m. gruodžio 1-2 d., 21 d., 1945 m. vasario 8-9 d. parengė tris įsakymus organizaciniais klausimais; antrasis įsakymas-atsišaukimas buvo parengtas Vilniaus partizanų štabo vardu(395,90,138). Iš viso štabui buvo pavaldūs apie 500 vyrų, suskirstytų būriais po 30 vyrų, o į jo sudėtį įėjo V.Tinkūnas, S.Jodikis(395,53-54).

1944 m. lapkričio pabaigoje ir ypač gruodžio mėn. suaktyvėjo Juodupės Vanagų kuopa. Jos štabo narys, būrio vadas P.Kumpickas-Abroska gruodyje užmezgė ryšius su Rokiškio vls. Gerbalių miške organizuojamu iki 200 partizanų daliniu(395,86,114). Per partizanus Joną Bekerį ir Joną Žindulį dalinys palaikė ryšius su Biržų aps. LLA štabu(395,90).

Gruodžio mėn. K.Kalpoko vadovaujami partizanai persidislokavo į Panemunio vls., tačiau po Panemunio puolimo mėnesio viduryje rusų kariuomenės siautimas juos išsklaidė(5,173). Dalis (apie 200 vyrų), vadovaujami K.Kalpoko ir K.Krisiūno pasitraukė į Viršilų mišką netoli Suvainišio, tačiau rusams apsupus partizanus, daugelis nepakluso vadų raginimams laikytis ir išsibėgiojo(712,179). Pats K.Kalpokas su apie 50 vyrų būriu dar kurį laiką laikėsi Juodupės vls. Užėžerių miške, kol 1945 m. sausio 5-15 d. didžioji Rokiškio aps. valymo operacija padarė neįmanomą bet kokio stambesnio kovos vieneto buvimą(484,47; 395,140).

Vieni K.Kalpoko partizanai nuo priešo siautimo bandė pasislėpti Steponių miške, kiti - Biržų girioje, bet sausio 16-17 d. pastarojoje pakartojus valymą, grįžo į Rokiškio aps. slapstytis pavieniui ir nedidelėmis grupėmis(484,41; 395,142). Juodupės vls. Ažubalių miške bunkeriuose slėpėsi Broniaus Griškevičiaus skyrius, kuriame buvo Jurgis Kalpokas ir kt.(440,262). Pats K.Kalpokas slėpėsi kartu su Antanu ir Povilu Prakapais, pastarųjų ūkyje Pandėlio vls. Čekiškių k.(5,175; 526,265).

Prieš Juodupės Vanagų kuopą buvo praveda ne tik karinė operacija, bet mestas ir pirmasis Lietuvoje provokatorių dalinys, atnešęs didelių nuostolių partizanams bei jų ryšių tinklui, buvo sužeistas būrio vadas P.Kumpickas-Abroska, žuvo J.Bekeris, J.Žindulis, suimti J.Luža, J.Riuka-Kirvis(484,41; 395,87).

Vėl rinktis į būrius buvo pradėta tik 1945 m. balandžio mėn.(5,173). K.Kalpokas pirmiausia atsidadė Alizavos būryje, vadovaujamame Jono ir Albino Šidlauskų ir

besidislokuojančiame Pyvesos miške Vabalninko vls. netoli Alizavos mstl. ir turinčiame apie 10-15 vyrų(5,168,173; 713,140). Balandžio mėn. Gersteikių miške 50 partizanų ir jų vadų Čečio, Leono Morkūno, Antano Vaivados ir apskrities štabo atstovo Juozo Audicko susirinkime K.Kalpokas buvo patvirtintas Kupreliškio vls. partizanų vadu(526,259). Gegužės pabaigoje jis perėjo į Kupreliškio grupę, kuri buvo padalinta į 4 atskirai veikiančius būrius(5,175). Kupreliškio būriui, turinčiam virš 20 partizanų, vadovavo pats K.Kalpokas ir Kostas Kaminskas, Galvokų - Čečis, Purleškių - L.Morkūnas ir Žadeikių - A.Vaivada(526,259-260). Kupreliškio partizanai veikė ir gretimuose Papilio-Pandėlio vls., tačiau K.Kalpoko organizatorinė veikla, matyt, nebuvo apribota vieno valsčiaus ribomis.

Gegužės mėn. į mišką pasveikęs išėjo ir papiliečių vadas J.Šlekys-Gediminas(745,659). Jis ir jo pavaduotojas Edvardas Žilinskas tiesiogiai vadovavo 10-12 Juodiškio arba Apasčios partizanų būriui, veikusiam Satkūnų, Dukurnių, Žvagaičių, Žiobų k. iki Kupreliškio(745,660). Biržų girioje veikė Jono Marciuko būrys(745,663).

1945 m. pradžioje Biržų girioje organizavosi ir Petro Tupėno vadovaujamas būrys. Gegužės mėn. jį sudarė iki 36 partizanų iš Biržų vls. Aulių, Gavėnių, Lukiškio, Parovėjos, Pievnikų, Padgaveniško, Šlepščių ir kt. viensėdžių bei kaimų.

Kaip ir kiti rokiškėnai, taip ir Lietuvos nepriklausomybės kovotojų organizacija Gediminas daugiausiai nukentėjo 1944 m. gruodžio-1945 m. sausio mėn. prieš ofenzyvą metu, t.y. savo organizavimosi pradžioje. Šiuo periodu Rokiškio aps. praktiškai neliko stambių junginių, partizanai išsivaiškėjo mažomis grupėmis ir slėpėsi bunkeriuose, įrengtuose vienkiemiuose, klojimuose, miškuose netoli sodybų(484,40).

Svėdasų vls. veikęs A.Nakučio-Viesulo būrys po kautynių 1944 m. gruodžio pradžioje perėjo į Šimonių girią, kur po 25 d. mūšio galutinai išsklaidytas, o pats vadas sužeistas(484,41). Gruodžio 25 d. bunkeryje prie Denionių k. buvo suimtas ltn.J.Guzas su trimis partizanais(765,5).

Gruodžio mėn. ltn.P.Vaidakevičiaus vadovaujami partizanai, ruošdamiesi žiemosi įsirengė kelis bunkerius Skapiškio vls. Skapagirio miške(526,355). Padidėjus partizanų skaičiui (iki 150 žmonių) bei saugumo sumetimais būrys buvo padalintas į dvi grupes(526,355; 745,575). 1-a grupė (pandėliečių būrys), vadovaujama K.Krisiūno, veikė Pandėlio vls. Stasiūniečių, Geniškių ir Daupelių k. apylinkėse ir dalyvavo Panemunio puolime(526,355,357). 2-a grupė (skapiškėnų būrys), vadovaujama Augustino ir įsirengusi atskirą bunkerį, veikė Skapiškio vls. Kepurių, Ažubalio, Biliūnų k. ir Skapiškio apylinkėse(526,355,357). 3-ą grupę (panemuniečių būrį) sudarė 1945 m. pradžioje net nuo Suvainiško pasitraukę vyrai(745,575). Sausio pradžioje Skapiškio vls. žuvo nemažai partizanų, tame tarpe ir būrio vadas studentas Algimantas Šalčius(484,40). Vasario mėn. priešas puolė jau pagrindinę Skapagirio partizanų stovyklą. Apie 60 partizanų, vadovaujamų P.Vaidakavičiaus išėjo iš apsupimo pasitraukdami Kazliškio link(745,575).

Po pagrindinių partizanų telkinių išsklaidymo, vadų išsiskirstymo žiemojimui, ltn.J.Guzo suėmimo organizacinė veikla trumpam sustojo. 1945 m. pavasarį Gedimino organizacijos veikla iš naujo atgimė, jau kaip VLS LPS Gedimino dalies (rinktinės) (Panevėžio-Rokiškio aps.) struktūra. Jos štabui Šimonių girioje vadovavo karininkas Pykuolis(sl.) ir štabo viršininkas Leonas Tursa-Patrimpas, nuo 1944 m. pabaigos vadovavęs partizanų būriui Užpalių vls. Kušlių miške(584,2; 440,24,110). Prie

vadovybės veikė 27 partizanų štabo apsaugos būrys(440,111). Organizacija leido atsišaukimo apimties laikraštį "Partizaną"(484,118).

Balandžio-gegužės mėn. NKGB duomenimis vien Kamajų, Jūžintų ir Dusetų vls. minimi 8 būriai iš 600 vyrų(440,17). Iš tikrųjų tai buvo tik terpė, kurioje formavosi gediminaičių struktūriniai padaliniai, veikę dar ir Utenos aps. Užpalių, Rokiškio aps. Skapiškio, Svėdasų, Obelių, Aleksandravėlės, Zarasų aps. Antazavės, Antalieptės ir Panevėžio aps. Šimonių vls.

Šiuo periodu išryškėjo ir dalinio pavidalas. Rinkinei priklausė Žalgirio kuopa (Žalgirio partizanai), vadovaujama A.Nakučio-Viesulo: balandžio mėn. ji susidėjo iš trijų būrių, veikusių Svėdasų, Skapiškio ir Kamajų vls. Kuopos, o kartu rajono štabas buvo Punkišio-Šilelio miške, kur dislokavosi ir 1-as būrys iš 30 žmonių(440,109). 2-as būrys, vadovaujamas Jono Dopšio-Kazio ir jo pavaduotojo Felikso Šukio-Alekso susidėjo iš 30 partizanų, padalintų skyriais, slėpėsi Šimonių vls. Šetekšnos dvare, vykstant gaudynėms pasitraukdavo į Skapiškio vls. Vaduvų mišką arba Kamajų vls. Salagirio mišką(440,24,108). 3-as Gedimino būrys iš 29 žmonių gyveno miško stovykloje Vaduvų miške 1 km nuo Vileikos k.(440,109). Kuopos štabas leido įsakymus, ryšininkai palaikė būrių tarpusavio ryšį bei su rinktinės štabu(440,110).

Kamajų vls. Kamajų šile veikė apie 40 partizanų J.Černiaus būrys(631). Užpalių vls. veikė M.Paškonio-Donkichoto Kėstučio būrys iš dviejų skyrių: 1-asis - vadas Kiliukis(sl.) ir 14 partizanų, 2-asis - pats Donkichotas ir 13 partizanų(484,227).

Kovo mėn. B.Pupeikis-Tauras, kaip LPS Gedimino rinktinės štabo atstovas, su-telkė besislapstančius nuo mobilizacijos apie 15-20 vyrų į Birutės būrį, kuris greitai išaugo iki 30-35 žmonių, formavosi ir iki gegužės pabaigos laikėsi Agurkiškio miške(440,45). Birutės būrys buvo organizuojamas už Sartų ežero esančiose apylinkėse ir praktiškai visą laiką veikė kaip judantis dalinys, neturintis pastovios dislokacijos vietos. Skirtingai nuo kitų gediminaičių, B.Pupeikis-Tauras ilgą laiką veikė kartu su savo krašto LLA kovotojais, pasiekdamas net Latvijos Eglainės vls. Savo organizacijos įtakai jis buvo paėmęs, matyt, tik K.Ramanausko ir jo pavaduotojo Stasio Kublicko vadovaujamą apie 30 partizanų iš Aleksandravėlės vls. būrį, kuris sudarė Agurkiškio miško grupuotės branduolį(159; 160; 348,28,33; 585,87,90).

Zarasų-Rokiškio aps. sandūroje Antazavės šilo grupuotė 1944 m. gruodžio mėn. susidėjo iš kelių būrių: Antazavės, Aleksandravėlės, Kriaunų ir Obelių grupių, apie 100-150 vyrų trijuose bunkeriuose. Partizanams vadovauti buvo sudaryta taryba ir vadu išrinktas M.Kazanas-Mutka(917). Gruodžio pabaigoje, po kautynių išsisklaidė žiemoti smulkiais grupelėmis po 3-4 vyrus Antazavės, Obelių ir kt. valsčiuose, dauguma žiemą praleido iš anksto įsirengtuose bunkeriuose. Dalinio branduolys traukėsi net į Šimonių girią, bet kadangi ji buvo apsupta, naują bunkerį įsirengė Salagiryje. Tačiau 1945 m. sausio 7 d. jį paliko ir sugrįžę prie Kriaunų išsiskirstė atskiromis grupelėmis(917).

Pavasariį partizanai vėl ėmė telktis į junginius: gegužės pradžioje pavienės grupelės susirinko Obelių vls. Agurkiškio miške į stambią 60-70 partizanų grupuotę, mėnesio pabaigoje išaugusią iki 80-100 vyrų(585,86).

Su jais ryšius palaikė ir Obelių vls. veikęs LLA Vyties būrys, kurio vadu 1944 m. gruodžio pabaigoje buvo išrinktas vienas šio krašto partizanų organizatorių Balys Vaičėnas(348,33; 585,88). 1945 m. sausio mėn. prisijungus Antanošės, Deksnų k.

apylinkėse veikusiam Petro Petkūno Žalgirio būriui iš 8-9 partizanų, Vyties būrį Andrikavos miške sudarė virš 25 partizanų(503,48-49). Būrio sudėtis dar nebuvo pastovi, kai kurie partizanai ateidavo ar išeidavo. Pagrindinis bunkeris, kuriame slėpėsi B.Vaičėnas, P.Petkūnas ir dar 4 partizanai, buvo iškastas prie Turkevičiaus sodybos Mažeikių k.(503,49). 1945 m. pavasarį Andrikavos miške susirinko iki 40 partizanų, kurie buvo sutvarkyti į tris skyrius, skyrininkais paskiriant P.Petkūną, Ksaverą Turkevičių-Bagdona(503,24,38).

Balandžio viduryje Antazavės vls. Kūdrų miške susirinko apie 18 vyrų, kuriems vadovauti ir juos organizuoti ėmėsi ltn.M.Kazanas-Mutka. Prisijungus A.Streikui-Tumašiukui ir imbradiškiams, gegužės mėn. išaugusi LLA kuopa buvo padalinta į tris būrius: A.Streikaus-Tumašiuko 15 vyrų (Antazavės būrys), Antano Ivaškos 15 vyrų (Imbrado būrys) ir paties M.Kazano 15 vyrų (Dusetų būrys)(348,75).

Užmezgus ryšius su K.Ramanausko ir B.Pupeikio vadovaujamais partizanais, gegužės mėn. vėl struktūrizavosi apie 80-100 vyrų iš Kumpoliškio, Samanių, Vajeičių, Žaliūnų, Trumpiškių ir kitų Obelių bei Antazavės vls. kaimų dalinys; jame kovojo po keletą latvių, vokiečių, rusų(440,87). Partizanai dislokavosi Agurkiškio ir Kūdrų mškuose, tarp kurių buvo tik 8-9 km, veikė aplinkiniuose kaimuose, o vykstant prieš siautimui ar po operacijos pereidavo iš vieno miško į kitą(582,243).

Gegužės pabaigoje junginys persikėlė į Agurkiškio mišką įsirengdamas laikiną stovyklą. ltn.M.Kazano-Mutkos vadovaujamas štabas turėjo radioimtuvą, spausdinimo mašinėlę ir net radiosiuštuvą, leido atsišaukimus ir įsakymus(582,253). Pavaduotoju buvo paskirtas A.Streikus-Tumašiukas, žvalgybos skyriaus viršininku Viktoras Lukošius, į vadovybę įėjo būrių vadai B.Pupeikis-Tauras, K.Ramanauskas (kartu stovyklos komendantas), B.Vaičėnas-Lordas, A.Ivaška(348,274,332). Vadovybė tvarkėsi tarybos pavidalu, nes dalis partizanų (daugiausia zarasiškiai) veikė LLA struktūroje, kiti (rokiškėnai) - LPS Gedimino organizacijoje. Eiliniams partizanams šie skirtingumai tebuvo formalūs arba iš vis neegzistavo, pastoviai vaikščiojant iš būrio į būrį, renkantis priimtinius vadus ar dar tik įsijungiant naujokais.

5 LLA APYLINKĖ - DKR VANAGAI

Didžioji Rytų Lietuvos dalis pagal 1944 m. gruodžio 10 d. LLA Vyr.Vanagu štabo operatyvinį įsakymą Nr.4 buvo priskirta Vilniaus apygardai. Formaliai ji apėmė Vilniaus, Trakų, Utenos, Ukmergės, Zarasų, Švenčionių, Eišiškių ir Ašmenos aps., tačiau 1944 m. pabaigoje-1945 m. pradžioje lietuvių partizanai iš tikrųjų veikė tik Trakų, Utenos, Ukmergės, Zarasų ir Švenčionių aps. Apygardos struktūrinis sutvarkymas buvo Didžiosios Kovos, Tigro bei Ukmergės rinktinių tolesnės organizacinės raidos ir LLA bei Vilniaus apygardinio štabų vadovybių veiklos rezultatas.

Svarbiausią vaidmenį apygardos organizacinėje raidoje vaidino Didžiosios Kovos rinktinė ir jos pasiekti laimėjimai. DKR veikimo sritis apėmė kelių apskričių (Trakų, Ukmergės, Kauno, Vilniaus) ribas, tiksliau jų sandūras, čia susitelkė nemažai apygardos štabo narių, kitų apylinkių partizanų bei vadų, kuriuos stipriai veikė garsas apie Žaliąją Velnią. Dėl organizacinės įtakos DKR (per jos štabą ėjo apygardos organizaciniai įsakymai) dažnai buvo suvokiama kaip Vilniaus LLA apy-

garda ir jau 1945 m. pirmoje pusėje vadinama Didžiosios Kovos apygarda. Tai liudija Didžiosios Kovos apygardos štabo pareigūno B.Trakimo-Genelio prisiminimai, kuris kalbėdamas apie savo ištojmą į partizanų eiles 1944 m. gruodžio pabaigoje, nemini rinktinės, o tik apygardą(166). Kunigas Steponas Rudžionis-Vėjas taip pat kalba apie tai, kad 1945 m. sausio mėn. pas jį apsilankė J.Misiūnas-Žaliasis Velnias, LLA organizatorius apygardoje(4,153). Didžiąją Kovą apygarda (okrug) vadina ir okupantų dokumentai, nors šiuo atveju tai netikslus "apylinkės" vertimas.

Iš tikrųjų, LLA Vilniaus apygardos štabas 1944 m. gruodžio mėn., remdamasis LLA Vyr.štabo įsakymu Nr.4, išleido savo įsakymą Nr.1, kuriame apygardos teritorija buvo suskirstyta į 5 apylinkes: Ukmergės (I), Švenčionių (II), Utenos (III), Zarasų (IV) ir Trakų (V)(640,22). Apylinkėse turėjo veikti vanagų rinktinės, rinktinėse batalionai, padalinti į kuopas, o šios savo ruožtu į būrius ir skyrius(640,93).

Spėtina, kad 1944 m. pabaigoje-1945 m. pradžioje šioje erdvėje veikė apie 3000 partizanų "skrajojančiuose" daliniuose bei iki 2000 - vietiniuose, formaliai suskirstytų į minėtas penkias apylinkes-rinktines(166). Tikrovėje egzistavo du stambūs Rytų Lietuvos partizanų telkiniai - šiaurės (Labanoro-Zarasų miškų) ir vidurio (Ukmergės-Trakų miškų), kurių kiekviename veikė neturinčių tarpusavio ryšio, bet susijusių su Vilniaus apygardos štabo organizacija asmenų. Jie savarankiškai kėlė Vilniaus apygardos veiklos atnaujinimo bei partizanų vienijimo iniciatyvas.

1944 m. gruodžio-1945 m. sausio mėn. DKR organizacinė raida buvo ypač intensyvi. Šiuo periodu praktiškai ir buvo suformuota jos struktūra (pagal įsakymus iki gruodžio 10 d.), be esminių pakitimų išlikusi iki naujos apygardos įkūrimo 1945 m. pabaigoje. DKR VS buvo sudaryta iš viso 12 veikiančių padalinių (batalionų, kuopų, būrių), kurie suvesti į 3 batalionus(641,13). 1944 m. gruodžio 1 d. buvo sudarytas ir pirmasis DKR štabas: štabo kanceliarijos vedėju ir 2-ojo bataliono žinių karininku paskirtas S.Misiūnas-Senis, štabo raštininkais Smilga(sl.) ir Dimidavičius-Riteris, propagandos ir švietimo vadu Kirvis(sl.) ir štabo ryšių vadu Pašvais-tė(sl.)(461,6). OS vadams buvo įsakyta paskirti kuopų ir būrių vadus, nurodant jiems veikimo rajonus(461,6).

1945 m. sausio 10-12 d. Žaslių vls. Skėrių k. DKR būrių vadai susitiko su mjr.Me-čislovu Keisteniu-Serbentu* iš LLA Vilniaus apygardos centrinio štabo(640,17). Pasitarime buvo nutarta reorganizuoti DKR pagal apygardos struktūrinį sutvarkymą sujungiant penkiuose Trakų aps. valsčiuose - Žaslių, Kaišiadorių, Žiežmarių, Seme-liškių ir Vievio, veikiančius būrius į apylinkę. Sausio 15 d. įsakymu Nr.1 mjr.M.Keis-tenis-Serbentas, naudodamasis apylinkės vado teise, perėmė LLA DKR ir į apylinkę įjungė 2-jo bataliono 4,5,6 ir 3-ojo bataliono 8,9-ą kuopas(641,16). DKR buvo pava-dinta Vilniaus apygardos 5-os LLA apylinkės Vanagai, leidžiant naudoti ir senąjį Didžiosios Kovos rinktinės pavadinimą(140,72).

* Arba Itn.V.Sabaliausku, nes egzistuoja tam tikra "Serbento problema". Mjr.Svilis, vadovaujantis Kaišiadorių-Musninkų partizanams, minimas okupantų operatyviniuose dokumentuose dar 1944 m. lapkričio mėn., spėjant, kad tai pats Žaliasis Velnias(140,158). M.Kcistenis buvo atsiųstas iš Vilniaus LLA apygardinio štabo ne anksčiau 1944 m. pabaigoje, o 1945 m. sausio-vasario mėn. pasirodo doku-mentai pasirašyti mjr.Serbento vardu(742,202). Mjr.Serbentį dalis partizanų laikė centrinio štabo at-stovu, kiti - kautyniu vadu, dokumentai - apylinkės vadu(742,223; 166). Spėtina, kad M.Kcistenis per-ėmė iš pradžių kitam asmeniui numatytas pareigas bei "majoro" laipsnį.

Šiuo įsakymu buvo suformuotas ir apylinkės štabas: DKR ir operatyvinio skyriaus vadu paskirtas vrsl.J.Misiūnas-Žaliasis Velnias, štabo viršininku-organizacinio skyriaus viršininku S.Misiūnas-Senis (iki tol 2-ojo bataliono žinių karininkas ir štabo kanceliarijos vedėjas), ginklavimosi - Jonas Urbonavičius-Svajūnas, žvalgybos - E.Kavaliauskas-Klounas (2-ojo VS bataliono vadas), ūkio - Daminas Matačiūnas-Jazminas(641,16).

Iki vasario 5 d. dalis štabo narių vaikščiojo kartu su DKR vadu, kol vasario pradžioje nauju štabo viršininku paskirtas ltn.Jonas Markulis-Vaiduoklis, kartu su savo padėjėju ir štabo raštininku Vytautu Marcinausku-Pluta bei organizacinio skyriaus viršininku S.Misiūnu-Seniu iširengę slėptuvę Čiobiškio prieglaudoje(640,9). Štabe buvo 2 rašomosios mašinėlės, 3 radioimtuvai, radiosiuštuvai (nors DKR neturėjo radisto), buvo spausdinami organizaciniai bei rikiuotės įsakymai, šifrai-slaptažodžiai, atsišaukimai ir laikraštėlis "Laisvės keliu"(4,173; 640,9). Pastarojo pirmasis numeris išėjo 1945 m. vasario 16 d. 20-30 egz. tiražu, o iki štabo sunaikinimo kovo 27 d. - dar vienas numeris ir vienas buvo parengtas platinti(460,43).

Apylinkės štabą sudarė 6 skyriai, nors funkcinė prasme ne visi vienodai buvo reikšmingi ir juose dirbo po vieną žmogų - viršininką, kartais turintį 1-2 padėjėjus(460,42). I operatyviniam skyriui, kuris ruošė partizanų veiksmų operatyvinius planus, vadovavo pats J.Misiūnas-Žaliasis Velnias: sausio pabaigoje jis oficialiai patvirtinamas ir apylinkės vado pavaduotoju, o IV žvalgybos skyriaus viršininkas E.Kavaliauskas-Klounas paskirtas dar ir DKR vado pavaduotoju(640,7,18; 516,186). III organizacinio skyriaus viršininko S.Misiūno-Senio funkcijos buvo tvarkyti visą štabo raštvedybą, organizuoti ryšius ir partizanų rezervą (orgpadalinius), verbuoti ryšininkus-agentus (žvalgus)(640,7,18). Kovo pradžioje šio skyriaus sudėtyje buvo įkurtas ypatingas VI kontržvalgybos skyrius, kuriam vadovauti paskirtas Jonas Žvirblis-Dagilis, taip pat organizacinio skyriaus viršininkas dėl ūkio skyriaus nefunkcionalumo (D.Matačiūnas-Jazminas gyveno legaliai savo ūkyje Mazoliaukiškių k.) perėmė ir tvarkė apylinkės kasą. Formaliai veikė ir II ginkluotės skyrius, nes ginklais ir šaudmenimis dažniausiai rūpinosi patys partizanai.

Kovo 27 d. žuvus ltn.J.Markuliui-Vaiduokliui ir suėmus S.Misiūną-Senį, štabo viršininko ir organizacinio skyriaus viršininko pareigos buvo sujungtos ir juo bei DKR vado pavaduotoju buvo paskirtas ltn.Piliakalnis(sl.).

Sausio 23 d. 5 LLA apylinkės vado įsakymu Nr.2 nuo sausio 20 d. Trakų aps. penkiuose valsčiuose veikę partizanai buvo suskirstyti į 5 batalionus (po 60-70 partizanų), padalintus į kuopas (po 30-40 partizanų), būrius, skyrius ir grandis(516,186). NKVD-NKGB duomenis junginiui priklausė 500 partizanų, veikusių 7 stambesniuose būriuose(140,72). Pačiame DKR narių ir kandidatų slapyvardiniame sąraše 1945 m. sausio 15 d. buvo 332 kovotojai, išstoję nuo 1944 m. gruodžio 1 d.(641,21).

Tai dokumentuotas pasiektas organizacinis lygis, kuris vėlgi liudija apie tolimesnę LLA struktūrinę raidą bei atsiskleidimą kovoje. 5 LLA apylinkę-DKR sudarė dviejų tipų kovotojai: partizanai-slapukai ir veikiantys partizanai (vanagai). Pirmuosius sudarė vietiniuose būriuose (orgbūriuose) besilaikantys, dažniausiai legaliai gyvenantys kovotojai, o taip pat visas OS pagrindis (ryšininkai, žvalgai ir kt.), o antruosius - veikiantys Vanagų būrio (arba DKR) sudėtyje(516,186).

Užuomina apie nesutarimus tarp "mjr.Svilo" ir J.Misiūno, randama L.Puzono

"parodymuose", leido K.Girniui spėti apie prieštaravimus tarp vadovybės iš "apačios" (išskylančios iš partizanų tarpo) ir "viršaus" (atvykstančios iš pagrindžio centrų)(48,263). Toks spėjimas būtų tik iš dalies teisingas, nes nesutarimai iš tikrųjų kilo dėl LLA orgstruktūros Rytų Lietuvoje schemos neišbaigtumo, gal kiek dėl taktikos pasirinkimo, bet ne dėl vadovavimo prioritetų. 1944 m. liepos mėn. LLA vadovybės įsakymuose labai aiškiai buvo pabrėžtas VS prioritetas, tačiau formaliai Vanagų rinktinės bei apylinkės OS pagrindžio tarpusavio pavaldumo klausimai taip ir nebuvo išspręsti net Žemaitijos periode. J.Misiūnas-Žaliasis Velnias, vadovaudamasis pirmųjų LLA įsakymų dvasia, logiškai teikė pirmenybę VS ir DKR organizavimo darbe visi OS padalinių vadai buvo tik veikiančiųjų padalinių pavaduotojai(461,7). Tuo tarpu mjr.M.Keistenis-Serbentas atvyko su priešinga samprata, kurioje Vanagų rinktinės vadas buvo pavaldus apylinkės vadui. Skirtinga vilniečių interpretacija buvo paremta apygardinio bei centrinio LLA štabo autoritetu, leidusiu įvykdyti minėtą LLA DKR reorganizaciją į 5 LLA apylinkę. Vadovavimo prasme padėtis ir po to nepasikeitė, tik DKR vadas nuo šiol turėjo derinti strateginius veiklos planus su apylinkės vadu ir neteko iki tol turėto vienvaldiškumo.

1945 m. vasario 1-2 d. mjr.M.Keistenis-Serbentas išvyko į Vilnių ryšių su centru bei reorganizacijos patvirtinimo klausimu(460,18). Deja, vasario 15 d. jis sugrįžo į Čiobiškį nepasiekęs tikslo dėl 6-7 d. įvykusių areštų: nerado M.Juršėno-Ilgio ir V.Gylio-Jaunučio(460,18). Netekęs ryšio su vilniečiais, mjr.M.Keistenis-Serbentas ėmėsi iniciatyvos atgaivinti visos Vilniaus apygardos veiklą (ar bent atstatyti ryšius su apygardinio štabo nariais Švenčionių aps.) ir būtent dėl to vėl pasirodo tam tikrų nesutarimų šešėlis. J.Misiūnas-Žaliasis Velnias, sukaupęs pusės metų kovinės partizaninės veiklos patirtį, buvo už tai, kad apylinkę reikia organizuoti decentralizuotai, išdėstant vanagus nedideliais VS būriais atitinkamuose rajonuose - valsčiuose, šalia jų gyvenamųjų vietovių, orgbūrių ir rėmėjų, o mjr.M.Keistenis-Serbentas, žvelgdamas apygardos organizatoriaus akimis stengėsi sujungti partizanus į kiek galima stambesnę dalinį, pajėgų įvykdyti giluminį reidą(166).

"Skrajojančių" didelių dalinių taktiką siūlė ir tuometinės aplinkybės. DKR greitai susiorganizavus, pavyko sustabdyti okupacinės administracijos įdiegimą dideliame Trakų-Ukmergės aps. rajone, o tuo pačiu paversti nevaisingu priešo karinių pajėgų siautimą. Besilaikančių gimtinės partizanų reikšmė išauga tik "skrajojantiems" daliniams patyrus nuostolių okupantų ofenzyvos 1944-1945 m. žiemą metu bei sustiprėjus pačiai organizacijai, įgalinusiai kontroliuoti pavienių ir smulkių grupelių veiksmus.

DKR atveju taktiniai prieštaravimai buvo darbinio pobūdžio, nes nesutarimai partizaninėje praktikoje daugiau vyko dėl asmenų veiklumo ir neveiklumo partizaninėje kovoje. Tiek M.Keistenis, tiek J.Misiūnas buvo aktyvūs, nors ir skirtingos taktikos šalininkai. Jų santykiai buvo ir tam tikra sveikos konkurencijos tarp senųjų partizanų (kovojančių nuo 1944 m. rudens) ir naujokų, įsijungusių į sąjūdį vėliau ir dar nepatyrusių okupantų siautimo jėgos, išraiška. Mjr.M.Keistenis-Serbentas kritikavo kai kuriuos ankstesnius J.Misiūno-Žaliojo Velnio veiksmus, tačiau esminių pakeitimų nedarė, o svetimiesiems pabrėždavo ypač gerą savo vadovaujamos apylinkės partizanų organizuotumą. J.Misiūno-Žaliojo Velnio priešinimasis aukštesnio lygmens centralizacijos iniciatyvoms buvo paremtas daugiau intuityve pavojaus ir nesėkmės

nuojauta, o ne esminių nepritartumų tokiai veiklai.

1945 m. vasario antroje pusėje dėl Žaslių garnizono siautėjimo ir išpuolių buvo nutarta visų batalionų pajėgomis atlikti 2 savaitės manevrinį žygį į Švenčionių aps., kur žvalgybos duomenimis buvo palyginti ramu(640,47). Jis buvo suplanuotas kaip didelė inspekcinė-organizacinė kelionė (pro Vilnių, link Švenčionių ir pusrėčiu atgal), tačiau nei J.Misiūnas, nei J.Markulis didelio entuziazmo nerodė. Pastarasis, kaip sėslus štabo darbuotojas, nenorėjo palikti patogios slėptuvės Čiobiškio prieglaudoje, o pirmasis iš sukaustos kovos patirties nujautė būsimo žygio per nežinomas ir nepalankias (Vilniaus aps. kaimų gyventojų tautinė sudėtimi) vietas sunkumus(166). DKR savo krašte turėjo gausų žvalgų ir ryšininkų tinklą, kuris leido partizanams veikti plačioje erdvėje, nužygiuojant per parą iki 40 km, o jų vadui Žaliajam Velniui tapti nesusekamu ir apsigaubti legendine skraiste, bet ar taip seksis be šio tinklo paramos - niekas negalėjo žinoti.

Į Vanagų būrį žygiui buvo sutelkta apie 200 partizanų: vasario 21 d. gavėnios metu Čiobiškyje kunigas L.Puzonas išklausė dviejų būrių, vadovaujamų mjr.M.Keistenio-Serbento ir J.Misiūno-Žaliojo Velnio, kovotojų išpažintį(4,173). Nepaisant palaiminimo, žygis buvo nesėkmingas visais atžvilgiais: partizanai keliavo nepalankiomis, priešiškomis Maišiagalos, Paberžės vls. vietovėmis, o Švenčionių aps. Pabrados vls. kautynėse su rusais buvo išsklaidyti ir Musninkų vls. grįžo tik 45 iš 200; likusieji gyvi dar pusantro mėnesio pavieniui rinkosi į apylinkės veikimo erdvę(460,51).

Partizanų vadovybė nenuleido rankų ir vasario pabaigoje-kovo pradžioje Gegužinėje pas kunigą S.Rudžionį-Vėją įvyko partizanų vadų posėdis, kuriame dalyvavo vrsł.J.Misiūnas-Žaliojo Velnio ir dar 8 vyrai. Buvo aptarta vietinių būrių organizavimo rezultatai ir kas yra nuveikta(4,155). Kovo 1 d. organizacinio skyriaus viršininkas S.Misiūnas-Senis skundėsi, kad daugelis orgbūrių vadų - Krivonių Žirniukas(sl.), Budelių Jovaras(sl.), Rusių Griausmas(sl.) - išvyko į VS nepalikę savo pavaduotojų, visai pakrikę Stabintiškių, Prazariškių būriai, labai apmirę Pazaliesės, Pyplių ir Smilgių pagrindis(461,55). Dėl to reikėjo iš naujo Rusių k. kurti branduolį, buvo įkurti 3 nauji orgbūriai Kaišiadorių ir Žaslių vls.(461,55). Vasario-kovo mėn. kaip papildymas į organizaciją įsiliejo dar 140 žmonių(640,7).

Sėkmingai veikė štabo ryšininkė Aldona Paulavičiūtė-Indyra, padėjusi atstatyti pagrindinius ryšius su Trakų-Ukmergės aps. stambiausių junginių vadais arba suteikusi rimtos informacijos apie padėtį apygardoje. Kovo 8 d. ji lankėsi pas lttn.Joną Kimštą, tačiau šis jau buvo išėjęs į Saldutiškio vls. kartu su apsilankiusiais pas jį mjr.B.Kaletką, lttn.Vincą Žaliaduonį, nežinomu studentu ryšininku bei kpt.Kirviu(sl.)(461,76). Pastarasis laikė save irgi atsiųstu iš partizanų centro - Vilniaus LLA štabo, bet kas jis toks - ryšininkė nežinojo. Sujudo ir ukmergiečiai - kpt.J.Ūselis, mjr.Pakalnis pradėjo dirbti su partizanais, norą užmegzti ryšius pareiškė Balninkų partizanų grupės viršininkas J.Šibaila(461,76). Pastarasis ruošėsi atvykti asmeniškai: ateiti anksčiau sukludę gandas apie Žaliojo Velnio sutriuškinimą(461,76).

Kovo 12 d. A.Paulavičiūtė-Indyra susitiko su 1-os apylinkės vado kpt.J.Krikštonio pavaduotoju A.Smetona-Žygaidu, kuris buvo numatęs po pasimatymo su partizanų grupės vadu lttn.D.Vaiteliu ir ryšių su trimis desantininkų grupėmis Panevėžio aps. užmezgimo, susitikti ir su mjr.M.Keisteniū-Serbentu(461,76).

Kovo 15 d. A.Paulavičiūtė-Indyra perspėjo apylinkės vadovybę apie 200 kareivių dalinio perdislokavimą iš Utenos į Ukmergę ir numatomą valymą iki pavasario po-
laidžio(461,75). DKR vadovybė skubiai išakė būrių vadams mobilizuoti partizanus
ir su ginklais nedelsiant susirinkti numatytose vietose. Č.Tveragai-Vilkui buvo išaky-
ta kovo 28 d. atvykti į Musninkų vls. Steponavos-Burniškių k., nurodant kad delsi-
mas tolygus mirčiai(461,76). Dalis partizanų iš Jonavos, Veprių, Gelvonių ir Mus-
ninkų vls. spėjo persikelti per Nerį. Kovo 23-26 d. Žaslių vls. Jačiūnų, Miciūnų k.
rajone susitelkė štabo apsaugos 45 vyrai, Kaugonių miške laukė Z.Kacevičiaus-Ge-
niaus 40 partizanų(640,7,93).

Čiobiškio prieglaudoje buvę štabo darbuotojai uždelsė ir kovo 27 d. žuvo. Po
štabo žuvimo apylinkės ir DKR vadai nusprendė žygiuoti į Semeliškių vls. -
vršl.A.Galinio-Juodosios Kaukės bataliono veikimo erdvę(460,80,93). Be to, buvo
gauta žinių, kad pas pastarąjį būryje yra parašiutininkų (V.Kuprevičiaus-Astos gru-
pės žvalgai)(550,114). Deja, balandžio 13 d. Vievio vls. Kaugonių-Dainavos miške,
bandant prasiveržti pro priešo kariuomenės žiedą, žuvo apylinkės vadas mjr.M.Keis-
tenis-Serbentas, 3-ojo bataliono vadas vršl.Z.Kacevičius-Genius, sužeistas į kojas ir
suihtas DKR štabo apsaugos būrio vadas Vytautas Akūnis-Voveris(549,217; 550,117).
Visos tolimesnės apygardos organizavimo iniciatyvos automatiškai perėjo buvusiam
apylinkės vado pavaduotojui - J.Misiūnui-Žaliajam Velniui.

Įvykdžius šias iniciatyvas, 1945 m. pavasarį praktiškai įvyko organizacinis Vil-
niaus apygardos skilimas į dvi savarankiškas apygardas, tiksliau partizaninę tikro-
vė kėlė naujų, kompaktiškesnių ir geografiškai vienesnių apygardinių darinių
būtinybę. Pavasarį Vilniaus apygardos 5-os LLA apylinkės veikimo erdvė ėjo Gel-
vonių-Žaslių-Onušio vls. linija, apimdama Trakų aps. Žiežmarių, Semeliškių, Žas-
lių, Aukštadvario, Onušio, Trakų, Vievio, Kaišiadorių, Kauno aps. Rumšiškių,
Jonavos, Karmėlavos, Ukmergės aps. Veprių, Gelvonių, Musninkų, Širvintų vls. ar
jų dalis(246,155,193). Apylinkės teritorija organizaciniai sujungė LLA Trakų (iš-
skyrus pietinę dalį) ir nacių okupacijos metu buvusią atskirą Kaišiadorių apylin-
kes, Ukmergės apylinkės 5-ąjį rajoną bei atskirus Vilniaus apygardos erdvės dali-
nius, užmezgusius ryšius su DKR ir panorėjusius veikti jos sudėtyje.

Šiuo požiūriu atkreipia dėmesį DKR vado J.Misiūno-Žaliojo Velnio 1945 m. ba-
landžio 26 d. operatyvinis įsakymas Nr.13 karo ir sukilimo atvejui(516,35). Jis at-
skleidžia ne tik aptariamo junginio organizacinę struktūrą 1945 m. pavasarį, Vil-
niaus apygardos centralizavimo tendenciją iš DKR, bet ir patvirtina pačios LLA
organizacijos funkcionavimą gana vieningu pavidalu, nepaisant vilnietiško centro
nebuvo. Pagal įsakymą (parengtą vadovaujantis analogišku LLA Vyr.vadovybės
planu) priešo evakuacijos iš Lietuvos atveju, Didžiosios Kovos kariai staigiu smū-
giu paima į savo rankas apskričių ir valsčių administravimą, neleidžiant pabėgti
nuolat vykdytusiems persekiojimus "okupaciniams nusikaltėliams, lietuvių komu-
nistams ir Lietuvos rusams"(516,35).

Rajonus turėjo šie sekantys daliniai: Musninkų vls. - Č.Tveragos-Vilko ir Justi-
no Milkevičiaus-Krūmo; Širvintų vls. - E.Svilos-Slyvos ir Girkšnio-Kerniaus; Gied-
raičių vls. - Prano Krupausko-Uosio ir A.Morkūno-Plieno; Švenčionių aps. - Jono
Kamarausko-Karijoto; Gelvonių vls. - Jono Berkelio-Siaubo ir Katino(sl.); Veprių
vls. - J.Daškevičiaus-Papūgos ir L.Kudelio-Bolševiko; Žaslių vls. - E.Kavaliausko-

Bauras-Varguolis ir Pranas Jaromskas-Perkūnas

Jonas Misiunas-Žaliasis Velnias

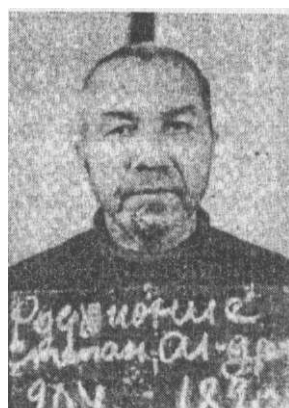
DKR partizanai Palomenės-Lomenių miške. Stovi: 5-as Pranas Stanislauskas-Patrimpas, 6-as P.Jaromskas-Perkūnas

Juozas Šibaila-Diedukas

Alfonsas Morkūnas-Plienai

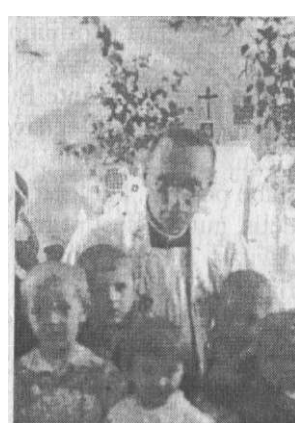
Steponas Rudžionis-Vėjas 2

Pranas Petkevičius-Kariūnas

Skiriamasis LLA DKR partizano ženklas

Liudvikas Puzonas

Zigmas Mastauskas-Gandras

Jonas Daškevičius-Papūga

Petras Petkevičius-Dramblis

Klouno; Kaišiadorių vls. - S.Rudžionio-Vėjo 2, Prano Jaromsko-Perkūno, P.Petkevičiaus-Kariūno ir Andriaus Zdanevičiaus-Morkos; Žiežmarių vls. - Z.Kacevičiaus-Geniaus; Aukštadvario vls. - Albino Bliujaus-Don-Kichoto; Semeliškes-Trakus - A.Galinio-Juodosios Kaukės ir Vievio vls. - Andriaus Petkevieiaus-Aguonos bei Liucipieriaus(sl.) daliniai(516,35).

Gegužės mėn. J.Misiūnas-Žaliasis Velnias pagrindinį dėmesį sutelkė panerių erdvei. 5 LLA apylinkės teritorija buvo padalinta į dvi OS rinktines, tarp kurių skiriamoji riba buvo numatyta Neries upė: 1-oji veikė Trakų aps. ir 2-oji - Ukmergės aps. Jos buvo padalintos į batalionus (po 4 rinktinei) ir kuopas (po 4 batalionui)(166). Apie tai gegužės mėn. buvo paruošti ir išsiuntinėti operatyviniai įsakymai, tad faktiškai galime kalbėti apie naujos partizaninės apygardos - Didžiosios Kovos (nors ir Vilniaus apygardos vardu) funkcionavimą. Jos organizavimas vyko J.Misiūnui-Žaliajam Velniui skiriant naujus LLA organizatorius bei stengiantis visus orgbūrius bei savarankiškai veikiančius skyrius sujungti į batalionų rėmus(4,153). Pirmenybę OS rodė ir DKR vado pavasarinis įsakymas naujų narių į veikiančiuosius partizanus nepriiminėti ir stengtis laikytis namuose(639,28).

1945 m. pavasarį 5-os LLA apylinkės štabas veikė Žaslių vls. vienkiemiuose, kai riamame Neries krante Budelių, Rusių, Bučionių, Gegužinės ir Tartoko k.; pasirodžius rusams, jis slėpdavosi Antanaičių miške arba persikeldavo per Nerį(127,2). Gegužės 5 d. Gegužinėje, klebonijoje, įvyko Didžiosios Kovos (Vilniaus) apygardos štabo posėdis, kuriame buvo aptarta štabo ryšių su batalionais schema, politinė padėtis, nutarta sustiprinti kovą prieš okupacinę administraciją, NKVD-NKGB ir išdavikus. Nutarta taip pat leisti naują laikraštį ir aptarta redakcijos sudėtis, redaktoriumi numatant pakviesti Keižionių pradinės mokyklos mokytoją Gandą(sl.). Posėdyje dalyvavo DKR vadas ir apygardos organizatorius J.Misiūnas-Žaliasis Velnias, štabo ryšininkas Dimidavičius-Riteris, štabo viršininkas ltn.Piliakalnis(sl.), 1-ojo bataliono vadas P.Petkevičius-Kariūnas, 2-ojo bataliono vadas ir organizatorius S.Rudžionis-Vėjas, ir kt.(4,155).

Pavasariniai pertvarkymai tam tikra prasme buvo susiję ir dėl ryšių su LPS centru Vilniuje užmezgimo. LPS veikė nemažai LLA narių, buvo sukurti jos vietiniai komitetai Trakuose bei Valkininkuose, pradėta kurti LPS Geležinio Vilko (Trakų) rinktinė apskrities pietuose. Bendrojo veikimo liudijimas randamas LPS DKR pavadinime bei gegužės 15 d. datuotame atsišaukime, pasirašytame "Lietuvos partizanų"(646,22; 549,8).

Gegužės mėn. DKR operatyvinių įsakymų nėra išlikę, tačiau iš įvairių šaltinių nuotrupų galima teigti, kad buvusios 5-osios LLA apylinkės pagrindu organizavosi, galbūt, ne dvi, o kelios rinktinės: dar kovo mėn. Z.Kacevičius-Genius (Genijus) minimas antruoju Žaliojo Velnio pavadootoju, inspektavusiu Kauno ir Trakų būrius(742,202). Gegužės viduryje J.Misiūnas-Žaliasis Velnias, vadovaudamas 130-150 partizanų vanagų daliniui, keturias dienas veikė kartu su Juodosios Kaukės vietos partizanais(516,141). B.Trakimas-Genelis savo prisiminimuose mini Trakų rinktinei (apie 300 partizanų) vadovaujantį 4-ojo bataliono vadą A.Galinį-Juodąją Kaukę, o svarbiausia - pats Žaliasis Velnias buvo laikomas Vilniaus rinktinės (veikiantis DKR branduolys) vadu(166).

DIDŽIOSIOS KOVOS RINKTINĖS STRUKTŪRINIAI POKYČIAI

1944 m. gruodžio-1945 m. sausio mėn. DKR sudėtyje buvo suformuoti 5 veikiantys batalionai: jų vanagų padaliniai ir orgpadaliniai - kuopos ir būriai (pastarųjų skaičius nuolat augo). Tokia struktūra paliko ir po DKR reorganizacijos į 5 LLA apylinkę, tik 5-asis batalionas nebuvo ilgaamžis. Jis sudarytas 1945 m. sausio pradžioje iš 45 partizanų, vadovaujamų v.ltn.J.Markulio-Vaiduoklio, tačiau po nesėkmingo mūšio Vievio vls. Balceriškių k. išsisklaidė ir vasario pradžioje buvo išformuotas, o vadas paskirtas apylinkės štabo viršininku(460,10).

Pirmieji batalionų vadų paskyrimai buvo įvykdyti 1944 m. gruodžio 1 d.: 1-ojo vadu paskirtas - ltn.J.Norkus-Kerštas, 2-ojo - psk.E.Kavaliauskas-Klounas(461,6). Šiuo įsakymu OS vadams buvo nurodyta paskirti kuopų ir būrių vadus, nusakant jiems veikimo rajonus(461,6). Gruodžio viduryje įsakymuose minimas jau ir 3-asis batalionas, kurio vadu paskirtas vrl.Z.Kacevičius-Genius(461,11).

Reorganizacinėje 5-os apylinkės schemoje batalionai buvo numatyti po vieną Žaslių, Kaišiadorių, Žiez marių, Semeliškių ir Vievio vls., tačiau trūkstant partizanų faktiškai veikė tik 4 batalionai ir štabo apsauga iš 2-3 skyrių(460,18). Pagal sausio 26 d. 5-os apylinkės vado įsakymą Nr.2 nuo sausio 20 d. naujai formuojamų 1-ojo bataliono organizatoriumi ir Vanagų dalinio vadu paskirtas psk.Kazys Surmilavičius (Surmiliauskas)-Klevas, 2 - P.Petkevičius-Kariūnas, 3 - vrl.Z.Kacevičius-Genius, 4 - vrl.A.Galinis-Juodoji Kaukė ir 5 -ltn.J.Markulis-Vaiduoklis(549,90).

1-asis Žaslių batalionas, vadovaujamas psk.Kazio Surmilavičiaus (Surmiliausko)-Klevo (Klevelio), kovo mėn. susidarė iš 30 partizanų ir faktiškai veikė kaip DKR Vanagų branduolys(516,186; 640,10). Kovo 11 d. žuvus ltn.J.Norkui-Kerštui, Klevelis minimas vadovaujant apie 30 vyrų tarp Gelvonių ir Čiobiškio(166). Į bataliono sudėtį įėjo Žigučio-Kalvio iš Mijaugonių k. bei Zigmo Mastausko-Gandro iš Žaslių vls. Civiškių k. būriai(640,20). Pastarasis vėliau performuotas į kuopą, veikusią Svirplionių k. apylinkėse, o jos vadas kartu buvo DKR štabo apsaugos būrio 4 skyriaus vadas; Gandro dalinį iš viso sudarė apie 50 partizanų(140,93; 640,53,137). Bataliono vado adjutantu ir ryšininku paskirtas Pranas Žičius-Vėtra (Vėjas) iš Dervonų k.(640,21; 641,6). Veikiančiosios kuopos (apie 30 partizanų) vadu tapo Eugenijus Svyła-Slyva, o orgkuopos - L.Kupčiūnas-Tigras(140,93; 641,6). Batalionui priklausė ir Žaslių vls. Totoriškių k. orgkuopa (3-oji kuopa), vadovaujama Alberto Rudžio-Neptūno (žuvusio 1945 m. vasario mėn. Čiobiškyje)(640,71; 641,53).

Kaišiadorių, Žaslių bei Rumšiškių vls. sandūros Pravieniškių, Livintų, Beištrakio ir kt. miškų partizanai 1945 m. pradžioje sudarė du batalionus (1-ąjį ir 2-ąjį), iš kurių pirmasis pradžioje buvo veikiantis DKR branduolys, o antrasis turėjo daugiau vietinių pobūdį(166). Sausio mėn. 2-ojo Kaišiadorių bataliono vadu vietoje E.Kavaliausko-Klouno, paaugštinto iki rinktinės vado padėjėjo, buvo paskirtas vrl.P.Petkevičius-Kariūnas, kuris jau kovo mėn. vadovavo 60 partizanų-vanagų(460,10). Gegužės mėn. Kariūnas paskirtas 1-ojo bataliono, veikiančiu į Kauno pusę Rumšiškių, Kaišiadorių ir Žiez marių vls., vadu, o 2-ojo, veikiančio Gegužinės miškuose (paneriuose ir užneriuose), organizatoriumi ir vadu - kunigas S.Rudžionis-Vėjas, atlikęs ir ryšininko tarp apygardos vado ir bataliono kuopų vadų pareigas(4,154; 166).

Šių batalionų erdvėje buvo suformuoti keli stambesni daliniai: 3-as Kariūno būrys (DKR sudėtyje), P.Jaromsko-Perkūno būrys (Lomenių-Palomenės miškai), A.Zdanevičiaus-Morkos kuopa (Beištrakio miškas), Petro Klimavičiaus-Uosio orgpadalinys Kaišiadorių vls.(166; 516,186). Gegužinės apylinkėse aktyviai veikė kunigas S.Rudžionis-Vėjas, pradžioje paskirtas 2-ojo bataliono 1-os kuopos OS vadu(461,6). Šios kuopos sudėtyje sausio-vasario mėn. buvo sudarytas Jono Paulausko-Sūkurio 10 vyrų iš Bučiūnų k. būrys ir Padeigių k. numatytas antrojo būrio organizatorius psk.Antanas Vaškevičius-Svyrynėlis(4,154).

Kovo 6 d. P.Klimavičius-Uosis buvo paskirtas organizuoti naują būrį Žiežmarių apylinkėse ir iki gegužės pradžios veikė Buivydu, Kairiškių, Tryliškių ir kt. kaimuose, sukūrė stiprią OS grupę Žiežmariuose(516,39). Gegužės 11-13 d. šukuojant Kaišiadorių vls. žuvo Svirplionių kuopos vadas Z.Mastauskas-Gandras ir būrio vadas Bebras(sl.), veikė Kariūno bataliono sudėtyje(549,219; 639,11). Nauju kuopos vadu iš 14 partizanų paskirtas Bebro padėjėjas vršl.Jonas Neicelis-Šarūnas(639, 11,124).

Balandžio-gegužės mėn. 2-ąjį batalioną sudarė 4 būriai: 1-as, vadovaujamas J.Paulausko-Sūkurio, Gegužinės apylinkėse iš Bučiūnų ir dar dviejų kaimų vyrų; 2-as, vadovaujamas A.Vaškevičiaus-Svyrynėlio, - Gelvonių vls. Padeigių k.; 3-ias, vadovaujamas P.Jaromsko-Perkūno, Neprėkštos, Lomenių k., Palomenės apylinkėse, Antanaičiuose; ir 4-as, vadovaujamas J.Daškevičiaus-Papūgos Upninkų k., Veprių apylinkėse(4,157).

Gegužės mėn. pabaigoje iš bataliono sudėties buvo išjungti A.Vaškevičiaus-Svyrynėlio ir J.Daškevičiaus-Papūgos būriai, esantys kitapus Neries, Ukmergės aps. ir dalinio ribos apibrėžtos Gegužinės miškais, dalimi Žaslių ir Kaišiadorių vls.(4,162). Čia buvo suformuotos keturios orgkuopos - Bučionių (netoli Gaižiūnų, Gegužinės apylinkės, vadas J.Paulauskas-Sukūrys), Duobelių (2-a kuopa, vadas P.Jaromskas-Perkūnas), Kaspariškių ir Šilonių (netoli Krivonių, vadas A.Kinderevičius-Jurginas)(4,162-163). Sausio-kovo mėn. Kaziui Grinkevičiui-Klevui buvo pavesta sudaryti būrį Jačiūnų k. (11 žmonių)(4,158,162). Bučionių kuopą gegužės mėn. sudarė 21 partizanas iš Bučionių, Putriškių k. ir Gegužinės mstl., kurie Gegužinės miške buvo prisaikdinti štabo viršininko ltn.Piliakalnio(sl.)(639,185-186).

1944 m. gruodžio 1 d. 2-ojo bataliono būrių partizanai buvo paskirti vadais: A.Petkevičius-Aguona -5-os orgkuopos Vievio vls. Kaugonių k. ir Mikulis-Tigras - 6 orgkuopos Žaslių vls. Prazariškių k.(460,71; 461,6).

3-asis Žiežmarių batalionas, vadovaujamas vršl.Z.Kacevičiaus-Geniaus, 1945 m. kovo mėn. turėjo apie 40-60 partizanų-vanagų ir veikė kartu su DKR vadu Žaslių vls., nors anksčiau "aptarnavo" Žiežmarių vls.(460,10; 166). Jam praktiškai atiteko ir Vievio vls., buvusio 5-ojo bataliono teritorija. Nuo 1944 gruodžio 20 d. iki 1945 m. vasario mėn. 3-ojo bataliono sudėtyje veikė Juozo Lisausko-Erelio pagalbinis padalinys(461,13).

4-ajam Semeliškių batalionui vadovaujantis vršl.A.Galinis-Juodoji Kaukė sausio mėn. turėjo keturis būrius: 1-as būrys, vadovaujamas A.Galinio veikė Jagielonių miške (Kietaviškių apylinkė) Semeliškių vls., 2-as būrys - Kaukinės miške Žiežmarių-Aukštadvario vls., 3-as - Semeliškių-Aukštadvario vls. ir 4-as - Strėvos miške Semeliškių vls.(516,141). Kovo 27 d. 4-ąjį batalioną sudarė 60 partizanų(516,188). Kitais duo-

menimis jo žinioje Trakų, Semeliškių, Aukštadvario vls. kovo mėn. veikė apie 100 žmonių(444,163; 460,10).

Balandžio mėn. Jagielonių miške buvo surengtas bataliono vadų bei partizanų organizacinis pasitarimas, kuriame vadas nurodė tolimesnės kovos uždavinius(549,224). Batalionas buvo sutvarkytas pagal DKR ir 5 LLA apylinkės vadovybės nurodymus kuopomis, būriais ir skyriais.

1-oje kuopoje Semeliškių vls. Noškūnų, Pangurų, Jagielonių ir kt. kaimų apylinkėse veikė J.Ignatavičiaus 15-20 partizanų būrys(548,139). Į A.Galinio batalioną įsijungė ir Jagielonių k. veikė I.Nasutavičiaus-Bondaro iki 15 žmonių(548,139). Vienam būriui (ar kuopai) gegužės mėn. vadovavo Česonis-Perkūnas(549,224). Į bataliono sudėtį įėjo PKabaro-Koto iki 33 partizanų (vasario mėn. duomenimis) būrys Aukštadvario vls. Čižiūnų k. ir miške(246,354; 548,136). Rimta šio būrio problema buvo ta, kad NKGB iš karto pavyko įterpti du vidinius agentus(548,136). Vaitkūnų, Perkiškių, Zabarauskos k. apylinkėse slapstėsi iki 30 vyrų, kurių vadu buvo laikomas Mykolas Savickis(548,136).

Be batalionų junginių veikė atskiri DKR padaliniai arba visiškai savarankiškai būriai. Toks buvo štabo apsaugos, tiksliau J.Misiūno-Žaliojo Velnio asmeninis apsaugos būrys, padalintas į 4 skyrius: iki 1944 m. gruodžio vidurio jam vadovavo S.Misiūnas-Senis, po jo Kalnynas(sl.), o 1945 m. kovo mėn. už parodytą drąsą ir sumanumą būrio vadu paskirtas V.Akūnis-Voveris(460,51). Po pastarojo arešto, būriui jau ilgam ėmėsi vadovauti buvęs 3-o skyriaus vadas Petras Petkevičius-Dramblys.

Albertas Rudis-Žirniukas vadovavo rezervistų žvalgybos būriui, veikė rezervinis Tigro(sl.) būrys ir kt.(460,23,52). Savarankiškai veikė Stabintiškių būrys, vadovaujamas Broniaus Čėsnos-Žaibo, kuris kovo mėn. formaliai buvo įtrauktas į DKR orgbūrių sistemą(460,65). Tokie būriai buvo pastoviai steigiami ir pertvarkomi: pavasarį sudaryti Kaišiadorių vls. Pazaliesės k. Dičkaus, nedidelis Smilgių k. - Benado Jurevičiaus-Alksnio, kovo 1 d. įsteigti Beržo(sl.), Lapės(sl.) iš 7 žmonių, o Žiezmarų vls. - Pabaisos(sl.) iš 12 žmonių; Žaslių vls. - Laukogalių k. Briedžio(sl.), Slabados k. Motiejaus Misiūno-Kryžiuočio (pas kurį buvo saugomas DKR štabo archyvas)(640, 68,71). Dimidavičiaus-Riterio būrys kovo mėn. buvo išduotas(461,52). Be būrių buvo suformuotos ir orgkuopos - Žaslių vls. Rečionių k. Juozo Kaselausko(460,71). Gegužės mėn. Vincas Žukauskas-Putinas Žaslių vls. vŠešonių miške surengė 14-15 rezervistų iš Šešonių, Bekštonių, Vareikonų, Lalenu, Lemučionių (Lemutėnu), Padvarių k. pasitarimą(741,6,8,11).

Ukmergės aps., nors ir priklausė Vilniaus apygardai kaip 1-os LLA apylinkės teritorija, tačiau dėl geografinių ypatumų šio krašto partizanai išsiskaidė į tris skirtingus centrus - tiek stiprius, kad bendras junginys buvo neįmanomas. Vakarų dalis priklausė apylinkės vadui kpt.J.Krikštaponiui, šiaurėje susidarė savarankiška Balninkiečių rinktinė (grupė), o pietuose savo veiklą plėtė DKR. Pastaroji veikė efektyviausiai - DKR vanagai iš šių kraštų (J.Daškevičius-Papūga, J.Norkus-Kerštas, K.Surmilavičius-Klevas ir kt.) buvo siunčiami į gimtines su atitinkamomis instrukcijomis, susiorganizavusių būrių vadai gaudavo oficialų paskyrimą iš DKR štabo, buvo numatoma pastovių ryšių sistema. 1945 m. pavasarį šis darbas dar palengvėjo, nes ir šiaip legendinis Žalasis Velnias dar tapo ir apylinkės vadu bei Vilniaus apygardos organizatoriumi.

Jeigu 1944 m. pabaigoje-1945 m. pradžioje ukmergiškiai buvo tvarkomi 5 LLA apylinkės batalionų sistemoje, nesilaikant griežtos apskritinės delimitacijos, tai gegužės mėn. pabaigoje buvo pradėtas dalinių atskyrimas, orientuojantis į 2-os Ukmergės rinktinės sukūrimą. Skiriamoji riba tarp rinktinių numatyta Neries upė.

Gegužės mėn. J.Daškevičius-Papūga paskirtas trečiojo rajono vadu, kuriame veikė 40 partizanų būrys Gelvonių vls. Keižionių, Būdos, Perelazų, Veprių vls. Apeikiškių, Kunigiškių, Samantonių, Sližių k.(4,159; 140,94). Veprių vls. Barboriškių, Sukynės, Knizlaukio, Pakalnos k. veikė Tamošiūno 25 žmonės, o Rizgonių, Bečių, Jonavos vls. Užupio (Zarečės) miške - Ramanausko 35 žmonės(140,94).

Ketvirtojo rajono vadas Kazys Ragulis-Baravykas veikė Gelvonių vls. Upninkų miške tarp Neries ir Šventosios(4,160; 515). Šiame miške veikė ir kuopos vadas A.Vaškevičius-Svyrunėlis, o 1945 m. sausio mėn. buvo įrengti Vlodo Vinckaus-Kardžio būrio bunkeriai(514).

Gegužės pradžioje Deltuvos vls. Kreivių, Jakutiškių, Mylašūnų ir kt. kaimuose veikė Radzevičiaus-Obelies 18 partizanų būrys, turėjęs stovyklą Jakutiškių miške(140,94). Pabaisko, Veprių ir Deltuvos vls. trikampyje veikė 30 žmonių Apolevičiaus-Barzdos būrys, besilaikantis Veprių vls. Užušilių miške(140,94).

Gelvonių vls. Keižonių k. veikė 3-ojo bataliono 1-a kuopa, vadovaujama Paplausko-Audros(460,20). Nuo vasario mėn. Gelvonių-Musninkų vls. veikė vietinis J.Lisausko-Erelio būrys(673,205).

1944 m. gruodžio mėn. Musninkų vls. veikė Č.Tveragos-Vilko ir J.Milkevičiaus-Krūmo (Krūmyno) būriai, palaikantys ryšius su E.Kavaliausku(550,68). Krūmas po J.Norkaus-Keršto žūties 1945 m. kovo mėn. perėmė būrio vadovybę ir veikė Narvydžių, Kaimynėlių, Pigašių, Prienų, Liuliškių ir kt. kaimų apylinkėse(625). Abu būriai veikė derindami veiksmus su J.Naraškevičiaus-Šerno Vindeikių apylinkės būriu.

1944 m. gruodžio 1 d. Č.Tveragos-Vilko vadovaujamas 2-ojo bataliono orgbūrys buvo performuotas į šio bataliono reikalų kuopą(461,6). 1945 m. kovo mėn. ji buvo pavadinta 3-ia kuopa ir skirta apylinkės štabo funkcionavimui bei saugumui užtikrinti. Kuopą sudarė du būriai (anksčiau buvę skyriai; 2-o vadas - Vaclovas Drumstas-Karabinas), o taip pat atskiras 5-os LLA apylinkės ryšių būrys - vadė A.Sipavičiūtė-Velnio Išpera(460,143; 461,52,56; 550,117).

1-ojo bataliono veikiančioji kuopa, vadovaujama E.Svilos-Slyvos 1945 m. vasario-gegužės mėn. susidarė iš trijų būrių: Uosio, Liūto ir Putelio. 1-as būrys iš 25 partizanų, vadovaujamas Prano Krupausko-Uosio, 1944 m. gruodžio mėn. veikė Giedraičių vls.(639,172). 1945 m. sausio mėn. P.Krupauskas-Uosis užmezgė ryšius su DKR vadovybe, buvo oficialiai paskirtas būrio vadu, numatytos ryšių galimybės ir į štabą atsiųsta Marytė Velonytė-Tulpė, kuri kiekvieną mėnesį perduodavo atitinkamą informaciją apie būrio veiklą ir atnešdavo direktyvas(639,173,203). Gegužės 29 d. būrio vadu vietoje P.Krupausko-Uosio buvo paskirtas skyriaus vadas Žvirblis(sl.)(639,174). Būrys veikė Giedraičių vls. Ringelių, Širvintų vls. Gavėnių ir Šešuolių vls. Ščiuriškių k. pereidamas ir į Molėtų vls. Stirnių, Simunčių k. apylinkes(639,192). 2-am būriui iš 12 partizanų vadovavo Liūtas(sl.) ir 3-am - Putelis(sl.)(639,204-205).

1944 m. pabaigoje-1945 m. pradžioje Giedraičių, Želvos, Šešuolių ir Širvintų vls. toliau veikė du stambūs partizanų daliniai: Žaibo ir Vanago būriai. Kovo mėn. po Žvgyginės (Pabaisko vls.) kautynių, žuvus Žaibui(sl.) ir jo pavaduotojui bei išsiblaš-

kius partizanams, stipriausia liko Vanago kuopa(516,105). Ji telkė apie 60 partizanų ir veikė visą laiką kompaktiškai Želvos vls. Aukštadvario, Lelikonių, Sauginių, Talučių, Šešuolių vls. Bajorų, Rubikonių, Serapiniškių, Giedraičių vls. Latvių k. apylinkėse(516,31; 140,94). Dar balandžio mėn. ši kuopa, padalinta į 4 skyrius po 13-15 žmonių buvo subordinuota ar gaudavo įsakymus iš DKR (Žaliojo Velnio) štabo(516,31,103).

1945 m. pradžioje vieno Vanago kuopos skyriaus vadas Povilas Švelnikas-Voldemaras, po nesutarimų su S.Griniumi-Vanagu, pasitraukė iš šio dalinio ir greitai sukūrė naują 40-50 partizanų būrį, nuo balandžio mėn. vadintą Voldemaro grupe, bet kontaktų ir organizacinio ryšio su Vanagu nenutraukė(516,105). Grupė veikė į šiaurę nuo Šešuolių vls. Kiauklių mstl., Želvos vls. Lelikonių k. apylinkėse, Giedraičių vls. Pusnėsgirioje (Pusnės, Kazokų k.)(516,105).

1944 m. pabaigoje-1945 m. Molėtų, Giedraičių ir Inturkės vls. sandūroje: Giedraičių, Molėtų, Bijutiškio, Dubingių, Pusnės, želvos, Videniškių, Ambražiškių apylinkėse veikė vietinis iki 14 partizanų P.Gruzdo-Vėtros būrys(477).

1945 m. pradžioje J.Šibailos junginys Želvos, Balninkų ir Molėtų vls. buvo padalintas į 4 grupes: Vėtros - Alfonso Saugūno, Vilko - PMieželio (Maželio), Alfonso Morkūno-Plieno ir Edvardo Valiūno(140,73). Grupės štabas laikėsi netoli Balninkų ir vadovavo nuo 100 iki 140 partizanų (gegužės mėn. pradžioje)(140,94). A.Saugūno Vėtros grupė iš 35 žmonių veikė Balninkų vls. Dauboriškių, Želvos vls. Adamavos miške, Molėtų vls. Juodakelių, Pikčiūnų, Petrauskų, Žvynėnų, Dabužių, Kuršiškių k.(140,94).

A.Morkūno-Plieno grupė iš 16-30 žmonių veikė Balninkų vls. Dauboriškių, Maikiugalių, Ščiurio, Molėtų vls. Juodakelių, Žemaitkiemio vls. Skačiūnų k. bei Žemaitkiemio, Šešuolių, Lyduokių apylinkėse(140,94; 737,92). Plieno grupei priklausė psk.N.Leškausko-Beržo būrys; 1944 m. gruodžio mėn. jis turėjo 25 partizanus, suskirstytus skyriais, veikusius daugiausia Aluntos vls. Juozapavos, Spiečiūnų k. apylinkėse(674,233; 679,324). Gegužės mėn. Plieno grupė buvo priskirta prie mjr.J.Pakalnio(sl.) junginio; ryšius palaikė ryšininkė Birutė(sl.) per kunigą Edvardą Semašką-Šiaudelį(737,92,94).

Žemaitkiemio, Kurklių ir Skiemonių vls. veikė 90-100 vyrų A.Bagdono-Aro padalinys. Gegužės pradžioje Žemaitkiemio vls. veikė Genio(sl.) būrys iki 40 žmonių, pavaldžių 5 LLA apylinkei (Žaliojo Velnio vanagams)(140,93).

1945 m. pavasarį gimtasis vietoves pasiekė desantininkas Vaclovas Treščinskas-Pelėda iš Jiezno desanto. Jis Jonavos apylinkėse ėmė organizuoti būrį, veikusį Jonavos, Žeimių ir Vandžiogalos vls. sankirtoje(634).

Švenčionių partizanų grupei vadovavo J.Kamarauskas-Karijotas, veikęs Labanoro miške, pietinėje dalyje ir 1945 m. sausio mėn. pasitraukęs su savo daliniu nuo rusų kariuomenės siautimo ir atvykęs pas J.Misiūną-Žaliajį Vėlnią į Musninkų vls. miškus(166; 460,110). J.Kamarausko-Karijoto iniciatyva ir buvo surengtas DKR inspekcinis žygis, tačiau skirtingai nuo trakiškių, Karijoto vyrai sėkmingai vasario-kovo mėn. grįžo į Švenčionių aps.

Apolinaras Juršys-Vytenis

Pranas Švilpa-Barzdyla,
Ažuolas

Benediktas Kaletka-Senis

Jonas Kimštas-Dobilas, Žalgiris

Mykolas Vilutis-Klevas

Stasys Guiga-Liūtas

ŠIAURINĖ VILNIAUS APYGARDOS DALIS

1944 m. lapkričio pabaigoje-gruodžio mėn. kaip ir visoje Rytų Lietuvoje, taip ir Labanoro bei kitų Nalšios girių partizanai ėmė grupotis iš skyrių į būrius ir slėptis miške, iškastuose bunkeriuose, o priešui šukuojant miškus telktis į dar didesnes grupes(694,121). Gruodžio pradžioje susiformavo rajoninis (Saldutiškio vls.) Šermukšnio štabas, kuriam priklausė "žmonės iš Vilniaus" - vadas Dėdė(sl.) (kpt.Budrys?), štabo viršininkas ir vado pavaduotojas Kostas(sl.) (kpt.K.Grigaitis?), vado adjutantas M.Vilutis-Klevas, štabo ryšininkas Vincas Dervinis(708,98-99). Partizanus globojo Kirdeikių klebonas Petras Liutkus-Žemaitis(708,108).

Rajoninis štabas buvo įrengtas Saldutiškio vls. Ripaičių k. pas Jurgį Maniūši(708,96). Šermukšniui priklausė A.Juršio-Vytenio Šiškinių, Petro Mačiulio 10 vanagų rezervinis Ripaičių, Balio Žilėno Strokių, Kliuko Puziniškiu būriai(708,97,100,106).

Gruodžio pradžioje Kirdeikiuose su L.Vilučiu-Bitinėliu susitiko atstovas iš Vilniaus LLA centro - V.Gyls-Jaunutis, mezgantis ryšius tarp būrių bei kuriamo Vilniaus apygardinio štabo(761). Gruodžio pabaigoje iš Vilniaus LLA centro atvykus kpt.Kirviui-Gaidukui(sl.) ir perėmus štabo viršininko pareigas, buvo sudarytas Tigro rinktinės štabas(320,11,16,28; 478). Štabo ryšininku paskirtas L.Vilutis-Bitinėlis, numatant perkelti jį į Vilnių, žvalgybos skyriaus viršininku A.Kuryla-Žėrutis, štabo ryšių įgaliotiniu Algimantas Šumėnas-Kurklis (Vėjas), ūkio skyriaus viršininku bei archyvo saugotoju Jeronimas Bulka-Pakasas(321,14; 710,31; 761). Su Vilniaus LLA centru buvo susijęs Bronius Zinkevičius, kuris kartu su broliu Kaziu savo tėvų sodyboje bunkeryje paslėpė visą Saldutiškio valsčiaus archyvą, atgabentą Verutės Deveiktės-Ramunės(761).

Gruodžio 31 d. Tigro rinktinės vadovybės iniciatyva Saldutiškio vls. Kirdeikių apylinkėje buvo surengtas Utenos ir Švenčionių apskričių LLA ir Kėstučio organizacijų vadų pasitarimas dėl galutinio abiejų organizacijų susivienijimo viename partizanų junginyje. Į susirinkimą buvo pakviesti Utenos aps. Kėstučio vadovas mjr.B.Vaivada-Vilkas, mjr.Benediktas Kaletka, buvęs Vietinės rinktinės 305-ojo bataliono vadas, gyvenęs pas kpt.Feliksą Kvantūną Leliūnų vls. Kvaselių k.(321,9-12). Pagal "savarankiškus parodymus" mjr.B.Kaletka buvo atvykęs, bet dėl areštų nieko nerado, tačiau 1945 m. sausio mėn. per ryšininką A.Šumėną-Kurklį gavo iš B.Vaivados pranešimą žodžiu apie tai, kad LLA ir Kęstutėnai nuo šiol dirbs bendrai(694,121).

Pasitarime Ripaičiuose pas J.Maceiką dalyvavo mjr.B.Vaivada-Vilkas, kpt.Kirvis-Gaidukas(sl.), kpt.Budrys (Dėdė?), A.Kuryla-Žėrutis, J.Daščinskas-Dobilas, L.Vilutis-Bitinėlis ir A.Šumėnas-Kurklis (ar kažkas kitas)(761). Jame buvo numatyta Labanoro masyve sukurti veikiantį partizanų junginį - Tigro rinktinę ir organizuoti tris teritorinius jos batalionus Švenčionių, Utenos bei Zarasų aps. B.Vaivada apsiėmė parengti politinius bendrosios organizacijos įstatus bei kai kuriuos operatyvinius planus, o LLA karininkams atiteko praktinis partizanų organizavimo darbas.

1945 m. sausio mėn. Tigro rinktinės štabo organizacinio skyriaus viršininku buvo paskirtas lt. V.Žaliaduonis-Arūnas(322,36). Į rinktinės vadovybę buvo įtraukti vyrai iš 1944 m. gruodžio 23-24 d. desanto: agitacijos ir propagandos skyriaus viršininku - Jonas Basys-Putinas, štabo viršininko pavaduotoju - Adolfas Grigonis-Paberžis(322,66; 323,34; 478). 1944 m. gruodžio-1945 m. sausio mėn. organizuodamas Suginčių-

Skudutiškio vyrus į Tigro rinktinę dirbo ir Pranas Švilpa-Barzdyla(361,170).

Sausio-vasario mėn. vykstant okupantų kariuomenės siautimui, vadovybė patyrė pirmuosius nuostolius - sausio 10 d. žuvo vienas rinktinės organizatorių M.Vilutis-Klevas, 13 d. suimtas L.Vilutis-Bitinėlis(591,22). Dalis partizanų pasitraukė į pietus kartu su J.Kamarausku-Karijotu, kur šis užmezgė ryšius su DKR vadovybe.

Vasario pradžioje į Švenčionių aps. dirbti LLA štabe atvyko kpt.Vincas Gumauskas(389,47). Tą pat mėnesį kpt.Kirvis-Gaidukas(sl.) ir ltn.V.Žaliaduonis-Arūnas sustiprino štabo pajėgas mobilizuodami mjr.B.Kaletką, ltn.J.Kimštą. Kovo 7-8 d. atvykus rogėmis į Labanoro girią ir pasitarus buvo iš naujo pasiskirstyta pareigomis: LLA Rinktinės Tigras vadu tapo mjr.B.Kaletka-Senis, jo pavaduotoju ir 3-os kuopos vadu - ltn.J.Kimštas-Dobilas, 5-os kuopos vadu - ltn.V.Žaliaduonis-Arūnas, rinktinės vado adjutantu ir propagandos skyriaus viršininku - P.Švilpa-Barzdyla, ryšių ir žvalgybos - J.Basys-Putinas, ūkio - Griausmelis(sl.)(694,121).

Kpt.Kirvis-Gaidukas(sl.) liko LLA Vyr.Vadovybės atstovu (tiksliau Vilniaus apygardinio štabo organizatoriumi ir vadu). Iki tol egzistavęs junginys irgi palaipsniui buvo numatytas perorganizuoti pagal Vilniaus apygardos padalinimą į apylinkes, vadovaujantis 1944 m. gruodžio 10 d. LLA Vyr.vanagų vado operatyviniu įsakymu Nr.4 ir apygardos 1945 m. sausio mėn. įsakymu Nr.1. Buvo numatyta Tigro rinktinės pagrindu sukurti tris apylinkes, veikiančias Utenos, Zarasų ir Švenčionių aps. 1945 m. pradžioje A.Šumėnas-Kurklys pagal Tigro rinktinės vado nurodymus Utenos aps. ėmė kurti platų (apie 200 žmonių) OS pogrindžio ir ryšių tinklą(663,26).

Tigro rinktinės pagrindinės pajėgos ir štabas iki kovo mėn. dislokavosi Linkmenų vls. netoli Paluknio vns. trijuose, kaspusę kilometro vienas nuo kito, bunkeriuose: centriniame - Štabo (apie 60-70 partizanų), Vilniaus būrio (70-80 partizanų), ir dar sausio mėn. įrengtame 75-tame (apie 60 partizanų)(478). B.Kaletka mini 6 slėptuves partizanams ir 1 štabui(694,122). Kovo 8 d. duomenimis šias vanagų pajėgas sudarė 260 partizanų, apsiginklavusių 20 lengvųjų kulkosvaidžių, 35 automatais, 195 šautuvais ir 15 pistoletų, turinčių apie 130 granatų ir 2400 vienetų paprastų šovinių bei 4000 automatams(694,121). Štabe buvo rašomoji mašinėlė, rotatorius, radijo imtuvas ir du radijo siųstuvai(694,121). Propagandos skyrius leido laikraštį "Partizanas"; Kirdeikių klebonas Petras Liutkus-Juodasis Petras (Žemaitis) buvo ryšininkas su LLA pogrindžiu Vilniuje ir KLT narys(478).

75-am būriui vadovavo Vaclovas Šiaudinis-Eglaitis(478). 8 km nuo Tigro rinktinės veikiančiojo dalinio bunkerio, buvo įrengti dviejų atskirų dalinių: Linkmenų vls. Kiauneliškio miške - Margio (apie 60 partizanų), vadovaujamo kuopos vado Apolinaro Juršio-Vytenio, ir Kauno (apie 60 partizanų) būrio, vadovaujamo psk.A.Krinicko-Romelio, bunkeriai(478; 694,122). Palsodžio miške telkėsi dar 100 vyrų(478). Adutiškio vls. Antanų miške veikė atskiras 30 partizanų būrys, vadovaujamas Vlodo Kliuko-Ožio iš Linkmenų desanto(694,122). Tokiu būdu vien Labanoro miškuose Tigro rinktinę sudarė apie 510 partizanų.

Po kovo mėn. įvykusio Labanoro miškų valymo, vadovybės areštų bei kitų priešoperacijų, dėl sunkumų su maistu bei saugumo sumetimais ankstesniosios formacijos Tigro rinktinė išsisklaidė. Kiauneliškio kautynių metu žuvo kuopos vadas A.Juršys-Vytenis ir visas Margio būrys, tačiau pagrindinės rinktinės pajėgos nenukentėjo. Kaip ir mažesni Labanoro miškų partizanų būreliai bei skyriai, sudarę pa-

grindą naujam struktūriniam persitvarkymui. Kovo 11 d. veikiančiojo dalinio vana-
gai buvo išskirstyti būriais ir jų vadams nurodyta vykti į savo gimtąsias apylin-
kes(694,123). Rinktinės štabas su 60 partizanų būriu pasitraukė į Antanų miškus,
prie administracinės sienos su Gudija ir ten išbuvo apie savaitę. Žygiuojama nakties
metu, nedideliais atstumais per Labanorą link Pabradės, pro Naručio ežero apylin-
kes į Antanų girią. Čia iš V.Kliuko-Ožio ir 75-o būrio partizanų buvo suformuota
Tigro rinktinės Adutiškio Vanagų kuopa su stovėjimo vieta Antanų miške(478;
694,123).

Toliau vadovybė žygiavo per Adutiškio, Tverečiaus, Daugėlišio, Ignalinos, Sal-
dutiškio vls. Kovo pabaigoje Daugėlišio vls. atsiskyrė dalis partizanų su ltn.V.Žalia-
duoniu-Arūnu veikti šiose vietovėse, o Kirdeikių rajone - adjutantas PŠvilpa-Barz-
dyla ir Griausmelis(sl.), išvykę į Leliūnų apylinkes(694,124). Propagandos viršinin-
ko pareigos laikinai buvo pavestos J.Basiui-Putinui, o per klajonių laiką iki ba-
landžio 30 d. buvo išleisti du laikraščio numeriai(694,124).

Spaudos leidimo sunkumai, besitartinanti Antrojo pasaulinio karo pabaiga, ryšio
problemos bei atšilimas vertė vadovybę ieškoti pastovios dislokacijos vietos. Ja vėl
buvo pasirinktas didysis Labanoro masyvas su daugybe ežerų. Gegužės pradžioje
Tigro rinktinės vado mjr.B.Kaletkos įsakymu štabo partizanų branduolys, vado-
vaujamas ltn.J.Kimšto-Žalgirio (Dobilo), kartkartėmis keisdamas vietovę, turėjo
palaikyti ryšius tarp Kirdeikių rajone susitelkusių Jono Miškinio-Beržo apie 100 žmo-
nių bei miške į šiaurės vakarus esančiu A.Krinicko-Romelio apie 60 partizanų dali-
niais, o taip pat susisiekti su Suginčių-Skudutiškio vyrais(694,124).

Įsakyme buvo nurodyti ir partizanų taktikos pakeitimai: kadangi karas artėja prie
pabaigos, kovotojams buvo įsakyta pasidaryti slėptuves po 3-4 žmones, laikytis griežtos
konspiracijos ir palaikyti tarpusavio ryšius(694,125). Pats B.Kaletka, palikęs ryšio
punkto Pakalnių miške pas Rėžą-Miškinį ties vieškelio Pakalniai-Leliūnai koordina-
tes, grįžo į Kvaselius(694,125).

Tolimesnė šių apylinkių partizanų organizacinės struktūros raida neatsiejama
nuo santykių su kitomis pagrindžio organizacijomis (kęstutėnais ir Laisvės kovoto-
jais), kurios, skirtingai nuo kitų vietovių rezistentų, sugebėjo sukurti gana stiprius
partizanų dalinius.

Daliai partizanų Adutiškio apylinkėse vadovavo dar 1944 m. lapkričio pabaigoje
atvykę desantininkai Zigmas Raulinis-Dobilas ir jo brolis Vytautas Raulinis-Aitva-
ras, ypač pirmasis, vado postą pelnęs savo autoritetu. Susipažinęs su padėtimi Švenčio-
nių miškuose, jis ėmė savarankiškai jungti klajojančius mažus partizanų būrelius į
didesnius ir juos kariškai, organizuoti. Per trumpą laiką - iki 1945 m. balandžio mėn.
- jo organizacija išaugo nuo šimto iki 400 partizanų, išsidėsčiusių įvairiose vietose,
dalis, be abejo, slapukų pavidalo(728,136; 361,21). Viena iš priežasčių, kodėl nebu-
vo įsijungta į LLA buvo kaip tik stiprios vadovybės trūkumas(728,136).

Z.Raulinis-Dobilas palaikė ryšius su ltn.V.Žaliaduonio-Roko 150-200 vyrų gru-
pe, Švenčionių ir Švenčionėlių partizanų grupėmis ir LLA Tigro rinktine(728,136;
361,21). Kurį laiką buvo palaikomi ryšiai ir su J.Kamarausku-Karijotu, bet šiam
išvykus link Didžiosios Kovos branduolio dislokacijos erdvės, ryšys nutrūko(728,136).

Balandžio 25-26 d. Švenčionių aps. Adutiškio vls. Antanų miške įvyko parti-
zanų vadų pasitarimas, kuriame dalyvavo Laisvės kovotojų sąjungos atstovai

kpt.Z.Raulinis-Dobilas ir V.Raulinis-Aitvaras, LLA - būrių vadai bei Tigro rinktinės štabo karininkai Vaitkevičius-Vėtra ir Vladas Mikulėnas-Rūkas, Kovos Vienybės - Matas Mastauskas-Matas ir Jonas Kukauskas-Arūnas(135,162-163; 728,137). Buvo aptariami bendrosios Pasipriešinimo organizacijos steigimo, partizanų vieningimosi bei pagrindinių komitetų steigimo miestuose klausimai, pasiūlyta naujos jungtinės (miško-miesto) organizacijos - Lietuvos Partizanų sąjungos idėja(728,138). Tačiau LLA atstovai nesirengė nieko naujo kurti, o bendrą darbą suprato savo organizacijos, kaip visatautinės, rėmuose(728,138).

Nepaisant LLA atstovų pasitraukimo, gegužės pradžioje buvo išrinktas LPS štabas ir prasidėjo naujosios organizacijos veikla. Iš Roko, Mingailos, Mindaugo ir Šeškaus būrių buvo numatyta sudaryti 500-600 vyrų rinktinę ir ją pavadinti DLK Gedimino vardu(728,139). Branduolio būriui pavesta vadovauti V.Rauliniui-Aitvarui, o pats LPS vadas Z.Raulinis-Dobilas atsidėjo teoriniams bei organizaciniais naujosios sąjungos reikalams(728,139).

Į LPS įėjęs Zigmo Siniaus-Šeškaus apie 18 partizanų būrys sukurtas 1945 m. balandį Švenčionių ir Švenčionėlių vls.(361,20). Jame savo kovos kelią pradėjo ir ilgiausiai išsilaikęs Lietuvos partizanas Stasys Guiga-Liūtas(84,390).

Gegužės mėn. gavus mjr.B.Kaletkos leidimą, buvo pradėta formuoti bendra Lietuvių partizanų Sakalo rinktinė ir gegužės 23 d. rinktinės įsakymu Nr.1 buvęs padalinio Tigro štabas tapo Sakalu, paliekant galioti ankstesnius įsakymus bei jų numeraciją, patvirtinant esamose pareigose būrių ir skyrių vadus, tiesiogiai subordinuotus batalionų vadams(545,10; 663,155). Savo ruožtu, kontaktai su LPS, matyt, paskatino Sakalo organizatorius imtis ir aukštesnio lygio vadovybės atkūrimo, nes balandžio pabaigoje P.Švilpa-Ažuolas (Barzdyla) per ryšininę Vandą Baltaduonytę kvietė Vilniaus LLA pagrindžio grupės veikėją Zigmą Petrauską-Beržą "dirbti į Apygardą" ir prašė parūpinti baterijų radijo imtuvui, rašomąją mašinėlę, rotatorių ir popieriaus(361,171).

Apygardiniame štabe po 1945 m. pradžios LLA centro Vilniuje areštų praktiškai liko tik M.Juršėnas-Ilgis(692,157). Gegužės pradžioje jis išvyko Saldutiškio kryptimi(692,154). Kirdeikuose slėpėsi ir kpt.V.Gumauskas, dar 1945 m. pradžioje gavęs įsakymą vykti į Švenčionių aps. darbui apskrities štabe(692,157). Bet kuriuo atveju buvo konstatuojama, kad Apygardinis štabas egzistuoja ir palaiko ryšius su periferija.

Kovo mėn. po Labanoro ir gretimų miškų valymo, K.Kaladinsko-Erškėčio vadovaujamas partizanų telkinys išsisklaidė po keliasdešimt vyrų; branduolys iš 60 vyrų perėjo į Gražiapušio mišką prie Užsienių k. (Salako vls.)(343,176). Gegužės mėn. Erškėčio kuopą sudarė apie 100 žmonių(925,25). Salako vls. Antano Juotkos būryje 1945 m. pavasarį buvo iki 70 žmonių.

1945 m. pavasarį vėl organizavosi Tverečiaus, Mielagėnų, Adutiškio vls. ir Pastovių r. E.Urbonavičiaus-Svajūno iki 25-30 partizanų būrys(694,94). Tuo tarpu Kirdeikių būrio vadas J.Gimžauskas-Klimašauskas palikęs partizanus išvyko, praradęs ryšį(721,23). Gegužės mėn. Mineiškiemio, Kirdeikių vyrus perėmė V.Kliukas-Matulis Jurgis, ėmęs vadovauti Liūto būriui(84,182). Adutiškio Vanagų kuopai iš 50 žmonių liko vadovauti psk.Jonas Klonis-Vanagas.

Kovo mėn. po Kiauneliškio kautynių iš Romelio būrio žuvo apie 30 partizanų,

kiti išsiskirstė, veikė pavieniui, dalis užsiregistravo(679,385). Gegužės mėn. Palsodžio miške A.Krinickui-Romeliui vėl pavyko sutelkti būrį(679,385).

1945 m. vasario mėn. užverbuoto registranto Misiūno(a.sl.) išdavystė buvo sunaikintas A.Cicėno-Kapitono būrys, sušaudant ir potencialius pasipriešinimo dalyvius - besislapstančius nuo mobilizacijos vyrus Vaikučių ir Busilų k.(84,57,101,131).

Šiaurinės Vilniaus apygardos dalies padėtis buvo panaši į DKR. Partizanai čia telkėsi trijų apskričių sandūroje, kur veikė net trijų apskričių ir dviejų skirtingų pagrindinio organizacijų atstovai. Organizaciniu požiūriu viskas savotiškai dubliavosi - vienoje apskrityje vienu metu tarsi kuriamos dvi skirtingos rinktinės, bet toje pat erdvėje ir iš tų pačių vyrų. Pavasarį atsiranda LPS, bet LLA stengiasi išsaugoti savo organizaciją, ryšiai iš Vilniaus ateina vėlgi dviem kanalais LPS-LLA bei atskiru ju LLA, o balandžio mėn. pasirodo ir J.Kamarauskas-Karijotas su savo ryšiais ir subordinacija Žaliajam Velniui.

Nepaisant chaotiškumo, Vilniaus apygardos organizavimas 1945 m. pavasarį vyko pakankamai koordinuotai ir pagal vieningą planą, nors ir buvo vykdomas iš dviejų skirtingų centrų. Tai liudijo žymiai aukštesnis organizuotumo lygis nei 1944 m. Partizaninio gyvenimo praktika neišvengiamai darė pataisas organizaciniame procese - 1945 m. kovo-gegužės mėn. didžioji Vilniaus LLA apygarda natūraliai skyla į du labiau kompaktiškesnius apygardinius junginius, kuriuose susiliejo tiek iš viršaus, tiek iš apačios kuriamos hierarchinės struktūros, skirtingos organizacijos bei taktinės nuomonės. Gegužės mėn. faktiškai turime dvi naujas partizanų apygardas, kurių jūrinis apipavidalinimas bei oficialusis įkūrimas, deja, teko tik rudenii.

LLA KAUNO APYGARDA

Vidurio Lietuvos - Kėdainių, dalies Ukmergės, Kauno bei Panevėžio aps. - partizanų organizacinė veikla buvo įtakojama šios teritorijos geografinių ypatybių bei okupantų siautimo. Ši erdvė pasirodė esą pagrindinių partizanų veikimo sričių periferija (geografiniu, ne veiklumo požiūriu), dalijama tarp Rytų, Šiaurės, Vakarų ir Pietų centrų. Organizacinis šios erdvės išskaidymas LLA Vilniaus, Panevėžio ir Kauno apygardoms, negalėjo būti veiksmingai įgyvendintas, nes partizanavimo praktika greitai parodė, kad šiose vietovėse būtinas savarankiškas vadovavimo centras.

LLA Kauno apygardai pagal pirminį 1944 m. gruodžio pradžios sumanymą turėjo priklausyti Raseinių, Kėdainių, Kauno, Šakių, Marijampolės, Vilkaviškio, Seinų ir Alytaus aps., tačiau jau 1945 m. pavasarį Užnemunės apskritys buvo išskirtos naujai Marijampolės apygardai, LLA Alytaus apylinkė liko sunkiai pasiekiamą administruoti ir veikė savarankiškai, o Raseinių aps. ėmė veikti Šiaulių apygardos organizatoriai. Tokiu būdu Kauno apygardai teliko tik dvi apskritys - Kauno bei Kėdainių ir prie jų prigludantys Panevėžio bei Ukmergės aps. pakraščiai.

Čia 1944-1945 m. žiemą aiškiai išsiskyrė du dideli partizanų telkimosi rajonai, tarp kurių skiriamoji riba ėjo maždaug Nevėžiu. Abu telkiniai gravitavo į Kauną, kuriame tuo pat metu buvo ir gausiausias pagrindis, susidedantis iš skirtingų organizacijų bei centrų, besivaržančių dėl vadovavimo ir komplikuojančių vieningos organizacinės struktūros kūrimą.

Danielius Vaitelis-Atamanas, Briedis

Antanas Slučka-Šarunas

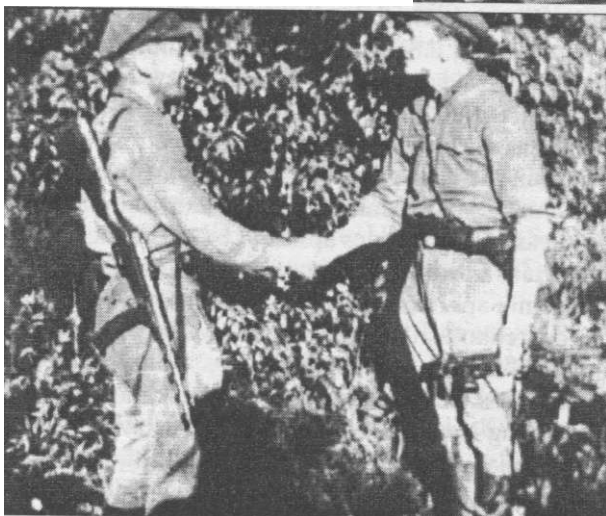
Jonas Stanevičius-Dėdė Vaitkus

Petras Blička-Plerna

Vaclovas Girdėnas-Lakūnas

Danielius Vaitelis-Briedis ir Antanas Žilys-Žaibas

Alfonsas Smetona-Žygau-das

1944 m. pabaigoje 1-ojo ir 2-ojo Ukmergės LLA rajonų pagrindu buvo sudaryta 1-oji LLA apylinkė (Ukmergės). Formaliai ji įėjo į Vilniaus apygardos sudėtį, tačiau geopolitinė apskrities padėtis ir partizanų branduolio veikimas Ukmergės-Panevėžio-Kėdainių aps. paribiuose sąlygojo naujus pokyčius. Lėno miškų partizanų vadovybei buvo lengviau organizacinę veiklą vystyti šiaurės-vakarų kryptimi, negu į rytus, kur gravitacijos centras atsidūrė pas Žaliajį Velnį Musninkų miškuose. Tokiu būdu, jau 1944 m. pabaigoje išryškėjo partizanų junginys, esantis net trijų apygardų teritorijose, tad naujo tipo savarankiško organizacinio darinio sudarymas tebuvo laiko klausimas.

Apylinkės vadu buvo kpt.J.Krikštaponis, jo pavaduotojas ir Vyties vanagų būrio (partizanų grupės) vadas - lttn.D.Vaitelis-Atamanas(460,42). Gruodžio mėn. prie štabo nuolat laikėsi apie 60 partizanų, tiek iš 1-ojo, tiek iš 2-ojo LLA rajonų būrių, kuriems vadovavo štabo nariai - Jonas Pakėnas, Florijonas Budnikas ir kt. Į štabą įėjo apylinkės vado pavaduotojas A.Smetona-Žygaudas, lttn.Antanas Danyla-Kernius, Boleslovas Eglinskas-Saulius/Aušrys, Jonas Dambrauskas, Juozas Survila-Šarūnas(100,5).

Po lapkričio pabaigos-gruodžio mėn. okupantų kariuomenės siautimo Ukmergės aps., iškilus išgyvenimo per žiemą problemai, dalis partizanų būrių išsisklaidė, žiemojo pavieniui ar nedidelėmis grupėmis. Iš vadovybės buvo gautas nurodymas skirstyti kiek galima mažesnėmis grupėmis, rengti bunkerius arčiau gyvenviečių, globojamus gyventojų(748). Lttn.D.Vaitelis žiemojo kartu su būrio vadu Stasiu Širka bunkeriuose miške tarp Gaižūnų ir Žeimelių k. Šėtos vls.(140,221). Gruodžio 16 d. rusams įvykdžius antpuolį prieš Dalenkevičiaus (iki 12 partizanų) grupę Taujėnų vls. Šalnų k., persekiojant žuvo rinktinės štabo narys J.Pakėnas(140,221).

Neišsisklaidęs liko kpt.J.Krikštaponio štabo būrys Taujėnų vls. Užulėnio miške (tarp Taujėnų ir Šilų). Čia 1945 m. sausio pradžioje ėmė rinktis pavieniai partizanai, atvyko kpt.S.Eitmanavičiaus-Rūpužėno junginys, V.Steckaus vadovaujama desantininkų grupė. Tačiau sausio 9-12 d. okupantų kariuomenės puolimo metu žuvo 26 partizanai, tame tarpe kpt.J.Krikštaponis, V.Steckus, suimtas Antanas Krikštaponis(381,85). Junginys buvo stipriai dezorganizuotas, prarasti tarpusavio ryšiai. Tęsiantis priešo siautimams, iki kovo mėn. visi didesnieji partizanų būriai išsiformavo į mažesnius, geriau prisitaikiusius prie vietinių sąlygų, dalis partizanų slapstėsi pavieniui.

Apylinkės atkūrimą pradėjo keli štabo nariai ieškodami ryšių net trijuose - vakarų, šiaurės ir rytų - organizaciniuose centruose. 1945 m. žiemą J.Dambrauskas užmezgė ryšius Kaune su LLA vadu A.Eidimtu ir jo bei LIT autoritetą panaudodamas sutelkti pakrikusius vyrams. Orientacija į Kauno centrą nebuvo ilgalaikė, dėl vadovybės areštų, bet pakankama ryšių mezgimo prasme.

Sausio-vasario mėn. kitas štabo narys F.Budnikas per DKR (tarpininkaujant kunigui E.Semaškai-Šiaudeliui ir ryšininkei A.Paulavičiūtei-Indyrai) ėmė ieškoti tinkamo apylinkės vado ir buvo numatęs atkurti štabą(737,98,101). Skabeikių k. apylinkėse vasario mėn. susitelkė 60-70 partizanų iš išblaškytų Vanago (Vidiškių apylinkės), Radvilėno/Radvilionio, Žygardo ir Stiklo būrių(742,236). DKR dar perdavė ryšius su Plieno grupe, veikusia kitapus Šventosios, o A.Smetona-Žygaudas kovo pradžioje išvyko į Panevėžio aps. užmegzti ryšio su 3 Šiaurės LLA apygarda bei susitikti su lttn.D.Vaiteliu. Balandžio pabaigoje A.Paulavičiūtė-Indyra suvedė F.Budniką su mjr.J.Pakalniu, į partizanus išėjo ir kpt.J.Uselis(4,182-183; 737,90-91).

Ukmergės vls. Laukūnų k. pas Vinčą Balžą besilapstantis kpt.J.Īselis pavasari susitiko su Broniumi Jakūboniu-Stiklu, kuris paprašė imtis organizuoti partizanų grupes bei jas apmokyti(676,220). Gavus sutikimą, po kiek laiko Taujėnų vls. Skabeikių k. buvo surengtas J.Īselio, kunigo E.Semaškos-Šiaudelio ir B.Jakūbonio-Stiklo susitikimas, kurio metu 15-20 partizanų Stiklo būrys buvo prisaikdintas, suskirstytas į tris skyrius, patvirtinta vadovybė, o kpt.J.Īselio prašyta organizacinį darbą tęsti visoje Ukmergės aps.(676,222).

Gegužės pradžioje buvo sudarytas mjr.J.Pakalnio vadovaujamas junginys: Ukmergės rinktinė - iš 5 partizanų grupių, kurių kiekvienoje buvo po 15-20 veikiančių partizanų, dalis vyrų buvo slapukai(737,83,91-92). 1-ai grupei vadovavo F.Budnikas-Žaibas, žuvęs gegužės mėn.; 2-ai - Radvilėnas(sl.), 3-ai iš 40-60 partizanų Deltuvos ir Taujėnų vls. - B.Jakubonis-Stiklas, 4-ai, veikusiai Taujėnų vls. - vršl.Karalius Čukšys-Audra(737,91-92). 5-oji grupė buvo A.Morkūno-Plieno, perduota iš DKR į mjr.J.Pakalnio pavaldumą(737,92). Beto, junginio dalimi buvo laikomi S.Griniaus-Vanago būrys, veikęs Vidiškių rajone bei A.Smetonos-Žygaudo Raguvos ir Ramygalos vls. partizanai(742,209). Tuo pat metu Paulavičiūtė-Indyra per E.Semašką perdavė iš DKR štabo literatūros bei šifrą tarpusavio ryšiui(737,83). Ryšiams palaikyti buvo priskirtos dvi ryšininkės - Vanda Buteikytė-Pinavija iš Deltuvos vls. Obelių k. ir Birutė(sl.) (su Plieno grupe)(737,83,89).

1944 m. pabaigoje prie Šilų laikėsi apie 40-60 vyrų Vyties ženklų būrys, vadovaujamas Antano Žilio-Žaibo(745,64). Tai buvo Vaitelio vanagų kuopos branduolys, nes Žilys buvo vienas iš aktyviųjų Siesikų vls. partizanų ir per jo dalinį ėjo ryšys su pačiu ltn.D.Vaiteliu(748). Partizanai peržiemojo neišsisklaidę, judėdami ir įsirengdami laikinas žieminės stovyklavietes, veikė Juodgirio miškuose, apie Varlėnų, Šilų, Balelių, Šapio, Levaniškių, Janapolio, Traupio k.(745,65). 1945 m. ankstyvą pavasarį Vyties būrys (20 vyrų) pasirodė Siesikų vls. Viliūkų miške, vėliau grįžo į Varlėnų mišką(745,65).

Balandžio mėn. vėl pasigirdo apie Siesikų-Pagirių vls. veikiančią ltn.D.Vaitelio vadovaujamą Vyties rinktinę. Jis po kpt.J.Krištaponio žūties perėmė vadovavimą ir apjungė visus senuosius bei naujai besikuriančius partizanų būrius Taujėnų, Pagirių, Siesikų vls. Gegužės mėn. junginį sudarė judantis ltn.D.Vaitelio-Atamano 50 partizanų būrys Klikūnų miške, pastoviai besilankantis Siesikų vls. Myliūnų, Novosiolkų, Pagirio vls. Žižmių ir kt. kaimuose; Antano Vaičiūno-Dramblio - 15-22 partizanai Pagirio girioje ir Klikūnų miške, veikę kartu su Vaiteliu; Vytauto Eivos - 13-20 partizanų Gružų miške, veikę Aukštuolių, Keručių, Naujasodžiu, Meilūnų ir Gružų k.; Jono Gudelio 23 partizanai Viliūkų miške(245,83; 140,93). Balandžio 15 d. A.Vaičiūnas-Dramblis su 25 partizanais pasirodė Žeimių stoties rajone, 12 km nuo Žeimių, Žižmos k.(208,353).

Dar 1944 m. pabaigoje iš Vaitelio junginio išsiskyrė dalis partizanų į savarankišką būrį, kuriam vadovauti ėmė J.Survila-Šarūnas(725,203). Iki 40 partizanų bazavosi Siesikų vls. Gružų, Meilūnų, Myliūnų, Mykėnų, Češonių, Aukštolių, Jurgelioniu, Ukmergės vls. Laičių ir kt. kaimų rajone, kur turėjo daug ryšininkų ir rėmėjų(725,201). 1945 m. pavasarį Gružų miške (tarp Taujėnų ir Siesikų) vėl susirinko apie 100 gerai ginkluotų partizanų būrys, kuris gegužės pradžioje pasidalino: apie 30 partizanų liko su J.Survila-Šarūnu Gružų miške, o kiti perėjo į Užulėnio-Taujėnų miškus, kur vado-

vauti paskirtas Antanas Stimburys-Tankistas(461; 140,93; 193).

Ltn.D.Vaitelis-Atamanas palaikė ryšius su keliolika partizanų būrių, kurių pavaldumas nėra aiškus, bet bendra kova, ryšiai, veikimo erdvė liudija, kad jie sudaro vieną partizaninę sritį. Partizano B.Eglinsko dienoraštyje minimas gegužės mėn. veikiantis apygardinis Vaitelio štabas(468). Kyla klausimas - kokia tai apygarda? Savarankiškos, naujo tipo apygardos ltn.D.Vaitelis ir jo bendražygiai organizuoti dar buvo nepajėgūs, o 1945 m. pavasarį tam ir ryšių nebuvo pakankamai. Nors Vaitelio partizanai veikė dalyje Ukmergės aps., tačiau tai nebuvo Vilniaus LLA apygarda, kurios štabą tuo metu atstovavo DKR. Tiesa, B.Trakimas-Genelis mini, kad "Vyčio apygarda" vienu metu priklausė Didžiosios Kovos, tačiau šiuo atveju turima galvoje Ukmergės apylinkė, kurios vadovybę po kpt.J.Krikštonio žūties buvo perėmęs ltn.D.Vaitelis ir formaliai turėjęs administruoti visą apskritį. Nebuvo tai ir Panevėžio apygarda - pastarosios organizavimas vyko Žaliojoje girioje. Belieka tik viena - Kauno, kurios štabo funkcijas kurį laiką galėjo atlikti ir Vaitelio junginio štabas. Tai patvirtintų J.Dambrausko, pačio D.Vaitelio ryšiai su Kaunu (LIT ir LLA), o taip pat dokumentinis patvirtinimas apie dar toliau esančio Troškūnų būrio priklausomybę LLA Kauno apygardai.

Bet kuriuo atveju Ukmergės, Panevėžio, Kėdainių aps. sandūroje 1945 m. pavasarį labai sparčiai augo partizanų skaičius ir vyko intensyvus organizacinis darbas. Vaitelio junginys palaipsniui tapo vienu iš pagrindinių Vidurio Lietuvos partizanų gravitacijos centrų, kariniu bei politiniu požiūriu pajėgus imti spręsti ir apygardinio lygio uždavinius. Tačiau Vyčio (Vyties) apygardos veikimo 1945 m. pavasariui dar negalima patvirtinti. Juo labiau, kad pats D.Vaitelis save vadino "pulko vadu"(924,20), kas partizanų sampratoje atitinka rinktinę.

Balandžio pabaigoje iš pabėgusių stribų, buvo sudarytas Vlodo Jako vadovaujamas 18-20 partizanų būrys, veikęs Pagirių ir Siesikų vls.(924,18). Gegužės pradžioje Viliūkų miške bazavosi Juliaus Belicko-Klevo apie 20 partizanų būrys(468).

Gegužės pradžioje Taujėnų vls. vėl veikė Jono Tuko 8 partizanai apie Radžiūnus, Žiogelėnus, Garbėnus; A.Pivoro 12 partizanų apie Balelius, Varlėnus ir Varlėnų mišką; Juozo Sauliūno-Saturno 12 partizanų apie Pienių, Punių k. ir Punių mišką; Imbraso 15 partizanų Paužuolių, Radeckų, Pamušės, Gelučių k.(140,93).

Tarp Troškūnų-Traupio ir Raguvos veikė Antano Aliuko-Kuprio 50 vyrų. Šilų apylinkėse - A.Smetonos-Žygaušo būrys, apie Gružus netoli Siesikų - Marijono Smetonos-Ripkos 12 vyrų, Vadoklių miške - psk.P.Kecoriaus būrys.

1944 m. pabaigoje Kėdainių-Šėtos vls. organizavosi iki 22 partizanų būrys, vadovaujamas Stasio Kiuberio-Tigro(675,145,148). Jis veikė Beiliškių, Nurmainėlių, Pauliukų, Stagių ir kt. kaimų apylinkėse. Vėliau, padidėjus partizanų skaičiui, nuo jo buvo atskirtas ir suformuotas naujas 14 vyrų būrys, vadovaujamas Antano Jukštos(675,148).

Gruodžio mėn. Ramygalos-Truskavos apylinkėse veikęs kpt.S.Eitmanavičiaus-Rūpužėno (dar žinomo ir Biedno Rūpužės pravarde) būrys išaugo į 138 partizanų gerai ginkluotą junginį, padalintą į 4 skyrius ir išsirengusių įtvirtintą stovyklą Rodų pušyne(460; 491,76). 1945 m. sausio mėn. pradžioje Lėno miške užmegztas ryšys su ltn.D.Vaiteliu, o per jį ir su kpt.J.Krikštonio štabu Taujėnų miškuose(491,76-77). Siaučiant priešui, vasario pabaigoje palikus stovyklą ir geresnio saugumo užtikrini-

mo dingstimi, junginys iki kovo mėn. išsiformavo į ketvertą būrių: Vėtros, Mokytojo, Dėdės ir Rūpužėno(460).

Kazimiero Vazonio-Vėtros 28-30 vyrų būrys veikė Ėriškių, Rodų miškuose ir Upytės pušyne; jį sudarė partizanai iš Krekenavos vls. Mingelionių, Deveikiškių, Ramygalos vls. Ėriškių, Žvirblių, Palivarko, Papiškių, Užkalnių, Karvelių, Barklainių, Žudžių, Liubartų ir Jociūnų k.(492,79; 460).

Juliaus Cezario būriui, vadovavo Krekenavos mokytojas Pranas Pakštys-Julius Cezaris. Jo apie 25 partizanus sudarė Krekenavos vls. Padvarninkų bei gretimų kaimų jaunimas ir veikė Krekenavos-Truskavos apylinkėse jau nuo 1944 m. rudens(464).

Branduolys, vadovaujamas kpt.S.Eitmanavičiaus-Rupūžėno (50-60 partizanų) nuėjo į Laukagalius, kur pakeliui atsiskyrė Antano Žygo ir Jono Morozo nuo Papiškių būrys (apie 18 partizanų), patraukęs į Naujamiesčio vls., veikti Ėriškių, Žvirbliukų, Užkalnių k., Upytės miške(460; 464; 745,197). 38-40 partizanų Rupūžėno būrys vėliau veikė Pašilių girioje ir Pauslos miške, Pašilių, Gudelių, Gudeliukų, Raukštonių, Jodikonių, Masiokų, Rimaisų k. iki Ramygalos ir Ramygalos-Panevėžio plento(745,198).

Varnakalnio (Varniakalnio) būrys veikė Krekenavos vls. Iciūnų, Grinkų, Miciūnų (Mučiūnų), Užliausių bei Ramygalos vls. Ėriškių, Žvirblių ir kt. kaimų rajone. 1945 m. kovo 8 d. po Pašilių girios valymo, žuvus pirmajam vadui I.Kadžiui, kurį laiką partizanai liko išsiblaškę. Gegužės 15 d. Krekenavos vls. Iciūnų apylinkėje iš naujo susikūrė Lukšio būrys iš 20 partizanų, vadovaujamas Aušros(sl.)(774,147-148).

Kitapus Nevėžio upės, siaurame ir ilgame paupio ruože nuo Surviliškio vls. Mačiūnų k. iki Naujamiesčio veikiantis Trimito būrys 1944 m. gruodžio pradžioje turėjo jau 20 kovotojų(898,139). Vadu buvo išrinktas desantininkas Ipolitas Lukoševičius-Baublys, partizanai buvo suskirstyti į du skyrius: j.psk.Ipolito Nemeikšio (Židelių k.) ir j.psk.Vinco Grinkaus-Kariūno (Baibokų k.)(898,139). Partizanai laikėsi visu būriu, miško stovykloje, užmezgė ryšius su Šeduvos, Upytės būriais, Raguvos apylinkės partizanais, buvo bandomi megzti ryšiai su Žaliosios ir Šimonių girių kovotojais(898,139,140). Būrio veiklos erdvė buvo Naujamiesčio vls. Prievačkos, Vadaktėlių, Vuskonių k. apylinkės, Viktoriškių, Naujamiesčio miškai, Krekenavos vls. Vadaktų, Šambalionių, Šventupiu, Baibokų, Žydelių, Stirnynės, Genių, Glitėnų k. Diablono ir Skilvionių miškų, Surviliškio apylinkės.

Naujamiesčio vls. Stultiškių k. laikėsi Upytiečių būrio užuomazga, kurią sudarė 6 desantininkai, vadovaujami Vlodo Želnio: vasario pradžioje vienas iš jų žuvo ir 4 suimti. Būrys atsikūrė vasaros pradžioje ir buvo vadovaujamas A.Žygo-Aptieko-riaus(898,146).

1944 m. pabaigoje Skilvionių miške už Krekenavos, įtvirtintą stovyklą įsirengė apie 20 partizanų Žibertonių-Devinduonių būrys, vadovaujamas Jurgio Gailiūno(898,143). Būrį sudarė vyrai iš Krekenavos vls. Ibutonių, Žibertonių, Gudžiūnų

vls.Devinduonių, Deltuvos vls. Šlapaberžės, Surviliškio vls. Lažų, Naujujų Bakainių, Gudžiūnų vls. Devyduonių k.; buvo užmegzti ryšiai su D.Vaiteliu. Tačiau 1945 m. vasario 17-18 d. šis būrys buvo sunaikintas, žuvus 22-28 partizanams bei vadiui(45,74; 193; 898,143).

1944-1945 m. žiemą Panevėžio vls. susibūrė Tėvo būrys iš Upytės, Barklainių, Uliūnų apylinkių jaunimo, kuriam nuo gegužės mėn. vadovauti ėmė Barklainių k.

gyvenęs mjr. Petras Januškevičius-Tėvas(490,71; 139,92). Būrys išaugo virš 30 partizanų, buvo suskirstytas į du skyrius, užmegzti ryšiai su kaimyniniu Rupūžėno junginiu bei ltn.D.Vaitelio vadovaujamu štabu(490,71; 193). Ramygalos vls. Janapolio, Jotainių, Jotainėlių, Gelažių, Kunigiškių, Šukelių k., Pauslos, Juodžio, Jotainių ir Metitinių miškuose veikė v.ltn.Petro Blėkos-Plernos apie 30 partizanų būrys(745,218; 193). Už Truskavos Lančiūnavos miškuose, tarp Ramygalos ir Krekenavos veikė desantininko Kazimiero Šniūtės-Savanorio apie 30 vyrų būrys(193).

Balandžio mėn. minimas kpt.Gustas, vadovaujantis būriui iš 30 žmonių, veikusių Kėdainių vls. Vidulaukių, Ježuvkos k. apylinkėse. Partizanus sudarė vyrai iš Pagirių, Krekenavos ir Kėdainių vls.(683,4). Gegužės 26 d. Gustas ir 3 partizanai žuvo(683,4).

Nuo sausio Šėtos vls. Pauliukų, Juškonio k. veikė Vacio Keliausko iki 20 žmonių būrys, įeinantis į Vaitelio junginį(683,5). Nuo 1944 m. pabaigos Kėdainių-Josvainių vls., apie Truskavą, Surviliškį veikė apie 25 partizanų būrys, vadovaujamas Broniaus Karbočiaus-Bitės, vėliau paskirto kuopos vadu(693,37; 193; 464).

Troškūno būrio tolesnė organizacinė raida buvo susijusi su jo vadovybės, ir pirmiausia A.Slučkos-Šarūno organizacine veikla. Šis būrys buvo sudarytas ne tik iš kovingų partizanų, bet ir turėjo karininkų rezervą: 1945 m. pradžioje į būrį įsijungė ltn.Vaclovas Girdėnas-Lakūnas, ltn.A.Malinauskas-Margis bei psk.Augustas Paplavas-Ažuolas. 1945 m. pradžioje Troškūnų būrio vadovybė apėmė Anykščių vls. Romuldavos girioje, Kavarsko vls. Dabužių miške, Andrioniškio, Viešintų, Juostininkų, Šimonių apylinkėse veikusius partizanus. Inspekcijos metu buvo tariamasi su būrių vadais dėl vienijimosi, kai kurie iškart įsijungė į troškūniečių inicijuojamą darinį.

Vasario-kovo mėn. Troškūnų vls. junginiui, vadovaujamam A.Slučkos-Šarūno, priklausė Stasio Slučkos-Bistrūno, J.Stanevičiaus-Dėdės (Vaitkaus), P.Mameniškio-Girėno, S.Jočio-Uosio grupės - būriai(590; 693,2; 934,58,62). Junginys palaikė ryšius su Vilniumi ir sukūrė LLA pagrindinę grupę Geležinkelio technikumė (ryšininkė Ona Samuolytė-Milda)(590,56).

1944 m. gruodžio viduryje Kavarsko vls. Mackeliškių (Janušavos) miške susibūrę B.Sudeikio 10 partizanų perėjo į Traupio vls. Repšėnų miške esantį bunkerį, pas Antaną Jagielą-Ažuolą(677,264,279). Ažuolas palaikė ryšius ir veikė kartu su A.Žilio-Žaibo būriu, dalyvavo Vyties rinktinės organizaciniuose pasitarimuose. Gegužės pradžioje greta Ažuolo būrio Kavarsko, Raguvos, Troškūnų ir Anykščių vls. sandūroje veikė 30-40 partizanų B.Sudeikio-Čigono ir jo pavaduotojo P.Brigadsko-Atilos būrys(140,93; 745,178).

1944 m. gruodžio mėn. Anykščių vls. Burbiškio miške susirinkę virš 100 partizanų iš Anykščių, Skiemonių, Debeikių ir Kavarsko vls., struktūriškai susitvarkė į būrius, skyrius, vadu išsirinko psk.Kazimierą Tylą iš Bičionių k.(443,13). Junginys veikė LLA vardu. Gruodžio 20 d. partizanus organizuotai išklausė išpažinties Burbiškio bažnyčioje kunigas Juozas Šiaučiūnas ir Anykščių klebonas Jonas Čepėnas(443,13). Po Burbiškio miško valymo dalis partizanų išsiklaidė, daugelis perėjo į Romuldavos girią. Tarp Anykščių ir Rubikių k. laikėsi Juozo Kalendros-Dėdės būrys, 1945 m. pradžioje turėjęs 20 partizanų(443,13). Romuldavos girioje veikė du: Jono Biliūno iš Niūronių k. su 45 partizanais ir J.Ališausko-Tigro, 1944 m. pabaigoje turėjusio 50 vyrų(443,13).

1944 m. pabaigoje Debeikių vls. susikūrė apie 20 partizanų, vadovaujamo Jono

Balčiūno iš Kalvelių k.(443,14). Skiemonių vls. nuo 1945 m. pradžios veikė du būriai: Alfonso Leščiaus-Šalteškio ir Antano Paulausko-Lizdeikos Sakalų būrys (Skiemonių-Kurklių vls.)(443,14).

I vakarus nuo Nevėžio esančioje Kėdainių aps. dalyje esanti apylinkė ir kpt.V.Pabarčiaus vadovaujama vanagų kuopa palaikė tiesioginius ryšius su Veliuonos vls. esančia LLA vadovybe. 1944 m. gruodžio pradžioje į kuopos vadovavimo grandį, be kuopos vado įėjo Pušynės stovyklos komendantas V.Kūročka-Dūdelė, dviejų būrių vadai, Vytautas-Bitė(sl.), Jonas Šefleris-Fiureris, Barnabas-Dūlis(sl.), Jonas Strumskis-Kalnietis, šiek tiek vėliau įtrauktas desantininkas Aloyzas Dalbokas-Imperatorius (Liepsnonis)(656,9-10). Antanas Kielė-Paukštis štabe vadovavo žvalgybai ir baudžiamajai grupei naikinti NKVD-NKGB pareigūnus, šnipus ir kolaborantus(600,50). Kuopos branduolys, išitvirtinęs Paliepių pušyne, kontroliavo teritoriją nuo Ariogalos vls. Lenčių k., Daujotilių, Daujotu, Paliepių, Šliūžių, Paginevio, Krakių vls. pašušvės kaimų apylinkes iki Krakių-Ilgizių vieškelio.

Gruodžio 16 d. priešui sunaikinus centrinius bunkerius, visų penkių būrių partizanai susitelkė į bendrą būrį iki 83 žmonių ir persikėlė į Liepyną, tačiau 1945 m. sausio mėn. vėl buvo užklupti ir priversti toliau išsiformuoti į smulkias grupes, slapstantis neišduotuose bunkeriuose. Pasak, vieno šaltinio kpt.V.Pabarčius žuvo 1944 m. gruodžio 16 d. antpuolio metu, tačiau OS ryšininkas Donatas Kvedaras prisimena, kad vadas žuvo 1945 m. vasario 15 d.; apie tai liudija ir V.Kūročkos "parodymai" ir kt.(45,74,47). 1945 m. pabaigoje-1946 m. pradžioje Žaliojoje girioje prie Panevėžio žuvo ir mjr.K.Bandžius-Pakarklis, ėjęs kartu su A.Dalboku ryšių(45,12).

Po vado žūties laikinai kuopos vadovybę perėmęs V.Kūrička-Dūdelė vasario 15 d. paleido likusius 25 vanagus išsisklaidyti, o pats su 5 vyrais iki balandžio pabaigos žiemojo bunkeryje Ruseinių miške Josvainių vls.(656,10). Jau sausio mėn. dėl dezorganizuojančių prieš operacijų ir teroro prieš taikius gyventojus daug partizanų registravosi, dažniausiai kaip vengę mobilizacijos(675,190).

Balandžio-gegužės mėn. V.Kūročka-Dūdelė, A.Kielė-Paukštis ir A.Dalbokas-Imperatorius apėjo visus apylinkės miškus, atkurdami ryšius su partizanų būriais bei grupėmis(656,10). Ryšiai apėmė Ukrainiečio(sl.) 9 žmonių būrį Šilų miške prie Juodžių k. Pernaravos vls., Jankausko 8 žmonių Deveikiškių miške Krakių vls., Kunevičiaus-Jaunučio 14 žmonių Ruseinių miške Josvainių vls., Kuprio-Tėvo 9 žmonių Lenčių miške bei neturintį pastovios dislokacijos vietos Ažuolo būrį, vadovaujamą V.Gudaičio-Raso(656,11).

Šios kelionės metu iškilo dvi pagrindinės problemos - vakuojanti apylinkės vado vieta bei nesutarimai taktikos klausimais. Pirmuoju atveju į jo vietą pretendavo net keli asmenys - Kunevičius-Jaunutis, V.Kūrička-Dūdelė, A.Dalbokas-Imperatorius, bet jie nebuvo kadriniai ar atsargos karininkai (nors ir su gimnazijos išsilavinimu) ir negalėjo savo autoritetu patraukti visų. Antruoju atveju V.Kūrička-Dūdelė buvo laukimo taktikos šalininkas, numatęs plėsti propagandinę veiklą bei ryšių tinklą, o A.Dalbokas pasisakė už griežtus ir veržlius veiksmus, o taip pat už Vanagų rėmimo komitetų kūrimą(656,11).

Išspręsti dalį problemų buvo galima tik galutinai struktūrizuojant junginį, todėl jo organizatorių pastangos nuo šiol ir buvo nukreiptos surasti kadrinį karininką į postą. V.Kūročka-Dūdelė liko Kuprio-Tėvo dalinyje ir numatė vystyti organizacinę

veiklą Kėdainių aps. šiaurės vakarų dalyje, o A.Dalbokas patraukė į Svilių miškus - ieškoti ryšių pietuose ir Kauno aps.(656,11).

Balandžio mėn. į vado postą pasiūlytas mokytojas Jonas Jasinevičius, buvęs plechavičiukas: atvykę V.Gudaitis-Rasas, A.Dalbokas-Negusas ir V.Kūročka-Dūdelė kvietė išeiti į partizanus, tačiau šis atsisakė(600,153). Prasidėjus nesutarimams taktikos klausimais partizanai gegužės mėn. atvyko vėl ir šį kartą J.Jasinevičius sutiko vadovauti, bet tik apylinkės vado poste gyvenant legaliai(600,153). LLA Krakių apylinkė buvo pervadinta Kovo vardu ir numatyta tvarkyti pagal LLA vado įsakymą Nr.4 (1944 12 10) nurodytą struktūrą(600,158). Gegužės 21 d. Kovo apylinkės vado Margio vardu buvo pasirašytas įsakymas Nr.51, kuriuo paskirti: organizacinio būrio vadu su vanagų būrio vado teisėmis A.Dalbokas-Negusas, apylinkės vado pavaduotoju V.Kūročka-Dūdelė ir štabo viršininku V.Gudaitis-Rasas(Putelė, Arūnas), ir dar 7 žmonės dalinių vadais(600,157,159).

Baisogalos vls. Mažuolių miške 1944-1945 m. žiemą įsirengė bunkerį j.ltn.Švilpos vadovaujami vyrai. Vasario 11 d. į šį būrį įsijungus 6 partizanų Grinkiškio grandžiai, vadovaujamai V.Paliūno-Vairo, jis išaugo iki 18 partizanų (pavasari - iki 32)(34,12-13,18). Būrys buvo suskirstytas skyriais (I - vadas V.Paliūnas-Vairas, II - Žvirblis(sl.), III - Senelytis(sl.) ir kovo-gegužės mėn. veikė Baisogalos vls. Mažuolių, Augmenų, Šilalių, Sirutiškių ir kt. kaimų apylinkėse(34,13,15). Balandžio pabaigoje-gegužės pradžioje buvo užmegzti ryšiai su Panevėžio aps. Žaliosios girios partizanais: bendrame Baisogalos ir Šeduvos būrių pasitarime buvo sutarta palaikyti kontaktus ir aptartas organizacijos - rinktinės klausimas(34,17). Asmeniniame šeduviečių vado kpt.I.Pucevičiaus-Kęstučio (Radvilos) pokalbyje su J.Paliūnu-Vairu buvo aptarti tolesnio ryšio su Kėdainių aps. partizanais užmezgimas(34,17).

1944 m. gruodžio mėn. Betygalos partizanų būrį, vadovaujamą Betygalos apylinkės vado J.Rudžiansko ir S.Žičkio, sudarė 15-20 pastovių partizanų, kuriems buvo liepta neišsiskirstyti ir pasirinkti slapyvardžius(690,9,20). Gruodžio pradžioje betygaliečiai Skirvinių-Paliepių miške (dešinėje kelio iš Paliepių į Ilgižius pusėje) susijungė su Vaclovo Babičo apie 10 partizanų skyriumi(689,63; 667,243). Gruodžio pabaigoje prisijungus Dapkaus vadovaujamam būriui, iki 50 partizanų būrys veikė netoli Betygalos(689,75). Tačiau 1945 m. pradžioje dėl kariuomenės siautimo partizanai išsiklaidė pavieniui, dalis legalizavosi, tame tarpe V.Babičas(8,163; 689,76).

Neišsiklaidęs išliko vien Dapkaus būrys, į kurį partizanai buvo atrenkami pagal giminybę ir dėl to labai susiję vieni su kitais; gegužės mėn. buvo Krakių vls. Žembiškių miške, nors į Kovo apylinkę neišsijungė(686,67).

Gegužės mėn. vėl susirinko iki 100 partizanų būrys Betygalos vls. Tautušių, Aleksaičių miške. Vietoje žuvusio Kavaliausko, vadovybę perėmė Petras Morkus, pavaduotoju paskirtas Šukutis(686,67). Būrys pastoviai keitė dislokacijos vietą: dieną slėpėsi Paliepių-Skirvinių miško gilumoje (ant Kėdainių-Raseinių aps. ribos), o naktimis grupėmis pasklisdavo po kaimus(686,67).

1944 m. gruodžio mėn. Čekiškės vls. partizanų grupės buvo susiję su Vilkijos, Babtų, Seredžiaus vls., o taip pat Raseinių ir Kėdainių aps. partizanais(601,233). Gruodžio 25 d. NKVD-NKGB duomenimis Kauno aps. veikė 6 partizanų grupės iki 480 žmonių, iš kurių keturios veikė minėtoje vakarinėje dalyje, ir slapstėsi daugiau kaip 2000 vengiančių mobilizacijos vyrų(601,237,239). Didžiausią telkinį sudarė K.Jo-

Vladas Pabarčius

Jonas Strumskis-Kalnietis

Jonas Jasinevičius-Margis

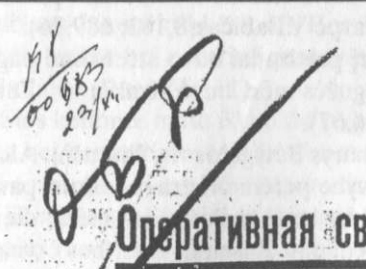
Kazimieras Bandžius-Parkklis

Aloyzas Dalbokas-Imperatorius, Negusas*

Vaclovas Gudaitis-Rasas

Совершенно секретно.
Экз. № 1

Оперативная сводка № 00353

Штаба войск НКВД по охране тыла Третьего Белорусского фронта по донесениям командиров погранполков, поступивших на 24.00 „18“ декабря 1944 г.

(Март 200,000-42 г.)

Pranešimo apie karinę operaciją prieš Pabarčiaus būrį fragmentas

kubausko vadovaujamos dvi kuopos iki 150-200 partizanų, padalintų būriais(601,237).

Gruodžio 3 d. vidinio informatoriaus Žido(a.sl.) išduoti buvo suimti virš 60 organizacijos narių, tarp jų Kauno pogrindinkai(601,226). 5 d. Čekiškės vls. filtgrupė suėmė Aleksandrą Šleževičių, išvakarėse pas eigulį Macevičių palikusį partizanams slaptos spaudos, o 7 d. ir Vozbutų būrio vadą Žilinską(601,268). Po Vozbutų mūšio ir apskrities valymo partizanai išsiklaidė pavieniui ir mažesniais, iki 20-30 partizanų būriais. Nuo 1944 m. Vilkijos-Raudondvario vls. veikė Juozo Bagdono-Paparčio iki 30 partizanų būrys(679,408).

Po LLA vado K. Veverskio žūties ir Kauno apygardinio štabo vadovo P. Veverskio suėmimo, centrinio štabo archyvas ir spaustuvė brolių Albino ir Aleksandro Veverskių buvo pergabenta iš Kalvių k. į Veliuonos mišką, o 1945 m. kovo pabaigoje paslėpta Vilkijos vls. Paštuvos bažnyčios palėpėje(107,157). Sausio mėn. A. Veverskis pranešė gen. M. Pečiulioniui-Miškiniui apie savo perėjimą į nelegalę padėtį, apie organizacijos archyvo bei spaustuvės išsaugojimą(107,42). Buvo nutarta kovą tęsti toliau, bet griežtos konspiracijos sąlygomis, o generolas perėjo iš Kalvių k. esančios slėptuvės į Vilkijos vls. pas ūkininką Obelenį netoli Paštuvos(107,42,159).

Po LLA ir Kauno apygardos vado A. Eidimto arešto balandžio mėn., apygardos vadovybės atkūrimo iniciatyva vėl atiteko veliuoniečiams, geriausiai susipažinusiems su LLA kūrimo istorija bei organizaciniais pagrindais ir galinčiais pasiremti archyve sukaupuose dokumentuose atspindinčia organizacine, operatyvine patirtimi. Balandžio mėn. gen. lt. M. Pečiulioniui-Spurgai (Miškiniui) buvo pristatytas Stasys Stankevičius-Lydeka, kaip galimas antrasis ryšininkas tarp generolo ir LLA dalinių(107,42). Nuo balandžio mėn. (nors numeriai datuoti vasario 10 d. ir kovo 18 d.) imtas tęsti LLA "Karinių ir politinių žinių biuletenio", kuriam užsienio žinių suvestinės pateikdavo gen. lt. M. Pečiulionis, leidimas(107,159,209).

Gegužės 10 d., vadovaujantis LLA operatyvinio įsakymo Nr.4 dvasia, buvo pradėtas Kauno apygardinio štabo atkūrimas - pradžioje sukuriant rajoninį LLA Kovo, o vėliau apskrities lygio Liūto štabus, funkcionuojančius kaip vienas. Jam vadovauti ėmėsi ryšininkai tarp partizanų būrių A. Veverskis-Tauragis ir S. Stankevičius-Lydeka(107,156,158). Oficialus štabo vadas nebuvo paskirtas, nes gegužės mėn. LLA nariai dar nebuvo praradę vilties užmegzti ryšius su senaisiais vadais ir klierikas Romas Grigas-Aleksandras kelis kartus lankėsi konspiraciniame bute pas Albertiną Taujantę-Ešerį, tikintis užtikti kokius nors jų pėdsakus(107,316).

LLA archyvas ir spaustuvė iš Paštuvos buvo pervežta į gerai paslėptą bunkerį Ringovės miške Vilkijos vls. netoli Aukštakalnio k.(107,157,209). Buvo suformuota spaudos leidimo ir platinimo techninė grupė iš Stasio Mizgaičio, Vytauto Ramono-Rimvydo, Zano Šimanskio-Vaidevučio ir Justo Lebedžinsko-Liutovario(107,195). Gegužės pabaigoje Liūto-Kovo štabui buvo pavaldūs Ažuolo, Klevų ir Jovarų partizanų būriai, veikę Kauno ir Šakių aps.(107,156).

Ažuolo būrys, vadovaujamas Vlado Bilkio-Velnio, buvo organizuotas 1945 m. sausio pradžioje jo bei trijų brolių Veverskių pastangomis ir veikė Veliuonos vls. Burbinės miškuose(107,175,209). Klevų būrys veikė Vilkijos vls., o Jovarų būrys Pačėzerėlių vls. kitapus Nemuno(107,175). Gegužės mėn. K. Puidoko-Beržo būrys veikė Seredžiaus apylinkėse(693,67).

PIETŲ IR VAKARŲ LIETUVOS PARTIZANŲ DISLOKACIJA IR ORGANIZACINĖ VEIKLA

PIETŲ LIETUVOS - DZŪKIJOS PARTIZANAI

Pietų Lietuvos partizanų veikimo ribos geopolitiškai sutapo su etnografinėmis Dzūkijos ir Suvalkijos sienomis. Geografinės ypatybės, o taip pat stambių dalinių kūrimosi dėsningumai atskyrė nuo besiformuojančios Didžiosios Kovos apygardos pietinėje Trakų aps. dalyje veikusius partizanus, nors tiek Žaliojo Velnio štabas, tiek onuškiečiai ne kartą bandė sudaryti patikimus ryšius.

1944 m. gruodžio pradžioje Onušio vls. Burbonių miške susirinkus apie 40 partizanų organizatorių bei vadų, buvo aptarta žiemojimo taktika veikiančio dalinio pavidalu ir numatyta organizuoti kariškai, susiskirstyta skyriais trijose grupėse (būriuose) - Vilko, Rugio ir Siaubo(549,164). Dalinys dar neturėjo bendro pavadinimo ir buvo vadinamas įvairiai - Bakaloriškių junginys, Būrys už Tėvynę arba tiesiog miškinų kuopa(550,185). Jam vadovauti buvo sudarytas štabas iš J.Dambrausko-Siaubo, E.Siniausko, J.Matukevičiaus-Vilko ir Balkaus(550,185).

1944 m. gruodžio-1945 m. sausio mėn. rate nuo Onušio per Dusmenis, Klepočius, Žilinus, Valkininkus susitelkė stambios iki 200-300 ar net 300-400 partizanų pajėgos(548,135; 728,149). Partizanai veikė judančiu daliniu Onušio, Varėnos (Valkininkų) ir Daugų vls. sandūroje Genionių, Petrauskų, Voniškių, Žilinių, Kaniūkų, Damanonių, Bytautonių, Diržamonių, Bakaloriškių, Utos, Varlių, Dusmenų, Dusmenelių, Alaburdiškių, Žilinciškių k.(550,186). Sausio 20 d. partizanai telkėsi Burbonių miške tarp Migučionių, Genionių ir Voniškių k., kur prisijungė Daugų partizanų būrių vadai K.Barauskas-Vėžys ir V.Voveris-Žaibas(548,246). Dalinį jau sudarė penki-šeši būriai: Vilko, Vėžio, Žaibo, Dziūko (3-is), Liūto (4-is), Rugio (5-is)(900). Dalinys kurį laiką palaikė ryšius su Gardinijos (Pietų Dzūkijos) partizanais, bet dėl didelio nuotolio ir nesant praktinės naudos nustojo susitikinėti(728,149).

Vasario 5 d. iš Burbonių miško partizanai susirinko į pasitarimą Migučionių k.: J.Matukevičius-Vilkas, A.Kaukolis-Pavasaris, J.Dambrauskas-Siaubas, V.Voveris-Žaibas, J.Jakubavičius-Rugys ir kt., iš viso 160-180 vyrų(7,79; 499; 550,186; 549,167). Pasitarime dalyvavo Panošiškių bei Strėvos būrių atstovai, o taip pat nuo DKR atvykęs Antanas Taparauskas-Kirvis(550,186).

Pasitarimo eigą pertraukė Migučionių kautynės, kurių metu žuvo būrių vadai Dziūkas(sl.) ir Liūtas(sl.), o partizanai pasitraukė į Onušio vls. Voniškių k., pasidalino į dvi dalis ir skirtingomis kryptimis apsukę pusračius po dviejų dienų susirinko Varėnos vls. Kamarūnų k.(549,168). Atsiskyrusios 4-5 partizanų grupelės suradinėjo pagrindines pajėgas dar daugiau kaip mėnesį(549,168). Vasario viduryje dalinys vėl turėjo 150-170 kovotojų, nepaisant to, kad dalis partizanų, galinčių gyventi legaliai, buvo išsiųsta į namus iki lemiamos pavasarinės mobilizacijos(550,185). Veikimo taktika liko nepasikeitusi, dalinys dabar judėjo 4-5 grupėmis po 20-25 žmones Daugų ir Varėnos vls. Vazgirdonių, Aleksandravos, Bobriškių, Maskaukos ir kt.

kaimų apylinkėmis, tačiau po Kaučėnų kautynių ir atsisakius Daugų puolimo plano, vasario pabaigoje-kovo pradžioje ėmė decentralizuotis(550,185).

Kovo 23 d. junginyje liko apie 43 partizanai iš Vilko ir Siaubo grupių, besilaikantys kartu(550,189). Tačiau balandžio 4 d. prie Kaniūkų k. priešoj pajėgos juos užklupo ir šukuodamos mišką išsklaidė, o atsitraukimo metu žuvo J.Matukevičius-Vilkas(549,169). Tik po dviejų savaičių partizanai vėl susirinko Onušio vls. Ginakiečio miške, kur persitvarkė: junginio vadovybę perėmė J.Matukevičiaus pavaduotojas ir būrio vadas A.Kaukolis-Pavasaris(549,165,169; 7,80; 506). Persitvarkymas buvo lokalinio ir laikino pobūdžio, nes apėmė daugiausia buvusią Vilko grupę.

1945 m. gegužės pirmoje pusėje Pavasario ryšininkas Silvestras Norkūnas-Audra Vilniuje nupirko rašomąją mašinėlę junginiui ir kartu su klieriku Kuncevičiumi Valkininkų vls. Krūminių k. išleido keliasdešimt egz. atsišaukimų bei leidinio "Į Laisvę"(728,316). Tolimesnės ryšių ir vadovaujančių kadro paieškos per šiuos ryšininkus dalinio partizanus suvedė su LPS. Gegužės 26 d. į Krūminių k. atvyko LPS centro atstovas M.Mastauskas ir lydimas partizano Vytauto Norkūno-Neries aplankė Lapkričio, Pavasario, Vasaros ir Avižos būrius(361,28-29; 728,314). Pasitarimuose partizanai sutiko jungtis į vieną Geležinio Vilko (Valkininkų) rinktinę, veiksiančią Valkininkų-Eišiškių miškuose LPS organizacijoje, o M.Mastauskas iš savo pusės pažadėjo atsiųsti karininką jiems sujungti ir vadovauti(361,29,59). Laikinu branduolio vadu buvo paskirtas Motiejus Česnaitis/Čėsnys-Lapkritis(728,64).

Dalinio struktūra buvo formavimosi lygyje ir grupės skaidymasis į būrius bei skyrius priklausė nuo partizanų skaičiaus augimo bei vadovaujančių kadro kaitos. Vilko grupę pradžioje sudarė Avižos, Lapkričio ir Pavasario būriai, maždaug po 40 partizanų(7,79). Vilko apsaugos būriui iki 20 partizanų vadovavo A.Kaukolis-Pavasaris ir jo pavaduotojas Kovas(sl.), o 12-15 žmonių skyriui - psk.Martynas Vičkačka-Vasara(549,61,165). Balandžio mėn. būrys buvo pervadintas į Vasaros ir suskirstytas į tris skyrius, vadovaujamus Stasio Zalecko-Ryto, Mykolo Žilionio-Martyno bei Stasio Valatkevičiaus-Nivos(548,135). Gegužės mėn. būrį sudarė iki 40 partizanų, veikusių Onušio vls. Žilinių ir Burbonių miškuose, Žilinių, Kaniūkų, Migučionių, Bytautonių ir kt. kaimų apylinkėse(499; 361,59).

Apie Valkininkus veikęs S.Aleksos-Varno iki 40-50 žmonių būrys 1945 m. vasario mėn. buvo pertvarkytas į Avižos, vadu paskiriant buvusį 16-os divizijos frontininką, seržantą Stasį Versocką-Avižą, Aleksą paliekant pavaduotoju(548,139; 549,59). Gegužės mėn. būrį sudarė pačio vado ir jo pavaduotojo vadovaujama grupė iki 24 partizanų bei Antano Česnaičio-Atėjūno 13 žmonių skyrius; veikė kartu Rūdninkų girioje, Onušio, Varėnos vls.(549,60-61). Būrio kontroliuojama teritorija buvo Valkininkų vls. Mištūnų, Žebatorių, Daržinykų, Mostų, Dargužių k. ir aplinkiniai miškai(516,44). Avižos grupė tarpininkavo užmezgant ryšius su lenkų partizanais, derino su jais savo veiksmus bei veikimo ribas.

J.Dambrausko-Siaubo grupėje veikė E.Siniausko ir A.Lukšos būriai. Kovo 7 d. Aukštadvario vls. prie Mičiūnų k. žuvo E.Siniauskas (kitais duomenimis buvo mirtinai sužeistas Migučionių mūšyje vasario 7 d.)(548,160,164: 550,189). Jo būrio partizanai, kaip ir A.Lukšos perėjo į Siaubo būrį, suskirstytą į tris skyrius.

Vėžio grupė, vadovaujama K.Barausko-Vėžio, veikė Daugų vls. miškuose ir 1945 m. vasario pabaigoje buvo sutelkusi apie 100 vyrų(299). Grupei priklausė V.Vove-

rio-Žaibo būrys(7,13). Ryšius su Vėžiu palaikė nuo 1944 m. gruodžio pradžios veikusi Jono Gervicko-Jovaro grupė Butrimonių-Alytaus vls. Pievagalių, Gojų, Punios miškuose, Stanevos k.(7,31,34).

Rugio grupė (iki 1945 m. gegužės mėn. būrys) iš 80 partizanų, vadovaujama J.Jakubavičiaus-Rugio, nuo sausio mėn. veikė Daugų ir Varėnos vls. miškuose, Trakų aps. pasienyje, Druckūnų, Žvirgždėnų, Geidukonių, Puodžių, Jakėnų, Pamerkės ir kt. kaimuose(516,280). Grupė buvo padalinta į tris būrius (skyrius): 1-am (Druckūnų) vadovavo Adolfas Turskas-Klonė, 2-am (Žvirgždėnų) - Alfonsas Jonis-Uosis ir 3-am (Geidukonių) - Feliksas Šarūnas(sl.)(516,280). A.Jonio-Uosio partizanų būrys minimas 1944 m. gruodžio mėn. ir jo pagrindą sudarė buvusi Žvirgždėnų savigny-na bei buvę LAF partizanai(594,383).

Gruodžio mėn. Perlojos ir Varėnos miškuose esantiems vyrams vadovavo A.Baublys-Vytautas(594,383).

Lapkričio pabaigoje-gruodžio mėn. Varėnos vls. Bartelių, Paveinikių k. Jonas Stanonis ir Benjaminas Juškevičius iš besislapstančių nuo mobilizacijos organizavo 28 partizanų būrį(594,393). Greitai J.Stanonis dėl neveiklumo buvo pašalintas, o vadu išrinktas B.Juškevičius, partizanai veikė taip pat Rudnios vls. Dainavos ir kt. kaimuose, rinko ginklus, rengėsi užmegzti ryšius su kitais daliniais(594,393). 1945 m. sausio 9 d. rusai persekiodami nužudė 6 ir suėmė 7 organizacijos narius, tame tarpe vadą(594,390).

Balandžio 4 d. Marcinkonių vls. Kabelių k. įvyko apylinkės partizanų pasitarimas, kuriame buvo nuspręsta rinkti sprogstamas medžiagas, įsigyti radioimtuvą, o būrio vadas Antanas Valentukevičius-Bijūnas pakvietė vadovauti Kabelių girininkijoje buhalteriu dirbusį plk.ltn.Juožą Vitkų-Kazimicraitį(36,9). Pastarasis 8 d. jau buvo miške ir ėmė burti partizanus į stambesnę junginį: gegužės 4 d. į stovyklą atvyko Druskininkų būrio vadas j.ltn.Edvardas Juknaitis-Juožaitis, o poros dienų ir ltn.L.Švalka-Šernas su savo štabu(36,9-10).

Gegužės 6 d. pasitarimo metu buvo nuspręsta Dzūkijos partizanus organizaciniu požiūriu suvienyti į Dzūkų grupę(36,9-10). Gegužės viduryje buvo sudarytas jos štabas, vadovaujamas plk.ltn.J.Vitkaus-Kazimieraičio, parengti pirmieji įsakymai, laikinas partizanų drausmės statutas, priesaikos tekstas, pagal kurį 21 d. prisiekė pirmieji 12 partizanų(36,10). Gegužės pabaigoje Dzūkų grupės štabas rėmėsi j.ltn.E.Juknaičio-Juožaičio daliniu Druskininkų vls. ribose, L.Švalkos-Šerno ir Adolfo Balinsko-Jurgino Geležinės tvirtovės būriu Varėnos-Rudnios apylinkėse ir apie Marcinkonis-Kabelius Bijūno kuopa, atliekančia ir štabo vadovybės užduotis(36,10). 24-25 d. į štabą atvykęs Užnemunės Dzūkijos partizanų atstovas A.Suraučius-Paberžis sutiko veikti Dzūkų grupėje(36,11). Perspektyvoje buvo numatyta įtraukti ir kitus partizanų būrių ir grupių vadus, užmegzti ryšius su Alytaus LLA apylinkės, Marijampolės, Kauno, Trakų bei Vilniaus partizanų vadovybės centrais(36,11).

Sausio 15 d. į Alytaus aps. nuleisti desantininkai Merkinės vls. rado Petro Braausko-Briedžio vadovaujamą partizanų būrį, veikusį Pieriškių, Klepočių, Bugonių, Savilionių, Makniūnų ir Taručionių k.(6,139). Būrį sudarė trys skyriai: 1-is (apie 20 žmonių) - Pieriškių, Klepočių ir Bugonių k., kiti du (po 15) - likusiuose kaimuose, Klepočių rajone(6,142; 670,41). Partizanai slėpėsi pas gyventojus įrengtose slėptuvėse, operacijoms vykdyti susitelkdavo į būrį ir per ryšininkus palaikė ryšius su Leipalin-

gio vls. Žaliamiškyje bei Simno vls. veikiančiais partizanais(6,142; 670,42).

1944 m. gruodžio mėn. nuo Alovės ir Merkinės vls. veikusio A.Krajausko būrio savarankiškai veikti atskilo Masališkių būrys(315; 573,91). Pastarasis 1945 m. kovo pradžioje telkė 15-20 partizanų, veikusių Subartonių miške ir kt.(465). Būrio vadu, vietoje sausio mėn. atsisakiusio pareigų V.Ivanausko-Gegučio, buvo išrinktas Rokas Ivanauskas-Barzdyla(573,94).

A.Krajausko būrys (apie 20 vyrų) pasidalijo į du skyrius, vadovaujamus pačio vado ir Putino(sl.)(573,91). 1944 m. gruodžio 25 d. priešui išsklaidžius būrį ir žuvus A.Krajauskui, partizanai iki 1945 m. sausio pabaigos slapstėsi pavieniui ir mažomis grupelėmis(573,91). Vasario viduryje iš naujo į būrį susirinko jau apie 50 vyrų, kuriems tiesiogiai vadovauti ėmė LLA organizatorius J.Stačiokas-Liepa(573, 91-92).

Dar 1944 m. gruodžio mėn. J.Stačiokas-Liepa lankėsi Kaune, kur gavo naujaušias LLA instrukcijas ir su visa Alytaus pogrindžio grupe perėjo organizuoti partizanų(692,89). 1945 m. sausio mėn. jis kartu su mokytoju Vytautu Karakausku parengė LDK Vytauto grupės statutą ir prisaikdino partizanus(692,168). Grupės vado pavaduotoju tapo Romas Nedzinskas, štabo sekretoriumi - Baranauskas-Šturmanas, būrio vadu - Juozas Kazlauskas-Klevas(692,89,168). Vadovaudamas partizanams, J.Stačiokas-Liepa tuo pačiu metu mezgė ryšius ir su kitais partizanų būriais: Valiuko, Butrimo(692,90). Kovo 27 d. jis atvyko pas Butrimą į Miroslavo vls. derboms(692,90). Joms pasibaigus, kovo 30 d. gabenant ginklus saviškiams vadas žuvo; tuo pat metu NKVD užpuolus jo būrį, partizanai išsiskirstė ir trumpam sustabdė savo veikimą(573,92).

Balandžio 28 d. naujuoju vadu buvo išrinktas ką tik partizanauti išėjęs lt.n. Adolfas Ramanauskas-Vanagas(33,13; 573,92). Karininko autoritetas nulėmė staigų būrio augimą: gegužės 1 d. jame susitelkė iki 60-70 vyrų, kurie sutvarkyti į kuopą iš trijų būrių(7,12; 33,10-13). Kuopos štabą sudarė adjutantas Antanas Kulikauskas-Daktaras, ūkio vedėjas Albertas Perminas-Jūrininkas ir vado pavaduotojas J.Kazlauskas-Klevas(7,12; 33,13). Pirmam būriui vadovavo Putinas(sl.), o nuo gegužės 8 d. - Vaitkus(sl.), antram - Zigmąs Remeika-Jockus(573,92).

Apie gegužės 20 d., užmezgus ryšius su V.Voveriu-Žaibu, Vanago kuopa persikėlė į Varčios mišką, kur susitiko ir su grupės vadu K.Barausku-Vėžiu(7,13). Vadovybės pasitarime buvo numatytos visų minėtų trijų dalinių bei Vėžio būrio sudėtyje esančio Varčios apylinkių partizanų skyriaus, vadovaujamo Komendanto(sl.), stovyklavimo vietos bei veikimo ribos aplinkiniuose kaimuose, taip pat nustatyti atpažinimo slaptažodžiai bei nuspręsta prisaikdinti visus partizanus(7,13; 33,15).

Birželio 2 d. įvykdę manevrinį žygį iš Varčios į Nemunaičio miškus, Nemunaičio pranciškonų vienuolyno koplyčioje apie 100-120 partizanų priėmė priesaiką(33,15; 7,13). Pamaldas atlaikė ir kovotojų išpažinties išklause Ryliškių klebonas Stasiūnas, Želnia ir du vienuoliai-pranciškonai(7,13).

Sausio 18 d. Marijampolės aps. Gudelių vls. 2 km nuo Daukšių parašiuotais nusi-leido vr.šl.Vlado Kuprevičiaus-Astos vadovaujama desantininkų grupė(419,101). Desantininkai ėmė aktyviai ieškoti ryšių su partizanais: Balbieriškio miške to nepavykus padaryti ir persekiojant Gudelių garnizonui, grupė persikėlė per Nemuną ir patraukė link Pivašiūnų. Iš čia 3 desantininkai (Vaclovas Treščinskas ir kt.) buvo

pasiųsti į Trakų aps. atkurti senų ryšių, o pats V.Kuprevičius bandė atstatyti savuosius - Jiezno ir Stakliškių vls.(419,106).

Sausio pabaigoje Matiešionių k. (Butrimonių vls.) prie desantininkų prisijungė Vytauto Marčiulaičio-Vyto 10 partizanų būrys iš Pakuonio vls.(419,107). Per tą laiką Balbieriškio miške (Gudelių pusėn) paliktas organizuoti ryšiams desantininkas Leonas Junelis-Leonas sutelkė 20 partizanų (daugiausia iš Gudelių vls. kaimų), o prisijungus dar vienam, kpt.Antano Kušlio-Vilko vadovaujamam būriui, vasario pradžioje Balbieriškio miške Kuprevičiaus vadovybėje buvo apie 80 partizanų dalinys(419,109; 538,18). Jungtinio dalinio organizavimas vyko LLA organizacijos rėmuose panaudojant jos senuosius ir naujuosius ryšius.

Po Gudelių puolimo dalinys pasitraukė į Birštono vls. Dzingeliškių mišką, o iš ten į Punios šilą, pakeliui išsiskirstydami grupėmis - Vilko būrys grįžo į Simno vls., Vyto - į Pakuonio vls. Vasario viduryje L.Juneliui-Leonui buvo įsakyta pereiti į Balbieriškio mišką Gudelių vls. prie Žuvinto ežero (Palių), kur buvo galima, žinant vietas ir bunkerius, laisviau operatyviai veikti(419,110). Deja, kovo 7 d. žuvus L.Juneliui, Balbieriškio miško partizanų organizavimas apmirė, kol organizacinio darbo ėmėsi buvęs Balbieriškio policijos viršininkas psk.Kazimieras Degutis-Raginis.

1945 m. pavasarį Balbieriškio ir Gudelių vls. būrio susirinkime psk.K.Degutis-Raginis buvo išrinktas Balbieriškio būrio vadu(538,19). Balandžio mėn. susitelkus per 50 partizanų, vadas būrį pertvarkė į grupę (Kunigaikščio Vaidoto kuopa, grupė) ir buvo susitarta, kad visi Balbieriškio girios kovotojai veiks atskiruose būriuose (Balbieriškio ar Gudelių vls.), sudarytas grupės štabas. Pirmojo būrio, tiesiogiai vadovaujamo grupės vado ir prie kurio laikėsi štabas, veikimo ribos buvo Balbieriškio vls., antrojo - Gudelių vls., kiekvienas būrys buvo padalintas į du skyrius(538,22; 677,36). Dalinio vado pavaduotoju paskirtas psk.Petras Augaitis-Tauras, štabo viršininku - Juozas Petraška-Patrimpas, ūkio dalies viršininku - Stasys Kielius-Gervė ir antro būrio vadu - Alesius Radauskas-Elytė(538,22).

Šaltiniuose nėra patvirtinta Balbieriškio būrio oficiali priklausomybė LLA, tačiau dalinio pertvarkymas į grupę buvo tapatus 1945 m. vasario 6 d. instrukcijai Nr.1 pagal kurią LLA Alytaus apylinkės vadas reglamentavo organizacinę struktūrą: apylinkės štabas apskrities ribose, rajonų štabai valsčiaus ribose bei partizanų būriai, veikiantys atskirai arba susijungę į grupes(314). Būrį turėjo sudaryti 10-25 kovotojai, didesnis skaičius jau lėmė grupės (25-60 partizanų) sudarymą.

1944 m. gruodžio pradžioje Simno vls. Ūdrijos, Metelių, Buckūnų, Ponkiškių k. apylinkėse veikusių Skrajojantį būrį, vadovaujamą kpt.A.Kušlio-Vilko, sudarė apie 30-40 kovotojų, kurie judėjo ir Krokialaukio, Miroslavo vls. teritorija, dalyvavo Gudelių puolime(7,38; 465,1; 594,357). Po pastarojo antpuolio, 1945 m. vasario mėn. 36 vyrai laikėsi Simno vls. miške prie Žuvintų, Bambinykų ir Aleknonių k.(299). Daugėjant partizanų, Simno, Miroslavo, Krokialaukio ir dalyje Alytaus vls. formavosi dar trys vietiniai būriai, suskirstyti į skyrius. 1945 m. pradžioje partizanai užmezgė ryšį su LLA Alytaus apylinkės vadu bei štabu, o taip pat Merkinės vls. Pieriškių k. veikiančia partizanų grupe(465,2).

Dalinio vadovybę sudarė vadas ir keturių skyrių vadai - V.Dranginis (kartu ir vado pavaduotojas), Pijus Kvedaravičius, Vladas Janculevičius, kurių sprendimas buvo įstatymas partizanams(594,377). Vasario 21 d. žuvus A.Kušliui-Vilkui ir priešui

Juozas Vitkus-Kazimieraitis

Neifaltienė-Pušelė

Jonas Neifalta-Lakunas

Antanas Grušauskas-Siaubas,
Perkūnas(sl.), Dūda(sl.)

Adolfas Ramanauskas-Vanagas ir Albertas Perminas-
Jūrininkas

Adolfas Ramanauskas-
Vanagas

Bronius Bucevičius-Studentas, Albinas Bucevičius,
Antanas Krajauskas

sunaikinus partizanų branduolį, vadovavimą perėmė desantininkas Vincas Vengelielis (Vengelenis)-Stipinas(314; 516,319). Iš partizanų buvo sudaryta LLA DLK Kęstučio kuopa, 1945 m. pavasarį savo gretose sutelkusi 80 vyrų: dalis partizanų, tarp jų vadas veikė Skrajojančiame būryje, likusieji trijuose rajonuose (būriuose), padalintuose į skyrius(7,38). Gegužės pradžioje kuopa buvo pavadinta DLK Kęstučio grupe, suformuotas jos štabas: grupės vadu liko V.Vengelielis-Stipinas, štabo viršininku paskirtas Perkūnas(sl.), štabo sekretoriumi ir spaudos skyriaus viršininku Vilnius(sl.), ūkio skyriaus viršininku Jonas Baranauskas-Kirvis, ginklavimosi vedėju - Briedis(sl.), baudžiamojo skyriaus vadu - štabo pareigūnas Jeronimas(sl.), sekimo skyriaus vadu - štabo pareigūnas Vacys Petrauskas (arba Pranas Baranauskas-Aras)(314).

DLK Kęstučio grupė veikė Alytaus, Krokialaukio, Simno ir Miroslovo vls.: 1-as būrys - Alytaus-Krokialaukio vls., Ūdrijos apylinkėse, dalyje Gudelių vls.; 2-as - Simno ir dalyje Krokialaukio vls.; 3-ias - Miroslovo ir dalyje Alytaus, Simno, Krokialaukio vls. Pirmam būriui vadovavo Beržas(sl.), antro būrio vadu nuo gegužės 14 d. paskirtas Tėvas(sl.), o savo noru pasitraukęs iš pareigų Katinas(sl.) pasiliko pavaduotoju(314). Trečio būrio vadu balandžio 25 d. buvo paskirtas Ažuolas(sl.)(465,3). Būrių vadams buvo įsakyta įsirengti atliekamų ginklų ir šaudmenų slėptuves, rengiantis ilgesniam pasipriešinimo periodui, ir nedelsiant pavienius partizanus priskirti prie kurio nors būrio, o šiems nepaklusus - suimti, nuginkluoti ir pristatyti grupės štabui(314).

Jiezno, Butrimonių ir Birštono vls. nuo 1944 m. gruodžio mėn. veikė Margio būrys, vadovaujamas Prano Paulausko-Šarūno(7,20). Gruodžio viduryje Pievagalių miške susitelkė apie 20 vyrų, kuriems vadovavo J.Gervickas-Jovaras(7,33). Būrio sudėtis dar nebuvo pastovi, nes dalis vyrų išsislapstė žiemoti, kiti iš Punios miško perėjo į Gojaus mišką, į Šarūno būrį. 1945 m. vasario mėn. Margio būrio vado pavaduotoju ir skyriaus vadu buvo paskirtas desantininkas lt.n.Julius Asta-Šernas (Astra)(516,12). Vienam iš skyrių vadovavo Jonas Zablackas-Briedis(465). Birštono-Šiponių apylinkėse kovo mėn. pradėjo veikti Alfonso Ružėno-Vilko būrys(465). Balandžio mėn. Šarūno būrys iš Butrimonių vls. perėjo į Alytaus vls.(737,50).

Gegužės mėn. Punios šile buvo surengtas Margio grupės partizanų pasitarimas; Antanas Macevičius-Linas buvo paskirtas rezervinio būrio vadu, o jo ūkyje Panemuninkų k. įrengtame bunkeryje slėpėsi štabas(7,20). Gegužės pabaigoje Birštono vls. vadas A.Ružėnas-Vilkas paskyrė 2-o būrio keturių skyrių vadus(594,308).

Užnemunės dzūkų krašte - Lazdijų aps. karinę savigyną partizanijos pavidalu paskatino kurtis 1944-1945 m. žiemą vykdytos vengiančių mobilizacijos gaudynės, ypač orientuotos į buvusio ar esamo pagrindžio dalyvius. Sausio 16 d. suimtas Leipalingio vls. LLA-gen.T.Daukanto organizacijos vadas Juozas Kulys-Varnas išdavė 51 žmogų, iš kurių 46 buvo suimti(436,101).

Vieną stipriausių kovos vienetų sausio mėn. suorganizavo lt.n.Balys Šimkonis-Šarūnas Liškiavos apylinkėse iš 40 vyrų, kurie keisdami dislokacijos vietas pajudėjo panemune į pietus. Vasario pradžioje būrys apsistojo Leipalingio vls. Buteliznos k., kur būrio vadas susitiko su Kmieliavos k. gyvenusiu Druskininkų vls. LLA vadu lt.n.Vytautu Gončiu-Alscika ir tarėsi dėl bendrų veiksmų.

Druskininkų progimnazijos mokytojas lt.n.V.Gontys 1944 m. rudenį buvo gavęs

nurodymų iš LLA vadovybės nario lt.n.Liongino Švalkos organizuoti šiose vietovėse partizanus, tačiau pastarajam negrįžus iš Švenčionių, organizavimosi veikla 1945 m. sausio mėn. tebuvo pasistūmėjusi tik iki vietinio Dulgininkų būrio sukūrimo(310,85). Prisidėjus šių apylinkių vyrams Šarūno būrys išaugo iki 60 partizanų(310,87).

Vasario 6 d. žuvus pirmajam dalinio vadui, vadovavimą perėmė j.lt.n.Kazimieras Lukošius, organizavęs iki tol būrio papildymą apie Liškiavą(310,90). Būrys išaugo nuo 80 iki 100 vyrų ir judėjo erdvėje tarp Žaliamiškio ir Nemuno viena linkme, ir nuo Ricielių iki Kibyšių šiaurės kryptimi(310,90). Buvo užmegzti ryšiai ir su Kęstučio organizacijos vadovybe, tačiau partizanai linko nesiskaidyti "partiniu" principu. Po Panaros mūšio, kovo mėn. būrys išsiskirstė ir persiorganizavo į Šarūno rinktinę, pasirinkus kitą išsilaikymo ir kovos taktiką: atsakyta didelio judančio dalinio ir pereita prie vietinių būrių organizavimo.

Vadovauti Šarūno rinktinę ėmė lt.n.V.Gontys-Alseika. Junginys balandžio mėn. susidarė iš 4 būrių: Leipalingio (J.Ptakausko-Liepos), Kapčiamiesčio, Veisėjų (Stasio Sorokos) ir Seirijų Karininko Juozapavičiaus grupės (psk.Antano Grušausko-Siaubo). Rinktinė palaikė ryšius su Šventėžerio būriu, vadovaujamu lt.n.V.Stepulevičiaus-Varguolio ir dalyvavusiu kartu ankstesnėse Panaros kautynėse; Druskininkų būriu, vadovaujamu j.lt.n.E.Juknaičio-Juozaičio, kuris gegužės 24 d. padėjo rinktinės štabo nariui A.Suraučiui-Beržiniui (Paberžiui) užmegzti ryšius su Dzūkų grupės vadovybe(36,10-11).

Seirijų-Merkinės vls. nuo 1944 m. pabaigos veikė psk.A.Grušausko-Siaubo, Juozo Martiūno-Martyno, Broniaus Bieliausko-Slyvos partizanų skyriai 1945 m. pavasarį sudarė LLA Šarūno rinktinės Kar.Juozapavičiaus grupę(737,17). Balandžio mėn. duomenimis ją sudarė 50-60 veikiančių partizanų būrys, suskirstytas į penkis skyrius: Slyvos, Beržio, Tauro, Martyno (Marcino) ir Aušros(741,48). Balandžio pabaigoje štabo viršininku LLA Alytaus centras atsiuntė gen.št.kpt.Kazį Kilną-Smaką(737,17).

Gegužės mėn. Kar.Juozapavičiaus grupė susiskirstė į 4 būrius: Seirijų vls. Vainiūnų ir kt. kaimų, būriui vadovavo Antanas Tamulionis-Girginas, Liškiavoje ir Žeminių k. Merkinės vls. veikė J.Martiūno-Martyno būrys, Miroslovo vls. Mankiūnų k. - B.Bieliauskos-Slyvos(595,177; 737,19). Antano Subačiaus-Tauro skyrius dislokavosi daugiausia Kibyšių miške ir veikė šio rajono apylinkėse, Guobinių, Vilkiautinių, Jokubiškių, Lievūnų k., palaikė tamprius ryšius su Liškiavos ir Žeminių būriais(741,48). Kitapus Nemuno veikusios grupės buvo pradėtos jungti į atskirą būrį, vadovaujamą Jono Slautos-Aušros(595,177; 746).

Lazdijų aps. šiaurinėje ir Marijampolės aps. pietrytinėje dalyje veikusios trys didesnės partizanų grupės 1944 m. pabaigoje palaikė tarpusavio ryšius, bet į rinktinę dar nebuvo susijungusios. Geriausiai organizuotas buvo Šventėžerio būrys: 60 partizanų važinėjo 12 rogių su įtaisytais kulkosvaidžiais. Žiemos sąlygomis tai būriui teikė judrumo ir iki 1945 m. vasario pabaigos buvo žuvęs tik vienas partizanas(310,100).

1945 m. pavasarį Krosnos-Simno vls. esančiame Kalniškių miške susibūrė didelis partizanų dalinys - psk.Jono Neifaltos-Lakūno vadovaujama kuopa, 80-150 vyrų iš Simno vls. Atesnykų, Padusio, Skiturių, Marinkos, Krosnos vls. Smalinyčios, Ramanavo, Randiškės, Rolių, Birsčių, Liepynės, Šeštokų, o taip pat tolimesnių Kalvarijos bei Rudaminos vls. kaimų. Struktūriškai dalinį sudarė 4 būriai: Ateities, Kovo, Va-

nago ir Lakūno. Ateities būriui vadovavo Antanas Aleknavičius-Ateitis, partizanai turėjo įsirengę bunkerį Kirsnos pušyne(41,61). Kovo būriui - Jonas Janča-Kovas, Vanago būriui - Juozas Kasikevičius-Vanagas. Vėliau prie kuopos prisijungė psk.Albino Kiseliausko-Karvelio būrys (iš Verstaminų ir kt. kaimų)(41,59).

Po gegužės 16-17 d. Kalniškių kautynių kuopa išsiformavo, likę gyvi partizanai išsisklaidė, dalis išsislapstė bunkeriuose, dalis persikėlė į miestus su svetimais dokumentais(41,62). Pats vadas buvo labai sukrėstas šios tragedijos, o taip pat žmonos žūties, ir nebesiėmė iniciatyvos vėl sutelkti partizanų. Lakūno būrio likučiai ėmė veikti kartu su V.Stepulevičiaus-Mindaugo Šventežerio būriu Kalniškės miško rajone.

Trečioji apie 30 partizanų grupė, vadovaujama kpt.V.Navicko-Perkūno, 1945 m. žiemą-pavasariį dislokavosi netoli Kalvarijos, Sūsninkuose, pasiekdavo Rudaminą(632). Gegužės mėn. Sūsninkų grupė irgi buvo išblaškyta, bandė persikelti į Kalniškę, tačiau nepavykus pasitraukė į Suvalkijos pusę(41,62). Vienam būriui Sangrūdės apylinkėse kovo mėn. vadovavo Antanas Pakropys-Pelėda(673,213).

Iš pavienių, organizacijai nepriklausiusių grupių nuo 1944 m. pabaigos Onuškio vls. buvo žinomas Motiejaus Kasperavičiaus-Čako vadovaujamas Panosiškių būrys iki 26-30 vyrų, besislapsčiusių Panosiškių, Žūklių, Ismonio, Pribonių, Tolkiškių, Žaliosios, Užolių k. apylinkėse bei Strėvos miške(549,199).

PIETŲ LIETUVOS - SUVALKIJOS PARTIZANAI

Suvalkijos partizanų vienas iš pirmųjų garsesnių junginių buvo 1945 m. sausio pradžioje Veiverių vls. Žiemkelio (Lendrymo) miške besiformuojantis Geležinio Vilko būrys. Jo organizatorius ltн. Alfonsas Arlauskas sausio 3-5 d. Pabartupio k. Antano Kalašinsko sodyboje surengė pirmąjį besislapstančių apylinkės vyrų pasitarimą, kuriame prisistatė kaip pagrindžio organizacijos (neaišku ar LNP-LLK Sąjungos ar LLA) atstovas ir nusakė būsimos kovos tikslus ir uždavinius(679,431-432). Po to penki pirmieji partizanai išėjo į Žiemkelių, kur apie juos iškart ėmė burtis vyrai iš aplinkinių kaimų(679,430).

Organizacinis dalinio periodas truko iki sausio 20 d., kada bendrame partizanų susirinkime partizanai vadu išrinko ltн. A. Arlauską-Geležinį Vilką, pavaduotoju Joną/Antaną Bagdoną(679,430-431). Į štabą įėjo ltн. Justinas Samuolis, vado brolis Antanas Arlauskas propagandos reikalams. Nuo sausio 14-15 d. į įrengtą štabo bunkerį persikėlė dirbti desantininkai Vincas Kovas-Šarūnas ir Čižeika-Stepas(679,433). Vasario pabaigai dalinys padidėjo iki 130-150 partizanų, sutvarkytų į Geležinio Vilko kuopą(679,431). Joje buvo Girininkų, Digrių (Digrinių) ir Skriaudžių būriai, įrengti du bunkeriai 4-5 km nuo Girininkų, Pabartupio k., vadas palaikė ryšius su partizanų būriais, veikusiais Zapyškio vls. ir Veiverių vls. prie Tarpiškių k.(39,9; 679,435).

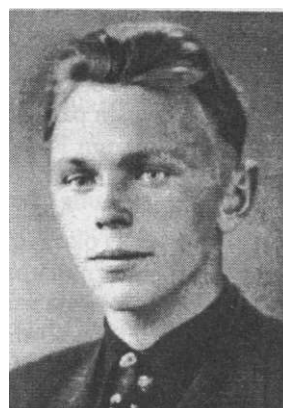
Vasario pabaigoje, po Žiemkelio (Lendrymo) kautynių ir žuvus vadui, partizanai išsisklaidė mažais būreliais, pavieniui, perėjo į kitus būrius Lekėčių, Jankų ir Kazlų Rūdos vls.(35,71; 170; 435,189; 679,435). Digrių būrys, vadovaujamas Jono Pažėros-Uosio toliau veikė Veiverių vls. Digrių, Pažerų, Padainupio, Bijūnų k. apylinkėse(39,10-11). Kovo pradžioje Čižeika-Stepas ir Stasys Jakštas-Katinas bandė

Bronius Brazauskas-Sakalas

Bronius Abramavičius-Spyglys

Stasys Grigaitis-Aras

Sergijus Staniškis-Antanaitis

Jonas Bulota-Anbo

Pranas Kučinskas-Apynys

Vladas Gavėnas-Tarzanas

Vytautas Gavėnas-Vampyras

Jonas Demikis-Eumas,
Almas

sutelkti išblaškytus vyrus, atnaujino su daugeliu besislapstančių ryšius, tačiau kovo viduryje nauji areštai sustabdė šį procesą. Krušinskių sodyboje buvo suimtas V.Kovas-Šarūnas(679,438).

Pagal buvusių partizanų liudijimus (P.Pečiulaičio, P.Krušinsko ir kt.) net keli asmenys yra laikomi išdavikais (J.Samuolis, V.Radvilavičius-Radvila ir kt.), o pačio dalinio vado brolis buvo tikru SMERŠo bei NKVD-NKGB agentu, demaskuotu jau pačioje pradžioje. Analizuojant įvairius faktus klostosi įdomi loginė grandinė, paaiškinanti, kodėl okupantai skyrė tiek daug dėmesio šiam būriui. Jau antinacinis po grindis prognozuodamas partizaninės kovos neišvengiamumą, turėjo numatyti ir centrą, kur teiksios jos vadovybė. Aktyviausios karinės organizacijos LLK Sąjungos-LNP-Šaulių sąjungos branduoliui, be abejo, buvo patogiausia veikti pakaunėje, artimiausiuose miškuose. Pagal kpt.I.Vyliaus bei lt.n.P.Čeponio-Leono planą visos Lietuvos rezistencijos centras turėjo veikti Kazlų Rūdos miškuose, Krušinskių k. slėptuvę įsirengė ir viena iš jų parengtų desanto grupių - V.Kovo-Šarūno. Apie visos Lietuvos Pasipriešinimo centro planus (kokie jie bebūtų formalūs) žinojo rusų karinė kontržvalgyba, kuri ir ėmėsi šio būrio infiltracijos savo karo metų ir naujais agentais. Išskirtinius okupantų ketinimus patvirtina ir pačio plk.Smirnov bandymas iš pradžių suimti A.Arlauską-Geležinį Vilką: besikuriančio dalinio vadovybėje būtų likęs "nukentėjusio" brolio-ltn.J.Samuolio tandemas...

Gegužės pirmoje pusėje Barzdų vls. Žečkalnių k. Prienų dalinio (kpt.Žilinsko) ryšininkas Vladas Čibirka-Vikis, ieškojęs po visą Suvalkiją besislapstančių ir siuntęs juos į partizanų būrius, pas giminaitį Stasį Strimaitį surado grįžusį iš Žemaitijos ltn.V.Bacevičių-Algį(735,179). Organizacinė veikla buvo pradėta LLA Suvalkų apygardos partizanų štabo vardu sukuriant rinktinį Stirnos batalioną, kurio vadu pasiskyrė pats Bacevičius, štabo viršininku tapo Nikodemus Stankūnas-Sodas(681,124). Tuo pat metu iš Kazlų Rūdos vls. Armališkių k. V.Bacevičius, su Kęstučiu ir Mykolu Bartuškomis ir dar vienu, paėmė 17 šautuvų ir apginklavo jais Stankūno-Viesulo būrį(735,179).

Bataliono sudėtyje nuo gegužės 16-26 (tokiomis datomis pažymėti pirmieji dokumentai) iki birželio 6 d. buvo sudarytos dvi kuopos - Lapės iš 7 būrių ir Panteros iš 4 būrių, veikusios Jankų ir Veiverių vls.(681,125,127).

Jankų vls. kovo mėn. susibūrė 2 būriai - Ragavyne 19 vyrų ir Piktiltyje apie 40 vyrų, įsirengusių ir bunkerius. Po NKVD puolimų, išvijusių partizanus iš susiformavimo vietovių, Piktilčio partizanai balandžio mėn. buvo pertvarkyti į ltn.Broniaus Abramavičiaus-Spyglio grupę, o gegužės mėn. prisijungus smulkioms grupelėms, išaugusią iki 50 partizanų(162,175).

Gegužės pabaigoje ltn.B.Abramavičius-Spyglys tapo (paskyrimas datuotas birželio 6 d. įsakymu Nr.4) bataliono vado pavaduotoju ir Lapės kuopos vadu(681,260). Į ją įėjo psk.Stasio Grigaičio-Aro/Erelio Žilvičio būrys, Jono Paužos-Vilko Riešuto, Jono Tapučio-Liūto, Kregždės(sl.), Juozo Jasulaičio-Turklio Pušies, Vytauto Puišio-Meškos Drebulės ir Jono Stankūno-Viesulo Karklo būriai(681,125,241). J.Jasulaičio-Turklio vadovaujamas 15 partizanų būrys organizavosi balandžio mėn. Žaliosios, Vilkaviškio ir Pilviškių vls. ribose, bet vėliau veikė daugiausia kitapus Šešupės, Šakių aps.(676,232).

Antroji Panteros kuopa buvo pavesta suformuoti j.ltn.Narcizui(sl.), dirbusiam

Sasnaros eiguliu(681,127). Ji buvo bandoma organizuoti iš buvusių Arlausko-Geležinio Vilko kuopos padalinių; į jos sudėtį turėjo įeiti Balandžio(sl.), Šerno(sl.) Jurbarko, Stasio Mikolausko-Vargonininko ir S.Jakšto-Katino būriai(681,127). S.Mikolauskas-Vargonininkas ir jo pavaduotojas Jonas Kazakevičius balandžio mėn. organizavo 60 vyrų būrį Veiverių vls. Keturakiškių, Kampinių ir kt. kaimuose(435,205).

Plokščių, Paežerėlių, Lukšių vls. smulkius partizanų dalinius į stiprią grupuotę sujungė kpt.Meilus-Tundra, prie Gerdžių. Vasario mėn. Paežerėlių vls. Sutkų miške Panemunės stovykloje susitelkė 150 vyrų, vadovaujamų kpt.Jurgio Valčio. Jie pasistatė bunkerius, išsikasė apkasus, bet po gegužės mėn. kautynių išblaškyti(41,92). Greta Baziūnų miškuose 1945 m. pavasarį veikė vrsl.Tumo-Tigro būrys, turintis ryšių su Sutkų partizanais, Petro Jurkšaičio-Beržo (apie Lekėčius), Felikso Žindžiaus būriais(41,91). Tuo pat metu stiprus partizanų dalinys susikūrė Kazlų Rūdos vls. Velnialknio miškų masyve(35,73).

1944 m. gruodžio mėn. Šilavoto, Veiverių, Pakuonio, Kruonio ir Jiezno vls. iš panemunės kaimų susibūrė 79 vyrų skrajojantis būrys, vadovaujamas Beržo(sl.). Gruodžio mėn. žuvus vadui, šiam daliniui vadovavo Aras(sl.) (arba Jonas Marčiulionis-Audronis, žuvęs sausio 25 d.), po kurio žūties 1945 m. vasario mėn. trumpam laikui perėmė Perkūnas(sl.) ir nuo vasario pabaigos - V.Marčiulaitis-Viesulas. Po balandžio pradžios Paverknių kautynių dalis būrio partizanų išsisklaidė, traukėsi net iki Lenkijos, o dalis perėjo Nemuną į Suvalkiją, kur įsijungė į ltn.Broniaus/Martyno Kuzmicko-Briedžio vadovaujamą Prienų būrį.

Balandžio-gegužės mėn. V.Marčiulaitis-Viesulas ir jo pavaduotojas Viktoras Druolia-Naktis ėmė organizuoti Aukštosios Panemunės, Garliavos ir Pakuonio vls. vyrus į Pakuonio būrį, išaugusį virš 60 partizanų. Balandžio mėn. Garliavos-A.Panemunės vls. Pajesio, Vyčių, Povyčių k. apylinkėse buvo organizuotas Jono Kurausko-Kaukolės 9 partizanų skyrius(679,530).

Prienų būrio, kurio pagrindą sudarė V.Senavaičio-Šiaurio organizuoti vyrai, vadu buvo paskirtas Int.M.Kuzmickas-Briedis, o Šiaurys liko būrio orientacijos viršininku. Kovo mėn. būrys veikė Balbieriškio girioje, vėliau persikėlė į Punios šilą. 1945 m. balandžio 24 d. į būrį atvyko Kęstučio štabo atstovas Pranas Kučinskas-Klevas-Apynys, tačiau būrio vadovybė kol kas nesiruošė paklusti naujai atsiradusiems ir nežinia kur esantiems štabams(475; 332,18). Tik gegužės mėn., žuvus būrio vadui, perėmęs vadovavimą V.Senavaitis-Šiaurys 24-25 d. sušaukė būrio viršininkų pasitarimą dėl tolimesnio veikimo. Pagrindine kliūtimi buvo nurodyta būrio organizacinė netvarka, o P.Kučinskas-Klevas-Apynys gavo galimybę pasisakyti kaip Kęstučio štabo atstovas, siūlantis tolimesnio veikimo perspektyvą bendroje Lietuvos partizanų organizacijoje(475; 332,18). Dėl išaugusio būrio kovotojų skaičiaus buvo nutarta performuoti dalinį į 8-ą kuopą, veikiančią Kęstučio štabo įstatuose numatyto Geležinio Vilko pulko sudėtyje(475; 332,18-19).

Po pertvarkymo kuopos orientacijos viršininku liko V.Senavaitis-Šiaurys, vadovavimo būrio vadu paskirtas P.Kučinskas-Klevas-Apynys, kuris laikinai ėmė eiti ir kuopos vado pareigas; pirmo būrio vadu paskirtas A.Andziulis-Rickus, būrininku - Kazimieras Pinkvarta-Dešinysis; antro būrio vadu - Perkūnas(sl-), būrininku - J.Bulota-Anbo(475; 332,17-18).

1944 m. pabaigoje-1945 m. pradžioje Pjūklo kuopa iki 50 žmonių laikėsi daugiau-

sia Prienšilyje, veikė Šilavoto, Balbieriškio, Prienų, Igliškėlių, Gudelių vls.; vieno būrio vadas - J.Bulota-Anbo(693,72,78). Prienų vls. savarankiškai veikė ir smulkesnių partizanų grupelių, kaip Povilo Šiugždinio-Bitino Skruzdės skyrius, kurio branduolį sudarė nuo 1945 m. pradžios besislapstantys trys broliai Šiugždiniai iš Alksniakiemio k.(774,215,218).

Balandžio mėn. Palių-Žuvinto masyve telkėsi 4 būriai ir Buktos miške prie Vartų k. dar 2, sudarę pirminį junginį apie 200 partizanų(531). Daukšių būriui vadovavo A.Liudžius, žuvęs balandžio 23 d.(531). Dzūkų būrys veikė rytiniame Žuvinto ežero krante, o Buktos girioje prie Gudupių - Muškietininkų būrys, vadovaujamas Vlado Gavėno-Tarzano(531). Vilkaviškio aps. Keturvalakių vls. ir Marijampolės aps. pietuose veikė V.Gavėno-Vampyro dalinys.

Balandžio mėn. Liudvinavo vls. Varnupių k. minimas priklausęs "Lietuvos kunigaikščio Vytenio pulkui" LPS būrys iš 12 partizanų, vadovaujamų Kazio Grebliko-Gegužio(435,218).

LLA ŠIAULIŲ APYGARDA IR LLA ŽEMAIČIŲ LEGIONO PRADŽIA

1944 m. pabaigoje pradėjo stiprėti ir Vakarų Lietuvos partizanų organizacinė veikla, sąlygota tiek Šiaulių LLA apygardos, tiek žemesniųjų struktūrinių grandžių atskūrimo bei naujų dalinių susiorganizavimo. Pagal 1944 m. gruodžio 10 d. LLA Vyr. Varnagų vado operatyvinį įsakymą Nr.4 tuo pat metu buvo išleistas Saturno apygardos vado įsakymas Nr.4(391,74). Saturno (Šiaulių) apygardai priklausė Šiaulių, Telšių, Mažeikių, Kretingos ir Tauragės aps. 1945 m. kovo-balandžio mėn. apygardos vadovybė spėjo čia susitelkus iki 4000 organizacijos narių(382,16).

Pagal Saturno apygardos vado įsakymą Nr.4 apygardos ribose turėjo veikti šeši junginiai-rinktinės: 1-oji Stumbro (Šiaulių), 2-oji Vilko (Telšių), 3-oji Tauro (Tauragės), 4-oji Lapės (Kretingos), 5-oji Lokio (Mažeikių), 6-oji Šerno (Radviliškio), o taip pat pavasari apygardos vadovybės pastangomis imta kurti ir 7-oji Briedžio (Biržų), išeinanti iš pirminio operatyvinio sumanymo ribų, bet turėjusi tamprus faktinius ryšius su apygardos štabu(382,32; 391,74).

Šiaulių apygardos štabo atskūrimo darbai buvo vykdomi nuo 1944 m. lapkričio, bet realiai jis buvo atkurtas tik 1945 m. vasario pradžioje, kuomet Šiauliuose įvyko štabo atkuriamasis posėdis. Apygardos vadu pasiliko ltn.A.Eidimtas-Vygantas, kartu paėmęs štabo ir operatyvinio skyriaus viršininkų pareigas, vado pavaduotoju ir administracinio-organizacinio bei ryšių skyrių viršininku paskirtas A.Balčiūnas-Žygimantas, turėjęs nustatyti veikiančius apskrityje kovos vienetus ir sutvarkyti ryšį, propagandos skyriaus - vršl.Antanas Paltarokas, ūkinio skyriaus - Lasys, turėjęs organizacijai parūpinti produktų, aprangos, pinigų, žvalgybos - Jonas Šlepetys-Šepetys, turėjęs stebėti kariuomenės judėjimą ir verbuoti naujus narius, dokumentų gamybos poskyrio - Leonardas Putramentas-Vėjas, Šiaulių kuopos vadu - Vladas Peleckis(382,76-77; 389,168,170; 724,208-209). Ūkio skyriuje Brazaičiui pavesti sanitarijos reikalai(724,209).

Vasario 16 d. buvo išleistas pirmasis apygardos leidinys "Nežinomas kareivis",

kuri rotatoriumi Lietūkio treste atspausdino A.Balčiūnas-Žygimantas ir Barzda(382,78,172).

Ltn.A.Edimtui-Vygantui išvykus į Kauną ir perėmus LLA vado pareigas, kovo 10 d. įsakymu buvo performuotas apygardos štabas, vadu numatant S.Kontrimą-Jaunavedį - kol jis bus surastas ir atvyks į Šiaulius, laikinai apygardai turėjo vadovauti A.Balčiūnas-Žygimantas. Kovo pabaigoje šiam ištrūkus iš NKVD ir pasislėpus Biržuose, apygardai vadovavo ryšių skyriaus viršininkas Pranas Valiukas-Žalvyris; žvalgybos viršininku naujai paskirtas Radviliškio rinktinės žvalgybos viršininkas Genadijus Michnevičius-Nemura, J.Šlepetį-Šepetį perkeliant į išvykusio į Kauną aprūpinimo skyriaus viršininko Lasio pareigas(382,77; 385,99; 389,201,204). Praktiškai iki savo arešto balandžio 9 d. P.Valiukas buvo likęs apygardos vadovybėje vienintelis(385,122,125).

Balandžio pabaigoje apygardinis Saturno štabas buvo vėl atkurtas: vadu liko A.Balčiūnas-Žygimantas, tačiau visą organizacinę veiklą vykdė štabo viršininkas Jonas Skačkauskas(163,63-64). Į štabo sudėtį įėjo Vanagų (operatyvinio) skyriaus vadas kpt. Juodis, žvalgybos viršininkas Vincas Mačiulis (Mačiulskis)(163,64). Dar kovo viduryje į apygardos štabo veiklą buvo įtraukta medicinos seselė Šiaulių ligoninėje Lionginą Mikulskaitė-Rūta, parūpinusi partizanų būriams didžiulius kiekius medikamentų(385,106).

Apygardos sudėtyje formaliai liko veikti Radviliškio, Tauragės, Kretingos, Telšių, Mažeikių ir Šiaulių apskričių LLA štabai(163,62). Tikrovėje naujosios sudėties apygardiniam štabui nepavyko užmegzti platesnių vietinių ryšių, kurie daugumoje apsiribojo Šiaulių aps., tačiau štabas išlaikė ryšius su Biržų, Panevėžio, Mažeikių aps. LLA organizacijomis ir pagrindinio centru Kaune(163,63-64).

Apygardinio štabo nesėkmės bei pagrindininkų nesugebėjimas atkurti iki rusų užėjimo buvusios organizacinės padėties, o taip pat partizanų sąjudžio pokyčiai sąlygojo Šiaulių apygardos skilimą teritoriniu pagrindu ir naujų apygardinių centrų formavimosi pradžią. Vakaruose ryšių su partizanų junginiais paieškoje įtemptai dirbo pagrindinis apygardos štabo ryšininkas Stasys Eidimtas, kuris 1944 m. gruodžio viduryje Žarėnų vls. Smilgių k. nustatė štabo organizacinį ryšį su Žarėnų, po to su Alsėdžių kuopomis(427,18; 385,118). 1945 m. sausio pabaigoje žemaičiams buvo perduotas LLA Vyr.Vanagų vadovybės operatyvinis įsakymas Nr.4, o kovo 20 d. - įvairių instrukcijų bei 15-16 egz. centrinės spaudos platinimui tarp narių ir gyventojų(427,19). Suvedęs Žarėnų ir Alsėdžių Vanagų vadus, S.Eidimtas numatė eiti į Plungę, po to į Kulių(427,19).

2-os Vilko arba Telšių rinktinės atkūrimo darbus pradžioje bandė atlikti S.Kaupas-Dėdėnas, bet jau 1944 m. gruodžio pradžioje buvo suimtas. Be to, gruodžio 14 d. nesėkmingai iššokęs su parašytu Plungės vls. Iešnalio ežere nuskendo rinktinės vadas ltn.J.Barzda-Klevas. Pagrindine rinktinės pakrikimo priežastimi apygardos vadovybė laikė štabo pareigūnų dingimą. Juos surasti buvo pavesta apygardos štabo ryšininkui S.Eidimtui, o neradus - tarp likusių partizanų vadų išplatinti emocingą apygardos vado kreipimąsi į LLA karius: nieko nelaukiant užimti vakuojančias vietas ir tęsti veiklą. 1945 m. vasario 6 d. Saturno apygardos vado ltn.A.Eidimto-Vyganto įsakymu sukurti Telšių LLA štabą buvo pavesta Žarėnų kuopos vadui ltn.J.Venclauskui-Kymantui, skiriant jį naujuoju Telšių Vanagų rinktinės vadu(6,70; 382,380; 429,222).

Žymiai efektyvesnė pasirodė desantininkų grupės, vadovaujamos A.Kubiliaus-Vaišvilos, veikla. Ši grupė buvo pajėgi vystyti organizacinį darbą dviem kryptimis - atkurti ryšius su Šiaulių apygardos štabu ir atnaujinti Telšių LLA organizacijos veiklą, o iš kitos pusės kurti žymiai kompaktiškesnę, paslankesnę, tampresniais ryšiais susietą žemaičių krašto organizaciją tiesioginio ryšio su LLA centrine vadovybe paieškos laikotarpiu. Iš pradžių kokių tai ypatingų planų šiuo klausimu nebuvo: 1944 m. gruodžio pabaigoje A.Kubilius ir A.Šertvytis nusprendė persikelti iš miško į Kauną arba Vilnių(426,232). A.Šertvytis šiuose miestuose turėjo surasti ryšius su LLA, o jei jam nepavyktų - ieškoti turėjo pats A.Kubilius. Po 1945 m. sausio 20-23 d. kelionės A.Šertvytis pranešė, kad padėtis miestuose nepalanki - vyksta pasų išdavimas ir tuo pat metu LLA narių areštai, visi seni ryšių punktai (pas P.Veverskį ir Bronių Bakutį Kaune bei Vladą Mockų ir Gudėną Vilniuje) užsidarė(426,35,233).

Tačiau A.Kubiliui išvykti neprisireikė, nes vasario mėn. grupė užmezgė ryšius su Šiaulių apygardos Saturno štabu(426,233). LLA padėtis vertė atkreipti dėmesį į darbą vietoje, kuriam įgaliojimų grupė turėjo pakankamai. Apygardos štabo nurodymu, A.Kubilius turėjo kiek įmanoma atkurti buvusios organizacijos struktūras ir visų pirma Telšių aps., o taip pat tolimesnius ryšius, palaikyti radijo ryšį su pagrindiniu štabu Vokietijoje ir kt.

1945 m. vasario 24(25) d. Plungėje, dalyvaujant A.Kubiliui-Vaišvilai ir Henrikui Petkevičiui-Staigvilai, buvo surengtas LLA Telšių aps. Vilko štabo atkuriamasis pasitarimas, pagrindu imant Plungės LLA organizaciją(428,19-20,33). Štabo viršininku tapo Plungės vls. LLA OS vadovas, ekonomikos mokyklos direktorius Juozas Balevičius, žvalgybos skyriaus - tarnautojas Alfonsas Kalvaitis, organizacinio skyriaus - mokytojas Jonas Sereikis, komplektavimo skyriaus - Jonas Jasinauskas, tiekimo ir propagandos skyriaus - Martynas Patkauskas bei Jurgis Klebys(6,108; 426,81; 428,26,40-41). Iš savo esmės tai buvo apylinkinio lygio pagrindžio padalinys, turėjęs teikti praktinę paramą vanagams.

Vasario mėn. buvo užmegztas ryšys su Telšių pagrindžiu - LLA būrio nariu Zigmundu Daulenskiu(546,168). Užmezgus ryšius su Kretingos bei Mažeikių aps. partizanais, kovo pradžioje A.Kubiliaus-Vaišvilos iniciatyva buvo sudarytas LLA Žemaičių legiono štabas, formaliai priklausantis LLA Šiaulių apygardai, tačiau faktiškai perėmęs dalį jos funkcijų(6,109). Į štabo sudėtį be Legiono vado A.Kubiliaus-Vaišvilos, įėjo štabo viršininkas Sergijus Semsys, vado pavaduotojas ir OS viršininkas Š.Jazdauskas-Nurmis, OS viršininko pavaduotojas Jonas Dūda-Štuka, įdarbintas Alsėdžių progimnazijoje mokytoju, žvalgybos ir ryšio skyriaus viršininkas A.Šertvytis-Stumbras, tiekimo skyriaus - Albertas Švažas, pagrindinis štabo ir asmeninis vado ryšininkas H.Petkevičius-Staigvila(426,78,83,86).

Tai buvo dėsningas organizacinis veiksmas, kai išryškėjus naujiems partizanų telkimosi židiniais, efektyviam jų administravimui ir valdymui prisireikė priartinti vadovybę prie žemutinių grandžių ir kasdieninės partizanų tikrovės. Žemaičių Legiono įsteigimu ir vakaruose prasidėjo didžiųjų (sritinių) apygardų skaidymas į kompaktiškesnes, mažesnes, bet geriau organizuotas, su patikimesniais ryšiais, o tuo pačiu ir kovingesnes apygardas.

Šis sprendimas nebuvo kokia tai ypatinga A.Kubiliaus savivalė, o buvo sankcionuotas LLA vadovybės, griežtai nesilaikiusios "popierinės raidės", o tobulinusios

struktūrą pagal esamas sąlygas. A.Kubilių iš tiesų suklaidino titulavęs save LLA atstovu Kenigsberge plk.ltn.I.Kraunaitis-Mongirdas, nurodęs organizuoti savarankišką Žemaitijos štabą, tačiau sprendimo teisingumą patvirtino pati pagrindžio padėtis, o 1945 m. pavasarį ir pats LLA vadas, teigęs, kad sukurtos dar dvi papildomos LLA partizanų apygardos - Telšių (Žemaičių) ir Marijampolės (Suvalkijos) štabai(382,10; 385,33; 426,255). Problema buvo tame, kad pastarųjų funkcionavimas nespėtas (dėl A.Eidimto arešto) įforminti operatyviniu LLA Vyr.vadovybės įsakymu, kas vėliau, vykstant centralizacijai iš viršaus pagal 1944 m. pabaigos organizacinę schemą, kėlė juridinių, struktūrinių bei pavaldumo nesusipratimų.

Žemaičių Legiono štabas 1945 m. kovo mėn. išleido 4 instrukcijas apie LLA narių verbavimą, jų pareigas, apmokymą, drausmę, partizanų slėptuvių įrangą, žvalgybą bei Vanagų rėmimo komitetų organizavimą, išplatino apygardoje išleistą "Nežinomo kareivio" laikraštį(428,63,109). Štabas turėjo daug padirbtų asmens dokumentų bei antspaudų, 4 radiosiųstuvus ir apie 450-460 tūkst. rublių(426,289). Partizanai užmezgė ryšius su kanauninku Justinu Juodaičiu, vyskupu V.Borisevičiumi, rėmusiais laisvės kovą: iš klebonijų štabas gavo apie 80 kg maisto(787,294).

Legioną sudarė Telšių Vilko ir Kretingos Lapės štabai ir formaliai Tauragės Taurro bei Mažeikių Lokio organizacijos (nebuvo sudaryti štabai, o subordinuoti tik atskiri junginiai). Legiono partizanai veikė Telšių aps. pietvakarinėje, Kretingos aps. pietinėje dalyse, Mažeikių aps. Skuodo vls. bei Tauragės Švėkšnos vls. ribose ypatinai nepalankiose sąlygose: arti frontas, didžiulė priešo kariuomenės koncentracija ir daug gyventojų, negalinčių sugrįžti į gyvenamąsias vietas ir remti kovą.

Kovo pradžioje A.Kubilius laišku pranešė Šiaulių apygardos štabui apie savo veiklą, planus iki balandžio 1 d. sudaryti apie 1000 partizanų, užmegztus ryšius, tame tarpe ir radijo ryšį su Vokietija, apie planuojamą kreipimąsi į vyskupus dėl materialinės paramos(382,241). Kovo 10 d. Saturno apygardos vado įsakymu J.Venclauskui-Kymantui buvo nurodyta užmegzti ryšius su Alsėdžiais, perimti iš A.Kubiliaus-Vaišvilos Vilko rinktinės vado pareigas, sutvarkyti organizaciją pagal bendrą apskrities štabo schemą, atkurti Varnių kuopą ir kt.(382,381; 429,223). Kovo 21-22 d. apygardos štabo ryšininkas S.Eidimtas supažindino A.Kubilių-Balį(Vaišvilą) su J.Venclausku-Kymantu ir perdavė LLA vado pasirašytą įsakymą(426,257). Pagal įsakymą J.Venclauskui-Kymantui turėjo būti perduota visa LLA Telšių aps., o ltn.J.Ožeraičiui - Kretingos aps.; pats A.Kubilius balandžio mėn. po Velykų buvo atšaukiamas į Kauną padėti organizuoti Vilniaus apygardos štabą bei darbui LGK(382,381; 426,233,257).

Įsakymo nespėta įvykdyti. Balandžio 3 d. Skirpsčių k. milicijai suėmus tris besislapstančius nuo mobilizacijos, A.Kubilius-Balys su 9 partizanais persikėlė į Vilkų k., pas Petrą Stanevičių įrengtą bunkerį(428,140). Kitą dieną kariuomenė "šukuodama" aplinkinius kaimus surado ir Žemaičių Legiono štabo bunkerį Skirpsčių k., o Skurvydų k. suimtas Vilko rinktinės vadas ltn.J.Venclauskas-Kymantas, atvykęs į susitikimą su Balium(546,52; 427,20). Galima spėti, kad smarkų kariuomenės (Leningrado fronto užnugario NKVD) siautimą šiose apylinkėse išprovokavo kovo 26 d. Jono Zakaro-Pajaujo, atvežusio karinių dokumentų, antspaudų, 500 tūkst. rublių, ginklų ir šaudmenų, išmetimas parašiotu Alsėdžių vls., arba kovo 30 d. partizanų susišaudymas su NKVD prie Mažrimų sodybos(426,80; 787,295).

Praktiškai ir A.Kubiliaus likimas jau buvo nulemtas: jis buvo paieškomas ne tik

kaip LLA narys, bet ir kaip desantininkas; pafrontėje SMERŠ ir NKVD sugriežtinus bet kurių jaunų vyrų filtraciją ir netekus Skirpsčių bunkerio, išsislapstyti buvo ypač sunku. Balandžio 22-23 d. Vilko k. Stanevičių ūkyje A.Kubilius buvo suimtas NKVD dokumentų patikrinimo metu(6,112; 787,295). Yra pareikšta įvairių spėjimų(787) dėl šio arešto, tačiau ištikimiausia versija yra ta, kad iš tikrųjų porą dienų rusai nežinojo ką toki sulaikė (suimtas ir apklaustas kaip Albinas Sadauskas tik vėliau akistatoje atpažintas kaip Kubilius). Štabo vyrai, išgirdę apie areštą, nusprendė pasitraukti į Plokštinės mišką, pakeliui užėinant į Skirpsčių k.(428,140). Čia, balandžio 23 d. susišaudymo su NKVD pasala metu sužeistas į nelaisvę pateko Un.S.Derbutas; 30 d. Plungėje buvo suimti J.Balevičius, A.Kalvaitis(428,19,50,119).

Iš Skirpsčių bunkerio okupantai paėmė tik 2 kulkosvaidžius, 1030 šovinių, špirografą ir rašomąją mašinėlę, nedidelį štamputį, atspaudų ir blankų rinkinį, ir tik 35 tūkst. rublių(692,180). Tai patvirtina, kad pagrindinis organizacijos turtas (ginklai, radijo siųstuvai, dokumentų gamybos technika, pinigai) dar anksčiau perneštas į atsarginius bunkerius, išliko(787,295).

Legionui, o tuo pačiu ir Telšių rinktinei vadovauti liko štabo žvalgybos skyriaus viršininkas A.Šertvytis-Stumbras ir Š.Jazdauskas, partizanų branduolys (Plokščių būrys) balandžio-gegužės mėn. susitelkė Papartynės (Mačiukų) miške prie Platelių ežero(6,117). Partizanams vadovavo Š.Jazdauskas-Nurmis ir jo pavaduotojas J.Zakaras-Viršaitis, būrį sudarė vyrai iš Alsėdžių, Platelių, Sedos vls. Šarnelės, Paparčių ir kt. kaimų, Plungės(396,138; 542,188). Labai aktyviai partizanus verbavo ir įtraukinėjo mokytojus į organizaciją štabo ryšininkas H.Petkevičius-Staigvila, palaikęs ryšius tarp grupių vadų (Plungės, Rietavo, Kretingos, Kulių ir kt. apylinkių) ir štabo, o taip pat su apygarda - S.Eidimtu(664,21-22,42). Su Alsėdžių, Platelių ir Žemaičių Kalvarijos vls. besislapstančiais nuo sausio mėn. ryšius palaikė štabo ryšininkas Liudvikas Raudonis iš Jazdaikiškių k.(787,294-295).

Žemaičių Legiono štabui ir Vilko rinktinei priklausė Alsėdžių Vanagų kuopa iš 4 būrių: 1-as, vadovaujamas Alberto Jonaičio ir pavaduotojo Juozo Kazlausko, veikė Rotinėnų, Skirpsčių k., 2-as - v.psk.Alberto Švažo-Viliaus Gegrėnų k., 3-ias - S.Derbuto ir Kazio Sabaliausko Alsėdžių apylinkėse, Paburgės k. ir 4-as Platelių(6,110; 426,80,85). Kovo mėn. Alsėdžių vls. buvo sudarytas nuolatinis štabo apsaugos būrys iš 25 vyrų: 1-am skyriui vadovavo Antanas Každailis-Klevas, kurio žmonos Onos Každailienės-Jonio namuose buvo ir štabo slėptuvė, 2-am iš 6 partizanų - Pranas Bagdonas, 3-am iš 8 partizanų - Abelkis iš Rotinėnų k.(546,231-232). Iš viso Alsėdžių kuopoje kovo mėn. pabaigoje buvo iki 100 (L.Raudonio duomenimis 74) žmonių(427,21; 786,276).

Gegužės pabaigoje į Platelių miškus Žemaičių Legiono štabo įsakymu būrius išvedė mokytojas Izidorius Grauslys-Naras (Stirbaičių miškas) ir Leonas Bražinskas (Plokštinės miškas). Pastarojo būrį sudarė apie 20 vyrų, daugiausia iš Plungės ir Alsėdžių vls.(396,137; 483,55,66; 664).

Dobilo (Žarėnų) kuopa 1944 m. pabaigoje-1945 m. pradžioje sumažėjo iki 15-20 partizanų: pasislėpė H.Varneckas-Vaidila, I.Rimkus, V.Rekašius, A.Eidimtas-Aleksandravičius ir kiti, dalis vyrų buvo paimiti į rusų kariuomenę, kiti suimti(427,11-12,14-15). 1944 m. lapkričio/gruodžio mėn. suimtas S.Lukošius-Pušinis, o 1945 m. sausio mėn. - P.Mickus-Barsukas(427,15). Tbo pat metu kuopa pasipildė naujokais

ir Žarėnų vls. turėjo potencialų rezervą iki 85 žmonių, susiskirsčiusių į grupes po 10-15 besislapstančių(427,12; 546,31). 1944 m. gruodžio mėn. kuopa atstatė ryšius su apygardos štabu, 1945 m. sausio pabaigoje gavo LLA Vyr.Vanagų operatyvinį įsakymą Nr.4, o kovo 20 d. jos vadas ltn.J.Venclauskas-Kymantas paskirtas Telšių vanagų rinktinės vadu(427,18,21). Kovo 22-23 d. Kymantui išvykus į Alsėdžių kuopą ryšių, vadovybę nuo šiol perėmė pavaduotojas Z.Tomkus-Šernas(546,134; 427,15). Partizanų vadovybėje iškilo nauji vadai ir organizatoriai - D.Kniukšta-Šermukšnis, Pranas Stonkus, Raimondas Bijekas ir kt.(429,54).

Varnių vls. iš buvusio bataliono sausio-gegužės mėn. minimos trys grupės, sutelkusios virš 100 žmonių: S.Beniulio-Senelio 30, V.Montvydo-Lapės 40 ir Pagirgždučio k. Kazio Vaišio 30 partizanų (546,31,103). Tikrovėje padėtis buvo žymiai komplikotesnė. Pirmiausia, partizanai manė, kad Varnių bataliono vadas J.Bacevičius-Algis 1944 m. gruodžio pabaigoje sugautas(427,21). Ryšio su vadovybe nebuvo, o labai sunkios slapstymosi sąlygos 1945 m. vasario mėn. sąlygojo partizanų-slapukų registraciją, vengusių mobilizacijos priedangą(529,319). Veikiančiųjų partizanų padėtyje praktiškai buvo S.Beniulio-Senelio vadovaujamas būrys, o pats S.Beniulis kartu su V.Montvydu-Lape, L.Lukausku ir Povilu Bagdonu iki pavasario slėpėsi Varnių vls. Kuršių k.(529,320).

Telšių vls. apie Ubiškės mstl., Duseikių k. 1944 m. gruodžio-1945 m. gegužės mėn. minimas Igno Jagmino 25 žmonių būrys(546,31,104). Nevarėnų vls. sausio mėn. vėl minimas ltn.I.Šapkūnas ir jo iki 20 žmonių būrys(546,31). Balandžio mėn. Tučių miške iš naujokų susiformavo 15 žmonių Adolfo Baltimo vadovaujama grupė, bet ryšių su jokia centru neturėjo(546,114,116).

Tverų vls. 1945 m. sausio minima 25-30 žmonių iš A.Mažinavičiaus-Vilko grupės, bet aktyvių veiksmų nevedė, tik slapstėsi bunkeriuose(546,32). Gegužės mėn. organizavosi kpt.Kazio Juozaičio grupė tarp Rietavo ir Plungės(659,20-21). Grupės dalyviai daugiausia slėpėsi pavieniui, o organizatoriai didesnę dėmesį skyrė OS bei slapukų organizavimui(546,134). Partizanų ir šios grupės kūrimąsi iniciavo ltn.Juozas Jankūnas iš Alsėdžių vls. veikęs balandžio-gegužės mėn. Kretingos-Telšių aps. pasienyje(546,134). Gegužės mėn. jis Tverų vls. prie Zorūbų k. susitiko su Tverų progimnazijos mokytoju Jurgiu Černiausku, kuris po to organizavo LLA skyrių Lopaičių, Patveriu, Rietavo vls. Pečiuliškio, Skaborų, Vinragių, Taukolidžių k. bei Tverų apylinkėse, o mokytojas Juozas Gailius 5 partizanų skyrių Rietavo vls. Kungių, Žarėnų vls. Sendvarių, Uždubulio k.(546,131). Iš viso balandžio pabaigoje-gegužės pradžioje kpt.K.Juozaičio vadovybėje Plungės vls. buvo sutelkta iki 45 partizanų(546,207).

Gegužės mėn. Rietavynės miške netoli Endriejavo susitelkė iki 120 vyrų, vadovaujamų Kosto Tyciaus ir štabo viršininko Salyklos(sl.)(196; 394,69; 706,82).

Likusių Saturno apygardos rinktinių padėtis buvo dar sudėtingesnė. Dėl to, kad Kretingos aps. didžioji dalis iki pat 1945 m. vasaros išbuvo pafrontės zona, Kretingos Lapės štabui, vadovaujamam Staniuko, priklausė tik Platelių kuopa, vadovaujama kpt.K.Juozaičio (Plungės miškas), ir Kretingos kuopa, telkianti apie 50 vyrų, suskirstyta būriais Kulių, Gargždų, Veiviržėnų ir Endriejavo vls.(6,110-111). Kretingos aps. šiaurės vakarų valsčių LLA nariai ilgam liko be ryšio su aukštesne rinktinės vadovybe, tačiau jau 1944 m. gruodžio pabaigoje-1945 m. pradžioje Darbėnų ir kitų valsčių vanagai susibūrė Sauspalių-Vaineikių girioje, vadovaujami Kazio Kontrimo-

Montės, kurio vadovybei priklausė ir partizanų bunkeriai Mosėdžio vls. Ledžių-Žalgirių miške. Dalinys buvo laikomas LLA vanagų Darbėnų kuopa, įeinanti į Žemaičių Legioną ir vadovaujamą tiesiog iš pastarojo štabo per Alkų rajoną (Alsėdžių kuopą)(6,85). Kuopai priklausė tiek partizanai, tiek pogrindyje veikę LLA nariai nuo Šventosios iki Mosėdžio vls.: čia buvo platinami atsišaukimai, renkami į organizaciją žmonės(6,85).

Maumedžio štabe dirbęs A.Stalmokas-Baltrūnas, po fronto perėjimo persikėlė į Salantus, kur vasario mėn. su juo organizacinį ryšį užmezgė A.Kubiliaus grupė(426,256). Telšiškiai paskatino A.Stalmoką perimti buvusio Maumedžio štabo vadovybę ir vykdyti organizacinį darbą, sujungiant smulkias grupes ir pavienius LLA narius Gargždų, Kulių, Veiviržėnų ir Endriejavo vls.(426,256). Galutinai štabas buvo suformuotas tik balandžio 1 d. ir jį sudarė LLA Maumedžio (Kretingos kuopos) štabo ir OS vadovas A.Stalmokas-Baltrūnas, pavaduotojas ir Gargždų OS vadas mokytojas Kazys Telšinskas-Arūnas, ryšių viršininkas ir Kulių OS - mokytojas Pranas Kundratas, Endriejavo OS - mokytojas Jurgis Kalvaitis ir Veiviržėnų OS - Balsys (neaišku ar pavyko užmegzti ryšius)(426,86; 427,136,174-175; 428,223). Štabo ryšininkas su Žemaičių Legiono vadovybe buvo Jonas Žutautas-Ramūnas, kartu ir Platielių vls.vanagų organizatorius(426,80; 427,137).

Palankesnė padėtis burti LLA narius susidarė apie kovo vidurį, atsiradus daug vengiančių mobilizacijos(428,224). Balandžio 24 d. Kulių LLA organizacijai priklausė 15 narių ir dar 7 nepriėmę priesaikos(428,224). 30 d. Antanas Kundratas-Lazdelė iš Plungės LLA, padėjo užmegzti ryšius su Stasio Luko (Lukauskio) būriu, buvusiu į šiaurę nuo Gargždų vls. Utrių k.(428,225; 429,112). Ši LLA būrį, veikusį Gargždų, Kartenos ir Kulių vls. sandūros miškuose Baublių, Miškoliškių, Žutautų k. gegužės mėn. sudarė 24-30 partizanų, nors dalis iš jų neturėjo ginklų(483,54-55,66; 428,225). Miško keliuose S.Lukas išstatydavo patrulius, kad apsaugotų stovyklą, turėjo radijo imtuvą(394,70; 428,225). Iš Maumedžio štabui pavaldžių vanagų skyrių kovo mėn. buvo Juozo Gubistos-Šalnos 7 žmonės Gargždų vls. Rudaičių, Gerdulėnų k., S.Zaikausko-Zuikio 20 žmonių Kartenos vls. Baublių, Miškoliškių, Žutautų k.(394,54).

Maumedžio LLA organizacija veikė daugiau kaip pogrindžio grupė, be to, dalis "vadų" minimų operatyvinėse okupantų suvestinėse dėl suėmimo pavojaus buvo priversti pakeisti gyvenamą vietą: dar 1945 m. pradžioje į Raseinius persikėlė vienas senųjų LLA narių S.Zaikauskas-Zuikis, į Darbėnus persikėlė S.Lukas(932). Gegužės mėn. organizacija patyrė ir pirmuosius nuostolius: 5 d. suimtas P.Kundratas, 7 d. - A.Stalmokas-Baltrūnas; taip pat suimtas LLA štabo Gargžduose narys Vėžaičių mokytojas Jonas Sadauskas(426,84; 428,209; 703,139). Kartenos ir jos apylinkių vyrams liko vadovauti J.Martinaitis-Meškerė(932).

1944 m. gruodžio mėn. savarankišką Žemaičių Vanagų grupelę apie Ylakius organizavo Skuodo gimnazistas Domas Klova-Siaubas/Klainis, o 1945 m. vasario mėn. susitikęs su Algirdu Žipre-Laivu ir Apolinaru Grabiu, atnaujino LLA kūrimą Ylakiuose(706,1; 740,15).

KITOS LLA SATURNO (ŠIAULIŲ) APYGARDOS RINKTINĖS

1-ąją Stumbro (Šiaulių) rinktinę sudarė pietinėje Šiaulių aps. dalyje - Kurtuvėnų, Padubysio, Rėkyvos-Dukto, Tyrulių miškuose bei pelkėse besislapstantys partizanai. 1945 m. kovo-balandžio mėn. Saturno apygardos štabas čia turėjo ryšius su Beržo (Tytuvėnų), Šalteksnio (Šiaulių), Diemedžio (Pakapės), Skroblo (Gardų), Šermukšnio ir Ažuolo (Padubysio/Bazilionių vls.) būriais(391,94). Balandžio mėn. Beržo dalinį sudarė apie 60 partizanų, Šalteksnio - 96, Diemedžio - 20-23, Skroblo - 32 partizanai(391,85-86).

Šalteksnio (Šiaulių) būrį, vadovaujamą Kazio Jankaus-Kautmano sudarė 20 žmonių, tačiau praktiškai tai buvo pagrindžio grupė, nes apginklavime balandžio pradžioje teturėjo tik 7 šautuvus(385,96).

Padubysio vls. prie Pakapės k., Dūkto miške nuo 1944 m. rudens slapstėsi LLA Pakapės apylinkės organizatoriaus v.psk. Jono Beloglovo-Algio, Diemedžio partizanai(708,206). 1945 m. pavasarį būrys ėmė sparčiau augti ir sudarė gerai ginkluotą, tame tarpe ir kulkosvaidžiais, 20-23 žmonių Diemedžio dalinį(385,96; 291,54). Dūkto miške buvo įrengta didelė partizanų stovykla, Algio būrys veikė Padubysio vls. Pakapės, Šiaulių vls. Einoraičių, Bačiūnų k. apylinkėse(495,149). Kovo pradžioje partizanai atėjo vienas iš apygardinio štabo narių - L.Putramentas-Vėjas(724,184).

Tytuvėnuose veikė gerai ginkluotas 60 žmonių, vadovaujamas Beržo(sl.) būrys(385,96). Kurtuvėnuose veikė 20 žmonių, vadovaujama Kuklumo(sl.)(385,96). Šermukšnio būriui vadovavo Pikuolis(sl.), Ažuolo - Vaidotas(sl.), Skroblo - Rimutis(sl.)(391,94).

Vakarinės Šiaulių aps. dalies (buvusios Kuršėnų apylinkės) partizanus pradėjo telkti ir jiems vadovauti 1945 m. sausio mėn. nusileidę desantininkai broliai Henrikas ir Vytautas Chaleckiai. Gegužės mėn. junginį sudarė iki 100 vyrų, suskirstytų po 10-20 į grupes, veikusias Kuršėnų, Raudėnų, Užvenčio ir Luokės vls.: Gintenių miške pats H.Chaleckis-Tigras vadovavo apie 15 partizanų štabo apsaugos būriui(420,17,20; 588,134; 441,139). Junginio veikla buvo sąlygota artimos pafrontės: partizanai stengėsi išvengti kautynių su rusų kariuomene, pasitraukdavo esant pavojui, slapstėsi(420,20). H.Chaleckis-Tigras tiesiogiai palaikė ryšius su Šiaulių apygardos štabu, iš kurio ryšinininkai atnešdavo slaptos spaudos(420,20; 588,135).

Šiek tiek neaiškus junginio statusas - pofrontiniame Saturno apygardos suskirstyme jau buvo nebelikę atskiros Kuršėnų apylinkės. Vasario mėn. Šiaulių apygardos štabui žinomas tik Papilės vls. būrys, vadovaujamas dviejų karininkų (Chaleckiu)(724,183). Bet jau po LLA vadovybės (Eidimto) žuvimo balandžio mėn. šiose vietovėse galėjo būti atlikta pataisa dėl rinktinės. 1945 m. pavasarį kuršėniškiai buvo laikomi arba bataliono (grupės) lygio Šiaulių rinktinės dalimi arba Mažeikių rinktinės atkūrimo iniciatoriais. Bet kuriuo atveju junginio štabo viršininku išliko S.Jarmala-Briedis, kuris kartu su H.Chaleckiu-Tigru gegužės 3-4 d. tarp Ilgšilių ir Užpelkių k. surengė pasitarimą (dalyvavo iki 50 žmonių) su 4 grupių - Liūto, Gedimino, Tigro ir Ažuolo partizanais, o taip pat besislapstančiais politiniais sumetimais ir nuo mobilizacijos, kviesdami jungtis ir veikti kartu(546,143,224).

Liūto būrys iš 12-16 partizanų, vadovaujamas Stasio Norkaus, **balandžio**-gegužės

mėn. dislokavosi Luokės vls. Ilgšilių miške ir veikė Raudėnų vls. Giralaukės, Raudėnų, Medragių, Šeškių k. apylinkėse(546,142-143,146). Tigro būrys, vadovaujamas Antano Šimkaus-Tigro, veikė Kuršėnų vls. Pažiužmės miške, Vaškiškės, Luokės vls. Petrikių k. apylinkėse(546,143). Ažuolo būriui vadovavo Leistrumas, Gedimino būriui iš 42 partizanų - Antanas Spirgys-Lakštingala, veikęs Luokės vls. Biržuvėnų, Užpelkių, Gintėnių ir kt. kaimų apylinkėse(546,142-143). Kuršėnų vls. dar veikė Stupurio grupė apie Valakiukų k., Saulius(sl.)(546,143).

Su Gedimino būriu buvo susijęs ir Stasio Grušo vadovaujamas būrys, gegužės mėn. sutelkęs 30-35 partizanus, veikusius Luokės vls. Kaunatavos, Paškuvėnų, Mantvydų k. apylinkėse bei Telšių vls.(546,83).

Vasario pabaigoje organizuoti partizanų rinktinę į Joniškio miškus iš Šiaulių atvyko lt.n.Martynas Kiaušis-Tautvydas. Pagrindinė baze tapo 1944 m. pabaigoje-1945 m. pradžioje Skaistgirio vls. Jurdaičių miške susiorganizavęs partizanų būrys. Kovo mėn. rinktinė kuopa buvo organizuota, turėjo ryšius su apygardos štabu, veikė Joniškio, Skaistgirio vls., Nemeikšių miške netoli Latvijos, Buivydžių ir kt. kaimų apylinkėse.

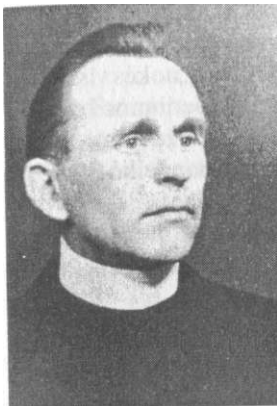
Gruzdžių vls. Gulbinų miške, Gulbinų, Augučių, Lukošaičių ir kt. kaimų apylinkėse gegužės mėn. veikė 4 grupės po 25-30 žmonių, turinčios bendrą štabą, į kurių įėjo vadas Andriukaitis, štabo viršininkas Balčiūnas, įtraukti desantininkai radistai Vytautas Grybas ir Vytautas Žičkus(708,107).

6-os Stumbro rinktinės (Radviliškio) VS vadu-organizatoriumi 1945 m. sausio pradžioje buvo paskirtas psk.Juozas Šereiva-Arvydas, agitacijos ir propagandos skyriaus vadovybė buvo pavesta klierikui Židoniui(382,78,170; 385,104). Štabo ūkio skyriaus viršininku, VRK organizatoriumi, o tuo pačiu ir OS vadu buvo paskirtas felčeris Pilipavičius-Audrūnas(382,78; 385,99). G.Michnevičiui-Ncmurai pavesta sukurti Radviliškyje (kaip geležinkelio mazge) žvalgybos tinklą(382,170-171).

Rinktinė turėjo apimti Radviliškio, Šeduvos, Baisogalos, Šiaulėnų ir Stačiūnų vls., patogioje trijų apskričių sandūroje(382,78). Vasario mėn. J.Šereiva-Arvydas Šeduvos vls. LLA vadui įsakė užmegzti ryšius su sausio pabaigoje-vasario mėn. permesiais desantininkais ir galbūt, kpt.I.Pucevičiumi(382,240). Balandžio 8 d. rinktinėje rotatoriumi buvo išspaudinta 200 egz. apygardos laikraščio "Nežinomas kareivis"(385,121). Tačiau kitą dieną Radviliškyje suimti J.Šereiva-Arvydas, kuris žuvo, bandydamas bėgti, ir kiti štabo nariai(692,85).

Neaišku kada ir kuria pusę LLA pavyko "išsiveržti" už Radviliškio miesto rėmų, bet jau 1944 m. pabaigoje-1945 m. pradžioje Smilgių, Rozalimo, Pakruojo-Klovainių, Baisogalos, Radviliškio ir Šeduvos vls. Bedugnės, Radvilonių ir Liaudiškių miškuose formavosi nemaži partizanų būriai. 1945 m. pavasarį smulkiais grandimis po 2-3 vyrus vaikščioję partizanai ėmė telktis į didesnius būrius po 15-20 vyrų: Sinkonių-Smilgių iš 18, Vanago būrys apie Raginėnus Šeduvos vls., Simaniškių būrys Rozalimo vls., Kovo arba Baisogalos-Smilgių būrys ir kt.(292,32). 1945 m. pavasarį Mažuolių miške minimas Antano Augustinaičio-Skirmanto būrys(693,239). 1944 m. pabaigoje organizavosi iki 25 partizanų Vabalių būrys, vadovaujamas Felikso Simaičio-Varno, veikęs Baisogalos vls. Vabalių, Šeduvos vls. Vaidilonių ir kt. kaimuose(722,48; 292,32).

Vienas stipriausių buvo "skrajojantis" šeduviečių dalinys (apie 20 partizanų), vadovaujamas šio krašto partizanų organizatoriaus kpt.I.Pucevičiaus(145,2; 656,14).

Algirdas Mocius

Jonas Žičkus-Širšė

Petras Bartkus-Petras

Vytautas Svilas-Bružas

Jurgis Ožeraitis-Usas

Henrikas Danilavičius

Kazimieras Kontrimas-
Montė, Tėvas

Jonas Žemaitis

Juozas Čeponis

1945 m. kovo pabaigoje Liaudiškių miške (Radviliškio-Šeduvos vls.) vykusiame apylinkės partizanų kovos dalinių atstovų suėjime oficialiai buvo įsteigta Žalioji rinktinė, paskelbti drausmės ir tvarkos nuostatai, sudarytas rinktinės štabas su "leitenantų" vadovaujamais skyriais: rikiuotės (viršininkas A.Blieka-Genys-Patrimpas), informaciniu (V.Vaitiekūnas-Šalna-Marijošius), organizaciniu (Rūšplaukis-Perkūnas) ir sanitarijos; į štabą įėjo rinktinės adjutantas Algirdas Žitkus-Balsys bei visi kovos skyrių vadai(145,3-4; 290,32).

Žalioji rinktinė buvo organizuota ne kokios nors organizacijos rėmuose, o savarankiškai, remiantis vieningo partizanų sąjūdžio idėja. I.Pucevičius-Radvila(Kęstutis) iškėlė sau ir kitiems pagrindinį uždavinį - užmegzti ryšius su visais partizanų būriais, nepaisant jų organizacinės priklausomybės(656,15). Dėl to jis palaikė ryšius su LLA Vilniaus štabu, bet nebuvo pavaldus jam ir iš gaunamos korespondencijos atsirinkdavo tik tai, ką manė verta dėmesio ar atitiko bendrus tikslus(656,15).

Balandžio mėn. pradžioje prisiekė pirmieji 20 rinktinės partizanų, o tolimesnis organizacinis darbas vyko kpt.I.Pucevičiui-Radvilai ieškant ryšių su kaimyniniais partizanų daliniais. Organizacinio darbo sėkmė priklausė ne tik nuo Radvilos veiklumo. Po LLA Radviliškio rinktinės vadovybės žūties bei Eimuliškio-Ažagų dalinių tragedijos, išblaškyti Radviliškio, Šeduvos ir Rozalimo vls. partizanai noriai jungėsi ir gegužės mėn. Žalioji rinktinė turėjo virš 100 (kitais duomenimis iki 80) kovotojų miško stovykloje(292,32). Dalinys buvo suskirstytas į 4 grupes - kovos skyrius (Steponavičiaus ir kt.)(708,232).

Gegužės mėn. buvo užmegztas ryšys su Baisogalos būriu, vadovaujamu j.ltn.Švilpos, numatytos ir tolimesnio ryšio su Kėdainių aps. partizanais palaikymo galimybės(34,17). Klovainių vls. veikė Felikso Libausko-Aušros būrys(886,297). Pašvitinio-Pakruojo vls. kovo mėn. minimas psk.Maželio(sl.) būrys(679,306). Balandžio mėn. 6-7 km į pietvakarius nuo Baisogalos-Gimbogalos Mažuolių miške veikė Malicko būrys iki 70 žmonių(548,221). 7-8 km šiaurės rytuose nuo Gimbogalos Šeduvos vls. - Prano Palucko-Kadagio iki 50 partizanų(548,221).

Mažeikių Lokio organizaciją sudarė viena Sedos kuopa, tačiau 1945 m. pavasarį Ylakių ir Židikų vls. veikė Alberto Jasmono LLA būrys(725,197).

Tauragės Tauro organizaciją, subordinuotą Žemaičių legionui sudarė tik būrys Vanagų Švėkšnos vls. Apskritai visos Tauragės LLA rinktinės padėtis irgi buvo sukomplikuota fronto perėjimo: nutrūko ryšys tarp rinktinės ir apygardos vadovybės iš vienos pusės, ir tarp rinktinės vadovybės bei valsčių organizacijų iš kitos. J.Babilius-Ridikas tik gruodžio mėn. pradėjo atstatinėti nutrauktus ryšius ir iki savo suėmimo sugebėjo juos atstatyti tik su Batakių ir Skaudvilės vls.(533,331). Sausio 3-4 d. jis paskyrė Skaudvilės organizacijos vadu J.Jankauską-Špoką ir pavaduotoju Edvardą Laugalį, nurodant uždavinius: atkurti valsčiaus organizaciją, sumegzti ryšius, sabotuoti ir agituoti prieš mobilizaciją, kovoti su raudonoju teroru, šaudyti skundikus ir sukurti tam reikalui KLT, žvalgybos tikslais įterpti savo žmones į sovietų valdžios įstaigas(479,142).

Be to, susidarė paradoksali padėtis, kurioje tauragiškiams ryšius su Šiauliais buvo lengviau palaikyti per Raseinius (Kauno apygarda) negu per Telšius; toks geografinių ypatybių bei fronto stovėjimo sąlygotas partizanų telkimas sudarė pagrindą savarankiškam šių vietovių partizanų veikimui ir naujo apygardinio darinio formavi-

mui. Pagrindinės Tauragės rinktinės pajėgos telkėsi Tauragės aps. pietrytiniuose valsčiuose bei Raseinių aps. pietuose Šimkaičių-Jurbarko vls. miškuose ir faktiškai veikė senuoju Gulbės rinktinės pavadinimu.

1944 m. gruodžio mėn. buvo suimtas Kaltinėnų LLA organizacijos vadas A.Tamašauskas, bet po dviejų dienų, pabėgo iš areštinės, perpjovęs lubas(479,131). Gruodžio 24 d., Kūčių vakarą dėl neatsargumo į rusų nelaisvę pakliuvo Eržvilko kuopos vadas G.Kisielius-Tomas ir žuvo jo brolis Jonas(729,27). Dėl pastarojo įvykio į Gedgaudo miškėlį, pusantro km nuo Eržvilko, rinktinės vado buvo sutelkta keli partizanų būriai iki 120 vyrų(729,27). Partizanai degė nekantrumu išlaisvinti G.Kisielių iš Eržvilko daboklės, tačiau miestelyje buvo jau dislokuotas 300 rusų kareivių garnizonas, besiruošiantis ofensyvai. Įvertinęs padėtį rinktinės vadas atsisakė puolimo ir įsakė išsisklaidyti(729,27).

Tačiau išsisklaidymas nebuvo per daug sėkmingas ir konspiruotas, nenuspėta ofensyva. 1945 m. sausio 10-19 d. kariuomenės siautimo Batakių vls. metu, tardant pakliuvusius į nelaisvę (tame tarpe P.Lekį), buvo išaiškinti ir suimti J.Babilius, K.Otkaitis, E.Laugalis(479,78). Sausio 14-19 d. suimti 25 žmonės iš padalinio Jūra ir 9 iš Našlaitės(479,70). Sausio 22 d. suimtas nieko nespėjęs padaryti J.Jankauskas-Špokas(479,142). Nuo vasario 15 iki kovo 1 d. buvo suimta dar 55 Tauragės LLA ar įtartų priklausiusių jai žmonių, daugiausia iš Batakių vls.(479,188). Be to, balandžio-kovo mėn. Tauragės vls. buvo išaiškinta ir suimta Alfonso Ubarto vadovaujama Laisvės kovotojų grupė(479,187).

Eržvilko kuopa apėmė ne tik Tauragės aps., bet ir Raseinių aps. Šimkaičių-Jurbarko vls. dalis. Po G.Kisieliaus-Tomo suėmimo, 1945 m. pradžioje Pašaltuonio-Purviškių miške susitelkė kuopos vado pavaduotojo J.Strainio-Mėnulio-Saturno vadovaujamas 30-40 partizanų pastovus būrys(8,27-28). Padidėjus partizanų skaičiui J.Strainys-Saturnas su dalimi vyrų perėjo į Batakių vls. Varlaukio apylinkes, o Pašaltuonio-Purviškių miške liko Antano Joniko-Rolando 30 partizanų būrys(8,27-28). Eržvilko ir Vadžgirio skyriui vadovavo buvęs policininkas Kazys Tamulis-Senis. 1945 m. skyriai kūrėsi ar atnaujino ryšius su vadovybe ir kituose Tauragės aps. miškuose - Šimkaičių vls. Paparčių k., Gaurės, Žygaičių, Balandinės (Eržvilko vls.), Vaitimėnų (Šilalės) ir kt. miškuose. Paupio būriui - apie 20 partizanų iš Dūdlaukio, Paviščionio, Paparčių, Polų, Fermų, Pašlynio ir kt. kaimų vadovavo Antanas Stoškus-Raila(537,50-51).

1944 m. gruodžio 24 d. nauju Pavidaujo būrio vadu (vietoje G.Kisieliaus-Tomo) buvo paskirtas Telesforas Kisielius-Česlovas(458). Išaugus partizanų skaičiui iš vieno skyriaus buvo suformuotas naujas būrys, kurio vadu išrinktas Tamulis-Jokeris(458). 1945 m. balandžio mėn. dėl prasidėjusių NKVD siautimų Pavidaujo ir Jokerio būriai persikėlė į Paupio mišką, kur susitelkė ir kiti kuopos būriai; sutelktinis dalinys buvo pavadintas grupe, vadu buvo paskirtas J.Strainys-Saturnas, žvalgybos vadu A.Stoškus-Raila, karinio parengimo Kleopas Globys-Kęstutis, ūkio - Pranas. Buvo sudarytas ir KLT iš prokuroro ir narių Gruodžio(sl.) ir T.Kisieliaus-Česlovo(458).

Partizanų skaičius pastoviai augo, tačiau mėnesio pabaigoje dėl savisaugos grupė nusprendė pasidalinti. Pavidaujo būrys iš trijų skyrių - Antano Puišio-Augustino, Stasio Andriejaitis-Kaziuko ir I.Mockaus-Morkaus Telvekų, grįžo atgal į Pavidaujo miškus, pereidami slapstytis į bunkerius(458).

1945 m. pradžioje netoli Kvėdarnos Šaukliškių miške buvo įrengtas pirmasis partizanų bunkeris, kuriame slėpėsi ltн.Stasys Paulavičius-Rambynas, Alfonsas Paulavičius-Jovaras, Vincas Poška-Vijūnas, Petras Balčinas-Pušis, Antanas Palius-Tauras, Pranas Briedis-Jūra ir kt. vyrai iš Šilalės vls. Džiaugėnų, Jokūbaičių k., Kvėdarnos(931). Nuo 1945 m. sausio mėn. Skaudvilės ir Šilalės vls. veikė Antano Galmino būrys, palaikęs ryšius su Žemaičių Legionu(742,114).

Vainuto vls. Tenenių, Bikavėnų, Kusių, Aušbikavų, Cipasiškių k. 1945 m. pavasarį veikė Vaičekausko vadovaujamas būrys(931).

Nuo vakarų Lietuvos sampratos negalima atskirti ir Raseinių aps., kur NKGB duomenimis 1944 m. pabaigoje veikė 19 būrių su 2 tūkst. žmonių, sudarančių kelis stiprius partizanų telkinius(289,7). 1944 m. gruodžio mėn. Girkalnio-Šimkaičių vls. Valatkiškių, Pamituvio, Paalsio, Aukštašlynio k. apylinkėse, Paslauckynės miške veikė Nemuno būrys, vadovaujamas Jono Bendžiaus; jam gruodžio 28/29 d. žuvus, toliau vadovavo Jonas Kasputis(8,141; 679,387). Būrys palaikė ryšius su Birbiliškės štabu(679,390).

Apie Karklėnus veikė Mečiaus vadovaujamas iki 100 partizanų būrys. Gruodžio viduryje, po mūšio prie Karklėnų, partizanai išsisklaidė grupėmis ir pasitraukė į miškus Kražių vls. tarp Šventragių k. ir Užvenčio(551,50). 1944-1945 m. žiemą Kražių vls. Bruku miške žiemojo Aitvaro(sl.) būrys(638,196).

Didelis, gerai ginkluotas partizanų būrys žiemojo Raudgirio miške vakariniame kvartale(638,196). Būrys palaikė ryšius su Nemakščių, Skaudvilės, Viduklės apylinkių partizanais, Liolių būriu.

Raseinių LLA rinktinę 1944-1945 m. žiemą sudarė decentralizuotai veikiantys partizanų būriai. Rinktinės vadas (paskirtas dar K.Veverskio-Senio) kpt.J.Čeponis-Budrys 1945 m. pradžioje su 60 partizanų dislokavosi Raseinių vls. Bedančių miške(8,272). Tačiau didesnę organizacinę veiklą vykdė 1944 m. pabaigoje Kelmės vls. įkurtas LLA Vėgėlės rinktinės štabas ir jo darbuotojai Kilna(sl.), organizacinio skyriaus viršininkas ltн.Petras Bartkus-Petras-Vargietis(433,32; 688,32). Vėgėlės štabe veikė ir A.Zaskevičius-Vasaris kaip vyriausiojo LLA štabo atstovas pasitraukęs dėl suėmimo pavojaus iš Vilniaus į žinomas vietas(779,143). Štabas turėjo du radijo imtuvus, dvi rašomasias mašinėles, rotatorių, išleido laikraštėlio "Laisvės didvyriams" du numerius(289,6).

Gruodžio pabaigoje dėl LLA Vyr.vado žūties, štabas prarado ryšį su centrinės vadovybės bei apygardos štabu, o dėl žiemos sąlygų bei okupantų kariuomenės siautimų ir ryšius tarp dalinių. Tačiau organizacinis buvo tęsiamas: nutrūkę ryšiai stengiamasi atkurti ir ieškoma karininkų partizanų būriams organizuoti bei vadovauti. 1945 m. vasario mėn. ryšininkų pagalba buvo užmegzti ryšiai su Kaunu - karmelitų bažnyčios kunigu Tomaševičiumi, Žaliakalnio kunigu Bubniu, studentu Garbaravičiumi(433,32).

Lygiagrečiai su Vėgėlės rinktinės organizavimu bei jos veikimo ribose ėmėsi grupotis ir LF (kpt.Gužaičio, LAF) junginiai, tačiau turintys daugiausia vietinį pobūdį; Vėgėlės štabo vadovybės nuomone jie dėl patirties bei kadro trūkumo anksčiau ar vėliau turėjo susivienyti su LLA nei ką nors rimtesnio sukurti(433,28). Šios mintys buvo teisingos, nors pagrindinė priežastimi buvo pati kėstutėnų pasirinkta gilaus pogrindžio iki naujojo karo pradžios taktika.

Jau 1944 m. lapkričio mėn. Kaune buvo suimti raseiniškiai LF vadai V.Stonys, S.Ignatavičius. Gruodžio mėn. Šiluvos vls. Kiaulininkų k. kpt.P.Gužaitis susitikęs su kpt.J.Žemaičiu numatė greitą rusų okupacijos pabaigą, aptarė ryšio palaikymo būdus bei nurodė, kad Raseinių organizacijai vadovaus jo pavaduotojas j.ltn.B.Urbutis-Margis(8,207). Tačiau pastarasis, nesikeičiant padėčiai Lietuvoje, nejausdamas vadovavimo iš centro nepajėgė padaryti to, ką būtų galėjęs kpt.P.Gužaitis savo autoritetu. B.Urbučio-Margio vadovybėje susidarė tik apie 40 partizanų būrys Kražių-Nemakščių-Viduklės vls. Dėl to daugelį Gužaičio organizacijos narių į savo pusę patraukė LLA. 1945 m. sausio mėn. į slėptuvę pas kpt.J.Žemaitį atėjusi LLA karininkų grupė - ltn.P.Bartkus-Petras, Viktoras Juodis, Petryla pasiūlė imtis vadovauti LLA partizanams, nes labai trūksta prityrusių karininkų(8,207).

Kovo mėn. partizanams einant ryšių į Tauragės aps., neatpažinus vieni kitų ir susišaudžius su svertimu būriu, žuvo Petryla ir mirtinai sužeistas V.Juodis(779,149; 905,21).

Kovo mėn. pas kpt.J.Žemaitį vėl lankėsi LLA organizatoriai, o A.Zaskevičius-Vasaris pasiliko Kiaulininkų k. Gegužės 7-8 d., atvykus P.Bartkui, kaip ir buvo sutarta visi išėjo į Raseinių vls. Velpesių mišką(905,16). Čia buvo psk.Jono Venclausko-Gritėno ir Vileikio-Švilpos būriai, apie 25 partizanai(905,16). Gegužės pabaigoje-birželio pradžioje atvykus kpt.J.Čeponiui-Budriui-Rimantui, iš naujo buvo sudarytas Vėgėlės rinktinės štabas: rinktinės vadu liko Čeponis, štabo viršininku paskirtas kpt.J.Žemaitis-Liudas-Ramojus, OS vadu ir ryšių skyriaus viršininku - ltn.P.Bartkus-Dainius (Vargietis), agitacijos ir propagandos skyriaus - A.Zaskevičius-Stasys (Vasaris), ginklininku - Petras Markevičius-Pranckus(905,8,17-19).

1945 m. pavasarį Vėgėlės rinktinę sudarė j.ltn.Vileikio (Varcikio)-Švilpos 15-20 partizanų būrys Šiluvos vls., PMarkevičiaus-Pranckaus būrys apie Lyduvėnus, Poviolo Morkūno-Klajūno apie 10 partizanų būrys Šiluvos-Tytuvėnų vls. Nuo 1944 m. Raseinių vls. Pakapurnio ir Perkūniškių k. rajone, prie Dubysos į šiaurę (Raseinių-Šiluvos-Betygalos vls.) veikė psk.J.Venslausko-Gritėno 15-20 partizanų būrys, tapęs rinktinės štabo apsauga(684,2; 905,20).

Gruodžio mėn. Jurbarko vls. Petras Paulaitis ir Vladas Gudavičius iš čia veikusių LLG Sąjungos narių suformavo Lietuvos Laisvės Gynėjų rinktinę, išiliejusią į LLA(289,6; 162,181). Jos veikimo riba apėmė ir gretimą Šakių aps. Kidulių vls. Nutrūkus ryšiui su LLA vyr.vadovybe (po K.Veverskio žūties) 1945 m. pradžioje P.Paulaitis reorganizavo rinktinę į savarankišką (nepriklausantį LLA vadovybei) kovos vienetą (mikropasipriešinimo organizaciją), susidedantį iš Lietuvos Laisvės Gynėjų pagrindžio, organizuojamo penketukų principu, bei partizanų Jurbarko grupės iš 3 skyrių(162,181; 456,229). 1945 m. pradžioje buvo pradėtas kurti partizanų 1-as arba Skirsnemunės skyrius, vadovaujamas Murausko(458). 2-am skyriui, veikusiam Montvilių k. rajone, vadovavo Pranas Kasparavičius-Kiaunė(456,244). Partizanams ir visai organizacijai vadovavo P.Paulaitis-Aidas, o LLG pagrindžiui - organizacijos ryšių vadas V.Gudavičius-Radvila(456,229).

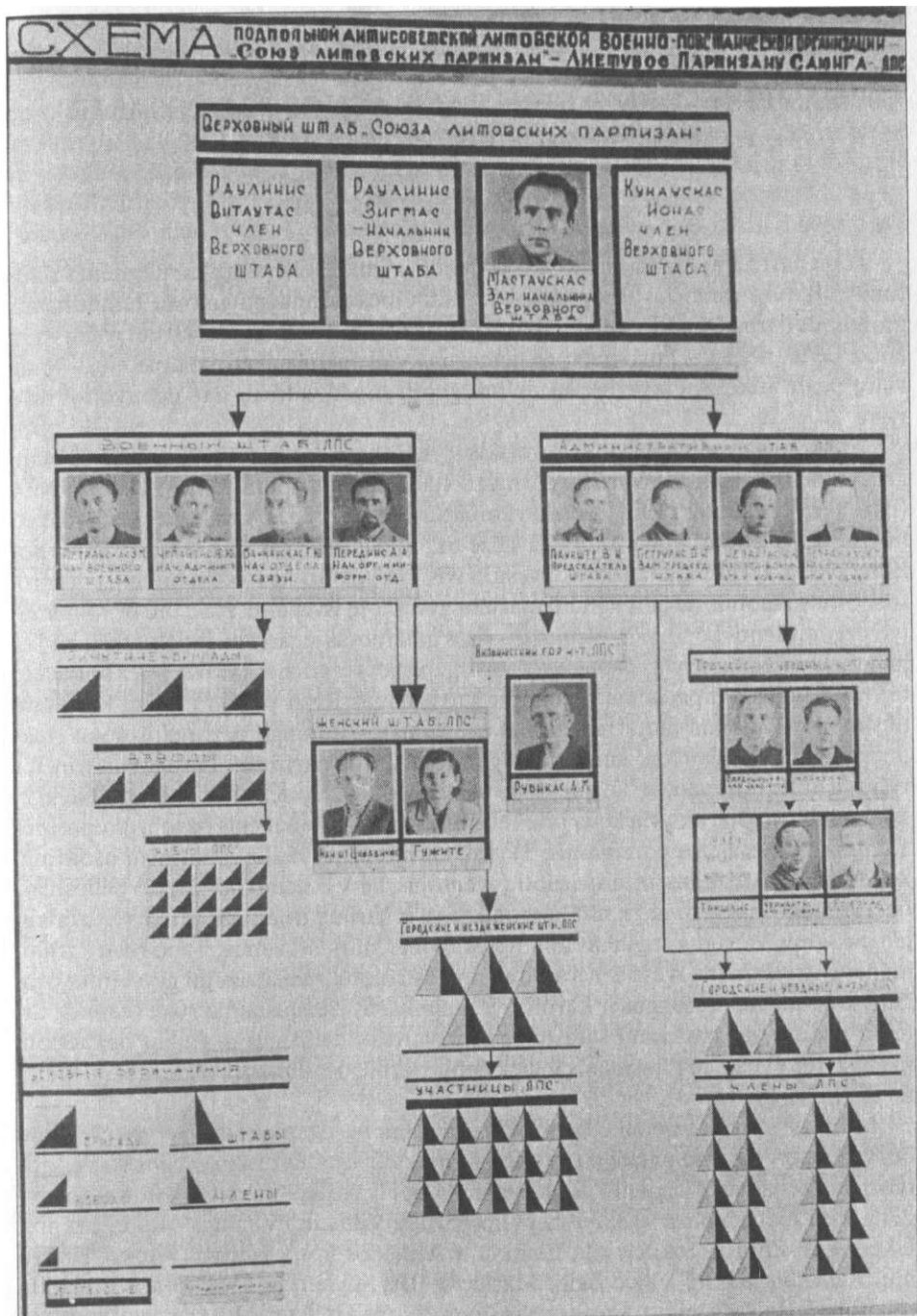
PASIPRIEŠINIMO CENTRALIZACIJOS PROCESAS IR VYRIAUSIOJI VADOVYBĖ

LLA VYR.VADOVYBĖS ŽŪTIS

Jeigu partizanų organizacinę veiklą stabdė ir trukdė okupantų kariuomenės siautimai, tai aukštesniosios Pasipriešinimo vadovybės ryšių atstatymo su žemutinėmis grandimis darbą žlugdė specialiųjų okupantų tarnybų vykdomi areštai bei pačių vadų žūtis. Be to, net LLA buvo patyrusi nemažus vadovaujančių kadro nuostolius - daug vadų pasitraukė iš Lietuvos, su dalimi gabių organizatorių dar nebuvo atkurta ryšių.

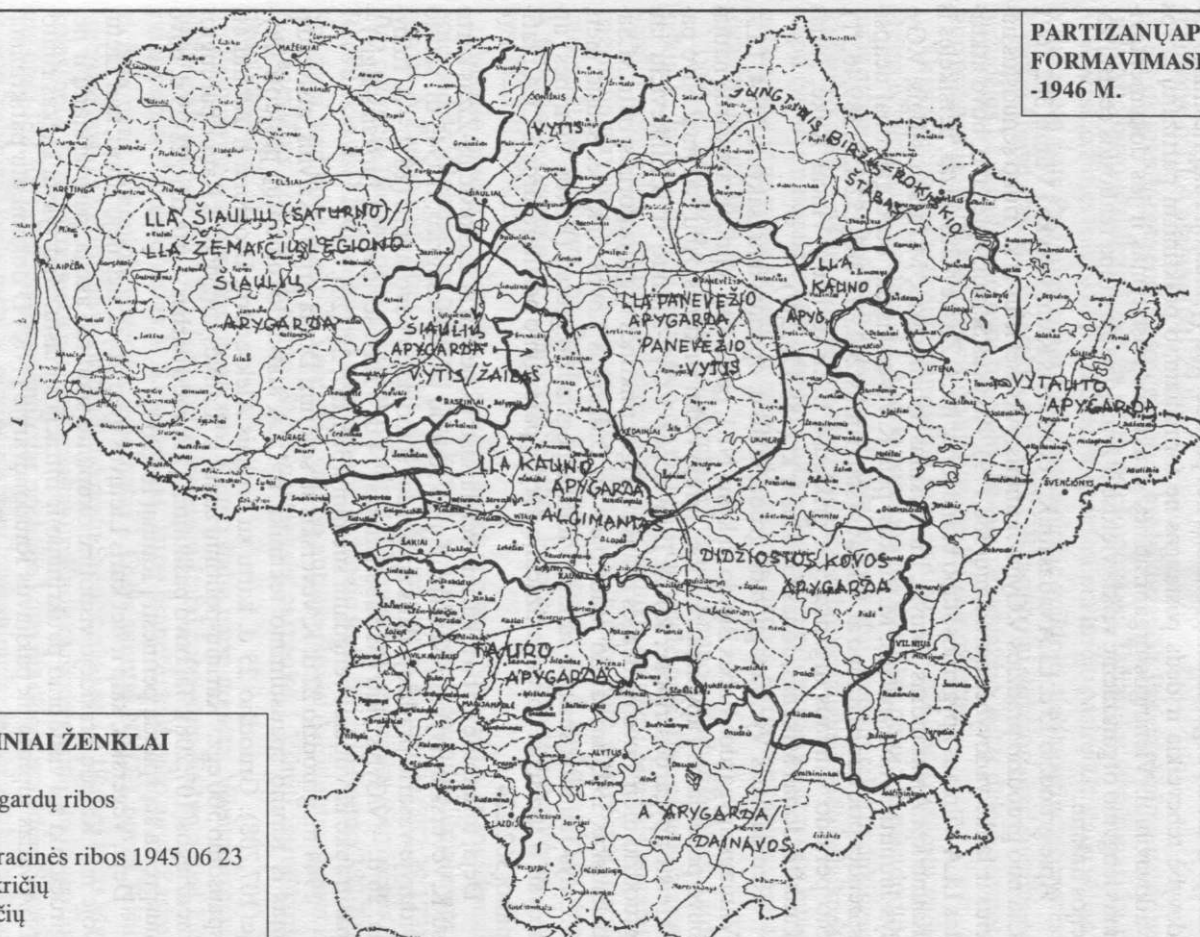
Po Seredžiaus operacijos K.Veverskis ir A.Eidimtas atvyko į Kauną. Čia 1944 m. gruodžio 10 d. išleistas Vyr.LLA Vanagų štabo slaptas operatyvinis įsakymas Nr.4 (parengė A.Eidimtas su K.Veverskio korektūra)(382,81). LLA vadai konstatavo, kad nusistovėjus frontui linija Klaipėda-Tilžė-Stalupėnai-Augustavas, ir karui įgijus pozicinį charakterį reikia laukti aktyvesnio NKVD-NKGB bei vietos milicijos teroro, susijusiu su mobilizacija ir galimu masiniu gyventojų išvežimu. Įsakyme buvo numatyti organizacijos bendrasis - "sujungti visas ginkluotas jėgas, veikiančias šalyje ir jau jungtinėmis jėgomis vesti slaptą, aktyvią, organizuotą ir ginkluotą kovą prieš bolševikų terorą. Žlugus okupaciniam režimui ir sutriuškinus RKA pereiti į atvirą kovą tam tikslui mobilizuojant tautą"; ir daliniai uždaviniai: 1) sujungti dezorganizuotas rinktines, sukurti naujas ten, kur jų dar nėra, o atskirus partizanų būrius, neturinčius ryšių su aukštesne vadovybe, įjungti po bendrosios LLA priesaikos į Vanagų eiles; 2) organizuoti slaptą, aktyvią kovą prieš NKVD, šnipus ir keliančius pavojų okupacinės administracijos vietos pareigūnus; 3) rusų kariuomenės dalių, neturinčių uždavinio kovoti prieš partizanus ar terorizuoti gyventojus, be Vyr.štabo nurodymo neliesti; 4) be Vyr.štabo įsakymo negriauti komunikacijų ir karinių įrengimų, jei to nereikalauja tiesioginis Vanagų saugumas ar kova prieš masinius išvežimus; 5) po rusų kariuomenės sutriuškinimo, vesti kovą atvirai, praveisti mobilizaciją, užimti gyvybinius centrus, komunikacijų mazgus ir karinius įrengimus; 6) įžengusiai po rusų svertimais armijai padėti, bet partizanų sąrašų, vadų pavardžių neišduoti ir ginklų neatiduoti, paklusti tik Vyr.štabo įsakymams ir kiekvienu svarbiu bendradarbiavimo atveju kreiptis į jį(157,5-6).

Minėtas įsakymas pateikė konkrečių praktinių partizaninės kovos organizavimo bei veiksmų vykdymo patarimų, o taip pat numatė karinės organizacijos struktūros reorganizaciją, atsižvelgiant į esamas aplinkybes ir pasikeitimus 1944 m. vasarą-rudenį. Visa Lietuva buvo suskirstyta į 4 apygardas: Vilniaus (Vilniaus, Trakų, Utenos, Ukmergės, Zarasų, Švenčionių, Eišiškių ir Ašmenos aps.), Kauno (Kauno, Kėdainių, Raseinių, Šakių, Vilkaviškio, Marijampolės, Alytaus ir Lazdijų aps.), Šiaulių (Šiaulių, Telšių, Mažeikių, Kretingos ir Tauragės aps.) ir Panevėžio (Panevėžio, Biržų ir Rokiškio aps.). Apygardų vadai savo ruožtu turėjo padalyti savo teritoriją į rinktines, kurių veikimo zona lygi apskrįčiai(157,6).

Литовос партизанų sąjungos organizacinė schema, sudaryta NKGB

**PARTIZANŲ APYGARDŲ
FORMAVIMASIS 1945 M.
-1946 M.**

SUTARTINIAI ŽENKLAI

- apygardų ribos
- administracinės ribos 1945 06 23
- ... apskričių
- ... valsčių

Išleidžiant įsakymą nebuvo remtasi didžiosios Lietuvos partizanų dalies sukaup-ta patirtimi, nebuvo įvertinami realūs pokyčiai, išryškinę naujus kovotojų telkimosi rajonus provincijose. Tai sąlygojo šio įsakymų formalų charakterį, bet tuo pačiu jie turėjo ir didelę organizacinę reikšmę, nes parodė, kad vyriausioji Pasipriešinimo va-dovybė tebeveikia ir deda pastangas ne formaliam, o praktiniam partizanų kovos vadovavimui. Vieningos organizacinės struktūros nustatymas ir jos dokumentavi-mas lengvino organizacinę veiklą vietose ir žymėjo naują etapą realiosios centraliza-cijos linkme.

Apie gruodžio 15 d. LLA vadas lt. K. Veverskis iš Kauno išvyko į Vilnių (382, 169). Čia nuo gruodžio pradžios V. Gylis-Jaunutis, A. Nasevičius ir kt. rinko senuosius na-rius ir laukė vadovybės nurodymų (388, 179). Atvykus Seniui, apie 20 d. buvo atkur-tas LLA Vilniaus apygardos štabo branduolys: lt. A. Zaskevičius-Zizas, persikėlęs iš Kauno kpt. Aleksandras Tuinyla, lt. Mykolas Sabaliauskas, M. Juršėnas-Ilgis, V. Gy-lis-Jaunutis, A. Nasevičius, M. Butkus; pats K. Veverskis dar buvo galutinai neapsi-sprendęs prie kurio (Kauno ar Vilniaus) štabo dirbs (202, 302; 385, 152-153; 389, 46, 91). Šio periodo Vilniaus organizacijai priklausė B. Zinkevičius, Vincas Kukė, Jonas Paukštė, Jonas Mikėnas, Jonas Gurskis ir kt. (388, 178, 239).

Remdamasis Vyr. Vanagų vado gruodžio 10 d. operatyviniu įsakymu Nr. 4, LLA Vilniaus apygardos štabas išleido įsakymą Nr. 1, pagal kurį Vilniaus apygarda naujai buvo padalijama į apylinkes, kuriose turėjo veikti rinktinės. Abu įsakymai buvo pa-skleisti apygardos ribose: kpt. A. Tuinyla per V. Gylį-Jaunutį ir B. Zinkevičių jau gruodžio mėn. buvo užmezgęs ryšius su Tigro rinktinės organizatoriais, o lt. M. Sa-baliauskas 1945 m. sausio pradžioje - su Didžiosios Kovos rinktine. Sausio mėn. V. Gylis-Jaunutis susitiko su kitų Vilniaus pagrindžio grupių (Kovos Vienybės) at-stovais ir tarėsi dėl tarporganizacinių derybų parengimo bei literatūros iš LLA plati-nimo (362, 224).

Deja, tolimesnė štabo atkūrimo veikla sustojo, nes lt. A. Zaskevičius-Zizas kartu su K. Veverskiu išvykęs į Kauną žinių po Kalėdų jau nebesugrįžo, o 1945 m. sausio viduryje-vasario pradžioje dalis apygardos štabo narių buvo suimti (18 d. - A. Tuiny-la, 26 d. - V. Gylis), kiti (M. Sabaliauskas, 14 d. - A. Nasevičius, M. Juršėnas-Ilgis) - pasitraukė iš Vilniaus vengdami suėmimo (385, 157; 389, 20).

1944 m. gruodžio 22 d. K. Veverskis su seserimi Doma grįžo į Kalvius, atsivežda-mas iš Kauno spausdinimo techniką ir LLA štabo dokumentus paslėpti ūky-je (107, 208). Gruodžio 25 d. kartu su broliais Aleksandru, Broniumi ir Albinu at-spausdino 500 egz. "Karinių-politinių žinių" ir "Laisvės karžygio" iš Kaune parengtos medžiagos (107, 208). Tai buvo paskutinis LLA vado darbas - gruodžio 28-29 d. buvo nuspręsta šią spaudą permesti į Kauną (107, 208).

Deja, Veverskis, kaip ir bet kuris Lietuvos gyventojas, negalėjo žinoti, kad Lietu-voje nuo Kalėdų prasidėjo visuotinė okupantų siautimo akcija, pasireiškianti ir ne-girdėto iki tol visuotinio patikrinimo ir filtracijos mastu. Kad vyksta kažkas rimto, LLA vadas suprato tik pakliuvus Raudondvaryje į NKVD dokumentų patikrinimą: bandydamas bėgti K. Veverskis žuvo, jį vežęs Boleslovas Gedutis suimtas (107, 208). NKVD kariškiai metėsi į Kalvius, kur buvo suimti vos ne visi kaimo žmonės, dvi K. Veverskio seserys ir trys broliai, tame tarpe Kauno LLA apygardos štabo OS viršininkas P. Veverskis, išvakarėse atvykęs užmegzti ryšio su į Birbiliškės mišką nusi-

leidusiu desantininku Vytautu Svilu-Bružu(107,208; 388,43). Kadangi K.Veverskis žuvo su dokumentais Jono Medelio pavarde, rusai nesugebėjo* iš karto nustatyti Veverskio-Medelio-LLA vado ryšio ir nuodugni pakartotina krata Kalviuose buvo padaryta tik 1945 m. sausio 4 d., bet likę nesuimti broliai suspėjo išvežti iš slėptuvės spaustuvę ir LLA archyvą(601,252).

Šis okupantų prevencinis smūgis prieš beatsikuriančią Pasipriešinimo centrinę vadovybę buvo atsitiktinė, bet vis dėlto prieš pergalę. Tačiau jos suvokimas, kaip K.Veverskio žūties tragiškos pasekmės Pasipriešinimui turėjo pasireikšti daug vėliau, o tuo metu pats Pasipriešinimas tiek partizaninėje veikloje, tiek pogrindyje vystėsi kylančia kreive. Pasak P.Veverskio, patys NKGB tardytojai stebėjosi, kad suėmus ar nužudžius LLA vadus, lietuvių kovotojų skaičius ne sumažėjo, bet ir didėjo geometrine progresija, užpildydamas visus valsčius, apskritis ir miestus.

Organizacijos egzistavimas suvaidino savo vaidmenį - žuvusių ar suimtų vadų gretas užpildė nauji žmonės. LLA vado pareigos automatiškai perėjo jo pavaduotojui ir artimiausiam bendražygiui Itn.A.Eidimtui-Vygantui, kuriam teko nedėkingas uždavinys atkurti ryšius, daugumoje atveju visiškai aklai, nes žuvusio vado palaikomi slapti ryšiai jam negalėjo būti žinomi ir tik spėtini. Sumegzti nutrūkusius ryšius buvo milžiniškas ir ne vieną savaitę ar mėnesį trunkantis darbas, kurio sunkumus vargiai tegalime įsivaizduoti.

1944 m. gruodžio 17 d. Itn.A.Eidimtas išvyko iš Kauno į Radviliškio vls. Liutkiškių k., kur iki 1945 m pavasario gyveno ir iš čia vykdė organizacinę veiklą savo Šiaulių apygardoje. Sausio viduryje kartu su P.Valiuku nuvyko į Šiaulius atstatyti pagrindinių ryšių(382,170). Vasario pradžioje A.Paltaroko bute įvyko Šiaulių apygardos štabo atkūrimo pasitarimas, kuriame dalyvavo Itn.A.Eidimtas-Vygantas, A.Balčiūnas-Žygimantas, J.Šlepetys-Šepetys, Peleckis, L.Putramentas-Vėjas, Lasys(382,171; 724,208).

Vasario pradžioje į Šiaulius pas A.Paltaroką atvyko A.Nasevičius, pranešdamas apie padėtį Vilniuje, kur pasidarė "per karšta", o apsiėmęs vadovauti Vilniaus apygardai A.Zaskevičius prieš Kalėdas išvykęs į Kauną taip ir nesugrįžo(382,79,172). Tuo pat metu (sausio pabaigoje) Itn.A.Eidimtas-Vygantas iš ryšininkų (Strolienės iš Radviliškio vls. Liudkinių k.) sužinojo apie kažkokio vado žūtį prie Kauno(382,79). Spėdami, kad tai gali būti K.Veverskis, vasario antroje pusėje A.Eidimtas, Lasys ir A.Nasevičius atvyko į Kauną; iš čia pastarasis patraukė į Vilnių išsiaiškinti padėties(382,172).

Pasitvirtino liūdniausios prognozės: Kauno štabo narių nerasta, Vilniuje irgi visiškas pakrikimas(382,173). Iš autoritetingiausių štabo pareigūnų čia buvo tik LLA ryšių punkto Vilniuje vadas M.Sabaliauskas, kuris pranešė, kad ryšio su A.Zaskevičiumi nėra, asmeninis Veverskio adjutantas V.Gylis suimtas NKGB, buvęs Telšių štabo ryšininkas Vilitis žuvo susišaudymo metu Švenčionių aps. (iš tikrųjų žuvo Mykolas, bet ir Leonas tuo metu jau buvo suimtas), o Kudirka išvykęs iš miesto į Švenčionių aps.(382,303). Prie visų nesėkmių dar prisidėjo kovo pradžioje prasidėję Šiaulių miesto "valymai", kurių metu iš įmonių ir įstaigų buvo suimami žmonės ir nežinia kur

* K.Veverskio nuautas ir nurengtas kūnas išgulėjo kelias dienas griovyje, kol atvykusi motina palaidojo sūnų Raudondvario kapinėse(785,271).

išvežami, neigiamai paveikę ir šios apygardos štabo pareigūnus bei sustabdę bet kokią pagrindinę darbą(382,174).

Vasario pabaigoje lt. A. Eidimtas nusprendė imtis atsakomybės vadovauti LLA organizacijai ir atkurti Kauno apygardą, o A. Nasevičius kovo pabaigoje buvo pasiųstas į Vilnių vėl organizuoti viską iš naujo(382,79,173). Tapęs vadu A. Eidimtas pirmiausiai atstatė ryšius su Panevėžiu, nes 1945 m. pradžioje per Šiaulių kuopos vadą Peleckį iš desantininko A. Vanago-Fumanču gavo ryšių adresus su į Žaliają girią nusileidusių partizanų grupių vadais S. Girdžiūnu-Gegužiu, A. Šilu-Kovu ir į Labanoro girią - J. Basiu-Putinu(382,237).

Būnant Panevėžyje, kovo pradžioje (iki 10 d.) vadui netikėtai pavyko užmegzti ryšius su Pakruojyje gyvenusiu kpt. A. Karaliumi-Vareniu, su kuriuo buvo susitarta sudaryti vyriausiosios vadovybės tandemą: lt. A. Eidimtas-Žybartas perima LLA vado pareigas ir ima organizuoti Kauno apygardos štabą, kpt. A. Karalius-Varenis - Vyr. Vanagų vado pareigas ir imasi Vilniaus apygardos reikalų(382,79-80,176).

Kovo 9 d. LLA vado įsakymu buvo perorganizuotas Šiaulių apygardinis štabas - vadu buvo numatytas iš Kretingos atšaukti lt. S. Kontrimas, o kol jis atvyks, laikinai eiti vado pareigas buvo paskirtas A. Balčiūnas-Žygimantas, ryšių skyriaus viršininku - P. Valiukas-Žalvyris, ir pakeistas žvalgybos skyriaus viršininkas, kurio pareigos pridėtos Radviliškio rinktinės žvalgybos skyriaus viršininkui G. Michnevičiui-Nemurai(382,176). Be to, kovo pradžioje apygardos štabo ryšininkas S. Eidimtas pranešė, kad Telšiai jau užmezgė ryšius su Mažeikiais ir Kretinga, o Telšių rinktinėje kaip organizacinio skyriaus viršininkas veikia A. Kubilius, palaikantis radijo ryšį su Vokietijoje esančia pagrindžio grupe(382,176).

Kovo 13 d. naujasis LLA vadas lt. A. Eidimtas-Žybartas atvyko į Kauną(382,176). Čia nedelsdamas išvystė aktyvią organizacinę veiklą: stengėsi atstatyti senuosius ryšius, parengė keletą straipsnių ir kovo 22 d. kartu su Onute Sadauskaite atspausdino virš 300 egz. "Laisvės Karžygio" Nr.2, daug dirbo prie naujų organizacinių schemų, apsilankė pas Vilijampolės kunigą Joną Fabijanską, su kuriuo tarėsi dėl materialinės paramos rinkimo partizanams ir pagalbos platinant pagrindžio spaudą(382,31,80,181). Susitikus su ryšininku S. Stankevičiumi-Lydeka, A. Eidimtas sužinojo, kad gen. M. Pečiulionis išliko nesuimtas ir išsaugotas centrinis LLA archyvas(107,386).

Iki balandžio pradžios LLA vadas atkūrė ryšius su visomis keturiomis organizacijos apygardomis (Vilniaus, Kauno, Panevėžio ir Šiaulių) bei pakankamai pagrindininkų ir partizanų, kad iš jų tarpo galėtų pradėti suformuoti veiksmingus apygardų štabus ir realiai įtakoti Pasipriešinimo procesą. LLA vadovybė jau sausio pabaigoje žinojo, kad Trakų aps. organizuoti skaitlingi Vanagų būriai ir gerai veikia, kovo mėn. - kad Panevėžio-Biržų rajone kovoja 200-300 žmonių būriai, o Telšių štabas sudarys iki 1000 partizanų pajėgą(427,19).

Balandžio 2-3 d. mokytojo Petro Grigo bute lt. A. Eidimtas susitiko su kpt. A. Karaliumi, su kuriuo aptarė organizacijos reikalus ir frontų padėtį, padarydami išvadą, kad reiktų aktyviau organizuoti miestuose, nes reikia būti pasiruošusiems pavasarį galimo chaoso atveju(382,182; 385,29-30). Tuo reikalu buvo parengtas LLA vado ir Vyr. Vanagų štabo operatyvinis įsakymas Nr.5, kuriame buvo išdėstytas sukiliminio pobūdžio partizanų ofenzyvinis planas karo, kilsiančio dėl prieštaraimų tarp sąjungininkų gegužės mėnesį, atveju(534; 382,81). Partizanai turėjo naikinti atsitrau-

kiančius per Lietuvą rusų armijos dalinius, sprogdinti geležinkelius, statyti užtvaras trukdant okupantams išvežti karinę techniką, medžiagas ir evakuoti gyventojus, pirmu smūgiu užimti apygardos centrą, užtikrinti įmonių ir įstaigų turto apsaugą, ir galiausiai užimtuose rajonuose kurti savo administraciją(534; 385,36).

Geresniai veiksmų koordinacijai užtikrinti buvo aptartas LLA reorganizacijos planas ir schemos, įvedant dvi papildomas - Telšių ir Marijampolės apygardas. Pagal įsakymo Nr.25 projektą buvo numatoma pereiti prie "lankstesnio ir konspiratyvesnio administracinio valdymo", Žemaitijoje sukurta organizacinė struktūra turėjo būti įdiegta ir kitose Lietuvos apygardose, griežtai nurodoma, kad visi LLA vadai, pradėdant nuo apskričių (rinktinių) vadų žemyn privalo gyventi nelegaliai prie miške veikiančių kuopų ir kitų junginių branduolių(391,35,50).

Ypatingas dėmesys buvo atkreiptas į LGK atgaivinimą ir aptarta asmeninė jo sudėtis. LGK buvo numatytas atkurti kaip ministerių kabinetas, galintis nepriklausomybės atgavimo metu funkcionuoti kaip Laikinoji vyriausybė(382,253). Į komiteto sudėtį buvo numatyti: pirmininku - gen.M.Pečiulionis, nariu ūkio reikalams - Kapočius, propagandos - A.Kubilius arba A.Zaskevičius, tautinių mažumų - Gudėnas, užsienio reikalų - J.Fledžinskas, finansų - socialdemokratų atstovas, švietimo - krikščionių demokratų atstovas, bei dar numatytas narys susisiekiimo reikalams tvarkyti(282,253).

Pirmininkas ir narys propagandai abejonių nekėlė, nes jų aktyvus veikimas organizacijoje buvo pakankamai aiškus; su Gudėnu ir J.Fledžinsku ryšių nebuvo ir jie buvo numatyti kaip praeityje aktyvūs žmonės: pirmasis nacių okupacijos metais dirbo Vilniuje švietimo skyriuje ir gerai žinojo to krašto problemas, buvo nusistatęs prieš lenkus ir už glaudesnę bendradarbiavimą su gudais, o J.Fledžinskas žinomas iš LLA Žemaitijos periodo ir dar K.Veverskio charakterizuotas kaip senas gudrus politikas, liaudininkas(382,253). Sudėtingiau buvo su Kapočiumi, buvusiu nacių okupacijos laikais Kauno LLA apygardos ūkio skyriaus viršininku ir K.Veverskio apibūdintu kaip jaunu, energingu ir patyrusiu ūkiniu darbuotoju(382,254). Kovo pabaigoje pokalbyje su lttn.A.Eidimtu, motyvuodamas labai sunkiomis sąlygomis Kapočius aktyviai veikti atsisakė, o vado piešiamam optimistiniam ateities vaizdui priešpastatė savo patirtį ir nuomonę, kad sovietų valdžia Lietuvoje įsitvirtino ilgam ir būtina pirma pamatyti kieno pusėje bus jėga. Į pasiūlymą tapti LGK nariu tiesioginio atsakymo diplomatiškai išvengė, tuo būdu palikdamas LLA vadui viltį, kad po artimesnio bendravimo būtų galima jį įtraukti ir į aktyvesnę veiklą(382,255).

Socialdemokratų įtraukimas į LGK sudėtį buvo paremtas dar kpt.I.Vyliaus suteikta informacija, pagal kurią antinacinės rezistencijos centras VLK, o vėliau VLIKas, kuriems vadovavo socialdemokratai, dėlto naudojosi Švedijos socialdemokratių vyriausybinių sluoksnių palankumu ir parama. Krikščionių demokratų įtraukimas buvo motyvuotas tiek dėl įtakos senajame VLIKe, tiek dėl dešiniojo politinio sparno atstovavimo, tiek dėl santykių su Bažnyčia. Visa tai rodė, kad LGK nebuvo kažkas naujo, gimusio dviejų žmonių mintyse, o buvo toliau tęsiama politinio vadovavimo centro formavimo politinė linija, pradėta dar Žemaitijoje. Kartu naujųjų LLA vadų padidintas dėmesys miestams tam tikra prasme taisė K.Veverskio numatymą perkelti LLA vadovybės centro veikimą į provinciją tarp partizanų (karinės vadovybės prioritetą) ir ignoravo Žemaitijos periodu sukauptos organizacinės veik-

los patirtį, parodžiusią, kad ir pagrindžiui galima vadovauti iš kaimo.

Naujos taktikos pasirinkimas, LGK atkūrimo problemos ir siekimas pritraukti į organizaciją aktyvaus Kauno jaunimo, paskatino ltn.A.Eidimtą-Žybartą užmegzti ryšius su LIT. Apie kovo 2-3 d. Kaune A.Nasevičius supažindino A.Eidimtą su Jonu Dambrausku, šio prašymu suvesti jį su LLA vadovybe(388,229). Neaišku, ar J.Dambrauskas veikė savo iniciatyva, Ukmergės-Kėdainių partizanų ar LIT pavedimu, tačiau pirmame pokalbyje nebuvo nieko konkretaus nutarta ir susitarta susitikti kovo 10 d.(388,299-230). Naujame susitikime jau dalyvavo ir L.Dambrauskas, LIT atstovas, derybose buvo susitarta keistis pagrindine spauda ir informacija, paskleisti LIT leidinius LLA tinklu, nurodytas spaudos keitimosi punktas "pas Mindaugą"(382,177). Dabartiniai buvusių LIT veikėjų teigimai apie tai, kad LIT pasiekė didesnių susitarimų ir pasidalino veiklos sferomis: LLA - atiteko karinis vadovavimas, LIT - politinis(386; 659,275), neišlaiko kritikos. Apie tokį pasidalinimą nėra jokių užuominų LLA vadovybės veikloje, tai buvo nesulyginamos pagal pajėgumą organizacijos, nors kontakto metu tai ir galėjo nekristi į akis. A.Eidimtas pareikalavo LIT veiklą subordinuoti LLA operatyviam vadovavimui, bet L.Dambrauskas nesutiko(692,88).

LIT ir LLA vadovybės kontaktai nebuvo ilgalaikiai ar pastovūs. Apie kovo 27 d. A.Eidimtas užėjo pas M.Bloznelį, paėmė 15-20 egz. LIT ir paliko 15-20 egz. LLA spaudos(382,181; 593,79). Balandžio 4 d. netikėtai suimtas LLA vadas ltn.A.Eidimtas-Žybartas(382,6), 6-7 d. - LIT narių ir su jais susijusių asmenų grupė - L.Dambrauskas, M.Bloznelis, J.Keliuotis ir kt., 9 d. - kpt.A.Karalius-Varenis(28,129; 386; 385,30).

LLA vado A.Eidimto-Žybarto areštas buvo atsitiktinis ir išplaukė ne iš LLA organizacijos infiltravimo: Eidimtas kaip vienas LLA vadų buvo žinomas priešui jau nuo 1944 m. rudens-1945 m. pradžios ir kaip tokiam užteko pakliūti į eilinio informatoriaus akiratį. 1945 m. pradžioje NKGB nustatė "konspiracinį" Žemaitienės butą: šeimininkė tyliai suimta, o bute surengta pasala, bet be konkretaus tikslo(692,81). Į pasalą pateko A.Eidimto sesuo, iš kurios paimta brolio nuotrauka(692,81). Tuo pat metu, kovo 22 d. Malūnų trese dirbęs agentas Laskar(a.sl.) pranešė, kad pas bendradarbį Vaitiekūną lankėsi LLA narys, prašęs materialinės pagalbos ir palikęs platinimui pagrindinės spaudos(692,81). Vaitiekūną suėmus ir ištardžius, šis atpažino iš nuotraukos Eidimtą ir užsiverbavus paleistas. Balandžio 4 d. A.Eidimtas, gavęs iš Vaitiekūno pinigus, iškart buvo suimtas.

Tragedija buvo tame, kad LLA vadas buvo suimtas su nemažu kiekiu inkriminuojančios medžiagos (LLA dokumentų, laiškų), pakeliui į iškart po Velykų (4-5 d.) Kaune rengiamą LLA vadovybės platesnį susirinkimą, kuriame turėjo dalyvauti be jo, A.Karaliaus-Varenio, M.Pečiulionio-Dieduko, ir telšiškiei (A.Kubilius ir kt.), rasei- niškiai (A.Zaskevičius ir kt.), šiauliškiai bei supažindinti su naujais organizacijos per- tvarkymais bei įsakymais(388,212; 688,31). Vado klaida buvo tik tame, kad jis neat- silaikė pagundai prieš susirinkimą pats aplankyti rėmėjus, pažadėjusius paramą- kunigą J.Fabijanską (iš kurio gavo 200 červonų organizacijos reikalams) bei Vaitie- kūną, iš kurio darbovietės išeinant ir buvo suimtas(382,182).

Eidimto suėmimo istorija įrodo ne LLA vado neatsargumą, o greičiau NKGB neprofesionalumą - suimamas tik vienas, o ne grupė vadovaujančių LLA asmenų vienu metu. Nors atrodė, kad saugumiečiai dirbo sėkmingai: Kauno NKGB v.ltn.Mar-

tavičius apsimetęs ryšininku puolė į Šiaulius ir Zosės Macenavičiūtės-Žibutės bute paėmė P.Valiuką-Žalvyrį, prieš tai apgaule išgavęs laišką Radviliškio organizacijai(692,83-84). Tačiau žemyn į organizaciją nepavyko išsiskverbti: Šiauliuose visi buvo pasislėpę dėl ankstesnių SMERŠo areštų, o Radviliškyje žuvus J.Šereivai-Arvydui, operacija tuo ir baigėsi. Be minėtų kelių žymesnių LLA pareigūnų, balandžio 7-9 d. į parengtas pasalas įkliuvo Šiaulių štabo ryšininkas studentas Viktoras Slapšys su dokumentu apie ketverto partizanų būrių dislokacijos vietas, P.Kirslys su dviem ryšių punktų adresais ir keletas eilinių LLA narių bei rėmėjų(692,82; 593,35). Paimtų dokumentinių įrodymų visiškai pakako suimtų asmenų "kaltei" įrodyti, bet giluminei operatyviniai veiksmai to aiškiai buvo per maža. Galbūt todėl tardytojai ypatingą dėmesį skyrė LIT grupei, kurios tardyminė medžiaga savo apimtimi prilygo LLA centrui...

1944 m. pabaigos-1945 m. pradžios LLA vadovybės žūtys bei areštai turėjo neigiamą poveikį centrinės Pasipriešinimo vadovybės veiksmingam atsikūrimui ir veiklai rusų okupuotoje teritorijoje. Kaip ir VLIKas po gestapo areštų taip ir priešrusiškojo Pasipriešinimo vadovybės politinis ir karinis centras suskyla į atskirus branduolius teritoriniu (LLA vadovybės atkūrimo iniciatyvą perima stipriausiai organizuoto apygardos štabų žmonės provincijoje) bei organizaciniu požiūriu (LLA narių ir kitų buvusių antinacinio pagrindžio grupių iniciatyvos). Vietoje faktiškai centralizuoto ir suvienyto Žemaitijos periodu (1944 m. liepa-rugsėjis) LLA organizacijoje Pasipriešinimo, praėjus frontui, liko dezorganizuoto pagrindžio grupės ir besiformuojantys nauji Pasipriešinimo židiniai. Šiomis aplinkybėmis, LLA Vyr.štabui bei LGK likus "neapčiuopiamu" ir neįjungiamu "mitu", dėsningai atgijo ir senosios grupinių nesutarimų ir varžybų dėl vadovavimo aistros, sureikšmindamos formaliąją susivienijimo pusę ir organizacijos pavadinimo reikšmę, nors realiai programiniams ginčams nebuvo nei laiko, nei sąlygų, kovos tikslas buvo vienas visiems ir Pasipriešime užteko vietos visiems.

MIESTŲ POGRINDŽIO (LIT, LF, KĘSTUČIO) CENTRALIZACIJOS INICIATYVOS IR IDĖJOS

Centralizuotą Pasipriešinimo organizaciją kurti bei jai vadovauti bandė ir kitos pagrindžio grupės. Viena iš labiausiai šiandien išgarsintų buvo Lietuvos Išlaisvinimo Taryba (LIT), kurios užuomazga atsirado 1944 m. gruodžio mėn. Kaune, universitetinio jaunimo tarpe(386; 659,273). Jos iniciatoriais buvo ateitininkai, krikdemiškos pakraipos LF veiklos dalyvių likučiai, palikę be organizacinės vadovybės, bet iš naujo besiveržiantys į pagrindinę veiklą.

1944 m. gruodžio mėn. pas Liudą Dambrauską bute susirinkę studentai Pranas Sasnauskas, Leonas Tvarijonavičius, Mindaugas Bloznelis, asistentas Jonas Antanaitis, svarstydami padėti Lietuvoje, kritikavo partizanus, kad šie kovinius veiksmus prieš okupantus vykdo nemokėsiškai ir nelaiku, neturi būtinos, savalaikės informacijos, o kartais net vadovybės(718,85; 593,101). Pastaroji, pasitarimo dalyvių nuomone, buvo tiesiog būtina, kad išsaugoti jėgas, reikalingas leliamam išstojimui karui prasidėjus, tad nuspręsta pradėti formuoti tokį pagrindžio centrą.

Naujoji organizacija buvo pavadinta LIT: siūlyti Kęstučio ir LF pavadinimai bu-

vo atmesti, kaip nepopuliarūs(718,86; 593,102). J.Antanaičiui turėjo atitekti bendras vadovavimas ir žvalgyba, Stasiui Rainiui propagandos klausimai, L.TvariJonavičiui - ryšiai su Kėdainių krašto, P.Sasnauskui su Merkinės-Alytaus partizanais, L.Dambrauskas apsiėmė parūpinti radioimtuvą(718,86). Pirmininku buvo numatyti J.Keliuotis arba astronomas dr.Antanas Juška: juos įkalbėti apsiėmė J.Antanaitis ir L.Dambrauskas(718,87; 593,103).

LIT skelbėsi "išsaugoti tautą taip, kad galėtų atgauti nepriklausomybę", "jungti ir koordinuoti visas aktyvias jėgas ir aiškinti, kaip juos įgyvendinti esamoje situacijoje" ir t.t. Nors pavadinimas ir siekiai rodė apie analogijas su visos Lietuvos vadovaujančiu politiniu centru, faktiškai tai buvo viena iš daugelio besiburiančių pagrindžio grupių iš aktyvaus jaunimo tarpo, bet su didelėmis politinio vadovavimo ambicijomis. Jokio vadovavimo "visai tautai", aišku nebuvo, nes ir pati LIT buvo formavimosi stadijoje, turėjo susikurti savo informacinę ir vadovaujantį centrą(717,77).

Jau 1945 m. pradžioje nuo LIT veiklos atitolo J.Antanaitis ir pagrindyje pasislėpė S.Rainys, turėjęs ryšius su likusiais Lietuvoje LF lyderiais(593,102). Tolimesnė grupės kūrimo iniciatyva atiteko L.Dambrauskui, M.Blozneliui, L.TvariJonavičiui, P.Sasnauskui ir kt. LIT struktūra buvo numatoma kurti 3-4 asmenų hierarchizuotos pakopinės struktūros principu, dėl autoriteto pritraukiant taip vadinamus ekspertus, teikiančius informaciją vienokiais ar kitokiais klausimais, tačiau tikroji įtaka priklausė nuo studentų, turinčių ryšių su "mišku" ar dalyvavusių antinacinėje rezistencijoje, išjungimo. Visi studentai pažinojo daug besislapstančių nuo mobilizacijos vyrų, tad pradžioje buvo numatyta nustatyti asmeninius ryšius su būrių vadais ir jiems teikti vadovavimo nurodymus. Tačiau dėl praktinių sunkumų, iš karto buvo pasirinktas kitas "gyvybingesnis" variantas - platinti slaptą literatūrą(717,77).

1944 m. gruodžio pabaigoje (22 ar 27 d.) 200 egz. buvo išleistas pirmasis LIT pasirašytas leidinys "Aušra", kuriame buvo raginama vengti mobilizacijos, stengtis įvairiais būdais legalizuotis, gaunant atleidimus, ar organizuotai saugotis; partizanai raginami imtis tik gynybinio pobūdžio veiksmų(659,277). 1945 m. vasario mėn. pasirodė antrasis "Aušros" numeris, kovo 23 d. - išleistas "Lietuvos žodis" su LIT nurodymais visuomenės orientacijai. Ateities politinės prognozės ir politinio vadovavimo planai, išdėstyti atsišaukimo forma, darė svarbios politinės rezistencinės struktūros veiklos įspūdį(31,72).

1945 m. pradžioje tokia aktyvi pagrindžio grupė neišvengiamai turėjo susidurti ir su kitomis pasipriešinimo organizacijomis, ypač žemutinėmis partizanų struktūrinėms grandimis, ieškančiomis ryšio su aukštesniąja vadovybe. Sausio mėn. Liudo brolis Jonas Dambrauskas panaudojo M.Bloznelį, kaip "atstovą iš centro" sutrauktiems prieš sūtiųjų partizanų tarpusavio ryšiams bei psichologinei būsenai atstatyti Siesikų-Pagirių apylinkėse. Panašius ryšius su Krakių-Grinkiškio apylinkės partizanais - V.Kūročkos-Dūdelės LLA grupe palaikė LTvariJonavičius, Daugų-Žvirgždėnų apylinkėmis- Zigmas Stanelka ir kt. Tačiau tai dar nebuvo jokie organizacinio pobūdžio ryšiai. LIT buvo tipiška naujoji miesto pagrindžio jaunimo organizacija, užsimanti įprastine tokiai organizacijai veikla: plėtė narių tinklą, turėjo radioimtuvą ir rinko informaciją, gamino dokumentus besislapstančių legalizacijai, paremdavo medikamentais miško vyrus. Aktyviausias veiklos tarpsnis savo ruožtu teko vėlgi tik dviem mėnesiams - vasariui-kovui(593,41).

LIT nebuvo tampriai susijusi su senuoju kaunietišku pagrindžiu (to nenurodo savo atsiminimuose L.Dambrauskas, M.Bloznelis, savo priklausomybę LIT neigia S. Rainys) ir net LF kaip struktūriniu vienetu, su kuriais ryšius mezgė LLA vadovybė. 1944 m. gruodžio pradžioje LF vadovas R.Šilas susitikęs su S.Rainiu, sutarė atnaujinti atsišaukimų leidimą, bet apie organizacijos atkūrimą nekalbėjo(571,37). 1945 m. sausio 7 d. P.Šilas perdavė S.Rainiui antro atsišaukimo tekstą ir mainais gavo LIT atsišaukimą(571,37). Iš senesnių pagrindininkų LIT bandė įtraukti į savo veiklą J.Keliuotį, kuris savo prisiminimuose, vienok, labai skeptiškai atsiliepė apie šią organizaciją ir neigė savo bei Juozo Rainio dalyvavimą joje(327,126). Kita vertus, LIT pagrindą vis dėlto sudarė LF pakraipos žmonės, perėmę iš jos pasyvaus karinio pasipriešinimo koncepciją.

Pasipriešinimo tikrovėje pagrindinės grupės iškėlimas į vadovaujančio centro padėtį iš vienos pusės buvo suprantamas ir neišvengiamas, tačiau tai turėjo ir neigiamų pusių. Kad įgautų svorį, tokiam centrui reikėjo plačių ryšių bei didelio autoriteto, galinčio įtikinti paklusti. Tai, kad partizanų grupės palaikė kontaktus su miestu dar nereiškė, kad joms realiai vadovaujama, nes bendroji veikimo strategija ir taktika buvo sąlygota objektyvių aplinkybių, o ne subjektyvių sumanymų, kurie dažnai ir likdavo planuose. Jeigu 1944 m. antroje pusėje partizaninis sąjūdis imdavo viską, tai 1945 m. pavasarį stiprėjančioms mikropasipriešinimo organizacijoms (partizanų rinktinėms bei apylinkėms) jau reikėjo kažko rimto. Siūloma pasyvaus veikimo taktika, tinkanti miestui, buvo nepriimtina partizanams ir net neįgyvendinama, o nereali taktika dezorganizavo. Net J.Dambrauskas nesutiko su pasyvios savigynos koncepcija, aiškindamas, kad tik atsakymo teroru į terorą taktiką pristabdo rusų banditizmą ir įbaugina kolaborantus(659,277).

Tuo pat metu miestų pagrindis, naudodamasis intelektualiniu pranašumu, dažniausiai viskuo kaltindavo ne save, o partizanus, nepripažindami jų pranašumo. Pagrindžio veiklumas daug priklausė ir nuo amžiaus. Vadinamieji ekspertai (LIT ir kt.), deja, pasikeitimų laukimo metu nesirengė daryti kokių tai "neprotingų" veiksmų, net paremti pinigais pagrindį, kai tuo tarpu, pvz. akademinis jaunimas surasdavo progų pademonstruoti nors pilietinį nepaklusnumą, išiliejantį į bendrąjį Pasipriešinimo procesą.

Tuo pat metu "vadovaujantis centras" visuomet susilaukdavo padidinto NKGB dėmesio ir jam žlugus dėsningai patraukdavo paskui save su juo susirišusius junginius. Okupantui vienodai svarbu ataskaitose buvo gretinti tiek formalų studentų centrą, tiek realų partizanų štabą vienodame lygyje, tačiau Pasipriešinime iš tikro buvo skaudesnė net vieno-dviejų partizanų vadų suėmimas ar žūtis, negu ištisos pagrindžio grupės areštai. Balandžio mėn. pradžioje LLA vado areštas buvo žymiai skaudesnis, negu grupės LIT iniciatorių. Beje, pastarosios žlugimas nedaug priklausė nuo A.Eidimto suėmimo ir per jį atskleistos informacijos: net jei patikėsime, kad į NKGB rankas pateko M.Bloznelio adresas kaip ryšio punktas, tai nepaaiškina pačio L.Dambrausko, J.Rainio, suimto kaip LIT leidinio redaktoriaus, J.Keliuočio, P.Sasnausko, Antano Ivanausko ir kt. suėmimo. LIT pėdsakais (pagal spaudą) buvo sekama jau nuo kovo mėn. Balandžio 7 d. NKGB parengė pasalą Kalniečių g-tvės 67-4, kur rado visą LIT spaustuovę, rotatorių, o kitą dieną suėmė brolius Tvarijonavičius(718,371,373; 593,35). Nebuvo suimti ir nenukentėjo dalis asmenų, kurie dalyvavo mezgant šios grupės kontaktus, nors NKGB jie buvo žinomi...

Po pirmosios bangos areštų LIT veiklą toliau tęsė studentai ateitininkai Stasys Šinkūnas, Bronius Barzdžiukas, Jonas Ignaitis, Povilas Butkevičius, Juozas Lukša, iš Žemaitijos grįžęs L.Januševičius, ir kt.(659,276; 718,87). Ši LIT sudėtis jau buvo artimesnė senajam LF. Balandžio pradžioje S.Šinkūnas užmezgė ryšius su frontininkais L.Januševičiumi, P.Butkevičiumi ir gegužės pradžioje su Z.Stanelka: jiems pavyko padauginti ir paskleisti naują atsišaukimą LIT vardu, parodant, kad jos veikla nėra sustabdyta.

Pagrindiniu LIT siekiu tapo kontaktų su kitomis vadovaujančiomis pagrindžio bei partizanų grupėmis paieška ir užmezgimas, tačiau tai lokalizavosi jau vien tik Kauno ir jo apylinkių ribomis. Balandžio pradžioje įsijungusio į LIT veiklą Pakuonio mokytojo Kosto Blažaičio dėka buvo užmegzti ryšiai su Darsūniškio apylinkėse veikusio Saulės grupės būrio vadu B.Šipuliu-Ažuolu ir Pakuonio būrio vadu V.Marčiulioniu-Viesulu. Gegužės mėn. netoli Darsūniškio buvo surengtas LIT atstovų Z.Stanelkos ir K.Blažaičio-Balandžio susitikimas su partizanais, kuriame buvo aptarta kovos taktika, tarpusavio ryšio palaikymas, pasiūlyta Darsūniškio partizanams susijungti su Pakuonio, sudarant bendrą junginį. Toks pat pasiūlymas - veikti LIT struktūroje - buvo pakartotas V.Marčiulaičiui-Viesului, kuris prieš mėnesį dėl ryšininko arešto prarado ryšį su LLA vadovybe ir ryšius palaikė tik su Kauno studentais per Algį Ruzgį-Algį.

1945 m. pavasarį iš įvairių požymių matyti, kad bandoma atgaivinti Kęstučio organizacijos ir vadovybės veiklą. Pastarosios vardu lankosi emisariai partizanų daliniuose ir bando juos sutvarkyti pagal Kęstučio įstatus (pas lt. K.Lukošiūną Šarūno būryje; paima Prienų būrio vadovybę).

1944 m. gruodžio mėn. Utenos apskrities Kęstučio vadovui mjr.B.Vaivada peršikėlus mokytojauti į Panevėžį, šiame mieste susibūrė stipri LF grupė: mokytojai Antanas Strabulis, 1941 m. dirbęs "Į Laisvę" redakcijoje, Jonas Verbickas ir kt.(362, 136,138). Šie mokytojai palaikė ryšius su Panevėžio aps. Pušaloto miškų, Utenos aps. partizanais. 1945 m. kovo mėn. B.Vaivada, S.Žibėnas ir V.Petravičius parengė Vieningos Lietuvos Sąjūdžio (VLS) įstatus. Juose bendrąją pasipriešinimo organizaciją buvo numatyta padalinti į du skyrius: 1-ąjį skyrių - Lietuvos partizanų sąjungą (LPS) turėjo sudaryti veikiantys partizanų junginiai, o 2-asis - Lietuvos savišalpa (LŠ) turėjo jungti visus partizanų rėmėjus(250,8,15). Iš šių įstatų matyti, kad kęstutėnų organizacinė mintis sekė LLA patirties pėdomis, kurioje panaši organizacinė struktūra (VS ir OS) jau buvo patyrusi ir laiko išbandymus.

Kyla klausimai: ar patys Kęstučio padalinių vadovai veikia savarankiškai pagal statutą ar atsikūrė Kęstučio štabas? Pastarąją hipotezę tiktų suabejoti. Plk.J.Jankauskas buvo aiškiai suformulavęs laikymosi liniją, apskričių LF ir Kęstučio komitetams veikė decentralizuotai, o okupacijos metu pasikeitė daugumas senųjų ryšio punktų. Sausio 8 d. buvo suimtas LF vadovas P.Šilas, slapstėsi P.Malinauskas(40,116). Pats J.Jankauskas Jonkaus pavarde gyveno pas Rietavo kleboną Veselį iki 1946 m. balandžio 3 d., ir nors P.Malinauskas galėjo jį pastoviai lankyti, tačiau vargu ar iš buvusio vado buvo gaunami kokie tai nors nurodymai.

Kęstučio periferijos vadus galėjo skatinti veikli ir pats besiplečiantis partizanų sąjūdis, beieškantis ryšio su aukštesne pagrindžio vadovybe, o taip pat išaiškėjusios nelengvos galimybės išsilaikyti legaliai karininkams. Tačiau jei pirmosios hipotezės

negalime priimti dėl laktų stokos, tai antruoju atveju stebina gana sinchroniškas Kęstučio suaktyvėjimas vasario-kovo mėnesiais.

Tikrovėje, kęstutėnai ir LF nariai atsidūrė žymiai sunkesnėje padėtyje organizaciniu požiūriu, negu LLA, ir ne vien dėlto, kad praktiškai visa jų aukštesnioji vadovybė pasitraukė iš Lietuvos. Pasirinktoji decentralizuota taktika ir organizacijos narių sulaikymas nuo aktyvių pasipriešinimo veiksmų, palengvino šiems pergyventi fronto perėjimą ir įsilieti į legalų ar pusiau legalų gyvenimą prisitaikius prie okupacinio režimo sąlygų, bet pasipriešinimo prasme organizaciją sugrąžino vėlgi prie nulinės išeities padėties. Paliktas savarankiškai veikti kovos vienetas buvo priverstas labiau nei centralizuotoje organizacijoje ugdyti savo narių iniciatyvą, tačiau tuo pat metu ant jo griuvo abejonių dėl taktikos, kovos metodų ir būdų pasirinkimo teisingumo našta, ko išvengia centralizuota organizacija, turinti vadovaujantį centrą. Dėl to kęstutėnų suaktyvėjimo procesas dėsningai turėjo būti žymiai ilgiau užtrukęs negu pas LLA.

Decentralizuotoje organizacijoje kilo ir platesnių ryšių bei vadovavimo prioritetų klausimas - suvokdami save tik kaip dalį, tokios grupės nariai negalėjo imtis iniciatyvos atkurti savo vadovybę, nes nebūtų pripažinti kitų grupių (LIT iniciatorių pavyzdys). Dėl to pagrindžio, susieto su LAF, LF, kęstutėnais židiniuose gimdavo naujų organizacijų idėjos, stengiantis išlaikyti ne organizacinį, bet idėjinį ar bent pavadinimo tęstinumą. Taip atsirado LVS, taip buvo toliau tęsiama LIT veikla, kalbama neegzistuojančio Kęstučio štabo vardu.

Bet neteisinga būtų to meto sąlygose supriešinti LLA ir Kęstutį, LF ar kitus. Tikslas buvo vienas, išsisaugojimui buvo būtina tarpusavio parama, pagrindžio organizacinė raida anksčiau ar vėliau sąlygojo aktyvesniųjų elementų tarpusavio kontaktus. Kita vertus, nekelia abejonių tas faktas, kad kęstutėnus suaktyvino ne tik bendroji Pasipriešinimo padėtis, bet ir LLA veikla, tiek partizanų būrių organizavime, tiek ir pagrindžio veikloje. Vilniaus apygardos Kęstučio štabo viršininkas J.Juška, 1945 m. sausio mėn. dėl arešto pavojaus persikėlęs gyventi ir dirbti į Kauną, per A.Nasevičių susitikęs balandžio mėn. su LLA vadais A.Eidimtu, negalėjo nurodyti jokie ryšių punkto savo buvusioje apygardoje ir padėti organizuoti bendrą pagrindžio štabą Vilniuje(385,44). Savo ruožtu, kontaktas su LLA vadovybe, paskatino J.Jušką savo iniciatyva imtis ieškoti ryšių Vilniuje su savo organizacijos nariais tikslu atnaujinti pagrindžio veiklą, jau bendrame veikime(385,45). Beto kęstutėnų ir krikdemiškos pakraipos pagrindininkų veikimui miestuose buvo palankesnės sąlygos ta prasme, kad vieni LLA autoritetai žuvo ar buvo suimti vadovaudami tiesioginei karinei kovai 1944 m. pabaigoje-1945 m. pradžioje, o išryškinti-susitelkę sporadiškai veikiančiuose partizanų daliniuose.

LIETUVOS PARTIZANŲ SĄJUNGOS IDĖJOS ĮGYVENDINIMO PRADŽIA

Tiek LLA, tiek Kęstutis, vienok vilko paskui save praeities tikrų ar tariamų "klaidų" ir "suklydimų" našta: atskirų organizacijos narių, vadų vienoks ar kitoks elgesys lemdavo ir požiūrį į organizaciją visumoje. Išėiti iš įsivaizduojamo politinio ceitnoto galėjo

lik neturintys praeities "nuodėmių" багаžo asmenys, todėl gana dėsningai naujos centrinės vadovybės iniciatoriais 1945 m. pavasarį netikėtai tampa nedidelės antinacinio pagrindžio grupės Kovos Vienybės vadovai kpt.Zigmas Raulinis (kariniai klausimai) ir Matas Mastauskas (ūkiniai-finansiniai klausimai). 1944 m. lapkričio mėn. desantu nusileidęs kpt.Z.Raulinis su broliu Vytautu Švenčionių aps. vadovavo savarankiškam partizanų junginiui, nepriklausančiu gretimai veikusiai LLA Tigro rinktinei. Būrys, matyt, buvo formuotas ir iš kęstutėnų, iš kurių jis perėmė ir LPS idėją.

Apie 1945 m. sausio 10 d. Kazys(sl.) kaip partizanuose susijungusių LLA, Laisvės kovotojų ir Kovos Vienybės atstovas susitiko su LLA Vilniaus apygardos vadovybės nariu V.Gyliu-Jaunučiu dėl formalaus susijungimo įteisinimo vyr.vadovybės lygyje(389,21). Tačiau dėl LLA vadų žūties ir areštų, šis kontaktas neišsplėtė.

Kovo pradžioje kpt.Z.Raulinis užmezgė ryšius su buvusiais Kovos Vienybės nariais Jonu Kukausku-Repečka Alfonsu*, o per šį su M.Mastausku Vilniuje(361,19). Balandžio 12 d. Šeškaus būrio žvalgai atvedė M.Mastauską ir J.Kukauską nuo Švenčionių į Adutiškio vls. miškus, kur buvo surengtas susitikimas su kpt.Z.Rauliniu-Dobilu(361,19).

Pokalbyje su M.Mastausku Raulinis skundėsi, kad jo būryje ir kituose partizanų nuotaika krinta, kadangi nejaučiama paramos iš visuomenės, ypač iš inteligentijos, ir juntamas didelis atotrūkis nuo jos. Vadas manė, kad gauti inteligentijos paramai, būtina partizanams sukurti patikimą užnugarį miestuose, nurodė vienybės ir vieningos vadovybės stoką, būtinybę sukurti tokią vadovybę, kuri apjungtų visus būrius ir palaikytų su jais ryšius(361,20-21). Pokalbio metu išaiškėjo bendra nuomonė - nesant tvirtos centralizuotos vadovybės ir gerai organizuoto palaikymo iš miesto, nebūna galima sėkmingai kovoti su okupacine valdžia ir Pasipriešinimas bus pasmerktas greitam sutriuškinimui. Kad to neįvyktų, miestuose sukurti pagrindiniai komitetai turėjo palaikyti ryšius su partizanų būriais, pastarieji, turintys radijus, teikia informaciją miestams iš užsienio; komitetai savo ruožtu palaiko partizanus moraliai, informuoja apie politinę padėtį miestuose ir pagal galimybes apie numatomas represijas prieš partizanus; valdžios paėmimo metu, komitetai duoda kadrus administracijai(361,21).

Šiais vieningos centrinės vadovybės sudarymo ir bendros veiklos klausimais apie balandžio 20 d. buvo surengtas pasitarimas su gretimais veikusios LLA Tigro rinktinės atstovais, lydimais apie 50-ies Vanagų(361,21,24). Oficialiame pasitarime dalyvavo atstovai nuo LLA-vadai lt.n.Vaitkevičius-Vėtra ir V.Mikulėnas-Rūkas, M.Mastauskas-Matas, kaip Kovos Vienybės vadovaujančio centro atstovas, J.Kukauskas-Arūnas, V.Raulinis-Aitvaras ir kpt.Z.Raulinis-Dobilas, kuris ir pirmininkavo. Įžanginiame žodyje Z.Raulinis pabrėžė, kad visos anksčiau egzistavusios tautinės pagrindinės organizacijos sukompromitavo save vokiečių atstitraukimo metu, nes pasidavė bendram pasimetimui ir panikai ir kritiniu momentu nesugebėjo paimti vadovybės rezistencinei kovai į savo rankas (LLA atstovai su tokiu padėties apibūdinimu

* J.Kukausko veikla, neabejotinai patvirtinta M.Mastausko parodymais, sukelia idomių minčių. Siuo laikotarpiu J.Kukauskas turėjo būti pasitraukęs į Vokietiją, bet minimas Lietuvoje; po susitikimo su partizanais balandžio mėn. apie jį nieko nesigirdi, nors gegužės-birželio mėn. NKGB suima ir "išlukštėna" smulkiausias LPS centro ryšius. Bet 1945 m. pavasarį į Vokietiją iš Lietuvos išvyksta speciali NKGB opergrupė, kurios vienas tikslų siųsti savo agentus toliau į vakarus. - *Aut.pastaba.*

nesutiko), todėl siūloma sukurti LPS(361,24). LLA atstovai išsisuko nuo naujos organizacijos kūrimo, motyvuodami centrinės vadovybės buvimu, bet sutiko koordinuoti ir vykdyti bendrus kovos veiksmus(361,24).

LPS vis dėlto buvo sukurta, paėmus pagrindu kpt.Z.Raulinio-Dobilo vadovaujamą partizanų junginį. LPS štabą sudarė jo viršininkas pats Z.Raulinis, pavaduotojai M.Mastauskas-Vilkas ir V.Raulinis-Aitvaras(361,24). Štabui turėjo būti subordinuotos Lietuvoje veikiančios partizanų rinktinės, o miestuose sukurti pagrindiniai komitetai. Gegužės 8 d. grįžęs į Vilnių, M.Mastauskas-Vilkas imasi kurti Vilniaus komitetą, panaudodamas senuosius Kovos Vienybės bei Kęstučio ryšius(361,24). Energingai veikdamas jis sugebėjo įtraukti į LPS įvairių senųjų organizacijų (LLA, Kęstučio, LLK Sąjungos) narių su jų galimybėmis, ryšiais ir patirtimi.

Didesne Mastausko sėkme buvo LLA narių, ypač iš Vilniaus apygardos ryšių būrio - Aleksandro Perednio, Benedikto Petrulio, Petro Soko ir kt. įtraukimas. Svarbiausias iš jų buvo Z.Petrauskas-Beržas, asmeniškai pažinojęs LLA vadą K.Veverskį ir palaikęs vieną iš svarbiausių organizacinių ryšių grandinių su centrine vadovybe bei partizanų junginiais. LPS idėja jiems nebuvo nauja, nes dar 1944 m. lapkričio pabaigoje-gruodžio pradžioje grįžęs iš Panevėžio P.Sokas pranešė apie LPS veikimą(696,11). 1944 m. pabaigos LLA operatyviniai įsakymai orientavo į visų besipriešinančių jėgų vienijimąsi, o 1945 m. pradžioje dėl suėmimų bei vadų perėjimo į partizanus žymiai susilpnėjo LLA pagrindis miestuose. Imponuoti jiems galėjo ir M.Mastausko prisistatymas Kęstučio ir LLK Sąjungos atstovu, beto, nacių okupacijos metais buvo bandytą ir patį Mastauską įtraukti į LLA(361,180).

1945 m. balandžio pabaigoje yra paliudytas Nepriklausomybės kovotojų organizacijos Gediminas įsijungimas į LPS, sudarant kaip ir anksčiau atskirą junginį. 1944 m. pabaigoje-1945 m. pradžioje B.Vaivados ir kt. teorinė veikla buvo realizuota Vieningos Lietuvos sąjūdžio organizacinio štabo sudarymu, kuris užsibrėžė uždavinius: ieškoti ryšių ir atnaujinti iki tol veikusias organizacijas tarpusavio bendradarbiavimo dvasia vieningiems veiksams, sujungti visus partizanus į vienintelį ginkluotos kovos frontą, sukuriant LPS - Lietuvos partizanų sąjungą.

Mastausko-Raulinio LPS galėjo būti kęstutėnų inicijuoto VLS organizacinio štabo reorganizacija arba lygiagretus darinys, nors labiausiai tikėtina, kad iš pradžių buvo numatomas tik Vilniaus padalinio sukūrimas. Gegužės 19 d. Vilniuje, Gedimino 4 esančio knygyno patalpose įvyko LPS Vilniaus komiteto steigiamasis pasitarimas, kuriame dalyvavo M.Mastauskas ir kt.(361,25). Jame M.Mastauskas informavo, kad LPS tęsia Kovos Vienybės liniją tikslu sujungti visą pagrindį, bet ne idėjos prasme kaip senoji organizacija, o praktiniu visų kovojančių jėgų suvienijimu. Pasitarime paaiškėjo, kad realiai veikiančios centrinės vadovybės po areštų Kaune kaip ir nėra, tad LPS štabo ribas numatyta išplėsti visai Lietuvai, o ne tik Vilniaus kraštui. Tokiu būdu vietoje komiteto buvo įsteigtas LPS administracinis štabas, pavaldus vyriausiam štabui. Paėmus valdžią jis turėjo perimti civilinės administracijos funkcijas. Štabą sudarė pirmininkas Vaclovas Paukštė-Antanas, kartu tvarkęs finansus bei ypatingą (kontržvalgybos) skyrių, pavaduotojas B.Petrulis-Uolinis, vadovavęs administraciniam bei švietimo skyriams, Juozas Čepaitis-Šešiolioka - pramonės, ūkiniam bei prekybos skyriams, Juozas Petrauskas-Žirgas - ryšių, susisiekimo bei informacijos skyriams, M.Mastauskas-Vilkas - organizaciniam skyriui(361,26-27). LPS ad-

ministraciniam štabui turėjo būti subordinuoti provinciniai komitetai.

Gegužės 21 (ar 22) d. pas Klemensą Braziulį įvyko karinio LPS štabo, kuriam turėjo būti pavesta rinktinių steigimas bei operatyvinis vadovavimas, steigiamasis pasitarimas(361,27). Štabo, o kartu ir informacinio skyriaus viršininku paskirtas Z.Petrauskas-Beržas, ryšių skyriaus - Henrikas Bankauskas-Barzda, administracinio - J.Čepaitis-Šešiolioka ir organizacinio - A.Perednis-Klevas(361,28).

Tokiu būdu LPS centrinę vadovybę sudarė trys štabai - vyriausiasis, administracinis ir karinis, užtikrinę iš vienos pusės centralizuotą vadovavimą, o iš kitos pusės padalinę organizaciją į du tarpusavyje sąveikaujančius - karinį ir politinį (administracinį) sektorius. Taip buvo tęsiama ir įgyvendinama pagrindžio organizacinė mintis bei praktinė kovos patirtis: pasak M.Mastausko, LPS jungė visą pagrindį - LLA, LLK Sąjungą ir Kęstutį(361,133), nors iš tikrųjų tai buvo dar tik siekiamas idealas.

Įsteigus štabus prasidėjo ir aktyvi ryšių užmezgimo veikla. Administraciniame sektoriuje buvo įsteigtas laikinasis provincinis komitetas Valkininkuose (pirmininkas ir ūkio skyriaus vadovas kunigas Juozas Bardišauskas-Upelis, ryšių - pašto viršininkas Vincas Černaitis-Černius-Šaltinis, slaptojo skyriaus - A.Baublys-Merkys, organizacinio skyriaus - mokytojas Henrikas Ribokas, taip pat mokytojai Kulbokas ir Ščerbauskas-Ščerbulevičius, ryšininkė mokytoja Erna Prūsinaitė bei ryšininkas su centru bei partizanais Silvestras Norkūnas-Audra)(361,26; 362,236,298,311; 728,315).

Kariniame sektoriuje gegužės pabaigoje LPS štabui buvo subordinuotos veikiančios Švenčionių ir Valkininkų rinktinės, bei buvo numatyta įsteigti rinktines Vilniuje (vadas Z.Petrauskas-Beržas) ir Vilniaus krašte (vadas A.Perednis-Klevas), štabus partizanams vadovauti Kaune, Alytuje, Utenoje, Šiauliuose ir Panevėžyje(361,134; 695,54).

LPS centras palaikė gana plačius ryšius - per Z.Petrauską-Beržą su LP Sakalo rinktinės štabu, per Juozą Datenį-Stasį su Utena, per B.Petrulį-Uolinį su Panevėžiu, per J.Petrauską-Žirgą su Kaunu, per Antaną Kulikauską su Alytumi, per Čiurinską su Kaišiadorimis, per Kęstutį Petrulį su Šimonių ir Kavarsko partizanais ir t.t.(696,46). Klemensas Braziulis buvo pažįstamas su D.Sausaičiu(728,44).

LPS įsteigimas buvo pirmas bandymas kurti centrinę Pasipriešinimo vadovybę remiantis pačių partizanų iniciatyva ir sutelkiant vyriausiąją vadovavimą partizanų vado, esančio miške, o ne miesto pogrindyje, rankose. Tai rodė išaugusį partizanų svorį ir autoritetą, bet dar nepakankamai suvokiantį savo jėgą bei galimybes. Pietų Lietuvos partizanija buvo dar tik savo organizacijos kūrimo kelio pradžioje, Aukštaitijos partizanai negalėjo sparčiai plėsti centralizacijos iniciatyvos dėl geopolitinių sąlygų, partizanų gausumo, gaivališkumo ir hierarchizuotos struktūros nestabilumo, o Žemaitijos partizanai to negalėjo padaryti, būtent dėl organizuotumo. Nors tai atrodytų paradoksalu, bet sukūrę griežtą, drausmingą, hierarchizuotą slaptą karinę-pagrindžio organizaciją 1944 m. vasarą ir rudenį vokiečių okupuotoje dalyje, išlaikę ją praėjus frontui, Vakarų Lietuvos partizanų vadai atsidūrė ceitnote, nutrūkstam ryšiams su Vyr.vadovybe (dažniausiai LLA). Jeigu Šiaurės rytų Lietuvos vyrai turėjo iniciatyvos ir ambicijos kurti struktūrinius padalinius su kaupu ir per virš, tai pas žemaičius tokia iniciatyva, esant organizacijai, atrodė labai keistai (A.Kubilias, B.Urbučio pavyzdžiai). Jie būtent ir laukė tos iniciatyvos iš viršaus - paskirto ar išrinkto autoritetingo vado. Palyginti stipri LLA organizacijos žemutinė grandis dar neleido

plačiai pasireikšti ir naujos reorganizacijos - visuotinio partizanų sąjūdžio kūrimo iniciatoriams (P.Paulaitis, I.Pucevičius).

Padėtis miestuose irgi klostėsi toli gražu ne Pasipriešinimo naudai, nepaisant kiekybinių pokyčių pagrindinėje veikloje. Nepaisant formalios Vyriausiosios vadovybės (pradžioje LLA, po to LPS) tāsos pagrindis 1945 m. pavasarį dar nesugebėjo, nepaisant milžiniškų pastangų, sukurti visapimančią centrinę vadovybę. NKGB sėkmingiau negu kariuomenė tvarkėsi su miestų pagrindžio organizacijomis, masiniais areštais ir "valymais" rinko buvusios antinacinės rezistencijos ir potencialius būsimo pagrindžio dalyvius. Kita vertus, viltį teikė vis stiprėjanti partizanų vadų asmeninė iniciatyva, besiplečiantis po visą Lietuvą ryšių tinklas, o masiniai areštai privertė iš miestų pasitraukti iki tol legaliai gyvenusius karininkus, partizanų vadus, savo ruožtu, organizaciškai sustiprino partizanų sąjūdį. Bet kuriuo atveju 1945 m. pavasario įvykiuose ryškiai atsispindi vieningojo fronto idėja - jungtis visoms už Tėvynę kovojančioms jėgoms.

**ANTRASIS IŠLAISVINIMO KOVŲ PRADŽIOS ETAPAS.
1945 M. VASARA-1946 M. PAVASARIS**

STRATEGINĖ PUSIAUSVYRA IR JOS IŠARDYMAS

KARINIO-POLITINIO "CEITNOTO" APLINKYBĖS

1944-1945 m. žiemos-pavasario Sovietų Sąjungos puolamoji karinė kampanija Lietuvoje, objektyviai vertinant, nebuvo pergalinga ir nepaisant milžiniškos persvaros okupantai nesugebėjo pasiekti esminio persilaužimo kovoje. Visa kuo galėjo pasigirti priešas buvo tai, kad rusų karinio teroro prieš taikius gyventojus išdavoje bendrame Pasipriešinime prasidėjo takoskyriniai reiškiniai - bauginami civiliai gyventojai ėmė linkti į paklusimą sovietų valdžios įstatymams ir bandė prisitaikyti prie nenuspėjamų sovietinės sistemos traukulių, o taikiai besipriešinantys - pasiduoti.

Civiliai gyventojai buvo bejėgiai prieš karinius nusikaltėlius, nesilaikančius jokių moralės normų (nekalbant apie teisę). Partizanai gi nebuvo reguliari kariuomenė ir negalėjo apginti savo tautiečių, o tik atkeršyti už daromas skriaudas, bet tai vėl užtraukdavo naują NKVD-NKGB teroro bangą. Sovietų išitvirtinimas miestuose bei realių tarptautinės padėties pokyčių nebuvimas jau 1945 m. birželio mėn. Lietuvos inteligentiją galutinai įtikino, kad Lietuva ilgam liks SSRS protektorate(565,12).

Tuo pat metu okupantų karinė kampanija prieš partizanus labai aiškiai atskleidė partizaninio sąjūdžio esmę ir kovos prieš jį sunkumus. Nepaisant baudžiamųjų operacijų masiškumo ir visuotinio, demoralizuoti organizuotą pasipriešinimą nepavyko dėl keleto aplinkybių. Kadangi partizanai kovojo sporadiškai, atskiruose židiniuose, jie negalėjo išsivaizduoti viso šio operacijos masto. Kariuomenės siautimą jie priėmė kaip neišvengiamą priešo puolimą, nuo kurio reikėjo gintis - nesitraukiant atmušti atakas, pasitraukti į kitas vietas, kol praeis siautimas arba kuriam laikui pasislėpti. Sporadinis veikimas vertė niekais karines operacijas - okupantams sutelkus viename ar kitame valsčiuje bei apskrityje karines pajėgas masinėms operacijoms buvo "apnuoginamos" kitos apskritys bei valsčiai, kuriose bendrųjų pasipriešinimą skatinančių veiksmų išdavoje iš naujo išpliekisdavo kova ir partizanai vėl imdavo kontroliuoti padėtį atskiruose regionuose, paralyžiuodami ne tik administracijas, bet ir NKVD-NKGB veiklą.

Be to, tai buvo tikras karas ir puolančioji pusė, nepaisant kiekybinės persvaros vis dėlto buvo ne antžmogiai. Vasario 13 d. karinės operacijos nesėkmė prieš Veivėrių vls. partizanus buvo paaiškinama ir "pasieniečių vadų nesugebėjimu vadovauti ir bailumu"(435,147). Ataskaitos liudija, kad dalyje apskričių nebuvo išnaudojamos okupantų karinės pergalės: Marijampolės aps. NKGB skyrius "visiškai neatskleidžia lietuvių antisovietinių junginių ir užsiima atskirų antisovietščių areštais", o kovo mėn. apskrityje buvo įvykdyta tik 10 areštų - ypatingai mažai net jei tai būtų buvęs taikos metas(435,167,196). Birželio 5-9 d. Trakų aps. visos operacijos baigėsi be rezultatų, nes kariuomenei persidislokuojant, jos buvo vykdomos daugiausia stribų pajėgomis, terorizuotomis partizanų ir neaktyviomis kovoje(549,45).

Jau 1945 m. pradžioje partizanų taktinis veikimas ant apskričių ribų, leido išvengti

teritoriniu principu veikiančių baudėjų persekiojimo(548,74). Partizanams veikiant dideliais būriais, atskirų valsčių kuopiniai garnizonai buvo sujungiami į stambesnes manevrines grupes po 150-200 kareivių permetimui į pavojingas vietas(548,76). Trūkstant benzino, pėsčiomis ar pastotėmis permetami rezervai nespėdavo atvykti į įvykio vietą ir dėl laiko nuostolių partizanams pavykdavo atsiplėšti nuo persekiotojų(548,77). Skubiems permetimams vien Trakų aps. dislokuotiems 25 ŠP daliniams reikėjo per mėnesį 3 t degalų(548,77). Karo sąlygomis ne visada buvo įmanoma patenkinti ir pareikalavimus papildyti baudėjų padalinius iš veikiančiosios armijos ar sustiprinti valsčiaus garnizonus iki 200-300 kareivių(548,77). Be to, nerodant tikrojo nuostolių skaičiaus, nebuvo galima oficialiai reikalauti rezervų.

Galiausiai ir pačią okupantų 1945 m. žiemos-pavasario ofensyvą tik su išlyga galima vadinti puolimu: Trakų aps. iš 56 karinių operacijų, įvykdytų sausio-kovo mėn. 25 ŠP pajėgomis, tik 7 buvo surengtos pagal iš anksto parengtą planą(548,207). Gegužės mėn. Trakų NKVD-NKGB skyriaus ataskaitoje minimi nuostoliai (3 milicininkai, 11 stribų, 6 kareiviai, 16 kitų) buvo pabraukti raudonu priedašu "labai daug"(549,23).

Partizanų kontrpuolimo išdavoje, nepaisant visų okupantų pastangų, okupacinė administracija praktiškai buvo išstumta iš kaimo ir telkėsi stambesniuose miesteliuose bei valsčių centruose garnizonų apsaugoje. Balandžio mėn. bijodami partizanų Žiežmarių vls. iš 13 selsoviėtų pirmininkų bei Aukštadvario vls. iš 9 - po 7 gyveno Žiežmariuose ir Aukštadvaryje, o Onušio ir Semeliškių vls. dalis selsoviėtų neturėjo pirmininkų iš vis(548,219). Daugumoje atveju administruojama buvo grupėmis išvykomis į kaimus ir rengiant susirinkimus, bet tuo pat metu egzistavo daugybė kaimų, kur dėl partizanų veikimo pareigūnai net nevykdavo. Tokios vietovės buvo minimos Žiežmarių, Žaslių, Semeliškių, Onušio ir kt. valsčiuose(548,219).

1945 m. pradžioje okupantams pavyko sukurti visose apskrityse vietos savisaugos - stribų dalinius, koncentruojant juos būriais valsčių centruose. 1945 m. pradžioje Telšių aps. buvo 410 stribų, išskirstytų: mieste - 40, Alsėdžių vls. - 40, Nevarėnų - 46, Varnių - 38, Rietavo - 40, Luokės - 87, Plungės - 71, Žarėnų - 30, Tverų - 28, Telšių - 40(551,60). Panevėžio aps. Ramygaloje buvo 10-16, Krekenavoje - 40 stribų ir t.t.(745,209). Skaitmeniniu požiūriu tai atitiko veikiančiuosius partizanų būrių branduolius, tačiau kovingumu negalėjo prilygti. Palyginus su pirmaisiais stribais, priešišškai nusiteikusiai prieš "banditus", į naujus papuolė dauguma anksčiau besislapsčiusių vaikų, suviliotų "galimybe tarnauti arčiau namų" arba, pačių kolaborantų nuomone, vengiančių karinės tarnybos karo sąlygomis(29,67). Tai negalėjo neatsiliepti stribų uolumui: partizanai dabar turėjo savo žvalgų jų tarpe, gaudavo ginklų, šaudmenų, o susidūrimo su partizanais metu dažniausia kovine taktika buvo "greitas bėgimas".

Galiausiai stribų kovingumą riboja ir 1945 m. pavasarį-vasarą vykusį kadrinė rotacija. Masiškai kūrasi "stribus" NKGB pamažu ima juos tikrinti ir pertikrinti: socialinę kilmę, patikimumą ir pan. Dėl partizanų kovinių veiksmų jau pavasarį prasidėjo masinis bėgimas ar legalus pasitraukimas iš stribų. Juos palieka "padorusis" ir apgaule mobilizuotas jaunimas, o keičia išvyti iš kaimų ir į miestelius pabėgę tikrieji kolaboruojantys elementai. Šnipinėjant vienas kitą bei dalyvaujant teroro veiksmuose buvo vis sunkiau likti neutraliam.

Kolaboracijos tendencijų padidėjimo nerodė net augantis skaitmeniniu požiūriu agentūrinis tinklas. Daugeliu atveju slaptieji šnipai buvo "popieriniai" arba sutapo su atvirais kolaborantais: taip Marijampolės aps. LKP(b) komiteto sekretorius kadru reikalams priiminėjo NKGB informatorių pranešimus(599,190). Vidinė partija šiuo atveju sutapo su išorine. Agentūra bijojo vaikščioti naktį, kad nebūtų sugauti ir sunaikinti, o tuo pačiu ir NKVD-NKGB skyriai negaudavo operatyvinės informacijos(549,127). 1945 m. pradžioje Trakų NKVD-NKGB spėjo, kad apskrities ribose veikia 500-600 partizanų, tačiau iš jų žinojo tik 10 būrių ir 182 pavardes(548,76).

Apie tai, kad agentūros padidėjimas nebuvo veiksmingesnio NKVD-NKGB darbo rezultatas rodė ir kiti faktai. 1945 m. pavasarį ir vasarą pasitraukus frontinėms dalims, jų SMERšai masiškai perduodavo savo informatorius LSSR NKVD-NKGB skyriams. Beto, tik koks trečdalis šių šimtų agentų buvo parašę pasižadėjimus, o jei ir pasirašė, tai nereiškė, kad teiks informaciją. Didžioji dalis pranešimų kaip ir anksčiau buvo surenkama gandų bei skundų pagalba.

Telšių aps. NKVD skyriaus gegužės 24 dienai buvo užverbuota 192 asmenys (iš jų 19 agentų), iš kurių 1944 m. spalio-gruodžio mėn. - 51, 1945 m. sausio - 62, vasario - 50, kovo - 17, balandžio - 6 ir gegužės - 6(546,56). Tokiu būdu didžiausias verbavimų skaičius teko masinių siautimų periodu, o pavasarį jie praktiškai sustojo. Be to, ryšiais buvo apimti tik 60-70 informatorių(546,56).

Administracijos nebuvimas ar jos paralyžiavimas vertė niekais visą tolimesnį sovietizacijos procesą. Vasario mėn. "žemės reforma" Vilkaviškio aps. vyko labai lėtai, iš 1891 prašymų buvo patenkinta tik 1569, išdalinta iki 11489 ha žemės(599,66).

Dėl lietuvių pasipriešinimo okupantai negavo iš Lietuvos tiek žaliavų ir maisto, kiek tikėjosi. Kovo mėn. Trakų aps. Semeliškių, Aukštadvario, Žaslių vls. javų paruošų (duoklių) planas tebuvo įvykdytas 45-50 proc.(246,161). Liepos 26 d. "gubernatorius" M.Suslov kompartijos VI plenumo teigė, kad "Lietuvoje paruošiami žemės ūkio produktai lieka pačioje respublikoje, neišvežami į kitas respublikas, nepaisant to, kad Smetonos režimo laikais kasmet būdavo išvežama į užsienį didelis kiekis žemės ūkio produktų"(177,271).

Kovo 9 d. LSSR NKGB 2 skyriaus mjr.Izotov nurodymu 0211Y vietos NKGB buvo nurodyta patikrinti apskričių administracijos sudėtį, taip pat vartotojų kooperaciją ("potrebsojuz"), žemės ūkio banko, vykdomųjų komitetų žemės ūkio ir paruošų ("upolnarkomzag") skyrių darbuotojus(246,159).

Okupacinis režimas praktiškai nepajėgė kontroliuoti padėties be skaitlingų karių pajėgų. Balandžio mėn. Rokiškio aps. garnizono kuopa, valsčių sribai bei opergrupė pasidarė bejėgė (nors tik prieš mėnesį įvykdytas valymas) ir Rokiškio, Utenos, Zarasų aps. trikampyje buvo "būtina bendra karinė operacija"(440,22).

Pagal "pasireiškimus" partizanai pavasarį aktyviai veikė (kontroliavo) Rokiškio aps. Svėdasų, Kamajų, Jūžintų, Obelių ir Juodupės vls.(440,3). Vasario mėn. politinė padėtis Trakų aps. buvo labiau įtempta, negu prieš tai, o balandžio-gegužės mėn. šiaurinėje dalyje susiklostė "ypatingai įtempta padėtis"(549,215; 548,74). Birželio pirmoje pusėje partizanai suaktyvėjo Trakų, Alytaus, Vilniaus aps.(516,1).

Partizanai kontroliavo ne tik teritoriją, bet ir kelius. Nebuvo įmanomos koloboracinio aktyvo išvykos be ginkluotos palydos, pėsčių konvojai ir kt. judėjimas. Net pats partizanų buvimo faktas buvo padėti destabilizuojančiu veiksmu. Sausio 9 d. 3-

ojo Baltarusijos fronto vadovybė skundėsi, kad dėl partizanų veiksmų ir netolimos jų dislokacijos nesaugus Kauno-Vilniaus plentas(457,258). Balandžio 23 d. J.Misiūnas-Žaliasis Velnias išpėjo okupacinę valdžią, kad jeigu "Raudonosios armijos daliniai vykdys gyventojų medžiokles ir terorą, partizanai savo veikimą nukreips į kariuomenės judėjimo keliais trukdymą"(550,179). Ypač pavojingas okupantams buvo partizanų veikimas netoli geležinkelių. Balandžio mėn. LSSR NKVD-NKGB OBB parengė specialią pažymą, kurioje buvo nurodyta 11 "karštų taškų", iš kurių net penki teko DKR daliniams, veikusiems prie Vievio-Kaugonių-Žaslių-Kaišiadorių-Livintų-Jonavos geležinkelio ruožo(548,221). Pavojuje dėl A.Krištonaičio-Dėdės būrio buvo Jonavos-Dotnuvos ir toliau į šiaurės rytus esantis ruožas, partizanai veikė abipus Baisogalos-Gimbogalos-Šeduvos ruožo, prie Šiaulių-Mažeikių geležinkelio linijos ties Kužių k., Žilių-Papilės atkarpoje bei apie patį Mažeikių mazgą(548,221-222). Tokiomis sąlygomis okupantai vargiai galėjo sau leisti didesnės apimties trėmimus iš Lietuvos.

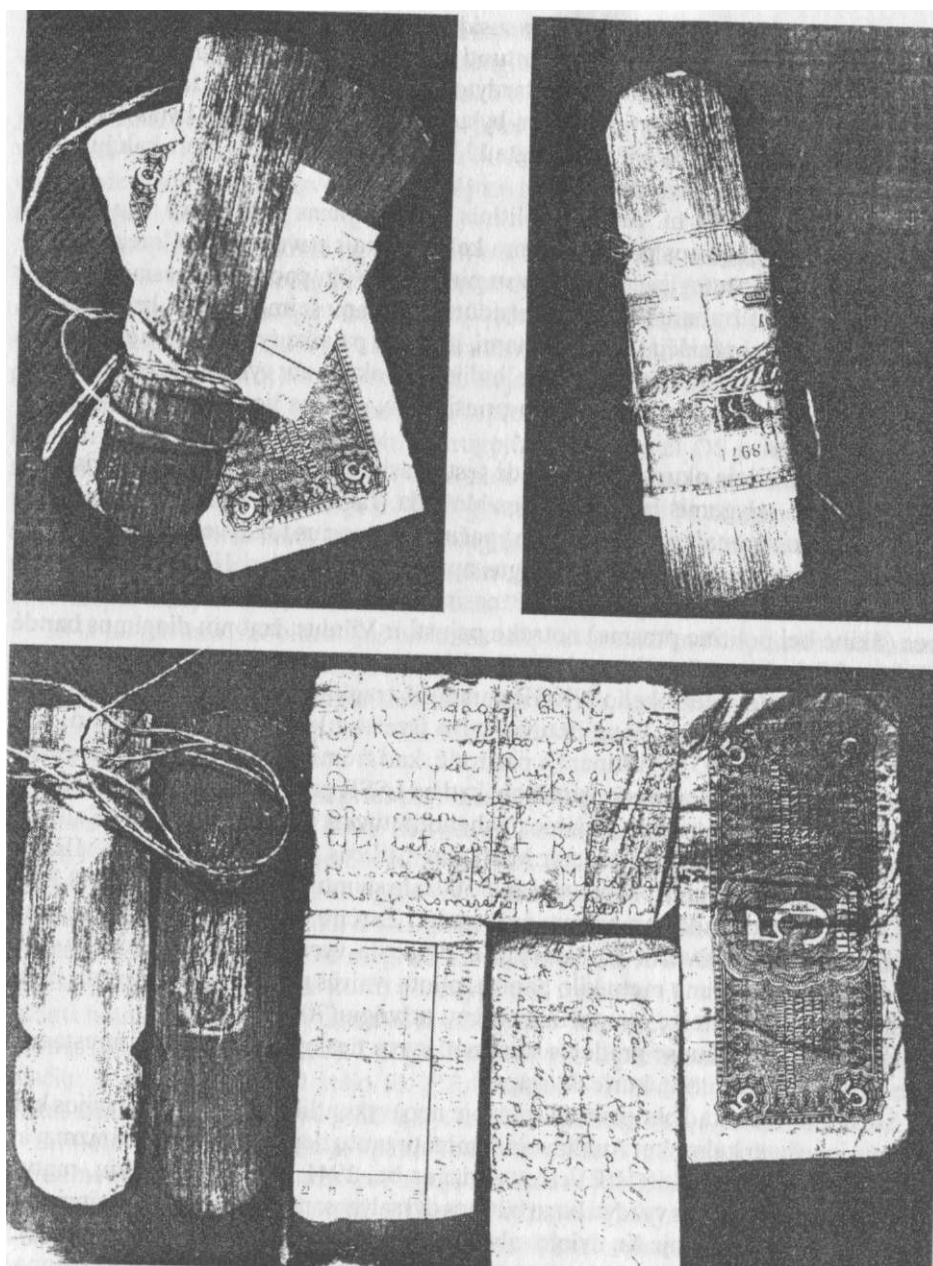
Padėties Lietuvoje rimtumą liudijo ir pakeitimai NKVD-NKGB vadovų tarpe, tačiau slopinimo efektyvumo pagerėjo vargu ar buvo pasiekta. Vasario mėn. S.Kruglovas išvyko į Maskvą Vyr.vadovybės opergrupės viršininku palikdamas saugumo komisarą gen.Radionov, turėjusį kontroliuoti visą kariuomenės operatyvinę veiklą(438,1). Nauji kadriniai pertvarkymai daugiau priminė įprastinį biurokratinį kėdžių perstumdymą: taip vasario mėn. Trakų NKGB viršininku iš Ukmergės perkeltas mjr.Komarov, Marijampolės aps. NKGB skyriaus viršininką mjr.Dolženko pavasariį pakeitė Rainių budelis v.ltn.Raslanas, Alytaus aps. NKVD-NKGB opergrupės viršininku paskirtas plk.Smirnov, Šiaulių NKVD-NKGB opergrupės - plk.Kurov, ir t.t.(435,184; 516,67; 246,44).

Svarbiausia okupantų nepasisekimų priežastimi buvo tai, kad 1945 m. pradžioje sustiprėjo ir paastrėjo veiksniai, skatinantys išsijungti į pasipriešinimą.

Okupantų politikos dominante tapo nauja karinio-baudžiamojo ir visuotinio politinio teroro banga, turinti ryškų genocidinį pobūdį. Karinis teroras prieš civilius asmenis liudijo, kad masinės taikių gyventojų aukos 1944-1945 m. žiemą nebuvo atsitiktinės. Įkaitų ėmimo ir jų baudymo sistema, taikoma nuo pat okupacijos pradžios, 1944 m. pabaigoje sankcionuota Sovietų Sąjungos valstybės institucijų vadovybės, tapo viena iš pagrindinių priemonių greta karinių operacijų slopinant pasipriešinimą šiame periode.

Nuo 1945 m. sausio 1 iki balandžio 1 d. Telšių aps. milicininkai ir sribai suėmė 2169 žmones, iš jų 1240 "vengiančių mobilizacijos", 663 partizanus-vanagus ir "baltuosius partizanus", 418 "išdavikų ir įvairaus elemento", 3 marodierius(546,32). Tokie būdu beveik pusei iš jų (atmetus rekrutus) jau iš anksto buvo inkriminuotas nusikaltimas, tačiau nuteisti tik 32, tardomi 159 ir 419 uždaryti į speclagerius; likusieji perduoti kariniams komisariatams, t.y. 185 "kaltinimai" nepasitvirtino net be tardymo(546,32). Gaudynių metu buvo nužudyti 13 civilių žmonių (neminint priskirtų "banditams")(546,51).

Karines operacijas lydėjo nuolatiniai masiniai "įtariamųjų" suėmimai. Patikrinti šimtus suimtųjų įprastinėmis teisinėmis valstybėje priemonėmis buvo neįmanoma, tad įprastu "filtracijos" metodu tapo fizinis - mušimas bei psichologinis - vertimas išduoti, verbavimas - smurtas prieš asmenį. Sausio mėn. Trakų aps. NKVD skyriaus ataskai-

Raštelis pranešantis apie trėmimą į Sibirą, priištą prie lentelės ir išmestas pro vagono langą pakaunej. 1945 01

toje buvo nurodyti "kliuviniai" trukdantys susidoroti su pasipriešinimu: masiniai suėmimai, reikalaujantys daug laiko dokumentuoti areštus bei bylas, darbuotojų kaita (tame tarpe ir garnizonų perdislokacija), tardytojų primityvumas (iš 10 tardytojų tik du gebėjo savarankiškai užbaigti grupines bylas ir dar du - pavienes bylas)(548,55). Trakų aps. per vasario mėn. buvo užbaigta 11 bylų 65 suimtiesiems, nors kalėjimuose buvo laikoma 400 žmonių(548,133).

Skirtingai nuo 1944 m. rudens, politinis persekiojimas kuo toliau, tuo aiškiau stūmė lietuvius į aktyvaus pasipriešinimo kelią, niekais paversdamas "racionaliąją" gilaus pagrindžio strategiją. Palyginus su pirmaisiais okupacijos mėnesiais, labiausiai terorizuojamų žmonių priešakyje atsidūrė partizanų šeimos (tėvai, broliai ir seserys, vaikai, kiti giminaičiai) bei pažįstami, įtariamai palaiką ryšius ir rėmėjai. Giminyste paremta baudžiamoji atsakomybė liudijo, kad okupantų vykdomos pasipriešinimo slopinimo esmę sudarė ne režimo priešininkų, o visos lietuvių tautos naikinimas - genocidas.

1945 m. pradžioje okupantai pabandė tęsti masinius lietuvių trėmimus, prisidengus karo meto sąlygomis ir informacijos blokada. Tačiau visuomenė, turėjusi 1941 m. patirtį, pakankamai jautriai reagavo į pačius pirmuosius tokių veiksmų požymius. Sausio-vasario mėn. Kaune staiga dingus apie 20 studentų bei 18-20 darbininkų iš "Maisto" fabriko, pasklido gandai apie masinius trėmimus(593,303). Gandų pasekmės (ūkine bei politine prasme) netruko pajusti ir Vilnius: žmonių dingimus bandė aiškintis J.Paleckis, tačiau Kauno NKVD-NKGB skyrius nieko negalėjo atsakyti. Tik vasario 18 d. prie geležinkelio NKGB surado iš traukinio išmestą raštelį, kuriame buvo nurodoma, kad 8 d. daug lietuvių buvo išvežta į Įsrutį, o iš ten 15-16 d. juos "veža į Sibirą"(593,303). Aiškinantis pasirodė, kad trėmimus vykdė Kauno garnizono SMERŠas: mjr.Oneginas prisipažino, kad be LSSR prokuroro sankcijos ir teritorinio NKVD-NKGB padalinio žinios gabeno lietuvius į Įsrutį, o iš ten į Kalinino NKVD lagerį(593,304). Be to, mjr.Michailas Lifšicas pranešė telefonu SMERŠo Vyr.valdybos viršininkui Abakumovui apie 500 taip suimtų ir išvežtų asmenų(593,303).

Dobilo kuopos vadas pranešime apie padėtį Žarėnų vls. nuo vasario 12 iki kovo 20 d. nurodė, kad išvežta 80 asmenų, daugiausia vyrų, nors šeimų kol kas neliečia(704,22). Išvežimo metu kilo panika, plinta įvairūs gandai ir 60 procentų lietuvių nepalankiai nusiteikę okupacinio režimo atžvilgiu(704,22).

Kovo mėn. Šiauliuose pradėjus suiminėti vyrus tiesiog darbovietėse, miestas vėl liko beveik be gyventojų, kurie išsislapstė.

Šie faktai rodė, kad okupantui Lietuvoje nepavyks atlikti tokios deportacijos kaip čečėnų-ingušų ar kalmukų. Analizuojant minėtų tautų deportacijos mechanizmą, atskleidžiamą pplk.G.Burlitskio iš P.Vetrov divizijos bei 1941 m. birželio įvykių, matyti, kad tokiems trėmimams vykdyti buvo būtinos dvi sąlygos: netikėtumas bei pasipriešinimo nebuvimas. Lietuvoje šių dviejų sąlygų nebuvo, tad reikėjo ieškoti naujų genocido vykdymo būdų pirmiausia nuraminant visuomenę (užmigdant aukos budrumą), bet nestabdant tautos deportacinio proceso. 1945 m. pradžioje "oficialiai" dar buvo draudžiami lietuvių areštai be prokuroro sankcijos potvarkio, t.y. lietuvių kaip tautos klausimas buvo dar sprendžiamas Maskvoje. Tačiau Lietuvos okupavimas bei jos laikymas Sovietų Sąjungos dalimi aktyvino kai kuriuos valdžios padalinius (NKVD-NKGB) įprastiems veiksams, pvz., parūpinti kalinių GULAG'o sistemai ir pan.

Pirmieji masiniai lietuvių trėmimai (atmetus 1944-1945 m. vykdytą suimtųjų siuntimą į filtracijos lagerius) įvykdyti prisidengus karu. Jie apėmė "vokiečius", t.y. tuos asmenis, kurių represavimas negalėjo sukelti jokio tarptautinio rezonanso ar užuojautos. Tačiau vokiečių traktuotė buvo tik priedanga lietuvių represijoms, o kita vertus vokiečiai kaip Lietuvos tautinė mažuma buvo integralinė nepriklausomos valstybės dalis ir vienokių ar kitokių veiksmų prieš juos galėjo imtis tik teisėta Lietuvos valdžia, o ne okupacinis režimas.

Taip buvęs Lietuvių savisaugos dalinių vrsl. Jonas Neicelis, užsiregistravęs NKVD-NKGB tarnavusiu "vokiečių batalione" po tardymo paleistas, dirbo geležinkelyje Kaune. Prasidėjus trėmimui jį ir visą jo šeimą - tėvą, motiną, žmoną, tris vaikus nuo 1 iki 4 metų suėmė (639,11,106). Pabėgus iš surinkimo punkto beliko tik slėptis, o gegužės 20 d. Kaišiadorių vls. Beištrakio k. išėjo su partizanais(639,11).

Kartu su "vokiečiais" buvo numatyta represuoti 482 "tėvynės išdavikų" šeimas, iš kurių nuo 1944 m. liepos iki 1946 m. rugpjūčio 1 d. pagal OS prie SSRS NKVD sprendimą buvo ištremtos 82 ir 87 ieškomos kaip pasislėpusios(678,159). Beje, šie trėmimai, galėjo būti priedanga ir "kitų" gyventojų kategorijų trėmimui, bet dar nepibūdinami kaip masiniai. 1944 m. pabaigoje Varnių vls. Mižeinių k. ūkininkas Jonas Mikutavičius ir sūnus Alfonsas buvo ištremti iš Lietuvos kaip partizanų šeima, o 1945 m. pavasarį konfiskuotas ir 40 ha ūkis(742,134).

1945 m. pavasarį mobilizacijos boikotas kaip savarankiška Pasipriešinimo forma ėmė išsekti ir vyko tik dėl sustiprėjusios partizanų agitacijos bei pačio Pasipriešinimo pasiekimų. Pavasarinė organizacinė veikla liudijo, kad savarankiškai besislaps-tančiųjų masių kaip ir nebeliko - visi tokie buvo laikomi partizanų rezervu ar dar neįtrauktais į organizaciją.

Agitacija už slapstymąsi ir prieš mobilizaciją buvo pirmaeilė partizanų politinėse priemonėse. Trakų aps. tiek kovo, tiek gegužės mėn. okupantai nepasiekė jokių teigiamų rezultatų legalizacijoje(549,25; 548,162). Rokiškio aps. dėl išsiplėtusio partizaninio sąjūdžio balandžio pabaigoje vėl visiškai nutrūko mobilizacija ir į šaukimo punktus neatvyko 950 žmonių, iš kurių 700 buvo įteikti šaukimai(440,4).

Telšių aps., nepaisant 1944 m. gruodžio operacijų, iš 6364 šaukiamųjų į komisar-riatą atvyko 3601 žmonių, iš kurių į armiją buvo pasiųsta tik 1080, o 314 buvo pripažinti netinkamais karinei tarnybai ir 2207 gavo "broniruotę"; liko slapstytis 1683 žmonės (pagal įskaitą)(551,62). Daugiausia neatvyko iš partizaninio sąjūdžio apimtų valsčių: Rietavo vls. iš 550 atėjo tik 153, Plungės - iš 694 tik 262(551,62). Be to niekas neatėjo registruotis su ginklu, t.y. legalizuotis kaip buvęs partizanas(551,65).

Su lietuvių atsargos divizijos panaikinimu prasidėjo ir masinis bėgimas iš rusų kariuomenės. 1944 m. gruodžio pabaigoje iš Vilniaus į Telšius pabėgo Vytautas Ruz-gys, vėliau tapęs vienu iš Žemaičių Legiono vadų(644,354). 1945 m. gegužės mėn. sužinojęs apie žiaurų savo pusbrolio nužudymą iš kariuomenės parbėgo ir į partiza-nus išėjo Vytautas Dručkus-Šernas. Vokietijai pralaimėjus karą, į kraštą grįžta lietu-viai kaip repatrijantai arba karo belaisviai, pakeliui pasilikdami Lietuvoje. Birželio 15 d. ešelonai pradėjo vežti karo belaisvius iš Karaliaučiaus į Sibirą; 17 d. Kaišiado-ryse pabėgo 6 lietuviai kariai iš Joniškio vls. Šiaulių aps., kurie, išaiškinus padėtį Lietuvoje, prisijungė prie DKR partizanų(646,17).

Lietuvių tautos kančios stiprino patriotines nuotaikas, o jų išraiška jau buvo sie-

jama su dalyvavimu Pasipriešinime ir pirmiausia su kova partizanų eilėse. Balandžio 29 d. Kamajų vls. Duokiškio apylinkėse ant stulpų iškljuoti atsišaukimai kviečiantys stoti į partizanus(440,5). DKR ribose partizanų kontrpropaganda aiškino, kad netikėtų sovietais, skelbiančiais pasibaigus karą, kuris tik prasideda, kvietė jaunimą imtis ginklo ir stoti į partizanų būrius(549,26).

Besiartinanti karo pabaiga ir prognozuojamas anglų-amerikiečių įsikišimas į Baltijos valstybių reikalų sprendimą kariniu būdu, net didžiausio teroro ir okupanto propagandos atveju sugebėjo palaikyti tautoje permainų laukimo nuotaikas ir nepasiduoti visuotinei nevilčiai. 1945 m. pavasarį LPS manė neišvengiamu JAV-Didžiosios Britanijos karinį konfliktą su SSRS, nes pastarosios egzistavimas demokratinų vyriausybių turėjo būti laikomas žymiai rimtesniu pavojumi negu hitlerizmas Vokietijoje(361,55). Šią nuomonę stiprino kai kurių anglų politinių veikėjų kalbos, SSRS ir Anglijos santykiuose susidariusi įtampa dėl lenkų klausimo, ir net skirtingumai nuomonėse dėl karo belaisvių repatriacijos, pastebėti gen.plk.Golikov kalboje su korespondentais(361,55; 695,150).

Bendroje išvadoje SSRS, būdama nusilpusi kare su Vokietija, bus priversta atitraukti, dėlto tarptautinė padėtis potencialius pasipriešinimo elementus skatino nedelsiant imtis aktyvių, pasirengiamųjų veiksmų.

Gegužės 9 d. rusai šventė pergalę, pasiektą kare su Vokietija, ir tai veikė nuotakas. J.Paliūnas-Vairas rašė: "pasitikėjimas fronto grįžimu išnyko ne tik man, bet ir visiems. Raminuos save, kad taip vis tiek nesitęs, tik daleidžiu, kad gali ilgai užsitęsti..."(34,17). Partizanai blaiviai vertino padėtį, tačiau karas dar nebuvo baigtas ir birželis buvo laukiamas kaip pasikeitimų mėnuo, nors nebuvo siejamas su fronto grįžimu. Antrojo pasaulinio karo pabaiga buvo siejama su karo prieš Japoniją pabaiga ir Taikos konferencija (Potsdamo). Liepos mėn. pasklidus gandui, kad bus karas ir rusai telkia pajėgas prie Vakarų sienos, A.Juškos-Vilko būrio partizanai Antanas Bagdanavičius ir Krisiūnas buvo pasiųsti į Bygailius stebėti ešelonų judėjimą geležinkelio, tačiau karinio tranzito nebuvo(760,5).

Kokie turėtų būti Pasipriešinimo veiksmai - daugeliu atvejų tai lėmė visuotinės karinės organizacijos - partizanų junginių, telkiančių apie save visus besipriešinančius, kūrimasis. Pastarųjų propaganda ir agitacija veikė visuomenės, ypač jaunimo patriotines nuostatas, nuo vadų daug priklausė tikslios, veiksmingos ir sėkmingos kovos taktikos pasirinkimas.

Gegužės mėn. NKVD-NKGB skyriai nurodė, kad partizanai papildė savo gretas, agituoja ir platina atsišaukimus, kviečia neremti valdžios, netikėti rusais, kad karas baigėsi, kviečia jaunimą imtis ginklo(549,215). Su sėkminga partizanų veikla "grįžo viltis", rašė dienoraštyje ryšininkė Agota Klimavičiūtė-Audrelė(774,22).

1945 m. pavasarį-vasarą į partizanų gretas įsijungia didžioji dalis karininkų (inteligentų - atsargos karininkų), kuriems dėl patriotizmo bei suėmimo pavojaus jau nebuvo galima išgyventi legaliai. Garsas apie juos bei jų organizacinę veiklą vėlgi skatino telktis partizanus, o dar nedalyvaujantiems - rinktis kovą.

Galiausiai pasipriešinimo kilimą, tiksliau jo suaktyvėjimą įtakėjo ir sezono metas - pavasaris-vasara, įgalinantis palikti žiemos slėptuves ir stovyklauti miškuose, su atšilimu tampančiu vis patikimesniu prieglobsčiu.

Partizanų skaičiaus išaugimas sąlygojo ir jų veiksmų pagausėjimą bei arealo išpli-

timą. Tokiu būdu, bet kurią okupantų puolamąją iniciatyvą sėkmingiau ar ne bloka-vo kontrpuolamieji Pasipriešinimo, ypač partizanų, veiksmai, Lietuvoje sudarant sa-
votišką karinio-politinio "ceitnoto" padėtį. Okupantai negalėjo palaužti ir nuslopinti
lietuvių tautos pasipriešinimo, bet ir Pasipriešinimo kovotojai nebuvo pajėgūs iško-
voti šaliai laisvės.

Persilaužimui į vieną ar kitą pusę reikėjo sugalvoti kažką naujo. Partizanų atveju
ypatingai sustiprėjo visuotinio pasipriešinimo sąjūdžio centralizacija ir suvienijimas
į vieningą (bendrą) Pasipriešinimo organizaciją, galinčią ne tik sėkmingai pasipriešinti
okupanto spaudimui, bet ir imtis realizuoti vieningus strateginius bei taktinius pla-
nus. Ypač aktualios pasidarė Vyr.vadovybės, ryšių su užsieniu, išgyvenimo ilgalaikės
kovos sąlygomis, laukimo strategijos ir aktyvių veiksmų taktikos santykio proble-
mos.

Okupantų atveju skirtingai nuo lietuviškosios rezistencijos, turinčių vieningą centrą
Kremliuje, persilaužimą buvo numatoma pasiekti organizuotą pasipriešinimą suskal-
dant ir dezorganizuojant iš vidaus, o demoralizuotus ir pakrikusius elementus sunai-
kinant jėga. Tam tikslui buvo sugalvota visuotinė "amnestija" suderinta su dar
žiauresniu teroru ir baudžiamosiomis akcijomis.

Iki šiol sprendžiant šią problemą, nei istorikų darbuose pasitaiko primityvių tei-
ginių, kad kolaborantai su Sniečkumi ir Suslovu priešakyje, susitarę su iš Vokietijos
grįžtančių karinių dalinių vadovybe, surengė naują Lietuvos terorizavimo ir įbaugi-
nimo akciją. Tikrovėje vietos kolaborantų balsas neturėjo didelės įtakos nei okupa-
cijos pradžioje, nei vėliau, o jokie "privatūs" susitarimai komunistinėje imperijoje
nebuvo galimi. Eilinis sovietų puolimas turėjo savo, pakankamai objektyvius veiks-
nius, nepriklausomus nuo sniečkelių norų bei pageidavimų.

Po Vokietijos kapituliacijos padėtis Lietuvoje nepasikeitė: partizaninis sąjūdis,
kariaudamas savo ir tik savo karą, niekur neišnyko, o tuo pačiu neišnyko ir vienas
strateginių veiksmų, silpninančių karinę-strateginę Sovietų Sąjungos padėtį. Ruošian-
tis naujai ofensyvai (prieš Vakarus ar Japoniją) "užnugaris" turėjo būti taikus ir ramus.

Ypatingai didelis dėmesys šioje koncepcijoje buvo skiriamas transporto ir ryšių
saugumui. Visi Lietuvos partizanų veiksmai 1944 m. pabaigoje-1945 m. pradžioje
turėjo akivaizdų puolamosios gynybos bei administracijos veikimo sutrukdyimo po-
būdį. Nors partizanams tipingi diversiniai veiksmai buvo sustabdyti arba apriboti iki
minimumo, okupantui buvo pavojingi patys partizanai kaip karinė jėga, bet kuriuo
atveju galinti pereiti prie panašių veiksmų. Tai vertė laikyti objektų apsaugą, kariuo-
menė saugojo tiltus, sandėlius ir kt. Būtina neužmiršti ir rusiškojo požiūrio į partiza-
nus: sovietai gerai žinojo kas yra "bėgių karas", paraližiuojantis visą kariuomenės
užnugarį.

1944 m. gruodžio pabaigoje P.Kacevičiaus-Genio partizanai granatomis apmėtė
lengvąją automašiną Vilniaus-Kauno plente, ir iš jos paėmė dokumentus(460,52).
Porą sunkvežimių su mundiruote ir maisto produktais susprogdino A.Galinio-Juo-
dosios Kaukės partizanai(460,52). J.Misiūnas-Žaliasis Velnias turėjo pagamintų spe-
cialių spyglių mašinoms stabdyti(460,52).

Svarbiausia diversinė operacija, kuriai ruošėsi lietuviai partizanai, buvo vežamų į
tremtį žmonių išlaisvinimas. DKR numatė masinio vežimo atveju, išardyti geležin-
kelio linijos atkarpas ir sustabdyti traukinį išmušti konvojų(460,68).

Tačiau, netgi jei ir visi partizanų veiksmai ar teoriniai samprotavimai apie juos nebūtų reikšmingi, Kremliaus valdovai negalėjo ignoruoti Pasipriešinimo buvimo dar ir dėlto, kad Lietuva buvo pagrindinis ir trumpiausias kelias, kuriuo į Sovietų Sąjungą plūdo Vokietijos turtas, palaikantis ekonominę imperijos gyvastį...

Išvardintų aplinkybių šviesoje dėsninga buvo laukti kokių tai Maskvos veiksmų. Pasipriešinimo slopinimui ir tvarkos organizavimui į Lietuvą buvo komandiruoti net du SSRS NKVD-NKGB komisaro pavaduotojai: NKGB 2-o rango valstybės saugumo komisaras (vėliau gen.plk.) Kobulov ir NKVD Apolonov, neskaitant įvairaus rango ir sričių tikrintojų, vertusių vietos administracinę bei karinę aparatą stengtis iš paskutiniųjų. Kobulov Vilniuje išbuvo nuo birželio iki rugpjūčio pabaigos(685,2). Palyginus su 1944 m. gruodžio padėtimi (S.Kruglovo atvykimu) šis įvykis buvo dar reikšmingesnis, bylojantis apie dar rimtesnių priemonių pritaikymą Lietuvos nuramdymo ir inkorporacijos politikoje.

OKUPANTŲ VEIKSMAI PARTIZANŲ SĄJŪDŽIO DEMORALIZACIJOS IR DEZORGANIZACIJOS LINKME

1945 m. vasarą rusų okupantai nesirengė keisti savo taktikos slopindami karinį pasipriešinimą Lietuvoje. Svarbiausia slopinimo priemone kaip ir anksčiau buvo NKVD bei NKGB karinė jėga. Nepaisant Pasipriešinimo laimėjimų 1945 m. pavasarį, okupantams pirmąją sėkmę atnešę jų naudai veikęs laiko veiksnys. Antrojo pasaulinio karo metu išgyto karo grobio dalybos ir tolimiausią tarptautinės politikos užkampį nustūmė prieš karą buvusių nepriklausomų valstybių klausimą. Vokietijos kapituliacija galutinai palaidojo viltį, kad į Lietuvą gali sugrįžti frontas(34,17). Partizanams teko nedėkingas uždavinys prognozuoti sąjungininkų veiksmus, nežinant kiek laiko truks sovietų okupacija Lietuvoje, atsiliepė ir psichologinis bei fizinis nuovargis dėl nuolatinio pavojaus gyvybei.

Partizanų demoralizacijai pasitarnavo okupacinės valdžios skelbiama "amnestija" ir "legalizacijos galimybė". Sovietinė propaganda 1945 m. vasario 9 d. LSSR "vyriausybės" paskelbtą atsišaukimą į lietuvių tautą, žadantį "dovanoti" pasipriešinimo dalyviams jų "kaltes", vaizdavo kaip itin humanišką aktą, kurio tikslas - nutraukti beprasmį kraujo liejimą ir išgelbėti tautos gyvybę. Vėliau šis propagandinis įvaizdis buvo pakartotas istorinėje ir publicistinėje literatūroje teigiant, kad kolaborantai yra taikingi, rūpinasi tautos likimu (tautinis komunizmas), o svetimi stalinistai, teikę pirmenybę karinėms ir teroro priemonėms, - bukapročiai. Iš tikrųjų "amnestija" prasidėjo jau 1945 m. sausio mėn. (iki jos paskelbimo!), kai, anot LSSR NKVD komisaro J.Bartašiūno, Raseinių aps. legalizavosi 45 partizanai su savo vadu Miteliu, o Utenos, Kėdainių ir Raseinių apskrityse - dar per 200 partizanų(49,7).

Vienas pirmųjų "amnestijos" aktų buvo parengtas, suredaguotas bei patvirtintas NKGB žinybos gelmėse ir viešai paskelbtas su Šiaulių apskrities pirmininko Bakučio ir NKVD viršininko kpt.Satkausko parašais. Jame sakoma, kad tiems, kurie nuo 1944 m. gruodžio 29 d. iki 1945 m. sausio 10 d. "grįš iš miškų arba slapstymosi vietų ir laisvu noru atiduos ginklus milicijos organams, nutrauks visus ryšius su lietuvių tautos priešais", garantuojama visiškas "klaidų dovanojimas"(2,121). Dar anksčiau -

1944 m. gruodžio 12 d. - buvo išplatintas Rokiškio aps. ispolkomo ir NKVD kreipimasis dėl registracijos(484,6). 1945 m. sausio 25 d. SMERŠ iniciatyva buvo paskelbtas suimto LLA Tauragės rinktinės vado J.Babiliaus vardu pasirašytas atsišaukimas į apskrities partizanus, raginantis sudėti ginklus, demobilizuotis ir atgailauti.

Kai kurie partizanai per šeimų narius iš NKGB gaudavo laiškus, kuriuose jie buvo raginami išeiti iš miškų, nužudyti savo vadus, užsiregistravusiems buvo žadamos įvairios tarnybos ir pan.(33,79). Telšių aps. jau 1944 m. gruodžio pabaigoje 5 aktyvesnių partizanų šeimos bei giminės buvo priversti pasirašyti, kad jų sūnūs savanoriškai pasiduos, priešingu atveju grasinta pritaikyti jų ūkiams "rimtas represijas"(396,25; 551,61).

Visi minėti kvietimai, tarp jų ir LSSR "vyriausybės" atsišaukimas, turėjo potekstę: kaip aiškino LSSR NKVD komisaras J.Bartašiūnas, legalizacija buvo siejama su pačių pasidavusiųjų "aktyvia kova su lietuviškai vokiškomis gaujomis išpirkti savo kaltę prieš tautą, prieš tėvynę"(49,6-7). Iš pasidavusio partizano buvo reikalaujama tapti išdaviku - nusiplauti "nuodėmes" bendražygių krauju. Užsiregistravusius partizanus panaudoti pasipriešinimui slopinti orientavo ir slapta LSSR NKVD-NKGB 1945 m. balandžio 5 d. direktyva Nr.0033/11; joje nurodomi būdai ir priemonės, kaip iš suimtų partizanų sudaryti agentūrą, galinčią išsiskverbti giliai į pagrindį ir veiksmingai jį žlugdyti(162,149).

1945 m. pavasarį skelbiama amnestija nebuvo veiksminga. Nors NKVD-NKGB dokumentuose nemaži tuo metu užsiregistravusių asmenų skaičiai, tačiau tarp jų verbuojamų, o ypač veikiančių, agentų labai nedaug. Tai savo ruožtu liudija, kad daugelis užregistruotų "banditų", net ir atnešusių ginklus, su organizuotu pasipriešinimu nieko bendro neturėjo. Ištrauktas iš slėptuvės paauglys ar jaunuolis, tada nesunkiai galėjo nurodyti net kelias slaptavietes, kuriose buvo laikomi praėjus frontui surinkti ginklai. Be to, terminai, per kuriuos įsakyta sunešti nuo fronto likusius ginklus, buvo labai trumpi - dešimt dienų (pvz. Šiaulių aps. NKVD viršininko saugumo kpt.Satkausko viešas 1944 m. gruodžio 15 d. įsakymas arba Telšių aps. NKVD-NKGB viršininko įsakymas, reikalaujantis per dešimt dienų savanoriškai atiduoti ginklus, šaudmenis ir ryšio priemones, priešingu atveju grasinama bausme)(163,95; 396,25). Kartojoji radioimtuvų situacija: buvo kvaila tikėtis, kad per tokį trumpą laiką, nesant galimybių paskleisti informaciją ir kaimuose siaučiant rusų kariuomenei, ūkininkai neš į NKVD skyrius laukuose rastus ginklus, bet nepaisant to, pasibaigus šiam terminui ginklus galėjo turėti tik "banditai".

A.Ramanausko-Vanago liudijimu iki 1945 m. liepos mėn. Dzūkijoje nebuvo nė vieno užsiregistravusio partizano(33,79). Raseinių-Kėdainių aps. ir Šiaurės rytų Aukštaitijoje jų buvo, bet daugiausia iš jaunesnių, t.y. neseniai veikiančių, ir ne tokių aktyvių partizanų, kurie galėjo nesukeldami įtarimo užsiregistruoti kaip vengę mobilizacijos. Rokiškio aps. per birželį užsiregistravo tik 29 "vengę mobilizacijos" ir tik vienas iš jų atnešė ginklą, liepos mėn. - 50, bet nei vienas kaip partizanas(440,30,37).

Kėdainių aps. kartu su operacijomis prieš V.Pabarčiaus vadovaujamus partizanus prasidėjo ir jų šeimų bei giminių trėmimai, o dėl patirtų nuostolių dalis vyrų ėmė registruotis jau vasario mėn.(526,71).

Planingas rusų kariuomenės siautimas, ilgalaikis okupantų teroras ir represijos prieš partizanų šeimas bei gimines ilgainiui demoralizuojamai paveikė dalį kovotojų

ir jų šeimas visoje Lietuvoje. Okupantai pasinaudojo ir palankia politine padėtimi, susiklosčiusia po Vokietijos kapituliacijos. Gegužės mėn. LSSR NKVD-NKGB parengė ypatingą priemonių planą, kaip demoralizuoti, skaldyti ir krikdyti partizanų junginius bei grupes(181,155-159). Jame numatyta visuotinė ir intensyvi agentūrinė-operatyvinė bei profilaktinė okupantų veikla: panaudoti visą(!) agentų ir informatorių tinklą, ir pirmiausia agentus iš lietuvių "autoritetingos" visuomenės, kad būtų išaiškinti partizanai ir kiti pagrindininkai, taip pat panaudoti jų giminės, siekiant palenkti rezistentus savanoriškai pasiduoti; verbuoti naujus agentus iš lietuvių karininkijos, buvusių politinių partijų narių, kunigų, mokytojų ir aukštųjų mokyklų profesūros bei studentų, taip pat verbuoti partizanų gimines ir suaktyvinti senus agentus keliant jiems uždavinį įtikinti pasipriešinimo dalyvius nutraukti ginkluotą kovą ir užsiregistruoti, o boikotuojančių mobilizaciją jaunimą - ateiti ir "prisipažinti kaltę"; peržiūrėti visų suimtų ar užsiregistravusių partizanų, rėmėjų, vengusių mobilizacijos vyrų duomenis NKVD-NKGB apskričių skyrių kartotekose siekiant dalį minėtų asmenų užverbuoti ir pasiūsti atgal krikdyti bei skatinti išeiti iš miško partizanų grupes.

Daug dėmesio buvo skirta lietuvių visuomenės, ypač rezistentų artimųjų, psichologiniam apdorojimui. Agentai ir informatoriai, taip pat specialiai siunčiami į apskritis bei valsčius agentai-maršrutininkai turėjo plačiai paskleisti "drg.Stalino 1945 m. gegužės 9 d. kalbą apie Vokietijos kapituliaciją ir Lietuvos Vyriausybės kreipimąsi "Į lietuvių liaudį". Į labiausiai partizaninio sąjūdžio apimtas vietas Lietuvos bolševikų CK ir LSSR komisarų taryba vienam dviem mėnesiams turėjo išsiuntinėti aukštus komunistų partijos bei administracijos pareigūnus, "deputatus" aiškinamajam darbui atlikti; provincijoje į šį darbą turėjo būti įtraukta autoritetinga inteligentijos dalis, kurią NKVD-NKGB iš anksto turėjo patikrinti, instrukuoti ir kontroliuoti.

Registracijos metu numatyta organizuoti mitingus, partizanams ir jų vadams rašyti laiškus, kurie turėjo būti perduodami per gimines, pažįstamus, draugus ir buvusius partizanus, "Tiesoje" ir apskričių laikraščiuose nuolat spausdinti propagandinius okupacinės administracijos aukščiausiųjų pareigūnų straipsnius, raginančius registruotis. Agentūrinė-operatyvinė bei propagandinė LSSR NKVD-NKGB veikla turėjo būti derinama su NKVD pasienio kariuomenės Lietuvos apygardos valdybos viršininku gen.mjr.M.Byčkovskiu ir 4-osios šaulių divizijos vadu gen.mjr.P.Vetrovu.

Didžiausias saugumo dėmesys turėjo būti skiriamas inteligentijai, sudarančiai pasipriešinimo vadovybės branduolį(162,149). Į tai orientavo LSSR NKGB gegužės 11d. direktyva Nr.19 dėl agentūrinio operatyvinio darbo sustiprinimo tarp inteligentijos ir jaunimo bei gegužės 28 d. direktyva Nr.2/1519/P dėl agentūrinės-operatyvinės veiklos sustiprinimo atskleidžiant "lietuviškai vokišką pagrindį"(162,199).

Okupantai privertė prelatą Stasį Jokubauską ir kurijos kanclerį kunigą Mielešką parašyti laišką "Visiems Kauno Arkivyskupijos Klebonams, Bažnyčių rektoriams ir tikintiesiems", kuriame smerkiami besislapstantys, jie raginami klausyti Bažnyčios ir Valdžios, mesti ginklus ir grįžti "į kilnų atstatymo darbą". Laiškas jau su pačių saugumiečių pagalba buvo platinamas ne tik Kauno arkivyskupijoje, bet ir Panevėžio vyskupijoje, minimas užsienyje(698,40). Bet tik Gelgaudiškio kunigas paragino vyrus išeiti iš miško ir pasiduoti; šitaip legalizavosi 13 vengiančių šaukimo į kariuomenę

asmenų(162,182-183). Griškabūdžio kunigas šiuo ganytojišku laišku nepatikėjo, kaip parašytu nesilaikant kanonų(162,183).

Rokiškio aps. birželio mėn. NKGB pasiuntė 5 agentus darbui su giminėmis, parašė per 12 laiškų(440,30). Tačiau vyrai neskubėjo, todėl imta terorizuoti gimines ir artimuosius. Liepos 25 d. į Pandėlio vls. NKVD skyrių atėjo su ginklais ir užsiregistravo 3 partizanai, iš jų vienam buvo pažadėta gražinti iš tremties sužadėtinės šeimą(440,113). Rugpjūčio 17 d. suimta Orlanienė iš kalėjimo parašė laišką vyrui prašydama registruotis, o 30 d. Pranas Orlanas bei jo pavaduotojas Juozas Žukauskas užsiregistravo ir atidavė ginklus(440,237).

Rugpjūčio pabaigoje Kaišiadorių aps. NKVD skyrius konfiskavo 8 ūkių turtą, šantažuodami šeimas tolimesnėmis represijomis, jeigu jų nariai negrįž iš Kariūno būrio; dėl to užsiregistravo 3 asmenys, tačiau ginklų neatidavė, sakėsi palikę būryje(549,247). Lapkričio mėn. pasklidus gandams, kad M.Kuzinevičius-Serbentas linkęs legalizuotis, jo motinai buvo perduotas laiškas-leidimas per penkias dienas užsiregistruoti(550,26).

Nesiliaujant visuotiniam terorui, pasikeitus tarptautinei padėčiai, intensyvi psichologinė okupantų ataka - "amnestija" vis labiau dezorganizavo ir demoralizavo partizanus iš vidaus. Dalis partizanų patikėjo pažadais paklususiųjų nebausti ir nesiminti represijų prieš jų šeimų narius, dalis bandė pasiaukoti ir taip apsaugoti savo šeimas nuo represijų, nors dauguma partizanų ir jų vadų suvokė, kad tai tik vienas priešo psichologinių manevrų(33,78). Liepos 18 d. LLA Vilniaus apygardos štabo pasirašytame atsisaukime - atsakyme į "amnestiją" aiškiai nurodytas šios akcijos absurdiškumas: kodėl atleidžiamos "nuodėmės" dar nesugautiems ir laisvėje esantiems asmenims, o ne amnestuojami nekaltai suimti žmonės, kurie kankinasi kalėjimuose?(656,79).

Tam atsispirti tebuvo dvi galimybės - leisti partizanams registruotis, kad jie patys įsitikintų, jog tai tik eilinės okupantų pinklės, arba drausti registruotis ir užsiregistravusį be leidimo partizaną laikyti išdaviku. Kurį išėtų pasirinkti, dažniausiai savarankiškai sprendė patys didesnių organizacinių vienetų vadai. Registruotis leido Dzūkijos partizanų vadovybė; savo sprendimą ji motyvavo taip: a) partizanai ir jų vadai laisvės kovą pasirinko savo valia. Ši kova bus ilga ir sunki, reikės daug aukų, o kovotojų šeimos bus žiauriai persekiojamos, tačiau okupantų pažadais niekuomet negalima tikėti; b) propagandos sumetimais užsiregistravusieji iš pradžių tikrai paleidžiami, bet ateityje okupantas vis tiek su jais susidoros; c) kai kurie partizanų šeimų nariai netiki partizanų kovos ateitimi ir labiau nori, kad partizanas verčiau būtų kalinamas kalėjime, negu žūtų kovoje; d) partizanai fizine jėga negali atlaikyti priešų spaudimo, bet kovoti privalo ir pasitikėti tegali savo dvasinėmis jėgomis, todėl bus net geriau, kad užsiregistruos tie, kurie jaučiasi dvasiškai neatsparūs, nes ateityje, neištvėrdami kovoje kaip garbingiems kariams dera, jie gali tapti pagrindžiui našta; e) partizanų šiomis sunkiomis sąlygomis gali būti tik tas, kuris yra pasiryžęs kovoti iki pergaltės ir nebijo mirties, o ne tas, kuris lieka kovotojų gretose dėl vadovybės draudimo baimės; f) jei vadovybė neleistų laisvai pasirinkti, tai šeimos, kurios pataria partizanams registruotis, jiems žuvus kaltintų partizanų vadus(33,100-101).

Svarstant šį klausimą tarp dzūkų partizanų vadų išsiskyrė dvi nuomonės: plk.ltn.J.Vitkus-Kazimieraitis buvo už laisvą registravimąsi atiduodant ginklus,

lt. A. Ramanauskas-Vanagas - už tai, kad partizanas gali eiti registruotis tik gavęs vadovybės sutikimą, o savavališkai užsiregistruoti ir atidavę priešui ginklus turi būti griežtai baudžiami(33,103). 1945 m. vasarą A apygardos štabo posėdyje buvo priimtas bendras sprendimas ir toliau nedrausti partizanams registruotis, tik būtinai įspėti, kad lengvai nepatikėtų priešui ir bent gerų ginklų jiems neatiduotų. Partizanų registracija turėjo tapti tarsi natūralia atranka, kurią reikėjo būtinai atlikti, nes su tokia gausybe partizanų buvo sunku išsilaikyti be didžiulių nuostolių, o be to vis sunkiau darėsi išsimaitinti, nes rėmėjai skurdo su kiekviena diena(33,104).

Krikštaponio rinktinės vadas lt. D. Vaitelis-Briedis nedraudė registruotis tiems, "kurie neturi griekų"(193), t.y. besislapstantiems nuo mobilizacijos, naujokams ir nespėjusiems aktyviau įsitraukti į kovą partizanams, kad apsisaugotų nuo provokacijų. Tačiau legalizacijos traktavimas kaip kovos formos pakeitimas siekiant "išsaugoti tautos gyvybę" buvo smerkiamas(823,230). Birželio mėn. LLA Panevėžio partizanų štabas parengė du straipsnius prieš Bartašiūno skelbiamą amnestiją, bet pasikeitus padėčiai rugpjūčio mėn. leido registruotis neatiduodant ginklo; asmenims atidavusiems ginklą ar užsiregistravusiems kaip partizanams, grėsė sušaudymas(671,47; 523,245).

Partizanų junginiams išsiformavus į mažesnius dalinius, užsiregistruoti tiems, kam galima, 1945 m. rudenį leido kpt. A. Tindžiulis-Dėdė(498; 745,488). Netrukdyti registruotis tiems, kurie to nori ar kurių šeimos to prašo - matyt, toks buvo viso Biržų krašto partizanų vadovybės sprendimas; be to, nebuvo reglamentuojamas ginklo atidavimas priešui(745,667).

Rokiškėnų partizanams registruotis nuo liepos vidurio lyg ir buvo uždrausta žodžiu, tačiau į pačią legalizaciją buvo žvelgiama daugiau moraliniu aspektu(440,38).

J. Misiūno-Žaliojo Velnio rugpjūčio 4 d. įsakyme nurodyta nesiimti jokios agitacijos prieš norinčius registruotis asmenis, tik priminti, kad jie daro klaidą ir parodo savo menkumą, nes jei paveikti komunistinės propagandos susvyravo, tai ir sutikę pirmąjį išbandymą tokie kariai neišlaikys; iš tokių trumparegių įsakyta atimti ginklus, kad nepatektų priešui(444,115). Tačiau tam tikrais atvejais, gavus raštišką vadovybės leidimą, siekiant išsaugoti kadrus ir apsaugoti rėmėjus nuo nuskurdinimo, kai kurie būriai buvo legalizuoti ir priskirti pagrindinio rezervistų kategorijai(550,2). Apskritai Didžiosios Kovos apygardos vadovybės sprendimas buvo suprantamas kaip leidimas legalizuotis neatiduodant ginklų(246,354).

Tačiau toks aukštaičių liberalumas, nebuvo priimtinas Žemaitijos partizanų junginiams veikiantiems irgi su LLA vėliava. Jų griežtą sprendimą nesiregistruoti nulėmė ir LLA statutinės nuostatos, pagal kurias pasitraukusieji iš kovos be vado leidimo laikomi išdavikais ir baudžiami mirtimi.

Liepos mėn. Pavidaujo būrio susirinkime, vadas T. Kisielius-Česlovas nurodė toliau negailestingai kovoti su okupantais, gintis nuo kariuomenės, uždraudė registruotis(456,345). Draudimą lėmė ir bendroji karo laukimo strategija, numatanti Sovietų Sąjungos ir JAV bei Didžiosios Britanijos konfliktą. Vokietijos kapituliacija šiuo atveju nebuvo visa ko pabaiga, o tik pradžia.

1945 m. rudenį prasidėjus LLA Kovo apylinkės partizanų registracijai vienas būrių vadų J. Paliūnas-Vairas bandė daryti šiam procesui įtaką: "Skubiai, susijaudinęs rašau griežtai draudžiantį stoti (legalizuotis) laišką. Taip pat primenu, kad aš nesto- siu..."(34,22).

Vėliau A.Ramanauskas-Vanagas, apibendrindamas partizaninės kovos patirtį, rašė, kad draudimas registruotis pogrindžiui neišėjo į gera, nes partizanų gretose liko ir tie, kurie buvo neverti partizanų vardo; jie tapo provokatoriais, padarė didžiulę moralinę žalą organizacijos autoritetui ir pražudė daug kovotojų(33,106). Ši nuomonė tik iš dalies galėtų būti teisinga, nes paskutiniaisiais kovos metais veikė visai kiti veiksniai. Draudimas ar leidimas partizanams registruotis buvo lygiaverčiai; blogiausia buvo tai, kad okupantas sugebėjo primesti partizanams nereikalingą diskusiją ir sukėlė tam tikrą sumaištį organizacijoje. Dauguma partizanų buvo nepatenkinti, kad vadovybė nedraudžia registruotis, ir vadams teko daug aiškinti, kodėl toks sprendimas būtinas(33,105). Ten kur buvo draudžiama registruotis, nepatenkinti liko partizanai, linkę legalizuotis. Galiausiai ten, kur vadai nesiryžo priimti vienokio ar kitokio sprendimo, prasidėjo ir tarpusavio trintis, skatinama nelengvų kovos ir išsilaikymo sąlygų.

"Amnestija" psichologiškai užklupo partizanus netikėtai - po žiauraus teroro tai buvo menamo išsigelbėjimo prošaistė. Šis okupanto manevras parodė, kad partizanams reikalinga veiksminga centrinė Pasipriešinimo vadovybė, kuri būtų galėjusi tuoj pat sureaguoti į jį. reikalingumo problemą. Analizuojant labiausiai registracijos paliestų vietovių partizanų junginius aiškėja, kad daugiausiai nukentėjo menkai struktūrizuoti, platesnių ryšių ir žymesnių autoritetų neturintys, izoliuoti daliniai. Tačiau ir be to legalizacijos kaip slopinimo priemonės efektas buvo palyginti trumpalaikis, nes okupantai nė neketino laikytis jos sąlygų - užsiregistravusius partizanus iš pradžių paleisdavo, o ilgainiui ėmė sodinti į kalėjimus ar su šeimomis tremti į Sibirą(33,105). Sovietų valdžią domino ne "taikus" buvusių partizanų "darbas socialistinės tėvynės naudai", bet jie patys, kaip agentūrinė medžiaga ir informacijos apie partizanų veiklą šaltinis. Į tai orientavo SSRS NKVD-NKGB komisaro pavaduotojų gen.plk.B.Kobulovo ir gen.plk.A.Apolonovo liepos 29 d. direktyva Nr.35 dėl darbo tarp užsiregistravusiųjų tvarkos(352,43).

Pagal direktyvą, atvykus besilegalizuojančiam asmeniui turėjo būti surengiamas auklėjamojo pobūdžio pokalbis, kurio metu nuodugniai išaiškinama "amnestijos" esmė, t.y. ką iš tikrųjų reiškia "išpažinti kaltę" ("javka c povinnoj"). Toliau direktyvoje aiškinamas okupacinių struktūrų požiūris į juos, nurodoma, kad atvykę "išpažinti kaltę" asmenys yra "pilnateisiai piliečiai" (aišku, SSRS) ir gali laisvai gyventi bei dirbti savo ūkiuose ar įmonėje, kurioje dirbo iki perėjimo į nelegalią padėtį (tačiau paso jie negaudavo, o tik pažymą ir buvo priversti periodiškai registruotis milicijos skyriuose). Per administraciją ir partijos struktūrą visiems vadovams buvo nurodyta nerodyti priešiško užsiregistravusiems asmenims ir atitinkamai elgtis; užsiregistravusieji turėjo būti tikrinami ir labiau tinkantys pasitelkiami slapta bendradarbiauti su NKVD-NKGB ar užverbuojami informatoriais turint tikslą toliau skaldyti pogrindį, versti legalizuotis, taip pat padėti išaiškinti partizanų junginius.

NKVD-NKGB labiausiai domino vadai, galintys suteikti ypač vertingos operatyvinės informacijos, daug vertingesnės negu eilinis partizanas ar šiaip besislapstantis asmuo. "Amnestijos" įkarštyje nuėjo registruotis ir A apygardos Vytauto grupės vadas A.Baublys-Merkys, kuriam jau anksčiau rusai per gimines buvo garantavę "klaidų" dovanojimą, tačiau pajutęs, kad pakliuvo į spąstus, iš arešto pabėgo(33,105-106). Į panašius spąstus pakliuvo atėjęs Obelių vls. registruotis būrio vadas K.Ramanauskas.

kas: pareikalavus išvesti iš miško ir kitus partizanus bei nužudyti B.Pupeikį-Taurą, partizanas į kitą susitikimą su NKGB jau nebeatėjo, nors ir tarp partizanų turėto autoriteto neatgavo...

Tokiomis aplinkybėmis aiškėja direktyvos Nr.35 "humaniškumo" elementų esmė. Užsiregistravusiems asmenims buvo skirta ypatinga NKVD-NKGB "globa": jie buvo saugomi nuo vietos administracijos perdėto revoliucinio uolumo, bet ne dėl humanizmo, ir net ne propagandiniais sumetimais – saugumiečiams rūpėjo apsaugoti žmonių terpę, kurioje galėjo rasti vertingi agentai ir operatyvinės informacijos šaltiniai. Šis sluoksnis turėjo būti sunaikintas pamažu ir laipsniškai, stengiantis nesukompromituoti aukščiausiųjų LSSR valdžios institucijų, kurios dėjos "visagalės" apgaudinėjamos visuomenės akyse. Telšių aps. iki rugpjūčio mėn. visi 24 užsiregistravę kaip partizanai asmenys buvo sekami vietinės agentūros(546,120).

Kita vertus tai, kad registracija bent iš pradžių buvo vykdoma šabloniška, atidedant išsiaiškinimą vėlesniam laikui, lėmė ir objektyvios aplinkybės: pasibaigus karui ir vykstant Lietuvos integracijos į sovietų imperiją procesui, šalyje iki liepos mėn. turėjo būti baigta "pasportizacija" – sovietinių pasų išdavimas gyventojams. Tai sudarė palankias galimybes daugeliui besislapstančių žmonių legalizuotis ne per NKVD-NKGB skyrius, bet savarankiškai keičiant gyvenamąją vietą, o partizanams atsirado galimybė išeiti iš miškų ir imtis pagrindinės veiklos ar bent pailsėti legaliai gyvenant miestuose.

Okupantai neplanavo, kad slapukai susikraustys į miestus. Nepaisant masiško dokumentų tikrinimo keliuose, ant tiltų, geležinkelio stotyse ir net butuose (pvz., Klaipėdoje vien liepos-rugpjūčio mėn. NKVD skyrius du kartus surengė "oblavas", tikrindami dokumentus butuose ir kartu su SMERŠu dar šešis kartus geležinkelio stotyje)(352,75), okupantai buvo bejėgiai prieš žmonių sugebėjimus ir sistemos korupciją: laikinas pažymėjimas vietoj karinio bilieta kainavo 1600 rb., karinis bilietas su pasu – 5000-6000 rb. arba tiesiog gerus pietus su išgėrimu restorane pasikvietus pasų stalo ar karinio komisariato pareigūną(352,25). Kita vertus, masinis dokumentų tikrinimas miestuose kėlė grėsmingą padėtį, kad nomenklatūros valdomos įmonės ir gamyklos liks be pigios darbo jėgos, kurios viena iš vergiško paklusnumo ir pigaus darbo sąlygų ir buvo ta, kad administracija per daug nekreipė dėmesio į dokumentų patikimumą.

Taigi greta oficialiai užsiregistravusių atsirado tam tikras skaičius ir kitokiu būdu perėjusių į legalią padėtį Pasipriešinimo kovotojų. Alytaus aps. nuo birželio 14 d. iki rugpjūčio 20 d. atėjo registruotis 3734 žmonės, iš kurių 3514 vengiantys mobilizacijos, 27 dezertyrai ir tik 193 "banditai" (partizanai)(594,254). Tačiau iš pastarųjų tik 74 žmonės atsinešė ginklus(594,254). Panaši padėtis tuo pačiu laikotarpiu buvo ir Ukmergės aps., kur registravosi 65 partizanai, 187 "dezertyrai" ir 1710 vengę mobilizacijos(208,350). Liepos 1 d. Trakų aps. užsiregistravo 1523 asmenys, kurių dauguma prisipažino vengę mobilizacijos ir tik 18 atėjo su ginklais, todėl buvo spėjama, kad legalizacija pasinaudojo ir partizanai(549,220). Nepaisant NKVD-NKGB pastangų Telšių aps. iki birželio pabaigos užsiregistravo tik 10 partizanų, rugpjūčio mėn. šis skaičius padidėjo iki 24, nors daugumą sudarė vengiantys mobilizacijos (pvz., 3 d. užsiregistravo 73 žmonės)(546,118,140).

Apie tai, kad vyksta nekontroliuojama partizanų legalizacija liudijo ir nuolatiniai

miestų NKVD-NKGB skyrių pranešimai. Rugsėjo 6 d. Klaipėdos NKVD viršininkas išpėjo savo kolegas, kad į Klaipėdą, režiminį ir pasienio miestą, stengiasi patekti ir nuolat apsigyventi "įvairus antisovietinis, nacionalistinis ir banditinis elementas"(352, 52). 1945 m. vasarą į buvusio Klaipėdos krašto apskritis persikėlė LLA Žemaičių Legiono narių, su dokumentais Kaune apsigyveno daug Kėdainių aps., Didžiosios Kovos apygardos vadų. Rudenį Juozas Pilkauskas-Stumbras iš J.Masilionio-Sidabro būrio iš vado už 5000 rub. gavo dokumentus(934,73).

Objektyvus legalizacijos apvertimo pasipriešinimo naudai mechanizmas funkcionavo toliau. Partizanus nuo okupantų apgaulės dažniausiai gelbėjo sporadinis veikimo pobūdis. Daugelio partizanų būrių nepasiekė pirmoji "amnestijos" banga arba jie, remdamiesi permainų laukimo strategija, dar stipriai prognozavo esminius pokyčius birželio-liepos mėn. Vėliau, kol tarp partizanų vyko diskusija, atsiskleidė tikroji registracijos esmė.

Rugpjūčio mėn. legalizacijos problemą svarstė A.Streikaus-Tėvo būrio, vasarą praleidusio Latvijos miškuose, vadovybė, bet tuo metu tie, kurie buvo užsiregistravę, pradėjo grįžti į mišką dėl nuožmių persekiojimų(348,75). Rudenį vėl buvo svarstyta registracijos galimybė, tačiau sužinota, kad užsiregistravę Viktoras Lukošius ir Vladas Bernatavičius buvo sušaudyti be teismo, o Albinas Streikus vietoje nušautas, net nepriėmus registruotis(348,115). Papilio vls. užsiregistravę ir atidavę ginklus Audickas ir Vaitkevičius vėliau stribų buvo nukankinti ir numesti miestelio aikštėje(745,667).

Rugsėjo mėn. sprendimą dėl legalizacijos priėmė Tauro apygardos štabas: būrių vadams buvo leista legalizuoti visus partizanus, turinčius galimybę nuslėpti praeitį, bet buvę partizanai privalėjo ryšių su būriais nenutraukti(681,148).

Tikrosios legalizacijos pravedimo priemonės gąsdino daugelį kovotojų: likti partizanų daliniuose buvo saugiau negu pasiduoti priešo malonei, būti stribų kankinamiems bei sunaikinamiems ne tik fiziškai, bet ir morališkai. Antai devyniolikmetis B.Vaičėno būrio partizanas Juozas Žaržojus-Jazminas nėjo registruotis, nors pagal amžių ir galėjo; jis baiminosi, kad priešas vers išduoti draugus(503,195). Aukštadvario, Semeliškių vls. NKVD neleisdavo registruotis be ginklo, grasindavo represijomis, versdavo grįžti į būrį ir "fiziškai likviduoti vadus"(246,314). Vidaus agentu užverbuotas registrantas Romanas(a.sl.) spalio 10 d. Onušio vls. Lauzgionių k. įviliojo į smogikų pasalą J.Stančiką-Mešką, kuris išeidamas iš trobos buvo sužeistas į kojas ir nenorėdamas pasiduoti gyvas susisprogdino granata(246,337). 20 d. Aukštadvario vls. netoli Būdos k. tas pats išdavikas įviliojo į pasalą brolius Kabarus ir nužudė anksčiau užsiregistravusį Stasį; sužeistą Petrą smogikai ir kareiviai sekė iki bunkerio ir ten jis žuvo kartu su kitais 7 vyrais(246,335; 669; 550,104).

TREČIASIS OKUPANTŲ KARINIS PUOLIMAS. 1945 M. VASARA

Vykdant "amnestiją", karinis spaudimas ne tik neatslūgo, bet dar labiau sustiprėjo. 1945 m. birželio-gruodžio mėn. okupantų kariuomenė sunaikino arba išsklaidė 21 Didžiosios Kovos apygardos partizanų būrį, žuvo apie 100 partizanų, o tuo pat

metu legalizavosi 8 partizanų būriai apie, 50-60 asmenų(203,187). Ukmergės aps. birželio-rugpjūčio mėn. žuvo 261, suimti 104 partizanai, 123 ryšininkai ir rėmėjai, ištremtos 55 partizanų šeimos, tačiau legalizavosi tik 65 žmonės, kurie prisipažino buvę partizanais(208,349-350). Birželio 1 d.-rugpjūčio 20 d. Švenčionių aps. buvo įvykdyta 71 karinė operacija, kurių metu buvo nužudyti 75 ir suimti 67 partizanai bei 82 rėmėjai, o legalizavosi tik 67 asmenys (iš jų 50 pasidavė atnešę ginklą)(135,398). Birželio mėn. iš Švenčionių ir Švenčionėlių vls. veikusio Miškinio-Lapės būrio buvo nukauti 12, suimti 5 partizanai ir tik trys užsiregistravo(135,398). Vienam "legalizuotam" partizanui vidutiniškai teko 2 žuvę ir 1-2 suimti partizanai. Beto ir pati registracija - pasidavimas dažniausiai buvo tiesioginė karinių operacijų išdava: Alytaus aps. po masinio siautimo rugpjūčio 20 d. užsiregistravo 188 žmonės, iš kurių 29 partizanai (su ginklu 14)(594,254). Visa tai pakankamai iškalbingai liudija okupantų politikos esmę, nesvarbu kaip ji pasireiškė ar vadintųsi.

Pirmenybės karinėms pasipriešinimo slopinimo priemonėms teikimą sąlygojo tiek bendrasis veiksmų planas, tiek operatyvinė padėtis Lietuvoje. Okupantų vadovybė koncentravosi karinių operacijų planavimui ir vykdymui, derindama tai su partizanų demoralizacija "amnestijos" metu ir teroru prieš jų rėmėjus bei artimuosius. Kitaip tariant, buvo vykdomas patobulintas Pasipriešinimo slopinimo planas: nauja jame buvo tai, kad partizanų būrių naikinimas buvo vykdomas medžiagos, gautos iš agentūros, įfiltruotos į būrius ar į artimų giminaičių, rėmėjų tarpą, ir greta įprastinio "šukavimo" bei paieškos, plačiai organizuojamos karinės-čekistinės pasalos ir slėpynės (sekretai) spėjamosiose partizanų pasirodymo vietose(411,100). Kitos slopinimo veiksmų priemonės buvo laikinai sustabdytos, kad nekliudytų didžiajai kariuomenės operacijai. Birželio 12 d. SSRS NKGB komisaro pavaduotojas B.Kobulov uždraudė operatyvinių sektorių viršininkams teikti leidimus apskričių NKGB-NKVD skyriams savarankiškai organizuoti operatyvines grupes melagingų partizanų būrių pavidalu, galinčias pakliūti į kariuomenės veikimo zoną(296,18).

Pasibaigus karui, okupantui atkrito fronto užnugario objektų ypatingo saugojimo būtinybė, atsirado galimybė laisviau panaudoti gausesnes kariuomenės dalis slopinti užgrobtos šalies pasipriešinimą. Pagal SSRS NKVD-NKGB vadovybės (Lietuvoje ją atstovavo NKVD ir NKGB komisarų pavaduotojai B.Kobulov ir A.Apolonov) nurodymą grąžinami iš Vokietijos į Rusiją pasienio ir užnugario apsaugos daliniai Lietuvoje atliko masinį valymą. Tai buvo iš esmės trečiasis visuotinis okupantų puolimas (po 1944 m. vasaros ir 1944-1945 m. žiemos-pavasario). Pagrindinis smūgis buvo nukreiptas prieš dar išlikusius ar naujai susikūrusius stambesnius partizanų būrius.

Naujo siautimo banga ši kartą ėjo nuo Suvalkijos į šiaurės rytus. Kariuomenė pasipildavo staigiai, daugelis partizanų būrių buvo užklumpami netikėtai, kareivių patruliai užpildė kelius, masiškai tikrino dokumentus, darė kratas ir šaudė pagal menkiausią įtarimą(345,21). Po kiekvieno partizanų veiksmo (ypač kovinės operacijos) buvo stengiamasi panaudoti visas turimas priemones partizanams surasti, blokuojant ir "šukuojant" vietovę gausiomis karinėmis pajėgomis. Birželio 6 d. po partizanų antpuolio prieš geležinkelio patrulį Kaišiadorių-Žaslių ruože paieškai buvo mesti Kaišiadorių ir Žaslių garnizonai, tų valsčių stribų būriai, o į įvykio vietą 14-a geležinkelio divizija atsiuntė šarvuotą traukinį su desantu ir atvyko patys B.Kobulov ir A.Apolonov(549,13).

Birželio 25 d. Buktos miške netoli Gudupių į pasalą pakliuvo ir žuvo 3 partizanai, tarp jų Muškietininkų būrio vadas V.Gavėnas-Tarzanas(531).

Birželio 11d. Klebiškio miške įvyko Geležinio Vilko pulko kautynės su rusais. Taip vadinamame Degimų arba Vilko penkias valandas trukusiame mūšyje NKVD neteko 67 kareivių ir dalinio vado majoro, iš partizanų žuvo 6, keli buvo sunkiai sužeisti(31,83-85; 151).

Liepos mėn. Jankų vls. Verčiškės k. košimo metu žuvo Vytautas Kaspara ir Antanas Gudaitis-Žvirblis(486,133-134). Liepos 6 d. kariuomenei užpuolus Lapės kuopos stovyklą netoli Lūšnos k. Jankų vls., žuvo 4 partizanai, tame tarpe ir vienas dalinio organizatorių Saliamonas Švilpa(486,174).

Birželio 12 d. NKVD kariuomenė Alytaus aps. apsupo Varčios mišką ir puolė ten įsikūrusių Vanago kuopos apie 90 partizanų stovyklą(7,14). Kautynės prasidėjo ryte, sargybai pastebėjus besiantinantį priešą. Dėlto partizanai, vadovaujami A.Kulikausko-Daktaro iš anksto pasirengę organizuotai gynybai bei traukimuisi. Rusai supo stovyklą tampriu žiedu, puolė stati ir rėkdami "ura", tačiau partizanai atsakė sutelkta ugnimi, tame tarpe ir iš 12 kulkosvaidžių, kas nulėmė mūšio baigtį(33,56). Patyrę didelių nuostolių rusai ėmė netvarkingai trauktis; tuo pasinaudoję ėmė trauktis ir partizanai, tačiau čia atsiliapė patyrimo stoka ir dalis partizanų bandė gelbėtis pavieniui, iškriko(33,56). Tuo pasinaudoję rusai atnaujino ataką, bet organizuotai besitraukias branduolys prasilaužė apsupimo žiedą ir susitiko su į pagalbą atskubančiu Žaibo būriu. Stoti į atvirą mūšį nebuvo prasmės, todėl V.Voveris-Žaibas su savo vyrais prasiveržė į Kalesninkų mišką, o A.Kulikausko-Daktaro apie 20 partizanų sulaukę tamsos sėkmingai pasitraukė Sapiegiškių-Nedzingės kryptimi į panedzingės raistus(33,50,58).

Sulaukę tamsos iš miško išsiveržė ir kitos išsislapsčiusios mažos partizanų grupelės. Pats Varčios mūšis truko apie porą valandų ir jo metu žuvo apie 10 partizanų, keli dingo be žinios ar buvo paimti į nelaisvę, 2 partizanai žuvo ir keli sužeisti iš Žaibo būrio(7,14; 33,58). Daugiausia lietuvių žuvo iš neorganizuotai besitraukiančių partizanų tarpo, tačiau rusų nuostoliai buvo žymiai didesni(33,50). Pagal okupantų dokumentus 12-13 d. Varčios mūšio metu buvo nukauta 30 partizanų, iš kurių dvi buvo moterys, ir suimti 6(594,73). Šiuo atveju suimtųjų skaičius atitinka partizanų šaltinius, juo labiau, kad suimtieji buvo fiksuojami pavardėmis, tačiau žuvusių partizanų skaičius neabejotinai padidintas pridėjus tokios apimties mūšiams provizorinį apskaičiavimą.

Skirtingai nuo ankstesniųjų NKVD operacijų, rusų kariuomenė pasiliko Varčios apylinkėse ilgesniam laikui ir pastoviai krėtė mišką bei apylinkes, vykdė giluminį šnipinėjimą. Birželio 24 d. rusai iš pasalų užklupo miške vėl susirinkusių apie 20 Vanago kuopos partizanų ir prasidėjus kautynėms vėl žuvo apie 12-14 partizanų(7,14).

Birželio mėn. įvykdyta antroji didelė okupantų karinė operacija prieš 5-osios LLA apylinkės partizanus, veikusius Trakų aps. Žaslių vls. miškuose, siekiant sunaikinti ir patį Žaliojo Velnio štabą. Remiantis užverbuoto partizanų ryšininko Dovydaičio(a.sl.) pranešimu birželio 27 d. 33 pasienio pulkas blokavo Žaslių vls. dalį Budelių, Rusių, Bučionių, Gegužinės, Tartoko ir Antanaičių k. rajone ir pridengė dešinįjį Neries krantą(127,2; 246,290). Vykdamas šio kranto pridengimo operaciją (išdėsant pasalas) buvo rasti 3 bunkeriai, kurių viename įsitvirtinę Vilko būrio partizanai

**PARTIZANŲ VEIKSMAI
1945 M. VASARĄ - 1946 M.
PAVASARĮ**

SUTARTINIAI ŽENKLAI
→ miestelių puolimai
x svarbesnių kautynių vietos

Administracinės ribos 1945 06 23
--- apskričių
--- valsčių

gynėsi iki vakaro. Mūšio metu žuvo 2 partizanai, likusieji pasinaudodami tamsa per atsarginį išėjimą pasitraukė ir valtimis persikėlė per Nerį(127,2; 166). Okupantų duomenimis operacijos metu žuvo 13 partizanų, 4 partizanai ir 15 rėmėjų suimti, o į priešo rankas pateko ir štabo dokumentų(246,290). Akcijai pasibaigus kitas agentas Lapkritis(a.sl.) atvedė 9 partizanus registruotis(246,290).

Liepos pradžioje Gelvonių vls. Keižionių k. rusai užpuolė Papūgos būrį: žuvo 5 partizanai, tarp jų Juozas Sėjūnas-Lydys ir kt., buvo sužeistas J.Daškevičius-Papūga ir po kiek laiko suimtas(166). Rusų nuostoliai siekė 2 kareivius nukautais ir 3 sužeistais(166).

Birželio 29 d. okupantų kariuomenė puolė Kurklių vls. Trakinių miške apsistojučius partizanus. Rusai supo mišką planingai, kulkosvaidžių ugnimi priversdami netikėtai užkluptus partizanus trauktis per lauką, kur iš 40 vyrų žuvo 36, tarp jų ir kuopos vadas A.Bagdonas-Aras; apie 11 partizanų, turėjusių bunkerius Virintos pakrantėje, išliko gyvi(904). Mūšio metu rusai padegamosiomis kulkomis padegė Kuktų vnk. ir Šulskų k.

Birželio mėn. buvo atlikta ir Panevėžio aps. miškų valymo operacija. 28-30 d. buvo siaučiamas Liaudiškių miškas, siekiant sunaikinti Žaliają rinktinę, tačiau partizanams pavyko išeiti iš apsupimo be nuostolių(930).

Birželio 8 d. Rokiškio vls. operacijos prieš partizanus metu žuvo 2 vyrai, sunaikinta stovykla ir bunkeris, paimta ginklų(440,29).

Birželio 19 d. gavus informatoriaus pranešimą apie tai, kad Kamajų vls. Gučiūnų k. Petro Trumpicko ir Domo Grižos sodybose susirinks partizanai, rusai, dviejų kuopų pajėgomis, vadovaujamomis bataliono vado v.ltn.Šaburov ir NKGB UO operigalio tinio v.ltn.Petrov 21 d. netikėtai apsupo kaimą ir ėmė kautis su Gedimino būriu(440,29). Mūšio ir persekiojimo metu žuvo 20 partizanų, suimti 5 ir 10 rėmėjų, be to, užkardoje palikta 4-a kuopa Minčiūnų k. nukovė dar 6 partizanus(440,29). Buvo paimti ginklai, vėliava, slapyvardinis sąrašas bei atsišaukimai, sudeginta P.Trumpicko sodyba ir du klojimai(440,29).

Birželio mėn. partizanai susidūrė su sribais ir MGB prie Kiaulininkų k. Raseinių aps.; buvo sužeistas 1 partizanas(905,21).

Birželio 19 d. Tryškių vls. registrantams išdavus partizanų būrį, karinės paieškos operacijos metu žuvo 9 ir buvo suimti 2 partizanai(546,110,129).

Liepos 6 d. SSRS NKVD-NKGB komisaro pavaduotojai gen.ltn.Kobulov ir gen.ltn.Apolonov įsakymu Nr.002 pareikalavo iš operatyvinių sektorių viršininkų pažymos apie veikiančias jų ribose partizanų grupes ir dalinius(352,55). Tuo remiantis buvo nustatyti rezultatai ir pokyčiai operatyvinėje padėtyje po birželio mėn. karinių-čekistinių operacijų. Vietiniai pareigūnai šį kartą buvo santūresni galutinėse prognozėse stengdamiesi daugiau naštos permesti ant okupacinių karinių pajėgų. Pagal ataskaitas liepos viduryje Rokiškio aps. sumažėjo partizanų pasireiškimų, dėl gandų apie kariuomenės atvykimą į apskritį bei buvusių karinių operacijų(440,36). Telšių aps. liepos 1 d. vietos NKVD-NKGB skyriai fiksavo 10 partizanų grupių iš 300-320 žmonių, veikiančių mažomis grupelėmis, tačiau teisindamiesi nurodė, kad dalis jų yra "suimti SMERŠ ir nukreipti į NKVD speclagerius"(546,140).

1945 m. vasarą jau kiekviename valsčiuje stovėjo kariuomenės įgulos - garnizonai, maždaug kuopos dydžio, operacijų metu palaikantys telefoninius ryšius vieni su

kitais ir galintys išsikviesti pastiprinimus iš operatyvinių rezervų. Partizanų kraštuose garnizonų dydis siekė batalioną: 33 PP buvo išskirstytas Žiežmariuose, Žasliuose ir Vievyje, Trakuose paliekant tik štabą(516,1). Alytuje dislokuotas 220 PP išskirstytas garnizonais Simne, Merkinėje ir Dauguose(516,1,15). Okupantų karinė-organizacinė dislokacija buvo pritaikyta tiesiogiai lietuviškojo Pasipriešinimo sutriuškinimui, nesiblaškant tarp fronto užnugario objektų apsaugos, tvarkos ir saugumo palaikymo. Pagrindinė jėga tapo formuojama NKVD vidaus kariuomenės Pabaltijo apygarda (viršininkas gen.mjr.Golovko)(352,30). Vilniuje įsikūrė 1-ojo Pabaltijo fronto Užnugario apsaugos NKVD kariuomenės štabas(516,1). Okupacines pajėgas sudarė šio fronto 31 PP, 33 PP (vadas pplk.Zotov) ir 220 PP(516,33). Blokuoti Trakų ir Alytaus aps. padėjo 3-ojo Baltarusijos fronto Užnugario apsaugos NKVD kariuomenės (viršininkas gen.ltn.Liubij) 13 PP, 86 PP, 132 PP ir 220 PP(516,347). Valyti Kėdainių, Raseinių aps. bei šiaurines Alytaus ir Trakų aps. dalis turėjo 1-ojo Ukrainos fronto 31 PP, 33 PP, 220 PP ir 266 ŠP (vadas mjr.Sannikov)(516,350).

Okupantai gavo laiko rezervą ir galėjo pailginti siautimo trukmę nuo dienų ir savaičių iki mėnesių. Taip Alytaus ir Trakų aps. sandūroje esančiuose valsčiuose okupantų kariuomenė pradėjusi siautimą Varčios mūšiu birželio pradžioje, baigė ir pasitraukė tik liepos 20 d., kas buvo visiškai nebūdinga 1944 m. operacijoms(594,254). Rugpjūčio pabaigoje pradėta taikyti dar naujesnė dislokacinė taktika: po stipraus teritorijos valymo, didesni garnizonai tarsi buvo išskleidžiami nedidelėmis grupėmis, orientuotomis į pavienių ar išsisklaidžiusių partizanų paiešką. Taip 31 PP buvo išskirstytas 15 užkardų Baisogaloje, Grinkiškyje, Krakėse, Surviliškyje, Raseiniuose, Viduklėje, Nemakščiuose, Josvainiuose, Ariogaloje, Šėtoje, Pernaravoje ir Labūnavoje(516,364). 220 PP - užkardomis Butrimonyse, Jiezne, Birštone, Pivašiūnuose, Simne, Dauguose, Užukalnių k. (Daugų vls.), Nemunaityje, Varėnoje, Merkinėje, Seirijuose, Perlojoje, Marcinkonyse(516,382).

Liepos 12 d. Jūžintų vls. Kuprių k. rajone žvalgybinė-paieškos grupė iš 130 PP 4 pasienio užkardos (kuopos), "prašukavusi" miško kirtimus ir laukymes, Lapinsko sodyboje užklupo partizanus, kurie ėmė atsišaudyti pro langus(440,36). Mūšio metu buvo sudeginta sodyba su 5 žmonėmis (partizanais ir Lapinskių šeima) ir 7 žuvo bandydami prasiveržti(440,36). Lavonai nebuvo atpažinti, taiki ūkininkų šeima priskirta "banditams", o Lapinsko ūkio turtas pagrobtas ir perduotas Jūžintų valsčiui(440,36).

Liepos 13 d. Svėdasų sribai Galvydžių k. Vinco Tamošiūno namuose užklupo partizanus, kurie pro langus ėmė atsišaudyti, bet į pagalbą priešui suskubo 130 PP kareivių grupė. Mūšio metu buvo sudegintas namas, 2 sudegė viduje ir 3 partizanai žuvo, bandydami prasiveržti(440,37). Rusų duomenimis jie iš savo pusės neteko sunkiai sužeisto Svėdasų milicijos įgaliotinio(440,37). Pagal prisiminimus šis pusantros valandos trukęs mūšis vyko liepos 14 d. ryte Kamajų vls. Kurkliečių k. laukuose ir jame žuvo būrio vadas Augustas ir Jonas Baltuškos, Bronius ir Petras Budreikos, Albinas Mėginis(765,10).

Liepos 14 d. 132 PP du batalionai "prašūkavo" Kriaunų ir Obelių vls. Aleksandravėlės apylinkės Oklių miškus, tačiau partizanams laiku pasitraukus iš šių vietovių, buvo suimta tik 10 "rėmėjų"(440,37). Liepos 15 d. 137 ŠP 9 kuopa, dislokuota Imbrade, vadovaujama ltn.Tustanovskio, įvykdė puolimą prieš Adrikavos miške besilaikantį B.Vaičėno-Lordo partizanų būrį(440,37). Apie 15 val. rusai surado parti-

zanų stovyklavietę trijuose bunkeriuose, tačiau šie priešą pasitiko apkasuose, pasirenę žiedinei gynybai. Mūšio metu partizanai surado kuopos silpnąsias vietas ir sugebėjo prasiveržti ir pasislėpti. Apie 17 val. atvykusios 137 ŠP pagrindinės pajėgos partizanų nerado ir persekiojimas jokių rezultatų nedavė(440,37). Okupanto ataskaitoje ši nesėkmė suversta Imbrado garnizono viršininkui, vykdžiusiam operaciją svetimo valsčiaus teritorijoje iš anksto nepranešus Obelių NKVD viršininkui, tačiau iš tikrųjų tai buvo klasikinė partizanų pergalė (išėjimas iš po kariuomenės smūgio). Partizanai nebuvo užklupti netikėtai, atmušė pirmą puolimą, nuspėjo galimą rezervų pritraukimą ir nusprendė veržtis visu būriu, o ne pakrikti pavieniui.

Rugpjūčio mėn. partizanas Kostas Breivė su Jonu Šarkanu grįžo į savo namus Bygailiuose, Subačiaus vls., kur jų laukė 5 kareivių pasala(760,12). Pasalaujantys rusai per radiją išsikvietė pagalbą, tačiau partizanams, nors ir sužeistiems, atsišaudant pavyko ištrūkti(760,5,12). Rugpjūčio 15 d. Krekenavos vls. Grinkų k. partizanų žvalgai pateko į rusų pasalą, žuvo Šarkis(sl.)(774,150),

Liepos mėn. 14-os divizijos 211 ŠP jėgomis surengta dar viena didelė karinė operacija Kaišiadorių, Žiežmarių ir Žaslių vls.(549,47). Jos metu liepos 12-14 d. Beišt-rakio miške buvo suimta 15 partizanų, tarp jų sužeistas Edvardas Brazauskas-Aras ir kt.(549,56).

Rugpjūčio 9 d. užverbuota ryšininkė išdavė A.Urbanavičiaus-Siaubo bunkerį, įrengtą Semeliškių vls. Šuolių k. pas ūkininką Butinską klojime: žuvo keletas partizanų su vadu, o 14 d. Jagielonių miške sribai nušovė dar du vyrus(549,137).

Liepos mėn. kariuomenė apsupo Lazdijų aps. Kibyšių mišką: mūšio metu žuvo 30 partizanų, rusai neteko ne mažiau, bet paėmė trofėjų(737,29).

Liepos 13 d. mūšyje su NKVD rytiniame Žuvinto ežero krante žuvo du Dzūkų būrio partizanai(531). Rugpjūčio 3-10 d. buvo suplanuota ir pravesta trečioji Žuvin-to-Palių valymo operacija 132 PP pajėgomis, paremiant šarvuočiais, tanketėmis, lengvąja artilerija ir net žvalgybine aviacija(531). Rugpjūčio 4 d. buvo pradėtos telkti prieš kovinės pajėgos ir 6 d. pelkės buvo apsuptos žiedu, aviacijos pagalba nustatyta partizanų dislokacijos vieta ir pradėta "šukavimo" operacija: kareiviai krėtė švendrynus ir plaukiojančias salas-kines, kai kur užklupdami pavienius partizanus ar nedideles grupeles, į kurias pavojaus akivaizdoje pasidalino būriai(531; 44,110-111). Rusai iš pabūklų ir minosvaidžių apšaudė salas, kur buvo pastebėti partizanai ar jų stovyklų pėdsakai, skandino jų valtį, ežero krantai kas 100-200 m buvo blokuoti pasalomis, o žvalgybinės valtys su kareiviais naršė protakas; partizanai gi stengėsi išeiti iš apsupties, pernešdami valtį ar perplaukdami jomis į nepavojingas vietas, vyko nuolatiniai susišaudymai.

Šių kelias paras trukusių "vandens" kautynių metu žuvo 12 partizanų: Antanas Durneika-Žvirgždas, Juozas Karalius-Giunteris, Vytautas Lietuvninkas-Sakalas, Vytautas Linonis, Juozas Marčiukaitis, Antanas Mcškelevičius-Tigras, broliai Juozas ir Jurgis Stanynai, Jurgis Žukauskas ir kt., nemažai sužeistų(44,102,116-117). NKVD duomenimis buvo nukauta 17 "banditų", bet tik 9 lavonai nuvežti į Simną, likusieji "nuskendo su valtimi"; be to dalis žuvusiųjų nuvežti į Marijampolės aps. valsčius (Liudvinavo ir kt.)(531). Pagrindinės junginio pajėgos, vadovaujamos mjr.S.Staniškio-An-tanaičio, dar prieš prasidedant apsupimui per Palias išėjo iš apsupimo į Buktos miško pakraštį, o 10 d. ryte per Dovinės žiotis į Miknionių raistą išėjo ir paskutiniai

Vidugirio partizanai(531: 44,115). Okupantų aukos nenurodomos, bet jos buvo nemažesnės už partizanų nuostolius.

Liepos antroje pusėje buvo surengtos paskutinės masinės apskričių valymo operacijos Žemaitijoje, tuo užbaigiant trečiąją ofenzyvą. Pirmutinis smūgis teko Raseinių aps., kur liepos 16 d. duomenimis buvo nustatyta 12 būrių su 250 partizanų ir 292 numatyti suimti filtracijai asmenys bei 165 ištremtini partizanų šeimų nariai (tarp jų būrio vado J.Venclausko motina ir keturios seserys, ir t.t.), apibrėžti 7 rajonai, į kuriuos telkėsi dėl giminystės ryšių bei rėmėjų tinklo partizanai(684,1,32). Operacijos metu buvo numatyta keturiais etapais "iššukuoti" Zvegių-Žaiginio, Godlaukio, Paupio, Dubysos, Girdžių, Žalpių miškus bei mažus miškelius į šiaurę nuo Viduklės ir Nemakščių(684,1). Pirmuoju etapu keturiomis karinėmis grupėmis, kariuomenės rezervu ir operatyvinių grupė turėjo būti išvalyti Ariogalos-Betygalos ir Šiluvos vls., antruoju - Raseinių, Tytuvėnų ir Girkalnio, trečiuoju - Kelmės, Viduklės ir Nemakščių, ketvirtuoju - Viduklės, Šimkaičių ir Jurbarko vls.(684,1). Iš viso operacijai vykdyti okupantai sutelkė virš 5800 kareivių, paskutinam etapui skiriant net 2200(684,1).

Liepos 22 d. NKVD kariuomenė apsupo partizanų stovyklą Raseinių aps. Virtukų miške. Keturi Vėgėlės rinktinės būriai - 54 partizanai (iš jų 5 moterys), vadovaujami kpt.J.Čeponio-Rimanto ir kpt.J.Žemaičio-Liudo, nuo 10 iki 13 val. kovojo įnirtingą mūšį(905,30). Partizanai gynėsi apkasuose, 6 kulkosvaidžių, 24 automatų, 14 šautuvų, pistoletų bei granatų ugnimi. Persvarai esant priešo pusėje, vėgėliečiai nusprendė trauktis ir prasiveržė pro apsupties žiedą; traukiantis labiausiai nukentėjo Liolių būrio vyrai. Kautynėse žuvo 15 partizanų (tarp jų 3 moterys): Gailius-Berankis, Globys, Jankauskas-Žirgas, Jankauskas-Katinas, P.Markevičius-Pranckus, Rožanskas-Banys, Rudis-Stumbras, Venslauskas-Balandis, Lydys(sl.), Vyturys(sl.), štabo ryšininkė Janina Elzbergaitė-Lelija, gydytoja J.Čepaitė-Žibutė, Gailiūtė-Voverė ir kt., 2 sužeisti, į okupantų rankas pateko rinktinės operatyvinių dokumentų(8,209; 905,19,30,31,33-36). Žuvusiųjų kūnai buvo nugabenti į Raseinius, NKVD būstinės kiemą(905,19). Okupantus, pagal gyventojų pasakojimus, nukautus ir sužeistus išvežė mašinomis(449). Po mūšio dar buvo suimta ryšininkė Bogušaitė ir kt.(905,36).

Liepos 26 d. 3 val. ryto prasidėjo masinė karinė operacija prieš partizanų junginius Šiaulių, Mažeikių ir Telšių aps. trijų pasienio pulkų ir vieno NKVD vidaus kariuomenės pulko, t.y. ištisos divizijos pajėgomis pagal planus, parengtus pagal apskričių NKVD-NKGB skyrių medžiagą(411,136).

Rugpjūčio 6 d. Baršių miške (Ylakių-Sedos vls. riba), 32 km į pietvakarius nuo Mažeikių agentas išdavė Algirdo Jasmono partizanų grupę. Kuopa NKVD kariuomenės apsupo ir sunaikino būrį, žuvo 12 žmonių, tame tarpe vadas, sudeginta daržinė iš kurios atsišaudė vienas partizanas; priešo nuostoliai apie 20 nukautų ir sužeistų(411,46-47).

Tam tikra dalis kautynių 1945 m. vasarą buvo tiesiog apmaudus nesusipratimas ir pernelyg lengvabūdiškas priešo vertinimas puolamojo partizanų karo kulminacijoje. Birželio pabaigoje Veprių vls. Pakalnės k. Tamošiūno sodyboje 3 partizanai išvydę stribus nusprendė kautis ir eilinį kartą juos pamokyti, tačiau šie pasirodė besą priešakiniai rusų karinės manevrinės grupės žvalgai: nelygiame mūšyje prieš 150 priešų, du partizanai žuvo(468). Liepos mėn. po įvykdyto maisto gurguolės antpuolio Eržvilko-Skaudvilės kelyje, kitą dieną NKVD kareiviai atsekė partizanų stovyklą Purviškių-

Pašaltuonio miške; mūšio metu žuvo 2 ir keli sužeisti partizanai iš Rolando būrio(8,17).

CIVILIŲ TERORIZAVIMAS IR KITOS SLOPINIMO PRIEMONĖS

Greta karinių operacijų okupantai vėl sustiprino civilių gyventojų terorą ir įbauginimą, siekdami atkirsti partizanus nuo jų rėmėjų, o taip pat įveikti atkakliausius besislapstančiuosius. Kiekvieną partizaninės veiklos pasireiškimą turėjo lydėti aplinkinių gyventojų įbauginimo akcijos, tiesioginis kerštas "banditų" rėmėjams deginant jų sodybas, atimant turtą, suimant ir tremiant partizanų ar jų artimųjų bei rėmėjų šeimas. Sodybų deginimas, lavonų niekinimas tapo įprastu reiškiniu.

1945 m. vasarą Pumpėnų vls. buvo nušauti Antanas Mozūras, Petras Ragažinskas su motina Elžbieta Ragažinskiene, kurių kūnai buvo niekinti Pumpėnų miestelio aikštėje(257). Kavarsko vls. Veršelių k. sudegino Pivorų, Troškūnų miške - eigulio Sukevičiaus, Karsevičiaus, Piktagalių k. -Tumaitės namus, nušovė ją ir besislapstantį giminaitį Tumą(745,107-108).

Birželio pabaigoje sribai apšaudė ir sudegino po sodybą Subačiaus vls. Kandrelių ir Kirkėnų k.(256). Birželio 28 d. baudėjai sudegino 8 partizanų giminių sodybas Krinčino vls.(565,12).

Liepos mėn. Šiaulių aps. Užvenčio vls. Ušnėnų k. Užvenčio garnizono kareiviai ir sribai nukankino ir gyvus sudegino Banių šeimą: tėvą, motiną ir besislapsčiusi sūnų jų pačių sodyboje(259). Liepos 1 d. po mūšio su partizanais Daugailių vls. baudėjai nužudė keturis Šlepečių k. ūkininkus: Joną Žuklį (sudegino), Praną Daubarą, Joną Medinį bei Joną Lumpicką ir sudegino 2 klojimus(666). Liepos 11d. Kupiškio NKVD Biriečių k. nužudė Vladą ir Adomą Žąsinus(258). Liepos 13 d. Kamajų vls. kareiviai ir sribai Nečionių k. nušovė grįžtantį iš malūno ūkininką Antaną Budreiką, o rugpjūčio pradžioje ir jo pusbrolių Albiną Kuokšį k.(631). Liepos 14 d. baudėjai naikino Kurkliečių k.: buvo sudegintos 5 sodybos, nušauti ir sudeginti apie 10 žmonių, tame tarpe senukai, moterys ir vaikai(667).

Rugpjūčio mėn. Rozalimo vls. garnizono kareiviai ir sribai sušaudė Radvilionių pieninės meistrą Joną Poželą ir ūkininką Joną Dočką, vežančius sviestą į Panevėžį, nusikaltimą suverčiant "banditams"(626). Rugpjūčio 6 d. Šilavoto sribai Išlauže nušovė besislapstantį bėglį iš rusų kariuomenės Kostą Matulevičių, sudegino sodybą ir pamiškėje sušaudė jo tėvą Petrą Matulevičių bei siuvėją Antaną Klimą(43,120).

Ypač ryškiai okupantų teroro politiką atskleidžia Lūšio partizanų grupės - Martyno Vičkačkos-Vasaros ir jo bendražygių istorija. Rugpjūčio 4 d. naktį į 5 d. partizanai Onušio, Daugų ir Alovės vls. vienu kartu sunaikino vietos kolaborantus (sribus bei šnipus). Atsakydami į tai, rusai surengė operaciją, kuri laikytina kulminacine baudžiamojo teroro politikoje. Operacijai vykdyti į Onušio vls. atvyko pats Vilniaus opersektoriaus viršininkas plk.Rudyko, Trakų ir Alytaus apskrinių NKVD ir NKGB viršininkai, LSSR NKVD-NKGB opergrupė ir gen.mjr.P.Vetrovas(594,145). Operacijos eigą kontroliavo Maskva: rugpjūčio 7 d. gen.ltn.I.Tkačenka pranešė NKVD komisarui L.Berijai ir NKGB komisarui V.Merkulovui, kad duotas įsakymas suimti

partizanų rėmėjų šeimas, konfiskuoti jų turtą, ir kartu prašė leidimo "visus pagautus teroristus ir jų rėmėjus viešai sušaudyti arba pakarti vietoje"(594,144).

Maskva nedelsdama atsakė: kol nebus sugauti partizanai, P.Vetrovui ir Rudykai draudžiama grįžti į Vilnių, nurodyta apie operacijos eigą pranešinėti kasdien, "su teroristų šeimomis ir rėmėjais susidoroti pačiu žiauriausiu būdu. Visas šeimas išskelti, turtą konfiskuoti. Sankciją šaudyti ir karti gausite papildomai"(594,147). Iki 9 d. vykdytas "šukavimas" jokių rezultatų nedavė, tačiau baudėjai suėmė 60 žmonių, o Kareivonių k. nužudė tėvą ir sūnų Striužickus(549,128). Gyventojai, kas tik gyvas slėpėsi, kariuomenei artinantis viską metę bėgdavo: tiek Klepočių, tiek Migučionių tragedijos buvo aiški pamoka, ko galima laukti iš baudėjų.

Siekiant atkirsti partizanus "nuo slėptuvių ir tiekimo bazių" rugpjūčio 15 d. Onušio ir gretimuose Semeliškių, Aukštadvario, Daugų ir kituose valsčiuose turėjo būti vienu metu ištremta 123 šeimos (96 iš Alytaus ir 32 iš Trakų aps.)(516,372). Per operaciją ištremtųjų atsirado daugiau - 128 šeimos: iš Onušio vls. buvo ištremtos 33 šeimos (115 asmenų), iš Semeliškių vls. 5 (25 asmenys), Aukštadvario vls. Semenavičiaus iš Čižiūnų k. šeima ir t.t. (kai kuriuo atveju keršyta ir už A.Ramanausko-Vanago bei DKR partizanų veiksmus)(594,254; 246,304; 516,353).

Trėmimams buvo sutelktos didžiulės karinės pajėgos: 13 PP, 86 PP ir 220 PP, 266 ŠP batalionas, 105-oji atskiroji pasienio manevrinė grupė, 40 vietos NKVD-NKGB skyrių operatyvininkų, 620 sribų, 60 automašinų(516,372). Vienai tremtinių šeimai išgabenti buvo skirtas 1 NKGB operatyvininkas arba NKVD karininkas, 2-4 sribai, valsčiaus pirmininkas ir grupė kareivių atsižvelgiant į atstumą, operatyvinę padėtį, šeimos svarbą, bet ne mažiau kaip 8-10 žmonių konvojui ir ne mažiau kaip 5 žmonės tremiamos šeimos turtą surašinėjančių kolaborantų apsaugai(516,372). Tremiamų šeimų sąrašai buvo įteikiami pora valandų prieš operacijos pradžią, ir baudėjų grupės tuojau pat išvykdavo į vietą. Konspiracijos sumetimais neleista niekam pasišalinti; dviem šeimoms buvo skiriamas 1 sunkvežimis(516,372). Ištremtųjų išgabenimo stotimi pasirinkta Varėna, tarpiniai punktai - valsčiuose, maršrutus saugojo trijų pasienio pulkų pajėgos, o stotį 86 PP apsupęs žiedine gynyba. Operacija prasidėjo 4 val. ryto ir baigėsi 16 val. vakaro, sulaipinus tremtinius į vagonus(516,373).

Po šios teroro "pamokos" rusai griebėsi apgaulės: baudėjų grupių vadams "žvalgybos tikslu" buvo suteikta teisė "atleisti" kai kurias šeimas nuo trėmimo, siekiant prisivilioti deryboms gimines ir artimuosius; kvietė registruotis, žadėjo nebausti ir pan.(316,353). Antai Semeliškių vls. Zabaraukos k. ltn.Taranenko prisiviliojo deryboms vieną kaimo moterį ir "dovanojo" atleidimą nuo trėmimo su sąlyga, kad įtikintų ir kitus kaimo gyventojus (ne vien partizanus) nesislėpti nuo kareivių(316,353). Toks rusų karininko "humanizmas" (prisiminimuose jis supriešinamas vietos NKVD-NKGB viršininko "žiaurumui") lėmė, kad rugpjūčio 17-19 d. Semeliškių vls. atėjo registruotis 11 partizanų, tarp jų būrio vadas Pranas Stasiūnas-Bijūnas(516,361).

Vykstant "gero" ir "blogo" milicininko žaidimams kai kurie partizanai neatlaikė psichologinio terorizuojamų ir apgaudinėjamų giminių bei artimųjų spaudimo, sudėjo ginklus ir mėgino registruotis, tačiau dauguma iškart buvo suimti. Onušio vls. rugpjūčio mėn. buvo nužudyti 8 partizanai (ar pavadinti jais) ir suimti 89 partizanai bei rėmėjai, tarp jų ir ėjęs registruotis būrio vadas M.Vičkačka-Vasara(246,304).

Rugsėjo 30 d. Onuškyje surengtas "parodomasis NKVD Karinio Tribunolo pro-

cesas", kuriame buvo "teisiami" pasidavę M. Vičkačka-Vasara ir kiti 5 partizanai, jiems buvo pristatyta visa atsakomybė už kolaborantų likvidavimą(549,235). Teismo spektaklis (bent jau režisūrinėje versijoje) turėjo būti "įspūdingas": procese dalyvavo 500 aplinkinių vietovių gyventojų, "apsipildamas prakaitu" Vičkačka pasakojo apie "žmonių pjaustymus", nuosprendis sušaudyti buvo sutiktas "audringais plojimais ir pritariančiais šūksniais", o advokatui iš salės buvo "paduotas raštelis, kaip jis galės ginti tokius nusikaltėlius". Po teismo surengtas mitingas, kuriame rėkavo penki kalbėtojai(549,235-237). Iš tikrųjų tai buvo įprastinė teismo parodija; joje gal ir dalyvavo keliasdešimt kolaborantų bei sribų, kuriems "procesas buvo verčiamas į lietuvių kalbą". Nebuvo "masiško ir entuziastingo liaudies pasmerkimo", nes viešai pakarti okupantai neišdrįso ir "nuteistieji" iškart buvo sušaudyti. Generolai I.Tkačenka, P.Vetrovas, Rudyka, maršalas L.Berija laimėjo procesą prieš jaunesnįjį puskarininkį Vičkačką, bet Lietuvoje dar kovojo šimtai puskarininkių ir karininkų... Panašus "viešas procesas" buvo surengtas Truncei, skiriant sušaudymą(594,254).

Vykstant okupantų teroro orgijai padidėjo sribų vaidmuo. Po 1945 m. pavasario bėgimo iš sribų ir pačių okupantų atlikto valymo nuo nepatikimo "elemento", sribų gretose liko daugumoje okupantų administracijai ištikimi asmenys, patikrinti plėšikavimų, areštų metu ir susirišę su naujaisiais šeimininkais krauju. LSSR "vyriausybės" 1945 m. sausio 31 d. ir birželio 7 d. nutarimais prie apskričių vykdomųjų komitetų buvo sudaryti aktyvesnių kolaborantų valstybinio aprūpinimo ir buities sutvarkymo skyriai, be to, partizanų nukautų okupacinės administracijos pareigūnų ir sribų šeimoms buvo skiriamos vienkartinės pašalpos ir vietinės reikšmės asmeninės pensijos(229,41).

1945 m. pavasarį buvo įgyvendintas dar gruodžio mėn. parengtas planas prie kiekvieno valsčiaus sudaryti sribų būrį. Taip pat buvo sudaryti "savignyos" būriai didesniuose miesteliuose, išdalinti ginklai sovietiniams aktyvistams. Sribų pagrindinis uždavinys buvo vedžioti garnizonų kareivius, daryti kratas, statyti pasalas partizanų pasirodymo ir perėjimo vietose. Vedliais buvo parenkami tokie sribai, kurie gerai pažinojo tą kraštą.

Stribams jokios atsakomybės nebuvo: galėjo nušauti, sumušti, suimti kas nepatiko, o vogti ir plėšti kiek širdis geidė(345,18). Jau nuo 1945 m. pavasario masinis sribų bei milicijos marodieriavimas keičia ir pridengia kariškių marodieriavimą. Ieškodami ginklų, partizanų stalčiuose, spintose, podėliuose, sribai vogdavo laikrodėlius, auksinius žiedus(565,9). Birželio 7 d. Biržų aps. Pumpėnų vls. Kriklėnų parapijoje NKVD kareiviai suvarė žmonės į mitingą, kuriame grasino dėl partizanų rėmimo, o tuo metu kiti klebonijoje darydami kratą pavogė 300 červonų, žiūronus, skėtį, tabokinę, bandė pagrobti kunigų paltus(565,9-10).

Liepos 9 d. Daujėnų sribai darė kratas pas stambesnius ūkininkus Smilgių, Baukų ir Daujėnų k. ir, vietoje miškinių ir ginklų, prisigrobė įvairių daiktų(536,13). Pavojuje atsidūrė bet kuris didesnis ("buožės") ūkis, kur visada buvo galima rasti ko pasi-plėšti. Liepos 15 d. Barklainių k. Juozo Baniūno ūkyje darant kratą plėšė viską, net vaikų rūbelius ir seną avalynę(536,14).

Sribų marodieriavimas buvo žymiai pavojingesnis ir skausmingesnis negu pakrikusios rusų kariuomenės ar jos dezertyrų plėšikavimas 1944 m. Kadangi gyventojai buvo plėšiami ir terorizuojami sovietų valdžios, milicijos (teisėtvarkos apsaugos ins-

titucijos) vardu, nukentėjęs nuo stribų ar milicininkų žmogus vargiai galėdavo rasti teisybę, o juo labiau sulaukti atpildo, o ir nedrįsdavo to daryti, nes "teisėtvarka" nuo 1944 m. evoliucionavo tik į blogąją pusę savivalės prasme. "Mums Stalinas leido" – tokia buvo stribų ir kitų apsiginklavusių pareigūnų bei aktyvistų elgesio formulė.

Stribų siautėjimas priklausė ne vien tik nuo ten patekusių žmonių asmeninių savybių. Pagal savo funkcijas jie buvo panašūs į pėdsekius ir sarginius NKVD-NKGB šunis ir kaip tokių stribų agresyvumas ir aktyvumas buvo aukštesnės vyresnybės pagal aplinkybes kurstomas, skatinamas ar prilaikomas. Kitaip tariant, nebuvo tokio stribų nusikaltimo apie kurį nebūtų informuoti jų tiesioginiai viršininkai iš NKVD-NKGB. 1945 m. planuojamos operacijos, turinčios tikslą giliai įsiskverbti bei išaiškinti visą pagrindinio tinklą, rodė okupanto struktūrų profesionalumo augimą, ir vargu ar NKVD-NKGB skyriai būtų atlaidžiai žiūrėję į sekamo subjekto sunaikinimą. Atlaidus požiūris į stribų veiksmus liudijo, kad už "šaulio", "kepurių partizanams siuvėjo", "banditų posobnikų" ir "banditų-odinočků" kategorijų slėpėjo taikūs civiliai asmenys, kurių įbauginimui ir buvo sankcionuotas šis neteisminis teroras. Įsakyme apie legalizacijos tvarką kaip tik kalbama, kad "amnestijos" metu NKVD-NKGB apskričių ir valsčių skyrių vadovai "sulaikytų"(!) stribus nuo susidūrimų su užsiregistruojančiais.

Stribų teroras buvo dalis bendrojo okupantų vykdomo neteisminio politinio ir kriminalinio teroro, kuris buvo naudingas ir psichologiškai. Lietuvių tautoje, ypač paprastų žmonių tarpe, pradedamas formuoti stribų-partizanų ir liaudies gynėjų-banditų tarpusavio lietuvių konflikto stereotipas, rusui užgrobėjui pasitraukiant į eilinių žmonių nematomus užkulius, tuo būdu pradedant užglaistyti agresijos metu rusų kariuomenės sukeltą psichologinį šoką.

Istorikui tenka išsklaidyti ir "padoraus rusų karininko" bei "išgamos lietuvio stribo" mitą. Jeigu 1944 m. rusų marodieravimas buvo pusiau legalus ir sankcionuotas tik politinių bei ideologinių sumetimų, tai 1945 m. stribų bei milicijos siautėjimas jau vyko teisėtvarkos vardu. Trečiasis marodieravimo lygmuo jau buvo valstybinė politika, kuri geriausiai atsiskleidžia lyginant nacių bei komunistų lagerių tvarką: vienoje žmonės "humaniškai" buvo iškart nuodijami dujų kamerose, kituose irgi "humaniškai" naikinami alinant vergovinių darbu bei badu. Rusų karininkas stabdė stribų siautėjimą ne dėl humanizmo ar teisingumo, bet tam, kad būtų galima gauti naudos ir ta nauda atitektų "socialistinei valstybei", Sovietų Sąjungai, kurios atžvilgiu jis buvo "patriotas".

1945 m. vasarą partizanai susidūrė ir su platesne provokacinių dalinių veikla. Šiuos dalinius organizavo SMERŠas, prisidengęs "vokiečių kareivių", pabėgusių iš nelaisvės ar besitraukiančių iš apsupimo, legenda. Apie 200 provokatorių gauja, pakeliui plėšikaudama ir provokuodama įtartus partizanų ryšininkus birželio antroje pusėje patraukė Biržų ir Panevėžio aps. pasieniu nuo Salamiesčio ir Alizavos link Panevėžio(745,510). Iš pradžių "vokiečiai" bandė išprovokuoti susitikimams partizanus, ypač jų vadus, ir taip juos paimti gyvus ar sunaikinti. Tačiau Vabalninko-Kupiškio partizanai buvo pakankamai atsargūs, susitikimams parinko mokančius vokiškai partizanus ir tokiu būdu provokatoriai buvo iššifruoti. Kpt.A.Tindžiulis-Dėdė per ryšininkus bandė perspėti tolimesnius partizanų būrius(745,468).

Birželio 27 d. "vokiečiai" Subačiaus vls. Žaliojoje girioje paėmė gyvus 4 partizanus, tarp jų du vadus A.Birbilą-Baltušį ir A.Sabaliauską-Markušką. 29 d. ryte apsi-

meteliai "vokiečiai" pasirodė Daujėnų vls. Mikėnų k. ūkininko Juozo Indrilionio, kurio brolis Povilas partizanavo, sodyboje(777,99). Kadangi jie vežėsi sužeistą Vytautą Zubavičių-Sešką iš Žaliosios girios, daujėniečiai partizanai nusprendė susitikti(777,99). Susitikimo metu prie Porijų k. partizanų atstovai S.Masilionis-Beržas, Edvardas Garbašauskas ir Pranas Bubrevičius iš karto buvo nušauti, vėliau kitoje vietoje buvo suimti dar 3 partizanai(777,99-100). Liepos 1 d. provokatoriai pasirodė Krinčino vls. Maženių miške, apiplėšė 4 ūkininkus, žiauriai nukankino Valentą Navaką iš Levaniškės k.: išbadė akis, sąnarius, įkišo į burną pliauską(565,13). Traukdamiesi atgal link Salamiesčio, Vabalninko vls. Beržynės k. nušovė Aukštikalnį ir užmušė jo namuose sužeistą partizaną, Stuburų k. nušovė ryšininkę(745,470).

Kartu su tiesioginėmis karinėmis-čekistinėmis operacijomis prieš partizanus, okupantai taipogi ėmėsi ir kitų priemonių, stengiantis apriboti partizaninės galios šaltinius. Liepos 19 d. SSRS NKVD komisaro pavaduotojas gen.plk.A.Apolonov ir SSRS NKVD-NKGB įgaliotinis Lietuvai gen.ltn.I.Tkačenko operatyvinių NKVD-NKGB sektorių ir apskričių valdybų viršininkams nurodė imtis priemonių išaiškinant nelegalės partizanų gydymo vietas ir aprūpinimo medikamentais šaltinius, tuo tikslu suaktyvinant agentūros ir informatorių tarp gydytojų, medicinos seserų, felčerių ir vaislininkų veiklą, 2-3 kartus per mėnesį tikrinti visas apskričių bei valsčių ligonines ir čia besigydančius ligonius, išpėti visus ligoninių vedėjus pranešti apie visus sužeistuosius, atgabenantus į ligoninę(303,62-63).

Liepos 15 d. LSSR NKVD-NKGB direktyva Nr.31 nurodė ypatingą dėmesį atkreipti į agentūros iš merginų - studentų, moksleivių, tarnautojų - verbavimą, siekiant išaiškinti LLA ir LPS organizacijas(511,15). Okupantas siekė pažeisti efektyviausią pasipriešinimo ryšių grandį iki tol neatkreipusią į save per daug dėmesio.

Kulminacija šalutinių slopinimo priemonių taikymo grandinėje buvo pirmasis antrosios okupacijos metu visuotinis gyventojų ištremimas. Trėmimo operacijos buvo suderintos su karinėmis operacijomis ir vykdomos kariuomenės. 1945 m. tremiant partizanų Kemeklių šeimą buvo nušautas Juozas Kemeklis, 20 ha ūkio savininkas, iš 8 vaikų - du sūnūs su motina buvo ištremti(526,13). 1945 m. Obelių vls. Antanašės k. Mykolas Žaržojus už tarnybą policijoje buvo nuteistas 25 metams, sudeginti 9 ha ūkio trobesiai, motina ir netekėjusi sesuo ištremtos - partizano Juozo Žaržojaus-Jazmino šeima(503,22). Liepos 17 d. buvo ištremti A.Kaukolio-Pavasario artimieji - Kaukolių šeima: motina, dvi seserys ir brolio žmona su dviem mažamečiais sūnumis(506). Rugpjūčio 29 d. iš Marijampolės aps. Veiverių vls. Girininkų k. ištremė partizano Vinco Baltrukonio tėvus, broliui ir seseriai pavyko pasislėpti(574).

Iš Trakų aps. rugsėjo pabaigai buvo ištremtos 77 šeimos iš 295 asmenų(550,221). Rugpjūčio 15 d. iš Onušio vls. ištremta 27 šeimos iš 84 žmonių, Semeliškių vls. -5 iš 25 ir Aukštadvario -1 iš 6(549,136). Pagal okupantų statistiką lapkričio 1 d. jau buvo ištremtos 1204 partizanų šeimos iš 4479 asmenų ir konfiskuoti 1627 ūkiai(680,63).

1945 M. RUDENS KOREKTYVOS

Lyginant 1945 m. vasaros ofensyvą su 1944-1945 m. žiemos aiškiai matyti didžiuliai kiekybiniai ir kokybiniai pokyčiai - okupantai sutelkia ne tik gausesnes karines

pajėgas, bet yra surinkę žymiai daugiau ir išsamesnės informacijos, taikomos masinės demoralizacijos ir apgaulės priemonės, toliau vystoma įkaitų ėmimo taktika ir visuotinių represijų sistema. Tačiau nepaisant visų priemonių, kurių imtasi, siekiant palaužti Pasipriešinimą, jo slopinimo eiga ir rezultatai pasiekti 1945 m. vasarą nepatenkino okupantų, kurie matyt tikėjosi daug daugiau.

Rugpjūčio 23 d. sovietinės-okupacinės administracijos vadovas M.Suslov atkreipė dėmesį, kad vietiniai komunistai "neleistinai pasyvūs kovoje už banditizmo likvidavimą, perleidę visą kovą su banditizmu NKVD-NKGB organams"(312,3). SSRS NKVD-NKGB įgaliotinis Lietuvai I.Tkačenka savo srityje "taršė" karinių dalinių vadus: "Tokių gėdingų mūsų kariuomenės ir organų darbo rezultatų, kaip pirmą rugsėjo penkiadienį, nebuvo nuo respublikos išvadavimo pradžios. Dvidešimt pulkų per penkias dienas užmušė tik 56 ir suėmė 158 partizanus"(309,44). SSRS NKGB komisaro pavaduotojas B.Kobulov rugsėjo 1 d. įsakymu nurodė SMERŠo viršininkams ir kariams prokurorams bausti neveiklių dalinių vadus(309,44).

Rugpjūčio mėn. buvo konstatuota, kad Klaipėdos GO NKGB dirba nepatenkinamai, agentūrinis darbas blogas, neturi konspiracinių butų, rimtų agentūrinių išaiškinimų(542,132). Rugsėjo mėn. apleista agentūrinė veikla Šakių aps., kur agentūrinis tinklas nebuvo veiksmingas prieš pagrindinį(162,202). Ukmergės UO NKGB agentūrinio-operatyvinis darbas spalio mėn. buvo "ypač žemame lygyje", nebuvo rimtos informacijos, o ataskaitai atkišta medžiaga "pati paprasčiausia eilinė antisovietščina - iš esmės tuščio veikimo rezultatai"(208,225). Trakų aps. iki rugsėjo mėn. NKGB nesugebėjo įvesti nei vieno vidinio agento į partizanų tarpą! (246,297). Praktiškai nei vienas NKVD-NKGB apskrities skyrius nebuvo teigiamai įvertintas, o blogiausiai - Pagėgių, Šilutės, Joniškio, Kretingos, Trakų, Telšių, Vilkaviškio ir Ukmergės NKGB skyriai(691,82). Telšių aps. skyrius ir gruodyje nepasiekė norimų rezultatų iš agentūrinio-operatyvinio darbo ir tebeveikė rimta "antitarybinio nacionalistinio pagrindžio bazė"(163,130).

Registracijos išdavoje buvo nutrauktas masinis mobilizacijos boikotas, tačiau iki tikros pergalės dar buvo toli. Giluminė užsiregistravusiųjų skaičiaus analizė rodo, kad okupantai nors žymiai sumažino "nelegalų" skaičių, tačiau slopinimo prasme nuslydo organizuoto Pasipriešinimo paviršiumi. Šakių aps., kur aktyviai buvo organizuojama Tauro apygardos Stirnos rinktinė, nuo birželio 1 iki rugpjūčio 20 d. buvo legalizuota tik 455 žmonės - 34 iš būrių, 146 pavieniai besislapstantys, laikyti "banditais", 66 "dezertyrai" ir 209 vengiantys mobilizacijos(162,182). Trakų aps. rugsėjo pabaigai buvo legalizuoti 2773 asmenys, iš kurių 1206 vengiantys mobilizacijos ir 27 dezertyrai - per tris ataskaitinius mėnesius(550,218-220). Tačiau iš užsiregistravusių kaip vengusių mobilizacijos tik 21 buvo anksčiau paieškomi, o 1185 asmenys atsirado "nežinia iš kur"; tebeieškomi 113 dezertyrų, pašauktų iš apskrities ir 278 dezertyrų iš kitur(550,218-219). Skaičiai liudijo, kad šaukimų boikotą keitė daug pavojingesnis - tarnybos rusų kariuomenėje boikotas - dezertyravimas.

Rugsėjo mėn. nurodyta sukurti masinį informatorių tinklą kaimuose ir miestuose (visose didesnėse valstybinėse įstaigose ir įmonėse), siekiant juo apipinti Lietuvą(208,220,223). Tarp įprastinių nurodymų agentūriniam darbui ypač pabrėžta daugiau verbuoti agentūrą iš pagrindžio ir partizanų, naudojant kompromituojančią medžiagą; prieš suimant pavienį partizaną ištirti galimybes įtraukti jį į agentūrinį

tinklą(162,202). Įvertinant dvasininkijos moralinį pasipriešinimo palaikymą ir organizacinę veiklą, nurodyta stengtis įsigyti "kvalifikuotos agentūros iš jos tarpo"(208,226). Galiausiai reikalaujama esminio persilaužimo darbe su agentūra, nukreipiant ją į pasipriešinimo vadovybės ir štabų atskleidimą(208,226).

1945 m. vasarą kiekybiškai išaugęs NKGB-NKVD informatorių ir agentų tinklas buvo pradėtas labiau specializuoti. Rugsėjo mėn. Ukmergės aps. iš 291 agento bei informatoriaus paskirta miestui - 52, kaimui - 152, inteligentijai - 28, jaunimui - 38 ir dvasininkijai - 21(208,198). Tarp Kauno universiteto profesūros įterptas agentas Popov(a.sL) išdavė nemažai buvusio antinacinio pagrindžio dalyvių iš LLK Sąjungos, Kovos Vienybės(593,118).

Agentūra buvo verbuojama iškviečiant į miliciją, karinį komisariatą, o kaimuose valstybinėse įstaigose(542,134). Susitikimai su agentūra dar labiau slepiami, ieškoma vis naujų būdų priimti ir perduoti žinias. Rudeniop jau visa agentūra miestuose buvo priiminėjama konspiraciniuose butuose, miesteliuose - turgaus dienomis valsčių įstaigose, vakarais operatyvininkų kabinetuose ar gatvėje, kaimuose - per specialias išvykas vienkiemiuose, dengiant sribams, sutartose vietose miške, kapinėse, žvejojant, naktį vienkiemiuose(208,199; 369,274; 370,35). Infiltruotų agentų bei agentūros pranešimai partizanų veikimo rajonuose priimami per ryšininkus(246,340).

Kuriant masinį tinklą, į jį neišvengiamai pakliuvo "daug nusikaltėliško elemento, neturinčių ryšių ir su kt. trūkumais", todėl iš karto prasidėjo šio tinklo tikrinimas perpatikrinimas su ta pačia agentūra(542,172). Taip Klaipėdos GO NKGB agentai Murat(a.sl.) ir Kazys(a.sl.) dirbo blogai, nes buvo iškelti į "vadovaujančias ūkines pareigas", buvusi 1940 m. Raseinių NKVD informatorė Adeli(a.sL) nuo 1945 m. kovo iki rugsėjo mėn. dezinformavo, bet buvo išaiškinta ir perverbuota(542,172). Viena svarbesnių informatorių neveikios problemų tebeliko tai, kad daugelis jų nemokėjo rusiškai ar buvo beraščiai(542,133).

Kai kurie periferiniai skyriai nurodydavo, kad apie 80 proc. informatorių dirba gerai ir teikia vertingą medžiagą(542,156). Tačiau lapkričio mėn. NKGB iš visų apskričių agentų gavusi 7073 pranešimus, išsiaiškino, kad pagal bylas ir formulius jų buvo tik 19 proc.(691,81). Didėjant verbavimo apimtims, operatyvininkai jau neapėmė savo šnipų: Klaipėdos GO NKGB iš 205 asmenų agentūrinio tinklo per rugsėjo mėn. nebuvo priimta 38 informatoriai, per spalio mėn. linkui išaugus iki 279 asmenų, nepriimtų informatorių skaičius atitinkamai išaugo iki 54, o per lapkritį - 297 ir 95(542,190,133,213). Telšių aps. iš 240 šnipų nebuvo priimti 76, Trakų aps. rugsėjo mėn. iš 360 - 160, spalio - iš 378 - 107, o gruodžio - iš 381 - 167 asmenys(396,163; 246,312,334,356).

Dėl blogo darbo ir kitų priežasčių buvo pakeisti ir okupantų kadrai. Nuo rugsėjo mėn. Klaipėdos operatyvinio sektoriaus, jungusio 5 apskritis, viršininku vietoje plk.Skorodumov buvo paskirtas Sovietų Sąjungos didvyris plk.I.Medvedev, karinės žvalgybos, kontržvalgybos ir partizanų veiklos specialistas(352,44,54). NKGB skyrių viršininkais buvo skiriami aukštesnio karinio laipsnio arba centrinio aparato pareigūnai: Šiaulių - pplk.Romačev, Panevėžio - pplk.Kudriavcev, Utenos - mjr.Strižov(691,77). Kai kur buvo paskirti ir "nacionaliniai kadrai": Ukmergės UO NKGB viršininku v.Itn.Stakauskas(208,352). Rugsėjo pradžiai apskričių NKVD-NKGB operatyvininkų sudėtis buvo visiškai sukomplektuota(246,293).

Beveik kiekviename valsčiaus centre buvo karinis garnizonas, o partizanų veiksmų zonose iki bataliono dydžio (300-400 kareivių). Pastoviai augo ginkluotų kolaborantų skaičius. 1945 m. pabaigoje sribų daliniuose buvo apie 11 tūkst. žmonių(699,132). Rugsėjo 1 d. nutarimais sribai buvo paversti sukarinta milicija: įvesta karinė drausmė ir kareivinių režimas, įrengtos būstinės ir pavaldumas NKVD pulkų vadams, o kita vertus kaip milicininkai gaudavo atlyginimą, maisto davinį ir aprangą(699,132). Okupantai tiesiog užtvindė Lietuvą ginklais: rugpjūčio mėn. kaimuose buvo jau apginkluoti 3700 aktyvių kolaborantų bei administracijos pareigūnų(699,132). Trakų aps. spalio mėn. tarnavo 333 sribai ir "pagalbinis aktyvas" iš 225 asmenų(550,8).

Karinėje taktikoje didesnis dėmesys imtas skirti RPG (Rozisknaja poiskovaja grupa - karinės sekimo paieškos grupės) veiklai. Šios jungtinės operatyvininkų, kareivių bei sribų grupės pagal agentų pranešimus rengė slėpynes ir pasalas(550,25). Rudėnėjantis miškas leido vykdyti paskutines prieš žiemą "šukavimo" operacijas, ieškant partizanų slėptuvių.

Kyla klausimas, kodėl okupantai nesugebėjo jau šiame etape palaužti ir nuslopinti Pasipriešinimo? Pirmiausiai dėl to, kad pravedamų slopinimo priemonių esmė visuomet buvo, nepaisant "humaniškos" priedangos fizinis savo priešininkų sunaikinimas (miškuose, kalėjime ar tremtyje) ir anksčiau ar vėliau susvyravę partizanai tuo įsitikindavo. Kariuomenės operacijos, privertusios išsiformuoti į smulkesnius dalinius, iš savo pusės, darė neefektyvų karinės jėgos naudojimą, o NKGB tebuvo savo "šlovės" kelio pradžioje.

Spalio 21-22 d. buvo įvykdyti Tauro partizanų apygardos vadovybės ir LIK narių areštai, iš viso suimant 17 asmenų: kpt.L.Taunys-Kovas, plk.L.Butkevičius-Luobas, kunigas A.Ylius-Vilkas, V.Kulboka, S.Šackus, V.Radzevičius-Vaidila, ltn.V.Bacevičius-Vygandas ir kt.(319,260,288). Ši operacija prieš Tauro apygardos vadovybę ir LIK narius buvo pirmoji sėkminga saugumo operacija, kurioje buvo panaudotos visos šios institucijos galimybės: per nelegalios spaudos platintojus buvo išfruotas ir pats pagrindinio centras, suimti keliolika jo narių, panaudojant tardymo metu išgautus slaptažodžius buvo siunčiami apsimetėliai ryšininkai, kurie stengėsi įsifiltruoti į organizacijos vadovybę. Tačiau karo sąlygomis ir NKGB negalėjo išlaikyti tokio masiško operacijos tempo ir užtikrinti informacijos nenutekėjimo. Vieno ar kito tardymo tvirtas laikymasis ar likusiųjų laisvėje atsargumas, legaliai gyvenusių perėjimas pajutus pavojų į nelegalę padėtį, patyrusių agentų stoka, nutraukdavo visus siūlų galus, vedančius prie pagrindžio vadovybės ar jos narių.

Kauno NKGB pasiekimu buvo agentė - Artistė(a.sL), kuri pranešė apie Algimanto štabo sukūrimą. Pagal jos parodymus lapkričio 13 d. buvo suimti Z.Stanelka, Petrulis, Lanskevičius, o po to surastas ir gen.M.Pečiulionis(691,86).

"Pasportizavus" visuomenę kariuomenė negalėjo šaudyti iš eilės visų kaimo žmonių ir turėjo elgtis atitinkamai - kovoti su tikraisiais priešais - partizanais. Tai lėmė ryškų "rezultatų" pablogėjimą, o tuo pačiu vėl reali tapo NKVD "valytojų" patirties tezė, kad likviduojamo "priešo agento" ar "bandito" operacija yra susieta su žymiais operatyvininkų nuostoliais. Ginkluotų vyrų skaičius Lietuvoje buvo per didelis, kad kariuomenei būtų leidžiama pasitenkinti pavienėmis likvidacijomis. Norėdami padidinti "rezultatus" garnizonai buvo priversti intensyviai veikti, bet tai nereiškė efekty-

vumo. Partizanai daugeliu atveju nesirengė pasiduoti be kovos ir kariuomenės masių baimė nebuvo psichologinis slopinimo veiksnys, veikęs pirmuosius partizanų būrius.

Tačiau kiek nesėkmingai okupantai veikė operatyviniu požiūriu, tiek jie stengėsi tai kompensuoti karine persvara ir paieškos intensyvumu. Partizanams okupantų rudeninis puolimas buvo skaudus ta prasme, kad kai kuriose apygardose (Didžiosios Kovos, Panevėžio LLA ir kt.) smarkiai nukentėjo vadovaujantys kadrai. Nors rusai ir buvo barami už mažą likviduojamų asmenų skaičių, tačiau dažnai jie kokybiniu požiūriu atstodavo dešimtis 1944 m. pabaigos-1945 m. pradžios aukų. Okupantų dokumentai rodo, kad tuo metu prasidėjo (aišku, biurokратиškai lėtai) ir lūžis operatyvinėje sampratoje, vykdytojams stengiantis pasiteisinimui parodyti visą prieš juos kovojusios organizacijos jėgą.

Rugsėjo 8 d. kariuomenei valant Subačiaus mišką, A.Juškos-Vilko būrys kovėsi, bet esant rusų persvarai, buvo priversti atsitraukti: 3 partizanai (Juozas Gasiūnas kelyje Subačius-Panevėžys) žuvo, buvo nukautas 1 kareivis(760,5,25). Mūšyje ypatingai pasižymėjo Augustas Stakė, pakėlęs partizanus prieš rusus ir šaudęs iki paskutinio šovinio(760,15).

Rugsėjo 14 d. Rozalimo vls. (Šeduvos) vls. Birutės k. slėptuvėje kariuomenės buvo užklupti ir besigindami žuvo Žaliosios rinktinės partizanai Jonas ir Vladas Puodžiūnai, mūšyje nukaudami 4 kareivius(626).

Lapkričio 3 d. Vabalninko vls. Likalaukių k. apylinkėse gaudynių metu žuvo Antanas Paliulis ir suimtas Juozas Laužikas(745,473)

Rugsėjo 19 d. 134 PP padalinys, žvalgydamas Beištrakio mišką, susidūrė su 18 partizanų grupe: mūšio metu ir persekiojant (atvykus pastiprinimui) žuvo Stasys Vinnickas-Raistas ir Jonas Blaževičius-Štriliukas, suimti Pranas Steponavičius-Laimutis, Zigmas Lekauskas-Kurapka, Albinas Čėsna-Jaunutis ir Kazys Kurnaitis(459,251). Spalio mėn. Žaslių-Kaišiadorių vls. buvo sunaikinta rezervinė organizacija iš užsiregistravusių partizanų, žuvo jos vadas Jonas Aleksandravičius-Pivušis(550,1).

Lapkričio 2-3 d. 266 NKVD pulko bataliono pajėgomis prašukavus Beištrakio, Palomenės, Aitekonių ir Krušonių k. apylinkes buvo suimti 3 Kariūno bataliono partizanai(550,4). 6 d. Šilonių miške pasieniečiams pravedant karinę operaciją žuvo 2 partizanai, bet vienas sužeistas, pasinaudodamas tamsa sugebėjo ištrūkti(550,20). 17 d. Kaugonių miške Žaslių garnizono užklupti palapinėje, gindamiesi žuvo A.Petkevičius-Aguona, Kazys Kazakevičius-Agurkas, priešui pateko rašomoji mašinėlė, rusiška radiostotis, dokumentai (dienoraštis, susirašinėjimas, įsakymai, atsišaukimai)(550,77). 18 į 19 d. naktį 261 ŠP pajėgos, pasinaudodami vidinio agento Briedžio (Antano Nevedomsko-Briedžio) išdavyste, puolė DKR stovyklą Beištrakio miške tarp Mickūnų ir Livintų k.: mūšyje žuvo bataliono vadas P.Petkevičius-Kariūnas, o vakarop A.Taparauskas-Kirvis ir Jonas Čiurinskas-Pelėnas(550,27,78; 246,345; 166).

Lapkričio 29 d. Valkininkų vls. Zvengeliškių k. sribai užklupo besiprausiančius pirtyje S.Levanausko-Aušros partizanus, iš kurių sužeidė vieną į koją. Po to sribai gyrėsi, kad "nukovė net devynis" pagal paimtų uniformų skaičių, nors "lavonai dingo"(550,46).

Rugsėjo 12 d. "šukuojant" Plokščių girią, pereinant vieškelį iš Tarpgirio į Žalgirio mišką žuvo 6 partizanai iš P.Runos būrio(41,138). Lapkričio 21 d. kariuomenė užklupo Stirnos rinktinės štabą Jankų vls. Degučių k., kur žuvo 4 partizanai, tame

tarpe vadas B.Abromavičius-Spyglys, ir štabo globėjas ūkininkas Juozas Tamaliūnas(486,196-197).

Lapkričio 4 d. Ruseinių k. agento Kibirkštis(a.sl.) išduoti žuvo keletas Kovo apylinkės partizanų, išžudyti kartu su rėmėjais ir ryšininkais - 17 žmonių: Medžiotojas(sl.), Juozas Stokas-Labutis, Lapiukas(sl-), sodybos šeimininkas Matas Mažeika, Genė Kielytė, Genė Mažeikaitė ir kt.(600,156). Kareiviai pagal agento signalą tiesiog sušaudė visus sodyboje susirinkusius(600,157).

Lapkričio mėn. Tauragės aps. Kaltinėnų vls. Rėzgalių k. pamiškės sodyboje buvo užklupti 7 partizanai, kurie po susišaudymo be nuostolių pasitraukė, tačiau kareiviai ir sribai nušovė ūkininką Joną Mikavičių, o sodybos šeimininką Juozą Vasiliauską su žmona ir dukterimi suėmė, ūkį išgrobstė ir vėliau sudegino(628).

Rugsėjo 24 d. Šiaulių vls. prie Rėkyvos ežero kariuomenė užklupo Stasio Levicko-Zigmo būrį ir mūšio metu žuvo 9 partizanai (pagal NKGB): pats vadas, L.Putramentas-Vėjas, Vladas Goferis, M.Norkevičius ir kt., nors į Bazilionis nuvežė tik 6 kūnus(775,103).

Be kovinių operacijų rugsėjo mėn. NKVD konfiskavo Kaišiadorių vls. 20, Žaslių vls. 18, Onuškio vls. 5 "banditų" ūkius(549,255,257).

Okupantai dažnai pergale laikė tai, kas iš tikrųjų tebuvo perėjimas į slaptesnį veikimą, o pats pasipriešinimas, nepaisant sukauptos informacijos kiekio tebebuvo "terra incognita". Okupacijos pradžioje sureikšminę pagrindžio centro vaidmenį, 1945 m. vasarą okupantai jo, o kartu ir pasipriešinimo organizacijos egzistavimą savotiškai ignoruoja, iškeldami atskirų partizanų būrių veikimą kaip esminį momentą Pasipriešinime. Net bandantiems legalizuotis ir verbuojamiems partizanų vadams, buvo duodamas uždavinys išvesti iš miško savo būrio partizanus, nesuvokiant, kad partizanas priklausė visų pirma ne būriui, o laisvės kovos organizacijai ir buvo susietas su laisvės kova gilesniais nei paklusnumo vadui ryšiais.

Galiausiai pasipriešinimo nuslopinimą apsprendžia ne partizano būrio išsklaidymas ar suimtųjų skaičius, o pati padėtis Lietuvoje. Kai kurios pergalės buvo pasiektos - sumažėjus partizanų skaičiui, o priešui sutelkus gausesnes karines pajėgas 1945 m. pavasarį egzistavusi strateginė pusiausvyra rudenio buvo išardyta. Okupantui pavyko palaužti ir kai kurias taikaus pasipriešinimo formas, bet tai vėlgi buvo ne vien tik okupacinio režimo priemonių nuopelnas.

1945 m. vasarą iš esmės baigėsi mobilizacijos ir šaukimų boikotas. Pasibaigus Sovietų Sąjungos karui su Vokietija, keitėsi ir šaukimo į armiją tvarka, demobilizuojant vyresniojo amžiaus kareivius. Todėl dauguma Lietuvos vyrų tiesiog tapo "laisvi" nuo mobilizacijos dėl amžiaus ir tik okupacinis režimas bandė tai paversti "kilniaširdiška amnestija". Didžioji dalis besislapstančių nuo mobilizacijos pasidavė nepasiduodami, legalizavosi, o Lietuvos jaunimas, neskaitant išimčių, jau ėjo tarnauti į okupantų kariuomenę. Tai leido ir net kai kuriais atvejais skatino ir pats organizuotas pasipriešinimas. Neadekvačios bausmės - besislapstantys nuo mobilizacijos buvo traktuojami "kaip banditai" - vertė jaunimą arba pasirinkti partizano kelią arba legalizuotis, bet jeigu to meto sąlygomis linko pasiduoti ir dalis partizanaujančių, tad ką galime pasakyti apie taikiai besislapstančius, nebuvusius ryžtingesniais už partizanus. Antrojo pasaulinio karo pabaiga nuslopino kariuomenės baimę, o pati boikoto esmė tarptautinio taikmečio sąlygomis nebeteko savo aktualumo.

Pagrindinis uždavinys - neleisti lietuvių sunaudoti karo gaisre už svetimus interesus, praktiškai buvo pasiektas, ir kaip kovos forma boikotas išsėmė savo galimybes, nors iki galo nebuvo užgniaužtas. Tebeliko besislapstančiųjų pavieniui be ginklo ar vengiančių šaukimo, bet kaip apie masinį reiškinį jau nebegalime kalbėti.

Toliau gilėjo takoskyriniai reiškiniai tarp linkusių lojaliai laikytis ir bekompromisinių elementų pačioje visuomenėje, kas didino platesnio visuomenės rato įtraukimo į talkininkavimą režimui galimybes. Jau bendradarbiaujantys su režimu ar dirbantys jo struktūrose asmenys buvo verčiami užimti atvirai konfrontacinę prieš pagrindinę poziciją.

Tačiau okupantas persilaužimo visuomenės poliarizacijoje dar negalėjo pasiekti. Nepaisant atskirų rezignacijos faktų, - visuomenės nuotaikai didesnę įtaką ėmė daryti visuotinis, organizacine prasme vis vieningesnis partizanų sąjūdis, savo karinius veiksmus derinantis su ypač intensyvia propagandine veikla (pagrindinis-politinis veikimas). Kitaip tariant, 1945 m. antroje pusėje rezistencinį foną kuria jau ne visuomenės nuostatos, o partizanų veikla, apgaubta realia ar kelis kartus padidinta aureole. Partizano įvaizdis skatino vieną patriotinės nuostatos, kitiems pavojaus: tai buvo tikrovė, labiau apčiuopiama nei mes šiandien galime įsivaizduoti. Dėl partizanų veikimo Lietuvoje esminių padėties pokyčių okupantų naudai, ypač kaime, dar nebuvo matyti.

PARTIZANŲ VEIKSMAI 1945 M. VASARĄ-RUDENĮ

KULMINACINIO PERIODO VEIKSMAI

1945 m. birželį-liepos mėn. vykusios partizanų kautynės su priešu (Varčios, Kaugonių, Šimonių, Girtuko mūšiai) buvo paskutiniai stambių junginių veiksmai, o kartu ir atviro partizaninio karo kulminacija. Okupantų kariniai-politiniai veiksmai, tautinės padėties pasikeitimai ir pati padėtis Lietuvoje neišvengiamai lėmė ir partizanų taktikos pokyčius. Priešui naudojant dideles karines pajėgas ir plečiant agentų bei informatorių tinklą, bei sunkėjant pragyvenimo ir apsisaugojimo sąlygoms, partizanai palaipsniui išsiformuoja iš stambių būrių į mažesnius, o rudenį ruošdamiesi žiemoti visuotinai ir masiškai pereina į slapstymąsi bunkeriuose nedideliais būreliais ar net pavieniui. Partizaninis karas įgauna labiau konspiruotesnį charakterį, puola muosius partizanų veiksmus keičia gynybiniai ir strateginė iniciatyva karinėje srityje pereina į priešo, turinčio labai aiškų ir konkretų tikslą, rankas.

Sumažėjus partizanų skaičiui darėsi sunkiau vykdyti atviras kovines operacijas, nors pagrindiniai partizanų uždaviniai lieka tie patys kaip ir pavasarį. Nauja šiame laikotarpyje buvo tai, kad dėl dalinės tautos demoralizacijos, sukeltos karo pabaišos, okupantų teroro bei partizanų legalizacijos, sustiprėjo kolaborantų ir kolaboruoti linkusių asmenų veikimas Lietuvos sovietizacijos linkme. Partizanai buvo priversti sustiprinti kontrterorą ir labiau jį nukreipti prieš okupantų pakalikus. Dauge- liu atveju jis buvo pakankamai efektyvus stabdant išdavikišką bendradarbiavimą. M.Suslovo minėtas ir kitų kompartijos pareigūnų pabrėžiamas vietos komunistų ne-aktyvumas būtent ir priklausė ne nuo jų nenoro talkinti rusų okupantams, bet nuo partizanų veiklos, draudžiančios tai daryti.

Birželio 17 d. Biržų aps. partizanai trasuojančiomis kulkomis apšaudė Daujėnų mstl.(565,9). 26 d. kelyje iš Daujėnų į Pasvalį partizanai surengė pasalą LKP(b) CK pareigūno Pušinio sribų palydai, nukovė 1 sribą, dar du metę ginklus pabėgo(565,12).

Birželio 10 d. Žaliosios girios 26 partizanų būrys surengė pasalą 28 ginkluotiems Pumpėnų aktyvistams, važiavusiems į Mitkų k. agituoti. Jos metu buvo nukauti 17 žmonių, kiti sužeisti ir palikę ginklus pabėgo(292,37). Po šių kautynių, pačių partizanų žodžiais tariant, "Pumpėnų miestelio bolševikų gauja, kuri savo barbariškais žiaurumais terorizuodavo ne tik Pumpėnų valsčiaus gyventojus, bet ir talkininkaudavo kaimyninių valsčių gaujoms, buvo taip demoralizuota, kad iki šio laiko (1951 m.! - K.K.) neparodo ypatingo aktyvumo"(292,38). Birželio 17 d. Kriklėnų parapijoje buvo paskleisti atsišaukimai, o 6 partizanai miestelyje nutraukė telefono laidus(565,9).

Liepos 8 d. 80-100 Žaliosios rinktinės partizanų puolė Rozalimą: iš anksto nupjovė telefono laidus tarp Rozalimo ir Maldžiūnų k., apsupo NKVD pastatą ir iš trijų pusių apšaudė "uraganine ugnimi"(679,46: 708,232). Mūšis truko 2-3 valandas (kitais duomenimis keturias), tačiau keliais sunkvežimiais atvykus pastiprinimui iš karinio dalinio, partizanai pagal signalą raketa pasitraukė iš miestelio(708,233). Kautynėse žuvo 7 partizanai, priešui netekus virš 27 (pagal partizanus; tiksliai žinomi 4

nukauti sribai, o likusieji nuostoliai tenka NKVD kareiviams, kurių iš tikrųjų buvo nukauta daug)(292,36; 679,46; 708,233).

Liepos pradžioje 15 Subačiaus sribų būrys bandė nusiaubti Aukštuolių k., tačiau dar žygyje buvo pastebėti partizanų. Suvokdamas, kad turimų 22 vyrų nepakaks surengti pasalai, junginio vadas A.Bagdonas-Beržas išskleidė partizanus grandine ir staigiai puolė įžengusius į kaimą sribus. Mūšis truko dvi valandas, kol puolimo neišlaikę priešai ėmė trauktis. Buvo nukauti 9 sribai ir 1 sužeistas (deja, pavyko pasprukti NKVD leitenantui ir sribų vadui J.Ramonui), nuostolių neturėjusiems partizanams atiteko 10 šautuvų ir šaudmenys(671,57; 523,246; 760,16). Aukštuolių mūšyje dalyvavo A.Bagdonas-Beržas ir A.Juškos-Vilko būrių partizanai bei keli iš A.Šulskio-Šulo būrio(671,52; 760,5,12-13).

1945 m. vasarą Papilio vls. Satkūnų k. E.Žilinsko vadovaujami partizanai parengė pasalą sribams, vykstantiems "nubuožinti" kunigą Lapinską(745,660-661). Prasiėjęs susišaudymui sribams į pagalbą iš Mažuikių garnizono atvyko mašina kareivių, tačiau partizanai spėjo atsitraukti į mišką; mūšio metu buvo nukautas 1 sribas(745,660).

Birželio 3 d. A.Krinicko-Romelio būrys puolė Saldutiškį: išdaužė valsčių ir sunaikino dokumentus, stotyje sulaužė telefono aparatų ir nutraukė laidus, parduotuvėje, paruošų sandėliuose, pašte ir stotyje rekvizavo 5436 rb. ir 5000 rb. obligacijomis, 1,5 t žirnių, 300 kg avižų, 44 kg saldinių ir cukraus, 35 kg miltų, 1200 degtukų dėžučių ir kt., paėmė anstpaudų, kvitų knygelių(679,357,385-386).

Birželio 5 d. Kaišiadorių-Žaslių ruože prie Rečionių k. partizanai sunaikino geležinkelio patrulį, nukaudami 4 ir sužeisdami vieną rusų kareivius(549,13,47). 22 d. Gelvonių vls. Žvagakalnio k. DKR partizanai iš pasalų apšaudė garnizono automašiną, nukovė rusų pulkininką ir 2 kareivius sunkiai sužeidė(679,34,44). Kitą dieną rusams pavyko apsupti 6 partizanus, iš kurių 5 žuvo(679,34).

Liepos mėn. partizanai puolė Želvą ir nukovė 10 sribų bei valsčiaus NKVD viršininką Armolenko(725,77).

Birželio 3 d. Nemunaičio vls. Galentraukos k. buvo surengta pasala dvidešimčiai Merkinės sribų, iš kurių 12 nukauti(66).

Liepos 8 d. Rugio būrys Varėnos vls. Bobriškių k. pasaloje sunaikino 9 sribų ir karininko būrį(7,97; 897). Tą pat mėnesį gyventojai pranešė partizanams apie Onušio vls. Gruožnikų k. plėšikaujantį 20 sribų būrį; juos pamokyti iš Vasaros grupės buvo pasiūstas S.Zalecko-Ryto skyrius(7,81). Tačiau pasalos partizanai nespėjo surengti, nes buvo pastebėti ir įsivėlė į kautynes. Abi pusės tuoj pat sulaukė pastiprinimų, bet kadangi persvara buvo rusų pusėje, partizanai atsitraukė į Burbonių mišką. Mūšio metu buvo sužeistas vienas partizanas(7,81).

Birželio mėn. Ožio 20-25 partizanų būrys puolė Sangrūdą, paėmė valsčiaus dokumentus ir nukirpo moterį-pareigūnę(528,207).

Birželio 6-7 d. naktį 50-60 partizanų, persikėlę per Dubysą iš Seredžiaus pusės du km nuo Čekiškės paėmė iš MTS 300 kg miltų, 300 kg avižų ir arklių(687,3). Ši operacija buvo savotiškas apgaulingas manevras: 8 d. antrą valandą nakties tiek pat vyrų puolė Seredžių ir nukovė 12 sribų bei vieną sužeidė(687,3). Į įvykio vietą atvyko pats gen. J.Bartašiūnas, Kauno opersektoriaus viršininkas plk. Veselov ir divizijos vadas gen.mjr.P.Vetrov(687,4).

Birželio 13 d. partizanai Kvėdarnos vls. 3 km nuo Judrėnų k. surengė pasala valsčiaus pirmininkui Sabučiuui, paruošę agentų bei 8 sribams, nukaudami sribą(479,170). Birželio 24 d. Saturno būrio partizanai Gaurės vls. Cegelnės k. likvidavo pasipriešinusius 2 sribus(8,16,37).

Birželio 20 d. Plungės vls. Vainaičių miške partizanai užklupo sribus, kurie po mūšio pabėgo, palikę 1 dingusį be žinios(546,132).

Birželio 14 d. Pašvitinio vls. Ročkių k. 12 Linkuvos sribų pateko į 30 partizanų apsuptį, bet po keliolikos minučių mūšio, ištrūko be nuostolių iš abiejų pusių(163,20). Po to kariuomenei krečiant mišką, 1 partizanas žuvo ir 1 buvo suimtas(163,20).

Birželio mėn. Joniškio vls. Melvidžių k. okupantams atvykus konfiskuoti partizano Benedikto Povilaičio ūkio turto, 7 partizanai (iš jų 3 latviai) surengė pasala ir nukovė Svirplių selsovietos pirmininką, leitenantą bei 3 kareivius, o sunkvežimį sudegino(677,100).

Partizanai tebeplanavo ir vykdė suimtųjų išvadavimo operacijas. Birželio/liepos mėn. V.Rukuiža-Lampeo išvedė iš Panevėžio ligoninės sužeistą lt. Klevečką(671,59). Liepos 9-10 d. Vėgėlės rinktinė įvykdė drąsų Raseinių ligoninės Biliūnų dvare antpuolį: 23 partizanai, vadovaujami kpt.J.Čeponio, naktį nužygiavę 25 km, perdienoję netoli esančioje sodyboje, vakare nuginklavo sribų sargybą ir išvadavo du sužeistus partizanus (vienas jų - lt. Juozas Kasperavičius)(455,96; 8,208; 684,2). Partizanai paėmė daugybę medikamentų, tvarsčių, ligoninės rūbų, patalynės ir dviem pastotėmis grįžo atgal(905,27).

1945 m. vasarą partizanai pradeda taikyti naują kolaborantų baudimo taktiką - vienu metu keliose skirtingose vietose įvykdoma keletas baudžiamųjų akcijų, pagal iš anksto surinktą žvalgybinę informaciją. Tai lėmė ne tik sustiprėjusio kolaboravimo proceso ar asmens nusikaltimo augimas per vienerius okupacijos metus, bet ir tai, kad buvo išsklaidomos prieš, negalinčio efektyviai persekioti keliomis skirtingomis kryptimis, jėgos.

Birželio mėn. Nemunėlio Radviliškio vls. partizanai likvidavo po vieną "lojalų pilietį" Kašeliškių, Bobenų ir Rundelių k.(679,97). Papilio vls. partizanai įvykdė baudžiamąją operaciją prieš Paariškių ir Skrebiškio apylinkių kolaborantus, išvakarė atsivežusių iš garnizono šautuvų savigynai, ir 2 "aktyvistus" nušovė bei vieną sužeidė(29,86). 4-5 d. naktį Eržvilko vls. Paberžių, Rudžių ir Gaurės vls. Užvarnių k. buvo likviduoti 6 aktyvistai, tame tarpe informatoriai, sribas, Pašaltuonio apylinkės sekretorius(8,34-35).

1945 m. vasarą Balbieriškio vls. Mardosų k. partizanai likvidavo apylinkės pirmininką ir konfiskavo jo ir dar dviejų ūkininkų, kurių artimieji tarnavo sribais, turą(7,53).

Birželio mėn. dar buvo likviduoti ar dingę be žinios 4 selsovietai pirmininkai ir 1 sekretorius (5 d. Kamajų vls. Vilkeliškio k., 10 d. Skaudvilės vls. Varlaukio k., 18 d. Eržvilko vls. Naujininkų k., 20 d. Skaudvilės vls. Kušleikių k.)(440,28; 479,170-171); 2 sribai (Panevėžio vls. Miežiškių k.; Raseinių vls.)(905,26); žemės komisijos narys (Žarėnų vls.)(546,131); 4 svetimo turto valdytojai ir neteisėti naujakuriai (Tirkšlių vls. Žemalės mstl., Garliavos vls.)(660,24; 679,112-113); 3 rusai ir šnipai (5 d. Rokiškio vls. Buiveniškio k. ir Kaišiadorių vls. Beloniškių k., 21 d. Skapiškio vls. Mituvos k.)(440,28; 549,47).

Liepos 4 d. Šakių aps. Gelgaudiškio vls. partizanai likvidavo ginkluotą Gudlančio apylinkės pirmininką, atėmė dokumentus bei antspaudus. Liepos 15 d. Kiršių-Juodsodžio kaimų rajone partizanai pasaloje nukovė Telšių vls. komsorgą ir sribą(546,129; 546,208). Liepos 16 d. Krekenavos vls. Margionių k. partizanai suėmė 2 girtavusius sribus ir už nusikaltimus karo lauko teismo sprendimu sušaudė(774,149).

1945 m. vasaros pradžioje partizanai dar bandė įtakoti mobilizacijos boikotą. Birželio 23 d. Eržvilko vls. kelyje į Tauragę partizanai sustabdė 15 pastočių su 60 rekrutų ir įsakė visiems grįžti namo, o valsčiaus pirmininkui buvo perduotas raštelis: "Mes lietuvių partizanai pastotes su žmonėmis, važiuvusiais į vojenkomatą sugražiname, o jūs meskite tarnybą, kitaip mirtis"(479,171).

Partizanų ir pogrindžio veikla turėjo didžiulę įtaką sužlugdant 1945 m. vasarą komunistų organizuotą padėkos laiškų Stalinui pasirašymą. Laiškų pasirašymas buvo organizuojama direktyviniu būdu: atspausdintas brošiūros pavidalu "Lietuvių tautos laiško draugui Stalinui Tarybų valdžios Lietuvoje išikūrimo 5-ųjų metų proga" tekstas buvo atsiunčiamas apskričių partorgams ir įstaigų, įmonių, mokyklų bei kaimo selsovietų administracijos gyventojai verčiami po juo pasirašyti(556). Laiško turinys neišsiskyrė iš kitų to laikmečio okupantų leistų propagandinių leidinių, negalėjo turėti jokios teisinės vertės, bet administracija į atsisakymą pasirašyti reagavo ligiškai ir atsisakiusių tai padaryti daugeliu atveju (ypač mokytojų) laukė neadekvačios šiam veiksmui bausmės.

Tuo pat metu parašų rinkimas po laiškų Stalinui išsiskyrė iš kitų sovietinės okupacinės valdžios skelbiamų potvarkių ir pravedamų priemonių. Jau pačiame okupantų sumanyme glūdėjo ypatingai klastingas ir ciniškas turinys - pavergtieji turėjo "savo noru" dėkoti užgrobėjui už "išlaisvinimą". Bet svarbiausia, kad toks laiškas su tūkstančiais parašų, galėjo būti sovietų vyriausybės panaudotas kaip plebiscito įrodymas, jeigu atsižvelgsime į tuo metu tarptautinėje arenoje dėtas LSSR įteisavimo kaip valstybės pastangas bei J.Stalino "demokrato" pozą. Kitaip tariant, jeigu JAV tūkstančiai parašų atsiųsti Kongresui leisdavo priimti ar atmesti vieną ar kitą įstatymą, tai demokratiniam pasauliui, išauklėtam šia tradicija, būtų sunku suprasti, kad pas sovietus tai tik eilinis propagandinis triukas. Parašai - tai vis dėlto ne bevardžiai rinkimai ir galėjo tapti sunkiai paneigiamu 1940 m. inkorporacijos teisėtumo įrodymu.

Tačiau, anot okupantų, suaktyvėjus pogrindžio ir partizanų agitacijai, Lietuvos gyventojai masiškai atsisakinėjo pasirašinėti(127,1). Taip iš 43210 Lazdijų aps. gyventojų laišką Stalinui pasirašė tik 1500, Kauno mėsos kombinate iš 600 - 110, Klinikose iš 110 tik 10 žmonių(127,2). Liepos 10 d. Panevėžio aps. iš numatytų 70 tūkst. parašų, surinkta tik 16 tūkst., o kai kuriose vietovėse kampanija išvis gėdingai žlugo - Ramygalos vls. iš 8000 numatytų parašų gauta tik 251, Raguvo vls. iš 4200 - tik 501, Krekenavos vls. iš 9000 - tik 85, o Raguvo mstl. iš 600 žmonių pasirašė tik 5(438,127). Skaudvilės vls. Adakavo k. laišką pasirašė tik 40 rusų, gyvenusių šiame kaime(479,243).

Parašų kompanijos sužlugdymą, be abejo, negalima vadinti vien partizanų nuopelnu, nes toks visuotinis boikotas virsta savarankiška pasipriešinimo forma ir liudija apie bendrasias visuomenės rezistencines nuostatas. Amžininkų prisiminimais, mo-

kytojai verčiantys mokinius pasirašyti buvo apskelbiami okupantų talkininkais, savų žmonių išdavikais, nors faktiškai jų veiksmus diktavo ne meilė Stalinui, o paprasčiausia sankcijų baimė(295,18). Rinkti parašų į kaimus buvo siunčiami gimnazistai, antraeiliai asmenys, vadovaujantiems administracijos bei kompartijos pareigūnams tiesiog bijant išlikti iš garnizonų apsaugos(438,126). Parašus rinko sribai ir milicininkai, tačiau "sodiečiai pasidarė atkaklūs. (...) Nežiūrint grasinimų, tylint vyrams, moterys prikalba leitenantams", kad šie siekia sukelti badą kaip ir Rusijoje, veža žmones į Sibirą, sribai yra žiaurūs plėšikai ir pan.(565,14).

Ne mažiau tvirtai laikėsi ir miesto žmonės, ypač darbininkija, kuriai partizanų įtaka buvo minimali. Liepos 6 d. Juodupės fabrike po mitingo iš 38 darbininkų pasirašė tik trys, Rokiškio "Plūgo" fabrike iš 40 žmonių - tik 8(440,92).

Partizanų įtaka į visuomenės nuostatų susiformavimą buvo labiau juntama kaime, kur parašų Stalinui rinkimas ir agitacija už tai buvo rimtas motyvas partizanų kontrveiksmams. Didesnės agitacijos prieš šią akciją nebuvo vedama ir jai nutraukti paprastai užtekdamo atimti iš rinkėjų "laišką" arba paskleisti atsišaukimų. Pastarieji buvo ypatingai lakoniški: Rokiškio vls. Škėmų k. platintame atsišaukime lietuviai buvo kviečiami neduoti savo parašų rusams, "nes po to teks iki gyvos galvos būti vergijoje. Dabar Baltijos klausimas sprendžiamas tarptautiniame teisme ir šie parašai nuspręs mūsų likimą, arba mes verti laisvės, arba amžinai būti vergovėje. Nepistikite ryžto ir nepasirašykite, tik tuomet tikrai būsime laisvi"(440,91).

Prieš parašų akciją nukreipti atsišaukimai buvo paskleisti Panevėžyje, Troškūnuose, Krekenavos vls. ir kitur(423,127-128). Liepos mėn. D.Marcinkevičiaus būrys Surdegyje išvaikė mintingą ir sunaikino laiško tekstą(671,60). Atsišaukimai buvo išplatinti Leipalingio ir Merkinės vls. vien Kibyšių apylinkėse 20 lapelių(741,51).

5-os LLA apylinkės atsišaukime okupantų akcija analizuojama kaip gudrus okupantų diplomatinis žingsnis, nesugebėjus išgauti Baltijos valstybių užgrobimo pripažinimo San-Francisko konferencijoje, smerkiami tautos išdavikai, gyventojai kviečiami nelankyti mitingų, slėptis nuo parašų rinkėjų, o pakliuvus apsimesti neraštingais; savanoriai parašų rinkėjai išpėjami griežtomis bausmėmis(208,133). Birželio pabaigoje J.Misiūnas-Žaliasis Velnias DKR partizanams įsakė suiminėti parašų rinkėjus, atimti iš jų dokumentus, o juos pačius vadų nuožiūra sušaudyti arba paleisti(639,110). Liepos 6 d. partizanai Kaišiadorių vls. Mižonių k. iš mokytojo atėmė "laišką", mainais paliko Žaliojo Velnio pasirašytą išpėjimą(516,183).

Laiškus su parašais iš igaliotinių atiminėjo partizanai Rokiškio aps.(440,91). Liepos 6 d. Pandėlio vls. Valiuliškių k. partizanai atėmė iš mokytojos "laišką", išduodami pateisinamą pažymą: "Pas Vasiliauskaitę paimtas laiškas Stalinui ir laukų apmatavimo sąrašai. Prašom ją nekaltinti, nes tai paimta Lietuvos laisvės kovotojų. Kęstutis"(440,39). Rokiškio vls. Ragelių k. mokytoja Šilinitė mainais irgi gavo LPS pasirašytą raštelį(440,92).

Liepos mėn. visam Kupreliškio vls. buvo paskelbta apie sekmadieninį mitingą miestelyje, bet apskrities valdžia neatvažiavo. Tuo greit pasinaudojo Kupreliškio partizanų grupės vadas K.Kalpokas ir susirinkusiems į mitingą pasakė viešą kalbą, kviesdamas gyventojus būti vieningais, draugiškais, netalkinti sovietams, neskusti partizanų bei jų slėptuvių(526,269; 5,174).

Kai kur partizanai įvykdė rimtesnes operacijas. Liepos 5 d. Lazdijų aps. Pūsčioje

buvo surengta pasala tokiems ragintojams, besilankantiems po kaimus ir vienkiemius: buvo nukauti Veisėjų vls. partorgas ir Veisėjų pasienio komendantūros karininkas, 2 palydovai sužeisti(127,2). Tą pat dieną Luokės vls. Gintenių k. partizanai nukovė 2 sribus ir paruošę įgaliotinį, po parašų rinkimo gėrusius pas eigulį(546,208). 6 d. Šimkaičių vls. Gegės ir Kalniškių k. (Paupio miške) du būriai po 20-25 partizanus užpuolė dvi parašų rinkėjų grupes: mūšio metu nukovė valsčiaus ir selsovieta pirmininkus bei 6 sribus(684,4). Dvi kariuomenės kuopos tuščiai persekiojo partizanus, kurie 12 d. vėl grįžo, išsivedė selsovieta pirmininką, sribą ir naujakurį, o taip pat rekvizavo turto iš keleto "naujakurių" ūkių(684,4).

Liepos 9 d. Tauragės aps. partizanai išsivedė į mišką parašų rinkėją komsorgą Narbutą(127,2). 15 d. S.Grušo 7 partizanų būrys surengė pasalą parašų rinkėjams Telšių vls. kelyje iš Juodsodžio į Kiršių k. ir nukovė 2 sribus bei sužeidė 1, tačiau šiems atsisauldant, žuvo du partizanai(694,239). 16-17 d. naktį Šakių aps. partizanai puolė Gelgaudiškį, kur nakvojo rinkę parašus apskrities ginkluoti kolaborantai, apšaudė valsčiaus ir sribų būstinės pastatus ir mūšyje nukovė ne mažiau 3 priešus(23,58-59).

Parašų rinkimo akcijos sužlugdymas buvo rimta moralinė ir politinė Pasipriešinimo pergalė, sukėlusį Maskvos nepasitenkinimą vietos kolobarantų neaktyvumu. Pergalė kiek tai kompensavo "amnestijos" padarinius: partizanų veiksmai liudijo, kad nors jie ir atsisaukia karinėje srityje, atsisakydami veltis į kautynes su rusų kariniais daliniais ar pulti garnizonus, politinėje srityje - stabdant Lietuvos sovietizaciją - iniciatyva priklausė būtent partizanams ir tik jiems. 1945 m. gegužės-birželio-liepos mėn. tokiu būdu apibūdinami kaip aukščiausias pasipriešinimo taškas - partizaninio karo kulminacija.

PASIRENGIMO ŽIEMOJIMUI PERIODO VEIKSMAI

Nuo 1945 m. rugpjūčio mėn. ir ypač rudenį pastebimas partizanų veiksmų atoslūgis, susijęs tiek su okupantų vykdomomis karinėmis, dezorganizuojančiomis priemonėmis, tiek su partizanų išsiformavimu. Bet tai dar nebuvo okupantų geidžiama partizanų karo pabaiga: nepaisant dalinės pergalės prieš Pasipriešinimą, sumažinant jo dalyvių skaičių, miškuose bei pogrindyje liko kovingiausia, labiausiai pasirengusi ir pasiryžusi kovoti iki pabaigos dalis. Vasarą įsijungusi ar iškilusi Pasipriešinimo vadovybė pagrindinį dėmesį nukreipė organizacinės struktūros stiprinimui, kas sustabdė dezorganizaciją bei užtikrino išsilaikymą žiemojimo periodu.

Tebesitęsianti partizanų karą rodė 1945 m. rudens įvykiai. Partizanai tebesipriešino pakankamai įnirtingai, nors puolamąją strateginę iniciatyvą jau buvo sunku išlaikyti. Puolimo smagaly s nuo valsčių centrų buvo nukreiptas į stambesnius bažnytkaimius bei miestelius, kuriuose okupantai stengiasi kurti savo atsparos punktus iš sribų bei kolaborantų saviginos grupių. Kariuomenės nuolatinio persekiojimo taktikai, kada išsiunčiamos manevrinės grupės po kiekvieno partizanų pasireiš kimo, buvo priešpastatyta įdomi ir savita kontrtaktika. Partizanai surengę pasalą nedidelei sribų ar milicininkų grupei, jau nepasitraukdavo kaip ankščiau, o laukdavo manevrinės grupės, tokiu būdu ją užklupdami žygio eigoje, nepasiruošusią kautynėms ir paprastai at-

mušdavo, nes tokios grupės neturėdamos patikimos informacijos nebuvo labai didelės ir atitiko partizanų dalinio pajėgas, turinčias netikėtumo persvarą.

Spalio 2-3 d. Pabiržės vls. partizanai nušovė sribą ir prie Kirdonių k. surengė pasalą atvykstančiam į įvykio vietą 15 sribų būriui ir po apšaudymo privertė bėgti(596,214).

Rugsėjo mėn. Gedimino junginio apie 30 partizanų, vadovaujamų B.Pupeikio-Tauro, Sakalo(sl.) ir Pipiro(sl.) Utenos aps. Kaniūkų miške 4 km nuo Užpalių miestelio surengė pasalą 6 sribams ir milicininkams su dviem pastotėmis vykusių "suimti antisovietinį elementą"(582,70,99; 583,42,144,150). Apšaudymo metu buvo nukautas sribas, likusieji vejami partizanų bėgo iki pat Jūžintų. Šūvių pakeltas ir iš Užpalių puolęs 20 kareivių bei sribų pastiprinimas miške pateko į stiprią partizanų ugnį: kautynės truko apie 4 val. ir rusai palikę nukautais dar vieną sribą, pasitraukė atgal į Užpalius. Pasitraukimo metu iš kulkosvaidžių buvo apšaudyta rusų mašina; temstant ir partizanai persidislokavo į Kamajų mišką.

Spalio mėn. Baisogalos vls. Sirutiškių k. įvyko Vilko būrio partizanų susišaudymas su sribais(722,87). Lapkričio (ar gruodžio) mėn. Mažuolių miške tas pats būrys užpuolė karo belaisvių, kirtusių malkas Radviliškio stiklo fabrikui, konvojų ir sudegino automašiną(722,87). Lapkričio mėn. Varno ir Sidabro būriai puolė Naujamiesčio vls. Sidabravo miestelį ir nukovė 5 sribus(722,67).

Rugpjūčio 15 d. Žaslių vls. Puriškio k. surengtoje pasaloje partizanai nukovė 3 sribus ir 4 sužeidė, tarp jų paruošę įgaliotinius, paėmė kaip trofėjus automatą ir du šautuvus(549,141). 28 d. Kaišiadorių vls. grupė aktyvo ir sribų pateko į pasalą kelyje iš Beištrakio k., tačiau išsisuko be aukų(549,143).

Spalio 1 d. Žaslių vls. 15 partizanų užkirto kelią 7 kareivių grupei, vykusiai į Pajautiškių k. suimti dviejų lietuvių: po 2,5 valandos trukusio mūšio kareiviai buvo priversti atsitraukti į miestelį vėliau su pastiprinimu "prašukavus" vietovę partizanų nerado(549,235). Spalio pirmoje pusėje Žiežmarių vls. Kaukinio miške mūšyje DKR partizanai nukovė 10 sribų, o patys nuostolių nepatyrė(639,110). Spalio 12 d. Žiežmarių vls. Klieriškių k. 5 partizanai likvidavo ruso sribo dukterį-šnipę; keršydama 14 kareivių ir sribų paieškos grupė konfiskavo kaime 14 pastočių šieno bei išsigabeno į miestelį sribo turta(549,283). Tuo tarpu M.Kuzinevičiaus-Serbento vadovaujami partizanai prie Balcariškių (ar Sutariškių) k. parengė pasalą, apšaudė gurguolę ir vijosi du kilometrus; šio mūšio metu nukauti 3 kareiviai ir sribo žmona, atmušta dalis turto, likviduotas selsovieta pirmininkas rusas, o sekretorius įspėtas atsisakyti pareigų(549,283; 550,98; 246,339).

Rugsėjo mėn. 11 partizanų, vadovaujamų K.Degučio-Raginio, Balbieriškio vls. prie Medžiukų k. surengė pasalą kariniam daliniui, sužeisdami keletą priešų(7,48).

Rugpjūčio 7 d. Miroslovo vls. prie Burbiškių k. į partizanų pasalą pateko ir mūšyje nukauti operigaliotinis lttn.M.Kutešov ir 4 sribai(701,484).

Rugpjūčio 3 d. 20 val. V.Gavėnas-Vampyras su 8 partizanais (NKGB suvestinėje šis skaičius padidintas iki 15) puolė Keturvalakius: sudaužė NKVD būstinę, paėmė ginklų ir dokumentų, nukovė 4 milicininkus (suvestinėje 2 sribus ir komjaunuolę)(598,335; 735,180). Rugpjūčio 8-9 d. partizanai puolė Pilviškius, nukaudami tris priešus, tarp jų valsčiaus pirmininką(598,335).

Lapkričio 23 d. V.Bilkio vadovaujamas Ažuolo būrys - apie 60 partizanų, turėda-

mi tikslą sunaikinti NKVD-NKGB įgulą bei kolaborantus, puolė Veliuoną, tačiau puolimo planas, matyt, buvo išduotas, nes partizanai sutiko rimtą pasipriešinimą. Dvi valandas trukusių kautynių metu buvo nukautas 1 sribas ir 6 sužeisti, tame tarpe NKVD viršininkas, tačiau operacijos metu žuvo pats partizanų vadas, suimtas apygardinio štabo narys A. Veverskis(107,195).

Tauragės aps. Eržvilko vls. spalio 11d. prie Kavolių k. į pasalą pakliuvo ir buvo nukauti 3 sribai(29,163).

1945 m. rudenį G. Kisieliaus-Tomo vadovaujamos Kadugio kuopos pajėgomis buvo surengta dviguba puolamoji operacija. Lapkričio 10 d. ryte Gintaro ir Daktaro būriai puolė Gaurę, sudaužė valsčiaus bei NKVD skyriaus pastatus, sunaikino jų dokumentus, rekvizavo rašomąją mašinėlę, kooperatyvo prekių(8,140; 857,79-81). Operacijos metu buvo nukauti ir nubausti mirtimi 10 milicininkų, sribų, komsorgas bei partorgas-visa valsčiaus valdžia(8,140-141). Lapkričio 11 d. Girdžių būrys ir vienas Pavidaujo būrio skyrius (iš viso 18 partizanų) puolė Jurbarko vls. Girdžių miestelį, nors operacija dėl sribų įgulos persvaros buvo sumanyta tik kaip paprastas apšaudymas(857,83). Tačiau partizanams pavyko prieštankine mina susprogdinti NKVD operatyvinį punktą ir taip demoralizuoti priešą: iš pastato besiveržiantys milicininkai bei sribai buvo sutikti kulkosvaidžių bei šautuvų ugnimi. Mūšio metu buvo nukautas Betygalos vls. milicijos įgaliotinis ir 5 Betygalos bei Raudonės vls. sribai, buvo sužeisti NKVD operigaliotinis ir 2 sribai(455,108-109; 458; 8,140,202). Likę gyvi sribai išsibėgiojo ir tik nuo Jurbarko pasirodžius garnizono mašinoms, partizanai atsisaukdami sėkmingai pasitraukė(857,83). Pagal partizanų šaltinius Girdžių operacijoje buvo nukauti 22 sribai, tačiau tai galėjo būti abiejų mūšių rezultatai, įskaitant sužeistus ar pabėgusius sribus.

Rengti pasalas ir stambesnių pareigūnų likvidacijos operacijas buvo ne taip jau paprasta ir prieš medžioklę buvo ilgalaikis procesas. Rugsėjo 19 d. partizanai apšaudė ir granatomis apmėtė Juodupės kooperatyvo vedėjo butą, kuriame su 2 merginomis "nakvojo" valsčiaus NKVD viršininko pavaduotojas Maksimov, tačiau šis paspruko pro langą(440,214). Rugsėjo 10 d. prie Svėdasų buvo nušautas girtas valsčiaus sekretorius(440,152). Spalio 23 d. Aukštadvario vls. kelyje į Žiūkiškių k. buvo apšaudyti du sribai: tėvas nukautas, sūnus pabėgo(550,104).

Visuotinis okupantų teroras, trėmimai ir kolaborantų siautėjimai atsiliepė partizanų kontrveiksmybų sugriežtinimui. Tai rodė ir kolektyvinės atsakomybės už asmens veiksmus taikymas iš teorinių grasinimų 1945 m. pavasarį virtęs praktiniais veiksmais vasaros pabaigoje-rudenį. Esminis momentas apsprendęs partizanų teroro pobūdį šiuo laikotarpiu buvo atpildas už trėmimus bei tiesioginių jų organizavimą ar talkinimą jiems. Didesnė konfrontacija vyko mišriuose tautiniu požiūriu rajonuose, kur pasipriešinimas ir kolaboracija buvo ryškiau atsiskyrusi, o rusų kaimai buvo okupacinės valdžios atsparos punktai bei prisiplėšto turto saugyklos.

Rugsėjo 13 d. Juodupės vls. Sodeliaus k. partizanas Vladas Deksnys, kurio šeima buvo išvežta, išpėjo pasitraukti nuo tėvų žemės ir išvykti iš kaimo Oną Sakalauskaite(440,65). Rugsėjo 3 d. Pandėlio vls. Bogdalavos dv. buvo nušauti sribo tėvai, o Sekštininkų k. - sribo tėvai ir dvi seserys, paliktuose rašteliuose nurodant, kad aktai yra atsakymas į trėmimus(440,236). Rugsėjo 7 d. Skapiškio vls. Girvalakių k. buvo sušaudyti du "naujakuriai", gavę tremtinių ūkius(440,152).

Rugpjūčio 4-5 d. naktį pagal iš anksto parengtą planą partizanai įvykdė Daugų-Onušio vls. NKVD-NKGB šnipų bei talkininkų likvidavimo operaciją, kurios pretekstu tapo šiose apylinkėse vykdyti ir vėl numatomi šeimų trėmimai(594,154). Operacija buvo ypač gerai suplanuota - iš anksto surinkti žvalgybiniai duomenys, susiskirstyta smulkiomis grupėmis, kurios savo uždavinius vykdė tam tikru intervalu. Operacija pradėta 21 val. nuo Dusmeniu k., sudarant išpūdį, kad partizanų būrys juda į Onušio valsčiaus gilumą: Dusmeniu k. likviduoti 9, tolimesniame -3, 2, Gruožnikų - 4, Smalių - 2, Kalėnų - 5, Kaniūkų - 3, Damanonių - 1, Gudakiemio - 1, 2 asmenys(549,127-128). Likviduotų asmenų buvo ir Daugų vls. Būdos, Dvarčėnų k. Šiuo vienkartinį smūgiu, smogtu ką tik pasibaigus okupantų siautimams, Geležinio Vilko rinktinės partizanai sunaikino 32 Onušio ir 18-20 Daugų valsčių kolarantų, tarp jų 20 sribų, 3 selsovietų pirmininkus, informatorių, o kai kuriais atvejais sužeisti ar žuvo šeimų nariai, kuriems tragišką likimą užtraukė jų artimųjų išdavikiška veikla(7,82-88; 549,127; 594,145,254). Dalis pasmerktųjų išsislapstė palikdami savo bendrus ir net artimuosius likimo valiai(7,87).

Rugpjūčio 28 d. partizanai pasaloje nušovė Lukšių valsčiaus pirmininką ir aktyvistę, grįžtančius iš Pustauniškių (Pustaviškių) k. apmatavus "buožių" žemę(706,93). Rugpjūčio mėn. Šiluvos vls. Akstinių k. du partizanai - Lukauskas-Lokys ir Lušas-Banginis apšaudė 4 valsčiaus pareigūnų grupę ir nukovė valsčiaus pirmininką; partizanams atiteko pistoletas, 5000 rublių, įvairūs tarnybiniai dokumentai(905,37).

Rugpjūčio mėn. dar buvo likviduoti: 1 NKGB agentas (Ylakių vls. Viršilų k.)(740,16); vienas asmuo iš "klasinio keršto" (18 d. Aukštadvario vls. Antopolio k.)(549,142).

Rugsėjo 1 d. Šėtos vls. partizanai sušaudė selsovietos pirmininką, sekretorių ir sribą(675,149). Šį mėnesį partizanai dar likvidavo 1 sribą (19 d. Ylakių vls.)(740,10).

Spalio 1 d. 4 partizanai Merkinės vls. Janonių k. šokių vakarėlyje nukovė 3 rusų karius: leitenantą ir 2 seržantus(737,18,29). 11 d. Nemunėlio Radviliškio vls. partizanai likvidavo valsčiaus NKVD įgaliotinio tėvą(596,214). Seirijų vls. Ročkių k. sušaudytos tris šnipės, tarp jų anksčiau nukauto milicininko motina(595,214). Spalio 18-19 d. Kamajų vls. Minčiūnų k. partizanai reikalaudami ginklo nušovė NKGB agentą, Ažubalių k. - du ūkininkus už sūnų tarnybą priešui, o Svėdasų vls. Kunigiškių k. - 7 asmenis iš aktyvistų šeimų, tarp jų ir Rokiškio apskrities pareigūnų tėvus(440,263-264). 26 d. Vievio vls. Abromiškių k. buvo sušaudytas selsovietos pirmininkas rusas(550,104). Spalio 31 d. Pilviškių vls. Žiūrių-Gudelių k. buvo nušauta šnipė, o lapkričio 7-8 d. šio kaimo seniūnas ir selsovietos pirmininkas buvo išpėti atsisakyti pareigų, atimti dokumentai, taip pat perspėtos rusų kolonistų šeimos, rekvizuojant maisto produktus ir įsakant išsikraustyti(598,399).

Lapkričio 4 d. rusai kolonistai buvo perspėti Pilviškių vls. Bagotosios k., o 26-27 d. Obšrūtų k.: jiems įsakyta nedelsiant išvykti iš Lietuvos(598,399,426). Lapkričio 8 d. Rokiškio vls. Palungės k. buvo nušautas rusas gimnazistas, baudėjų kariuomenės vedlys bei kaltas dėl partizano motinos ir sesers suėmimo(440,283). Pandėlio vls. Apasčios k. du partizanai likvidavo apylinkės sekretorių rusą, jo žmoną ir dukterį, paėmė ginklus, gautus savigynai ir pasitraukė apšaudomi paramos būrio sribos(440,283). Lapkričio 15-16 d. Sintautų vls. Gaisrių k. 45-60 partizanų sušaudė dvi šeimas už šnipinėjimą (7 asmenis), kai ką nubaudė fizinėmis bausmėmis(599,40; 598,399). Lapkričio mėn. Kazlų Rūdos vls. buvo likviduotas Kvietkapušio k. selso-

vieto pirmininkas už tai, kad pasisavino ištremtos šeimos turtą ir parodė rusams partizanų bunkerį(679,120,134).

Kai kurių veiksmų, numatytų partizanų vadovybės, partizanai nebuvo pajėgūs įvykdyti. Liepos 5 d. Kovo apylinkės vadovybė, remdamasi apygardinio štabo įsakymais uždraudė Kėdainių aps. judėti mišku ir pamiškėmis, išskyrus pagrindinius vieškelius, vaikštinėti miške, jame dirbti, ganyti gyvulius, rinkti grybus(656,79). Rugsėjo 9 d. Bartininkuose pasirodžiusiame Tauro rajono atsišaukime buvo raginama boikotuoti visus sovietų valdžios veiksmus, jeigu iki rugsėjo 12 d. nebus paleisti iš kalėjimo suimti ir negražinti ištremti(599,183).

1945 m. vasarą kulminaciją pasiekė ir ekonominis boikotas, nors "sabotažu" Lietuvos ūkininkų kova buvo daugiau okupantų akyse. Dar nuo 1944 m. tęsėsi prievoliniai išsiskolinimai, o prasidėjus šienapjūtei iškart imta reikalauti ir šieno prievolių. Pokarinėje Sovietų Sąjungoje "duona" tapo strategine žaliava: Maskva spaudė Vilnių, šis apskrities aktyvistus, gaujomis besibastančius po kaimus ir valsčius ir tikrinančius, verčiančius mokėti, renkančius duokles. Be abejo, dalis ūkininkų ne kartą apiplėštų, jau neturėjo ką duoti, tačiau nesirengė ir atiduoti paskutiniojo kashio. Šiomis sąlygomis vienintelis būdas kovoti prieš apiplėšimą buvo delsti: "mažžemiai dairosi į didlaukius ir delsia, o buožės dairosi į mišką ir sabotuoja", teigė kolaborantai(23,54).

Pasirengimas naujam žiemojimo laikotarpiui bei rudens derliaus metas lėmė ekonominio pasipriešinimo sustiprinimą ir iš partizanų pusės. Rugsėjo 25 d. LLA štabo pasirašytame atsišaukime (platino DKR Ukmergės aps.) ūkininkai buvo raginami neduoti nė vieno vežimo grūdų iš naujojo derliaus, aktyvistai bei selsovietų pirmininkai buvo įspėjami griežta bausme už "bolševikų įsakymo vykdymą"(208,244). Dalis partizanų operacijų buvo vykdoma prieš prievolių rinkimo įstaigas bei įmones, neleidžiant tokiu būdu prisiplėšto turto išvežti iš šalies.

Birželio mėn. Alytaus vls. Vaidoto grupės partizanai sovchoze paėmė 1 karvę ir 100 kg rugių(677,36). 4 d. Onušio vls. tarp Dusmenų ir Bakaloriškių partizanai iš varomos per Lietuvą galvijų bandos atėmė 19 karvių; dar kelias pardavė patys rusai varovai(549,49). 6 d. Semeliškių vls. Strėvos miške buvo užpulta kita varomų gyvulių kolona ir sumuštas varovas(549,47). 6-7 d. naktį Žiežmarių vls. partizanai antrą kartą rekvizavo grūdus iš valstybinio Liūtonių malūno(549,47). 8 d. buvo sudaužytas Dotnuvos vls. Antanavos pieno surinkimo punktas, išardytas separatorius; Varnių vls. paimta Pavandenio pieninė(656,37; 546,140). 9 d. 20 partizanų užpuolė Radviliškio pieninę, kur paėmė 120 kg pieno produktų(679,47). 12 d. Luokės vls. Staniškės dvare 12 partizanų rekvizavo 2 arklius ir karvę iš arklių nuomos punkto ir išsivedė į mišką direktorių bei 2 darbininkus (kitais duomenimis išėjo savo noru)(546,121; 396,99). 18 d. 26 partizanai užpuolė Pervainių pieno surinkimo punktą (Luokės vls.), paėmė produktus ir sudaužė separatorių(546,110,129). 21 d. partizanai išvijo 20 kirtėjų pastočių iš Eržvilko miško 2 km nuo miestelio(479,171).

Liepos mėn. A.Bagdono-Beržo kuopos partizanai Subačiaus vls. du kartus puolė Surdegio pieninę, rekvizuodami 9 dėžes sviesto ir 2 varškės, o Kupiškio vls. - Palėvenytės pieninę, paimdami 14 dėžių (po 25 kg) sviesto, 100 l grietinės, 8000 kiaušinių(671,55,60,62; 742,251). Lampeo būrys puolė Panevėžio muilo fabriką, rekvizavo muilo atsargas, rašomąją mašinėlę ir popierių, sargo šautuvą(671,59). Tauragės aps.

12 Rolando būrio partizanų paėmė 16 dėžių sviesto, gabenamo iš Eržvilko į Skaudvilę(8, 16). Vaidoto grupės apie 20 partizanų būrys, Marijampolės-Balbieriškio kelyje prie Daugirdiškių k. užpuolė gurguolę ir rekvizavo 1-1,8 t grūdų(7,48; 677,90). Jovarų būrys puolė Lekėčių girininkiją, kur paėmė 40 tūkst. rublių(107,310). Liepos 11 d. 6 partizanai rekvizavo visus pieno produktus iš Rozalimo vls. Dervelių k. punkto(679,46).

Rugpjūčio 7 d. Gedimino junginio partizanai puolė Duokiškio pieninę, paimdami apie 100-500 kg sūrio ir 25 kg druskos, o 11 d. operaciją vėl pakartojo, paimdami dar 75-150 kg sviesto ir 25 kg druskos(582,70; 440,58). Rugpjūčio 16 d. Kamajų vls. partizanai iš Salų pieninės paėmė 500 vnt kiaušinių, 40 kg sūrio ir 300 rb bei nubaudė vedėją(440,64). Rugpjūčio 10 d. Svėdasų vls. tarp Miškinių ir Rimdžių k. buvo apšaudyta kolaborantų grupė, dalijusi gyventojams prievolių įpareigojimus: 1 komjaunuolė sužeista, kita dingo be žinios(440,58). Rugpjūčio mėn. Subačiaus vls. Beržo ir Juodojo Pono partizanai puolė Tiltgalių pieninę, rekvizuodami 14 dėžių sviesto(55).

Rugsėjo mėn. Napoleono būrys iš Subačiaus vls. Pelyšių pieninės rekvizavo 250 kg sviesto(773). Rugsėjo 1 d. Obelių vls. Šilaiškių k. partizanai rekvizavo maisto produktų iš dviejų ūkių(440,237). 27 d. Rumšiškių vls. Livintų k. ir Kaišiadorių vls. Būdos k. partizanai apšaudė Kauno kareivius, kertančius malkas, ir vieną sužeidė(549,261).

Spalio 20 d. apie 30 partizanų rekvizavo Sintautų vls. Gaisrių k. pieninės atsargas: 580 kg sūrio, 46 kg sviesto, 60 l grietinės, pora šimtų kiaušinių ir kt. už 12866 rb.(598,399). Spalio mėn. Gelvonių vls. Karališkių ir Pakalniškių k. (10 d.) partizanai sunaikino du pieno punktus, išardė separatorius(679,34,44). Tą pat mėnesį partizanai užėmė Šešuolių spirito varyklą, sudaužė įrangą ir rekvizavo pagamintą spiritą(725,80).

Lapkričio mėn. Ylakių kuopos partizanai iš pieninės paėmė rašomąją mašinėlę(740,16). Pakruojo vls. Žaliosios rinktinės 10 partizanų atliko rekviziciją Padaugos dvare: paėmė 2 avis, 2 kiaules, veršelį, maišą miltų ir su pastote pasitraukė į Šermukšnių mišką(673,27). 15-16 d. 5 partizanai įsiveržė į Gižus, nukovė stribą, rekvizavo iš kooperatyvo 500 m audinių, kelias dėžes muilo ir kt. prekių, išsivedė 2 asmenis(598,399). 18 d. Kazlų Rūdos vls. Kazlų k. partizanai išvaikė vakarėlį arklių nuomos punkte, rekvizavo jo turtą ir sušaudė pagautą trijų stribų motiną bei du sūnus stribus(679,119,128).

1945 m. rudenį partizanai paėmė iš Kalvarijos malūno 5 maišus miltų(528,218). Prienų šile 5-6 partizanai rekvizavo 2 pastotes ir apie 400 kg ruginių miltų iš Balbieriškio kooperatyvo(677,87). Su rudeninėmis operacijos siejasi ir dalis žiemos mėnesio - gruodžio rekvizicijų. Jas vykdė kai kurių partizanų dalinių vadai, nespėję tai atlikti rudenį arba turintys patikimas ir tolimas slėptuves.

Gruodžio mėn. 30 K. Venckaus-Adomaičio partizanų puolė Skuodo vls. Šarkės pieninę ir paėmė 10 dėžių sviesto(740,16). Napoleono būrio partizanai du kartus užpuolė Subačiaus vls. Pelyšių spirito varyklą ir rekvizavo 900l spirito(773). Žaliosios rinktinės partizanų grupė iš Šermukšnių miško Pušaloto vls. Medikonių sovehoze rekvizavo 2 kiaules, 2 avis, veršį, apie 1 cnt miltų(673,28). 3-4 partizanai, vadovaujami S.Kieliaus-Gervės Balbieriškyje atėmė iš mokesčių inspektoriaus virš 10 tūkst. rb. ir kvitų šakneles(677,36).

1945-1946 M. ŽIEMOS-PAVASARIO KARINĖ KAMPANIJA

OKUPANTAI: PABAIGOS PRADŽIA

1945 m. vasaros ir rudens karinių operacijų metu išsklaidžius didesnius partizanų būrius, dalį pasipriešinimo kovotojų legalizavus, o ir patiems partizanams išsiformavus iš didelių dalinių bei pasirengus žiemoti, atrodė, kad viskas rimsta ir okupantų pergalė čia pat. Kaip ir prieš metus, taip ir 1945-ųjų pabaigoje okupantai vėl iškėlė ir aiškiai suformulavo savo uždavinį - galutiniai nuslopinti karinį pasipriešinimą. Tuo tikslu SSRS NKVD komisaras gruodžio 18 d. išleido įsakymą Nr.061164, kuriame karinėmis-čekistinėmis priemonėmis turėjo būti baigtas pasipriešinimo nuslopinimas, įvykdyti ir su kariuomenės pagalba pravesti okupantams labai svarbūs "rinkimai" į aukščiausiąją sovietą. Sėkmingos okupantų karinės kampanijos pabaigą turėjo vainikuoti ne mažiau sėkmingas politinis rezultatas. Pagrindinis dėmesys buvo nukreiptas partizanų žiemojimo vietų nustatymui ir jų sutriuškinimui kariniu smūgiu; politinėje sferoje - visuomenės psichologinis apdorojimas ir parengimas rinkimų į SSRS AS akcijai.

"Rinkimų" ir pasipriešinimo slopinimo eigą tiesiogiai ėmėsi kontroliuoti SSRS NKGB komisaras Merkulov, 2 valdybos viršininkas gen.ltn.Fedotov bei šios valdybos 10 skyriaus viršininkas plk.Golovanov, NKGB komisaro pavaduotojas Ogolcov, o vietoje, be NKVD-NKGB pareigūnų, M.Suslov, A.Sniečkus, M.Gedvilas(651,1; 652,1). Be įprastinių slopinimo metodų, buvo numatyta ir išradingesnių: gruodžio 24 d. apskričių NKGB skyriams buvo nurodyta po 3-5 agentus legenduoti kaip galinčius pagaminti dokumentus ir taip išsiaiškinti bei suregistruoti nelegaliai gyvenančius asmenis(691,105).

Tokiu būdu okupanto-Pasipriešinimo konfliktas artėjo prie atomazgos - vėl visu aštrumu iškilo ir sprendėsi lietuvių tautos egzistencinis klausimas: ar rusams pavyks nuslopinti šios nenuolankios tautos pasipriešinimą ir "savanoriškai" kaip 1940 m. inkorporuoti Lietuvą į savo imperijos sudėtį?

1945 m. gruodžio mėn. buvo suimti paskutiniai LLA Vyr.vadovybės nariai gen.M.Pečiulionis, A.Veverskis, S.Stankevičius(412,8).

Gruodžio-1946 m. vasario mėn. skaudus smūgis buvo suduotas Suvalkijos partizanų organizacijai: buvo suimta daug Tauro apygardos vadovybės partizanų - virš 400 žmonių(412,5). Didžiąją dalį sudarė Stirnos rinktinės partizanai ar su jais susiję Šakių aps. gyventojai - nuo 1945 m. gruodžio 10 d. iki 1946 m. vasario 10 d. buvo suimta 146 žmonės(412,7). Suėmimų metu buvo paimta virš 1000 egz. pagrindžio spaudos ("Laisvės žvalgo", atsišaukimų), antspaudų, blankų, 9 rašomosios mašinėlės, 5 rotatoriai ir 3 šapirografai, apie 300 vienetų ginklų, taip pat didelis kiekis granatų, šaudmenų bei sprogmenų(412,5-6). 1945 m. gruodžio 20 d. Keturvalakių vls. Žydronių k. kareiviams apsupus Arlauskų ūkį, kuriame buvo įrengtas apygardos spaustu- vės bunkeris, kilusių kautynių metu žuvo vienas ir suimti du partizanai ir tik vienam

- Alfonsui Arlauskui pavyko ištrūkti; ūkis sudegintas(528,7). 24 d. rusų kariuomenė puolė Stirnos rinktinės Žilvičio kuopos (30 partizanų) stovyklą miške prie Bagotosios; besiveržiant iš apsupties žuvo Pranas Andriušis-Šapalas(937).

NKGB pradėjo sekti A apygardos štabo pėdsakais: nuo 1945 m. gruodžio 15 d. iki 1946 m. vasario 10 d. žuvo 56 ir pateko į nelaisvę 32 partizanai, o taip pat buvo suimta 79 dzūkų Pasipriešinimo organizacijai priklausę asmenys(412,11). Vasario pabaigoje suimtųjų skaičius išaugo iki 140 žmonių(680,2).

1945 m. gruodžio 4 d. Mardasavo II k. prie Merkio kaudamiesi žuvo bataliono vadas L.Švalka-Šernas, Tomas Kondratas-Briedis, Adolfas Bilinskas-Jurginas ir Navickas-Kardas(44,181). 26 d. Simno vls. žuvo 8 partizanai(650,55). Gruodžio mėn. Vaidoto grupės partizanai užėjo į vienkiemį (1 km nuo Gudelių), kur dienojo sribai: pasigirdus šūviams, priešui į pagalbą atskubėjo kareiviai ir 30 min. trukusiame mūšyje žuvo Laukaitis-Kardas(677,87).

1946 m. vasario 5 d. Kaibuciu k. prie Merkinės bunkeryje žuvo Algirdas Daukšys-Rugelis ir vienas partizanas pateko į nelaisvę(44,166).

1945 m. gruodžio-1946 m. sausio mėn. karinių operacijų metu prieš Didžiosios Kovos apygardą buvo nužudyti 29 partizanai ir 110 organizacijos narių buvo suimta, tarp jų virš 10 štabo narių ir būrių vadų-J.Neicelis-Šarūnas, A.Paulauskas-Sukūrys, kunigas S.Rudžionis-Vėjas 2 ir kiti, paimitos dvi rašomosios mašinėlės, šapirogral'as, 520 egz. atsišaukimų bei spaudos(412,12; 651,11).

1945 m. gruodžio mėn. prieš Žaliają Velnią buvo mestas agentų-smogikų iš 14 sribų būrys, turintis tikslą išaiškinti rėmėjus, partizanų slėptuves ir juos sunaikinti; provokatorių maršrutas tęsėsi Aukštadvario, Semeliškių, Žiežmarių, Kaišiadorių ir Žaslių vls.(550,84,951).

Gruodžio 13 d. agento Veselij(a.sl.) išduoti Žaslių vls. Dirvonų k. rajone (Skėrių apylinkė) žuvo 4 partizanai: apygardos štabo narys ir bataliono vadas E.Kavaliauskas-Klounas, jo brolis Stasys-Dobilas, kuopos vadas J.Brizgus-Beržinis ir Jonas Kareckas-Žebenkštis bei suimti ūkininkai Žičiai, priešui atiteko štabo dokumentų ir DKR spaudas(550,61,80). Šioje operacijoje tarp sribų uolumu pasižymėjo užsiregistravęs partizanas Stepas Frankonis(550,62).

Gruodžio 2 d. Šiluvos vls. prie Vitkiškių k. koplyčios Beržinsko sodyboje kariuomenė apsupo 13 Žebenkšties rinktinės partizanų: valandą trukusiame mūšyje žuvo V.Butkus-Dangutis, Mėnulis(sl.), Vileikis-Šeškas/Vilkas, Biknius-Gervytė bei sodybos šeimininkas; likusieji sugebėjo prasiveržti(905,34,37). Iš rusų pusės nukauta keli kareiviai(905,37).

Nukentėjo ir Žemaitijos LLA organizacija, priešui nuo 1945 m. gruodžio iki 1946 m. vasario 10 d. vien suėmus 169 žmones(412,14).

1945 m. gruodžio 7-8 d. Alksnio būrys (apie 80 partizanų) Joniškio vls. Lekaičių, Sargūnų k. bei Daunoravos pieno punkte rekvizavo 9500-10000 rub., radijo aparatą, selsovieta pirmininko turta, tačiau nuo milicininko kulkos žuvo Juozas Burnickas-Miškinis ir sužeistas Dainoras(sl.)(677,100,103). Tuo pat metu, 8 d. kita Genio kuopos partizanų grupė įvykdė rekviziciją iš Aukskalnės parduotuvės Latvijoje ir traukėsi Žagarės kryptimi. Sėkmingai atmušę persekiotojus ir prasiveržę pro sribų užkardą ties Minčiai tiltu, partizanai pasislėpė Mantoriškių miške(29,114-115). Mūšio metu buvo sudegintas okupantų sunkvežimis ir nukauti du sribai, tačiau, dėl

išdavystės ar palikus gurguolei apčiuopiamus pėdsakus, kariuomenė bei Žagarės, Skaistgirio, Joniškio bei Kriukų sričiai kitą dieną blokavo mišką ir ties Skėrių pievomis surado partizanų žiemos stovyklos bunkerius(29,116). Mūšio metu iš 55 partizanų, žuvo 11 ir 3 sužeisti(29,116).

1946 m. sausio 21 d. agentas Beržas(a.sl.) išdavė Geležinio Vilko dalinio 30 partizanų bunkerį Tyrelių miške (Gruzdžių-Skaistgirio vls. paribys, Šiaulių-Joniškio aps.), bet 32 VV NKVD pulko karinei grupei partizanų nepavyko užklupti netikėtai - išgirdę kareivių keliama triukšmą jie spėjo, pasinaudodami tamsa išeiti į Žagarės vls. miškus; persekiojimo ir kautynių metu žuvo 6 partizanai ir du suimti, tame tarpe ryšininkė Bronė Žalytė(411,29-30). Tęsiant operaciją Joniškio aps. NKVD pajėgomis Skaistgirio-Žagarės vls. sausio 24 d. žuvo 1 partizanas Tyrelių miške(411,31).

1945 m. gruodžio-1946 m. sausio mėn. Utenos aps. buvo smogtas karinis smūgis Šarūno rinktinei, žuvo 243 žmonės, tarp jų vadas lttn.V.Mikulėnas-Liepa, J.Vasiljevas-Viesulas, suimti 146, tarp jų štabo narys B.Juozevičius-Rolandas(412,15). Šiuo laikotarpiu priešas sekė LLGS pėdsakais Raseinių aps., suėmimais ir karinėmis operacijomis bandė sunaikinti LPS ir LLA centrus bei partizanus Rokiškio, Kėdainių aps.(412,16-18). 1945 m. gruodžio 26 d. Rokiškio vls. Ulitelės k. NKGB opergrupė atvykusi daryti kratos pagal suimtojo parodymus, susidūrė su iš Krukelių namų išbėgančiais 4 partizanais; jie spėjo nukauti lttn.Korol, tačiau ir patys - Aleksandras Paškauskas, Antanas Mickis, Jonas Dilys ir nežinomas - žuvo ir buvo išniekinti Rokiškyje(649,185-186).

1946 m. sausio 15-16 d. Salako vls. Želmeniškių k. buvo užklupti ir žuvo 22-23 Erškėčio kuopos partizanai, tarp jų Pranas Skunčikas-Žaltys ir kiti, 2 suimti, iš rusų pusės nukauta apie 10 kareivių(650,146).

1946 m. vasario 2 d. Raguvo vls. Juostininkų miške kareiviai apsupo bunkeryje 12 partizanų S.Jočio-Barzdos būrį; besiveržiant žuvo 1 partizanas(934,5).

Pagal okupantų statistiką (artimesnę tikrovei pasipriešinimo elementų nusakymo prasme, negu 1944 m. pabaigos-1945 m. pradžios) 1945 m. spalio-gruodžio mėn. NKVD-NKGB "likvidavo" 92 partizanų grupes iš 2969 žmonių: 828 nužudytų, 1396 suimtų, 745 legalizuoti; bei 68 "organizacijas" (pogrindžio grupes) iš 1271 asmens(680,1). 1946 m. sausio-vasario mėn. - dar 56 partizanų grupes iš 1670 žmonių: 493 nužudytų ir 1117 suimtų; bei 47 "organizacijas" iš 1393 asmenų(680,1).

Šie skaičiai bei okupantų karinės ir saugumo operacijos rodė prieš strateginės iniciatyvos persvarą, bet tai buvo dėsninga, nes partizanų veikimą nulėmė žiemojimo metas ir sezono ypatybės, išaugusi konspiracinė ir slapstymosi patirtis. Tačiau nevedant aktyvių kovos veiksmų ir tik slapstantis partizanai negalėjo išsilaikyti, nes dėl išsiformavimo rudenį ir veiksmų apribojimo, vėl atgijo ir dėl priešrinkiminės padėties suįžūlėjo vietos administracijos pareigūnų, sričių, apskričių-valsčių NKVD-NKGB bei jų agentūros veikla.

Lyginant su 1944-1945 m. žiema, kai susidarius dideliems partizanų būriams, buvo galima nekreipti dėmesio į kolaborantus ir jų karinį veikimą, dabartinėje padėtyje nedidelėms partizanų grupėms darėsi sunkiau įrodyti savo karinį pranašumą, o kolaborantams lengviau apsiginti. Net pavienių sričių ar NKVD apginkluotų kolaborantų gaudynės ar baudinės, neretai virsdavo rimtomis karinėmis operacijomis, reikalaujančiomis ir gausesnių partizanų pajėgų. Nepaisant pavojaus, partizanai buvo

priversti šiame lūžiniame istorijos momente vėl imtis puolamųjų aktyvių veiksmų, laikyti pastovioje įtampoje priešą ir neleisti jam realizuoti savo kėslių. 1946 m. sausio mėn. NKGB konstatavo, kad partizanų sąjūdis išsiplėtė visose apskrityse, mažos partizanų grupės jungėsi į didesnes ir puolė įstaigas, o persigrupavimas tiesiogiai susijęs ir su "rinkimais"(652,79).

Tokių veiksmų kulminacija buvo paskutiniai valsčių ir miestelių puolimai sutelktinėmis partizanų pajėgomis, ir visų pirma Merkinės miestelio antpuolis. Jo pretekstu tapo 4 partizanų, tarp jų Marcinkonių bataliono vado, žūtis Povočių k.: kad atkeršytų priešui A apygardos štabas numatė pulti Merkinę(33,128), nors iš tikrųjų tokio masto operacija buvo būtina siekiant sustiprinti kovotojų dvasią bei parodyti jiems organizacijos jėgą. Operaciją buvo numatyta atlikti trijų partizanų rinktinių pajėgomis - Šarūno rinktinės Kar.Juozapavičiaus grupė, vadovaujama A.Grušausko-Siaubo 1945 m. gruodžio 14-osios naktį turėjo netoli Merkinės sunaikinti keletą kolaborantų ir išivelti į sulaikomasias kautynes su Merkinės įgula, kuri kaip įprasta turėjo pulti į paiešką(33,129). Prasidėjus susišaudymui, pagrindinės partizanų pajėgos, vadovaujamos lttn.A.Ramanausko-Vanago, turėjo pulti Merkinę, o Druskininkų batalionas, vadovaujamas J.Balčiūno-Balučio, nutraukti telefono ryšį jungiantį miestelį su Druskininkais ir trukdyti priešui pastiprinimui(33,130).

Ši operacija buvo rimtas išbandymas tiek partizanams, tiek jų vadams: reikėjo skubiai surinkti ne tik jau pasiskirsčiusius žiemoti vyrus, bet ir sinchroniškai veikti laikantis parengtos operacijos plano. Gruodžio 13-14 d. miestelio puolimui susirinko apie 70 partizanų, kurie buvo sutvarkyti ir parengti kautynėms(33,130). Gruodžio 15 d. ryte pasigirdus šūviams prie Merkinės, smogiamoji partizanų grupė, keliomis pastotėmis priartėjusi prie miestelio pradėjo puolimą(33,133). Užklypti priešai kovėsi neorganizuotai ir išskaidė gynybą: dalis metėsi prie tilto, keliolika išsidėstė aplink milicijos ir valsčiaus pastatus(29,192; 33,134). Tačiau ir partizanai, įveikę pagrindinį pasipriešinimą, iškriko grandimis, vykdydami iš anksto numatytus uždavinius. Buvo užimtas paštas, kur sugadinti telefono centrinės aparatai, NKVD skyrius ir valsčiaus pastatas, paimitos rašomosios mašinėlės ir ginklai, prasiveržta prie kalėjimo, bet jo durų nepavyko išlaužti(33,134).

Atvykus pastiprinimui ir prie miestelio pasirodžius tanketei, partizanai organizuotai pasitraukė į Subartonių mišką. Puolimo metu žuvo 5 partizanai ir vienas sužeistas, dar du vyrai žuvo iš Siaubo grupės(33,134-135). Iš rusų pusės buvo nukautų bei sužeistų(7,121; 30,37; 29,193). Aišku, ne viskas klostėsi sklandžiai: iš pat pradžių puolimas nebuvo paslaptis net kai kuriems gyventojams, partizanams nesugebant išlaikyti konspiracijos, tačiau priešas tai palaikė eiliniu gandu ir nesitikėjo šio puolimo(33,130; 30,39). Prieš pat puolimą A.Ramanausko-Vanago vyrai rėmė prašomi Lankininkų k. puolė plėšikaujantį sribų būrį, nukaudami 2 sribus(33,131; 30,30). Laimė, kad rusų viršininkai didelių partizanų pajėgų pasirodymą palaikė sprukusių iš mūšio lauko sribų fantazijomis ir išvedė iš miestelio pagrindines pajėgas paieškai(30,31). Tačiau kitapus Nemuno buvęs A.Grušauskas-Siaubas su apie 100 partizanų daliniu dėlto pamanė, kad merkiečiai operacijos atsisakė ir pasitaręs su savo vyrais nusprendė pulti miestelį savarankiškai, bet neįveikė tilto apsaugos bunkerio(33,135).

Išiveržusieji į Merkinę elgėsi šiek tiek bravūriškai, anot, A.Ramanausko-Vanago,

ne kaip kautynėse, o atlaiduose, iškriko, labai daug šaudė be taikinio(33,133). Buvęs miestelio mokytojas Juozas Lepeška-Jazminas, turėjęs veikti kaip ryšininkų vyresnysis, vietoje to išiveržė į gimnaziją ir ten buvusiems mokiniams pasakė šaunią patriotinę kalbą(33,133). Partizanų drąsa turėjo ir psichologinio poveikio efektą, ypač kai pradžioje vyrai puolė stati, net su daina, intensyvia ugnimi slopindami pasipriešinimą, tačiau neįveikiama kliūtimi tapo priešų ugnies taškai bažnyčios ir cerkvės bokštuose(30,34; 33,134). Druskininkų bataliono kovotojams nepavyko nutraukti telefono ryšio su Alytumi per Druskininkus, tik Studento skyrius sėkmingai kuriam laikui užkirto kelią pagalbai iš Alytaus, apšaudydami tris rusų sunkvežimius bei priversdami juos pasukti atgal(33,134-135).

Nespėjo laiku atvykti ir Marcinkonių bataliono vyrai, kurie, kad tai pateisintų ir įrodytų nevengiantys kautynių, gruodžio 16 d. naktį puolė Perloją ir sunaikino sribų įgulą, nukaudami 4 sribus bei aršius skundikus(33,135; 7,121,130-131).

Nepaisant taktinių klaidų, Merkinės antpuolis buvo ypatingai skaudus smūgis okupantui ne tik regionui, bet ir visos šalies mastu. Apie tai liudijo NKVD komisaro J.Bartašiūno su vilnietiška pareigūnų palyda "vizitas" į Merkinę bei ilgalaikė jo pavaduotojo plk.Kurov komandiruotė vadovauti partizanų slopinimui Lazdijų aps.(30,30; 651,79). Tokios apimties "pasireiškimas" faktiškai nubraukė visus anksčiau pasiektus slopinimo rezultatus ir buvo labai neparankus artėjant svarbiausiems 1945-1946 m. žiemos politiniams įvykiams - "rinkimams" į SSRS AS. Puolimas buvo svarbus tiek partizanų, tiek ir gyventojų rezistencinei dvasiai palaikyti, apie ką liudijo po kautynių pasipylę įvairiausi ir perdėti gandai(33,136). Atrodė, kad prislopęs partizaninis karas vėl išsiliesnoja su nauja jėga, o Merkinės įgula dar ilgai krūpčiojo iš baimės nuo kiekvieno vėjo šuoro(30,38).

Gruodžio 12 d. partizanai puolė Butrimonis ir sušaudė 2 rinkiminių komisijų narius(651,125). 21 d. Seirijų vls. 7 sribai su NKVD viršininku persekiodami partizanus, patys pateko į jų pasalą ir visi buvo sunaikinti kulkosvaidžių ugnimi(650,35).

Vilkaviškio aps. gruodžio 7 d. 18-20 partizanų puolė Gižus, apsupo valsčiaus ir NKVD-NKGB pastatą ir apie 2 valandas apšaudė iš keturių pusių, apmėtė granatomis. Mūšyje buvo nukautas 1 sribas ir keli sužeisti, tarp jų apskrities NKVD viršininkas kapitonas(598,426; 650,2,6).

Marijampolės aps. gruodžio 4-5 d. Vilko ir Sakalo būrių partizanai kovinės operacijos metu Kazlų Rūdos vls. Armoliškių k. nukovė 2 sribus, o Griešių k. užklupo aktyvų apylinkės kolaborantą Karpavičių ir besipriešinantį nukovė kartu su žmona bei 2 sūnumis sribais, rekvizavo prisiplėštą turtą(679,120,129). Igliskėlių vls. gruodžio viduryje prie Dambraukos k. partizanai surengė pasalą 9 sribams ir 3 iš jų nukovė; partizanų pusėje vienas buvo sužeistas(681,189). Gruodžio pabaigoje iki 50 partizanų Živavodės k. puolė 26 sribų būrį ir po dvi valandas trukusio mūšio metu nukovė 8-11 sribų, iš partizanų pusės trys buvo sužeisti(681,190).

1946 m. sausio 7 d. partizanai iš trijų pusių blokavo Veiverių NKVD-NKGB būstinę, kurioje gynėsi 12 sribų, 2 milicininkų ir 3 NKGB operatyvininkų būrys, ir apšaudė iš kulkosvaidžių(29,77). Po to už 3 km nuo Veiverių prie Pabališkių stotelės partizanai apšaudė ir bandė sustabdyti traukinį "Maskva-Kaliningradas"(29,77).

Sausio 13 d. V.Gavėno-Vampyro 9-12 partizanų grupė įvykdė klasikinio pavyzdžio partizaninę operaciją. Vidurdienį, su paslėptais po drabužiais ginklais, partizanai

užėmė Vizgirių mokyklą, kurioje buvo pravedamas "priešinkiminis" susirinkimas, ir organizavo dvi pasalas - vieną viduje, kitą kieme(651,119). Į jas pateko ir buvo sunaikinta visa Keturvalakių vls. valdžia: NKVD viršininkas v.ltn., apskrities NKGB operigaliotinis, valsčiaus pirmininkas bei partorgas, Vizgirių selsovieta pirmininkas, milicijos įgaliotinis ir kt. - viso 7 asmenys, paimlių dokumentai ir ginklai(528,6,11; 651,119; 652,89). Po operacijos partizanai valsčiaus pastote išvyko, nepalikdami jokių apčiuopiamų pėdsakų į paiešką mestai kariuomenei(651,119).

"PRIEŠRINKIMINĖ KOVA"

Rinkimų sutrukdymo dvasia buvo paženklinti visi šios žiemos partizanų veiksmai, nes net ir nesant žodžiais nusakomo tikslo, bet koks partizanų veiksmas darė įtaką santūriai visuomenės laikysenai okupantų pravedamų akcijų atžvilgiu ir šiame etape būtent "rinkimų". Dėl persekiojimo iš partizanų pusės baimės ir bendrųjų pasipriešinimo nuotaikų bolševikinė propaganda ir agitacija nepasiekė selsovietai ir daugumoje vyko tik valsčių centruose(649,35). Jeigu kur agitatoriai išdriždavo pasirodyti, tai dažniausiai susirinkimus pravedavo su ...2-3 moterimis, bet ataskaitose pranešdavo apie gausų dalyvavimą ir aukštą politinį lygį (Trakų, Utenos, Švenčionių aps.)(652,55).

Panašiai 1945 m. vasaros "laiško Stalinui" boikotui, tauta buvo pasirengusi priešintis "rinkimų" akcijai. Apie tai liudija daugybė "antisovietinių" kalbų, užfiksuotų NKGB dokumentuose.

Tauta žinojo, kad rinkimai bus formalūs: "komunistai pastatys savo žmones ir balsuos už juos. Vers prievarta balsuoti, gąsdindami kaip ir 1940 m." (Joniškis)(649,6). "Rinkimai į AS - tai komedija. Praeis tik kandidatai reikalingi valdžiai, o ne žmonėms" (Kaunas)(652,46). "Tie rinkimai tik dėl akių, iš esmės bolševikai viską patys padarė ir savus kandidatus išstatė" (Joniškio vls.)(649,34). "Rinkimai praeis 100 procentų, balsuosime ar ne"(649,61). "Rinkimai yra komedija, bus išrinkti tik tie, kurių panorės komunistai" (Kauno aps.)(652,49). "Rinkimai praeis, o gyvenimas nuo to nepagerės" (Kėdainių aps.)(652,50). "Priešrinkiminė propaganda - tuščias triukšmas. Kompartija jau dabar žino, kas bus išrinktas į AS" (Kaunas)(652,51). "Kandidatai į AS deputatus išstatyti ne tautos, o komunistų partijos. Balsavimas nedemokratinis, jeigu nedalyvauja kitos partijos" (Kaunas)(652,91). "Net mažas vaikas ir tas supranta, kad visur melas ir apgaulė" (Lazdijų aps.)(652,94).

Tauta žinojo, kas dalyvaus rinkimuose: "Didžioji tautos dalis nebalsuos" (Skaistgirių vls.)(649,6). "Mažai atsiras tokių lietuvių, kurie balsuos už savo pavergėjus. Už juos balsuos tik tie, kas pasidavė rusams ir žudo savo brolius - lietuvius" (Jurbarakas)(652,47). "Rinkimuose balsuos tik komunistai, o nepartiniais nereiks, o jei pri- leis balsuoti, tai, be abejonės, apgaus"(649,86).

Visuomenė, ypač inteligentija suvokė šios bolševikų akcijos tikrąją potekstę: "Rinkimai yra tam, kad sukurtų užsieniui vaizdą, kad lietuviai palaiko kompartiją. Bet iš rinkimų nieko nesigaus - Sovietų Sąjunga sugrius taip, kaip ir Vokietija" (Raseiniai)(652,47). Priešrinkimine agitacija "kvailinami užsieniečiai, tarsi sovietų valstybėje yra demokratija" (Kaunas)(652,51). "Rinkimais mažai kas domisi, neveltui į susirin-

"Priešrinkiminių" susirinkimų propagandinės nuotraukos

I. Bartašiūno 1946 02 įsakymas apie partizanų sunaikinimą

Pakliuvęs į nelaisvę partizanas

kimus tautą varo rimbu" (Kaunas)(652,113). "Pas rusus nebuvo tvarkos iki rinkimų, nebus ir po jų"(652,107).

Kaip ir kiekviename gaivališrame, neorganizuotame sąjūdyje loginė motyvacija maišėsi su visokiausiais gandais bei idealistiniu požiūriu į įvykius: "Vis tiek toks gyvenimas negali ilgai tęstis. Jokie rinkimai sovietų neišgelbės ir pavasarį turi būti nauja valdžia" (Šiauliai)(649,6). Optimistai prognozavo sovietų valdžios žlugimą iki rinkimų(652,51). "Pastaruoju metu beveik visi gyventojai įsitikinę šneka, kad iki rinkimų į AS egzistuojanti Lietuvoje santvarka pasikeis, sovietų valdžios nebus" (Telšiai)(652,120). Daugelis gyveno gandais apie anglų-amerikiečių atėjimą, apie tai, kad rinkimai įvyks jų prižiūrimi(649,23; 651,57). "Rinkimų metu atvyks Anglijos ir Amerikos atstovai. Jie bus tam, kad rusai neapgautų lietuvių ir nepasididintų sau balsų" (Raseinių aps.)(652,50). Visuomenėje buvo svarstomos Londono ir kitų užsienio radijo stočių žinios apie sovietų ministerio A.Gromyko pretenzijas į Baltijos valstybes JTO konferencijoje, apie Lietuvos "laikinosios vyriausybės Švedijoje" dalyvavimą šioje konferencijoje(652,52,92), bei papildomos sava interpretacija: "Amerika žino, kad Lietuvoje balsavimas yra per prievartą" (Raseinių aps.)(652,50). Buvo kalbama, kad Lietuvos klausimą sprendžia 3-jų užsienio reikalų ministerių Maskvos konferencija ir rusų atsisakymo suteikti jai laisvę atveju amerikiečiai "Maskvą bombarduos atominė bomba"(649,179).

"Rinkiminės kampanijos" išdavoje į visuomenę (visus jos sluoksnius) pradėjo smelktis gandai apie 1946 m. pradžioje numatomus trėmimus bei būsimas represijas už nebalsavimą(649,24; 652,52-53). Plito kalambūras: Lietuvoje bus dvejopi rinkimai - rinkimai ir rinkimai, t.y. "rinkimai" į AS ir lietuvių atrinkimas į Sibirą(652,53). "Rinkimai į AS - tai formalumas. Bolševikai nori nustatyti antisovietiskai nusiteikusių žmonių skaičių, o po to pradėti masinį lietuvių trėmimą į Sibirą" (Raseinių aps.)(652,91). "Po rinkimų į AS daugelį lietuvių išvež iš Lietuvos" (Kaunas)(649,217).

Tokius gandus kurstė grubi komunistų agitacija ir veiksmai. 1945 m. gruodžio 17 d. Viekšnių vls. Plungių k. valsčiaus pirmininko pavaduotoja Barbora Tautkaitė, aiškindama ūkininkams balsavimo tvarką, pareiškė, kad tie, kas neagituos ir nebalsuos už kandidatus į SSRS AS, gaus 3 metus kalėjimo(649,20). Tirkšlių vls. komsorgas ragino visus balsuoti, nes "kas nebalsuos, tą baus ir areštuos"(649,36). Gruodžio 28 d. Kauno kompartijos gorkomo kadro sekretorius L.Vabalys gąsdino solistą Vytautą Einorį, kad jeigu šis atsisakys vyksti agitatoriumi, pašalins iš darbo ir uždraus gyventi Kaune, o pats pirmasis sekretorius J.Grigalavičius liepė "paklusti partinei drausmei", nors Einoris nebuvo komunistas(651,98). Sangrūdų vls. partorge Bogdalienė net užsirakino duris, kad iš "priešrinkiminio susirinkimo" nepabėgtų suvaryti apgaule žmonės(653,100).

Dalis žmonių, ypač jaunimo, atvirai šaipėsi iš agitatorių, Kaune Ekonomikos mokykloje lapkričio 27 ir gruodžio 3 d. nuplėšti visi "papuošimai" šia proga, sausio 7 d. 9 ir 13 rinkiminiuose punktuose - visi plakatai ir vėliavos(652,46; 651,9). Rinkiminių sąrašų sudarinėtojų buvo drąsiai atkertama: "kam jūs skubate surašinėti, vis tiek iki vasario 10 d. pabėgsite iš čia vienais apatiniais" (Mažeikių aps.)(649,25). Daugelis tiesiog laikėsi tradicinio lietuviško užsispyrimo, nesileisdami į gilesnius svarstymus: "Jūs pas mane nevaikščiokite ir veltui popieriaus negadinkite, aš vis tiek niekur neisiu ir nebalsuosiu"(649,23). Kai kur agitatorių klausė: "Tarp SSRS vyriausybės ir

kolchozų visą laiką vyksta karas. Kokie nuo to sugriovimai Sibire?" (aliuzija į trėmimus); "Kodėl Rusijoje valdo žydai?" (aliuzija į bolševizmo esmę) (Vilnius) ir pan.(650,55).

Boikotinės nuostatos buvo aiškios ir pagrįstos: "Balsuoti nereikia, nes jeigu dauguma neatiduos savo balsų - Lietuva bus laisva" (Rokiškio aps.)(652,50). "Vienintelis mūsų išsigelbėjimas visiems neiti balsuoti, tada į tai atkreips dėmesį kitos valstybės ir išimaisys į Lietuvos reikalus" (Raseinių aps.)(652,118). "Mes balsuoti galime tik už laisvą, o ne sovietinę Lietuvą" (Rokiškio aps.)(652,50). "Rusai visur vyrauja ir mums, lietuviams, žodžio neleidžia pasakyti. Bolševikai tai vadina laisve, tikina, kad rinkimai demokratiniai ir laisvi, o iš tikrųjų - apgaulė. Neisiu balsuoti, kaip jie begąsdintų. Svarbiausia, kad lietuviai būtų vieningi - tada bolševikai nieko nepadarys" (Lazdijų aps.)(652,91). "Visi mato, kaip bolševikai likviduoja Lietuvą ir naikina lietuvių tautą. Greitai visus lietuvius vež į Sibirą ir Aziją, bet jie lengvai nepasiduos bolševikams" (Vilnius)(652,110).

Tačiau šiose gaivališkose ir intuityvinėse nuotaikose buvo ir idealistinio požiūrio į rinkimų akciją, objektyviai naudingo okupantui: "tauta nenori balsuoti, bet reiks eiti, kitaip visus išsodins į kalėjimus" (Kėdainių aps.)(652,111): "Už komunistus nebalsuosim, rinksim tik tuos, kurie sugebės pasiekti nepriklausomybę" (Šiaurės)(649,34). "Bus geriau, jei bus išrinkti rimti žmonės, o ne dabartiniai, kurie tik geria ir plėšia" (Barzdų vls.)(649,86). "Jeigu išrinksim rusus - jie suvarys į kolchozus ar išvež į Rusiją. Reikia rinkti partizanus ir daryti perversmą" (Kėdainių aps.)(652,92). "Balsuoti eisime, bet vietoje biuletenių mesime popierėlius" (Kėdainių aps.)(652,51,107). "Balsuojant kandidatus iš biuletenių reikia išbraukti" (Kauno aps.)(652,49).

Kaip ir visa tauta, taip ir partizanai tikėjosi pasikeitimų po "rinkimų", nes buvo įsitikinę, kad už "komunistus nei vienas lietuvis nebalsuos ir komunistai bus priversti išeiti"(550,25). "Liko keletas mėnesių iki galutinės laisvės, dar truputį kantrybės ir būsim laisvi"(714,49). Tuo pat metu organizuotas pasipriešinimas buvo vienintelė jėga, kuri galėjo sudaryti tokią padėtį, kad niekas neateitų į balsavimo punktus "rinkimų" dieną. Todėl svarbiausiu partizanų kovos tikslu 1945-1946 m. žiemą tapo "rinkimų" į SSRS AS sutrukdyimas. Partizanai užėmė griežtą poziciją šiuo klausimu: net iš bailumo einantis balsuoti buvo laikomas Tėvynės išdaviku, todėl "kas balsuos - tas nealsuos" ("nedūsuos")(714,49). Kitaip tariant, tauta privalo boikotuoti "rinkimus", parodyti pasauliui, kad "komunistinė santvarka svetima tavo širdžiai ir tu jo vengi"(714,49).

Boikotą skelbė partizanų ir pogrindžio spauda, svyrantis į sovietų pusę visuomenės sluoksnis buvo tiesiog išpėjamas neiti į rinkimines būstines ir nedalyvauti rinkimų komisijose. Griežtas, išpėjantis partizanų ir pogrindžio priešrinkiminės agitacijos tonas taip pat turėjo palengvinti civiliams gyventojams pasiteisinti prieš okupantus dėl nenoro dalyvauti rinkiminėje kampanijoje ir sudarė sąlygas tokiai taikiai pasipriešinimo formai (boikotui) ypatingo priešo teroro sąlygomis(8,211).

Partizanų vadovybė parengė konkrečius rinkimų boikoto ir karinės operacijos pačią rinkimų dieną planus bei pradėjo juos vykdyti. Boikotuoti "rinkimus" ir aktyviai kovoti prieš okupantus ragino "Pogrindžio žodis" bei "Aukštaičių kova", leidžiami Šarūno rinktinės štabo; artinantis rinkimų dienai partizanų junginiai privalėjo

naikinti rinkiminius punktus(412,15). Rokiškio aps. LPS štabo išleisti laikraščiai "Laisvės keliai", "Partizanas" numeriai, atsišaukimai ragino neiti į rinkimus punktus ir nebalsuoti(412,17). 1946 m. sausio 22 d. Užpalių vls. partizanai iš gyventojų paėmė daugiau kaip 100 pasų(650,264).

Sausio 13 d. 8 partizanai apšaudė Pandėlio vls. Vozgučių k. rinkiminį punktą, tačiau ten buvusi 10 kareivių apsauga puolė persekioti ir kautynių metu žuvo 3 partizanai, tarp jų skyriaus vadas Kaladė(652,77). Tą pat dieną partizanai sunaikino ir Vabalninko vls. Kuprelišio punktą, o 23 d. 5 partizanai - Antašavos punkto įrangą, 26 d. - Lebešiškių k., kur dar sušaudė rusų-šnipų(650,260; 652,86,104). Vasario 7 d. partizanai sunaikino punktą Pumpėnų vls. Kriklėnuose(651,130). 8 d. buvo išplatinti atsišaukimai Pasvalyje(651,139).

Kėdainių aps. 1945 m. gruodžio 16 d. pasirodė partizanų atsišaukimai ant telegrafo stulpų Žeimių vls. ties Vasiliškių k.(651,48). 1946 m. vasario 7 d. atsišaukimai buvo išplatinti Ramygaloje ir Vadokliuose(651,131).

1945 m. lapkričio 21-23 d. DKR partizanai išplatino prieš rinkimus nukreiptus lapelius Vievio vls. Streipūnų, Pakalniškių, Semeliškių vls. Sabališkių k. ir kt.; pastarajame kaime selsovietai pirmininko namuose sunaikino rinkėjų sąrašus, o Buzgonių k. apšaudė du stribus, sudarinėjusius juos(550,28,46; 651,80).

Gruodžio 21 d. Saulės partizanai rekvizavo iš Kruonio pašto 1000 rb. ir telefono aparatą, o 1946 m. sausio 23 d. prie miestelio paėmė iš malūno telefono aparatą, nupjovė stulpus ir 300 m laido(650,31,273). Sausio 11-12 d. iš Darsūniškio ir Plaskūnų selsovietų pirmininkų partizanai atėmė rinkėjų sąrašus(651,122).

Sausio 18 d. Didžiosios Kovos apygardos vadas J. Misiūnas-Žaliasis Velnias įsakymu Nr.2 nurodė būrių vadams vasario 10 d. sunaikinti arba sudeginti visus rinkiminius punktus, o jeigu susidarytų sunkumų, tai bent apšaudyti iš visų pusių, likviduoti rinkiminių komisijų narius, komunistus, kolaborantų aktyvą ir rusus, gyvenančius apygardos ribose(412,13; 651,178). Sausio 21-22 d. buvo sudegintas Kiemelių rinkiminis punktas Kaišiadorių vls.(652,85). Vasario 4 d. buvo platinami atsišaukimai Kurklių vls.(652,116).

Rinkimų boikoto nurodymus parengė A apygardos štabas, vadovaujamas plk. J. Vitkaus-Kazimieraičio, kuris, be to, nurodė rinktinių vadams surinkti ir duomenis apie balsavimo rezultatus bei okupanto smurto ir teroro faktus rinkimų metu(7,100; 33,171).

Lazdijų aps. prieš rinkimus aktyviai agitavo Šarūno rinktinė(412,12). Sausio 20 d. buvo išplatinti atsišaukimai Veisėjų vls., vasario 4,7 d. - Šventežerio vls.(652,87,116; 651,131). Lazdijų aps. partizanai 30-yje mokyklų išvalė skaityklas ir jose pakabino kryžius, kai kuriuos mokytojus nubaudė fizinėmis bausmėmis(650,33). Vasario 5-6 d. partizanai rinko gyventojų pasus: iš Veisėjų vls. - 29, Leipalingio vls. iš dviejų apylinkių - 258(650,427). Vasario 6-7 d. visi Seirijų vls. selsovietų pirmininkai, sekretoriai, rinkiminių komisijų pirmininkai bei dauguma narių gavo įsakymus atsisakyti savo pareigų ir dalyvavimo "rinkimuose", o Demeniškių k. buvo sudaužytas punktas ir sušaudytas komisijos narys(716,31; 715,55; 651,136).

Geležinio Vilko rinktinės vado L. Tarasevičiaus-Lūšies įsakymu sausio 13 d. partizanai paėmė pasižadėjimus nebalsuoti iš Valkininkų vls. Giraitės k. gyventojų bei rinkiminės komisijos narių, turto rekvizicija įspėjo selsovietai pirmininką, nuplėšė

rinkiminius plakatus mokyklos patalpose įrengtame punkte(7,98; 652,85; 650,259). 13-14 d. partizanai tą patį atliko Matuizų ir Krūminių k.(650,259). Vasario 2 d. J.Dambrasuskas-Siaubas su 10 partizanų iškabino atsišaukimus Onušio vls. Bytautonių k.(714,39).

Vaidoto grupės partizanai, pasiskirstę keliomis grupėmis, Balbieriškio ir Gudelių vls. išplatino atsišaukimus, išklijuodami juos ant stulpų ar palikdami žmonių susibūrimo vietose(7,48). Vasario 5 d. Krokialaukio vls. partizanai sudaužė Liuklingėnų rinkiminį punktą ir išvaikė komisiją(715,55). 8 d. Alytaus, Ūdrijos, Simno apylinkių keliuose buvo paskleisti atsišaukimai; čia ir kitose Alytaus aps. vietovėse 7-9 d. buvo platinamas "Laisvės Varpo" Nr.4(715,62-63; 716,31).

Sausio 26 d. Marcinkonių vls. Kameniškių ir Margovicų k. iš gyventojų buvo surinkti pasai, o iš selsovieta pirmininko - atsisakymo nuo pareigų raštelis(714,37). Varėnos vls. per kelias dienas iš 16 selsovieta pirmininkų ir sekretorių surinkti rašteliai apie atsisakymą nuo pareigų, o 6 d. sunaikinta Jokėnų k. punkto įranga(714,37; 651,128). Mergažerio apylinkėje buvo surinkti pasai iš visų ūkininkų(650,134). Vasario 4 d. Panemunykų (Alytaus vls.), Pušėnų, Raižių (Butrimonių vls.) kaimuose iš gyventojų buvo surinkta 97 pasai; 8 d. Meškučių (Nedzingės apyl.), Žegarių (Ūdrijos apyl.), Ročkių (Seirijų vls.) kaimuose - dar 74; pasai buvo renkami ir gyventojai perspėjami taip pat Daugų vls.(715,62-63; 714,39). Vien Rokančių apylinkėje vasario 6 d. buvo surinkta 70 pasų ir sudaužytas "rinkiminis" punktas(650,427).

Tauro apygardos Stirnos rinktinės štabas įsakė kuopų vadams pulti rinkiminius punktus, deginti pastatus, apšaudyti bolševikinius aktyvistus, siekiant neleisti "rinkimų" Lekėčių, Jankų ir kt. valsčiuose(412,7). Sausio 5 d. visi plakatai, vėliavos ir kt. buvo nuplėšyti nuo rinkiminių punktų Jankų vls.(652,46). Vasario pradžioje partizanai surinko iš gyventojų pasus Aukštosios Panemunės, Garliavos, Pakuonio ir kt. valsčių kaimuose(679,532).

Sausio 8 d. Liudvinavo vls. 15 partizanų nubaudė fizine bausme selsovieta pirmininką ir atėmė rinkėjų sąrašus(650,133). Krosnos vls. partizanai sulaužė visas vietinio meistro pagamintas urnas "rinkimams"(650,191). Vasario 2 d. apie 15 partizanų 3 km nuo Prienų užpuolė valsčiaus mašiną, gabenančią dokumentus, ir ją sudegino(651,125).

Vasario 1 d. buvo sudaužytas rinkiminis punktas Krakių vls. Dovydiškių k., išplatinti atsišaukimai Grinkiškio vls.(652,116).

Sausio mėn. kpt.J.Žemaitis, kpt.J.Čeponis ir lttn.P.Bartkus parengė boikoto planą Raseinių aps. partizanams: "Laisvės Varpe" buvo paskelbti straipsniai, raginantys gyventojus boikotuoti rinkimus, nelankyti mitingų ir neklausyti agitatorių, neiti į rinkimines apylinkes ir nebalsuoti, rinktinės partizanams įsakyta organizuoti rinkiminių punktų puolimus, sunaikinant urnas ir balsavimo biuletenius(455,96).

Sausio mėn. aktyviausiai veikė partizanai Tauragės aps., kur NKGB užfiksavo virš 11 "pasireiškimų"(653,242). Vasario 8 d. 7 partizanai sunaikino Laukuvos vls. Bilionų k. punktą(651,131).

Boikotuoti "rinkimus" ragino Žemaičių Legionas: sausio 17-21 d. atsišaukimai buvo išplatinti Telšiuose, Sedos vls. Barstyčių mstl., Alsėdžių, Stačiūnų ir kt. valsčiuose(652,86-87; 653,218). Prieš rinkimus nukreipti atsišaukimai buvo platinami Joniškio aps.(412,17). Sausio 28-vasario 2 d. pasirodė atsišaukimai Šiaulių aps. Lygumų, Kruo-

pių vls., o vasario 1 d. 7 partizanai Kuršėnų vls. Kubelių k. sunaikino rinkiminį punktą ir atėmė rinkėjų sąrašus(652,115-116). Vasario 7 d. atsišaukimai pasirodė Tryškių vls.(651,131).

Kretingos aps. sausio 5-6 d. partizanai Gargždų vls. Lapių k. sunaikino rinkėjų sąrašus, atėmė iš selsovieta pirmininko šautuvą ir nurodė atsisakyti pareigų(652,104). 14 d. partizanai sudaužė Kartenos vls. Budrių k. esantį rinkiminį punktą, 24 d. - Baublių selsovieta, 27 d. - Salantų vls. Juodupėnų k.(652,104; 653,242; 650,272).

Mažeikių aps. Ylakių LLA kuopa parengė atsišaukimus, raginančius boikotuoti "rinkimus"(412,14). 24 d. Ylakių vls. Rumšaičių k. 4-5 partizanai apšaudė selsovieta pirmininko namą, kuriame po susirinkimo vakarieniavo 6 aktyvistai ir stribai(411,32). Sausio 14 d. partizanai puolė Skuodo vls. Kaukolikių apylinkės punktą, tačiau buvo atmušti sargybos ir pasitenkino padegę aktyvistės bei stribo namus(650,272).

Atsišaukimai buvo platinami ir didesniuose miestuose, nors šiaip pagrindinis agitacijos ir prevencinių veiksmų krūvis teko provincijai. 1945 m. lapkričio 28 d., gruodžio 2 d., 1946 m. sausio 26 d. partizanai paskleidė atsišaukimus Panevėžyje: gyventojai buvo raginami neiti ir nebalsuoti, perspėjami dėl bausmės(651,2; 652,106,116). Kaune atsišaukimai pasirodė sausio 20 d., vasario 2 d.: čia daugiau veikė pogrindis bei gaidalinis pasipriešinimas(652,106,116; 650,152).

1945 m. gruodžio-1946 m. sausio ir vasario mėn. partizanai įvykdė keliolika baudžiamųjų akcijų prieš rinkimų organizatorius, agitatorius bei jais prisidengusius šnipus. Kaip tokie 1945 m. gruodžio 18-19 d. Juodupės vls. pasaloje buvo nukauti 2 "aktyvistai"; vienas jų - valsčiaus sekretorius(650,53; 649,171), 20 d. Panemunėlio vls. - "invalidas frontininkas"(650,53), 29 d. Sakių aps. - Baziūnų selsovieta pirminkas ir sekretorius(652,45), 24 d. Nemunėlio Radviliškio vls. Kočėnų k. - 3 asmenys(679,97). Tačiau gruodžio 18-19 d. nepavyko likviduoti Panemunėlio vls. Vaičiūnų k. selsovieta pirmininko, kuris atsišaudė ir nušovė 1 partizaną(649,177).

Gruodžio mėn. dar likviduoti: 3 selsovieta pirmininkai (18 d. Žiežmarių vls. Rušonių ar Liūtonių k., 20 d. Taujėnų vls., 25 d. Butrimonių vls.)(550,66; 651,17; 650,55; 246,361); šnipas, įtartas ryšiais su NKGB (Vabalninko vls. Tuitų k.)(713,124), 2 "naujakuriai", tapę rinkiminių apylinkių pirmininkais ir agitatoriais (16 d. Veisiejų vls., 25 d. Salantų vls. Bardžių k.)(650,30,55).

1946 m. sausio 10 d. naktį Merkinės vls. partizanai sušaudė 2 apylinkių pirmininkus (Radysčių ir Kibišių), 5 nubaudė fizinėmis bausmėmis, o 5 ir 1 pavaduotojas atsisakė savo pareigų(650,134). 19 d. Aukštosios Panemunės vls. 15 partizanų išsivedė rinkiminės komisijos pirmininką, sušaudė porą, kurios trys sūnūs dirbo milicijoje, fizine bausme nubaudė apylinkės sekretorių, o 23 d. nušovė selsovieta pirminką rusą su žmona, rekvizavo galvijus ir sudegino ūkį(650,191,273). 24 d. kelyje iš Grimaniškių k. į Rudnią partizanai surengė pasala agitatorių grupei: nukauti valsčiaus NKVD viršininkas Žesan, stribas ir rusas-agitatorius, tik komsorgas pabėgo(714,33).

Sausio mėn. dar buvo likviduoti (nušauti, dingo be žinios, sunkiai sužeisti) 10 rinkiminių komisijų pirmininkų, narių ar aktyvių agitatorių (Varėnos vls. Voriškių k., 9-10 d. naktį ir 17 d. Vainuto vls., 12 d. Linkuvos vls. Dvariukų k., 15 d. Valkininkų vls. Mištūnų k., 27 d. Biržų aps. Papilio vls.)(7,100; 650,133; 652,76,103; 653,218); 2 stribai (17 d. Nemakščių vls. Pužų k., 26 d. Seirijuose)(714,33; 650,260); 4 selsovieta pirmininkai ar jų pavaduotojai (16 d. Jiezno vls., 17 d. Nemakščių vls. Pužų k., 26 d.

Radviliškio vls. Možaičių k.)(679,84; 650,260): 2 rusės-šnipės (Balninkų vls. Vanagų k., 19 d. Mielagėnų vls.)(674,243; 650,151); "naujakurių" pora, gyvenusi išvežtųjų ūkyje (28 d. Seirijų vls. Cibulių k.)(715,48), buvęs Seredžiaus valsčiaus pirmininkas (21 d. Žemaitaičių k.)(650,273).

Vasario mėn. pradžioje partizanai likvidavo dar 4 su rinkimine agitacija ar šnipinėjimu susijusius asmenis (3 d. Seirijuose, 4 d. Smilgių vls. Daukonių dv., 5 d. panevėžio vls. Martyniškių k., 6 d. Alytaus vls. Dovainiškių k.)(650,427; 651,128; 652,114; 933,116). Vasario 2 d. Kazlų Rūdos vls. Slabados k. (miške prie Rudupio k.) Sakalo būrys surengė pasalą Skučiškės punkto 4-5 agitatorių bei kareivių grupei ir iš jų 1-2 nukovė ir 2 sužeidė(652,114; 679,120,131). 6 d. Vainuto vls. partizanai puolė Žvingių mstl., išsivedė 3 aktyvistus bei 3 stribus, kuriuos vėliau paleido(651,128). 7 d. Aluntos vls. Žybečių k. partizanai užpuolė atvykusią rinkiminio punkto apsaugą ir nukovė 2 stribus(651,131). 8 d. Alovės vls. Davainiškių k. 7 partizanai sunaikino rinkiminius plakatus ir sušaudė komisijos nari(716,31). Dalis kolaboruojančių asmenų įspėti turto rekvizicijomis(652,45).

Nurodydami į partizanų įspėjimus bei bausmes, Kauno, Alytaus, Marijampolės, Biržų, Tauragės, Trakų, Šiaulių, Utenos, Panevėžio aps. gyventojai masiškai atsisakinėjo dalyvauti okupantų "rinkimų kampanijoje", o kaimo pareigūnai ir nuo tiesioginių pareigų(650,31; 651,80,152; 652,105-106; 653,224). Atsisakė dirbti dauguma Alytaus aps. rinkiminių komisijų narių (išskyrus miesto)(650,412). Nepaisant to, kad Seirijuose buvo dislokuota pasieniečių plk.Čebyševo dalis, vasario 9 d. Seirijų vls. 10 punktu pirmininkų ir sekretorių "demonstratyviai atsisakė" vykdyti savo pareigas, o Alovės vls. Pavartėnų k. paskirti komisijos nariai iš vis pasislėpė(716,31; 650,412). Lazdijų aps. "ypač pažeisti" buvo Leipalingio, Veisėjų ir Kapčiamiesčio vls., kur nedirbo 20 apylinkių punktu(650,33). 1945 m. gruodžio 1-10 d. 64 Marijampolės aps. selsovietų pirmininkams buvo įteikti įspėjimai atsisakyti savo pareigų: dalis Marijampolės, Šilavoto, Sasnavos, Igliškėlių vls. pareigūnų tai ir padarė(52,148). Dauge lyje apylinkių, kuriose turėjo būti įkurti punktai jų nebuvo arba uždaryti, neturint apsaugos: Kavarsko vls. Dabužių k. ir kt.(649,112). Utenos aps. į Užpalių, Kuktiškių, Molėtų vls. nekėlė kojos nei vienas agitatorius(649,121).

Partizanai buvo nematoma, bet reali opozicinė jėga, sulaikanti tautą nuo neapgalvotų veiksmų bei padedanti jai apsipręsti kritiniu jos likimui metu.

"RINKIMŲ" AKCIJOS ŽLUGIMAS

Karinių-čekistinių operacijų prieš Pasipriešinimą skaičius ir partizanų veiksmai vertė okupantų vietos vadovybę daryti tam tikras išvadas: kad nepasikartotų laiško Stalinui fiasko, kuomet J.Bartašiūnui ir kitiems teko teisintis prieš Maskvą ir viską versti ant pogrindžio, kas sugrįždavo bumerangu kaltinimų dėl neveiklumo pavidalu. "Sėkmingai" praveisti šią rinkimų akciją buvo suinteresuoti visi - tiek aukščiausioji Sovietų Sąjungos valdžia (dėl didžiosios tarptautinės politikos sumetimų), tiek vietinių okupacinių pajėgų vadovybė (dėl mažosios karjeristinės politikos, kad nenu-lakstytų galvos). SSRS NKVD komisaro nurodymuose Nr.10, jo pavaduotojo A.Apolonov 1946 m. vasario 5 d. Nr.245, SSRS NKVD-NKGB įgaliotinio Lietuvai I.Tkačen-

kos Nr.0093/74 ir 163 buvo parengtas okupantų elgesio rinkimų išvakarėse bei rinkimų dieną planas, kuriame numatytos agentūrinės-operatyvinės priemonės bei viešosios tvarkos ir saugumo užtikrinimas(653,520).

I.Tkačenko, NKVD ir NKGB komisarai J.Bartašiūnas ir Jefimov pripažindami partizanų, siekiančių sužlugdyti rinkimus, veiklą, įsakė periferiniams NKVD-NKGB padaliniais per 10 dienų peržiūrėti įskaitą ir įvykdyti areštus, reaguoti į kiekvieną partizanų pasireiškimą, išpėti kunigus, kad sekmadienį (rinkimų dieną) neužlaikytų bažnyčiose žmonių, o aktyvistams nurodyta juos iškart varyti į balsavimo punktus, papildomai apginkluoti rinkiminių komisijų narius bei aktyvistus(691,48,50-51). Kolaborantai buvo raminami tuo, kad pagal kompartijos CK susitarimą su Lietuvos apygardos Karine taryba daugelyje valsčių bus įkurdinti garnizonai, kuriuos NKVD-NKGB skyriams buvo leista panaudoti apsaugai bei prieš partizanus(691,51).

"Rinkimams" praveisti buvo mobilizuotos visos okupantų karinės pajėgos, esančios Lietuvoje. Kiekvienam miesto ir kaimo rinkiminės apylinkės punktui nuo vasario 1 iki 8 d. buvo suorganizuota karinė apsauga iš 8-12 kareivių, visoje Lietuvoje tokiu būdu panaudojant 17987 kariškius (7241 iš NKVD kariuomenės, 4342 iš reguliariųjų dalių ir 6404 iš sribų batalionų); be to punktus saugojo dar ir milicininkai bei "savignyos" (ginkluotų kolaborantų-aktyvistų) grupės(412,19). Prie kiekvienos rinkiminės apylinkės buvo priskirti NKVD-NKGB operatyvininkai(412,19).

Ištisą parą keliuose ir partizanų pasirodymo vietose patruliavo ir pasalavo 122 "manevrpunktai" ir rezervinės grupės, kurias sudarė 5884 kariškiai iš NKVD kariuomenės(412,19). Patruliavimui balsavimo dieną buvo naudojamos ir tanketės(33,172). Geležinkelyje buvo papildomai apsaugoti 56 objektai ir sukurta 14 žvalgybinių-karinių grupių, kiekviena nuo 24 iki 40 žmonių, iš kurių 8 - šarvuotuose traukiniuose ir platformose(412,19).

"Demokratiniai rinkimai" tokiu būdu vyko tiesiogine prasme po šautuvo vamzdžiu, tiesioginiai apsaugai panaudojant apie 25 tūkst. kareivių ir antra tiek milicijos bei ginkluotų pareigūnų, kas bet koki "laisvos" valios išreiškimą darė daugiau negu juokingu, ir apie jokių rinkimų teisėtumą ir įvykdymą negalėjo būti nė kalbos. Bandant apibrėžti tautos pasipriešinimo mastą yra svarbu nustatyti, kiek Lietuvos gyventojų okupantams pavyko priversti dalyvauti šioje propagandinėje akcijoje.

Oficialioji, visuomenei skirta propaganda piešė visuotinį ir džiaugsmingą pakilimą ir 100 proc. dalyvavimą bei komunistų ir nepartinių bloko pergalę; vienoje Vilniaus apylinkėje "deputatu" buvo išrinktas net pats J.Stalinas (nacių naikinami žydai bent nebuvo verčiami rinkti į geto tarybas Hitlerio). Kaune 99 metų senė Jakusinskienė pareiškė "atėjusi atiduoti savo balsą už Rusiją, už draugą Staliną"(652,124). Viename Vilniaus punkte ištroškusieji rinkimų laukė nuo pusės trijų nakties, o jau "penktą-šeštą valandą grūdosi šimtai žmonių"(651,144). Rinkimų Kaune ir apskrityje pagal sovietus balsavo 100 procentų "rinkėjų", nors demonstratyviai nėjo balsuoti žymi Kauno universiteto studentų dalis, o Panemunės, Pakuonio ir Garliavos vls. dalyvavo 34, 52 ir 35 procentai(652,125). Provincijų tarpe išsiskyrė Raseinių aps., kur prabalsavo net 106,2 proc. rinkėjų(651,149). Panašių procentų "fenomeną" paaiškina J.Močius savo prisiminimuose: Pavidaujo apylinkės mažaraštis Eržvilko milicijos viršininkas Butkevičius tikrintojams vietoje 5 proc. atraportavo apie 150 proc., o vėliau pats sukišo biuletinius į urnas, kas liko - sudegino. 100 proc. "dalyvavo"

Vilniaus, Zarasų, Švenčionių, Klaipėdos, Joniškio aps. gyventojų(651,149).

Pagal SSRS NKVD-NKGB įgaliojimo Lietuvai gen.ltn.I.Tkačenko, LSSR NKVD ir NKGB komisarų gen.mjr.I.Bartašiūno ir gen.mjr.Jefimov ataskaitą irgi pasiekta "pergalė": pravedus čekistines-karines priemones visos pagrindžio ir partizanų pastangos "sudaužyti rinkimines apylinkes ir sutrukdyti normaliai rinkimų eigai, nepavyko"(412,19). Pagal juos 22 apskrityse iš 26 balsavimas vyko sėkmingai ir 18 val. vakaro buvo balsavę absoliuti dauguma rinkėjų; tik Alytaus, Lazdijų, Marijampolės ir Tauragės aps. - 20-30 %, nes kiti "piliečiai" į rinkimų apylinkes nėjo, "bijodami, atseit, banditų keršto"(412,19). Dėl to, minėtose apskrityse į 90 sunkvežimių buvo susodintos kareivių grupės su urnomis, kurie aplankė "daugelį nebalsavusių rinkėjų namuose, kas leido padidinti balsavusių šiose apskrityse procentą nuo 60 iki 75"(412,20).

Tačiau šiems teiginiams prieštaravo toje pat ataskaitoje pateikti partizanų veiksmų laktai liudijantys apie ypatingą Pasipriešinimo suaktyvėjimą. Taip 1945 m. gruodį-1946 m. vasario 10 d. NKVD-NKGB užregistravo 518 partizanų pasireiškimų, iš kurių 147 buvo susiję su rinkimais: 29 rinkiminių apylinkių puolimai iki paimant jas apsaugai, 46 jų apšaudymai (39 - rinkimų dieną) iš toli, 41 rinkiminių komisijų narių ir agitatorių užpuolimai ir t.t.; per šį laiką partizanai nukovė 362 (okupantų registruoti skaičiai) sovietinius aktyvistus, stribus, NKVD kareivius ir kt., kurių tam tikra dalis buvo susijusi su rinkimų pravedimu(412,18-19). Popierinėje ataskaitoje tai gal ir nedarė įspūdžio, tačiau gyvenimo tikrovėje tai buvo masinis ir koncentruotas į vieną tikslą partizanų puolimas. Savo padarė ir partizaninė spauda bei gausybė antirinkiminių atsišaukimų, tad bendra gyventojų nuotaika buvo visiškai aiški - niekas neketino eiti balsuoti(33,171).

Vasario iš 9 į 10 d. naktį ir paryčiais partizanai atliko išpuolius prieš rinkimines būstines, jau išvakarėse saugomas ir ginamas kareivių, stribų bei ginkluotų kolaborantų. Vasario 9 d. NKGB užfiksavo 37 partizanų "pasireiškimus" ir 35 atsišaukimų platinimo atvejus, 10 d. atitinkamai 51 ir 18(651,135,188).

Naktį į vasario 10 d. partizanai nutraukė ryšį tarp Biržų ir Vabalninko(651,143). Kamajų vls. Urlių, Meliūnų k., Salų apylinkėje partizanai atvirai platino atsišaukimus(651,136,193). Vasario 9 d. pasirodė pirmieji atsišaukimai ir Panevėžyje, tačiau po to NKGB pavyko suimti pagrindinę moksleivių grupę ir 1000 parengtų platinimui lapelių(651,135-136). Šimonių vls. vasario 10 d. ryte pasirodė atsišaukimai ragino 16-os divizijos kareivius atsisakyti saugoti rinkiminius punktus ir pasitraukti iš tarnybos(651,138).

Vasario 10 d. atsišaukimai pasirodė Utenoje, Daugailių vls. Jakštų, Radeikos k.(651,140,193). Pastarajame partizanai atsišaukimą net užminavo ir bandant jį nuplėšti susisprogdino stribas(651,146). Sudeikių k. partizanai apšaudydami nukovė 2 kareivius(651,188). Partizanai apšaudė Kavarsko vls. Budrių k. punktą(651,191).

Naktį į vasario 10 d. partizanai kulkosvaidžiais apšaudė Pagirių vls. Kuronių k. punktą, Siesikų vls. puolė Gružų punktą(651,141; 725,203). P.Kecorius, sutelkęs apie 50 partizanų, planavo užimti Vadoklius, tačiau nutrauktas ryšys buvo priešo pastebėtas ir mesta kariuomenė, todėl partizanai skubiai pasitraukė(748). Deltuvos vls. partizanai nukirto 12 telefono stulpų(651,147). Raguvo vls. partizanai apšaudė Traupio punktą, o vėliau du kartus - 14 ir 18 val. - rinkėjus, bandančius patekti į mies-

telį(651,188,204). Buvo apšaudyti Upytės, Naujamiesčio vls. Sidabravos punktai(651,191,204).

Vasario 10 d. Balninkų vls. Antalušio k. partizanai apšaudė rinkėjų vežimus, kurie pasuko atgal(651,141). Rinkėjai buvo apšaudyti ir Giedraičių vls. Pusnės k.(651,141).

Trakų aps. partizanai nukirto 10 telegrafo stulpų, nutraukdami ryšį Rūdiškių-Onušio linija(651,192).

Vasario 9 d. Valkininkų vls. prie Šarkiškių k. partizanai nupjovė 6-7 telefono stulpus, tuo pažeisdami Varėnos-Valkininkų telefono liniją, tas pat padaryta ir Varėnos-Alytaus linijoje(7,99). Varėnos-Matuizos linijoje buvo nukirsti 8 stulpai ir išplatinti atsišaukimai(651,140). Tarp Varėnos ir Marcinkonių partizanai nutraukė 9 kabančius ir požeminių laidų, tuo pažeisdami svarbų Vilniaus-Gardino geležinkelio; į įvykio vietą buvo mesta šarvuota platforma 53 VSPO(651,140). Rinkimų dieną buvo apšaudyti rinkiminiai punktai Valkininkų vls. Giraitės, Matuizų k. ir kt.(7,100; 651,190).

Druskininkų vls. išžvalgius Neravų apylinkės rinkiminės būstinės padėtį, Kelmo 8 partizanų būrys atsisakė puolimo, nes ji buvo įrengta nepatogioje puolimui vietoje, mokyklos pastate plyname lauke ant kalnelio ir saugoma 10 kareivių ir sribų, ginkluoti buvo ir rinkiminės komisijos nariai(29,96). Tačiau Jaskonių ir Mašnyčių k. partizanai puolimą atliko raiti, iš miško apšaudydami sugebėjo padegti vieną pastatą, trukdydami sribams gesinti gaisrą(29,96).

Naktį į vasario 10 d. partizanai nutraukė ryšį tarp Alytaus ir daugumos valsčių, iš viso nupjaudami 80 telefono stulpų(716,31; 715,62; 651,136). A.Ramanauskos-Vanago vyrai, talkinami keleto ūkininkų, nukirto telefono stulpus nuo Uciechos iki Norulių k. bei sutraukė NKVD kariuomenės lauko kabelį, po to apšaudė Merkinę(33,172; 651,190). Kita grupė partizanų prie Trasninko k. susprogdino aviacinę bombą ir apšaudė čia buvusį rinkiminį punktą(33,172). Be to rinkimų išvakarėse buvo išklijuoti atsišaukimai Alovės vls. Davainiškių k. ir kt., apšaudytas Alytaus vls. Lukšnėnų punktas(7,103; 715,62). Rudnios vls. partizanai bei slapukai prie Barčių k. Rudnios-Varėnos plente išardė telefono liniją jungiančią Varėnos, Eišiškių ir Rudnios rinkiminius punktus nupjovė stulpus bei nutraukė laidus, išplatino atsišaukimus, o rinkimų dieną apšaudė rinkiminius punktus Mergažerio, Dainavos ir Barčių (Bartelių) kaimuose(7,122; 734,199).

Rinkimų dieną Balbieriškio grupės partizanai apšaudė Kunigiškių rinkiminę apylinkę, sužeisdami apsaugos kareivį(7,48; 651,191). Buvo apšaudyti Birštono vls. Naudžiūnų k. punktas, o kelyje iš Pikelionių k. į Stakliškes - 261 ŠP kareiviai(651,188,190). Vasario 11 d. partizanai apšaudydami sudegino mašiną, sribai ir milicininkai išsibėgiojo(651,208).

Vasario 10 d. punktai buvo apšaudyti Veisėjų vls. Petraškų k., Leipalingio valsčiaus ir pats Leipalingis, išplatinti atsišaukimai Veisėjų, Lazdijų vls.(651,143,208). Partizanai nutraukė telefoninį ryšį tarp Seirijų ir Šventežerio, tarp Veisiejų ir Kapčiamiesčio bei Leipalingio, pastarosiose linijose nukirsdami 15 telegrafo stulpų(651,143,208).

Marijampolės aps. vasario 9 d. buvo nukirsta 30 telefonų stulpų, visai nutrauktas ryšys tarp Prienų ir Balbieriškio, tarp Marijampolės ir Kauno(651,136,192). Veiverių vls. buvo sistemingai apšaudomi 3 rinkiminių apylinkių (Pažerų, Kampinių k.) pastatai, bandant juos padegti(29,78; 651,205). Pačių rusų tvirtinimu "nakties šūviai

ir gaisrai neskatinio kaimiečių ateiti prie balsavimo urnos"(29,78). Partizanai apšaudė Igliskėlių vls. Meškinės k., Šilavoto vls. Mykališkio punktus bei Šilavoto valsčių, Gudelių(21,53; 651,191,205,207). Gudeliuose partizanai apšaudydami sužeidė 2 kompartijos instruktorius ir karininką, bandančius vyksti su urnomis(651,148). Vasario 10 d. buvo išplatinti atsišaukimai Marijampolėje, Kazlų Rūdoje, Gudelių vls. Daukšių k.(651,143,192).

Rinkimų metu aktyviai veikė V.Marčiulaičio-Viesulo kuopa Kauno aps. Aukštiosios Panemunės, Pakuonio ir Garliavos vls., be kitų veiksmų plačiai išplatindami atsišaukimus(298,61; 652,125). Vasario 10 d. partizanai apšaudė Pakuonio vls. Patrakiemio, Jokimiškio k. punktus bei kitapus Nemuno esančias Rumšiškės(651,142,204).

Vilkaviškio aps. vasario 10 d. partizanai apšaudė Keturvalakių punktą(651,141). Punktai buvo apšaudomi ir Krosnos vls.(651,191).

Vasario 9 d. išplatinti atsišaukimai Raseinių aps. gyvenvietėse, o Šiluvoje išklijuoti net ant NKVD pastato(651,193). Naktį į 10 d. vienu metu partizanai puolė rinkiminius punktus Viduklės vls. Rimkiškių k., Raseinių vls. Ginčaičių ir Alėjų k., nutraukė telefonų ryšį (tarp Rimkiškių ir Girdžių k. bei kt.), apšaudymų metu nukovė apsaugos kareivį ir karininką, 3 kareivius bei NKGB operatyvininkus sužeidė(455,97; 8,211; 651,137,139,142).

Tauragės aps. naktį į vasario 10 d. atsišaukimai buvo išklijuoti Šimkaičių vls. - vien okupantai nuo namų ir pakelių nuplėšė virš 20 lapelių(651,139,193). Partizanai apšaudė Šilalės vls. Pajūrio, Eržvilko vls. Butkaičių, Pagirių punktus, o Bačelių ir Pašaltuonio - padegamosiomis kulkomis, sugebėdami pastarąjį padegti(651,146,190). Buvo nutrauktas ryšys tarp Švėkšnos ir Žemaičių Naumiesčio(651,192). Partizanai apšaudė ir Jurbarko vls. Meškininkų punktą(651,204).

Endriejavo vls. 10 partizanų puolė Žadeikių k. punktą, bet nesėkmingai: persekiojant 3 žmonės buvo suimti(651,148). Partizanai puolė Skuodo vls. Lenkimų bažnytkaimiai,190).

Vasario 9-10 d. išmėtyti atsišaukimai Šiauliuose, Linkuvoje, Joniškėje ir valsčiuje(651,131,137,143). Partizanai nutraukė telefono ryšį tarp Klovainių ir Laipuškių k. (Pakruojo vls.) bei tarp Kuršėnų ir Šiaulių(651,139).

Išvadoje, pagal partizanų informaciją kaimuose niekas nebalsavo, o miesteliuose - tik komunistai(711,144).

Be abejo, "rinkimai" būtų buvę "įvykdyti" bet kuriuo atveju, net jei į balsavimo punktus nebūtų atėjęs nei vienas žmogus - tokia visų sovietinių "rinkimų" esmė. Už gyventojus "balsavo" patys kolaborantai, sukišdami biuletenius į urnas arba pateikdami ataskaitose tokius procentus, kokių reikėjo vadovybei. Komunistinių "rinkimų" klaida buvo visada pakankamai aiški ir, pasak A.Ramanausko-Vanago, "tikrai neverta apie tai plačiau pasakoti"(33,172).

Tačiau matant partizanų organizuoto boikoto veiksmus ir rezultatus visos Lietuvos mastu, negalime sutikti su tokiu laisvės kovotojų kuklumu. Visuotinis, taktiniu požiūriu vienodas ir vienkartinis partizanų išstojimas bei tautos valios išraiška nepaisant teroro baimės faktiškai supurtė okupanto viešpatavimo užgrobtose šalyje pagrindus. Partizanų pusėje buvo ne tik moralinė pergalė, bet ir politinė - tokių rinkimų nebuvo galima pateikti tarptautinei bendrijai kaip rimto plebiscito įrodymą ir net lyginti su 1940 m. rinkimų farsu. Žlugo ypatingai svarbi politinė okupanto akcija,

turėjusi giluminio poveikio visuomenei tendenciją, o praktiniu požiūriu sovietizacijos procesas Lietuvoje vėl kuriam laikui užsikirto.

Rinkimų parengimo ir vykdymo metu okupantų kariuomenė bei kolaborantai buvo priversti apriboti savo siautėjimus ir išvykas į kaimus, o kolaborantai eilinių kartą aštriai pajuto savo izoliaciją nuo likusios visuomenės. Apribojus išvykas ir žiemos sąlygomis NKVD-NKGB pasidarė sunkiau susisiekti su savo agentūra: vietoje 4-5 susitikimų vasaros-rudens periodu, su informatoriumi ar agentu buvo susitinkama tik 2-3 kartus per mėnesį(370,35,60). Tai turėjo tiesioginės įtakos ir pačios partizanijos saugumui bei išgyvenimui.

OKUPANTŲ TAKTIKOS POKYČIAI

Okupantams suduotą smūgį rinkimų į SSRS AS metu buvo galima nuslėpti ir neigti, bet tikroji operatyvinė padėtis toli gražu nebuvo tokia jau palanki. Tačiau pradėtąjį pergalingą žaidimą reikėjo tęsti toliau. Kadangi, partizanų pasireiškimų nebuvo galima nuslėpti, partizanams sunaikinti nuo 1946 m. vasario 12 iki 20 d. visoje Lietuvoje (visose apskrityse) turėjo būti prarastos karinės operacijos, panaudojant visą Lietuvoje dislokuotą NKVD kariuomenę, o vasario 18 d. Alytaus, Lazdijų, Marijampolės ir Tauragės aps. turėjo būti ištremta 300-350 partizanų ir jų vadų, aktyviai veikusių rinkimų metu, šeimų(412,20).

Po "rinkimų" ir artinantis Vasario 16-ajai, kai kurios ankstyvesnės NKVD komisaro gen.mjr.J.Bartašiūno direktyvinės nuostatos buvo pakartotos atviro įsakymo-atsišaukimo, skelbusio okupantų pergalę kovoje prieš Pasipriešinimą, forma(29,16). Jame buvo teigiama, kad daugumoje apskričių jau sutriuškinti beveik visi partizanų būriai, grupės ir pagrindžio organizacijos, o jų vadai, be mažų išimčių, suimti ir sunaikinti.

Kadangi šie teiginiai neseniai vykusių rinkimų įvykiuose buvo daugiau ar mažiau juokingi, komisaras buvo priverstas išleisti į geidžiamos tikrovės viziją ir šiek tiek esamos tikrovės elementų, pažymėdamas, kad kai kur tebėra partizanų likučių, kuriems galutinai likviduoti ir skelbiamas įsakymas. Šiuos "likučius" pagal okupantų operatyvinę įskaitą 1946 m. kovo 1 d. sudarė 144 būriai iš 3243 žmonių(680,2). Beje, pagal šią įskaitą neaišku, ką J.Bartašiūnas "suėmė ir sunaikino", nes 1945 m. lapkričio 1 d. pagal NKVD Lietuvoje veikė 126 partizanų grupės iš 3463 dalyvių bei 11 pagrindžio iš 118 asmenų(680,8).

J.Bartašiūno įsakyme buvo pakartotos "amnestijos" nuostatos - pasidavusiems represijų netaikyti, paleisti į namus ir išduoti pasus, o partizanams vėl "įsakoma" nužudyti savo vadus bei bendražygius, trukdančius pasiduoti, ir suteikiamas išankstinis "nuodėmių", tame tarpe ir už draugų nužudymą, atleidimas. Nepasidavusių partizanų šeimas įsakoma ištremti, taip pat suimti ir teisti kaip "banditus" asmenis, pas kuriuos bus rasta ginklų ar slėptuvių, o tuos, kurie žinojo apie partizanų bunkerius ir slėptuves, bet nepranešė NKVD, kaip "banditų talkininkus".

Nauja šiame įsakyme-atsišaukime buvo tai, kad atvirai buvo paskelbtas iki tol slaptose direktyvose sankcionuotas teroras, nors partizanams tai buvo dar vienas, eilinis grasinimas, jau neveikiantis net psichologiškai. Tačiau jis atrišo rankas režimo

vietos pareigūnų bei sribų siautėjimui: prasidėjo tikra partizanų šeimų ir artimųjų medžioklė, kaimo žmonių terorizavimas - pagal įsakymo apie žinojimą ir nepranešimą laisvą traktuotę "banditais", "banditų talkininkais" buvo galima apkaltinti bet ką. Šiuo įsakymu taip pat faktiškai buvo įteisinta sribų ir milicijos vykdoma partizanų paieška po gyventojų "spintas, stalčius, kuporus" - patvirtinus nesankcionuotas kratas iš naujo buvo leistas ir okupacinės valdžios remiamas kaimo apiplėšimas.

Kovinis sribų pajėgumas nuo iš gyventojų vagiamų lašinių ir kumpių neišaugo, bet tam tikra prasme sukomplikavo partizanų dienojimą ir slapstymąsi gyventojų sodybose. Karinių garnizonų artumo padrašinti, sribai ir kiti ginkluoti kolaborantai suaktyvino savo operacijas kaimuose, nes vykdyti įvairias komunistines-sovietines akcijas (paskolų pasirašymą, duoklių rinkimą, mitingų ir susirinkimų organizavimą ir kt.) jie buvo suinteresuoti ir asmeniškai. Ne tik valsčiaus centruose, bet ir didesniame miestelyje administracijos pareigūnai imasi organizuoti sribų ir jų paramos būrius, tuoj pat apginkluojamų kariuomenės. 1945 m. Lietuvoje buvo sukurti 289 sribų būriai bei 399 savignyos grupės(29,234-235). Pastarosios savo dydžiu nenusileisdavo sribų būriams ir faktiškai buvo didesniųjų miestelių įgulos: Tirkšlių vls. Žemalės mstl. buvo sutelkta apie 20 ginkluotų aktyvistų(660,24).

Negalima teigti, kad sribų skaičiaus išaugimas buvo vien nenuslopino partizaninio sąjūdžio pasekmė. Visuotinio pasipriešinimo sąlygomis okupantai ruošė ginkluotą pajėgą būsiamiems ypatingiems teroro veiksams - masiniams trėmimams atlikti. Dėlto sribai 1945 m. pabaigoje buvo kariuomenės dalis: jie buvo pavaldūs operosektorių ir NKVD kariuomenės vadovybei, už juos kovinius raportus rašė atitinkamo pulko (garnizono) vadas(715,41). Greta tarnybinių, vėl kaip kaip 1944 m. apginkluojami visi, norintys "neatsitraukiant nuo gamybos" talkinti okupantui. Be to, tarnyba sribuose buvo savotiškas kolaborantų bandomasis laikotarpis: 1945 m. iš jų į administraciją buvo paimta 1041 asmuo(29,238).

Kolaborantų aktyvumą skatino ir kariuomenės gausa. Kovo 6 d. Alytaus ir Trakų aps. komunistų pareigūnus "aiškinančius" gen.mjr.I.Bartašiūno vasario mėn. įsakymą dengė kariuomenė, paskirstyta po 15-25 kareivių valsčiui(715,89). Kovinių susidūrimų tikimybė tarp gausėjančių sribų bei ginkluotų kolaborantų, galinčių iškart išsikviesti pagalbą, ir išsilaikymo taktiką keičiančių partizanų žymiai išaugo.

Vasario 13 d. Panevėžio aps. Smilgių vls. Ažagų miške 7 partizanai, grįždami į stovyklą susidūrė su NKVD daliniu. Kautynėse žuvo 5 partizanai, tarp jų Žaliosios rinktinės ir apygardos vadas ltn.V.Juozokas-Petraitis, ir vienas sužeistas paimtas į nelaisvę(292,37). Pastarasis - Jonas Januševičius-Vilkas kitą dieną buvo NKVD nuvežtas akistatai į Šeduvos vls. Liutkūnų k. Čia atsitiktinai apsistoję 4 partizanai netikėtai puolė krata bedarančius rusus. Kautynių metu žuvo 2 partizanai, kitiems, tarp jų ir belaisviui pavyko prasiveržti į mišką. Rusų nuostoliai siekė apie 19 karių, tarp jų nukautas NKVD kapitonas(292,37).

Vasario 15 d. vykdant karinę operaciją dėl Panevėžio MVD skyriaus agento Vandos(a.sl.) išdavystės Raguvos miške mūšyje žuvo 19 partizanų iš M.Dobrovolskio-Čeponio ir J.Baltušniko-Vienuolio būrių ir 2 suimti; 18 d. žuvo dar 6 Vienuolio partizanai(924,23).

Vasario mėn. Kruonio vls. Darsūniškio sribai, vykdydami karinės paskolos rinkimą, liūdami kaip įprasta ieškoti dešrų ir lašinių "ant aukšto", išprovokavo ten besisle-

piančius partizanus; kilusiam įnirtingame mūšyje šie nukovė 3 stribus ir sėkmingai pasitraukė į mišką(228,236).

Vasario 13 d. Stakliškių vls. Greikonio k. apylinkėje pasieniečiai susidūrė su partizanų būriu: mūšio metu buvo nukauti 3 kareiviai ir 1 stribas buvo sužeistas(715,68). Šūvių priviliota kita manevrinė karinė grupė bandė užblokuoti partizanus, tačiau šie prasiveržė, nors 1-2 vyrai žuvo(715,68,70). 18 d. Dusmenų k. 16 partizanų apšaudė Onušio stribus ir 3 jų sužeidė(715,73). 25 d. Budos k. 12 km į rytus nuo Alytaus 17 partizanų pasaloje nukovė 6 stribus ir NKVD j.ltn.Kedriną, paėmė 5 šautuvus, automatus(715,18). Vasario mėn. Rudaminos vls. Nesavų k. 65 kareivių ir stribų grupė surado Kaminsko sodyboje po grindimis esantį bunkerį, kuriame slėpėsi 6 partizanai(44,97). Atsišaudydami partizanai prasiveržė pro apsupimą: mūšyje buvo nukauta 19 priešų ir žuvo du partizanai - Antanas Čėpla bei Juozas Račius(44,97).

Vasario 29 d. Kauno aps. Panemunės vls. partizanai surengė pasala stribams, nušaudami 3 ir sužeisdami 1(297,121).

Kovo 20 d. kariuomenė Šilavoto vls. puolė Geležinio Vilko rinktinės partizanus; mūšio metu žuvo 5 partizanai ir vienas suimtas, sudegintas Ragunsko ūkis, o ugnyje žuvo du žmonės(681,45).

1945 m. gruodžio-1946 m. kovo mėn. buvo "realizuota" daugybė baudžiamųjų bylų, vedamų nuo 1945 m. pavasario ar net 1944 m. pabaigos. Suimtieji pagrindinai ir partizanai buvo jungiami į grupines bylas po kelis ir keliasdešimt žmonių, ir karinių tribunolų ar OSO "baudžiami" 10, 15, 25 metams su amžinu nutėmimu ir turto konfiskacija. 1946 m. vasario 18 d. Vilniuje sušaudyti pirmieji LLA vadai lttn.A.Eidimtas ir kpt.A.Karalius(389,372-373). Vasario 16 d. nuteistas ir gegužės mėn. sušaudytas A.Bagdonas-Beržas(671,372). 1946 m. pradžioje Karo tribunolas pasmerkė mirti mjr.B.Vaivada-Vilką (sušaudytas birželio 7 d.), o mjr.B.Kaletka-Senis buvo nukankintas dar tardymo metu. Tragiškas likimas laukė Tauro apygardos vadų L.Taunio, V.Bacevičiaus, Žemaičių Legiono vado mjr.J.Semaškos, LTT pirmininko kpt.J.No-reikos, buvo ruošiamas skambus propagandinis suvalkiečių partizanų ir kunigo A.Yliaus "teismo" procesas.

Toks vienkartinis susidorojimas su suimtaisiais, turėjo padaryti įspūdį Maskvai, dėl to kilo laipsniai ir žvangėjo medaliai už "nuopelnus". Tačiau tuo pat metu žiaurus teisminis susidorojimas su patriotinėmis jėgomis savotiškai atspindėjo ir dvi naujas tendencijas okupantų teroro politikoje. Viena, mirties bausmės turėjo užkirsti kelią informacijos apie infiltratus ir išdavikus nutekėjimui į lagerius, o antra, okupantai nenuramdomo pasipriešinimo akivaizdoje į teisinį rūbą įvilko 1944 m. slopinimo principus: lietuvių "išauklėja" tik kulka. Pagal LLA vadų lttn.A.Eidimto ir kpt.A.Karaliaus bendrąbylių prisiminimus niekas negalėjo patikėti, kad juos nuteis mirties bausme ir ją įvykdys: bet 1946 m. sausio 5 d. SSRS AS Karinės kolegijos pirmininkas gen.plk.V.Ulrich nurodė nedelsiant įvykdyti 1945 m. gruodžio 7 d. paskelbtus mirties nuosprendžius(389,354).

Skaudus smūgis buvo suduotas Bažnyčiai, kaip vienai iš moralinių Pasipriešinimo bei tautos atsparos ramsčių. 1945 m. gruodžio 16 d. rusai iškvietė į Vilniaus NKGB rūmus Telšių vyskupą V.Borisevičių, kur 8 dienas jis buvo tardomas, kaltinamas ryšiais su partizanais ir nepaklusnumo kurstymu; buvo pareikalauta iki 1946 m. vasario 15 d. parašyti naują ganytojišką laišką, kad partizanai paliktų miškus, o gyvento-

jai remtų sovietų valdžią, ir jį paskelbti visose vyskupijos bažnyčiose(351). To nepadarius, vasario 14 d. vyskupas V.Borisevičius buvo suimtas(351; 496,53). Tai buvo kažkas naujo - okupantai drįso suimti tokio aukšto rango bažnyčios hierarchą, nesibaimindami pasekmių ir tarptautinių komplikacijų. Ganytojiškas laiškas buvo tik pretekstas: juk po "sėkmingų rinkimų" ir visų partizanų būrių "sutriuškinimo" kam dar jis buvo bereikalingas?

1946 m. pradžioje masiškai suimti kunigai, turėję bet kokių ryšių ar kontaktų su Žaliojo Velnio ar kitų grupių partizanais: DKR kapelionas L.Puzonas, S.Rudžionis ir kt., daromos kratos bažnyčiose(715,53; 716,32).

Motyvacijos prasme buvo sunku paaiškinti ir "nugalėtos" tautos trėmimus. 1946 m. vasario mėn. ištrėmė partizanų Vinco ir Juozo Skaržinskų šeimą: tėvą (50 m.), motiną, 4 seseris ir 2 brolius (g.1930-1940 m.); 17 ha ūkis Iglirkėlių vls. Panausupių k. buvo konfiskuotas kaip partizanų(526,113). 18 d. iš Gražiškių vls. Vidgirių k. ištrėmė Lukšių šeimą: tėvą (65 m.), motiną (55 m.), sūnų Juozą (38 m.), už tris kitus sūnus Vyta, Antaną ir Viktorą partizanus; ūkis tebuvo 10 ha(681,201). Vasario 19 d. vykdyta trėmimo operacija Stakliškių, Birštono, Simno vls.(715,73).

Tačiau, dėl partizanų veikimo vasario trėmimai irgi buvo okupantams pakankamai sudėtingi: sutelkę pajėgas, jie nepajėgė persekioti partizanų grupių, keršijančių sribams ar puolančių konvojus, o pabaigus išvežimus, visose ištremtųjų sodybose buvo įrengtos ilgalaikės pasalos(715,73).

Kaip demoralizuojanti priemonė tebevykdoma registracija, nors registravosi daugiau pavieniai asmenys. Tuo pat metu buvo pradėti grupiniai užsiregistravusiųjų asmenų suėmimai, kaltinant ryšiais su pogrindžiu. Taip kovo mėn. Kėdainių MVD suėmė 15 asmenų, priklausiusių A.Jukštos būriui(924,23). 27 d. visi 261-ojo ŠP padaliniai pradėjo masinius "partizanų rezervo" suėmimus Vilniaus, Trakų ir Alytaus aps. (715,109).

Be vietinio teroro, MGB-MVD paskelbė tiesiog masinę laisvės kovotojų giminių medžioklę. Buvo "studijuojami partizanų vadų giminiški ryšiai", o eilinių partizanų broliai ir seserys tiesiog bandomi verbuoti vidiniais agentais bei informatoriais(924,23). 1946 m. gegužės mėn. suimta Geležinio Vilko rinktinės vado J.Stravinsko-Žiedo žmona Kastutė Mioldažytė-Stravinskienė buvo verčiama parašyti laiską vyrui dėl pasidavimo(43,82).

Lyginant atrodo du nesuderinamus dalykus - "visiškos pergalės" konstataciją ir tebevykdomą bei stiprinamą karinį-čekistinį terorą, aiškėja keli dalykai. Okupuotos Lietuvos vadovybė skuba užbaigti lietuvių tautos pasipriešinimo slopinimą, net neatsižvelgdama į tikrovę. Nors porinkiminė visos Lietuvos karinė valymo operacija buvo laikoma priešrinkiminės akcijos tąsa, iš tikrųjų tai buvo naujas, ketvirtasis iš eilės karinis puolimas, kurį užmaskuoti turėjo pogrindžio vadovybės likvidavimo pusiau-propagandinė kampanija įprastu SSRS skambių masinių "liaudies priešų" procesų pavidalu. Pergalės euforija tuo pat metu buvo ir beviltiškas tikrosios padėties suvokimas: Pasipriešinimas yra, aktyviai veikia ir galų gale pavasarį sutinka netgi su pakilimu. Apgauti buvo galima Maskvą, pakišant po budelio kirvių lietuvių patriotų galvas, bet ne pačius save. Todėl visas okupantų ir kolaborantų įniršis išsiliejo vėl ant civilių žmonių, stengiantis visas nesekmes užmaskuoti vykdant neriboto masto terorą, keršijant visiems ir visur, neatsižvelgiant į rezultatus ar pasekmes, tikintis, kad

galiausiai viskas kada nors ir kažkaip išsispręs.

Labai aiškiai pastebima, kad okupacinių struktūrų gelmėse palaispniui bręsta nauji poslinkiai, susiję su pasipriešinimo slopinimo patirties sukaupimu ir okupantų kadrinės sudėties pasikeitimu. Išaugusią NKVD-NKGB operatyvinę sudėtį užpildo jau na karta, gerai komunistiškai indoktrinuota, labiau pažįstanti šalies ypatybes, mokanti kalbėti vietos gyventojų kalba ir kovoje prieš lietuvių tautos pasipriešinimą realizuojanti savo ambicingius siekimus. Savo vaidmenį suvaidino ir masinis agentūrinis-informatorių tinklas: jo pateiktos ir kitos operatyvinės informacijos kiekis leido pakankamai aiškiai išryškinti Pasipriešinimo galios šaltinius ir imti juos riboti bei naikinti. Į pirmą vietą iškyla fizinis ne tik esamo, bet ir potencialaus priešininko sunaikinimas.

1946 m. pavasarį Sovietų Sąjungoje buvo pradėta baudžiamųjų bei saugumo struktūrų reorganizacija (LSSR NKVD-NKGB komisariatas nuo 1946 m. liepos 1 d. buvo pertvarkytas į LSSR MGB ir MVD ministerijas). Gegužės mėn. buvo reorganizuotas SMERŠas į ypatinguosius skyrius, perduotus SSRS MGB, kas leido sutelkti vienos rankos visą operatyvinį vadovavimą visoms baudžiamosioms struktūroms vienos rankos.

1946 m. pavasarį partizanams pavyko sėkmingai atnaujinti savo veiklą. Deja, nebuvo išvengta skaudžių aukų, baigiantis žiemojimo laikotarpiui, kuomet miškas dar negalėjo patikimai slėpti kovotojų. Pagrindinius partizanų nuostolius sudarė pavienių kovotojų ar nedidelių grupelių žūtis.

Kovo 9 d. Panevėžio transporto NKGB opergrupė Anykščių vls. prie Aknystėlių ežero pas ūkininką užklupo partizanus, iš anksto agento metilo spiritu apsvaigintus: žuvo Antanas Kairys ir suimtas Šerėnas(727,160). 25 d. Kauno aps. Zapyškio vls. Gaižėnų k. pas ūkininką apsupus 7 partizanus, prasiveržimo metu žuvo Vincas Baltrukonis-Kapitonas ir Žanas Kavaliauskas-Džentelmenas(574).

Kovo 12-15 d. Žaslių ir Kaišiadorių vls. kariuomenė suėmė 9 partizanus, 5 rėmėjus ir 2 ryšininkus, tačiau dalis jų patys bandė registruotis(715,98). Tačiau operacijos metu (16 d.), tikrinant pagal suimtųjų parodymus senus bunkerius, stribai Pyplių k. atsitiktinai užklupo be šeimininko žinios besiilsinčius partizanus: žuvo Bernardas Švenčionis-Berželis ir Alfonsas Laurušonis-Šermukšnis, sužeistas suimtas Pranas Trakimas-Arnoldas, bet pats bataliono vadas P.Klimavičius-Uosis sužeistas ant arklio sugebėjo ištrūkti(715,98). 24 d. jau ties Palomenės tiltu partizanų grupė susidūrė su Kaišiadorių garnizonu: kaudamiesi žuvo Didžiosios Kovos apygardos štabo viršininkas Piliakalnis(sl.), partizanai Kirvis(sl.), Vanagas(sl.), A.Paulavičiūtė-Laukinukė (Indyra), 11 sužeistų(166). Partizanai nukovė 4 rusų kareivius (pagal okupantus - 1 seržantą, o iš partizanų žuvo 2 ir moteris)(166; 715,167).

1946 m. apie Velykas kariuomenei Deltuvos vls. prie Varžų k. apsupus partizanus, bandydami prasiveržti žuvo Jonas Kaselis-Šauklys, Petras Žlioba-Baravykas, Vytautas Kuliešius-Gintaras, o Julius Kreivys-Lizdeika sužeistas ir suimtas sužeistas(478).

Balandžio 5 d. Skiemonių valsčiaus MVD ir kariuomenė pagal informatoriaus pranešimą užpuolė partizanus Stulkiškių k., žuvo 7 vyrai(412,28). 16 d. Daugailių vls. Maneičių k. bėgdamas iš klijavimo slėptuvės į Alaušo ežero maldynus, žuvo Algirdas Raškevičius-Titnagas(252).

Gegužės 20 d. Surdegio apylinkėje Žukauskų k. Marijonos Juodelienės sodyboje NKVD kariuomenė užtiko partizanų bunkerį, kuriame besigindami žuvo P.Masilionis-Napaleonas ir Antanas Juodelis bei sudegė gaisre pastarojo motina (60 m.). Dar trijų nušautų partizanų lavonai buvo nuvežti į Subačius.

Kazlų Rūdos vls. Raudonplynio durpyne per Velykas buvo užklupti du partizanai, iš kurių Nikodemus Uosaitis-Ažuolas žuvo; kareiviai nušovė ir 4 civilius gyventojus - durpyno vedėją Antaną Skinkį, sargą Kundrotą ir šeimininkus Tūbaičius bei sudegino jų sodybą(486,205-208).

Kovo 17 d. Kalvarijos vls. prie Alksninių žuvo 6 Vytauto rinktinės partizanai: Antanas Vikutas-Apuokas, Leonavičius-Mėnulis ir kt.(915).

Kovo 19 d. Šiluvos vls. Žaiginio miške 298 ŠP opergrupė susidūrė su dviem partizanais, kurie nukovė 1 kareivį ir 3 sužeidė ir žuvo patys(706,56).

Balandžio 27 d. Dainavos apygardos vadovybė sutelkė Vyto, Rugio, Valkininkų būrių 56 partizanus apdovanojimo išskilmėms, tačiau Bižų k. 28 d. ryte juos atsekęs pėdsakais užklupo priešas. Partizanai traukdamiesi bandė gintis, išsidėstydami kautynių pozicija priešui atmušti, bet tik po trečio susišaudymo, rusai nustojo persekioti. Mūšio metu žuvo 1 partizanas ir 2 sužeisti, iš kurių Liūtas(sl.) mirė(899).

Gegužės 10 (ar 17d.) netoli Eržvilko Ridikiškių k. žuvo 8 partizanai, tarp jų Pavidaujo būrio vadas T.Kisieličius-Česlovas.

Gegužės mėn. Žagarės vls. prie Kamsių k. į stribų bei kareivių slėpynės pasalą pateko 7 partizanai, ėję aplankyti tėvus; tačiau po kelių minučių mūšio be nuostolių atsitraukė į Skaisgirių mišką(934,133).

Kariniu požiūriu didelio karinio dalinio naudojimas prieš nedideles grupes buvo visiškai neefektyvus ir vargino priešą. Kita vertus, Bižų kautynių pavyzdys rodė, kad partizanai išmoko veikti labai tvarkingai, nepakrikdavo, pasitraukimo metu iš skyrių sudarydavo frontą ir automatų bei kulkosvaidžių ugnimi sustabdydavo persekiotojus(897). Dėlto 1946 m. pirmoje pusėje karinės čekistinės operacijos prieš partizanus, panaudojant didelius karinius dalinius (iki 150 kareivių), pačių okupantų teigimu nedavė teigiamų rezultatų, todėl šių metodų buvo atsisakyta: pereita prie pasalų rengimų ir aktyvios agentūrinės (šnipinėjimo) veiklos(203,104).

1946 m. vasario 22 d. J.Bartašiūnas ir Jefimov patvirtino Vilniaus opersektoriaus viršininko gen.Rudyko galutinio Dzūkijos partizanų sunaikinimo planą(739,21). Jame buvo numatyta Druskininkų, Marcinkonių, Varėnos, Merkinės, Alovės, Daugų, Seirijų ir Rudnios valsčių saugumo padalinius sukomplektuoti daugiau patyrusiais NKGB operatyvininkais, o jų priedangai iškirti po 10-15 kareivių su karininkais(739,21). Taip pat buvo numatyta skaldyti partizanus iš vidaus ir skleisti tarpusavio nepasitikėjimą: į apygardą turėjo patekti legenda apie A.Ramanauską-Vanagą kaip NKGB agentą; siekiant sukiršinti tarpusavyje J.Jakubavičių-Rugį ir V.Voverį-Žaibą, opergrupė išgertuvių pas jų ryšininką metu, turėjo paskleisti žinią apie Žaibo užverbavimą; ir svarbiausia - pradėta giluminio išsiskverbimo operacija per UO NKGB agentą Dziūką(a.sl.), Bobriški(a.sl.), Stasių(a.sl.)(739,19-20).

Karinio fiasko požymiai faktiškai išryškėjo jau "rinkimų" metu, ir vasario mėn. NKVD (MVD) apskričių skyrių viršininkų bei kovo mėn. NKGB (MGB) apskričių skyrių viršininkų operatyviniuose pasitarimuose Vilniuje SSRS MVD-MGB įgaliojtinis Lietuvai gen.ltn.I.Tkačenko nurodė skirti daugiau dėmesio provokacinei takti-

kai, visų pirma vystant specgrupių, apsimetančių partizanais, veiklą(297,120; 298,61). Tuo tikslu, balandžio 1 d. Telšių, Mažeikių, Švenčionių, Joniškio, Zarasų, Kauno ir Lazdijų aps. MVD-MGB sistemoje buvo sukurtos 13 specgrupių (ne mažiau 74 žmonių), paprastai po vieną apskrityje, tik Švenčionių aps. net šešios(297,120).

Dalies šių grupių veikimas buvo formalaus pobūdžio, dalies veikimas nepatenkino MVD ir MGB vadovybės, nes jos buvo partizanų iššifruotos arba nepasiekė žymesnių rezultatų. 1946 m. kovo mėn. sukurta specgrupė veikimui Salako vls. "dirbo blogai, ir priedo dar iššifravo", o 15 d. jai apsistojus nakvynei, partizanai nukovė sargyboje stovėjusios grupės nari-tribą(297,121). Panašiai iššifravo Varėnos vls. prie Bobriškių k. gegužės 7 d. paleista K.Jevseičiko specgrupė, turėjusi tikslą išsiskverbti į Rugio dalinį(30,43; 710,81). Ir nors K.Jevseičikas savo prisiminimuose kalba apie apmautus LLA rezervistus, suimtus "rūtas" ir "sakus", tikrovėje smogikai panaudodami pakliuvusius jiems partizanų dokumentus per suimtojo A.Uždavinio motiną ir seserį Poručių I k. tik bandė užmegzti ryšius(710,81). Ūkininkas Česnulevičius iš karto įtarė atėjūnus, nes tarp jų nepažino nei vieno ir buvo girdėjęs apie provokatorius, tad perspėjo ir Genevičienę, kad tai persirengę istrebiteliai(710,87).

Kovo 6-17 d. veikusi Kauno aps. 10 provokatorių Ažuolo specgrupė, vadovaujama NKGB UO operigalio v.ltn.KRepšio ir Seredžiaus vls. NKVD viršininko A.Sergejevo, prisidengusi "Geležinio Vilko" vardu, Aukštosios Panemunės vls. Rokų k. išprovokavo ir bunkeryje nužudė Viesulo kuopos Žvango būrio 5 partizanus: Aloizą Maceiką-Šarką, Kazį Maceiką-Bijūną, Antaną Juodsnukį-Žvangą, Antaną Rakauską-Viltį, Alfonsą Dobkevičių-Nemuną ir suėmė du: Bronių Lenčiauską-Perkūną bei Vaclovą Randį-Nerį(681,43-44). Vėliau nužudė dar 7 partizanus iš Perkūno rinktinės, išaiškino 27 ryšininkus bei rėmėjus (iš kurių 14 buvo suimti), tačiau giliau į Tauro apygardos struktūrą neįsiskverbė(297,121; 298,61; 681,44).

Sėkmingiau veikė Mažeikių aps. NKVD, kurios 9 smogikų specgrupė, vadovaujama j.ltn.Mežianov, kovo 18 d. turėjo pereiti Sedos, Židikų ir Ylakių vls.(740,19). Jau prie Plinkšių smogikai išėjo prie LLA ryšininkų bei būrių vadų Terdilo-Liepos ir Adomo Vainausko-Tėvynainio, kurių prašymu netgi "priėmė" į savo tarpą pavieniui besisilaspčiusį Kostą Stonį(740,19). 19-20 d. naktį įvykdytos karinės operacijos metu buvo suimti smogikų išprovokuoti 28 žmonės, tame tarpe 4 kuopų ar būrių vadai bei 5 ryšininkai(297,120). Operacijos metu žuvo Žemaičių Legiono štabo viršininkas S.Jonušas, supratęs, kad susidūrė su smogikais ir bandęs perspėti kitus partizanus(297,121; 740,19).

Kovo 27-29 d. pagal kameros agentės Vandos(a.sl.) informaciją, buvo parengta 16 sribų opergrupė, vadovaujama Mišniakovo, kuri prisidengusi Žaliojo Velnio būrio legenda, Pušaloto vls. Spirakių k. išprovokavo ir suėmė kelis ryšininkus(681,37). Pagal kovo mėn. agentūrinių operatyvinių veiksmų planą sribų-smogikų grupė turėjo išprovokoti D.Vaitelio ryšininką Liubartą iš Pagirių vls. Šiliūnų k., o informatorius Orliionok(a.sl.) užnuodytu alkoholiu užmigdyti J.Dambrausko grupės partizanus(924,28-29).

Kovo pabaigoje-balandžio pradžioje kartu su Laukuvos sribais organizuotas smogikų būrys Tauragės aps. pasienyje išprovokavo ir suėmė 13 partizanų bei rėmėjų iš Telšių rinktinės(412,28).

Pagal kovo 23 d. šifrotelegramą 910 sėkmingesnės taktikos parengimui apskričių

MVD-MGB skyriai turėjo sudaryti specgrupių veiklos planus, kuriuose turėjo atspindėti: 1) legenda, parengta pagal duomenis gautus iš agentūros ir paimtų operacijų metu pasipriešinimo dokumentų, turinčių operatyvinę vertę; 2) specgrupės uždavinys: išaiškinti partizanų ryšininkus ir rėmėjus, nustatyti būrių ir bunkerių buvimo vietas, gauti iš rėmėjų ginklų bei šaudmenų; 3) veikimo rajonas; 4) grupės sudėtis (kareiviai, sribai, operatyvininkai) ir vadovybė; 5) ryšių būdai; 6) grupės priedanga, išsišifravimo arba sunaikinimo atveju(297,121-122). Koordinuoti ir vadovauti visai smogikų veiklai gegužės 1 d. į Lietuvą iš Ukrainos atvyko provokacijų "specialistas" bei karo nusikaltėlis mjr.Sokolovas ir jo pavaduotojas kpt.Byk(710,70,87).

Ypatingas okupantų teroras, naujos taktikos pasirinkimas, teikiant pirmenybę pasaloms bei provokaciniams veiksams, parengimas naujų "agentūrinių-operatyvinių priemonių ir kombinacijų" pagrindžiui ir partizanų būriams dezorganizuoti ir likviduoti žymėjo senosios okupantų kovos prieš pasipriešinimą pabaigą ir naujos pradžią - kovos, kur bus nesiskaitoma su metodais ir kur mirtis nuo priešo kulkos pasirodys esąs išsigelbėjimas, palyginus su tuo, ką reikės pereiti - kankinimus, išdavystę, verbavimus - gyviems.

PARTIZANAI: PRADŽIOS PABAIGA

1945-1946 m. žiemos mūšis dėl rinkimų boikoto nepraėjo be pėdsakų. Vieninga, aiški ir konkreti priešrinkiminė strategija bei tapatūs taktiniai tikslai sutelkė Pasipriešinimą kaip ir į vieną organizaciją, o vienkartinis ir vieningas išstojimas pademonstravo tokio organizuoto pasipriešinimo jėgą. Ši prieš politinę akciją nelauktai suveikė kaip Pasipriešinimą organizuojantis, vienijantis veiksnys ir sulaukė partizanų dezorganizacinius procesus, sukeltus 1945 m. vasaros-rudens įvykių. Ne tik prieš partizanų vadus, bet ir eilinius partizanus iškilo vieningo veikimo, vadovaujant vieningai vadovybei, būtinybė ir pranašumas. Centralizuotos Pasipriešinimo organizacijos sukūrimo, vieningo strateginio plano sukūrimo bei vieningame taktiniame veikime partizanų vadaai matė laisvės kovos ateitį.

1946 m. pavasarį paskutinį kartą paaštrėjo veiksniai, skatinę Pasipriešinimą, nors tokio lygio kaip 1944 m. ar 1945 m. pirmoje pusėje jau nebesiekė. Tuo pat metu jie dar tebebuvo visuotiniai, veikę visą tautą, o ne jos atskiras grupes ar pavienius asmenis. Okupantų teroras, peržengęs optimaliąją poveikio ribą, skatino lietuvius trauktis į mišką, kur buvo likę pasiryžę kovoti iki pat galo (koks jis bebūtų), ištvermingiausi ir sukaupę partizaniškos patirties kovotojai. Greta vyrų partizanų tarpe padaugėjo moterų, nebegalinčių gyventi legaliai, į partizanus išeina iššifruoti ryšininkai ir po grindininkai. 1946 m. pradžios trėmimai nebepaliko kito kelio neišvežtiems jauniems asmenims(681,201). Daugiau kaip pusantrų metų trukusi prieš šnipinėjimo veiklą irgi davė rezultatų: buvo suniku nusiėpti savo praeitį ir veiklą nepriklausomos Lietuvos ar vokiečių okupacijos metais.

Okupantams sudavus smūgį neorganizuotam, taikiam pasipriešinimui, suvaržius lietuvio kaip tautinės asmenybės saviraišką, paaštrėjo patriotizmo jausmas, kurio realizacija beliko tik partizanų sąjūdyje. Partizanų žygiai, kovos tampa konkrečiau patriotinio idealo išraiška: pergalės skatino patriotinį įkarštį ir norą kovoti, tragiškos

žūtys - neapykantą ir kerštą tautos pavergėjams. Šiuo metu partizanus papildė daug gimnazistų, moksleivių, kurių motyvas priešintis buvo vien patriotinis idealizmas. Atskirais atvejais net patys partizanų vadai buvo priversti riboti naujokų priėmimą, jeigu būdavo nors menkiausia galimybė veikti legaliai. 1946 m. pavasarį patriotizmo pagrindu masiškai, praktiškai beveik kiekvienoje didesnėje gimnazijoje spontaniškai kuriasi ar organizuojamos moksleivių pagrindinės grupės, kurių intensyvi veikla tenka jau vėlesniam laikui.

Tarptautinė padėtis buvo pavasariška - V.Čerčilio kalba Fultone žymėjo pasaulio bipoliarizaciją į komunistinę ir antikomunistinę bloką, o tuo pačiu galima, apčiuopiamą paramą kovotojams prieš Sovietų Sąjungą. Konferencija Maskvoje buvo suprantama kaip laikinos paliaubos ir buvo laukiamas vakarų ultimatumas sovietams(649,58). Suvalkijos partizanai vylėsi išvadavimo 1946 m. vasaryje ir kovo 1 d., o vėliau to, kad "Lietuva bus išlaisvinta po trijų ministerių konferencijos" Paryžiuje, dėl JAV prezidento pastangų(527,232). Netgi gandai apie anglų okupacinėje zonoje parengtus 1 milijoną vokiečių kareivių(527,233), turėjo pagrindo, žinant suaktyvėjusią vakariečių žvalgybos veiklą.

1945 m. pabaigoje ir 1946 m. pavasaryje užmegzti ryšiai su atstovais iš užsienio, nors ir atkėlė laukiamo karo momentą 1-1,5 metų į ateitį, bet nesugriovė vilties ir sustiprino centralizatorišką bei organizacinę partizanų vadovybės veiklą.

Galiausiai faktiškai centralizuota partizanų-pagrindžio organizacija visuotinai ima ruošti mobilizacinius planus, t.y. apskaito ir suskirsto Lietuvos gyventojus į dvi kategorijas: lietuvius (100 proc., 50 proc., 25 proc.) ir komunistus (aktyvius, neaktyvius) ir to pagrindu išveda takoskyrinę liniją visuomenėje. Visi Lietuvos vyrai numatomi kaip būsimas partizanų rezervas, o karininkų mobilizacija buvo numatyta ir vykdoma nedelsiant. Dzūkijoje tai darė nuo 1945 m. vasaros plk.ltn.J.Vitkus-Kazimieraitis, remdamasis moraline vyresniojo karininko pareiga, autoritetu bei teise(36,12). 1946 m. balandžio 30 d. Tauro apygardos vado įsakymu gyvenantiems rinktinių ribose karininkams turėjo būti pasiūlyta įstoti į partizanus, motyvuotus atsisakymus išklausančiai viešai partizanų akivaizdoje iki birželio 15 d.(681,230).

Nepaisant okupantų pareiškimų apie Pasipriešinimo likvidaciją, partizanai ir po rinkimų tęsė kovą ir palyginti sėkmingai ją atnaujino po žiemojimo sezono - 1946 m. pavasarį. Kovo mėn. įvykęs Pavidaujo ir Girdžių partizanų būrių pasitarimas nutarė toliau tęsti kovą su sovietais, numatant sovietų karo su anglais-amerikiečiais galimybę(456,345). Merkio rinktinės partizanams "pavasaris buvo ypatingai didelė šventė", nes vadovybė rengėsi apdovanoti kovotojus pasižymėjimo ženklais, tuo įvertindama jų kovą(899).

Partizanų taktika vėl keičiasi veiklumo prasme. Palyginus su 1945 m. pabaigos krizine padėtimi partizanai ima prisitaikyti prie nuolatinio okupantų siautimo ir persekiojimo, priešpastatydami buvusiam traukimuisi kontrpuolimą. Didžiųjų pavasario kautynių pavyzdys rodė, kad įmanoma lygiomis kautis su valsčių garnizonais ir būtent kontrpuolimas leisdavo baigti mūšį su minimaliomis aukomis savo pusėje ir maksimaliais priešo nuostoliais. Po daugiau kaip metų kovos partizanai tarsi atsikratė "didelio būrio" psichologinio barjero, didesnę dėmesį skirdami taktinei išmonei bei kariniam pasirengimui. Panevėžio LLA apygardos Vytis štabo narys ir rinktinės vadas P.Blieka-Plerna 1946 m. pavasarį ne tik prognozavo karą, bet ir surengė prak-

tinus mokymus apie išėjimą iš apsupimo bei iš po kariuomenės smūgio(933,61).

Kovo mėn. Didžiosios Kovos apygardos veikiantysis dalinys surengė reidą per Gelvonių, Veprių, Pabaisko, Žaslių vls.: nuo Čiobiškio Neries krantais 80 partizanų atžygiavo prie Jonavos, pakeliui nukaudami kelis Gelvonių stribus; iš ten - prie Veprių, užėmė miestelį, bet stribai buvo išvykę į Ukmergę(166). Buvo rengiamas Pabaisko puolimas, tačiau dienojantys partizanai Pašilės (Barbariškių) bažnytkaimyje susidūrė su rusais ir nukovė 7-8 stribus bei paruošę agentą(725,80; 166). Nuo Musninkų pasirodžius priešo pajėgoms, partizanai per Širvintą bei Nerį grįžo į Šilonių miškus(166).

Kovo mėn. J.Survilos-Šarūno vadovaujami apie 25 partizanai puolė Siesikus: apšaudė ir sudegino valsčiaus NKVD būstinę, nukovė valsčiaus pirmininką ir sužeidė du stribus, paėmė ginklų (2 rankinius kulkosvaidžius, 2-3 automatinius šautuvus ir 3-4 naganus), rekvizavo prekių (muilo ir siūlų) iš kooperatyvo, nuginklavo prižiūrėtoją ir išlaisvino apie 10 suimtųjų(725,206,214-215).

Kovo 4 d. Alytaus aps. Taknėnų k. 6 km nuo Alytaus partizanai pasaloje nukovė stribą(715,89).

Kovo 26 d. įvyko didelės kautynės Jankų vls. Verčiškės k.: šiame kaime susekti Žalgirio rinktinės veikiančiojo dalinio partizanai nesitraukė, o pasirengę sutikti iš Barzdų išpuolusį garnizoną(486,183). Užtveriamą ugnis į griovius suguldė priešo kareivius, partizanai ėmė juos supti, kol tie neišlaikė ir ėmė bėgti. Apšaudę puolantį iš užnugario Jankų garnizoną, partizanai sėkmingai pasitraukė. Verčiškės kautynėse buvo nukauta 10-15 kareivių ir stribų bei MGB karininkas Pirogov(486,138,183-184). Iš partizanų žuvo Zigmas Rudzevičius-Žaibas ir Jurgis Astrauskas-Slibinas, keli buvo sužeisti(486,133).

Kovo/balandžio mėn. Raseinių vls. 4 partizanai prie Alėjų k. susidūrė su 3 stribais ir juos nukovė(905,37). Balandžio pabaigoje Alėjų k. Škadausko sodyboje anksčiau rytą rusų kareivių grupė atsitiktinai užklupo J.Venslausko dešimt partizanų, kurie nukovė 3-5 kareivius ir laimingai pasitraukė; partizanauti kartu išėjo ir sodybos šeimininkas(905,38).

Balandžio pradžioje Šakių aps. Barzdų vls. buvo išduoti nakvojantys partizanai, tačiau šie nepasimetė ir gindamiesi nukovė 12 NKGB operatyvininkų bei kareivių(528,9). 19 d. Jankų-Pilviškių vls. Turklio kuopa sušaudė NKGB šnipą, po to parengė pasalą manevrinei-paieškos grupei ir nukovė 4 NKGB operatyvininkus; mūšio metu, deja žuvo ir Žalgirio rinktinės vadas Žalvaris(528,9).

Gegužės mėn. Tytuvėnų miške netoli ežero kariuomenė apsupo kuopos vadą P.Morkūną ir apygardos štabo narį P.Bartkų su 12 partizanų: kautynės truko 2 valandas, po to abi pusės pasitraukė. Rusai neteko 15-18 kareivių nukautais, o iš partizanų 2 žuvo ir 1 buvo sužeistas(905,38).

Pavasarių Veiverių vls. Samiškių miške kareiviai apšaudė 8 partizanų grupę, tačiau tie atsišaudydami pasitraukė; buvo sužeistas Kėkšta(sl.)(677,129).

Okupantų "porinkiminių" teroras bei kolaborantų suaktyvėjimas neišvengiamai vedė prie baudžiamųjų partizanų akcijų sugriežtinimo. 1946 m. pavasarį jau seniai baigėsi įvairiausių išpėjimų kolaborantams terminai, o ir pats kolaboravimas labiau išryškėjo. Kaip įprasta totalitarinėje valstybėje skundai palaipsniui virto sovietinio gyvenimo norma, o prorusiškas stalininis fanatizmas tarpo įbaugintoje visuomenėje.

Nuolatinio sekimo, įtamos, išdavystės pavojaus aplinka provokavo partizanus kontrteroro veiksams, kurie ėmė įgauti labiau organizacijos savisaugos pobūdį. Kolaboracijos procesų jau nebuvo galima sustabdyti, o tik pristabdyti.

Vasario 27 d. Balninkų vls. Perkalių k. buvo nušauta šnipė(679,325).

Kovo pradžioje Kazlų Rūdos vls. Gavaltuvos k. už įskundimą nušautas A. Dembinskassu žmona, rekvizuotas turtas(679,121). Kovo mėn. likviduoti Vabalninko vls. Božių selsovieta pirminkas ir gyventojas iš Bartašiškių k.(713,124). 6 d. Daugų vls. Čižūnų k. - stribas rusas(715,90). Kovo 16 d. partizanai nukovė Kėdainių MGB pareigūną, ėjusį į susitikimą su "užverbuotu" partizanu(920,20).

Balandžio mėn. buvo nušautas Balninkų vls. komsorgas(674,243). 4 d. Aluntos vls. Mediniškių k. Beržo būrio partizanai sušaudė 2 stribus rusus su žmonomis, o kartu buvusį rusų karininką nuginklavę paleido(679,324). 13-14 d. Apynio būrys Sasnavos vls. Sulimos-Būdos k. nukirpo moterį už santykius su rusų kareiviais, nubaudė rekvizicija ir įsakė išsikelti vietiniam rusui; pastarasis išdavė partizanams aktyvistą Žliumbą, kuriam, vienok, atsišaudant pavyko pasprukti(679,123,126).

Balandžio mėn. dar buvo likviduoti 2 selsovietų pirmininkai ar jų pavaduotojai (26 d. Veliuonos vls. Grauzėnų k.)(527,104).

Gegužės pradžioje Kazlų Rūdos vls. Gavaltuvos k. partizanai sušaudė rusus-kolonistus, gyvenusius ištremto ūkininko Remeikio ūkyje, ir rekvizavo turtą(679,122). 6 d. Tirkšlių vls. buvo nušauti Žemalės eigulys ir miško darbininkas, o 7 d. Račių selsovieta pirmininkas(660,24). 26 d. Joniškio vls. buvo nušauti Svirplių selsovieta pirmininkas, Tautginių "naujakuris" ir Likaičių dešimtininkas: iš visų buvo konfiskuoti ginklai(677, 108). Tą pat dieną Balninkų vls. Pusvaškių k. likviduoti 5 asmenys(679,325).

Buvo tęsiami ir kiti kovos veiksmai, tarp jų ir ekonominis karas. Nors partizanų armijos išlaikymo našta gulė ant visos tautos pečių, jos veiklos priedangoje buvo įmanoma ir taikiems gyventojams sabotuoti nepakeliamas prievoles ir priešintis ūkiniam išnaudojimui.

Partizanų veiksmai tradiciškai buvo nukreipti dviemėmis kryptimis - vykdant valstybinių įmonių bei sandėlių antpuolius buvo žlugdomos okupantų vykdomos maisto ir žaliavų paruošos bei jų išvežimas iš šalies, o rekvizijos iš lojalių okupantams ar kolaborantų reguliavo pastarųjų prisiplėšto turto perpaskirstymą ir sunaudojimą rezistencinei veiklai šalies viduje.

1946 m. sausio mėn. partizanai paėmė Balbieriškio kooperatyvo pastotes ir konfiskavo statinę žibalo ir 4-6 cnt miltų(7,48). Vėliau 15 partizanų grupė parengė maisto rekvizicijos iš stribų šeimų operaciją kaime prie Gudelių miško, tačiau ten buvusiems stribams pasipriešinus, žuvo 1 partizanas ir 1 stribas nukautas(7,48).

Kovo pabaigoje-balandžio pradžioje partizanai užpuolė Žaslių vls. Zubiškių spirito varyklą, rekvizuodami 80-100 l spirito bei 3 vežimus miežių(741,4,24,28).

Balandžio mėn. pradžioje partizanai atliko rekviziciją Tilčių-Baltrušių pieninėje netoli Pilviškių, o po kiek laiko ir Pilviškių geležinkelio stoties parduotuvėje(486,184). Pastarosios operacijos metu buvo nukautas Šakių MGB kurjeris, vežęs slaptus dokumentus(486,184).

Gegužės mėn. 6 Vaidoto grupės partizanai iš Alytaus vls. Sabališkių sovchozo konfiskavo 2 arklius ir 2 karves(7,49). 1946 m. pavasarį Kardų rinktinės partizanų

grupė, vadovaujama K.Kontrimo-Tėvelio Lenkimų vls. Večų miške atėmė iš Skuodo vežamą sviestą(529,365).

Partizanų veiksmai liudijo, kad partizanai tęsė kovą įprastais ir patikrintais praktikoje metodais, tačiau kovos veiksmų apimtys - tiek partizanų, tiek okupantų, liudijo, kad partizanų karas Lietuvoje pradėjo įgauti labiau konspiruotesnį charakterį, aktyvus karinis veikimas užleidžia vietą manevriniam veikimui. Aktyvių veiksmų sumažėjimas bei labiau konspiratyvesnės taktikos pasirinkimas iš partizanų pusės nereiškė strateginio atsitraukimo, nes karinio laikymosi iki dienos X nebuvo atsisakyta. Per 1945-ųjų kovas sukurta partizanų galios įvaizdį pakako patvirtinti keliolika didesnių akcijų, kurių Pasipriešinimo pradžioje nebūtų pakakę stabdyti kolaboracijos procesus ir NKVD-NKGB siautėjimą.

1946 m. pavasarį baigiasi įprastinis ofenzyvinis partizanų karas, užleisdamas vietą manevriniam, neturinčiam analogų pasaulyje, partizaniniam karui. Per du kovos metus buvo išbandyta nauja bunkerinė slapstymosi taktika, suformuotas ilgalaikis rėmėjų bei ryšių tinklas, bet svarbiausia - bendroji Pasipriešinimo organizacija tapo de facto.

Perėjimo į didesnį konspiruotumą lygmenį gali liudyti ir tas faktas, kad 1946 m. pavasarį daugelis partizanų vadų stengėsi apsirūpinti padirbtais pasais (V.Stepulevičius-Mindaugas, J.Semaška-Liepa, V.Ruzgys-Prutenis ir kt.)(742,154,163). Tačiau galima šio proceso ir kitokia interpretacija: padidėjęs poreikis legalizacijai, rodė, kad sąjūdžio gelmėse vyksta taktikos keitimo apmąstymas, pakankamai skausmingas, nes kovos tikrovėje tai galėjo kelti visokių problemų. Objektiviai ši tendencija buvo kiek pavojinga, tiek ir naudinga: dokumentų paieška neišvengiamai didino partizanų sąlyčio taškus su esama visuomene, o tuo pačiu ir MGB-MVD agentais, ir netgi legalizacijos atveju izoliuodama tam tikram laikui aktyviai kovojusį rezistentą.

ŠIAURĖS RYTŲ LIETUVOS PASIPRIEŠINIMO ORGANIZACIJA

3-IOJI ŠIAURĖS LLA APYGARDA - LLA PANEVĖŽIO APYGARDA

1945 m. vasarą organizacinis 3-iosios Šiaurės LLA apygardos darbas tęsėsi pasiekdamas visuotinės partizanų organizacijos kūrimo lygmenį. Rugpjūčio 10-11 d. atskirai veikusios Žaliosios rinktinės vadas kpt.I.Pucevičius-Radvila susitiko su apygardos vadu lttn.S.Girdžiūnu-Gegužiu(6,155). Susitikimo metu buvo susitarta dėl bendrų veiksmų, Žaliosios rinktinės įsijungimo į apygardos sudėtį ir dėl bendros organizacinės inspekcijos visoje Panevėžio apskrityje(6,145,155). Kadangi apygardos vadas buvo sužeistas, inspektuoti turėjo kpt.I.Pucevičius-Radvila ir lttn.V.Jazokas-Petraitis su partizanų apsaugos būriu(6,155). Įvertinant kpt.I.Pucevičiaus nuomonę bendros partizanų organizacijos reikalu bei LLA organizacinę būklę, galima tvirtai teigti, kad buvo numatomas naujo tipo, vieningos partizanų organizacijos sukūrimas apygardos lygyje. Deja, rugpjūčio 26 d. vykstant į kelionę Rozalimo vls. į rusų slėpynės pasalą pateko ir žuvo kpt.I.Pucevičius-Radvila. Nepaisant to, Žaliosios rinktinės partizanai patvirtino savo norą veikti apygardoje(6,156).

1945 m. antroje pusėje apygardos teritorija apėmė Panevėžio aps. Viešintų, Šimonių, Kupiškio, Panevėžio, Pumpėnų, Pušaloto, Raguvos, Rozalimo, Smilgių, Subačiaus ir Šeduvos vls. Vienas esminių organizacinio darbo sunkumų buvo geopolitinė padėtis: Panevėžys kaip stambus miestas ir okupantų atsparos mazgas skaldė didžiausios Lietuvos apskrities teritoriją į kelis rajonus, kur galėjo veikti visiškai savarankiški organizaciniai centrai. Todėl orientacija į Panevėžio aps. kaip į visumą darė neefektyvų partizanų junginių administravimo darbą. Ne mažiau problemų kėlė karininkų kadrų problema: jeigu panevėžiečiai turėjo gausius partizanų būrius, tai karininkų tebuvo tik keletas.

Padėtį komplikavo ir ryšio su LLA vadovybe nutrūkimas 1945 m. pavasarį, užkrovęs dar didesnę atsakomybę vietos organizatoriams. Tiesa, liepos mėn. vienos kuopos vadas A.Bagdonas-Beržas Bajoriškėlių k. susitiko su dviem Kauno pogrindžio atstovais (Algiu Ruzgiu ir Gerardu Binkiu), prisistačiusiems kaip LLA centro (nors faktiškai veikusių nuo LITgrupės)(671,31). Tačiau nei S.Girdžiūnas-Gegužis, nei V.Juozokas-Petraitis, žvalgybos pagalba žinoję padėtį Kaune, nepareiškė jokio noro palaikyti ryšius, nors ir nedraudė to daryti A.Bagdonui(671,32). Vietoje to, Pušaloto vls. Skaistgirių k. ryšių punkte pas Klikūnus, V.Jazokas-Petraitis birželio pabaigoje-liepos pradžioje užmezgė ryšius su Kotryna Ramanauskaite-Snaige, pakauinėje veikusio S.Jakšto-Katino ryšininke ir paprašė jos surasti tikrąją LLA centrą Kaune(681,35).

Išvardintų aplinkybių šviesoje LLA Panevėžio partizanų štabas praktiškai veikė kaip apygardinis, apskrities ir Žaliosios rinktinės vienu metu, vadovaudamas gana atskiroms vakarų bei rytų partizanų grupėms. Be partizanų, štabui priklausė stipri pogrindžio organizacija Baltoji Lelija. Rugsėjo 6 d. žuvus lttn.S.Girdžiūnui-Gegu-

žiui, 3 Šiaurės LLA apygardos vadovybę perėmė ltн.V.Jazokas-Petraitis(6,154).

Pastarasis tęsė organizacinę veiklą: rugsėjo 16 d. surengė (spėjama Šimonių vls.) Panevėžio aps. dvylikos vadų (A.Bagdono-Beržo, V.Rukuižos-Lampeo, J.Bučausko-Rapolo ir kt.) pasitarimą, kuriame, be to, Petraitis buvo oficialiai išrinktas LLA Panevėžio apygardos štabo vadu(681,36; 671,19; 649,299). Spalio pradžioje vadas ėmė telkti apie 80 partizanų iš visų būrių į veikiantį dalinį, numatydamas atlikti inspekcinį bei ginklų paieškos reidą į Anykščių vls., tačiau po poros dienų besitelkiančius partizanus Subačiaus miške išblaškė rusų kariuomenės siautimas(671,19; 649,299).

Spalio 11d. K.Ramanauskaitė-Snaigė Petraičiui atvežė ilgai lauktą centrinio LLA štabo nario Leono Mureikos-Tauro laišką(681,35). Padėtis Suvalkijoje, Tauro apygardos organizavimasis, LLA vadovybės suaktyvėjimas - visa tai skatino veikli ir ltн.V.Juozoką-Petraitį, talentingą karininką, tarp savų vadintą net premjeru, jei negrįž S.Raštikis(681,33,36). 1945 m. pabaigoje-1946 m. pradžioje V.Juozokas-Petraitis su 4-5 partizanų apsauga ryšių tikslu pasiekė Troškūnų vls. Gerkiškių mišką, kur susitiko ir su uteniškiais partizanais, priklausiusiais Vytauto apygardai(672,28). Iš kai kurių užuominų galima spėti, kad A.Slučkos-Šarūno vadovaujama rinktinė suliko prisijungti prie panevėziečių, Šventoji tapo skiriamoji riba nuo Vytauto apygardos, tačiau neaišku ar šiuo susitarimu funkcionaliai buvo suvientytos naujoji Algimanto (Kauno) ir Panevėžio LLA. 1946 m. sausio 8 d. LLA centrinio ir Algimanto apygardinio štabo adjutanto L.Mureikos-Tauro laiškas, rastas pas žuvusį Petraitį, praneša, kad centrinis štabas veikia, yra organizacijos stadijoje, nors daug neteko dėl areštų(681,32).

1946 m. vasario 21 d. ryšininkė K.Ramanauskaitė-Snaigė į Spirakių k. atvežė dar du svarbius paketus iš Vilniaus, tačiau sužinojo, kad vasario 13 d. karinės operacijos metu žuvo ltн.V.Juozokas-Petraitis, o kartu su juo žuvo ar suimti dar 8 štabo bei apsaugos būrio partizanai(681,32,34). Vadovavimą junginiui perėmė Petraičio pavaduotojas Fricas(sl.)(681,34). Centralizatoriška veikla praktiškai baigėsi, nes paprasčiausiai nebeliko kam vadovauti, o kovo 10 d. agentės Marin (Anelės Markevičienės) išduoti Spirakių k. Kulbio namuose buvo suimta pagrindinė ryšininkė su centru K.Ramanauskaitė-Snaigė ir žuvo su ja atėjęs susitikti ltн.J.Bučauskas-Rapolas bei 3 partizanai(681,33,37).

Nuo šiol apygardos organizavimo centrai nusikėlė į jos pakraščius ir visų pirma Kėdainių-Ukmergės aps. miškus. Organizacinio tęstinumo prasme svarbūs V.Rukuižos-Lampeo parodymai apie 1945 m. veikusią Panevėžio LLA apygardą, o jau 1946 m. - vietoje jos veikia Panevėžio apygarda Vytis(933,43). Šiuo atveju, ltн.D.Vaitelio štabas perėmė dalį Žaliosios rinktinės partizanų, veikusių nuo Panevėžio į Raguvo pusę, o kartu ir teritorinį pavadinimą.

3 Šiaurės LLA, vėliau Panevėžio LLA apygardos pagrindu buvo Žalioji rinktinė, tačiau atskiru metu šis pavadinimas turėjo skirtingą turinį. Pradžioje šiuo vardu veikė kpt.I.Pucevičiaus ir LLA vadų organizuoti daliniai didžiojoje Panevėžio aps. Žaliojoje Girioje, vėliau - bendras junginys ltн.V.Jazoko-Petraičio vadovybėje.

Pucevičiaus Žalioji Rinktinė nuo 1945 m. birželio vidurio stovėjo veikiančiu daliniu Mažuolių ir Liaudiškių miškuose ant Panevėžio-Kėdainių aps. ribos: štabas ir apie 35 partizanai laikėsi Mažuolių miške, o Liaudiškių miške - antrasis ešelonas

(turtas, gurguolė ir 25-30 partizanų)(656,14). Štabas turėjo 4 rašomasias mašinėles, radijo imtuvą, kas dešimt dienų leido "Tarptautinių įvykių apžvalgą", kurią redagavo pats I.Pucevičius-Radvila(6,156; 656,14).

Rinktinė struktūriškai buvo padalinta į du veikiančius būrius, turinčius po 3 kovos skyrius, ir ūkio būrį(656,14). Rugpjūčio viduryje, nepavykus susiblokuoti su Kėdainių partizanais, siekiant suaktyvinti veiklą ir pagerinti aprūpinimą bei išgyvenimo sąlygas, Žalioji rinktinė buvo išskirstyta į tris būrius: Pilėnų (vadas psk.Maželis-Aras/sl.), 25 (vadas psk.Justinas Plungė-Vanagas) ir Žaliosios rinktinės branduolio (vadas vrsl.Vladas Kazlauskas-Šlėga)(292,32). Pastarasis buvo perdislokuotas į Pušalo to miškus.

Tam tikros dezorganizacijos įnešė netikėta pirmojo rinktinės vado žūtis rugpjūčio 26 d.; jį lydėjęs rinktinės štabo informacijos skyriaus viršininkas V.Vaitiekūnas-Šalna pabėgo(431,34; 6,155). Po 10-12 dienų partizanai ėmė skirstytis smulkiais grupėmis, kol rugsėjo mėn. vadovybės tiesiogiai neperėmė apygardos vado pavduotojas lt.n.V.Juozokas-Petraitis, ėmęs energingai atstatinėti pairusią tvarką ir rinkti išsisklaidžiusius partizanus(6,155; 290,32). Pilėnų būrio vadu buvo paskirtas Sakalas(sl.), 25-ojo - desantininkas Vytautas Česnakavičius-Valas ir Žaliosios rinktinės branduolio - Petras Masiulaitis-Virpša(292,32).

1946 m. vasario 13 d. žuvus rinktinės vadui ir Pilėnų būrio vadui Sakalui(sl.), Žaliosios rinktinės centrinė vadovybė nebuvo atkurta(292,32). Neturint aukštesnio laipsnio karininkų laikinai eiti rinktinės vado pareigas pradėjo psk.Juozas Skačkauskas-Strausas, buvęs rinktinės ypatingojo būrio vadas(292,7). Jo vadovimas apsiriboję ryšio palaikymu tarp atskirų partizanų dalinėlių, į kuriuos skaidėsi rinktinė, kad užtikrinti didesnę judrumą ir geresnę prisitaikymą prie vietos sąlygų. Vasario pabaigoje buvo išformuotas Pilėnų būrys, viena jo dalis prijungta prie 25 būrio, kita prie Žaliosios rinktinės branduolio būrio, kurie toliau veikė pakankamai savarankiškai bendradarbiaudami tarpusavyje. Veiklos suaktyvėjimą ir organizacinę veiklą (nors ir neatkuriant rinktinės) rodė tai, kad 1946 m. pavasarį per abu būrius partizanų skaičius siekė virš 130 vyrų(292,32).

Partizanai savo ruožtu skaidėsi į smulkesnius dalinėlius, paprastai irgi vadinamus būriais. 1945 m. rudenį pasidalinus Vabalių būriui, iš atsiskyrusių 5 šio dalinio partizanų Juozas Mingėla-Vilkas/Aukštolis ir Juozas Kudaba-Kemzūra organizavo atskirą būrį(722,46,68). Vėliau šis būrys išaugo iki 20 partizanų ir veikė Rozalimo-Šeduvos vls. Mažuolių, Legėčių, Liaudiškių ir Radvilonių miškuose, Čelkių, Muniūnų, Radvilonių k.(693,239; 722,46). 1946 m. pavasarį Vilko būrys sutiko Mažuolių, o Varno - Čelkių miške(722,68).

1945 m. lapkričio mėn. F.Simaičio-Varno vadovaujami vabaliečiai kartu su Sidabro būriu dalyvavo Sidabravos bažnytkaimio puolime(722,67). Sidabro(sl.) būrys veikė Sidabravo apylinkėse, Smilgių ir Naujamiesčio vls.(722,64).

1946 m. vasario 6 d. Naujamiesčio vls. Samališkio k. žuvo grupės vadas Antanas Barauskas-Karaimas(649,297). Lt.n.J.Bučausko-Rapolo būrys veikė apie Spirakius, 1945 m. vasarą turėjo iki 15 partizanų(745,417). Jau rugsėjo mėn. keletas partizanų legalizavosi, keletas žuvo 1946 m. sausio mėn., kovo 10 d. žuvo pats vadas, Bronius Rečiūnas-Anupras, Alfonsas Vasiliauskas-Malkela ir suimtas Povilas Valatka(681,32-33; 745,418). Likusiems gyviems šių apylinkių partizanams Gustonių ir Kanočiaus

miškuose ėnėsi vadovauti J.Šomka-Čerčilis, 1946 m. vasarą sutikęs Šeškų k. Piniavos vls.(526,64; 745,903).

1946 m. pavasarį sudaryta Alekso Alenčiko-Kelmelio grupė: Kelmelio būrys iš 25-27 partizanų, veikė Pasvalio, Pumpėnų vls. Margių, Kantariškių k., Ūtos apylinkėse(526,63); S.Kulio-Briedžio - Pumpėnų vls. Mitkų, Gegužynės, Teberiškių, Istricos k., Pišios miške, nuo Lėvens iki Pumpėnų apylinkių(464; 526,63); Liepos(sl.) - iš 6 partizanų Paviešinčio-Subačiaus vls.(526,48,54). 1945 m. vasarą Kelmelis veikė Biržų rinktinės Pietų rajone.

Žaliajai rinktinei (Petraičio junginiui) priklausė ir Joniškėlio, Pakruojo, Pušaloto vls.trikampyje veikęs J.Tekučio-Tarzano būrys. 1945 m. žuvus J.Tekučiui, vadovybę perėmė Antanas Žvirblis-Balandis, o 1946 m. būryje liko tik 5 partizanai(673,31).

Antroji rinktinės partizanų grupė, veikusi rytinėje apskrities dalyje ir vadovaujama A.Bagdono-Beržo jungė 2-3 kuopas, o taip pat joje laikėsi dalis Panevėžio štabo narių. Gitėnų miško bunkeryje veikė propagandos skyrius, turėjęs rašomąją mašinėlę ir šapirografą, bei jo vadovas R.Sargautas-Daumantas ir techniniai darbuotojai Juozas Gasiūnas-Devainis bei K.Jatkus-Diemedis (Kazimieras)(671,32,47).

Grupė 1945 m. vasarą labai nukentėjo nuo provokacijų, išdavysčių ir legalizacijos. Jau birželio 28 d. provokacinio SMERŠo dalinio buvo suimtas 3-ios kuopos vadas A.Birbilas-Baltušis ir jo pavaduotojas A.Sabalaiškas-Morkuška bei 2 partizanai, kai kurie ryšininkai bei rėmėjai(745,892). Vadovybę perėmęs P.Samuolis-Juodas Ponas rugpjūčio mėn. Gitėnų miške susitikęs su A.Bagdonu-Beržu aptarė padėtį, tolimesnių ryšių bei bendrų veiksmų planą(671,55). Juodo Pono būrys (17-20 žmonių) vėliau laikėsi Subačiaus vls. Akmenių, Jauniūnų, Terpeikių, Lukonių, Viešintų vls. Karunių k., Medinų miške(763,14-15).

A.Bagdono-Beržo kuopos, veikusios Subačiaus, Raguvos ir Panevėžio vls. miškuose, nesėkmės prasidėjo priešui užverbavus D.Marcinkevičiaus būrio partizaną Alfonsą Stankevičių(22,11). Pagal NKGB duomenis jis jau 1945 m. vasario mėn. išdavė Žvirblioniečių bunkerį, o vasarą pagal išdavikiškus pranešimus buvo atskleisti kai kurie ryšininkai, rėmėjai, partizanų grupių dislokacijos vietos bei įvykdytos ne mažiau 4 karinės operacijos, kurių metu žuvo daug partizanų, tame tarpe liepos antroje pusėje Bajoriškėlių-Liudvinavo k. rajone - D.Marcinkevičius bei jo padėjėjas Povilas Užsienis(22,17,26,39; 671,22,60).

Pasklidus žinioms apie išdavystę, rugsėjo pradžioje išdavikas A.Stankevičius išėjo iš miško pas sribus, o spalio 8 d. Subačiuje registravosi ir jo brolis V.Stankevičius-Raišelis su 12 partizanų(28,149-150; 760,26). Dėl agentės Marin ir jos brolio Alfonso Šeškano-Klikūno išdavystės spalio 1-6 d. bunkeryje pas Palionį NKGB suėmė ir patį A.Bagdoną-Beržą, taip pat apygardinio štabo narius S.Dirsę-Prabasčių ir J.Vasiliūną-Rugį(671,19; 745,420). Kai kurie vyrai šiuo metu legalizavosi su padirbtais dokumentais: Antanas Bagdonavičius-Mečys įsidarbino mokytojų seminarijoje Šiauliuose, R.Sargautas-Daumantas apsirūpino dokumentais per Kauno seminarijos vadovus, bet jau 1946 m. pradžioje buvo suimti(760,39).

Per 1945 m. vasarą žuvo 20 partizanų, iš jų 5 vadai, 26 partizanai legalizavosi(28,151). Liepos pabaigoje Subačiuje registravosi Tarzanas(sl.), rugpjūčio pabaigoje Surdegio rajone žuvo Labakonis-Žaibutis, per kurį buvo palaikomi ryšiai su Troškūnų būriu, o Panevėžio vls. tuo pat metu - P.Žekonis-Strazdas(671,22).

1945 m. rudenį iš beveik šimto vyrų dalinio beliko 32 partizanai(28,151). D.Marcinkevičiaus 18 partizanų būrio, veikusio Kupiškio vls. Gitėnų ir Pakryžių miške, apie Bajoraičių pervažą, Pavašakių k., likučiai perėjo pas A.Šulskį-Šulą(22,23,34). Šulo 20 partizanų būrys veikė Raguvos vls. Raguvėlės ir Subačiaus vls. Pakryžių miškuose(22,23; 760,47). Rugpjūčio mėn. į Šulo būrį perėjo V.Šeibuko-Briedžio skyrius, likusius Raišelio partizanus perėmė P.Masilionis-Napaleonas, po kitus būrius išsisklaidė susirgusio Tigro(sl.) vyrai(671,22-23). Rugpjūčio 15 d. P.Žekonio-Strazdo būrio vadovybę pareikalavus partizanams perėmė V.Rukuiža-Barzda, Lampeo, o buvęs vadas liko eiliniu(671,22; 760,20; 933,42).

Rugsėjo mėn. LLA Vanagų Beržo kuopą sudarė Žirniuko(sl.), A.Juškos-Senio Vilko, A.Šulskio-Šulo ir V.Rukuižos-Lampeo būriai(933,43). Lampeo būrys laikėsi Panevėžio vls. Karsakiškio miške prie Tekoriškių ir Kulbių, taip pat veikė Kauboriškių, Bygailių apylinkėse(935,263). Už 4,5 km prie Bygailių veikė Vilko būrys, o prie Kulbių ir Tekoriškių k. 4 km nuo Lanpeo - Beržas(935,263). Partizanai palaikė ryšius su A.Vaičekonio-Šermukšnio būriu Raguvos vls., tačiau šio dalinio priklausomybė nėra aiški, nors per jį ėjo Vilko ir Lampeo ryšiai tiek su Petraičiu, tiek su Vaiteliu(935 ,43,263).

Spalio mėn. subatėnams sužinojus apie Beržo areštą, kuopos vadovybę perėmė A.Šulskis-Šulas, pavaduotoju paskiriant A.Jušką-Vilką(671,22; 760,23). Lapkričio pabaigoje pagrindinės kuopos pajėgos dislokavosi netoli Raguvėlės prie Nibragalio k., iš kur, po mūšio, gruodžio 5 d. nusprendė žiemojimui išsisklaidyti po 3-4 į gimtines(933,154).

Siaučiant priešui partizanai per daug nenukentėjo, nors ir slapstėsi daugumoje ne bunkeriuose. Šulo vadovaujamas branduolys per žiemą iki 1946 m. pavasario laikėsi Bigailių, vėliau veikė Gitėnų miškuose. Gegužės mėn. duomenimis Subačiaus vls.veikė 55 partizanai(663,146).

1945-1946 m. žiemą žuvo Subačiaus vls. Pakarpynės vnk., Vareikių ir Liudvinavos k., Kupiškio vls. Gitėnų miške veikęs Vinco Lukšės būrys iš 7 partizanų(22,17,71). 1946 m. balandžio 16 d. žuvus P.Masilioniui-Napaleonui, apie Surdegį veikusio būrio vadu paskirtas Juozas Valonis-Merkys(431,15,69).

Dalis Beržo kuopos partizanų, veikusių Tarušų miške (Panevėžio, Miežiškių vls.) 1946 m. balandžio-gegužės mėn. perėjo iš Žaliosios į Krikštaponio rinktinę ir čia sudarė naują V.Rukuižos-Lampeo vadovaujamą grupę.

Kitas apygardinis centras, formavęsis Biržų ir Rokiškio aps. partizanų tarpe, dėl įvairių nesėkmingų aplinkybių negalėjo pareikšti rimtesnių iniciatyvų. Biržų-Rokiškio aps. apygardinio štabo viršininkas kpt.B.Čarka 1945 m. liepos 16 d. registravosi NKGB be ginklo kaip vengiantis mobilizacijos ir dirbęs iki šiol savo ūkyje; apie bet kokią priklausomybę partizanams neigė(596,92-93; 526,357). NKVD-NKGB buvo linkusi tuo patikėti, nes daugumos suimtųjų bei agentūrinių pranešimų buvo minima "kpt.Černiaus" grupė ir štabas.

Sėkmingiau veikė LLA Briedžio štabas (Biržų aps.), kuris inicijavo organizaciniams sutvarkyti ir kaimyninius Rokiškio aps. valsčių partizanus. Briedžio rinktinė, vadovaujama J.Audicko buvo padalinta į Rytų, Pietų ir Vakarų rajonus, turinčius savarankiškus štabus, kuriems buvo pavaldūs atskirų valsčių partizanų viršinin-kai(596,90).

Rytų rajono štabui, vadovaujamam B.Žilinsko, priklausė Papilio, Vabalninko, Biržų ir Nemunėlio Radviliškio vls., kuriuose veikė atskiri Nemunėlio Radviliškio, Biržų, Papilio, Kupreliškio būriai (grupės)(596,90; 745,694). Iš viso Biržų girioje (o gal būt visame rajone) 1945 m. vasaros pradžioje veikė virš 200 partizanų(745,694). Liepos 7 d. žuvus B.Žilinskui, rajono vadovybę perėmė P.Tupėnas(745,670). Rajono štabui priklausė ir valsčių viršininkai.

Liepos mėn. Papilio vls. (papiliečių būriui) vadovavo J.Šlekys-Gediminas, nors šiame valsčiuje veikė keli būriai: E.Žilinsko (prie Apasčios), J.Marciuko (32 partizanai) ir galbūt, Kupreliškio būrys (20-30 partizanų), kurio vadas Antanas Audickas legalizavosi 1945 m. rudenį(745,626). Apie spalio mėn. žuvus E.Žilinskui, būrio vadovybę perėmė Petras Petrušonis(934,5). Partizanai veikė ties Biržų-Papilio valsčių riba; greta Parovėjos apylinkėse, Šile nuo liepos mėn. - Misiūno būrys(934,4).

Biržų vls. būriui apie 40 žmonių vadovavo pats P.Tupėnas, Nemunėlio Radviliškio vls. veikė Broniaus Krivicko-Gintaro 84-85 partizanų grupė(597,204; 745,694).

Kupreliškio vls. ir Pandėlio girioje veikė Kupreliškio grupė iš 20-30 partizanų. Kupreliškio - Kalinausko būrio vadas K.Kalpokas kartu buvo ir rajono štabo narys, vienas iš skyrininkų Romas Petronis-Siaubas(5,110; 440,284). Liepos mėn. 15 partizanų stovyklavo Vabalninko vls. Puznos girioje, veikė Tuitų, Božių, Beržynės, Janušiškių ir kt. kaimų apylinkėse(713,143). 1945 m. rudenį iš būrio beliko 5-6 partizanai, o rugsėjo-spalio mėn. žuvo dar du - K.Kaminskas ir Ernestas Valentėlis; K.Kalpokas iki gruodžio 22-23 d. slėpėsi klojime pas Alfonsą Valentėlį įrengtame bunkeryje(526,259; 5,173,175). Po to K.Kalpokas slapstėsi vienas Biržų aps. Geidžiūnų k. pas Povilą Kaziūną ir nuo 1946 m. vasario mėn. pusiau legaliai kaip samdinys gyveno jo ūkyje(5,175,178; 526,259). Pavieniui ir smulkiais grupelėmis slapstėsi ir kiti Kalpoko junginio partizanai Antanas Blieka, V.Tinkūnas (Trinkūnas), Bronius Indriškevičius ir kt.(924,58).

Kupiškio-Vabalninko vls. veikusi kpt.A.Tindžiulio-Dėdės grupė pagal 1945 m. pavasario organizacinę tradiciją irgi, matyt, priklausė minėtam rajonui, didesnę dėmesį kreipiant Panevėžio aps. organizaciniams reikalams. Grupę sudarė keli būriai: Sipšalės (apie 15-20 partizanų), vadovaujamas pačio Dėdės ir jo pavaduotojo Kazimiero Eidukonio-Dėdytės(462; 5,133); P.Dovainio Girelės; J.Šidlausko Alizavos būrys, kurį laiką veikęs kartu su Kupreliškio grupe; Antano Užubalio būrys, gruodžio mėn. turėjęs 9 partizanus, o 1946 m. pavasarį apie 20 partizanų, veikusių Vabalninko vls. Gumbelių, Bakšėnų, Stuburų, Tuitų, Akmenės kaimų apylinkėse(5,132,136; 745,490). Bakšėnų k. buvo įrengta partizanų ligoninė, išlaikoma Uršulės Vidžiūnienės-Močiuotės, kuri minima kaip ir apie 12 partizanų grupelės vadė, žuvusi Suvainių miške(745,445,486-487,557).

Pietų rajono štabui, vadovaujamam Bliudniko, priklausė Krinčino, Pasvalio ir Daujėnų vls.(596,90). Liepos mėn. Krinčino vls. veikė Krepaičio 8 žmonės, Pasvalio vls. - A.Alenčiko-Kelmelio 14 žmonių, Vabalninko vls. - 25 partizanų būrys(597,204). Kriklėnų, Daujėnų apylinkėse veikė ltn.P.Žilio-Klevo būrys iš 20-30 partizanų; birželio 29 d. žuvo laikinai ėjęs būrio vado pareigas S.Masilionis-Beržas(763,15; 777,99).

Vakarų rajono štabui, vadovaujamam Brotėno, priklausė Pabiržės, Saločių, Vaškų ir Joniškėlio vls.(596,90). Pagrindinė partizanų dislokavimosi vieta buvo Kirdonių miškas, užėmęs apie 500 ha, nors kilus pavojui buvo pasitraukiama ir į Latvijos

teritoriją(745,638). Rajono partizanų pagrindą sudarė labai aktyviai veikianti A.Antanaičio kuopa, judanti 42-50 partizanų būriu(597,24,204). Būryje vedama dokumentacija ir archyvas, kurio tvarkymu užsiėmė pats A.Antanaitis ir Makrickas(745,648). Judėjimo ir kovinių operacijų metu prie dalinio prisijungdavo ir vietiniai valsčių būriai: liepos mėn. Joniškėlio vls. veikė Blavašiūno 26 žmonės, Vaškų vls. - Tetergio 17 žmonių, Saločiaus vls. - S.Naudžiaus 25-30 partizanų būrys(597,284).

A.Antanaičio grupėje iki liepos mėn. rinktinės propagandos skyriaus viršininko K.Rožėno žūties buvo leidžiami atsišaukimai ir kiti dokumentai, po to rašomoji mašinėlė buvo perduota Biržiečių grupės vadui V.Šatui, vėliau atsišaukimai gaunami per Vabalninko partizanų grupės vadą Kalkį-Vikontą(741,295,330). A.Antanaitis per Joną Čeponį palaikė ryšius su Kauno kunigų seminarijos klierikų pagrindžio grupe(1,215). Rugpjūčio mėn. Antanaičio būrys buvo suskaldytas į smulkias grupes žiemojimo periodui, kai kurie partizanai legalizavosi su padirbtais dokumentais(742,2). 1946 m. gegužės mėn. Pabiržės vls. Kirdonių miške pas A.Antanaitį vėl susirinko 65 partizanai, tarp jų S.Naudžius ir kt.(663,146; 597,204; 742,5).

Briedžio rinktinė kadriniu požiūriu smarkiau nukentėjo partizanų vadams nedraudžiam registracijos, kuri ypač sustiprėjo būriams pereinant žiemoti ir išsiformuojant į smulkias grupes. 1945 m. spalio pabaigoje ltn.J.Aukštikalnis suskirstė savo būrį po 2-3 žmones, o pats su pavaduotoju J.Morkūnu išėjo į Gaidžių mišką(596,207). Tačiau skaudžiausių nuostolių biržiečiams atnešė infiltruotų agentų veikla, kurių įtaka galėjo paralyžiuoti ir partizanų organizacines iniciatyvas. 1945 m. rugsėjo 13 d. buvę partizanai - užverbuoti agentai Elkin(a.sl.) ir Orlov(a.sl.) pakeliui į Skrebiškių k. Papilio vls. nužudė R.Petronį-Siaubą(596,148). Į Antanaičio grupę NKGB pavyko įterpti ar užverbuoti provokatorių K.Kundrotą, Gulbinų pradžios mokyklos mokytoją, 1945 m. pradžioje buvusį partizanų ryšininką, o vėliau paskirtą LLA Pabiržės valsčiaus viršininku. Per jįėjo ryšiai su Kauno pagrindžiu, 1945-1946 m. žiemą ir pavasarį jis parūpino partizanams medikamentų, padirbtų dokumentų, tarp jų ir A.Antanaičiui(745,644; 741,302)

1945 m. birželio 1 d. mjr.Sabalis-Rožaitis(sl.) (Petras Šokas?) perėmė iš Pykuolio(sl.) LPS Gedimino junginio apskrities vado pareigas(484,225; 440,213). Buvo performuotas štabas: štabo viršininku liko L.Tursa-Patrimpas, operatyvinio skyriaus viršininku paskirtas Neptūnas(sl.), žvalgybos ir ryšių - Vytautas Jasinevičius-Kęstutis, organizacinio ir mobilizacijos - Alka(sl.), spaudos ir propagandos - Slostuva(sl-), tiekimo ir komendantūros - Voverė(sl.)(484,225; 663,161).

Gedimino rinktinė Rokiškio aps. jungė Birutės, Vilko, Kalpoko ir kitus būrius(440,316). Tačiau apskrityje lygiagrečiai veikė ir LLA priklausantys daliniai, turintys savus centrus. Bendro junginio organizavimas praktiškai vyko kovinio bendradarbiavimo pagrindu, rudenio pereinant į vieningos organizacijos sudarymą, partizanų būrius priskiriant rajonams pagal valsčius. Rusams vykdant karinę operaciją junginio veikimo erdvėje, rinktinės vadovybė įsakė partizanams išsisklaidyti pavieniui ir smulkios grupėmis, uždrausta judėti visu būriu. Išsklaidymas į bunkerius 1945-1946 m. žiemą organizacinį darbą sumažino iki beveik nepastebimo, kas lėmė Aukštaitijos atsilikimą nuo centralizacijos proceso, bet, kita vertus, išsaugojo kovotojus.

Birutės būrys, vadovaujamas B.Pupeikio-Tauro, skirtingai nuo kitų gediminaičių

visą 1945 m. vasarą veikė ir formavosi Rokiškio aps. Obelių vls. kartu su LLA organizacijos daliniais, pasitraukdavo iki Latvijos miškų. Struktūriškai buvo padalintas į skyrius: 2-am iš 15 partizanų vadovavo Blinda(sl.)(484,229). Rugpjūčio mėn. birutėnai grįžo į pagrindinę junginio veikimo teritoriją. Dėl kautynių būrys buvo sumažėjęs iki 25 žmonių, o rugpjūčio pabaigoje Rokiškio vls. netoli Beičių k. pakeliui vėl buvo užkluptas priešas(440,213). Rugpjūčio-rugsėjo mėn. birutėnai veikė Užpalių vls. netoli Duokiškio, Kamajų šile, kartu su Antano Guros-Šarūno, Ažuolo(sl.), Sakalo(sl.), Pipiro(sl.) būriais(582,70). Persekiojamas kariuomenės rugsėjo antroje pusėje Birutės būrys vėl pasiekė Latvijos Raudinės miškus ir kurį laiką bazavosi netoli Eglainės, kur iki gruodžio mėn. visiškai išsiskirstė žiemoti. Pats vadas nuo šiol slapstėsi vienas Obelių vls. Lugariškių k. įrengtame bunkeryje, ryšininkų pagalba palaikydamas ir nenutraukdamas ryšių su centrine vadovybe Vilniuje, o taip pat su būrių vadais J.Černiumi bei K.Kalpoku(582,68; 500,135).

1945 m. vasarą Skapiškio-Pandėlio vls. partizanai pasitiko susiskirstę būriais. Skapiškio vls. Biliūnų k. veikė A.Guros-Šarūno būrys(526,368). Birželio mėn. minima 10-13 žmonių iš Pandėlio vls. Genišio, Gineišių, Daugiškio, Daujatiškio, Šilaičių, Kavolių, Naujasodės, Sriubiškių k. Jono Šiupinio-Bermono grupė, veikusi Pandėlio vls. apie Sriubiškių, Lydžiūnų, Genišių, Gineišių ir Vabalninko vls. Kriukių k., o Notigalos balose (miške) įsirengę bunkerį(440,129; 745,575,587).

Rugpjūčio mėn. Užpalių vls. Kušlių miške smarkiai nukentėjo L.Tursos-Patrimpo būrys, o jo partizanai perbėgo į Žalgirio būrį Šimonių girioje Svėdasų vls.(584,2). Rugpjūčio mėn. suimtas V.Jasinevičius-Kęstutis ir kt.(663,161; 584,35).

1945 m. vasarą Žalgirio kuopos vadas A.Nakutis-Viesulas su štabo būriu laikėsi Svėdasų vls. Drobčiūnų miške, o rudenį perėjo į slėptuvę Pranės Indrašienės sodyje(253). Viesulo ryšiai tęsėsi į Šimonių girią, Kamajų šilą, Puodžių k. prie Užpalių, Kušlių mišką(253).

J.Paškevičiaus būrys - Karalienės pulkas - 38 žmonės 1945 m. vasarą ir rudenį veikė Šimonių vls. Miškinių k., Kamajų, Svėdasų vls. Daučių, Sliepsiškio k. apylinkėse(911,13). Rugpjūčio mėn. jis susijungė su A.Nakučio-Viesulo būriu ir sudarė iki 50 partizanų dalinį, o žiemojimui ketino susijungti su J.Černiaus ir kilu 80 partizanų būriais iš Šimonių girios(440,238,283). Gruodžio 23 d. Žalgirio štabo įsakymu J.Paškevičius buvo paskirtas Svėdasų komendantu, buvo įsakyta išsiformuoti 3-5 asmenų grupėmis ir slėptis savarankiškai(649,301). 1946 m. vasario 9-10 d. buvo numatyta susirinkimo vieta Svėdasų vls. Gykių ir Rimdžių miške, prognozuojat dieną X - išlaisvinimo momentą(649,301). Svėdasų vls. partizanai leido laikraštį "Laisvės ke-
liais"(440,283).

Iš Kamajų šile veikiančio J.Černiaus būrio 1945 m. vasarą dalis partizanų žuvo, dalis registravosi, o likusieji lapkričio mėn. perėjo į Šimonių girią, kur rengėsi statyti bunkerius(631; 440,283). Kamajų vls. Kamajų šile prie Minčiūnų k. laikėsi štabas, iš kur atnešdavo atsišaukimų, laikraščių ir įsakymų, taip pat per J.Černių palaikomi ryšiai su Paškevičiaus, Paškonio, Kukuškos būriais, ltn.V.Juozoku-Petraičiu Panevėžio aps.(440,284). Gruodžio 2 d. J.Černius žuvo(651,210).

Kęstučio būrys iš 20 partizanų, vadovaujamų M.Paškonio-Donkichoto, birželio pradžioje veikė Dusetų ir Antalieptės vls. Davainių, Braiškių, Kavalių, Vozgelių k. apylinkėse(484,227-228; 440,284).

1945 m. vasarą Rokiškio aps. šiaurės vakarų dalies partizanai veikė būriais ir skyriais. Organizaciniai šių kraštų partizanų veiklai labai atsiliepė 1944-1945 m. žiemos okupantų valymo bei provokacinės operacijos, o taip pat stipresnio organizacinio centro nebuvimas. Savo vaidmenį suvaidino ir kelių skirtingų organizacijų (LLA, Gedimino) veikimas.

Birželio 21 d. po Gedimino būrio, kurio organizatoriai buvo Jonas, Stasys ir Bronius Morkūnai, pasitarimo partizanai persitvarkė į Lietuvos partizanų Gedimino būrį(440,29). Vyžuonos būriui vadovavo Adolfas Sakauskas-Žukovas, skyriaus vadai V.Tinkūnas-Atolas ir Alfonsas Kalpokas(745,624). Rokiškio vls. veikusiam Gedimino būriui vadovavo Juozas Bulovas-Iksas ir pavaduotojas Jonas Varnas-Radvila(745,625). Rokiškio vls. birželio mėn. veikė ltn.Petro Gudo būrys; Panemunio vls. veikė Napalio Bražiūno ir jo pavaduotojo Napalio Matiuko būrys iš 18 žmonių, iš kurių rugpjūčio 2-6 d. legalizavosi 16 žmonių(440,118). Panemunio vls. Balio Gužo iš Sičiūnų k. 12 žmonių skyrius susijungė su Jonu Susninu iš Suvainišio 20 žmonių ir sudarė būrį, vadovaujamą Liongino Čibinsko; partizanai priklausė K.Kalpoko junginiui(440,118).

Neaišku ar buvo atkurta Juodupės vanagų kuopa kaip junginys, pavaldus K.Kalpokui. Juodupės vls. rugpjūčio mėn. minima Taliaus grupė, iš kurios 13 d. registravosi būrio vadas Julius Trumpickas(440,65). Spalio mėn. registravosi A.Luža-Tėvas su 5 partizanais; A.Luža vėliau tapo agentu-smogiku Maskva(440,274).

Liepos pradžioje Juodupės vls. veikė P.Kumpicko iki 20 partizanų būrys(440,86). Gruodžio pabaigoje jis su 5 partizanais laikėsi prie Sodeliaus k.(649,187). Rugpjūčio pradžioje - Panemunio vls. Roksalės miške laikėsi J.Jancėno-Erelio būrys iš 25 partizanų (Rokiškio, Pandėlio vls. vyrai)(440,65). Rokiškio-Juodupės vls. veikė B.Griškevičiaus skyrius, įeinantis į "viršininko" būrį (Čedasų, Juodupės vls.); rugsėjo mėn. slėpėsi Ažubalių pelkėse(440,261-262).

Birželio mėn. Pandėlio-Skapiškio vls. Natigalos miške prie Beržuonių k. netoli Didžiojo ežero susibūrė naujas iki 12 vyrų būrys, vadovaujamas Antano Zulono(440,87). Veikė Skapiškio vls. Kundrėnų, Kundrėnėlių, Kirkėnų, Paupių k. apylinkėse, link Skapiškio ir Panemunėlio.

Birželio mėn. Klimbalių miške (Latvijos Aknystės vls.) susitelkė 30-40 partizanų, vadovaujamų Juozo Kuveikio(502,10; 603,124). Būrys veikė Rokiškio aps. Obelių vls. Tumasonių, Degučių, Vanagynės k., Obelių ir Juodupės apylinkėse, iš kur daugiausia ir buvo kilę patys partizanai, o taip pat Ilukstės aps. Susėjos, Rubenės vls. kartu su latvių partizanais (Linarts būriu)(502,11). Lietuvoje struktūriniu požiūriu artimiausi ryšiai buvo palaikomi su B.Vaičėno-Lordo būriu. Rudenį partizanai išsiskirstė po kelis į bunkerius žiemoti. 1946 m. sausio 29 d. Klimbalių miške žuvus J.Kuveikiui, būrio vadovybę perėmė Pranas Bieliauskas(502,11; 432,120; 651,216).

3-OJI LLA VYTAUTO APYGARDA

1945 m. gegužės pabaigoje-birželio mėn. senosios sudėties Tigro štabas transformavosi į apygardinį ir rinktinės Sakalo štabą. Šio štabo viršininkas P.Švilpa-Ažuolas (Barzdyla) Tigro-Sakalo štabo sudėtį papildė naujais nariais ir organizavo 5 skyrius:

operatyvinį (Antanas Mackevičius-Žėrutis), žvalgybos ir ryšių, propagandos (Mačernis-Bevardis), ekonominių (Plikaitis-Tauras) bei ūkio; jame dar dirbo V.Stašaitis-Žilvinys (mobilizacinis sk.), Šiaurys(sl.), Barzdyla-Katinas(663,156; 693,171; 545,11). Rinktinės vado adjutantu paskirtas Vincas Šapoka-Valteris, pats P.Švilpa dirbo kaip apygardos organizatorius(663,156).

Sakalo štabui formaliai buvo pavaldūs 5 junginiai - Kęstučio, Algirdo, Vytauto, Mindaugo ir Vytenio kuopos, veikę Utenos ir dalyje Švenčionių aps., turintys daugiau kaip 400 partizanų(663,156). Praktiškai šios sudėties vadovybė vadovavo Leliūnų, Skiemonių, Aluntos ir Molėtų vls. veikusiems partizanams(693,171). Pats štabas dislokavosi Utenos vls. Pakalnių miške. Čia birželio mėn. P.Švilpa-Ažuolas susitiko su B.Kaletka, buvo aptarta partizanų taktika, P.Švilpa išpėtas dėl savo partizanų rodymosi viešumoje ir tuo būdu slapstymosi vietų dekonspiracijos(694,126).

Nauja Sakalo štabo veikloje buvo tai, kad organizacija stengiasi įtraukti į pasipriešinimo kovą moteris. Sakalas išleido dvi instrukcijas, kuriose buvo nurodytos moterų būrių pareigos: rinkti aukas, siūti baltinius, prižiūrėti sužeistus partizanus, stebėti NKVD kariuomenės judėjimą ir išpėti partizanus, juos slėpti, iššifruoti NKVD agentus ir vesti kolaborantų įškaitą(663,158).

1945 m. birželio pabaigoje-liepos pradžioje po priešo karinės operacijos Pakalnių miške, kuomet buvo žuvo 11 ir buvo suimta 27 partizanai, Sakalas kaip štabas ir junginys nustojo egzistuoti(663,156). Be to, birželio-liepos mėn. Utenos ir Švenčionių aps. buvo išblaškytos 28 grupės, žuvo 233, suimta 114 ir legalizavosi daugiau kaip 300 partizanų bei besislapstančių(663,156). Iš vadovybės žuvo A.Mackevičius-Žėrutis, Mačernis-Bevardis, Plikaitis-Tauras, kuopos vadas Jurgis Počinskas, suimti V.Šapoka-Valteris, Mindaugo būrio vadas Gasparas Paškonis-Vasaris(663,156). Dar birželio pradžioje prie Pakalnių miške žuvo vienas iš senųjų štabo narių Griausmelis(sl.), liepos 12 d. Kvaselių k. suimtas Tigro rinktinės-apygardos vadas B.Kaletka, ir štabo karinis patarėjas kpt.F.Kvartūnas, bataliono vadas kpt.Jonas Tumėnas, kunigas P.Liutkus-Juodasis Petras (Žemaitis)(663,154; 694,121,126). Pats P.Švilpa kurį laiką slėpėsi pas žmoną Kuktiškių vls. Suginčių k., tačiau liepos 25 d. šeimą suėmus, ėmė gyventi nelegaliai Adolfo Stankevičiaus pavarde ir nuo rugsėjo mėn. mokytojauti Šeduvos gimnazijoje(693,166,171).

P.Švilpai-Ažuolui, matyt, priklauso ir naujos, partizaninės Geležinio Vilko apygardos steigimo idėja. Praktiškai ji buvo bandoma įgyvendinti jau nuo pavasario, derantis tiek su Vilniaus LLA pagrindžiu, tiek su LPS bei Gedimino junginio Švenčionių-Zarasų-Rokiškio aps., tiek su LLA Tigro rinktinės vadais bei mjr.B.Kaletka. Tačiau partizanų tarpe Barzdyla buvo apibūdinamas kaip "bailus, lindintis 7 m po žeme bunkeryje, nesurengiantis nei vieno antpuolio vadas", palyginus su koviniu vardu Romeliu, vadovavusiu visiems antpuoliams aplink Labanorą(742,210). P.Švilpos "pasyvumas" sąlygojo, kad vadovavimo iniciatyva palaipsniui perėjo į veiklesnį LLA narių rankas.

Birželio 15-20 d. Saldutiškio vls. Ginučių k. įvyko apygardinio Geležinio Vilko štabo steigiamasis posėdis, kuriame dalyvavo P.Švilpa-Barzdyla-Ažuolas, A.Krnickas-Romelis, Antanas Binkis-Kavarskas, K.Kaladinskas-Erškėtis, V.Pakštas-Vaidila, Naras ir centrinio LLA štabo atstovas kpt.V.Gumauskas-Motiejūnas-Gailius(545,15; 742,225). Šiame pasitarime apygardinę organizaciją buvo numatoma išplėsti trims

Balys Vaičėnas-Liubartas ir jo patikėtinis Andrius Dručkus-Kerštas

Juozas Šomka-Čerčilis, Antanas Žygas-Aptiekorius, 3.-

Pirmoje eilėje: Kazys Kaladinskas-Erškėtis, Žaibas(sl.), Algimantas(sl.), Petras Skunčikas Kaltas, antroje eilėje: Žalgiris(sl.), Kadugis(sl.), Leopardas(sl)

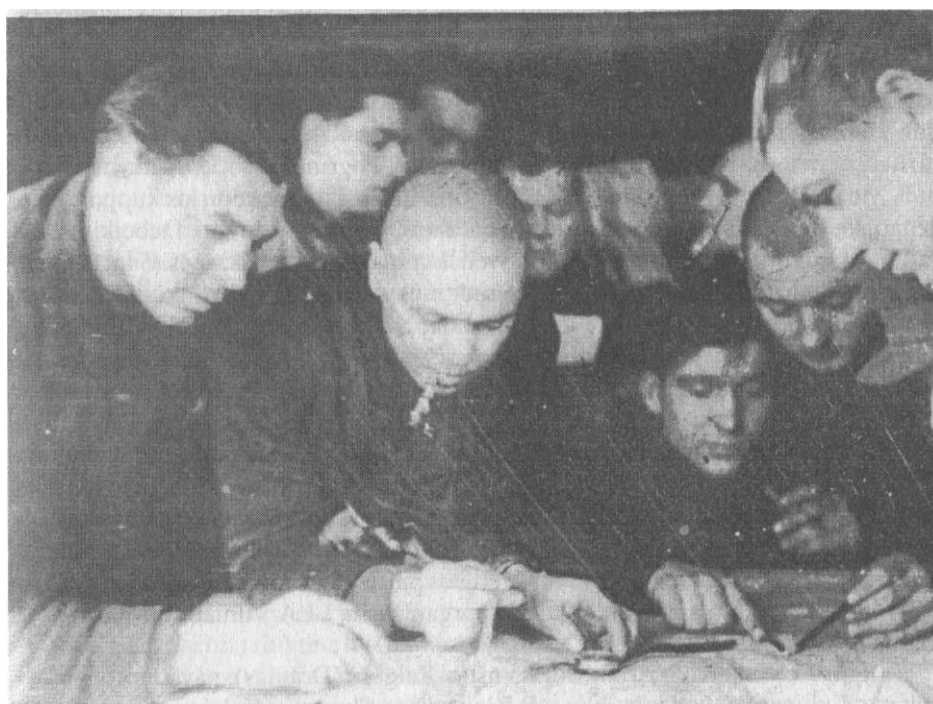
Vincas Kaulinis-Miškinis,
Jonas Kimštas-Žalgiris,
Antanas Slučka-Šarūnas

Vincas Gumauskas-Gailius

Jonas Skačkauskas-Strausas

Žaliosios rinktinės partizanai: 1. J. Januševičius -Vilkas, 2. V. Česnakavičius-Valas

apskritims: Utenos, Švenčionių ir Zarasų.

Šiek tiek neaiški apygardinio štabo struktūra; galbūt, jis buvo sudarytas kaip tarpinis tarp centrinio ar sritinio (Vilniaus) ir rinktinių lygmens, nebuvo aiškiai hierarchizuotas, nors jame iškyla naujas lyderis kpt.V.Gumauskas-Gailius. Kitaip sakant, nėra aišku, kas užėmė apygardos vado postą - mjr.B.Kaletka ar kpt.V.Gumauskas-Gailius, tačiau buvusių pareigų galėjo neprarasti Sakalo-Tigro junginio štabo viršininkas P.Švilpa-Barzdyla ir jo adjutantas V.Šapoka-Valteris, susirašinėję su Žaliuoju Velniu(742,219).

Bet kuriuo atveju, partizanų organizatoriai vadovavosi principu: viena apskritis - viena rinktinė, o pats darbas prasidėdavo nuo OS linkio susikūrimo ir ryšių užmezgimo. A.Šumėnui-Kurkliui, kuriančiam OS pagrindį ir ryšių tinklą Utenos aps. nuo metų pradžios, Sakalo-Tigro štabui persitvarkant į apygardinį, birželio-liepos mėn. teko imtis Utenos rinktinės organizavimo darbų. Jo iniciatyva tuo metu (pagal įsakymą birželio 15 d.) buvo sudarytas 4-os LLA apylinkės Šarūno štabas (LLA Vanagų Šarūno štabas, LLA Šarūno rinktinė)(663,26,158; 545,12-13).

Rinktinės vadu ir štabo operatyvinio skyriaus viršininku tapo V.Mikulėnas-Lubinas, Liepa (Rūkas), štabo viršininku - Vytautas Pakštas-Vaidila, Naras, propagandos, mobilizacinio skyrių viršininku bei sekretoriumi - Bronius Gizevičius-Rolandas, Balandis, Delfinas, ūkio skyriaus viršininku - Bronius Juozapavičius ar Kazys Juknevičius-Bebarzdis, žvalgybos-ryšių ir kontržvalgybos - B.Zinkevičius-Aitvaras, Kalvis; pastarajam išvykus jo pareigas ėjo pats rinktinės vadas, rinktinės organizatorius A.Šumėnas-Vėjas (Kurklys) bei ypatingosios Gedimino kuopos organizatorius Jurgis Vasiljevas-Viesulas(545,13; 535,122; 663,27,159-160,209).

Štabo bunkeris buvo įrengtas Utenos vls. Biliakiemio k., buvo sudaryti du apsaugos būriai po 30 partizanų, vadovaujamų Antano Kaušylos-Margio(545,14). Kitas štabo bunkeris su spaustuve buvo Tauragnų vls. tarp Ramūnų ir Raistinių k.: čia du kartus per mėnesį 100 egz. tiražu buvo leidžiamas "Pogrindžio žodis", įsakymai, buvo sudaryta nauja LLA programa(663,160). Rinktinei priklausė keturios kuopos: Mindaugo, Gedimino, Vytauto, veikusios Utenos aps. Utenos, Vyžuonų, Debeikių, Daugailių, Leliūnų vls. ir Žilvičio, veikusi Švenčionių aps. Saldutiškio vls.(545,14). Birželio 22 d. informacija minima ir Tigro rinktinės - 3-ios LLA apylinkės Dobilo štabas su keturiomis - Mingailos, Putino, Roko ir Svajūno kuopomis(742,207,225).

Galima teigti, kad jau birželio antroje pusėje (15-20 d.) buvęs Sakalo-Tigro junginys buvo pertvarkytas į dvi - Šarūno ir Tigro rinktines bei apygardinį štabą. Šiame junginyje (trijose apskrityse), pasak J.Kimšto, veikė iki 2000 partizanų(742,225). Birželio 20 d. buvo užmegzti ryšiai su kita buvusios LLA Vilniaus apygardos dalimi - DKR 5 LLA apylinke(742,207,216). Tačiau, liepos mėn. žuvus Gailiui, o liepos 26 d. Šarūno rinktinės vadui Lubinui įsakius dėl priešo siautimų išsisklaidyti, organizacinis apygardos darbas nusitęsė(545,15-16). Rugpjūčio mėn. Saldutiškio vls. Kemešio miške prie Sūdalaukio k. šiaurės rytų Lietuvos partizanų vadų pasitarime buvo įkurta 3-oji LLA Vytauto apygarda, išlaikanti organizacinį LLA Vilniaus apygardos tęstinumą bei LLA tradiciją.

Apygardos vadu buvo išrinktas J.Kimštas-Žalgiris (Dobilas), pavaduotoju V.Mikulėnas-Lubinas, štabo viršininku - B.Zinkevičius-Skudutis, Kalvis, jo pavaduotoju V.Pakštas-Vaidila, organizacinio ir tiekimo skyrių - ltn.V.Žaliaduonis-Rokas, agita-

cijos ir propagandos - Pranas Ivonis-Sokas, štabo ryšininke V.Deveikytė-Ramunė, adjutantu - Juozas Skurkis-Laisvūnas(184; 663,209; 710,32-33).

Rugpjūčio mėn. J.Kimšto-Žalgirio pasitarime su P.Ivoniu-Soku buvo aptartos apygardinio leidinio leidybos problemos, išrinktas pavadinimas "Aukštaičių kova" turėjo byloti būtent apie Aukštaitijos pasipriešinimą(476). Redaktoriumi buvo patvirtintas pats P.Ivonis, kuris savo tėvų sodyboje Tauragnų vls. Šmuiliškių vns. įrengė bunkerį spaustuvei; B.Zinkevičius-Kalvis atgabeno šapirografą ir popieriaus, iš Leliūnų vls. Ažugirių k. parneštas radijo imtuvas(476; 710,46). Pirmasis "Aukštaičių kovos" numeris pasirodė rugsėjo 1 d. ir per 1945-1946 m. žiemą buvo išleisti apie penki numeriai(476). 1946 m. kovo mėn., iškilus pavojui, P.Ivonis-Skrajūnas persikėlė į štabą, pas B.Zinkevičių-Kalvį(476).

Šiaurėsrytų Lietuvos kaip Aukštaitijos samprata rodė, kad apygardos organizatoriai nesirengė apsiriboti trijų apskričių ribomis. Šiose vietovėse veikė daug senųjų LLA organizatorių, tame tarpe buvusių desantininkų, turėjusių daug ryšių punktų ne tik su Vilniumi, bet ir Kaunu, Panevėžiu, Žemaitija, todėl LLA centro atkūrimas ir išplėtimas visai Lietuvai irgi buvo viena iš įprastinių idėjų. Tai rodo ir J.Kimšto-Žalgirio kelionė į Vakarų Lietuvą (galbūt, ir P.Švilpa-Barzdyla neatsitiktinai ėmė mokytojauti Šeduvoje) iškart po apygardos įsteigimo rugsėjo mėn.

Apygardos vadu laikinai liko V.Mikulėnas-Starulis, Lubinas, ėjęs šias pareigas iki savo žūties gruodžio 1 d.(545,19). Po jo vadovauti ėmė B.Zinkevičius-Artojas (Skudutis, Kalvis), perkėlęs apygardos štabą iš Sūdalaukio k. į Kuktiškių vls., o sausio 15 d. persikėlęs į Tauragnų vls. Vejelės k.(710,32). 1946 m. pavasarį apygardos štabo struktūra išliko ta pati, B.Zinkevičius-Artojas liko ir štabo viršininko pareigose, tik žvalgybos ir ryšių skyriaus viršininku buvo paskirtas Jonas Buterliauskas-Tarzanas, o spaudos platinimui ir ryšiams buvo sukurta Stasio Ivonio-Kovo štabo ryšių grupė(710,49). Balandžio mėn. kaip apygardinio štabo veikėjas minimas Vincas Kaulinis-Miškinis(663,211).

Steigimo metu apygardai priklausė trys rinktinės-Tigro (Švenčionių aps.), Šarūno (Utenos aps., Švenčionių aps. Saldutiškio vls.) ir Lokio (Zarasų ir Svyrių aps.), tačiau neaišku, kiek jų buvo numatyta įsteigti. Remiantis 1946 m. pabaigos dokumentais galima spėti, kad šių metų vasaros pradžiai apygardos sudėtyje buvo įsteigtos dar dvi rinktinės (papildoma Utenos bei Rokiškio aps.). Vytauto apygardos įsteigimu baigėsi didžiosios Vilniaus LLA apygardos skilimo procesas, nors tiek Vytauto, tiek Didžiosios Kovos apygarda pretendavo į jos tradiciją ir įgaliojimų perimamumą. Tai vėliau palengvino partizaninės srities idėjos įgyvendinimą, bet turėjo ir neigiamų pasekmių dėl organizacinės trinties bei prisirišimo prie Vilniaus pagrindžio, kuris 1946 m. pavasarį buvo stipriai infiltruotas MGB agentais.

Nors formalus 5 rinktinių patvirtinimo neturime, tačiau faktinė padėtis leidžia teigti, kad 1946 m. pavasarį Vytauto apygardos ribos apėmė Utenos-Anykščių, Švenčionių, Zarasų, Rokiškio aps., o taip pat Svyrių, Pastovių bei Vidžių r. rytuose (etnografinę Lietuvą) ir Latvijos pakraščio miškus šiaurėje.

4-oji LLA Šarūno rinktinė labai smarkiai nukentėjo 1945 m. liepos-gruodžio mėn., kuomet žuvo 362 partizanai, o gruodžio 1/4 d. Biliakiemio k. žuvo V.Mikulėnas-Liepa ir propagandos skyriaus darbuotojas Algirdas Katinas, pagrindinis štabo ryšinin- kas Jurgis Katinas(535,120; 663,159; 651,210). Be to, gruodžio viduryje buvo suimti

A.Šumėnas-Vėjas, B.Juozapavičius, B.Gizevičius-Rolandas, Gulbė, štabo ryšininkas Antanas Ruzgys(663,159).

Iš Šarūno rinktinės pareigūnų liko tik vienas V.Pakštas-Naras (Vaidila)(545,16). 1946 m. pradžioje jis slapstėsi kartu su B.Zinkevičiumi-Artoju ir apie vasario-kovo mėn. buvo paskirtas naujai kuriamos Utenos apskrities organizacijos pagrindu 1-os Liūto rinktinės vadu(545,32). Liūto rinktinė minima kovo mėn. įsakyme apie Algirdo kuopos įsteigimą(545,34), todėl galima teigti, kad ji buvo įsteigta siekiant suklaidinti priešą, į kurio rankas pateko nemažai partizanų operatyvinių dokumentų po štabo Biliakio k. žūties. Šis klaidinimas buvo sėkmingas dar ir tuo, kad LLA Šarūno rinktinė, priklausanti apygardai, liko veikti, bet ne ten kur ji buvo. Ją sudarė anykštėnai ir A.Slučkos-Šarūno vadovaujamas troškūniečių junginys, dar 1945 m. gruodyje priklausęs LLA Kauno (Algimanto) apygardai. 1946 m. pavasarį LLA Šarūno rinktinė, vadovaujama A.Slučkos-Šarūno buvo organizuojama ir veikė Utenos-Panevėžio aps. sandūroje, apie Anykščius ir Šventosios upę.

LLA Šarūno rinktinę 1945 m. liepos mėn. sudarė 4 būriai (vėliau kuopos)(663,27). Šiaurėje jos veikimo ribos siekė Utenos-Daugailių plentą, pietuose - Kuktiškių-Saldutiškio apylinkes. Be partizanų dalinių, Utenos gimnazijoje veikė rinktinės padalinys -jaunimo organizacija Vanagai, kurios uždavinys buvo rinkti partizanams medikamentus, spaustuvei reikalingą popierių, maisto produktus bei ginklus(663,161).

Mindaugo būriui vadovavo G.Paškonis-Vasaris, o po jo suėmimo jau kuopai - Vytautas Baltuška-Girinis(663,156). Mindaugo kuopa 1945 m. rugsėjo-gruodžio mėn. veikė Tauragnų vls. Rylėškių, Reistinių (Raistinių), Šeduikių, Utenos vls. Biliakio, Katlių, Dičiūnų, Alių, Plypų, Juodiškio, Daugailių vls. Juknėnų, Kubilių, Kuktiškių vls. Kačiūnų, Vajalių k. apylinkėse(476). Kuopos veikimo erdvėje, Krašunos pelkių rajone, Biliakio k. laikėsi ir rinktinės štabas.

Mindaugo kuopą sudarė 5 būriai: Perkūno, vadovaujamas Antano Mintautiško-Ažuolo, veikė Utenos vls. Jūrelės, Dičiūnų, Degučių, Kiburių, Radžiūnų, Katlių, Alių k. apylinkėse(535,116; 545,33); Sakalo (V.Manušis)- Panolių, Kirklių, Narvaišių k.(535,117; 545,33); Žaibo (A.Kaušyla-Margis) - Daugailių vls. Antadrajos, Nuodėgulių, Ruklių, Kastulynės, Maneičių ir Utenos vls. Jataučių k.(535,117-118); Siaubo (Bronius Kalytis-Siaubas) būrys - Daugailių vls. Bajoriškių, Taukelių, Garnių, Mediniškių k.(535,118-119); ir Gedimino būrys(533,120).

Ypatingą, vėliau 2-ąją Gedimino kuopą organizavo J.Vasiljevas-Viesulas 1945 m. Vyžuonų, Utenos, Leliūnų ir Debeikių vls. Kuopos, sutelkusios iki 150 žmonių, vadu buvo paskirtas vachmistras Vincas Kaulinis-Miškinis, pavaduotoju Domas Bagočiūnas-Briedis, į štabo sudėtį įvalgybos ir ryšių viršininku įėjo ir J.Vasiljevas-Viesulas(681,40). Kuopa susidėjo iš keturių būrių minėtuose valsčiuose: Aušros būriui vadovavo Vilkas(sl.) ir pavaduotojas Vincas Laucius-Kirvis, Vyties - Binelis(sl.) ir Feliksas Markūnas-Saugūnas, Sakalo - Albinas Jakštonis-Vytenis ir Rustenis(sl.), Šmėklos - J.Vasiljevas-Viesulas ir Aukštukas(sl.)(681,40).

Partizanai veikė Utenos, Leliūnų, Vyžuonų apylinkėse, Mackėnų, Raudoniškio k. ir kt., Raistinių balose. Vyžuonų vls. laikėsi pagrindinis branduolys su štabu(681,40). 1945 m. pabaigoje iš kuopos žuvo 45 partizanai, tarp jų J.Vasiljevas-Viesulas, D.Bagočiūnas-Briedis, būrių vadai F.Markūnas-Saugūnas, Jonas Šukys-Tigras, 5 užsiregistravo(681,40).

Nepaisant nuostolių, kuopa išliko aktyvi ir pastovi: 1946 m. vasarį turėjo iki 100 žmonių(681,41). Jos pagrindu pavasarį buvo suformuota Vytauto apygardos 1-oji Liūto rinktinė, vadovaujama V.Pakšto-Vaidoto. Štabo viršininku bei apygardinio štabo nariu tapo V.Kaulinis-Miškinis, likęs ir 2-os Gedimino kuopos vadu(663,211). Į štabo sudėtį buvo įtraukti: rinktinės vado pavaduotoju Kęstučio kuopos vadas B.Kalytis-Siaubas, pavaduotoju ryšiams ir žvalgybai Mykolas Guobužas-Šaulys, sekretoriumi Mindaugas Barisa-Rimtautas(681,41). Į štabą įėjo Bronius Kazickas-Saulius, redagavęs rinktinės spaudą, Jonas Bartašius, Balys Jakštonis-Trockis(184).

Vytauto kuopai, veikusiai Debeikių vls., vadovavo Balčiūnas(672,25). Lapkričio mėn. Romuldavos miške jis kas 7-8 dienos organizavo pasitarimus, ryšių nustatymo, spaudos pasikeitimo bei organizacinio pobūdžio klausimais su kaiminių būrių vadais - J.Ališausku-Vilku (Beržu), Juozu Kemekliu-Tauru, Jurgiu Urbonu-Lakštučiu, D.Bagočiūnu-Briedžiu ir kt.(672,29). Iki žiuties (gruodžio mėn.?) Gerkonų miške susitiko su Žaliosios rinktinės vadu V.Juozoku-Petraičiu, kuris lankėsi su 4-5 partizanais, pasikeitė spauda, aptarė tolimesnio organizavimosi bei kovos perspektyvas(672,28).

Būrio vadas J.Kemeklis-Rokas (Tauras) veikė Debeikių vls., turėjo didelį autoritetą apygardos vadovybėje, palaikė plačius ryšius: su J.Ališausko-Vilko būriu Anykščių vls., su Juknevičiaus-Džeko būriu iš 10 partizanų Kurklių vls.(526,11). 1945 m. rugpjūtį veikė kartu su Jurgiu Urbonu-Lakštučiu prie Rubikių ežero(526,17).

1945 m. gruodžio mėn. J.Ališauskas-Vilkas parašė laišką į 3 LLA Vytauto apygardą, nurodydamas, kad Anykščių vls. partizanai veikia atskirai ir be vadovybės(672,32). Panašaus turinio laišką parašė ir J.Kemeklis, kuris iškėlė kuopos sukūrimo būtinybę ir vadu nurodė J.Ališauską(672,32). Kovo 10 d. anykštėnai gavo atsakymą iš apygardos: vasario 16 d. štabo viršininko V.Pakšto-Vaidoto įsakymu J.Ališauskas-Vilkas buvo paskirtas 1-os Liūto rinktinės 6-os Algimanto kuopos vadu, o gegužės pabaigoje ši kuopa iš 36 partizanų jau buvo suformuota(672,32). Kuopos sudėtyje buvo ir "Partizanų Varpo" redakcija: šį laikraštį nuo 1945 m. rugpjūčio mėn. Debeikių vls. Inkūnų k. įrengtoje slėptuvėje leido Balys Lukauskas(672,26).

1946 m. pradžioje Liūto rinktinę sudarė Gedimino, Mindaugo ir Kęstučio kuopos ir apie 9 būrius(545,32).

Struktūrinių ginčų sferoje atsidūrė Tigro arba Švenčionių rinktinė, laikyta viena iš Didžiosios Kovos apygardos rinkinių - D rinktinė. Organizacinė trintis buvo neišvengima ir sąlygota geopolitinės padėties. Patogus partizaninei veiklai Labanoro miško masyvas buvo ant Utenos-Švenčionių aps. ribos, o čia veikiantys partizanai laikėsi judrių dalinių taktikos, vykstant siautimams pasitraukdami iš Labanoro į Gudijos miškus.

Pagrindinės partizanų trasos Švenčionių aps. tiesėsi tarp: Švenčionėlių vls.- Veikūnų, Mieženėnų, Dotinėnų k., Mielagėnų vls. - Bernotų, Nalivaikų, Peikinių k., Ignalinos vls. - Meirūnų, Gaurelių ir Seniškių k., Tverečiaus - Katinautiškių, Kukučių ir Čerpališkių k., Kaltanėnų - Rėkučių, Pakretuonų ir Linkmenų k., Saldutiškio - Ginučių, Kirdeikių, Šiškinų ir Ripaičių, Daugėliščio - Ceikinėlių ir Kirniūnų k., Adutiškio - Stojatiškių, Lazdinės, Antanų ir Losiu k.(84,223).

Birželio 22 d. Dobilo štabui, t.y. Tigro rinktinėi priklausė Mamerto Laurinėno-Mingailos, J.Basio-Putino, ltn.V.Žaliaduonio-Roko ir E.Urbonavičiaus-Svajūno kuopos. Pastarasis dalinys buvo geriausiai organizuotas rinktinėje ir laikėsi Pūščio-

je(742,207). Švenčionių rinktinė buvo laikoma Vilniaus LLA apygardos 3-ia apylinke, kuriai vadovauti iš DKR štabo buvo paskirtas J.Kamarauskas-Karijotas. Tačiau dėl tolumo Žaliajam Velniui buvo sunku sistemingai teikti nurodymus, tad jis buvo linkęs perduoti Karijoto dalinį J.Kimšto-Dobilo pavaldumui(742,225). Tačiau Žaliojo Velnio ryšininkų areštai bei Labanoro partizanų vadovybės žūtys neleido to sutvarkyti formaliai, tada Vilniaus LLA apygardos 3 apylinkės vadu, vėliau LPS Švenčionių rinktinės vadu liko J.Kamarauskas-Karijotas. Savo įtakoje jis turėjo Mingailos bei Svajūno dalinius, kurie šiuo atveju buvo tarsi "dvigubo" pavaldumo.

Spalio mėn. J.Kamarauskas-Karijotas su grupe iš 12 partizanų vėl ėjo į Ukmergės aps., norėdamas susitikti su J.Misiūnu-Žaliuoju Velniu, bet nerado štabo ir grįžo(710,35). Šiuo atveju žygis galėjo būti pagal Vytauto apygardos štabo įsakymą, tačiau labiau tikėtina, kad J.Kamarauskas dėl kokių tai priežasčių šios apygardos kūrime nedalyvavo arba nesutiko su jos sprendimais: ne mažesnės reikšmės galėjo turėti ir nenoras savavališkai nutraukti esamą pavaldumą.

Lapkričio mėn. įsisteigus Didžiosios Kovos apygardai, 1946 m. pradžioje švenčioniškius pasiekė jos vado įsakymas apie J.Kamarausko-Karijoto paskyrimą D (Švenčionių) rinktinės vadu. C rinktinę turėjo sudaryti Utenos-Šarūno (V.Mikulėno) rinktinė, tačiau čia buvo Vytauto apygardos pagrindas. Iš pastarosios atėję įsakymai J.Kamarauską-Karijotą laikė Daugėlišio vls. kuopos vadu. Tokiu būdu, dvi rinktinės kuopos (Putino ir Svajūno) pakluso Kamarausko vadovybei ir viena, vadovaujama V.Žaliaduonio-Roko - Vytauto apygardai. J.Kamarauskas buvo griežtas vadas, reikalavo iš pavaldinių drausmės, jo iniciatyva buvo įvestos partizanų uniformos ir skiriamieji ženklai, buvo aktyvių veiksmų šalininkas, dažnai rengdavo pasalas ir kitas operacijas; draudė partizanams legalizuotis.

J.Kamarausko pasirinkta taktika skyrėsi nuo Vytauto apygardos vadų pasirinktos jėgų kaupimo ir išsaugojimo būsimam sukilimui, rizikingų akcijų vengimo taktikos, kas irgi gilino konfliktą. Į ją ima kištis ir MGB: "Mūsų uždavinys - pasiekti, kad konfliktas tarp Roko ir Karijoto taptų abipusiu naikinimu"...

J.Kamarausko-Karijoto dalinys iki 50 žmonių, veikė Daugėlišio ir Ignalinos vls., pasidalinęs grupėmis nuo 5 iki 20 partizanų(84,185-186,210). Tverečiaus, Mielagėnų, Adučiškio vls. ir Pastovių r. veikė Karijoto pavaduotojo E.Urbonavičiaus-Svajūno iki 25-30 partizanų būrys(84,89). Adučiškio LLA Vanagų kuopa iš 40-60 žmonių, vadovaujama psk.J.Klonio-Sakalo (Vanago), 1945 m. birželio-rugpjūčio mėn. veikė Adučiškio ir Tverečiaus vls., Antanų miške, Pastovių r. pasienyje(84,162,164,210,414). Dalinys neturėjo pastovios dislokacijos vietos ir visą laiką judėjo visa sudėtimi; partizanus sudarė Švenčionių ir apylinkių jaunimas, prastai ginkluotas (tik 4 kulkosvaidžiai ir 8 automatai) ir prastai sutariantys tarpusavyje(84,161-162). Kuopos štabas buvo įrengtas bunkeriuose prie Lazdinių k.(84,161). Partizanai palaikė ryšius su Švenčionimis, rinktinės štabu, turėjo dvi ryšininkes Megūnų k. už administracinės linijos(84,164).

Nuo 1945 m. rudens Kuktiškių vls. Ignotišio, Venclavynės (Vinslavynės), Buitūnų k., Tauragnų ir Daugailių vls. veikė Žilvičio būrys, vadovaujamas Antano Žilėno-Stuobrio - 5 žmonės(589,16). 1946 m. vasario mėn. po žūčių būrys iširo, dalis partizanų ėmė gyventi legaliai, o kovo mėn. į Vilnių persikėlė gyventi pats vadas(589,81).

Mielagėnų vls. Ceikinių miške ilgą laiką veikęs su keliais partizanais, M.Cicėnas-

Kapitonas vėl subūrė iki 15 vyrų 1945 m. liepos-rugpjūčio mėn.(84,211).

Dalis Tigro rinktinės partizanų veikė Labanoro miškų pietuose, birželio-rugpjūčio mėn. iš dalinio registravosi 13 žmonių, suimtos 4 ryšininkės ir 5 partizanai žuvo(84,210). Čia veikė būrio, kurį gruodžio mėn. sudarė 12 partizanų, vadas Kazys Zinkevičius-Saidaitis(663,211; 710,44).

Birželio pradžioje Kaltanėnų ir Ignalinos vls. veikė iki 60 partizanų dalinys, vadovaujamas Adomo Linkaus-Pono Prano; bazė - Ginučių, Kirdeikių, Ripaičiai ir Šiškiniai(84,228). Daugėliško vls. iki 60 žmonių, vadovaujamų Gobio, dažnai apsistodavo Ponavos, Mikalavo, Antanų k.(84,228). Saldutiškio vls. veikė A.Krinicko-Romelio (Antano) 80 partizanų dalinys(84,228,397). Švenčionių vls. Miežėnėnų, Dotinėnų, Mielagėnų ir Kirdeikių k. veikė Juozo Miškinio grupė(84,228).

Birželio mėn. Kirdeikių apylinkės arba Saldutiškio vls. partizanams vadovavo kpt.V.Gumauskas-Gailius. Birželio 26 d. agentas Kudirka (J.Markulis) Vilniaus NKGB pranešė, kad V.Gumauskas Kirdeikiuose turi mylimąją Elena Jonikienę, gyvenusią pas kunigą P.Liutką, kuris vadovauja politiniam LLA štabo darbui(692,227; 84,412).

Liepos mėn. po kariuomenės operacijos prieš Labanoro partizanus žuvo apie 30 vyrų, tame tarpe kpt.V.Gumauskas-Gailius, Romelio pavaduotojas A.Tarakavičius-Miškinis, 7 partizanai ir ryšininkai suimti, 20 vyrų registravosi(84,210,397,412). Nepaisant nuostolių, rugpjūčio pradžioje A.Krinickas-Romelis vėl sutelkė 30-45 partizanų Labanoro girioje Saldutiškio vls.(84,210,398; 590,76; 679,335).

Birželio mėn. Z.Siniaus-Šeškaus būryje buvo iki 25 partizanai(84,390). Birželio viduryje iš Vilniaus LPS štabo vadovauti atvyko Rytas(sl.), tačiau 21 d. operacijos prie Kostiuokų k. metu jis žuvo(84,390). Liepos-rugpjūčio mėn. iš dalinio registravosi 14 partizanų, tačiau po to partizanai sugriežtino savo veiksmus(84,391). Nuo rugpjūčio pabaigos Šeškaus partizanai veikė kartu su Romelio vyrais, o gruodžio mėn. iš vis perėję slėptis į Labanoro miškus Saldutiškio vls.(84,391). Jungtinį būrį sudarė apie 70 vyrų(361,54).

1945 m. vasarą Palsodžio miške veikė Juozo Šiožinio-Garnio LLA partizanų grupė iš 15 žmonių, palaikiusi ryšius su Kemešiu miške buvusiu B.Zinkevičiaus-Kalvio būriu(84,274-275). Rugsėjo mėn. J.Šiožinio-Garnio būryje liko 9 vyrai ir vadas 11 d. užmezgė ryšį su Kalvio būriu, siekdamas sudaryti bendrą štabą(84,407).

Saldutiškio, Kaltanėnų, Švenčionių vls. lapkričio mėn. veikė E.Ryliškio-Šarūno būrys(589,242). Tuo metu NKGB Daugėliško vls. užfiksavo ltn.V.Žaliaduonio-Roko būrį, kuris laikėsi Kazėnų, Antanų ir Latvijos miškuose, Mielagėnų apyl. Darynės k. turėjo bunkerį (Darynės bunkeris)(84,363).

Istorinėje literatūroje yra nurodoma tokia Lokio rinktinės vadovavusių asmenų seka: iki 1945 m. liepos mėn. - ltn.M.Kazanas-Mutka, po jo žūties - pavaduojas A.Streikus; rugsėjo mėn. ir jam žuvus - Antanas Kaberža-Preibys, po kurio vadovybę perėmė K.Kaladinskas-Erškėtis ir t.t. Tačiau šios rinktinės susiformavimas buvo daug sudėtingesnis ir netgi nežinoma tiksliai jos įsteigimo data.

Labiausiai tikėtina, kad Zarasų aps. Lokio rinktinė buvo įsteigta tuo pat metu, kaip ir pati Vytauto apygarda (1945 m. rudenį), o iki tol veikę junginiai buvo kuopų ar batalionų lygio ir tik dalis jų pavaldūs Tigro rinktinės štabui. Tikra žinia yra tai, kad 1946 m. vasario mėn. K.Kaladinskas-Erškėtis, Šarka pradeda vadovauti Lokio

rinktinei, ir J.Kimštas-Žalgiris įpareigoja V.Žaliaduonį-Roką šioje veikloje padėti(926,19; 927,123).

Eršketėnų kuopa, vadovaujama K.Kaladinsko-Erškėčio ir jo pavaduotojo Jurgio Vadeišos, veikė Salako vls. Želmeniškių, Švedriškių, Kazitiškio, Bajorų, Ažvinčių, Užusienio k., Tauragnų-Ažvinčių girioje(343,180). 1945 m. birželio mėn. Kaladinsko ir Juotkos partizanų būrių junginiui ėmė vadovauti ltn.A.Keberža-Preibys. Tačiau dėl vidinių agentų išdavysčių partizanai per vasarą (liepos-spalio mėn.) labai nukentėjo: žuvo apie 30 partizanų, apie 40 registravosi(928,110).

Spalio-lapkričio mėn. rengiantis žiemoti A.Keberža-Preibys su keliais partizanais įsirengė bunkerį Salako vls. Kiškelių k., o K.Kaladinskas-Erškėtis su 8 partizanais išėjo į Mingailos kuopą. Lapkričio 3 d. agentui išdavus, kariuomenė apsupo Kiškelių k. bunkerį, tačiau partizanams pavyko prasiveržti(928,93). 1945 m. pabaigoje-1946 m. pradžioje A.Keberža-Preibys buvo nužudytas bunkeryje išdavikų, nors koks tame buvo būrio vado Juozo Juotkos-Tarzano, užverbuoto 1945 m. rudenį, vaidmuo - neaišku(929,194).

1945 m. birželio mėn. M.Laurinėno-Mingailos kuopa turėjo iki 120 žmonių ir veikė Švenčionių-Zarasų aps., daugiausia Daugėliško ir Salako vls.(663,210). 1945 m. pabaigoje iš dalinio beliko 40 partizanų, ginkluotų 5 kulkosvaidžiais, automatais ir šautuvais(663,210). Gruodžio 22 d. Saldutiškio vls. žuvo vieno būrio vadas Kazys Paportas-Kirvis(651,211). 1946 m. vasario mėn. po priešo operacijos žuvo dar 23 vyrai, tarp jų būrio vadas K.Padvaiskas-Mazgelis, ir 10 buvo suimta(663,210). Sužeistam kuopos vadui su grupe partizanų pavyko pasislėpti, tačiau per agentą Milžinį(a.sl.), vasario 4 d. M.Laurinėnas-Mingaila buvo surastas Rimšės vls. Janavo (Janovos) k. ir suimtas(663,210; 651,214).

Vasario-kovo mėn. po Mingailos ir A.Keberžos-Preibio žūčių, K.Kaladinskas-Erškėtis, laikęsis Ažvinčių girioje, paskelbia apie Zarasų rinktinės sudarymą, tačiau realiai veikė tik viena Eršketėnų kuopa (Salako, Tauragnų, Dūkšto, Rimšės vls.), nes ryšiai su apskrities vakarinės dalies partizanais buvo užmegzti tik gegužės mėn. Tuo metu į rinktinės sudėtį įsijungė Degučių vls. partizanai ir J.Stulčio būrys iš Gražutės miško bei buvo nustatomi ryšiai su Vyties kuopa.

1945 m. birželio mėn. apie 100 partizanų telkinį Obelių vls. Agurkiškio miške sudarė susijungusios dvi stambios grupuotės iš Rokiškio ir Zarasų aps. Struktūriniu požiūriu tai buvo bendras LLA ir LPS Gedimino organizacijų junginys, kuriam vadovavo būrių vadų taryba: nuo rokiškėnų - B.Pupeikis-Tauras, K.Ramanauskas ir B.Vaičėnas-Lordas, nuo zarasiškių - ltn.M.Kazanas-Siaubas (Mutka), A.Streikus-Tumašiukas, Tėvas ir A.Ivaška. Neaišku, ar tai buvo rinktinės ar apylinkės (bataliono-kuopos) lygio junginys, tačiau bendru vadu visur laikomas ltn.M.Kazanas-Siaubas, kuris suformavo štabą, leido įsakymus ir reikalavo karinės drausmės ir diegė vienvaldiškumo principą(348,75).

Birželio antroje pusėje buvo gauta rimtų žinių, kad prieš partizanus yra rengiama karinė operacija. Birželio 20 d. dalinis persikėlė į Raudinės mišką Latvijoje, kur dar padidėjo iki 150 vyrų. Tačiau ir čia pavojinga padėtis nepagerėjo dėl slapstymosi vietos dešifravimo, taip pat dėl sunkumų su maistu jau po savaitės nutarta skirstytis į naujus veiklos rajonus. Rokiškėnai grįžo į Obelių ir Aleksandravėlės vls., kur K.Ramanauskas apie 30 vyrų liko Agurkiškės miške, o B.Pupeikio-Tauro Birutės būrys (30

vyrų) Andrikavos miške prisijungė prie B.Vaičėno-Lordo vadovaujamų partizanų; ltn.M.Kazanas-Siaubas su 35 vyrais perėjo į Antazavės vls. Kūdrų mišką, tačiau pakeliui nuo jo atsiskyrė A.Streikaus bei A.Ivaškos būriai.

Liepos 10 d. buvo paskirtas partizanų susitikimas Obelių vls. Oklių miške, kur paskutinį kartą susitelkė į vieną vietą iki 70 partizanų(440,70; 501,218). Tačiau iš vadovybės atvyko tik K.Ramanauskas, B.Pupeikis-Tauras ir A.Streikus-Tumašiukas: liepos 7 d. Dusetų vls. Jaskaniškių vns. žuvo ltn.M.Kazanas(501,215). Liepos 11d. gavus žinių apie priešo kariuomenės ofensyvą, trūkstant šaudmenų, K.Ramanauskas įsakė išsisklaidyti į mažas grupes nuo 2 iki 5 žmonių ir slapstytis savarankiškai(440,124). Susirinkti vėl buvo numatoma po poros savaitių, rusams atitraukus kariuomenę. Partizanai įsakymą sutiko nepalankiai, nes prasidėjusios legalizacijos fone susidarė neigiamas išpūdis, kad vadas palieka juos likimo valiai. Kai kurie partizanai ketino jį net likviduoti, bet kadangi tai buvo tik analogiško junginio vado ltn.M.Kazano įsakymo pakartojimas, dauguma pakluso(440,104; 501,179).

Junginys skilo į tris būrius, iš kurių K.Ramanausko būrys visiškai išsisklaidė, o pats vadas su pavaduotoju S.Kublicku rugpjūčio pradžioje bandė registruotis(604,125). A.Streikaus-Tumašiuko būrys iš 18 partizanų apie liepos vidurį perėjo į Latvijos miškus, o B.Pupeikio-Tauro apie 30-35 vyrų būrys - į Obelių šilą, Vyties būrio (50 partizanų) dislokacijos vietą(440,88).

Liepos 13 d. Birutės būrio pėdsakais atsekę priešo kareiviai privertė pasitraukti po kautynių vytėnus ir birutėnus Dusetų girios, po to Kamajų link, išsiskirstant mažesniais skyriais. Liepos pabaigoje partizanų skaičius Rokiškio aps. labai sumažėjo dėl legalizacijos, priešo operacijų, o svarbiausiai - dėl masinio pasitraukimo į didesnius Latvijos miškus.

Čia, Raudinės miške, partizanai vėl ėmė burtis aplink A.Streikų-Tumašiuką, kuriam pagal vyresniškumą atiteko bendroji junginio vadovybė(348,274). K.Ramanauskas už bandymą registruotis, buvo nušalintas nuo būrio vado pareigų ir vėliau kurį laiką kovojo kaip eilinis partizanas(587,298; 500,134). Šį kartą partizanai laikėsi būriais iki 30 partizanų atskirose stovyklose, tarp kurių buvo palaikomi pastovūs ryšiai: greta A.Streikaus būrio bazavosi A.Ivaška su 30 partizanų, vasaros pabaigoje pasirodė B.Vaičėnas su Vyties būriu ir rugsėjo mėn. - B.Pupeikio-Tauro Birutės būrys(604,126; 501,231).

Rengiantis žiemai formuotė praktiškai susiskaldę į nedideles partizanų grupes, veikusias pakankamai autonomiškai, kas buvo neišvengiama priešo kariuomenės siautimo sąlygomis ir bunkerinio slapstymosi sistemoje. Kai kurios grupelės, kad išvengtų išdavysčių, iš vis 1945-1946 m. žiemą nepalaikė jokių ryšių.

Rugsėjo 28 d. žuvo A.Streikus-Tumašiukas, Tėvas(502,275). Junginio naujojo organizatoriaus pareigų 1946 m. pavasarį ėmėsi autoritetingiausia šio krašto asmenybė - B.Vaičėnas-Lordas, kurio Vyties būrys tapo naujos kuopos pagrindu.

Vyties būrys 1945 m. birželio mėn. buvo įsirengęs stovyklą Obelių šile(432,45). Būrys jau buvo išaugęs iki 50 partizanų, veikusių Pasarčių, Adrikavos miškuose, Baršėnų, Vaičėnų ir kt. kaimų apylinkėse(432,46). Liepos mėn. jis išsiformavo skyriais Obelių apylinkėse: 6 partizanai, vadovaujami Jono Jozėno-Didžiojo Jono slėpėsi Skujinių pelkėje apie Margėnų k., ir t.t.(440,65). Rudenį išlikę gyvi partizanai susirinko Antakriaunių miške(503,25). 1945-1946 m. žiemą B.Vaičėno partizanai slapstėsi An-

takriaunių miške, Svobiškio baloje (pelkėje) ir pušyne ant buvusios Lietuvos-Latvijos sienos. Čia partizanai buvo įsirengę 4 bunkerius, iš kurių centriniame Poilsio - gyveno pats vadas su 12-15 partizanų(432,61-62; 503,86). Antra grupė laikėsi Svobiškio miške, trečia - prie Strazdiškių k.(503,26). Partizanai žiemą mažai kur pasirodydavo, apribojo veiksmus, tik slapstėsi, net maistą ėmė tik iš artimiausių rėmėjų(503,86). 1946 m. pavasarį būrys ryšių atnaujinimo tikslu persikėlė prie Bagdoniškių k. Kriaunų apylinkėse, tačiau greitai grįžo į Prodės mišką Latvijoje, nes čia buvo didesni miškai ir lengviau slėptis; judėjo trasa tarp Prodės ir Lukštų-Gerbalių miškų(348,37; 503,87).

A.Streikaus-Tumašiuko apie 20 partizanų grupė 1945 m. liepos-rugsėjo mėn. laikėsi Latvijos Raudinės, Grendzės miškuose, operacijas vykdydama Imbrado vls. Gaidiško ir kt. kaimų rajone(348,247). 1946 m. pavasarį Ilukstės, Raudinės ir Grendzės miškuose laikėsi ir po tėvo žūties būrio vadovybę perėmusio J.Streikaus-Stumbro 12 partizanų grupė(348,248).

Mečislavo Medinio būrys iki 60 partizanų 1945 m. birželio mėn. laikėsi Šlepečių miške Daugailių vls.(934,219). Partizanai buvo suskirstyti skyrius po 5 kovotojus, į štabą įėjo pavaduotojas ir agitacijos-propagandos viršininkas V.Kuzma-Audrūnas, antrasis pavaduotojas ūkinei veiklai ir žvalgybai Kazys Juodvalkis(934,217). Partizanai veikė Putaučių, Šiožinių, Palieknishio, Gutaučių, Vileikių k., palaikė ryšius su Užpalių vls. būriu (ryšininkė Piltytė), per kurį gaudavo organizacinių dokumentų(934,225). Būrio štabas parengė apie 1000 egz. atsišaukimų Daugailių, Dusetų, Užpalių, Antalieptės valsčiams(934,218). Tačiau po liepos 1 d. kautynių partizanai išsisklaidė, dalis legalizavosi, tarp jų V.Kuzma rugsėjo mėn. pasitraukęs į Kauną(934,219).

Broniaus Galvono iki 70 partizanų būrys laikėsi Pakerių Šilelyje bunkeriuose, veikė Dusetų ir Antazavės vls. miškuose iki rugpjūčio 17-rugsėjo 5 d. legalizacijos(934,231,235).

5 LLA DIDŽIOSIOS KOVOS APYGARDA

Po 1945 m. pavasario 5-osios LLA apylinkės reorganizacijos, partizanai veikė batalionuose, kuopose ir būriuose savose teritorijose ir gana intensyviai rengėsi galimam karui. Vasarą kuopų vadams buvo įsakyta parengti visų 15-55 metų amžiaus vyrų mobilizacinius sąrašus, numatyti esamą transporto priemonių ir kt. skaičių; įsakymu Nr.15 buvo nurodyti batalionų uždaviniai: 2-asis turėjo užimti Kaišiadoris(4,167).

Pats apygardos organizatorius J.Misiūnas-Žaliasis Velnias, štabas ir štabo apsaugos būrys (visuomet ne mažiau 20 partizanų), vadovaujamas P.Petkevičiaus-Dramblio, pastoviai judėjo, neužsibūdami niekur ilgiau kaip tris dienas(639,21). Tuo tikslu buvo sugalvota savotiška kursavimo taktika - mažasis ir didysis ratai. Mažasis ratas ėjo Vievio, Žaslių, Kaišiadorių, Žiežmarių vls. teritorija: Kaugonys (Dainava), Krušonys, Šilonys, Beištrakiai, Kaišiadorių apylinkės, Strošiūnai, Kaugonys. Šiuose Kaugonių, Šilonių, Beištrakių miškuose ir Strošiūnų šile sutelktos visos veikiančios 5-os apylinkės pajėgos - 150 partizanų, judančios 30-40 partizanų būriais(639,21;

549,68). Rate buvo įrengti 4 kontroliniai punktai, turintys uždavinį nepraleisti į rato vidų pašalinių (apsauga nuo provokatorių), nurodyti štabo buvimo vietą ir žvalgyti bei perspėti apie rusų kariuomenės ir sribų pasirodymą(639,21). Didysis ratas apėmė užnerį - Musninkų, Gelvonų, Upninkų miškus ir juo buvo naudojama rečiau.

Aktyvi organizacinė veikla skatino tolimesnes partizaninio sąjūdžio centralizacijos iniciatyvas. Vienas svarbiausių uždavinių buvo LLA bei LPS bei partizanų junginių vadovybės centrų suradimas ir ryšių su jais užmezgimas. Birželio 9-10 d. A.Paulavičiūtė-Indyra Musninkų vls. Burniškių k. susitikusi su J.Misiūnu-Žaliuoju Velniu gavo iš jo uždavinį atnaujinti ryšius apygardos ribose: ryšininkė susitiko su A.Smetona-Žygaudu, kitų Ukmergės partizanų dalinių vadais bei ryšininkais, o 15 d. per Žaišo dalinį pasiekė Švenčionių aps., kur 20-22 d. matėsi su J.Kimštu-Žalgiriu(742,204). Liepos 7 d. Indyra susitiko su LLA centrinio štabo ryšininku Vingiu(sl.), o 12-15 d. turėjo štabo viršininko ltn.Piliakalnio(sl.) pavedimu užmegzti ryšį su pačiu štabu Kaune, bet buvo suimta(208,346).

Birželio 19-21 d. Vanago grupės dislokacijos vietoje buvo numatyta surengti partizanų vadų pasitarimą, susijusį su pasibaigusiu Vokietijos-SSRS karu bei NKVD kariuomenės koncentracija(742,237). Tačiau pasitarimas neįvyko, nes J.Misiūnas-Žalasis Velnias buvo sužeistas Budelių k. rajone, tad Šešuolių vls. Aukštadvario k. apylinkėse štabo viršininkas Piliakalnis(sl.), susitikęs su Vanagu(sl.) ir kt., tik padėjo, kad partizanai pasiryžę tęsti kovą(742,204,237).

Birželio 25 d. DKR vadovybė: J.Misiūnas-Žalasis Velnias su štabo nariais J.Žvirbliu-Dagiliu, E.Svila-Slyva ir 18 partizanų apsauga, vadovaujama P.Petkevičiaus-Dramblio, Beištrakyje susitiko su ltn.Piliakalniu(sl.), lydimu P.Klimavičiaus-Uosio 15 partizanų apsaugos(646,18). Pasitarime buvo konstatuota, kad "apygarda susirinko ir pasidarė dar stipresnė"(742,237). Birželio pabaigoje DKR štabas laikėsi 4 bunkeriuose prie Neries, Žaslių vls. Budelių k. ir rengėsi naujam suvažiavimui (liepos pradžioje): rengė atsišaukimus, įsakymus instrukcijas.

Liepos pirmosiomis dienomis atėjo ryšininkas iš Viliūkų miško - Vaitelio štabo; buvo žinoma apie Vilniaus bei Kauno LLA apygardos štabą Aukuras; iš pastarojo ryšininkas Vingis(sl.) išvažiavo ryšių su Biržais bei Latvijos partizanais(742,211,221).

Liepos 8 d. rusai surado du štabo bunkerius, kuriuose žuvo J.Žvirblis-Dagilis, Smilga(sl.) ir Jovaras(sl.), o ltn.Piliakalniui(sl.) ir kunigui S.Rudžioniui-Vėjui pavyko pabėgti(646,19). Tačiau rusai vieno bunkerio, kuriame liko kai kurie dokumentai, rašomoji mašinėlė, nerado, todėl štabo veikla tęsėsi.

Birželio-liepos mėn. okupantai suėmė 21 ryšininką, tardant renkami duomenys dar apie 35(208,347). Liepos pradžioje pakliuvus į nelaisvę J.Daškevičiui-Papūgai, pagal jo parodymus apie apytikrą štabo vietą, 9 d. Musninkų vls. Smėlių k. kariuomenė suėmė A.Paulavičiūtę-Indyrą(208,345). Tęsiant kariuomenės operaciją 10 d. Rusių Rago k., tarp Janionių ir Ustronės NKVD surado du štabo bunkerius: suimtas ginklavimosi bei ryšių skyrių viršininkas Č.Tveraga-Vilkas ir žuvo kuopos vadas Feliksas Bagdonavičius-Boreckas bei štabo darbuotojas Vytautas Bagdonavičius-Topylis(208,346). Į rusų rankas pateko štabo dokumentai, šifruoti sąrašai, šifras bei leidimai liepos mėnesiui. Jais pasinaudodami saugumiečiai naktį į liepos 13 d. Žaslių vls. Naravų k. ryšininko Kazio Grinkevičiaus-Karklo namuose suėmė dar vieną štabo raš-

Benediktas Trakimas-Genelis ir jo adjutantas

DKR B rinktinės Plieno būrio partizanai

KOVO KELIAI.

LEIDžia R.K.S.

1946. IV. 6.

"NAMINE"-MŪSŲ PRIEŠŲ TALKININIS.

O, Dieve, Dieve, kur mūsų upės liejos?
Kur, mieli broliai, einat užsimokėti...
Miškinis.

Lietuvai ir lietuvių tautai dėl savo padėties leista išgyventi vis bešikartojančių didžiųjų imperialistinių kareivių-rusų ir vokiečių, o prastai ir lenkų-tiesioginių puolimų ir tarpusavio grumtynių siaubą. Ir tas katininių šėšerių metų lyktis bei pergyvenimai mūsų kartai davė skausmą. Šiandien pajusti tas nesibaigiančias lietuvių tautos kančias, jas ryškiau, nesu iš istorijos metraščių, pačiai patirti. Ir kantrūs gi lietuviai, atsparūs, ištvermingi, ryžtingi ir reikalingi. Dievas mus myli - ir baidžia, - galetume guostis ir kariai rūgti. Bet pažvelkime dėl to, kaip ir kaip, ar dėl daugelio nelaimių patys dažnai nesame kalti, ar kas kitas kitkart yra mūsų bėg prieštastinis.

Viena iš tokių priežasčių, suteliančių mūsų nelaimių ar jas padidinančių, nesejotinai yra dažnas mūsų nebojimas vienos iš septynių Bažnyčios kelbiamų didžiųjų nuodėmių, o kartais ir mūsų nematymas apie mūsų priešų nuodėmių pikčiausių nuikininio priemonių ir, pagaliau, mūsų neįsisąmoninimą, kas mus iš viso daro bei naudinga, ir kas ne. Tai yra degtinės, naktinės ar piktinės, naudojimas, ypač besuikinis naudojimas.

Pasigėrimo nuodėmingumą mūsų Bažnyčia išaiškina.

Kas dėl pasigėrimo smerktinumo moraliniu-šarvinu požiūriu, tai turi būti įsistebėti; kad, apsisąmoninti, netenka savo, kaip Žmogaus, vertingiausio ir kilniausio bruožo, mūsų gyvybės skiriamosio požymio-proto, o kartu, nėra ai, tokioje būklėje sutenka savo vardą, savo sielą ir savo sąžinę. Kitart pasielgti taip, kaip būna fikrojo kultūringame asigėres "imogus" nei sau p esularys. Kultūringose kr us vis labiau plintandio" simynų apvaikščiojimo bei

Prieš šį karą Europos i tų. Tačiau karo metu, net uvių tauta savo žukšta dv itavino paslūkoje nuomonę aringos tautos laikais ti

tininką - Augustą Šimkaitį-Augustą bei 3 partizanus, paėmė rašomąją mašinėlę(646,11; 208,347).

Prasidėjus šiam rusų siautimui ir paneriuose sutelkus gausius garnizonus, partizanai J.Misiūno-Žaliojo Velnio įsakymu pakeitė taktiką, išsiformuodami smulkio-
mis grupėmis po 2, 3, 5 ar 7 žmones, turėjusius vėl susirinkti į didesnius būrius pasi-
traukus kariuomenei(208,351). Pats veikiantis branduolys iš 60-70 partizanų (Sly-
vos, Genelio ir kt.būriai), vadovaujamas J.Misiūno-Žaliojo Velnio ir ltn.Piliakal-
nio(sl.), liepos antroje pusėje lankėsi Gelvonių, Musninkų, Veprių, o taip pat Taujė-
nų ir Deltuvos vls., kur susitikinėjo su Ukmergės apylinkės junginių vadovybe(201,43;
166).

Rugpjūčio mėn. viduryje Žaliajį Vėnią vėl matė "mažajame rate", kai Kaišiadar-
ių vls. Dambravos k. jis užėjo pas eigulį kartu su P.Petkevičiumi-Kariūnu, P.Klimavi-
čiumi-Uosiu, R.Randžiu-Meška ir 5-6 partizanais(550,74). Kariuomenė nebuvo pa-
sitraukusi, nes Žasliuose, Vievyje ir kt. buvo palikti nemaži garnizonai, tad Didžio-
sios Kovos vadovybė vėl grįžo į Ukmergės aps.(549,247). Galbūt, šis apsilankymas
buvo tik gandas, nes DKR partizanai Siesikų-Deltuvos vls. miškuose laikėsi apie
pusantro mėnesio, užmezgė ryšį su Vaitelio štabu, gavo slaptažodžius veikti šiuose
rajonuose(166).

Rugpjūčio mėn. Siesikų vls. Viliuku miške ltn.Piliakalnis(sl.) ir, galbūt, pats Ža-
liasis Velnias susitiko su Vyties apygardos vadu-organizatoriumi D.Vaiteliu-Atama-
nu(247,16-17). Kauno/Panevėžio (Vyties) ir Vilniaus (Didžiosios kovos) apygardų
ribos buvo nustatytos plentu Jonava-Ukmergė. Rugsėjo viduryje J.Misiūnas-Žalia-
sis Velnias pro Jonavos, Žeimių vls. vėl sugrįžo į Livintų miškus(550,74). Padėtis
apygardoje nebuvo pagerėjusi, o tik blogėjo.

Keisdama taktiką vadovybė negalėjo numatyti legalizacijos poveikio masinio priešo
baudėjų siautimo sąlygomis. Dėl registracijos, suėmimų ir žūčių kautynėse, DKR
partizanų skaičius per vasarą sumažėjo perpus: jei balandžio mėn. apylinkė jungė
per 28 būrius su 400 kovotojų, tai lapkričio mėn. tik 19 (Trakų aps. - 12, Ukmergės
aps. - 7) su 200 partizanų, nutrūko tolimesni ryšiai su Švenčionių aps. bei Vilniaus
apygardos pakraščių partizanais(203,22). Žuvo ar suimti nemažai dalinių vadų Č.Tve-
raga-Vilkas, F.Bagdonavičius-Boreckas, A.Bagdonas-Aras, J.Daškevičius-Papūga ir
kt. Visiškai legalizavosi Bijūno grupė, vadovaujama P.Stasiūno iš 12 partizanų, iš
M.Kasperavičiaus -9 žmonės, Mykolo Savicko - 10 žmonių, A.Jackevičiaus - 8 žmo-
nės(245,203). Dar birželio mėn. užsiregistravo Bučionių orgkuopos vadas J.Paulaus-
kas-Sukūrys su 2 partizanais(639,183). Rugsėjo mėn. siekiant išsaugoti kadrus ir rė-
mėjus nuo nuskurdinimo raštišku vadovybės leidimu legalizavosi Jono Aleksandra-
vičiaus-Pirato būrys(550,1).

Rugpjūčio 20 d. Trakų aps. dar veikė pavaldūs J.Misiūnui-Žaliajam Vėlniui 8 bū-
riai iki 215 žmonių - Kaišiadorių, Žaslių, Žiez marių ir Aukštadvario vls.(245,204).
Tačiau blogėjanti padėtis reikalavo griežtų ir ryžtingų vadovybės veiksmų. Rugsėjo
mėn. sugrįžęs į apygardą J.Misiūnas-Žaliasis Velnias pirmiausia kuopų vadams įsa-
kė iš visų užsiregistravusių atimti ginklus ir juos perduoti štabui(4,167).

Spalio 10 d. Žaslių vls. Leonavos miške netoli Gegužinės buvo surengtas partiza-
nų būrių vadų pasitarimas, pirmininkaujamas J.Misiūno-Žaliojo Velnio(550,3). Ki-
tais paliudijimais tai buvo visuotinis 5 LLA apylinkės vadų ir partizanų susirinkimas

Dainavos-Šilonių miške (14 km nuo Žaslių), kuriame dalyvavo iki 400 partizanų (įskaitant slapukus bei ryšininkus)(550,90,106; 639,28). Šiuo atveju vietos neatitikimas skirtinguose parodymuose paaiškinamas tuo, kad pasitarimas truko pusantros paros ir saugumo sumetimais vyko keliais posėdžiais skirtingose vietose. Susirinkimo data buvo, matyt, iš anksto numatyta, nes į vieną vietą renkasi skirtingi būriai, grįžta štabas ir veikiantysis dalinys, o nuo Švenčionių atkeliauja J.Kamarauskas-Karijotas (atvykęs šiek tiek per anksti, Musninkų vls. įsivėlė į kautynes ir dėlto nerado štabo).

Susirinkime J.Misiūnas-Žaliasis Velnias pranešė apie ryšio su užsieniu užmezgimą ir numatomą anglų-amerikiečių karą su sovietais(550,90). Vadams buvo nurodyti tolesnės kovos uždaviniai: papildyti veikiančius partizanų būrius naujokais, parengti mobilizacinius visų vyrų sąrašus, kurių pagrindu formuoti naujus būrius bei OS grupes, nustatyti visus užsiregistravusius ir iš naujo įtraukti juos į organizacijos veiklą, laukti signalo sukilimui, kuris buvo numatomas 1946 m. vasario mėn.(550,3,106).

Aukštesnio lygio pasitarimas, dalyvaujant J.Misiūnui-Žaliajam Velniai, lt.n.Piliakalniui(sl.), kunigui S.Rudžioniui-Vėjui 2, P.Petkevičiui-Kariūnui, P.Petkevičiui-Drambliui, iš nelaisvės pabėgusiam J.Daškevičiui-Papūgai, P.Jaromskui-Perkūnui ir kt. buvo pratęstas Gegužinės klebonijoje(4,155). Čia aptarti organizacijos struktūros ir ryšių klausimai bei iškelta apygardos įkūrimo mintis, mat partizanų sąjūdžio visuotinumas ir centrai Kazlų Rūdos, Alytaus, Panevėžio ir kt. miškuose jau buvo žinomi(639,61; 4,155). Be to, spalio mėn. kažkas kvietė į štabą Vilniuje J.Misiūną-Žaliąjį Velnį. Šis pasiuntęs ryšininkę, kuri dar nebuvo grįžusi(639,45).

Lapkričio pradžioje apygardos karinės administracijos viršininku buvo paskirtas S.Rudžionis-Vėjas(4,156). Jis turėjo, po Lietuvos išlaisvinimo, organizuoti apygardos ribose civilinę (kaimų seniūnus, valsčių viršaičius ir apskričių viršininkus) ir karinę (karo komendantus) valdžią, parenkant atitinkamas kandidatūras(4,161).

Po šio paskutinio susitikimo su kunigu S.Rudžioniu, J.Misiūnas-Žaliasis Velnias pasitraukė į Livintų miškus, kur P.Petkevičius-Kariūnas telkė pagrindines DKR pajėgas, jungdamas smulkias grupes ir rengdamas produktus žiemai(4,156; 550,25). Čia suėjo apie 150 partizanų (štabo grupė iš 80, R.Randžio-Meškos iš 21, vietinis iš 10, J.Mickevičiaus-Žvirblis iš 40)(166). Štabo viršininkui lt.n.Piliakalniui(sl.) buvo pavesta Ukmergės rinktinės galutinio sutvarkymo misija: spalio pabaigoje-lapkričio pradžioje jis su 20 partizanų būriu išvyko susitikti su rinktinės vadu A.Morkūnu-Plienu(166). Ukmergės aps. Piliakalnis(sl.) išbuvo iki 1946 m. vasario mėn.(444,173-174).

1945 m. gruodžio 1 d. J.Misiūnas-Žaliasis Velnias išleido įsakymą Nr.1/19, kuriuo 5-oji LLA apylinkė buvo pavadinta 5-ąja LLA Didžiosios Kovos apygarda. Joje turėjo veikti 4 partizanų rinktinės - A, B, C, D. Rinktinė skirstoma į batalionus, kuopas, būrius ir skyrius, jos štabą sudaro vadas, jo adjutantas, vado pavaduotojas, finansų, ginkluotės, žvalgybos, administracinio-ūkio, sanitarinio skyrių viršininkai bei aptarnaujantis personalas, 1-oji rinktinė tapo A, o 2-oji - B, C ir D rinktinių nebuvo įkurta, nes nebuvo atnaujinti ryšiai su Švenčionių ir Utenos aps. partizanais.

Nuo lapkričio pabaigos iki gruodžio vidurio J.Misiūnas-Žaliasis Velnias apsuko didįjį ir mažąjį ratus, inspektuodamas ir tvarkydamas padalinius pagal naująjį įsakymą, tačiau A rinktinės vadovybės nepavyko sukurti. Gruodžio 15 d. Žiezmarių vls.

Strošiūnų šile susitikęs su kuopos vadu Vaclovu Krilavičiumi-Vyteniu ir Telesforu Ramanausku-Rambynu, sužinojo, kad 3-ojo bataliono vadas J. Neicelis-Šarūnas nuo gruodžio 6 d. išvykęs į Kauną pasimatyti su artimaisiais(639,25). J. Misiūnas-Žaliasis Velnias buvo labai nepatenkintas savavališku jo išėjimu ir įsakė tuoj pat sugrįžti(639,25). J. Neicelis 1945 m. pabaigoje buvo vienintelis likęs gyvas su patirtimi bataliono vadas, galintis vadovauti rinktinei, tačiau per daug užtrukus Kaune, gruodžio 28 d. buvo suimtas kartu su V. Krilavičiumi-Vyteniu, nors abu ir bandė ištrūkti atsisaukdamiesi(639,18).

1945 m. rudens žūtys paskatino J. Misiūną-Žaliąjį Velnią lapkričio pabaigoje išleisti įsakymą žiemai išsiformuoti, slėptis savarankiškai ir ypač vengti kautynių(166). 1946 m. kovo mėn. partizanai atnaujino savo veikimą: pagal ltn. Piliakalnio(sl.) parengtą planą buvo numatyta išsiaiškinti, ar jiems suaktyvėjus, bus padidinti valsčių garnizonai(166). Tuo tikslu buvo manoma kautynėmis užkabinti Gelvonių, Veprių, Pabaisko ir Žaslių vls. esančias priešų pajėgas ir buvo sudarytas veikiantysis dalinys, vadovaujamas Piliakalnio(sl.), B. Trakimo-Genelio ir A. Kinderevičiaus-Jurgino(sl.)(166).

1946 m. pradžioje kažkas (Ona Trakimaitė-Ožka ar kita ryšininkė) nustatė apygardos ryšius su Vilniaus studentų pogrindžiu, tačiau iškart pataikė ant priešų agentų. Kovo 28 d. NKGB pradėjo agentūrinę bylą "Zelionyje" 5 LLA apygardos ryšininkėms Onai Trakimaitei-Ožkai, Nastutei Rumševičiūtei-Narsutei ir kitoms(663,188). Per Ožką J. Misiūnas-Žaliasis Velnias kreipėsi į NKGB agentą Vėtrą(a.sL), prašydamas padėti organizuoti bendraapygardinio laikraščio leidimą vietoje padalinių spaudos(663,188).

NKGB sugebėjo sudaryti rimtą Vilniaus "pogrindžio" išpūdį, parodyti, kad jame vyksta organizacinė veikla. Laikydamas agentą Vėtrą (Antanas Aršukauskas-Aitvaras, inžinierius, dirbęs miškų ministerijoje)(166) rimtos organizacijos atstovu, J. Misiūnas-Žaliasis Velnias kreipėsi per jį į "centrą" su raportu, prašydamas įsijungti bei paskirti apygardai naują vadą, pas kurį pats liktų pavaduotoju(663,188). Pasak B. Trakimo prisiminimų, tai tebuvo prašymas surasti pamainą apygardos vado poste(166).

Tuo remiantis, nežinant agentui Vėtrai, nuo "Vyr.vado" atvyko Aleksas Augulis-Meška (agentas Margis), kuris J. Misiūnui paaiškino, kad "organizacija" iš esmės sutinka priimti apygardą, bet dėl tarptautinės padėties reikia atsisakyti aktyvių veiksmų, legalizuotis ir pasitraukti į užsienį(663,188). J. Misiūnas-Žaliasis Velnias prašė tik naujo vado, o pats keisti taktiką po dviejų metų kovos jis, kaip garbingas kovotojas, nenorėjo, o ir nebuvo galima to daryti, neprarandant autoriteto(663,188). Beje, toks pasiūlymas sukėlė J. Misiūno įtarimą, tačiau buvo linkęs palūkėti ("po kelmu spėsime pakišti", - taip vadas išsitarė apie Mešką B. Trakimui-Geneliui)(166).

Sėkmė su Didžiosios Kovos apygardos vadu, gegužės 24 d. paskatino NKGB iškelti uždavinį J. Markuliui (agentui Kudirkai), kuris būsimame partizanų suvažiavime turėjo pabandyti tos "organizacijos" įtakai paimti ir visos Lietuvos partizanų vadovybes(663,188).

Šiuo atveju J. Misiūnas tapo nelemto objektyvių aplinkybių auka: vadovaudamas apygardai jis atliko ne tik divizijos generolo pareigas, bet ir politiko, stratego ir taktiko funkcijas. Tuo tarpu pagrindinės apygardos intelektualinės, organizacinės ir karinės kadrinės pajėgos žuvo ar buvo suimtos 1945-1946 m. pradžioje (S. Rudžio-

nis, L.Puzonas, P.Petkevičius-Kariūnas, Piliakalnis(sl.), J.Neicelis-Šarūnas, A.Paulavičiūtė-Indyra). Suvalkiečiai su apygardos įkūrimu vėlavo, su dzūkais užmegzti ryšių nepavyko, Vytauto apygarda buvo toli ir jos vadai nesutarė, o D.Vaitelis-Atamanas su A.Smetona-Žygaudu buvo tokioje pat padėtyje kaip ir J.Misiūnas padėtyje autoriteto įtvirtinimo prasme. Susiklosčiusia vado izoliacija netruko pasinaudoti priešas, rengęs provokacinius planus prieš Didžiąją Kovą nuo 1944 m., o J.Misiūno sprendimų aiškumą ir išvalgumą galbūt jau komplikavo neišvengiamas psichologinis ir fizinis nuovargis du metus (bendrai pagrindyje tris) kovojant "veikiančiuoju partizanų". Beto, vertinant J.Misiūną kaip gabų organizatorių, negalime nepastebėti moralinio asmenybės konflikto: 1945 m. pabaigoje sutelkęs apygardą ir prognozavęs lemiamus pasikeitimus 1946 m. pradžioje, vadas negalėjo iki begalybės atkeldinėti tos datos, neprarasdamas savo autoriteto, todėl buvo linkęs leisti politinius sprendimus priimti kitiems, labiau "informuotiems" apie padėtį.

Galiausiai MGB sugebėjo išsklaidyti J.Misiūno įtarimus, atradusi ir parengusi tinkamą kandidatūrą: kpt.Juožą Stravinską-Griežtą, kurį iš geros pusės pažinojo liek J.Misiūnas-Žaliasis Velnias, tiek vienos kuopos vadas P.Jaromskas-Perkūnas; įtariamų negalėjo sukelti ir J.Markulis-Erelis, kurio brolis Jonas-Vaiduoklis buvo žuvęs kaip DKR štabo viršininkas(166). O.Trakimaitė-Ožka atvedė pas Žaliajį Velnią A.Aržukauską-Aitvarą, su kuriuo sutarė apie "Vyr.štabo aukščiausiojo pareigūno", galinčio perimti Apygardą, vizitą(166).

Gegužės mėn. ryšininkė N.Rumševičiūtė-Narsutė atlydėjo į štabą A.Augulį-Mešką ir kpt.J.Stravinską-Griežtą, kuris perdavė J.Misiūnui-Žaliajam Velniui kvietimą dirbti į okupantų kontroliuojamą centrinių visos Lietuvos partizanų "vadovybės" štabą, o antrame apsilankyme ir apie savo paskyrimą naujuoju Vilniaus apygardos vadu. Virš Didžiosios Kovos apygardos partizanų iškilo mirties ir sunaikinimo šešėlis...

Struktūriniu požiūriu 1945 m. vasarą-1946 m. pavasarį DKR patyrė dvi reorganizacijas: rugsėjo-lapkričio mėn. dviejų rinktinių suformavimas, ir jų formalusis pertvarkymas apygardos lygmeniu 1945 m. pabaigoje-1946 m. pradžioje. Apygardos organizavimas buvo ne vienkartinis veiksmas, o ilgalaikis procesas: jeigu įsteigimas įvyko 1945 m. rudenį, tai įsakymas apie tai išleistas gruodžio 1 d., organizaciniai paskyrimai atlikti 1946 m. kovo mėn., partizanams tapus judresniais ir lengviau pasiekiamais ryšininkams.

Įsteigus apygardą keitėsi ir štabo struktūra, nors pareigybinis sugretinimas, būdingas šiam junginiui, išliko: dalis apygardinio štabo pareigūnų, kartu buvo ir A rinktinės, batalionų pareigūnais, kuopų, štabo apsaugos būrių vadais. DKR, 5 LLA apylinkės, o vėliau 5 LLA Didžiosios Kovos apygardos vadu buvo J.Misiūnas-Žaliasis Velnias, pakeitęs slavyvardį į "300"(166). Prie jo buvo sudarytas 6 skyrių štabas. I organizaciniam skyriui vadovavo lt.n.Piliakalnis(sl.) (kartu ir vado pavaduotojas bei štabo viršininkas), žuvęs 1946 m. kovo 24 d.(639,44; 715,167). Vietoje jo naujuoju štabo viršininku ir I skyriaus viršininku buvo paskirtas štabo ryšininkas ir apsaugos būrio vadas B.Trakimas-Genelis(166).

II propagandos skyriui vadovavo E.Svila-Slyva: jis leido laikraštį "Nepriklausoma Lietuva", "Laisvės keliu", kurį spausdino sekretorius Smilga(sl.)(639,28,44; 742,227). E.Svila-Slyvą perkėlus į Ukmergės rinktinę organizaciniam darbui, apygardos spaudos viršininku buvo paskirtas Uosio bataliono štabo viršininkas A.Lau-

rušonis-Šermukšnis, žuvęs 1946 m. kovo 12-15 d.(715,98). III ginklavimosi skyriui vadovauti buvo pavesta 3 kuopos vadui Č.Tveragai-Vilkui, kuris kartu vadovavo ir ryšiui su būriais, išsiuntinėdavo įsakymus bei instrukcijas, priimdavo laiškus iš būrių vadų ir lydėdavo ryšininkus pas Žaliąjį Velnią(742,227). Nuo liepos iki lapkričio mėn. ginklininko pareigas ėjo A.Petkevičius-Aguona(639,44). IV žvalgybos skyriaus viršininkas E.Kavaliauskas-Klounas žuvo 1945 m. gruodžio 13 d., o jo pareigas perėmė štabo apsaugos viršininkas P.Petkevičius-Dramblis, visada vaikščiojęs su Žaliuoju Velniu ir 20-čia partizanų(639,20,44; 646,21). Štabo sudėtyje dar buvo V ūkio ir VI sanitarijos skyriai(639,44). Pastarajam vadovavo A.Sipavičiūtė-Velnio Išpera(742,227).

Junginys ir toliau buvo tvarkomas pagal Lietuvos kariuomenės principus ir susidarė iš vietinių ir veikiančių padalinių. Vietiniai padaliniai buvo iš vieno ar kelių kaimų legaliai gyvenančių partizanų-slapukų, kurių funkcijos buvo pranešti veikiančioms partizanams apie rusų kareivių ir strībų pasirodymą, vykdyti žvalgybą, sulaikyti įtartinus asmenis, nurodyti ūkininkus, kur galima maitintis arba patiems aprūpinti maistu, nakvyne ar slėptuve(646,21; 639,28). Pasitarimų metų slapukai užtikrindavo ir apsaugą, dalyvaudavo didesnės apimties operacijose, pasalose bei antpuoliuose. 1945 m. pabaigoje ši organizacinė sistema pasiekė aukščiausią išsivystymo laipsnį - faktiškai susiklostė tokia padėtis, kad veikiančiuose padaliniuose atsidadė dauguma DKR struktūrinių padalinių (batalionų, kuopų, būrių, skyrių) vadų, eiliniams gyvenant pusiau legaliai ar legaliai.

1-os (A) arba Trakų rinktinės sudėtyje 1945 m. vasarą veikė 5 batalionai pagal pavasarinę organizacinę ir orgstruktūrinę schemą. 1945 m. rudenį orgstruktūra pakoreguota ta prasme, kad saugumo ir geresnio prisitaikymo bei aiškumo sumetimais buvo pakeista batalionų numeracija ir naujai nustatytos jų aptarnaujamos teritorijos. Šaltiniai nemini šiuo laikotarpiu rinktinės vado: vadovavimas batalionams ėjo tiesiog iš DKR bei apylinkės vado J.Misiūno-Žaliojo Velnio. Tačiau kuriantis apygardai ir didėjant partizanų dalinių skaičiui bei jų veikimo erdvei, rinktinės vadovavimo grandies sudarymas tebuvo laiko klausimas. Iš užuominų galima spėti, kad A rinktinės vadais buvo numatomi P.Petkevičius-Kariūnas ir J.Neicelis-Šarūnas; pastarasis B.Trakimo-Genelio minimas kaip rinktinės vadas(166). Tai paaiškintų, kodėl J.Neicelis sąmoningai klaidino tardytojus, menkindamas savo vaidmenį ir nenurodydamas tikrų pareigų (pradžioje eilinio, vėliau būrio, ir tik trumpam prisipažino bataliono vadu); tardytojai tai įtarė, tačiau juos klaidino gana sudėtinga apygardos struktūra bei 1945 m. rudenį įvykdyta dalinių numeracijos pakeitimas. Kariūno ir Šarūno netekus, 1946 m. kovo mėn. vadovauti A rinktinei buvo paskirtas P.Klimas-Uosis.

1945 m. rugsėjo-spalio mėn. 1-uoju batalionu tapo 5-ojo bataliono padaliniai, o jo vadu paskirtas pastarojo vadas ir DKR štabo žvalgybos skyriaus viršininkas E.Kavaliauskas-Klounas. Batalioną sudarė 4 kuopos su 30-40 veikiančių partizanų: 1-ai iš 13 partizanų vadovavo pats Klounas, 2-ai iš 7 partizanų - Stasys Kavaliauskas-Dobilas, kartu ir vado pavaduotojas, 3-ai (Šilonių) iš 9-14 partizanų - A.Kinderevičius-Jurginas, 4-ai iš 6-10 partizanų - A.Petkevičius-Aguona (Kaugonių miške, Kaugonių k.)(639,55; 550,227; 516,51). Šilonių miške ir Kaugonių k. Petkevičių ūkyje buvo pirmasis ir ketvirtasis mažojo rato kontroliniai punktai(639,21-22). A.Kinderevičiaus-Jurgino (pavaduotojas Grenda) kuopa birželio mėn. turėjo 20 partizanų, iš kurių 9 priklausė Stepo Arbočiaus-Balso organizuotam Kaspariškių k. slapukų

skyriui(516,175). S.Arbočius-Balsas suimtas liepos 7 d. išduotas agento Jurgio(a.sl.)(516,288).

Lapkričio pabaigoje Žaliojo Velnio įsakymu partizanai buvo iki atskiro patvarkymo paleisti į namus, o pats bataliono vadas prie savęs pasiliko tik 5 vyrus(550,68). Gruodžio 13 d. Žaslių vls. Dirvonų k. išduoti ir netikėtai užklupti prausiantis žuvo E.Kavaliauskas-Klounas, jo brolis Dobilas ir 3-ojo bataliono kuopos vadas Jonas Brizgus-Beržinis(639,24; 550,61). Dar anksčiau - lapkričio 17 d. žuvo apygardos štabo narys A.Petkevičius-Aguona(550,77).

1946 m. pavasarį bataliono vadu paskirtas P.Petkevičius-Dramblys(444,164). Batalionas laikėsi kartu visa sudėtimi (20 partizanų) su apygardos štabu ir praktiškai buvojo apsaugos būrys. Struktūriškai jį sudarė penkios kuopos: Prano Žičiaus-Vėjo, Lazdyno, Perlo, Stasio Zablacko-Arklio ir B.Trakimo-Genelio(741,19). 1946 m. pradžioje S.Zablackas-Arklys, A.Matačiūnas-Diemedis ir A.Kinderevičius-Jurginas slėpėsi Antano Žitkevičiaus namuose Bertašūnų k.(741,21).

2-ajam batalionui, kuriam paskirti Kaišiadorių, Rumšiškių, Žiežmarių vls. ir Poligono miškai, vadovauti paskirtas P.Petkevičius-Kariūnas. Jis veikė su 30-35 partizanų būriu, kurį sudarė tiek antrojo, tiek pirmojo bataliono veikiantys partizanai ir buvo DKR branduolys Trakų aps.(549,139,145). Iki rugsėjo pradžios bataliono partizanai neteko 9 žuvusių, 16 patekusių į nelaisvę ir 17 užsiregistravusių, išsisklaidė veikti 8-10 žmonių grupėmis Kaišiadorių-Žaslių vls.(549,145). Lapkričio 11 d. Beištrakio miške žuvus Kariūnui, bataliono vadovybę perėmėjo pavaduotojas P.Klimavičius-Uosis, kuris įsakė išsisklaidyti pavieniui ir vėl susirinkti po 2-3 savaitių(550,49). Gruodžio viduryje Beištrakių miške junginį sudarė apie 20 veikiančių partizanų(639,25-26; 550,65).

Struktūriškai batalionas buvo padalintas į 3 kuopas. 1-os kuopos, vadovaujamos P.Klimavičiaus-Uosio, ribose Beištrakių miške buvo įrengtas 2-asis mažojo rato kontrolinis punktas(639,21). Būrių vadais buvo kuopos vado broliai Kazys Klimavičius-Klevas ir Jonas Klimavičius-Ažuolas(639,55). Kuopą sudarė apie 11 partizanų, veikusių Beištrakių, Livintų ir Poligono miškuose(550,83). 2-ai kuopai iš 5-7 partizanų vadovavo A.Taparauskas-Kirvis ir veikė Kaišiadorių vls. Livintų miške, daugiausia slapstydamasis(639,26,61). Lapkričio 11 d. A.Taparauskas-Kirvis žuvo(742,18). 3-ai kuopai iš 12-16 partizanų, veikusių Beištrakių miške, Rumšiškių ir Pravieniškių apylinkėse, vadovavo Romas Randis-Meška(639,55; 550,63,83,227).

1945 m. vasarą Kariūno bataliono sudėtyje veikė J.Neicelio-Šarūno kuopa iš 13 partizanų(549,145; 550,227). Rugsėjo viduryje kaip būrio vadas J.Neicelis-Šarūnas dvi savaites kursavo su Žaliojo Velnio mažuoju ratu, o rugsėjo mėn. viduryje paskirtas 3-ojo bataliono vadu veikti atskirai ir sutvarkyti pakrikusius Vievio vls. ir į pietus nuo jo esančių apylinkių partizanus(639,19,22).

3-ajam batalionui (DKR 3-iai apylinkei) buvo paskirti Vievio, Aukštadvario, Onušio ir Rūdiškių vls., kuriuose J.Neicelis-Šarūnas turėjo atsakyti už viską, kas vyksta, o signalo iš štabo metu surengti šiuose valsčiuose sukilimą, neleisti balsuoti ir kt.(639,28). Batalioną sudarė veikiantis padalinys iš 25 partizanų ir rezerve 220 žmonių keturiuose valsčiuose(639,28).

3-asis batalionas buvo sudarytas iš 5 kuopų, iš kurių su dviem - Koto ir Puodo, veikusių Aukštadvario ir Onušio vls. ryšių nepavyko užmegzti, ir buvo galvojama,

kad jų vadai užsiregistravo(639,56). Iš tikrųjų rugpjūčio mėn. Felikso Budriko-Puodo kuopa, turėjusi iki 17 partizanų, buvo sunaikinta, karinės operacijos metu žuvus vadui ir keturiems partizanams, 5 suėmus ir likusiems užsiregistravus(549,138). Rugpjūtyje dėl užsiregistravusiųjų išdavystės nukentėjo Aukštadvario-Semeliškių vls. veikusi P.Kabaro-Koto kuopa ir nuo siautėjimų slėpėsi bunkeriuose, o spalio 20 d. vadas žuvo kartu su paskutiniais partizanais(246,314,335).

Todėl bataliono pajėgas 1945 m. pabaigoje sudarė tik trys kuopos. 1-ai kuopai, vadovavo J.Brizgus-Beržinis; 1-o būrio vadas - Antanas Praškevičius-Narsuolis (Narsutis), 2 - Pavasaris(sl.), 3 - Lazdynas(sl.)(639,22,36). 2-ai kuopai - V.Krilavičius-Vytenis: 1-o būrio vadas Ožys(sl.), 2 - Kazimieras Paškevičius-Donžuanas, 3 - Jurgis Grigaliūnas-Naras iš Kiemelių k. Kaišiadorių vls.(639,23,36). Visi šie jaunesnieji vadai vaikščiojo veikiančiame bataliono padalinyje (apie 15 partizanų) kartu su J.Neceliu-Šarūnu ir bataliono štabo viršininku Bernardu Steponavičiumi-Milžinu(639,22-23,55). Iki rugpjūčio mėn. 2 kuopai ir kartu 1 būriui vadovavo Briedis(sl.), kuris po to užsiregistravo; kuopos iš 4-5 partizanų veikimo erdvėje Strošiūnų šile (Rečionių k.) buvo trečiasis kontrolinis mažojo rato punktas(639,22,56,107).

3-ia kuopa, vadovaujama Mykolo Kuzinevičiaus-Serbento iš Žiežmarių vls. Balcariškių k., kurią sudarė 5-10 veikiančių partizanų, dažniausiai laikėsi atskirai nuo bataliono padalinio Žiežmarių vls. Kaukinio k. ir miške, Balcariškių, Burbiškių, Rusonių, Kietaviškių apylinkės Žikaronių k.(639,23,56). Ją sudarė 1-as būrys, vadovaujamas Jono Kuzinevičiaus-Kazimieraičio, 2 - Stasio Kuzinevičiaus-Kukalio, ir 3 - Voverės(sl.)(639,23). J.Kuzinevičiui-Kazimieraičiui (žuvo 1945 m. pabaigoje) buvo pavestas organizacinis darbas su rezervistais batalionui priskirtuose valsčiuose(639,46).

4-ajam batalionui vadovavo A.Galinis-Juodoji Kaukė, kuris su iki 20 partizanų-vanagų birželio mėn. klajojo Žiežmarių-Semeliškių vls. Balcariškių, Jagelonių, Vindziulių, Stančikų k. apylinkėse, Piktakiemio ir Verdynės miškuose(549,68; 516,45,71). Liepos 1 d. Jagelonių miške žuvus vadui, partizanai smarkiai pakriko, o dalis jų nusprendė registruotis(516,183). Rugpjūčio mėn. pradžioje užverbuota ryšininkė išdavė čia likusią veikti Adomo Urbanavičiaus-Siaubo partizanų grupę, Aukštadvario vls. žuvo F.Budrikas-Puodas, mėnesio viduryje registravosi partizanų skyriai su vadais - M.Savicku (10 vyrų) Aukštadvario vls., A.Jackevičiumi (8 žmonės) - Vievio vls., P.Stasiūnu-Bijūnu (17 žmonių)(549,137-138).

Laisvėje liko veikti Semeliškių vls. M.Kuzinevičius-Serbentas su 7 partizanais iš bataliono branduolio likučių; Žiežmarių vls. - Pranas Ramantauskas-Šnekutis su 8 partizanais ir Aukštadvario vls. - P.Kabaras-Kotas, prie kurio prisijungė Juozas Stančikas-Mcška (5 žmonės), Savicko ir Panošiškių būrių likučiai(549,139,142,145; 550,227). Onušio vls. Panošiškių būrys nustojo egzistuoti 1945 m. vasarą: jis buvo demoralizuotas agentų, o liepos 14 d. Panošiškių k. surengtos derybos dėl registracijos(549,93). Po jų registravosi 7 partizanai su vadu M.Kasperavičiumi-Čaku (jo likimas neaiškus: pagal vienus šaltinius vadas pasiūstas atvesti likusių partizanų, pagal kitus jį ir jo brolių Aleksandrą išsivedė patys partizanai, pagal trečius pats išėjo atgal), o likusieji, Čepulio(sl.) vadovaujami, prisijungė prie P.Kabaro-Koto, kai kas išėjo pas Avižą į Geležinio Vilko rinktinę(549,94; 714,134).

Rugsėjo pradžioje dalis ketvirtojo bataliono veikimo teritorijos buvo perimta 3-

ojo bataliono žinion ir partizanai reorganizuoti kuopomis, tačiau vadovybė ryšius užmezgė tik su M.Kuzinevičiumi-Serbentu, kuris kartu su P.Kabaro-Koto vyrais sudarė 15-20 Semeliškių vls. partizanų dalinį(550,83).

Rugsėjo 9-10 d. naktį Kruonio vls. Medynų k. išdavus žuvo P.Ramantauskas-Šnektutis(549,245-246). Būriui vadovauti buvo pasiūlyta Stasiui Stankevičiui-Balandai (Balandžiui), tačiau šis atsisakė ir partizanai išsisklaidė po 2-3(549,252,256). Spalio mėn. agentų-smogikų iš buvusių partizanų tarpo buvo sunaikintas Koto dalinys: 9-10 d. Onušio vls. Lauzgionių k. nušautas vado pavaduotojas J.Stančikas-Meška, o 20 d. Semeliškių vls. bunkeryje netoli Peliūnų ir Stačiūnų k. besigindami žuvo likusieji 9, tarp jų P.Kabaras-Kotas, I.Nasutavičius-Bondaras, M.Kieras-Beržas(549,146, 245-246,277; 669; 246,335,337).

Gelbėti padėti buvo paskirtas naujasis bataliono vadas - kunigas S.Rudžionis-Vėjas 2, vienintelis galėjęs susieti išmėtytus partizanus Žiežmarių, Kruonio vls. ir toliau į pietus Trakų aps., kur iš viso čia dar veikė apie 50 partizanų(369,26). Tačiau 1946 m. vasario 3 d. jis buvo suimtas.

Aukštadvario vls. Užuguosčio apylinkėse veikė studento Šalonsko būrys iki 40 partizanų(245,136). Žiežmarių vls. apie Kietaviškes - Germano 150 vyrų(245,136). Kruonio, Pakuonio ir Jiezno vls. miškuose, Trakų-Kauno aps. riboje veikė A.Alukevičiaus-Saulės vadovaujamas dalinys: 1945 m. birželio pradžioje Kruonio vls. dislokavosi Saulė su 35 partizanais ir Liūtas(sl.) su 15 vyrų(687,5). Didelių nuostolių partizanai patyrė birželio 3-9 d. baudžiamosios operacijos metu, kuomet dėl agentų išdavystės žuvo 14 vyrų, tarp jų būrio vadas B.Sipulis-Ažuolas(687,5). Liepos mėn. Saulės būryje veikė iki 20 žmonių(685,23).

Liepos 10 d. NKGB mini iki 40-50 žmonių J.Mickevičiaus-Žvirblio būrį, veikusį Rumšiškių, Pažaislio ir Karmėlavos vls. Kertupio, Palemono, Apnarų ir kt. pakaunės kaimuose(685,23; 689,6). Žvirblio dalinys ir pats vadas dalyvavo apygardos kūrime Livintų miškuose(166). 1946 m. kovo mėn. minėtuose bei Jonavos vls. buvo suformuotas 6-sis batalionas, kurį sudarė Klemenso Gursko-Riešuto 7 partizanų, Kurmio, Jono Černiausko-Vaidoto, Vytauto Janavičiaus-Varpo būriai(444,166). Neaišku, ar pats J.Mickevičius-Žvirblis sutiko su šia reorganizacija, ypač su rinktinės vado (Uosio) kandidatūra, nes palaikydamas ryšius su Kauno pagrindininkais bei užnemuniečiais, jis kaip ir Saulė galėjo dalyvauti Kauno apskrities rinktinės (Algimanto apygarda) kūrimo procese ir laikyti save autoritetingesniu šios ar naujos apygardos veikėju.

2-oje (B) arba Ukmergės rinktinėje padėtis 1945 m. vasaros pradžioje irgi klostėsi nepergeriausiai. Birželio mėn. A.Paulavičiūtės-Indyros prašymu partizanų ryšininkas, Širvintų kunigas Alfonsas Ažubalis Ukmergėje iš kunigo E.Semaškos sužinojo apie padėtį mjr.J.Pakalnio junginyje(737,86). Pasirodė, kad tarp vado ir partizanų įvykęs nesusipratimas, Pakalnis išėjęs, dalis partizanų užsiregistravo, o Radvilionis(sl.) su būrio likučiais nuėjo pas Vaitelį(737,87).

1945 m. rudenį atlikti organizaciniai pertvarkymai jau apėmė tik Ukmergės aps. rytų dalį iki Ukmergės-Jonavos plento; likusios apskrities dalies partizanai nuo šiol oficialiai turėjo kitos apygardos vadovybę, o 1946 m. pavasarį ši takoskyra neabejojota: dalis ukmergiečių veikė Panevėžio Vyties apygardoje. Todėl rinktinės vadu paskirtas psk.A.Morkūnas-Plienai, o J.Šibaila-Diedukas (Senis) - štabo viršininku; į

štabą dar įtraukti broliai Vladas Ališauskas-Putinas ir K. Ališauskas-Spartakas, Viktoras Meilus-Šturmas, Valentinas Gleiznys-Šarūnas, Kazimieras Puodžiūnas-Titnagas, Jonas Juras-Žilvinys, Alfonsas Leščius-Šalteknis(444,176).

1945 m. gruodžio mėn. Plienai su apie 120 partizanų laikėsi Žemaitkiemio vls., o ties Skiemonių-Balninkų vls. riba - Šibaila-Diedukas su 40 partizanų(760,133; 649,121). 1946 m. sausio 27 d. duomenimis tarp Žemaitkiemio ir Želvos veikiančių Plieno būrį - rinktinę, sudarė apie 200 partizanų(742,212). Šiuo atveju, matyt, turėtas galvoje veikiančiojo dalinio kovotojų skaičius arba šiai datai apimtas organizaciniais ryšiais.

Panašiai kaip ir A rinktinė, ukmergiečiai buvo sutvarkyti į 5 batalionus, tačiau iki 1945 m. pabaigos dalis batalionų, kuopų, būrių įsakymus gaudavo tiesiog iš DKR, o ne per rinktinės štabą.

1-asis batalionas, vadovaujamas J. Milkevičiaus-Krūmo birželio mėn. veikė Musninkų vls.: 19 partizanų veikiančio būrys ateidavo nuo Širvintų iki Gelvonių vls. Upninkų, Karveliškų k., į Beištrakių ryšių; Krūmas žuvo 1946 m.)(646,17; 742,215).

Apie Kernavę, Vievio vls. veikė Gurkšnio-Kerniaus, 20-30 partizanų judantis dalinys(742,29; 166; 742,214). 1945 m. liepos 10 d. Musninkų vls. netoli Rusių Rago k. bunkeryje žuvo kuopos vadas F. Bagdonavičius-Boreckas ir suimtas apygardos ginklavimosi skyriaus viršininkas Č. Tveraga-Vilkas(208,345). Gelvonių vls. Vanagiškių k. apylinkėse veikė vietinis 6 partizanų būrys, vadovaujamas J. Lissausko-Erelio, kurie prie kaimo turėjo įsirengę bunkerį(689,14). 1945 m. rudenį vadas buvo suimtas(673,205; 742,29).

E. Svilos-Slyvos kuopą sudarė trys būriai - Žvirblio(sl.), Liūto(sl.) ir Putelio(sl.). Žvirblio būrį sudarė 25 partizanai, veikė liepos mėn. Giedraičių, Širvintų, Molėtų vls.(639,175). 1946 m. vasario mėn. Žvirblis(sl.) jau žuvęs(639,192).

Šešuolių-Želvos vls. veikė trys DKR priklausantys dideli būriai - Vanago, Žaibo ir Voldemaro.

Vanago dalinys veikė Giedraičių, Želvos, Šešuolių ir Širvintų vls. sandūroje. Jį sudarė 90-110 partizanų, veikusių grupėmis iki 40 žmonių, arba kartu pagal aplinkybes, palaikant ryšius su Plienu, Krūmu, Aru, Kelmu, Seniu, Duku, Žaibu ir Karpiu, su Videniškių, Molėtų, Anykščių ir Alantos vls.(742,212,229; 208,351). Birželio 6 d., siautėję priešui, S. Grinis-Vanagas įsakė savo būrio partizanams išsisklaidyti skyriais po 5-6 žmones ir susirinkti po siautimo Latvių arba Aukštadvario k., tačiau per vasarą neišvengė nuostolių - žuvo 8 vyrai, tarp jų vado pavaduotojas Jočys(208,348 349; 516,32,105). Rugsėjo 8 d. žuvo ir pats S. Grinis-Vanagas(725,77).

Žaibo dalinį apie Balninkus, Želvos vls. sudarė 200-230 vyrų, palaikiusių ryšius su Plienu ir Aru, o taip pat su Tigro rinktinės štabu(742,213). 1945 m. vasarą dalinys smarkiai nukentėjo, žuvo vadas, apie 25 partizanai, likusieji išblaškyti(516,31; 208,348).

1945 m. vasarą-1946 m. žiemą P. Švelniko-Voldemaro būrys veikė Šešuolių vls. Kriaunų, Kiauklių, Želvos vls. Masiulių, Širvintų vls. Motiejūnų, Gavėnių k.; pagrindinė dislokacijos bei slėptuvių vieta - Pusnės giria(543). 1946 m. būryje dar veikė 20-25 partizanai(663,141). 1945-1946 m. gegužės mėn. Molėtų, Inturkės, Giedraičių vls. veikė P. Gruzdo-Vėtros būrys.

1945 m. birželio mėn. Kurklių, Skiemonių ir Kavarsko vls. (iki Šventosios) veikė

5 LLA apylinkės (vėliau apygardos) sudėtyje A.Bagdono-Aro vadovaujamas padalinys iš 100 partizanų, įeinantis į Balninkų rinktinės sudėtį. 1945 m. vasarą iš padalinio žuvo 54 partizanai, tame tarpe vadas(208,348). A.Bagdonas-Aras derino savo veiklą su Radzevičiaus-Obelies 80 partizanų grupe Balninkų vls. Činelių k.(245,136). Iš Radzevičiaus būrio vasarą žuvo 14, suimta 4, tarp jų ir vadas(208,348). Apolevičiaus-Barzdos būrys veikė apie Deltuvos mstl., Pabaisko ir Veprių vls.: vasarą žuvo 10 partizanų, tarp jų vadas, 2 suimti(208,348).

Liepos mėn. A.Morkūno-Plieno iki 30 partizanų grupė, veikusi Žemaitkiemio, Pabaisko ir Šešuolių vls., tapo naujo struktūrinio pertvarkymo branduoliu(208,351). 1946 m. rinktinėje veikė 5 batalionai.

1-asis batalionas veikė Molėtų ir Želvos vls., vadovavo policijos vachmistras Petronis-Audra(444,175). Dalinį sudarė dvi kuopos: 1-ai vadovavo Žaltys(sl.), 2-ai - vachm.Švyturys(sl.)(444,175).

2-asis batalionas veikė Žemaitkiemio, Pabaisko, Šešuolių vls., vadovavo ltn.K.Ališauskas-Spartakas(444,175). 1-ai kuopai vadovavo V.Meilus-Šturmas ir 2-ai - Tigras(sl.)(444,175).

3-asis batalionas veikė Balninkų, Kurklių, Želvos vls., vadovavo psk.K.Puodžiūnas-Titnagas. Dalinį sudarė trys kuopos: Viliaus Karaliūno-Viržio, Vytauto Roko-Beržo ir Stasio Narušio-Skiltuvo(444,175).

Aluntos, Balninkų, Želvos vls. veikė N.Leškausko-Beržo būrys. 1945 m. rugsėjo mėn. kai kurie partizanai iš šio būrio legalizavosi padirbtais dokumentais, apsigyveno Utenoje, Šilutėje ir kitur(674,233). Tačiau 1946 m. balandžio mėn. būrys vėl telkė 30 partizanų(679,324).

5-ajam batalionui vadovavo J.Daškevičius-Papūga, tačiau įsakymus gaudavęs tiesiogiai iš Žaliojo Velnio štabo(639,26). Junginys buvo padalintas į 4 rajonus (kuopas). Trečiojo rajono (kuopos) vadas J.Daškevičius-Papūga ir pavaduotojas Vladas Palaima, kartu vykdė ir 5-os LLA apylinkės štabo baudžiamojo būrio funkcijas. Birželio mėn. Papūga veikė su 7 partizanais Jonavos vls. Salenikų, Vareikių, Skarulių k. apylinkėse(689,13). Kuopa telkė apie 25 partizanus, bet jau liepos pradžioje patyrė nemažus nuostolius, kai žuvo 13 partizanų ir 5 suimti, tarp jų J.Daškevičius-Papūga(208,345,348; 468). Rudenį Papūgos būryje veikė apie 6 partizanus(208,351). Prie Kunigiškių k. Veprių vls. veikė Antano Markūno-Šalnos būrys(679,35).

A.Vaškevičiaus-Svyrūnėlio kuopą Padeigių-Kernaviškių rajone (Gelvonių-Jonavos vls.) sudarė 20-25 partizanai(516,117; 549,79; 663,141). Vienai iš kuopos grupių - 5 vyrai iš Padeigių ir Ruklos k., įsirengusių bunkerį, vadovavo Vladas Bulka-Žvarbis(689,12). Rajoną sudarė ir visą laiką Deltuvos, Gelvonių, Pabaisko vls. veikęs L.Kudelio-Bolševiko būrys. Vinco Daraškevičiaus-Trenksmo būrys iki 6 partizanų veikė Upninkų miške, Panoterių, Gelvonių ir Veprių vls.(514). Po Papūgos suėmimo jis veikė kaip baudžiamasis.

1945 m. lapkričio mėn. antrą kartą suėmus J.Daškevičių-Papūgą, dėl registracijos ir išsisklaidymo pakrikusį batalioną tvarkyti buvo pavesta Stasiui Markauskui-Galijotui(679,35). Veprių batalionas veikė Veprių vls. Pustiškių, Upninkų, Gelvonų

vls. Kernaviškių, Medinų k., Keižionių mstl. apylinkėse(516,117). Bataliono štabas įkurtas Veprių vls. Slabados k. pas Lukoševičius, kur buvo slepiami dokumentai, rašomoji mašinėlė(468).

1945 m. antroje pusėje batalionas faktiškai veikė kaip partizanai-slapukai, gyvenantys legaliai savo ūkiuose ir tik operacijoms susirinkdavę į būrį. Toks vietinis-pogrindinis veikimas buvo pripažintas ir performuojant Ukmergės rinktinę 1946 m. pradžioje Veprių, Gelvonių ir Jonavos vls., sukuriant rezervinį 4-ąjį batalioną iš trijų kuopų: 1-ai vadovavo A.Markūnas-Šalna, 2-ai - Stasys Vinckus, 3-iai - pats S.Markauskas-Galijotas(444,175).

Ketvirtojo rajono (kuopos) vadas K.Ragulis-Baravykas 1945 m. birželio mėn. vadovavo būriui iš 40 partizanų(516,117; 549,797). Jissu 7 partizanais veikė Veprių vls. prie Medynių, Eglių k., Rizgonių miške(679,36). Prie Kudrašių k. veikė Vacio Gruštos-Sniego vadovaujamas 15-20 partizanų-slapukų būrys(516,117; 549,79). V.Vinckaus-Kardžio vietinis būrys, veikęs apie Laibiškius, Upninkų miške, prie Ukmergės, iširo po registracijos(627; 679,36).

5-uoju Ukmergės rinktinės batalionu tapo Stiklo vadovaujami padaliniai, veikę Taujėnų, Ukmergės vls.

Kai kurie daliniai veikė savarankiškai ar jų organizacinė priklausomybė, ypač veikusių apygardų pasieniuose, tebuvo formali. Birželio-liepos mėn. nuo Jonavos iki Vandžiogalos, Žeminių, miškuose aplink Vandžiogalos vls. Aukštygajų, Kačergių, Barsukynės, Lapių vls. Lipšiškių, Jonavos vls. Čiūdų, Skrebinu, Marvelės, Žeminių vls. Didėnų, Karmėlavos vls. Svilonių k. veikė 18-20 partizanų būrys, vadovaujamas V.Treščiūno-Pelėdos(634; 689,37; 685,24). 1946 m. partizanai pašalino Pelėdą ir išsirinko vadu Praną Raišį-Žilvitį, perėjusio į Kėdainių Kovo apylinkės junginį(635).

PANEVĖŽIO APYGARDA VYTIS

1945 m. liepos mėn. Lėno miškuose įvyko partizanų vadų susirinkimas, kurioje dalyvavo būrių vadai su apsaugos grupėmis - lt.n.D.Vaitelis, mjr.P.Januškevičius-Tėvas ir kt. viso susirinko apie 200-250 žmonių(490,72). Sąskrydis tęsėsi dvi paras, buvo aptarti įvairūs klausimai, surengta partizanų apžiūra, numatyti tolimesnės veiklos planai(490,72). Esamas junginys buvo pavadintas Krištoponio rinktinė (pulku), vadovaujamu lt.n.D.Vaitelio, su štabu Lėno miško 3 kvartale. Organizaciniu požiūriu junginys buvo Ukmergės LLA rinktinės tąsa, tačiau teritoriniu požiūriu vienijo trijų apskričių (Ukmergės, Panevėžio, Kėdainių) sandūros partizanus. Vaitelio junginyje buvo sutelkta apie 700 partizanų(742,211).

Vyties apygarda buvo suformuota nuo 1945 m. rudens: padalinta į rinktines, šio į rajonus, tie į būrius (Ap.V.- R.V.- Raj.- Būriai)(460). Apygardos kūrimo impulsą, matyt, davė 1945 m. vasarą dėl rusų kariuomenės siautimo į šias apylinkes pasitraukę 5 LLA apylinkės (DKR) štabo pareigūnai. Dar birželio mėn. Radvilionis(sl.) savo būrio partizanus, nepanorusius registruotis išvedė pas Vaitelį(737,94). Rugpjūčio mėn. Siesikų vls. Viliūkų miške lt.n.D.Vaitelis susitiko su lt.n.Piliakalniu(sl.), o rugsėjo mėn. ir su pačiu J.Misiūnu-Žaliuoju Velniu. Pastarasis su 35-40 partizanų apsauga, per vietinius būrius pasiekė Lėno mišką, Taujėnų vls.(748). Į pasitarimo vietą atvedė patikimas Vyties štabo ryšininkas-partizanas Petras Pociūnas-Rymantas, labai gerai orientavęsis miškuose(468; 748).

Kadangi D.Vaitelio junginys praktiškai veikė Nevėžio ir Šventosios-Neries tar-

pupyje (Ukmergės, Panevėžio, Kėdainių aps. sandūra) ir visą laiką labiau susijęs su Kauno LLA, o J.Misiūno-Žaliojo Velnio - su Vilniaus, abu vadai laikėsi panašios taktikos (vadovybė visą laiką judėjo ir asmeniniais įsakymais tvarkė ir administravo realiai aprėpiamos teritorijos partizanus), visi organizaciniai neaiškumai buvo išspręsti pakankamai operatyviai. D.Vaiteliui atsisakius formalaus visos Ukmergės apylinkės administravimo buvo numatyta nauja reali (ne popierinė) Vilniaus ir Kauno-Panevėžio LLA apygardų riba - Neries upe ir Ukmergės-Jonavos plentu. Abu vadai buvo panašioje padėtyje dėl santykių su neapčiuopiamais Kauno ir Vilniaus centrais, tad, matyt, buvo generuota grynai partizaniškų apygardų idėja.

Vaitelio-Misiūno tandemio veikla yra susijusi su Vilniaus centrų veikla. Tuo pat metu (1945 m. pabaigoje-1946 m. pradžioje) veikė ir kitas - Juozoko-Slučkos tandemas, organizavęs Kauno LLA apygardos bei Panevėžio LLA štabo pagrindu naują LP Algimanto apygardą, susijusią su Kaunu bei pietvakarių Lietuva. Be to, rugsėjo viduryje labai sinchroniškai vyksta Panevėžio LLA apygardos vadų pasitarimas bei kai kurios užuominos leidžia iškelti hipotezę apie bendros jungtinės Panevėžio (Juozoko-Vaitelio štabų) apygardos kūrimo darbą. 1945 m. rudens pasitarimai, ir ypač Lėno, rodė ne tik šių partizanų vadų kaip organizatorių, sugebančių mąstyti jau apygardinėmis kategorijomis, brandą, bet ir buvo realiu impulsu naujų Vyties ir Didžiosios Kovos apygardų steigime.

Vyties apygardai vadovavo D.Vaitelis-Briedis, pavaduotojas, o vėliau ir štabo viršininkas ltn.Antanas Danyla-Kernius (Kirna), štabo propagandos skyriaus viršininku - B.Eglinckas-Saulius/Aušrys, sanitarijos - M.Smetona-Ripka(924,20). Šie kovotojai tokias pareigas Vaitelio junginyje ėjo jau nuo 1945 m. pavasario, o po apygardos įsteigimo išlaikė kartu ir vienos rinktinės vadovybę. Apygardos adjutanto pareigas, matyt, atliko A.Smetona-Žygaudas, senas LLA narys(924,14). Apygardos vadas vaikščiojo su asmenine apsauga, kurią sudarė 5 partizanai - du broliai Maseliai, buvęs desantininkas Četkauskas-Romelis, Lelijavas(sl.), vokiečių Vilius(sl.) ir kt.(745,78). Apygardos štabo ryšininko pareigas atliko P.Pociūnas-Rymantas(468).

Įkūrus apygardą dėsningai turėjo padidėti rinktinių skaičius, bent iki dviejų pagal Didžiosios Kovos analogiją. Vyties apygardos atveju jos buvo formuojamos daugiausia iš dviejose apskrityse (Panevėžio ir Ukmergės) veikusių partizanų dalinių. Prisiminimuose yra minima 1945 m. rudenį atlikta reorganizacija, susmulkinant būrius į atskirus veikimo rajonus(460). Esu linkęs spėti, kad apygardos steigimo metu (1945 m. vasarą-rudenį) iš vienos rinktinės buvo suformuotos dvi: Krištaponio (mjr.P.Januškevičius-Tėvas, ltn.P.Blicka-Plerna, kpt.S.Eitmanavičius-Rupūžėnas, V.Rukuiža-Lampeo) ir Kęstučio (Briedžio) (pats ltn.D.Vaitelis-Briedis, J.Survila-Šarūnas, J.Dambrauskas, A.Žilys-Žaibas).

1946 m. vasario 16 d. žuvo apygardos štabo viršininkas ltn.A.Danyla-Kernius(745,100). Šiuo metu Vaitelio pavaduotoju ir rinktinės vadu minimas ltn.P.Blicka-Plerna(924,21-22). Antrojo pavaduotojo ir rinktinės vado vieta pagal vėlesnę apygardos sandarą lieka J.Survilai-Šarūnui, kuris nuo 1945 m. vidurio palaikė ryšius su Kauno kunigų seminarijos pagrindžio grupės nariu Alfonsu Svarinsku-Laisvūnu: 1946 m. gegužės mėn. jie susitiko Ukmergės aps. Deltuvos vls. Kadrėnų k.(1,214).

1946 m. kovo mėn. D.Vaitelis-Atamanas minimas kaip Panevėžio LLA apygardinio štabo vadovas(935,82). Nuo šiol Panevėžio apygardos organizacinė tradicija jau

Tėvo būrio partizanas Antanas Motiekaitis, žuvęs 1945 08

Petras Pociunas-Rimantas

Jonas Baltušnikas-Vienuoelis

Jurgis Urbonas-Lakštutis

Alfonsas Pajuodis-Radvila

Vincas Grinkus-Kariūnas (iš kairės)

Antanas Krinickas-Romelis

Vincas Žaliaduonis-Arūnas, Rokas

Jonas Kemeklis-Tauras

Danielius Vaitelis-Atamanas ir Antanas Slučka-Sarūnas

Antanas Jukšta

Trimito būrio partizanai

neabejotina, nors įjungti pavyko tik nedidelę buvusių Žaliosios rinktinės partizanų dalį. Apie tai liudija A.Alenčiko-Kelmelio bei V.Rukuižos-Lampeo nesutarimai dėl vadovavimo prioritetų: Kelmelis įsakymus bei potvarkius gaudavo iš Biržų, o Lampeo iš Vaitelio štabo(935,11,207). Gegužės 25 d. MVD duomenimis Vaitelio junginiui (Vyties apygardai) Ukmergės aps. Pagirių, Siesikų, Deltuvos, Taujėnų, Kėdainių aps. Šėtos, Kėdainių, Surviliškio, Panevėžio aps. Ramygalos, Vadoklių, Raguvos vls. priklausė 11 grupių, kuriose veikė iki 260 partizanų(924,21). Tačiau tai labai apytikslė padėtis, kuri buvo nustatyta remiantis šiuose valsčiuose miškų masyvuose pastebėtų partizanų būrių sudėties apskaičiavimu. Viena iš Vyties apygardos ypatybių buvo partizaninių dalinių struktūrizacija: nemažai 1945 m. vasaros būrių bei jų vadų veikia kitų dalinių sudėtyje, sudaro skyrius, ar net kovoja eiliniaisiais partizanais. Tačiau buvo ir pastovių būrių vadų, kurie leidžia nusakyti 1946 m. pavasario Panevėžio Vyties (Vyčio) apygardos struktūrą.

I Krikštaponio rinktinę sudarė Panevėžio aps. valsčiuose veikę partizanų būriai (apie 13), sudarantys tris didesnius junginius: P.Blėkos-Plernos, A.Užkuraičio ir V.Rukuižos-Lampeo.

Ltn.P.Blėkos-Plernos kuopą - rinktinę grupę Ramygalos, Vadoklių, Raguvos vls. irgi sudarė 3 būriai iš 58-60 partizanų; Čeponio, Vienuolio ir Plernos(6,155). Partizanai daugiausia laikėsi palapinėse Raguvos miške.

Vršl.M.Dobrovolskio-Čeponio iš Pajuosčio k. 12-16 partizanų būrys veikė Raguvos miške(760,42; 6,155).

Vršl.Jono Baltušniko-Vienuolio 10-12 partizanų - apie Šilus ir Raguva, Vėjališkius(6,155; 745,91). 1946 m. vasario 18 d. žuvo jo pavaduotojas j.psk.Kazys Baltušnikas-Jupiteris(779).

P.Blėkos-Plernos būryje kovojo apie 26 partizanus(6,155; 745,198). Jo brolis psk.A.Blėka-Patrimpa, pradžioje vadovavęs 10 partizanų Šeduvos būriui, vėliau dirbęs Žaliosios rinktinės (Radvilos) štabe, 1945 m. rudenį atėjo eiliniu partizanu(779; 193).

Rinktinės būrių vadais šaltiniuose minimi policininkas j.psk.Antanas Miknevičius-Vilkas iš Raguvos, žuvęs 1945 m. rugsėjo 29 d.; j.psk.Jonas Bartaševičius-Kiaunė ir psk.Mečys Giedraitis-Kaštanas iš Raguvos k., žuvę 1946 m. gegužės 9 d.(779).

1946 m. balandžio-gegužės mėn. Panevėžio ir Miežiškių vls. iš buvusių Beržo kuopos partizanų buvo sudaryta nauja iki 40-50 partizanų kuopa, vadovaujama V.Rukuižos-Lampeo (Barzdos) ir jo pavaduotojo Stasio Šeibuko-Tėvo(760,42; 935,146,201). Ją sudarė 3 partizanų grupės (skyriai): V.Šeibuko-Baritono, pačio Lampeo (apie 19-20 partizanų) ir Pupų Dėdės(sl.). Vasario viduryje žuvo V.Šeibukas-Baritonas(935,179).

Raguvos miške 1945 m. vasarą-rudenį veikė desantininko Broniaus Urbono-Viesulo būrys iš 40 žmonių(760,42). Vadas žuvo 1946 m. sausio 10 d.(119).

1945 m. Surdegio, Raguvelės, Raguvos apylinkėse, apie Miežiškius veikė Antano Vaičikonio (Vaičekausko, Vaičiulionio)-Šermukšnio būrys(431,44). 1946 m. pagal įsakymą Kazys Riauba-Kazokas, skiriamas Krikštaponio rinktinės 2-o rajono ūkio dalies viršininku(745,902).

Ltn.Vaclovo Juospaičio 15 partizanų būrys veikė Raguvos ir Taujėnų vls. 1946 m. sausio 5 d. žuvo V.Juospaitis ir 1-2 partizanai(651,212; 772,3).

Tėvo būrys (apie 50 partizanų) veikė Panevėžio vls. Barklainių, Uliūnų, Molainių, Naujamiesčio vls. Upytės pušyne, Vaišvilčių k., Ramygalos vls. Rimaišių k. apylinkėse; be kovinių operacijų, spausdino atsišaukimus ir juos platino ne tik savose apylinkėse, bet ir Panevėžyje(490,72). Rugsėjo pradžioje būrys laikėsi Raguvos miškuose, iš kur grįžo į Papartynės, vėliau į Papojaus mišką prie Barklainių k. Po rugsėjo 17 d. kautynių, kuomet žuvo 10-11 partizanų, tame tarpe ir mjr.P.Januškevičius-Tėvas, vadovavimą būriui perėmė Vytautas Žabas-Vanagas(193; 431,38-39; 490,74; 745,198). Daliai partizanų perėjus į kitus būrius ir po vėlesnių nuostolių, 1946 m. pradžioje apygardos vadovybės įsakymu išretėjusio Tėvo (Vanago) būrio likutis prijungtas prie prie 1-ojo Vėtros rajono(431,42; 490,74). Būrio vadu paskirtas Juozas Kučas-Finka(745,378).

1-ojo rajono vado K.Vazonio-Vėtros būrys 1945 m. rugpjūčio pabaigoje veikė Ramygalos vls.(526,23). Apie Ėriškius, Vadoklius, Ramygalą (Ramygalos ir Krekenavos vls.) Radikonį ir Rodų miškuose veikė "rūpužiokai" - Rūpužėno rinktinė, buvo išsklaidyta nedideliais būriais: K.Sniūtės-Savanorio, A.Krištonaičio-Dėdės, P.P.Pakščio-Cezario 10 partizanų ir S.Eidminavičiaus-Biedno Rupūžės 10 partizanų Ramygalos vls., A.Žygo-Aptiekoriaus 13 partizanų Naujamiesčio vls., A.Smetonos-Žygaudo 12 partizanų Vadoklių vls.(651,214; 460; 526,64).

1946 m. vasarį veikė psk.P.Kecoriaus-Fiurerio 23-30 partizanų (kitais duomenimis 38) Vadoklių vls.(468; 748; 653,493). Gegužės mėn. būryje buvo 24 partizanai(924,22).

Apie Naujamiestį ir Krekenavą tebeveikė Trimito būrys (35 partizanai), vadovaujamas I.Lukoševičiaus-Baublio ir jo pavaduotojo Vinco Grinkaus-Kariūno(431,41; 651,46).

Lukšio arba Varnakalnio būrys (dar vadintas Mučiūnų grupe) 1945 m. vasarą-1946 m.pavasariį veikė apie Krekenavą, pasiekdavo Upytę, Ėriškius, Krekenavos vls. Orelių, Grinkų, Margionių, Diablono ir kituose kaimuose, dažniausiai prisilaikydami Diablono miške tarp Mučiūnų ir Šambalionių k. 1945 m. pabaigoje nuo būrio atsiskyrė vadas Aušra(sl.) su 6 kovotojais veikti kituose daliniuose, o jo pareigas partizanų nutarimu perėmė Alfonsas Vaičiūnas-Parašiutas(431,41; 774,151-152).

II Briedžio (Kęstučio) rinktinę sudarė Ukmergės ir Kėdainių aps. veikė partizanai. Čia buvo dislokuotas Vaitelio štabas, ir iš čia buvo vadovaujama visos apygardos veiklai. Štabą ir apsaugos būrį sudarė 30-35 partizanai, veikė daugiausia Pagirių vls. Leliūnų, Žižmų, Paobelio k.(924,22). Apsaugos būriui, veikiančiam kartu kaip ir baudžiamasis, vadovavo J.Dambrauskas. Rinktinės veikimo teritorija apėmė Siesikų, Pagirių, Deltuvos ir Taujėnų vls., t.y. Ukmergės aps. dalį iki Ukmergės-Kauno plento. J.Survilos-Šarūno 20 partizanų būrys veikė Pagirių ir Siesikų vls. Meilūnų, Gružų, Šiliūnų ir kt., Taujėnų vls. Varžų, Šalną, Ringės, Surviliškio vls. Kalnaberžės k. apylinkėse.

Deltuvos, Veprių vls. partizanai atsidūrė ant pačios dviejų apygardų formavimosi ribos. 1945 m. gegužės pabaigoje-birželio mėn. rusų kariuomenės siautimas trumpam išblaškė Viliuku miško partizanus, tačiau po kiek laiko J.Belickas-Klevas iš vietinių vyrų sudarė atskirą būrį, o iš likusių susidarė dar keli: Vytauto Riklicko-Liošio 12 partizanų būrys bei Baravyko ir Kardžio (pastarieji du priklausė Didžiosios Kovos apygardai)(468).

Vasarą V.Riklicko-Liošio būrys praleido Vadoklių, Raguvos vls. miškuose ir tik

rudeniop sugrįžo atgal. Veprių vls. Rizgonių miške jie susitiko Baravyko iš Didžio-sios Kovos apygardos būriu, atnaujino ryšius su V.Vinckaus-Kardžio(468). Tačiau dėl okupantų siautimo partizanai išsisklaidė mažomis grupelėmis ir 1945-1946 m. žiemą praleido klajodami po įvairius Panevėžio bei Ukmergės aps. valsčius. Padėtis Viliuku miško apylinkėse nebuvo ypatingai gera, todėl 1946 m. balandžio mėn. atvykus apygardinio štabo nariui J.Dambrauskui Siesikų vls. Viliuku miške buvo sukurtas naujas partizanų būrys, vadovaujamas Benedikto Narkevičiaus-Algio, Beno, pavaldžiu J.Survilai-Šarūnui(748; 924,24). Algio būrys buvo suskirstytas į 3 skyrius ir veikė Viliuku, Voversos miškuose, Siesikų, Panoterių ir Deltuvos vls.(924,25).

J.Požėčkos (Požėčko)-Tėvo 7 partizanų būrys 1945-1946 m. pavasarį veikė Deltuvos, Siesikų vls. Girelės ir Pociūnų miškuose(924,44). V.Jako 18-20 partizanų būrys - Pagirių-Siesikų vls. Gumbių, Margių, Vaiškonių k.(924,21; 246,345; 208,350).

1945 m. birželio pradžioje Henrikas Šembergas perėmė vadovavimą žuvusio gegužės pabaigoje kpt.Gusto būrio likučiams ir suformavo naują(685,14). Jį sudarė 20 partizanų (rugpjūčio 20 d. duomenimis), veikusių Kėdainių vls. Lančiūnavos miške, Užvalkių, Vidulaukių, Rudžių, Pliupų k. apylinkėse(600,57).

V.Keliausko ir jo pavaduotojo Peškevičiaus iki 25 žmonių grupė veikė Šėtos vls. Kačnių, Taujėnų, Žeimelių, Pručų, Pauliukų, Juškonio, Pagirio vls. Bebrikių, Lieliūnų ir kitų kaimų apylinkėse(600,52; 683,5). Partizanai buvo gerai ginkluoti: 4 kulkosvaidžiais, 22 automatais ir kt., ir birželio mėn. minimi kaip Vaitelio junginio dalis.

1945 m. vasarą Šėtos ir Kėdainių vls. nuo Žeimių į Šėtos pusę veikė S.Kiuberio-Tigro būrys. Rudenį būrį sudarė apie 15 partizanų(675,145). Iki 1945 m. spalio pabaigos Žeimių stoties rajone minimas ne mažiau 25 partizanų A.Vaičiūno-Dramblio būrys(208,353). Vasarą žuvus Vaičiūnui, vadovybę perėmė Mykolas Šemėžys-Aras, veikęs Pagirių vls., Girelės, Lėno miške, Gudelių k.(924,44,136; 208,348). Šėtos, Kėdainių, Žeimių vls. veikė A.Jukštos iki 30 partizanų būrys(924,22). Kėdainių, Josvainių, Surviliškio vls. veikė B.Karbočiaus-Bitutės būrys, 1946 m. gegužės mėn. turėjęs apie 12 partizanų(653,527; 924,22).

Apie Traupį, Taujėnus, Šilus, Levaniškį veikė A.Žilio-Žaibo ir jo pavaduotojo A.Juzukėno-Liūto būrys(431,45; 745,77). Jis buvo suskirstytas į skyrius po 13 vyrų, vadovaujamus Stasio Riaubos-Vėjelio (žuvęs 1945 m.), Jono Jozėno-Jupite-rio(745,91).

1945 m. Taujėnų-Kavarsko vls. veikė Felikso Katlerio-Perkūno 15 partizanų ir Balelių būrys iš 11 vyrų, vadovaujamų Juozo Vildžiūno-Aro(745,94). Taujėnų vls. Punių, Jūsiškių II, Pramislavos k., Deltuvos vls. veikė Juozo Sauliūno-Saturno 15 partizanų būrys, kurio vadovavimą po 1946 m. sausio 12 d. vado žūties, perėmė A.Juzukėnas-Liūtas(745,93; 924,22).

A.Jagėlos-Ažuolo būrys veikė Repšėnų miške už Traupio, Alukėnų, Repšėnų, Surdaugių, Papartynės ir kitų kaimų apylinkėse(745,92,95). Būrio branduolį sudarė apie 15 partizanų, nors dažniausiai veikė kartu su B.Sudeikio-Čigono 13-15 partizanų, ateidavo troškūniečių. Kurį laiką Repšėnų būrys galėjo būti laikomas Žaibo padaliniu, kaip ir P.Brigadsko-Atilos 12 partizanų padalinys, veikęs Punių, Garbėnų miškuose(745,101).

Šių vietovių partizanai irgi nukentėjo 1945 m. vasarą: vien iš B.Sudeikio būrio žuvo 6 ir suimti 3 partizanai, 7 registravosi(208,349; 745,179). 1946 m. sausio mėn.

A.Jogėlos-Ažuolo būrys (22 partizanai) susijungė su P.Samėno būriu (16 partizanų), veikusių tarp Kavarsko ir Dabužių. Šie daliniai, matyt, ir sudarė nuo 1945 m. pabaigos Šarūno rinktinės Traupio ir Kavarsko būrius.

Pagal prisiminimus 1945 m. birželio mėn. Troškūnų miškuose buvo įsteigta nauja Šarūno partizanų rinktinė, kada dideliame partizanų (apie 400 vyrų) susirinkime buvo išrinktas rinktinės vadas lttn.A.Slučka-Šarūnas(146). Tačiau tikrovėje tai buvo kuopos ar bataliono lygio junginys, tik metų pabaigoje tapęs rinktine, nieko bendro neturėjusi su V.Mikulėno-Lubino Biliakiemio štabu. Apygardinis pavaldumas šiuo atveju priklausė nuo ryšių su vienu ar kitu centru: nors S.Slučka-Bistrūnas palaikė ryšius su Vilniumi, tačiau dokumentuose minima, kad Troškūnų būrys 1945 m. gruodžio mėn. priklauso LLA Kauno apygardos rinktinei. Junginį sudarė 6 būriai: Anykščių, Troškūnų, Kavarsko, Traupio, Viešintų ir Šimonių(127; 672,12). Veikimo teritorija - Utenos, Panevėžio ir Ukmergės aps. sandūroje esantys valsčiai, iki Šventosios upės, kuri kaip skiriamoji riba nusistovėjo tik nuo 1946 m.

Anykščių arba Tigro būryje birželio-liepos mėn. buvo 34-35 partizanai, vadovaujami Jurgio Urbono-Lakštučio ir jo pavadootojo Sadausko-Skaistučio(672,12-13). Vienam iš skyrių (7-10 partizanų) vadovavo Juozas Ališauskas-Beržas(672,25,49). Liepos mėn. po kautynių Stakių miške, būrys buvo išsklaidytas, vadas pasitraukė pas A.Slučką į Troškūnų vls., vėliau veikė prie Rubikių ežero(672,25). Už Šventosios upės kilpoje likę partizanai, netekę ryšio būrio vadovybe ir ėmė orientuotis į naują centrą, o 1945 m. pabaigoje-1946 m. pradžioje galutinai perėjo į Vytauto apygardą, 1-ą Liūto rinktinę kaip Algimanto kuopa.

J.Urbono-Lakštučio pasitraukimas pas A.Slučką, galėjo paskatinti pastarąjį imtis aukštesnio lygio centralizacijos veiksmų. Šarūnas buvo sudėtingoje padėtyje: jam pavaldūs partizanai veikė trijų apskričių sandūroje, ant dviejų LLA apygardų (Vilniaus ir Panevėžio) ribos, beto, 1945 m. pabaigoje-1946 m. pradžioje, matyt, užmegzti ryšiai su Kauno Algimanto apygardos organizatoriais (per V.Juozoką-Petrąitį arba tiesiogiai). 1945 m. pabaigoje rinktinėje buvo 80 (kitais duomenimis 125-130) partizanų. Tačiau Panevėžio LLA štabo, rokiškėnų gediminaičių destruktija 1945 m. pabaigoje, o Vytauto apygardos centro sustiprėjimas bei veikla 1946 m. pavasarį sąlygojo, kad Šarūniečiai įsijungtų į šios apygardos sudėtį ir A.Slučka-Šarūnas imtųsi rinktinės organizatoriaus vaidmens. 1946 m. turime dokumentinį patvirtinimą apie Šarūno rinktinės priklausomybę 3-ai Vytauto apygardai ir jos sandarą iš dviejų kuopų (1-os Gražinos ir 2-os Algirdo)(898,106).

Kita vertus, Šarūno junginio (rinktinės) štabas buvo sudarytas jau 1945 m. vasarą. Jį sudarė A.Slučka-Šarūnas, vado padėjėjas lttn.V.Girdėnas-Lakūnas, Vacys ir adjutantas J.Stanevičius-Dėdė Vaitkus; spalio mėn. vado padėjėju propagandos klausimais paskirtas J.Urbonas-Lakštutis, štabo raštvedybai tvarkyti liko lttn.V.Girdėnas, o nauju adjutantu paskirtas psk.A.Paplavas-Ažuolas. Štabo bunkeris buvo įrengtas netoli Andrioniškio Butišio k.(431,24-25).

Troškūnų Partizanų būrys, vadovaujamas J.Stanevičiaus-Dėdės (Vaitkaus) veikė Troškūnų vls. Vašuokėnų, Naujasėdžių ir Aleksandruvkos miškuose, Vašuokėnų, Vaidlonių ir kt. kaimų apylinkėse(693,2-3). Būrys palaikė ryšius su kaimyniniu Surdegio partizanų daliniu, vadovaujamu Žaibučio (Panevėžio LLA). Troškūniečių būrys kartu buvo ir vadovybės apsaugos bei ypatingasis dalinys, rinktinės štabas nuo 1946 m.

pavasario laikėsi kartu Vašuokėnų miške. Tuo metu J.Stanevičius-Vaitkus buvo paskirtas ir 1-os Gražinos kuopos vadu.

Apie Troškūnus veikęs P.Mameniškio-Girėno 20 partizanų būrys iširo dar 1945 m. birželio mėn., kada vadas prie Dabužių k. (Kavarsko vls.) buvo rimtai sužeistas ir nebegalėjo toliau vadovauti(934,5). Prie jo liko tik 2 partizanai, o likusieji perėjo į Barzdos ir kitus būrius(934,5).

Į Gražinos kuopos sudėtį įėjo S.Jočio-Barzdos 20 partizanų būrys, veikęs Troškūnų vls. Melaikiškių/Milaikiškių, Vaidlonių, Nakonių k. ir Raguvos vls. Juostininkų k.(898,82). 1945 m. liepos mėn. po kautynių būrys buvo išskirstytas skyriais: Albino Milčiuko-Tigro (4 partizanai), Broniaus Dailidėno-Meškino (5 partizanai) ir Juozo Jočio-Uosio (11 partizanų, tarp Troškūnų ir Juostininkų k.). Iki 1946 m. vasario mėn. būrio 12 partizanų laikėsi bunkeryje Juostininkų miške(934,5).

Albino Kubiliaus-Rūgštymo būrys veikė tarp Troškūnų ir Anykščių, Traidenio būrys, vadovaujamas Stasio Slučkos-Bistrūno, - Troškūnų apylinkėse, Juozo Valonio-Merkio tarp Surdegio ir Troškūnų,

Viešintų, vėliau Jauniaus apie 30 partizanų būriui vadovavo Juozas Karvelis-Šernas iš Šilagaliu k. ir pavaduotojas Lazdynas(sl.)(898,107,187). Partizanai veikė Šimonių girioje, Sedeikių, Žiobiškio, Šilagaliu k. ir Viešintų apylinkėse(898,82,110). Petras Indriūnas-Vėbras vadovavo apie 30 partizanų Šimonių būriui, Šimonių vls. Pelyšių, Kiderių k.; 1946 m. pavasarį Vėbras žuvo(745,323,342). A.Starkaus-Blindos vadovaujamas dalinys, veikęs Šimonių girioje, nueidavo iki Palėvenytės, Puponių, Rokiškio apylinkių, pasiekdavo Viešintas, Starkonių ežerą, iki Troškūnų, Juodpėnų, Salų(431,22). Iš kai kurių užuominų galima spręsti, kad A.Starkus-Blinda, kurį laiką veikė Gedimino rinktinėje, tačiau 1946 m. pavasarį tampa 2-os Algirdo kuopos vadu(898,106). Kuopai priklausė Jauniaus, Herkaus, Vytenio būriai. Herkaus būrys buvo vadovaujamas Jono Baltakio-Vilko, veikusio tarp Andrioniškio ir Miteirių, Zabelynių k., Kupiškio vls.(898,82,106). Vytenio būriui vadovavo Vytautas Greičiūnas-Daktaras(898,107,109).

VAKARŲ LIETUVOS PASIPRIEŠINIMO ORGANIZACIJA

LLA ŠIAULIŲ APYGARDA IR ŽEMAIČIŲ LEGIONAS

1945 m. vasara žemaičiams nebuvo sėkminga organizaciniu požiūriu. Gegužės pabaigoje-birželio pradžioje Šiaulių apygardos štabą sudarė jo viršininkas (faktiškai atlikęs ir vado pareigas) J.Skačkauskas, pavaduotojas Zigmas Mačiulis, žvalgybos skyriaus viršininkas V.Mačiulskis, propagandos ir agitacijos - Adolfas Zablotskis, ryšių - Bronius Pukaitis, organizacinio - Stasys Saulius, spaustuvės laikytojas Jonas Kriaučiūnas-Lopas, medicinos tiekimo viršininkė L.Mikulskaitė-Rūta ir Žemaitijos organizacijos vadovas J.Dūda(389,174; 663,127-128).

Jau birželio pradžioje buvo suimtas V.Mačiulskis(163,64). 15 d. Šiaulių NKVD sulaikė ir J.Skačkauską, bet jis, pasinaudojęs sargybos silpnumu pabėgo iš NKVD pastato ir nuo to laiko partizanavo iki liepos 23 d., kuomet buvo suimtas Stačiūnuose pas giminaičius(411,134). Šiaulių aps. jis tiesiogiai vadovavo 12 partizanų grupių ir būrių iki 300 partizanų(411,134). Birželio 30 d. NKGB įskaitoje buvo 21 būrys (aktyvesnių būrių vadai - Gandras, Hetmanas, Ožys, Vadas, Ketmanis) su 674 asmenimis, taip pat išaiškinta iki 100 asmenų pagrindžio bei jaunimo pagrindinė organizacija Joniškio gimnazijoje "Jaunimo sąjunga" (35-40 narių), vadovaujama apygardos štabo nario mokytojo J.Kriaučiūno-Lopo(411,102-103,113).

1945 m. vasarą galutinai nutrūkus ryšiams su Saturno apygardos štabu, atskirų padalinių žlugimas ir išsiformavimas sukėlė rimtą grėsmę būti iššifruotiems toliau kovojantiems partizanų junginiams. Kad išvengtų žūties veikiančių dalinių vadai ėmėsi iniciatyvos sujungti likusias jėgas, įvesti griežtą drausmę ir persiformuoti. Rugpjūčio 22 d. įsakymu Nr.1 buvęs Šermukšnio dalinio vadas pradėjo formuoti LLA rinktinę Vytis, pasiimdamas ir jos vado pareigas sl.Jaunius(535,71).

Performavimas buvo vykdomas Šiaulių apygardos vadovybės vardu, t.y. dalinių vadų raportai buvo rašomi apygardos vado vardu. Visiškai išsiformavo (dėl savivaliavimo, nesugyvenimo ir nesusipratimų), paleidžiant asmens sudėtį, Skroblo dalinys, vadovaujamas Rimučio(sl.)(535,75). Tačiau Guobos dalinio, vadovaujamo Pusenio(sl.), persiformavimas tebuvo formalus - visi partizanai išliko, išsaugojo ginklus ir veikė tame pat rajone(535,75).

Šiaulių apygardos vadovybei pasitraukus iš miesto, didesnė atsakomybė užgulė ant Žemaičių Legiono vadovybės pečių. Nors iš tikro ir šio junginio vadovybė dėl areštų ir rusų siautėjimo buvo ganėtinai pakrikusi bei išsklaidyta. Palaikyti tarpusavio ryšius bei pagrindinį veikimą dar buvo įmanoma, tačiau užtikrinti karinį vadovavimą apie 500 partizanų, veikusiems Žemaičių Legione greitai nebeliko kam(28,124). Nebuvo ryšių nei iš Kazlų Rūdos (Pietų Lietuvos), nei iš Radviliškio pusės(664,42).

Platelių miške dislokuoto štabo apsaugos būrio sudėtis nebuvo pastovi ir kasdien kito (10-40 partizanų)(664,41). Platelių miškus apgyvenant rusų kariuomenei, birželio-liepos mėn. pradžioje prasidėjo šio partizanų junginio išsiformavimo procesas:

kai kas registravosi NKVD skyriuose, dalis išėjo arčiau gimtinių, dalis stengėsi pereiti į pagrindinį veikimą persikeldami į buvusį Klaipėdos kraštą ar didžiuosius miestus, įsidarbindami mokytojais.

Žvalgybos skyriaus viršininkas A.Šertvytis-Algis (Stumbras) buvo rimtai sužeistas ir dar nuo pavasario slapstėsi kartu su A.Každailiu-Klevu Alsėdžių vls. Ženių k.(6,117). Birželio 4-5 d. grupei partizanų persikeliant į Paburgės ežero pelkes, buvo sužeisti A.Každailis-Klevas ir H.Petkevičius-Staigvila, kuris, beto, pakliuvo į nelaisvę(787,297). Liepos pradžioje OS vadas Š.Jazdauskas-Nurmis (Šaris, Vadas) perėjo gyventi legaliai, dirbdamas Lieplaukėje zakristijonu, kartu su juo iš būrio išvyko J.Zakaras-Viršaitis (pradžioje į kpt.KJuozaičio-Račkausko būrį, o rugpjūčio mėn. - į Vilnių) ir štabo adjutantas Stepas Grybauskas-Sekretorius(396,140). Partizanams vadovauti Platelių miške liko A.Švažas-Vilius ir jo pavaduotojas Briedis(sl.); šiems rudeni išėjus, grupės vadu Papartinės miške (Sedos vls.) liko Zenonas Rombergas-Zero(396,138-139; 664,25).

Birželio pradžioje grįžę ryšininkai H.Petkevičius-Staigvila, Baibauskas ir kt., pranešė, kad štabui kaip karinis specialistas vadovauti sutiko kpt.K.Juozaitis-Račkauskas, nusprendęs su savo grupe įsijungti į LLA Žemaičių Legiono sudėtį(6,117). Faktiškai tai buvo "katės pirkimas maiše", nes ne visi štabo nariai apie tai buvo informuoti, o liepos mėn. partizanai iš Platelių miško jau ėmė skirstytis. Tik liepos pabaigoje-rugpjūčio pradžioje Š.Jazdauskas-Nurmis nuvyko pas kpt.K.Juozaitį, bet susidarė ne kokių išpūdį: vadas nedrausmingas, iš visos grupės partizanų ir štabo tebuvo likę 7 vyrai(6,118). Tačiau iš pastarojo buvo sužinota, kad miške Plungės vls. yra iš Kuršo pasitraukę du karininkai - mjr.Jonas Semaška-Liepa ir kpt.Stepas Januševičius (Januškevičius, Jonušas), kurie norėtų sudaryti Telšių aps. partizanų štabą(6,118,123).

Rugpjūčio mėn. Š.Jazdauskas-Nurmis susitiko su mjr.J.Semaška-Liepa ir aptarė Žemaičių Legiono štabo organizavimo galimybes(6,118). Nors formaliai štabas veikė ir iki rugsėjo mėn. tokia sudėtimi: operatyvinis skyrius - viršininkas kpt.KJuozaitis-Noraitis (Račkauskas), žvalgybos - J.Zakaras-Viršaitis, kontržvalgybos - Juozas Gubista-Šalna, organizacinis - Š.Jazdauskas-Nurmis, ryšių - Algis(sl.)(414,60). Propagandos skyriaus viršininko pareigas atliko Telšių jaunimo kuopos vadas Z.Daulenskis-Sidabro Kulka(546,176).

Naujas Žemaičių Legiono štabas pradžioje nebuvo suformuotas dėl nesutarimų tarp K.Juozaičio, J.Semaškos ir S.Januškevičiaus(722,353). Tuomet Š.Jazdauskas-Nurmis suvedė mjr.J.Semašką su Fortunatu Ašokliu-Pelėda ir Vytautu Ruzgiu-Pruteniu, palaikiusiais ryšius su Varnių vyrais(722,353). Rugsėjo pabaigoje partizanų vadų pasitarimo metu miško stovykloje 3 km nuo Varnių, LLA Žemaičių Legiono vadu buvo išrinktas mjr.J.Semaška-Liepa(6,123; 11,109; 290,3). Pasitarime ir rinkimuose dalyvavo trys būrių vadai (S.Beniulis-Senelis, V.Montvydas-Lapė), Š.Jazdauskas-Nurmis, F.Ašoklis-Pelėda, V.Ruzgys-Prutenis, Z.Daulenskis-Sidabro Kulka(518).

Oficialiai savo pareigas naujasis vadas pradėjo eiti spalio 5 d., išleisdamas tuo reikalu Žemaičių Legionui įsakymą Nr. 1(474,90). Šiuo įsakymu buvo paskirta nauja Žemaičių Legiono štabo sudėtis: štabo viršininku - F.Ašoklis-Pelėda, jo pavaduotojais propagandai bei informacijai - Š.Jazdauskas-Nurmis ir žvalgybai, ryšiams bei aprūpinimui - V.Ruzgys-Prutenis, o taip pat atlikti kiti kadriniai, organizaciniai bei

struktūriniai junginio pertvarkymai(474,91). Nesutarus dėl štabo dislokacijos vietos, spalio 18 d. įsakymu iš štabo pareigūnų buvo atleistas Š.Jazdauskas-Nurmis, žvalgybą ir aprūpinimą pavedant F.Ašokliui-Pelėdai(474,94; 6,118); žinių, propagandos ir informacijos viršininku paskirtas V.Ruzgys-Prutenis Paulius, o jo pavaduotoju bei archyvo tvarkytoju Sedleckis-Barzdočius Juozas (Barzdyla)(474,94).

Naujoji vadovybė numatė savo tiek partizaninę (organizuojant LLA rinktines ir kuopas), tiek pagrindinę (steigiant Tėvynės Gelbėjimosi Sąjungos periferines organizacijas) veiklą išplėsti devyniose Žemaitijos ir buvusio Klaipėdos krašto apskrityse: Telšių, Mažeikių, Raseinių, Tauragės, Kretingos, Klaipėdos, Šilutės, Pagėgių ir vakarinėje Šiaulių aps. dalyje. Naujasis mjr.J.Semaškos-Liepos veiklos planas numatė visuotinį Žemaitijos Pasipriešinimo sutvarkymą, neaplenkiant nei vienos vietovės, nei vienos veikimo srities, nors esamu momentu į Žemaičių Legioną buvo įsijungusios tik trys rinktinės - Vaidoto, Šatrijos ir Margio (Vakarinės Šiaulių aps. dalies)(474,90).

Iš rinkimų fakto bei mjr.J.Semaškos-Liepos pirmųjų įsakymų atrodytų, kad viskas buvo tarsi kuriama iš naujo, tačiau iš tikro esminių pakeitimų Pasipriešinimo organizacijoje nebuvo padaryta ir net grįžtama prie senosios LLA struktūros (didžiosios LLA apygardos idėjos realizavimo). Naujasis vadas labai pragmatiškai ir išvalgiai pasirinko tinkamiausią elgesio taktiką - vietoje to, kad ieškotų išsibarsčiusių po visą kraštą vadovybės narių ir užsikrautų neveiksmingą smulkaus ryšininko našta, vienu ypu suformavo naują vadovybę suvienodintai ir apibrėžtai geografiškai struktūrai; smulkesnių dalinių sutvarkymas jau buvo rinktinių vadų kompetencijoje. Įvertinant 1945 m. pabaigoje-1946 m. pradžioje sustiprėjusias centralizacijos tendencijas, toks veikimas davė neblogų rezultatų: 1946 m. pavasariui buvo suformuoti štabai jau šešioms - Šilutės, Mažeikių (1945 m. spalio pabaigoje), Klaipėdos, Kretingos (1945 m. lapkričio vidury), Telšių ir Tauragės-apskritims(412,65). Nuo 1945 m. spalio-lapkričio mėn. Žemaičių Legiono štabas palaikė ryšius su Panevėžiu, Kaišiadorimis ir Vilniumi(396,181).

Po vadovybės rinkimų Legiono štabas nuo spalio pradžios dirbo netoli Telšių Raičių k. pas Leonorą Vasiliauskaitę įrengtame bunkeryje Telšių(518; 742,154). Lapkričio mėn. štabas pakeitė vadavietę ir perėjo į Laumių k. Sedos vls.; greta slapstėsi ir toliau gydėsi iš Telšių ligoninės pasitraukęs A.Šertvytis-Stumbras(518; 742,154). Dėl asmens savybių iš štabo narių įsakymų Nr.2 buvo išbrauktas Sedleckis-Barzda(742,154). Per žiemą štabas laikėsi Varnių vls. V.Montvydo-Žemaičio būryje(474,106). Vasario pabaigoje mjr.J.Semaška-Liepa apsilankė Kardų rinktinėje, kur Kretingos vls. Tūbausių mstl. pas kleboną Petrą Jasą buvo surengtas pastarimas partizaninio veikimo klausimais(4,149,152). Iš čia vadas su savo ryšininke Brone Stasiūniene-Ona grįžo į Telšius, kur 1946 m. kovo 5-6 d. atvykęs ryšininkas Zigmas pranešė apie LTT vadovo kpt.Jono Noreikos-Vėtros kvietimą pasitarimui(6,130).

Kovo 15 d. Vilniuje mjr.J.Semaškai-Liepai susitikus su LTT vadovu J.Noreika-gen.Vėtra, buvo susitarta dėl bendros organizacijos, ir kad LLA Žemaičių Legionas bus reorganizuotas į Lietuvos Ginkluotųjų pajėgų Šiaulių apygardą(6,131). Kovo 17 d. buvo gauti oficialūs tuo reikalui LGP vyriausiosios vadovybės įsakymai Nr.3 ir 4, tačiau neaišku iš ko, nes LTT grupė jau buvo suimta(6,131).

Neturint pakankamai štabo žmonių, mjr.J.Semaška-Liepa ir F.Ašoklis-Pelėda re-

oorganizaciją nusprendė pradėti nuo apačios: veikiančių rinktinių štabus performuoti į LGP karinių rajonų (1-3 apskritys) štabus, ir iš jų parinkti kandidatūras apygardiniam štabui(6,132). Buvo numatyta sudaryti 8 rinktines (karinius rajonus), iš esmės paliekant egzistuojančią padėtį, tik Klaipėdos ir Kretingos aps. buvo sujungiamos į vieną rajoną, tas pat atliekama su Šilutės, Pagėgių ir Tauragės aps.(6,132). Ryšiai su trijų rinktinių - Šiaulių, Joniškio ir Raseinių štabais turėjo būti perimti iš LGP centro(6,132). F.Ašokliui-Pelėdai buvo pavesta sukurti LTT periferinį padalinį Šiaulių apygardos ribose(6,132).

Taip buvo atkurta viena iš didžiųjų LLA apygardų, atitinkanti vėlesnį organizacinį darinį - sritį. Palyginus su Rytų Lietuvos partizanais, kurių didžiosios LLA apygardos pradžioje suskilo į mažesnes ir vėl iš naujo jungėsi į platesnį darinį, Vakarų Lietuvos partizanai stengėsi išlaikyti pradinę organizacinę struktūrą, ją tobulinant.

Kita vertus, nepaisant žemaitiško užsispyrimo ir stiprios LLA tradicijos, partizaninės kovos praktika bei geografinės Vakarų Lietuvos ypatybės anksčiau ar vėliau turėjo privesti prie mažesnių apygardų sukūrimo, tuo palengvinant vadovavimą vietos partizanų daliniams bei ryšius, sritinei vadovybei paliekant bendrojo pobūdžio vadovybės funkcijas. Nepaisant išaugusio kovinio pajėgumo, organizuotumo, bendros visai Lietuvai idėjos brandinimo bei pastangų jos realizavimui, Žemaičių Legiono apimamoje erdvėje dar ne visose apskrityse veikė vienodo pajėgumo kovos daliniai ir ne su visais vienodai buvo pakankamai tamprūs ryšiai arba tie daliniai dar nepripažino apygardinio štabo autoriteto.

Stiprėjimo procesus trumpam pristabdė 1946 m. balandžio mėn. Žemaičių Legiono vadovybę nusiaubę areštai-buvo suimti 32 vadai, ryšininkai. Prasidėję Vilniuje ir Mažeikių aps. jie persimetė ir į kitas Žemaitijos apskritis. Balandžio 5 d. buvo suimtas A.Šertvytis-Stumbras, 14 d. - mjr.J.Semaška-Liepa, o taip pat V.Kučinskas-Ipras, Telšių aps. štabo viršininkas Julius Klisevičius-Kurapka, Šilutės aps. štabo viršininkas lttn.Jonas Sakalauskas-Kipras(290,3; 412,24,63-64). Palyginus su 1945 m., kuomet toks koncentruotas priešo smūgis vadovybei būtų reikšęs visos organizacijos žlugimą, 1946 m. pavasarį idėtos organizavimosi, vienijimosi ir centralizacijos pastangos davė savo rezultatus. Organizacijos nepavyko sugriauti ir tolesnė partizanų vadovybės veikla buvo tęsiama toliau jau ne nuo nulinės padėties.

Vadovavimą Žemaičių Legionui tuoj pat perėmė F.Ašoklis-Vilkas Jonas (Pelėda), naujuoju štabo viršininku paskirtas V.Ruzgys-Margis (Prutenis), operatyvinio skyriaus - mjr.Algirdas Vanagas(sl.), organizacinio ir administracijos - Petras Jau-nutis(sl.), žvalgybos ir ryšių - Jonas Perkūnas(sl-), informacijos ir propagandos - B.Stasiūnienė-Vyšnia (Ona), ūkio - Algimantas(sl.)(644,358; 679,318). Buvo pakeistas ir organizacijos pavadinimas - pradžioje į LLA Šiaulių apygardos, o balandžio 24 d. Vyr.LLA vado įsakymu Nr.36 į Žemaičių apygardą(290,3,17; 679,318). Tai buvo atlikta tik konspiracijos sumetimais (po areštų, o taip pat į priešo rankas pakliuvus nespėtai išplatinti spaudos siuntai), nes partizanams buvo įsakyta stropiai vykdyti visus ankstyvesnius Žemaičių Legiono ir rinktinių štabų įsakymus bei instrukcijas(290,16).

Tačiau formali deklaracija, kad "nuo balandžio 17 d. LLA Žemaičių legijonas įjungtas į bendrą LLA sudėtį", skelbiant įsakymą "Vyr.LLA vado" vardu(679,318) šiek tiek komplikavo tolesnes žemaičių tikrosios centralizacijos iniciatyvas (teigiant

Vyr.vadovybės buvimą, nebetenka prasmės jos kūrimas). F.Ašoklio, V.Ruzgio ir kitų vadovaujančių legionierių sampratoje "bendroji LLA sudėtis" neabejotinai buvo siejama su visos Lietuvos visuotine Pasipriešinimo organizacija, kuri dėl visiškai suprantamų priežasčių jau nebegalėjo naudotis LGP vardu. Ankstesnieji LGP vadovybės nurodymai bei susitarimai su ja nebuvo atmesti - veikimas bendroje Lietuvos Pasipriešinimo organizacijoje buvo de facto. Šiuo atveju F.Ašoklis ir jo bendražygiai pasirinko labiau dienos problemas, siekdami išsaugoti bei suvienodinti pačią žemaičių organizaciją, o visuotinumą problemas palikdami vėlesniam laikui.

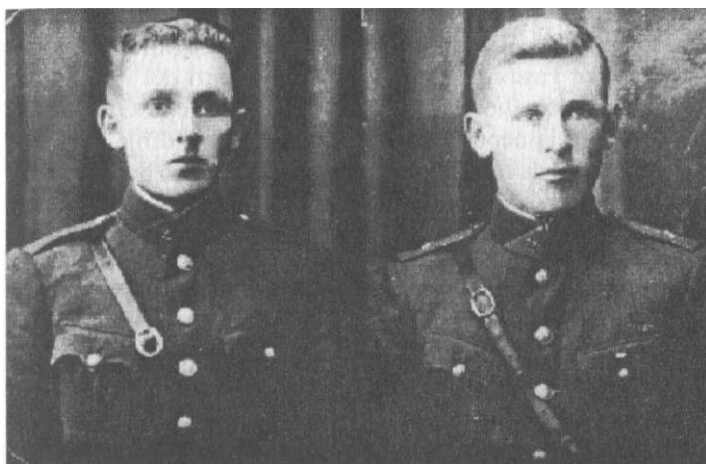
Pagal įsakymą Nr.36 Žemaičių apygarda apėmė Telšių, Mažeikių, Kretingos, Tauragės, Pagėgių, Šilutės, Klaipėdos, Raseinių, Šiaulių ir Joniškio aps.(679,318). Visi veikiančių rinktinių štabai turėjo būti sutvarkyti apygardos štabo pavyzdžiu, nurodyta pradėti kurti atsarginius ryšių tinklus, o svarbiausia patvirtintas automatiškas pareigų perėmimas, nelaukiant atskiro nurodymo (rinktinės vado pareigas žūties ar suėmimo atveju perima štabo viršininkas, kuopos vado - pavaduotojas)(679,318-319). Pats apygardos štabas 1946 m. gegužės mėn. persikėlė dirbti pas Žvaginį į Kretingos vls. Tūbausių k.(679,316; 706,89).

LLA ŽEMAIČIŲ LEGIONO RINKTINĖS

LLA Žemaičių Legionas praktiškai per visą laiką, nepaisant vadovybės struktūrinių pertvarkymų, veikė palyginti pastovioje ir kompaktiškoje erdvėje - Kretingos, Telšių, Mažeikių ir dalyje Šiaulių aps., kur 1946 m. pavasariui buvo iki 2000 partizanų(663,145).

Telšių aps. veikė dvi rinktinės - Vaidoto ir Šatrijos, bendras apskrities slapyvardis nuo spalio 5 d. buvo Vaidoto. Vaidoto rinktinę sudarė Telšių miestas, Nevarėnų vls., Plungės miestas ir vls. (Pukų), Alsėdžių vls. (Alkų) rajonai(474,91). Šatrijos rinktinę sudarė Varnių vls. (Virpu), Rietavo vls. (Riešutų), Tverų vls. (Tvirtovių), Kvėdarnos vls., Laukuvos vls. (Laukų), Kaltinėnų vls. (Kaltų), Šilalės vls. (Šilų), Užvenčio vls. (Ventos), Luokės vls. (Lokio), Žarėnų vls. (Žaibų) rajonai(474,91). Margio rinktinę sudarė Kuršėnų vls. (Kovų), Šaukėnų vls. (Šauklių), Kurtuvėnų vls. (Kurtų), Padubysio vls. (Patrankų), Tryškių vls. (Trauktukų), Gruzdžių vls., Papilės vls. (Pilių), Šakynos vls. (Šakių), Kruopių vls. (Kanapių) ir Žagarės vls. (Žabų) rajonai(474,91).

Vaidoto rinktinei laikinai vadovauti ir organizuoti 1945 m. spalio 5 d. buvo paskirtas Z.Daulenskis-Sidabro Kulka, kuris turėjo organizuoti ir atskirą kuopą Telšių mieste bei jai vadovauti(474,91). Taip pat jam buvo duoti nurodymai surasti tinkamą vado kandidatūrą Margio rinktinės vado postui ir kol kas laikinai apygardos vado vardu eiti ir šios rinktinės vado pareigas(474,91). Telšių mieste kuopa praktiškai veikė jau nuo birželio-liepos mėn. kaip jaunimo kuopa, per kurią LLA Žemaičių Legiono štabas palaikė ryšius su partizanų daliniais ir vystė propagandinę veiklą. Kuopa (iki 40 narių) buvo padalinta į tris būrius: 1-o ir kartu kuopos vadu buvo Z.Daulenskis-Sidabro Kulka, palaikęs ryšius su Klaipėda, Kretinga ir Mažeikiais, 2-o - Vaclovas Šilingas-Plienas - su Žarėnų vls. partizanais, ir 3-o - Antanas Gečius-Sidas - su Varnių vls.(546,173-176,178; 163,125). Rinktinei priklausė ir Telšių merginų Vaidilučių pagrindžio grupė(546,184).

Jonas Venslauskas-
Gritėnas ir Bene-
diktas Venslauskas
(žuvęs 1945 07 22
Virtukų mūšyje)

Antanas Balčiūnas-
Žygimantas

Juozas Kasperavičius

Antanas Seneckis-Žaibas

Jonas Starkus-Maželis

Kardo rinktinės partizanai

Lydzio rinktinės trečios kuopos štabas

Lapkričio 5 d. Z.Daulenskis-Sidabro Kulka buvo suimtas ir kurį laiką Vaidoto rinktinė veikė be vado, kol 1946 m. vasario 1 d. įsakymu vadovauti paskirtas Vincas Vaidotas(sl.)(6,125-126; 474,106).

Nevarėnų vls. Tučių miške veikusi A.Baltimo 15 žmonių grupė nuo birželio 26 iki rugpjūčio 8 d. legalizavosi visa, tame tarpe ir vadas(546,114). Užsiregistravusieji neigė palaikę bet kokius ryšius su gretimais daliniais ar centru(546,116).

Alkų (Alsėdžių vls.) rajonui nuo liepos mėn. vadovavo lt.n.Jankūnas ir 1946 m. sausio 1 d. turėjo iki 30 partizanų(546,137-138). Jis buvo suskirstytas į du būrius: Stanislovo Badaukio-Perkūno ir Jeronimo Arlausko(546,138).

Pukų (Plungės vls.) rajonas administruoti atiteko kpt.K.Juozaičiui-Noraičiui. Tarp Plungės ir Rietavo esančiame miške veikusiame jo junginyje liepos pradžioje liko apie 15-16 partizanų, o rugpjūčio pradžioje - tik 7(659,21,41; 546,207). Junginio pakrikimą sąlygojo ne tiek asmeninės vado savybės (kaip buvo manoma iki šiol), nes okupantų šnipų pranešimai jį apibūdina kaip autoritetingą, valingą, idėjinį, aktyvių veiksmų šalininką, bet prieš infiltraciją. Jau birželio 30 d. vidinis agentas Tkačuk(a.sl.) nužudė Tverų vls. Plauskinių ir Zorūbų k. apylinkėse veikusio kaimyninio partizanų būrio vadą Adomą Zubkų-Jurbarką, rugpjūčio pabaigoje buvo suimta 14 šio valsčiaus partizanų, o spalio 2 d. LLA organizatoriai J.Černiauskas ir J.Gailius, kurie dingę be žinios NKVD-NKGB labirintuose(546,132,140; 659,21). Laisvėje Tverų vls.liko veikti pavieniui tik 4 asmenys(659,132).

1945 m. rudenį prasidėjusi Žemaičių Legiono reorganizacija leido kpt.K.Juozaičiui Plungės vls. sutelkti iki 20 partizanų apsaugos būrį, tačiau dėl žūčių, areštų ir registracijos 1946 m. sausio 1 d. vėl beliko iki 10 vyrų(546,138; 663,148). Prie vado buvo infiltruotas NKGB 2 skyriaus agentas Jonynas(a.sl.) ir tai buvo ypač pavojinga, nes kpt.K.Juozaitis buvo numatytas Žemaičių Legiono vado pavaduotojo pareigoms(663,147).

Į Plungės rajono štabą įėjo vado pavaduotojas kariniams ir bendriems reikalams kpt.K.Antanavičius, kpt.Misiūnas, lt.n.Katelė, Apolinaras Jundula(663,148).

Šatrijos rinktinė buvo sudaryta 1945 m. rugpjūčio 1 d. Telšių rinktinės pagrindu. Rinktinei tiesiogiai vadovavo mjr.J.Semaška-Liepa(6,126). 1945 m. vasarą Varnių vls. partizanai V.Montvydas-Žemaitis (Lapė), S.Beniulis-Senelis ir Albertas Miku tavičius-Plunksna (Parkerinė Plunksna) veikė kartu su būriu iki 27 partizanų(546,172; 742,130). V.Montvydas-Žemaitis ir S.Beniulis-Senelis vasarą prisaikdino naujų partizanų ir sutvarkė juos į Verkių būrį, vadovaujamą L.Lukausko-Jurgino(529,321).

Rudenį Virpu kuopos Žemaičio būrys susidarė iš vieno miško partizanų būrio be dviejų būrių slapukų ir buvo pasirinktas Žemaičių Legiono štabo būriu, kuriame be Semaškos laikėsi ir V.Ruzgys-Prutenis, Š.Jazdauskas-Nurmis(474,106; 546,172). 1945-1946 m. žiemą partizanai praleido specialiuose bunkeriuose(529,321). 1946 m. vasario mėn. visa Virpu (Varnių) kuopa iš 60 partizanų išjungta iš rinktinės sudėties tiesioginei Legiono vado priklausomybei, vadu paskiriant S.Beniulį-Aušrą(474,106; 663,145). Balandžio mėn. S.Beniulis-Žara (Aušra, Senelis) perėmė Šatrijos rinktinės vado pareigas. Gegužės 29 d. Nevardėnų k. žuvo partizanų lt.n.A.Mikutavičius-Plunksna.

Žaibų rajonas apėmė Žarėnų vls. nuo Lauksodos iki Žlibinų apylinkių. Čia veikė Germonto ir Perkūno būriai po 25 partizanus: pirmam vadovavo Z.Tomkus-Traide-

nis (Šernas), antram - L.Lukauskas-Jurginas(546,171-172; 663,145). Pastarasis palaikė ryšius su Plungės LLA štabu, o 1945 m. rudenį veikė kartu su V.Montvydu-Žemaičiu(546,138,174). 1946 m. gegužės mėn. už tai, kad neužtikrino ryšių punkto darbo, buvo nuo pareigų nuimtas vieno skyriaus vadas Povilas Bagdonas-Atlantas; vietoje vadovauti paskirtas Kazys Bagdonas-Gluosnis, o pati partizanų grupelė pertvarkyta į Liepsnos(529,322). Z.Tomkui-Traideniui buvo priskirtas Tverų vls. - Tvirtovių rajonas ir nuo gruodžio mėn. jo būrys veikė smulkiomis grupelėmis po 5-6 partizanus trijų valsčių teritorijoje Medingėnų, Pronskų, Feliksavos ir kt. kaimuose(546,181,138).

Margio (Vakarinės Šiaulių aps.) arba Vytauto Didžiojo, Kuršėnų rinktinėje 1945 m. birželio mėn. buvo iki 200 partizanų, veikusių Kuršėnų, Šaukėnų, Užvenčio, Luokės vls. miškuose, tačiau vasaros pabaigoje dėl žuvimų ir legalizacijos šis skaičius sumažėjo, partizanai išsisklaidė smulkiomis grupėmis(588,134). Spalio mėn. Tigro būryje liko tik 5 partizanai, o ir patys broliai Chaleckiai nuo rugpjūčio mėn. sužeisti slapta gydėsi Kuršėnų vls. Švendrių k.(420,20; 588,139). Luokės vls. spalio mėn. agento Miškinio(a.sl.) išduoti buvo suimti 32 partizanai, daugiausia iš Gedimino būrio, tame tarpe ir pats vadas A.Spirgys-Lakštingala(546,138,143). Dėl to, kuriant naują Žemaičių Legiono štabą, ryšio su senąja vadovybe (tame tarpe rinktinės štabo viršininku S.Jarmala-Briedžiu, gyvenusiu legaliai) iš karto ir nebuvo užmegzta.

Ryšiai atkurti ir naujasis štabas buvo sudarytas tik 1946 m. pradžioje. Į Margio rinktinės vadovybę įėjo S.Jarmala-Barzda (Briedis), Jurgis Keras-Bijūnas, H.Chaleckis-Tadas, V.Chaleckis-Aitvaras, Klemanskis(775,20). Realiai Margio rinktinė apėmė tik kelis iš priskirtų valsčių: Kuršėnų, Tryškių, Papilės bei kai kuriuos formaliai nepriklausančius Luokės ir Užvenčio vls., kurių miškuose veikė V.Chalecko-Aitvaro, J.Kero-Bijūno, Juozo Einingio kuopos ar būriai(775,21). 1946 m. pavasarį Tryškių vls. veikė Kosto(sl.) 30 partizanų(663,145). Kituose valsčiuose padėtis buvo sudėtingesnė ta prasme, kad į rinktinės sudėtį jie buvo įtraukti vėliau ar išvis nepateko.

1945 m. vasarą Šiaulių aps. Padubysio vls. Dūkto miške veikiantis J.Beloglovo-Algio vadovaujamas Diemedžio dalinys išaugo į iki 50-60 vyrų būrį. Rudeniop, ruošiantis žiemoti (apie gruodžio mėn.), Algio dalinys, nusprendus patiems partizanams, susiskirstė į mažesnes grupes(732,268). Branduolys (8 partizanai), vadovaujamas paties Algio, liko veikti Dūkto miške, Padubysio (Bazilionių) ir Šiaulėnų vls.(291,54-55; 495,149; 679,74; 708,205).

Dominyko Kraujalio-Siaubo (Liutauro, Šturmo) būrys ėmė veikti Padubysio (Bazilionių), Kelmės ir Tytuvėnų vls. sankirtoje(679,74). Šie 12 partizanų iki 1946 m. pradžios dislokavosi Pakapės vls. Padvarninkų apylinkėse Daukūčio miške, bet po sausio 16 d. kautynių iš būrio liko tik du: vadas ir partizanas Merkys(sl.)(648,72). Vaikaičių būrys, vadovaujamas Antano Eivos-Arbūzo, slapstėsi Tyrulių pelkėse, bet 1946 m. sausio 15 d. Padubysio (Bazilionių) vls. prie Giedrių k. susprogdinus jų bunkerį, beveik visi partizanai žuvo(291,54-55; 495,149). Dar anksčiau - 1945 m. rugsėjo 24 d. prie Rėkyvos ežero žuvo 9 partizanai iš Stasio Levicko-Zigmo būrio, tarp jų pats vadas, L.Putramentas-Vėjas(495,149; 775,16,103). Pastarasis būrys 1945 m. vasarą veikė Pakapės, Rėkyvos apylinkėse, Šiaulėnų vls.(775,104,107).

Esamos partizanų pajėgos nepatvirtina to fakto, kad J.Beloglovas-Algis šiuo metu galėjo vadovauti kokiai tai rinktinei, ypač po 1946 m. pradžios nuostolių. Tačiau

Šiaulių (Stumbro) rinktinės likimo klausimas tebėra problematiškas, nes Algio dalinys nebuvo ir vien kuopos lygio. Per Algį ėjo joniškėčių ryšiai su raseiniškiais, jis palaikė ryšius su Žaliaja rinktine bei Šiaulių pagrindžiu, per jo tvarkingą dalinį galėjo vykti ir tolesni rinktinės pertvarkymai atliekami vadovybės vardu. Kaip tokią įtaką galima paminėti jau vėlesnį J.Beloglovo-Algio vadovaujamos Vytauto Didžiojo rinktinės pavadinimą (Jarmalos organizacija). 1946 m. gegužės mėn. nauju būrio (o gal Kurtuvėnų rajono) vadu buvo paskirtas Antanas Navickas-Vilkas(732,268). Jo būrys veikė Bazilionių ir Šiaulių vls. rajone, Bubių-Kurtuvėnų miškuose, prie Kurtuvėnų(495,149; 732,268).

Algio vadovybei priklausė ir Alberto Pumpučio-Galijoto būrys iš 7-8 partizanų, kilusių iš Radviliškio vls. Mankiškių, Liutkiškių ir kt. kaimų, o 1945 m. vasarą besibazavusių Tyrulių pelkėse(291,56). Visi būriai palaikė ryšius su Algium, vienas ryšių punktų buvo Einoraičių 1945 m. spalio mėn. minima Katkaus grupė Šiaulių vls. iš kurios metų pabaigoje 14 žuvo ir 19 žmonių suimta(663,139).

Šiaulių aps. Gruzdžių ir Skaistgirio vls. paribėje pelkėtame Tyrelio miško masyve buvo įrengtas Geležinio Vilko dalinio iki 30 partizanų bunkeris. Dalinys, vadovaujamas ltn.Sakalo(sl.), veikė Gruzdžių bei Joniškio aps. Skaistgirio ir Žagarės vls.(411,29). Per specialius ryšininkus 1945 m. lapkritį-gruodį palaikė ryšius su Šiaulių apygardos štabu Šiauliuose(411,30). Po 1946 m. sausio 21 d. vidinio agento bunkerio išdavystės, partizanai atsitraukė į Žagarės vls. miškus(411,29).

1945 m. birželio mėn. Kruopių vls. veikė apie 15 partizanų Birutės būrys, vadovaujamas Alekso Kundroto-Baltrėno-23, iš Gidaičių k. Gruzdžių vls.(529,62-63). Jis veikė Tyrelių miške, Raubaičių, Bučiūnų k.(934,133). Gruodžio mėn. vadas žuvo(529,62). Spalio mėn. su Baltrėno būriu Draskų miške susijungė būrys Gildija, o po 2-3 savaitių visi perėjo į Tyrelių mišką(934,152).

1945 m. spalio mėn. Žagarės vls. Rukuižių k. apylinkėse minima Žado (o gal Žabu) grupė iš 26 partizanų, iš kurių metų pabaigoje žuvo 19 ir suimti 7(529,65; 663,139).

Birželio mėn. buvo pradėta formuoti Joniškio rinktinė. Jos pagrindą sudarė ltn.Martyno Kliausio-Tautvydo vadovaujama Genio kuopa, 1945-1946 m. pradžioje turėjusi apie 150 partizanų keturiuose būriuose(677,97-98). 1-asis Ažuolo būrys iš 56 partizanų-vanagų buvo vadinamas štabo būriu, jam vadovavo pats rinktinės ir kuopos vadas ir veikė Joniškio bei gretimuose valsčiuose(677,98; 775,18). 2-asis Klevo būrys veikė Juodeikių ir Žagarės mstl. rajone, o 3-asis Vinkšnos - Šakynos rajone(677,98).

4-sis Alksnio būrys telkė apie 50 partizanų, veikė Joniškio vls. prie senosios Lietuvos-Latvijos sienos, Daunaravos, Sargūnų, Likaičių, Melvydžių ir kt. kaimų apylinkėse(677,98). Pradžioje būriui vadovavo Boleslovas Cibulskis-Klajūnas, bet šiam gruodžio mėn. dezertyravus, vadovauti paskirtas Jonas Rutkus-Narsutis(677,98). Būrys buvo padalintas į du skyrius, vadovaujamus Alekso Valančiaus-Okso ir Jono Krikščiuono-Kivilio, jame be lietuvių, kovojo ir latviai(677,103).

Skirtingai nuo kitų vietovių partizanų, kuopa 1945-1946 m. žiemą tikėjosi irgi praleisti dideliu veikiančiu daliniu (gruodžio mėn. Joniškio vls. susirinko virš 80 partizanų) pasikliaujant okupantų teritorinio veikimo ypatybėmis ir pasitraukiant į Latvijos miškus. Deja, prieš operaciją prieš joniškėčius jau buvo planuota nuo seniau, kaip vieno iš paskutiniųjų partizanų židinių sunaikinimas, leidžiantis sutelkti gausias

pajėgas. 1946 m. vasario 18-19 d. Latvijoje žuvo lt. M. Kiaušis-Tautvydas, Alksnio būrio vad. J. Rutkus-Narsutis (677, 101, 103).

Nepaisant to, gegužės mėn. rinktinėje veikė 110-120 partizanų, suskirstytų į 5 būrius (663, 147). Vadovybę perėmė A. Valančius-Tauras (Oksas) (775, 18). Propagandos viršininku buvo paskirtas Aleksas Kariauninkas-Barzda, leidęs laikraštį "Trimittas" (934, 137). Girelės, Jurdaičių, Skaistgirio miškuose, Miknaičių k. veikė Muningio apie 30 partizanų, Girkančių miške - Putino (sl.) 28-30, Piktuižių, Riškaičių k. - Šalkaus-Pakaus būriai (934, 134, 136-137, 141).

Nors formaliai dalinys buvo laikomas Šiaulių apygardos sudėtyje, bet ryšių prasme joniškiesiems buvo artimesni vidurio Lietuvos partizanai (Algio dalinys, raseiniškiai) negu Semaškos-Ašoklio žemaičių štabas. Žemaičių Legiono 1945 m. pabėgęs-1946 m. pradžios reorganizacinėje schemoje nebuvo numatyti šių vietovių pertvarkymai, tikintis gauti ryšius per Vilnių ir informaciją apie jų sutvarkymą, kad nesukeltų sumaišties organizacijoje ir nesugriautų to, kas sukurta. Tačiau žuvus M. Kiaušiu, suėmus J. Semašką ir J. Noreiką, joniškiesiai tarsi liko periferijoje.

Mažeikių rinktinės užuomazga buvo Platelių miško dalinys, matyt, naudojės ir Alkos rajono pavadinimą: J. Semaškos-Liepos sutvarkyme kriptonimas Alka buvo paliktas Alsėdžių vls. (Šatrijos rinktinė) bei suteiktas Mažeikių rinktinei. Tokiu būdu, prisiminimai (ypač Kardo rinktinės partizanų), kad jie apygardinius įsakymus gaudavo per Alką, tikrovėje reiškė tik vieną centrą: Žemaičių Legiono štabą bei partizanų grupę Alsėdžių-Sedos-Žemaičių Kalvarijos valsčių trikampyje.

Š. Jazausko parodymuose minima, kad Platelių miško būrys Viliaus vadovavimo periodu (nuo liepos mėn.) įeina į Alkos, Ivanausko rinktinę (722, 340). 1945 m. vasarą Mažeikių rinktinę realiai sudarė tik viena Viliaus kuopa, susidėjusi iš dviejų būrių: A. Švažo-Viliaus ir 2-o (Sedos būrio) - psk. Liudo Rumšo-Briedžio.

Spalio 18 d. 3-ioji Mažeikių rinktinė buvo oficialiai įjungta į LLA Žemaičių legiono sudėtį, pavadinta Alkos rinktine ir vadu paskirtas kpt. Juozas Vygantas-Ivanauskas Antanas, Ūsočius (474, 94; 740, 12). Rinktinei buvo priskirti Vegerių, Akmenės, Laižuvos, Pikelių, Židikių, Ylakių, Žemalės, Sedos, Vieksnių, Tirkšlių, Žemaičių Kalvarijos ir Mažeikių vls. bei Mažeikių miesto rajonai (474, 94). Juose turėjo būti suorganizuotos kuopos arba būriai.

1946 m. pavasarį rinktinė smarkiai nukentėjo nuo provokatorių: kovo 18-20 d. smogikų parengtos karinės operacijos metu buvo suimti 28 žmonės, iš jų 2 kuopų, 2 būrių, 2 skyrių vadai, 5 štabo ir kuopų ryšininkai (740, 19; 786, 283). Dėlto, balandžio mėn. rinktinės pavadinimas saugumo sumetimais pakeistas į LLA 6-os rinktinės Alką, o jos vadui buvo suteiktas partizanų majoro laipsnis (663, 147).

Sedos rajone veikė keli būriai. 1945 m. rudenį A. Švažui-Viliui susirgus, kuopos vado pareigas perėmė psk. L. Rumšas-Vytenis (Briedis) (722, 352; 786, 283; 740, 12). Vytenio kuopa laikėsi Sedos girioje, Plinkšių, Balnėnų miškuose bei Platelių miške nuo Alsėdžių pusės, nueidavo iki Šateikių ir Salantų (786, 283). Neaiškus kuopos valsčiaus atitikmuo, kartais ji pavadinama Alsėdžių, tačiau tikrovėje tai buvo štabo apsaugos judantis dalinys, nes partizanai susijungdavo su Nevarėnų, Ylakių kovotojais (786, 283).

1945 m. rudenį Papartinės miške (Sedos vls.) iš buvusio Platelių junginio liko Z. Rombergo-Zero vadovaujama grupė, tačiau ir šis persikėlė į miestą. 1945 m. pa-

baigoje-1946 m. pradžioje buvo pradėti rinktinės organizavimo ir sutvarkymo darbai, ir būtent nuo Sedos kuopos, kurios vadu buvo paskirtas Balys Mika-Ažuolas(740,25). Kuopa susidėjo iš 5 būrių: 1-o (Plinkšių), Sedos vls. (vadas psk.L.Rumšas-Vytenis), prijungto Žemaičių Kalvarijos, 5-o (vadas Adomas Vainauskas-Tėvynainis)(474,94; 740,12). 1946 m. kovo 19-20 d. provokacijos metu buvo suimti B.Mika-Ažuolas, 1-o būrio vadas bei ryšininkas Terdilas-Liepa, A.Vainauskas-Tėvynainis(740,25). Tuo pat metu žuvo S.Jonušas-Januškevičius, rinktinės štabo ir žvalgybos bei ryšių skyriaus viršininkas(740,19).

1946 m. pavasarį Sedos vls. minimas Mačiulio 25 partizanų būrys, balandžio mėn. Alsėdžių vls. - Stonio-Vėjo būrys; LLA Mažeikių kuopos vadas Vacys Lapinskas-Tabakas ir Tirkšlių LLA kuopos vadas Arturas Šlaitas(663,145; 528,319; 740,20,25).

1945 m. vasarą Ylakių-Židikų vls. veikęs A.Jasmonto LLA būrys buvo sutriuškintas ir žuvo pats vadas(725,198,238). Dalis partizanų pasitraukė į Latvijos pusę, kur Užvikių miške įsijungė į Kazio Venckaus-Adomaičio būrį(725,198,238).

1945 m. vasarą (ar gegužės pabaigoje) K.Venckus-Adomaitis ir ryšininkas Melvydas, LLA organizatorius nuo 1943 m., užmezgė ryšius su D.Klova-Siaubu/Klainiu ir paskyrė jį reorganizuotos Ylakių 4-os kuopos vadu(706,3; 740,15). Ryšys su K.Venkumi buvo palaikomas per Melvydą ir Pocių(740,15). 1946 m. vasario mėn. D.Klova buvo suimtas, kartu paimtas 40 organizacijos narių sąrašas su pavardėmis ir slapyvardėmis, tačiau Ylakių kuopa veikė ir toliau. Vadovavimą jai perėmė K.Venckus-Adomaitis ir jo pavaduotojas Želvys-Barzda(725,235). K.Venckus buvo autoritetingiausias šio krašto partizanas bei organizatorius, veikęs Skuodo, Ylakių, Židikų vls. bei Latvijos pasienio miškų sandūroje.

Mažeikių ir Kretingos aps. sandūroje veikė gerai organizuota, kpt.Igno Petrausko-Beržo vadovaujama, iki 100 žmonių kuopa(663,148). Vadas nebuvo aktyvių veiksmų šalininkas, labiau linko į konspiracinį veikimą, saugant kadrus ateičiai(663,149). Į kuopos štabą įėjo vado pavaduotojas v.ltn.Stasys Laurickas-Topylis, sekretorius Dauginis-Klevas, radistas Momkus-Pušinis, pagrindinis štabo ryšininkas Adomas Lugošas (Lukošius?)(663,148-149).

Dėl ypatingos geopolitinės padėties Kretingos aps. veikusi LLA organizacija faktiškai veikė suskilusi į dvi dalis. Tuo pat metu pagrindyje veikė LLA Kretingos rinktinės štabo viršininkas ltn.J.Ožeraitis-Ūsas, turėjęs ryšius su Kulių miškuose esančiais vyrais ir kur buvo numatyta organizuoti rinktinės veikimo centrą(473).

Birželio mėn. (ar anksčiau, pavasarį) J.Ožeraitis-Ūsas susitiko su buvusiu LLA Skuodo kuopos vadu V.Jurevičiumi, dirbusiu Palangos gimnazijoje mokytoju, paskyrė jį LLA Palangos kuopos vadu ir perėmė Skuodo kuopos partizanų būrių koordinates(473; 850,151). Tačiau iki pat 1945 m. pabaigos abejotina ar buvo suformuotas vieningas apskrities rinktinės štabas ir LLA nariai čia veikė daugiau savo iniciatyva, naudojantis jo vardu pagal aplinkybes.

Tai ypač pasakytina apie 1945 m. vasarą šiaurinėje apskrities dalyje veikusią LLA Kretingos štabo grupę, kuri per ryšininkus Kartenos, Darbėnų ir kt. vls. sukūrė operatyvinį vadovavimą čia veikusiems partizanams bei pagrindininkams. Į šią grupę kaip štabo nariai įėjo Juozas Petreikis (Kėkštas), švietimo ir propagandos skyriaus viršininkas Alfonsas Knistautas-Baltramiejus (Baltrus), mokytoja B.Stasiūnienė-Ona(4,148,151).

Rugpjūčio-rugsėjo Kretingos štabui šiaurinėje apskrities dalyje priklausė vienintelis kovinis dalinys - Darbėnų arba Klevų kuopa, kuriai vadovavo Kazys Kontrimas-Tėvas, palaikęs ryšius Alkų rajonu(6,86; 528,37).

Lapkričio 15 d. remiantis LLA Žemaičių Legiono vado įsakymu Nr.1, LLA Kretingos aps. rinktinė buvo perorganizuota į LLA Žemaičių Legiono Kardo rinktinę, laikinai vadu paskiriant Darbėnų kuopos vadą K.Kontrimą-Tėvą, pasivadinusį Kontautu, ir sudarant laikiną štabą organizaciniam darbui atlikti iš rikiuotės ir žvalgybos skyriaus viršininko Juozo Kėkšto-Drulio, ūkio skyriaus viršininko Vlado Starkaus(sl.) ir jo padėjėjo Jono Anužio(sl.), štabo raštvedžio Adomo Žemelio-Girulio Jono bei informacijos-propagandos skyriaus viršininko A.Knistauto-Jablonskio Jono (Baltramiejaus)(290,7-8). Pagal rinktinės vado įsakymą Nr.1 rinktinė turėjo veikti Kretingos aps. ribose kaip karinė pagrindinė organizacija, vadovaudamasi Lietuvos kariuomenės organizaciniais nuostatais(290,7). Ją sudarė dviejų kategorijų LLA kariai: A - nelegaliai gyvenantys (partizanai) ir B - legaliai gyvenantys (rezervas) asmenys(290,5,16).

Lapkričio 24 d. Žemaičių Legiono vado įsakymu Nr.4 buvo patvirtintas Kardo rinktinės pavadinimas, ji oficialiai įjungta į Legiono sudėtį ir jai nustatytos veikimo ribos: Skuodo, Mosėdžio, Salantų, Platelių, Darbėnų, Kartenos, Palangos, Endriejavo, Veiviržėnų, Gargždų vls. ir Kretingos miestas bei vls.(290,4; 474,97). Reikšmingas impulsas tolimesniame organizaciniame darbe buvo laikinosios vadovybės ryšių užmezgimas su senuoju LLA organizatoriumi ir rinktinės vadu ltn.J.Ūsaičiu-Ūsu, kuris pagal LLA Žemaičių Legiono vado įsakymą Nr.5 bei Kardo rinktinės įsakymus Nr.3 ir 4 nuo gruodžio 28 d. perėmė rinktinės vado pareigas(519,400).

K.Kontrimas-Kontautas buvo paskirtas vado padėjėju ir štabo viršininku, turinčiu ir toliau tęsti rinktinės organizavimą bei karinį parengimą(519,400). 1946 m. sausio 6 d. nauju štabo ūkio skyriaus viršininku paskirtas Jonas Anužis(sl.), o jo padėjėju Aleksas Jankus-Pilypas Laimė(290,15). Iki sausio 15 d. Kardo rinktinės ribose turėjo būti suorganizuoti, pertvarkyti ir paskatinti veikti šie kovos daliniai: Mosėdžio vls. (Maumedžio) kuopa (vadas psk.Adolfas Skersys-Ažuolas Albinas, 1-o būrio vadas - gr.Pieva/sl./), Salantų vls. (Slyvos) kuopa (vadas Bielinis/sl./), Darbėnų vls. (Drebulės) būrys (vadas psk.Jonas Jucys/sl./), Skuodo vls. (Skroblo) būrys (vadas j.psk.Aras/sl./ - 1946 m. sausio pradžioje už išdavystę likviduotas), Gargždų vls. (Gluosnio) būrys, Kretingos vls. (Klevo) būrys (vadas Stepas Andriukaitis/sl./), Palangos vls. (Klevo antrasis) būrys (vadas Povilas), Palangos (Pušies) būrys Palangos mieste ir apylinkėse, išskiriant Užpelkių ir Žibininkų k. (vadas V.Jurevičius-Kazys Audra)(290,9-10,15). Taip pat Andriėjui Šimkui/sl./ buvo pavesta galimus dalinius suorganizuoti Endriejavo, Veiviržėnų ir Kulių vls., o Salantų kuopos vadui surasti tinkamą asmenį Platelių vls. būriui organizuoti ar vadovauti(290,10).

Sausio 30 d. Kardo rinktinei buvo priskirtas Klaipėdos kraštas, kol bus surastas asmuo, galintis savarankiškai tvarkyti LLA karinių dalinių organizavimą ir politinį sąjūdį. Organizuoti ir vadovauti Laivo kariniam daliniui Klaipėdos mieste buvo paskirtas Naras Saliamonas(sl.)(290,16).

Rinktinės vadas gyveno legaliai, dirbo Kretingos sveikatos apsaugos skyriuje ir pastoviai (kas dvi savaitės) lankėsi štabo grupės bunkeryje Vaineikių miške(6,86; 528,39). Toks vadovavimas 1946 m. pradžioje faktiškai buvo atgyvena ir pavojaingas

konspiracijos sumetimais: ltn.J.Ožeraitis buvo "apšviestas" jau 1945 m. pradžioje suimtu LLA narių parodymais ir nepakeitė net gyvenamosios vietos (Kretingos), jį sekė NKGB(932). 1946 m. sausio-vasario mėn. areštai nusiaubė Palangos pogrindį, suimta rinktinės štabo ryšininkė medsesuo Julija Dzindzilietaitė, į priešų rankas pateko dokumentų(932). Kovo 19 d. ltn.J.Ožeraitis-Mažeika Antanas buvo suimtas ir, partizanų nuomone, išdavė rinktinės štabo buveinę(6,87; 473; 415,26; 528,40). Kovo 20 d. priešų kariuomenė surado bunkerį, tačiau partizanai suspėjo sudeginti dokumentus ir pabėgti; nei vienas štabo narys nežuvo ir nebuvo suimtas(6,87; 528,40).

Apie mėnesį partizanai slėpėsi, o poto užmezgę ryšius, vėl sugrįžo į Vaineikių mišką(528,41). Gegužės 16 d. atvykus apygardos štabo atstovui buvo surengtas išlikusios rinktinės vadovybės ir senųjų partizanų pasitarimas. Iki tol ėjusiam rinktinės vado pareigas K.Kontrimui-Kontautui atsisakius toliau jas vykdyti, vadovavimą perėmė J.Kėkštas-Drulis ir, kaip pažymėta birželio 2 d. įsakyme Nr.5, partizanai "po trumpos pertraukos veikimą vėl atgaivino" ir kiek sąlygos leido išplėtė(290,16).

Pagal naujosios Žemaičių Legiono vadovybės žodinių įsakymų organizacijos pavadinimas buvo pakeistas į LLA Šiaulių Apygardos (Žemaičių) Kardų (Kardo) Rinktinės, atskiros valsčiaus ribose veikęs partizanų dalinys (nepriklausomai nuo dydžio) pavadinamas kuopa, kuri jau pagal žmonių skaičių skirstėsi į būrius bei skyrius(290,17). Pakeitimų padaryta ir štabo sudėtyje: štabo viršininku, einančiu ir žvalgybos skyriaus viršininko pareigas, paskirtas A.Knistautas-Račiūnas (Jablonskis Jonas), informacijos ir propagandos - Jonas Žutautas-Rokas Šatkus, operacinio - Antanas Bosas(sl-), ryšių ir ūkio - Jonas Tirulis(sl.)(6,87; 679,319). Štabas nuo šiol ėmė laikytis judrios taktikos ir vykdydamas operacijas kartu su apsaugos kuopa 1946 m. kovo-gegužės mėn. judėjo vakariniu pusračiu - Kartenos-Kretingos-Palangos-Rucavos vls. teritorija(6,95).

Kardų rinktinėje 1946 m. pavasarį formaliai veikė 12 kuopų: Skuodo (Skroblo), Kadugio (Kartenos), Pušies (Palangos), Drebulės (Darbėnų), Klevo (Kretingos), Gluosnio (Gargždų), Kulių, Endriejavo, Maumedžio (Mosėdžio), Slyvos (Salantų), Veiviržėnų ir Platelių, bei Klaipėdos miesto Laivo organizacija. Pagal partizanų skaičių kuopos prilygo buvusiems būriams ir net skyriams, bet tuo pačiu tokia rinktinės struktūra ženklino perėjimą prie naujos pasipriešinimo kovos taktikos - labiau konspiuruoto vielinių dalinių partizaninio veikimo.

Klevo kuopa, vadovaujama K.Kontrimo-Tėvo (Kontauto, Tėvelio), buvo paversta rinktinės štabo apsaugos daliniu. Drebulės (Darbėnų) kuopai vadovavo Juozas Laureckis-Ūsas(528,39).

Pušies (Palangos) kuopai, veikiančiai kaip pogrindžio bei partizanų-rezervistų (B kategorijos) grupė, vadovavo V.Jurevičius-Kazys Audra. 1-ąją šios kuopos būrį iš 11 asmenų organizavo Palangos gimnazistas Apolinaras Grabys-Vaidila, buvo pradėtas formuoti antrasis bei ryšių grupė(850,151). 1945 m. gruodžio-1946 m. sausio mėn. kuopa telkė apie 20 žmonių, tačiau sausio viduryje buvo suimtas V.Jurevičius(415,8). Dalis vyresniųjų klasių gimnazistų spėjo pasitraukti į mišką ir nuo šiol kovojo partizaniškai, vadovaujami kuopos vado pareigas perėmusio A.Grabio-Vaidilos (Jonučio)(528,40).

Skuodo LLA kuopą iki 1945 m. rudens sudarė trijų valsčių teritorijoje veikę partizanai. Mosėdžio vls. Žalgiriu, Šakų miške, apie Daukšių k. veikė Zigmo Apulskio

vadovaujamas partizanų būrys(529,363). Rudenį (lapkričio mėn.) iš Vaineikių miško atėjo A.Skersys-Ažuolas su rinktinės vadovybės įsakymu organizuoti atskirą Mosėdžio vls. kuopą(529,363). Prisaikdinus partizanus, A.Skersys-Ažuolas laikinai (apie porą mėnesių) vadovavo kuopai, kol 1946 m. gegužės mėn. atvykęs K.Kontrimas-Tėvas kuopos vadu paskyrė Praną Žalimą-Juodbėrį(529,364,369). Kuopa telkė iki 40 partizanų, veikusių Mosėdžio-Lenkimų vls. riboje(529,364).

Salantų ir Platelių kuopoms vadovavo vršl.Juozas Karbonskis-Papartis ir Jonas Gadeikis-Robinzonas(528,40;

Kulių-Endriejavo vls. veikusi K.Tyciaus grupė 1945 m. birželio mėn. priešą buvo gerokai išblaškyta - 32 žmonės buvo suimti ir iki 50 legalizavosi, liko tik 19 partizanų su vadu, kurie liepos-rugpjūčio mėn. aktyvių veiksmų nevedė(394,97). Rugpjūčio mėn. K.Tyciaus įsakymu, siekiant išsaugoti kadrus, partizanai paslėpę ginklus registravosi kaip vengiantys mobilizacijos, tuo būdu pervedant būrį į slapukų (rezervistų) kategoriją(706,82).

Ypatingai svarbu, kad partizanų veikla buvo stengiamasi išplėsti ir į buvusį Klaipėdos kraštą. Jeigu 1944 m. vasarą LLA vadovybės planai įsteigti Klaipėdos apygardą buvo politinio formalizmo apraiška, tai 1945 m. ši idėja buvo realizuojama praktikoje. Vienas iš svarbiausių veiksmų nulėmusių organizacinę veiklą šiose vietovėse buvo tai, kad į buvusį Klaipėdos kraštą 1945 m. vasarą persikėlė daug buvusių pogrindininkų, palaikiusių ryšius su gimtinėmis. Rudenį įsteigus naują žemaičių Legiono štabą buvo pradėtas ir organizacinis darbas Klaipėdos, Šilutės ir Pagėgių apskrityse.

Klaipėdos pagrindinio organizavimo darbų ėmėsi Kardo rinktinės vadovybė, o Šilutės rinktinė buvo organizuojama tiesiog iš Žemaičių Legiono štabo per Šatrijos rinktinės partizanus. Lapkričio mėn. Genė Mikutavičiūtė-Tulpė iš S.Beniulio-Senelio gavo paketą, kurį nuvežė į Šilutę Stasei Šilingaitei(742,130). Pastaroji buvo prašoma parinkti tinkamas kandidatūras apskrities štabui sudaryti; 1946 m. kovo pabaigoje buvo surengtas slaptas LLA narių susirinkimas, tačiau pasiūlius rinktinės vado pareigas senam LLA nariui lt.n.V.Sakalauskui, šis atsisakė(742,100).

Pertvarkant Žemaičių Legoną į Šiaulių apygardą, Klaipėdos aps. buvo prijungta prie Kretingos, o Šilutės ir Pagėgių aps. - prie Tauragės rinktinių.

LIETUVOS PARTIZANŲ LYDŽIO RINKTINĖ IR LLG JURBARKO PARTIZANŲ GRUPĖ

1945 m. pavasarį buvo pertvarkyta LLA Tauragės rinktinė ir įkurta Lydžio rinktinė. Lietuvos partizanų Lydžio rinktinės štabui (toks buvo pilnas naujosios organizacijos pavadinimas) formaliai priklausė visa Tauragės aps. ir keli gretimos Raseinių aps. valsčiai (Jurbarko, Šimkaičių). Realiai rinktinė sutelkė apskrities pietvakarių miškų masyvuose veikusių partizanų dalinius, o buvo sutvarkyta pagal klasikinę LLA OS-VS schemą. Nuolatinės štabo dislokacijos vieta buvo Eržvilko vls.

Lydžio vadovybę sudarė rinktinės vadas Petras Ruibys-Garbštas ir štabas iš 4 skyrių. Operatyviniam skyriui priklausė tiesioginis vadovavimas partizanams(527,18). OS vadas ir kartu organizacinio skyriaus viršininkas Jonas Kubilius-Bernotas palaikė ryšius su būrių žvalgybos viršininkais - Jonu Žičku-Širše (Saturno būrys) ir

kt.(384,117). Rugsėjo mėn. Lydžio OS vadas J.Kubilius-Bernotas išvažiavo studijuoti į Vilnių, vėliau tapdamas net Vilniaus universiteto rektoriumi; organizacinio skyriaus viršininku buvo paskirtas J.Žičkus-Viksva (Širšė, Žiogas). Likusiems štabo skyriams - informacijos (spaudos-propagandos) vadovavo - Kazimieras Ruibys-Šviedrys, ūkio skyriui - Juozas Mocius-Paulius (nuo lapkričio mėn.), ryšių poskyriui - Jonas Rimša-Justas (Šuopis)(289,10; 527,18).

1946 m. sausio pabaigoje-vasario pradžioje suėmus P.Ruibį-Garbštą, vadovavimą rinktinei perėmė Eržvilko gimnazijos direktorius Henrikas Danilavičius-Vidmantas iki kovo 30 d. dar gyvenęs legaliai(527,31).

Rinktinėje buvo sutelkta apie 500 vyrų, padalintų į 3 kuopas, kurių kiekviena turėjo po 3-5 būrius, veikusius Gaurės, Žygaičių, Balandinės, Petkaičių (Skaudvilės), Vaitimėnų ir kt. miškuose. Nuo 1946 m. pavasario kaip vadovybės apsauga veikė Mindaugo štabo apsaugos būrys, vadovaujamas Antano Stoškaus-Railos(527,30).

Daug dėmesio Lydžio rinktinės štabas skyrė valsčių OS organizavimui, jų veiklai bei ryšiams su štabu ir būriais. Kiekvienas valsčius, užslaptintas slapyvardžiu (Tauragės - Rezeta, Gaurės - Mėta, Eržvilko - Fikusas, Šimkaičių - Erškėtis, Batakių - Bijūnas, Skaudvilės - Kriaušė, Nemakščių - Alksnis, Šilalės - Diemedis, Kaltinėnų - Rūta, Laukuvos - Lelija ir kt., iš viso 13), turėjo savo OS viršininką, jo pavaduotoją, žvalgybos viršininką bei ryšininkus(493,66). Partizanų būrių vadai su savo vyrais atsikėlę į kito valsčiaus teritoriją, pirmiausia apie atvykimą pranešdavo valsčiaus OS vadui, kuris palaikydavo tiesioginius ryšius su Lydžio rinktinės štabu, perduodavo įsakymus ir žinias būrių vadams(195; 289,10). Nepaisant areštų 1946 m. pavasarį vien 6 valsčių (Eržvilko, Batakių, Gaurės, Tauragės, Nemakščių, Šimkaičių) OS po grindyje veikė 250-300 žmonių(527,20).

1-oji Kadagio (kurį laiką Saturno) kuopa veikė Batakių, Eržvilko, Gaurės, Šimkaičių vls. 1945 m. birželio mėn. ją sudarė 80 partizanų, padalintų į tris būrius: kuopos vado pavaduotojo (vado) v.psk.J.Strainio-Saturno 30-40 vyrų, veikusių Eržvilko, Batakių ir Skaudvilės vls. trikampyje, Antano Joniko-Rolando apie 30 vyrų Gaurės vls., Pašaltuonio-Purviškių miške bei Pavidaujo būrys(384,115-116,136; 479,171). Partizanai buvo gerai ginkluoti ir, anot J.Strainio, "nieko nebijome; jūs girdėjote kaip raudonieji krenta..."(479,170).

Liepos pradžioje pagal rinktinės štabo įsakymą J.Strainio-Saturno būrys perėjo į Viduklės miškus, siekiant atgaivinti partizanų veiklą Paupio, Viduklės ir Šimkaičių vls.beisutramdyti siautėjančius stribus ir komunistų pareigūnus(384,115,136). Viduklės miške susirinko daugiau kaip 150 partizanų: J.Strainio-Saturno, Stepo Bubulo Žalpių (arba Nemakščių), KTamulio-Senio, Jono Starkaus-Maželio, A.Joniko-Daktaro (Rolando) būriai. Dalinys palaikė ryšius su Viduklės kunigu-vikaru Algirdu Mociumi(384,119). Pasirodžius gausesnėms NKVD pajėgoms Paupyje, Nemakščiuose, Viduklėje, Lydžio rinktinės štabas liepos pabaigoje įsakė išsisklaidyti atskirais būriais į didesnius valsčių miškus(384,121).

Po rugpjūčio 9 d. Mickiškių kautynių sekusio siautėjimo ir 25 d. žuvus J.Strainiui-Saturnui, Varlaukio būrio partizanai perėjo į Paupio būrį, pas A.Stošką-Railą ir kitus būrius(384,131). Vadovauti Kadagio kuopai nuo rudens vėl ėmė grįžęs iš kalėjimo buvęs kuopos vadas G.Kisieličius-Tomas; daliniui priklausė 5 būriai - Pavidaujo, Gintaro, Daktaro, Girdžių ir Raimos(8,140; 384,141; 458). 1946 m. kovo/balandžio

mėn. kuopos pavadinimas pakeistas į Ažuolo(8,140).

Pavidaugo būrys 1945 m. vasarą didesnių organizacinių pakitimų nepatyrė, tik birželio mėn. nuo Telvekų skyriaus atskilo Girdžių skyrius, vadovaujamas Juozo Šimanavičiaus, vėliau Sederavičiaus-Viktoro(458). Lapkričio mėn. pastarasis skyrius buvo performuotas į atskirą būrį(458; 8,140). 1945 m. gruodžio 10 d. kautynėse žuvus Girdžių būrio vadui Sederavičiui-Viktorui, vadovybę perėmė Leonas Pocevičius-Papunius (Rapolas, Jurgis, Paleckis)(458; 662,17-18). 1946 m. balandžio mėn. būrį sudarė 12-14 partizanų, veikusių Girdžių, Jokūbaičių, Pavidaugo, Gudelių ir kt. kaimų rajone, besislepiančių Šimkaičių, Girdžių, Myliušinės ir kt. Jurbarko vls. miškuose ir palaikančių ryšius pavidaujiečiais(456,312,344; 458; 662,49).

Iki 1946 m. pradžios Pavidaugo būrį sudarė du skyriai: 1-sis vedantysis (Telvekų) iš 15 partizanų ir 2-sis Pavidaugės iš 7 partizanų (vadas J.Palubeckas-Simas), slėpėsi daugiausia Fermų miške (Eržvilko vls.)(662,47; 456,343). Vasario 10 d. žuvus būrio ir Telvekų skyriaus vadams T.Kisieliui-Česlovui ir I.Mockui-Morkui, nauju būrio vadu paskirtas Antanas Kisielius-Mikutis (Varpas, Vasaris, Vilius), būrys pavadintas Margirio vardu, o Telvekų skyrius išformuotas(458).

Gintaro būriui (iki 10 partizanų) vadovavo Boleslovas Misevičius-Gintaras ir veikė Eržvilko vls.(8,102,140; 456,312; 779,52).

Daktaro būriui vadovavo Antanas Jonikas-Daktaras(8,140). Vienam skyriui - J.Starkus-Maželis (Martynukas), po jo 1946 m. pavasarį Seneckis-Žaibas(8,17). Veikė Purviškių miške, turėjo apie 30 partizanų(8,28).

1945-1946 m. veikė nedidelis atskiras Gaurės būrys(384,141). 1945 m. pabaigoje-1946 m. pradžioje kaimuose apie Petkaičių mšk. veikė Vaclovo Ivanausko-Leono (Vytenio) skyrius(384,131). Apie Paalsio k. Šimkaičių vls. 1945 m. vasarą veikė Jonas Kaspučio Nemuno būrys(8,143).

2-ą Uosio kuopą sudarė 3-4 būriai(527,20). Tauragės aps. šiaurinės dalies valsčių (Šilalės, Kaltinėnų, Upynos) partizanus subūrė Vaitimėnų būrys, vadovaujamas Kazio Mateikos-Mažeikos. Partizanus rėmė Varsėdžių klebonas Jonas Janauskas, padėdamas užmegzti ryšius su kaimyninėmis grupėmis, išklausydamas išpažinties, o 1945 m. liepos pradžioje Obelyno miške prisaikdino 14-15 Šilalės vls. partizanų(4,132; 513,51). Dalinys 1945 m. vasarą veikė Šilalės-Kaltinėnų vls. Kiaukų, Dėblių, Degučių, Klekniškės, Paižnio, Labardžių, Obelyno ir kt. km., Kaltinėnų ir Šilalės apylinkėse, slėpėsi bunkeriuose, štabas dislokavosi Vaitimėnų k.(513,46). Vaitimėnų būrį sudarė trys skyriai: 1-asis, vadovaujamas Balio Irtmono, 2-asis - K.Bagdono-Ūdros Kaltinėnų vls. Grigulių, Bartašiškių, Šilalės vls. Tūbinių ir kt. k., 3-asis - Antano Suginto Varsėdžių apylinkėse, Upynos vls.(1,14). Rugpjūčio-rugsėjo mėn. būrys galėjo būti pertvarkytas į kuopą(513,42).

Liepos pradžioje Vaitimėnų būrys palaikė ryšius su 20-22 partizanų Pajūrio būriu, o taip pat numatyta susijungti su Karklėnų būriu, vadovaujamu Vlodo Ražausko, derinant tarpusavyje tolimesnius veiksmus(4,133; 513,46,52). Tačiau dėl NKVD siautėjimo numatytas būrių organizacinis susirinkimas neįvyko(513,47).

3-ioji kuopa, vadovaujama Alekso Miliūno-Neptūno veikė Šilalės, Pagramančio, Žygaičių, Vainuto, Žemaičių Naumiesčio vls. bei Šilutės aps. 1-as būrys, vadovaujamas Šalnos(sl.) veikė Pagramančio-Žygaičių-Tauragės vls. trikampyje(8,66; 931).

2-as Žaibo būrys veikė Šilalės, Didkiemio, Vainuto, Žvingių apylinkėse, Lauk-

menų ir kt. miškuose(459). Vadas - Pranas Karbauskas-Margis ir pavaduotojas Kazys Šeputis-Dobilas laikėsi prie Gerviškės k. Vainuto vls., skyriui vadovavo Mykolas Timinskas-Balandis (Rimantas)(8,72; 931). 2-asis skyrius, vadovaujamas Antano Počiaus-Tauro veikė Žvingių, Vainuto, Naumiesčio, Pajūrio apylinkėse(693,229; 931). Apie Tauragę ir Žygaičius veikusiam skyriui vadovavo Šturmas(sl.), o apie Šilalę, Didkiemį, Žvingius - Juozas Stonys-Girėnas(931).

3-as Nemuno būrys, vadovaujamas lttn.S.Paulavičiaus-Rambyno, veikė Kvėdaros, Švėkšnos, Rietavo vls., Veiviržėnų, Priekulės-Šilalės apylinkėse Džiuginėlių, Gvaldu, Grimzdų, Pupšių, Girdvainiu ir kt. kaimuose(8,116; 931). 4-as būrys veikė Žemaičių Naumiesčio vls., Šilutės aps.(693,227).

Sėkmingai veikiant Lydžio rinktinės vadai 1946 m. pavasarį ėmė svarstyti naujos apygardos sukūrimo galimybes. Balandžio 13 d. Pavidaujo miške įvyko partizanų pastarimas, kuriame dalyvavo 4 rinktinės būriai (apie 40 žmonių) ir 3 štabo nariai su 14 vyrų apsauga: H.Danilavičius-Vidmantas, J.Žičkus-Viksva, lttn.J.Kasperavičius-Šilas(289,10).

Su Lydžio rinktinės štabu per Eržvilko OS tarprius ryšius palaikė Jurbarko vls. veikusi atskira P.Paulaičio-Aido vadovaujama Jurbarko partizanų grupė. 1945 m. vasarą ji laikėsi stovykloje Žirniškių miške; partizanai turėjo du radijo siųstuvus, šapirografą, leido spaudą (P.Paulaitis ir Albinas Biliūnas-Žiedas)(456,261,269). Grupės štabą be vado sudarė jo pavaduotojai - stovyklos apsaugai A.Biliūnas-Žiedas, ryšiams V.Gudavičius-Radvila, 1-o skyriaus vadas Kazys Šimkus-Liudas(456,268). 1945 m. lapkričio mėn. vadovauti 2-am Skirsnemunės skyriui buvo paskirtas Zenonas Milleris-Petras, o 1946 m. pavasarį skyrius buvo performuotas į būrį(458).

Liepos 24 d. prie Vertimų k. surengtas LLG susirinkimas, kuriame dalyvavo per 15 organizacijos narių(456,252). Jo metu buvo prisaikdinti nauji penketukų vadai, nusakyti pagrindinio uždaviniai - remti partizanus (remontuoti ginklų dalis, taisyti drabužius, parūpinti medikamentų), platinti pagrindinę literatūrą ir šviestis tautinė-rezistencine dvasia, įtraukti naujų narių(456,250,252-253). Pavojaus atveju kiekvienas pagrindininkas turėjo nedelsiant išeiti į mišką ir įsijungti į partizanus(456,267).

1945-1946 m. žiemą Jurbarko grupėje buvo apie 20 partizanų(456,288). Pavasarį grupė padidėjo iki 30 žmonių, pas partizanus pasitraukus kai kuriems negalintiems gyventi legaliai pagrindininkams(456,268).

1946 m. pirmoje pusėje Pietų Žemaitijos kovotojų organizacinės struktūros raida liudijo apie stiprių ir patyrusių kovos vienetų susiformavimą bei veiksmingą pagrindžio-partizanų sektorių bendradarbiavimą, leidžiantį kalbėti apie naujos kokybės organizacijos atsiradimą. Tačiau senųjų organizacinių struktūrų išlaikymas ir tobulinimas savo ruožtu pradžioje kėlė atskirų organizacijų susivienijimo problemą, kurią formaliai dar reikėjo išspręsti.

JUNGTINĖS ŠIAULIŲ-KAUNO APYGARDOS KŪRIMASIS

1945 m. vasarą Raseinių bei gretimose Kėdainių bei Kauno aps. dalyse klostėsi organizaciniu požiūriu sudėtinga padėtis. Kaimyniniai teritoriniai dariniai tarsi "draskė" LLA Kauno apygardą į gabalus, organizatoriams niekaip nesutelkiant čia vei-

kiančių partizanų į kompaktišką, lengvai administruojamą apygardinį junginį. Partizaninės kovos praktika rodė, kad 1944 m. LLA organizacinėje schemoje būtinos patisos, ir ypač Kauno apygardos ribose.

1945 m. vasarą stipriausias partizanų junginys Raseinių aps. buvo Vėgėlės rinktinė, vadovaujama kpt.J.Čeponio-Rymanto ir nuo birželio 1 d. štabo viršininku paskirto kpt.J.Žemaičio-Liudo, Svyruoklio(453,95; 779,132). Birželio antroje pusėje Šiaulių LLA apygardos štabo narys Vladas Verbejus netoli Dainių k. Raseinių vls. susitiko su Vėgėlės rinktinės vadovybės nariu A.Zaskevičiumi-Vasariu ir esant kritinei padėčiai apygardos vadovybėje pasiūlė šiam užimti apygardos vado postą(433,19). A.Zaskevičius sutiko, bet atsisakė vykti į Šiaulius, motyvuodamas, kad ir apygardinis štabas turi būti miškuose, kur slepiantis bunkeriuose didesnės saugumo bei kovingumo garantijos, o ir legaliai išvykti neturįs dokumentų(433,19). Problema buvo tik viename - ryšiams su apygarda palaikyti priešas sugebėjo infiltruoti savo agentą Vitulį(a.sl.)-Malūnininką(sl.), per kurį NKGB į rankas pateko birželio 13 d. Vėgėlės rinktinės štabo vadovybės raportas apygardai, Joniškio rinktinės vado M.Kliausio-Tautvydo raportas A.Zaskevičiui kaip apygardos vadui, buvo suimta eilė ryšininkų Šiauliuose bei V.Verbejus(433,19).

Tačiau raseiniškiai to nežinodami, tęsė savo veiklą. Rinktinės štabas birželio pabaigoje persikėlė į Šiluvos vls. Godlaukio mišką(684,2). Čia raseiniškių karininkų elitas - kpt.J.Čeponis, kpt.J.Žemaitis ir ltn.P.Bartkus parengė Pasipriešinimo centralizacijos planą, kuriame numatė Šiaulių, Raseinių, Kėdainių ir Tauragės aps. veikusias LLA rinktines bei kitus partizanų būrius suvienyti į jungtinę apygardą, o po to imtis tolimesnio vienijimo(8,208-209). Tuo tikslu Vėgėlės rinktinės štabas su 40-45 partizanų būriu persidislokavo iš Raseinių vls. Bedančių miško į arčiau Šiaulių esančius miškus - Virtukų pušyną Kelmės vls.(8,209).

Birželio antroje pusėje P.Bartkui pagaliau pavyko užmegzti ryšius su Tauragės grupe, iš kurios atvyko atstovas (J.Kubilius-Bernotas), ir Raseinių vls. įvykusiame susitikime buvo apsiesta informacija bei pasiūlymais dėl pagrindžio centralizavimo(8,210). Kadangi atstovas nebuvo įgaliojotas galutinai nuspręsti susivienijimo klausimo, jokio nutarimo nebuvo priimta, bet tą patį mėnesį Lydžio rinktinės partizanai buvo perdislokuoti į Viduklės vls., arčiau raseiniškių štabo.

1945 m. vasarą buvo užmegzti ryšiai ir su Kražių-Nemakščių vls. veikusia B.Urbučio-Margio rinktine. Dumsiškių k. įvykusiame susitikime pastarasis sutiko suvienyti ir sudaryti apygardos, štabą, bet nepaskyrė iš savo grupės tinkamai pasirengusio žmogaus(8,210). Vienas iš aktyvesnių abiejų organizacijų - Kęstučio ir LLA vienytojų buvo Kelmės kunigas Antanas Čimielius su kuriuo derėjosi ltn.P.Bartkus(433,32; 687,20).

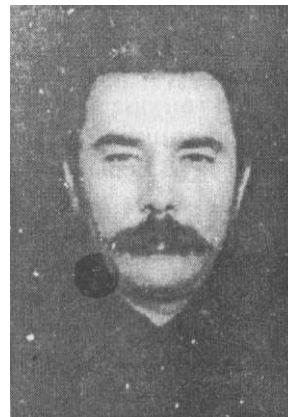
Platesni ryšiai ir krizinė padėtis LLA centrinėje vadovybėje sąlygojo naujos centralizacijos iniciatyvą "iš apačios" bangą, kuri iki tol nebuvo imanoma dėl Vėgėlės autoriteto, LLA priešaikos ir neturint centro leidimo jungtis su kitais(688,31). Liepos pradžioje buvo surengtas partizanų vadų (J.Žemaičio, J.Čeponio, P.Bartkaus, A.Zaskevičiaus) pasitarimas, kuriame buvo nuspręsta sudaryti apygardinį junginį bei suformuoti jo štabą(687,21; 779,132). Liepos mėn. rikiuotės įsakymu LLA Šiaulių Saturno apygarda buvo pervardinta į Vyties (štabas Vytis), o A.Zaskevičius-Vasaris pasirašė šios apygardos vadu(433,34; 905,8). Apygardos štabo viršininku buvo

Jonas Semaška-Liepa

Vladas Montvydas-Lapė

Kazimieras Antanavičius

Antanas Stoškus-Raila su seserimis

Pranas Kauneckas

Vladas Mišeikis-Tar-
zanas, Bronius ir An-
tanus Liesiai

Žuvę nežinomi partizanai

paskirtas kpt.J.Žemaitis, atlaisvinant nuo kitų pareigų(779,132). Šiuo atveju organizaciniai planai apėmė ne visas buvusias LLA Šiaulių apygardas priskirtas apskritys, o tik Šiaulių-Joniškio ir Tauragės bei buvusios Kauno - Raseinių ir Kėdainių - tą teritoriją, kurioje vėliau susikūrė Jungtinė Kęstučio apygarda.

Pasitarimo proga liepos 21 d. Lyduvėnų kunigas Bronius Gaižutis atlaikė pamaldas Virtukų pušyne susirinkusiems partizanams(687,26). Tačiau po liepos 22 d. Virtukų kautynių, patyrus skaudžių nuostolių bei į okupantų rankas patekus keletui operatyvinių dokumentų, apygardos bei rinktinių vadovybės nutarė pakeisti taktiką, išsiskirstyti būriais ir mažomis grupėmis, veikiant tam tikruose rajonuose, labiau koncentruojantis(8,210; 779,148). Buvo pakeisti visų partizanų slapyvardžiai, o Vėgėlės rinktinės pavadinimas į Žebenkšties(905,19).

Tokiu būdu Vyties apygarda iš tikrųjų neegzistavo, ir tik spalio pradžioje Žebenkšties ir Lydžio rinktinių atstovų pasitarime buvo sudarytas naujos Žaibo apygardos organizacinis branduolys: apygardos vadu išrinktas kpt.J.Žemaitis, 1-o operatyvinio skyriaus viršininku tapo kpt.J.Čeponis, P.Bartkus ir A.Zaskevičius-Vasaris iš rinktinės perėjo į apygardos štabą tokioms pačioms pareigoms(905,8,17-18). Lapkričio mėn. Žebenkšties rinktinės vadu laikinai paskirtas Virgis Butkus-Dangutis (Pantera), žuvęs gruodžio 2 d.(905,32).

Tačiau gruodžio mėn., ruošiantis žiemojimui ir neatvykus iš Lydžio rinktinės atstovų štabo narių pareigoms, o žiemą teikiant pirmenybę kovai prieš "rinkimus" bei geresniam vietos partizanų organizavimui, centralizavimo darbas buvo laikinai atidėtas, bet parengtojo apygardos sukūrimo plano nebuvo atsisakyta(8,210).

Lapkričio mėn. vadovybė išsiskirstė: A.Zaskevičius-Stasys ir P.Bartkus-Martynas perėjo į atskiras slėptuves, kuriose pirmasis rengė užsienio informacijos apžvalgą, o antrasis leido ir per ryšininkus platino pagrindinę spaudą - apygardinį leidinį "Apžvalgą", spausdino štabo įsakymus bei instrukcijas(779,133; 905,12). Pastarojo slėptuvė iki 1946 m. kovo mėn. buvo Viduklės vls. Galkaičių k. vienkiemyje(8,186; 905,23). Maždaug porą kartų per mėnesį pas juos paimti spaudos bei pasikeisti informacija apsilankydavo kpt.J.Čeponis ir kpt.J.Žemaitis, kurie iki 1946 m. balandžio mėn. nuolat judėjo, rinko ryšininkus, skyrė partizanų skyrių bei grandžių vadus, reguliavo tiekimo klausimus ir instruktavo(779,133-134).

Kovo mėn. į rinktinės štabo slėptuvę atvykus P.Bartkui, buvo apsvarstytas veikimo planas naujaisiais metais(8,212; 779,135-136). Pagrindiniu uždaviniu buvo numatyta galutinai suformuoti apygardą ir jos štabą. Tuo tikslu pasidalinta: lttn.P.Bartkus ir kpt.J.Žemaitis turėjo persikelti į Šiluvos vls. veikusią Morkūno kuopą ir iš ten užmegzti ryšius su Šiaulių bei Kėdainių rinktinėmis(8,212; 779,136). Kpt.J.Čeponis turėjo likti Raseinių vls. su kita partizanų puse ir stengtis nustatyti ryšius su Tauragės rinktine ir su jos atstovais tartis dėl bendro štabo suformavimo(8,212).

Gegužės mėn. lttn.P.Bartkus ir kpt.J.Čeponis persikėlė į Pyragės mišką Šiluvos vls., kur birželio pradžioje per Nemuno būrio partizaną Jurgį(sl.) užmezgė ryšius su šiauliečiais ir liepos mėn. numatytas kpt.J.Žemaičio susitikimas su jų vadu J.Beloglovu-Algiu(779,137). Birželio pabaigoje Žaiginio miške buvo užmegzti ryšiai ir su kėdainiečių vadu J.Jasinevičiumi-Margiu(779,137). Tokiu būdu raseiniškių organizuojamos apygardos sudarymas tarsi iškrenta iš bendrosios Lietuvos padėties, kurioje 1946 m. pavasariui partizanai didžia dalimi jau organizuoti apygardose, tačiau nuo-

sekliai įgyvendinamas centralizacijos planas, partizanų organizavimasis rinktinėse, vadovybė bei tarpusavio ryšiai liudija apygardos egzistavimą de facto.

Dar daugiau - neformalizuojant partizanų struktūrų, o remiantis realiai sukurtomis pajėgomis bei atliktu organizaciniu darbu buvo pasirinkta ilgalaikės organizacijos kūrimo kryptis, kurios pranašumus vėliau parodė ir laikas.

LLA Žebenkšties (Vėgėlies) rinktinėi formaliai priklausė Raseinių aps. Kražių, Nemakščių, Viduklės, Raseinių, Betygalos, Šiluvos, Tytuvėnų, Liolių ir Kelmės vls. veikiantys partizanų būriai, tačiau vasaros pradžioje ją realiai sudarė Raseinių, Šiluvos, Tytuvėnų bei Kelmės vls. partizanai.

Birželio pabaigoje partizanams iš Raseinių vls. Bedančių ir Šiluvos vls. Godlauskio miškų persikėlus kartu su štabu į Virtukų pušyną netoli Dubysos (Kelmės vls.) liepos 15-17 d. rinktinė turėjo apie 60-80 partizanų viename dalinyje(779,146). Tiek partizanų vidutiniškai buvo nuo gegužės iki rugpjūčio mėn., nors padalinių skaičius pastoviai keitėsi: vieni būriai atvykdavo, kiti išvykdavo į savo veikimo rajonus, kovotojai žūdavo ir ateidavo nauji(905,20). Iki Virtukų mūšio kartu telkėsi psk.J.Venclausko-Gritėno, j.ltn.Vareikio-Viesulo (Švilpa, Audra, Gaučas), P.Markevičiaus-Pranckaus (Pranckevičiaus), P.Morkūno-Klajūno/Rago, taip pat Jankausko-Žirgo 5 partizanų bei 4-as Rudžio-Stumbro 7-8 partizanų būriai(779,146; 905,20,35).

Kražių vls. prie Pakražantės ir kt. kaimų veikė LLA grupė iš 5 partizanų, vadovaujama Rožansko (Rožanskio)-Renio/Banio; po liepos 6 d. jis buvo paskirtas rinktinės štabo ūkio skyriaus viršininku(687,19; 905,31). Liepos 10 d. sanitarinio skyriaus viršininke tapo Janina Čepaitė-Žibutė(905,36). Virtukų mūšio išvakarėse atvyko Liolių būrys. Po šio mūšio, kuriame žuvo būrių vadai P.Markevičius, Rožanskas-Banys, Rudis-Stumbras, Jankauskas-Žirgas, partizanai buvo išskirstyti veikti būriais atskiros valsčiaus ribose, orientuojantis į dvi grupes (kuopas): šiaurinėje apskrities dalyje (Kražių, Kelmės, Liolių, Tytuvėnų, Šiluvos, Betygalos vls.) ir pietinėje (Nemakščių, Viduklės, Raseinių, Girkalnio, Šimkaičių vls.).

Pirmosios kuopos, vadovaujamos J.Venclausko-Gritėno (Barono, Kalniečio), branduolys iki 20 partizanų 1945-1946 m. rudenį ir žiemą praleido Raseinių vls. Bakučių, Plauginių, Dainių ir kt. kaimų apylinkėse bei Viduklės ir Girkalnio vls. pasieniuose(8,211; 780,94; 779,134). Viduklės vls. veikusio 11 partizanų Žaibo būriui vadovauti paskirtas Steponas Bubulas-Gintautas (Plienas)(527,61; 471). 1946 m. balandžio mėn. jį perkėlė į rinktinės štabą ūkio skyriaus viršininku, o būriui liko vadovauti Leonas Saročka-Rykas(527,61; 905,22).

Antroji kuopa, vadovaujama P.Morkūno-Klajūno veikė Šiluvos vls. ir 1946 m. pavasarį dislokavosi Pyragių miške kartu su Lazdausko-Papunio/Virgio būriu(8,212; 779,136). Kelmės OS viršininku buvo paskirtas partizanas Vytas Eisneris-Liepa (Ramutis, Daugirdas)(905,35).

Vareikio-Viesulo grupė veikė Šiluvos vls. šiaurės rytų dalyje bei kai kuriuose Šiaurinių ir Tytuvėnų vls. kaimuose(8,212; 779,134). Šiluvos vls. veikė Stasio Noreikos-Smilgos būrys; 1946 m. balandžio mėn. vadas žuvo(865,71). Tarp dviejų apylinkių veikė Baranausko-Barono Betygalos būrys(29,22).

1945 m. birželio mėn. Paupio miške Viduklės vls. įvyko partizanų vadų surinkimas, kurį vedė B.Urbutis-Margis(415,9). Iš viso dalyvavo dešimt žmonių: Vincas Tomulis, Antanas Senickas, Jonas Rumšaitis, Izidorius Bardas, Juška (Juška-Robinzo-

nas?), Vytautas Svilas-Bružas ir kt.; buvo apsvarstyti spaudos leidimo, partizanų taktikos prieš kariuomenės siautimo atvejų, ryšio su Žemaičių Legiono ir kitais vadovaujančiais štabais nustatymas, produktų, radijo aparato įsigijimo klausimai(415,10). Birželio mėn. grupė telkė apie 40 partizanų ir buvo laikoma rinktinė(8,210). Paupio partizanai palaikė ryšius su kunigu Algirdu Mociumi, platino LF atsišaukimus(684,4). Tačiau 1945 m. pabaigoje dalinys pakriko: dar birželio 22 d. prie Eržvilko buvo suimtas V.Svilas, pats vadas B.Urbutis-Margis su padirbtais dokumentais pasitraukė iš partizanų(780,93).

Viduklės vls. Dobilės, Nemakščių vls. Žalpių, Skaudvilės vls. Klubu k. miškuose birželio-liepos mėn. veikė Vinco Melkinto Žalpių būrys iš 25 partizanų, kilusių iš minėtų kaimų(684,3).

Birželio mėn. tęsėsi tolimesnis Kovo apylinkės Kėdainių aps. organizavimas bei tvarkymas. Apylinkės vadui gyvenant legaliai, faktinis vadovavimas veikiantiems partizanams bei OS sektoriui buvo "triumvirato": V.Kūročkos-Dūdelės, V.Gudaičio-Raso ir A.Dalboko-Neguso rankose, todėl ir vadovaujama buvo ne įsakymų, o pasitarimų būdu(600,159). Funkcine prasme apylinkė atitiko bataliono lygį ir susidėjo iš 5 rajonų, kuriuose veikė dideli daliniai (būriai), padalinti į skyrius (padalinius). Priešo duomenimis liepos 1 d. visoje Kėdainių aps. buvo 14 partizanų būrių su 350 žmonių, iš kurių 11 priklausė Kovo apylinkėi, o 3 būriai šiaurės-rytų dalyje - D.Vaitelio junginiui ir Ukmergės LLA štabui(600,VI). Kėdainių aps. šiaurės ir vakarų dalyje veikė apie 130 partizanų, tačiau tik 75 priklausė LLA, o likusių priklausomybė konkrečiai organizacijai nebuvo žinoma arba tie būriai partizanų žargonu buvo "laukiniai" - nepaklustantys jokiai aukštesniai vadovybei(656,14).

Apylinkės ribose veikė 1-asis centrinis Ažuolo būrys, vadovaujamas V.Gudaičio-Raso, prie kurio laikėsi apylinkės vadovybė(660,159). V.Kūročkos-Dūdelės dalinys Krakių ir Grinkiškio vls., kuriame vienam skyriui vadovavo J.Paliūnas-Vairas(34,18).

Į Dūdelės dalinio sudėtį įėjo Ariogalos ir Pernaravos vls. veikiantis Kuprio-Tėvo Lenčių būrys, Krakių vls. - Tarzano(sl.) būrys(673,99).

A.Dalboko-Neguso dalinys veikė Josvainių vls. Graužų, Ruseinių k. ir Kauno aps. Vandžiogalos vls. apie Labūnavą: liepos mėn. Kėdainių aps. pietuose ir Kauno aps. šiauriniame pakraštyje jo žinioje buvo 116 žmonių(656,14). Pats vadas atliko ir propagandos skyriaus viršininko pareigas. Jo dalinio sudėtyje kaip apsaugos bei baudžiamasis būrys visoje apylinkės teritorijoje veikė žvalgybos viršininko A.Kielės-Paukščio 10-15 partizanų grupė(656,13; 600,50). Josvainių vls. Svilių miške dislokavosi Arštikio iki 12 partizanų skyrius; Kunionių, Graužių k. - Stasio Rušio apie 25 vyrų būrys(600,53,55).

Apylinkės ribose veikė Vasiliausko grupė iš 10 jaunuolių, pasiskirsčiusių į du skyrius po 5 žmones, besislepiančių bunkeriuose Paliepių eiguvoje Pušynės ir Lapkalnio miške; brolių Noreikų grupė iš 6-7 partizanų Šiluvos vls. Žaiginio miške(656,10,13). A.Sibičio 12-15 partizanų Lapkalnio miške prie Žostautų k. (Pernaravos vls.), liepos mėn. taip pat laikėsi ir Ariogalos vls. Paginėvio bei Paliepių miškuose(656,13; 600,47-48). Kunevičiaus-Jaunučio apie 15-18 vyrų buvo Ruseinių miške Josvainių vls., tačiau liepos mėn. vadas žuvo, o apie 16 žmonių iš šių apylinkių legalizavosi(656,13; 600,48). Krakių vls. Deveikiškių miške netoli Krakių veikė V.Jankauskas kartu su Ukrainiečiu(sl.), o jų būrį sudarė 8-10 partizanų iš Krakių ir Gu-

džiunų vls.(542,182). Birželio pabaigoje ar liepos mėn. V.Jankauskas buvo sužeistas ir mirė ligoninėje, o jo būrio partizanai registravosi arba išsisklaidė į kitus būrius(656,13; 542,182).

Jokiai organizacijai nepriklausė Dapkaus vadovaujama Skrajojanti grupė iš 27-30 partizanų, veikusi Grinkiškio, Betygalos ir Šiluvos vls. trikampyje ir besislepianti daugiausia Dzvegių pelkėje(656,13; 686,67). LLA nepriklausė Povilausko-Romučio grupė, sumušta birželio mėn., kuomet žuvo vadas ir dalis partizanų; po likusieji partizanai perėjo į kitus dalinius arba išsisklaidė(656,14).

Grinkiškio vls. Kubiliūnų miške, apie Rudžių, Kubiliūnų k. veikė LLA partizanų grupė iki 16 žmonių, vadovaujama Velčinsko, palaikiusi ryšius su Baisogalos būriu(600,47,49).

Nepaisant Kovo apylinkės struktūrinio susitvarkymo kadrinio karininko partizanams tiesiogiai vadovauti problema išliko. Birželio mėn. į vadus buvo pasiūlyta buvusio Baisogalos būrio vado j.ltn.Švilpos kandidatūra, tačiau nuvykus į Skėmių mišką ryšių sužinota, kad dėl išdavystės žuvo 17 partizanų, tame tarpe ir Švilpa(34,18). Išlikę baisogaliečiai perėjo pas kpt.I.Pucevičių-Radvilą, kuris per skyriaus vadą Miškinį(sl.) pasikvietė kėdainiečių vadus dėl pastovių ryšių nustatymo(656,14). Susitikimas įvyko liepos mėn. nuo Kovo apylinkės atvykus V.Kūročkai-Dūdelei bei V.Gudaičiui-Rasui ir truko 4 dienas(656,14). Pritarus I.Pucevičiaus-Radvilos vieningos partizanų organizacijos kūrimo iniciatyvai buvo aptarta orientacinė bendro Žaliosios rinktinės bei Kovo apylinkės vadovybių ir partizanų pasitarimo bei bendrų operacijų (buvo numatytas Grinkiškio, Gudžiūnų bei Krakių puolimas) pradžios data - liepos 30-31 d.(656,14; 600,127).

Deja, šiuos planus nebuvo lemta įgyvendinti - dėl liepos pabaigoje-rugpjūčio mėn. prasidėjusio masinio rusų siautimo, partizanų žūčių, suėmimų bei registracijos, gyventojų trėmimų, Kovo apylinkė kaip karinis junginys buvo dezorganizuota. "Tai nelaimingiausias laikotarpis", - rašė J.Paliūnas-Vairas(34,22). Liepos 28 d. rusai Grinkiškio vls. Valatkaičių pelkėje (netoli Vosiliškio k.) užklupo pagrindinę partizanų stovyklą ir iki rugpjūčio 1 d. žuvo apie 12 partizanų, keletas sužeisti, persekiojimo metu 5 d. Karalinavos miške žuvo dar 8 vyrai, o Vosiliškio k. kunigo Mockaus klojime buvo suimtas V.Kūročka-Dūdelė ir Bielskis(600,147). Po keleto dienų suimtas apylinkės vadas J.Jasinevičius-Margis, registravosi Kuprys-Tėvas, Tarzanas(sl.), Barnabas-Dūlius(sl-) ir kiti(34,22). Be partizanų buvo suimti 12 Grinkiškio gimnazistų iš LLA OS pagrindžio bei Kėdainiuose 6 žmonės, susiję su D.Vaiteliu(660,V2). Savo veikimą visiškai apribojo rimtai sužeisti V.Gudaitis-Rasas (buvo laikomas žuvusiu), J.Paliūnas-Vairas ir kiti, kurie slapstėsi patikimose slėptuvėse(34,22; 660,V2). Rugpjūčio 13-14 d. dėl masinės legalizacijos bei rusų siautimo A.Dalbokas-Negusas su 6 partizanais - A.Kiele-Paukščiu, jo broliais Medžiotu ir Kukučiu ir kt. išėjo į Žaliąją rinktinę, numatęs ten praleisti 3-4 savaites(600,162).

Priešas nesirengė nutraukti spaudimo ir 1945 m. rudenį NKGB ėmė rengti A.Dalboko-Neguso paėmimo operaciją užsiregsitravusių partizanų rankomis(600,V3). Tam tikslui ieškoti Dalboko buvo pasiūsta LLA štabo ryšininkė agentė Paukštis(a.sl.), užverbuoti partizanai Petras(a.sl.), Kibirkštis(a.sl.) ir Kolia(a.sl.). Pastarajam dar buvo nurodyta nužudyti A.Kielę-Paukštį(600,3).

1946 m. pavasarį buvo bandoma sustabdyti partizanų dezorganizaciją ir atnaujin-

ti LLA Kėdainių apylinkės veikimą. Kovo mėn. Svilių miške įvykusiame partizanų pasitarime, kuriame dalyvavo 35 žmonės, buvo nutarta reorganizuoti buvusią LLA Vanagų Kovo apylinkę į Lietuvos partizanų-vanagų Povilo Lukšio rinktinę(797,195,201). Reorganizacija numatė veiklos išplėtimą ne tik visoje Kėdainių aps., bet ir visų kovojančių šioje teritorijoje partizanų dalinių (ne tik LLA) įjungimą(797,201). Šiame veiksme buvo aiškiai matyti panevėžiečių centralizatoriška įtaka, per Dalboką pasiekusi kėdainiečius.

Rinktinės vadu liko iš nelaisvės pabėgęs j.ltn.J.Jasinevičius-Margis, Fiureris, rinktinės štabą sudarė jo pavaduotojas V.Gudaitis-Rasas, nariai A.Dalbokas-Imperatorius, Negusas (jis palaikė ir ryšį su centru), A.Kielė-Paukštis(706,60). 1946 m. pavasarį rinktinę sudarė dvi partizanų grupės: J.Jasinevičiaus-Margio 50 žmonių Josvainių vls. Ruseinių miške (būrių vadai Margis, Petras Kliučinskas-Petras ir Lazdelė(sl.) ir Leono Butkaus-Šnabo 40-45 žmonės Baisogalos vls. Skėmių miške (Šarvo dalis?)(797,195; 706,60). 1945 m. Vandžiogalos vls. buvo suorganizuotas padalinys "Laisvė".

Rinktinės vado patikimumą, nors kiek keistai beatrodytų jo pabėgimas, liudija tiek J.Paliūno-Ryto prisiminimai, tiek vieno Kėdainių MGB operatyvininko likvidavimo, kurį atliko Margis ir kiti partizanai, faktas(920,20).

1945 m. vasarą LLA Kauno apygardai priklausė partizanų junginiai veikiantys vakarinėje Kauno aps. ir šiaurinėje Šakių aps. dalyje LLA Liūto rinktinėje ir atskiroje LLA Kovo kuopoje. Skirtingai nuo kitų partizanų junginių, čia nebuvo hierarchizuotos vadovybės struktūros, nors jų teritorijoje slapstėsi ir veikė centrinės LLA vadovybės žmonės (gen.M.Pečiulionis-Spurga, A.Veverskis-Tauragis, S.Stankevičius-Lydeka, A.Ruzgys). Tiek Liūtui, tiek Kovui štabas buvo bendras(107,312). Birželio-rugpjūčio mėn. štabo leidybinė grupė išleido ir išplatino dar tris "Karinių ir politinių žinių numerius 200-300 egz. tiražu, keletą atsišaukimų(107,159).

Liūto rinktinę pradžioje sudarė Ažuolo būrys (iki 50 partizanų), vadovaujamas V.Bilkio-Velnio, veikiantis Veliuonos vls. Burbinės miške ir Klevų būrys (80-100 vyrų), vadovaujamas Pilėno(sl.), veikiantis Vilkijos vls., tarp Vilkijos ir Babtų(107,175,284).

1945 m. liepos pradžioje Padauguvos miške buvo surengtas Vilkijos partizanų pasitarimas, kuriame dalyvavo štabo atstovai-ryšininkai A.Veverskis, S.Stankevičius-Lydeka, Justas Lebedžinskas-Liutovaris, rajono vadas Pilėnas(sl.) ir jo adjutantas Pranas Damušis-Algimantas, būrių vadai Jaunutis(sl.), Vanagas(sl.)(107,371-372). 8 d. įsakymu Klevų rajonas buvo pertvarkytas ir suformuotas Genio kuopos štabas, kurį sudarė kuopos vadas j.ltn.Jakavičius (Janavičius)-Pilėnas, štabo viršininkas Jaunutis(sl.) ir mokytojas P.Damušis-Algimantas kaip Vanagų Rėmimo komiteto reikalų organizatorius ir politinių įvykių analitikas, o taip pat ryšininkas tarp kuopos ir rinktinės štabų(107,371). Štabo nariais buvo ir visų būrių vadai.

Liepos mėn. pradžia buvo suformuoti Beržo (14 partizanų Padauguvos miške, vadas Jaunutis(sl.)), Klevo (12 partizanų, vadas Giedrys(sl.)), Žilvičio (20 partizanų vadas Saulius(sl.)), Ažuolo (14 partizanų Ariogalos vls. Karalgirio miške, vadas Algirdas(sl.)), Uosio (12 partizanų, vadas Aušriūnas(sl.)), Skroblo (17 partizanų Čekiškės vls., vadas Bintvilas-Rimantas), Karklo (37 partizanai, vadas Rimgaudas(sl.) ir Putino (11 partizanų, vadas Vytenis(sl.) būriai apie 140 partizanų(107,300,352).

Rugsėjo pradžioje buvo suimtas apygardinio štabo narys S.Stankevičius-Lydeka, į NKGB rankas pateko pagrindinė LLA spaustuvė, 265 egz. spaudos, 506 egz. atsišaukimų ("Pogrindžio balsas", "Lietuviai budėkite", "Būkime atsargūs"), dalis štabo bei archyvo dokumentų(107,157,176,265-266). Lapkričio 23 d. Veliuonos puolimo metu žuvo Ažuolo būrio vadas V.Bilkis-Velnias ir suimtas LLA štabo narys A.Ververskis-Tauragis(107,176; 527,109). Būrio, veikusio Veliuonos-Seredžiaus vls., vadovybę perėmė Petras Andrikis-Bijūnas; veliuoniečiai nuo 1946 m. vasario mėn. dar sudarė Gražinos būrį, vadovaujamą Michalkevičiaus-Ulono(527,106,109; 8,154).

1946 m. sausio mėn. Kauno aps. buvo suimtas Genio kuopos 11-kos partizanų būrio vadas Stasys Skučas, o 13 d. pagal rastą sąrašą karinės operacijos metu buvo nukauti 2 ir suimti 8 žmonės(652,76).

Vilkijos, Babtų, Raudondvario vls. Biliūnų k., Lamankos mšk., Čekiškės vls. Vaičiuliškių k. veikė J.Bagdono-Paparčio iki 30 partizanų būrys(679,409).

Šakių aps. panemunėje veikiantys partizanai sudarė Kovo kuopą. Jos pagrindu 1945 m. rugsėjo-spalio mėn. buvo kuriama LLA Šakių apygarda. Ją sudarė Plokščių rajonas su Plokščių būriu, vadovaujamu Prano Runo-Šarūno (Jotijos k., iki Gelgaudiškio); Gelgaudiškio rajonas; LLA Birutės partizanų būrys Ilguvos apylinkėse, vadas Valentinas/Juozas Aleksa-Aras(107,175-176).

Jovarų būrys (iki 30-40 partizanų) veikė Paežerėlių vls., netoli Panemunės ir Lekėčių; jo vadu birželio 26 d. įsakymu buvo paskirtas Petras Povilaitis-Gediminas (Jūreivis)(107,175-176,303,322,351). Ryšius su štabu būrys palaikė per J.Lebedžinską-Liutovarį(107,356). Rugpjūčio viduryje būrys buvo išblaškytas NKVD, vadas žuvo(107,303). Rugsėjo 12 d. partizanai išblaškyti Plokščių miške, žuvo būrio vadas Becevičius(41,138; 681,30).

Po rugpjūčio-rugsėjo mėn. baudžiamųjų operacijų išsklaidyti partizanai prarado ryšį su Liūto-Kovo štabu(107,237). Partizanų organizavimą tęsė Lukšių apylinkės vadas kpt.Jurgis Valtys: jis paskyrė Mykolą Karalių Plokščių ir Šakių vls. organizacijos iš 26 narių vadu(681,30). Tačiau spalio 5 d. kpt.J.Valtys žuvo(706,92).

Spalio pabaigoje Kauno pagrindis paskatintas Tauro apygardos bei LIK organizatorių bandė sukurti Kauno apygardos (Kauno, Kėdainių ir Raseinių aps.) štabą. Šio štabo viršininku tapo A.Kryževičius-Strazdas, štabo nariai Brazaitis-Šepetys, Z.Stanelka-Pilėnas, V.Mureika-Tauras(806,106). Lapkričio 1 d. buvo parengtas įsakymas Nr. 1, pagal kurį Kaune kuriama rinktinė apygardos teisėmis ir į ją įeina visi apskrityje veikiantys partizanų būriai(806,107).

Suėmus pirmuosius Algimanto apygardos štabo organizatorius (Z.Stanelką-Pilėną, A.Kryževičių-Strazdą), jo vadovybę perėmė K.Naujūnas-Montė, kuris kartu bandė atgaivinti tiek LIK, tiek ir vyriausiojo LLA (gal ir centrinio partizanų) štabo veiklą. Organizuojant apygardą į Šakių aps. buvo pasiųstas V.Matūza-Erškėtis, kuris lapkričio mėn. susitiko su LLA Vanagams vadovavusiu P.Runu-Šarūnu ir sužinojo, kad Šarūnas, Spyglis ir Aras savo būrius prijungia prie Stirnos rinktinės(806,107).

P.Runas-Šarūnas ir jo pavaduotojas V.Aleksa-Aras gruodžio mėn. su 12 partizanų būriu veikė Plokščių, Gelgaudiškio ir Šakių vls. miškuose(681,31; 706,92). 1946 m. sausio 23 d. pagal vidinio agento Staniūno(a.sl.) pranešimą, V.Aleksai buvo parengta pasala, siekiant paimti gyvą, tačiau šis priešinosi ir žuvo(681,31). Pas jį rasta LLA Šakių apygardos instrukcija Nr.1 ir Tauro apygardos partizanų atsišaukimai

liudija, kad, nepaisant užmegztų ryšių ir pažadų įsijungti, panemunės partizanai neatsisakė vilčių sudaryti LLA vardu veikiantį apygardinį junginį lygiagretų Taurui.

Iš viso Plokščių vls. Bundzų, Ramoniškių k. ir kt., Tarpgirio, Žalgirio miškuose, Sutkų girioje, teritorijoje nuo upės Jotijos pietuose ir nuo Gelgaudiškio iki Kriūkų, Ilguvos apylinkėse veikė 4-5 būriai(41,137). 1946 m. pavasario pabaigoje Girdžių ir Sutkų miškuose telkėsi apie 150 kovotojų(41,140).

1945 m. gruodžio mėn.-1946 m. pradžioje buvo suimti LLA Šakių rinktinės vadas Kazys Petraitis, Jankų vls. vadas - Juozas Balčiūnas, Plokščių - M.Karalius, būrio vadas Edvardas Guoga, Lekėčių-Jankų vls. štabo viršininkas Jonas Misevičius(412,7). Rinktinės štabas palaikė ryšius su Kaune veikiančiu Algimanto štabu, gaudami iš jo pagrindinės literatūros ir atsišaukimų platinimui(412,7).

PIETŲ LIETUVOS PASIPRIEŠINIMO ORGANIZACIJA

TAURO APYGARDA

1945 m. vasarą sustiprėjo organizavimosi veikla Suvalkijoje. Analizuojant jos eigą pastebimas labai įdomus reiškinys: nors suvalkiečių partizanų tarpe veikia nemažai pagrindžio organizacijų - LLA, Laisvės kovotojų, Kęstučio, Geležinio Vilko narių, tačiau jiems ypatingai buvo sunku pakelti vyrus geresniam organizaciniam darbui bei tvarkai, palyginus su aukštaičiais. Panemune užstrigo LLA Suvalkijos apygardos organizavimas. Galbūt, tai lėmė ypatinga geopolitinė padėtis, sąlygojusi labiau sėslią - bunkerinę išgyvenimo taktiką, apsiribojant tam tikru arealu su savo rėmėjais ir ryšininkais. Platesnio politinio akiračio buvo būsimosios Geležinio Vilko rinktinės erdvės partizanai, tačiau naujo tipo organizacijos idėja kilo iš marijampoliečių pusės.

Liepos mėn. apie Palias veikusių partizanų būrių vadai broliai V.Gavėnas-Vampyras, V.Gavėnas, Albinas Ratkelis-Oželis užmezgė ryšius su Marijampolės vls. Skardupių klebonu Antanu Yliumi ir pas jį besislapstančiu buvusiu Marijampolės aps. policijos viršininko pavaduotoju Jonu Pileckiu(318,53). Bendruose pokalbiuose išaiškėjo, kad atskirai veikiančios grupės nėra organizacija ir dirba kaip kam patinka, o tokia padėtis nėra pakenčiama, kad būtina vienytis, organizuotis, sudaryti bendrą vadovybę ir užkirsti kelią savivaliavimams(318,53).

Liepos pradžioje buvo apsvarstytas rajoninio partizaninio štabo įsteigimas ir sudaryta Tauro apylinkė, kuri turėjo apimti Palių miškus, Kazlų Rūdos girias, Marijampolės, Vilkaviškio ir dalį Alytaus aps.(318,53). Buvo sudarytas apylinkės štabas su būstine Skardupiuose, apylinkės vadu išrinktas V.Gavėnas-Vampyras, štabo viršininku J.Pileckis-Brokas, tiekimo ir sanitarijos viršininku kunigas A.Ylius-Vilkas(318,53).

Sukūrus apylinkės štabą, buvo siekiama organizacinę veiklą tęsti ir už apylinkės ribų, vienijantis su visoje Lietuvoje esančiais partizanais. Tuo tikslu buvo nutarta kurti Suvalkijos apygardą, surasti jai vadą. Aktyviausiai šia linkme veikė V.Gavėnas-Vampyras(318,54). 1945 m. liepos 19 d. Skardupių klebonijoje įvyko steigiamasis Tauro partizanų apygardos štabo posėdis, kuriame dalyvavo V.Gavėnas-Vampyras, A.Ratkelis-Oželis, kunigas A.Ylius-Vilkas, kpt.Leonas Taunys-Kovas ir J.Pileckis-Brokas(60,6). Keturias valandas trukusiame posėdyje buvo aptartos partizanų būrių savitarpinio bendradarbiavimo, tampsresnių ryšių sudarymo ir geresnio organizuotumo problemos, spaudos platinimo ir lietuvių telkimo į partizanus reikalai, o taip pat buvo sudarytas apygardos štabas, į kurį įėjo štabo viršininkas kpt.L.Taunys-Kovas, komplektavimo ir ginklavimo skyriaus viršininkas J.Pileckis-Brokas, propagandos - A.Ratkelis-Oželis, baudžiamojo - V.Gavėnas-Vampyras ir sanitarijos - kunigas A.Ylius-Vilkas, kuris kartu ėjo ir kapeliono pareigas(60,6). Vienas iš svarbiausių naujojo štabo tikslų pasidarė užmegzti ryšius su vyriausiu partizanų štabu ir gauti iš jo informacijos bei įsakymų(60,6).

Po kelių dienų - liepos 23-24 d. įvykusiame Tauro apygardos štabo posėdyje buvo sudaryta jo darbo programa ir planai, atkreipiant dėmesį į informacijos, ginklavimo, naujų partizanų verbavimo, o taip pat baudžiamosios veiklos klausimus(60,7). Oficialiu štabo leidiniu buvo priimtas Savanorių-Kūrėjų išleistas pirmasis "Laisvės Žvalgo" numeris, kurį buvo numatyta padauginti iki 100 egz.; propagandos skyriaus žinioje buvo rašomoji mašinėlė ir 2 rotatoriai(60,7).

Išsikūrus štabui, apygardos organizavimo darbai vyko toliau, buvo užmegzti ryšiai su daugeliu partizanų būrių vadų, numatyti nauji potencialūs Pasipriešinimo vado- vai. Liepos pabaigoje per Kaliauską Skardupių k. kpt.L.Taunys-Kovas, A.Ylius-Vil- kas ir J.Pileckis-Brokas susitiko su buvusiu Stirnos bataliono vadu ltn.V.Bacevičiu- mi, kuris papasakojo ir apie savo veiklą LLA Žemaitijoje(681,131). Dar liepos pradžioje Geležinio Vilko pulko ryšininkas V.Čibirka-Vikis ltn.V.Bacevičių Marijampo- lės vls. Lomakių k. suvedė su atskiro partizanų būrio vadu kpt.Žilinsku, o šis Nendri- nių k. - su plk.L.Butkevičiumi-Luobu(681,1-30; 709,25; 735,176). V.Bacevičius tau- riečiams dar rekomendavo atsargos karininką, Kauno universiteto fizinės kultūros katedros vedėją Stasį Šačką, numatytą ryšininku su užsieniu kaip mokantį kal- bų(735,182). L.Taunio liepos mėn. įtrauktas į pagrindžio veiklą Marijampolės MTS agronomas Vaclovas Pupelis suvedė štabo viršininką su Sangrūdės partizanų grupės vadu kpt.V.Navicku-Perkūnu(735,190).

Rugpjūčio 15 d. Skardupių klebonijoje buvo sušauktas jau gausesnis pasitarimas, kuriame dalyvavo Tauro apygardos štabo nariai bei partizanų grupių atstovai ltn.V.Ba- cevičius-Vygandas ir plk.Liudas Butkevičius-Luobas, nuo Geležinio Vilko - Lapins- kas-Berželis, nuo Alytaus-Lazdijų aps. pasienio - kpt.V.Navickas-Perkūnas, nuo Ma- rijampolės - Vytautas Radzevičius-Vaidila ir Vytautas Kulboka-Vytenis, taip pat S.Sač- kus-Uosis(681,131; 735,177; 709,147).

Pasitarime buvo aptarti apygardos organizaciniai klausimai, nustatant Tauro apy- gardos ribas Marijampolės, Šakių, Vilkaviškio, Lazdijų ir dalimi Alytaus bei Kauno aps., kitaip tariant Užnemunės teritoriją. Apygardos ribose buvo numatyta įsteigti, suformuoti ar pertvarkyti seniau veikiančius dalinius į penkias rinktines: Vytauto, Perkūno, Stirnos, Patrimpo ir Geležinio Vilko.

Apygardos vadovybė buvo pertvarkyta: įvesta apygardos vado pareigybė ir juo išrinktas kpt.L.Taunys-Kovas, štabo viršininku paskirtas ltn.V.Bacevičius-Vygandas, apygardos vado adjutantu J.Pileckis-Brokas, kuriam pavesta organizuoti ir apygar- dos štabo ryšių su būriais sistemą, taip pat jis saugojo štabo kasą(681,133,142). Gin- klavimosi skyriaus viršininku paskirtas A. Ratkelis-Oželis, žvalgybos-V.Pupelis-Taut- vydas ir sanitarijos bei ūkio skyriaus viršininku liko kapelionas kunigas A.Ylius-Vil- kas(681,120).

Pasitarime buvo nutarta bendrąją politinę vadovybę pavesti plk.L.Butkevičiui- Luobui, aktyviam visuotinio susivienijimo minties propaguotojui(735,177). Bendruoju apygardos leidiniu patvirtintas "Laisvės žvalgas" ir redaktoriumi paskirtas V.Radze- vičius-Vaidila, Marijampolės vls. Puskelnių k. įkurta spaustuvė.

Oficialiai Suvalkijos partizanų apygarda pradėjo funkcionuoti nuo rugpjūčio 15 d. išleidus Tauro apygardai vado įsakymą Nr.1, kuriuo buvo atlikti nauji štabo dar- buotojų ir keturių rinktinių vadų paskyrimai - apygardos štabo viršininku paskirtas ltn.V.Bacevičius-Vygandas, štabo komplektavimo skyriaus viršininku - S.Šackus-Uo-

sis, politinio skyriaus ir propagandos - plk.L.Butkevičius-Luobas, apygardos adjutantu - J.Pileckis-Brokas, Stirnos rinktinės vadu - lttn.B.Abromavičius-Spyglys, Vytauto - V.Gavėnas-Vampyras, Geležinio Vilko - mjr.J.Drunga-Sernas, Perkūno - kpt.V.Navickas-Perkūnas(475). Rugpjūčio 20 d. įsakymu Nr.2 apygardos štabas buvo papildytas žvalgybos skyriaus viršininku V.Pupeliu-Tautvydu, sanitarijos - A.Yliumi-Vilku (laikiniai einant ūkio skyriaus viršininko pareigas) bei paskirtas Patrimpo rinktinės vadas V.Kulboka-Vytenis(475). Rugsėjo 19 d. V.Radzevičius-Vaidila skiriamas vyriausiuoju "Laisvės žvalgo" redaktoriumi ir politinės dalies viršininko pavaduotoju, einančiu pareigas nuo rugpjūčio 15 d.(475).

Pagrindiniu štabo ryšininku tarp L.Taunio-A.Yliaus ir rinktinių vadų tapo Drulis(sl.). Jis, savo ruožtu, ryšius palaikė per rinktinių ryšininkus - Petrulionytę-Pinavią su B.Abromavičiumi-Spygliu, per Lapinską-Berželį bei mokytoją Steponavičių su Geležinio Vilko rinktine, Kalvarijos bažnyčios zakristijoną su V.Navicku-Perkūnu ir Sangrūdės grupe(681,133).

Nors Tauro apygardos organizavimas buvo savarankiškos karinės-politinės minties rezultatas, tačiau jis visgi pasiektas nepilkoje vietoje. Štabo organizatoriams buvo gerai žinoma Pasipriešinimo organizacinė raida (LLA, kitų grupių sutvarkymas, programos, VLIKO veikla vokiečių laikais ir pan.). Tauro apygardos kūrėjams buvo žinomas 1945 m. pavasario LLA sutvarkymas ir Kauno, Vilniaus, Šiaulių, Panevėžio ir Telšių apygardos(709,47), tad VI - Suvalkijos įsteigimas visos Lietuvos mastu buvo ne pradžia, o tolimesnė rezistencinio organizacinio darbo tęsia.

Kiekvienas štabo narys turėjo įvairiapusių ryšių, o ir patys buvo autoritetingos asmenybės. Jungtinės organizacijos sėkla byrėjo jau išpurtą dirvą: ne visi partizanų būriai buvo gavę instrukcijas iš štabo, bet gandai apie apygardą jau plito ir patys partizanai siuntė savo žmones užmegzti ryšius(709,267).

Spalio 20 d. Skardupiuose į paskutinį pasitarimą susirinko L.Butkevičius-Luobas, kpt.L.Taunys-Kovas, lttn.V.Bacevičius-Vygandas, J.Pileckis-Brokas, kunigas A.Ylius-Vilkas, V.Pupelis-Tautvydas(681,121). Po pasitarimo, spalio 22 d. štabo vadovai buvo suimti: L.Taunys ir V.Bacevičius pakeliui į Marijampolę, L.Butkevičius, A.Ylius ir V.Pupelis Skardupiuose. Suėmimo pavyko išvengti J.Pileckiui, tuo metu buvusiam slėptuvėje.

Nepaisant šio skaudaus smūgio, sukurtoji organizacija parodė savo gajumą ir stiprumą; ji neiširo, o štabas iš naujo buvo atkurtas paskiriant naujus narius. Naujosios vadovybės formavimas vyko žymiai sunkesnėmis sąlygomis, vykstant pastoviams suėmimams bei NKGB stengiantis išsiskverbti į jos vidų. Lapkričio mėn. suimtas propagandos agitacijos skyriaus viršininko pavaduotojas Juozas Dulinskas-Margis(691,92).

Iš pirmojo apygardos štabo nesuimti liko tik vado adjutantas J.Pileckis-Brokas ir A.Ratkelis-Oželis. Vadovavimą apygardai perėmė štabo karininkas mjr.Z.Drunga-Mykolas-Jonas (Šernas, Garulis). Jis ėmė atstatinėti nutrūkusius ryšius, organizuoti štabo darbą, stiprinti karinę-organizacinę apygardos struktūrą ir ieškojo kelių vienišimuisi su kitomis apygardomis. Gruodžio 10 d. įsakymas Nr.5 Tauro partizanų apygardai, liudijo, kad naujasis vadas sugebėjo įveikti suėmimų sukeltą krizę ir sėkmingai pradėjo vykdyti savo pareigas pradėdamas plačią rinktinių bei jų dalinių inspekciją, trukusią 1946 m. žiemą bei pavasarį. Apygardos adjutantu buvo paskirtas Šarūnas(sl.), nuo 1946 m. birželio 1 d. pridedant ir tiekimo skyriaus viršininko parei-

gas(681,246). Štabo žinių skyriaus viršininku liko A.Ratkelis-Oželis.

1946 m. sausio mėn. apygardos vadas buvo Stirnos rinktinės erdvėje, vasario 9 d. perėjo per Šešupę į Vytauto rinktinę. Čia buvo atgaivintas "Laisvės žvalgo" leidimas, įrengiant naują spaustuvę Karijoto kuopos erdvėje ir surenkant priemonių spausdinimui. Kovo 15 d. įsakymu Nr.10 Antanas Baltūsis-Žvejys paskirtas Apygardos štabo spaudos ir propagandos skyriaus viršininku bei vyriausiuoju "Laisvės žvalgo" redaktoriumi (einančiu pareigas nuo 1945 m. lapkričio 20 d.)(474).

1946 m. kovo mėn. buvo padarytas svarbus politinis sprendimas - LIK patarimu organizacijos pavadinimas "Lietuvos partizanai" buvo pakeistas į "Lietuvos Laisvės Kovotojų", kaip labiausiai "atitinkantis laiką ir aplinkybes", bet neišvedantis į vokiečių okupacijos laikais veikusios LLK Sąjungos rėmus, tik skolinantis jos pavadinimą(474). Tai buvo naujas savo kovos ir Pasipriešinimo esmės teorinis suvokimas, leidžiantis įprasminti tai naujos kokybės organizacinėmis, strateginėmis bei taktinėmis iniciatyvomis, prisitaikant prie moderniojo pokarinio pasaulio.

Kovo pabaigoje mjr.Z.Drunga-Mykolas-Jonas persikėlė į Perkūno rinktinės erdvę, kur buvo užmegzti apygardinių vadovybių lygio ryšiai su dzūkų partizanais. 1946 m. balandžio 1 d. įsakymu apygardos šabo ryšininku ypatingiems reikalams (einančiu pareigas nuo sausio 1 d.) buvo paskirtas Radvila(sl.), o balandžio 13 d. įsakymu Tauro apygardos kapelionu - kunigas-partizanas Justinas Lelešius-Krivaitis (einant pareigas nuo kovo 1 d.)(475; 681,223).

1946 m. balandžio 9 d. mjr.Z.Drunga-Mykolas-Jonas susitiko su A apygardos vadais ir šio susitikimo rezultate Suvalkijos ir Dzūkijos partizanai susivienijo į bendrą sritinį junginį, tuo pasiekdami kokybiškai aukštesnį organizacinį lygmenį, negu 1945 m. vasarą. Bendrieji pasitarimai buvo impulsas dar aktyvesniai organizaciniai apygardos vado veiklai: 1946 m. balandžio 30 d., būdamas Geležinio Vilko rinktinės erdvėje, mjr.Z.Drunga-Mykolas-Jonas įsakė praveisti papildomą legaliai gyvenusių karininkų mobilizaciją į partizanus, susisiekti su žemaičių partizanais ir kt.(681,230; 475). Oficialiu apygardos leidiniu ir "Laisvės žvalgo" pakaitalu vadovybė patvirtino Geležinio Vilko rinktinės štabo leidžiamą laikraštį "Kovos keliu", o nuo birželio 1 d. A.Baltūsi-Žvejį paaugštinus štabo viršininku, "Laisvės žvalgo" redaktoriumi paskirtas J.Lukša-Vytis(681,246; 475).

Visa tai rodė, kad nepaisant okupantų suduoto smūgio 1945 m. pabaigoje, Suvalkijos partizanai išgyveno tikrą pakilimą ir buvo ant esminių organizacinių pasiekimų slenksčio.

TAURO APYGARDOS RINKTINĖS

Vytauto (Vytauto Didžiojo) rinktinės veikimo ribos buvo nustatytos iš vakarų nuo Vyštyčio Rytprūsių siena iki Kudirkos Naumiesčio, toliau Šešupės upe iki Marijampolės, iš rytų Marijampolės plentu iki demarklinės, išskiriant Kalvariją(475). Į rinktinę buvo performuotas Vampyro būrys, 1945 m. liepos mėn. telkęs apie 30 partizanų(528,14; 681,132). Rinktinės vadu buvo patvirtintas V.Gavėnas-Vampyras, adjutantu paskirtas Juozas Černiauskas-Gintaras, štabo ir žvalgybos skyriaus viršininku - A.Ratkelis-Oželis, ūkio skyriaus - Kazys Liaukus-Anbo(528,10; 681,174). Ke-

turvalakių vls. Žydronių k. partizanų Arlauskų ūkyje buvo įrengta apygardos spaus-tuvė iki gruodžio mėn. dauginusi "Laisvės žvalgą" bei atsišaukimus(528,7).

Rygsėjo mėn. Marijampolės vls. Balsupių k. buvo surengtas vytautiečių susirinki-mas, kuriame dalyvavo iki 25 žmonių, tame tarpe atstovas iš Tauro apygardos štabo lttn.V.Bacevičius-Vygandas(681,150). Buvo apsvarstyti drausmės ir pasirengimo žie-mojimui klausimai, nurodyta išsisklaidyti žiemojimui po 1-2 asmenis(681,150).

1945 m. rinktinę sudarė viena kuopa ir du atskiri būriai, o 1946 m. pradžioje visam dalinyje buvo apie 40 partizanų(528,10). 1-ai arba Karijoto kuopai, vadovavo Karijotas(sl.) (Vidgiriai-Marijampolė), 1-am atskiram būriui vadovavo Kęstutis(sl.), 2-am atskiram būriui - Viesulas(sl.) (Gižų ir Šumsku vls., Šumsku miškas prie Šešu-pės)(528,10). Kuriantis rinktinei buvo numatyta sudaryti ir 2-a kuopa, tačiau paliu-dijimas apie tai tenka 1946 m. pavasariui, kada jos vadu buvo paskirtas j.psk.Jurgis Vasiliauskas-Skydas, nuo vasario mėn. ėjęs ir rinktinės rikiuotės skyriaus viršininko pareigas(526,221; 774,241).

Paprastai Vytauto rinktinei, remiantis vėlesniais pertvarkymais priskiriama Adolfo Valentos-Ožio grupė, tačiau tai buvo Perkūno rinktinės Sangrūdės grupė, po Tauro apygardos įsteigimo pertvarkyta į 4-ą kuopą. 1945 m. birželio mėn. dalinys turėjo 20-25 partizanų, veikusių Sangrūdės ir Kalvarijos vls.(528,207). Be to, grupės vado pa-tvarkymu dalis partizanų turėjo laikytis Suvalkų vaivadijoje, Punsko apylinkėse, kur naudodamiesi giminytės ryšiais ir pažintimis turėjo ieškoti galimybių tolimesniems ryšiams užsienyje užmegzti, o taip pat sudaryti poilsio bazes nuo siautimo iš Lietuvos pusės besitraukiantiems partizanams(633). 1945 m. birželio mėn. per "demarkliniją" perėjo Antano Marcinonio-Balandžio apie 15 partizanų būrys ir sugrįžo tik rudenį(528,219).

Lietuvos pusėje veikusią partizanų dalį sudarė trys būriai, kuriems buvo paskirti "globoti" rusų saugomos demarklinijos ruožai: 1-am būriui (vadas V.Valenta-Dobi-las) - nuo Mockavos iki plento Kalvarija-Suvalkai, 2-am - nuo plento iki Reketijos pasienio užkardos ir 3-am (S.Kajokas-Kovas) - nuo pastarosios užkardos iki Liuba-vo(633). Iš viso Ožio grupę sudarė apie 30 žmonių(709,330). 1945 m. rudenį kuopi-ninku paskirtas Sergiejus Bendaravičius-Špokas, 2-o būrio vadu - Feliksas Čereška-Karvelis(774,226,243).

Perkūno rinktinės veikimo rajonas buvo numatytas Lazdijų ir Alytaus aps. iki Nemuno. Jos organizatorius ir vadas kpt.V.Navickas-Perkūnas formaliai disponavo tik 4 kuopomis, kuriose 1945 m. gegužės-birželio duomenimis buvo apie 300-400 kovotojų(681,201). Tačiau faktiškai Lakūno kuopa jau buvo sunaikinta, pats vadas Neifalta-Lakūnas buvo perėjęs į V.Stepulevičiaus-Mindaugo grupę(709,119). Kpt.V.Navickas-Perkūnas realiai atstovavo tik Sangrūdės bei Sūsninkų partizanų gru-pėms (kuopoms) arba kitaip Lazdijų grupei, vasarą telkusiai 60 partizanų(709,119). Pietinėje Seinų (Lazdijų) aps. dalyje veikę partizanai nebuvo pavaldūs Perkūnui ir veikė susiformavę į savarankišką Šarūno rinktinę Dzūkų grupės sudėtyje.

Bet kuriuo atveju Perkūno rinktinės reikšmė buvo didelė dėl ryšių. Per Lazdijų grupės partizanus buvo palaikomi ryšiai su Alytaus grupuote(709,119). Šie ryšiai 1946 m. pavasarį buvo vienas iš katalizatorių bendros Pietų Lietuvos partizanų orga-nizacijos sudarymui.

Perkūno rinktinės štabas veikė Kalvarijos vls. Mindaugų k.(681,139). 1946 m.

Vincas Radzevičius-Vaidila

Juozas Stravinskas-Karda,
Žiedas

Jonas Alesčikas-Gediminas

Kazimieras Savičius-Sakalas

Antanas Andriušis-Šapalas

Vincas Senavaitis-
Žaliavėlnis

Tauro apygardos štabo steigiamasis susirinkimas 1945 07 19: Jonas Pileckis-Brokas, Leonas Taunys-Kovas, Antanas Ylius-Vilkas, Albinas Ratkelis-Oželis, Vytautas Gavėnas-Vampyras

Juozas Lukša

Zigmas Drunga-Mykolas-Jonas

balandžio 13 d. rinktinės pavadinimas buvo pakeistas į D.L.K.Gedimino rinktinės, o vado slapyvardė į Auksutį(475; 709,330). Rinktinės tiekimo skyriaus viršininko pareigas ėjo vienas iš jos senųjų organizatorių 4-os kuopos kuopininkas S.Bendaravičius-Špokas(774,243).

Į Geležinio Vilko rinktinę turėjo būti pertvarkytas to paties pavadinimo Geležinio Vilko pulko 8-a kuopa, vadovaujama V.Senavaičio-Žaliavelnio (Šiaurio). Rugpjūčio 15 d. vadu paskirtas mjr.Z.Drunga-Šernas(475). Tuo pat metu buvo numatyta jos užimama operatyvinės veiklos teritorija: iš vakarų Kauno-Marijampolės plentas (pradedant septintuoju kilometru), apimant Veiverius ir Garliavą, iš šiaurės ir rytų riba ėjo Nemuną (išskiriant Kauną) apimant Prienus, Balbieriškį ir Alytų, iš pietų plentas Alytus-Krosna-Liudvinavas iki Marijampolės-Kalvarija plento, išskiriant Simną, Krosną, Liudvinavą; Garliavos, Pakuonio, Prienų, Gudelių, Šilavoto, Iglirkėlių, Sasnavos ir Balbieriškio vls.(475; 681,212).

Rugsėjo mėn. Palios miške 3 km nuo Gudupių Tauro apygardos štabo atstovai V.Pupelis-Tautvydas ir lt.n.V.Bacevičius-Vygantas surengė pasitarimą su trijų Geležinio Vilko rinktinės būrių vadais, aptariant legalizacijos ir ryšių su apygardos spaus-tuve klausimus(681,148). Nuo rugsėjo 13 d. mjr.J.Drunga-Šerną perkėlus į apygardos štabą, rinktinės vadu paskirtas mokytojas lt.n.Juozas Stravinskas-Žiedas, pavaduotoju Algirdas Varkala-Žaliukas(475).

Oficiali rinktinės funkcionavimo pradžia buvo pažymėta 1945 m. spalio 30 d. įsakymu Nr.1, kuriame nurodyta, kad rinktinė Geležinis Vilkas sukurta pagal Tauro apygardos vado įsakymą, nusakytos veikimo ribos ir štabo sudėtis(681,212-213). Rinktinės vado adjutantu tapo J.Bulota-Anbo, tiekimo skyriaus viršininku - Kazimieras Juočys-Šatas, žvalgybos, spaudos ir propagandos - A.Varkala-Žaliukas, kompleksavimo skyriaus - Siauras, sanitarinio - Lapnas ir ryšių tarnybos - Petronėlė Pušinskaitė-Vilija(681,212). Buvęs pulko kautynių vadas KPinkvarta-Dešinys buvo paskirtas rinktinės kuopos, sudaromos esant reikalui iš aktyvių centrinių kuopų partizanų, vadu(681,213).

Tos pačios dienos įsakymu Nr.2 buvo paskirti 6 centrinių kuopų vadai: Gedimino - V.Marčiulaitis-Viesulas, Kęstučio - KPinkvarta-Dešinys, Šiaurio - Pranas Senavaitis-Pranukas (laikiniai), Vytauto - Jonas Demikis-Zumanas (laikiniai), Mindaugo - Siaubas(sl.) (laikiniai), Šarūno - Vincas Karpavičius-Jovaras(681,211).

Lapkričio 2 d. Šilavoto vls. Čepeliškių k., dalyvaujant Plutiškių kunigui Antanui Mioldažiui, buvo pašventinta dalinio vėliava bei 35 partizanai (pagal prisiminimus apie 60) priėmė priesaiką(435,275; 43,79-80).

1946 m. vasario mėn. iš Geležinio Vilko rinktinės partizanų sukurta Tauro apygardos specgrupė kolaborantams likviduoti bei kitiems ypatingiems baudžiamiesiems veiksams - Siaubo būrys. Nuo balandžio 20 d. Siaubo grupė buvo perorganizuota į Vytenio būrį, kuris išjungtas iš rinktinės ir visus įsakymus ėmė gauti ir atsi-skaitydavo tiesiog su apygardos štabu; vadu paskirtas Žaibas(sl.)(681,223).

1946 m. pavasarį rinktinės vadas lt.n.J.Stravinskas-Žiedas ir štabo darbuotojai A.Varkala-Žaliukas, J.Lukša-Vytis ir Stasys Lukša-Juodvarnis suorganizavo laikraščio "Kovos keliu" leidimą, kuris nuo balandžio mėn. virto apygardos leidiniu(475). Nauju sanitarijos skyriaus viršininku paskirta Danutė Dičpinigytė-Laima/Laimutė(475; 681,241).

Gedimino arba tiesiog Viesulo kuopa, vadovaujama V.Marčiulaičio-Viesulo ir jo pavaduotojo V.Drulios-Nakties, 1945 m. vasarą veikė Pakuonio vls. Bačkininkų miške, Antakalnio, Pašventupio, Margininkų, Dobilių, Vainotrakiok., A.Panemunės vls. Vaišvydavo ir Dubravos miške, Gervėnupio, Viršužiglio, Tursono, Šilėnų, Dubravos, Arlaviškių, Piliuonos, Raželių k., Kruonio vls. Darsūniškio, Užgirėlių miške, Prienų vls. Pagaršvio k., dažnai pereidavo į Prienų bei Jiezno vls. miškus(689,16; 673,165; 685,22). 1945 m. vasarą dalinys turėjo 60 partizanų, judėjo be pastovios dislokacijos vietos, neužsibūdamas niekur ilgiau kaip 2-3 paras(689,16).

Susiformavus Geležinio Vilko rinkinei Tauro apygardos sudėtyje, Viesulo dalinys tapo dviejų naujų kuopų pagrindu. Gedimino kuopos veikimo ribos buvo apribotos dviem valsčiais, kurių teritorijoje 1946 m. pavasarį dviejuose būriuose (kiekviename po du skyrius) veikė 25-30 partizanų(673,165; 411,143). Pirmam būriui, veikusiam Prienų vls., vadovavo Bronius Simonaitis-Serbentas, antram Pakuonio vls. - Vytautas Juodis-Šarūnas(673,163,165; 774,239). Kuopos štabas ilgą laiką buvo įrengtas Girininkų k., turėjo rašomąją mašinėlę, spausdino atsišaukimus ir platino juos vietos gyventojų tarpe. V.Marčiulaitis-Viesulas nuo seno palaikė ryšius su Kauno pogrindžiu, LIT, LLA grupėmis, A.Alukevičiaus-Saulės daliniu, formaliai veikusiu Didžiosios Kovos apygardos sudėtyje.

Prie Viesulo kuopos ir kartu su ja, Aukštosios Panemunės, Rokų, Garliavos, Pakuonio apylinkėse nuo 1945 m. birželio veikė Algirdo Juodžio-Vermachto (Merkio) būrys, rudenį pertvarkytas į kuopą(475; 673,177). 1946 m. balandžio 20 d. suformavus atskirą Vytenio būrį ypatingoms užduotims, Mindaugo arba tiesiog Vermachto kuopai buvo paskirta A.Panemunės ir dalis Garliavos bei Pakuonio vls., kur gegužės pabaigoje veikė apie 20 partizanų(681,230; 711,143).

Šiaurio kuopa buvo pavadinta Geležinio Vilko pulko 8-os kuopos organizacinio skyriaus viršininko V.Senavaičio-Šiaurio, žuvusio 1945 m. birželio viduryje, garbei. Iki Tauro apygardos susidarymo partizanams vadovavo K.Pinkvarta-Dešinys, po to partizanai buvo padalinti į du dalinius. Šiaurio kuopai buvo paskirti Prienų, Šilavoto ir Balbieriškio vls. dalys - Prienšilis, Šilavoto ir kt. apylinkės greta dzūkų Vaidoto grupės(711,143; 681,48). 1946 m. pavasarį kuopa turėjo 15 partizanų(681,48). Vadu dar 1945 m. spalio 30 d. buvo paskirtas P.Senavaitis-Tabokius (Pranukas). 1946 m. gegužės 12 d. jam žuvus, kuopos, telkusios iki 25 žmones, vadovybę perėmė J.Bulota-Anbo(475; 693,79). Nr.2

Kėstučio arba tiesiog Dešinio kuopa veikė Sasnavos, Igliškėlių, Gudelių vls., vadovaujama K.Pinkvartos-Dešinio ir turėjo apie 50 partizanų(475; 711,143).

1945 m. vasarą Marijampolės Palių partizanų dalinį, veikusį Liudvinavo, Marijampolės, Igliškėlių ir Sasnavos vls. sudarė trys būriai: Lapinsko-Berželio, Siaubūno(sl.) (Liudvinavo vls.) ir Albino Piličiausko-Dručio Skardupių būriai(681,140). Pats Lapinskas-Berželis buvo numatytas ar net paskirtas kuriamos Geležinio Vilko (Prienų ir kt.vietovių) rinktinės vadu(709,260,420). Liepos-rugpjūčio mėn. Lapinsko-Berželio vadovybėje buvo dalinys iki 100 partizanų, kurios branduolys daugiausiai laikėsi Liudvinavo vls. prie Palių(681,185). Rugsėjo pabaigoje Liudvinavo vls. Udrupio k. Tauro apygardos vadovybė į rinktinės sudėtį priskyrė dar 3 Žuvinto-Palių partizanų būrius: Vidugirio, Šerno (709,258).

Tauro štabui kuriamos Geležinio Vilko rinktinės branduoliu pasirinkus 8-tą kuop-

pą, vadu paskyrus mjr.Z.Drunę-Šerną, o Lapinską numaćius padaryti Stirnos rinktinės vadu (B.Abramavičiaus vadovaujamo Stirnos bataliono atstovai steigiamuose Tauro apygardos štabo pasitarimuose nedalyvavo), iškilo paklusimo šiems sprendimams problema. Lapinskas-Berželis, mjr.Z.Drungos-Šerno buvo charakterizuotas kaip savivalus žmogus, kuris vargu ar paklus naujojo apygardos štabo sprendimams ir stengsis veikti savarankiškai(709,266). Tačiau, gal būt, tikslūs ir L.Taunio parodymai, nurodantys naują Berželio paskyrimą Stirnos rinktinės vadu, nes 1945 m. rugsėjo 19 d. Lapinsko-Berželio būrys dislokavosi Gižų vls.(435,244; 709,357). J Tauro štabą įėjo savarankiškas kpt.Jono Žilinsko būrys, veikęs į šiaurę nuo Šunskų iki Šešupės(681,141).

Spalio mėn. oficialiai įteisinant Geležinio Vilko rinktinės įsteigimą, dėl apygardinio štabo narių suėmimų ir Palių partizanų registracijos, rinktinės vadovybė prarado ryšį (kuris ėjo per V.Bacevičių ir V.Pupelį) su Lapinsku, todėl mėnesio pabaigoje iš Eumo būrio iš naujo suformuota Vytauto kuopa, laikinu vadu paskiriant J.Demikį-Zumaną (Eumą). Gruodžio 25 d. žuvus Lapinskui-Berželiui, vadovauti taip ir liko J.Demikis, pakeitęs slapyvardį į Alma(681,195).

Vytauto arba Almo kuopa (iki 50 partizanų) buvo veikiantis dalinys, visą laiką judėjęs Sasnavos-Igliškėlių vls. riba, Kazlų, Varnabūdės miške, Utelinkos, Dembavos, Igliaukos ir Liudvinavo vls. Baragynės, Želsvos ir kitų kaimų apylinkėse, be to dalis partizanų slėpėsi pas save namuose bunkeriuose, dalis gyveno su dokumentais(681,190). Į kuopos vadovybę įėjo kuopos ryšių viršininkas Vincas Žvingėlas-Šarūnas, vado pavaduotojas P.Kučinskas-Apynys(681,194,199). Pastarasis, 1946 m. kovo 13 d. žuvus J.Demikiui-Almui (Eumui, Zumanui), tapo kuopos vadu, o pats dalinys nuo šiol žinomas dar ir pagal naujojo vado slapyvardį - Ainio kuopos vardu(681,195; 693,221).

Vytauto (Almo, Ainio) kuopą visą laiką sudarė trys būriai, nors jų eilės numeracija galėjo ir keistis. 1-am būriui iš 16-20 partizanų vadovavo Sakalas(sl.)(681,140,192). Dvylika partizanų buvo veikiantys, likę pasyvūs, gyvenę su dokumentais ir ginklais. 2-am būriui - virš 20-25 partizanų, vadovavo Lapinskas-Berželis, veikė Marijampolės-Igliškėlių vls. Baragynės, Daumbraukos, Kižių, Dembavos, Pazemkavos k.(681,187,194). Ainio vadovavimo metu 1946 balandžio mėn. minimas Dambavos būrys, vadovaujamas Kryžiuočio(sl.)(475). 3-as Eumo būrys (apie 20-25 vyrus) 1945 m. birželio-liepos mėn. laikėsi Sasnavos vls. Varnabūdės miške, kur buvo du bunkeriai, talpinantys po 10 žmonių(681,192,198; 711,143). Žiemą partizanai ėmė slėptis vieniokių bunkeriuose, vaikščiojo po 2-3 partizanus, ir į didesnę būrį susirinkdavo pagal vado įsakymą pas Juozą Juškevičių-Žandarą Dambraukos k.(681,198,200).

Žuvinto-Palių partizanams, nors ir aktyviai dalyvavusiems Tauro apygardos kūrimė, 1945-ųjų vasara nebuvo sėkminga. Birželio 25 d. Buktos miške prie Gudupių k. žuvo Muškietininkų būrio vadas V.Gavėnas-Tarzanas(531). A.Piličiauskas-Drutis perėjo eiliniu partizanu pas V.Gavėną-Vampyrą(709,152). Rugsėjo pradžioje per didžiausias Žuvinto Palių kautynes buvo sunaikintas Dzūkų arba Kiaulinyčios zonos būrys (30 vyrų), žuvo jo vadas Juozas Menčinskas-Ažuolas(531; 44,110).

Sėkmingiau išsilaikė Daukšių arba Šarūno būrys (apie 30 partizanų), taip pavadintas pirmojo žuvusio šio krašto kovotojo Jono Kaminsko-Šarūno garbei(44,116). 1945 m. rudenį formuojant Geležinio Vilko rinktinę būrys buvo perorganizuotas į

Šarūno kuopą, turėjusią telkti Palių partizanus. Tačiau dalis Palių vyrų buvo nusprendę legalizuotis, pats kuopos vadas V.Karpavičius-Jovaras (Vidugiris) taip pat numatė pereiti į slapukų dalinio organizatoriaus padėtį ir spalio pradžioje registravosi Gudeliuose(709,257). Šio krašto partizanai palaikė ryšius su Kęstučio rinktine ir kitais dzūkų partizanų būriais. Iš V.Karpavičiaus-Jovaro Tauro apygardos štabo narys V.Pupelis sužinojo apie Dzūkų grupės štabą, tačiau nelabai pasitikėjo, nes Vidugiris registravosi kaip partizanas ir iš NKVD buvo gavęs nurodymą įkalbėti legalizuotis kitus(531; 709,303).

Be didesniųjų Muškietininkų, Dzūkų, Daukšių (Šarūno), Gedimino (kpt.J.Aleščiko) būrių Paliose 1945 m. vasarą veikė ir mažesni Juozo Kasparavičiaus-Štrauso, Juozo Paudeikos, Jurgio ir Edvardo Laskų, Kosto Barkausko partizanų skyriai(531). Šiose vietovėse slapstėsi ir buvo laikomas junginio vadu mjr.Sergijus Staniškis-Antanaitis(531). 1946 m. pavasarį kuriant Pietų Lietuvos partizanų organizaciją jis atstovauja Tauro apygardą.

1946 m. pavasarį buvo suformuota nauja Algirdo kuopa, veikusi Šilavoto ir Veiverių vls., vadu paskiriant Juozą Baltrušaitį-Tigrą(774,245). Gegužės mėn. duomenimis jis turėjo 5 partizanus, kaip apygardos vadovybės apsaugą(475; 711,143).

1945 m. vasarą Šakių aps. partizanai veikė daugiausia LLA Vanagų vardu. Plokščių ir Gelgaudiškio vls. veikė 40 žmonių būrys, vadovaujamas Dobilo-Erelio(162,183). Lekėčių ir Paežerėlių vls. Baziūkų (Šiulių) k. miške veikė 70 vyrų būrys, vadovaujamas ltn.Antano Gudaičio(162,180). Liepos mėn. antroje pusėje smarkiai nukentėjus nuo NKVD kariuomenės, būryje liko veikti 35 žmonės, išsisklaidę nedideliais skyriais(162,183). Lukšių vls. rinktiniam partizanų būriui vadovavo kpt.J.Valtys(709,25).

Šakių aps. LLA Stirnos batalioną-rinktinę aktyviai organizavo ltn.V.Bacevičius-Vygantas. 1945 m. birželio mėn. Lekėčių vls. Kuro k. pas Seniūną buvo surengtas Stirnos partizanų būrių vadovybės organizacinis pasitarimas, kuriame dalyvavo bataliono vadas ltn.V.Bacevičius-Vygantas, Lapės kuopos vadas j.ltn.B.Abromavičius-Spyglys, LLA Lukšių apylinkės vadas kpt.J.Valtys ir 15 būrių vadų bei jų pavaduotojų(709,25; 681,147; 735,176). Buvo aptartos drausmės problemos, partizanai prisaikdinti, o kpt.J.Valtys pakviestas įsijungti į rinktinės sudėtį(709,25; 735,176). Birželio antroje pusėje Lekėčių vls. netoli Baziūkų k. panašus pasitarimas buvo surengtas su antrosios - Panteros kuopos būrių vadais(709,25; 681,147; 735,176).

Tačiau tolimesnį organizacinį darbą sutrukdė legaliai gyvenusio ltn.V.Bacevičiaus-Vyganto trumpalaikis areštas birželio viduryje. Kadangi jis gyveno su Jurgio Baltrušaičio dokumentais, SMERŠ pralaikiusi 6 dienas, paleido, bet to užteko partizanų nepasitikėjimui sukelti(681,130). Be to, vado areštas sutapo su birželio 15-16 d. Erelio stovyklos užpuolimu, nors iš birželio 28 d. Stirnos vado įsakymo seka, kad NKVD užklupo partizanus dėl jų pačių aplaidumo ir drausmės trūkumo(681,20). Be to, Aro būrio vadas birželio mėn. pametė šaukimą pasitarimui, kuris pateko į NKVD ir išaukė siautimą(735,176). V.Bacevičiui grįžus, būrių vadai ėmė reikšti nepasitikėjimą, o eiliniai partizanai iš vis liepė išvykti: dėl to bataliono reikalai buvo perduoti tvarkyti vado pavaduotojui ltn.B.Abromavičiui-Spygliui(681,130).

Susikūrus Tauro apygardos štabui, B.Abramavičius-Spyglys, sutikęs pereiti su daliniu apygardos priklausomybei, buvo patvirtintas Stirnos rinktinės vadu, o jo adjutantu paskirtas Kazimieras Savičius-Sakalas/Uranas(486,151; 682,132,134). Štabo vir-

šininku nuo liepos 21 d. buvo paskirtas Jeronimas Čibirka-Ažuolėlis, ūkio viršininku nuo rugsėjo pabaigos - V.Čibirka-Vikis(435,250; 709,414). Rinktinės veikimo erdvė buvo apibrėžta vakaruose Rytprūsių siena nuo Kudirkos Naumiesčio (imtinai) iki Nemuno, šiaurėje Nemunu iki Kauno, išskiriant miesto ribas, rytuose Kauno-Marijampolės plentu ir pietuose Šešupės upe(474). Rinktinės štabo slėptuvė buvo įrengta Jankų vls. Degučių k. Juozo Tamaliūno sodyboje(486,130).

Lapkričio mėn. prasidėjus Tauro apygardos štabo narių suėmimams, ryšininkės Juzės Petrulionytės-Vaidilutės išpėta Stirnos rinktinės vadovybė ėmė ieškoti naujos slėptuvės, tačiau nespėjo persikraustyti: lapkričio 21 d. Degučių k. žuvo j.ltn.B.Abromavičius-Spyglys ir kt.(486,196-197).

Dėl Stirnos vadovybės išdavystės iki šiol buvo kaltinamas ltn.V.Bacevičius, tačiau nuo liepos mėn. jis neturėjo ryšių su rinktine, negalėjo žinoti naujų slėptuvių ar ryšių punktų. Lapkričio 19 d. operacija buvo prarasta ne pagal jo, o pagal spalio 22 d. suimto J.Čibirkos-Ažuolėlio parodymus(435,280). Partizanų prisiminimuose minimas Bacevičiaus vežiojimas po kaimus ir išdavinėjimas NKVD, gali būti maišomas su J.Čibirkos vežiojimu, arba tiesiog buvo kompromitacija, siekiant palaužti tardomąjį (remiantis birželio pabaigoje Bacevičiui pareikštu partizanų nepasitikėjimo faktu). 1945 m. rugsėjo mėn. pradžioje V.Čibirka-Vikis savo pranešime L.Tauniui-Kovui pavadino V.Bacevičių provokatoriumi, nes ten kur pasirodo Vygantas, prasideda suėmimai ir kratos(709,414). Tauro apygardos štabo vadovybės atsakymas buvo vienareikšmiškas - tai niekuo nepagrįsta, tačiau V.Bacevičiui per tardymus papasakojus apie tai, NKGB suskubo dar labiau pakurstyti nesutarimus, paskleidę klaidinančius Tauro apygardos įsakymus lapkričio data su jo parašu. Dėlto, ir naujoji apygardos vadovybė oficialiai pavadino Vygantą išdaviku, o tai, savo ruožtu, kiek kompromitavo ir LLA Suvalkijoje.

1946 m. sausio mėn. nauju rinktinės vadu buvo paskirtas Jonas Kleiza-Siaubas(475; 937). Sausio 31d. rinktinės pavadinimas pakeistas į Žalgirio, o vado slapyvardė į Žalvarį(475). Rinktinės sudėtyje buvo sudarytas veikiantis dalinys - operacinė kuopa iš Meškos, Vilko ir Turklio būrių, kuris judėjo Šakių aps. Barzdų, Jankų, Griškabūdžio ir Žvirgždaičių vls.(496,182). Daliniui vadovavo Ginutis(sl.) ir jame iki savo žūties balandžio 19 d. laikėsi rinktinės vadas J.Kleiza-Žalvaris(486,183,185). Po jo rinktinės vadu paskirtas Geležinio Vilko rinktinės partizanas Jurgis Ilgūnas-Šarūnas(475). 1946 m. pradžioje suėmus K.Savičių-Uraną, rinktinės adjutantu paskirtas Juozas Sidabra-Brangutė.

Stirnos rinktinę pradžioje sudarė dvi kuopos: Lapės ir Panteros. Nuo 1946 pavasario - jau Žalgirio rinktinę sudarė 4 kuopos po du būrius, ir iš viso 1946 m. kovogegužės mėn. telkiančios apie 200 partizanų, veikusių visoje Šakių aps. bei dalyje Kauno ir Marijampolės vls.(711,143; 528,8). Tačiau skirtingai nuo kitų apygardos rinktinių čia iki pat 1946 m. pavasario nebuvo sukurta vieninga šių teritorijų apimanči organizacija. Panemunėje iki 1945 m. pabaigos kpt.J.Valtys, P.Runas-Gintaras, V.Aleksa-Aras, S.Jakštas-Katinas ir kt. veikė LLA sudėtyje ir neatsisakė planų sudaryti LLA Suvalkijos apygardą ar bent rinktinės lygio junginį. Netgi patikimos informacijos apie partizanų padėtį šiame rajone štabas neturėjo: taip S.Jakšto-Katino kuopa buvo laikoma pakrikusi, nors šis vadas mezgė ryšius net su Aukštaitijos partizanais.

Lapės kuopą birželio mėn. sudarė psk.S.Grigaičio-Aro/Erelio Žilvičio būrys, J.Pau-

žos-Vilko Riešuto, J.Tapučio-Liūto, Kregždės(sl.), J.Jasulaičio-Turklio Pušies, V.Puišio-Meškos Drebulės ir J.Stankūno-Viesulo Karklo būriai(681,125,241). Pašalinus iš vadovybės V.Bacevičių ir bataliono vadu likus j.ltn.B.Abramavičiui-Spygliui, galbūt, atsiskyrė ir Lapės kuopos organizatorius Saliamonas Švilpa, kuris žuvo liepos 6 d. Jankų vls. prie Lūšnos k. stovykloje(486,174). Kuopos (žinomos tiesiog kaip Abromavičiaus kuopa) vadu tapo S.Grigaitis-Aras, žuvęs kartu su Spygliu(709,282).

Po šių žūčių Lapės kuopa buvo kelis kartus performuota. Lapkričio-gruodžio mėn. Sakalų būrys (30 partizanų), vadovaujamas Broniaus Brazausko-Sakalo, veikė Pilviškių ir Kazlų Rūdos vls. kartu su Vilko (26 partizanai) būriu(475; 486,119; 679,119-120). 1946 m. kovo mėn. Sakalai susijungė su Žilvičio būriu (20 partizanų), vadovaujamu Jono Rimšos-Varno, ir sudarė Žilvičio kuopą, veikusią Kazlų Rūdos-Sasnavos vls.(679,121-122,505). Kuopos vadu buvo paskirtas B.Brazauskas-Sakalas.

1946 m. kovo mėn. nuo operacinės kuopos pastoviam veikimui prie Šešupės nuo Pilviškių apylinkių buvo atskirtas Turklio būrys ir performuotas į 4-ą kuopą(528,8; 676,232). Ją sudarė pačio vado J.Jasiulaičio-Turklio/Kazoko ir jo brolio Jono Jasiulaičio-Perkūno būriai(486,160; 676,232).

Patrimpo rinktinės veikimo teritorija buvo numatyta Marijampolės miesto ribose. Vadu pradžioje buvo numatytas paskirti mokytojas ltn.Jonas Dembickus-Daugvilis, tačiau dėl šio pasyvumo vadu liko V.Kulboka-Vytenis, numatant, kad formuojamas dalinys vykdys operacijas pagal atskirą apygardos štabo potvarkį, orientuojantis į pagrindžio veiklą(474; 681,132).

DZŪKIJOS (DZŪKŲ) RINKTINĖS SUSIFORMAVIMAS

1945 m. vasarą paspartėjo Dzūkijos partizanų organizacinio vienijimosi procesas, kurio metu galutinai savo įtaką praranda senosios LLA bei Kęstučio struktūros ir sukuriama visiškai nauji Lietuvos partizanų vardu besivadinantys junginiai. Tai nebuvo struktūrinis skilimas, kaip bando pavaizduoti kai kurie istorikai, sureikšmindami darbinio pobūdžio nesutarimus (DLK Kęstučio grupės ryšių su LLA Alytaus apylinkės štabu nutraukimas, A.Ramanausko-Vanago nepasitikėjimas LLA Alytaus grupe ir pan.). 1944 m. pabaigoje-1945 m. pirmoje pusėje žuvus ar patekus į nelaisvę pirmiesiems partizanų organizatoriams, senosios organizacijos neturėjo pakankamai autoritetingų pajėgų gebančių ne tik išlaikyti senąsias struktūras, bet ir užtikrinti vadovavimą išsiplėtusiam partizaniniam sąjūdžiui, kuris Dzūkijoje išliepsnoja ir kulminaciją pasiekia vėliau negu Aukštaitijoje. Senujų struktūrų išlaikymą beprasmiu darė dzūkų tendencija kurti partizanų dalinius atsisakant formalaus kurios nors organizacijos pripažinimo ir vadinantis tiesiog "Lietuvos partizanais". Tai leido panaudoti LLA, Kęstučio ar LPS organizacinę patirtį, tuo pat metu maksimaliai išnaudojant tuos pranašumus, kuriuos partizaninio karo sąlygomis teikė gryna partizaninė-karinė organizacija, be dezorganizuojančios politinio pagrindžio įtakos.

1945 m. vasarą Dzūkijoje išryškėjo du pagrindiniai vienijimosi centrai, kurių susiformavimui turėjo tiek autoritetų susitelkimas tam tikrame rajone, tiek krašto geografinės ypatybės.

Dominykas Ječys-Ažuolis

Jonas Noreika-Vėtra

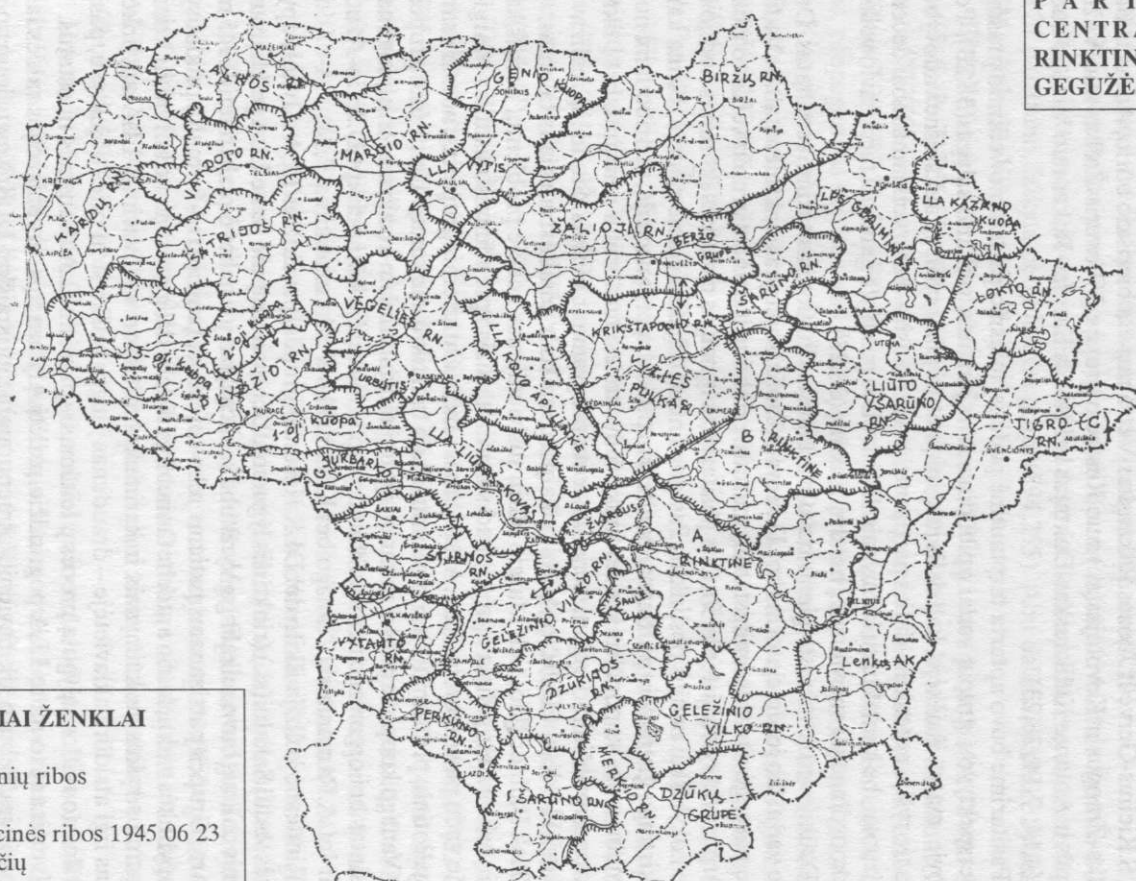

Jurgis Ptakauskas-Liepa

Adolfas Baublys-Merkys

**PARTIZANŲ
CENTRALIZACIJA
RINKTINĖSE 1946 M.
GEGUŽĖS MĖN.**

SUTARTINIAI ŽENKLAI

— rinktinių ribos

Administracinės ribos 1945 06 23

--- apskričių

--- valsčių

1945 m. birželio mėn. pirmoje pusėje (tarp 5-10 d.) Punios šile įvyko bendras keleto Šiaurinės Dzūkijos partizanų junginių - Margio, D.L.K. Kęstučio, Vėžio grupių, Balbieriškio būrio ir Vanago kuopos vadų bei štabų pareigūnų susirinkimas, sušauktas kpt. Dominyko Jėčio-Ažuolio ir Punios partizanų - P. Paulausko-Šarūno ir kt. iniciatyva. Jame dalyvavo K. Degutis-Raginis, J. Petraška-Lapaitis, P. Augaitis-Tauras, S. Kielius-Gervė ir Juozas Rakauskas-Vėtra nuo Balbieriškio būrio, Adomas Baciūška-Žmogus ir Kovotojas(sl.) nuo Kęstučio grupės, V. Voveris-Žaibas nuo Vėžio grupės ir Antanas Kulikauskas-Daktaras bei Rokas Barysas-Rokas nuo Vanago kuopos(4,14; 7,14; 38,23).

Pasitarime buvo aptarta tarptautinė padėtis, tolesnio partizaninio veikimo prasmė ir perspektyvos, grupių vadai apibūdino savo junginių veikimo sąlygas(38,23). Pokalbyje, matyt, išaiškėjo, kad dalis junginių neturi jokių ryšių su aukštesne vadovybe, arba tie ryšiai netenkina dalies partizanų, o svarbiausia - buvo veikiami labai decentralizuotai, be kontaktų su kaimynais. Dėl to buvo pasiūlyta geresnei tarpusavio veiksmų koordinacijai susivienyti į bendrą rinktinę(38,23).

Dzūkijos rinktinės įsteigimas buvo svarbiausias Punios pasitarimo rezultatas. Dalinio vado liko jos iniciatorius kpt. D. Jėčys-Ažuolis, sudarytas rinktinės štabas. Vadovybė parengė rinktinės ministatutą, nustatė į rinktinę įeinančių grupių veikimo ribas ir tarpusavio ryšių sistemą. Punios pasitarimas ir naujos rinktinės įkūrimas liudijo ir apie kokybiškai naujus poslinkius Pasipriešinimo organizacinėje raidoje. Pirmą kartą skirtingų grupuočių partizanai bandė įkurti bendrą organizaciją, atsiribodami nuo formalių ryšių su popieriniais centrais, vienydamiesi teritoriniu principu, bet į tikrą mikropasipriešinimo organizaciją su savita programa ir tikslais. Šių idėjų realizavime atsiskleidė kpt. D. Jėčio-Ažuolio, kaip karininko ir administratoriaus talentas.

Tiek Balbieriškio, tiek Margio būrių susivienijimas nekėlė problemų, nors iš kai kurių užuominų galima spręsti, kad su priimtaisiais sprendimais nesutiko Margio būrio vado pavaduotojas lttn. J. Asta-Šernas. Tačiau su kitomis grupėmis, nors ir esant jų įgaliojimų pritarimui šiuo klausimu, iškilo tam tikrų sunkumų. Tiek Vėžio grupės, tiek Vanago kuopos atstovai neturėjo įgaliojimų galutiniam atsakymui ir įsijungimas įteisintas bei organizacinės smulkmenos aptartos turėjo būti per kpt. D. Jėčio-Ažuolio ir lttn. A. Ramanausko-Vanago bei K. Barausko-Vėžio susitikimą(7,14).

Rimtesnė kolizija iškilo dėl DLK Kęstučio grupės, pavaldžios LLA Alytaus apylinkės vadui Sakalui(sl.) (rinktinės lygmuo), Dėl susivienijimo su ne LLA priklausančiomis dalimis buvo reikalinga Vyr. štabo sankcija, bet jos nebuvo realu tikėtis 1945 m. vasarą. Grupės partizanams patiems teko spręsti ką pasirinkti - formalią priklausomybę apylinkės vadui, kurio autoritetas nebuvo didelis dėl gyvenimo ne būryje, ar koordinacinius ryšius su kaimynais ir karininko-partizano vadovavimą. LLA apylinkės vadas irgi atsidūrė aklavietėje - draudimas jungtis reiškė stoti prieš objektyvų, pasipriešinimo raidos sąlygotą procesą, leidimas - pažeisti LLA drausmės nuostatus.

Įvertinant to meto LLA pagrindžio padėtį Alytaus aps. organizacijos raidės laikymasis jau tebuvo tik pavienių asmenų ambicijų išraiška. DLK Kęstučio grupės atveju dėsningai lėmė pačių partizanų sprendimas, bet pats perėjimas iš LLA apylinkės štabo pavaldumo į Dzūkijos rinktinę buvo konfliktinis, susijęs ir su grupės vadų pasikeitimu. Tai savo ruožtu (kaip ir bendrai LLA kaip organizacijos vaidmens nepaisymas) riboja naujosios Dzūkų rinktinės vadovybės centralizacijos iniciatyvas ir

1945 m. vasarą junginį praktiškai sudarė tik trys - Margio, Kęstučio ir Vaidoto (Balbieriškio) grupės.

Pilėnų kunigaikščio Margio grupė (Butrimonių junginys) veikė Alytaus aps. Butrimonių, Stakliškių, Jiezno ir dalyje Birštono bei Alytaus vls. ir 1946 m. pavasarį telkė apie 30-40 partizanų(711,141). Punios šile laikėsi ir rinktinės vadas su štabu, kuriam Alytaus vls. Panemuninkų k. buvo įrengta slėptuvė(7,29).

1945 m. vasaros pradžioje grupę sudarė du savarankiški būriai: Šarūno 30-35 partizanų Butrimonių ir dalyje Birštono bei Alytaus vls. ir apie Jiezną veikusio Dobilio 21 partizano, laikyta netgi atskira grupė(594,255). Abu daliniai palaikė ryšius su V.Marčiulaičiu-Viesulu(594,255).

Birželio 16 d. žuvo P.Paulauskas-Šarūnas, o 19 d. jo pavaduotojas ltn.J.Asta-Šernas(516,12; 737,55,57). Grupei ėmė vadovauti mokytojas Vytautas Duliūnas-Laimutis(737,50). 1946 m. vasario 13 d. jam žuvus, grupės vadu paskirtas A.Ružėnas-Vilkas(7,29; 737,50; 715,70). Štabą sudarė vado pavaduotojas Mikas Bandonis-Tauras, propagandos skyriaus viršininkas Ignatas Griškevičius-Pergamentas(7,23,29).

Kito grupės būrio vadas Ogilba-Dobilas 1945 m. rugpjūčio 31 d. buvo nušautas užverbuotų partizanų, o rugsėjo 4 d. nušautas ir jo pavaduotojas Juozas Bagdanavičius(595,182,186). Vitas Brazukaitis bandė atkurti ryšius, norėjo nušauti agentą Vileišį, įtarus išdavystę, tačiau šis išsigynė, nes vadą nužudė iš tikrųjų Norkūnas ir Kazys Proškus (ag.Karandaš)(595,220).

Vilko periodu Margio grupė veikė pasidalinusi į du būrius: Vilko ir Tauro, su-skirstytų skyriais. Vilko skyrius iki 10 partizanų veikė Butrimonių ir Prienų vls.(711,128). 2-asis skyrius, kuriam iki savo žūties vadovavo Laimutis, buvo iš 15 partizanų, veikusių Stakliškių vls. Greikonio, Gailekiemių, Pakrovo k., Butrimonių vls.(711,47).

Tauro būrį sudarė trys skyriai. 1-asis skyrius, vadovaujamas Motiejaus Jaruševičiaus-Lakštingalos, veikė Jiezno-Birštono vls. Vėžionių miške, 8 partizanai(7,22-24). 1945 m. rugsėjo mėn. su juo buvo ir J.Gervickas-Jovaras(595,187). 2-asis skyrius, vadovaujamas Aro(sl.) - Alytaus-Birštono vls. Panemuninkų, Bundorių, Dubėnų, Krikštonių k. apylinkėse, Šilaičių miške(7,24). 3-asis skyrius, vadovaujamas Jono Cibulsko-Ažuolaičio - Butrimonių ir iš dalies Alytaus vls., 8-9 partizanai(7,24).

1945 m. rugpjūčio mėn. Balbieriškio būrys, vadovaujamas K.Degučio-Raginio buvo perorganizuotas į Vaidoto grupę, kuri buvo išskirstyta veikti skyriais(7,45). 1945 m. spalio mėn. grupė vėl buvo surinkta ir, kad išvengtų legalizavusiųjų išdavystės, padalinta iš naujo į du rajonus (būrius): 1-asis, vadovaujamas pačio K.Degučio-Raginio laikėsi Prienų ir dalyje Šilavoto vls. ir 2-asis Gudelių, vadovaujamas A.Radausko-Elytės(7,45-46). 1946 m. vasario 16 d. pastarajam žuvus, būrio vadovybę P.Augaitis-Tauras(7,47).

Iš antrojo būrio 1945 m. rudenį legalizavosi skyrių vadai - Petras Brusokas-Margis ir Vincas Stiklaakis-Snaiperis (su padirbtais dokumentais, bet buvo suimtas), 1946 m. vasarą su padirbtais dokumentais pasitraukė S.Kielius-Gervė, žuvo Kazys Motuza-Vanagas(ž.1946 m.)(7,47). Grupė veikė Balbieriškio vls. Putriškių, Kunigiškių, Būdos k., Gudelių II vls. Rūdėnų k. ir Gudelių miške, Alytaus vls. Kižių, Sabališkių, Mardosų, Medžiukų k. apylinkėse. 1946 m. pavasarį Vaidoto grupėje kovojo apie 30 partizanų(7,46; 681,48; 711,141).

1945 m. gegužės 30 d. žuvus V.Vengeleniui-Stipinui, DLK Kęstučio arba Ūdrijos grupės vadovavimą perėmė Kovotojas(sl.). Nuo birželio 1 d. grupė buvo suskirstyta į tris rajonus, kuriuos sudarė dešimt grupelių. 1-ą rajoną, vadovaujamą Beržo(sl.) sudarė I, II, III ir IV grupelės, 2-ą, vadovaujamą Adomo Baciūškos-Žmogaus - IX ir X grupelės, ir 3-ią, vadovaujamą V grupelės vado Lipčiuko(sl.) - V, VI, VII ir VIII grupelės(314). Birželio 18 d. grupei oficialiai įsijungus į rinktinės sudėtį, rinktinės vado įsakymu Kovotojas(sl.) iš vado pareigų buvo atleistas ir paskirtas pirmuoju grupės vado pavaduotoju(314). Naujuoju vadu buvo paskirtas A.Baciūška-Žmogus, pradėjęs vykdyti pareigas birželio 30 d. ir išleidęs tam tikslui grupės štabo įsakymą Nr.7(314). Antrojo rajono būrio vado pareigas perėmė Ažuolas(sl.)(314).

Liepos 10-11 d. rusų siautimo metu žuvus štabo pareigūnams Čičinskui (buvusiam Perkūnui)(sl.), Kovotojui(sl.) ir Jeronimui(sl.), štabas nuo liepos 23 d. buvo papildytas naujais nariais - štabo viršininko pareigas perėmė Antanas Markeliūnas-Labutis, baudžiamojo skyriaus viršininko - Jonas Grincevičius (Grinčius)-Negras ir grupės ryšininku rinktinę paskirtas Juozas Marčiulynas-Gintaras(314).

Septynių asmenų grupės vadovybės struktūra išliko ir 1946 m. pavasarį, išskyrus tai, kad 1945 m. lapkričio 15 d. legalizavosi Vilnius(sl.). 1946 m. gegužės 1 d. ltn.A.Baciūška-Žmogus buvo paskirtas dar ir Dzūkijos rinktinės vado pavaduotoju, 2-ojo rajono vadu tapo Vaclovas Petraška-Šturmas, 3-ojo rajono - J.Grincevičius-Negras, o grupės štabo pareigūnu - Česlovas Misevičius-Jūra(465,8).

Veikdami ypatingose sąlygose - nemiškingose vietovėse, sunkiai pritaikomomis slėptuvėms, šios grupės partizanai išstobulino sėslių-judrių kovotojų bei smulkių veikimo grupelių taktiką. 1946 m. balandžio mėn. sėkmingesniai partizaniniam veikimui buvo pertvarkyta grupės vidaus struktūra(314). Pirmojo rajono ribos buvo apribotos Alytaus vls. dalimi, priklausančia grupei, 2-ojo - Simno vls. ir 3-ojo - Miroslavo vls. Kiekviename rajone be sėslių partizanų skyrių laikėsi po vieną skrajojantį partizanų būrį, kurio vadas vadovavo ir visam rajonui. Į kiekvieną rajoną buvo priskirtas štabo pareigūnas, turėjęs palaikyti nuolatinį ryšį tarp rajono vadovybės ir grupės vado, atlikti partizanų organizavimo, spaudos platinimo ir okupantų pareigūnų sekimo darbą. DLK Kęstučio grupė kas penkiolika dienų leido savo leidinį "Už tėvų žemę", kurio pirmąjį numerį parengė ir išleido 1945 m. birželio 1 d. spaudos skyriaus viršininkas Vilnius(sl.)(465,4). Grupės propagandos skyrius dirbo Simno vls. Čižikų k.(595,180). DLK Kęstučio grupė palaikė ryšius su suvalkiečių Geležinio Vilko rinktine(595,180). Per centrinį ryšių punktą Alytuje pas P.Sliumpą-Partenijų buvo palaikomas tiesioginis ryšys su apygardiniu bei PLP štabu(737,40,78).

Po 1945 m. liepos 10-11 d. dešimties partizanų žūties, rugpjūčio mėn. buvo suimta dar 18 žmonių, tarp jų X Skrajojančios grupelės vadas Tulaba, 6 legalizavosi(594,253). 1946 m. pavasarį grupėje veikė apie 25 partizanus(711,141).

Nuo 1945 m. rugsėjo mėn. iki 1946 m. pavasario Dzūkijos rinktinės sudėtyje veikė ir V.Voverio-Žaibo vadovaujama Geležinio Vilko arba Daugų grupė. Įsijungimą sąlygojo organizacinio ryšio su Geležinio Vilko rinktinės vadovybe nutrūkimas. Pastarosios 4-ą Žaibo būrį sudarė trys partizanų skyriai po 20 partizanų, veikę Onuškių-Daugų vls.(549,146). 1945 m. liepos pabaigoje po K.Barausko-Vėžio žūties V.Voveris-Žaibas formaliai perėmė grupės vadovavimą. Jo vadovaujami partizanai veikė Alytaus, Trakų ir Kauno aps. sandūroje esančiuose valsčiuose(246,317).

DZŪKŲ GRUPE

Antrasis Dzūkijos partizanų organizacinis centras formavosi pietinėje Dzūkijos dalyje, aktyviai sąjūdžio organizacijos bei centralizacijos linkme dirbant plk.ltn.J. Vitkui-Kazimieraičiui, ltn.A.Ramanauskui-Vanagui ir kt.

1945 m. birželio 1-2 d. sujungti būrius, veikiančius Valkininkų-Onušio vls. (o taip pat Eišiškių miškuose), ir jiems vadovauti per LPS iš Vilniaus atvyko buvęs Beniakonių mokytojas ltn.Leonas Tarasevičius-Aras(7,81; 361,29,59; 549,166). Formuojamas junginys buvo pavadintas Geležinio Vilko (Valkininkų) rinktine ir naujasis jos vadas iki liepos pradžios užmezgė ryšius ir asmeniškai aplankė šiuose miškuose veikusius Pavasario ir Rugio grupių būrius. Birželio 11d. buvo užmegzti ryšiai su Varčios miško partizanais - Vėžio, Žaibo ir Vanago būriais(33,36-37). Pastarieji tuo metu organizaciniu požiūriu buvo pasiekę tą lygį, kuomet pradėdama ieškoti ryšio su aukštesne vadovybe arba kuriamas savarankiškas stiprus junginys, ir atsitiktinai vienu metu (o gal dėsningai) sulaukė net trijų pasiūlymų iš trijų skirtingų centrų. Be ltn.L.Tarasevičiaus-Aro ir kpt.D.Jėčio-Ažuolio pastangų ir pasiūlymų užmegzti ryšį, varčiškiai per V.Voverį-Žaibą užmezgė ryšius ir su LLA Alytaus apylinkės štabu(33,37).

LLA Alytaus apylinkės štabą praktiškai sudarė nedidelė grupelė pagrindyje veikusių LLA narių ir pirmiausiai pasitraukę dėl suėmimo pavojaus iš Tauragės Jonas ir Vladas Pielikiai(594,253). Pastarasis vadovavo Alytaus gimnazijoje apie 13 mokinių pagrindžio grupei: LLA grupė rinko partizanams medikamentus, daiktus(594,167, 173). Stabas palaikė tolimesnius ryšius su Mulersku Marijampolėje ir kt., o nuo 1945 m. gegužės mėn. LLA Alytaus apylinkės partizanų štabo viršininku tapo V.Kukėšilas, pasitraukęs iš Vilniaus(749,145).

Birželio pirmoje pusėje Varčios miške ltn.A.Ramanauskas-Vanagas, K.Barauskas-Vėžys ir V.Voveris-Žaibas susitiko su LLA štabo atstovu V.Pielikiu(33,37). Pastarasis negalėjo nieko naujo pasiūlyti organizaciniu požiūriu - tik LLA programą, keletą instrukcijų (sukėlusią įtarimą) ir pasiūlymą paklusti LLA apylinkės vado valdžiai. Be to, atpažinęs A.Ramanauską ir bent paviršutiniškai susipažinęs su Varčios partizanų jėga, V.Pielikis suvokė, kad jo atstovaujama Alytaus pagrindžio grupė jau nebepaiso įtakon šių partizanų tiek organizacine, tiek autoriteto prasme, ir prisipažino, kad jis tik tėra ryšininkas tarp LLA vado ir partizanų(33,37). Galiausiai, po kiek laiko birželio mėn. V.Pielikis pats vos spėjo pabėgti nuo gresiančio suėmimo ir įsijungė į Vanago formuotę(594,182).

Savo ruožtu, varčiškiai elgėsi pakankamai diplomatiškai, nukeldami galutinį atsakymą vėlesniam laikui, skirtingai nuo Dzūkų rinktinės vadovybės, vienu ypu nutraukusios ryšius su LLA Alytaus apylinkės štabu. Varčios miško vadai pasirinkimo geriausią taktiką - pirma patiems išsiaiškinti visų trijų centrų galimybes bei atstovavimą, ir tik po to spręsti.

A.Kulikauskas-Daktaras ir V.Voveris-Žaibas buvo pasiūsti užmegzti ryšius su Punios partizanais ir dalyvavo steigiamajame Dzūkų rinktinės pasitarime, o K.Barauskas-Vėžys ir ltn.A.Ramanauskas-Vanagas birželio 12 d. Rugio būrio stovyklavietėje susitiko su ltn.L.Tarasevičiumi-Lūšimi ir J.Jakubavičiumi-Rugiu, sužinodami apie aukštesnio Dzūkų grupės štabo egzistavimą(33,43-44). Kadangi pats Tarasevičius dar

nebuvo pačiame štabe ir per šį laiką tvarkė tik organizacinius rinktinės ryšius tarp Pavasario, Vasaros ir Rugio būrių, buvo nuspręsta visiems kol kas veikti savarankiškai, nustatyti tarpusavio ryšiai, o svečiai pažadėjo juos užmegzti ir su aukštesne vadovybe(33,44). Organizacinę veiklą pristabdė rusų siautimas Varčios miške, išblaškęs partizanus bei jų vadus. Liepos 24 d. sunkiai sužeistas į nelaisvę pateko K.Ba-rauskas-Vėžys(465; 516,28).

Liepos 26 d. A.Kulikauskas-Daktaras Nedzingėje per kunigą Zigimą Neciunską-Elytę užmezgė ryšius su Dzūkų grupės vadu plk.ltn.J.Vitkumi-Kazimieraičiu, aktyviai dirbančiu partizanų vienijimo linkme(7,15; 737,65). Rugpjūčio 1 d. netoli Nedzingės kapinių miške pulkininkas susitiko su ltn.A.Ramanausku-Vanagu(7,15). Čia, pas netoliese gyvenantį ūkininką, surengtame pasitarime be abiejų vadų dalyvavo Vanago kuopos bei Dzūkų grupės štabų pareigūnai bei dalinių vadai A.Kulikauskas-Daktaras, A.Perminas-Jūrininkas, V.Pielikis-Butageidis, Zigmas Šerkšnas-Tigras, Petras Petrėnas-Viršaitis, A.Baublys-Merkys, Siaubas (Jonas Dambrauskas?)(7,15). Pasitarime buvo išgildinta partizanų vienijimo raida, numatyta nauja Dzūkų grupės organizacinė struktūra, nutarta Vanago kuopą prijungti prie Dzūkų grupės, sudarant jos veikimo teritorijoje Merkinės batalioną, vadu skiriant ltn.A.Ramanauską-Vanagą(7,15). Grupės štabas buvo papildytas naujais nariais - 2-ojo skyriaus agitacijai ir propagandai viršininku tapo A.Kulikauskas-Daktaras ir jo pavaduotoju A.Perminas-Jūrininkas(7,16; 749,262).

Nedzingės pasitarimas buvo etapinis Dzūkijos partizanų sąjūdžio organizacinėje raidoje. Jis ne tik išryškino antrąjį, o greitai ir pagrindinį organizatorių branduolį Dzūkų grupės vadovybės asmenyje, bet ir pačią organizaciją pakylėjo į apygardinių lygį. Tokių aktyvių karininkų kaip ltn.A.Ramanauskas-Vanagas ir kt. išiliejimas su kaupu kompensavo tą liepos mėn. plk.ltn.J.Vitkaus-Kazimieraičio nesėkmę, kada Dzūkijos rinktinės vadas kpt.D.Jėčys-Ažuolis atsisakė prisijungti prie Dzūkų grupės(7,15). Dzūkų grupės štabas, apjungiantis dvi naujai formuojamas rinktines (Merkio ir Geležinio Vilko) ir numatomas įjungti dar dvi (Šarūno ir Dzūkijos) kartu buvo ir naujo tipo organizacinis darinys, sukurtas neprisirišant prie neveiklių senųjų pagrindžio struktūrų. Dar birželio 6 d. grupės vado įsakyme Nr.5 rinktinių vadams buvo pabrėžta, kad naujoji partizanų vadovybė "nesiekia jokių srovinių tikslų" ir pagrindiniais organizacinės veiklos principais mano karinių pajėgų drausmę bei apolitinį veikimą(749,270).

Tuo pat metu plk.ltn.J.Vitkus-Kazimieraitis stengėsi išlaikyti tiek formalų, tiek faktinį ryšį su "aukštesniais", t.y. LLA, LPS, galbūt, ir kitais centrais pagrindyje, "paliekant laisvę demokratiškus pagrindus pripažįstančioms srovėms verbuoti sau narius"(749,270). Tokia "organizacinė tolerancija" bei "karinis kietumas" leido išvengti trinties partizanų tarpe, maksimaliai panaudoti senuosius pagrindžio ryšius bei sparčiai vykdyti naują pagrindinę mobilizaciją bei struktūrizaciją.

Dzūkų grupės štabas 1945 m. vasarą dislokavosi Varėnos vls. Jokėnų k. apylinkėse, Merkio, vėliau Šerno batalionų priedangoje(7,16). Rugpjūčio 12 d. Rudnios miške buvo surengtas dar vienas grupės štabo pareigūnų susitikimas su partizanų vadais, šį kartą su Šarūno rinktinės vadu V.Gončiu-Alseika ir Leipalingio bataliono vadu A.Bučioniu-Ažuolu, aptariant pastarosios priskyrimą, prie Dzūkų grupės bei organizacinę struktūrą(7,16). Tokiu būdu Dzūkijos partizanai 1945 m. rugpjūčio mėn.

veikė susivieniję į keturias rinktines, iš kurio trys (Geležinio Vilko, Merkio, Šarūno) buvo susijungusios į bendrą Dzūkų grupės organizaciją. Pagal 1945 m. rugsėjo 5 d. Dzūkų grupės vado įsakymą Nr. 10 organizaciją sudarė jau keturios rinktinės - Seinų (tik planuose), Šarūno, Merkio ir Geležinio Vilko (739,11; 749,262).

Geležinio Vilko rinktinės organizavimo darbai vyko smarkaus okupantų siautimo sąlygose ir skirtingai nuo kitų junginių dideliame plote. Birželio mėn. į rinktinę įėjo šeši būriai (Vasaros, Siaubo, Rugio, Žaibo, Avižos, Lapkričio), kurių kiekvienas buvo padalintas po 3 ir daugiau skyrių po 11-14 partizanų (549,165). Liepos 4-8 d. rusams surengus smarkų Valkininkų miškų šukavimą ir išdavus Grybui(a.sL), buvo suimta 26 partizanai bei rėmėjai iš Rugio grupės (516,280). Liepos 15 d. dėl minėto išdaviko Daugų vls. buvo suimti dar 54 žmonės (516,303).

Rinktinės vadas lt.n.L.Tarasevičius-Lūšis, pametęs automatą, atbėgo į M.Vičkačkos-Vasaros būrį - tai buvo jo pirmasis pergyventas siautimas, kuris labai jį sukrėtė (7,81). Liepos 18 d. J.Jakubavičius-Rugys su Lūšiu atvyko į Merkio stovyklą prie Lavysio ežero, kur susitiko su Dzūkų grupės vadu J.Vitkumi-Kazimieraičiu, tačiau pasitarimas buvo neįmanomas dėl rinktinės vado sveikatos būklės (36,18). Liepos 26 d. atsitiktinai žuvo ir vienas iš senųjų partizanų organizatorių - vado pavaduotojas A.Kaukolis-Pavasaris.

Liepos pabaigoje Burbonių miške surengtame būrių vadų - V.Voverio-Žaibo, J.Jakubavičiaus-Rugio, J.Dambrausko-Siaubo ir M.Vičkačkos-Vasaros organizaciniame pasitarime buvo nuspręsta surengti ir atsakomąją baudžiamąją akciją prieš NKVD kariuomenės talkininkus (7,82). Sprendimas nebuvo pats geriausias ta prasme, kad partizanai psichologiškai nepasiruošė po to sekusiam neregėtos apimties priešo terorui, kuris lėmė masinę partizanų registraciją, nepaisant vadovybės draudimo, bei laikiną rinktinės dezorganizaciją, išsisklaidžius siautimo periodui mažomis grupelėmis. Pagal M.Vičkačką, Burbonių pasitarime dalyvavo ir rinktinės vadas lt.n.L.Tarasevičius-Lūšis, kuris rugpjūčio 5-6 d. išvyko į Rugio būrį.

Rugpjūčio mėn. buvo sunaikintas visas 1-as Vasaros būrys: 26 d. 7 partizanai su skyrininku S.Valatkevičiumi-Niva žuvo, 27 d. 6 su M.Vičkačka-Vasara apgaulingai suimti ir 17-rugsėjo 5 d. 23 su likusiais skyrininkais užsiregistravo (549,136). Laisvėje liko tik 4 partizanai (245,161). 5-ame S.Versocko-Avižos (užsiregistravus iki 20 žmonių) ir 6-ame M.Cėsnio-Lapkričio (8 žuvus ir 8 užsiregistravus) būriuose liko veikti po 20 partizanų (549,135,146-147). Iš 3-io J.Jakubavičiaus-Rugio 40-60 partizanų būrio, veikusio Varėnos vls. Druckūnų, Bobriškių, Paručių k. apylinkėse, rugpjūčio mėn. dalis registravosi, o likusieji ėmė slapstytis smulkiomis grupelėmis, palaikydami ryšius su vadu (7,97; 549,135).

Rugsėjo mėn. pradžioje buvo manoma, kad rinktinėje liko veikti tik Siaubo (45 partizanai), Žaibo (iki 60 partizanų), Avižos (iki 20 partizanų) ir Lapkričio (iki 20 partizanų) būriai (549,139,235). Tačiau spalio pradžioje Valkininkų NKVD skyriuje registravosi S.Versockas-Aviža ir M.Cėsnys-Lapkritis su 5 partizanais (549,248). Daugų ir dalies Alovės vls. partizanai, vadovaujami 4-ojo būrio vado V.Voverio-Žaibo, netekę ryšio su vadovybe, kaip Geležinio Vilko grupė įsijungė į Dzūkijos rinktinę ir veikė Daugų vls. Melnytėlės, Juozapavos ir kt. kaimų apylinkėse. Rugsėjo 9 d. V.Voveris-Žaibas su 22 partizanais pasirodė Žiežmarių vls. Kaukinio miške, tačiau Didžiosios Kovos vyrų nesurado, nerado ryšių ir su Siaubu (549,240).

2-as J.Dambrausko-Siaubo būrys 1945 m. rugsėjo 1 d. iš Onušio vls. smulkios grupelėmis perėjo į miškus apie Mostų ir Valkininkų k.(549,240). Rugsėjo 9 d. Onušio vls. Varlių k. žuvo skyriaus vadas Albinas Mikalkevičius ir suimti keli partizanai bei ryšininkai(549,245). Rinktinės reorganizacijos eigoje būrio partizanai buvo pertvarkyti į batalioną, veikusį Onušio vls. pietrytinėje dalyje, Onušio ir Grendavės miške Tolkiškių, Karaliūnų, Jurgionių, Ramanavos ir kt. kaimų apylinkėse, kontroliavusį Rūdiškių-Onušio kelią(7,92,98). Iki 1945 m. lapkričio 6 d. būrys be esminių pakitimų laikėsi Rūdiškių vls. Rūdninkų girioje, po to grįžo į Onušio vls. Burbonių mšk.(550,6,24).

1945 m. rugpjūčio 10 d. Geležinio Vilko rinktinė buvo reorganizuota kaip Dzūkų grupės, o vėliau A apygardos sudėtinė dalis(7,80). Iš rinktinės ir Dzūkų grupėje veikusių būrių buvo sudaryti du, o vėliau trys batalionai, veikiantys Varėnos, Rudnios, Valkininkų, Eišiškių ir Onušio vls. Reorganizuotos rinktinės vadu nuo rugsėjo 1 d. buvo numatytas kpt.Petras Petrėnas-Viršaitis(749,262). Tačiau pagal lapkričio 5 d. įsakymą Nr.18 už savavališką pasišalinimą jis nuo rugsėjo 5 d. išbrauktas iš partizanų sąrašų, o vietoje jo rinktinės vadu (laikiniai einančiu pareigas) buvo paskirtas Varėnos-Rudnios bataliono vadas lttn.L.Švalka-Šernas(739,12; 749,241,244,252).

Susirgusiam lttn.L.Tarasevičiui-Lūšiai ("netekusiam sveiko proto ir pasitraukusiam iš pareigų") paliktas formalus Onušio-Eišiškių-Valkininkų bataliono vadovavimas (nuo rugpjūčio 10 d.)(749,262; 739,12). Buvęs jo pavaduotojas V.Voveris-Žaibas nenorėjo paklusti štabo nurodymams ir veikė savarankiškai, todėl pagrindinis šio dalinio organizavimo krūvis nuo rugsėjo 22 d. teko antrajam pavaduotojui Vincui Kukei-Aitvarui (Šilui)(739,12; 749,252).

Gruodžio 4 d. žuvus Šernui, rinktinei vadovauti vėl ėmėsi pasveikęs L.Tarasevičius-Lūšis, nuo šiol veikusių su 8-9 partizanų apsaugos būriu(7,98). Gruodžio 31 d. Praną Svirską-Liną paskyrus apygardos štabo ūkio viršininku, rinktinės adjutanto pareigos buvo pavestos Adolfui Kalantai-Kostui(749,272; 36,57).

1946 m. sausio pabaigoje Korpiškių k. įvykusiame rinktinės partizanų suėjime, vadovybė apsvartė priešrinkiminės kovos taktiką, o taip pat nusprendė, kad reiki jungtis į stambesnius būrius, nes taip lengviau būtų pasipriešinti priešo kariuomenei ir stribams(7,98).

Balandžio 5 d. priešui užpuolus vadavietę lttn.L.Tarasevičius-Lūšis ir jo adjutantas A.Kalanta-Kostas žuvo ir suimtas propagandos ir žvalgybos skyrių viršininkas Adolfas Uždavinyš-Dobilas(711,139; 680,31). Vadovavimą rinktinei perėmė V.Kukė-Aitvaras(242,54).

Rinktinė buvo pertvarkyta, perduodant 3-ąjį batalioną Merkio rinktinei, o likusieji partizanai ėmė veikti dviejuose Geležinio Vilko rinktinės batalionuose: 1-ajame Eišiškių-Valkininkų (apie 40 partizanų) ir 2-ajame Daugų (apie 30 partizanų)(711,142).

1-am batalionui, sudarytam iš dviejų būrių, vadovavo J.Dambrauskas-Siaubas su pavaduotojais Stasiu Legetavičiumi (Levanausku)-Aušra operatyvinei veiklai ir Karuža-Klevu propagandai(711,140). 1945 m. gruodžio mėn. viduryje Rūdninkų girioje susirinko iki 30 partizanų(550,65). Į 2-ąjį batalioną buvo performuota V.Voverio-Žaibo vadovaujama Geležinio Vilko grupė, sugrįžusi atgal iš Dzūkų rinktinės pavaldumo.

Varėnos-Rudnios (vėliau 3-asis) batalionas, vadovaujamas L.Švalkos-Šerno, vei-

kė Varėnos ir Rudnios vls. Varėnų, Perlojos mstl., Matuizų, Mardasavo, Lavysų, Mančiagirės, Žiūrų, Giražerio, Mergažerio, Moliadugnio k. apylinkėse(7,100). Iš pradžių jis buvo organizuojamos Rytų Dzūkijos rinktinės sudėtyje, tačiau rugpjūčio mėn. pablogėjus padėčiai esamoje Geležinio Vilko rinktinėje, dalinys tapo pastarosios organizaciniu branduoliu(739,2).

Batalioną sudarė 2 būriai, po du skyrius, veikę Varėnos-Rudnios-Eišiškių trikampyje. Pirmąjį būrį (perlojiečių), vadovaujamą bataliono vado pavaduotojo A.Baublio-Vyto (Merkio) sudarė apie 20 partizanų(465; 714,66-67). Nuo rugpjūčio 20 d. vadas buvo paskirtas dar ir Varėnos komendantu(749,262; 711,48).

Antrojo būrio vadas J.Jakubavičius-Rugys ryšius su Šernu užmezgė liepos pradžioje, o nuo rugpjūčio 10 d. buvo paskirtas antruoju bataliono vado pavaduotoju(739,12; 749,262; 36,16). Rugio būrys turėjo 15 partizanų, veikusių Varėnos-Daugų vls.(7,98; 739,12). 1945 m. pabaigoje (neaišku ar po L.Švalkos paskyrimo rinktinės vadu ar jo žūties) bataliono vadu tapo J.Jakubavičius-Rugys ir 1946 m. pavasarį dalinyje veikė apie 35-40 kovotojų(7,98). Tokia sudėtimi ir vadovybe 1946 m. balandžio viduryje kaip Varėnos batalionas buvo priskirtas Merkio rinktinei(896).

Merkio rinktinės vado pareigas formaliai nuo 1945 m. birželio 1 d. ėjo kpt.P.Petrėnas-Viršaitis (Giraitis), tačiau jis nerodė jokios iniciatyvos, tad nuo rugsėjo 1 d. vadovauti ėmėsi lt.n.A.Ramanauskas-Vanagas(749,262,254). Rinktinę sudarė trys - Merkinės, Marcinkonių ir Druskininkų batalionai.

Merkinės bataliono veikimo teritorija apėmė dalį Alovės ir Merkinės vls. iki Nemuno upės, Subartonių, Klepočių, Dilginių, Vabalių mšk., Ryliškių, Masališkės, Vabalių, Klepočių, Lankininkų, Galintėnų ir kt. kaimų apylinkes. Birželio-liepos mėn. be centrinio Merkinės būrio (iš 6 skyrių) lt.n.A.Ramanausko-Vanago vadovybei priklausė Barzdylos, Gailiaus (Goliaus), Strazdo, Gaigalo, Dzūko ir Balandžio (Karvelio) būriai(573,93; 739,5). Nuo rugpjūčio 1 d. perėjus Dzūkų Grupės štabo žinion iš šių būrių buvo suformuotas batalionas, o jame - dvi kuopos: 1-oji Vanago iš 3 būrių ir 2-oji iš vieno būrio. Organizacinis darbas buvo atliktas palyginti sparčiai: iki spalio pabaigos įvykdyti paskyrimai pareigoms, pasiskirstymas veikimo rajonais, įsakymais nubrėžtos veiklos gairės(896).

Batalionui vadovavo pats rinktinės vadas(739,11). Bataliono, o kartu rinktinės štabą sudarė 4 žmonės; du rinktinės vado adjutantai ir du bataliono vado pavaduotojai(739,5). Rugsėjo 17 d. rinktinės vado adjutantu buvo paskirtas Alfonsas Bucevičius-Studentas, o rugsėjo 22 (29)d. dar du - Jonas Volungevičius-Siaubas ir V.Pielikis-Butageidis, paliekant juos ir bataliono vado pavaduotojų teises(749,254; 896). Ketvirtuoju adjutantu paskirtas Valentinas Paulauskas-Pauliukas, o Merkinės bataliono vado pavaduotoju - Vincas Batulevičius-Gailius(749,254; 896). Lapkričio 18 d. įsakymu Nr.20 J.Volungevičius-Siaubas nuo 12 d. buvo paskirtas apygardos ūkio grupės viršininku su bataliono vado pavaduotojo teisėmis, todėl nauju adjutantu nuo lapkričio 15 d. tapo Bronius Čaplikas-Strazdas(595,292; 749,284).

Gruodžio 15 d. Merkinės puolimo metu žuvo J.Volungevičius-Siaubas, 21-22 d. Merkinės vls. Piliakalnio k. bunkeryje (Vabalių miške) - V.Paulauskas-Pauliukas(465; 594,273; 739,11). 1946 m. sausio 26 d. žuvo B.Čaplikas-Strazdas ir V.Pielikis-Butageidis, o gegužės 25-29 d. - laikinai einantis Merkinės bataliono vado pareigas V.Batulevičius-Gailius(465; 714,38).

Vanago kuopa buvo pertvarkoma iškart po Varčios kautynių, partizanų būrius išskirstant veikti skyriais ir grandimis teritoriniu principu Merkinės-Alovės vls., bet organizacinė veikla ypač paspartėjo įsijungus į Dzūkų grupės sudėtį.

Vabalių būrys, vadovaujamas Zigmo Remeikos-Jockaus, veikė Vabalių k. apylinkėse, Noškūnų miške(39,69). Vasaros pradžioje Z.Remeika-Jockus vadovavo centrinio Merkinės būrio 1-am skyriui iš 12 žmonių(739,11). 2-am skyriui iš 10 žmonių vadovavo Vaclovas Remeika-Putinas, 10 žmonių, pavaduotojas Beržas(sl.); veikė suskirstytas grandimis Noškūnų miške. 3-am skyriui iš 8 žmonių vadovavo Vladas Baranauskas, pavaduotojas Liepa(sl.); 5-am skyriui (9 žmonės) - Vaitkus(sl-), pavaduotojas Ažuolas(sl.); 6-am skyriui (8 žmonės) - Klevas(sl.)(739,5,11).

Vytautas Jakavonis-Girinis pradžioje vadovavo 4-am skyriui iš 11 partizanų, vėliau veikė su 12-15 vyrų Alovės ir Merkinės vls. Piliakalnio, Vabalių, Galintėnų, Kampų k.(711,218; 739,5).

Masališkių būrys į Vanago junginį įsiliejo jau birželio pradžioje, o liepos 16 d. 3-čiojo (Masališkių) būrio vadu oficialiai patvirtintas R.Ivanauskas-Barzdyla, pavaduotoju (būrininku) jo brolis Vincas Ivanauskas-Gegutis(465; 33,70; 573,94). Būrys veikė kompaktiškai, Merkinės vls. Masališkių k. apylinkėse, rugsėjo pradžioje jame kovojo 23 partizanai(573,94). Rugsėjo 14 d. žuvus Rokui, būrio vadu pareigas perėmė Bronius Ivanauskas-Šnekutis(465; 896).

1946 m. pavasarį Merkinės batalione liko tik 35 partizanai, todėl jis buvo struktūriškai pertvarkytas į du būrius: gegužės 16 d. 3-asis ir 2-os kuopos 1-asis būrys buvo išformuoti ir sujungti į 2-ro būrio 2-rą skyrių(465). Naujojo antrojo būrio vadu paskirtas Vincas Ivanauskas-Gegutis, atleidžiant iš pareigų B.Ivanauską-Šnekutį, 2-ojo skyriaus vadu - Petras Bingelis-Šturmanas(465).

Marcinkonių ir Druskininkų batalionai nebuvo dideli, bet svarbūs, nes jų veikimo teritorijoje iki 1946 m. sausio mėn. daugiausia laikėsi Dzūkų grupės štabas. Druskininkų batalioną 1945 m. vasarą sudarė 15-20 partizanų, ne ką didesnis (apie 40 partizanų) buvo Marcinkonių batalionas(7,16; 749,30). Abu batalionai veikė Druskininkų ir Marcinkonių vls. Grūto, Kabelių, Sunupių ir kt., bei gretimų Varėnos, Rudnios, Merkinės vls. kaimų apylinkėse.

1945 m. liepos mėn. Marcinkonių batalioną, vadovaujamą L.Švalkos-Šerno, sudarė 4 grupės (kuopos): Siaubo (10-14 partizanų), Jurgino (8-12 partizanų), Barzdylos (8-12 partizanų) ir Bijūno (10-12 partizanų), išsidėsčiusios kas 10 km(749,31). Ryšio palaikymą tarp jų užtikrino bataliono vado pavaduotojas Zigmąs Šerkšnas-Tigras, buvęs prie Siaubo grupės(749,31). Panašiai buvo sutvarkytas į grupes (kuopas) ir Varėnos vls. (Vytauto ir kt.). Rugsėjo 1 d. Šernui perėjus vadovauti Varėnos-Rudnios batalionui, vado pareigas laikinai ėjo J.Volungevičius-Siaubas su pavaduotojais Barzda(sl.) (nuo rugsėjo 31 d.) ir Z.Šerkšnu-Tigru (kartu Marcinkonių vls. komendantu)(749,91,262). Ryšininku tarp Dzūkų grupės štabo, Juozaičio ir Siaubo batalionų buvo Domas Kirys-Miškinis(714,64).

Dar birželio 17 d. žuvo A.Valentukevičius-Bijūnas ir jo grupė liepos mėn. išformuota(749,100; 36,13). Barzdylos Masališkių būrio priklausomybė tebuvo formali, nes jis faktiškai buvo perimtas į Merkinės bataliono sudėtį, tad rugsėjo mėn. bataliono pajėgas sudarė Siaubo Lankininkų ir Belinsko-Jurgino iš Mardasavo k. būriai(749,91; 33,70). Be to, pats J.Volungevičius-Siaubas birželio pabaigoje buvo

paskirtas formuojamo Merkinės bataliono vado pavaduotoju, o rugpjūčio mėn., pradėjus Vanagai vadovauti rinkinei, galutinai perėjo pas ją adjutantu(36,15). Spalio mėn. dėl žūčių ir legalizacijos batalione liko tik 8-9 partizanai, o ir tie nenorėjo čia likti(749,95,100). Su padirbtais dokumentais savavališkai paliko būrį Z.Šerkšnas-Tigras, Alksnis(sl.)(749,95).

Rugsėjo 1 d. Marcinkonių batalionui vadovauti paskirtas Druskininkų bataliono vadas E.Juknaitis-Juozaitis(749,262). Rugsėjo pabaigoje legalizavosi ir dalis iš 14-os Druskininkų bataliono partizanų, todėl spalio pabaigoje abu daliniai buvo sujungti į vieną, o pats vadas Kazimieraičio leidimu nuo rugsėjo 15 d. išvyko atostogų su šeima į Biržų aps.(714,63; 749,20,244). Lapkričio 5 d. įsakymu Nr.18 už savavališką pasišalinimą iš LPS sąrašų buvo išbrauktas Z.Šerkšnas-Tigras, o nuo gruodžio 10 d. - kitas Marcinkonių bataliono vado pavaduotojas, laikinai ėjęs ir bataliono vado pareigas Barzda(sl.)(739,12; 749,284).

Laikina vadovauti daliniui buvo paskirtas Druskininkų bataliono vado pavaduotojas ir Druskininkų vls. komendantas bei ryšininkas su štabu ir būriais Juozas Balčius (Balčiūnas)-Balutis(465; 7,15; 714,63; 749,244,262). Kitas šio bataliono vado pavaduotojas B.Čaplikas-Strazdas perėjo adjutantu pas Vanagą, o lapkričio pradžioje jis ir Kazimieraičio ryšininkas Alfonsas Damulevičius-Sakalas perdavė vado paskyrimo bei mobilizacinių punktų tinklo sudarymo įsakymus(714,63). Pastarųjų vadais (komendantais) paskirti: Druskininkų (Vieciūnų ir Neravų k.) - J.Balčius-Balutis, Škliarių - Tomas Krušas, Ratnikų - Povilas Damulevičius-Danielius, Randamonių - mokytojas Juozas Kalpokas-Klevas, Švendubrės-A.Suraučius-Paberžis(714,64).

1946 m. balandžio mėn. batalioną papildė iš Alytaus kalėjimo pabėgusių kalinių grupė, kuri sudarė visą būrį, o pavasarį iš "atostogų" grįžo ir senasis bataliono vadas. 1946 m. gegužės 1 d. dalinys buvo pavadintas 2-uoju batalionu, vadovaujamu E.Juknaičio-Petraičio (Juozaičio), ir sudarytas iš 2 būrių, kuriuose veikė apie 40-50 kovotojų(465; 711,142).

1-am būriui vadovavo bataliono vado pavaduotojas J.Balčius-Balutis, turėjo du skyrius (1-ojo vadas P.Damulevičius-Daugirdas/Danielius ir 2-ojo - Boleslovas Jurkevičius-Putinas/Kardas)(465). 2-as būrys, vadovaujamas Broniaus Marčiulionio-Stumbro, buvo iš trijų skyrių (1-ojo - Adolfas Gerbatauskas-Beržas, 2-ojo - Vytautas Averka-Aras ir 3-ojo, skrajojančio - Antanas Ivanauskas-Šturmas)(465).

1946 m. pavasarį į Merkio rinktinės sudėtį buvo perduotas 3-asis (Varėnos-Rudnios) batalionas ir iš viso Merkio rinktinę tuo metu sudarė apie 130 partizanų ir apie 100 legaliai gyvenančių partizanų-slapukų(241,340).

Užnemunės dzūkų krašte Dzūkų grupės štabas 1945 m. birželio pradžioje numatė sukurti Vakarų Dzūkijos partizanų rinktinę, kurios vadu birželio 6 d. buvo paskirtas V.Gontys-Alseika, norint suaktyvinti pastarojo organizatorišką veiklą(36,12). Tačiau susiklosčiusi padėtis vertė galvoti apie dviejų rinktinių sukūrimo galimybę. Be Šarūno rinktinės, veikusios pietrytinėje Seinų aps. dalyje, buvo numatoma sukurti dar vieną, jungiančią Lazdijų, Sangrūdų, Šventėžio ir Rudaminos vls. partizanus.

Liepos 1 d. plk.ltn.J.Vitkus-Kazimieraitis susitiko su ltn.J.Aleščiku-Gediminu, kuris sutiko vadovauti Seinų rinktinei ir užmegzti ryšį su LLA Alytaus apylinkės štabu(36,15). Rugpjūčio 12 d. Dzūkų grupės vadas susitiko su Šarūno rinktinės vadovy-

be - lt. V. Gončiu-Alseika ir Leipalingio bataliono vadu A. Bučioniu-Ažuolu, su kuriais buvo galutinai nuspręstas rinktinės įsijungimas į Dzūkų grupės sudėtį (7,16). Organizacinę struktūrą turėjo nustatyti pats grupės štabas, nes tik jis galėjo išspręsti dviejų rinktinių Seinų aps. ribų bei sudėties klausimą.

Šarūno rinktinės sudėtyje formaliai veikė 4 batalionai keturiuose valsčiuose - Leipalingio, Seirijų, Kapčiamiesčio ir Veisiejų, tačiau praktikoje partizanų būriai turėjo savo telkimosi vietas ir pernelyg nesilaikė administracinių ribų. Tai daugiausia buvo pasakytina apie V. Stepulevičiaus-Varguolio (Mindaugo) partizanų grupę, veikusią Šventežerio bei Veisiejų vls., kuri ne tik, kad atsidūrė dviejų rinktinių riboje ir pavaldume, bet ir dviejų apygardų. Pagal 1945 m. rugsėjo 5 d. įsakymą Nr. 10 Mindaugas buvo patvirtintas Šarūno rinktinės Veisiejų bataliono vadu (739,11). Tačiau spalio 24-25 d. plk. lt. J. Vitkaus-Kazimieraičio pasitarime su V. Stepulevičiumi, paaiškėjo, kad jo ir Lakūno būriai priklauso Tauro apygardai, o Seinų rinktinės vadas lt. J. Aleščikas-Gediminas tinkamai neatlieka pareigų. Tuo pat metu, spalio 24 d. legalizavosi Šarūno rinktinei vadovavęs V. Gontys-Alseika (465).

Laikina vadovauti Šarūno rinktinei ėmė A. Bučionis-Ažuolas, V. Stepulevičius-Mindaugas paskirtas Dzūkų grupės vado mobilizaciniu adjutantu, o nuo lapkričio 23 d. ir Seinų aps. komendantu (749,239,279). Lapkričio 19-20 d. Merkinės vls. Kudrėnų k. buvo surengtas Apygardos štabo ir Šarūno rinktinės vadų posėdis, kuriame dalyvavo J. Vitkus-Kazimieraitis, A. Kulikauskas-Daktaras, A. Grušauskas-Siaubas, V. Stepulevičius-Mindaugas, A. Bučionis-Ažuolas, Kalnelis (sl-) ir kt. (465).

Galutinai vadovybės ir struktūrinės reorganizacijos klausimą turėjo išspręsti Apygardos vado 1945 m. gruodžio 30 d. įsakymas Nr. 3, pagal kurį J. Aleščikas-Gediminas (einantis Seinų rinktinės vado pareigas nuo spalio 9 d.) skiriamas Šarūno rinktinės vadu, abi rinktinės sujungiamos į vieną - Šarūno (749,279). Laikina vadovavęs A. Bučionis-Ažuolas turėjo perduoti naujam vadui visą rinktinės dokumentaciją bei pristatyti Veisiejų ir Kapčiamiesčio batalionų vadus, tačiau dzūkai Gedimino taip ir nesulaukė grįžtant iš Tauro apygardos (749,279).

Laikina vadovauti Šarūno rinktinei pavesta A. Kulikauskui-Daktarui, kuris iki 1946 m. kovo mėn. su laikėsi su Seirijų batalionu (465). Pastarasis, minėtu įsakymu Nr. 3 buvo priskirtas Dzūkų rinktinei, tačiau jos vadui nepripažįstant Kazimieraičio atliekamų reorganizacijų, liko neapibrėžtoje priklausomybėje iki 1946 m. pavasario (479,279).

Į naują Šarūno rinktinės štabą įėjo rinktinės vado adjutantas Juozas Gegužis-Diemedis, pakeitęs nuo 1945 m. spalio mėn. šių pareigų nevykdžiusį A. Suraučių-Taurą-Paberžį, ūkio skyriaus viršininkas Florijonas Černiauskas-Vasaris (465; 479,279).

Susikūrus Pietų Lietuvos partizanų organizacijai, 1946 m. balandžio 30 d. reorganizuotos Šarūno rinktinės vadu buvo paskirtas V. Stepulevičius-Mindaugas, o pati rinktinė perėjo Tauro apygardos pavaldumui (465). V. Stepulevičius-Mindaugas suformavo 5 batalionus - Leipalingio, Veisiejų, Kapčiamiesčio, Šventežerio ir Lazdijų.

Leipalingio batalionas buvo suformuotas A. Bučionio-Ažuolo būrio pagrindu, veikė Leipalingio vls. ir buvo suskirstytas į du būrius (skyrius) (7,16). 1-o būrio vadu buvo Mykolas Petrauskas-Aras, birželio mėn. - Zigmąs Vaikšnoras-Budrys, žuvęs gruodžio 12 d. (465). Bataliono vado pavaduotoju (laikina einančiu pareigas) ir Leipalingio komendantu buvo J. Ptakauskas-Liepa, Mizarų būrio vadas (465; 739,11;

749,262). 1946 m. gegužės pabaigoje batalionas turėjo iki 35-40 partizanų, veikusių Leipalingio ir Kapčiamiesčio vls.(711,129,143).

Kapčiamiesčio batalionas, vadovaujamas Kalnelio(sl.), veikė Kapčiamiesčio vls. ir 1945 m. rugpjūtyje telkė 40 partizanų(7,16; 749,262). Vado pavaduotoju ir Kapčiamiesčio komendantu paskirtas Martynas Jarašius-Paberžis(465; 739,11; 749,262). 1946 m. gegužės pabaigoje batalione dar buvo apie 10 partizanų(711,143).

Buvęs Šventežerio būrys arba Mindaugo grupė, prijungusi ir pavasarį išblaškytos Lakūno kuopos partizanų dalį, vėliau sudarė net trijų batalionų - Veisėjų, Šventežerio ir Lazdijų pagrindą. Grupę vasaros pradžioje sudarė apie 70, rugpjūčio mėn. - apie 40 partizanų. Jai, o vėliau ir Veisėjų batalionui tiesiogiai vadovavo ltn.V.Stepulevičius-Mindaugas (Varguolis) ir jo pavaduotojas bei Veisėjų komendantas Vytautas Vabuolas-Margis(465; 739,11; 749,262). 1946 m. pavasarį trijuose batalionuose - Veisėjų, Šventežerio ir Lazdijų - dar veikė apie 65 partizanus.

Veisėjų bataliono partizanai veikė Veisėjų vls. Gudelių, Laibagalių ir kt. kaimuose(7,16). 1946 m. gegužės pabaigoje dalinį sudarė apie 15 partizanų(711,143). 1945 m. spalio mėn. Stebulių k. žuvo būrio vadas J.Neifalta-Lakūnas, lapkričio 19 d. - būrio vadas A.Kisiliauskas-Karvelis(119; 465). Šventežerio batalione 1946 m. gegužės pabaigoje buvo apie 10 partizanų, veikusių Šventežerio ir Lazdijų vls.(711,143). Lazdijų batalijone 1946 m. gegužės pabaigoje buvo apie 25 partizanus, veikusius Lazdijų ir Rudaminos vls.(711,144).

Seirijų batalionas (Kar.Juozapavičiaus grupė), vadovaujamas psk.A.Grušausko-Siaubo, veikė Seirijų vls. Akuočių, Paserninikų k., Miroslavo vls., Merkinės vls. Jononių, Kudrėnų, Žeimių k. apylinkėse, iki Ricielių, Liškiavos ir Leipalingio(7,16; 714,67). Iki 1945 m. rugsėjo antros pusės batalionas priklausė Šarūno rinktinei, po to perėjo į tiesioginį Dzūkų grupės štabo (J.Vitkaus-Kazimieraičio) pavaldumą, palaikydami ryšius per J.Balčių-Balutį Druskininkų vls. Viciūnų k.(595,212). 1945 m. vasarą batalione kovojo iki 150 vyrų(595,211; 737,22). Rugpjūčio mėn. bataliono vadovybė leido partizanams registruotis kaip vengusiems mobilizacijos, be ginklų, bet išlaikant priesaiką ir narystę organizacijoje; tačiau jau rugsėjo mėn. šiose vietovėse kaip partizanų rezervas buvo suimti 49 žmonės(595,210,233; 741,48). Po šių suėmimų ir vasaros žūčių, rudenio, junginyje liko apie 70 partizanų(737,28). 1946 m. gegužės 1 d. Seirijų batalionas oficialiai buvo perduotas Dzūkų rinktinei ir mėnesio pabaigoje dar telkė apie 60 kovotojų(465; 711,142).

Batalioną sudarė 4 grupės (būriai). 1-as ypatingasis būrys veikė Merkinės vls. iki Nemuno, vadovaujamas pačio A.Grušausko-Siaubo, 1945 m. vasarą turėjęs 20-30, 1946 m. gegužės pabaigai - iki 15 partizanų(711,129; 595,211). Būrys buvo padalintas į du skyrius: A.Subačiaus-Tauro ir Jono Barėno-Merkio iš Dubokalnio k.(737,28). Karlu tai buvo ir štabo apsaugos būrys, įsirengęs bunkerius Kibyšių miške(737,28). Pati štabo slėptuvė 1945 m. birželio mėn. buvo įrengta Merkinės vls., ryšininko su Dzūkijos ir Merkio rinktinėmis Radziukyno-Karvelio tėvų namuose, dviejuose bunkeriuose(711,198; 737,28).

Ryšius su rinktinės štabu Pūščioje pradžioje palaikė Juozas Leknickas-Saulis (suimtas), antrasis štabo ryšininkas Jonas Kibildis-Dūda, asmeniniai Siaubo ryšininkai Vytas Pigaga-Jokeris ir Alfonsas Savukas(595,212; 737,28). 1945 m. gegužės 30 d. štabo viršininkas kpt.K.Kilna-Smakas Kaune buvo suimtas NKGB, pralaikytas tris

savaite, užverbuotas ir paleistas; grįžęs į Alytų toliau dirbo matininku ir palaikė ryšius su partizanais(737,19). A.Grušauskas-Siaubas, matomai žinojęs apie "užsiverbavimą", neteikė tam per daug reikšmės, nors, ankstesnių pareigų gal ir negražino. K.Kilna padėjo organizuoti padirbtų dokumentų gamybą, buvo numatytas štabiniam darbui, tačiau 1945 m. spalio 2 d. (susitikimo su Kazimieraičiu išvakarėse) buvo suimtas(737,20).

2-am būriui iš 30 partizanų, veikusiam Leipalingio bei Seirijų vls. Vainiūnų ir kt. kaimuose, vadovavo A.Tamulionis-Girginas(595,211). 3-as būrys iš 30-40 partizanų, vadovaujamų Smauglio(sl.), veikė Seirijų vls.(595,211). Nuo rugsėjo 10 d. Smauglys(sl.) buvo paskirtas 1-os kuopos vadu ir bataliono vado pavaduotoju bei Seirijų valsčiaus komendantu(749,284).

4-as būrys, vadovaujamas B.Bieliausko-Slyvos, veikė Miroslavo vls. Dzirmiškių, Mankūnų, Talokių, Radžiūnų, Balkasodžių, Milastonių, Krikštonių, Tolkūnų, Norūnų, Seilūnų, Seirijočių, Papėčių k. ir turėjo 30-40 partizanų(595,211,233,296). Būrys buvo suskirstytas į 4 skyrius. 1946 m. pavasarį žuvus B.Bieliauskui-Tigruvi (Slyvai), būrio vadovybę perėmė Vladas Buzūnas-Gintaras(7,55).

NUO A APYGARDOS PRIE PIETŲ LIETUVOS PARTIZANŲ SRITIES

1945 m. rudenį Pasipriešinimui Dzūkijoje įgavus apibrėžtą struktūrinę formą mikroorganizacijų (rinktinių) pavidalu, beliko jų formalus suvienijimas į bendrąją makroorganizaciją - visos Lietuvos pasipriešinimo sąjungą.

Didelis paskatinimas imtis atsakomybės už visą pasipriešinimą plk.J.Vitkui-Kazimieraičiui buvo susitikimas su atstovais iš užsienio. Šiame susitikime buvo patvirtinta pačio rezistencinio gyvenimo praktikos nubrėžta pagrindinė partizanų vadovybės veiklos linija - Pasipriešinimo centralizacija ir pavertimas vieninga, paslankia, turinčia bendrą strategiją ir taktiką organizacija. Apie intensyvią organizacinę darbą liudijo ne tik pasiekimai, bet ir Dzūkų grupės štabo dienoraščio analizė. Lapkričio-gruodžio mėn. įvykdyta Dzūkijos partizanų struktūrinė reorganizacija, vasarą ir rudenį atliktas didelis darbas kuriant kovinį rezervą sukilimo atveju, nesistengiama padidinti esamo veikiančiųjų partizanų skaičiaus, o pagrindinė energija nukreipta pagrindinio ryšių bei rezervo tinklo kūrimui(739,13).

Lapkričio 10 d. Alytuje pas Kazimierą Packevičių-Antanaitį J.Vitkus-Kazimieraitis susitiko su Bajerčiumi-Garibaldžiu ir Vyriausiojo LLA štabo ryšininku A.Jauniškiu-Šilu(737,44). Sustikime buvo aptarta vadovaujančio centro Lietuvoje problema. J.Vitkus ir Bajerčius prieštavo, kad tokiu vadovaujančiu centru būtų LLA, kaip siūlė A.Jauniškis(737,45). Kazimieraitis bandė ieškoti kompromiso, pareiškęs, kad jam nesvarbu kas bus tuo vadovaujančiu centru - LLA ar kita organizacija, tačiau jis pats nestovės šalia kovos ir padės(737,45). Likusiems laikantis skirtingų nuomonių centro problemos nepavyko išspręsti, bet buvo nutarta, kad Kazimieraitis organizuos Algirdo apygardos štabą ir jam vadovaus. Kadangi apygarda praktiškai jau veikė Dzūkų grupės pavidalu, lapkričio 18 d. Kazimieraičio įsakymu Nr.1 jos štabas buvo tiesiog perorganizuotas į A apygardos štabą(7,17; 739,11).

Apygardos vyriausią vadovybę paėmė pats plk.ltn.J.Vitkus-Kazimieraitis, likdamas kartu ir štabo viršininku(739,10). Jo pavaduotoju ir kartu asmeniniu adjutantu (nuo spalio 24 d.), kuris tvarkė raštvedybą ir įsakymų knygą, - A.Perminas-Jūrininkas, 2-ojo skyriaus viršininku A.Kulikauskas-Daktaras (nuo spalio 24 d. laikinai einantis ir 4-ojo skyriaus viršininko pareigas), štabo sekretoriumi su kuopos vado teismėmis Liudas Mulerskas-Naras ir štabo ryšininkais - Jonas Kraunelis-Eglis, Pranas Platūkis-Karklas ir Žilvitis(7,17; 739,1,11; 749,244). Kiti štabo skyriai: transporto, sanitarinis, veterinarinis ir ūkinis, turėjo pradėti dirbti tik sukilimo metu(739,5). Nuo gruodžio 31d. apygardos štabo ūkio viršininku paskirtas P.Svirskis-Linas ir ūkio dalinio vadu skyrininkas A.Damulevičius-Sakalas(749,272).

Pagal štabo sutvarkymo struktūrą buvo numatytos apygardos ir Alytaus apskrities komendanto pareigybės, iš kurių - apskrities buvo numatyta pasiūlyti užimti kpt.D.Jėčiui-Ažuoliui(739,1). Komendanto tiesioginiam pavaldumui turėjo būti sudaryta rinktinė kuopa partizanų, jam pavaldūs valsčių komendantai, o savo veiksmus jis turėjo derinti su apskrities partizanų taryba(739,1). Apygarda turėjo jungti tris rinktines grupes (kartu ir mobilizacines apylinkes) - Vakarų, Rytų ir Šiaurės Dzūkijos, kiekviena pagal partizanų skaičių skirstoma į batalionus iš 3 kuopų, kiekvienoje jų - po 3 būrius, būryje po 3 skyrius(739,2).

Faktiškai tai atitiko dar birželio 6 d. įsakymą Nr.4 apie Dzūkų grupės padalinimą į šias tris rinktines, veikiančias Alytaus ir Seinų aps. bei kaimyniniuose valsčiuose, organizaciniu požiūriu gravituojančių "paminėtų apskričių įtakon"(749,274). Vakarų Dzūkijos rinktinės veikimo teritorija buvo į vakarus nuo Nemuno ir jai atitiko Šarūno rinktinė su išplėsta teritorija į vakarus, Rytų Dzūkijos (pradžioje Merkio, vėliau Geležinio Vilko) - į rytus nuo Nemuno(739,2; 749,274). Šiaurės Dzūkijos rinktinės, kuriai vadovauti buvo numatytas A.Ramanauskas-Vanagas, teritorija nebuvo nustatyta, nes nebuvo aiški padėtis su kpt.D.Jėčio-Ažuolio partizanų grupe(739,2; 749,274).

1945 m. rudenį K.Bajerčius-Garibaldis per P.Šliupą-Vaidilą perdavė Ažuoliui Kazimieraičio kvietimą į pasitarimą dėl rezistencinės veiklos vienijimo(737,69). Pas Packevičių-Antanaitį atvyko KBajerčius-Garibaldis nuo LIT, Jauniškis-Šilas nuo LLA, A.Ramanauskas-Vanagas nuo Dzūkų grupės ir Martynas Karkauskas-Dievaitis nuo Ažuolio rinktinės(737,69).

Lapkričio pradžioje J.Vitkus-Kazimieraitis per ryšininkus iškvietė į pasitarimą Dzūkų rinktinės vadovybę ir vėl pasiūlė įsijungti jau į apygardos sudėtį. Merkinės vls. Voriškių k. vykusiame pasitarime, rinktinei atstovaujantys Laimutis(sl.), Kelevičius(sl.) ir J.Petraška-Patrimpas tokiame sprendimui padaryti be vado žinios nebuvo įgaliojti(7,17-18). Nesulaukęs atsakymo, apygardos vadas plk.ltn.J.Vitkus-Kazimieraitis, kaip aukštesnio rango karininkas, gruodžio 31 d. išleido įsakymą, kuriuo Dzūkų rinktinę prijungė prie A apygardos, atsisakydamas tos ilgai trunkančios įtikinėjimo taktikos taikytos dar vasarą. Dzūkijos rinktinės vadovybė greitai reagavo - kpt.D.Jėčys-Ažuolis atsakė, kad jis savo rinktinėje šiuos įsakymus laiko negaliojančiais ir keliančiais netvarką pagrindžio organizacijoje.

Dėl šio konflikto, A.Ramanauskas-Vanagas savo prisiminimuose kaltina A.Kulikauską-Daktarą, nesugebėjusį įvykdyti plk.J.Vitkaus-Kazimieraičio užduoties ir asmeniškai neapaiskinusio padėties Ažuoliui. Gal būt, įsakymas užklupo pastarąjį per daug netikėtai, tačiau žvelgiant į pirminę apygardos struktūros schemą kyla daug

neaiškumų: komendanto funkcijos neapibrėžtos, o realus vadovavimas jau veikiančiai rinktinei atimamas ir ji pati suskaldoma. Dėlto, kpt.D.Jėčys-Ažuolis, pastatytas prieš dilemą, pasirinko esamą padėtį, o ne būsimus planus.

Tačiau susivienijimas tebuvo laiko klausimas. Apygardos vadas buvo pakankamai diplomatiškas, kad neaštrintų padėties, o ir kpt.D.Jėčys-Ažuolis buvo pakankamai protingas, kad suvoktų, jog priešindamasis vienijimosi procesui gali likti ir be kovotojų. Gruodžio mėn. pas J.Misiūną-Žaliajį Velnią buvo pasiūstas A.Perminas-Jūrininkas(711,197). Tuo pat metu užmegzti ryšius su centrais Vilniuje ir Kaune buvo pasiūstas A.Kulikauskas-Daktaras, tačiau šis skirtingai nuo A.Permino, savo užduoties neįvykdė, nors išvykęs išbuvo du mėnesius(711,196). Be to, A.Kulikauskas ne be pagrindo yra kaltinamas dėl nesusipratimo tarp D.Jėčio-Ažuolio ir J.Vitkaus-Kazimieraičio.

1945 m. gruodžio mėn. pasitarimas Alytaus miške, 5-6 km nuo miesto: A.Ramanauskas-Vanagas (įgaliotas vietoje plk.ltn.J.Vitkaus-Kazimieraičio, K.Bajerčius-Garibaldis, Packevičius-Antanaitis, Punios eigulys(737,47). Svarstyta padėtis Lietuvoje: rusai užiminėja postus, vyksta suėmimai, plėšiamos paruošos-duoklės; partizanų nuotaika prislėgta, nes atšalo, dėl vykdomų gaudynių, tačiau viltis žadina kitų junginių ryšiai su anglų-amerikiečių okupacinėmis zonomis(737,48).

1946 m. sausio 12 d. rusai surado apygardos štabo bunkerį Kabelių vls.: žuvo Žilvitis, sunkiai sužeistas suimtas L.Mulerskas-Naras ir P.Platūkis-Karklas, paimti svarbūs dokumentai - keliolika organizacinių įsakymų, ryšininkų sąrašas su slaptažodžiais ir adresais bei Dzūkų grupės dienoraštis(714,21; 739,11; 737,39). Po to sekusių suėmimų bangoje organizacija neteko dar 18 ryšininkų bei narių(714,21). Pati vadovybė spėjo persikelti į bunkerį Snaigupės k. pas ūkininką Petrauską, Seirijų bataliono priedangoje(7,18). Čia plk.ltn.J.Vitkus-Kazimieraitis pavedė Šarūno rinktinės vadui A.Kulikauskui-Daktarui suorganizuoti susitikimą su Tauro apygardos vadovybe.

1946 m. balandžio 9 d. Šarūno rinktinės erdvėje Seirijų vls. prie Ricielių k. buvo sušauktas išskirtinis Pietų Lietuvos rezistenciniame gyvenime - Tauro ir A apygardų Vadų pasitarimas, kuriame dalyvavo plk.ltn.J.Vitkus-Kazimieraitis, ltn.A.Ramanauskas-Vanagas, A.Kulikauskas-Daktaras, ltn.V.Stepulevičius-Mindaugas ir jo adjutantas V.Vabalas-Grambolis (iš A apygardos) ir mjr.Z.Drunga-Mykolas-Jonas, mjr.S.Staniškis-Antanaitis ir kpt.V.Navickas-Auksutis (iš Tauro apygardos)(60,10). Pasitarime buvo apsvaistinta Pietų Lietuvos partizanų organizacinė struktūra ir pritarta Tauro apygardos vadovybės pasiūlymui sudaryti aukštesnįjį partizanų štabą, kuriam būtų pavaldžios abi apygardos bei atskirai veikusi Dzūkų rinktinė.

Pietų Lietuvos Partizanų Štabui (taip turėjo vadintis naujasis centras) buvo numatyti uždaviniai: parengti esamai erdvei operatyvinį ir mobilizacinius planus, užmegzti ryšius su visos Lietuvos štabais ir esama srities štabą išugdyti į Vyr.Lietuvos Partizanų štabą(60,11). Naujajį štabą sudarė vadas plk.ltn.J. Vitkus-Kazimieraitis, vado pavaduotojas mjr.Z.Drunga-Mykolas-Jonas, I operatyvinio skyriaus viršininkas mjr.S.Staniškis-Antanaitis, II informacinio - A.Kulikauskas-Daktaras (laikinais einantis pareigas) ir III skyriaus - kpt.D.Jėčys-Ažuolis(60,11).

Tauro apygardos vadas mjr.Z.Drunga-Mykolas-Jonas buvo įpareigotas imtis tarpininko vaidmens, pranešant nutarimus Dzūkų rinktinės vadui ir susitariant dėl da-

linio prisijungimo prie PLP(60,11). Dėlto, pirmasis štabo posėdis buvo numatytas surengti balandžio 16 d., bet tauriečiai į Samūniškių mišką grįžo balandžio 18 d.(7,18). Posėdžiui PLP štabo organizatoriai susirinko tik 22 d. pas kpt.D.Jėčį-Ažuolį, nutarę "užgriūti" pastarąjį visu savo autoritetu.

Pasitarimas įvyko netoli Panemuninkų k. M.Karkausko-Dievaičio namų((737,58). Pasitarimo, kuriame dalyvavo plk.ltn.J.Vitkus-Kazimieraitis, mjr.Z.Drunga-Mykolas-Jonas, kpt.D.Jėčys-Ažuolis, mjr.S.Staniškis-Antanaitis, Labutis(sl.), Klevas(sl.), K.Bajerčius-Garibaldis ir A.Kulikauskas-Daktaras, metu buvo apsvaistinta tolimesnė partizanų organizacija ir veikla, nutarta Dzūkų rinktinę prijungti prie A apygardos, patikslintos apygardų ribos priskiriant A apygardai visą Alytaus aps. bei Marijampolės aps. Gudelių bei Balbieriškio vls., o Tauro apygardai atiduodant visą Seinų aps.(60,11,16; 681,151,229).

Kpt.D.Jėčys-Ažuolis, po nedidelių diskusijų sutiko perimti A apygardos vado pareigas, kartu likdamas ir rinktinės vadu, bet nuo darbo PLP štabe paprašė atleisti(7,19). PLP štabo būstinė įsikūrė Seirijų vls. prie abiejų apygardų ribos - Dzūkų rinktinės Kar.Juozapavičiaus grupės partizanų veikimo erdvėje. Jame pastoviai dirbo plk.ltn.J.Vitkus-Kazimieraitis, A.Kulikauskas-Daktaras ir mjr.S.Staniškis-Antanaitis (laikiniai vadovavę ir III skyriui)(681,229). Vėliau PLP vadas štabą papildė naujais nariais - ryšių viršininku Tauru(sl.) ir adjutantu Laisvūnu(sl.)(7,19). Iš svarbesnių balandžio 22 d. PLP politinių nutarimų buvo Lietuvos partizanų vadų suvažiavimo deklaracijos, numatytos paskelbti spaudoje, bei organizacinių nurodymų visiems Lietuvos partizanams priėmimas(681,229).

Išsteigus aukštesniąją štabą apygardų vadai savo ruožtu atliko kai kurių nežymių struktūrinių pakeitimų, vadovaudamiesi PLP štabo nutarimais. 1946 m. gegužės 15 d. naujasis A apygardos vadas pakeitė organizacijos pavadinimą į Dainavos apygardos. Ji susidėjo iš 3 rinktinių - Dzūkų, Merkio ir Geležinio Vilko, kuriose kovojo virš . partizanų. Apygardos štabas atliko kartu ir Dzūkų rinktinės štabo funkcijas(238,184). 1946 m. balandžio mėn. vado adjutantu buvo paskirtas Antanas Macevičius-Linas(7,20).

Tauro apygarda po srities įsteigimo didesnių struktūrinių pokyčių nepatyrė. Ji susidėjo iš 5 rinktinių: Žalgirio, Geležinio Vilko, Gedimino, Vytauto ir Vytenio.

1946 m. gegužės mėn. 28 d. Tauro apygardos vadas mjr.Z.Drunga-Mykolas-Jonas, kaip PLP vado pavaduotojas susitiko su Aukštaičių Partizanų įgaliotiniu A.Marku-liu-Ereliu; buvo nutarta palaikyti glaudžius ryšius tarp dviejų regionų ir artimiausiu metu žengti prie bendros partizanų vadovybės sudarymo(60,16). Tuo pat metu buvo užmegzti ir PLP ryšiai su Žemaitijos partizanais(60,16-17).

PLP štabo sudarymas ne tik užbaigė partizanų sąjungos centralizacijos procesą Suvalkijoje ir Dzūkijoje, bet ir turėjo didžiulę reikšmę visos Lietuvos Pasipriešinimui. Struktūriniu požiūriu tai nebuvo kažkas nauja ir unikalaus - PLP analogiška didžiajai LLA apygardai, kuri laisvės kovų eigoje skaldėsi į dvi ar keletą mažesnių apygardų, kurios vėl savo ruožtu jungėsi pagal regioninį principą. Nauja buvo tai, kad PLP buvo centralizuoti nuosekliai, nuo mažesnių organizacinių vienetų, rinktinių prie apygardų, nuo apygardų - prie srities. Tokia eiga leido atskiras pagrindinio grupes įtraukti į bendrą organizaciją, pajungti jas partizanų interesams ir išnaudoti jų galimybes bendros organizacijos reikalui, kartu išvengiant priešų provokacijų ir

agentų (kaip A. Markulio) įsiskverbimo į vadovybę. Griežtai centralizuotos partizanų organizacijos sukūrimas Pietų Lietuvoje buvo labai savalaikis: besibaigiant atviram partizaniniam karui ir po demoralizuojančių okupantų priemonių bei karinių operacijų tik tai galėjo užtikrinti tolesnę laisvės kovą.

Galiausiai Suvalkijos ir Dzūkijos partizanų vadai ėmėsi iniciatyvos ir atsakomybės Vyriausiosios vadovybės sukūrimo klausimu, tuo būdu partizaninė linija pratędami iš vienos pusės LIK nuostatus bei toliau realizuodami jo idėjas, o iš kitos pusės įteisindami vadovavimo įgaliojimus, gautus iš ankstesniųjų LLA bei Kęstučio organizacijų vadovybių. Siekimas išugdyti PLP štabą iki bendrosios Lietuvos vadovybės liudijo, kad Pasipriešinimo centras nuo šiol persikelia į Pietų Lietuvą.

CENTRINĖS VADOVYBĖS PROBLEMOS IR MIESTŲ POGRINDIS

LLA IR LPS CENTRŲ VEIKLA
1945 M. BIRŽELIO-RUGSĖJO MĖN.

Organizacinis partizanų vienijimas ir jų vadovybės stiprinimas kontrastavo su centrinės Pasipriešinimo vadovybės kūrimo krize. Pogrindį 1945 m. antroje pusėje šiuo klausimu persekiojo nesėkmės ir skaudūs praradimai. Karo pabaiga ir okupantų vykdomos karinės-psichologinės-agentūrinės priemonės, ypač domintis inteligentija bei jaunimu, leido pakreipti dalies gyventojų nuomonę užgrobdėjui naudinga linkme. 1945 m. rugpjūčio 15 d. Šakių gydytojas Dekeris išsitarė NKGB agentui Zabenskiui(a.sL), kad inteligentija dabartiniu metu neteko savo orientavimosi tiesumo ir privalo išlaukti: "Kaip mes anksčiau pasiklojome konfliktu tarp SSRS, Didžiosios Britanijos ir JAV, taip dabar, matyti, kad šis klausimas užsitęs. SSRS įsijungimas į karą prieš Japoniją liudija apie tai, kad anglai ir amerikiečiai kol kas yra normaliuose santykiuose su TSRS ir iki rytų konflikto pabaigos, kokio tai paastrėjimo tarp šių valstybių negalima laukti. Tolimesnė smulkių grupių pasipriešinimo eiga atves tik prie didesnio lietuvių tautos išnaikinimo"(162,183).

Tokiu būdu inteligentija, būdama platesnio politinio akiračio ir sugebėdama "tikroviškai" įvertinti padėtį, kartu su kitais Lietuvos gyventojais išgyveno apsisprendimo krizę, nors ir skausmingiau negu paprasti žmonės. Be to, ryškėjo takoskyra tarp karinių pragmatikų (karininkijos) bei politinių teoretikų, teikusių pirmenybę skirtingiems kovos būdams. Tačiau būtent intelektualinė rezistencinė mintis ieškojo ir išėitės iš šios padėties.

1945 m. vasarą ir rudenį centralizuotos Pasipriešinimo vadovybės kūrimas įgavo naujų bruožų. Pasibaigus pasauliniam karui, visu aštrumu iškilo Pasipriešinimo strategijos klausimas, o tuo pačiu karinės ir politinės veiklos prioritetų bei tarpusavio santykių nustatymo problema. Kokybiškai sustiprėjęs partizanų sąjūdis visomis išgalėmis ieško ryšių su vyriausiąja vadovybe, o jos nerandant imasi savarankiškai ją kurti. Politinis pogrindis gi stengiasi išlaikyti vadovavimo iniciatyvą ir subordinuoti stiprias karines partizanų mikroorganizacijas silpnoms, bet ambicingoms miestų pogrindžio grupelėms.

Ypatingai komplikuota buvo LLA centrinės vadovybės nuolatinio atkūrimo, funkcionavimo bei ryšių su žemutinėmis grandimis problema. Tai lėmė ne tik padidintas priešo saugumo tarnybų dėmesys šiai organizacijai, bet autoritetingų asmenų stoka bendroje Pasipriešinimo vystymosi tendencijoje. Tačiau šios vadovybės tęstinumą, o tuo pačiu ir organizacijos buvimą liudijo jos vadovaujančių štabų narių pastangos po vienos ar kitos vadovybės sudėties žlugimo vėl atkurti ją iš naujo. Sutraukti ryšiai dėsningai riboja šių iniciatorių veiklą ir darė ją labiau lokalinio pobūdžio.

Centrinę LLA vadovybę visą šį laiką įkūnijo gen.M.Pečiulionio-Spurgos asmuo, nors praktinė pačio generolo veikla buvo tik informacijos apie tarptautinę padėtį

rinkimas iš užsienio radijo stočių bei santraukų sudarymas pagrindžio spaudai(107,18). Tačiau gen.M.Pečiulioniui visiškai užteko tokios veiklos - organizacijai jis buvo svarbus kaip autoritetas, generolas, LGK pirmininkas, turintis formaliąją juridinę sprendimo galią ne tik LLA, bet ir VLIKo linija, ir galiausiai kaip simbolis. Tai labai gerai suvokė jo oficialusis globėjas ir ryšininkas A.Veverskis-Tauragis: pagrindiniu uždaviniu tapo bet kokia kaina išsaugoti nesuimtą generolą, nutraukiant bet kokius galinčius dekonspiruoti jo buvimo vietą kontaktus ir veiksmus.

Gen.ltn.M.Pečiulionio asmens reikšmė formaliai išaugo LLA netekus vyriausiųjų vadų, o tai pat tuo, kad jo globėjas ir ryšininkas A.Veverskis-Tauragis galėjo remtis išsaugotu LLA archyvu, leidžiančiu išlaikyti teisinį bei struktūrinį organizacijos tęstinumą. Vasaros pradžioje A.Veverskio pavedimu vienas Kauno štabo ryšininkų ir organizatorių S.Stankevičius-Lydeka nuolat ieškodamas ryšių su LLA vadovybe, ilgainiui išplėtė pagrindžio kontaktus(107,398). Į Kauno LLA grupės veiklą buvo įtraukti senosios vadovybės ryšininkai Stefutė Baldauskaitė-Laputė, Stasys Ambrazevičius-Stasys, Vytas Ramonas-Rimvydas, nauji nariai medseselė Radzevičiūtė-Saulutė (teikusi partizanams medikamentus) ir kt.(107,387-388,393-394). Ypatingai svarbų vaidmenį ryšių palaikyme vaidino klierikas Romas Grigas, per kurį susisiekdavo ne tik LLA vadovybės, bet ir kitių pagrindžio grupių nariai.

Liepos pabaigoje J.Lebedžinskas-Liutovaris pranešė A.Veverskiui, kad Kaune yra A.Ruzgys-Algis, turintis ryšius su partizanų būriais, priklausiusiais senajai LLA vadovybei(107,360-362). Pastarasis savo ruožtu rugpjūčio pradžioje supažindino su LIT astovais Kazimieru ir Z.Stanelka, kurie buvo numatyti panaudoti LLA literatūros platinimui(107,363). Be ryšių su Kauno pagrindžio grupėmis, A.Ruzgys buvo Viesulo kuopos ryšių įgaliotinis, palaikė kontaktus su Geležinio Vilko grupe Suvalkijoje, Dzūkijos rinktinės partizanais, o taip pat kartu su G.Binkiu Panevėžyje buvo susitikę su 3-ios Šiaurės LLA apygardos kuopos vadu A.Bagdonu-Beržu.

Rugpjūčio pradžioje Jadvyga Minelgaitė-Eglė suvedė LLA su LLG Jurbarko partizanų grupės atstovu Vincu Laurinaičiu, su kuriuo S.Stankevičius-Lydeka ir A.Ruzgys-Algis aptarė galimybę per Klaipėdą ar Kretingos aps. pasiekti Švediją, bet Laurinaičio liga sutrukdė gilesnius ryšius(107,335).

1945 m. vasarą užmegzti organizaciniai ryšiai leido galvoti apie rimtesnę centralizacijos veiklą. Rugpjūčio mėn. Lekėčių vls. Sirvydų k. pas eigulį Petrą Dubiniką įvyko gen.M.Pečiulionio-Spurgos, A.Veverskio-Tauragio, S.Stankevičiaus-Lydekos ir A.Ruzgio-Algio pasitarimas dėl LLA organizacijos tolimesnės veiklos perspektyvų(107,19). Jame A.Ruzgys-Algis buvo iš naujo prisaikdintas organizacijos nariu ir pristatytas generolui kaip energingas, turintis plačius ryšius su partizanais asmuo, imantis iniciatyvos sukurti naują stiprų štabą vadovauti Pasipriešinimui(107,13). Jis informavo, kad Kauno organizacija, atstovaujanti Kęstutį, nori sudaryti jungtinį štabą, kurio pagrindu būtų LLA Vyr.štabas(107,13). Gen.ltn.M.Pečiulioniui-Spurgai pasiūlius, buvo priimta 4 skyrių (operatyvinio, žvalgybos, mobilizacinio ir tiekimo) štabo, kuriam vadovauja vadas ir jo pavaduotojas štabo viršininkas, struktūrinė schema(107,36). Taip pat buvo sutarta, kad vadu lieka M.Pečiulionis, o štabo nariais parenkami asmenys, turintys karinius laipsnius(107,36).

Rugpjūčio pabaigoje pas gen.M.Pečiulionį atvykęs A.Veverskis informavo apie štabo formavimo eigą. Kadangi A.Ruzgys dar nebuvo parinkęs tinkamų kandidatų-

ru, buvo nuspręsta, kad į papildyto LLA štabo sudėtį įeis S.Stankevičius-Lydeka propagandos-agitacijos skyriaus viršininku ir A.Ruzgys-Algis organizacinio skyriaus (kadru kompleksavimo) viršininku(107,65,173). A.Veverskis turėjo palaikyti ryšius su veikiančiais partizanų būriais ir kartu ryšį tarp generolo ir kitų štabo narių(107,355). Be pareigų pasiskirstymo buvo apsvarstytas klausimas ir ryšių su kitomis apygardomis užmezgimą: su Vilniaus - S.Stankevičius per Z.Stanelką, su kitomis A.Ruzgys per savo kanalus(107,220).

Rugsėjo pabaigoje A.Veverskis pranešė, kad abu štabo nariai yra suimti (tiksliau S.Stankevičius, o A.Ruzgys pasislėpė), bet yra nauji žmonės, kurie nori užmegzti ryšius(107,65,236). Apsvarstęs visas galimybes, gen.ltn.M.Pečiulionis atsisakė su bet kuo nustatinėti ryšį, nes tai galėjo iššifruoti tiek patį generolą, tiek A.Veverskį; buvo nuspręsta toliau dirbti įprastą pagrindžio darbą - leisti spaudą bei tęsti partizaninę kovą(107,66).

Įvertinant šio formuoto Vyr.LLA štabo įtaką, matyti, kad jo pamatas buvo Liūto-Kovo apygardinis junginys, kurio partizanams 1945 m. rugpjūčio pabaigoje buvo išplatinta LLA Vyr.štabo OS žvalgybos skyriaus vardu A.Ruzgio ir S.Stankevičiaus parengta instrukcija dėl žvalgybinio darbo(107,174). Liepos mėn. Kaune štabo narys L.Mureika-Tauras susitiko su Panevėžio, Marijampolės, Kauno aps. partizanų grupių ryšininke K.Ramauskaite-Snaige, turėjusia žinių iš Panevėžio LLA vadovybės(681,36). Per ją lapkričio mėn. buvo vėl gauta informacija-atsakymas iš panevėziečių, skatinantis imtis realaus LLA centro atkūrimo(681,36).

1945 m. vasarą praktinės centrinės LLA vadovybės atkūrimo ir jos veiklos atnaujinimo ėmėsi ir kitų LLA lokaliųjų židinių organizatoriai, ypač patys partizanų junginių vadai, realiai vadovaujantys laisvės kovai arba turintys tam juridinę galią vadovaujančių štabų pareigūnai.

1945 m. vasaros pradžioje buvęs Šiaulių apygardos štabo narys A.Balčiūnas iš Biržų persikėlė dirbti į Uteną. Gegužės 24 d. suderindamas persikėlimą ir ryšio paieškas jis išvyko į Kauną, pakeliui užsukdamas į Šiaulius(389,174). Čia apygardos štabui vadovavo J.Skačkauskas ir esminių pasikeitimų partizanų dislokacijoje Šiaulių aps. nebuvo, tačiau Kaune ryšių atstatyti nepavyko(389,174). LLA štabas Kaune nebeveikė, bet jį buvo numatoma atkurti Veliuonos vls. iš gen.M.Pečiulionio, mjr.Memėno (pagal J.Skačkausko žinias "besislapstančio Šiaulių aps."), kpt.P.Paltaroko (Parkruojos vls. kuopos vado), A.Zaskevičiaus-Vasario ir ktp.Juodžio(382,178; 724,199-200). Apie tai A.Balčiūnas sužinojo (ar sutarė) birželio pradžioje Kaune iš ktp.Juodžio (žuvusio Virtukų mūšyje liepos mėn.)(724,198).

Birželio 6-7 d. jau Utenos aps. Joniškio vls. A.Balčiūnas užmezgė ryšį su LLA nariu Rakausku, iš kurio sužinojo, kad buvęs Šiaulių apygardos štabo narys, desantininkas A.Vanagas vadovauja jungtiniam Utenos-Ukmergės LLA štabui ir yra partizanų būryje Labanoro miške(382,175). Birželio antroje pusėje A.Vanagas per ryšininkus Utenoje pranešė, kad sutinka dalyvauti LLA Vyr.štabo atkūrimo darbe ir nurodė be savęs dar trijų karininkų kandidatūras: ltn.Bernoto iš Tauragės aps., ltn.Antano Bugelskio, ltn.Antano (arba Alberto) Valiuko iš Raseinių aps.(382,176; 724,197). Tuo tikslu turėjo būti parengtas operatyvinis įsakymas ir kreipimasis į LLA narius, dėl kurio sudarymo A.Vanagas liepos pabaigoje pareiškė norįs susitikti su A.Balčiūnu, tačiau šis rugpjūčio 9 d. buvo suimtas Kaune komandiruotės metu(382,178).

Nauja šiame LLA organizacinės veiklos etape buvo tai, kad bendros Pasipriešinimo vadovybės atkūrimo iniciatyvos buvo realizuojamos ne tik iš pagrindžio ("iš viršaus") bei partizanų ("iš apačios"), bet ir kartu su kitomis suaktyvėjusiomis organizacijomis. Šiuo požiūriu yra svarbi 1945 m. liepos 7 d. Lietuvių tautos deklaracija, pasirašyta VLIKo, Vyriausios LLA vadovybės ir LPS centrinės valdybos vardu, parengta dėl Stalino organizuojamo "parašų referendumo" ir liudijanti tiek organizacinio tęstinumo, tiek politinės vienybės galimybes. Trijų pagrindinių jėgų įvardijimas turėjo patenkinti visos rezistencinius elementus: LLA struktūroje veikusių pagrindininkus ir partizanus, kito politinio pagrindžio likučius, bei naujuosius partizanus, nekreipiant dėmesį į faktinių organizacinių svorį bei įtaką. Deklaracijoje ryškėjo ir bendrosios Pasipriešinimo struktūros centralizacijos pagrindai: VLIKas - kaip politinis koordinacinis komitetas ir dvi lygiagrečiai koordinuojančios veiksmus kovos organizacijos - LLA ir LPS, savo ruožtu galėjusios persitvarkyti į pagrindį ir partizanų (OS ir VS).

Nors iš tikrųjų VLIKo (ar panašaus komiteto) tuo metu Lietuvoje dar neegzistavo, o LPS ir LLA susijungimas į vieną organizaciją nėra patvirtinamas jokių šaltinių, vis dėlto deklaracija liudija naują centralizacijos lygį, kuriame atskirosios organizacijos de facto veikia kartu ir dėl vieno tikslo. Ten, kur pagrindžio ir partizanų veikėjai priėjo bendro sutarimo, Pasipriešinimo centralizacijos veikla žymiai paspartėjo, nes buvo veikama derinant įvairių organizacijų politinę ir karinę veiklą. 1945 m. birželio mėn. išryškėjo atskirų grupių susiliejo tendencijos, ryškiausiai atsiskleidusios LPS veikloje. Būtent ši organizacija arčiausiai priartėjo prie visuotinio Pasipriešinimo vadovybės sukūrimo, padėdama stiprius tarporganizacinių veiksmų derinimo taktikos bei vieningos rezistencinės struktūros pamatus. Taip reiktų suprasti ir okupantų baudžiamosiose bylose randamus teiginius, priskiriamus pagrindininkams (pvz. M. Mastauskui), kad LPS jungė visą pagrindį - LLA, Laisvės Kovotojų Sąjungą ir Kęstutį (361, 133).

1945 m. birželio pradžioje LPS struktūroje realiai veikė trys rinktinės - Švenčionių, Geležinio Vilko (Valkininkų) ir Gedimino (Utenos-Rokiškio), o bendrų veiksmų ir ryšių požiūriu dar trys - Tigro-Sakalo, 5 LLA apylinkės-DKR ir Dzūkų grupės štabai. Svarbesnių kadrinių pasikeitimų LPS vadovybėje neįvyko, tik psk. Kazys Šokas buvo paskirtas kpt. Z. Raulinio pavaduotoju kariniams reikalams (operatyvinių instrukcijų, nurodymų sudarymas, partizanų vienijimas), o M. Mastauskas - pavaduotoju administracijai (administracinio štabo kontrolė ir LPS komitetų provincijose kūrimas) (361, 54). Birželio pradžioje buvo suformuotas Švenčionių aps. komitetas, o laikinasis Valkininkų perorganizuotas į Trakų apskrities komitetą, vadovaujamą A. Baublio-Merkio, su nariais - ryšių viršininku V. Černaičiu-Šaltiniu, Henriku Riboku, Leonu Kuncevičiumi-Sakalu ir kt. (695, 246; 696, 15; 362, 289).

Birželio 4-5 d. M. Mastauskas-Vilkas kartu su Petru Soku išvyko ryšių linija Švenčionėliai-Utena-Ukmergė, aplankydamas Šeškaus, Mindaugo, Dobilo, Mingailos partizanų būrius (361, 59; 696, 83; 728, 7). 5 d. jie susitiko su Z. Rauliniu, aptarė L. Tarasevičiaus-Aro paskyrimą, o PSokas buvo paskirtas Raulinio pavaduotoju ir bei Gedimino rinktinės vadu (728, 30-31). Birželio 8-13 d. tarpininkaujant Algirdui Reklaičiui-Šarūnui, A. Perednis-Klevas Alytuje turėjo susitikti su A. Ramanausku-Vanagu ir A. Kulikausku-Daktaru (362, 306). Per Jurkuvėną-Alksnį LPS centras perdavė me-

dikamentų V.Kaulinio-Miškinio būriui(362,200).

LPS pavyko įtraukti į savo veiklą nemaža LLA narių bei smulkių pagrindžio grupių, pavienių LF ir Kęstučio narių, taip pat dalį Kaune veikusios LIT grupės. Birželio 11 d. Petras Valiušaitis supažindino Z.Petrauską-Beržą su L.Januševičiumi, ieškojusių ryšių Kauno pagrindžiui ir per susitikimą buvo aptartas susivienijimo klausimas bei kauniečių persitvarkymas į sritinį LPS komitetą Vilniaus pavyzdžiu. Tai patvirtina ir L.Januševičiaus kaip LPS ryšininko vizitas į Panevėžį pas mokytojus J.Verbicką, A.Strabulį ir, galbūt, B.Vaivadą(362,136). LPS brandino planus įkurti sritinį komitetą Panevėžyje bei apskričių komitetus Panevėžyje, Rokiškyje, Utenoje ir Zarasuose(728,94). Birželio 20-21 d. toks komitetas Panevėžyje ir buvo įsteigtas; jį sudarė pirmininkas Bronius Antanaitis, nariai gydytojas Vladas Rumbauskas, Cezaris Šeikus, seminarijos mokytojas Vladas Paulauskas(728,95).

Bendras veikimas atsispindėjo ir bendros taktikos kūrime: birželio pradžioje trečiasis LPS Karinio štabo posėdis, svarstęs ryšių su partizanų būriais užmezgimo klausimą, numatė sukurti ir atskirą moterų štabą, turintį tikslą formuoti LPS padalinius sanitarinei ir ryšių tarnybai(361,29). Šio padalinio organizacija buvo pavesta gydytojui-rentgenologui Silvestriui Cibavičiui-Šilui ir studentei medikei Birutei Gužytei-Lelijai(361,29; 696,261). Buvo pradėtos kurti Vilniaus miesto ir krašto rinktinės, skiriant kuopų ir būrių vadus (studentą-ekonomistą Praną Jasutį-Krūmą ir kt.)(361,134-135).

LPS strategija buvo orientuota į pagrindinių-partizanų veikimą ruošiant sukilimą neišvengiamo pasaulinio karinio konflikto momentui: rusų atsitraukimo metu LPS paima valdžią, karinis štabas užtikrina tvarką ir apsaugą, o administracinis - civilinės valdžios funkcijų vykdymą, laukiant Laikinosios vyriausybės atvykimo iš Švedijos ar JAV(361,55). Hio LPS neišėjo iš bendrosios Pasipriešinimo strategijos rėmų ir stengėsi suderinti dvi pagrindines taktines linijas (LLA ir Kęstutėnų), tačiau politinio savarankiškumo prasme tai buvo žingsnis atgal nuo LLA LGK funkcinio išplėtimo idėjos.

Tarporganizacinis bendradarbiavimas nebuvo ilgalaikis - 1945 m. birželio-liepos mėn. LPS narių areštai neleido šiai organizacijai tapti visa apimančia. Žūtis prasidėjo NKGB provokacija prieš Stasį ir Vandą Lazarevičius: birželio 6-7 d. pas Stasį atvyko jo bendrakursis iš Kauno Aukštesniosios technikos mokyklos inžinierius Jonas Antanaitis, uniformuotas kaip miškinis, prisistatęs LIT atstovu ir atsiveždamas kartu "anglą"(696,14,132; 728,230). Be paramos miškiniams prašymo, atvykėlius domino pagrindžio padėtis Vilniuje ir Vandos Lazarevičienės ryšiai su Beniakonių-Eišiškių partizanais (ltn.Tarasevičiumi-Aru), tačiau ši provokacijoms nepasidavė.

Įtarimus patvirtino ir pirmasis L.Januševičiaus apsilankymas Vilniuje, kuris buvo girdėjęs, kad Kauno universiteto dėstytojas J.Antanaitis staiga kažkur dingo (iš tikrųjų jis buvo suimtas jau birželio 2 d.)(361,220; 696,133). Birželio 21 d. L.Januševičius pakartotinai atvyko į Vilnių, norėdamas perspėti LPS grupę apie areštus Kaune(696,82). 23 d. jis turėjo susitikti su grįžtančiu iš Utenos M.Mastausku, tačiau ryte buvo slapta suimtas(696,84). Iš LPS birželio 20-23 d. buvo suimti pats M.Mastauskas-Vilkas, broliai Petrauskai, J.Čepaitis-Šešiolika, B.Petrulis-Uolinis, V.Paukštė, A.Perednis-Klevas, H.Bankauskas-Barzda ir kiti, tame tarpe Valkininkų komiteto nariai. Birželio 26 d. Raguvoje buvo suimtas Panevėžio sritinio komiteto pirminin-

kas B. Antanaitis, liepos mėn. - LPS ryšininkas su Utenos aps. partizanais J. Datenis-Stasys, 7-13 d. - 8 Zarasų gimnazistai (728,95,129; 157,1; 225,1).

LPS centro žlugimas lėmė naują LLA ir Kęstučio-LPS organizacijų atsiskyrimą, tiksliau kęstutėnų siekimą perimti iš LLA arba siūlyti paritetinį vadovavimą partizanams. Pagrindiniai Vilniaus apygardos junginiai vėl persiformuoja LLA organizacijos pagrindu, tuo tarpu Dzūkijos partizanai nutraukia galutinai ryšius su LLA, pasilikdami LPS pavadinimą arba veikdami visiškai savarankiškai. Kaip bebūtų vertinama šios pagrindžio grupės, LPS organizavimas atskleidė svarbiausią dalyką: Vyr. vadovybės centro bei vieningos organizacijos poreikis buvo jau virtęs būtinybe ir užteko nedidelio postūmio, partizanų bei inteligentijos sąveikos, kad idėja būtų įgyvendinama. Šių veiksmų šviesoje iš tikrųjų vyko LLA dezorganizacija pagrindinio veikimo lygmenyje (partizanų struktūriniai dariniai Žemaitijoje ir Aukštaitijoje dar buvo ypač stiprūs) ir persitvarkymas į bendrą Lietuvos Partizanų organizaciją (Dzūkija)-

LIETUVOS IŠLAISVINIMO KOMITETAS

1945 m. rugpjūčio mėn. susikūrus Tauro partizanų apygardai, bendrasis politinis vadovavimas buvo pavestas plk. L. Butkevičiui-Luobui. Jo iniciatyva tauriečiai nusprendė sukurti organizacinį Lietuvos Išlaisvinimo Komitetą (LIK), kuris turėjo imtis VLIKo atgaivinimo, surengiant visos Lietuvos Pasipriešinimo atstovų suvažiavimą, parengiant statutą, vietą ir atliekant kitą paruošiamąjį darbą (681,122). Rugsėjo 16 d. Marijampolės aps. Skardupių klebonijoje surengtas steigiamasis LIK posėdis, kuriame dalyvavo iš esmės vien Tauro apygardos vadovybė. Komitetą sudarė - pirmininkas plk. L. Butkevičius-Luobas, jo pavaduotojas kpt. L. Taunys-Kovas, antrasis pavaduotojas kunigas A. Ylius-Vilkas ir nariai lt. V. Bacevičius-Vygandas, J. Pileckis-Brokas bei V. Radzevičius-Vaidila.

Pagrindinio strateginio tikslo - Lietuvos išvadavimo ir nepriklausomos valstybės atkūrimo turėjo būti siekiama organizuojant partizanus kovai prieš priešus, o taip pat skatinant visuomenėje pasipriešinimo akciją. Nepaisant to, kad karinė partizanų struktūra buvo subordinuota politinei vadovybei (kpt. L. Taunys komitete tik pavaduotoju), LIK vis dėlto pirmenybę teikė karinei partizaninei pasipriešinimo veiklai, tuo būdu atspindėdamas realią padėtį susiklosčiusią Pasipriešinime. O tai visiškai tapatu dar LLA vadų 1944 m. liepos mėn. sukurtam LGK.

LIK buvo numatomas išugdyti iki bendrosios visos Lietuvos vadovybės, bet ne tik formaliai, išleidžiant tuo klausimu atsišaukimus į visuomenę bei partizanus, bet ir realiai užmezgant naujus ryšius ir skatinant naujų apygardų kūrimą. Dėl to Žemaitijoje lankėsi kunigas A. Ylius-Vilkas ir plk. L. Butkevičius-Luobas, o Kaune - kpt. L. Taunys-Kovas.

Telšiuose A. Ylių kaip Arūną gimnazijos direktorius Juozas Jurkus suvedė su mokytoju Petru Jakštu (663,12; 764,35). Pastarasis praeityje priklausė Baltijos pagrindžio grupei ir neturėjo ryšių su LLA, bet sutiko pagal tauriečių instrukcijas organizuoti štabą bei ryšius (735,105). Žemaičių LLA vadovybė šiuo metu ką tik įveikė organizacinę krizę, bet vasaros pakrikimas dar tebebuvo juntamas ir atvykėlis centro

negalėjo užčiuopti. Vilčių ateičiai teikė spalio 9 d. A.Yliui pristatytas Aparavičius, paminėjęs Z.Daulenskį, turintį ryšių su LLA organizacija(764,37). Bet kuriuo atveju žemaičiams buvo palikti ryšiai su Užnemune, Alsėdžiuose A.Ylius aplankė Bacevičiaus žmoną ir gavo iš jos tėvo vaistinininko medikamentų(764,89).

Spalio pradžioje Kaune kpt.L.Taunys-Kovas susitiko su LIT pogrindžio grupės atstovais Z.Stanelka-Pilėnu, Juozu Danskevičiumi-Juozu Nr.13, Kazimieru ir dar vienu asmeniu iš Kauno pogrindžio(681,23). Šiame pasitarime kpt.L.Taunys-Kovas su pažindino kauniečius su Tauro apygardos štabo pasiūlymais sukurti VLIKą, Vyr.Partizanų štabą bei sąjūdžio centralizavimu per apygardų steigimą(681,23). VLIKo pagrindu turėjo tapti LIK, deleguojant po 1-2 atstovus nuo kiekvienos apygardos (Tauro štabas numatė Lietuvoje susikursiant šešias bei du miestų štabus apygardų teisėmis)(681,23). Į Vyr.partizanų štabą tauriečiai delegavo plk.L.Butkevičių-Luobą, nuo LLA turėjo įeiti br.gen.M.Pečiulionis ir nuo LIT - gen.Stasys Zaskevičius(681,24). Pastaruosius du asmenis surasti ir sutarti su jais apsiėmė Z.Stanelka-Pilėnas, taip pat numatęs pagal savo ryšius suformuoti ir Kauno apygardinį štabą Algimantas (Kauno, Raseinių, Kėdainių aps.).

Iš Žemaitijos kunigas A.Ylius-Vilkas grįžo kartu su Broniumi Lenkaičiu, pažinusių Kaune gyvenusių Itn.Vladą Mikutą (atseit turintį ryšius su LLA Žemaitijoje) ir B.Rimkevičių (LLK Sąjungos ryšininką, atseit turintį ryšius su VLIKu per Švediją)(735,146). Skardupiuose jų laukė mjr.Z.Drunga-Šernas ir V.Mureika-Tauras iš Kauno: prieš LIK organizatorius kasdien vėrėsi vis naujos perspektyvos.

Spalio 15 d. LIK posėdyje, dalyvaujant L.Butkevičiui-Luobui, L.Tauniui-Kovui, Pileckiui-Brokui, mjr.Z.Drunga-Šernui, B.Lenkaičiui ir A.Yliui-Vilkui, buvo aptarti kelionių metu pasiekti rezultatai(735,107; 764,92). Referuodamas apie savo misiją, kpt.L.Taunys-Kovas, be kita ko, pranešė, kad Kaune yra žmogus, kuris žino kur yra gen.M.Pečiulionis ir kad gen.S.Zaskevičius gyvena legaliai(681,138). Buvo nutarta pasiūlyti Lietuvoje besislapstantiems gen.S.Zaskevičiui, gen.M.Pečiulioniui ir plk.Mačiokui sudaryti Vyriausią Karinį Štabą Kaune ir Marijonų vienuolyno požemiuose sušaukti visos Lietuvos atstovų suvažiavimą, siekiant įkurti Vyriausiąją Lietuvos Išlaisvinimo Komitetą. Į LIK štabo viršininku buvo numatytas įtraukti Geležinio Vilko rinktinės partizanas Mažiukas (Kazimieras Pyplys)(681,147). Jonas Pakalnis turėjo surasti susijusį su senuoju VLIKu Vinčą Selioką(764,98).

LIK organizavimas bei jo planai rodė komitete susitelkusių žmonių politinį bei organizacinį pajėgumą, o už jų nugarų stovintys partizanai sudarė sąlygas realių, ne deklaratyvių planų kūrimui bei veiklai. Savo ruožtu, tauriečiai pakliuvo vėlgi į tradicijos, iškeliančios pagrindį virš partizanų, bei autoritetų pinkles. Palyginti vėlai į organizacinę veiklą įsijungę L.Butkevičius, L.Taunys, A.Ylius ieškojo kompromiso tarp partizanų ir pogrindžio, vietoje to, kad diktotų stipresniosios pusės - partizanų valią. Tai sąlygojo neteisingos esamos padėties prielaidos: įvertindami Suvalkijos partizanų veiklą kaip neorganizuotą kuriant apygardą, jos organizatoriai, deja, šio principo netaikė miesto, ypač didmiesčio, pogrindžiui. Kitaip tariant, jeigu partizanus pirma reikėjo suvienyti į rinktines, o šias pajungti apygardos štabui, nedarant išimties net provincijos miestui (Marijampolei), tai Kauno pogrindžio grupės buvo vertinamos kaip kažkam vadovaujantys centrai, su kuriais vedamos vos ne paritetinės derybos.

Rezistencinis nepatyrimas (o ir apmaudžių atsitiktinumų grandinė) lėmė, kad ypatingai svarbus ir reikšmingas sumanymas - Vyr.karinio štabo ir VLIKo suformavimas būtų iš anksto pasmerktas pražūčiai. Pirmiausiai, buvo orientuojamasi į konkrečius asmenis su kuriais ryšiai dar turėjo būti užmegzti, o ne į esamus veikloje žmones. LLA vado gen.M.Pečiulionio padėtis buvo pakankamai pavojinga konspiracijos požiūriu - NKGB jį medžiojo jau nuo 1944 m. pabaigos, ir užmegzti su juo ryšius buvo galima tik per ypatingai patikimus žmones, kurių tauriečiai neturėjo. Kitos dvi karinio štabo kandidatūros jau savaime turėjo kelti abejonių dėl jų gyvenimo legaliai tokį ilgą laiką rusų okupacinio režimo sąlygomis. Gen.S.Zaskevičius 1945 m. liepos mėn. buvo suimtas NKGB, ištardytas dėl antinacinės veiklos bei ryšių su sūnumi, ir nieko rimto neišgavus, paleistas kaip "masalas" siekiant privilioti jei ne Algirdą Zaskevičių, tai bent ką nors iš pagrindžio(529,149). Jis buvo apstatytas šnipais, net iš globojusių giminaičių tarpo, ir bandyti susitikti su juo, turint pagrindinės veiklos ketinimus, reiškė tą patį, ką užėti tiesiog į NKGB būstinę.

Galiausiai buvo tikima, kad taktika, atnešusi sėkmę suvalkiečiams - plėsti jau sukurtos struktūros ribas bei kompetenciją, įtraukiant vis naujus žmones (kuriamas Tauro apylinkės, po to apygardos štabas ir iš jo narių formuojamas LIK), pasiteisins ir kitur. Tačiau tam reikėjo nustatyti ryšius su įtakingesniais kitų mikroorganizacijų nariais, bet konspiracijos sąlygomis jų autoritetingumo bei įtakos nebuvo įmanoma iš karto atspėti. Tai ką L.Taunys vadino sėkme, deja, iš tikrųjų buvo sėkmė tai pagrindžio grupei, o ne LIK ir Tauro apygardai.

KAUNO POGRINDIS IR LIK TRAGEDIJA

Norint suvokti su kuo susidūrė LIK organizatoriai Kaune, reikia suprasti ir pačio pagrindžio esmę, kurioje pirmenybė teikiama visų pirma politiniam veikimui - įvairių strateginių teorijų, realizuojamų per pagrindžio spaudą, kūrimui. Praktinėje veikloje pagrindis teikė partizanams medikamentus ir kitą materialinę paramą, padirbinėjo dokumentus, sudarydami galimybę slaptai legalizacijai, laikė konspiracinius butus ir ryšių punktus, kai kada surengdamas vieną ar kitą karinę-teroristinę akciją, daugiausia pinigų, popieriaus ar rašomosios mašinėlės įgijimo tikslu. Skirtingai nuo partizanų, miesto pagrindininkų veikimas buvo labiau individualistinis (trejukių-penketukų konspiracinės sistemos), dažnai persipinantis tiek funkcinio, tiek organizacinio požiūriu. Mieste galėjo veikti greta keli pagrindininkai iš skirtingų organizacijų, nežinodami apie kitus, arba viena pagrindžio grupė dirbti kitai, arba vienos organizacijos vardu veikti kelios grupės.

Kaune viena iš aktyvesnių grupių buvo susijusi su LIT organizacija, vadovaujama S.Šinkūno, palaikiusi ryšius su keletu partizanų grupių, bet vargu ar buvo subordinvusi jas sau. Praktikoje ji veikė kaip partizanų rėmimo ir iš dalies ryšių rezidentūra: gamino dokumentus legalizacijai, daugino atsišaukimus, parūpindavo medikamentų ir kt. Stengdamiesi išeiti iš nuolat gresiančios politinės izoliacijos formuojantis centralizuotai partizanų, o tuo pačiu ir viso pasipriešinimo organizacijai, jos nariai buvo pakankamai aktyvūs įvairių vadovaujančių centrų kūrimo darbe. Gana įdomu, kad

šie veikėjai priklausomai nuo aplinkybių balansavo tarp LIT, LF ar Kęstučio autoriteto, bet kuriuos kontaktus stengdamiesi vystyti tik pariteto pagrindais. Organizaciniu požiūriu tai buvo visiškai neefektyvu - jeigu okupacijos pradžioje studentų grupė galėjo parengti tam tikrus nurodymus, kurie galėjo kai kur būti ir pripažinti, tai 1945 m. vasarą ir rudenį tai padaryti nebuvo imanoma tiek organizacine, tiek intelektualine prasme.

Stipri pagrindžio grupė nuo 1945 m. vidurio veikė Kauno kunigų seminarijoje, kuriai priklausė klierikai Jonas Čeponis, Alfonsas Svarinskas, Petras Našlėnas(41,36). Pagrindininkai slapta pirkdavo pasų blankus, ginklus, kuriuos perduodavo partizanams, iš pastarųjų atveždami nelegalios spaudos "Vytis", "Laisvės kovotojas", "Karygis". J.Čeponis ryšius palaikė su LLA Šiaurės grupės vadu Antanaičiu Pasvalio apylinkėse, A.Svarinskas - su Ukmergės aps. partizanų būrio vadu J.Survila-Šarūnu(1,214-215). 1946 m. pavasarį abu klierikai dėl arešto pavojaus pasitraukė į gimtines(1,214; 41,36). Suimtas Romas Grigas-Aleksandras(107,198).

1945 m. tebeveikė ateitininkų pagrindžio grupė, nuo spalio mėn. vadovaujama Draudvilo, o nuo 1946 sausio iki kovo mėn. arešto - Antano Piliponio(661,181). Su ja buvo susijęs Zigmas Švenčionis-Tigriukas, DKR ryšininkas, 1945 m. pabaigoje gaudavęs platinimui atsisaukimų iš Prano Trakimo (Didžioji Kova) ir A.Ruzgio (LLA štabas)(661,181). Su Kretingos partizanais buvo susijęs Šikšnius(661,181).

Garsiausia iš Kauno pagrindžio grupių, be abejo, buvo tebeveikianti LIT, nors birželio 8 d. buvo suimtas S.Šinkūnas, o vėliau, Vilniuje - L.Januševičius. Pastarasis, atrodo, bandė atnaujinti LF veiklą: užmezgė ryšius su P.Malinausku, važiavo pas buvusį LF biuletenio redaktorių Antaną Strbulį, mokytojavusį Panevėžyje, o taip pat įsijungė į LPS, važiuodamas įspėti vilniečius apie areštus Kaune.

Grupės lyderiu liko studentas Z.Stanelka-Pilėnas (Zigmas). Birželio mėn. su rekomendaciniu Jono Duobos laišku kunigui P.Šliumpai jis atvyko į Alytų organizuoti ryšių punkto tarp LLA Vanagų ir Ažuolio grupės(737,74,80). 1945 m. vasarą LIT palaikė ryšius tik su dviem partizanų grupėmis - Saulės 30 partizanų Kruonio bei Viesulo, virš 60 vyrų Pakuonio, Garliavos, Vaišvydavos vls. Rugpjūčio 15 d. buvo suimtas pagrindinis LIT ryšininkas su partizanais K.Blažaitis-Balandis.

Birželio pabaigoje ryšius su LIT užmezgė A. Ruzgys-Algis, priklausęs LLA ir ėmęs ieškoti per šią grupę ryšių su LLA partizanais(671,130). Per Kauno universiteto studento G.Binkio giminaitį Antaną Savicką buvo užmegzti ryšiai su LLA Panevėžio partizanų vienos kuopos vadu A.Bagdonu-Beržu, tačiau apygardos vadovybė nepadarė noro glaudesniems ryšiams. Liepos pradžioje jau tik vienas šio štabo narys R.Sargautas-Daumantas susitiko su G.Binkiu, tokiu būdu apribojant ryšius įprastiniais, nestruktūriniais partizanų santykiais su panašiomis pagrindžio grupėmis(671,47).

Pastovi bendra veikla ir tarpusavio ryšiai bei pažintys skatino mintį sukurti bendrą Kauno pagrindžio štabą. Susitikinėdami su LLA atstovais, LIT grupės nariai prisistatinėjo įvairiai - nuo LIT, Kęstučio ar LPS, kas liudijo apie organizuotos pagrindžio struktūros nebuvimą, nepaisant tvirtinimų apie "gilią konspiraciją". Daugeliu atveju, kontaktai nebuvo per daug produktyvūs ir atspindėjo kauniečių pagrindininkų siekimus perimti vadovavimą esamoms LLA struktūroms, nedarant rimtesnių organizacinių pastangų. Dar birželio pradžioje S.Stankevičius-Lydeka, susipažino su A.Kryževičiumi, dirbusiu geležinkelio ambulatorijoje felčerių, kuris žadėjo gauti par-

tizanasms vaistų ir padėti užmegzti su partizanų būriais rytų Lietuvoje, tačiau pažadų neišpildė(107,337).

Birželio mėn. S.Stankevičius-Lydeka Kaune užmezgė ryšius su Stasiu Česnavičiumi, su kuriuo keitė LLA literatūrą į "Laisvės žvalgą"(107,334). Tačiau LLA nespėjo nustatyti ryšių su LIK, nes S.Stankevičius rugsėjo -/6 d. naktį buvo suimtas(107,407). Beje, jį paskui save "patraukė" ankstesni Kauno pagrindžio grupės - S.Šinkūno, G.Matulionio, O.Janušaitytės ir kt. - areštai(107,351).

Rugsėjo pradžioje klierikas R.Grigas-Aleksandras suvedė naują LIT lyderį Z.Stanelką-Pilėną su kitu Kauno LLA štabo nariu A.Veverskiu(107,176). Pokalbyje Z.Stanelka, kaip ir anksčiau S.Stankevičių, prašė pasimatymo su gen.M.Pečiulioniu, bet A.Veverskis buvo pakankamai atsargus ir atsisakė tai padaryti (o vėliau ir pats Pečiulionis uždraudė). Z.Stanelkai užmezgus ryšius su Tauro apygardos štabu, prasidėjo paskutinis šios pagrindžio grupės veiklos etapas, pasiekęs aukščiausią tašką - Algimanto apygardos štabo suformavimą bei dalyvavimą bendros Pasipriešinimo organizacijos kūrime.

Praktiškai Z.Stanelka reorganizavo esamą LIT grupę bei jos ryšius į Algimanto apygardos štabą, išlaikydamas faktinį vadovavimą jam. Apygardinės organizacijos kūrimas, pasiremiant stiprios Suvalkijos partizanų organizacijos autoritetu ir parama, ir buvo tas impulsas, kuris leido šiems pagrindininkams išeiti iš organizacinio darbo ceitnoto, į kurį buvo įstumta LIT (kaip "vadovaujantis visos Lietuvos politinis centras"). Tačiau nuo pat pradžių Z.Stanelkos veikla buvo paremta dviem rimtomis klaidomis, sąlygotomis neatsargumo ir ambicingumo. Pirmiausia - nerimtas požiūris į Algimanto štabo kūrimą, neišsivaizduojant visos šio darbo atsakomybės. Algimanto štabo organizatoriai klaidingai išsivaizdavo, kad esamų ryšių ir informacijos užteks, o tokio lygio štabas galės funkcionuoti gyvenant jo vadams legaliai.

Gamindami dokumentus besislapstantiems, anksčiau ar vėliau neišvengiamai užmezgdavo ryšius ir su autoritetingesnėmis asmenybėmis. Rugpjūčio mėn. Kaune su LIT atstovais Vladu, Z.Stanelka, Daugirdu, K.Naujūnu, tarpininkaujant Antanui Milašiui, susitiko buvęs Utenos Kęstučio štabo vado adjutantas B.Žvirblis, atstovaujantis dar ir dviems nelegaliai gyvenusiems karininkams - Ipolitui Šagamogui ir Leonardui Lukšai(707,115; 708,214). Jiems LIT vardu buvo nurodyta sujungti į apskrities štabus tame krašte veikusias Tigro, Sakalo, Šarūno, VLS (Gedimino) rinktines, prisistatant nuo bet kurios organizacijos - nuo LLA arba VLS, LPS(707,115).

Uteniškams grįžus į Rubikius, surengtame minėtų asmenų pasitarime pasiūlymas kalbėti bet kieno vardu buvo atmestas, todėl buvo nutarta dar kartą nuvažiuoti į Kauną, reikalaujant tikslesnių nurodymų bei ryšių(707,99). Rugsėjo pabaigoje-spalio pradžioje B.Žvirblis ir A.Milašius antrą kartą susitiko su kauniečiais J.Danskevičiumi-Trylika, Jonu, Z.Stanelka-Pilėnu, Kaziu Naujūnu-Herkumi Monte, A.Ruzgiu-Algimantu(707,99; 708,216). Šiame susitikime uteniškams jau buvo perduotas Tauro apygardos spaudos bei partizanų statutas ir pavesta organizuoti LIK V apygardos štabą Panevėžio, Ukmergės, Rokiškio, Zarasų ir Utenos aps. rinktinėms(707,99,116; 708,215). Prašant ryšių, buvo nurodyta Saldutiškio apylinkėse veikianti ltn.Dobilo rinktinė ir Užpalių apylinkėse - mjr.Sabalio VLS, tačiau be konkrečių adresų, o Z.Stanelka aštriai papriekaištavo, kad uteniškiai, nors būdami iš to krašto, nesugeba užmegzti ryšių(707,100).

Uteniškiai žvelgė į šiuos pasiūlymus ne visai rimtai, atsisakė garbės vadintis apygardos štabu ir sukūrė tik organizacinį komitetą Zarasų, Utenos ir Rokiškio aps., pasiskirstydami pareigomis: vadu B.Žvirblis-Inžinierius, štabo viršininku I.Šagamogas-Smilga, pavaduotoju L.Lukša-Šnapselis, ūkio - A.Milašius-Jaunutis/Jaunius(707,99-100,116). Tačiau komitetas neturėjo nei ryšių, nei dokumentų, nei pinigų ryšio su partizanų štabais paieškai, o spalio/lapkričio viduryje B.Žvirbliui Kaune susitikus su J.Danskevičiumi-Trylika, pastarasis pareiškė, kad jau neprasminga ką nors organizuoti ir su tokia nuostata gruodžio mėn. komitetas baigė savo veiklą(707,100-101).

Analogiškai Z.Stanelka ieškojo A.Ruzgio (rugsėjo mėn. staiga išnykusio iš Kau-
no), bet ne tam, kad LLA atstovus suvestų su Tauro apygardos štabu, o tam, kad tiesiogiai asmeniškai susipažinti su gen.M.Pečiulioniu. Vėlgį - jei LLA nepripažino LIT lygiaverte organizacija, tai prisistatymas atstovu nuo suvalkiečių, negalėjo būti rimtai vertinamas (kaip Kęstutis, LPS, LIT anksčiau). Be abejo, tarpusavio nepasitikėjimo problemos būtų kada nors išspręstos derybų ir tarpininkavo keliu, tačiau rimtesnė klaida buvo gen.S.Zaskevičiaus paieška, atvedusi prie pačių pagrindininkų arešto.

Spalio 21 d. buvo surengtas paskutinis LIK pasitarimas. Jame dalyvavę plk.L.Butkevičius-Luobas, V.Bacevičius-Vygantas, kpt.L.Taunys-Kovas, mjr.Z.Drunga-Šernas, J.Pileckis-Brokas, V.Pupelis ir A.Ylius-Vilkas priėmė LIK statutą, numatė suvažiavimo Kaune datą - lapkričio 11 d., o Pupelis atsiskaitė apie kelionės į Vilnių rezultatus(735,107; 764,92).

Po spalio 22 d. LIK narių areštų, vienintelis laisvėje likęs J.Pileckis-Brokas jau neslėpė iniciatyvos atnaujinti politinio komiteto veiklą. Po tauriečių ir LIK areštų, lapkričio 23 d. buvo suimtas LLA Vyr.štabo ryšių viršininkas A.Veverskis-Tauragis, gruodžio mėn. Lekėčių vls. Tirmenų k. - LLA vadas gen.M.Pečiulionis-Spurga(107,159; 412,8). Gruodžio pabaigoje ligoninėje buvo suimtas LLG narys V.Laurinaitis(456,274).

1945 m. spalio mėn. buvo sudarytas apygardinis Algimanto štabas, į kurį įėjo apygardos vadas A.Kryževičius-Strazdas, Z.Stanelka-Pilėnas, Antanas Petrulis-Eglis (Antanas)(412,5). Apygarda turėjo jungti partizanų junginius Kauno, Raseinių ir Kėdainių aps., štabas išleido įsakymą apie rinktinės Kaune sukūrimą, į kurią turėjo įeiti visi Kauno aps. veikiantys partizanų junginiai (įsakymas paimtas pas Laurinaitį)(412,6).

Lapkričio 1 d. A.Kryževičius-Strazdas, kaip laikinai einantis Algimanto apygardos vado pareigas, parengė įsakymą Nr.1 apie trijų rinktinių - Kauno, Raseinių ir Kėdainių sukūrimą, tačiau pataisytas ir pakeistas įsakymas buvo išplatintas jau po Kryževičiaus arešto, V.Mureikos-Tauro ir Juodžio(sl.)(708,282). 1946 m. sausio 8 d. laiške Panevėžio LLA štabo vadovui lttn.V.Jazokui-Petraičiui V.Mureika-Tauras rašė, kad, nepaisant nuostolių, centrinis štabas veikia ir yra organizacijos stadijoje, tačiau greit ir pats buvo suimtas(681,33).

Šis laiške paminėtas "centrinis štabas" yra svarbi nuoroda, kas iš tikrųjų buvo atkurta Kaune po 1945 m. rudens areštų. Tuo metu buvo suimtas Z.Stanelka, A.Kryževičius-Strazdas, J.Danskevičius-Juozas Nr.13 ir kiti buvo tardomi, o jų pateikta informacija NKGB leido išeiti prie A.Ruzgio, kuris buvo aktyviai paieškomas(681,21).

Paimti organizacijos atspaudai, spaudai, blankai, dokumentai, rotatorius, šapirografas, šriftai(681,23). Kratos metu iš Z.Stanelkos buvo paimtas užšifruotas raštelis, kuris buvo paruoštas perduoti NKGB vidaus kalėjime kalinamam S.Šinkūnui, prašant nurodyti rotatoriaus, radioimtuvo ir popieriaus slėptuves(681,25). NKGB įdėjo raštelį į duoną ir greit perėmė S.Šinkūno atsakymą, kuris iššifravus leido aptikti be kita ko ir studento-architekto Juozo Lukšos (radio imtuvo slėptuvė) pėdsakus, bet šis jau buvo savalaikiai pasitraukęs iš Kauno(681,25).

Gruodžio mėn. Žaliojo Velnio ryšininkė A.Sipavičiūtė-Velnio Išpera Vilniuje susitikusi su Antanu Martecku ir perdavusi jam Didžiosios Kovos, Kauno LIK ir "apygardos" spaudos, priekaištavo, kad vilniečiai neturi jokios pagrindinio organizacijos(760,144).

Kaune buvo tęsiama LIK veikla, sudarius naują jo sudėtį: pirmininkas kunigas Čižauskas, karinis vadovas V.Endziulaitis, nariai K.Naujūnas-Montė, J.Lukša, V.Mureika-Tauras, V.Matuzas, Antanas Brazaitis(793,51). Tačiau nepaisant to, kad tai buvo kauniečių pagrindinio darinys, jis iš esmės skyrėsi nuo ankstesniųjų "centrų" (LIT ir pan.). Bendras darbas su Tauro apygardos organizatoriais nepraėjo be pėdsakų, o ryšiai su keliomis partizanų apygardomis (Tauro, A. Didžiosios Kovos bei Panevėžio) liudijo ir patvirtino votumą šiam centrui. Kad šiame centre telkėsi žmonės su didelėmis galimybėmis liudijo ir tai, kad suimtas K.Naujūnas-Montė buvo nuteistas mirties bausme ir ji įvykdyta(793,51).

Kartu su LIK atkūrimu buvo sukurtas ir naujas Algimanto apygardos štabas: vadas V.Mureika-Tauras, narys K.Naujūnas-Montė (Povilas)(412,6). Šakių rinktinei atkurti paskirtas V.Matuzas, ryšiai su Tauro apygarda - A.Brazaitis(793,51).

1945 m. pabaigoje Pažaislio vls. buvo suimta grupė Kauno rinktinės partizanų pagrindininkų(861). Vėliau sekė ryšininkų areštai, įtartinuose butuose buvo rengiamos pasalos, iš kurių į vieną pakliuvo ir pats V.Mureika-Tauras(861). 1946 m. sausio pabaigoje suimti K.Naujūnas-Montė, V.Matuzas, A.Brazaitis(793,51).

Senųjų miesto pagrindinio grupių (šiuo atveju LIT) įsitikinimas, kad būtina paimti į savo rankas visą politinį, o atskirais atvejais ir karinį (Algimanto apygardos kūrimas) vadovavimą šiuo metu jau buvo klaidingas, neveiksmingas ir pavojingas. Lyginant Kauno pagrindinio veiklą su partizanijos padėtimi labai aiškiai matyti, kad "miestų rezistencija" nebuvo organizuota ir vieninga. Nepaisant organizacinių darinių, praktiškai čia veikia įvairių asmenybių sambūris, dažnai savo veikla atnešantis ne tik naudą, bet ir pakenkiantys kitiems. Pajungti savo įtakai vis stiprėjančius organizacine prasme partizanų junginius Kauno centrai jau buvo nepajėgūs. Partizaninio gyvenimo praktika daug kuo skyrėsi nuo pagrindinio išsivaizduojamos pasipriešinimo teorijos ir negalėjo tenkintis jos siūlomais receptais. Iš kitos pusės daugelis pagrindininkų, ypač iš naujai atsikėlusiu į miestus, 1945 m. vasarą praktiškai buvo partizaninių mikroorganizacijų nariai, kurių savarankiškus veiksmus ribojo organizacijos interesai. Miesto pagrindis buvo daugiasluoksnis ir palaipsniui virto partizanų paramos bei ryšių organizacija. Tačiau vientiso pagrindinio-karinio tinklo susikūrimas neįėjo į okupantų planus, ir, galbūt, dėl to pagrindinio grupės sutriuškinimas NKGB prilygo partizanų štabo likvidacijai.

VILNIAUS IR KITŲ MIESTŲ POGRINDIS

Kauno nesėkmės 1945 m. pabaigoje leido iniciatyvą perimti Vilniaus pusei, kur klostėsi analogiška partizanų-pogrindžio santykių padėtis. Skirtumas buvo vienas - pagrindį Vilniuje atstovavo žymiai autoritetingesnės asmenybės, partizanams tebesant daugiau decentralizuotiems bei mažiau susitelkusiems dėl geografinių ypatybių į kompaktiškesnes apygardas.

Be abejo, areštai, ypač infiltratų pagalba, žlugdė ir Vilniaus centrų darbą jau nuo vasaros. 1945 m. birželio pradžioje, tęsiant operatyvinę kombinaciją su pabėgusiu iš kalėjo V.Gyliu, slaptai buvo suimtas studentas-medikas ir apygardinio štabo ryšininkas su Tigro rinktine Liudvikas Buika, o agento Kudirkos (J.Markulio) išdavystė dešifravo kpt.V.Gumausko būrio vietą bei Kirdeikių kleboną P.Liutką(692,227).

1945 m. pabaigoje Jonas Zakaras-Pajaujis su studentu Algirdu Vieliniu ir rusų užverbuotu agentu Vėtra(a.sl.) bandė sukurti pagrindinę spąsutuvę dokumentams gaminti Vilniuje(716,32). Tačiau iš šio sumanymo nieko neišėjo: J.Zakaras buvo suimtas, vėliau ir A.Vielinis su išlikusiais dokumentais. Agentas Vėtra(a.sl.) "sudegino" ir apygardinio štabo narius, suimtus 1946 m. vasario 9-10 d. - Antaną Martecką ir Povilą Juodelį(716,33).

1945 m. gruodžio mėn. Vilniuje apsigyveno po filtracijos stovyklų iš Štuthofo grįžęs kpt.Jonas Noreika, įsidarbinęs juriskonsultu Mokslų akademijoje. Būdamas patriotinių pažiūrų J.Noreika neišvengiamai ėmė domėtis pagrindžio padėtimi Lietuvoje. 1946 m. gruodžio pabaigoje-sausio pradžioje tarpininkaujant kito buvusio Štuthofo kalinio plk.ltn.Petro Masiulio sūnui Titui, J.Noreika susitiko su Z.Šerkšnu-Laukaitiu, buvusiu Dzūkų grupės partizanu, iš kurio sužinojo apie plk.J.Vitkų-Kazimieraitį(874,53). Tuo pat metu Ona Lukauskaitė-Poškienė J.Noreiką suvedė su Stasiu Gorodeckiu, turėjusiu žinių apie 1945 m. pabaigos Kauno pogrindžio, bei Tauro apygardos ir LIK areštus(874,54).

J.Noreikos surinktos žinios buvo neišvengiamai klaidingos ir tik nuotrupos tikrosios partizaninio sąjūdžio padėties: Z.Šerkšnas-Laukaitis buvo pasitraukęs iš partizanų be vadovybės leidimo dar 1945 m. rudenį ir negalėjo būti informuotas apie tikrąją padėtį Apygardoje; S.Gorodeckio žinios apie Kauno pogrindžio, Tauro apygardos vadovybės bei LIK narių areštų poveikį giluminei partizanijos dezorganizacijai buvo gerokai perdėtos ir pesimistiškos. Teisingas buvo tik vienintelis padėties įvertinimas: miestų pogrindis neturėjo vadovaujančio, politinio centro.

1946 m. sausio pradžioje asmeninis Kazimieraičio ryšininkas Kęstutis Valentukevičius-Kaributas Vilniuje atsitiktinai susitiko Z.Šerkšną-Laukaitį(44,157). Pastarasis suvedė jį kaip Kazimieraičio atstovą su kpt.J.Noreika(44,158). Žinodamas Z.Šerkšno poelgį, Kaributas laikėsi santūriai, nieko neįsipareigodamas, o pokalbio pabaigoje gavo partizanams keletą pokų popieriaus, daug vaistų. Sausio 7 d. K.Valentukevičius-Kaributą suėmė su tais daiktais Marcinkonių stotyje(44,158).

Kaributo suėmimas užkirto kelią beužsimezgantiems ryšiams, tačiau tvirtas ryšininko laikymasis tardymo metu, uždarė ir MGB kelius tiek į Noreiką, tiek Kazimieraitį, nepaisant tardytojų Eusiejaus Rozausko ir mjr.Abramovič žiaurių pastangų(44,158). Ryšininko areštas negalėjo būti Z.Šerkšno-Laukaitio kaltė - jis nuošir-

džiai troško savo veikla reabilituotis Kazimieraičio akyse, o MGB šiuo atveju buvo svarbesnis Kazimieraitis, o ne Vilniaus juriskonsultas.

Tokiu būdu, vilniečiai gavo trumpą atokvėpį, kurio metu ir buvo sudaryta Lietuvos tautinė taryba (LTT). Sausio viduryje J.Noreikos (Generolo Vėtros), O.Lukauskaitės-Poškienės ir S.Gorodeckio (Radžiūno) pasitarime buvo nuspręsta įkurti pagrindinio vadovybės centrą ir jam pavaldžią Lietuvos ginkluotųjų pajėgų vyriausiąją vadovybę (LGPVV)(874,54). Lyginant su 1945 m. Kauno LIT pradžia, vilniečių "centras" buvo žymiai autoritetingesnis ne tik nariais, savo parengtais dokumentais, bet ir idėjomis.

Teoriniame lygmenyje buvo įgyvendinama absoliučiai viskas, ko reikalauja rezistencinis sąjūdis: pagrindinis karinis štabas ir pagrindinė vyriausybė. Buvo aiškiai jaučiama teisininko ranka: tokio tarptautinės ir valstybinės teisės suvokimo trūko net egziliniam VLIK, nekalbant apie vietos centrus. Tačiau kiek stipri buvo teorinė LTT organizacinio štabo pusė, tiek idealistiškai silpna praktinė. Pavyzdžiui, LTT organizatoriai numatė į karinio štabo veiklą įtraukti 16-osios divizijos karininkų, nors pagrindinė veikla rusų kariuomenėje praktiškai nebuvo įmanoma; arba vyriausybės vardinė sudėtis, kurią sudarė visiškai rezistencijoje nedalyvavę žmonės. Galiausiai, direktyva Nr.5, raginanti partizanus laikytis pasyviai per 1946 m. vasario mėn. rinkimus buvo priešinga partizanų vadovybės visuotinei nuostatai šiuos rinkimus žlugdyti, ir galėjo būti palaikyta provokacine(874,55).

Didžiausia kpt.J.Noreikos sėkmė buvo ryšiai su LLA Žemaičių legionu, ir ko gero tai buvo vieninteliai, leidę LTT grupei įsijungti bendrąjį pasipriešinimą. Kovo 15 d. Vilniuje įvyko kpt.J.Noreikos-Vėtros pasitarimas su mjr.J.Semaška-Liepa. Šis susipažino su LGPVV nutarimu, kuriuo visa Lietuva buvo padalinama į keturias apygardas: Vilniaus, Kauno, Panevėžio ir Šiaulių. Apygardos buvo suskirstytos į karinius rajonus (1-3 apskritys); kiekvienas rajonas turėjo savo štabą ir komendantūrą(6,131).

Aptariant tarptautinę padėtį buvo numatoma kad iki 1946 m. birželio mėn. įvyks taikos konferencija, kurioje bus išspręstas ir Baltijos valstybių klausimas. Buvo numatomos dvi galimybės: karo ir anglų-amerikiečių parama rezistentams (sukilimas) arba jei Lietuva liks SSRS sudėtyje, pagrindžiui teks keisti kovos taktiką(6,131). Įdomu pastebėti, kad 1946 m. gegužės pradžioje vienai iš Šiaurės rytų Lietuvos partizanų grupių ryšininkų Bronei Pupeikytei-Birutei Vilniuje Šarūnas(sl.) perdavė raštelį, pasirašytą Vėtros su sekančiu turiniu: "1946 m. birželio 30 d. Gražutės miške" (Zarasų aps. Degučių vls.)(582,252). Tai rimtas paliudijimas, kad pagrindžio taktikos apsvaistymui buvo numatomas rimtas partizanų vadų suvažiavimas.

V.Ašmenskas teigia, kad LTT atstovai turėjo dalyvauti 1946 m. balandžio mėn. apygardų vadų ir įgaliotinių suvažiavime(874,61). Tačiau neaišku kas jį organizavo. Kovo 16 d. NKGB suėmė kpt.J.Noreiką, S.Gorodeckį ir O.Lukauskaitę-Poškienę(874,69). Į susitikimą ėjęs mjr.J.Semaška-Liepa, pasalos išvengė, nusiuntęs pirmą savęs ryšininką(874,69).

Dar vasario 12 d. buvo suimtas Z.Šerkšnas-Laukaitis, tačiau jis buvo tardomas, siekiant išeiti prie Kazimieraičio; LTT nariams pasala buvo surengta pagal kovo pradžios agentų pranešimus (agentūrinė byla "Falanga"). Šios pasalos metu pagrindininkai įkliuvo su visais parengtais dokumentais, todėl NKGB buvo lengva sukurti

"vyriausiosios pagrindinio vadovybės" bylą. Kpt. J. Noreika ir jo bendražygiai tapo aplinkybių auka: okupantams, kurie 1946 m. pradžioje "nuslopino pasipriešinimą" reikėjo "tautinio centro", kurio likvidavimas tą ir užbaigtų. Per kovo mėn. areštus jaunimo ir inteligentijos tarpe LTT "centras" buvo sukurtas, o Generolas Vėtra savo gyvybe turėjo atsakyti už visus partizanų veiksmus, tačiau operatyvine prasme tardymai nieko apčiuopiamo nedavė.

1946 m. balandžio mėn. pagal agento Kniazev(a.sl.) duomenis apie tai, kad Vilniuje veikia Lietuvos išlaisvinimo tautinė taryba, 2 NKGB skyrius pradėjo bylą "Zakat"(663,77). Nemanau, kad NKGB nežinojo ką daro ir apsirikę užvedė dvi skirtingas agentūrines bylas tai pačiai organizacijai. 1946 m. pavasaris buvo esminių pasikeitimų metas. NKGB nusprendė daugiau nelaukti ir masinių areštų banga nušlavusi pagrindininkus, pradėjo pati kurti melagingą "centrą", galbūt, orientuodamasi daugiau į Vakaruose esančius išeivijos centrus bei infiltracija į užsienio žvalgybas. Tai nebuvo kažkas kūrybiško: okupantai bandė pakartoti senąją čekistų "Savinkovo bylos" operaciją lietuvišku variantu. Jos esmė: sukūrus melagingą pagrindinio organizaciją, perimti Pasipriešinimo vadovybę bei ryšius su užsieniu ir vienkartinį smūgiu viską sunaikinti. Šios operacijos sudėtingumas buvo tame, kad organizacija iš tikrųjų turėjo veikti pogrindyje, t.y. rezistentai kartu su NKGB agentais, pastariesiems suteikiant teisę diversiniams veiksams, žmogžudystėms (iki majoro laipsnio) bei informatorių dešifravimui. Todėl ypatingai patikimas ir išradingas turėjo būti tokio "centro" vadas ir juo tapo J. Markulis, pasivadinęs Erelio slapyvardžiu.

Atviras partizanų karas baigėsi išblaškius didesnius junginius būrius ir suėmus vadovybę, bet liko labai tvirta, patyrusi, karinė Pasipriešinimo organizacija pasirengusi toliau kovoti ypatingai slapta, rūsų ir negailestingą pagrindinį karą. Centrinės vadovybės sukūrimas jau tebuvo formalus reikalas - visą Lietuvą jau buvo pakankamai tarpiai apėmusi partizanų organizacija, kurios nepajėgė sulaužyti nei šiuos du metus trukę karinės baudžiamosios operacijos nei saugumo provokacijos ir vadovybės areštai. Tačiau okupantai - MGB visgi suskubo su "miesto" centru: partizanams gi sutrukdė 1945 m. pabaigos nuostoliai ir žiemojimo sezonas, apribojęs judėjimo galimybes.

IŠVADOS

A. Laisvės kovų Lietuvoje 1944 m. vasarą-1946 m. pavasarį analizė patvirtina bendrąjį Pasipriešinimo apibrėžimą. Pasipriešinimas arba Rezistencija yra savarakiška Lietuvos gyventojų kova už valstybinės nepriklausomybės atgavimą, už lietuvių tautos laisvę, prieš rusiškosios Sovietų Sąjungos įvykdytą agresiją ir okupaciją.

Pasipriešinimo kovos sprogdimas 1944 m. vasarą-1946 m. pavasarį ir jo raidos per šiuos du metus analizė išryškina keletą esminių problemų, kurias atskleidus, galima suvokti pačią Pasipriešinimo kovos esmę bei reikšmę.

Mechaniškai lyginant Lietuvą ir Sovietų Sąjungą pasaulio žemėlapyje, mintis, kad lietuviai galėjo pasipriešinti agresoriui, demoralizuoti užgrobėjo kariuomenę ir iškovoti Lietuvai laisvę, gali pasirodyti keista ir absurdiška. Iki šiol net tyrinėtojai galutinėje išvadoje kalba daugiausia apie tautos moralinį protestą, pareikštą per Pasipriešinimą. "Mažoji" ir "didžioji" lyginimas pastoviai skatina dilemos kas tokiomis sąlygomis tikslingiau - prisitaikyti ar priešintis, o jei priešintis, tai kaip, pasyviai ar aktyviai - svarstymą. Šiame kontekste, nebūtų galima nuginčyti teiginio, kad partizaninė-karinė veikla buvo beprasmiška, o taikesnis pasipriešinimas būtų leidęs išsaugoti daugiau gyvybių, kad taktinio kolaboravimo kelias anksčiau ar vėliau būtų atvedęs į nepriklausomybę.

Kai kas teigia, kad pasipriešinimas turi prasmę tik tada, kada jis turi vilties laimėti. Kitaip sakant, jei tokios vilties nėra - jis tampa beprasmiškas. Bet tuomet ir okupacija, neturinti vilties laimėti, tampa beprasmiška? Kad suvoktume Pasipriešinimo "prasmę" pirmiausiai turime aiškiai suvokti vykusio konflikto esmę. 1944 m. vasaros-1946 m. pavasario įvykiai Lietuvoje apibrėžiami kaip karas, tačiau turintis dvejopą reikšmę.

Pirmąją reikšmę Lietuvos teritorijos okupavimas 1944 m. vasarą-rudenį yra suprantamas kaip Lietuvos-Sovietų Sąjungos valstybių karinis konfliktas, pasibaigęs pastarosios pergale. Lietuvos (egzistuojančios kaip nepriklausoma valstybė tarptautinėje teisėje bei politikoje, su suvaržytu suverenitetu vokiečių okupuotoje teritorijoje, ir lietuvių sukurtose karinėse pajėgose) karinis pasipriešinimas tebuvo simboliškas ir nepastebimas Antrojo pasaulinio karo panoramoje. Tačiau jis nesibaigė Sedos kautynėmis, o peraugo į asimetrinį konfliktą, kuomet užpultasis kraštas pradėjo priešintis prieš Sovietų Sąjungos užpuolimą ir okupaciją ypatingomis karinėmis-civilinėmis gynybos priemonėmis.

Antruoju atveju nebeliko geografiškai suvokiamos fronto linijos, nėra priešakio (fronto) ir užnugario, tiksliau priešo pozicijos yra visur - apskrityse ir valsčiuose, miškuose, kaimuose ir miestuose geografiškai, visuomenės viduje ir net žmonių sąmonėje politiškai. Tai tikras XX a. visuotinis karas, kuriame kovoja visa tauta ir prieš visą tautą yra nukreipiami karo smūgiai, kuris sprendžia tik vieną problemą - tautos egzistencijos problemą(457,46-47). Visuotinį karo sąlygojo ne tik objektyvūs modernizacijos pokyčiai, bet ir ryšium su tuo pakitusi pati karo doktrina: Antrasis pasaulinis karas patvirtino karinių specialistų prognozes, kad ribotų karų, o tuo pačių ir ribotos politikos, kuomet priverčiama tik vykdyti savo valstybės valią, laikai baigėsi, o karas ir politika savo tikslais pasirinko kitos tautos sunaikinimą. To siekė tiek A.Hitleris, tiek Sovietų Sąjungos diktatorius J.Stalinas, jokių ribotų tikslų nepasiekė šia-

me kare ir Vakarų demokratinės valstybės.

Visuotinio karo esmė - tautų kova dėl savo gyvybės, dėl to jau pats pasipriešinimas tapo prasmingas nepriklausomai nuo to ar yra viltis laimėti ar ne. Pralaimėjimo atveju laukė daug žiauresnis likimas, negu kas galėjo išvairuoti. Nes ir užpuolikas negalėjo sustoti pusiaukelėje - pasiekti riboti tikslai ne tik, kad nebūtų atpirkę idėtų pastangų, bet ir palikę nugalėtajam revanšo galimybę. Rusų elgesys Lietuvoje nebuvo išimtinis: pagrišdamas lenkų prosovietinės Bieruto vyriausybės, o ne emigrantinės Londono (pripažintos pačios SSRS de facto ir de jure) pasirinkimą Stalinas "kaip kariškis" kaltino vidaus pasipriešinimo jėgas, kurios pažeidinėja "visus karo įstatymus", nevykdo įsakymų dėl radiostočių registracijos ir pan. (607,95).

Okupuotą Lietuvą laikant ne sovietizuojamu (kaip Lenkiją), o aneksuojamu kraštu neišvengiamai turėjo būti žengtas tolimesnis žingsnis visuotinio karo linkme - nuo homocido ir etnocido prie genocido: visuotinio lietuvių tautos sunaikinimo ir geopolitinės Lietuvos erdvės unifikacijos Sovietų Sąjungoje. Visuotinio karo prieš Lietuvą planas vargu ar buvo įvilktas į oficialaus dokumento rūbą (kaip planas "Barbarosa" ar Vanzėjos protokolas), tačiau jo egzistavimo tikimybę įrodo pati bendroji Sovietų Sąjungos vidaus politika (Antrojo pasaulinio karo metais nuo atskirų socialinių sluoksnių naikino pereita prie atskirų etninių grupių trėmimų, Lietuvoje buvo dislokuotos specializuotos tam karinės pajėgos, pirmenybė teikiama ne tik esamo, bet ir potencialus priešininko sunaikinimui).

Visuotiniame kare kova vyksta visomis prieinamomis žmonijai žinomomis ir naujai išrandamomis priemonėmis. Jų pasirinkimas sąlygotas Pasipriešinimą sukeliančių veiksmų, tačiau rezultatus ir sėkmę lemia ypatingi kariniai-politiniai dėsniai, atskleidžiami remiantis tiek tradicinėmis karinėmis teorijomis, tiek naujausiomis pilietinės gynybos hipotezėmis. Viena jų teigia, kad visuomenėse slypi potencinė galia, kurią galima panaudoti ir taikyti kovojant prieš užgrobėjo priespaudą, efektyviai su laikant ir sužlugdant agresiją; gyventojai nėra bejėgiai ir beginkliai, ir net neturėdami modernių ginklų yra "ginkluoti" - psichologiniais, socialiniais, ekonominiais ir politiniais ginklais (136,26-27).

Karinės-politinės jėgos formulė tokiu būdu nėra įprastinis statistinis dviejų kariaujančių šalių potencialo sulyginimas, kuris net neprasmingas, nes Lietuva tesudarė 1,5 proc. Sovietų Sąjungos gyventojų bei teritorijos, be to netekusi to antstato, vadinamo valstybine organizacija, o ekonominis potencialas yra priešininko potencialo dalis.

Visuotinio karo ir vienos iš šalių karinės okupacijos atveju karinę-politinę galią, priklausančią nuo santykinio gebėjimo valdyti padėtį, žmones ir institucijas ar juos mobilizuoti kokiais nors veiklais, turėjo tiek užgrobėjas (Sovietų Sąjungos valstybės vyriausybė), tiek Pasipriešinimas (rezistentai ir jų organizacijos). Nepaisant tarpusavio konflikto išorinio pobūdžio, abi pusės faktiškai veikė visuomenės viduje - karinėje, ekonominėje ir dvasinėje plokštumose, stengdamiesi jose įgyti tą leidžiančią viešpatauti karinę-politinę galią, kovoje stengiantis riboti, naikinti ar perimti priešininko galios šaltinius. Besąlygiškas bendradarbiavimas, paklusnumas ir parama užgrobėjui didino jo politinę galią Lietuvos visuomenėje, ir atvirkščiai - gyventojų pasipriešinimas, bendradarbiavimo apribojimas arba nutraukimas tiesiogiai ir netiesiogiai silpnino galios šaltinių prieinamumą Lietuvos visuomenėje.

Siekdamas politinės galios okupantas stengėsi "stiprinti sovietų valdžią" - įterpti savo administracinę, ūkinę, kultūrinę sistemą ir slopinti (naikinti) jos ribų nepripažįstančius elementus; Pasipriešinimas iš savo pusės buvo suinteresuotas didinti tokių elementų kiekį, sudarant tokią padėtį, kurioje kuriama sovietinė sistema liktų beorėje erdvėje, tam tikslui įvairiais būdais veikė visuomenę ir ginėsi nuo slopinimo priemonių.

Norint viešpatauti Lietuvoje neužteko atviros karinės pergalės ir karinės okupacijos bei karinio-okupacinio režimo ("sovietų valdžios") įvedimo. Tikroji politinė valdžia Lietuvos visuomenei priklausė nuo keleto galios šaltinių - autoriteto, žmonių išteklių, įgūdžių bei žinių, dvasinių veiksmų, materialinių išteklių, sankcijų bei paramos iš šalies - sąveikos. Kovos prieš Pasipriešinimą sėkmę ir politinės valdžios didėjimą ar mažėjimą lemia kaip tie šaltiniai yra pasiekiami ir panaudojami. Kitaip tariant politinė valdžia nėra absoliuti ir visuotina - užgrobėjas pradžioje tik okupuoja geografinę erdvę, pradeda kontroliuoti dalį gyventojų, o galutinis tikslas pasiekiamas tik per totalinę pavergtosios visuomenės kontrolę, jos išskirtinumo sunaikinimą ir sulyginimą su savo visuomenės lygiu.

Tačiau, jeigu užgrobėjas (Sovietų Sąjunga) siekdamas savo tikslų teoriškai galėjo pralaimėti (Lietuvai atgavus laisvę), tai Pasipriešinimas negali pralaimėti, nes jis yra ne tik karinės-politinės galios turėtojas, bet kartu yra Lietuvos galia, tautos pajėgumo istoriškai konkreti išraiška. Pasipriešinimas bet kuriuo atveju yra prasmingas - parodantis tautos gyvybingumą, visuomenės sugebėjimą kariauti primestą totalinį karą, sutelkiant jėgas ten, kur galima tuo metu pasiekti didžiausio efektyvumo. Pasipriešinimo kaip totalinio karo suvokimas leidžia suprasti kodėl lietuviškoji visuomenė priešinosi, išoriškai atrodytų neturėdama vilties laimėti, o galios šaltinių analizė parodo iš kur lietuviai sėmėsi jėgų priešintis užgrobėjui ir kodėl šis, nepaisant milžiniškos persvaros ir pastangų per du metus negalėjo pasiekti pergalės prieš tokią nedidelę tautą.

B. 1944 m. vasarą-1946 m. pavasarį vykusios laisvės kovos buvo nuo 1940 metų bėsitęsiančio nenutrūkstamo Pasipriešinimo kulminacija. Iki šiol teigiamas spontaniškas ir gaivališkas pasipriešinimo kilimas turi būti suprantamas ne naujumo, o visuotinio prasme. Pasipriešinimas turėjo aiškų ideologinį ir organizacinį ryšį su savarankiškais laisvės kovomis prieš bolševizmą, Sovietų Sąjungos agresiją, vykusiomis nacinės Vokietijos okupuotoje Lietuvos teritorijoje. Antrajame Pasauliniame kare konfliktuojančių pusių (Vokietijos ir SSRS) frontų perėjimas Lietuvos teritorijoje nenutraukė Lietuvos gyventojų laisvės kovų, bet tik kuriam laikui (vienam-dviems mėnesiams) atskiruose kraštuose privertė susilaikyti nuo veiklos. Pasipriešinimas rusų okupuotoje teritorijoje jau 1944 m. rudenį tampa visuotiniu reiškiniu, įgydamas karinį pobūdį.

1944 m. ruduo išryškino du pagrindinius Pasipriešinimo momentus - pagrindinį vaidmenį jame ima vaidinti partizanai, kurie stengiasi įtakoti tiek visuotinę tautos pasipriešinimą, tiek organizuotą politinę pagrindinę veiklą. 1944 m. vasaros-rudens įvykių analizė rodo, kad Pasipriešinimas prasidėjo tą patį momentą, kaip ir rusų okupacija. Visuotiniame pasipriešinime kristalizuojasi partizanų organizaciniai vienetai, o jų veikla stebima ir plinta tose Lietuvos vietovėse, iš kurių pasitraukia frontas,

maždaug po 1-2 mėnesių. Ištirta pasipriešinimo eiga leidžia neginčijamai atnešti istoriografijoje vyravusį teiginį, kad partizanų kova antrosios rusų sovietinės okupacijos metu buvo vien gaivališkas, neorganizuotas reiškinys ir tai, kad šios kovos pradžia laikytina tik 1944 m. pabaiga-1945 m. pradžia. Minėta analizė ne tik leidžia paankstinti Pasipriešinimo rusų okupacijai pradžią į 1944 m. liepos-rugpjūčio mėn. (vasarą), bet ir matyti nenutrūkstamą idėjinį bei organizacinį ryšį su ankstesniu Pasipriešinimu vokiečių okupuotoje teritorijoje. Įsivaizduojamo "taikaus" laikotarpio tarp dviejų okupacijų pasikeitimo iš esmės nebuvo. Laisvės kovos nutrūkimas atskirose vietovėse tam tikram laikui, daug kur paaiškinamas vien fronto stovėjimu ar artimos užfrontės padėtimi.

C. Pasipriešinimo veiksmų išsidėstymas, intensyvumas ir jo kitimas 1944 m. pabaigoje-1945 m. pradžioje rodo, kad nepaisant okupantų priemonių, partizaninė kova plinta kaip gaisras, nuo savyginos veiksmų pafrontės juostoje iki tikro karo Lietuvos gilumoje. Pagal savo veiklos pobūdį Pasipriešinimas apibrėžiamas tipišku partizaniniu karu balansuojančiu ant sukilimo ribos; partizanai be to kaip sukilėliai kontroliuoja didelę dalį Lietuvos teritorijos ir joje vykdo valstybinės valdžios funkcijas, ir kariavimo taktikoje greta partizaninio aiškiai matyti ir reguliarios kariuomenės veikimo požymiai. Kitaip tariant, Lietuvos partizaninis sąjūdis bendrojo rezistencinio pakilimo fone neabejotinai ruošėsi sukilimui ir reguliariam karui išvyti okupantus.

D. Panaši karinė-organizacinė kovotojų struktūra, bendri strateginiai ir panašūs taktiniai tikslai bei sena lietuvių tautos laisvės kovų tradicija sąlygojo palyginti vieningą Pasipriešinimo veikimą, net atskiroms vietovėms neturint patikimų ryšių su centrine Pasipriešinimo vadovybe, kuri savo ruožtu nenutrūkstamai egzistavo visą kovos laikotarpį, stengdamasi formalų buvimą paversti faktine veikla ir patikimais ryšiais apimti visą Lietuvą.

E. 1944 m. vasarą-1946 m. pavasarį Pasipriešinimo veiksmai neišeina iš įprastų karinio-politinio pasipriešinimo prieš okupacinį režimą rėmų. Partizanai daugumoje atveju kovojo prisilaikydami pasaulinių konvencijų ir moralinės filosofijos nustatytų taisyklių, nors laisvės kovoje priemonių pasirinkimas priklausė nuo pačios tautos ir tarptautinės bendrijos pritarimas šioms priemonėms nėra privalomas.

E Pasipriešinimo išdavoje Lietuvoje buvo sužlugdyta mobilizacija į okupacinę kariuomenę, maisto paruošos, tuo būdu nesuteikiant paramos Sovietų Sąjungai jos kare prieš Vokietiją ir sunkinant tolesnę jos agresiją prieš demokratinį pasaulį. Sovietų Sąjungos vyriausybė turėjo skaitytis su Lietuvos partizanų kovomis kaip strateginiu veiksmu vykstant karo veiksmams ar juos planuojant. Partizanai ilgam laikui sustabdė sovietų okupacinės administracijos įtvirtinimą Lietuvos provincijoje ir tuo būdu sulaukė kolonizaciją ir ūkinį šalies naikinimą. Lietuvos partizanai 1944 m. pabaigoje-1945 m. pradžioje buvo pajėgūs priešintis keliasdešimt kartų didesnėms okupantų pajėgoms, o kilus Sovietų Sąjungos-Vakarų valstybių karui, surengti šalyje visuotinį sukilimą ir savo jėgomis išvaduoti kraštą.

Dėl Pasipriešinimo okupantai negalėjo vykdyti masinių trėmimų (analogiškų 1941

m. birželiui). Išliekant panašios apimties rezistencinėms kovoms ir panaudojant tokias pajėgas trėmimas, lietuvių tautos trėmimai galėjo užsitęsti net dešimtmečius. Bet kuriuo atveju Lietuva dėl Pasipriešinimo gavo dviejų metų laiko rezervą, kurio reikšmė įvertinama prieš pat Stalino mirtį planuoto, bet nespėto įvykdyti trėmimo akivaizdoje.

Partizanų karas stabdė nekontroliuojamos kolonizacijos procesus: dėl aktyvios partizanų veiklos bei gandų apie ją Lietuvoje nepasiliko pabėgėlių nuo fronto srautas, taip pat buvo sustabdytas masinis atsikėlimas iš rytų elgetaujančių asmenų pavidalu.

Partizanų įtakotas mobilizacijos boikotas išsaugojo tautos gyvasias jėgas nuo su-naikinimo Antrajame pasauliniame kare.

G. Mūšių, kovinių operacijų skaičius, intensyvumas ir apimtis rodo, kad Lietuvoje po okupanto kojomis "degė žemė". Okupantų karinės ir politinės pasipriešinimo slopinimo priemonės nebuvo veiksmingos ir daugeliu atveju tik įpūsdavo naujos kovos bangą. Absoliuti dauguma okupantų pergalių buvo pasiekta vartojant pasaulio istorijoje neregėto masto terorą, laužant tarptautines konvencijas, nesilaikant jokių karo vedimo papročių ir kiekybine žmonių bei ginklų persvara.

H. Dauguma Pasipriešinimui priskiriamų klaidų yra iš tikro tėra "klaidos" mūsų šiandienos nuomonėje ir tokio reiškimo idealiame vaizdinyje. Iš objektyvių šio reiškimo trūkumų išskirtinas Pasipriešinimo organizacijų nesugebėjimas sulaikyti masinio karininkijos ir intelektualinių pajėgų pasitraukimo iš Lietuvos 1944 m. vasarą, siekiai, ypač iš inteligentijos pusės, karinį pasipriešinimą pakreipti takaus politinio pasipriešinimo linkme objektyviai naudingo okupantui ir jo skatinamo; aktyvios veiklos ir asmeninės iniciatyvos imtis atsakomybės stoka iš kai kurių vadų pusės, sąlygojusią atskirų partizanų būrių demoralizaciją, pasidavimą okupanto propagandai ir taktikos klaidas.

I. 1944-1946 m. buvo sukurta vieninga pasipriešinimo organizacija, nors formaliai centrinė Pasipriešinimo vadovybė veikė įvairių komitetų (VLIK, LGK, LIK) pavidalu be pertrūkio, tuo užtikrindama Lietuvos suvereninių galių bei teisių perėmimą.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

ARCHYVUOSE:

Lietuvos ypatingasis archyvas. F.l: Baudžiamosios bylos. B.2831: Griauslys Izidorius, Petro ir kiti. 1945 11 2-1990 12 17.

LYA. F.l. B.2857/3. T.2.

LYA. F.l. B.2891/3: Povilas Šilas, Jurgio ir Jonas Januška, Vinco. 1945 01 10-1956 11 9.

LYA. F.l. B.3053/3. T.1.

LYA. F.l. B.3128/3: Valiukėnas Antanas, Jurgio. 1945 06 9-1946 03 19.

LYA. F.l. B.7745: Rukuiža Vladas, Jono ir kiti (viso 7 žmonės). T.l: 1946 12 18-1955 11 03.

LYA. F.l. B.7745. T.2: 1946 12 18-06 9.

LYA. F.l. B.8601/3: Šimkaitis Augustas, Augustino, g.1924, Šakių aps. 1945 07 13-1958 03 28.

LYA. F.l. B.8706/3: Misiūnas Stasys, Mato, g.1910 Trakų aps., Akunis Vytautas, Jeronimo, g.1916 Kauno aps., Marcinauskaitė Janė, Leonardo, g.1921 Ukmergės aps. 1945 04 25-1948 08 1.T.l.

LYA. F.l. B.8706/3. T.2.

LYV. F.l. B.8917/3: Mastauskas Matas ir kiti. 1945 06 28-1946 01 30. T.l.

LYA. F.l. B.8917/3. T.4.

LYA. F.l. B.8917/3. Mastauskas Matas, Petro. 1946 06 27-1946 03 2/kalinio asmens byla.

LYA. F.l. B.9164/3: Pečiulionis Motiejus, Motiejaus ir kiti (viso 3 žmonės). 1945 09 5-1990 08 10.

LYA. F.l. B.14020/3: Stanevičius Jonas... T.l.

LYA. F.l. B.15742/3: Eidimtas Adolfas, Boleslovo ir kt. 1945 01 6-1945 09 27. T.l.

LYA. F.l. B.15742/3. T.2.

LYA. F.l. B.15742/3. T.3.

LYA. F.l. B.15742/3. T.4.

LYA. F.l. B.24672/3: Markausko S. ir kt. baudžiamoji byla. T.l.

LYA. F.l. B.29681/3: Jakštienė Agota, Jurgio ir kt. 1945 02 8-1990 02 8.

LYA. F.l. B.29856/3: Moženavičius Adolfas, Prano, g.1916Telšių aps. 1945 10 22-1955 12 16.

LYA. F.l. B.30422/3:/Smetona Marijonas, Igno, g.1924 Taujėnų vls. Lėno k. (ir kiti). Baudžiamoji byla. 1944 12 1-1992 03 12.

LYA. F.l. B.30460/3: Paškevičius Antanas, Justo (Justino). 1944 11 20-1946 04 24.

LYA. F.l. B.32065/3. T.5.

LYA. F.l. B.34139/3: Pupelis Vincas, Antano, g.1918 m. Obelių r. 1953 09 24-1954 06 29. T.l.

LYA. F.l. B.34139/3. T.2.

LYA. F.l. B.34139/3. T.4.

LYA. F.l. B.34248/3: Panevėžio aps. NKVD skyrius. Birbilas Antanas, Mataušo ir kt. (4 žmonės). T.l: 1945 07 3-1946 03 13.

LYA. F.l. B.34248/3. T.2: 1945 07 3-1946 03 13.

LYA. F.l. B.34382/3: Juodaitis Justinas, Juozo, g.1899 Šakių aps. 1949 12 20-1950 05 8. T.l.

LYA. F.l. B.34382/3: Juodaitis Justinas. Stebėjimo byla.

LYA. F.l. B.34451/3: Baltušis Jonas, Juozo, g.1914 Pandėlio r. T.l: 1955 05 16-08 13.

LYA. F.l. B.34451/3. T.4.

LYA. F.l. B.34618.

LYA. F.3. B.35236/3.
 LYA. F.I. B.35296/3: Neicelis Jonas, Jono, g.1912 Kaune, Ramanauskas Telesforas, Jono, g.1927 m. Utenoje. 1945 12 30-1946 09 4.
 LYA. F.I. B.36492/3: Niaura Feliksas, Juozo, g.1923 m. Kupiškio aps. ir kiti. 1949 11 3-1949 12 29. T.4.
 LYA. F.I. B.38701/3: Velavičius Ignas, Antano, g.1904 m. Telšių aps. 1945 05 3-1946 01 5. T.1.
 LYA. F.I. B.38701/3. T.2.
 LYA. F.I. B.38701/3. T.3.
 LYA. F.I. B.39199/3: Kuročka Vladas, Stasio, g.1923 Kaune, Jasinevičius Jonas, Jono, g.1918 Kėdainių aps. 1945 08 7-1946 01 25.
 LYA. F.I. B.39201/3: Černiauskas-Bartkus Povilas, Povilo, g.1922 Vokietijoje Dortmunde, Gailius Juozas, Juozo, g.1907 Telšių aps. 1945 10 5-1945 11 19.
 LYA. F.I. B.39214/3. LYA. F.I. B.40570/3: Kapturauskas Algimantas, Augusto, g.1927 m. Kaune, ir kt. 1948 03 30-1948 06 15. T.1.
 LYA. F.I. B.40570/3. T.2.
 LYA. F.I. B.40570/3. T.4.
 LYA. F.I. B.43666/3. T.2.
 LYA. F.I. B.44618/3. T.10.
 LYA. F.I. B.44618/3. T.17.
 LYA. F.I. B.44839/3: Žaržojus Juozas, Kazio, g.1926 m. Obelių r. Baudžiamoji byla.-T.1: 1957 12 14-1958 08 14.
 LYA. F.I. B.44839/3. T.2: 1957 12 14-1990 03 13.
 LYA. F.I. B.47200/3: Streikus Juozapas, Antano, Streikus Izidorius, Antano, Krasauskas Vladas, Jono. 1961 10.5-1962 05 5. T.1.
 LYA. F.I. B.47200/3. T.2.
 LYA. F.I. B.47200/3. T.3.
 LYA. F.I. B.47200/3. T.4.
 LYA. F.I. B.47301/3: Babičas Vaclovas, Mato, g.1918 Raseinių r. 1963 01 24-1992 03 16.
 LYA. F.I. B.P8816-LI: Kapturauskas Algimantas, Augustino, g.1927 Kauno m. Baudžiamoji byla 1203. 1945 12 1-1959 02 13.
 LYA. F.I. P14579-LI: Vilutis Leonas, Jono, g.1920 m. Švenčionių aps. 1945 01 16-1990 08 3. T.1.
 LYA. F.I. B.P14579-LI. T.2.
 LYA. F.I. B.P15282-LI.
 LYA. F.I. B.P15551-LI: Kubilius Adolfas, Leono ir kt. (viso 18 žm.). 1945 04-1945 09 26. T.1.
 LYA. F.I. B.P15551-LI. T.2.
 LYA. F.I. B.P15551-LI. T.3.
 LYA. F.I. B.P15551-LI. T.4.
 LYA. F.I. B.P15551-LI. Priedas. Tardymo-stebėjimo byla 34084/3: Kubilius Adolfas, Leono ir kt. (viso 18 žm.). 1945 04 30-1967 08 29.
 LYA. F.I. B.P15551-LI. Priedas. Stalmokas Antanas, Antano; Kubilius Adolfas, Leono, Semsys Sergejus, Jono; Derbutas Stepas, Ferdinando; Venclauslas Jonas, Antano. 1945 05 7-1946 01 9.
 LYA. F.I. B.P15709-LI: Dambrauskas Liudvikas, Prano, g.1921 Ukmergės aps. ir kt. (viso 12-ka žmonių).-T.1: 1945 04 7-1988 06 30.
 LYA. F.I. B.P15709-LI. T.2: 1945 04 7-1991 05 22.
 LYA. F.I. B.P15826-LI: Piliponis Antanas, Juozo ir kiti. 1946 03 28-1990 10 3.
 LYA. F.I. B.P16296-LI: Filipiakas Stasys, Andriaus, g.1915 Biržų aps. ir kiti (viso 5 žmo-

nės). 1946 01 17-1990 06 4.

LYA. F.1. B.P16472-LI: Aksamitauskas Antanas, Antano ir kiti. 1946 05 10-1990 06 21.

LYA. F.1. B.P16619-LI: Ališauskas Juozas, Jono ir kiti. 1946 07 19-1946 12 21.

LYA. F.1. B.P18463-LI: Pupeikis Balys, Povilo. 1953 01 27-1953 03 9. T.1.

LYA. F.1. B.P18463-LI. T.2.

LYA. F.1. B.P18502-LI: Valantinas Valentinas, Lauryno, g.1923 m. Kretingos aps. ir kiti. Baudžiamoji byla. 1948 03 2-1991 03 11. T.4.

LYA. F.1. B.P18705-LI: Liukaitis Pranas, Tomo ir ktii (viso 4 žmonės). 1945 02 2-1991 02 4.

LYA. F.1. B.P18713-LI: Karvelis Antanas, Motiejaus ir kiti. Baudžiamoji byla. 1945 10 29-1991 01 7.

LYA. F.1. B.P18718-LI: Bagdonas Adolfas, Jono ir kiti (viso 6 žmonės). 1945 10 6-1946 02 19.

LYA. F.1. B.P18759-LI: Uginčius Pranas, Petro, g.1907 Tauragėje, Kerutis Saleminas, Mato, g.1897 Šančių vls., Butkevičius Bronislovas, Miko, g.1914 Dotnuvos vls. Baudžiamoji byla Nr.778/1009. 1944 10 12-1991 02 11.

LYA. F.1. B.P19008-LI: Jonas Vokietaitis, Antano. 1944 10 6-1956 02 7.

LYA. F.1. B.P19180-LI: Daminauskas Pranas, Justino, g. 1913 m. Obeliuose, ir kiti (viso 6 žmonės). 1951 04 3-08 18. T.1.

LYA. F.1. B.P19180-LI. T.2.

LYA. F.3: LSSR NKVD-KGB struktūrinio padalinio, skirto kovai su ginkluotu pogrindžiu dokumentai (1940-1960 m.). LSSR NKGB-KGB kontržvalgybinių padalinių dokumentai (1944-1985 m.). B.2/4:

LYA. F.3. B.2/4. T.2.

LYA. F.3. B.3. T.1: Šakių apskrities NKGB skyriaus operatyvinės veiklos dokumentai (pažymos, susirašinėjimo dokumentai, raportai, pareiškimai). I-VIII dalys. Literinė byla. 1944 08 8-1945 12 31.

LYA. F.3. B.3/1. T.1: NKVD 2 N valdyba. Kauno miesto skyrius. Literinė byla. NKVD Vilkaviškio skyriaus kovos su ginkluotu pogrindžiu dokumentai: planai, įtariamų asmenų sąrašai, informaciniai pranešimai ir kt. 1944 07 25-1945 08.

LYA. F.3. B.3/1. T.2: NKVD Kauno miesto valdyba. Literinė byla: pranešimai ir specpranešimai apie antisovietinį pogrindį bei jo likvidavimo plania, įtariamų asmenų sąrašai ir susirašinėjimas tais klausimais. 1944 08 3-1945 10 6.

LYA. F.3. B.4/1: Kėdainių apskrities NKGB skyrius. Kovos su nacionalistiniu pogrindžiu dokumentai (ataskaitiniai ir agentūriniai pranešimai, apklausos prootkolai ir kt.). Literinė byla. 1944 08 6-1947 04 18.

LYA. F.3. B.4/2: Raseinių aps. NKGB skyrius. Skyriaus operatyvinės veiklos dokumentai (taskaitiniai ir agentūriniai pranešimai, apklausos protokolai ir kt.). Literinė byla. 1944 08 28-1945 11 30.

LYA. F.3. B.4/3: Telšių aps. NKGB skyrius. Skyriaus operatyvinės veiklos dokumentai (spec. ir ataskaitiniai pranešimai, apklausos protokolai ir kt.). Literinė byla. T.1: 1944 08 8-1945 12 24.

LYA. F.3. B.4/4: Vilniaus apskrities NKGB skyrius. Skyriaus agentūrinio-operatyvinio darbo dokumentai (spec. ir ataskaitiniai pranešimai, protokolai ir kt.). T.1: 1944 09 1-1945 12 25.

LYA. F.3. B.4/4. T.2: 1944 08 30-1945 09 11.

LYA. F.3. B.4/4. T.3: 1944 08 5-1945 12 3.

LYA. F.3. B.4/5: Alytaus apskrities NKGB skyrius. Agentūrinės-operatyvinės veiklos dokumentai: pranešimai, specpranešimai apie kovą su pogrindžiu ir kt. T.1: 1944 11 23-1945 02 28.

LYA. F.3. B.4/5. T.2: 1945 03 9-1946 01 31.

LYA. F.3. B.4/6: Marijampolės aps. NKGB skyrius. T.1: 1944 08 8-1945 10.

LYA. F.3. B.4/6. T.2: 1944 10 18-1945 12 29.

LYA. F.3. B.4/8: Rokiškio aps. NKGB skyriaus agentūrinio-operatyvinio darbo dokumentai (spec. ir atskaitiniai pranešimai, apklausos protokolai ir kt.). T.1: 1944 08 8-1945 12 15.

LYA. F.3. B.4/8. T.2: 1944 08 12-1945 09 19.

LYA. F.3. B.4/8. T.3: 1945 05 21-1980 06 23.

LYA. F.3. B.4/9: Panevėžio aps. NKVD skyrius. T.1: 1944 04 22-1945 01 12.

LYA. F.3. B.4/9. T.2: 1945 02 16-1945 10 25.

LYA. F.3. B.4/9. T.3: 1945 10 26-1945 12 30.

LYA. F.3. B.4/10: Biržų apskrities NKGB skyrius. Skyriaus agentūrinio-operatyvinio darbo dokumentai (ataskaitiniai pranešimai, apklausos protokolai, įvairios pažymos ir kt.). T.1: 1944 08 6-1945 11 26.

LYA. F.3. B.4/10. T.2: 1944 10 4-1946 01 2.

LYA. F.3. B.4/12. T.1: LSSR NKGB 2 skyrius. Šiaulių UO NKGB literinė byla. 1944 08 6-12 31.

LYA. F.3. B.4/13: Trakų r. KGB skyrius. 1944 m. Trakų aps. NKGB operatyvinė veikla. 1944 08-12 31. T.1.

LYA. F.3. B.4/13. T.2.

LYA. F.3. B.4/14: NKVD Vilkaviškio skyriaus kovos su ginkluotu pogrindžiu dokumentai, pažymos, informaciniai ir spec.pranešimai, ataskaitos ir kt. T.1: 1944 08 8-1945 03 21.

LYA. F.3. B.4/14. T.2: 1945 02 28-1946 01 26.

LYA. F.3. B.4/15: Lazdijų aps. NKGB skyrius. Skyriaus agentūrinio operatyvinio darbo dokumentai. Literinė byla. 1944 08 8-1945 12 29.

LYA. F.3. B.4/19. T.1: Ukmergės UO NKGB skyrius. Pranešimai apie partizaninę veiklą. 1944 08 8-1945 05 30. Literinė byla.

LYA. F.3. B.4/19. T.2: Ukmergės NKGB. Specpranešimai apie partizanų veiklą apskrityje. 1944 11 25-1947 04 30.

LYA. F.3. B.4/28: Šilutės apskrities NKGB skyrius. Skyriaus agentūrinio-operatyvinio darbo dokumentai (spec.pranešimai, ataskaitiniai pranešimai, memorandumai ir kt.). Literinė byla. 1945 09 27-1946 01 22.

LYA. F.3. B.4/29. T.1: Tauragės aps. NKGB skyrius. Spec. ir ataskaitiniai pranešimai, apklausos protokolai ir kt. Literinė byla. 1944 09 4-1945 09 14.

LYA. F.3. B.4/29. T.2: 1944 10 19-1946 01 25.

LYA. F.3. B.6/2: Ukmergės r. KGB skyrius. Ukmergės NKVD UO. Specpranešimai apie partizanų veiklą. 1944 01 1-12 31. Literinė byla Nr.1.

LYA. F.3. B.6/9: 1944 m. Trakų aps. NKGB skyriaus operatyvinė veikla. 1944 09 14-1944 11 29.

LYA. F.3. B.6/10: Agentūrinės-operatyvinės veiklos dokumentai (Šakių NKGB UO susirašinėjimas su NKVD OBB). 1944 09 26-12 27.

LYA. F.3. B.6/13: Vilniaus apskrities NKVD skyrius. Kovos su nacionalistiniu pogrindžiu ir gaujomis dokumentai. Literinė byla. 1944 07 27-1945 02 7.

LYA. F.3. B.7/9: 1945 m. Trakų aps. NKGB skyriaus operatyvinė veikla. T.1: 1945 01 1-12 31.

LYA. F.3. B.7/9. T.2: 1945 05 26-11 30.

LYA. F.3. B.7/9. T.3: 1945 10 5-12 31.

LYA. F.3. B.7/11. T.1.

LYA. F.3. B.7/12.: Vilniaus aps. NKVD skyrius. Kovos su nacionalistiniu pogrindžiu ir būriais dokumentai. Literinė byla. T.2: 1945 04 21-1946 01 17.

LYA. F.3. B.7/23: Šilutės apskrities NKVD skyrius. Skyriaus agentūrinio-operatyvinio darbo dokumentai. Literinė byla. 1944 12 1-1946 01 7.

LYA. F.3. B.7/26: Kauno apskrities NKVD skyrius. Kovos su nacionalistiniu pagrindžiu dokumentai. Literinė byla. 1944 08 13-1945 01 23.

LYA. F.3. B.7/58: Klaipėdos aps. NKVD skyrius. Skyriaus agentūrinio-operatyvinio darbo dokumentai. Literinė byla. 1945 02 18-1946 01 16.

LYA. F.3. B.7/78: Mažeikių apskrities NKVD skyrius. Skyriaus operatyvinės veiklos dokumentai. Kontrolinė-sekimo byla. 1944 09 14-12 9.

LYA. F.3. B.7/80: Telšių aps. NKVD skyrius. Literinė byla. 1944 09 14-1945 02 07.

LYA. F.3. B.7/81: Telšių aps. NKVD skyrius. Literinė byla. 1944 12 2-1946 02 9.

LYA. F.3. B.7/85: Šiaulių m. NKVD valdyba. Literinė Šiaulių NKVD skyriaus byla. 1944 09 10-1945 01 1.

LYA. F.3. B.7/94: Kretingos aps. NKVD-rajono KGB poskyris. 1945 01 3-1977 06 9.

LYA. F.3. B.7/11LD.

LYA. F.3. B.7/120. T.1: SSRS NVD-NKGB įgaliotinio Lietuvai operatyvinė byla.

LYA. F.3. B.7/120. T.2.

LYA. F.3. B.7/137.

LYA. F.3. B.7/142.

LYA. F.3. B.7/148: LTSR MVD kovos su banditizmu valdybos įskaitinis-informacinis poskyris. Lietuvos apygardos NKVD pasienio kariuomenės tarnybinės veiklos byla. 1944 11 23-1945 08 6.

LYA. F.3. B.7/163.

LYA. F.3. B.15/21: Klaipėdos krašto NKGB operatyvinė grupė. Literinė byla. 1944 11 3-1946 01 10.

LYA. F.3. B.16/7.

LYA. F.3. B.16/54.

LYA. F.3. B. 16/70.

LYA. F.3. B.19/45: LSSR, SSRS NGB nurodymai apskrčių, miestų NKGB skyriams. Byla 1. 1944 10 16-1946 10 28. (204)

LYA. F.3. B.19/106.

LYA. F.3. B.19/104.

LYA. F.3. B.19/113.

LYA. F.3. B.20/2: Agentūrinės-operatyvinės veiklos dokumentai apie Lietuvos laisvės armijos organizacijos Žemaitijos apygardą. T.1: 1946 03 7-1947 01 7.

LYA. F.3. B.20/80. T.1.

LYA. F.3. B.20/101. T.2: Kaišiadorių apskrities MGB-MVD literinė byla.

LYA. F.3. B.20/109. T.1.

LYA. F.3. B.20/113.

LYA. F.3. B.20/115.

LYA. F.3. B.20/122.

LYA. F.3. B.20/163: Vilniaus aps. NKVD skyriaus stebėjimo literinė byla. T.1: 1944 08 24-1945 12 25.

LYA. F.3. B.20/163. T.2: 1944 08 8-1945 11 22.

LYA. F.3. B.21/2.

LYA. F.3. B.22/4: Legendinių priemonių, skirtų ypatingojo dalinio smogikams planai ir pranešimai apie jų vykdymą (Sokolovo metodika). 1946 05 8-1946 12 24. (231)

LYA. F.3. B.23/1. T.1.

LYA. F.3. B.24/12.

LYA. F.3. B.36/9. T.1. D.4.

LYA. F.3. B.36/10: Tauro apygardos partizanų veiklos tyrimo dokumentai (spec.praneši-

mai, atskaitos, pažymos, partizanų dokumentai). T.I: 1945 11 30-1946 12 27. (210)

LYA. F.3. B.36/18: A apygardos Dzūkijos grupės Lietuvos partizanų sąjungos veiklos tyrimo dokumentai (spec.pranešimai, planai, ataskaitos). 1946 01 31-1948 02 19.

LYA. F.3. B.36/19: Dainavos apygardos partizanų veiklos tyrimo dokumentai (pranešimai, taskaitos, pažymos, partizanų dokumentai). T.I: 1946 04 16-1947 05 19. (226)

LYA. F.3. B.39/5: Anglų žvalgybos agentų paieškos dokumentai: pranešimai, užklausimai ir atsakymai, nurodymai ir kt. dokumentai. 1946 06 10-1947 03 19.

LYA. F.3. B.41/127.

LYA. F.3. B.41/131: Pažymos, siunčiamos į LKP(b) CK apie kovą su nacionaliniu pogrindžiu. 1945 12 14-1947 02 1. (217)

LYA. F.3. B.41/143: LSSR MGB 2N valdyba, 6 skyrius. Pažymų byla apie likviduotas antisovietines organizacijas LSSR. T.I: 1946 05 10-1949 12 31.

LYA. F.3. B.47/10. T.I: LSSR MGB 2N valdybos 2 skyrius. Pogrindžio dalyvių dokumentai ir jų vertimai į rusų kalbą (LLA organų struktūra, partizanų įsakymai, programos, įstatai, išpėjimai, kreipimaisi į tautiečius). 1944 12 10-1945 06 16.

LYA. F.3. B.47/10. T.2: LSSR MGB 2N valdyba. LSSR MVD OBB valdyba 1 skyrius 3 poskyrius. Dokumentai paimti iš pogrindžio dalyvių 1944-1947 m. (specialūs pranešimai, išpėjimai, įsakymai, kreipimaisi, programos, pažymos, nurodymai, liudininkų parodymai, aktų kopijos). 1944 01 14-1945 12 20.

LYA. F.3. B.47/10. T.3: LSSR MGB 2N valdybos 2 skyrius, LSSR MVD OBB 3 skyrius. Dokumentai paimti iš nacionalinio pogrindžio dalyvių (partizanų laikraščiai, nutarimai, įsakymai, instrukcijos, įstatai, kreipimaisi, partizanų nuosprendžiai, pasaulinės politikos apžvalga, partizanų mobilizacijos nurodymai). 1943 12 28-1945 08 14.

LYA. F.3. B.56/2: Ataskaitiniai pranešimai SSRS MGB apie darbo rezultatus, kovojant su nacionaliu pogrindžiu ir ginkluotais partizanų būriais. T.I: 1945 01 1-1945 07 1. (209)

LYA. F.3. B.65/21: LTSR NKGB 4 skyrius. Susirašinėjimas su rezidentu "Klim", pažymos apie pravestą darbą. 1944 04 23-1944 07 8.

LYA. F.3. B.1315.

LYA. F.3. B.1316.

LYA. F.3. B.1317: Panevėžio aps.

LYA. F.3. B.5257. T.I.

LYA. F.3. B.9164. T.I.

LYA. F.6. B.1/1: SSRS NKGB statistiniai duomenys apie agentų-informatorių tinklą. 1944 10 3-1949 01 4. (550)

LYA. F.6. B.1/4: 1945-1949 m. LSSR NKGB-MGB operatyvinio-tardomojo darbo ataskaitos (statistiniai duomenys) ir areštuotų žmonių sąrašai. (501)

LYA. F.6. B.2/18: Informacija partiniams organams apie rinkimus į SSRS AT, gyventojų nuotaikas. 1945 01 5-12 30. (660)

LYA. F.6. B.2/19. T.I: 1945 12 17-1946 02 9. (661)

LYA. F.6. B.2/19. T.2. (662)

LYA. F.6. B.2/21. T.I: 1946 01 1-02 25. (663)

LYA. F.6. B.2/21. T.2. (664)

LYA. F.6. B.24/15: Apie partizanų šeimų narių represavimą. 1945 01 1-1946 12 31. (188)

LYA. F.6. B.40/2: LTSR NKGB archyvinis skyrius. Direktyviniai nurodymai dėl areštuotų turto. T.I: 1945 02 1-1949 12 31. (490)

LYA. F.8. B.7/23: LSSR NKGB tardymo skyriaus specpranešimai, atskaitos į SSRS NKGB ir LKP CK apie antisovietines pasipriešinimo roganizacijas, pagrindines kontrevoliucines grupuotes, jaunimo teroristinę organizaciją "Vytis", partizaninį judėjimą. 1946 01 10-12 10. (31)

LYA. F.8. B. 10/11.

LYA. F.8. B.10/12: Dzūkų štabo partizanų tardymo protokolai (yra štabo vado įsakymai, mobilizaciniai planai). 1945 04 4-1946 12 30. (22)

LYA. F.8. B.10/15: Piliečių, kaltinamų antisovietine veikla, tardymo protokolai. 1945 02 14-1946 10 28. (21)

LYA. F.8. B.10/17: 1947 02 20-1948 09 20. (55)

LYA. F.8. B.10/21: Piliečių, kaltinamų priklausomybe Tauro apygardos partizanams, tardymo protokolai. 1945 11 13-12 27. (28)

LYA. F.8. B.10/23: Lietuvos išlaisvinimo komiteto narių tardymo protokolai. 1945 02 7-1946 01 11. (20)

LYA. F.8. B.10/25: Lietuvos partizanų sąjungos narių tardymo protokolai. 1945 06 3-26.

LYA. F.8. B.10/26: LPS. 1945 06 24-1948 03 12. (25)

LYA. F.8. B.10/27: LSSR NKGB spec.pranešimai į SSRS NKGB apie partizanų grupuočių išaiškinimą, agentų įjungimą į jas (yra LLA vado įsakymai, nurodymų kopijos). 1944 06 23-1946 02 20. (7)

LYA. F.8. B.10/37: 1945 07 11-1946 08 2.

LYA. F.8. B.10/38: 1945 10 31-1946 12 7.

LYA. F.8. B.10/53: Tardymo skyrius. Piliečių kaltinamų bendradarbiavimu su vokiečių karine žvalgyba, tardymų protokolai. 1 tomas. 1952 11 18-1953 03 6. (89)

LYA. F.8. B.10/54: Tardymo skyrius. Piliečių kaltinamų bendradarbiavimu su vokiečių karine žvalgyba, tardymų protokolai. 1948 07 27-1950 08 28. (64)

LYA. F.8. B.21/3: Tardymo skyrius. Voldemarinkų veiklos dokumentai (sąrašai, fotografijos). Lietuvos laisvės armijos narių tardymų protokolai. 1959 12 21-31.

LYA. F.8. B.21/9: Tardymo skyrius. Urbšio Juozo, Kazimiero bei Lietuvos aktyvistų fronto vadų tardymo protokolai. 1959 07 1-24.

LYA. F.8. B.21/11: Tardymo skyrius, Lietuvos laisvės armijos vadovų tardymo protokolai. 1959 08 1-15.

LYA. F.8. B.21/14: Tardymo skyrius. Stankūno Domo, Justino ir kt.piliečių, kaltinamų antitarybine veikla, tardymo protokolai. 1959 0831-09 15. (123)

LYA. F.8. B.21/16: Tardymo skyrius. Voldemaro Augusto, Juozo tardymo protokolai ir kt. 16 tomas. 1959 09 20-10 16. (120)

LYA. F.8. B.21/18: Tardymo skyrius. Lietuvos laisvės armijos narių tardymo protokolai. 1959 10 25-11 2.

LYA. F.8. B.21/19: Tardymo skyrius. Lietuvos laisvės armijos narių tardymų protokolai. 1959 11 1-12.

LYA. F.8. B.21/20: Tardymo skyrius. Lietuvos laisvės armijos narių tardymo protokolai. 1959 U 12-12 10.

LYA. F.8. B.21/21: Tardymo skyrius. Lietuvos laisvės armijos narių tardymo protokolai. 1959 12 10-16.

LYA. F.8. B.22/3: Tardymo skyrius. Piliečių, kaltinamų diversine antitarybine veikla, tardymų protokolai. 1960 01 25-02 15. (127)

LYA. F.8. B.22/4: Tardymo skyrius. LLA vado Žemaičio Jono, Jono, Palubeckio Juozo, Rapolo, Orlingio-Overlingio Jono, Jono ir kt. piliečių tardymo protokolai. 1960 02 12-03 25. (128)

LYA. F.8. B.23/4: Tardymo skyrius. Piliečių kaltinamų bendradarbiavimu su vokiečių tarnybomis tardymų protokolų nuorašai. 4 tomas. 1961 02 1-13. (153)

LYA. F.8. B.23/5: Tardymo skyrius. Piliečių kaltinamų bendradarbiavimu su vokiečių tarnybomis tardymų protokolų nuorašai. 5 tomas. 1961 01 23-02 25. (151)

LYA. F.8. B.23/14: Tardymo skyrius. Piliečių kaltinamų bendradarbiavimu su vokiečių tarnybomis ir terorizmu tardymų protokolų nuorašai. 14 tomas. 1961 05 29-06 28. (160)

LYA. F.8. B.23/15: Tardymo skyrius. Piliečių, kaltinamų terorizmu ir bendradarbiavimu

su vokiečių tarnybomis tardymo protokolų nuorašai. 1961 07 12-18. (163)

LYA. F.8. B.24/9: Tardymo skyrius. Lietuvos laisvės armijos narių, kaltinamų antitarybine-terroristine veikla, tardymų protokolų nuorašai. 9 t. 1962 10 08-10 23. (180)

LYA. F.8. B.24/10: 1962 10 23-11 21. (181)

LYA. F.8. B.24/11: Tardymo skyrius. Lietuvos laisvės armijos narių, kaltinamų antitarybine-terroristine veikla, tardymų protokolų nuorašai. 1962 11 21-12 3. (182)

LYA. F.8. B.25/1: Tardymo skyrius. Lietuvos laisvės armijos narių, kaltinamų antitarybine terroristine veikla, tardymų protokolų nuorašai. 1963 01 2-7. (184)

LYA. F.8. B.25/2: Tardymo skyrius. Lietuvos laisvės armijos narių, kaltinamų antitarybine-terroristine veikla, tardymų protokolų nuorašai. 1963 01 7-02 4.

LYA. F.8. B.25/6: Tardymo skyrius. Lietuvos laisvės armijos narių, kaltinamų antitarybine terroristine veikla tardymo protokolų nuorašai. 1963 10 25-12 23. (189)

LYA. F.8. B.25/7: Tardymo skyrius. 1963 12 23-31. (190)

LYA. F.8. B.26/1: Tardymo skyrius. 1964 08 21-10 13. (191)

LYA. F.8. B.26/2: Tardymo skyrius. 1964 11 24-12 14. (192)

LYA. F.8. B.26/3: Tardymo skyrius. Piliečių, kaltinamų antitarybine-terroristine veikla, tardymo protokolų nuorašai. 1964 12 14-28. (193)

LYA. F.8. B.27/1: Tardymo skyrius. 1965 01 8-02 2. (194)

LYA. F.8. B.27/2: Tardymo skyrius. 1965 02 12-03 23. (195)

LYA. F.8. B.27/3: Tardymo skyrius. 1965 04 23-05 13. (196)

LYA. F.8. B.27/4: Tardymo skyrius. 1965 04 13-05 25. (197)

LYA. F.8. B.27/5: Tardymo skyrius. 1965 06 2-07 6. (198)

LYA. F. 15: LSSR NKVD, NKGB, MVD, KGB apskričių, rajonų skyriai (1940-1991 m.).

B.162/2: Klaipėdos aps. NKGB skyrius. 1945 06 13-12 29.

LYA. F. 16. B.39/18. T.1.

LYA. F. 16. B.186/14.

LYA. F. 17. B.4/6: MGB 4-as skyrius. Pranešimai apie vokiečių agentų, statytinių ir kolaborantų paiešką. 1945 05 1-1946 10 30.

LYA. F.18. B. 1/4.

LYA. F.18. B. 1/10: Vilniaus operatyvinis sektorius. NKVD užuagrio apsaugos kariuomenės štabo operatyvinės suvestinės apie lietuvių-lenkų pagrindį, specpranešimai apie "Žaliojo Velnio", Ramanausko būrių sunaikinimo operacijas, Lietuvoje besislapstančių Vokietijos armijos karių suėmimą, tard. protokolai Vilniaus opersektoriui. 1945 04 26-08 23. (58)

LYA. F.18. B. 1/25: NKVD-NKGB 261-o pulko ataskaitos apie operatyvinės veiklos prieš partizanus rezultatus Vilniaus, Trakų, Alytaus aps. 1946 01 4-04 1. (93)

LYA. F.18. B.1/28: Vilniaus opersektoriaus pranešimai apie partizanų būrių veiklą ir likvidavimą Alytaus, Vilniaus, Trakų aps. Vyriausiajam vadovybės štabui. 1946 01 5-03 31. (90)

LYA. F.18. B. 1/58: NKGB Vilniaus 2 sk. pranešimai LSSR NKVD-NKGB apie antisovietinius pasireiškimus, ruošiantis rinkimams į SSRS AT Vilnius m., Trakų, Alytaus aps., pažymos apie operatyvinio darbo rezultatus, suimtų asmenų skaičių, "Žaliojo Velnio" būrio ryšininkų Vilniuje sąrašas. 1946 01 5-03 31. (91)

LYA.-F.18.-B.2/9: Kauno operatyvinio sektoriaus kovos su partizanais ir nacionaliniu pagrindžiu ataskaitos SSRS NKVD-NKGB Įgaliotiniui Lietuvai.-T.1: 1945 06 1-1945 08 24. (11)

LYA.-F.18.-B.2/31: NKVD-NKGB Kauno opersektoriaus ataskaitos apie darbo prieš partizanus Kauno, Raseinių, Kėdainių aps. pranešimai apie LLA narius, informacijos apie suimtus, ieškomus ir įtariamus asmenis NKVD-NKGB Įgaliotiniui Lietuvai.-T.1: 1945 06 10-1946 03 12. (13)

LYA. F.18. B.2/35: 1945 06 5-06 10. (12)

LYA. F.18. B.2/47: NKVD-NKGB Kauno opersektoriaus kovos su partizanais bei nacionaliniu pagrindžiu ataskaitos SSRS NKVD-NKGB Įgaliotiniui Lietuvai. T.1: 1945 06 15-20.

(14)

LYA. F.18. B.2/59: Karinių operacijų Raseinių apskrityje planai, suimtųjų žmonių sąrašai. T.I: 1945 07 16. (17)

LYA. F.18. B.2/80: Partizanų būrių likvidavimo Kėdainių aps. planas, partizanų, dezertyrų, iškeldintų šeimų sąrašai. 1945 07 5-13. (15)

LYA. F.18. B.2/81: Kauno opersektoriaus partizanų būrių likvidavimo planai, partizanų, paieškomų RA dezertyrų sąrašai Kauno, Kėdainių, Raseinių aps. 1945 07 10-08 5. (16)

LYA. F.18. B.3/12.

LYA. F.18. B.4/14. T.1.

LYA. F.18. B.4/14. T.2.

LYA. B.11004/3. T.1.

LYA. F.45: LSSR NKGB-NKVD-MGB-KGB operatyvinės įskaitos bylos (1926-1991 m.). B.1156: NKGB LSSR 2 skyrius. Kareckas-Keistenis Mykolas, Mykolas, g.1909 Odesos m. Agentūrinė sekimo byla. 1945 04 7-1955 08 19. (122)

LYA. F.45. B.5257. T.1.

LYA. F.45. B.6126. T.1: Kauno sritis MGB valdyba A skyrius-LSSR MVD 1 spec.skyrius. Agentūrinė byla Nr.4340 "Sever". Žemaitis Jonas, Jono, ir kt. 1952 09 4-1955 02 11.

LYA. F.45. B.6126. T.3: Kauno sritis MGB valdyba A skyrius. Agentūrinė byla Nr.43 "Sever". Būrio vadas Vilčinskas Jonas, Kazio. 1950 02 20-1953 11 20.

LYA. F.45. B.8041: Zaskevičius Algimantas, Stasio, g.1917. Agentūrinė byla Nr.56 "Banda". T.1: 1945 01 14-1983 05 27.

Tremties ir Rezistencijos muziejaus archyvas (TRMA). F.I: Atsiminimai, liudijimai, kraštotyrinė medžiaga apie rezistenciją ir tremtį. A.3: Atsiminimai, liudijimai, kraštotyrinė medžiaga apie rezistencinę veiklą buvusių Panevėžio, Vyčio, Algimanto apygardų erdvėje. B.: G.Vaičiūno istorinė apžvalga.

TRMA. F.I. A.3. B.: A.Šimėno surinkta kraštotyrinė medžiaga.

TRMA. F.I. A.3. B.: Broniaus Juospaičio, Vyties apygardos būrio vado prisiminimai.

TRMA. F.I. A.3. B.: Liudo Dambrausko prisiminimai.

TRMA. F.I. A.3. B.: Iš Petro Kuodžio prisiminimų. Ukmergės r.

TRMA. F.I. A.3. B.: Stanislovas Kuodys. Laiškas "Tremtinio" redakcijai.

TRMA. F.I. A.3. B.: V.Grinkaus liudijimai.

TRMA. F.I. A.4.: Prisiminimai, liudijimai, kraštotyrinė medžiaga apie rezistencinę veiklą buvusios Vytauto apygardos erdvėje. B.: Juozo Puslio-Petro atsiminimai.

TRMA. F.I. A.4. B.: G.Vaičiūno istorinė apžvalga.

TRMA. F.I. A.4. B.: Leono Vilučio prisiminimai.

TRMA. F.I. A.4. B.: Leono Vilučio laiškai. 1992 09 1.

TRMA. F.I. A.4. Leono Juozonio žinios apie Rokiškio r. Pandėlio apylinkės partizanus.

TRMA. F.I. A.4. B.: Kraštotyrinės ekspedicijos į Rokiškio r. Obelių-Aleksandravėlės apylinkes medžiaga. 1989 07.

TRMA. F.I. A.4. B.: Labanoro miško kautynės.

TRMA. F.I. A.4.: Valdas Striužas. Labanoro girios (Kiauneliškio) kautynės. Romelio būrio partizano Jono Aldusevičiaus atsiminimai. Partizanų būriai Labanoro geroje nuo 1944 m. rudens iki 1945 m. kovo mėn.

TRMA. F.I. A.4. B.: Stasys Indrašius. Nematomais takais. Partizanų ryšininko atsiminimai.

TRMA. F.I. A.5: Prisiminimai, liudijimai, kraštotyrinė medžiaga apie rezistencinę veiklą buvusios Didžiosios Kovos apygardos erdvėje. B.: Benedikto Trakimo-Genelio prisiminimai.

TRMA. F.I. A.5. B.: Klemenso Nečiūno atsiminimai. Molėtų r. Viktoriškių k.

TRMA. F.I. A.5. B.: Gediminas Katinas. Vanago būrys.

TRMA. F.1. A.5. B.: Ukmergės r. Vepriai. 1. Partizanai, kilę iš šios apylinkės. 2. Politinių kalinių, jų artimųjų bei juos pažinojusių atsiminimai.

TRMA. F.1. A.6: Atsiminimai, liudijimai, kraštotyrinė medžiaga apie rezistencinę veiklą buvusios Dainavos apygardos erdvėje. B.: Antano Suraučiaus prisiminimai.

TRMA. F.1. A.6. B.: H.Rimkus. Medžiaga apie LLKS Dainavos apygardą. Priedas 1: LLKS Dainavos apygardos kronika.

TRMA. F.1. A.6. B.: H.Rimkus. Medžiaga apie LLKS Dainavos apygardą. Priedas 2: Lietuvos partizanų Dainavos apygardos rezistentų sąrašai.

TRMA. F.1. A.6. B.: L.D.K. Kęstučio grupė.

TRMA. F.1. A.6. B.: Dzūkų rinktinės Kunigaikščio Vaidoto grupės partizanų sąrašas.

TRMA. F.1. A.8: Prisiminimai, liudijimai, kraštotyrinė medžiaga apie rezistencinę veiklą buvusios Prisikėlimo apygardos erdvėje. B.: Klemenso Ziko prisiminimai.

TRMA. F.1. A.8. B.: Žalioji rinktinė. Vladas Vyšniūnas-Aušrelė. Kautynės Liaudiškių miške 1945 06 28 ir kiti prisiminimai, laiškai. 1992-1997 m.

TRMA. F.1. A.9: Atsiminimai, liudijimai, kraštotyrinė medžiaga apie rezistencinę veiklą buvusios Kęstučio apygardos erdvėje. B.: Balčiūnis K. Šilalės rajono partizanai.

TRMA. F.1. A.9. B.: Jono Globio užrašai.

TRMA. F.1. A.9. B.: V.Slapšinskas. Vytis ar Gedimino stulpai. LLA kariai ir politiniai kaliniai už Nepriklausomą Lietuvą. Vakarų sritis (Kęstučio apygarda). 1940-1977 m. D.1-3.

TRMA. F.1. A.9. B.: Bronius Skridla. Seredžiaus vls. partizanai.

TRMA. F.1. A.7: Prisiminimai, liudijimai, kraštotyrinė medžiaga apie rezistencinę veiklą buvusios Tauro apygardos erdvėje. B.: Kalniškės mūšis.

TRMA. F.1. A.7: Vilkaviškio kraštotyros muziejaus surinkta medžiaga apie rezistencinę veiklą. Vytauto Sedzeniausko pasakojimas. 1994 02 28.

TRMA. F.1. A.10: Prisiminimai, liudijimai, kraštotyrinė medžiaga apie rezistencinę veiklą buvusios Žemaičių apygardos erdvėje. B.: B.Montvydienės prisiminimai.

TRMA. F.1. A.10. B.: Zigmo Daulensio laiškas. 1994 03 17.

TRMA. F.2: Algirdo Vokietaičio archyvas. B.11: Karolio Drungos atsiminimai 1944-1946 m.

TRMA. F.3: Partizanų štabų, vadų, kovotojų archyvai. A.1: Panevėžio apygardų (Vyčio, Algimanto) partizanų štabų, vadų, kovotojų archyvai. B.: Žuvusių partizanų 1945, 46, 47, 48 m. sąrašas. Sąrašus sudarė ir jų tikrumą tvirtinu: Vienuolis. 1947 m. spalio mėn. 15 d. Žalieji - Tėvynės miškai.

TRMA. F.3. A.2: Vytauto apygardos partizanų štabų, vadų, kovotojų archyvai. B.: Antazavės mūšis. Nežinomo partizano užrašai. 1944 12 28 Bausiškės.

TRMA. F.3. A.4: Dainavos apygardos partizanų štabų, vadų, kovotojų archyvai. B.: Merkio rinktinės raštų registracijos knyga.

TRMA. F.3. A.4. B.: Merkio rinktinė. Partizanų žinių lapai.

TRMA. F.3. A.4. B.: Merkio rinktinės spaudos fondas: Aleksas, Mindaugas. Bižų kautynės.

TRMA. F.3. A.4. B.: Merkio rinktinės spaudos fondas. Genys. Miguičionių kautynės.

TRMA. F.3. A.5.: Tauro apygardos štabo ir Geležinio Vilko rinktinės archyvas.

TRMA. F.3. A.7: Kęstučio apygardos štabų, vadų, kovotojų archyvai. B.: Eržvilko-Pavidaujo partizanų grupė. Jurbarkė rastas archyvas. Partizanų dalinių istorija.

TRMA. F.3. A.9: Prisikėlimo apygarda. Maironio rinktinė. Raudonojo teroro faktai.

TRMA. F.5: Asmeniniai rezistentų archyvai. A.1.: Juozo Lukšos-Daumanto asmeninis ir memorialinis archyvas. B.: Juozo Lukšos atvežtieji iš Vakarų dokumentai.

TRMA. F.5. A.4: Atskirų kovotojų memorialiniai ir asmeniniai dokumentai. B.: Veverskiai. Prano Veverskio prisiminimai.

TRMA. F.5. A.5: Adolfo Ramanausko-Vanago memorialinis archyvas. B.: Adolfas Ra-

manauskas-Vanagas. Partizanų gretose. I-II dalys./Mašinraščio kopija. Kaunas 1989.

TRMA. F.6: Okupacinio režimo dokumentai, kalėjimai, lageriai. A.2: Lietuvos gyventojų tardymai ir teismai, genocidas antrosios rusų sovietinės okupacijos metu (nuo 1944 m.). B.: Jono Sventoraičio liudijimas apie Vozbutų tragediją.

TRMA. F.6. A.2. B.: 1945 m. vasario 7 d. Varėnos r. Miguičionių k. nužudytųjų gyventojų sąrašas.

TRMA. F.6. A.2. B.: Ungurevičienė P. Komisijai, tiriančiai nusikaltimus, įvykdytus 1944 m. gruodžio mėn. raud.armijos ir istrebitelių Raseinių r.

TRMA. F.6. A.2. B.: Justinas Garšva. Jurbarko r. Seredžiaus, Veliuonos ir Juodaičių apylinkėse NKVD-stribų nukankintų gyventojų sąrašas.

TRMA. F.6. A.2. B.: Žuvusiųjų nukankintų partizanų bei civilių gyventojų sąrašai.

TRMA. F.6. A.3: NKVD-NKGB, MVD-MGB, KGB operatyvinės, sekimo ir kt. veiklos dokumentai. B.: Apžvalginė pažyma apie dokumentinės medžiagos, saugomos KGB archyve prie Lietuvos TSR Ministrų tarybos, sudėtį ir turinį. 1965 01 1. Rusų k., kopija, LYA nekataloguota.

TRMA. F.6. A.3. B.: 1945 m. rugpjūčio 23-24 d. neeilinio LKP CK plenumo stenograma. Rusų k., nuorašas.

TRMA. F.6. A.4: Okupantai ir jų talkininkai (NKVD-MGB-KGB, stribai). B.: Vilhelmas Kaukėnis. Iki pergalės dar buvo toli. 1985 10 20.

TRMA. Bloznelis M. Lietuvos Išlaisvinimo Taryba (LIT), jos uždaviniai ir veikla. 1979 (mašinraštis).

TRMA. Vaitiekunas-Šalna-Marijošius V. Mano prisiminimai apie Žaliosios Rinktinės kapitoną Izidorių Pocevičių. 1990 m. ruduo//Į Laisvę fondas (mašinraštis).

Valstybinis visuomeninių organizacijų archyvas. F.801. A.801. B.19.

VVOA. F.1771. A.7. B.II.

VVOA. F.1771. A.8. B.9.

VVOA. F.1771. A.8. B.14.

VVOA. F.1771. A.16. B.57.

VVOA. F.1771. A.53. B.19.

VVOA. F.1771. A.53. B.21.

VVOA. F.1771. A.1771. B.80.

VVOA. F.2785. A.2785. B.14.

VVOA. F.3109. A.3. B.37.

VVOA. F.3110. A.1.B.7.

VVOA. F.3377. A.55. B.163.

SPAUDINIULOSE

Abarius L. Lietuvos partizanų šiaurės-rytų srities 3-oji Vytauto apygarda (1945-1952m.) //Laisvės kovų archyvas. T.16. K.1996. P.5-133.

Abromavičius S. Žalio Velnio takais. K. 1995.

Adolfo Ramanausko-Vanago sekimo ir arešto detalės//Laisvės kovų archyvas. T.9. K.1993. Alkupėnas. Partizano sielos atgarsiai. 1948/1995.

Aničas J. Antiliaudiniu keliu. Katalikiškasis klerikalizmas Lietuvoje pereinamuoju iš kapitalizmo į socializmą laikotarpiu. V.1976.

Antrasis lietuvių tautos atstovų mitingas įvykęs Maskvoje 1942 m. gruodžio 6 d. Atstovų kalbos, kreipimasis į lietuvių tautą, sveikinimas draugui Stalinui, sveikinimas Amerikos lietuviams. Maskva 1943.

Anušauskas A. Genocidas. MVD-MGB tardymo metodai//Laisvės kovų archyvas. T.7.

K.1993. P.162-171.

Anušauskas A. Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940-1958 metais. V. 1996.

Anušauskas A. KGB Lietuvoje 1940-1991 metais//Lietuvos archyvai. T.8. V.1997. P.42-50.

Anušauskas A. NKVD kariuomenės dokumentai Rusijos valstybinaime karo archyve//Genocidas ir rezistencija. 1997. Nr.1. V.1997.

Anušauskas A. Ginkluotos kovos dėl Baltijos šalių ir Vakarų Ukrainos nepriklausomybės lyginamoji analizė//Genocidas ir rezistencija. 1997. Nr.2. V.1997.

Anušauskas A., Kučinskas V. Lietuvos laisvės kovos. Lietuvos ginkluotosios rezistencijos 1944-1953 m. kovų žemėlapiai. V. 1991.

Archyviniai dokumentai. R.2: Žudikai bažnyčios prieglobstyje/2-as patais.leid. V. 1963.

Archyviniai dokumentai. R.3: Archyviniai dokumentai apie nacionalistų antilaidinę veiklą. V.1961.

Archyviniai dokumentai. R.4: Hitlerininkų penktoji kolona Lietuvoje. V.1961.

Archyviniai dokumentai. R.5: Archyviniai dokumentai apie nacionalistų antilaidinę veiklą. V.1962.

Archyviniai dokumentai. R.6: Buržuazinių nacionalistų gaujų siautėjimas Dzūkijoje. V. 1964.

Archyviniai dokumentai. R.7: "Geležinis Vilkas". V.1965.

Archyviniai dokumentai. R.8: Hitleriniai parašutinininkai. V. 1966.

Archyviniai dokumentai. R.9: Kruvinos žudikų pėdos. Nacionalistų antilaidinė veikla pietinėje Žemaitijos dalyje. V.1968.

Ašmenskas V. Lietuvių tautinė taryba ir jos veikėjai//Laisvės kovų archyvas. T.7. K.1993. P.172-209.

Armonaitis J. Meskit dalgius, imkit kardus... K. 1995,1998.

Ašmenskas V. Generolas Vėtra. V.1997.

Augus A. Lietuvos Komunistų partijos kova prieš buržuazinį nacionalizmą socializmo statybos metais respublikoje/Kand.dis. V.1972.

Aukštaitijos partizanų prisiminimai. V.1996.

Aukštaitijos partizanų prisiminimai. "Vyčio" apygarda. II dalis. 1 knyga. V.1998.

Bagušauskas J. Jaunimo antisovietinis pasipriešinimas Lietuvoje 1944-1960 metais/su dokumentų priedais//Laisvės kovų archyvas. T.17. K.1996. P.21-54.

Balfas 1944-1969. Bendrojo Amerikos Lietuvių Šalpos Fondo 25 metų darbo apžvalga. New York 1970.

Baltijos valstybių užgroboimo byla. JAV Kongreso Ch.J.Kersteno komiteto dokumentai. 1953-1954 metai. V.1997.

Banionis J. J.Paleckio asmens fondas. Lietuvos sovietizavimo vaizdas//Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo institutas. Darbai. Nr.2. V.1996. P. 12-25.

Bartašiūnas J. Su šaknimis išraukime pikčiausius lietuvių tautos priešus - lietuviškai voikiškuosius nacionalistus. V.1945.

Bažnyčios prieglobstyje. V. 1983.

Beirutas (Kazys Bagdonas). Laisvės kovos sąjūdžio pirmosios dienos. 1945-ųjų metų pavasaris//Laisvės kovų archyvas. T.8. K.1993. P. 157-159.

Berežkovas V. Koalicijos susidarymas. V.1977.

Bloznelis M. Jaunystę paskyręs ne sau//Tautos atmintis. 1996. Nr.10. P.50-51.

Bloznelis M. Vladas Kuročka//Tautos atmintis. 1997. Nr.3. P. 15-16.

Bloznelis M. Lietuvos išlaisvinimo taryba. Medžiaga veiklos studijai. V.1997.

Bogomolovas V. Keturiasdešimt ketvirtųjų rugpjūtis. V.1979.

Bračas B. Šuolis per geležinkelį. V.1962.

Brazaitis J. Partizanai//Lietuvių enciklopedija. T.22. Bostonas. P.40-52.

- Brazaitis J. Vienų vieni. V. 1990.
- Bridikis Z. Partizanų takais. V. 1960.
- Broniaus Krivicko raštai. T.I. V. 1993.
- Bružas A.G. Jungtinės Kęstučio apygardos Povilo Lukšio rinktinė. Priedas: Povilo Lukšio rinktinės štabo dokumentai 1946-1947 m.//Laisvės kovų archyvas. T.22. K.1997. P.195-211.
- Bubnys A. Lietuvių antinacinė rezistencija 1941-1944 m. V.1991.
- Bubnys A. Lietuvių antinacinė rezistencija 1941-1944 m.m.//Kedys J.P. Terorizuojama ir naikinama Lietuva 1938-1991. Klaipėda 1994.
- Bubnys A. Lietuvių fronto rezistencija 1941-1944 m.//Tautos atmintis. 1996. Nr.2.
- Bulavas J. Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas (1941-1944). V.1969.
- Bulvičius V. Karinis valstybės rengimas. V.1994/K.1939.
- Butrimas B. Jaunystė karo liepsnose. Nuo Jakėnų iki Londono//Karys. 1994. Nr.2.
- Buvusio LTSR KGB archyvo 18-ojo fondo dokumentų rinkinys/parengė J.Starkauskas//Laisvės kovų archyvas. T.II. K.1994. P.101-116.
- Chienas M., Šmigelskis K., Uldukis E. Vanagai iš anapus. V.1960.
- Čekaitis A. Leiskit mylėti Tėvynę. Jonava-Kėdainiai 1992.
- Čekys A. Pasirinkimas ant peilio ašmenų//I Laisvę. 1996. Gegužė. Nr.123(160). P.45-51.
- Dagelis A. Dvideidžiai. V.1962.
- Dainavos apygardos partizanų takais. V. 1997.
- Dambrauskas L. Gyvenimo akimirkos. D. I.V. 1990.
- Darnusis A. Lietuvos gyventojų aukos ir nuostoliai Antrojo pasaulinio karo ir pokario 1940-1959 metais. K.1990.
- Daugyvenės kraštas. K. 1998.
- Daujėnai. Gyvenimas ir rezistencija prie Orijos/sud.A.Šimkūnas. V. 1997.
- Daumantas J. Partizanai. V.1990.
- Dėnas V Ir mirdami kovojo. V. 1967.
- Dijokaitė-Kerėžienė J. Dvasios palaužti nepajėgs...//Laisvės kovų archyvas. T.13. K.1995. P.143-161.
- Dirmeikis E. Ginkluota rezistencija Kražių valsčiuje (1944-1954)//Kražiai. V.K.1993.
- Dobrovolskas J. Lietuviai kariai Didžiojo Tėvynės karo frontuose. V. 1967.
- Dokumentai Lietuvos Vietinės Rinktinės istorijai/Sud.Z.Raulinaitis. Chicago 1990.
- Domarkas V. Lietuvos gyventojai valstybinės statistikos duomenimis 1940-1960 m.//Lietuvos archyvai. Nr.6. V.1995.
- Dručkus A. Laukit, sugrįšim laisve nešini. K.1995.
- Dzūkų grupės štabo veiklos dienoraštis//Laisvės kovų archyvas. T.9. K.1993.
- Eidintas A. Genocido turinys//Lietuvos žmonių genocidas nacių ir sovietų okupacijose. Konferencijos medžiaga. 1993 06 12. V.-K.1994.
- Erškėčių keliu. Atsiminimai, straipsniai, partizanų archyvo dokumentai ir kiti liudijimai apie pokarį Žemaičiuose/sud.M.Alūzaitė-Kuličauskienė. K. 1996.
- Eringis K. Lietuvos kariuomenės tragedija. Faktai, prisiminimai, dokumentai. V.1993.
- Gabužienė V. Pasipriešinimo sąjūdžio Jonavos rajone istorijos puslapiai/ZLaisvės kovų archyvas. T.22. K.1997. P.75-115.
- Garmutė A. Išėjo broliai. K.1990.
- Garmutė A. Motinėle, auginai. K. 1993.
- Gaškaitė N. Partizanų vadas Jonas Žemaitis (1909 03 15-1954 11 26)//Laisvės kovų archyvas. T.13. K.1995.
- Gaškaitė N. Ką sako partizaninio karo statistika//Laisvės kovų archyvas. T.17. K.1996. P.54-63.
- Gaškaitė N. Partizanų mirties nuosprendžiai: prasimanymai ir tikrovė//Laisvės kovų ar-

- chyvas I-1⁸ - K.1996, P.93-110.
- Gaškaitė N. Žmonės be dievo. NKVD agentai smogikai//Laisvės kovų archyvas. T.II. K. 1994.
- Gaškaitė N. Pasipriešinimo istorija 1944-1953 metai. V.1997.
- Gaškaitė-Žemaitienė N. Žuvusiųjų prezidentas. Jono Žemaičio biografija. V. 1998.
- Gaškaitė N., Kuodytė D., Kašėta A., Ulevičius B. Lietuvos partizanai 1944-1953 m. K.1996.
- Gataveckas P.P. Iš partizano prisiminimų//Uliūnai. V.1993. P.70-74.
- Gedvilas M. Lemiamas posūkis. 1940-1945 metai. V.1975.
- Gen.Povilas Plechavičius. 1978 (K.1995).
- Girnius K.K. Partizanų kovos Lietuvoje. V. 1990.
- Goliakevičius M. Pakėlęs kardą... V.1984.
- Grigalavičius J. Kai Lietuvoje šeimininkavo stalinistai. V.1991.
- Grybauskas S. LLA Žemaičių legionas. A.Kubiliaus grupė. Prisiminimai//Laisvės kovų archyvas. T.14. K.1995. P.165-191.
- Grunskis E. Generolai, kurių bijojo Lietuva//Politika. 1990. Nr.1-3.
- Grunskis E. Lietuvos gyventojų trėmimai//Lietuvos gyventojų trėmimai 1940-1941,1944-1953 metais sovietinės okupacinės valdžios dokumentuose. V.1995.
- Grunskis E. Lietuvos gyventojų trėmimai 1940-1941,1945-1953 metais. V.1996.
- Gureckas A. Išryškintas JAV nusistatymas dėl Jaltos/II Laisvę. 1986. Nr.96.
- Gurskis V. Kelmės pagrindininkai//Laisvės kovų archyvas. T.19. K.1996. P.174-184.
- Gurskis V. Lietuvių laisvės kovos 1940-1990 (Istorijos bruožai). V.1996.
- Gustaitis A. Potsdamas ir Lietuva dega. Klaipėda 1993.
- Ideologinės srovės lietuvių išeivijoje. Socialinės politinės ir filosofinės koncepcijos po Antrojo Pasaulinio karo. V.1979.
- Indrašius S. Nematomais takais. Partizanų ryšininko prisiminimai//Laisvės kovų archyvas. T.21. K.1997.
- Indrašius V. Pasipriešinimas sovietiniams okupantams Zarasų krašte 1944-1945 m.//Laisvės kovų archyvas. T.14. K.1995. P.50-59.
- Istorijos mokslų disertacijų tematika. 1948-1972. V.1973.
- Iš kunigo Antano Juškos dienoraščio/ZTautos atmintis. 1996. Nr.3. P.25-30.
- Ištrauka iš Karolio Drungos-J.J.Valiulio 1944-1945 m. atsiminimų//Laisvės kovų archyvas. T. 18. P.224-240.
- Ivanauskaitė S. Vietinių tarybų valdžios organų veikla, likviduojant hitlerinės okupacijos padarinius ir ruošiant prielaidas socialistiniam Tarybų Lietuvos žemės ūkio pertvarkymui (1944-1948 m.)// Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija. T.8. V.1966.
- I Laisvę. 1965. Nr.37-38.
- I Laisvę. 1971. Nr.53.
- I tėvynę. V. 1945.
- Ylius A. Tauro apygarda. Prisiminimų fragmentai//Laisvės kovų archyvas. T.I. K.1991. P.48-64.
- Jacovskis E. Fronto užrašai. V. 1976.
- Jakaitis J. Išdavystės keliu. V. 1976.
- Jaraminas F. Sovietinio teroro sutemose. 1945-1946 metų dienoraštis. V.1994.
- Jasaitis D. Nacionalistinis ir komunistinis genocidas Lietuvoje//Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija. Suvažiavimo darbai. T.6. Roma 1969.
- Jasinskas V. Ramonas pakėlė ginklą. V. 1967.
- Jaščenko A. Tarptautinės teisės kursas. T.1: Konstitucinė tarptautinė teisė. K.1931.
- Jevseičikas K. Giltinės sutramdymas. V. 1989.
- Juciūtė E. Pėdos mirties zonoje. New Yorkas 1974.
- Juknevičius B. "Žaliosios" gimimas ir žūtis//Laisvės kovų archyvas. T.20. K.1997. P.40-72.

- Juodelis B. Kelionė į nežinią. Antrojo pasaulinio karo ir pokario prisiminimai. V. 1983.
- Juonienė S. Vietiniai valstybinės valdžios organai Lietuvoje 1940-1951 metais. V.1976.
- Juospaitis B. Kovos ir laukimo metai/Uliūnai. V.1993. P.75-78.
- Jurevičius V. Tragiški istorijos puslapiai//Laisvės kovų archyvas. T.19. K.1996. P.146-155.
- Kačiukaitė T. Atleiskim savo priešams. V.1992.
- Kačiukaitė T. Mylėkime savo priešus. Lietuvos dvasininkijos hierarchų kančios, Golgotos keliai ir jų tragiški likimai//Svyturys. 1990. Nr.4.
- Kai kurie istorinės tiesos faktai. Armija Krajova. V.1993.
- Kairelis A. Prieblanda prisidengus. V.1985.
- Kairiūkštytė N. Lietuvos gyventojų dinamika ir jos įtaka gyventojų skaičiui, tautiniam pasiskirstymui 5-6-ajame dešimtmetyje//Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo institutas. Darbai. Nr.1. V.1996. P.104-114.
- Kalinauskas S. Paskutinė radiograma. V. 1963.
- Karalius S., Budginas K. Rezistencija Žemaitijoje ir Klaipėdos krašte//Laisvės kovų archyvas. T.7. K. 1993.
- Karys. 1961. Nr.6.
- Kasparas K. Okupantų veiksmai siekiant demoralizuoti ir dezorganizuoti pasipriešinimą 1945 m. vasara//Genocidas ir rezistencija. 1998. Nr.1(3). K.1998.
- Kašėta A. Antisovietinio ginkluoto pasipriešinimo ištakos Dzūkijoje (Lietuvos Laisvės Armija)//Laisvės kovų archyvas. T.15. K.1995. P.5-14.
- Kašėta A. Antisovietinio pasipriešinimo mastai Lietuvoje 1944-1953 metais/su dokumentų priedu//Laisvės kovų archyvas. T.14. K.1995. P.65-77.
- Kašėta A. Dainavos apygarda. Ginkluoto pasipriešinimo pradžia//Laisvės kovų archyvas. T. 17. K.1996. P.5-21.
- Kašėta A. Dvasininkijos auka pokario metais//Laisvės kovų archyvas. T.11. K.1994; Tėvynės sargas. 1994. Nr.1-2.
- Kašėta A. Kiek buvo suimtų ir įkalintų antisovietinio pasipriešinimo dalyvių Lietuvoje pokario metais//Laisvės kovų archyvas. T.15. K.1995. P.57-90.
- Kašėta A. Lietuvos laisvės kovotojų aukos 1944-1954 metais//Lietuvos žmonių genocidas nacių ir sovietų okupacijose. Konferencijos medžiaga. 1993 06 12. V.-K.1994. P.42-47.
- Kašėta A., Kuodytė D. Partizanų periodinė spauda//Laisvės kovų archyvas. T.12. K.1994.
- Kazlauskas V. Viskam pasiryžę. Tėvynės Apsaugos Rinktinė 44. V.1994.
- Kazlauskas V. Tėvynės apsaugos rinktinė. V.1997.
- Každailienė O. Su Adolfo Kubiliaus parašutininkais//Laisvės kovų archyvas. T.14. K.1995. P.191-199.
- Kedys J.P. Terorizuojama ir naikinama Lietuva 1938-1991. Klaipėda 1994.
- Keliuotis J. Dangus nusidažo raudonai. Pirmosios tremties memuarai "Laisvę praradus". Chicago 1988.
- Kemeklis B. Nesipriešinti prievartai negalėjome//Laisvės kovų archyvas. T.10. K.1994. P.97-140.
- Kerulis L. Pokario Lietuvos laisvės kovotojai. Chicago 1988.
- Kęstučio apygardos partizanai//Aitvarai. T.6. K.1998.
- Kojelis J. Iš nakties į rytą. K.1996.
- Kojelis J. Leitenantas Adolfas Eidimtas//Laisvės kovų archyvas. T.14. K.1995. P.159-164.
- Kokurinas A. SSRS NKGB-MGB struktūra//Genocidas ir rezistencija. 1997. Nr.2. V.1997.
- Konferencija vyskupui Vincentui Borisevičiui atminti. Lietuvos TSR dokumentai byloja//Tėvynės sargas. 1994. Nr.1-2.
- Kovojanti Lietuva. 1944-1954. Rezistencijos laikotarpio fotonuotraukos. Parodos katalogas. K.1990.
- Kovoje prieš hitlerinę okupaciją. Lietuvos KP(b) atsisaukimai Didžiojo Tėvynės karo

metu. V. 1948.

Kovų prisiminimai//Laisvės kovų archyvas. T.3-4. K.1992.

Kraują sugėrė Dzūkijos smėlis. V. 1960.

Kudreikis H. Partizaniško likimo tragika//Į Laisvę. 1995. Balandis. Nr.120(157). |

Kulvinskienė T. Partizanai Suvalkų krašte//Į Laisvę. 1997. Kovas. Nr.125(162). P.18-27.

Kuodytė D. Lietuvos laisvės armija ir jos reikšmė pokario pasipriešinimui//Laisvės kovų archyvas. T.14. K.1995. P.5-13.

Kuodytė D. Lietuvos rezistencijos centralizacijos klausimu//Laisvės kovų archyvas. T.3-4. K.1992.

Kuodytė D. Lietuvos rezistencijos centralizacijos klausimu (tęsinys)//Laisvės kovų archyvas. T.5. K.1992.

Kuodytė D. Lietuvos rezistencijos centralizacijos klausimu//Laisvės kovų archyvas. T.7. K.1993.

Kuodytė D. Lietuvos Žalioji rinktinė. Dokumentų rinkinys//Laisvės kovų archyvas. T.8. K.1993.

Kuodytė D. KGB ir centrinės vadovybės kūrimosi pradinis etapas//Laisvės kovų archyvas. T.8. K.1993.

Kuodytė D. Jungtinės Kęstučio apygardos kūrimas. Dokumentų rinkinys//Laisvės kovų archyvas. T.12. K. 1994.

Kuodytė D. Lietuvos rezistencijos ryšiai su Vakarais//Genocidas ir rezistencija. 1997. Nr.2. V.1997.

Labanoro girios (Kiauneliškio) kautynės//Laisvės kovų archyvas. T.14. K.1995. P.60-64.

Laimėjome Karai, - Laimėkime Taiką! Darbai Antrojo Demokratinio Amerikos Lietuvių suvažiavimo įvykusio 1945 m. lapkričio mėn. 23-24 dd. Pitsburge. Sveikinimai, rezoliucijos ir kalbos. N.Y. 1945.

Laisvės besiekiant. Lietuvos Laisvės Kovotojų Sąjungos įnašas į antinacinę rezistenciją. Čikaga 1983.

Laisvės kovos 1944-1953 metais. Dokumentų rinkinys/sud. D.Kuodytė, A.Kašėta. K.1996.

Laisvės kovų archyvas. T.5. K.1992.

Laisvės kovų aukos Pietų Žemaitijoje/sud.V.Steponaitis. K.1996.

Laisvės kovų aukos Pietų Žemaitijoje/sud.V.Steponaitis. 2-asis leid. K. 1998.

Lauciūtė G. Per auką Tėvynė laisva tepaliks. Vytauto apygardos štabo ryšininkės prisiminimai 1944-1955//Laisvės kovų archyvas. T.21. K.1997.

Laurinaitis S. Prieš "vieningosios srovės" atgarsius. Kai kurių buržuazinių nacionalistinių koncepcijų ir jų recidyvų kritika 1944-1951 metų Tarybų Lietuvos periodinėje spaudoje. V.1976.

Laurinaitis S., Rakūnas A. Kovoje už socialistinę Lietuvą. V. 1983.

Leitenantas Adolfas Eidimtas//Laisvės kovų archyvas. T.18. K.1996. P.295-300.

Liaudies gynėjų žodis. V. 1987.

Lietuva ir VLIKas: Vyriausiojo Lietuvos Išlaisvinimo Komiteto - VLIKo šaknys, praeitis ir dabartis. 1984.

Lietuvių enciklopedija. T.II.

Lietuvių enciklopedija. T.34.

Lietuvių laisvės kovos okupantų dokumentuose//Laisvės kovų archyvas. T.6. K.1993.

Lietuvių nacionalistų kenkėjiška veikla ir kova su ja/red. G.K.Vaigauskas. Maskva 1986/ K.1992.

Lietuvių tautos laiškas draugui Stalinui Tarybų valdžios Lietuvoje išikūrimo 5-tųjų metų proga. Projektas. V. 1945.

Lietuvos archyvai. T8: Ką byloja KGB dokumentai. V.1997.

Lietuvos gyventojų trėmimai 1940-1941,1944-1953 metais sovietinės okupacinės valdžios

- dokumentuose. Dokumentų rinkinys/papil., patais. leid. V. 1995.
- Lietuvos kovų ir kančių istorija. T.1: Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945-1952 m. Dokumentų rinkinys. V. 1994.
- Lietuvos katalikų Bažnyčios Kronika. T.3: Pogrindžio leidinys. Nr.16, 17, 18, 19, 20, 21, 22. 1975-1976. Chicago 1976.
- Lietuvos komunistų partija skaičiais 1918-1975. Statistikos duomenų rinkinys. V.1976.
- Lietuvos komunistų partijos kova su nacionalizmu. V. 1987.
- Lietuvos Laisvės Armijos dokumentų rinkinys//Laisvės kovų archyvas. T.14. K.1995. P. 14-50.
- Lietuvos Laisvės Armijos dokumentų rinkinys//Laisvės Kovų archyvas. T.15. K.1995. P.23-56.
- Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas MVD-MGB dokumentuose 1944-1953 metais/sud.N.Gaškaitė ir kt. K.1996.
- Lietuvos policija. Įstatymų ir tvarkos tarnyboje. Čikaga 1974.
- Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. T.4. V.1961.
- Lietuvos Žalioji rinktinė//Laisvės kovų archyvas. T.8. K. 1993.
- Litinskas A. Negalėjom likti nuošaly/ZLaisvės kovų archyvas. T.21. K.1997.
- Listopadskis J. Laisvės ir vergijos metai. V.1993.
- LTSR Vyriausybės nutarimų ir potvarkių rinkinys. 1944-1945. Žinios Nr.1.
- Lūšys S. VLIK'o atsiradimas ir darbo pradžia//Tėvynės sargas. 1993. Nr.4(82).
- Maldžiūnas V. Išaugau Vilniuj. K.1996.
- Malinauskaitė A. Vytauto Didžiojo rinktinė//Laisvės kovų archyvas. T.7. K. 1993.
- Malinauskaitė-Bakutienė E. Ramybė baigėsi...//Laisvės kovų archyvas. T.20. K.1997. P.87-100.
- Malūkaitė-Petkvičienė J. Žemaičių apygardos Kardo rinktinės partizanai//Laisvės kovų archyvas. Nr.7. K.1993. P.135-140.
- Matulionis J. Neramos dienos. Toronto 1975.
- Matusevičius J. Antrosios sovietinės okupacijos pradžia: kadru klausimu 1944-1945 m.//Laisvės kovų archyvas. T.16. K.1996. P.201-216.
- Merkelis A. Antanas Smetona. New York 1964.
- Merkys B. Iš pogrindžio metų Šiauliuose//Laisvės kovų archyvas. T.19. K.1996. P.167-173.
- Meškauskas I. Kraupūs žodžiai. Kėdainių krašto pokario tragedijos metraštis. Liudytojai ir dokumentai. D.1. Kėdainiai (1994).
- Meškauskas I. Kraupūs žodžiai. Kėdainių krašto pokario tragedijos metraštis. Apybraižos. Liudytojai ir dokumentai. D.2. Kėdainiai 1996.
- Mickevičius J. Buržuaziniai nacionalistai - pikčiausi lietuvių tautos priešai. V.1948.
- Mikutis. Iš "Mano atsiminimų"/Žaltvykslė. 1990. Nr.4.
- Mikutis. Iš "Mano atsiminimų" (tęsinys)//Žaltvykslė. 1992. Nr.9-10. P.72-83.
- Milius. Liepsnose regiu gimtinę//Girios. 1989. Nr.3.
- Mirijauskas J. Kalniškės mūšis (1945 m. gegužės 16 d.)//Laisvės kovų archyvas. T.17. K.1996. P. 197-208.
- Mirties pėdsakai prie Nevėžio. V.1960.
- Misevičius V. Vampyrų maištas. V.1963.
- Misiūnas R.J., Taagepera R. Baltijos valstybės: priklausomybės metai 1940-1980. V.1992.
- Močius J. Kelias į tėvynę//Laisvės kovų archyvas. T.13. K.1995. P.128-143.
- Mockutė-Šimoliūnienė O. Dirbome Lietuvai//Laisvės kovų archyvas. T. 18. K.1996. P.266-277.
- Mockūnas L. Pavargęs herojus. Jonas Deksnys trijų žvalgybų tarnyboje. 1997.
- Nacionalistų talka hitlerininkams. V.1970.

- Narbutas S. Partizano Tautvydo tėvūnija//Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo institutas. Darbai. Nr.1. V.1996. P.73-103.
- Narutis P. Kovoianti Lietuva iš laiko perspektyvos//! Laisvę. 1988. Gruodis. Nr.104(141). P.32-42.
- Nematomasis frontas. V.1967.
- Nemickas B. Jaltos konferencija.
- Nenugalėtoji Lietuva. T.3: Lietuvos partizanų spauda (1944-1949)/sud.A.Liekis. V. 1995.
- Paleckis J. Lietuvos žemių išvadavimas ir tolimesnieji Lietuvos liaudies uždaviniai kovoje su vokiškaisiais grobikais. K.1945.
- Paleckis J. Pergalės salutas. Karo metų užrašai. V. 1985.
- Partizano Boleslovo Eglinsko-Sauliaus užrašai//Laisvės kovų archyvas. T.10. K. 1994. P.201-231.
- Partizano Ryto prisiminimai: Partizano keliu. (K.1990).
- Partizanų kovos Šiaulių krašte/sud.A.Malinauskaitė. Šiauliai 1996.
- Pasakoją Marytė Bučio'nytė//Laisvės kovų archyvas. T.17. K.1996. P.222-224.
- Paškauskas V. Kalniškės pamiškių tragedija//Švyturys. 1990. Nr.16.
- Paulavičius A. Kraujo upeliai tekėjo. K.1990.
- Paulavičius A. Iš mirties ateinu//Laisvės kovų archyvas. T.10. K.1994. P.71-96.
- Pečiulaitis P. Šitą paimkite gyvą. K.1993.
- Petkevičius B. Generolas leitenantas Motiejus Pečiulionis//Laisvės kovų archyvas. T.14. K.1995. P. 199-261.
- Petravičiūtė I. Sovietinio saugumo struktūra ir funkcijos Lietuvoje (1941-1954)//Genocidas ir rezistencija. 1997. Nr.1. V.1997.
- Petraška J. Žvilgsnis atgal. T.1. V. 1992.
- Pyragius J. Kovosiu kol gyvas. K.1993.
- Pocius M. MVD-MGB specialiosios grupės Lietuvoje 1945-1949 m.//Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo institutas. Darbai. Nr.1. V.1996. P.49-72.
- Pocius M. SSRS NKVD-MVD Sekretoriato 1944-1959 m. "Ypatingieji aplankai" - vienas iš naujausių laikų istorijos šaltinių//Genocidas ir rezistencija. 1998. Nr.1(3). V.1998.
- Pocius M. Vieningas lietuvių tautos atsakas J.Stalinui//Genocidas ir rezistencija. 1998. Nr.1(3). V.1998.
- Politiškai-karinės organizacijos "Kęstutis" laikinasis statutas//Laisvės kovų archyvas. T.7. K.1993.
- Prajaraitė-Stankevičienė E. Turėjome gyventi//Laisvės kovų archyvas. T.21. K.1997.
- Prapuolenio laiškas Škirpai//! Laisvę. 1972. Gruodis. Nr.56(93).
- Prunskis J. Gelbėjimas tremtinių iš Maskvos letenų. Chicago 1985.
- Puzinavičius B. Ketinimai steigti autokefalinę "katalikų" bažnyčią/ZTautos atmintis. 1997. Nr.2. P.50-54.
- Puzinavičius B. Rūstybę sukėlęs laiškas//Tautos atmintis. 1996. Nr.8. P.50-57.
- Radvilėnas K. Kai siaubas artėjo. Punksas 1993.
- Raganius. Panaros kautynės prisiminimai//Laisvės kovų archyvas. T.17. K.1996. P.208-212.
- Raila B. Versmės ir verpetai. Boston 1970.
- Rakūnas A. Klasių kova Lietuvoje 1940-1951 metais. V.1976.
- Ramanauskas (Vanagas) A. Daugel krito sūnų... V.1991.
- Ramojus V. Kritusieji už laisvę. T.1. Chicago 1967.
- Ramojus V. Kritusieji už laisvę. T.2. Chicago 1969.
- Raštikis S. Kovose dėl Lietuvos. T.2. V. 1990.
- Raudonis L. Žemaičių Legiono štabas. A.Kubiliaus grupė ir Markulio tinklai//Laisvės kovų archyvas. T.15. K.1995. P.274-292.
- Rezistencija/sud. E.Jakimavičius. V. 1993.

Rezistencija Pietų Žemaitijoje. Kęstučio apygardoje žuvusiųjų partizanų sąrašas ir rezistencijos dalyvių atsiminimai. Raseiniai 1992.

Rimkus P. Rūstusis pavasaris. V. 1962.

Rimkus P. Tai buvo Leipalingyje. V.1961.

Rooseveltas su Stalinu sunaikino Baltijos valstybių nepriklausomybę//Karys. 1961. Nr.9.

Rūtėnas L. Lietuviškųjų buržuazinių nacionalistų išdavysčių kelias. V. 1949.

Sabik-Vogulov. Raudonasis siaubas nugalėtoje Vokietijoje. Chicago (leid. metai nenurodyti).

Sakalas B. Vieno pagrindžio kronika//Į Laisvę. 1957. Nr.12.

Savičius K. Tautos pašauktas//Laisvės kovų archyvas. T.6. K.1993. P.109-121.

Semaškaitė J. Vaičėno būrio žūtis. V.1994.

Sharp G. Pilietinė gynyba. Postmilitarinių ginklų sistema. V. 1992.

Sidzikauskas V. Lietuvos diplomatijos paraštėje. V.1994.

Skaržinskas-Dramblis J. Tikėjome Lietuvos laisve//Laisvės kovų archyvas. T.22. K.1997. P.123-177.

Smith A.D. Nacionalizmas XX amžiuje. V.1994.

Sniečkus A. Einamasis momentas ir Lietuvos TSR darbo valstiečių uždaviniai vykdant pavasario sėją. V.1945.

Stalinas J. Apie Didįjį Tarybų Sąjungos Tėvynės karą. K. 1945.

Starkauskas J. Apie KGB archyvą/yTėvynės sargas. 1994. Nr.1-2.

Starkauskas J. Lietuvos partizanų požiūris į sovietinius rinkimus//Laisvės kovų archyvas. T. 18. K.1996. P.161-184.

Starkauskas J. Pokario Lietuva čekistų dokumentuose//Laisvės kovų archyvas. T.19. K.1996. P.66-83.

Starkauskas J. Stribai//Laisvės kovų archyvas. T.17. K.1996. P.89-121.

Starkauskas J. Frontų užnugario apsaugos NKVD kariuomenės veikla Lietuvoje (1944-1945)//Genocidas ir rezistencija. 1997. Nr.1. V.1997.

Starkauskas J. Sovietinė vidaus kariuomenė. Jos taktika ir veiklos nedtodai (1944-1953)//Genocidas ir rezistencija. 1997. Nr.2. V.1997.

Starkauskas J. Čekistai pasieniečiai Lietuvoje pokario metais//Genocidas ir rezistencija. 1998. Nr.1(3). V. 1998.

Steponaitis A. Tėvynėje ir pasauly. New York 1962.

Streikus A. Lietuvos Katalikų Bažnyčia ir ginkluotasis pasipriešinimo sąjudis Lietuvoje//Genocidas ir rezistencija. 1997. Nr.2. V.1997.

Strods H. Latvijas nacionalo partizanų karš 1944-1956. Riga 1996.

Suraučius-Auras A. Žaliojo rikiuotė (1)//Laisvės kovų archyvas. T.5. K.1992. P.70-101.

Suraučius A. Žaliojo rikiuotė (2)//Laisvės kovų archyvas. T.17. K.1996. P.123-187.

Surblys K. Tarybų Lietuvos visuomenės socialinės klasinės struktūros raida. Iš Lietuvos komunistų partijos patirties formuojant išsivysčiusią socialistinę visuomenę. V.1985.

Suvalkijos kovų aidai.-K.1995.

Svėdasų partizanai/parengė V.Valunta//Laisvės kovų archyvas. T.20. K.1997.

Svėdasų partizanai-2/parengė V.Valunta//Laisvės kovų archyvas. T.21. K.1997.

Šertvytis A. Laisvės keliu//Laisvės kovų archyvas. T.18. K.1996. P.241-265.

Šilalės krašto partizanai//Laisvės kovų archyvas. T.19. K.1996.

Šilas P. Mano kryžiaus kelių odisėja. V.1994.

Šimėnas A. Vilties ir gėlos ūkanose. Panevėžys 1993.

Šimėnas A. Kovoje dėl Lietuvos laisvės. K. 1998.

Šimkus V. Atsiminimai Okupuotoje tėvynėje ir kitur. D.2. Chicago 1990.

Šimutis L. Amerikos Lietuvių taryba. 30 metų Lietuvos laisvės kovoje. 1940-1970. Chicago 1971.

- Šiupaila-Žiogas P. Laisvės kovų verpetuose//Laisvės kovų archyvas. T.6. K.1993. P.122-130.
- Škirpa K. Lietuvos suverenumo klausimas ir Vakarų Demokratijų išipareigojimai//Lietuvių dienos. 1971. Nr.8.
- Škirpa K. Apgailėtinų klaidų pamokos//Į Laisvę. 1973. Nr.5.
- Štai jų tikrasis veidas. V.1963.
- Štaras P. LKP(b) Didžiojo Tėvynės karo metais. K1984/mašinėraštis.
- Štaras P. Partizaninis judėjimas Lietuvoje Didžiojo Tėvynės karo metais. V.1966.
- Šveistienė E. Mūsų jaunystė. Radviliškis 1997.
- Šventoraitis V. Komunistiniai partizanai ir kova su jais//Karys. 1960. Nr.8. P.257-260.
- Tada, kai žuvom dėl Tėvynės... (Partizanų Audrelės, Povo, Oželio, Valstiečio, Balandžio, Brūklio dienoraščiai). K.1996.
- Taleikienė A. Vyčio apygardos kūrimasis 1944-1947 m. pirmoje pusėje//Lietuvos archyvai. T.8. V.1997. P.80-89.
- Tarybų Lietuva Didžiajame Tėvynės kare. V.1975.
- Tauro apygardos štabo dokumentai//Laisvės kovų archyvas. T.I. K. 1991.
- Tauro apygardos štabo dokumentai//Laisvės kovų archyvas. T.2. K.1991.
- Tauro apygardos štabo dokumentai//Laisvės kovų archyvas. T.3-4. K.1992.
- Tautinės minties keliu. Lietuvių tautininkuos istoriniai bruožai. Chicago 1979.
- Tigras. Laisvės kovų užuomazga. Žalgirio rinktinė//Žaltvykslė. 1991. Nr.7-8; 1992. Nr.9-10.
- Tininis V. Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai. V.1994.
- Truska L. Herojiškas ir tragiškas mūsų tautos istorijos puslapis//Daumantas J. Partizanai. V.1990.
- Truska L. Kai Lietuvoje siautėjo okupantai ir jų pakalikai//Tautos atmintis. 1997. Nr.3. P.45-56.
- Truska L. Lietuva 1938-1953 metais. K.1995.
- Tutkus V. Armija išvaduotoja. V. 1984.
- Tūtlis V. Tragiškų įvykių sukuryje parašytų memuarų savitumai//Genocidas ir rezistencija. 1997. Nr.1. V.1997.
- Uldukis E., Gailiūnas V. Su šautuvu ir plūgu. V.1966.
- Ulevičius B. "Tauro" apygardos istorijos apžvalga//Laisvės kovų archyvas. T.3-4. K.1992.
- Ulevičius B. Tauro apygardos spauda//Laisvės kovų archyvas. T.II. K.1994.
- Ulevičius B. Tauro apygardos kūrimasis//Lietuvos archyvai. T.8. V.1997. P.103-109.
- Uliūnai. V. 1993.
- Už mylimą Tėvynę. Alantos kraštas jų nepamirš/parengė A.Šiukščius. Utena 1991.
- Už naują gyvenimą/parengė V.Šiugžda. K.1968.
- Vabalas A. Tarpumiškių legenda. V.1963.
- Vaičekauskas P. Ne sau šviesą liejom...//Laisvės kovų archyvas. T.22. K.1997. P.5-74.
- Vaičeliūnas J. Antrasis pasaulinis karas.
- Vaičiūnas G. Lietuvos partizanų Algimanto apygarda//Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo institutas. Darbai. Nr.2. V.1996. P.27-52.
- Vaičiūnas G. Rezistencijos pradžia ir jos ištakos//Anykščiai. Nr.5. Panevėžys 1993.
- Vaičiūnas G. Vyties apygardos istorinė apžvalga//Laisvės kovų archyvas. T.10. K.1994.
- Vaitiekaitis A. Valstybės vizija Pasipriešinimo dokumentuose ir spaudoje (1940-1952 m.)//Laisvės kovų archyvas. T.16. K.1996. P.134-175.
- Vaitiekūnas V. Antrosios sovietinės okupacijos laikai (nuo 1944)//Lietuvių enciklopedija. T.15. Bostonas 1968.
- Vaitiekūnas V. Lietuvos vadavimo organizacija praeity//Žaltvykslė. 1991. Nr.7-8. P.40-45.
- Vaitiekūnas V. Vidurnakčio sargyboje. T.I. Chicago 1993.

- Vaitkevičius B. Tarybų Lietuva: praeities ir dabarties bruožai (1940-1980). V.1980.
- Valiukas L. Suaktyvinti laisvinimo veikla//I Laisvę. 1980. Nr.79.
- Vanagaitė-Lapinskienė O. Mūsų jaunystės dienos//Laisvės kovų archyvas. T.19. K.1996.
- Veverskis P. Kazys Veverskis-Senis 1913-1944. Keli faktai biografijai ir apmąstymams//Laisvės kovų archyvas. T.15. K.1995. P.254-273.
- Vicas J. SS tarnyboje. V.1961.
- Vilutis L. Likimo mozaika. K. 1992.
- Viršulis A. Netolimos praeities žygdarbiai. V. 1958.
- Vytvintas A. Dėl Kazio Veverskio//Karys. 1972. Nr.9.
- Vokietaitis A. Lietuviškoji rezistencija//Laisvės kovų archyvas. T.14. K.1995.
- Žadvydas O. Kretingos apskrities komendantūra 1944 metais//Karys. 1962. Nr.9.
- Žaliosios rinktinės archyvo dokumentai/Parengė K.Kasparas//Laisvės kovų archyvas. T.20. K.1997.
- Žardinskaitė-Bartašienė J. Negrižo//Uliūnai. V.1993. P.78-90.
- Žemaičių apygarda. Kardo (Kardų) rinktinė. Dokumentų rinkinys/parengė D.Kuodytė//Laisvės kovų archyvas. T.7. K. 1993. P.3-43.
- Žemaitis E. XX amžiaus inkvizitoriai. V.1961.
- Žemelis H. Okupantų replėse. Bad Worishofen 1947.
- Žičkus-Širšė J. Istorija, žmonės, likimai. Prisiminimų nuotrupos//Laisvės kovų archyvas. T.12. K.1994. P.105-143.
- Žičkus-Širšė J. Ir vėl prisiminimų nuotrupos//Laisvės kovų archyvas. T.13. K.1995.
- Žičkus J. Kankinių kapinaitės Skaudvilėje//Laisvės kovų archyvas. T.19. K.1996.
- Žiliūtė M. Likau amžinai skolinga//Laisvės kovų archyvas. T.19. K.1996.
- Žymantas S. Didžioji Pasipriešinimo drama//I Laisvę. 1973. Balandis. Nr.57(94).
- Žymantas S. Susitikimai su Pranu Padaliu//I Laisvę. 1976. Nr.68.

LAIKRAŠTINĖS PUBLIKACIJOS

- Alekna V. Pigių ir Vindeikių tragedijos//Tremtinys. 1995. Vasaris. Nr.5 (146).
- Alekna V. Mokytojo J.Norkaus žūtis//Tremtinys. 1995. Kovas. Nr.11(152).
- Alekna V. Marcinauskų šeima//Tremtinys. 1995. Nr.21(162).
- Alekna V. Partizanų spauda//Tremtinys. 1995. Nr.21(162).
- Apžvalga. 1943. Rugpjūčio 20 (Nr.125).
- Apžvalga. 1943. Lapkričio 17 (Nr.143).
- Ateitis. 1944. Birželio 17.
- Atžalynas/Lietuvių Vienybės Sąjūdis. 1943. Spalio 30/Nr.4.
- Atžalynas/LVS. 1944. Birželio 10/Nr.9.
- Augustas A. Iliuzijų kvaitulys//Komjaunimo tiesa. 1988. Balandžio 14.
- Balčiūnas K. Rėzgalių Vasiliauskai//Tremtinys. 1995. Vasaris. Nr.6(147).
- Beleckas J. Siaubo diena Kurkliečiuose//Žiburys (Anykščių r.). 1989. Kovo 17. Nr.6.
- Baltinas V. Čė-Ka//Vasario 16. 1990. Sausio 16-31.
- Baranauskas B. Atsakymas K.Greblikui//Alytaus Sąjūdis. 1989. Sausio 19.
- Baranauskas B. Esu iš Klepočių//Tremtinys. 1992 Sausis. Nr.2(59).
- Bitinas A. Nebuvo skirta mirti//Tremtinys. 1994. Gegužė. Nr.10(115).
- Bubulas S. "Praeities negalima nubraukti"//Tiesa. 1990. Kovo 6.
- Bukėnas V. Busilų ežero pakrantėje//Tremtinys. 1991. Birželis. Nr.11(44).
- Čekys A. Archyvų ieškotojas//Valstiečių laikraštis. 1995. Rugpjūčio 22.
- Dambrauskas L. "Viens raudonas kaip šėtonas, kitas rudas kaip šuva"//Tremtinys. 1989. Nr.10.

- Daugėla L. Kailiniai į Sibirą//Valstiečių laikraštis. 1989. Gruodžio 23.
- Daunys A. "Mes greičiausiai žūsime"V/Tremtinys. 1995. Rugsėjis. Nr.35(176).
- Daunys-Šriubas A. Skaudūs prisiminimai//Aukštaitis. 1990. Vasaris. Nr.2.
- Dručkus A. Partizanų ryšininkas apie Balį Pupeikį-Taurą//Tremtinys. 1993. Vasario 24.
- Enčeris J. Kurkliuose pabuvojus//Tremtinys.-1989.-Rugpjūčio 19.
- Gabužienė V. "Vyties" apygardos "Žilvičio" būrio kovotojai//Tremtinys. 1992. Lapkritis. Nr.22(79).
- Gabužienė V. Ką mena Upninkų apylinkės miškai//Tremtinys. 1995. Vasaris.-Nr.6(147).
- Gabužienė V. Ką mena Upninkų apylinkės miškai//Tremtinys. 1995. Vasaris. Nr.7(148).
- Gabužienė V. Ką mena Upninkų apylinkės miškai//Tremtinys. 1995. Vasaris. Nr.8(149).
- Garnys. Trakinių mūšis//Tremtinys. 1996. Rugpjūtis. Nr.32(221).
- Garšva K. Joniškėlio-Linkuvos apylinkių rezistentai//Tremtinys. Nr.20(53).
- Gediminskas V. Žudynės Kučių vakarą//Krivulė (Šiauliai). 1989. Rugsėjo 1-15.
- Genienė V. Giedraičių žudynės//Gimtasis kraštas. 1989. Rugsėjo 28-Spalio 4.
- Girietis R. Niekšams tylint, broliams raudant//Laisvas žodis (Panevėžys). 1989. Gruodžio 16-31. Nr.25.
- Girietis R. Niekšams tylint, broliams raudant//Laisvas žodis (Panevėžys). 1990. Sausio 1-15. Nr.26.
- Girietis R. Niekšams tylint, broliams raudant//Laisvas žodis (Panevėžys). 1990. Sausio 17-23. Nr.27.
- Greblikas K. Teisybės ieškotojai su akmeniu užantyje//Valstiečių laikraštis. 1988. Gruodžio 24.
- Į Laisvę. 1944. Liepos 2. Nr.12(35).
- Iš partizaninio judėjimo Lietuvoje//Dirva. 1980. Gegužės 22. Nr.22.
- Ivoškus P. Ne keršto siekiame//Krivulė (Šiauliai). 1989. Rugsėjo 1-15.
- Jakavonis G., Gutauskas V. Pokario pašvaistė (Miguičionių kaimas 1945-ųjų vasario 7-ąją)//Merkio kraštas (Varėnos r.). 1989. Birželio 13.
- Jarmalavičius J. Vienpusiškai be atsakomybės/Ariesa. 1988. Balandžio 30.
- Jarmalavičius V. Priešo kariuomenė užkirto kelią//Gimtasis kraštas. 1994. Rugpjūčio 25-31.
- Jasinevičius K. Susidorojimas su šauliais//Tremtinys. 1995. Gegužė. Nr.20(161).
- Juodsnukis V. Vilkų mūšis//Kauno aidas. 1992. Rugpjūčio 5-12.
- Juodzevičius B. Kas tie daugailiškiai?//Aukštaitis. 1990. Sausis. Nr.1.
- Juodzevičius B., Vanagas J. Ką darai, enkavediste!//Aukštaitis (Utenos r.). 1989. Gegužė. Nr.3.
- Kalytis B. Gyvenimą pradėdau iš naujo//Kolektyvinis darbas (Anykščiai). 1960. Gruodžio 18.
- Kanišauskas A. Girios glūdumoje//Tremtinys. 1989. Rugsėjis. Nr.13.
- Karinė ir politinė Apžvalga. 1943. Spalio 10.
- Karinės ir politinės žinios. 1944. Spalio 4-lapkričio 4.
- Karvelis V. Vieningu frontu už galutinę pergalę//Tarybų Lietuva. 1944. Rugpjūčio 19.
- Kasparas K. Kaip pavadinsi - nepagadinsi?//Literatūra ir menas.
- Kasulaitienė D. Žmogus tarp žmonių//Valstiečių laikraštis. 1989. Sausio 17.
- Kazlas M. Skiemonių žuvusieji//Tremtinys. 1992. Balandis. Nr.7(64).
- Katinas G. Pagailėjo nepilnamečio//Tremtinys. 1990. Vasaris. Nr.3(18).
- Katinas G. Nevalia pamiršti//Tremtinys. 1995. Sausis. Nr.2(143).
- Kuodytė D. Rezistencijos vyriausiosios karinės ir politinės vadovybės kūrimas//Lietuvos aidas. 1994. Birželio 1.
- Kazlas M. Skiemonių žuvusieji//Tremtinys. 1992. Kovo 18. Nr.6(63).
- Kazlauskas V. Paskutinė pagalba//Gimtasis kraštas. 1993. Sausio 21-27.

- Kazlauskas V. Kunigas, mokytojas, karys//Gimtas kraštas. 1993. Liepos 15-21.
- Kažemėkaitis J. Melo trumpos kojos. Skaitytojai prieš antitarybinius išpuolius//Valstiečių laikraštis. 1988. Balandžio 14.
- Kriaučiūnas V. Nuo Kūčių ryto//Krivulė (Šiauliai). 1989. Balandžio 1-15.
- Krušinskas P. Kalendorių atvertus 50 metų atgal/Tremtinys. 1995. Sausis. Nr.4(145).
- Krušinskų partizanas//Tėviškes žinios (Kaunas). 1997. Spalio 1.
- Kružikas A. Kalvarijos partizanai//Tremtinys. 1994. Gruodis. Nr.35(140).
- Kuckailis J. Dar sugrįžkime prie Generolo Vėtros ir jo bendražygių//Voruta. 1997. Gegužės 24-31.
- Kučinskas J. Pumpėnai//Laisvas žodis. 1989. Birželio 13. Nr.13(25).
- Laisvas žodis. 1944. Kovo 1 (Nr.1).
- Laisvas žodis. 1944. Kovo 15 (Nr.2).
- Laisvės Kovotojas. 1943. Kovo 1/Nr.5.
- Laisvės kovotojas partizanas Žaibas//Partizanas. 1949. Rugsėjo 1. Nr.3; Provincija (Alytus). 1990. Balandžio 4; Žaltvykslė. 1991. Nr.7-8.
- Lapinskienė O. Kas klastoja?//Kauno tiesa. 1991. Rugsėjo 13.
- Lauciūtė-Butkuvienė K. Mirtis kryžkelėje//Tremtinys. 1995. Kovas. Nr.9(150).
- Laurinaitis S. Žmogžudžius kelia ant pjedestalo//Tiesa. 1984. Sausio 24.
- Laurinčikienė P. Astravų tragedija//Laisvas žodis. 1990. Gegužės 31. Nr.41.
- Literatūra ir menas. 1989. Birželio 24.
- Mačionis V. Dzūkija 1944-1952 metais//Gimtas kraštas. 1989. Nr.34.
- Maigys A. Alnės kaimo tragedija//Tremtinys. 1991. Balandžio 17.
- Marčiulaitis A. Tragedija Žarstos kaime//Gėlupis (Marijampolė). 1989. Gruodžio 29; Kauno diena. 1995. Gegužės 26.
- Martinionis A. Pasipriešinimas//Lietuvos rytas. 1990. Sausio 16.
- Matelis B. Akistata//Laisvas žodis. 1989. Rugsėjo 15. №.18(20).
- Matukevičius-Danielius J. Nestatykite užmaršties paminklų didvyriams//Tremtinys. 1995. Nr.21(162).
- Matulaitis K. Iškreipta tiesa - melas//Valstiečių laikraštis. 1989. Kovo 30.
- Milašauskienė G. LLA kovotojas Kazimieras Milašauskas//Tremtinys. 1991. Balandžio 3. Nr.7(40).
- Mirė paskutinis lakūnas 1934 metais skridęs aplink Europą//Lietuvių balsas. 1991. Rugsėjo 22. Nr.16.
- Misiukevičius J. Liškiavos apylinkėse//Tremtinys. 1996. Balandis. Nr.16(205).
- Nekaltų žmonių sušaudymas "Alksnyne"V/Alytaus Sąjūdis. 1989. Gruodžio 1-10.
- Nepriklausoma Lietuva. 1944. Sausio 30. Nr.2(35).
- Nepriklausoma Lietuva. 1944. Kovo 1. Nr.4(40).
- Nepriklausoma Lietuva. 1944. Liepos 6.
- Nepriklausoma Lietuva. 1944. Liepos 22.
- Niekšams tylint, broliams raudant//Laisvas žodis
- NKVD ir kolaborantai veikė išvien//Kauno diena. 1995. Birželio 5; Tremtinys. 1995. Liepa. Nr.25(166).
- Obelevičius-Tautginas A. Laisvės medis krauju laistomas//Tremtinys. 1995. Balandis. Nr.16 (157).
- Pakštas K. Pasaulio tvarka pagal 1941 m. žemėlapi/ZTautos valia. 1992. Birželio 1-15. Nr.3.
- Palukaitis G. Išdavystė//Kauno tiesa. 1990. Kovo 28.
- Panevėžio apygardos balsas.-1944.-Birželio 3.-Nr.22.
- Panevėžio apygardos balsas.-1944.-Birželio 22.-Nr.24.
- Partizaninis judėjimas Truskavos apylinkėje (iš Cicilijos Meškienės prisiminimų)//Mūsų

- nuomonė (Kėdainiai).-1989.-Birželio 13.-Nr.7.
- Misevičius L. Suka ratus paukščiai//Gėlupis.-1990.-Rugpjūčio 31.-Nr.17(35).
- Pasakoja Petras Puzinas-Briedis//Tremtinys.-1992.-Rugpjūtis.-Nr.16 (73).
- Pasirinkome mišką//Tremtinys.-1992.-Gruodžio 23.
- PaškOnienė L. Seseriai neleido palaidoti brolio//Tremtinys. 1995. Balandis. Nr.13.
- Pečeliūnas J. Kito vardo nerandu//Valstiečių laikraštis. 1989. Gegužės 9.
- Pečiulis S. Akla praeities nostalgija//Komjaunimo tiesa. 1988. Balandžio 21.
- Pogrindžio Kuntaplis. 1944. Sausio 15/Nr.1.
- Pokalbis su nušautu dzūku//Alytaus Sąjūdis. 1989. Sausio 19.
- Pokario Lietuva//Literatūra ir menas. 1989. Balandžio 15.
- Pranevičius M. Lietuvių savanorių pulkai. 1944-iejį//Gimtasis kraštas. 1993. Kovo 11-17.
- Raila B. Kaip jonai virto ažuolais...//Kauno tiesa. 1989. Birželio 22.
- Raškevičiūtė A. Mama raudėjo: "Tave gi, sūneli, banditų vadins"V/Lietuvos aidas. 1991. Lapkričio 14.
- Rimgaila V. Fragmentai ir faktai apie LLA Žemaičių Legiono "Kardo" rinktinę//Klaipėda. 1994. Vasario 15.
- Salagiris M. Dėl ko badavo P.Cidzikas, arba byla Nr.73//Valstiečių laikraštis. 1989. Birželio 22.
- Savičius K. Kalniškės mūšio 50-mečio minėjime//Tremtinys. 1995. Nr.22(163).
- Savičius K. Šūviai Kalėdų rytą//Tremtinys. 1996. Gruodžio 20. Nr.47-48.
- Skapiškis. Niekšams tylint, broliams raudant//Laisvas žodis. 1989. Gegužės 5.
- Skaržinskas Č. Skaudi pokario atmintis//Respublika. 1990. Lapkričio 10.
- Subačius. Pavašakiai. Niekšams tylint, broliams raudant//Laisvas žodis. 1989. Liepos 18.
- Sudaromos Apsaugos Komandos. Gen.Kubiliūno pareiškimas//Žemaičių žemė. 1944. Birželio 24. Nr.25.
- Surdegis. Niekšams tylint, broliams raudant//Laisvas žodis. 1989. Birželio 13.
- Šikšnius J., Rimgaila V. LLA Skuodo kuopa//Tremtinys. 1995. Gegužė. Nr.19(160).
- Šukys K. Kas gi buvo Gasčiūnuose?//Sidabrė (Joniškio r.). 1990. Liepos 14.
- Tarybų Lietuva. 1944. Rugpjūčio 17.
- Tarybų Lietuva. 1944. Rugpjūčio 24.
- Tarybų Lietuva. 1944. Gruodžio 31.
- "Tauro" galas//Vakaro naujienos. 1967. Gruodžio 20.
- Tiesa. 1945. Gegužės 1.
- Tiesa. 1945. Balandžio 20.
- Tremtinys. 1990. Nr.16(73).
- Tremtinys. 1993. Balandis. Nr.8(89)/S.Kajoko patikslinimai.
- Už tėvų žemę. 1945 XI15. Nr.11.
- Vadas Kalpokas//Aušra. 1979. Lapkritis. Nr.19(59); Tautos atmintis. 1997. Nr.1.
- Vado atminimui//Laisvas žodis. 1989. Lapkričio 16-30.
- Vaišnoras B. Ką byloja Mižuikų kryžiai//Tremtinys. 1990. Rugpjūtis. Nr.10(25).
- Vaitiekūnas V. Vilčių keliais, nevilties metais//Tremtinys. 1994. Liepa. Nr.13.
- Varanauskas P. Zanavykų mūšis//Kauno diena. 1995. Gegužės 26.
- Veverskis P. Apie generolus//Tremtinys. 1991. Gegužės 1.
- Vičkačka V. Ir tokių aukų nepamirškime//Tremtinys. 1993. Gruodis. Nr.24 (105).
- Vičkačka V. Ir tokių aukų nepamirškime//Tremtinys. 1994. Sausis. Nr.2 (107).
- Vičkačka V. Ir tokių aukų nepamirškime//Allemtinys. 1994. Sausis. Nr.4(109).
- Vienų Kalėdų kronika...//Alytaus Sąjūdis. 1989. Sausio 12. Nr.13-14.
- Vilutienė A. Žuvinto-Palių mūšiui 50//Tremtinys. 1995. Rugpjūtis. Nr.32 (173).
- Vilutis L. Ką pasakytų žuvusieji?//Dobilas. 1992. Gegužės 20. Nr.62 (72).
- Voronavičius J. Pirmasis mūšis Anykščių krašte//Valstiečių laikraštis. 1995. Sausio 10.

Žemaičių žemė. 1944. Gegužės 3. Nr.22.
Žongailaitė-Ajauskienė J. Sudegintos sodybos//Tremtinys. 1990. Gegužės 4. Nr.6(21).
Венцлова Т. Геноцид, стратоцид, этноцид//Эхо Литвы. 11 апреля. 1995.

SPAUDINIUOSE UŽSIENIO KALBOMIS

- Churchill W.S. The Second World War. Vol.3: The Grand Alliance. Boston 1950.
Churchill W.S. The Second World War. Vol.4: The Hinge of Fate. Boston 1950.
Churchill W.S. The Second World War. Vol.5: Closing the Ring. Boston 1951.
Churchill W.S. The Second World War. Vol.6: Triumph and Tragedy. Boston 1953.
Daumantas J. Fighters for freedom. Lithuanian Partisans versus the U.S.S.R. (1944-1947). Toronto 1975.
Hough W.J.H. The annexation of the Baltic states and its effect on the development of law prohibiting forcible seizure of territory//New York Law School Journal of International and Comparative Law. Vol.6. No.2. Winter 1985.
Implementation of principle seven of the Helsinki final act in soviet occupied Lithuania. Chicago 1986.
Kirby D. Morality or Expediency? The Baltic Question in British-Soviet Relations, 1941-1942//The Baltic States in Peace and War 1917-1945. Pennsylvania 1978.
Lithuania. Crime & Punishment. Periodical emphasizing the problems involved in the relations with the Lithuanian People and Government. Published under the auspices of The Association of the Lithuanian Jews in Israel. January 1994. N.4.
Maciuka B.V. The Baltic States under Soviet Russia. A case study in sovietization. A dissertation submitted to the division of the social sciences in candidacy for the degree of doctor of philosophy. Chicago 1963.
Mee Ch.L. Meeting at Potsdam. New York 1975.
Remeikis T. Opposition to soviet rule in Lithuania 1945-1980. Chicago 1980.
Stettinius E.R. Roosevelt and the Russians. The Yalta conference. New York 1949.
Tauras K.V. Guerilla Warfare on the Amber Coast. New York 1962.
The Baltic States in Peace and War 1917-1945//Ed.Vardys V.S., Misiūnas R.J. Pennsylvania 1978.
Vardys V.S. The Partisan Movement in Postwar Lithuania// Lithuania under the Soviets. Portrait of a Nation 1940-65. New York 1965.
Алфавитный список изменников Родины, агентов иностранных разведок, карателей и других государственных преступников, подлежащих розыску. Москва 1979.
полковника Хауза. Т.4. 1944.
Бубнис А. Бывший архив КГБ Литовской ССР: состав количество и упорядочение документов//Эстонско-латышско-литовский совместный семинар "Документы КГБ в Балтийских странах". Таллинн 1996. С.34-40.
Вышинский А.Я. Вопросы теории государства и права. Москва 1949.
Верт Н. История советского государства 1900-1991. Москва 1992.
История Великой Отечественной Войны Советского Союза 1944-1944 гг. Т.4. 1962.
Кожевников Ф.И. Советское государство и международное право. 1948.
председателя министров СССР с президентами США и министрами Великобритании во время Великой Отечественной Войны 1941-1945 гг. Т.1: с

У.Черчилем и К.Эттли (июль 1941 г.-ноябрь 1945 г.). 1976.

Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. Т.2: Тегеранская руководителей трех союзных держав - СССР, и Великобритании (28 ноября-1 декабря 1943 г.). 1984.

Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. Т.3: представителей СССР, и Великобритании в Думбар-тон-Оксе (21 -28 сеньтебря 1944 г.). 1984.

Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. Т.4: руководителей трех союзных держав - СССР, и Великобритании (4-11 февраля 1945 г.). 1984.

Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. Т.5: Объединенных Наций в Сан-Франциско (25 -26 июня 1945 г.). 1984.

Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. Т.6: Берлинская (Потсдамская) руководителей трех союзных держав - СССР, и Великобритании (17 июля-2). 1984.

-английские отношения во время Великой Отечественной войны 1941-1945.- Т.1: 1941-1943. 1983.

Шелленберг В. Лабиринт. Мемуары гитлеровского разведчика. 1991.

Яковлев Б. Концентрационные лагеря СССР/Yakovlev B. Concentration camps in the USSR. London, Ontario, Canada 1983.

Хиенас М., Шмигельскис К., Улдукис Э. Стервятники с чужой стороны. В.1961.

Часовые советских границ, очерк истории пограничных войск СССР. 1983.

Черчилль У. мировая война. .2. Т.3-4. 1991.

NUORODOS

- 1 Bažnyčios prieglobstyje.
- 2 LYA. F.3. B.7/85.
- 3 Lietuvių nacionalistų kenkėjiška veikla ir kova su ja. Maskva 1986. K.1992.
- 4 Archyviniai dokumentai. R.2.
- 5 Ten pat. R.5.
- 6 Ten pat. R.8.
- 7 Ten pat. R.6.
- 8 Ten pat. R.9.
- 9 Ten pat. R.7.
- 10 Ten pat. R.5.
- 11 SS tarnyboje. V.1961.
- 12 Archyviniai dokumentai. R.3.
- 13 Chienas M. ir kt. Vanagai iš anapus. V.1960.
- 14 Хиенас М., Шмигельскис К., Улдукис Э. Стервятники с чужой стороны. В.1961.
- 15 Rimkus P. Rūstusis pavasaris.
- 16 Rimkus P. Tai buvo Leipalingyje. V.1961.
- 17 Dagelis A. Dviveidžiai. V.1962.
- 18 Misevičius V. Vampyrų maištas. V.1963.
- 19 Kalinauskas S. Paskutinė radiograma. V.1963.
- 20 Štai jų tikrasis veidas. V.1963.
- 21 Nematomas frontas. V.1967.
22. Jasinskas V. Ramonas pakėlė ginklą. V.1967.
- 23 Dėnas V. Ir mirdami kovojo. V.1967.
- 24 Uldukis E., Gailiūnas V. Su šautuvu ir plūgu. V.1966.
- 25 Žemaitis E. XX amžiaus inkvizitoriai. V.1961.
- 26 A.Kairelis. Prieblanda prisidengus. V.1985.
- 27 Jakaitis J. Išdavystės keliu. V.1976.
- 28 Goliakevičius M. Pakėlęs kardą... V.1984.
- 29 Liaudies gynėjų žodis. V.1987.
- 30 Jevseičikas K. Giltinės sutramdymas. V.1989.
- 31 Daumantas J. Partizanai. V.1990.
- 32 Kauno tiesa. 1990 rugpjūčio 18.
- 33 Ramanauskas (Vanagas) A. Daugel krito sūnų... V.1991.
- 34 Partizano Ryto prisiminimai. Partizano keliu. K.1990.
- 35 Tigras. Laisvės kovų užuomazga. Žalgirio rinktinė.// Žaltvykslė. 1991. Nr.7,8.
- 36 Dzūkų grupės štabo veiklos dienoraštis./ / Laisvės kovų archyvas. T.9. K.1993.
- 37 Vilutis L. Likimo mozaika. K.1992.
- 38 Petraška J. Žvilgsnis atgal. T.1. V.1992.
- 39 Pečiulaitis P. Šitą paimkite gyvą. K.1993.
- 40 Šilas P. Mano kryžiaus kelių odisėja. V.1994.
- 41 Paulavičius A. Kraujo upeliai tekėjo. K.1990.
- 42 Paulavičius A. Iš mirties ateinu//Laisvės kovų archyvas. T.10. K.1994.
- 43 Garmutė A. Išėjo broliai. K.1990.
- 44 Garmutė A. Motinėle, auginai. K.1993.
- 45 Meškauskas I. Kraupūs žodžiai. Kėdainių krašto pokario tragedijos metraštis. Liudytojai ir dokumentai. D.1.

* Išsamų nuorodos apibūdinimą žr. panaudotos šaltinių ir literatūros sąrašą

- 46 Ramojus V. Kritusieji už laisvę. T.1. Chicago. 1967.
- 47 Ramojus V. Kritusieji už laisvę. T.2. Chicago. 1969.
- 48 Grinius K.K. Partizanų kovos Lietuvoje. V. 1990.
- 49 Bartašiūnas J. Su šaknimis išraukime pikčiausių lietuvių tautos priešus - lietuviškus vokiškuosius nacionalistus. V. 1945.
- 50 Rūtėnas L. Lietuviškųjų buržuazinių nacionalistų išdavysčių kelias. V. 1949.
- 51 Bulavas J. Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas (1941-1944). V.1969.
- 52 Rakūnas A. Klasių kova Lietuvoje 1940-1951 metais. V. 1976.
- 53 Aničas J. Antiliaudiniu keliu. Katalikiškasis klerikalizmas Lietuvoje pereinamuoju iš kapitalizmo į socializmą laikotarpiu. V. 1976.
- 54 Lietuvių nacionalistų kenkėjiška veikla ir kova su ja. red. G.K. Maskva. 1986./liet. vertimas. K.1992.
- 55 Brazaitis J. Partizanai//Lietuvių enciklopedija. T.22.
- 56 Ten pat.
- 57 Brazaitis J. Vienų vieni. V.1990.
- 58 Vardys V.S. The Partisan Movement in Postwar Lithuania// Lithuania under the Soviets. New York. 1965.
- 59 Bažnyčios prieglobstyje. V.1983.
- 60 Tauro apygardos štabo dokumentai// Laisvės Kovų archyvas. T.1. K.1991.
- 61 Tauro apygardos štabo dokumentai// Laisvės Kovų archyvas. T.2. K.1991.
- 62 Tauro apygardos štabo dokumentai // Laisvės Kovų archyvas. T.3-4. K.1992. P.3-13.
- 63 Lietuvos žalieji rinktinė// Laisvės Kovų archyvas. T.8. K.1993. P.3-53.
- 64 Kovoianti Lietuva. 1944-1954, Rezistencijos laikotarpio fotonuotraukos. Parodos katalogas. K.1990.
- 65 Politiškai karinės organizacijos "Kęstučio" laikinasis statutas// Laisvės kovų archyvas. T.7. K.1993.
- 66 Anušauskas A., Kučinskas V. Lietuvos laisvės kovos. Lietuvos ginkluotosios rezistencijos 1944-1953 m. kovų žemėlapiai. V. 1991.
- 67 Laisvas žodis. 1944 kovo 1 (Nr.1).
- 68 Apžvalga. 1943. Rugpjūčio 20 (Nr.125)/LLKS
- 69 Karinė ir politinė apžvalga. 1943. Spalio 10.
- 70 Vaitiekūnas V. Vidurnakčio sargyboje. T.1. Chicago. 1993.
- 71 Верт Н. История советского государства 1900-1991. Москва 1992.
- 72 Apžvalga. Nr.143. 1943 lapkričio 17 d. (LLKS).
- 73 Laisvas žodis. 1944 kovo 15. Nr.2 (LLKS).
- 74 Škirpa K. Apgalėtinų klaidų pamokos//Į Laisvę. 1993 gruodis. Nr.5.
- 75 Merkelis A. Antanas Smetona. New York 1964.
- 76 Į Laisvę. 1965 birželis. Nr.37-38 (74-75)
- 77 George N. Crocer. Roosevelt's Road to Russia//Karys. 1961 balandis. Nr.4.
- 78 Škirpa K. Lietuvos suverenumo klausimas ir Vakarų demokratijų

- įsipareigojimai//Lietuvių dienos. 1971. Nr.8.
- 79 Gureckas A. Išryškintas JAV nusistatymas dėl Jaltos // Į Laisvę. 1986 balandis. Nr.96(133).
- 80 Tarybų Lietuva Didžiajame Tėvynės kare. V. 1975.
- 81 Tutkus V. Armija išvaduotoja. V.1984.
- 82 Implementation of principle seven of the Helsinki final act in soviet occupied Lithuania. Chicago. 1986.
- 83 Алфавитный список изменников Родины, агентов иностранных разведок, карателей и других государственных преступников, подлежащих розыску. Москва 1979.
- 84 LYA. F.3. B.4/7.
- 85 Pečiulis S. Akla praeities nostalgija// Komjaunimo tiesa. 1988. Balandžio 21.
- 86 Augustas A. Iliuzijų kvaitulys/ Komjaunimo tiesa. 1988. Balandžio 14.
- 87 Jarmalavičius J. Vienpusiškai be atsakomybės//Tiesa. 1988. Balandžio 30.
- 88 Adolfo Ramanausko-Vanago sekimo ir arešto detalės//Laisvės kovų archyvas. T.9. K.1993.
- 89 Pokario Lietuva//Literatūra ir menas. 1989> Balandžio 15.
- 90 Lietuvos komunistų partijos kova su nacionalizmu. V. 1987.
- 91 Vaitkevičius B. Tarybų Lietuva: praeities ir dabarties bruožai (1940-1980). V.1980.
- 92 Laurinaitis S., Rakūnas A. Kovoje už socialistinę Lietuvą. V. 1983.
- 93 Augustas A. Lietuvos Komunistų partijos kova prieš buržuazinį nacionalizmą socializmo statybos metais respublikoje. Kand.dis. V.1972.
- 94 A.Štromo ir A.Venclovos polemika//Į Laisvę.
- 95 Grunskis E. Generolai, kurių bijojo Lietuva//Politika. 1990. Nr.1-3.
- 96 Gaškaitė N. Žmonės be dievo. NKVD agentai smogikai// Laisvės kovų archyvas. T.II. K.1994.
- 97 Kašėta A. Dainavos apygarda. Ginkluoto pasipriešinimo pradžia//Laisvės kovų archyvas. T.17. K.1996. P.5-21.
- 98 Kašėta A. Dvasininkijos auka pokario metais//Laisvės kovų archyvas. T.II. K.1994.
- 99 Kašėta A., Kuodytė D. Partizanų periodinė spauda//Laisvės kovų archyvas. T. 12. K.1994.
- 100 Vaičiūnas G. Vyties apygardos istorinė apžvalga// Laisvės kovų archyvas. T.10. K.1994.
- 101 Žymantas S. Susitikimai su Pranu Padaliu//Į Laisvę. 1976. Nr.68.
- 102 Raštikis S. Kovose dėl Lietuvos. T.2. V. 1990.
- 103 LYA. F.8. B. 10/11.
- 104 Nepriklausoma Lietuva. 1944. Liepos 6.
- 105 Nepriklausoma Lietuva. 1944. Liepos 22.
- 106 Veverskis P. Apie generolus/ Tremtinys. 1991. Gegužės 1.
- 107 LYA. F.I. B.9164.
- 108 Laisvės besiekiant. Lietuvos Laisvės Kovotojų Sąjungos įnašas į antinacinę rezistenciją. Čikaga 1983.

- 109 Raila B. Versmės ir verpetai. Boston 1970.
- 110 LYA. F.3. B.5257. T.1.
- 111 Šimkus V. Atsiminimai okupuotoje tėvynėje ir kitur. D.2. Chicago 1990.
- 112 Martinionis A. Pasipriešinimas// Lietuvos rytas. 1990. Sausio 16.
- 113 Karinės politinės žinios. 1944 spalio 4-lapkričio 4.
- 114 Vytvintas A. Dėl Kazio Veverskio// Karys. 1972. Nr.9.
- 115 Eringis K. Lietuvos kariuomenės tragedija. Faktai, prisiminimai, dokumentai. V.1993.
- 116 Dokumentai Lietuvos Vietinės Rinktinės istorijai./ sudarė Z.Raulinaitis. Chicago 1990.
- 117 Sakalas B. Vieno pogrindžio kronika/I Laisvę. 1957. Nr.12(49).
- 118 Gen. Povilas Plechavičius. Karys 1978.
- 119 Sudaromos Apsaugos Komandos Gen. Kubiliūno pareiškimas//Žemaičių žemė. 1994. Birželio 24.
- 120 Jarmalavičius V. Priešo kariuomenė užkirto kelią//Gimtas kraštas. 1994. Rugpjūčio 25-31.
- 121 Butrimas B. Jaunystė karo liepsnose. Nuo Jakėnų iki Londono//Karys. 1994. Nr.2.
- 122 Karys. 1964. Nr.6.
- 123 Kazlauskas V. Kunigas, mokytojas, karys//Gimtas kraštas. 1993. Liepos 15-21.
- 124 Kazlauskas V. Paskutinė pagalba// Gimtas kraštas. 1993. Sausio 21-27.
- 125 Žadvydas O. Kretingos apskrities komendantūra 1944 metais//Karys. 1962. Nr.9.
- 126 Lietuvių enciklopedija. T.II.
- 127 LYA. F.3. B.47/10. T.2.
- 128 Lietuvių laisvės kovos okupantų dokumentuose//Laisvės kovų archyvas. T.6. K.1993.
- 129 LYA. F.3. B.19/108.
- 130 Sabik-Vogulov. Raudonasis siaubas nugalėtoje Vokietijoje. Chicago.
- 131 Damušis A. Lietuvos gyventojų aukos ir nuostoliai Antrojo pasaulinio karo ir pokario 1940-1959 metais. K.1990.
132. Paleckis J. Lietuvos žemių išvadavimas ir tolimesnieji Lietuvos liaudies uždaviniai kovoje su vokiškaisiais grobikais. K. 1945.
- 133 Valiukas L. Suaktyvinti laisvinimo veiklą//I Laisvę. 1980 rugsėjis. Nr.79(116).
- 134 Tarybų Lietuva Didžiajame Tėvynės kare.
- 135 LYA. F.3. B.4/7.
- 136 Gene Sharp. Pilietinė gynyba.
- 137 Kerulis L. Pokario Lietuvos laisvės kovotojai. Chicago 1988.
- 138 LYA. F.3. B.4/19. T.1.
- 139 Uliūnai. V.1993.
- 140 LYA. F.3. B.6/2. T.1.
- 141 TRMA. F.I. A.3. B.: L.Dambrausko prisiminimai.
- 142 Enčeris J. Kurkliuose pabuvojus// Tremtinys. 1989. Rugpjūčio 19.
- 143 Niekšams tylint, broliams raudant// Laisvas žodis.
- 144 Vaitiekūnas V. Vilčių keliai nevilties metais//Tremtinys. 1994 liepa. Nr.13.
- 145 Vaitiekūnas-Šalna-Marijošius V. Mano prisiminimai apie Žaliosios Rinktinės

- kapitoną Izidorių Pocevičių. 1990 m. ruduo
// "Į Laisvę" fondas. (Mašinraštis).
- 146 TRMA. F.I. A.3. B.: G.Vaičiūno
istorinė apžvalga.
- 147 VVOA. F.801. A.801. B.19.
- 148 Bloznelis M. Lietuvos Išlaisvinimo
Taryba (LTT), jos uždaviniai ir veikla. 1979.
(Mašinraštis).
- 149 Greblikas K. Teisybės ieškotojai su
akmeniu užantyje// Valstiečių laikraštis.
1988. Gruodžio 24.
- 150 Suraučius-Tauras A. Žaliojo rikiuotė//
Laisvės kovų archyvas. T.5.
- 151 Juodsnukis V. Vilkų mūšis//Kauno
aidas. 1992. Rugpjūčio 5-12.
- 152 Kairelis A. Prieblanda prisidengus.
V. 1985.
- 153 Vado atminimui//Laisvas žodis. 1989.
Lapkričio 16-30.
- 154 Pasirinkome mišką//Tremtinys. 1992.
Gruodžio 23.
- 155 Pečeliūnas J. Kito vardo nerandu//
Valstiečių laikraštis. 1989. Gegužės 9.
- 156 TRMA. F.5. A.4. B.: Prano Veverskio
prisiminimai.
- 157 LYA. F.3. B.47/10. T.1.
- 158 TRMA. F.I. A.10. B.: B.Montvydienės
prisiminimai.
- 159 Dručkus A. Partizanų ryšininkas apie
Balį Pupeikį-Taurą//Tremtinys. 1993.
Vasario 24.
- 160 TRMA. F.I. A.4. B.: 1989 m.
kraštotyrinės ekspedicijos į Rokiškio r.,
Aleksandravėlės-Obelių apylinkes
medžiaga.
- 161 VVOA. F.1771. A.8. B.14.
- 162 LYA. F.3. B.3. T.1.
- 163 LYA. F.3. B.4/12.
- 164 TRMA. F.I. A.4. B.: Labanoro miško
kautynės.
- 165 Juodzevičius B. Kas tie daugailiškiai?//
Aukštaitis. 1990 sausis. Nr.1.
- 166 TRMA. F.I. A.5.B.: B.Trakimo-
Genelio prisiminimai.
- 167 TRMA. F.I. A.3. B.: A.Šimėno
kraštotyrinė medžiaga.
- 168 TRMA. Partizanų vardiniai sąrašai.
- 169 Mačionis V. Dzūkija 1944-1952 metais//
Gimtas kraštas. 1989. Nr.34.
- 170 Palukaitis G. Išdavystė // Kauno tiesa.
1990. Kovo 28.
- 171 TRMA. F.I. A.3. B.: B.Juospaičio
prisiminimai.
- 172 TRMA. F.I. A.8. B.: Prisikėlimo
apygardos istorijos apžvalga.
- 173 TRMA. Vyties apygarda.
- 174 TRMA. F.I. A.3. B.: G.Vaičiūno
istorinė apžvalga.
- 175 TRMA. F.I. A.6. B.: D.L.K. Kęstučio
grupė.
- 176 LYA. F.3. B.4/127.
- 177 VVOA. F.1771. Ap.1. B.5. P.36.
- 178 CAMO. F.1079. A.1. B.114. /SSRS
Gynybos ministerijos archyvas; dokumento
kopija
- 179 CAMO. F.1079. A.733035S. B.38./
Dokumento kopija
- 180 VVOA. F.1771. A.7. B.11.
- 181 LYA. F.3. B.16/54.
- 182 TRMA. F.I. A.4. B.: L.Vilučio
prisiminimai.
- 183 LYA. F.3. B.8706/3. T.1.

- 184 TRMA. F.I. A.3. B.: G.Vaičiūno istorinė apžvalga.
- 185 Garšva K. Joniškėlio-Linkuvos apylinkių rezistentai// Tremtinys. Nr.20(53).
- 186 Žongailaitė-Ajauskienė J. Sudegintos sodybos//Tremtinys. 1990. Gegužės 4 d. Nr.6(21).
- 187 Kazlas M. Skiemonių žuvusieji// Tremtinys. 1992. Kovo 18. Nr.6(63).
- 188 TRMA. F.I. A.8. B.: Prisikėlimo apygardos istorinė apžvalga.
- 189 TRMA. F.I. A.6. B.: A.Suraučiaus prisiminimai.
- 190 Viršulis A. Netolimos praeities žygdrabiai. V.1958.
- 191 TRMA. F.I. A.7. B.: Kalniškės mūšis.
- 192 Paškauskas V. Kalniškės pamiškių tragedija//Švyturys. 1990. Nr.16.
- 193 TRMA. F.I. A.3. B.: A.Grinkaus liudijimas.
- 194 Tremtinys. 1990. Nr.16(73).
- 195 TRMA. F.I. A.9. B.: Kęstučio apygardos įvairi atsiminimų medžiaga.
- 196 Baltinas V. Čė-Ka//Vasario 16. 1990. Sausio 16-31.
- 197 Sniečkus A. Einamasis momentas ir Lietuvos TSR darbo valstiečių uždaviniai vykdant pavasario sėją. V. 1945.
- 198 Jaščenka A. Tarptautinės teisės kursas. T.I: Konstitucinė tarptautinė teisė. K.1931.
- 199 LYA. F.16. B.186/14.
- 200 LYA. F.3. B.7/120. T.1.
- 201 LYA. F.1. B.876/3. T.1.
- 202 F.1. B.15742/3. T.1.
- 203 LYA. F.3. B.2/4.
- 204 LYA. F.? B.39241/3.
- 205 LYA. F.? B.35236/3.
- 206 LYA. F.3. B.20/101. T.2. Kaišiadorių apskrities MGB-MVD.
- 207 LYA. F.3. B.2/4. T.2.
- 208 LYA. F.3. B.4/19. T.2.
- 209 Štaras P. Partizaninis judėjimas Lietuvoje Didžiojo Tėvynės karo metais. V. 1966.
- 210 Kovoje prieš hitlerinę okupaciją. Lietuvos KP(b) atsišaukimai Didžiojo Tėvynės karo metu. V. 1948.
- 211 LVVOA. 1771. A.53. B.19.
- 212 LVVOA. 1771. A.53. B.21.
- 213 История Великой Отечественной Войны Советского Союза 1944-1944 гг.-Т.4.-Москва 1962.
- 214 VVOA. F.2785. A.2785. B.14.
- 215 TRMA. Štaras P. Partizaninis judėjimas. Mašinėraštis
- 216 Tiesa. 1945. Gegužės 1.
- 217 VVOA. F.3377. A.55. B.163.
- 218 VVOA. F.1771. A.16. B.57.
- 219 VVOA. F.3110. A.1.B.7.
- 220 VVOA. F.3109. A.3. B.37.
- 221 Dobrovolskas J. Lietuviai kariai Didžiojo Tėvynės karo frontuose. V.1967.
- 223 Tiesa. 1945. Balandžio 20.
- 224 LYA. F.3. B.6/10.
- 225 LYA. F.3. B.47/10. T.3.
- 226 LTSR Vyriausybės nutarimų ir potvarkių rinkinys. 1944-1945. Žinios. Nr.1.
- 227 PA. F.1771. A.1771. B.80.
- 228 Kompleksinės ekspedicijos medžiaga. (Kaišiadorių rajonas, Kruonio apylinkė, M.Melnikaitės kolūkis). 1977 m. birželio 27-liepos 6. LTSR PAK D Kauno m.

- skyrius.
- 229 Ivanauskaitė S. Vietinių tarybų valdžios organų veikla, likviduojant hitlerinės okupacijos padarinius ir ruošiant prielaidas socialistiniam Tarybų Lietuvos žemės ūkio pertvarkymui (1944-1948 m.)// Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija. T.8. V.1966.
- 230 Bukėnas B. Busilų ežero pakarantėje // Tremtinys. 1992. Birželis. Nr.II(44).
- 231 Baranauskas B. Esu iš Klepočių // Tremtinys. 1992. Sausis. Nr.2(59).
- 232 Prapuolenio laišakai Škirpai // Į Laisvę. 1972. Gruodis. №.56(93).
- 233 Кожевников Ф.И. Советское государство и международное право. Москва 1948.
- 234 Архив полковника Хауза. Т.4. ОЧЧЕ 1944.
- 235 Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. T.4. V.1961.
- 236 Hough W.J.H. The annexation of the Baltic states and its effect on the development of law prohibiting forcible seizure of territory//New York Law School Journal of International and Comparative Law.-Vol.6.-No.2.-Winter 1985.
- 237 Balfas. Bendrojo Amerikos lietuvių šalpos fondo 25 metų darbo apžvalga. N.Y.(?) 1970.
- 238 LYA. F.I. B.44618/3. T.17.
- 239 LYA. F.I. B.43666/3. T.2.
- 240 LYA. F.3. B.36/9. T.1. D.4.
- 241 LYA. F.I. B.44618/3. T.10.
- 242 LYA. F.15. A.425. B.7.
- 243 LYA. F.15. A.36. B.9. T.1. D.4.
- 244 TRMA. F.5. A.1. B.: Juozo Lukšos archyvas.
- 245 LYA. F.3. B.4/13. T.1. D.4. P.83.
- 246 LYA. F.3. B.4/13. T.2.
- 247 LYA. F.I. B.24672/3. T.1.
- 248 LYA. F.I. B.P-18544.
- 249 LYA. F.I. B.11004/3. T.1.
- 250 LYA. F.3. B.20/109. T.1.
- 251 Laurinčikienė P. Astravų tragedija// Laisvas žodis.
- 252 Raškevičiūtė A. Mama raudėjo: "Tave gi, sūneli, banditu vadins"// Lietuvos Aidas. 1994. Lapkričio 14.
- 253 TRMA. F.I. A.4. B.: Stasys Indrašius. Nematomais takais. Partizanų ryšininko atsiminimai.
- 254 Subačius. Pavašakiai. Niekšams tylint, broliams raudant // Laisvas žodis. 1989. Liepos 18.
- 255 Surdegis. Niekšams tylint, broliams raudant// Laisvas žodis. 1989 Birželio 13.
- 256 Skapiškis. Niekšams tylint, broliams raudant // Laisvas žodis. 1989. Gegužės 5.
- 257 Kučinskas J. Pumpėnai // Laisvas žodis. 1998. Birželio 13.
- 258 Matelis B. Akistata // Laisvas žodis. 1989. Rugsėjo 15.
- 259 Ivoškus P. Ne keršto siekiame // Krivulė. 1989. Rugsėjo 1-15.
- 260 Gediminskas V. Žudynės Kūčių vakarą //Krivulė (Šiauliai). 1989. Rugsėjo 1-15.
- 261 Genienė V. Giedraičių žudynės // Gimtasis kraštas. 1989 Rugsėjo 28-spalio 4.
- 262 Kriaučiūnas V. Nuo Kūčių ryto // Krivulė. 1989. Balandžio 1-15.
- 263 Maigys A. Alnės kaimo tragedija //

- Tremtinys. 1991. Balandžio 17.
- 264 TRMA, F.I. A.8. B.: Klemenso Zyko prisiminimai.
- 265 Переписка председателя совета министров СССР с президентами США и министрами Великобритании во время Великой Отечественной Войны 1941-1945 гг. Т.1: Переписка с У.Черчилем и К.Эттли (июль 1941 г.-ноябрь 1945 г.). Москва 1976.
- 266 Vaičeliūnas J. Antrasis pasaulinis karas.
- 267 Vaitiekūnas V. Antrosios sovietinės okupacijos laikai (nuo 1944) // Lietuvių enciklopedija. T.15. Bostonas 1968.
- 268 Nemickas B. Jaltos konferencija.
- 269 Lietuva ir VLIK'as. 1984.
- 270 Lietuvių enciklopedija. T.34. Bostonas, 1968.
- 271 Antrasis lietuvių tautos atstovų meetingas, įvykęs Maskvoje 1942 m. gruodžio 6 d. Atstovų kalbos, kreipimasis į lietuvių tautą, sveikinimas draugui Stalinui, sveikinimas Amerikos lietuviams. Maskva 1943.
- 272 Šventoraitis V. Komunistiniai partizanai ir kova su jais // Karys. 1960. Nr.8.
- 273 Kasparas K. Kaip pavadinsi - nepagadinsi? // Literatūra ir menas.
- 274 Brazaitis J. Partizanai // Lietuvių enciklopedija. Bostonas. T.22. P.40-52.
- 275 Kraują sugėrė Dzūkijos smėlis. V. 1960.
- 278 Truska L. Herojiškas ir tragiškas mūsų tautos istorijos puslapis // Daumantas J. Partizanai. V.1960. P.554-565
- 279 Truska L. Lietuva 1938-1953 metais. K.1995.
- 280 Gustaitis A. Potsdamas ir Lietuva Dega. Klaipėda 1993.
- 281 Berežkovas V. Koalicijos susidarymas. V.1977.
- 282 Į Laisvę. 1971. Gruodis. Nr.53(90).
- 283 Черчилль У. Вторая мировая война. Кн.2. Т3-4. Мosčaa 1991.
- 284 Gedvilas M. Lemiamas posūkis 1940-1945 metais. V1975.
- 285 The Baltic States in Peace and War 1917-1945 / Ed. VS.Vardys, R.J.Misiūnas. Pensilvania. 1978.
- 286 Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. Т.3: Конференция представителей СССР, США и Великобритании в Думбартон-Оксе (21 августа-28 сентября 1944 г.). Москва 1984.
- 287 Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны 1941-1945 гг.-Т.5: Конференция Объединенных Наций в Сан-Франциско (25 апреля-26 июня 1945 г.). Москва 1984.
- 288 Kedys J.P. Terorizuojama ir naikinama Lietuva 1938-1991. Klaipėda. 1994.
- 289 Kuodytė D. Jungtinės Kęstučio apygardos kūrimas//Laisvės kovų archyvas. T.12. K.1994.
- 290 Kuodytė D. Žemaičių apygarda. Kardo (Kardų) rinktinė // Laisvės kovų archyvas.

- T.7. K.1993.
- 291 Malinauskaitė A. Vytauto Didžiojo rinktinė//Laisvės kovų archyvas. T.8. K.1993.
- 292 Kuodytė D. Lietuvos Žalioji rinktinė. Dok. rinkinys//Laisvės kovų archyvas. T.8. K.1993.
- 293 Smith A.D. Nacionalizmas XX amžiuje. V.1994.
- 294 Bogomolovas V. Keturiasdešimt ketvirtųjų rugpjūtis. V.1979.
- 295 Juciūtė E. Pėdos mirties zonoje. Niujorkas 1974.
- 296 LYA. F.18. B. 1/4.
- 297 LYA. F.3. B.20/22.
- 298 LYA. F.3. B.16/70.
- 299 LYA. F.3. B.7/11. T.1.
- 300 Savičius K. Kalniškės mūšio 50-mečio minėjime//Tremtinys. 1995. Nr.22(133).
- 301 Matukevičius-Danielius J. Nestatykime užmaršties paminklų didvyriams // Tremtinys. 1995. Nr.21(162).
- 302 Churchill W.S. The Second World War. Vol.3: The Grand Alliance. Boston. 1950.
- 303 LYA. F.18. B.3/12.
- 304 LYA. F.3. B. 16/7.
- 305 Alekna V. Marcinauskų šeima // Tremtinys. 1995. Nr.21(162)
- 306 Alekna V. Partizanų spauda // Tremtinys. 1995. Nr.21(162).
- 307 Tininis V. Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai. V.1994.
- 308 LYA. F.3. B.7/142.
- 309 Kašėta A. Lietuvos laisvės kovotojų aukos 1944-1954 metais // Lietuvos žmonių genocidas nacių ir sovietų okupacijose. Konferencijos medžiaga. 1993 06 12. V.-K. 1994.
- 310 Suraučius-Tauras A. Žaliojoji rikiuotė // Laisvės kovų archyvas. T.5. K.1992.
- 311 Rezistencija Pietų Žemaitijoje. Kęstučio apygardoje žuvusiųjų partizanų sąrašas ir rezistencijos dalyvių atsiminimai. Raseiniai. 1992.
- 312 VVOA. F.1771. A.8. B.14.
- 313 Viršulis A. Netolimos preitės žygdarbiai. V. 1958.
- 314 TRMA. F.1. A.6. B.: L.D.K. Kęstučio grupė.
- 315 Daugėla L. Kailiniai į Sibirą // Valstiečių laikraštis. 1989 gruodžio 23.
- 316 Часовые советских границ. Краткий очерк истории пограничных войск СССР. Москва 1983.
- 317 LYA. F.3. B.20/80. T.1.
- 318 Ylius A. Tauro apygarda. Prisiminimų fragmentai // Laisvės kovų archyvas. T.1. K.1991.
- 319 LYA. F.1. B.32065/3. T.5.
- 320 LYA. F.1. B.15282.
- 321 LYA. F.1. B.2857/3. T.2.
- 322 LYA. F.3. B.23/1. T.1.
- 323 LYA. F.1. B.3053/3. T.1.
- 325 Misiūnas R.J., Taagepera R. Baltijos valstybės: priklausomybės metai 1940-1980. V.1992.
- 326 Vokietaitis A. Lietuviškoji rezistencija / Laisvės kovų archyvas. T.14. K.1995.
- 327 Keliuotis J. Dangus nusidažo raudonai. Pirmosios tremties memuarai "Laisvę praradus". Chicago 1988.
- 328 Ateitis. 1944. Birželio 17.

- 329 Bubnys A. Lietuvių antinacinė rezistencija 1941-1944 m. V.1991.
- 330 Bubnys A. Lietuvių antinacinė rezistencija 1941-1944 m.// Kedys J.P. Terorizuojama ir naikinama Lietuva 1938-1991. Klaipėda 1994.
- 331 Karalius S., Budginas K. Rezistencija Žemaitijoje ir Klaipėdos krašte // Laisvės kovų archyvas. T.7. K.1993.
- 332 Ulevičius B. Tauro apygardos istorijos apžvalga//Laisvės kovų archyvas. T.3-4. K.1992.
- 333 Kuodytė D. Lietuvos rezistencijos centralizacijos klausimu // Laisvės kovų archyvas. T.3-4. K.1992.
- 334 Kuodytė D. Lietuvos rezistencijos centralizacijos klausimu (tęsinys) // Laisvės kovų archyvas. T.5. K.1995.
- 335 Kuodytė D. KGB ir centrinės vadovybės koūrimosi pradinis etapas // Laisvės kovų archyvas. T.8. K.1993.
- 336 Kuodytė D. Lietuvos rezistencijos centralizacijos klausimu // Laisvės kovų archyvas. T.7. K.1993.
- 337 Atžalynas/Lietuvių vienybės Sąjūdis. 1943. Spalio 30. Nr.4.
- 338 Atžalynas. 1944. Birželio 10. Nr.9.
- 339 Pogrindžio Kuntaplis. 1944. Sausio 15. Nr.1(2).
- 340 Laisvės Kovotojas. 1943. Kovo 1. Nr.5.
- 341 Lietuvos Laisvės Armijos dokumentų rinkinys // Laisvės kovų archyvas. T.14. K.1995.
- 342 Kazlauskas V. Viskam pasiryžę. Tėvynės apsaugos rinktinė 44. V.1994.
- 343 Semaškaitė J. Vaičėno būrio žūtis. V.1994.
- 344 Tarybų Lietuva. 1944. Rugpjūčio 24.
- 345 Pečiulaitis P. Šitą paimkite gyvą. K.1993.
- 346 Mirties pėdsakai prie Nevėžio. V.1960.
- 347 Nacionalistų talka hitlerininkams. V.1970.
- 348 LYA. F.1. B.47200/3. T.1.
- 349 LYA. F.3. B.7/23.
- 350 LYA. F.1. B.47200/3. T.3.
- 351 Kačiukaitė T. Mylėkime savo priešus. Lietuvos dvasininkijos hierarchų kančios, golgotos keliai ir jų tragiški likimai // Švyturys. 1990. Nr.4.
- 352 LYA. F.3. B.7/58.
- 353 LYA. F.1. P18759-LI.
- 354 Churchill W.S. The Second World War. Vol.4. The Ringe of Fate. Boston 1950.
- 355 LYA. F.3. B.4/28.
- 356 LYA. F.3. B. 11/4.
- 357 LYA. F.3. B.7/18.
- 358 Juodelis B. Kelionė į nežinią. Antrojo pasaulinio karo ir pokario prisiminimai. V.1993.
- 359 Istorijos mokslų disertacijų tematika. 1948-1972. V.1973.
- 360 LYA. F.3. B.7/93.
- 361 LYA. F.1. B.8917/3. T.1.
- 362 LYA. F.1. B.8917/3. T.4.
- 363 LYA. F.1. B.8917/3. Asmens byla.
- 364 Lietuvos policija. Įstatymų ir tvarkos tarnyboje. Čikaga 1974.
- 365 Matulionis J. Neramios dienos. Toronto 1975.
- 366 Listopadskis J. Laisvės ir vergijos metai. V.1993.

- 367 LYA. F.3. B.6/13.
- 368 LYA. F.3. B.4/4. T.1.
- 369 LYA. F.3. B.4/4. T.2.
- 370 LYA. F.3. B.4/4. T.3.
- 371 LYA. F.1. B.30460/3.
- 372 Varanauskas P. Zanavykų mūšis // Kauno diena. 1995 Gegužės 26.
- 373 Marčiulaitis A. Tragedija Žarstos kaime // Kauno diena. 1995 Gegužės 26; Gėlupis. 1989 Gruodžio 29.
- 374 Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika. T.3. Pogrindžio leidinys. Nr.16, 17, 18,19, 20, 21, 22.1975-1976. Chicago. 1976.
- 375 Laurinaitis S. Žmogžudžius kelia ant pjedestalo //Tiesa. 1984. Sausio 24.
- 376 Kažemėkaitis J. Melo trumpos kojos. Skaitytojai prieš antitarybinius išpuolius // Valstiečių laikraštis. 1988 Balandžio 14.
- 377 Tarybų Lietuva. 1944. Rugpjūčio 17.
- 378 Stalinas J. Apie Didįjį Tarybų Sąjungos Tėvynės karą. K. 1945.
- 379 LYA. F.1. B.38701/3. T.1.
- 380 LYA. F.1. B.38701/3. T.2.
- 381 LYA. F.1. B.30422/3.
- 382 LYA. F.1. B.15742/3. T.1.
- 383 Ideologinės srovės lietuvių išeivijoje. Socialinės politinės ir filosofinės koncepcijos po Antrojo Pasaulinio karo. V.1979.
- 384 Žičkus-Širšė J. Istorija, žmonės, likimai. Prisiminimų nuotrupos // Laisvės kovų archyvas. T.12. K.1994.
- 385 LYA. F.1. B.15742/3. T.2.
- 386 Dambrauskas L. Viens raudonas kaip šėtonas, kitas rudas kaip šuva//Tremtinys. 1989. Nr.10.
- 387 Lietuvos Laisvės Armijos dokumentų rinkinys//Laisvės kovų archyvas. T. 15. K.1995.
- 388 LYA. F.1. B.15742/3. T.3.
- 389 LYA. F.1. B.15742/3. T.4.
- 390 LYA. F.1. B.20/163. T.2.
- 391 LYA. F.1. B.15742/3. T.5.
- 392 LYA. F.8. B.20/163. T.2.
- 393 LYA. F.3. B.7/12. T.2.
- 394 LYA. F.3. B.7/94.
- 395 LYA. F.3. B.4/8. T.1.
- 396 LYA. F.3. B.4/3. T.1.
- 397 Žemaičių žemė. 1944. Kovo 3. Nr.22.
- 398 Panevėžio apygardos balsas. 1944. Birželio 22. Nr. 24(128).
- 399 Panevėžio apygardos balsas. 1944. Birželio 3. Nr.22(126).
- 400 Sudaromos Apsaugos komandos// Žemaičių žemė. 1944. Birželio 24. Nr.25(155).
- 401 LYA. F.3. B.7/137.
- 402 LYA. F.3. B.19/104.
- 403 Jacovskis E. Fronto užrašai. V. 1976.
- 404 Karvelis V. Vieningu frontu už galutinę pergalę/Tarybų Lietuva. 1944. Rugpjūčio 19.
- 405 Tarybų Lietuva. 1944. Rugpjūčio 22.
- 406 Žemelis H. Okupantų replėse. Bad Worishofen 1947.
- 407 Tautinės minties keliu. Lietuvių tautininkuos istoriniai bruožai. Chicago 1979.
- 408 LYA. F.3. B.21/2.
- 409 LYA. F.3. B.7/111.
- 410 Pyragius J. Kovosiu kol gyvas. K.1993
- 411 LYA. F.3. B.7/163.

- 412 LYA. F.3. B.19/113.
- 413 Kirby D. Morality or Expediency? The Baltic Question in British-Soviet Relations, 1941-1942...
- 414 LYA. F.3. B.7/162.
- 415 LYA. F.3. B.7/4. T.3.
- 416 LYA. F.3. B.7/4. T.2.
- 418 Radvilėnas K. Kai siaubas artėjo. Punkskas 1993.
- 419 LYA. F.1. B.P18713-LI.
- 420 LYA. F.1. B.P8816-LI.
- 421 Žiemytė I. Niūrūs prisiminimai//Mažoji Lietuva. 1990. Kovo 21. Nr.11(50).
- 422 Kerulis L. Pokario Lietuvos laisvės kovotojai. Chicago 1988.
- 423 Brinklys E. Pralietas kraujas toks pigus...//Kauno laikas. 1993. Spalio 7.
- 424 VVOA. F.3377. A.55. B.58.
- 425 Grušys J. Vytautui Svilui atminti//Kauno laikas. 1992 Gegužės 27.
- 426 LYA. F.1. B.P15551-LI. T.1.
- 427 Ten pat. T.2.
- 428 Ten pat. T.3.
- 429 Ten pat. T.4.
- 430 Už mylimą Tėvybę. Alantos kraštas jų nepamiš/parengė A.Šiuksčius. Utena 1991.
- 431 Šimėnas A. Vilties ir gėlos ūkanose. Panevėžys 1993.
- 432 Dručkus A. Laukit, sugrįšim laisvėnišini. K.1995.
- 433 LYA. F.3. B.4/2.
- 434 LYA. F.3. B.4/6. T.1.
- 435 LYA. F.3. B.4/6. T.2.
- 436 LYA. F.3. B.4/15.
- 437 LYA. F.3. B.4/9. T.1.
- 438 LYA. F.3. B.4/9. T.2.
- 439 LYA. F.3. B.4/9. T.3.
- 440 LYA. F.3. B.4/8. T.3.
- 441 LYA. F.1. B.38701/3. T.3.
- 442 Churchill W.S. The Second World War. Closing the Ring. Boston 1951.
- 443 Vaičiūnas G. Rezistencijos pradžia ir jos ištakos//Anykščiai. Nr.5. Panevėžys 1993.
- 444 Abromavičius S. Žalio Velnio takais. K.1995.
- 445 Paleckis J. Pergalės salyutas. Karo metų užrašai. V. 1985.
- 446 Starkauskas J. Apie KGB archyvą//Tėvynės Sargas. 1994. Nr.1-2(83-84).
- 447 Kašėta A. Dvasininkijos auka pokario metais/Tėvynės Sargas. 1994. Nr.1-2(83-84).
- 448 Konferencija vyskupui Vincentui Borisevičiui atminti. Lietuvos TSR dokumentai byloja//Tėvynės Sargas. 1994. Nr.1-2(83-84).
- 449 Pocius A. Laisvės kovas prisimenant//Kauno diena. 1995. Liepos 21.
- 450 Voronavičius J. Pirmasis mūšis Anykščių krašte//Valstiečių laikraštis. 1995. Sausio 10.
- 451 Steponaitis V. Prieš 50 metų. Lietuvos Laisvės Armija//Lietuvos Aidas. 1994. Liepos 18.
- 452 Šimutis L. Amerikos Lietuvių Taryba. 30 metų Lietuvos laisvės kovoje. 1940-1970. Chicago 1971.
- 453 Šiugžda V. Už naują gyvenimą. K. 1968.
- 454 LYA. F.45. B.5257. T.1.
- 455 LYA. F.45. B.6126. T.1.
- 456 LYA. F.45. B.6126. T.3.

- 457 Bulvičius V. Karinės valstybės rengimas. V.1994 (K.1939).
- 458 TRMA. F.3. A.7. B.: Eržvilko-Pavidaujo partizanų grupė. Jurbarko rastos archyvas. Partizanų dalinių istorija.
- 459 TRMA. F.I. A.9. B.: Balčiūnas K. Šilalės rajono partizanai.
- 460 TRMA. F.I. A.3. B.: Broniaus Juospaičio prisiminimai.
- 461 TRMA. F.I. A.3. B.: Stanislovas Kuodys. Laiškas "Tremtinio" redakcijai.
- 462 Girietis R. Niekšams tylint, broliams raudant //Laisvas žodis 1989. Gruodžio 16-31. Nr.25.
- 463 Ten pat. 1990. Sausio 1-15. Nr.26.
- 464 Ten pat. 1990. Sausio 17-23. Nr.27.
- 464 Partizaninis judėjimas Truskavos apylinkėje//Mūsų nuomonė (Kėdainiai). 1989. Birželio 13.
- 465 TRMA. F.I. A.6. B. H.Rimkus. Medžiaga apie LLKS Dainavos apygardą. Priedas 1. LLKS Dainavos apygardos kronika.
- 466 TRMA. F.I. A.6. B.: H.Rimkus. Medžiaga apie LLKS Dainavos apygardą. Priedas 2. Lietuvos partizanų Dainavos apygardos rezistentų sąrašai.
- 467 Vabalas A. Tarpumiškių legenda. V.1963.
- 468 TRMA. F.I. A.5. B.: Vyties apyg. Ukmergės r. Vepriai 1.Partizanai, kilę iš šios apylinkės. 2.Politinių kalinų, jų artimųjų bei juos pažinojusių atsiminimai.
- 469 Mirė paskutinis lakūnas 1934 m. skridęs aplink Europą//Lietuvių balsas. 1991. Rugpjūčio 22.
- 470 Pranevičius M. Lietuvių savanorių pulkai 1944-ieji//Gimtas kraštas. 1993. Kovo 11-17.
- 471 Bubulas S. Praeities negalima nubraukti//Tiesa. 1990. Kovo 6.
- 472 TRMA. F.I. A.9. B.: Jono Globio užrašai.
- 473 Rimgaila V. Fragmentai ir faktai apie LLA Žemaičių Legiono Kardo rinktinę//Klaipėda. 1994. Vasario 15.
- 474 LYA. F.I. B.P18502-LI. T.4.
- 475 TRMA. F.3. A.5. B.:Tauro apygardos štabo ir Geležinio Vilko rinktinės archyvas.
- 476 Daunys-Šriubas A. Skaudūs prisiminimai//Aukštaitis. 1990. Vasaris. Nr.2
- 477 TRMA. F.I. A.5. B.: Gediminas Katinas. Vanago būrys.
- 478 TRMA. F.I. A.4. B.: Valdas Striužas. Labanoro girios (Kiauneliškio) kautynės...
- 479 F.3. B.4/29. T.1.
- 480 TRMA. F.2: Algirdo Vokietaičio archyvas. B.11: KDrungos atsiminimai 1944 m.
- 481 Iš partizaninio judėjimo Lietuvoje 1946 m.//Dirva. 1980. Gegužės 29.
- 482 LYA. F.I. B.14020/3. T.1.
- 483 LYA. F.I. B.P14579-LI. T.2.
- 484 LYA. F.3. B.4/8. T.2.
- 485 LYA. F.I. B.3128/3.
- 486 Suvalkijos kovų aidai. K.1995.
- 487 Nenugalėtoji Lietuva. T.3: Lietuvos partizanų spauda (1944-1949). V.1995.
- 488 Lūšys S. VLIK'o atsiradimas ir darbo pradžia//Tėvynės Sargas. 1993. Nr.4(82).
- 489 Яковлев Б. Концентрационные

- лагери СССР/Yakovlev B. Concentration camps in the USSR. London, Ontario, Canada. 1983.
- 490 Gataveckas P.P. Iš partizano prisiminimų//Uliūnai. V.1993.
- 491 Juospaitis B. Kovos ir laukimo metai//Uliūnai. V.1993.
- 492 Žardinskaitė-Bartašienė J. Negrižo//Uliūnai. V.1993.
- 493 Žičkus-Širšė J. Ir vėl prisiminimų nuotrupos//Laisvės kovų archyvas. K.1995. T.13.
- 494 Močius J. Kelias į tėvynę//Laisvės kovų archyvas. K.1995. T.13.
- 495 Dijokaitė-Kerėžienė J. Dvasios palaužti nepajėgs...//Laisvės kovų archyvas. K.1995. T.13.
- 496 Kačiukaitė T. Atleiskim savo priešams. V. 1992.
- 498 Pasakojas Petras Puzimas-Briedis//Tremtinys. 1992. Rugpjūtis. Nr.16/73.
- 499 Vičkačka V. Ir tokių aukų nepamirškime//Tremtinys. 1993. Gruodis. Nr.24/105.
- 500 LYA. F.1. B.47200/3. T.2.
- 501 Ten pat. T.3.
- 502 Ten pat. T.4.
- 503 LYA. F.1. B.44839/3. T.1.
- 504 Ten pat. T.2.
- 505 Obelevičius-Tautginas A. Laisvės medis krauju laistomas//Tremtinys. 1995. Balandis. Nr.16(157).
- 506 Vičkačka V. Ir tokių aukų nepamirškime//Tremtinys. 1994. Sausis. Nr.2(107).
- 507 Alekna V. Pigių ir Vindeikių tragedijos//Tremtinys. 1995. Kovas. Nr.5(146).
- 508 Katinas G. Nevalia pamiršti//Tremtinys. 1995. Sausis. Nr.2(143).
- 509 LYA. F.3. B.4/6.
- 510 LYA. F.3. B.65/21.
- 511 LYA. F.15. B.1469/2.
- 512 Bitinas A. Nebuvo skirta mirti//Tremtinys. 1994. Gegužė. Nr.10(115).
- 513 LYA. F.3. B.4/29. T.2.
- 514 Gabužienė V. Ką mena Upninkų apylinkės miškai//Tremtinys. 1995. Vasaris. Nr.8(149).
- 515 Ten pat. 1995. Vasaris. Nr.7(148).
- 516 LYA. F.18. B.1/10.
- 517 LYA. F.3. B.7/148.
- 518 TRMA. F.1. A.10. B.:Zigmo Daulensio laiškas. 1994 03 17.
- 519 LYA. F.8. B.10/28.
- 520 Prunskis J. Gelbėjimas tremtinių iš Maskvos letenų. Chicaga 1985.
- 521 Krušinskas P. Kalendorių atvertus 50 metų atgal//Tremtinys. 1995. Sausis. Nr.4(145).
- 522 Malūkaitė-Petkevičienė J. Žemaičių apygardos Kardo rinktinės partizanai//Laisvės kovų archyvas. K.1993. T.7.
- 523 LYA. F.8. B.10/54.
- 524 LYA. F.8. B.10/53.
- 525 LYA. F.8. B.10/17.
- 526 LYA. F.8. B.23/4.
- 527 LYA. F.8. B.23/15.
- 528 LYA. F.8. B.23/14.
- 529 LYA. F.8. B.23/5.
- 530 Mickevičius J. Buržuaziniai nacionalistai - pikčiausi lietuvių tautos

- priešai. V. 1948.
- 531 Vilutienė A. Žuvinto-Palių mūšiui 50// Tremtinys. 1995. Rugpjūtis. Nr.32(173).
- 532 Kanišauskas A. Girios glūdumoje// Tremtinys. 1989. Rugsėjis. Nr.13.
- 533 LYA. F.8. B. 10/27.
- 534 LYA. F.3. B. 19/106.
- 535 LYA. F.3. B.7/120. T.2.
- 536 Grigalavičius J. Kai Lietuvoje šeimininkavo stalinistai. V.1991.
- 537 Čekaitis A. Leiskit mylėt Lietuvą. Jonava-Kėdainiai 1992.
- 538 Petraška J. Žvilgsnis atgal. T.1. V.1992.
- 539 Bračas B. Šuolis per geležinkelį. V.1962.
- 540 Bridikis Z. Partizanų takais. V.1960.
- 541 Buvusio LTSR KGB archyvo 18-ojo fondo dokumentų rinkinys//Laisvės kovų archyvas. K.1994. T.II.
- 542 LYA. F.3. B. 15/21.
- 543 Salagiris M. Dėl ko badavo P.Cidzikas, arba byla Nr.73//Valstiečių laikraštis. 1989. Birželio 22.
- 544 Broniaus Krivicko raštai. T.1. V.1993.
- 545 Abarius L. Lietuvos partizanų šiaurės-rytų srities 3-oji Vytauto apygarda (1945-1952 m.)//Laisvės kovų archyvas. K.1996. T.16.
- 546 LYA. F.3. B.7/81.
- 547 LYA. F.3. B.6/9.
- 548 LYA. F.3. B.7/9. T.1.
- 549 LYA. F.3. B.7/9. T.2.
- 550 LYA. F.3. B.7/9. T.3.
- 551 LYA. F.3. B.7/80.
- 552 Churchill W.S. The Second World War. Triumph and Tragedy. Boston 1953.
- 553 Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. Т.2: Тегеранская конференция руководителей трех союзных держав - СССР, США и Великобритании (28 ноября-1 декабря 1943 г.). Москва 1984.
- 554 Rooseveltas su Stalinu sunaikino Baltijos valstybių nepriklausomybę//Karys. 1961. Nr.9.
- 555 Šikšnius J., Rimgaila V. LLA Skuodo kuopa//Tremtinys. 1995. Gegužės 19.
- 556 Lietuvių tautos laiškas draugui Stalinui Tarybų valdžios Lietuvoje įkūrimo 5-ųjų metinių proga. Projektas. 1945.
- 557 Laisvės kovotojas partizanas Žaibas// Provincija (Alytus). 1990. Balandžio 4. (Perspausdinta iš 1950 m. "Partizano")
- 558 Nekaltų žmonių sušaudymas "Alksnyne"V/Alytaus sąjūdis. 1989. Gruodžio 1-10.
- 559 Vienų kalėdų kronika...//Alytaus sąjūdis. 1989. Sausio 12.
- 560 Pokalbis su nušautu dzūku//Alytaus sąjūdis. 1989. Sausio 19.
- 561 Baranauskas B. Atsakymas K.Greblikui//Alytaus sąjūdis. 1989. Sausio 19.
- 562 Milius. Liepsnose regiu gimtinę// Girios. 1989. Nr.3.
- 563 Tauras K.V. Guerilla Warfare on the Amber Coast. New York 1962.
- 564 Sidzikauskas V. Lietuvos diplomatijos paraštėje. V.1994.
- 565 Jaraminas F. Sovietinio teroro

- sutemose. 1945-1946 m. dienoraštis. V.1994.
- 566 Čekys A. Archyvų ieškotojas//Valstiečių laikraštis. 1995. Rugpjūčio 22.
- 567 Gaškaitė N ir kt. Lietuvos partizanai 1944-1953 m. K.1996.
- 568 Nepriklausoma Lietuva. 1944. Sausio 30.
- 569 Nepriklausoma Lietuva. 1944. Kovo 1.
- 570 LYA. F.L B.2891/3.
- 571 Kai kurie istorinės tiesos faktai. Armija krajoje. V.1993.
- 572 Mee Ch.L. Meeting at Potsdam. New York 1975.
- 573 Laisvės kovos 1944-1953 m. Dokumentų rinkinys/ Sud.D.Kuodytė, A.Kašėta. K.1996.
- 574 Paškūnienė L. Seseriai neleido palaidoti brolio//Tremtinys. 1995. Balandis. Nr.13(154).
- 575 NKVD ir kolaborantai veikė iš vien// Kauno diena. 1995. Birželio 5.
- 576 Lapinskienė O. Kas klastoja?//Kauno tiesa. 1991. Rugsėjo 13.
- 577 Misevičius L. Suka ratus paukščiai// Gėlupis. 1991. Rugpjūčio 31. Nr.17(35).
- 578 Literatūra ir menas. 1989. Birželio 24.
- 579 Raila B. Kaip jonai virto ažuolais...// Kauno tiesa. 1989. Birželio 22.
- 580 Kasulaitienė D. Žmogus tarp žmonių// Valstiečių laikraštis. 1989. Sausio 17.
- 581 Matulaitis K. Iškreipta tiesa - melas// Valstiečių laikraštis. 1989. Kovo 30.
- 582 LYA. F.I. B.P18463-LI. T.L
- 583 Ten pat. T.2.
- 584 LYA. F.I. B.36492/3. T.4.
- 585 LYA. F.I. B.34139/3. T.2.
- 586 Ten pat. T.1.
- 587 Ten pat. T.4.
- 588 LYA. F.I. B.40570/3. T.1.
- 589 Ten pat. T.2.
- 590 Ten pat. T.4.
- 591 LYA. F.I. B.P14579-LI.
- 592 LYA. F.3. B.3/1. T.1.
- 593 LYA. F.3. B.3/1. T.2.
- 594 LYA. F.3. B.4/5. T.1.
- 595 LYA. F.3. B.4/5. T.2.
- 596 LYA. F.3. B.4/10. T.1.
- 597 LYA. F.3. B.4/10. T.2.
- 598 LYA. F.3. B.4/14. T.2.
- 599 LYA. F.3. B.4/14. T.1.
- 600 LYA. F.3. B.4/1.
- 601 LYA. F.3. B.7/26.
- 602 LYA. F.3. B.7/78.
- 603 LYA. F.I. B.P19180-LI.
- 604 LYA. F.I. B.P19180-LI. T.2.
- 605 Советско-английские отношения во время Великой Отечественной войны 1941-1945. T.1: 1941-1943. Москва 1983.
- 606 Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. T.6: Берлинская (Потсдамская) конференция руководителей трех союзных держав - СССР, США и Великобритании (17 июля-2 августа). Москва 1984.
- 607 Ten pat. T.4.
- 608 Stettinius E.R. Roosevelt and the Russians. The Yalta conference. New York 1949.

- 609 Anušauskas A. Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940-1958. V.1996.
- 610 Laurinaitis S. Prieš "vieningosios srovės" atgarsius. Kai kurių buržuazinių nacionalistų koncepcijų ir jų recidyvų kritika 1944-1951 m. Tarybų Lietuvos periodinėje spaudoje. V. 1976.
- 611 Rezistencija//parengė E.Jakimavičius. V. 1993.
- 612 Juonienė S. Vietiniai valstybinės valdžios organai Lietuvoje 1940-1951 m.
- 613 Grunskis E. Lietuvos trėmimai// Lietuvos gyventojų trėmimai...V.1995.
- 614 Grunskis E. Lietuvos gyventojų trėmimai 1940-1941, 1944-1953 metais sovietinės okupacinės valdžios dokumentuose. V.1995.
- 617 Jasaitis D. Nacionalsocialistinis ir komunistinis genocidas Lietuvoje//Lietuvos katalikų mokslo akademija. Suvažiavimo darbai. VI. Roma 1969.
- 618 Eidimtas A. Genocido turinys// Lietuvos žmonių genocidas nacių ir sovietų okupacijose. V.K.1994.
- 619 Венцлова Т. Геноцид, стратонцид, этноцид//Эхо Литвы. 11 апреля. 1995.
- 620 Lithuania. Crime & Punishment. Periodical emphasizing the problems involved in the relations with the Lithuanian People and Government. Published under the auspices of The Association of the Lithuanian Jews in Israel. January 1994. N.4.
- 621 Grunskis E. Lietuvos gyventojų deportacijos 1940-1952//Terorizuojama ir naikinama Lietuva.
- 622 Lietuvos kančių ir kovos istorija. T.I. V.1994.
- 623 Armonaitis J. Meskit dalgius, imkit kardus... K.1995.
- 624 Vilutienė A. Trečioji vėliavos spalva. Prisiminimų rinktinė. V.1996.
- 625 Alekna J. Mokytojo J.Norkaus žūtis// Tremtinys. 1995. Kovas.
- 626 Lauciūtė-Butkuvienė K. Mirtis kryžkelėje//Tremtinys. 1995. Kovas.
- 627 Gabužienė V. Ką mena Upininkų apylinkės miškai//Tremtinys. 1995. Nr.6(147).
- 628 Balčiūnas K. Rezgalių Vasiliausakai// Tremtinys. 1995. Vasaris. Nr.6(147).
- 629 Katinas G. Pagailėjo nepilnamečio// Tremtinys. 1990. Vasaris. Nr.3(18).
- 630 Vaišnoras B. Ką byloja Mižuikų kryžiai// Tremtinys. 1990. Rugpjūtis. Nr.10(25).
- 631 Jasinevičius K. Susidorojimas su šauliais/ZTremtinys. 1995. Gegužė. Nr.20(161).
- 632 Kružikas A. Kalvarijos partizanai// Tremtinys. 1994. Gruodis. Nr.35(140).
- 633 Tremtinys. 1993. Balandis. Nr.8(89). S.Kajoko patikslinimai.
- 634 Gabužienė V. Vyties apygardos Žilvičio būrio kovotojai/Tremtinys. 1992. Lapkritis. Nr.22(79).
- 635 Lietuvos komunistų partija skaičiais 1918-1975. Statistikos duomenų rinkinys. V. 1976.
- 636 Narutis P. Kovojuojanti Lietuva iš laiko perspektyvos//Į Laisvę. 1988. Gruodis. Nr.104(141).
- 637 Kudreikis H. Partizaniško likimo

- tragedija//Į Laivę. 1995. Balandis.
№.120(157).
- 638 Dirmeikis E. Ginkluota rezistencija
Kražių valsčiuje (1944-1954)//Kražiai.
V. K. 1993.
- 639 LYA. F.I. B.35296/3.
- 640 LYA. F.I. B.8706/3. T.1.
- 641 LYA. F.I. B.8706/3. T.2.
- 642 LYA. F.I. B.P19008-LI.
- 643 Maciuika B.V. The Baltic States under
Soviet Russia. A case Study in sovietiza-
tion. A dissertation. Chicago 1963.
- 644 LYA. F.I. B.34382/3.
- 645 LYA. F.I. B.3482/3: Juodaitis J.
Stebėjimo byla.
- 646 LYA. F.I. B.8601/3.
- 647 Remeikis T. Opposition to soviet rule
in Lithuania 1945-1980.
- 648 Kovų prisiminimai//Laisvės kovų
archyvas. T.3-4. K.1992.
- 649 LYA. F.6. B.2/18.
- 650 LYA. F.6. B.2/19. T.1.
- 651 LYA. F.6. B.2/19. T.2.
- 652 LYA. F.6. B.2/21. T.1.
- 653 LYA. F.6. B.2/21. T.2.
- 654 LYA. F.6. B.40/2.
- 655 LYA. F.3. B.39/5.
- 656 LYA. F.I. B.39199/3.
- 657 LYA. F.6. B. 1/4.
- 658 Dambrauskas L. Gyvenimo akimirkos.
D.1. V.1990.
- 659 LYA. F.I. B.39201/31.
- 660 Laurinavičius J. Žemalės kolūkio
susikūrimas//Kraštotyra. T.14. V.1982.
- 661 LYA. F.I. B.P15826-LI.
- 662 LYA. F.I. B.P16472-LI.
- 663 LYA. F.3. B.41/143.
- 664 LYA. F.I. B.2831.
- 665 Gurskis V. Lietuvių laisvės kovos 1940-
1990. (Istorijos bruožai). V. 1996.
- 666 Juodzevičius B., Vanagas J. Ką darai,
enkavediste!//Aukštaitis. 1989. Gegužė.
Nr.3 (Utena).
- 667 Beleckas J. Siaubo diena
Kurkliečiuose//Žiburys (Anykščių r.). 1989.
Kovo 17. Nr.6.
- 668 Vičkačka V. Ir tokių aukų
nepamirškime//Tremtinys. 1994. Vasaris.
Nr.4(109).
- 669 Skaržinskas Č. Skaudi pokario
atmintis//Respublika. 1990. Lapkričio 10.
- 670 LYA. F.I. B.P18705-LI.
- 671 LYA. F.I. B.P18718-LI.
- 672 LYA. F.I. B.P16619-LI.
- 673 LYA. F.8. B.27/4.
- 674 LYA. F.8. B.26/1.
- 675 LYA. F.8. B.26/2.
- 676 LYA. F.8. B.27/1.
- 677 LYA. F.8. B.26/3.
- 678 LYA. F.8. B.24/15.
- 679 LYA. F.8. B.27/5.
- 680 LYA. F.3. B.41/131.
- 681 LYA. F.3. B.36/10.
- 682 Шелленберг В. Лабиринт.
Мемуары гитлеровского разведчика.
Москва 1991.
- 683 LYA. F.18. B.2/80.
- 684 LYA. F.18. B.2/59.
- 685 LYA. F.18. B.2/9.
- 686 LYA. F.18. B.2/35.
- 687 LYA. F.18. B.2/31.
- 688 LYA. F.18. B.2/47.

- 689 LYA. F.18. B.2/81.
690 LYA. F.1. B.47301/3.
691 LYA. F.3. B.19/45.
692 LYA. F.3. B.56/2.
693 LYA. F.8. B.27/2.
694 LYA. F.8. B.27/3.
695 LYA. F.1. B.8917/3. T.2.
696 Ten pat. T.3.
697 LYA. F.1. B.29856/3.
698 Laimėjome karą, laimėkime taiką. N.4. 1945.
699 Surblys K. Tarybų Lietuvos visuomenės socialinės klasinės struktūros raida. V. 1985.
700 Meškauskas J. Kraupūs žodžiai. D.2.
702 Kojelis J. Iš nakties į rytą. K.1996.
703 LYA. F.1. B.P15551-LI. Priedas - stebėjimo byla.
704 LYA. F.1 B.P15551-LI. Priedas. Stalmokas...
705 LYA. F.6. B.1/1.
706 LYA. F.8. B.7/23.
707 LYA. F.8. B.25/7.
708 LYA. F.8. B.25/6.
709 LYA. F.8. B. 10/21.
710 LYA. F.3. B.22/4.
711 LYA. F.3. B.36/19.
712 LYA. F.1. B.34451/3. T.1.
713 LYA. F.1. B.34451/3. T.2.
714 LYA. F.18. B.1/28.
715 LYA. F.18. B. 1/25.
716 LYA. F.18. B.1/58.
717 LYA. F.1. B.P15709-LI. T.1.
718 Ten pat. T.2.
719 Milašauskienė G. LLA kovotojas Kazimieras Milašauskas/ZTremtinys. 1991. Balandžio 3. Nr.7(40).
720 Бубнис А. Бывший архив КГБ Литовской ССР: состав количество и упорядочение документов//Эстонско-латышско-литовский совместный семинар "Документы КГБ в Балтийских странах". Таллинн 1996.
721 LYA. F.8. B.25/5.
722 LYA. F.8. B.25/2.
723 LYA. F.8. B.25/3.
724 LYA. F.8. B.25/4.
725 LYA. F.8. B.25/1.
726 Вышинский А.Я. Вопросы теории государства и права. Москва 1949. 727
Maldžiūnas V. Išaugau Vilniuje. K.1996.
728 LYA. F.8. B. 10/26.
729 Mikutis. Iš "Mano atsiminimų"// Žaltvykslė. 1990. Nr.4.
730 Buvusio LTSR KGB archyvo 18-ojo fondo dokumentų rinkinys. Parengė J.Starkauskas//Laisvės kovų archyvas. T.II. K.1994.
731 Žaliosios rinktinės archyvo dokumentai//Laisvės kovų archyvas. T.20.
732 LYA. F.8. B.21/19.
733 LYA. F.8. B.21/9.
734 LYA. F.8. B.21/21.
735 LYA. F.8. B.21/20.
736 LYA. F.8. B.21/11.
737 LYA. F.8. B.21/18.
738 TRMA. F.6. A.3. B.: Apžvalginė pažyma apie dokumentinės medžiagos saugomos KGB archyve prie Lietuvos TSRS Ministrų tarybos, sudėtį ir turinį.
739 LYA. F.3. B.36/18.
740 LYA. F.3. B.20/2.
741 LYA. F.8. B.10/38.

- 742 LYA. F.8. B.10/37.
- 743 LYA. F.8. B. 10/25.
- 744 LYA. F.8. B.21/23.
- 745 Aukštaitijos partizanų prisiminimai. V.1996.
- 746 Misiukevičius J. Liškiavos apylinkėse// Tremtinys. 1996. Balandis. Nr. 16(205).
- 747 Pakštas R. Pasaulio tvarka pagal 1941 m. žemėlapi//Tautos valia. 1992. Birželio 1-15. Nr.3.
- 748 TRMA. F.I. A.3. B.: Iš Petro Kuodžio prisiminimų. Ukmergės r.
- 749 LYA. F.8. B.10/12.
- 750 Domarkas V. Lietuvos gyventojai valstybinės statistikos duomenimis 1940-1960 m.//Lietuvos Archyvai. 6. V.1995.
- 751 Kalytis B. Gyvenimą pradedu iš naujo// Kolektyvinis darbas (Anykščiai). 1960. Gruodžio 18.
- 752 Į tėvynę. V.1945.
- 753 Daunys A. Mes greičiausiai žūsime// Tremtinys. 1995. Rugsėjis. Nr.35(176).
- 754 Žongailaitė-Ajauskienė J. Sudegintos sodybos//Tremtinys. 1990. Gegužė.
- 755 Į Laisvę. 1944. Liepos 2. Nr.12(35).
- 756 Bubnys A. Lietuvių fronto rezistencija 1941-1944 m.//Tautos Atmintis. 1996. Nr.2.
- 758 Steponaitis A. Tėvynėje ir pasauly. New York 1962.
- 759 Krušinskių partizanas//Tėviškės žinios. 1997. Spalio 1.
- 760 LYA. F.8. B.10/15.
- 761 TRMA. F.I. A.4. B: Leono Vilučio laiškai.
- 762 TRMA. F.I. A.9. B: Slapšinskas. Vytis ar Gedimino stulpai...
- 763 LYA. F.I. B.34248/3.
- 764 LYA. F.8. B.10/23.
- 765 Svėdasų partizanai//Laisvės kovų archyvas. T.21.
- 766 Lauciūtė G. Per auką tėvynė laisva tepaliks//Laisvės kovų archyvas. T.21.
- 767 Indrašius S. Nematomais takais//Laisvės kovų archyvas. T.21.
- 768 Litinskas A. Negalėjom likti nuošaly//Laisvės kovų archyvas. T.21.
- 769 Prajaraitė E. Turėjome gyventi//Laisvės kovų archyvas. T.21.
- 770 Baltijos valstybių užgrobito byla. V.1997.
- 771 Vaičekauskas P. Ne sau šviesą liejom...//Laisvės kovų archyvas. T.22.
- 772 LYA. F.3. B.24/12.
- 774 Tada, kai žuvom dėl Tėvynės. K.1996.
- 775 Partizanų kovos Šiaulių krašte. Šiauliai 1996.
- 776 LYA. F.I. B.34248/3. T.2.
- 777 Daujėnai. V.1997.
- 778 TRMA. F.3. A.1. B.: Žuvusių partizan 1945, 46, 47, 48 m. sąrašas...
- 779 LYA. F.8. B.22/4.
- 780 Malinauskaitė-Bakutienė E. Ramybė baigėsi//Laisvės kovų archyvas. T.20.
- 781 Svėdasų partizanai//Laisvės kovų archyvas. T.20.
- 782 Juknevičius B. Žaliosios gimimas ir žūtis//Laisvės kovų archyvas. T.20.
- 783 Kašėta A. Antisovietinio pasipriešinimo ištakos//Laisvės kovų archyvas. T.15.
- 784 Kašėta A. Kiek buvo suimtų ir įkalintų antisovietinio pasipriešinimo dalyvių

- Lietuvoje//Laisvės kovų archyvas. T. 15.
- 785 Veverskis P. Kazys Veverskis//Laisvės kovų archyvas. T.15.
- 786 Raudonis L. Žemaičių Legiono štabas//Laisvės kovų archyvas. T.15.
- 787 Jaška Z. Pastabos apie LKA Žemaičių legiono štabo veiklą//Laisvės kovų archyvas. T.15.
- 788 LYA. F.8. B.21/16.
- 789 LYA. F.45. B.8041.
- 790 LYA. F.45. B. 1156.
- 791 Puzinavičius B. Ketinimai steigti autokefalinę "katalikų" bažnyčią//Tautos atmintis. 1997. Nr.2.
- 792 Vadas Kalpokas/Gautos atmintis. 1997. Nr.1.
- 793 Bloznelis M. Jaunystę paskyręs ne sau//Tautos atmintis. 1996. Nr.10.
- 794 Bloznelis M. Vladas Kuročka//Tautos atmintis. 1997. Nr.3.
- 795 Truska L. Kai Lietuvoje siautėjo okupantai ir jų pakalikai//Tautos atmintis. 1997. Nr.3.
- 796 Puzinavičius B. Rūstybę sukėlęs laiškas//Tautos atmintis. 1996. Nr.8.
- 797 Bružas A.G. Jungtinė Povilo Lukšio rinktinė//Laisvės kovų archyvas. T.22.
- 798 Vaičekauskas P. Ne sau šviesą liejom...//Laisvės kovų archyvas. T.22.
- 799 Gabužienė V. Pasipriešinimo sąjūdžio Jonavos rajone istorijos puslapiai//Laisvės kovų archyvas. T.22.
- 800 Skaržinskas J. Tikėjome Laisve//Laisvės kovų archyvas. T.22.
- 801 Kuckailis J. Dar sugriškime prie generolo Vėtros//Voruta. 1997. Gegužės 24-31.
- 802 TRMA. F.3. A.2. B.: Antazavės mūšis.
- 803 Lietuvos archyvai. T.8. V.1997.
- 804 Anušauskas A. KGB Lietuvoje 1940-1991 m.//Lietuvos archyvai. T.8.
- 805 Taleikienė A. Vyčio apygardos kūrimasis...//Lietuvos archyvai. T.8.
- 806 Ulevičius B. Tauro apygardos kūrimasis//Lietuvos archyvas. T.8.
- 807 Čekys A. Pasirinkimas ant peilio ašmenų//Laisvė. 1996. Nr.123.
- 808 Kulvinskienė T. Partizanai Suvalkų krašte//Laisvė. Nr.125.
- 809 Kašėta A. Dainavos apygarda//Laisvės kovų archyvas. T.17.
- 810 Bagušauskas J. Jaunimo antisovietinis pasipriešinimas//Laisvės kovų archyvas. T.17.
- 811 Gaškaitė N. Ką sako partizaninio karo statistika//Laisvės kovų archyvas. T.17.
- 812 Starkauskas J. Stribai//Laisvės kovų archyvas. T.17.
- 813 Suraučius A. Žaliojo rinktinė//Laisvės kovų archyvas. T.17.
- 814 Mirijauskas J. Kalniškės mūšis//Laisvės kovų archyvas. T.17.
- 815 Raganius. Panaros kautynės prisiminus//Laisvės kovų archyvas. T.17.
- 816 Pasakoja Marytė Bučionytė//Laisvės kovų archyvas. T.17.
- 817 Laisvės kovų aukos pietų Žemaitijoje. K.1996.
- 818 Iš kunigo Antano Juškos dienoraščio//Tautos atmintis. 1996. Nr.3.
- 819 Vaitiekaitis A. Valstybės vizija...//Laisvės kovų archyvas. T. 16.

- 820 Matusevičius J. Antrosios sovietinės okupacijos pradžia kadru klausimu 1944-1945 m.//Laisvės kovų archyvas. T.16.
- 821 Paulavičius A. Iš mirties ateinu//Laisvės kovų archyvas. T. 10.
- 822 Kemeklis B. Nesipriešinti prievartai negalėjome//Laisvės kovų archyvas. T. 10.
- 823 Partizano Boleslovo Eglinsko-Sauliaus užrašai//Laisvės kovų archyvas. T.10.
- 824 Mockūnas L. Pavargęs herojus. 1997.
- 825 Anušauskas A. Genocidas. MVD-MGB tardymo metodai//Laisvės kovų archyvas. T.7.
- 826 Ašmenskas V. Lietuvių tautinė tarnyba ir jos veikėjai//Laisvės kovų archyvas. T.7.
- 827 Savičius K. Tautos pašauktas//Laisvės kovų archyvas. T.6.
- 828 Šiupaila-Žiogas P. Laisvės kovų verpetuose//Laisvės kovų archyvas. T.6.
- 829 Pocius M. MVD-MGB specialiosios grupės Lietuvoje//Darbai. Nr.1.
- 830 Narbutas S. Partizano Tautvydo tėvūnija//Darbai. Nr.1.
- 831 Kairiūkštė M. Demografiniai pakitimai...//Darbai. Nr.1.
- 832 Banionis J. J.Paleckio asmens fondas//Darbai. Nr.2.
- 833 Vaičiūnas G. Lietuvos partizanų Algimanto apygarda//Darbai. Nr.2.
- 834 Erškėčių keliu. K.1996.
- 835 Alkupėnas. Partizanų sielos atgarsiai. 1948.
- 836 Gaškaitė N. Partizanų mirties nuosprendžiai//Laisvės kovų archyvas. T. 18.
- 837 Starkauskas J. Lietuvos partizanų požiūris į rinkimus//Laisvės kovų archyvas. T. 18.
- 838 Šertvytis A. Laisvės keliu//Laisvės kovų archyvas. T.18.
- 834 Mockutė-Šimoliūnienė O. Dirbome Lietuvai//Laisvės kovų archyvas. T.18.
- 840 Leitenantas Adolfas Eidimintas//Laisvės kovų archyvas. T.18.
- 841 Kuodytė D. Lietuvos laisvės armija ir jos reikšmė//Laisvės kovų archyvas. T.14.
- 842 Indrašius V. Pasipriešinimas sovietų okupacijai Zarasų krašte 1944-1945 m.//Laisvės kovų archyvas. T.14.
- 843 Labanoro girios (Kiauneliškio) kautynės//Laisvės kovų archyvas. T.14.
- 844 Kašėta A. Antisovietinio pasipriešinimo mastai 1944-1953 m.//Laisvės kovų archyvas. T.14.
- 845 Kojelis J. Leitenantas Adolfas Eidimintas//Laisvės kovų archyvas. T.14.
- 846 Grybauskas S. LLA Žemaičių legionas//Laisvės kovų archyvas. T.14.
- 847 Každailienė O. Su Adolfo Kubiliaus parašutinkais//Laisvės kovų archyvas. T.14.
- 848 Petkevičius B. Generolas leitenantas Motiejus Pečiulionis//Laisvės kovų archyvas. T.14.
- 849 Starkauskas J. Pokario Lietuva čekistų dokumentuose//Laisvės kovų archyvas. T.19.
- 850 Jurevičius V. Tragiški istorijos puslapiai//Laisvės kovų archyvas. T.19.
- 851 Merkys B. Iš pagrindžio metų Šiauliuose//Laisvės kovų archyvas. T.19.
- 852 Gurskis V. Kelmės pagrindininkai//Laisvės kovų archyvas. T.19.

- 853 Laisvės kovų archyvas. T.5. K.1992.
- 853 Beirutas. Laisvės kovų sąjūdžio pirmosios dienos//Laisvės kovų archyvas. T.8.
- 855 Vaitiekūnas V. Lietuvos vadavimo organizacija praeity//Žaltvykslė. Nr.7-8.
- 856 Laisvės kovotojas partizanas Žaibas//Partizanas. 1949. Rugšėjis. Nr.3.
- 857 Mikutis. Iš mano atsiminimų//Žaltvykslė. 1992. Nr.9-10.
- 858 Šveistienė E. Mūsų jaunystė. Radviliškis 1997.
- 859 Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas MVD-MGB dokumentuose 1944-1953 m. K.1996.
- 860 Grunskis E. Lietuvos gyventojų trėmimai 1940-1941, 1945-1953 metais. V.1996.
- 861 Tauro galas//Vakaro naujienos. 1967. Gruodžio 20.
- 862 LYA. F.8. B.24/10.
- 863 LYA. F.8. B.22/3.
- 864 LYA. F.8. B.21/14.
- 865 LYA. F.8. B.24/11.
- 866 TRMA. F.6. A.3: 1945 m. rugpjūčio 23-24 d. neeilinio LKP CK plenumo stenograma.
- 867 Komunistinių organizacijų fondų žinytas.
- 868 Anušauskas A. Ginkluotos kovos...//Genocidas ir rezistencija. 1997. Nr.2.
- 869 Starkauskas J. Sovietinė vidaus kariuomenė//Genocidas ir rezistencija. 1997. Nr.2.
- 870 Streikus A. Lietuvos katalikų bažnyčia//Genocidas ir rezistencija. 1997. Nr.2.
- 871 Kuodytė D. Lietuvos rezistencijos ryšiai su vakarais//Genocidas ir rezistencija. 1997. Nr.2.
- 872 Kokurinas A. SSRS NKVD-MGB struktūros//Genocidas ir rezistencija. 1997. Nr.2.
- 873 Laisvės kovų aukos Pietų Žemaitijoje. K.1998.
- 874 Ašmenskas V. Generolas Vėtra. V.1997.
- 875 Bloznelis M. Lietuvos išlaisvinimo taryba. V.1997.
- 876 Dainavos apygardos partizanų takais. V.1997.
- 877 Starkauskas J. Frontų užnugario apsaugos NKVD kariuomenės veikla//Genocidas ir rezistencija. Nr.1.
- 878 Petravičius I. Sovietinio saugumo struktūra//Genocidas ir rezistencija. Nr.1.
- 879 Tūtis V. Tragiškų įvykių sukūryje parašytų memuarų savitumai//Genocidas ir rezistencija. Nr.1.
- 880 Anušauskas A. NKVD kariuomenės dokumentai//Genocidas ir rezistencija. Nr.1.
- 881 Ulevičius B. Tauro apygardos spauda//Laisvės kovų archyvas. T.II.
- 882 Gaškaitė N. Pasipriešinimo istorija. 1944-1953 metai. V.1997.
- 883 Gaškaitė N. Partizanų vadas Jonas Žemaitis//Laisvės kovų archyvas. T. 13.
- 884 Kęstučio apygardos partizanai//Aitvarai. K.1998.
- 885 Strods H. Latvijos nacionalo partizanų karš. Riga 1996.
- 886 Daugyenės kraštas. K.1998.

- 887 Daumantas J. Fighters for freedom.
- 888 Starkauskas J. Čekistai pasieniečiai Lietuvoje...//Genocidas ir rezistencija. 1998. Nr.3.
- 889 Pocius J. SSRS NKVD-MVD sekretoriato 1944-1959 m. "Ypatingieji aplankao'V/Genocidas ir rezistencija. 1998. Nr.1.
- 890 Pocius J. Vieningas lietuvių tautos atsakas Stalinui//Ten pat.
- 891 Šilalės krašto partizanai//Laisvės kovų archyvas. T.19.
- 892 Žičkus J. Kankinių kapinaitės Skaudvilėje//Laisvės kovų archyvas. T.19.
- 893 Likau amžinai skolingi//Laisvės kovų archyvas. T.19.
- 894 Vanagaitė O. Mūsų jaunystė//Laisvės kovų archyvas. T.19.
- 895 LYA. F.I. B.P16296-LI.
- 896 TRMA. F.3. A.4. B: Merkio rinktinės raštų registracijos knyga.
- 897 TRMA. F.3. A.4. B.: Merkio rinktinė. Partizanų žinių lapai.
- 898 Šimėnas A. Kovoje dėl Lietuvos laisvės. K. 1998.
- 899 TRMA. F.3. A.4. B.: Merkio rinktinės spaudos fondas. Aleksas. Bižų kautynės.
- 900 Ten pat. B.: Genys. Migučionių kautynės.
- 901 TRMA. F.6. A.2. B.: 1945 m. vasario 7 d. Varėnos r. Migučionių k. nužudytųjų gyventojų sąrašas.
- 902 TRMA. F.6. A.4. B.: Kaukėnas V. Iki pergalės dar buvo toli.
- 903 Kazlas V. Skiemonių žuvusieji//Tremtinys. 1992. Nr.7(64).
- 904 TRMA. F.L A.5. B.: Klemenso Nečiūno atsiminimai.
- 906 TRMA. F.6. A.2.: Jono Šventoraičio liudijimas apie Vozbutų tragediją.
- 907 Ten pat. Justinas Garšva. Jurbarko r. Seredžiaus, Veliuonos ir Juodaičių apylinkėse NKVD-sribų nukankintų gyventojų sąrašas.
- 908 Ten pat. B.: Žuvusiųjų, nukankintų sovietinių okupacijų metais partizanų bei civilių asmenų sąrašai.
- 909 TRMA. F.I. A.9. Bornius Skridla. Seredžiaus vls. partizanai.
- 910 LYA. F.3. B.1317.
- 911 LYA. F.3. B.1254.
- 912 LYA. F.3. B.1316.
- 913 LYA. F.3. B.1315.
- 914 Vilutis L. Ką pasakytų žuvusieji//Dobilas. 1993. Gegužės 20.
- 915 TRMA. F.I. A.7. B.: Vilkaviškio kraštotyros muziejaus surinkta medžiaga.
- 916 Jakavonis G., Gutauskas V. Pokario pašvaistė (Migučionių kaimas 1945-ųjų vasario 7-ąją)//Merkio kraštas (Varėnos r.). 1989. Birželio 13.
- 917 TRMA. F.I. A.4. B.:Juozo Puslio-Petro prisiminimai.
- 918 F.3. A.9: Prisikėlimo apygarda. Maironio rinktinė. Raudonojo teroro faktai.
- 919 Šukys K. Kas gi buvo Gasčiūnuose?//Sidabre (Joniškio r.). 1990. Liepos 14.
- 920 LYA. F.I. B.34618.
- 921 Už tėvų žemę. Nr.II.
- 922 Vaidoto grupės partizanų sąrašai.
- 923 Ungurevičienė P. Komisijai...

- 924 Aukštaitijos partizanų prisiminimai.
V.1988.
- 925 LYA. F.18. B.4/14. T.1.
- 926 LYA. F. 16. B.39/18. T.1.
- 927 LYA. F.3. B.20/113.
- 928 LYA. F.18. B.4/14. T.2.
- 929 LYA. F.3. B.20/115.
- 930 TRMA. F.I. A.8. B.:V.Vyšniūnas-
Aušrelė.
- 931 TRMA. F.I. A.9. B.:K.Balčiūnas.
Mirties šešėliai Šilalėje.
- 932 TRMA. F.I. A.10. B.: V.Rimgaila.
Palangos gimnazijos pagrindis.
- 933 LYA. F.I. B.7745. T.1.
- 934 LYA. F.8. B.24/9.
- 935 LYA. F.I. B.7745. T.2.
- 936 Gaškaitė-Žemaitienė N. Žuvusiųjų
prezidentas.
- 937 Savičius R. Šūviai Kalėdų rytą//
Tremtinys. 1996. Gruodžio 20. Nr.47-48.
- 938 Garnys. Trakinių mūšis//Tremtinys.
1996. Rugsėjis. Nr.32.
- 939 LYA. F.I. B.29681/3.
- 940 TRMA. F.5. A.5. B.: Adolfas
Ramanauskas-Vanagas. Partizanų gretose.
D.1-2.
- 941 Kazlauskas V. Tėvynės apsaugos
rinktinė. V.1997.

Kęstutis Kasparas

Lietuvos karas

Antroji Sovietų Sąjungos agresija.
Pasipriešinimas. Ofenzyvinės gynybos
tarpsnis 1944 m. vasara—1946 m. pavasaris

Ats. redaktorius *Kęstutis Kasparas*

Redaktorė *Irma Džiugienė*

Maketavo *Vitalija Vitkutė*

Nuotraukos iš Tremties ir Rezistencijos muziejaus fondų. Viršeliui panaudota
Andriaus Dručkaus-Keršto daryta 1946 m. Vyties kuopos partizanų nuotrauka

SL 290. Leido Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga. Spausdino SPAB
„Aušra“, Vytauto pr. 23, 3000 Kaunas. Užsakymo Nr. 125. Tiražas 2000 egz.

Kasparas K.

Ka 533 Lietuvos karas: Antroji Sovietų Sąjungos agresija.
Pasipriešinimas. Ofenzyvinės gynybos tarpsnis 1944 m.
vasara -1946 m. pavasaris. K: Lietuvos politinių kalinių
ir tremtinių sąjunga, 1999. 624 p.

ISSBN-9986-577-28-4

Istoriko K.Kasparo monografijoje gvildenamos antrosios Sovietų
Sąjungos agresijos prieš Lietuvą aplinkybės, eiga, lietuvių tautos
pasirengimas priešintis agresoriui, Pasipriešinimo kilimo veiksniai ir
laisvės kovos 1944 m. vasarą - 1946 m. pavasarį. Daug dėmesio skiriama
Lietuvos partizanų taktikai, organizacinei raidai, atskleidžiami okupantų
planai, antipartizaninė taktika, slopinimo priemonių esmė.

UDK 947.45.082/.083